

Dodaars

Tachybaptus ruficollis

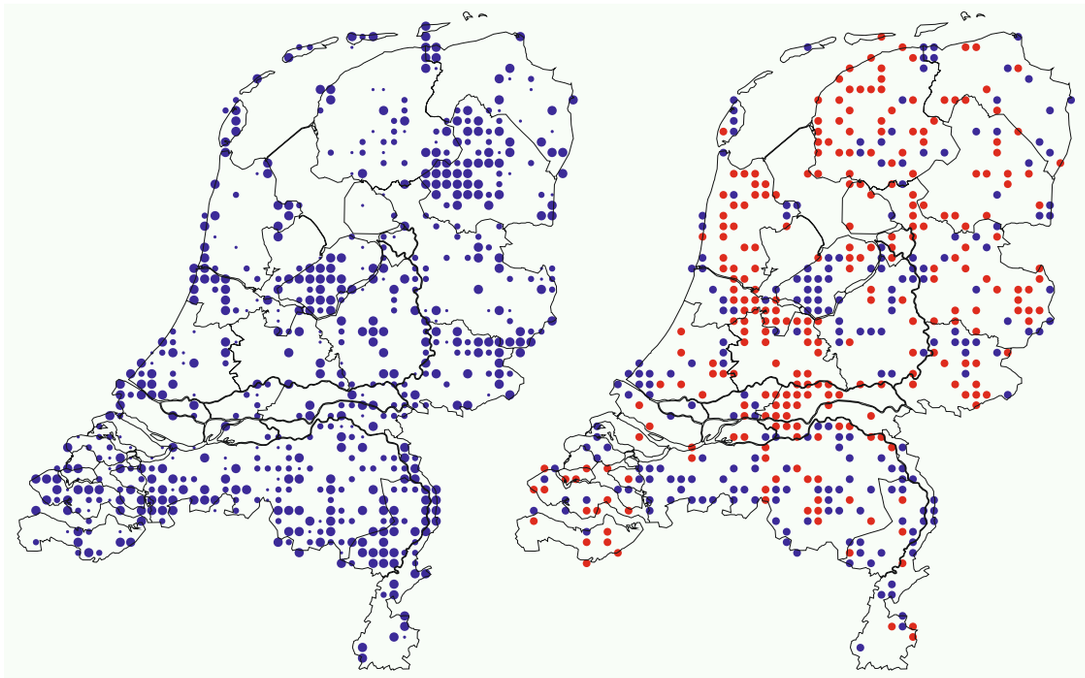
Dodaarzen broeden in grote delen van Eurazië en Afrika. In West-Europa reikt de verspreiding noordwaarts tot in Scandinavië en de Baltische staten. In de broedtijd, die van begin april tot in augustus loopt, voelt de soort zich thuis op ondiepe zoete wateren met een weelderige oevervegetatie. Soortgenoten worden fanatiek uit het territorium geweerd. Het nest oogt als een slordige stapel rottende plantendelen en wordt veelal temidden van riet- of zeggenvegetaties gebouwd. Dodaarzen nuttigen water- en oeverinsecten, slakjes en visjes tot het formaat van een flinke stekelbaars. In hun eerste levensweken leven de jongen van insecten(larven). Nederlandse broedvogels overwinteren grotendeels binnen de landsgrenzen.

VOORKOMEN

Dodaarzen zijn in 31% van de atlasblokken waarschijnlijk of zeker broedend aangetroffen. De verspreiding oogt brokkelig, maar toch zijn er enkele regio's met een relatief goede dekking te duiden, te weten het westen van Drenthe, Zuidelijk Flevoland, de duinen, Midden-Zeeland, het zuiden van Noord-Brabant en Noord-Limburg. Dodaarzen profiteren hier van de veelheid aan vennen, moerassen, duinplassen, kreken en wielen. Opvallend is het geringe voorkomen in de waterrijke streken van Friesland en de laagveenmoerassen van Noordwest-Overijssel, Utrecht en de Zaanstreek. Het ontbreken in grote delen van Groningen, het noorden van Friesland, de Kop van Noord-Holland en de Noordoostpolder hangt samen met schaarste aan broedhabitats. De vestigingen op de Veluwe tonen aan dat ook vrij geïsoleerd liggende vennen aantrekkingskracht op Dodaarzen hebben.
In bijna driekwart van de door Dodaarzen bevolkte atlasblokken blijft het aantal broedparen steken onder de vier. De 43 atlasblokken met meer dan 10 paren vinden we op de hoge gronden bij clusters van - vaak licht eutrofe - vennen zoals in het Dwingelderveld (meer dan 64 paren in 2000; KLEINE 2001), de Overasseltse en Hatertse Vennen bij Nijmegen (29 paren in 1999; DEUZEMAN 1999), Kampina (29 paren in 1999; VEENSTRA 2000) en de Groote Peel (39 paren in 1999; VAN SEGGELEN 1999A), soms ook bij visvijvers (Valkenswaard 25 paren in 1999; KOLSTERS 2000). In het lage deel van het land zijn grote zoet- en brakwatermoerassen het meest in trek, waaronder het Lauwersmeer (40 paren in 1999; JAGER & KLEEFSTRA 1999) en het Markiezaatsmeer (30 paren in 1999; R.M. TEIXEIRA PERS. MED.), evenals eutrofe duinmeren zoals bij Meijendel (41 paren in 2000; OPPENTOCHT 2001). Dé grote uitschieter wordt gevormd door de Oostvaardersplassen, met naar schatting 220 paren in 2000 (N. BEEMSTER PERS. MED.). In de meeste broedhabitats komen overigens enorme jaarlijkse fluctuaties voor (BIJLSMA ET AL. 2001).

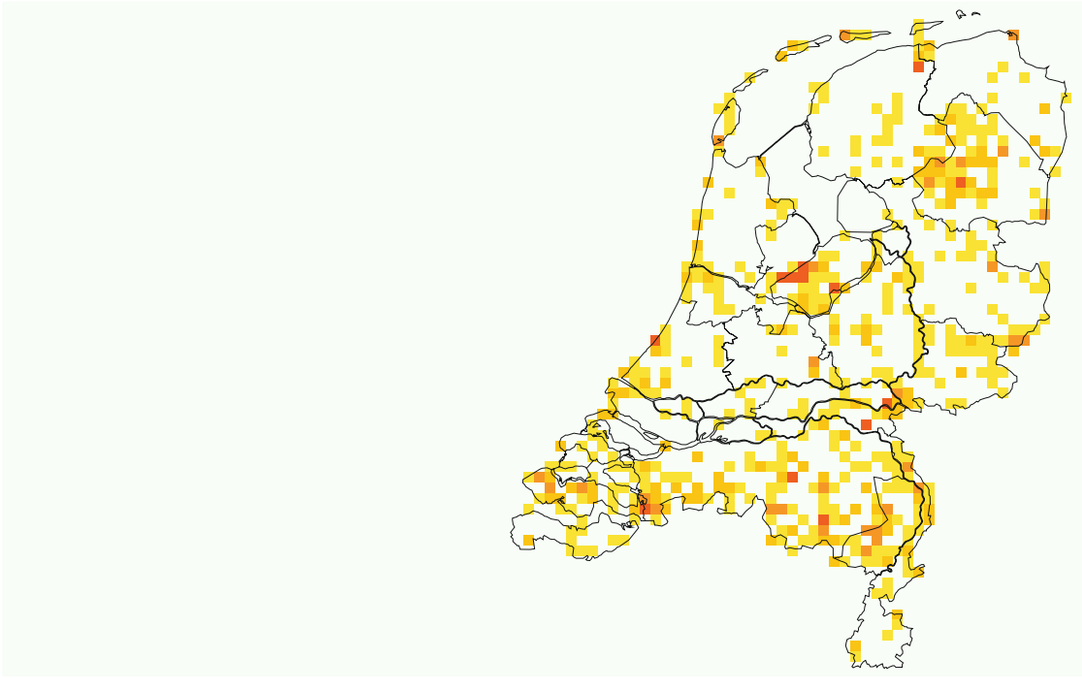
VERANDERINGEN

De huidige verspreidingskaart verschilt nogal van die in de eerste atlas. Tegenover een verdwijning uit bijna 270 atlasblokken staat de verschijning in bijna 230 nieuwe blokken. De krimp in de verspreiding zit hem vooral in het noorden en midden van het land. Nieuwe Dodaars-blokken vinden we in het hele land, met een accent op Zuidelijk Flevoland en de zuidelijke provincies. Bijlsma (1995B) wist aantalsschommelingen van de Dodaars in Zuidwest-Drenthe grotendeels te verklaren uit lokale habitatfactoren (waterstanden), de jongenaanwas in voorafgaande broedseizoenen en de strengheid van voorafgaande winters. Daar strenge winters na het sei-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 610 (36%)
No. of squares
- mogelijk 90 (15%)
  possible
- waarschijnlijk 203 (33%)
  probable
- zeker 317 (52%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -39 (-7%)
No. of squares
- verdwenen 266
  disappeared
- verschenen 227
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (70%)
- 4 - 10 (21%)
- 11 - 25 (6%)
- 26 - 100 (3%)
- 101 - 500
- > 500

zoen 1996/97 uitbleven en de voorjaren van 1998-2000 normaal (1998) resp. zeer nat (1999, 2000) waren, is het aannemelijk dat de Dodaars in de atlasperiode een voor huidige begrippen maximale verspreiding haalde. De ten opzichte van de jaren zeventig, vooral benoorden de Grote Rivieren, gekrompen verspreiding is niet van tijdelijke aard en moet dus structurele oorzaken kennen. Het volledig op de landbouw afgestemde peilbeheer in het landelijk gebied speelt daarbij een hoofdrol. Zo verdwenen Dodaarzen uit het agrarisch cultuurland van Noord-Holland nadat ondiepe, rijk begroeide sloten gedempt of verdiept werden en prooidieren als de steurkrab afnamen door verzoeting van het oppervlaktewater (RUITENBEEK ET AL. 1990). Ook in Groot-Brittannië is een afname langs sloten en kanalen geconstateerd (BAILLIE ET AL. 2001). De Dodaars blijkt het daar op kleine, stilstaande wateren aanmerkelijk beter te doen. De veranderingskaart doet vermoeden dat zulks ook voor Nederland opgaat. Immers, dergelijke wateren vinden we vooral op de zandgronden en in de duinstreek, en juist hier gaat het de Dodaars voor de wind. De eerste Vlaamse atlasresultaten, die duiden op een lichte toename, sluiten hier goed op aan (G. VERMEERSCH PERS. MED.). Bij de toename in delen van Zeeland en westelijk Noord-Brabant kan ook intensiever onderzoek meespelen.

De trendinformatie geeft een voorzichtige bevestiging van de positieve ontwikkeling in heide- en duingebieden, waarbij in het laatste geval het afbouwen van duinwaterwinning en het herstel van natte duinvalleien meespeelt. Helaas is van agrarisch gebied - waar een heel ander beeld verwacht kan worden - geen betrouwbare trend beschikbaar. Eutrofiëring van het oppervlaktewater lijkt voor de Dodaars in eerste instantie goed uit te pakken, maar bij voortschrijdende voedselrijkdom kan een omslagpunt worden bereikt. Hoge concentraties meststoffen in het water werken een toename van brasem en andere soorten in de hand, vissen die te groot zijn om door Dodaarzen geconsumeerd te worden maar wel als voedselconcurrent optreden. De Fuut, die veel grotere prooien aankan, wordt in zulke situaties de vervanger van de Dodaars.

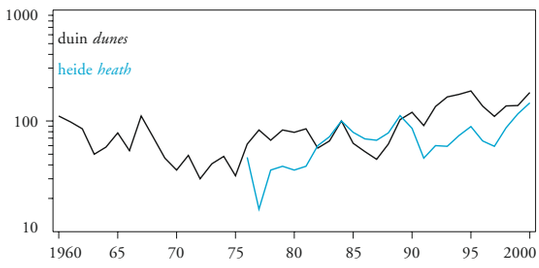
AANTALLEN

De schattingen voor het atlasproject suggereren een populatie van bijna 2500 paren. Gezien de uitermate gunstige waterstanden in 1999 en 2000 zal dit de bovengrens van de landelijke populatie markeren. In 1998 waren de aantallen veel lager. Een schatting van 1800-2500 paren voor de atlasperiode is reëel. Een strenge winter gevolgd door een droog voorjaar kan de populatie halveren.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Breeds in a variety of wet habitats, often less than 10 bp/site but locally up to more than 100. The maps probably reflect the maximum breeding distribution range, since the population was thriving in 1998-2000 because of mild winters and wet springs. Major losses since 1973-77 in farmland in the north and centre of the country, due to lowering of water tables and clearing of ditches, are only partly compensated through some expansion in newly reclaimed polders (Oostvaardersplassen: 220 bp) and increases in natural habitats. Population in 1998-2000 comprised 1800-2500 bp (but may be less than half after a severe winter and dry spring).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Fuut

Podiceps cristatus

De Fuut komt wijd verspreid voor op meest zoete wateren in Europa, West- en Centraal-Azië. De West-Europese populatie laat vanaf het eind van de 19e eeuw een opvallende groei zien. In de 20e eeuw was deze toename vermoedelijk nergens zo krachtig als in Fenno-Scandinavië. Zo is de Finse populatie (momenteel geschat op 50.000 paren) mogelijk vertienvoudigd ten opzichte van de jaren vijftig. Hoewel in eerste instantie werd gedacht dat een klimaatsverbetering (temperatuurstijging) verantwoordelijk was voor deze noordwaartse uitbreiding, is het sleutelwoord bij deze viseter toch vooral eutrofiëring. De Fuut bereikt immers alleen in voedselrijke (eutrofe) wateren hoge dichtheden. De Nederlandse broedvogels blijven in toenemende mate in eigen land overwinteren. Een deel verkast naar de Zwitserse meren, Engeland of Frankrijk.

VOORKOMEN

Futen zijn vastgesteld in 68% van de atlasblokken, exclusief enkele tientallen blokken waar het slechts om mogelijke broedvogels ging. De soort mijdt de hoge en droge gronden, zoals blijkt uit de hiaten in Drenthe en de Veluwe, maar tevens de zoute en zeer brakke wateren, zoals de magere verspreiding in Zeeland aantoont. Talrijk is deze watervogel vooral in Laag Nederland. Hoge dichtheden worden bereikt rond de Friese Meren, in de Kop van Overijssel (met een uitloper naar het zuiden van Friesland), rond het IJsselmeer, in de meest waterrijke delen van Noord- en Zuid-Holland en in het rivierengebied. Aantallen van meer dan 25 paren per atlasblok zijn hier vrij gewoon, terwijl rond het IJsselmeer lokaal zelfs 100 of meer paren broeden, in het bijzonder bij Medemblik-Enkhuizen. Op de zandgronden gaat het doorgaans om hooguit tien paren per blok, en dergelijke lage aantallen zijn ook kenmerkend voor het Waddengebied, de duinstrook en de Zeeuwse wateren.

VERANDERINGEN

Vergeleken met 1973-77 vond een forse areaaluitbreiding plaats, waarbij de Fuut bijna 450 atlasblokken nieuw wist te bezetten. De veranderingskaart toont aan dat de uitbreiding over het hele land plaatsvond, buiten de reeds in de jaren zeventig vlakdekkend bezette kerngebieden in Midden-Friesland, Noord- en Zuid-Holland. De soort verscheen dus als nieuwe broedvogel in vele gebieden die als sub-optimaal moeten worden aangemerkt, in Laag-Nederland (Groningen, Deltagebied), maar het meest opvallend toch in Hoog-Nederland. Op de Waddeneilanden, waar de Fuut tijdens de vorige atlasperiode nagenoeg ontbrak, zijn de geschikte locaties inmiddels bezet geraakt. Verder is de verspreiding in Flevoland dichter geworden.

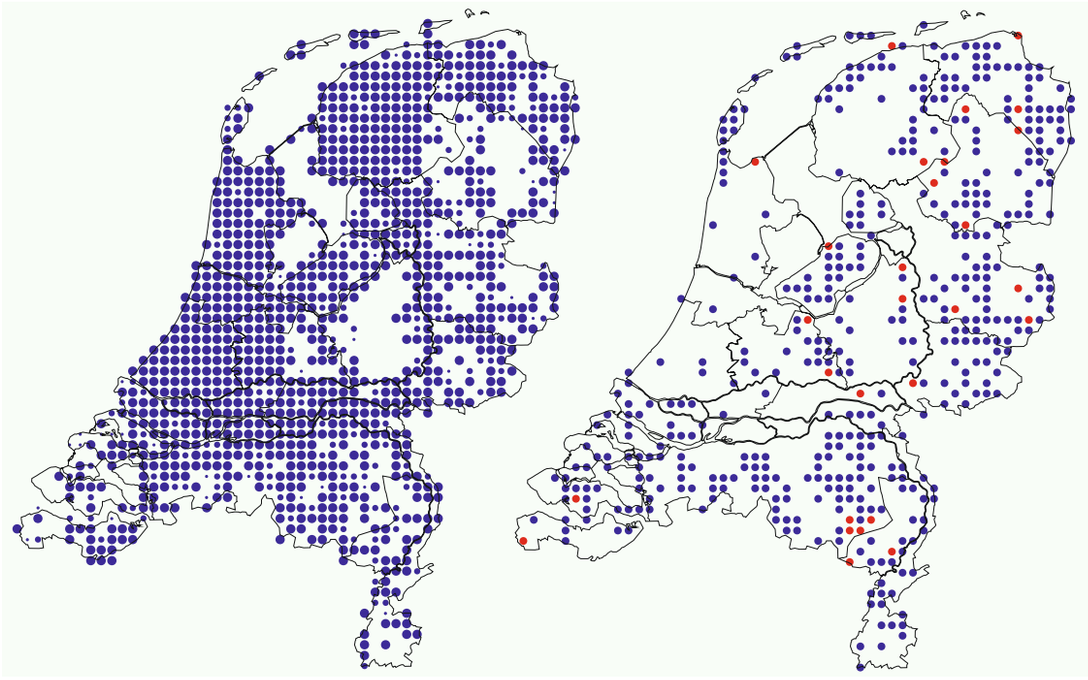
Het is haast niet meer voor te stellen, maar begin 20e eeuw moet de Fuut een schaarse broedvogel zijn geweest in Nederland. In de tweede helft van die eeuw namen de aantallen echter sterk toe, tussen 1966-67 en 1979-85 van 3600-3800 naar 7000-10.000 paren (BIJLSMA ET AL. 2001). De broedvogelindexen geven aan dat de toename is afgevlakt in de jaren negentig. In eerste instantie was de vooruitgang te danken aan verminderde vervolging door de mens. Doordat de soort minder schuw werd, vormde het sterk toegenomen recreatief gebruik van veel wateren geen belemmering voor uitbreiding. Ook ging de Fuut steeds kleinere wateren bezetten, en wist zodoende te profiteren van zand- en kleiwinning op de zandgronden. Door het afleggen van zijn

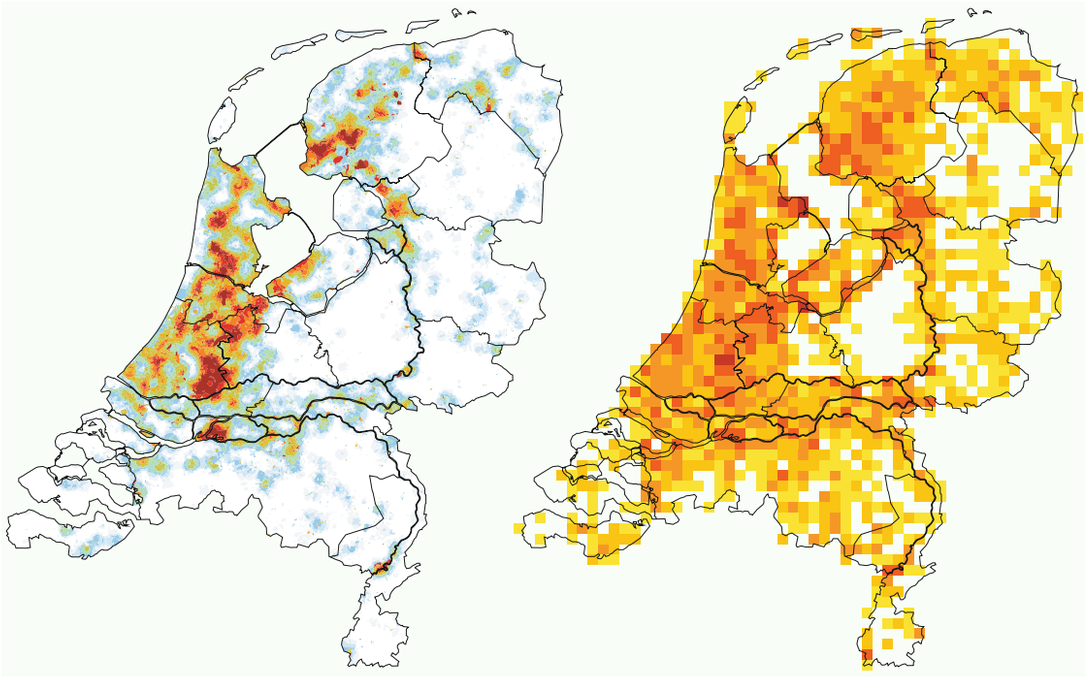
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1179 (70%)
No. of squares
- mogelijk 36 (3%)
  possible
- waarschijnlijk 149 (13%)
  probable
- zeker 994 (84%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +419 (+61%)
No. of squares
- verdwenen 28
  disappeared
- verschenen 447
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (31%)
- 4 - 10 (34%)
- 11 - 25 (23%)
- 26 - 100 (10%)
- 101 - 500 (1%)
- > 500

schuwheid kon de soort ook op spectaculaire wijze stedelijk gebied veroveren, zoals in Amsterdam (175 paren in 1983; KRAAK 1984), Alkmaar (van 1-2 paren in 1961-65 naar 64 in 1994; SMIT ET AL. 1995) en Nieuwegein (van 4-5 paren in 1967 naar 21 in 1997; ABEL ET AL. 1999). Waartoe een vreedzame coexistentie niet kan leiden!

De vermoedelijk belangrijkste motor achter de toename, die zich over een groot deel van Europa voordoet, is echter de toegenomen voedselrijkdom van het water als gevolg van lichte tot matige vervuiling met meststoffen (BAUER & BERTHOLD 1996). Door de verhoogde productiviteit werden allerlei vissoorten veel talrijker, in het bijzonder brasem, blankvoorn en baars (DE NIE 1995). Deze soorten vormen belangrijke prooien van de Fuut. De (geringe) terugloop van de aantallen Futen die plaatselijk in de tweede helft van de jaren negentig is vastgesteld, heeft wellicht te maken met het terugdringen van de nutriëntenbelasting van veel wateren. Dat het echter niet altijd zo eenvoudig in elkaar steekt, laat zich illustreren aan de situatie in De Wieden (Noordwest-Overijssel). Hier nam de Fuut toe van een kleine 300 paren in 1982 naar bijna 500 in 1995 (VELDKAMP 1999B). In deze periode nam de voedselrijkdom van het water wat af door saneringsmaatregelen. Op grond hiervan werd een daling van het aantal broedparen van de Fuut verwacht. Dat deze verwachting niet uitkwam, hangt waarschijnlijk samen met het feit dat Aalscholvers massaal gingen vissen in De Wieden (VELDKAMP 1994). De overbevissing door Aalscholvers had invloed op de gemiddelde lengte van de aanwezige vis: er trad namelijk een verschuiving op in de leeftijdsopbouw. Het aandeel vissen van 15-25 cm (ideale aalscholverprooien; VELDKAMP 1995) nam sterk af ten gunste van de wat kleinere vissen (KLINGE & GRIMM 1994). Doordat de Aalscholvers vooral de grotere vissen bejagen, kwam er een niche voor jonge vis vrij. Per saldo is de hoeveelheid jonge vis toegenomen, omdat de totale biomassa aan vis niet afnam. Intensieve aalscholverpredatie leidde in dit geval dus tot toename van de voor Futen beschikbare prooien.

AANTALLEN

Op grond van de geschatte aantallen per atlasblok zou Nederland bijna 15.000 paren tellen. Deze gegevens voorzichtig interpreterend wordt de landelijke populatie in 1998-2000 op 13.000-16.000 paren gesteld. Dit is fors hoger dan de raming van 5000-7500 paren tijdens de vorige atlas in 1973-77.

Ronnie Veldkamp

SUMMARY

Widespread breeding bird, avoiding only higher areas and saline habitats. Favourable areas, e.g. around Lake IJsselmeer, may support over 100 bp/atlas square. Since the 1970s, rapid colonisation of sub-optimal parts of the country took place, as part of a long term increase favoured by protection and, more important, eutrophication. These allowed the species to colonise urban areas or artificial habitats and benefit from increased stocks of suitable fish like bream and perch. About 13,000-16,000 bp in 1998-2000, compared to 5000-7500 in 1973-77.

Trend (index)

Roodhalsfuut

Podiceps grisegena

De westgrens van het Europese verspreidingsgebied van de Roodhalsfuut loopt van Zweden en Denemarken door het noorden van Duitsland en vandaar in zuidoostelijke richting. In de regel broedt soort in Midden-Europa op kleine ondiepe plassen met een weelderige begroeiing van water- en oeverplanten. Het hoofdvoedsel in de broedperiode bestaat meestal uit waterinsecten en hun larven, zoetwaterslakken en kreeftjes (VLUG 1993A, 2000). Het is onbekend waar de Nederlandse broedvogels overwinteren.

VOORKOMEN

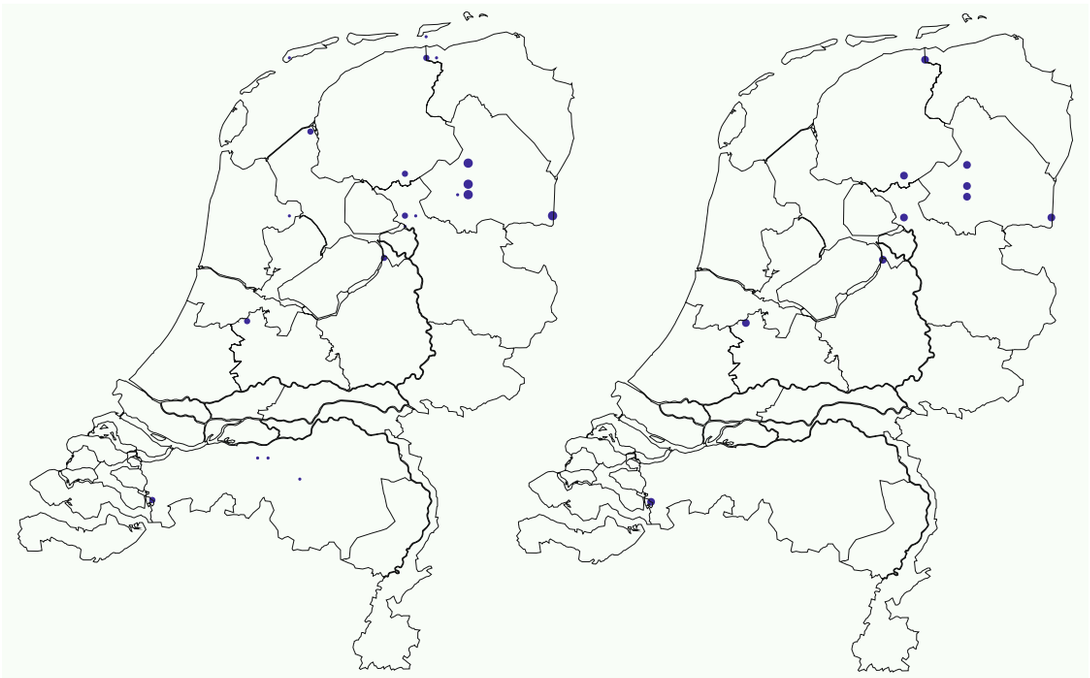
Roodhalsfuten zijn vastgesteld in 21 atlasblokken, waarvan in vier als zekere broedvogel. Het aantal broedvogels kan echter worden onderschat doordat paren met een legsel zich onopvallend gedragen (VLUG 1993B). In de blokken met waarschijnlijke of mogelijke broedgevallen zal het doorgaans om overzomeraars gaan. Jonge vogels in augustus-september kunnen vroege trekkers zijn.

Alle zekere broedgevallen in 1998-2000 stammen uit Drenthe. De broedplaatsen hier liggen steeds aan ondiep water, maar vertonen verder enkele verschillen: Dwingelderveld (mesotrofe vennen met oeverbegroeiing van grassen en russen), Diependal bij Smilde (voormalige, eutrofe vloeivelden met ruige riet-lisdoddevegetaties), de Boerenveense Plassen bij Hoogeveen (kleine plas met veel ondergedoken vegetatie) en het Bargerveen (hoogveenreservaat). Buiten Drenthe zijn mogelijke en waarschijnlijke broedgevallen gesignaleerd in duinwateren (Waddeneilanden), vennen (Noord-Brabant), laagveenplassen (Noordwest-Overijssel, Utrecht) en langs grote meren (IJsselmeerkust, Markiezaatsmeer).

De Roodhalsfuut is wat betreft voedselkeuze en lichaamsbouw (poot- en kaakmusculatuur) optimaal aangepast aan het leven in ondiepe en vegetatierijke wateren en wordt dan ook vaak samen met Dodaarzen aangetroffen. Wateren waar zeer vele karperachtigen voorkomen, vooral grote exemplaren, zijn ongeschikt. Deze vissen zijn voedselconcurrenten, remmen de groei af van ondergedoken waterplanten en decimeren daardoor het aantal prooidieren (VLUG 1993A, 2000). Roodhalsfuten in het noorden van Duitsland bezetten heel snel, en soms massaal, wateren die gemaakt zijn door ondiepten te inunderen. Hier ontwikkelen zich in korte tijd, onder meer door de ontbindende grassen, enorme aantallen duikerwantsen, poelslakken en andere detrituseters, evenals tiendoornige stekelbaarsjes, alle belangrijk voedsel voor de Roodhalsfuut. Omdat grote karperachtigen ontbreken, kunnen de vogels hier dikwijls vele jongen grootbrengen (VLUG 2000). Deze ontwikkeling doet denken aan het massale optreden van Geoorde Futen in 1945 in geïnundeerde polders in West-Nederland (VOGELWERKGROEP AVIFAUNA WEST-NEDERLAND 1981). Mogelijk zullen Roodhalsfuten ook in Nederland gaan profiteren van de aanleg van wetlands. Ofschoon wisselende waterstanden in de broedplassen, zoals te Diependal (VAN DER VEEN 1997), moeilijkheden kunnen opleveren voor de nestbouw, is het positieve effect ervan dat er steeds weer ontbindende landplanten beschikbaar komen, die direct en indirect de ontwikkeling van een rijke invertebratenfauna op gang doen brengen.

VERANDERINGEN

In 1973-77 werden er geen broedgevallen vastgesteld! Als

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 21 (1%)
No. of squares
- mogelijk 10 (48%) *possible*
- waarschijnlijk 7 (33%) *probable*
- zeker 4 (19%) *confirmed*

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +10
No. of squares
- verdwenen 0 *disappeared*
- verschenen 10 *new*

broedvogel bleef de soort tot de jaren tachtig een grote zeldzaamheid met slechts drie zekere broedgevallen (1918, 1927 en 1966; VLUG 1993B). In de loop van de jaren zeventig en tachtig werd het aantal zomerwaarnemingen groter, bijvoorbeeld 12 ex. op 12 juli 1971 op het Gooimeer bij Muiderberg (JONKERS ET AL. 1987) en tot 21 ex. in augustus 1989 op het Grevelingenmeer (OUWENEEL 1990).

Begin jaren tachtig nam ook het aantal mogelijke en waarschijnlijke broedgevallen toe, zoals in 1981 (Vijfhoek bij Diemen NH), 1982 (Spiegelpolderplas NH) en 1983 (Vlietland bij Voorschoten ZH) (VLUG 1993B). Vanaf 1985 hebben Roodhalsfuten vermoedelijk jaarlijks in Nederland gebroed, bijna steeds in Drenthe. Diependal is, vanaf het eerste zekere broedgeval in 1988 (VAN DER VEEN 1997) niet alleen de enige vrijwel jaarlijks bezette broedlocatie, maar tevens de enige waar regelmatig verschillende paren broeden, in 1999 4 (waarvan 3 succesvol; VAN DER VEEN 2000) en in 2000 3-5 (waarvan 3-4 succesvol; D.J. HAANSTRA & S. VAN DER VEEN PERS. MED.). Op 30 juni 2000 waren hier 17 adulte vogels aanwezig. In het Dwingelderveld broedde een paartje met goede afloop al in 1985 (VAN DIJK ET AL. 1994), daarna pas weer in 1999. Op de Boerenveense Plassen nestelt de soort onregelmatig vanaf 1995, terwijl broeden in het Bargerveen voor het eerst in 1999 plaatsvond (BIJLSMA ET AL. 2001).

Waarnemingen elders in het land betreffen meestal waarschijnlijke broedgevallen, en slechts eenmaal een zeker broedgeval, namelijk in 1996 op de Westerplas op Schiermonnikoog (wijfje twee maanden op onbevruchte eieren; VAN DIJK ET AL. 1998). Verschillende malen werden onduidelijke broedpogingen gemeld, zoals in Noord-Brabant in 1985 op het Groote Meer bij Hoogerheide (paar in juni-juli, een der vogels enige tijd in broedhouding op nest) en in 1989 bij Kampina (eind april voltooid nest, vermoedelijk gebouwd door solitaire vogel die vruchteloos trachtte een Fuut te betrekken in baltsgedrag) (VAN DIJK ET AL. 1994). Vergelijkbaar onduidelijke gevallen deden zich voor in 1994 bij de Grevelingendam (16 juli nestbouw door twee vogels, tevens copulatie; OUWENEEL & VAN DER VELDEN 1995) en in 1995 in de Lindevallei in Zuid-Friesland (paar met nest met onbekende inhoud, in 1991, 1993 en 1994 solitaire vogels in broedtijd; T. JAGER PERS. MED.).

De vestiging als jaarlijkse broedvogel in Nederland valt samen met een populatiegroei vanaf ca. 1980 in een aantal Europese landen, zoals Duitsland (Sleeswijk-Holstein, Mecklenburg), Denemarken en Finland (VLUG 2000). Niet alleen in Nederland, maar ook elders in Europa werden broedgevallen bekend ver ten westen van het reguliere broedgebied, zoals in België in 1979 en 1985. De reproductie is in Nederland relatief hoog. Van 1985 tot 2000 brachten 26 succesvolle paren 52 jongen groot, ofwel gemiddeld 2,00 jongen per paar (J.J. VLUG ONGEPUBL.). Dit is meer dan in Sleeswijk-Holstein, waar de gemiddelde gezinsgrootte in 1984-90 1,53 bedroeg (n=1149 succesvolle paren) (VLUG 1993A). Misschien vormt de hoge reproductie de basis voor een verdere uitbreiding over Nederland.

AANTALLEN

In de atlasjaren 1998-2000 bedroeg het aantal zekere en waarschijnlijke broedgevallen tenminste 5, 8 resp. 10. Deze drie jaren vormen het maximum dat in de periode 1985-2000 werd bereikt (AANGEVULD NAAR BIJLSMA ET AL. 2001).

J.J. Vlug

SUMMARY

Confirmed breeding in 1998-2000 was confined to shallow fens and pools in the province of Drenthe, northeast Netherlands. A few probable breeding records were noticed elsewhere. Up to 1985, only three confirmed breeding records were known. Since that year, breeding was recorded almost annually. In 1998-2000 5, 8 and 10 confirmed and probable breeding records were reported. These constitute the highest-ever numbers reported. Successful pairs in 1985-2000 produced 2.00 young/pair (n=26).

Deze soort is gesponsord door: Stichting het Drentse Landschap

Geoorde Fuut

Podiceps nigricollis

Het verspreidingsgebied van de Geoorde Fuut strekt zich uit over alle continenten, met uitzondering van Australië. In het Euraziatische verspreidingsgebied, dat van Denemarken, Engeland en Spanje tot diep in China loopt, broedt de nominaatvorm *nigricollis*. Kenmerkend voor West-Europa is de sterk verbrokkelde verspreiding. Zo broedt de soort in België alleen in enkele aan Nederland grenzende heidegebieden en is hij schaars in een strook van 150 km oostelijk van de Duits-Nederlandse grens. Vanaf begin maart bezetten de eerste Geoorde Futen de Nederlandse broedgebieden, in april arriveert de hoofdmoot. Op deze broedplaatsen is de soort vanaf begin augustus verdwenen. Op hetzelfde moment vormen zich in de westelijke Waddenzee en het Deltagebied concentraties van soms meer dan 1000 vogels, die ongetwijfeld vooral van buitenlandse origine zijn. De eigen broedvogels overwinteren vermoedelijk ergens tussen Nederlandse kust en Middellandse Zee.

VOORKOMEN

De Geoorde Fuut is in 9% van de atlasblokken vastgesteld als zekere of waarschijnlijke broedvogel. De mogelijke broedgevallen zullen vooral doortrekkers betreffen.

De belangrijkste broedhabitat wordt gevormd door ondiepe, voedselarme tot matig voedselrijke stilstaande wateren met een weelderige (maar niet te hoge) oevervegetatie. De vegetatie hoeft niet soortenrijk te zijn. In monotone pitrusvegetaties kunnen Geoorde Futen goed broeden, mits er voldoende dekking en nestgelegenheid is. De associatie met het voorkomen van de Kokmeeuw is treffend. In zeker 65% van de bezette atlasblokken werd gebroed tezamen met deze soort.

Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in de provincies Drenthe en Noord-Brabant, die tweederde van de landelijke populatie herbergen. De Geoorde Fuut legt daar een voorkeur aan de dag voor ondiepe vennen in heide- en hoogveengebieden (46% van de bezette atlasblokken). De industriële vloeivelden bij (aardappelmeel- en suiker)fabrieken in Noordoost-Nederland en westelijk Noord-Brabant nemen 8% van de bezette atlasblokken voor hun rekening, opmerkelijk veel voor deze schaarse habitat. Langs de Hollandse kust worden ondiepe duinplassen bezet. Het voorkomen in het Deltagebied concentreert zich in het Markiezaatsmeer. Daarnaast komt de Geoorde Fuut mondjesmaat voor op allerlei plassen, bijvoorbeeld in zandafgravingen. De vele wateren in het rivierengebied worden gemeden. Opmerkelijk is ook het schaarse voorkomen in laagveenmoerassen, al zijn zowel in Noordwest-Overijssel (De Wieden) als Zuid-Holland (Reeuwijkse Plassen) broedgevallen gemeld.

Het aantal broedparen per atlasblok is veelal laag. In bijna tweederde van de bezette atlasblokken gaat het om slechts 1-3 broedparen. Atlasblokken met meer dan 10 paren omvatten gewoonlijk heide- of hoogveengebieden. De hoogste aantallen broedparen in de atlasperiode werden vastgesteld in het Drentse Bargerveen (80 paren in 2000) en Dwingelderveld (46 paren in 1999), de Groote Peel op de Brabants-Limburgse grens (42 paren in 1999), het Groote Meer bij Ossendrecht (40 paren in 1999) en de Engbertsdijksvenen in Twente (30 paren in 2000).

VERANDERINGEN

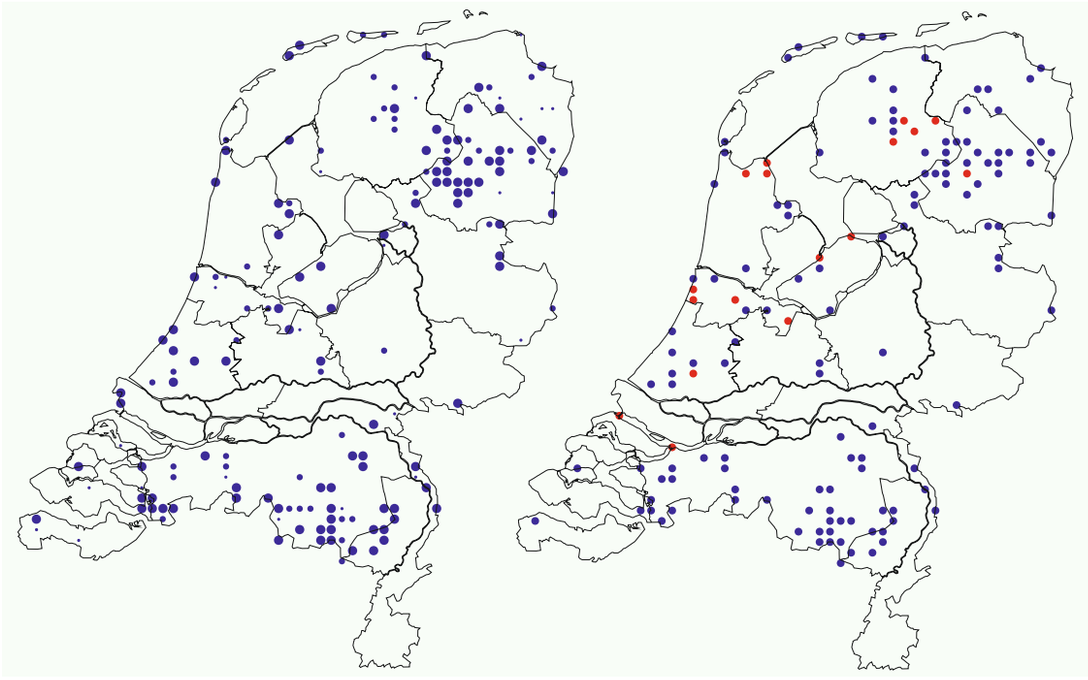
Ten opzichte van 1973-77 heeft de Geoorde Fuut zijn verspreiding in Nederland sterk uitgebreid. In 1998-2000 is de

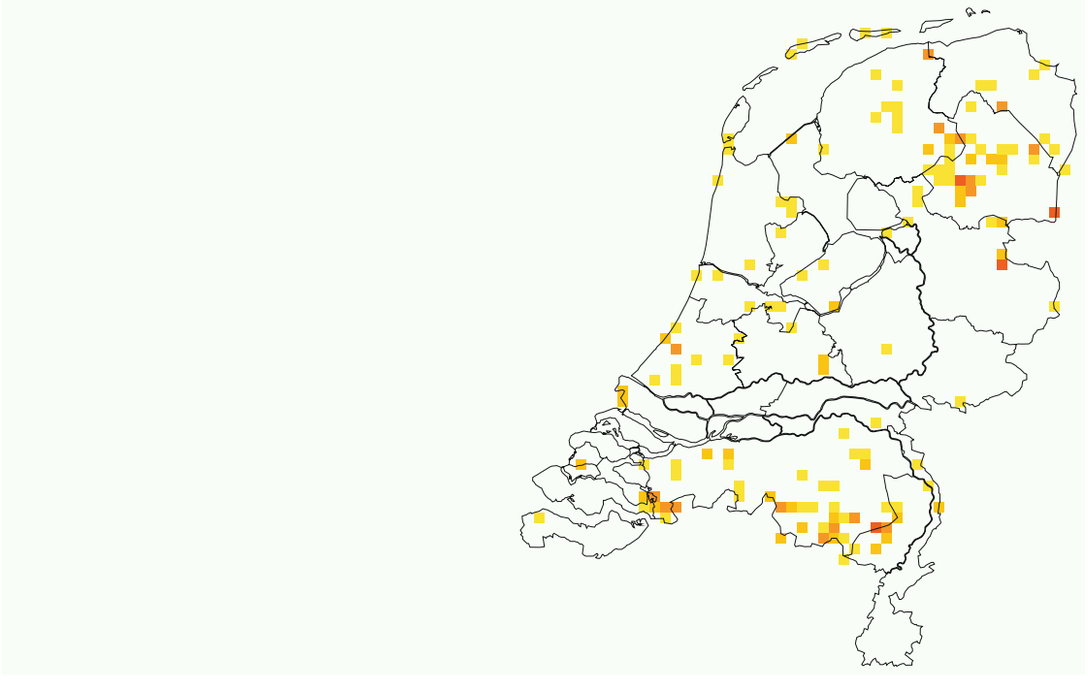
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 169 (10%)
No. of squares
- mogelijk 24 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 47 (28%)
  probable
- zeker 98 (58%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +107 (+315%)
No. of squares
- verdwenen 17
  disappeared
- verschenen 124
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (64%)
- 4 - 10 (22%)
- 11 - 25 (11%)
- 26 - 100 (3%)
- 101 - 500
- > 500

soort in ruim 120 atlasblokken vastgesteld waar in 1973-77 geen Geoorde Futen werden aangetroffen. In slechts 17 blokken was het omgekeerde het geval. De verspreiding in 1973-77 bleef grotendeels beperkt tot Zuidoost-Friesland, Drenthe, de duinstreek en Noord-Brabant. De forse toename sindsdien strekte zich uit over geheel Nederland, zette eind jaren tachtig abrupt in na een eerdere opleving in 1983 (HUSTINGS 1991), en hield gedurende de jaren negentig aan met kortstondige inzinkingen (BIJLSMA ET AL. 2001). De oorzaak van de toename moet grotendeels buiten Nederland, en wellicht buiten Europa, worden gezocht. Mogelijk vormt verdroging van belangrijke broedgebieden, zoals rond de Kaspische Zee en het Aral Meer, de aanleiding tot de irrupties in Nederland en elders in West-Europa. De lokaal sterke toenames in Nederland hoeven dan ook niet per se samen te vallen met opvallende terreinveranderingen. Zo werden in de Groote Peel in 1993-99 21-42 paren geteld (een enkele inzinking daargelaten), terwijl het aantal in de drie voorafgaande decennia varieerde van 0-9 (VAN SEGGELEN 1999A). De landelijke sprong vooruit in 1983 ging aan dit gebied voorbij, terwijl de aantallen in Drenthe toen sterk toenamen. Nadien maakte de stand in Drenthe grote schommelingen door, variërend van 20 (1985) tot meer dan 80 paren (1990 en 1998-2000; VAN DEN BRINK ET AL. 1996, VAN DIJK ET AL. 2001B). In de heide- en hoogveengebieden houden de vaak forse jaarlijkse aantalsschommelingen doorgaans verband met wisselingen in de waterstand van vennen. De Nederlandse broedvogelaantallen kunnen zodoende in een droog voorjaar 60% lager uitpakken dan in jaren met goed gevulde vennen en plassen. Evenzo makkelijk kan het aantal broedparen een jaar later weer verdubbelen, mits er gunstige waterstanden heersen. Omdat het voorkomen van jaar tot jaar zo sterk kan variëren, geeft de over drie jaren gesommeerde kaart - meer dan bij andere soorten - een te ruim beeld van de doorsneeverspreiding.

AANTALLEN

In 1973-77 waren slechts 30-70 broedparen aanwezig in Nederland. In de onderhavige atlasperiode ging het om 300-320 (1998), 420-440 (1999) en meer dan 500 paren (2000). Dit zijn de hoogste geregistreerde aantallen in Nederland, waar de grens van 300 broedparen niet eerder werd overschreden!

Carlo van Seggelen

SUMMARY

The main breeding areas are situated in fens, former sewage works and other shallow waters in Drenthe and Noord-Brabant, in the northeast and south of the country; these account for over 50% of all occupied atlas squares and the bulk of the breeding pairs. Patchy occurrence elsewhere. Some atlas squares hold up to 80 bp, but such is untypical for the Dutch situation. Probably as a result of incursions from abroad, numbers and distribution have exploded since the 1970s and early 1980s. Marked annual fluctuations partly coincide with varying water tables. In 1998-2000 300-500 bp were recorded, the highest-ever numbers in The Netherlands (30-70 in 1973-77).

Deze soort is gesponsord door: Jan den Exter

Aalscholver

Phalacrocorax carbo

Nadat verspreiding en aantallen halverwege de 20e eeuw een dieptepunt bereikten, keerde de Aalscholver in de laatste decennia in vrijwel geheel continentaal Europa terug. De comeback startte in Nederland door een sterke populatiegroei in het IJsselmeergebied, en voltrok zich iets later ook in Denemarken en elders in West-Europa (VAN EERDEN & GREGERSEN 1995). De huidige broedverspreiding van de continentale ondersoort *sinensis* strekt zich uit van Midden-Zweden tot op het Iberisch Schiereiland en van enkele binnenlandse locaties in Groot-Brittannië tot ver in Rusland. Voor zijn voedsel, vrijwel uitsluitend vis, is de soort aangewezen op grotere eutrofe wateren. Aalscholvers broeden in kolonies van enkele tientallen tot duizenden paren, doorgaans in aan water grenzende of zelfs geïnundeerde bosjes of boomgroepen. In eilandsituaties met voldoende isolement jegens grondpredatoren wordt ook wel op de grond gebroed. De Nederlandse kolonies raken bezet vanaf half februari en wanneer het weer het toestaat volgt de eerste eileg al heel snel daarna. Late broedsels kunnen tot in juni aanvangen, zodat tot zeker eind augustus nog niet-vliegvlugge jongen in de kolonies aanwezig zijn. De nesten worden doorgaans gemaakt van levende takken en veelal in een volgend broedseizoen hergebruikt. Vooral grondnesten worden bekleed met riet of ander ruig plantmateriaal.

VOORKOMEN

In de jaren 1998-2000 zijn Aalscholvers in 60 atlasblokken als zekere broedvogel vastgesteld. Door het opvallende broedgedrag, de betrekkelijke schaarste aan geschikte kolonieplaatsen en de aandacht die de soort in vrijwel alle monitoringprogramma's krijgt, is het onwaarschijnlijk dat belangrijke vestigingen gemist zijn. De enkele atlasblokken met mogelijke broedgevallen zullen overzomerende vogels of hooguit zeer kleine vestigingen betreffen.

Verreweg de meeste kolonies zijn te vinden in het waterrijke westen en noorden van ons land, alsmede langs de Grote Rivieren. De gehechtheid aan de grotere wateroppervlakten komt nog duidelijker tot uiting wanneer we de grootte van de verschillende kolonies beschouwen. Kolonies van meer dan 500 paren worden alleen aangetroffen in de onmiddellijke nabijheid van belangrijke voedselgebieden als het IJsselmeergebied, de Waddenzee, de Noordzee of de Deltawateren. Langs rivieren en plassen in Laag-Nederland omvatten de kolonies doorgaans enkele tientallen paren, terwijl de sporadische vestigingen dieper in het binnenland hoogstens enkele paren tellen. Grote kolonies kunnen alleen ontstaan indien er voldoende visrijke wateren aanwezig zijn binnen een vliegafstand van 15-20 km van de broedplaats. Wanneer de oudervogels verder moeten vliegen om te vissen, neemt hun energieverbruik zeer sterk toe (VOSLAMBER 1988). In jaren met een slechte visproductie resulteert dit onverbiddelijk in een gering broedsucces (VAN RIJN & PLATTEEUW 1996).

VERANDERINGEN

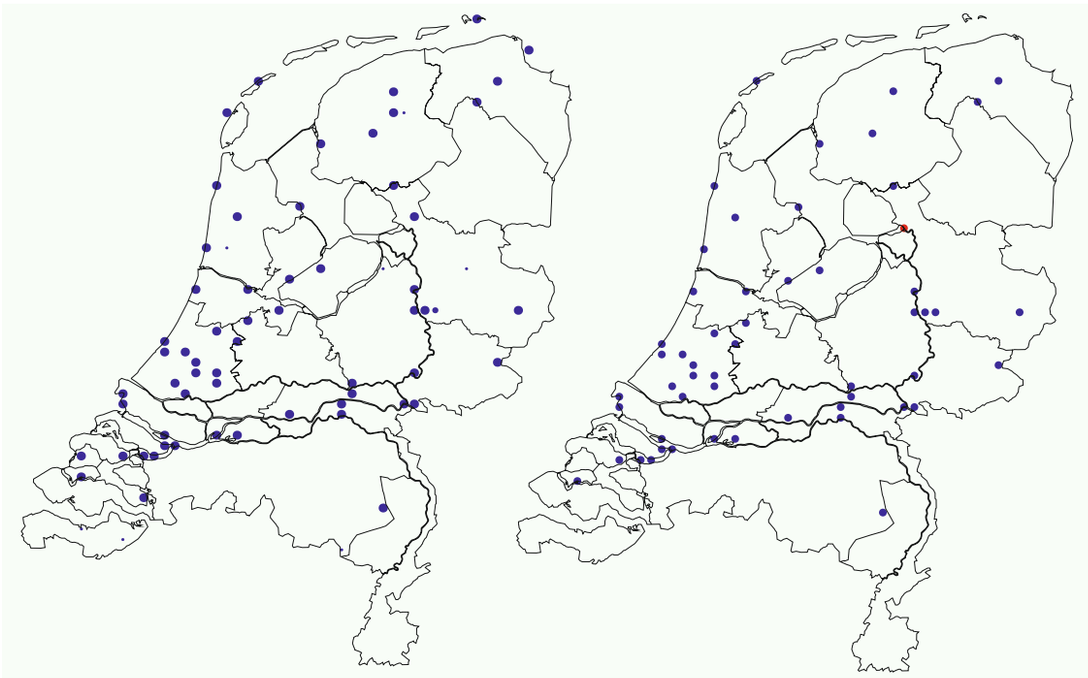
Zowel de broedverspreiding als de aantallen broedparen van de Aalscholver zijn sinds de vorige atlas rigoureus veranderd. In 1973-77 was de soort in slechts vier atlasblokken zekere broedvogel, met een landelijke broedpopulatie van

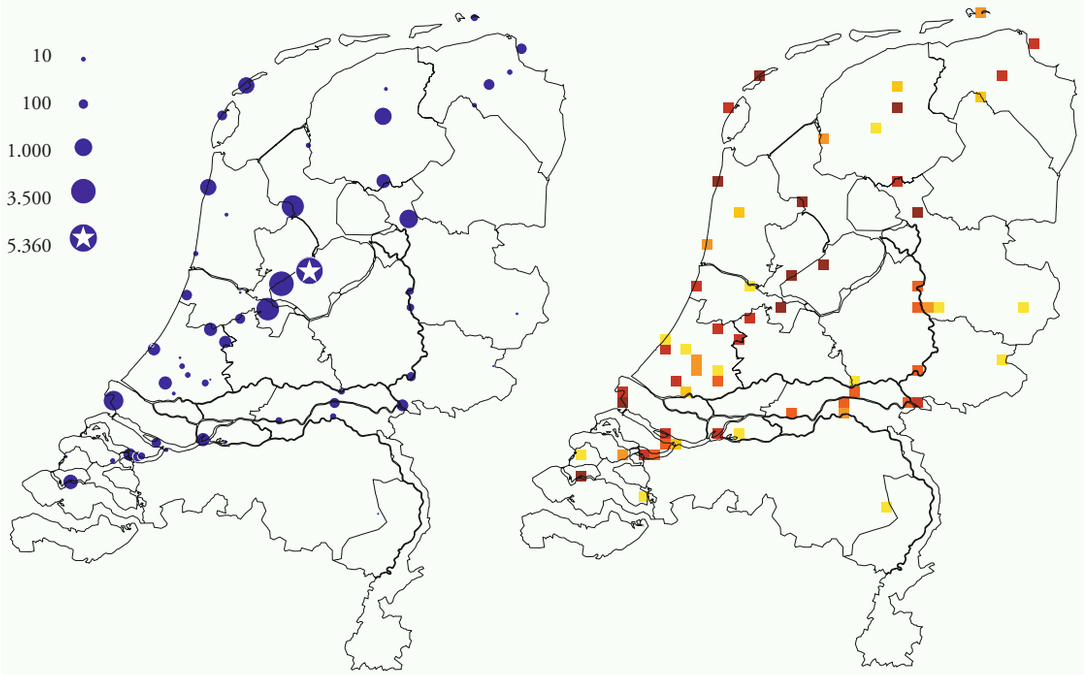
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 68 (4%)
No. of squares
- mogelijk 7 (10%) *possible*
- waarschijnlijk 1 (1%) *probable*
- zeker 60 (88%) *confirmed*

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +52 (+1300%)
No. of squares
- verdwenen 1 *disappeared*
- verschenen 53 *new*

◀◀
Kolonies (paren)
Colonies (pairs)

◀
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (21%)
- 4 - 10 (8%)
- 11 - 25 (13%)
- 26 - 100 (16%)
- 101 - 500 (25%)
- > 500 (16%)

3000 paren in 1977. Aan het eind van de jaren zeventig broedde de Aalscholver vrijwel alleen in of nabij het IJsselmeergebied (Naardermeer, Oostvaardersplassen, Wanneperveen), overigens op locaties waar ook nu nog de grootste kolonies te vinden zijn. De nieuwe vestigingen vonden vooral plaats langs de Grote Rivieren, in het Zuid-Hollandse plassengebied en langs de kust van het Waddengebied tot in de Delta.

De getalsmatige toename was zo mogelijk nog spectaculairder dan de uitdijende verspreiding. De toename bleef in de jaren tachtig in eerste instantie beperkt tot het IJsselmeergebied. Tegelijkertijd begon echter ook het aantal broedparen in Noord-Nederland, Noord- en Zuid-Holland langzaam te groeien, in de tweede helft van de jaren tachtig gevolgd door het rivierengebied. In de kustzone ontstonden kolonies in het Deltagebied en, in de jaren negentig, langs de Noordzeekust en op de Waddeneilanden. Begin jaren negentig bereikte de landelijke populatie de top met ruim 20.000 paren. Een crash van het aantal paren in het IJsselmeergebied in 1994 (VAN EERDEN & ZIJLSTRA 1995) resulteerde in een afname tot ongeveer 15.000 paren. Hierna bleef de IJsselmeerpopulatie schommelen tussen 10.000-12.000 paren, terwijl de soort elders verder toenam. Het landelijke aantal broedparen is inmiddels weer terug op het niveau van begin jaren negentig.

De enorme toename in Nederland staat niet op zichzelf: zowel in West- als in Oost-Europa is de ondersoort *sinensis*, na het wegvallen van de ergste vervolging en het bestrijden van de ernstigste watervervuiling, sterk toegenomen in de loop van de jaren tachtig, met talloze nieuwvestigingen als gevolg (BOUDEWIJN & DIRKSEN 1995, VAN EERDEN & GREGERSEN 1995, LINDELL ET AL. 1995). Daarnaast zal toename van bepaalde vissoorten door eutrofiëring van oppervlaktewateren een rol hebben gespeeld. Zo leidde de nutriëntenaanvoer via de IJssel naar het IJsselmeer tot een enorme visproductie, waarvan de Aalscholvers uit het IJsselmeergebied profiteerden (VAN EERDEN & BIJ DE VAATE 1984, LAMMENS ET AL. 1995, NOORDHUIS 2000A). In recente jaren zijn er aanwijzingen dat, naarmate de eutrofiëring wordt teruggedrongen, dit gevolgen zal hebben voor Aalscholvers. De herverdeling van de Nederlandse populatie - in de zin van een tendens naar meer maar kleinere kolonies en een verschuiving van IJsselmeergebied naar Waddenzee en Grote Rivieren - is daar wellicht een uiting van.

AANTALLEN

In de atlasjaren werden 19.700 (1998), 18.400 (1999) en 19.500 (2000) paren geteld in Nederland. Tegenwoordig broeden er maximaal 11.000 paren in het IJsselmeergebied, een kleine 4000 langs de overige meren, ruim 4000 in de kustzone en nog eens 1500 in het rivierengebied. Vooral in de kustzone nemen de aantallen, met recente vestigingen op Vlieland en Texel (atlasblok kleiner dan 250 ha, niet opgenomen in veranderingskaart), nog steeds toe.

Stef van Rijn, Maarten Platteeuw & Mennobart van Eerden

SUMMARY

All major colonies are located within 15-20 km of large water bodies and are situated in or near wetlands in the lower parts of the country. Marked range expansion since 1973-77 (only four occupied atlas squares, all around Lake IJsselmeer) was accompanied by a strong population increase from 3000 bp in 1977 to 20,000 in the early 1990s. Numbers in 1998-2000, after some decrease in the mid-1990s, remained stable at around 19,000 bp. The species has benefited from protection measures and eutrophication of surface waters in the 1980s, resulting in booming stocks of several fish species.

Roerdomp

Botaurus stellaris

De Roerdomp heeft in West-Europa een verbrokkelde verspreiding, net als de laaglandmoerassen waar hij broedt. Alleen Nederland en Frankrijk herbergen meer dan 100 paren. In Oost-Europa komen grotere aantallen voor. De soort broedt in waterrijke landschappen met overjarige, permanent of periodiek in water staande moerasvegetaties. Het oppervlaktewater moet (matig) voedselrijk zijn en zoet tot enigszins brak. Roerdompen nestelen doorgaans in jarenlang ongemaaide natte riet- of lisdoddenvegetaties. De onderlaag van oud plantenmateriaal ('kniklaag') aldaar is geschikt als nestfundament en biedt dekking. Voedsel wordt gezocht langs oevervegetaties (riet, lisdodde, pitrus) en in geïnundeerde grazige vegetaties. Vis en amfibieën vormen het hoofdmenu in de broedtijd, mogelijk aangevuld met grote waterinsecten en kleine zoogdieren. Een roerdompman kan er meerdere vrouwtjes op na houden. Deze broeden soms op aanzienlijke afstand van het territorium van het mannetje en foerageren tot op 2-3 km van het nest (VAN DER HUT 2001, BEEMSTER ET AL. 2002). De Nederlandse broedvogels zijn overwegend standvogel. In strenge winters trekt een deel weg tot in Zuidwest-Frankrijk, incidenteel verder.

VOORKOMEN

Roerdompen zijn waargenomen in 11% van de atlasblokken. Eenvijfde daarvan betreft mogelijke broedgevallen. De verspreiding overlapt grotendeels met die van de grotere moerasgebieden op uiteenlopende bodemtypen: laagveen, zeeklei, rivierklei, duinzand en de hoge zandgronden. Meestal zijn er per atlasblok maar enkele paren; in vijf atlasblokken komen meer dan 10 paren voor. In aaneengesloten, half-open, waterrijke rietmoerassen, zoals in de hoogwaterzone van De Wieden en het Harderbroek, wordt een maximale dichtheid van 8 paren per 100 ha bereikt. In de waterrijke laagveengebieden van Zaanstreek-Waterland is de dichtheid lager omdat moeras hier meer versnipperd voorkomt. De dichtheid heeft een duidelijke relatie met de randlengte aan geschikt foerageergebied in de vorm van min of meer beschutte, overjarige moerasoevervegetaties en/of aangrenzende extensieve natte graslanden (VAN DER HUT 2001).

Regio's met noemenswaardige aantallen Roerdompen (meer dan 10 paren) zijn het Lauwersmeer (8-12; KLEEFSTRA & JAGER 2000), Friesland (exclusief Lauwersmeer 35-40 in 1999-2000; R. KLEEFSTRA PERS. MED.), Noordwest-Overijssel (19-20 in Weerribben en Wieden in 1998-99; VAN DIJK ET AL. 2001B), de Oostvaardersplassen (28-43 in 1998-2000; BEEMSTER ET AL. 2002), het Harderbroek (8-11 in 1999-2000; RAAIJMAKERS & ZWANENBURG 2001) en de Zaanstreek-Waterland (30-40 in 2000; GEGEVENS VOGELBESCHERMINGSWACHT ZAANSTREEK & NOORD-HOLLANDS LANDSCHAP). De Gelderse Poort (20 paren in 1994, 9 in 1998-99; VAN DIJK ET AL. 2001B) bleef net onder die grens.

VERANDERINGEN

De verspreiding is vergeleken met 1973-77 met de helft gekrompen, wat overeenkomt met de halvering van het broedbestand in dit tijdvak. In het Utrechts-Hollandse plassengebied en in het rivierengebied is de achteruitgang ontluisterend, terwijl ook de verspreiding in Friesland en het Brabants-Limburgse vennengebied flink is uitgedund. In Zaanstreek-Waterland, de Oostvaardersplassen en de Randmeren bleven verspreiding en aantallen op peil. De nieuwe vestigingen liggen vooral in het IJsselmeer- en Deltagebied.

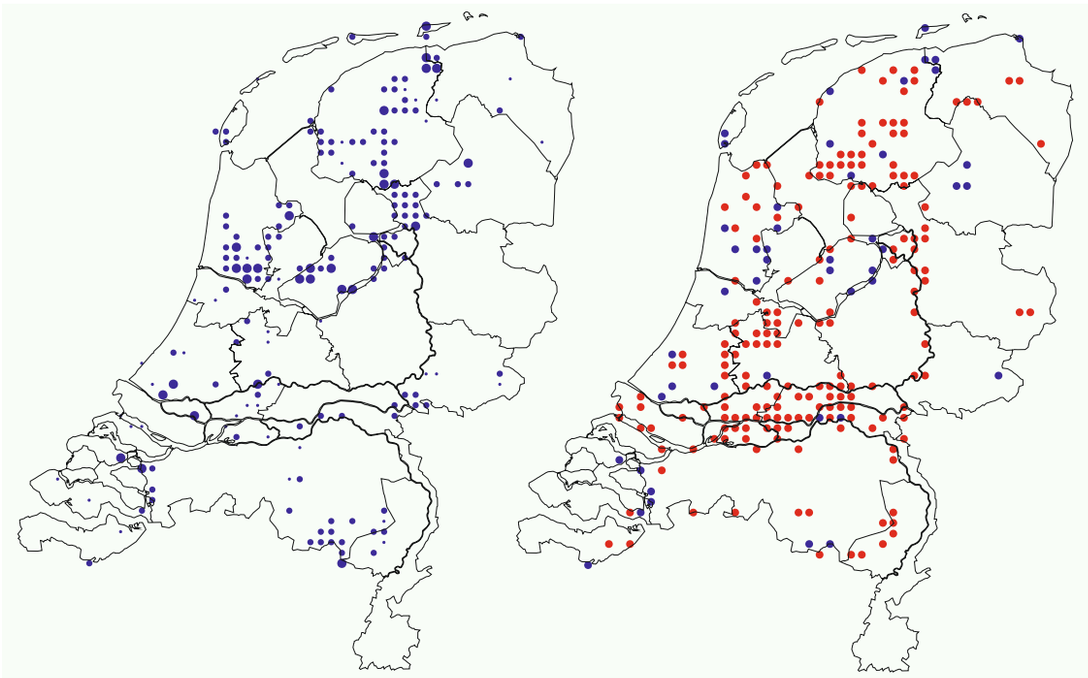
De Roerdomp is gevoelig voor langdurige vorstperioden en kreeg zware klappen van de winter van 1978/79 en de strenge winters medio jaren tachtig. De overwegend zachte winters

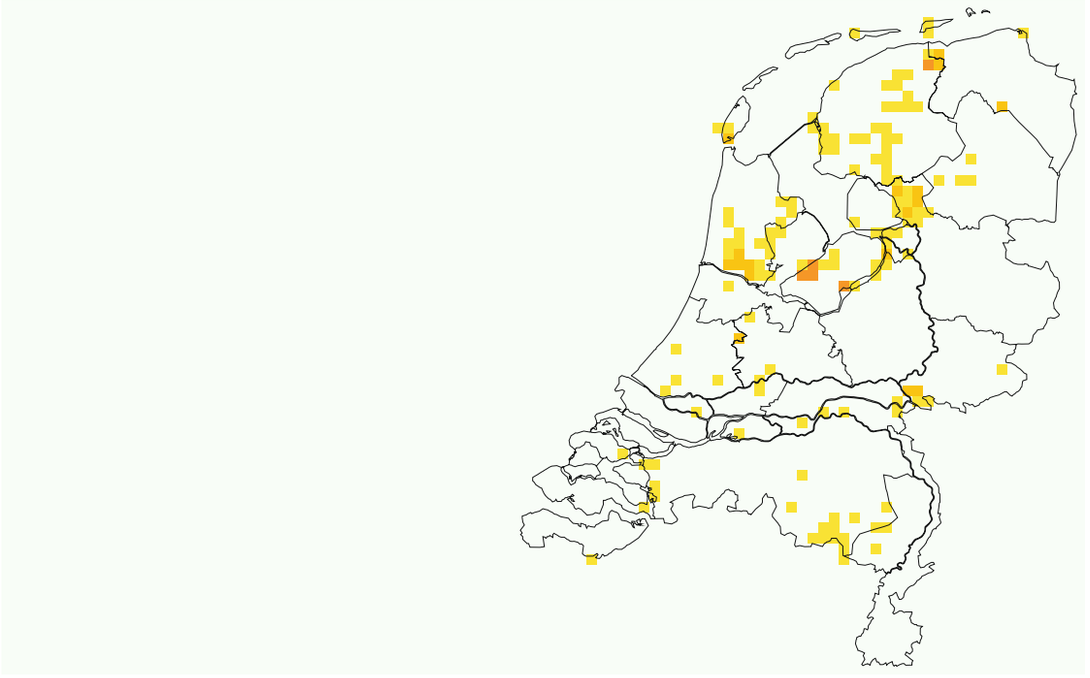
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 183 (11%)
No. of squares
- mogelijk 38 (21%)
  possible
- waarschijnlijk 115 (63%)
  probable
- zeker 30 (16%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -137 (-50%)
No. of squares
- verdwenen 184
  disappeared
- verschenen 47
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (85%)
- 4 - 10 (12%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

van begin jaren negentig leidden niet tot volledig herstel. De koude tot strenge winters van 1995/96 en 1996/97 zorgden voor een nieuwe inzinking, waarna de stand in verschillende regio's opveerde (onder meer Friesland: van ca. 15 naar 40-45 paren; KLEEFSTRA 2001) in 1998 en 1999. In 2000 en 2001 bleef de stand op dit peil, zodat de broedgebieden verzadigd lijken. Andere factoren moeten verantwoordelijk zijn voor de blijvende halvering van de broedvogelstand. De belangrijkste daarvan is het verlies aan geschikt leefgebied door landschappelijke veranderingen. In delen van Friesland, Noordwest-Overijssel, Zuid-Holland, de Vechtstreek en het rivierengebied heeft open moeras plaatsgemaakt voor moerasbos als gevolg van vegetatiesuccessie. Daarnaast is de intensivering van het rietbeheer in Noordwest-Overijssel ongunstig.

De achteruitgang is in zekere zin nog binnen de perken gebleven door het ontstaan van nieuw moeras, zoals in de verzoete watersystemen van het Lauwersmeer en in het Deltagebied. Een sprekend voorbeeld is de kolonisatie van de zogeheten hoogwaterzone van De Wieden. Hier zijn weidepercelen geïnundeerd als waterbuffer voor het aangrenzende weidevogelreservaat. In het natte moerasgebied, rijk aan sloten met riet, zijn in 1997-2000 op 86 ha 4-6 paren vastgesteld (O. BRANDSMA PERS. MED.). Maar ook in gebieden waar de Roerdomp standhoudt, zoals in Zaanstreek-Waterland, blijkt de soort afhankelijk van de ontwikkeling van nieuw moeras als gevolg van spontane processen ('verrieten' van natte percelen en sloten) of natuurontwikkeling (graven van sloten en poelen).

De Roerdomp toont zich een vertegenwoordiger van relatief jonge moerassen met een verscheidenheid aan verlandingsfasen. Eutrofiëring en demping of omkering van de waterpeildynamiek versnellen de verlanding en spelen aldus een indirecte rol in de afname. Een hoog stikstofgehalte in het oppervlaktewater maakt rietstengels breekbaar; in combinatie met door beroeps- en recreatievaart toegenomen oevererosie leidt dit tot het versmallen of verdwijnen van rietgordels, zoals aangetoond in het Friese merengebied en langs de Grote Rivieren (DE NIE & JANSEN 1988, COOPS 1992, GRAVELAND & COOPS 1997). Begrazing door vee, dat rietvelden 'oprolt' of versnippert, kan in het rivierengebied een belangrijke rol spelen. Het effect van toegenomen recreatiedruk is onduidelijk. De Roerdomp kan in recreatiegebieden dicht bij fiets- en wandelpaden nestelen, maar is waarschijnlijk gevoelig voor verstoring van foerageerplaatsen langs rietoevers.

AANTALLEN

Recent inventariseerwerk levert 170-200 paren op in de jaren 1998-2000. Bij lage dichtheden laten Roerdompen zich echter zelden horen en worden de aantallen tot 50% onderschat (VAN DER HUT 2001, POULIN & LEFEBRE 2001). Omdat deze situatie in Nederland tamelijk gebruikelijk is, wordt een marge aangehouden van 200-250 paren, wat mogelijk iets aan de lage kant is. De 450-550 paren uit 1970-78 worden bij lange na niet meer gehaald.

Ron van der Hut

SUMMARY

The breeding distribution is confined to larger marshlands. Only few sites hold over 10 bp, with a marked stronghold in the Oostvaardersplassen (28-43 bp in 1998-2000), in the newly reclaimed polder Zuidelijk Flevoland. Since the 1970s, half of all occupied atlas squares became depleted, due to the disappearance of wet reedbeds. The population did not fully recover from losses caused by some severe winters. Local increases often coincide with renaturation projects or habitat improvement. In 1998-2000 some 200-250 bp were recorded (1970-78: at least 450-550).

Deze soort is gesponsord door: Bureau Waardenburg

Woudaap

Ixobrychus minutus

Het verspreidingsgebied van de Woudaap omvat grote delen van het Palearctisch gebied, Afrika ten zuiden van de Sahara en Australië. De ondersoort *minutus* broedt in Europa met uitzondering van Ierland, Groot-Brittannië en de Scandinavische landen. De Europese populatie, exclusief Rusland, telde in de jaren negentig naar schatting 30.000-40.000 paren. De Europese broedvogels overwinteren in Afrika ten zuiden van de Sahara. In Nederland arriveren Woudapen op zijn vroegst eind april of begin mei, en vertrekken ze in augustus en september. Voor zover bekend wordt er één broedsel grootgebracht. Nederland vormt binnen Noordwest-Europa een eiland in de verspreiding. De dichtstbijzijnde broedgebieden liggen in Noord-Frankrijk en Midden- en Zuid-Duitsland. In het najaar trekken de Nederlandse vogels deels zuidwestelijk, deels meer zuidoostelijk weg. Verder oostelijk broedende vogels trekken vooral via Italië en de Balkan.

VOORKOMEN

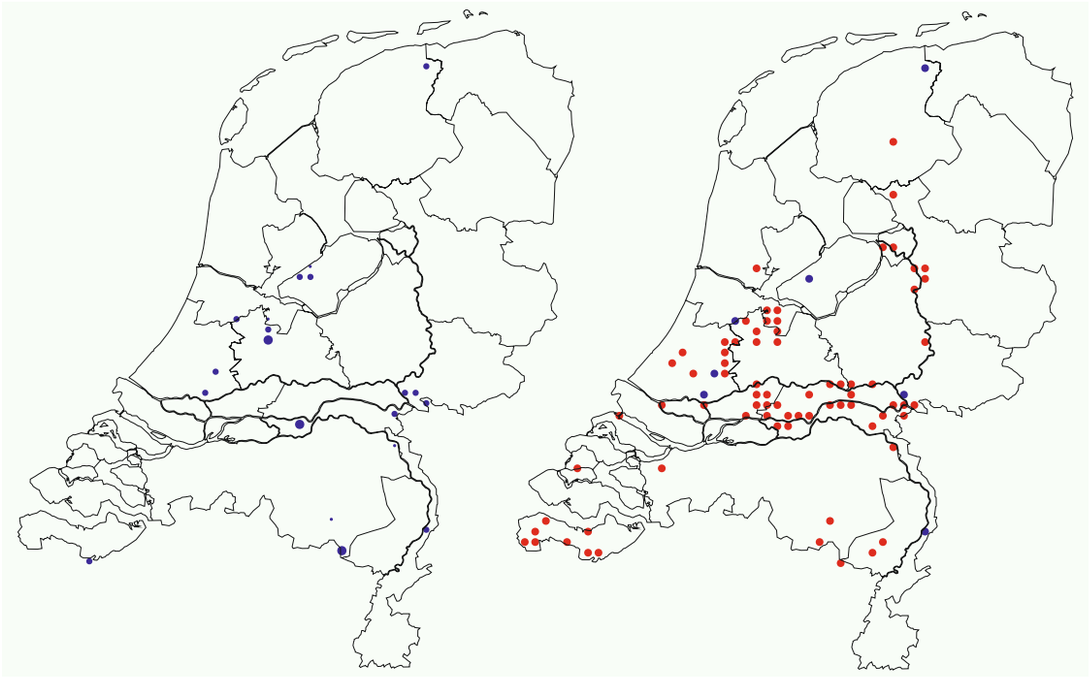
De Woudaap is vastgesteld in 20 atlasblokken, waarvan in vier alleen als mogelijke broedvogel.
De soort is echter lastig te inventariseren, zodat de kaart vermoedelijk niet het maximale verspreidingsgebied in de onderzoeksperiode toont. De roepactiviteit is gering. Uit Nederlands en Pools onderzoek blijkt dat de gemiddelde trefkans nog geen 35% bedraagt (CEMPULIK 1994, J. VAN DER WINDEN & T. HEIJNEN ONGEPUBL.). In moeilijk toegankelijke gebieden worden Woudapen gemakkelijk gemist. Soms kiezen ze ook locaties uit waar vogelaars geen Woudapen verwachten en dus ook niet gericht gaan zoeken, zoals visvijvers met een smalle rietzoom. Veel gebieden zijn bovendien slechts één jaar onderzocht, waardoor Woudapen worden gemist die niet-jaarlijks present zijn. De late aankomst, soms pas in juni, vergroot de kans op onderschatting eveneens. Woudapen lijken zelfs - parallel aan de afname in Europa - steeds later in het voorjaar te arriveren (LEYS ET AL. 1993).
Het verspreidingsgebied in Nederland was anno 1998-2000 zeer verbrokkeld, met accenten in het Vechtplassengebied en de Gelderse Poort. De meldingen in het Lauwersmeer en de Oostvaardersplassen duiden erop dat ook elders in het land geschikte habitats aanwezig zijn. In het verleden kwamen Woudapen eveneens verspreid voor over Nederland, al was het noordoosten karig bedeeld (BRAAKSMA 1968).
Woudapen broeden in Nederland zowel op rivierklei en zeeklei als op laagveen, hoge zandgronden en duinen. De broedhabitat bestaat uit rietzomen en andere dichte vegetaties langs dode rivierarmen, kleiputten, vijvers, voedselrijke vennen en in laagveenmoerassen. Mozaïekachtige overgangen tussen water en helofyten (waterriet, verlandingszones) zijn van groot belang, evenals een ruim aanbod van kleine prooien zoals vissen en amfibieën, en de aanwezigheid van helder water. De soort komt voor in gebieden met tamelijk intensieve waterrecreatie, maar het is onbekend in welke mate de Woudaap gevoelig is voor verstoring.

VERANDERINGEN

In de periode 1973-77 werden in 105 atlasblokken (mogelijke) broedgevallen geregistreerd. De populatie werd geschat op 100-135 paren. De belangrijkste regio's waren het Vechtplassengebied, de stroomgebieden van IJssel, Rijn en Waal, Zeeuws-Vlaanderen en de zandgronden in het Brabants-Limburgse grensgebied. Deze vrij ruime verspreiding betekende toch een achteruitgang ten aanzien van de jaren

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 20 (1%)
No. of squares
- mogelijk 4 (20%)
  possible
- waarschijnlijk 13 (65%)
  probable
- zeker 3 (15%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -67 (-81%)
No. of squares
- verdwenen 74
  disappeared
- verschenen 7
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

zestig. De soort bleek toen namelijk, bij een rondvraag onder waarnemers, broedvogel in bijna 100 gebieden; bovendien waren nog eens 50 gebieden bekend waar Woudapen waren gemeld in de decennia daarvoor. Op grond van deze informatie raamde Braaksma (1968) het aantal paren in de periode 1961-67 op 200-225 in topjaren, mogelijk oplopend tot 260. Gezien de huidige inzichten in trefkans en volledigheid van onderzoek was dit te laag geschat, en waren er in werkelijkheid misschien 400 paren of zelfs meer.
De afname die tijdens de vorige broedvogelatlas gaande was, zette door in de jaren tachtig. In 1979-83 bedroeg het aantal atlasblokken met meldingen in mei, juni en juli nog maar 75% van het aantal atlasblokken met (mogelijke) broedgevallen in 1973-77. De achteruitgang was vooral zichtbaar langs de IJssel, in het westelijk rivierengebied en in Zeeuws-Vlaanderen. De populatie in 1982-83 werd geschat op 35-75 paren. In 1985-89 werden in slechts 21 atlasblokken Woudapen aangetroffen en zakte het aantal paren tot 20-30 in 1988-89. Het Vechtplassengebied, het oostelijk rivierengebied en enkele voedselrijke vennen in het zuidoosten van Noord-Brabant vormden de laatste verspreidingskernen (BEKHUIS 1990). In de jaren 1990-97 werden jaarlijks 7-10 paren geregistreerd (BIJLSMA ET AL. 2001).
De Woudaap is in Nederland dus dramatisch afgenomen, van enkele honderden paren in de jaren zestig naar enkele tientallen vanaf de jaren zeventig. De achteruitgang in deze periode bedroeg tenminste 80%. Deze ontwikkeling sluit aan op die elders in Europa. Sinds begin jaren zeventig is het verspreidingsgebied hier verbrokkeld geraakt en de populatie afgenomen met zeker 50% (noordelijke broedgebieden) of 20-50% (elders). Het is aannemelijk dat grote sterfte tijdens de trek en/of in de overwinteringsgebieden een belangrijke rol speelt, onder meer door uitbreiding van de Sahelzone (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Hoewel de achteruitgang in Nederland past binnen het Europese beeld, is de achteruitgang bij ons wel zeer fors. Hoewel dit niet onderzocht is, speelt vermoedelijk ook afname of verslechtering van broedhabitat (minder waterriet, afname voedsel of verminderde bereikbaarheid ervan) een rol. Nederland ligt aan de uiterste noordwestrand van het verspreidingsgebied, sterk geïsoleerd van andere broedgebieden. Dit maakt de Nederlandse populatie kwetsbaar.

AANTALLEN

In de periode 1998-2000 werden per jaar ongeveer tien paren gemeld. Hoewel het duidelijk is dat dit getal te laag is, rekening houdend met de onvolledigheid van het onderzoek, is het moeilijk een goede schatting van de landelijke populatie te geven. Zo ontbreekt een aantalsindicatie uit het zeer grote Oostvaardersplassengebied. De auteurs achten het aannemelijk dat de werkelijke populatie tenminste 30 paren bedraagt.

Tom Heijnen & Jan van der Winden

SUMMARY

The species was recorded in only 20 atlas squares, although it might have been slightly underestimated due to secretive behaviour. Breeding numbers fell from at least 100-135 bp in 1973-77 (over 100 atlas squares) to perhaps 10-30 in 1998-2000, probably as a result of higher mortality during migration and in winter. Habitat deterioration in the breeding area - although not studied into detail - might account for part of the declining trend as well.

Deze soort is gesponsord door: Provincie Utrecht provincie Utrecht

Kwak

Nycticorax nycticorax

Nederland vormt de noordgrens van het West-Europese broedareaal van de Kwak. De dichtstbijzijnde aaneengesloten broedgebieden bevinden zich in Midden-Frankrijk, terwijl veel omvangrijker populaties nog verder zuidelijk huizen. In de broedhabitat moet ondiep water aanwezig zijn, waarin de soort al wadend kan speuren naar vis, amfibieën en waterinsecten. De Kwak broedt in de kerngebieden hoofdzakelijk in kolonies, vaak gezamenlijk met andere reigerachtigen. Onder meer marginale omstandigheden, zoals in Nederland, broedt hij vooral solitair. De geringe roepactiviteit van deze paren, in combinatie met het soorteigen geheimzinnig gedrag en de voornamelijk nachtelijke leefwijze, maakt dat ze lastig te ontdekken zijn. De inventarisatieproblematiek wordt nog versterkt doordat zwervende adulte vogels en uitgevlogen jongen uit zuidelijker broedgebieden in de zomer in Nederland opduiken. Het leeuwendeel van de Europese broedvogels brengt de winter door in Afrika. In Nederland worden Kwakken, deels door wintervoedering van uit dierentuinen losgelaten dieren, het hele jaar waargenomen.

VOORKOMEN

Zekere broedgevallen werden tijdens de atlasperiode vastgesteld in drie atlasblokken. Twee van deze vestigingen hebben betrekking op uit dierentuinen afkomstige dieren. In Artis (Amsterdam) broeden sinds 1989 vrij levende Kwakken, die voor de voedselvoorziening echter afhankelijk zijn van de dierentuin. In 2000 ging het om twaalf paren (W. VAN DER WAAL PERS. MED.). In Rotterdam wordt bij de Diergaarde Blijdorp sinds 1998 succesvol gebroed, nadat in 1995 Kwakken uit de dierentuin ontsnapten. In 2000 werden hier twee paren gemeld (D.M. HOEK PERS. MED.). De Duurse Waarden in het IJsseldal vormen de enige locatie waar zekere broedgevallen niet direct naar een introductie te herleiden zijn. Hier broeden Kwakken sinds 1996 tussen Blauwe Reigers en Aalscholvers. In 1999 waren vermoedelijk twee paren aanwezig (VOSKAMP & ZOETEBIER 1999).

In 20 blokken werden gedurende de broedtijd Kwakken waargenomen zonder duidelijke indicaties voor broeden. In zes gevallen werd dit geïnterpreteerd als waarschijnlijke broedgevallen op grond van herhaalde registratie van volwassen vogels tussen half mei en half juli (VGL. VAN DIJK & HUSTINGS 1996), of waarnemingen van vliegvlugge jongen. Hierbij kan het gaan om pleisterende adulte niet-broedvogels, in sommige gevallen later in de zomer vergezeld van uitgevlogen jongen van buitenlandse origine. Omdat broeden niet geheel is uit te sluiten, zijn deze gevallen toch in het kaartbeeld opgenomen. In vijf van deze blokken werden Kwakken gedurende meer dan één broedseizoen waargenomen. Zo werden Kwakken in het IJsseldal gemeld van de Hengforderwaarden, waar na een nestvondst in 1996 jaarlijks Kwakken worden waargenomen, hoewel verdere nestvondsten ontbreken (VOSKAMP & ZOETEBIER 1999). In Kollumeroord, in het zuidelijk deel van het Lauwersmeergebied, verbleven Kwakken in 1998. Een jaar eerder werd hier een succesvol broedgeval gemeld, al bestaat hierover verschil van mening (BIJLSMA ET AL. 2001 CONTRA ERHART & KURSTJENS 2000). Voorts werden waarnemingen in het broedseizoen verricht bij het Zwarte Meer in 1999 (net als in 1995-97; S. DEUZEMAN PERS. MED.), in de Ooijpolder in 1998 en 1999 en in de Oostvaardersplassen in 1998 en 2000, waarbij onduidelijk bleef of er werd genesteld.

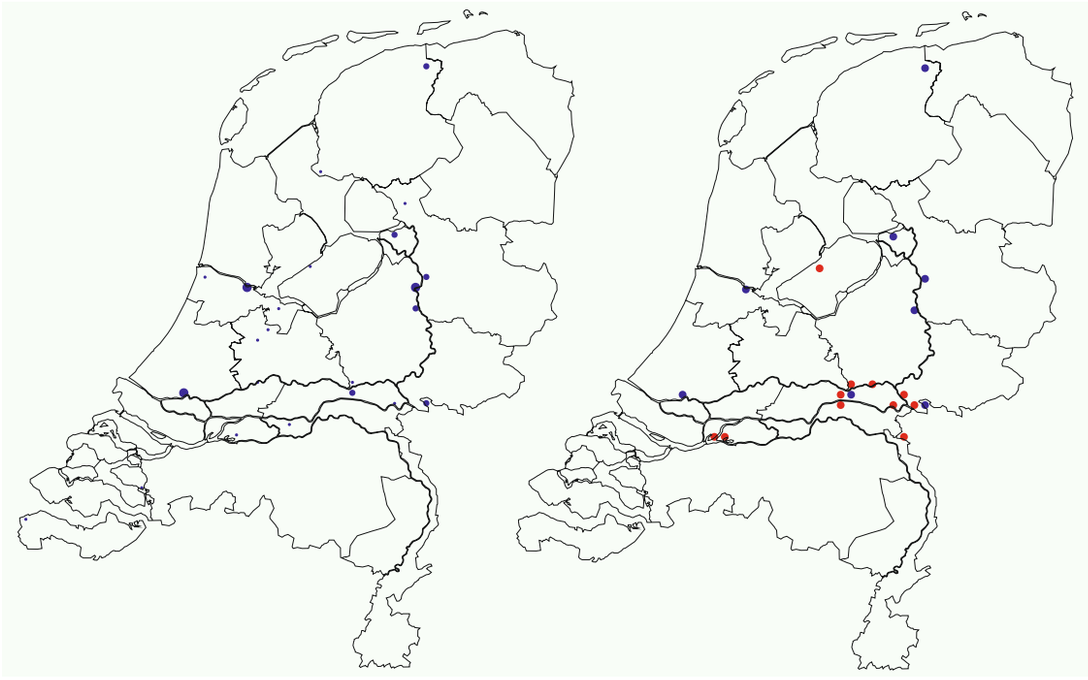
Het rivierengebied is goed voor de helft van de atlasblokken met waarnemingen. De moeilijk toegankelijke ooibossen in

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 23 (1%)
No. of squares
- mogelijk 14 (61%) *possible*
- waarschijnlijk 6 (26%) *probable*
- zeker 3 (13%) *confirmed*

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -3 (-25%)
No. of squares
- verdwenen 11 *disappeared*
- verschenen 8 *new*

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (89%)
- 4 - 10
- 11 - 25 (11%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

combinatie met gunstige voedselhabitat (strangen, tichelgaten, moerassen, tijdelijk geïnundeerde uiterwaarden) maken dit gebied aantrekkelijk voor Kwakken. In Zeeland worden jaarrond Kwakken waargenomen vanwege de aanwezigheid van een ca. 40 paren omvattende populatie juist over de Belgische grens in Het Zwin bij Knokke, ontstaan uit losgelaten vogels. Waarnemingen in de verre omgeving van Amsterdam kunnen betrekking hebben op van Artis afkomstige vogels, maar een wilde herkomst is niet uitgesloten. Sporadisch zijn ook elders broedverdachte Kwakken waargenomen.

VERANDERINGEN

Het voorkomen van de Kwak in Nederland in de 20e eeuw is een schim van het historische voorkomen. De vernietiging van grote kolonies door ontginning en directe exploitatie werd immers al aan het eind van de 19e eeuw voltooid. Gedurende de 20e eeuw werden langdurig bezette kolonies alleen vastgesteld in de Biesbosch (1946-83, maximaal 17-18 nesten in 1946) en het Peelgebied (1963-69 maximaal 5 nesten), naast tijdelijke vestigingen elders (BIJLSMA ET AL. 2001). Tijdens het veldwerk voor de eerste broedvogelatlas in 1973-77 was de Biesbosch de enig overgebleven kolonie, met destijds hooguit tien paren. Het enige zekere broedgeval van een solitair paar werd vastgesteld in 1977 op de Noordberg bij Renkum. Voorts werden in 1975 en 1976 vliegvlugge jonge Kwakken met slagpennen in de groei aangetroffen in de Duurse Waarden, wat echter geen broedgeval ter plaatse bewijst. In de overige 40 atlasblokken ging het om waarnemingen van adulte of juveniele vogels gedurende de broedtijd. Dit is, vergeleken met 1998-2000, een opvallend hoog aantal. Het verschil kan echter veroorzaakt zijn door minder kritische interpretatie van losse waarnemingen.
Van een herstel van de broedpopulatie Kwakken in Nederland is tot op heden dus geen sprake. Daar waar andere door vervolging en habitatvernietiging gedecimeerde vogelpopulaties (Aalscholver!) een spectaculair herstel vertoonden of een noordwaartse expansie (Kleine Zilverreiger!), bleef de Kwak een zeldzame en onregelmatige broedvogel. Het loslaten van Kwakken uit dierentuinen, zoals in de jaren negentig nog in het Natuurpark Lelystad en vermoedelijk in de omgeving van Wageningen plaatsvond, lijkt niet bij te dragen aan een populatieherstel.

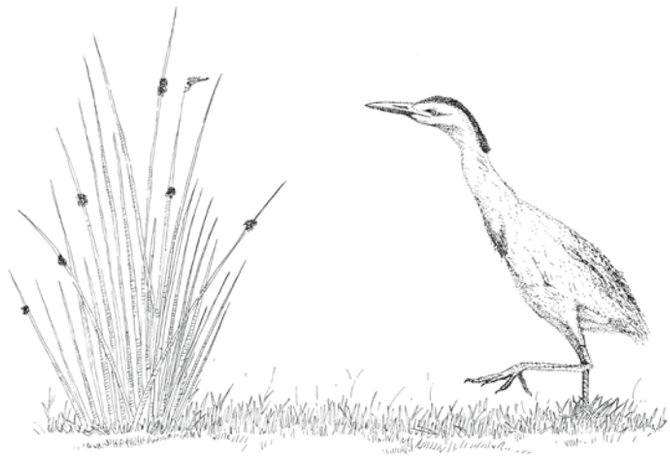
AANTALLEN

Gegeven de inventarisatie- en interpretatieproblematiek lopen de meningen over zowel de historische als de huidige populatieomvang sterk uiteen (VGL. ERHART & KURSTJENS 2000 EN BIJLSMA ET AL. 2001). De uitgezette populatie omvatte anno 2000 tenminste 14 broedparen, de wilde populatie 1-6 paren, waarbij er vanuit wordt gegaan dat het niet is uitgesloten dat broedgevallen onopgemerkt bleven in de gebieden waar gedurende meerdere broedseizoenen Kwakken werden waargenomen.

Paul Voskamp

SUMMARY

Confirmed breeding was recorded in three atlas squares, but two of these (cities of Amsterdam and Rotterdam) were clearly linked to release of birds from local zoos. Possible and probable breeding records (esp. in the river area) are difficult to interpret, as adult and juvenile birds from France and elsewhere may migrate northward during, and soon after breeding season. The species occupied a small colony in the Biesbosch area for decades (up to 10 bp in 1973-77) and incidentally elsewhere, but at present seems to breed only solitarily, apart from zoo releases and their offspring. In 2000 at least 1-6 'wild' pairs and 14 released pairs.

Koereiger

Bubulcus ibis

De Koereiger is een voornamelijk van insecten levende reiger die zowel in natte als droge gebieden voorkomt. Vaak zoeken de vogels hun voedsel in de buurt van weidend vee. Deze befaamde kolonisator, van oorsprong een Afrikaanse soort, wist in de afgelopen eeuwen zijn broedgebied rap uit te breiden (VAN DEN BOSCH 1990, VOISIN 1991). De nominaatvorm *B. i. ibis* waagde de oversteek naar Zuid-Amerika, kwam rond 1880 mogelijk al in Suriname voor en breidde zich vanaf 1930 explosief in noordelijke en zuidelijke richting uit, inmiddels tot in Newfoundland. De Aziatische ondersoort *coromandus* breidde zich in zuidoostelijke richting uit en bereikte Australië (rond 1900) en Nieuw-Zeeland (als overwinteringsgebied, vanaf 1963). In Europa verliep het minder stormachtig, maar is de soort opgerukt tot in het noorden van Frankrijk. In Nederland wordt de soort sedert 1973 vrijwel jaarlijks gezien, met gemiddeld 3-4 exemplaren per jaar (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).

VOORKOMEN

In de atlasperiode deed zich in 1998 het eerste zekere broedgeval in Nederland voor, in De Wieden (Noordwest-Overijssel) in een gemengde kolonie Aalscholvers en Blauwe Reigers (MESSEMAKER & VELDKAMP 1999). Deze broedpoging mislukte in de jongenfase. In het Quackjeswater op Voorne (ZH) verbleef datzelfde jaar een paar in de lepelaarskolonie; hier werden mogelijk juveniele vogels gezien (VAN DIJK ET AL. 2000). Intrigerend is de melding in hetzelfde jaar bij Oud-Loosdrecht (UT) van een op 30 april overvliegend exemplaar met een tak in de snavel. In 1998 bezochten relatief veel Koereigers ons land want er werden er zo'n 30 waargenomen (DUTCH BIRDING 20: 136). In 1999 en 2000 trad geen ongewone influx op en deden zich geen broedgevallen voor.

Het broedgeval in De Wieden was het noordelijkste tot dusver in Europa. De afstand tot de dichtstbijzijnde Franse kolonies bedraagt 600 (Elzas) en 800 km (Lac de Grand Lieu bij Nantes). Omdat hier geen of nauwelijks reproductie plaatsvindt, is het niet onwaarschijnlijk dat de Nederlandse broedvogels werden gerekruteerd uit de opmerkelijk goed reproducerende kolonies in de Camargue in Zuid-Frankrijk (YEATMAN-BERTHELOT & JARRY 1994).

VERANDERINGEN

Het broedgeval in Nederland past binnen de mondiale opmars van deze soort. Voor zover dit Europa betreft, is dit een nogal recent fenomeen. Broedend vanaf de 16e eeuw op het Iberisch Schiereiland, namen de aantallen hier pas in de tweede helft van de 20e eeuw sterk toe (50.000 paren in 1970, 85.000 in 1990-91; HAGEMEIJER & BLAIR 1997). In de Camargue broedt de Koereiger, na incidentele eerdere pogingen, jaarlijks vanaf 1968 en groeiden de aantallen naar 580 paren in 1991 en 3540 in 1996, met inzinkingen na strenge winters. Recentelijk broedt de soort ook aan de Atlantische kust van Frankrijk: bij Arcachon (1993 11 paren) en veel noordelijker bij Nantes (onregelmatig sedert 1981, 10 paren in 1984). Begin jaren negentig ontstonden verschillende nieuwe kolonies, onder meer bij de rivier de Indre in Midden-Frankrijk. Nog wat noordelijker, in de Elzas, bevindt zich een geïntroduceerde kolonie (YEATMAN-BERTHELOT & JARRY 1994).

Of het Nederlandse broedgeval voorbode is van een definitieve vestiging in ons land, hangt mede af van de vraag of deze van oorsprong mediterrane dan wel tropische soort het kan bolwerken in ons gematigde klimaat. In Noord-Ameri-

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 3 (0%)
No. of squares
- mogelijk 0 (0%)
  possible
- waarschijnlijk 2 (67%)
  probable
- zeker 1 (33%)
  confirmed

ka heeft de soort al een ruime verspreiding in vergelijkbare klimaatsgebieden en is er zelfs doorgedrongen in het boreale gebied. Klimatologische omstandigheden lijken een definitieve vestiging als Nederlandse broedvogel dus niet in de weg te staan, mits de vogels maar trekgedrag vertonen, zoals dat ook in een groot deel van Noord-Amerika het geval is.

AANTALLEN

In 1998 waren er 1-3 broedgevallen, in de overige atlasjaren nul.

Ronnie Veldkamp

SUMMARY

Rare but annually recorded species in The Netherlands since 1973, with on average 3-4 birds/year. Small influx in 1998 (about 30 birds) coincided with the first breeding record, in Noordwest-Overijssel. A pair bred amongst Great Cormorants and Grey Herons, but the breeding attempt failed at the nestling stage. Intriguing observations were made at two other localities, consisting of a pair staying for a prolonged period in a colony of Eurasian Spoonbill followed by an undocumented claim of juveniles, and a bird seen flying with nest material. No indications for breeding in other years.

Koereiger
Bubulcus ibis
Het eerste broedgeval van Koereigers in Nederland vond plaats in het eerste atlasjaar, 1998. Het broedpaar foerageerde op karakteristieke wijze - tussen de koeien - in de nabijheid van de broedplaats bij De Wieden.

Kleine Zilverreiger

Egretta garzetta

De Kleine Zilverreiger komt thans in grote delen van Eurazië en Afrika weer in behoorlijke aantallen voor. Door wettelijke bescherming heeft de stand zich hersteld van de drastische vervolging, omwille van de veerhandel, die tot begin 20e eeuw aanhield. In Europa, waar de verspreiding vrijwel beperkt blijft tot de zuidelijke helft, broeden de grootste aantallen in Italië, Spanje en Frankrijk (zeker 19.000 paren). De westelijk broedende populatie neemt toe, wat niet geldt voor de broedvogels in Oost-Europa. De soort breidt zich in de laatste decennia uit naar het noorden en bereikte in de jaren tachtig Noordwest-Frankrijk en in de jaren negentig Nederland (1994), België (1995), Engeland (1996) en Ierland (1997). De voorkeur gaat hier uit naar moerasgebieden met ondiep water, zowel in het binnenland als in de kuststreken. Het hoofdvoedsel bestaat uit kleine visjes, insectenlarven, slakken en garnalen. Kleine Zilverreigers zijn in Nederland grotendeels zomervogels, die vermoedelijk samen met hun Europese soortgenoten overwinteren in het Middellandse Zeegebied en (vooral) tropisch Afrika. Sommige vogels overwinteren evenwel in de eigen omgeving. Zo werd een op 9 augustus 2000 op Terschelling geringd jong op 6 februari 2001 dood aangetroffen in De Slufter op Texel.

VOORKOMEN

Ondanks hun witte verschijning kunnen Kleine Zilverreigers zich in onoverzichtelijk landschap onopvallend verplaatsen, waardoor de aanwezigheid als broedvogel niet altijd gemakkelijk kan worden vastgesteld. Vanwege de speciale aandacht die vogelaars aan deze zeldzame broedvogel besteden, mag echter worden aangenomen dat de verspreidingskaart nagenoeg volledig zal zijn. Deze geeft aan dat de soort vooral wordt aangetroffen in de uitgestrekte moerasgebieden van de Oostvaardersplassen en nabij ondiepe wateren in het Deltagebied (zowel duinmeren als voormalige platen) en Waddengebied (met slenken doorsneden kwelders). De soort broedt in Nederland in bomen en struiken, maar op de Waddeneilanden ook op de grond, mogelijk vanwege de afwezigheid van bodempredatoren hier. Hij zoekt vaak aansluiting bij Lepelaars. De nestbouw bestaat dan ook niet zelden uit de overname van een recent vrijgekomen lepelaarsnest, dat met verse grassprieten wordt opgeknapt. Ook worden nieuwe nesten gemaakt van gras- of rietstengels en kleine takjes.

De soort is in de atlasperiode in het Waddengebied vanaf 1999 vastgesteld op Schiermonnikoog en Terschelling, met in beide gevallen 1-2 paren. Vermoedelijk broedt ook minimaal één paar op Vlieland vanaf 1999. In het Deltagebied, waar de soort al wat langer voorkomt, werd hij gemeld van het Quackjeswater (vanaf 1994 1-2 paren, toenemend tot 3-7 in 1998-99, met als voorlopige topper 9 nesten in 2000), de Middelplaten in het Veerse Meer (1997 1 paar, in 1998 1-2 broedgevallen, in 1999 geen, in 2000 0-1 en in 2001 afwezig) en de Braakman (in 1999 en 2000 2 broedgevallen, in 2001 4 waarvan 3 succesvol). Op het vasteland werden Kleine Zilverreigers ontdekt in de Oostvaardersplassen (vanaf 1996, 3-6 paren) en de Ackerdijkse Plassen (ZH; eerste paar in 2000).

VERANDERINGEN

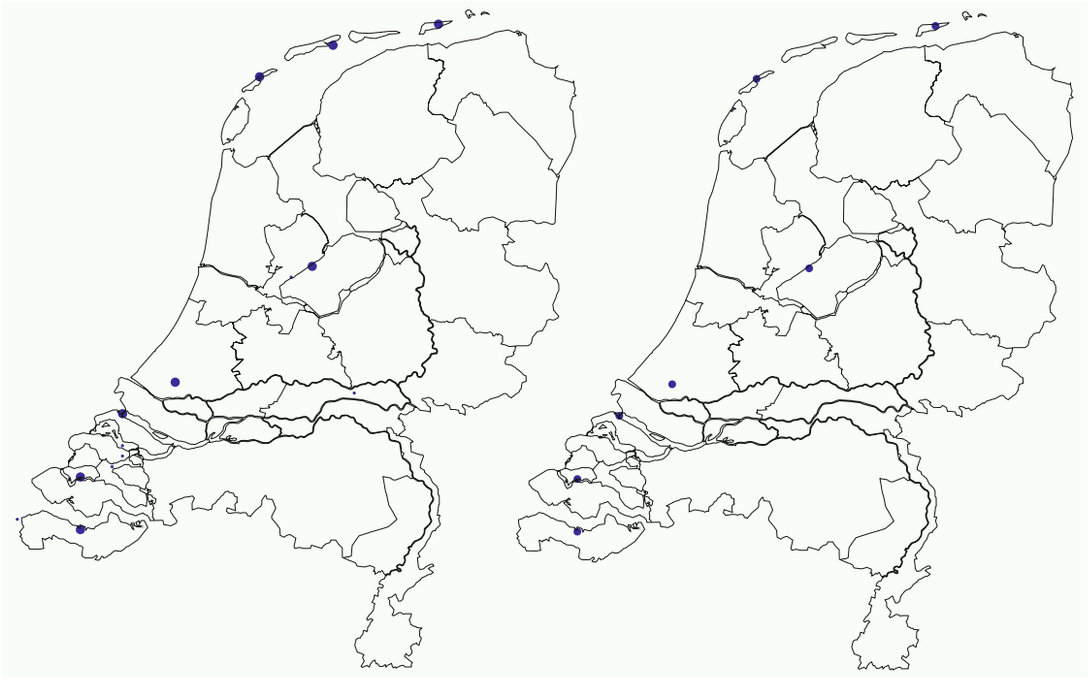
In vergelijking met de vorige atlasperiode is er wat betreft de Kleine Zilverreiger veel veranderd. Was er in de jaren zeventig slechts een enkel broedgeval (in 1979, in de Oostvaardersplassen), dat vooralsnog geen navolging kreeg, momenteel mogen wij de soort tot de regelmatige broed-

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 14 (1%)
No. of squares
- mogelijk 6 (43%)
  possible
- waarschijnlijk 0 (0%)
  probable
- zeker 8 (57%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +7
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 7
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (75%)
- 4 - 10 (25%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

vogels rekenen. Ook buiten de broedtijd wordt de soort in toenemende mate aangetroffen. Het aantal dieren dat tegelijkertijd aanwezig is, kan in de nazomer oplopen tot enkele honderden, met de grootste concentraties in het Deltagebied, op afstand gevolgd door het Waddengebied (BIJLSMA ET AL. 2001).

De definitieve vestiging in Nederland past binnen de noordwaartse uitbreiding die in West-Europa is vastgesteld. In Frankrijk, waar de populatie in de Camargue tot in de jaren zeventig 90% van de landelijke aantallen innam, breidde de soort zich in de jaren tachtig (en ondanks opvallende sterfte tijdens enkele strenge winters) spectaculair uit over de volledige Atlantische kusten; eind jaren tachtig broedde hier al de helft van de Franse populatie (YEATMAN-BERTHELOT & JARRY 1994). In Engeland namen de aantallen vanaf het eerste broedgeval in 1996 snel toe tot 30-36 paren in 1999 (OGILVIE ET AL. 2001A). Gezien de eveneens positieve berichten uit andere landen ligt het in de verwachting dat het aantal broedparen in Nederland, waar broedhabitat volop aanwezig lijkt, in de komende jaren nog flink zal stijgen. Het verdient in dit verband aanbeveling om niet alleen het aantal broedparen goed vast te leggen, maar ook de precieze broedlocaties en het broedsucces. Om de verspreiding en uitbreiding beter te kunnen volgen, is voortzetting van het inmiddels op beperkte schaal gestarte kleurringonderzoek wenselijk. Vooral in het Deltagebied overwinteren jaarlijks enkele tientallen Kleine Zilverreigers waarvan de oorsprong onbekend is. Ringonderzoek, vooral met individueel herkenbare kleurringcombinaties, kan meer duidelijkheid verschaffen omtrent het trekgedrag van de Nederlandse broedvogels.

AANTALLEN

Het aantal broedparen bedroeg in de atlasjaren 1998-2000 tenminste 5, 9 resp. 20. In 2001 kwamen minimaal 22 paren in ons land tot broeden.

Harrie Horn

SUMMARY

Breeding annually since 1994 in The Netherlands, after an accidental attempt in 1979. In 1998-2000 5, 9 and 20 bp were recorded, respectively. The Delta area in the southwest Netherlands (since 1994, four locations with up to 9 pairs/site) and Wadden Sea islands (since 1999, three locations of 1-2 bp) might establish firm breeding populations. Breeding on the mainland (since 1996) is most promising in the Oostvaardersplassen area (3-6 bp). At the end of the 1990s, several hundreds of birds were staging in late summer - especially in the Delta area- and some tens even wintered.

Deze soort is gesponsord door: Kees de Kraker & Philipp Derks, vogelwachters Hompelvoet

Grote Zilverreiger

Casmerodius albus

De voor Nederland meest nabije (omvangrijke) kolonies van de Grote Zilverreiger liggen rond de Neusiedlersee op de grens van Oostenrijk en Hongarije. In de broedtijd nestelt de soort in riet of bomen in grote moerasgebieden en bezoekt hij aangrenzende plassen en sloten in agrarisch gebied. Het voedsel omvat vissen en waterinsecten, maar ook zoogdieren (veldmuizen) en amfibieën. Er zijn aanwijzingen dat de Nederlandse broedvogels grotendeels standvogel zijn, maar zekerheid hierover bestaat niet. In de winter wordt de Nederlandse populatie aangevuld met vogels van elders.

VOORKOMEN

In 1998-2000 werd de Grote Zilverreiger in twaalf atlasblokken als mogelijke (5), waarschijnlijke (4) of zekere (3) broedvogel doorgegeven. Alleen in de Oostvaardersplassen en in Zuid-Holland is broeden met zekerheid vastgesteld. In de Oostvaardersplassen ging het in de atlasperiode om 1 (1998), 2 (1999) en 10 paren (2000) (KOLEN ET AL. 2001, BEEMSTER ET AL. 2002). In Kattendijksblok bij Gouda werd alleen in 2000 gebroed. Bij de waarschijnlijke gevallen kan het deels om potentiële broedparen gaan. Net na de atlasperiode, in 2001, vond broeden plaats in de Veenhuizerstukken bij Stadskanaal.

VERANDERINGEN

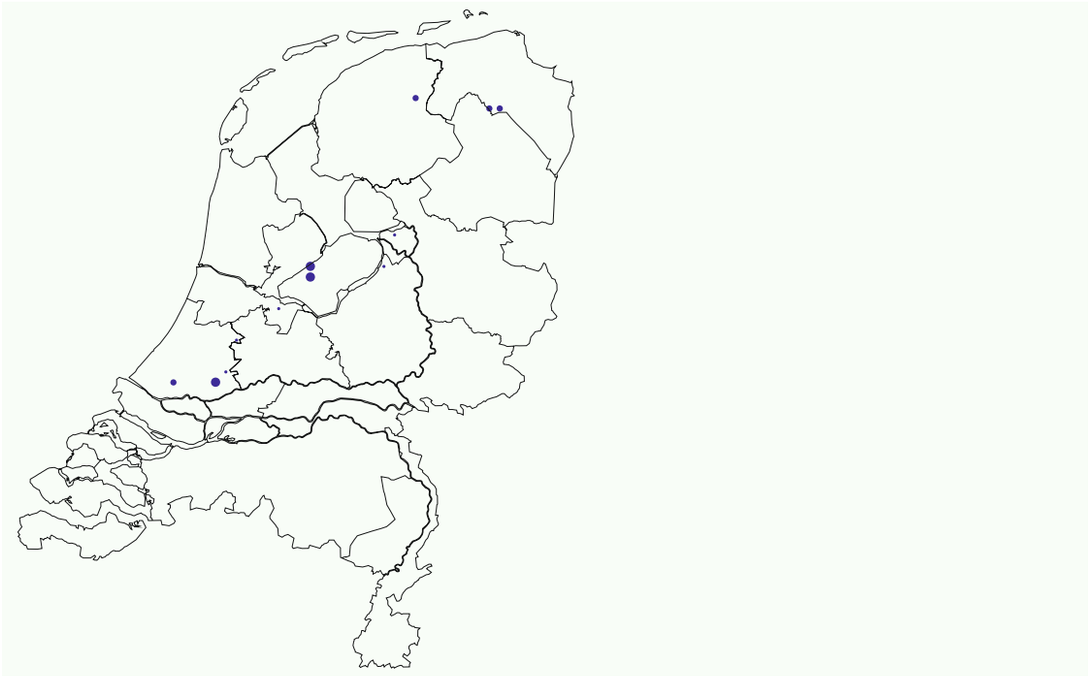
In 1973-77 ontbrak de Grote Zilverreiger nog als broedvogel. Het eerste zekere broedgeval vond plaats in de Oostvaardersplassen in 1978. Er zijn aanwijzingen dat ook een jaar eerder een broedpoging ondernomen werd in dit gebied (M. ZIJLSTRA PERS. MED.). Tussen 1979 en 1994 bleef het kwakkelen in de Oostvaardersplassen. Zekere broedgevallen vonden beslist niet jaarlijks plaats en het maximum aantal paren bleef steken op twee, ondanks het succesvol grootbrengen van jongen in sommige jaren (VAN DER KOOIJ & VOSLAMBER 1997). Nadat een groot deel van de Oostvaardersplassen in 1987-90 had droog gelegen, namen de aantallen vanaf 1991 - met het geleidelijk verhogen van het waterpeil - toe naar een uitschieter van vijf paren in 1995. In dat jaar, waarin de randzone van de Oostvaardersplassen uitzonderlijk nat was, werden zeker negen jongen grootgebracht. De voedselsituatie voor deze oogjager was in die pioniersfase optimaal door een combinatie van een hoge dichtheid aan driedoornige stekelbaars (voedsel) en helder water (goede visomstandigheden). In het begin van de jaren negentig vonden tevens broedgevallen plaats in het Naardermeer (1991-93) en de Nieuwkoopse Plassen (1992-94 en 1996).
De aantalstoename in Nederland past in het Europese beeld, al verliep de toename elders vaak exponentiëler (VAN DER KOOIJ & VOSLAMBER 1997). Wat dat betreft past de ontwikkeling van de aantallen pleisteraars in herfst en winter (VOSLAMBER 2001)veel beter bij de Europese trend.

AANTALLEN

Het aantal broedparen tijdens de atlasperiode bedroeg 1 (1998), 2 (1999) en 11 (2000). In 2001 (15 nesten) en 2002 (ca. 50) werden overigens spectaculaire aantallen geteld in de Oostvaardersplassen (M.R. VAN EERDEN, RIZA, PERS. MED.).

Berend Voslamber

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 12 (1%)
No. of squares
- mogelijk 5 (42%)
  possible
- waarschijnlijk 4 (33%)
  probable
- zeker 3 (25%)
  confirmed

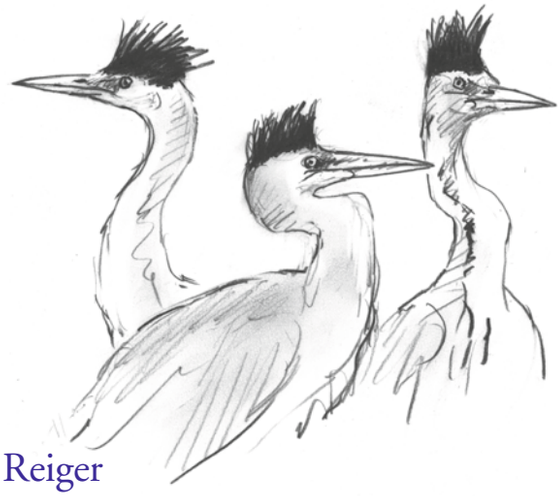

SUMMARY

Breeding was first recorded in 1978. Despite several breeding attempts afterwards, the species remained very rare until the early 1990s. In the core area, Oostvaardersplassen (Zuidelijk Flevoland), manipulation of water levels resulted in increasing breeding numbers, with a maximum in 1995 (5 bp) and 2000 (10). Breeding elsewhere was irregular up to now (in the atlas period only at one site, in 2000), but as large numbers are observed outside the breeding period, the species is expected to expand its range. In 1998-2000 1, 2 and 11 bp were recorded, increasing to more than 50 in 2002.

Grote Zilverreiger
Casmerodius albus
De Grote Zilverreiger als koloniebroedvogel in Nederland! Op deze luchtfoto van de Oostvaardersplassen zijn 14 nesten van Grote Zilverreiger te zien (herkenbaar aan het opvallende formaat en de slordige nestrand) rondom een compacte kleine kolonie Lepelaars. Twee paar Blauwe Reigers hebben zich eveneens erbij aangesloten. De foto is kort na afloop van het atlaswerk gemaakt (19 april 2002).

Blauwe Reiger

Ardea cinerea

De Blauwe Reiger is in Europa een wijd verspreide broedvogel. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in Midden- en Noordwest-Europa, waarbij de dichtheid in Nederland ongeveer dubbel zo hoog is als in de omringende landen. De Nederlandse populatie is grotendeels standvogel. De wegtrekkende vogels gaan met name naar België, Frankrijk of Engeland en slechts een enkeling overwintert nog verder zuidwaarts. Aangezien vis het belangrijkste voedsel voor de Blauwe Reiger vormt, zijn de meeste kolonies in de nabijheid van visrijke wateren gevestigd, doorgaans in stevige bomen. Muizen, mollen, kikkers, padden, grote insecten en (vooral jonge) vogels worden eveneens genuttigd. In Nederland keren de eerste broedvogels eind januari in de kolonie terug om de oude takkennesten op te knappen; half februari worden de eerste eieren gelegd.

VOORKOMEN

Blauwe Reigers bezetten kolonies verspreid over heel Nederland, van de Waddeneilanden tot in Zuid-Limburg. Ruim een kwart van alle atlasblokken is met zekerheid bezet; naar verwachting is de verspreiding nagenoeg compleet in kaart gebracht. De mogelijke broedgevallen betreffen vermoedelijk deels de nauwelijks opvallende solitaire broedgevallen of zeer kleine vestigingen in onoverzichtelijk gebied.

De Blauwe Reiger kent de hoogste dichtheden in de waterrijke graslandgebieden van Friesland, Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Ook elders in Laag-Nederland vormen slotenrijke polders een optimale broedhabitat, indien althans nestgelegenheid voorhanden is op landgoederen, in moerasbossen of eendenkooien. Kolonies in stedelijk gebied zijn in Laag-Nederland van oudsher bekend. Voorbeelden uit de atlasperiode van bezette stadsparken stammen uit Leeuwarden, Amsterdam (verschillende kolonies), 's-Gravenhage (idem), Rotterdam en Leiden. In Noord-Holland waren begraafplaatsen bewoond in Enkhuizen, Wormerveer, Monnickendam en Nieuwe-Niedorp.

Op de hogere gronden is de Blauwe Reiger minder algemeen. In Drenthe, de Achterhoek, Noord-Brabant en Limburg zijn betrekkelijk weinig kolonies gevestigd - voornamelijk in beekdalen - en zijn lage aantallen per vestiging gebruikelijk. Het ruime voorkomen in het rivierengebied houdt abrupt op bij de Maas bezuiden Mook. Opvallend is voorts het schaarse voorkomen van de Blauwe Reiger op de Waddeneilanden en op de zeeklei van Flevoland en in het Deltagebied. Uit Zeeland is een veel talrijker voorkomen uit de eerste helft van de 20e eeuw bekend; het verdwijnen van 'boomweiden' betekende hier een gevoelig verlies aan nestgelegenheid (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994).

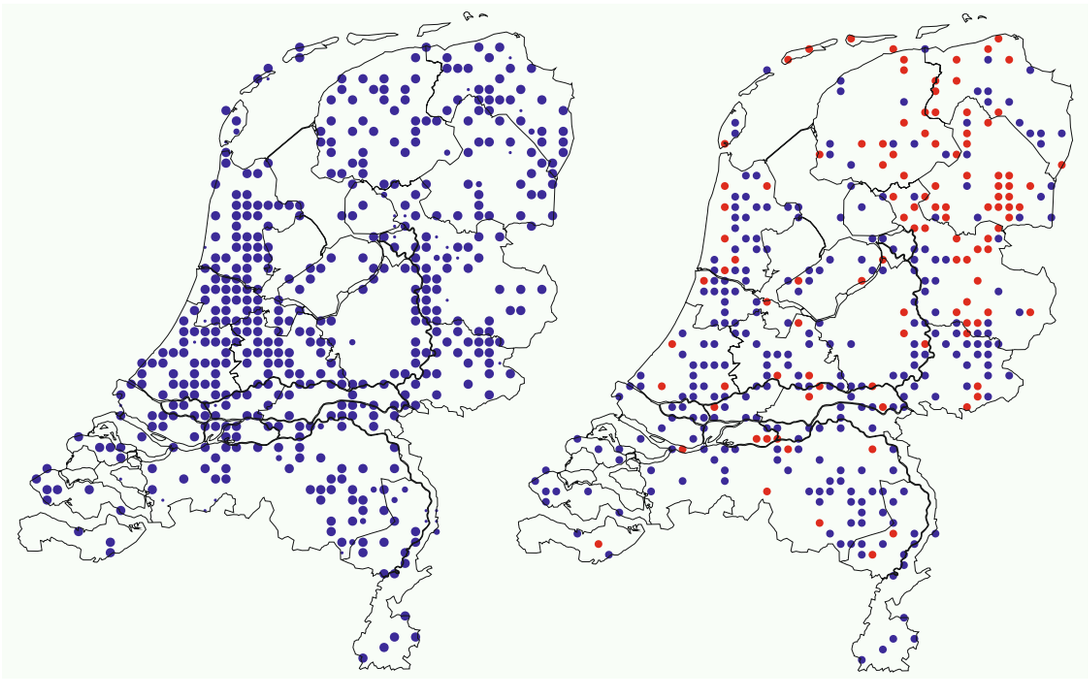
De Blauwe Reiger wordt tegenwoordig jaarlijks vrijwel landdekkend geteld. De aantallen nesten per provincie zijn dan ook goed bekend. Noord- en Zuid-Holland, beide met ruim 2000 broedparen in de atlasjaren, voeren de lijst aan. Friesland, Gelderland en Noord-Brabant herbergen ieder 1000-1600 paren. De overige provincies zijn ieder goed voor enige honderden broedparen. In de jaren 1998-2000 waren jaarlijks rond de 500 kolonies bezet in Nederland. Grote kolonies, met meer dan 150 broedparen in de atlasperiode, waren die in het Meggelveld te Wessem (LB; maximaal 300 nesten), De Pot bij Nieuwkoop (ZH; 190), de Nieuwe Zuider Lingedijk bij Leerdam (GL; 185), Huis te Linschoten (UT; 175) en Maurick bij Vught (NB; 160). Enorme kolonies van

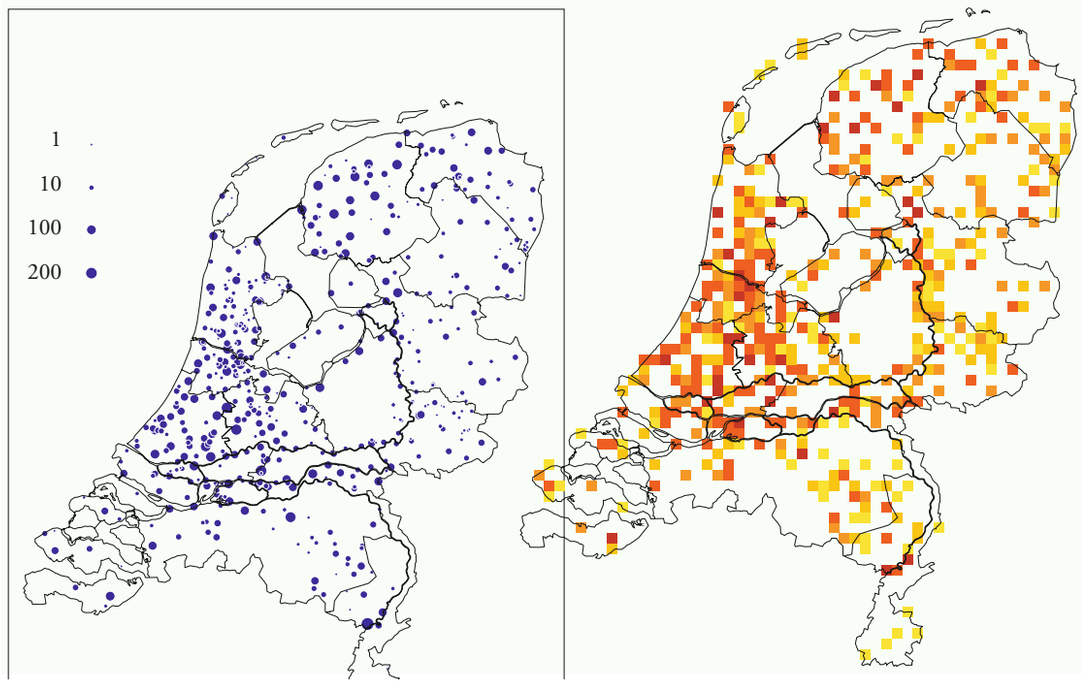
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 494 (30%)
No. of squares
- mogelijk 29 (6%)
  possible
- waarschijnlijk 16 (3%)
  probable
- zeker 449 (91%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +162 (+54%)
No. of squares
- verdwenen 109
  disappeared
- verschenen 271
  new

◀◀
Kolonies (paren)
Colonies (pairs)

◀
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

1 - 3 (19%)
4 - 10 (22%)
11 - 25 (22%)
26 - 100 (29%)
101 - 500 (7%)
> 500

1000 of meer nesten, zoals bekend uit begin 20e eeuw, worden vandaag de dag niet meer gehaald.

VERANDERINGEN

De recente verspreiding kan goed worden vergeleken met die in 1973-77. Beide atlasperioden werden immers gekenmerkt door overwegend zachte winters, zodat weersinvloeden het verspreidingsbeeld amper vertroebelen (hooguit was de populatie in het eerste atlasjaar, 1998, nog herstellende van de koude tot strenge winters van 1995/96 en 1996/97). In de vorige atlasperiode was 1975 met 11.000 paren een topjaar, in de recente atlasperiode werden in 1999 en 2000 vergelijkbare aantallen vastgesteld.

Opvallend genoeg is het aantal blokken met mogelijke broedgevallen fors gedaald (van 260 naar 29) en dat met zekere broedgevallen toegenomen. Naast kritischer interpretatie van onduidelijke waarnemingen weerspiegelt dit de grotere bekendheid van kolonies door het in 1993 gestarte landelijke kolonievogelonderzoek van SOVON; aan het eveneens landelijke onderzoek van A. Blok en M. Roos in de jaren zeventig deden minder waarnemers mee. Opmerkelijk is voorts dat de toename van het aantal kolonies ten opzichte van de vorige atlas (in 1975 232 kolonies; BLOK & ROOS 1977) niet overal heeft geleid tot een groter aantal bezette atlasblokken. In Drenthe en delen van Friesland en Overijssel is de verspreiding zelfs wat gekrompen. In Friesland correspondeert dit met een afname van de populatie, van 2100-2400 nesten in 1973-75 (BLOK & ROOS 1977) naar 1300-1600 in 1998-99 (KLEEFSTRA 2000). Ook in Groningen en Overijssel is het aantal broedparen gedaald, maar bleef het aantal kolonies op peil of nam het zelfs toe. De meeste winst is behaald in de zuidwestelijke helft van het land. In Zeeland, oostelijk Noord-Brabant en Limburg is het aantal kolonies toegenomen en zijn de aantallen broedparen sinds de jaren zeventig minstens verdubbeld of verdrievoudigd. Ook in het van oudsher goed bezette Zuid-Holland is de Blauwe Reiger uit meer blokken gemeld, maar de aantallen bleven hier stabiel.

AANTALLEN

De Nederlandse broedpopulatie in 1998, 1999 en 2000 wordt geschat op 10.000, 10.500 resp. 12.750 paren. Ten opzichte van de periode 1973-77 is de Blauwe Reiger licht toegenomen. In die jaren schommelde de populatie tussen de 8700 (1973) en 11.000 (1975) paren. Strenge winters kunnen de aantallen broedparen sterk beïnvloeden. In de 20e eeuw werd het hoogste aantal broedparen bereikt na een serie (zeer) zachte winters in 1995 met 13.500 paren (VAN DIJK ET AL. 1997B). De strenge resp. koude winters van 1995/96 en 1996/97 resulteerden in een bescheiden terugval tot 9600-10.000 paren. Ter vergelijking: na de strengste winter van de 20e eeuw, in 1962/63, halveerde de populatie tot 3500 paren (BLOK & DYBBRO 1980).

Michiel van der Weide

SUMMARY

Some 500 breeding colonies are rather evenly distributed over the lower grassland areas and wetlands, with the highest numbers in the provinces of Noord- and Zuid-Holland. Urban colonies are common feature in several cities. Numbers/colony range up to 300 bp, larger numbers of over 1000 bp are historic. In 1998-2000 10,000-12,750 bp were recorded, roughly comparable to 1973-77 (8700-11,000). Besides from temporary declines after severe winters, some decrease was recorded in the northeast of the country. A firm increase and range extension was reported in the south and southwest, although most colonies here are rather small. Highest-ever number was 13,500 bp in 1995.

Deze soort is gesponsord door: Nederlandse Ornithologische Unie

Purperreiger

Ardea purpurea

De Purperreiger is als broedvogel aan te treffen in Europa, Afrika en Azië. Belangrijke Europese kolonies komen voor in Spanje, Zuid-Frankrijk, Italië, Hongarije en Roemenië. In België ontbreekt de soort en in Duitsland is hij schaars. De Nederlandse kolonies liggen geïsoleerd ten opzichte van die in Zuid- en Oost-Europa. Drassige rietlanden en moerassige struwelen met een natuurlijk waterpeil en een eilandenstructuur vormen ideale broedhabitat. Dergelijke gebieden zijn (nagenoeg) verstoken van vossen en bieden de Purperreiger veilige nestelgelegenheid. In Nederland vormen de vele ondiepe sloten in de veenweidegebieden uitstekende voedselgebieden. De Purperreiger foerageert hier vooral op vis, verder worden zoogdieren, amfibieën en insecten bejaagd. De Nederlandse vogels overwinteren hoofdzakelijk in tropisch West-Afrika. De eieren worden gelegd vanaf begin april, de hoofdmoot in mei. Rietnesten, waarvan de kom vaak op minder dan 1 m boven het waterpeil ligt, worden in overjarig waterriet gebouwd. Takkennesten, die in struwelen en moerasbossen worden gemaakt, kunnen aanmerkelijk hoger liggen. In recente jaren zijn hoogtes gemeten van 1-13 m.

VOORKOMEN

De Purperreiger wordt in Nederland jaarlijks landdekkend geïnventariseerd, waardoor de verspreiding goed bekend is. Het aantal atlasblokken waarin de broedstatus onduidelijk is (mogelijke broedgevallen), bleef dan ook gering. Voor zover dit broedvogels betreft, gaat het om hele kleine vestigingen of incidentele broedgevallen.

De soort is in 3% van de atlasblokken vastgesteld. Dit beperkte voorkomen weerspiegelt de hoge eisen die de Purperreiger stelt aan broed- en voedselgebied. Belangrijke kolonies liggen in de laagveenmoerassen van Noordwest-Overijssel, het Vechtplassengebied en in Zuid-Holland. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in Zuid-Holland, waar de kolonies in het Nieuwkoopse plassengebied (in de atlasperiode 131-140 paren), bij Ameide (56-82) en Kinderdijk (35-54) 62% van het totale aantal paren in 1998-2000 herbergden. De grootste vestigingen elders zijn die in De Wieden in Noordwest-Overijssel (33-58 paren in atlasperiode), het Naardermeer (30-42) en de Breukeleveense Plas in Utrecht (18-31).

Deze verspreiding is sterk gerelateerd aan de ligging van laagveenweidegebieden en in mindere mate weidegebieden met een dunne laag klei-op-veen. Vooral de laagveenweidegebieden met hun grote slotenrijkdom bieden optimale foerageergelegenheid (VAN DER KOOIJ 1976). De slootdichtheid moet dan wel minimaal 10 km per km^2 bedragen (VAN DER WINDEN & VAN HORSSEN 2001). De voorkeur van de Purperreiger voor helder, visrijk veenwater verklaart het nagenoeg ontbreken van de soort in de Oostvaardersplassen en in natuurontwikkelingsprojecten als de Gelderse Poort.

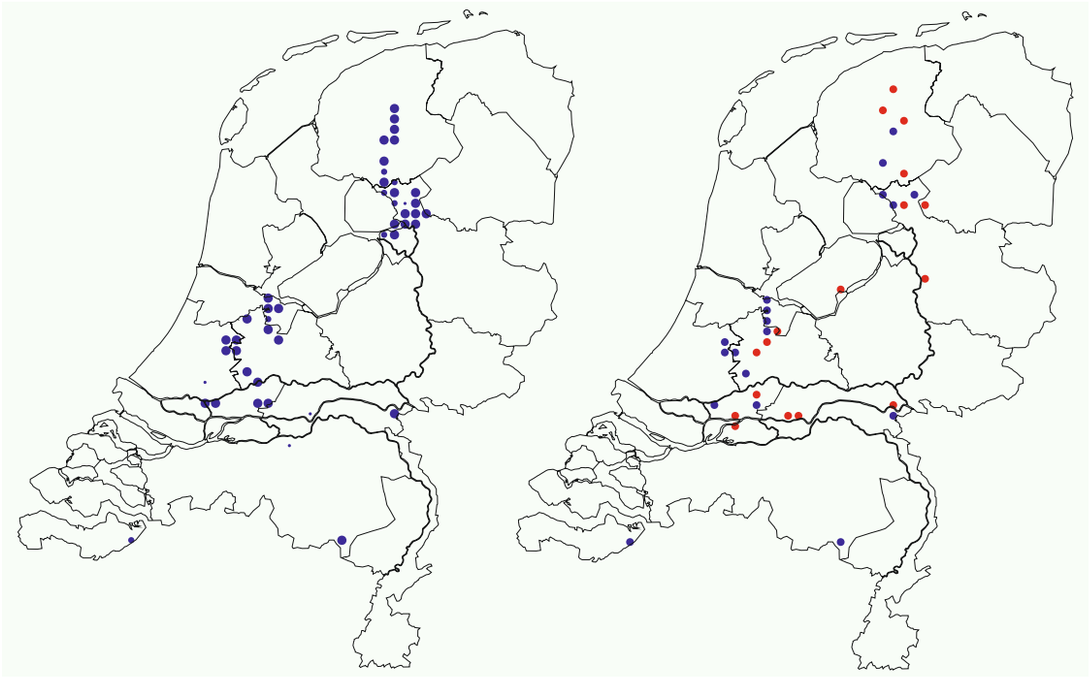
Niet alle potentiële voedselgebieden worden overigens gebruikt. Dit is het geval in delen van Friesland, Overijssel, Noord-Holland en in het zuidelijke Groene Hart van Holland (Krimpenerwaard, Alblasserwaard). In Noord-Holland vormt het hoge zoutgehalte mogelijk de beperkende factor, want ook buiten de broedtijd verschijnt de soort hier nauwelijks in de laagveengraslanden. In de andere gebieden ontbreken geschikte broedlocaties. Als er, zoals de bedoeling is, de komende decennia nieuwe broedterreinen worden gerealiseerd, dienen ze gepland te worden in de omgeving van foerageergebieden die tot nu toe onbenut bleven (VAN DER WINDEN & VAN HORSSEN 2001).

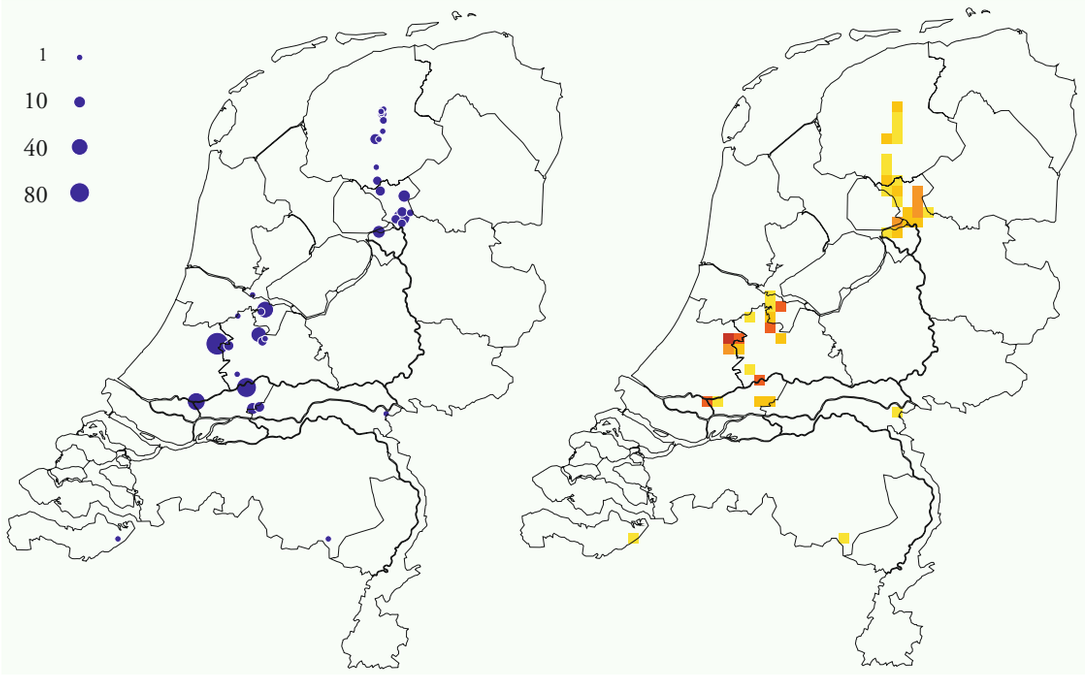
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 46 (3%)
No. of squares
- mogelijk 4 (9%) *possible*
- waarschijnlijk 7 (15%) *probable*
- zeker 35 (76%) *confirmed*

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +1 (+2%)
No. of squares
- verdwenen 17 *disappeared*
- verschenen 18 *new*

◀◀
Kolonies (paren)
Colonies (pairs)

◀
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (43%)
- 4 - 10 (31%)
- 11 - 25 (12%)
- 26 - 100 (12%)
- 101 - 500 (2%)
- > 500

VERANDERINGEN

De grote kolonies die in de atlasperiode zijn vastgesteld, waren al belangrijk ten tijde van de vorige atlas. Toch deden zich ingrijpende veranderingen voor. Het aantal broedparen is meer dan gehalveerd. In 1977 waren er rond 900 paren, nu omstreeks 400. Allerlei kleine vestigingen zoals in Flevoland en het rivierengebied zijn inmiddels verlaten. Ook uit de Botshol en de Lindevallei is de Purperreiger als broedvogel verdwenen. Opmerkelijk is de ontwikkeling in Noordwest-Overijssel en het Vechtplassengebied. In de Kop van Overijssel vertoonden de belangrijke broedkolonies in De Weerribben en het Zwarte Meer een veel sterkere achteruitgang dan landelijk het geval was, terwijl de kolonie in de Bethunepolder bij Maarssen (in 1977 112 nesten) volledig oploste. Verder traden lokale verschuivingen op. Zo verhuisden de Purperreigers van Loosdrecht, en mogelijk een deel van de Bethunepolder, naar Breukeleveen, en die van Leerdam naar een rietput bij Spijk.

De negatieve aantalsontwikkeling van de jaren tachtig hangt in hoge mate samen met excessieve sterfte veroorzaakt door langdurige droogte in de overwinteringsgebieden (DEN HELD 1981, CAVÉ 1983). De variatie in terugloop tussen de verschillende kolonies betekent echter dat ook plaatselijke factoren invloed uitoefenen op het aantalsverloop. De Purperreiger is afhankelijk van overjarig, drassig riet. Verkeerd rietbeheer en verdroging van rietlanden hebben de nestgelegenheid van de soort verminderd in de Kop van Overijssel en tijdelijk ook bij Ameide. Door de vestiging en toename van vossen in moerasgebieden werden de toch al schaarse nestelmogelijkheden verder beperkt (DEN BOER 2000). Hoewel Purperreigers in reactie op de komst van de vos zo verspreid en drassig mogelijk zijn gaan broeden, verhinderde dit niet dat verschillende moerasgebieden voor de Purperreiger veel minder aantrekkelijk werden. Het Zwarte Meer is hiervan een voorbeeld. In het belangrijkste Nederlandse broedgebied, het Nieuwkoopse plassengebied, worden nestjongen in toenemende mate gepredeerd. Het hoger bouwen van de nesten bleek geen afdoend antwoord te geven. Vernatting van de huidige broedgebieden en versterking van de eilandenstructuur alhier is noodzakelijk.

AANTALLEN

In de atlasperiode bedroeg het aantal broedparen 370 (1998), 395 (1999) en 445 (2000) (VAN DER KOOIJ 2001). Van veel kolonies zijn nu aantalsgegevens bekend gebaseerd op het tellen van nesten. De aantallen die in de vorige atlas genoemd werden, waren deels gebaseerd op schattingen en zijn daardoor wat globaler.

Henk van der Kooij

SUMMARY

Core areas are situated in marshlands, surrounded by polders with a dense network of ditches, on peat soils in the lower parts of the country. The main colony, at Nieuwkoop (ZH), held 131-140 bp during the atlas period. National numbers fell from 900 bp in 1977 to 370, 395 and 445 in 1998-2000, respectively. The decrease was accompanied by the desertion of many colonies, especially in the northeast of the country. Population fluctuations are strongly influenced by winter survival (with heavy mortality in very dry winters in the Sahel), but habitat deterioration in breeding areas might be equally important (lowering of water tables, increased predation by red foxes).

Deze soort is gesponsord door: Provincie Utrecht provincie Utrecht

Ooievaar

Ciconia ciconia

Het broedareaal van de Ooievaar strekt zich uit over heel Europa, het Midden-Oosten, West- en Centraal-Azië en Noordwest-Afrika. De Nederlandse broedvogels, voor het merendeel afkomstig uit een reïntroductieprogramma, overwinteren grotendeels in eigen land of iets ten zuiden daarvan. De jongen trekken in augustus zuidwaarts naar overwinteringskwartieren in vooral West-Afrika. Ooievaars prefereren min of meer open landschappen met een hoge grondwaterstand en overgangen van hoge droge gronden naar lage vochtige delen. Het zijn opportunisten *pur sang*. Op de menulijst komen vrijwel uitsluitend kleine dieren voor en de samenstelling varieert met het beschikbare voedselaanbod. In topjaren van veldmuizen worden deze veel gegeten. Verder staan mollen, kikkers, grote insecten en (veel) regenwormen op het menu. Vis, jonge hazen, jonge weidevogels en zelfs wezels worden niet versmaad, evenals hun eigen zwakke of dode jongen (chronisme). Hoewel Ooievaars uitstekend zelf nesten kunnen bouwen, maken ze graag gebruik van aangeboden nestgelegenheid; de beschikbaarheid hiervan is al uit de 16e eeuw bekend. Er wordt gebroed op nestpalen, masten, daken, schoorstenen en in bomen. Als onderbewoners kunnen diverse vogelsoorten fungeren, waaronder Huismus, Ringmus en Spreeuw.

VOORKOMEN

De habitateisen in aanmerking genomen, is het niet vreemd dat in slechts 9% van de atlasblokken Ooievaars zijn gesignaleerd. Door landelijke monitoring (tegenwoordig jaarlijks, maar met tussenpozen al uitgevoerd vanaf het begin van de 20e eeuw) zullen er amper broedgevallen van deze opvallende soort aan de aandacht zijn ontsnapt.

Concentraties van broedparen komen voor op de grens van Groningen en Drenthe, in het Reestdal bij Meppel, de Kop van Overijssel, Zuid-Holland en het rivierengebied. Verder zijn hier en daar verspreid broedende paren aanwezig. De concentraties staan rechtstreeks in verband met de aanwezigheid van ooievaarsbuitenstations (kweekcentra). Van daaruit hebben paren zich soms op grote afstand gevestigd zoals in Losser (OV), Kootwijkerbroek (GL), het Vechtplassengebied en Gennep (LB). Een deel van deze geïsoleerde gevallen is niet zelden eenmalig. Overigens zijn bij de Nederlandse broedgevallen soms ook Duitse Ooievaars betrokken. Het voorkomen in Amsterdam betreft een broedpaar waarvan een vogel afkomstig was uit Artis terwijl de ander wild was. De broedparen in Rotterdam hebben een binding met Diergaarde Blijdorp.

In atlasblokken met hoge dichtheden zijn steevast ooievaarsbuitenstations aanwezig. Zo valt het enige blok met meer dan 25 paren samen met buitenstation De Lokkerij bij De Wijk in het Reestdal. Andere blokken met hoge dichtheden (11-25 paren) liggen rond buitenstations in Eernewoude (FR), het IJsseldal bij Gorssel en rond Het Liesveld in Groot Ammers (ZH).

VERANDERINGEN

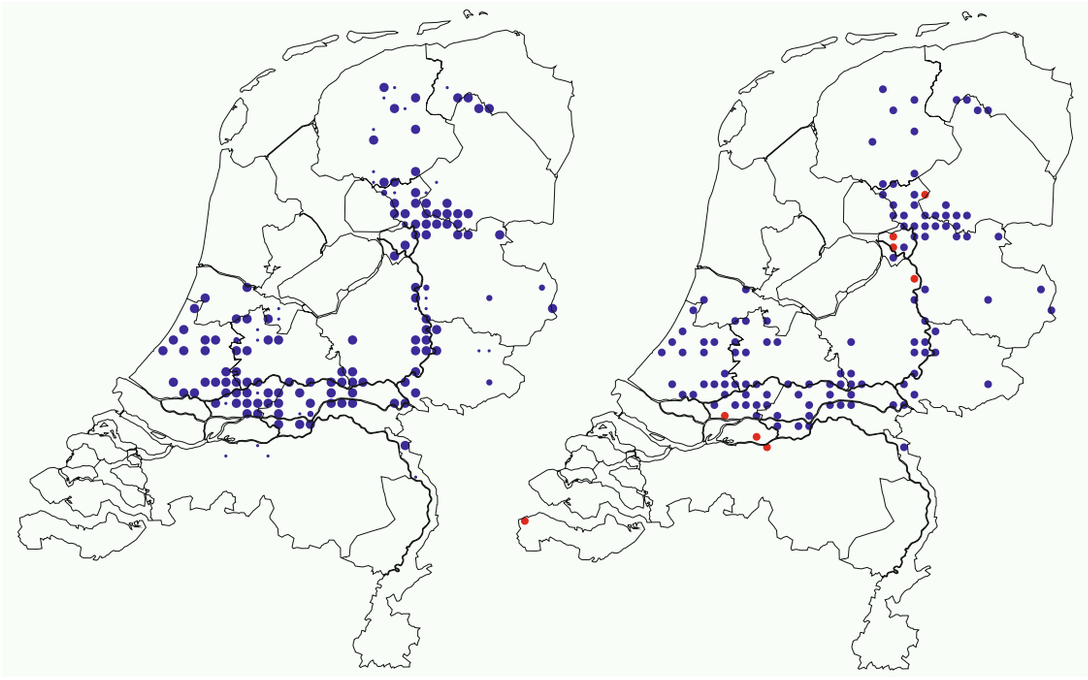
Vergeleken met de vorige atlas is duidelijk dat de soort zich weer heeft uitgebreid. Tegenover zijn verdwijning uit acht atlasblokken staat de vestiging in 115 blokken. Deze positieve trend is te danken aan het ondersteuningsproject van Vogelbescherming Nederland, waar in 1969 een begin mee is gemaakt. Bij de keuze van de ligging van de buitenstations is er aanvankelijk vanuit gegaan dat vrij vliegende Ooievaars zelfstandig in de omgeving moesten kunnen gaan broeden. De aanwezigheid van voldoende voedsel voor de overleving van de jongen werd daarvoor de sleutel geacht. Uit achteraf

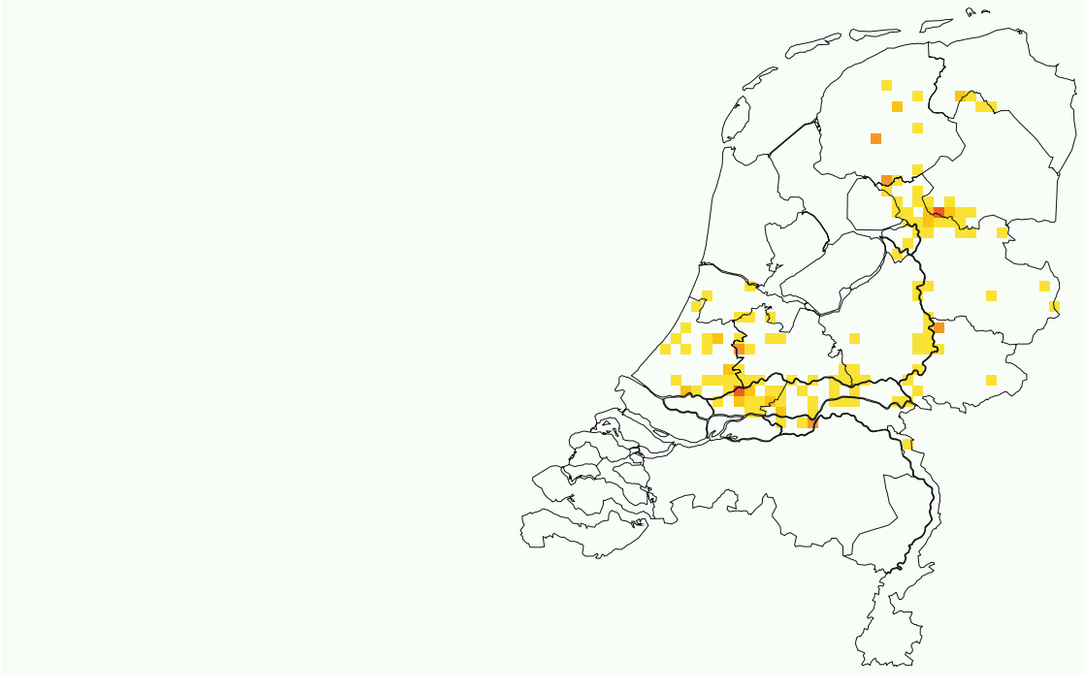
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 148 (9%)
No. of squares
- mogelijk 26 (18%) *possible*
- waarschijnlijk 8 (5%) *probable*
- zeker 114 (77%) *confirmed*

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +107 (+669%)
No. of squares
- verdwenen 8 *disappeared*
- verschenen 115 *new*

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (84%)
- 4 - 10 (10%)
- 11 - 25 (4%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

uitgevoerde analyses blijkt dat deze keuze juist was. In volgorde van belangrijkheid waren bodemtype, grondwaterstand en ecotooptypen de bepalende factoren voor vestiging van Ooievaars (BRAVENBOER & CAMU 1996).
De rol van de buitenstations is momenteel van minder belang. Het fokken en uitzetten van Ooievaars is gestopt en het bijvoeren wordt geleidelijk afgebouwd. Dat momenteel paren op steeds grotere afstand van de buitenstations gaan broeden, kan hiervan een gevolg zijn. Het broedsucces is het best in landschappen waar niet gelijktijdig, maar asynchroon wordt gemaaid. Onder dergelijk gunstige situaties foerageren Ooievaars dicht bij het nest (JOHST ET AL. 2001). De kwaliteit van in feite voedselarme gebieden - zoals tegenwoordig geldt voor grote delen van Nederland - kan worden verdoezeld door bijvoeren. Na het stoppen of verminderen van de bijvoedering kan dit tot vertrek van de Ooievaars leiden. Er ligt dus een uitdaging te wachten nu de Ooievaars op eigen kracht, onafhankelijk van menselijke hulp, verder zullen moeten. De huidige populatie, voortgekomen uit gefokte vogels met weinig natuurlijk gedrag, begint voor een deel kenmerken te vertonen van 'wilde' Ooievaars. Zo vertoont het merendeel der jongen trekgedrag (VAN DER HAVE & JONKERS 1996). Habitatmaatregelen, zoals spreiding in tijd en ruimte van het maaien van graslandpercelen (waardoor langere tijd achtereen voedsel beschikbaar is), kunnen ondersteunend werken.

AANTALLEN

Tijdens de vorige atlas bevond de populatie zich op een dieptepunt met 5-9 broedparen in 1974-77 (vergelijk jaren veertig: 300-350). Het herstel zette in vanaf medio jaren tachtig en resulteerde in 1998-2000 in een aantal van 330, 380 resp. 396 paren (GEGEVENS WERKGROEP OOIEVAARSTELLING). Hiervan broedden in 1998 215 paren binnen een straal van 5 km van de buitenstations. Het aantal paren in gevangenschap waarvan de jongen vrij mogen uitvliegen bedroeg in 2000 nog maar acht. Toch is de afhankelijkheid van de mens nog steeds groot. Hoewel de meeste paren tot op ruime afstand van hun nest voedsel zoeken, wordt er nog steeds bijgevoerd. Naar schatting zijn er slechts 20-50 broedparen die hun jongen geheel zonder menselijke hulp grootbrengen. Elders in West-Europa nam de broedpopulatie in de laatste decennia van de 20e eeuw overigens eveneens toe (SCHULZ 1999).

Dick A. Jonkers

SUMMARY

The species is breeding at only a small number of sites, with about 65% of the population within 5 km range of release centres which provide the birds breeding opportunities as well as additional food. Recently, decreasing efforts in these centres have stimulated White Storks to disperse more widely. Since the start of the re-introduction project in 1969, a marked increase has been reported, from 5-9 bp in 1974-77 to 330, 380 and 396 bp in 1998-2000, respectively. Although still partly dependent upon additional food, the offspring of released birds shows regular migration movements.

Deze soort is gesponsord door: Gerrie Monfils, Vianen

Lepelaar

Platalea leucorodia

In Europa herbergen alleen Nederland, Spanje, Oostenrijk, Hongarije en Griekenland aanzienlijke broedkolonies van de Lepelaar. De broedhabitat varieert van moerassen tot duin- en kweldergebieden. Lepelaars nestelen zowel in bomen of struiken als op de grond, in Nederland het meest in lage riet- of kweldervegetaties en veelal samen met Aalscholver, reigers of meeuwen. De aanwezigheid van grondpredatoren als vossen en bruine ratten, die eieren of kleine jongen roven, wordt zoveel mogelijk vermeden. Aanhoudende predatiedruk kan leiden tot verhuizing van kolonies. Binnen vliegafstand van de broedkolonie moeten geschikte voedselgebieden liggen zoals wadden, ondiepe meren of agrarische gebieden met veel sloten. Het hoofdvoedsel bestaat uit kleine waterdieren, vooral vis, kreeftachtigen en garnalen, maar ook waterinsecten. Lepelaars zijn in Nederland zomervogels (maart-september) die vooral in West-Afrika (Mauretanië en Senegal) overwinteren. De trekweg voert via de Atlantische kust maar ook door het binnenland. De jonge dieren die in hun eerste levensjaar naar West-Afrika zijn getrokken, komen na 3-5 jaren terug in Nederland om zelf te broeden. Lepelaars zijn in hoge mate plaatstrouw aan de broed-, trek- en overwinteringsgebieden (POORTER 1990, 1999, OVERDIJK ET AL. 2001).

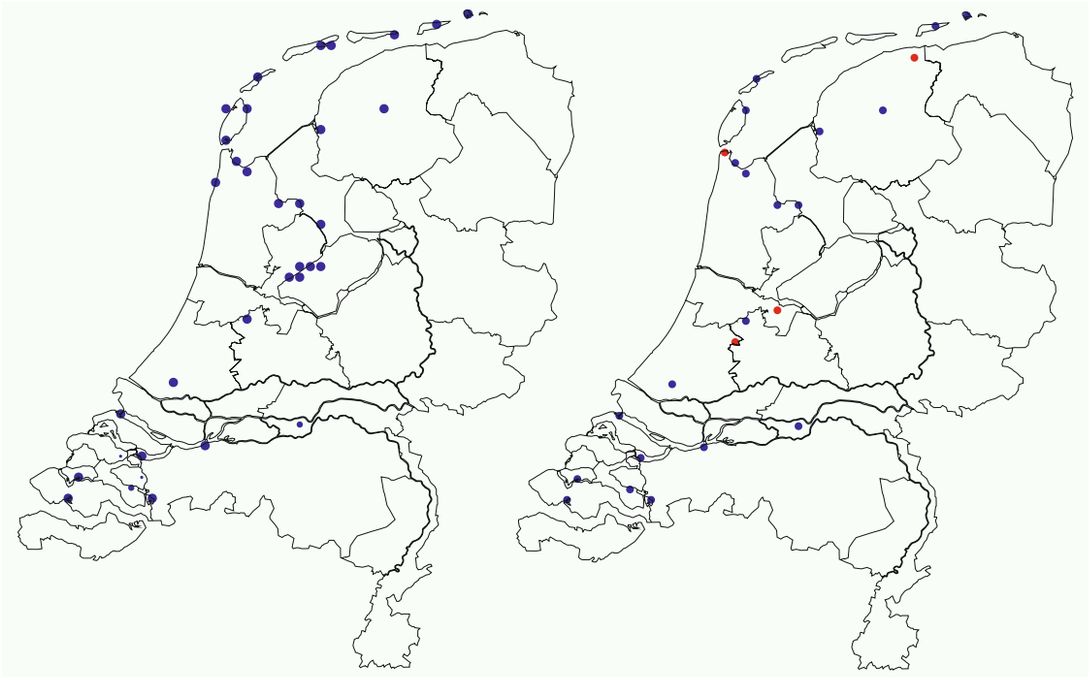
VOORKOMEN

De verspreidingskaarten zijn zeer volledig: slechts weinig soorten worden jaarlijks zo goed gevolgd als de Lepelaar! Lepelaars broeden in Nederland vooral in beschermde natuurreservaten die gewoonlijk voor publiek gesloten zijn. Nagenoeg de hele populatie is gehuisvest in Wadden-, IJsselmeer- en Deltagebied. In de atlasperiode 1998-2000 bevonden zich kolonies van 100 of meer paren in De Geul op Texel (maximaal 135 paren), Vlieland (170), de Boschplaat op Terschelling (167), de Oosterkwelder op Schiermonnikoog (176), het Zwanenwater (105), de Oostvaardersplassen (160) en het Quackjeswater bij Oostvoorne (230). Zeven kolonies van 5-100 paren lagen in het Waddengebied (De Muy en De Schorren op Texel, Ameland), IJsselmeergebied (De Ven bij Enkhuizen, Lepelaarplassen) en het Deltagebied (Veerse Meer, De Heen). Voorts waren er 13 - deels onregelmatig bezette - vestigingen van 1-5 paren in alle kustprovincies (GEGEVENS WERKGROEP LEPELAAR).

Voedselzoekende Lepelaars worden in geheel Laag-Nederland waargenomen, aangezien de voedselplekken tot 30-40 km van de broedkolonies verwijderd kunnen liggen. Na het broedseizoen vormen Lepelaars grote groepen op nazomerpleisterplaatsen, waarvan de belangrijkste rond de Waddenzee, het IJsselmeer en in het Deltagebied liggen (VAN DIJK & OVERDIJK 1996). In Nederland broedende Lepelaars worden na het broedseizoen soms ver van de broedplaats waargenomen, bijvoorbeeld in Engeland, Duitsland of Denemarken. Het broedareaal in Noordwest-Europa is tegenwoordig niet alleen beperkt tot Nederland. Er broeden momenteel ook Lepelaars in het Duitse Waddengebied (22 paren), Denemarken (5), Frankrijk (max. 60) en incidenteel in Engeland (0-2).

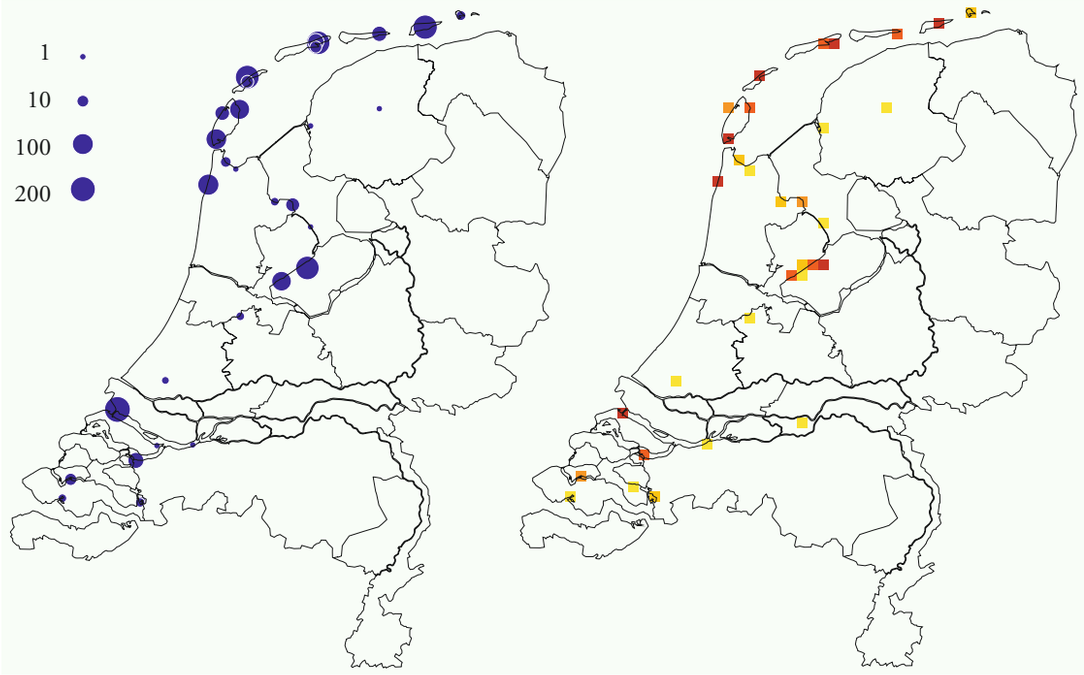
VERANDERINGEN

In vergelijking met de vorige atlasperiode heeft binnen het lage en natte deel van Nederland een opmerkelijke uitbreiding plaatsgevonden. Het meest opvallende is wel dat inmiddels alle Waddeneilanden zijn gekoloniseerd, met uitzondering van Griend en enkele zandplaten. De populatie is hier binnen een kwart eeuw vertienvoudigd, van grofweg 60 naar 600 paren. In de jaren tachtig en negentig ontstonden in het Waddengebied belangrijke nieuwe kolonies op

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 34 (2%)
No. of squares
- mogelijk 2 (6%) *possible*
- waarschijnlijk 2 (6%) *probable*
- zeker 30 (88%) *confirmed*

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +16 (+145%)
No. of squares
- verdwenen 4 *disappeared*
- verschenen 20 *new*

De Schorren op Texel (1982), Vlieland (1983), Schiermonnikoog (1992), Ameland (1994) en Rottumerplaat (1995). In het Deltagebied verscheen in 1989 een kolonie op Oostvoorne die vervolgens een sterke groei doormaakte. Verschillende nieuwe kolonies elders in het Deltagebied (Veerse Meer, Markiezaatsmeer, Sloegebied) of omgeving (Biesbosch) zijn getalsmatig nog van weinig betekenis. De verspreiding in het IJsselmeergebied kent nog steeds een concentratie in Zuidelijk Flevoland (Oostvaardersplassen en Lepelaarplassen), al zijn er op de westelijke oever nieuwe kolonies ontstaan (De Ven bij Enkhuizen). In het oog springend is voorts het verdwijnen van de kolonie in het Naardermeer na 1988, met het Zwanenwater de enige locatie die tot dan toe gedurende de gehele 20e eeuw bezet was geweest.
De uitbreiding en toename die in de jaren tachtig en negentig plaatsvonden, voltrokken zich in het kielzog van verbeterde waterkwaliteit in Nederland (deels door het verbod op persistente pesticiden, die vermoedelijk mede verantwoordelijk waren voor een inzinking in de jaren zestig) en intensievere bescherming langs de trekbaan en op de broedplaatsen. Onrust in sommige traditionele broedkolonies door de komst van de vos leidde tot enige verschuivingen binnen Nederland, waarbij vooral het uitwijken naar het Waddengebied succesvol heeft uitgepakt. Hier ligt inmiddels dan ook het zwaartepunt van de populatie (VOSLAMBER 1994, OVERDIJK 1999, SCHUTTE & DEN BOER 1999).
De jaarlijkse aantalsfluctuaties per kolonie kunnen aanzienlijk zijn. Soms worden kolonies zelfs tijdelijk verlaten, zoals de Oostvaardersplassen in 1996, in een voorjaar met zeer lage waterstanden. Aan de uitbreiding is, gezien het ontstaan van nieuwe broedkolonies, nog geen einde gekomen. Nieuwe broedlocaties ontstaan meestal nabij bestaande nazomerpleisterplaatsen (Balgzand).
De (her)kolonisatie in de ons omringende landen hangt samen met de populatiegroei in Nederland, zoals blijkt uit waarnemingen van in Nederland gekleurringde vogels.

AANTALLEN

In 1998-2000 broedden resp. 1270, 1008 en 1024 paren in Nederland (GEGEVENS WERKGROEP LEPELAAR). Ten opzichte van de vorige atlasperiode (190-240 paren in 1973-77) betekent dit een aanzienlijke vooruitgang. Het aantal broedrijpe individuen in de Nederlandse populatie bedroeg in 1973-77 ongeveer 420-480 en is gestegen naar ca. 2050 in 2000. De inzinking in 1999 was vermoedelijk een gevolg van droogte in Zuidwest-Spanje: vogels die in één ruk van de Banc d'Arguin in Mauretanië naar de Coto de Doñana waren gevlogen, konden daardoor niet voldoende aansterken om de tocht naar Nederland voort te zetten.

Otto Overdijk

SUMMARY

The breeding population is concentrated in about 14 colonies in the Wadden Sea area, around Lake IJsselmeer and in the Delta area, with colonies of up to 230 bp. Some 13 tiny settlements are recorded elsewhere. A tenfold increase since the 1970s occurred on the Wadden Sea islands (nowadays 600 bp). Newly established colonies appeared elsewhere, notably in the Delta area. Breeding at Naardermeer, annually occupied during most of the 20th century, stopped by 1988. The obvious increase reported between 1973-77 (190-240 bp) and 1998-2000 (1008-1270) is a result of improved water quality (ban on pesticides) and better protection outside the breeding season. Some regional displacements of colonies are related to increased predation risks by red foxes.

Deze soort is gesponsord door: Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen in Hollands Noorderkwartier

Dodaars
Tachybaptus ruficollis
Het aantal broedende Dodaarzen schommelt sterk per jaar en per regio. In de atlasperiode profiteerde de soort van hoge waterstanden en zachte winters.
(zie pag. 60-61)

Purperreiger
Ardea purpurea
De belangrijkste Noordwest-Europese broedkolonies van deze prachtige reiger vinden we in de laagveenmoerassen van Zuid-Holland, Utrecht en de Kop van Overijssel. Droogte in de Afrikaanse winterkwartieren en habitatverslechtering in de broedgebieden halveerden de Nederlandse populatie.
(zie pag. 84-85)

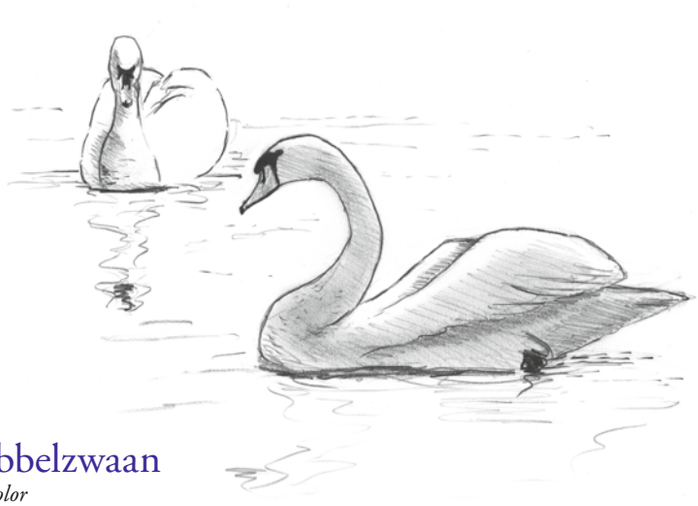

Aalscholver
Phalacrocorax carbo
De in de 20e eeuw bijna uit Nederland weggepeste Aalscholver beleefde sinds eind jaren zeventig een glorieuze comeback. Er zijn nu weer een kleine 20.000 paren present, maar de grote groei is er inmiddels uit.
(zie pagina 68-69)

Lepelaar
Platalea leucorodia
De Lepelaar, ongetwijfeld een van de meest exclusieve Nederlandse broedvogels, is recent spectaculair in aantal toegenomen en heeft, met name in het Wadden- en Deltagebied, diverse nieuwe kolonies gesticht.
(zie pagina 88-89)

Knobbelzwaan

Cygnus olor

Knobbelzwanen broeden in wilde staat in een groot deel van Europa en verspreid in Azië. Daarnaast wordt de soort veel in gevangenschap gehouden, als parkvogel voor de sier of voor vlees en dons. Hoewel tamme Knobbelzwanen al vele eeuwen door mensen worden gehouden, heeft geen domesticatie plaatsgevonden. Ook in Nederland komen al erg lang geleewiekte en dus tamme Knobbelzwanen voor. Pas sinds de jaren dertig van de 20e eeuw broeden er weer wilde exemplaren in ons land, nakomelingen van geleewiekte zwanen die zich vermengd hebben met wilde soortgenoten uit het buitenland (Scandinavië, Oostzeegebied). Momenteel zijn alle Nederlandse Knobbelzwanen als wild te beschouwen, tenzij ze duidelijk in gevangenschap worden gehouden. Knobbelzwanen zijn planteneters die vooral leven van cultuurgras en waterplanten. Het grote, van plantenmateriaal gemaakte grondnest - vaak op een opvallende plek - wordt soms jarenlang gebruikt. Knobbelzwanen zijn hoofdzakelijk standvogel en hebben een monogame paarband. Broedparen verdedigen het gehele jaar hun territorium. Niet-broedvogels zwerven in groepen rond en verzamelen zich voor de slagpenrui.

VOORKOMEN

De Knobbelzwaan is in 63% van de atlasblokken als zekere of waarschijnlijke broedvogel vastgesteld. De broedzekerheidskaart geeft bij deze opvallende soort een goed beeld van de werkelijkheid. Knobbelzwanen broeden overal waar een combinatie voorkomt van voldoende ondiep water, voedsel en een plek om te nestelen. Veenweidegebieden met veel brede, ondiepe sloten en een hoog slootwaterpeil zijn ideaal. Op de hoge gronden broeden weinig Knobbelzwanen of ontbreken ze lokaal. Daarnaast worden zilte gebieden gemeden, zodat er nauwelijks Knobbelzwanen broeden op de Waddeneilanden, in de zeekleigebieden langs de kust van Friesland en Groningen, evenals in delen van Overflakkee, Zuid-Beveland en Zeeuws-Vlaanderen. Het schaarse voorkomen in de IJsselmeerpolders geeft aan dat de soort zich niet thuis voelt in grootschalige landbouwgebieden met veel bouwland, diepe sloten met hoge steile kanten en een efficiënte verkaveling.

De relatieve dichtheidskaart toont opvallende concentraties in het veenweidegebied op de grens van Utrecht en Zuid-Holland, in de aan het Markermeer grenzende delen van Noord-Holland en rond de IJsselmonding. In Noord- en Zuid-Holland kan het plaatselijk om 55-60 paren per atlasblok gaan (EBBINGE ET AL. 1998). Dat de dichtheid in ogenschijnlijk even geschikte gebieden in Friesland lager is, komt wellicht door de grootschalige diepteontwatering hier. De talrijkheid in het centrale veenweidegebied van Utrecht en Zuid-Holland hangt samen met de 'zwanendriften' in het verleden. Overal in het boerenland werden hier vroeger geleewiekte Knobbelzwanen gehouden, waarvan de jongen verkocht werden. Toen het fokken van zwanen niet meer lucratief was, werden de jongen niet meer gevangen of geleewiekt. Ze vestigden zich in de buurt en vormden daarmee een basis voor een vrij levende populatie.

VERANDERINGEN

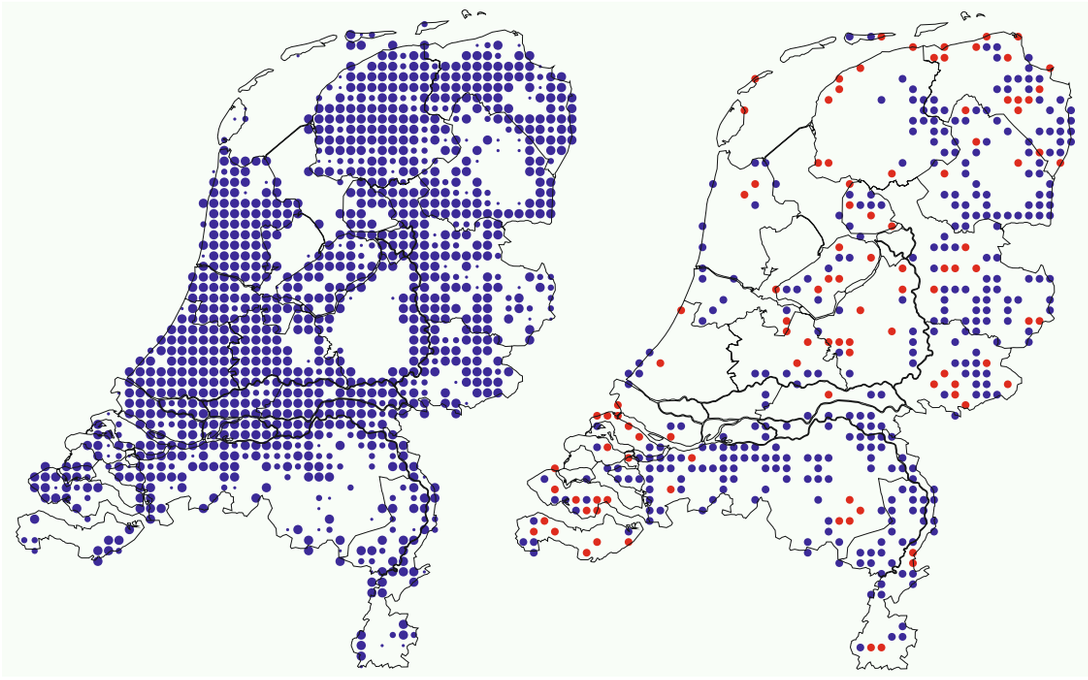
Ten opzichte van de vorige atlas is de verspreiding duidelijk toegenomen. De soort is in bijna 350 atlasblokken nieuw verschenen, vooral op de lager gelegen zandgronden, al gaat het hier doorgaans om slechts enkele paren per blok. Ook in het noordwesten van Noord-Brabant en aangrenzende delen van het Deltagebied vond een sterke uitbreiding

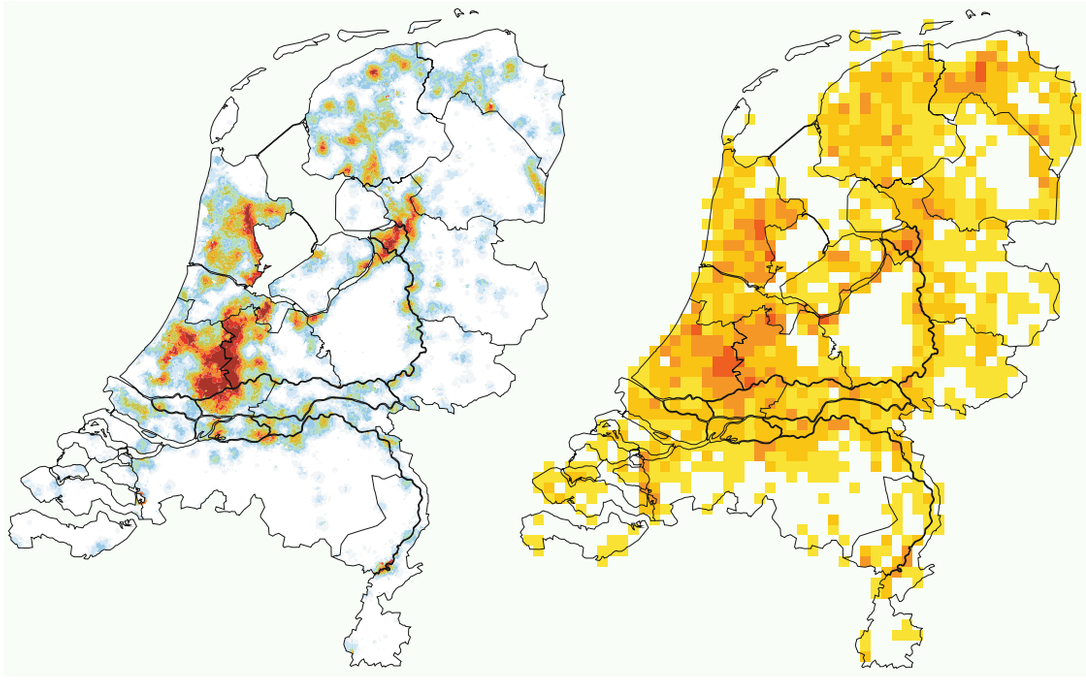
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1117 (67%)
No. of squares
- mogelijk 70 (6%)
  possible
- waarschijnlijk 144 (13%)
  probable
- zeker 903 (81%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +243 (+31%)
No. of squares
- verdwenen 103
  disappeared
- verschenen 346
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (48%)
- 4 - 10 (38%)
- 11 - 25 (12%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

plaats. De uitdijende verspreiding past binnen de geleidelijke expansie vanuit de oorspronkelijke kerngebieden in Laag-Nederland, een proces dat al in de jaren vijftig begon en nog steeds gaande is. Dat deze kolonisatie vrij langzaam verloopt, hangt samen met de grote plaatstrouw. Eenmaal gevestigde broedvogels blijven hun hele leven trouw aan hetzelfde territorium, terwijl jonge vrouwtjes de neiging hebben een territorium in de buurt van de geboorteplaats te zoeken. Mannetjes kennen een dergelijke voorkeur veel minder. De uitbreiding is voor verschillende regio's goed gedocumenteerd. In Drenthe vestigde de soort zich in de jaren zestig. In 1975-76 (tijdens de eerste atlasperiode) werden 30 broedparen geteld, wat in 1990-95 was opgelopen tot 100-125 (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). In de Gelderse Poort nam het broedbestand toe van 5-10 paren eind jaren zestig naar 70-90 begin jaren negentig (ERHART & BEKHUIS 1996).

De ruim 100 atlasblokken waaruit de soort verdwenen is, liggen verspreid over Nederland. Vaak zijn het blokken waar slechts een enkel paar broedde. Dergelijke blokken, die soms ook wat geïsoleerd liggen, hebben een vrij grote kans om na verloop van tijd weer (enige tijd) onbezet te raken doordat één of beide partners gestorven zijn. Daarnaast zullen sommige blokken door bosaanplant, aanleg van wegen en toenemende bebouwing ongeschikt zijn geworden.

De trendgrafiek lijkt op die van de midwintertellingen: een geleidelijke toename met dalingen na sommige lange en strenge winters, zoals medio jaren tachtig en in de tweede helft van de jaren negentig. Veel Knobbelzwanen sterven dan door uitputting, terwijl een deel van de overlevenden onvoldoende conditie heeft om te broeden. Verder wordt de stand kunstmatig gereguleerd door afschot en het illegaal schudden of rapen van eieren (ESSELINK & BEEKMAN 1991). In Groningen verdwijnt hierdoor gemiddeld 60% van de eieren, terwijl in geheel Nederland in de jaren tachtig en negentig in sommige jaren enkele duizenden Knobbelzwanen legaal werden gedood door afschot. Vooral afschot heeft negatieve effecten op de populatieontwikkeling, zeker na strenge winters (EBBINGE ET AL. 1998). De recent stijgende trend wordt toegeschreven aan een combinatie van een hogere winteroverleving (zachte winters) en verminderd afschot.

AANTALLEN

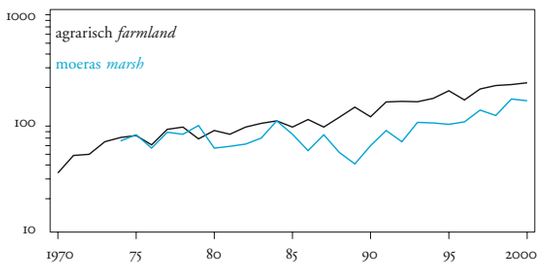
In 1973-77 werd het broedbestand becijferd op 2500 paren. De aantalsopgaven per blok voor 1998-2000 komen uit op ruim 6300 paren. Omdat mogelijk hier en daar niet-broedvogels zijn meegeteld, wordt een voorzichtige schatting van 5500-6500 paren aangehouden. Daarnaast zijn er 11.000 niet-broedvogels die 's zomers hun slagpennen ruien op open water (vooral IJsselmeer, Randmeren en Deltagebied).

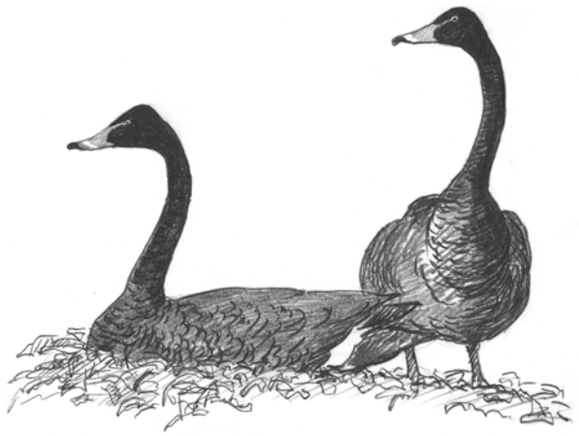
Klaas van Dijk

SUMMARY

Well-distributed over much of the country, especially the lowlands, with the highest densities in grassland areas intersected by ditches on lower peat soils. Concentrations are often linked to former swan farms, which were abandoned by the 1960s. Much lower densities are reported in well-drained grasslands, on arable land and on pleistocene soils. A steady growth in numbers since the 1970s is temporarily interrupted by severe winters and locally halted by (partly illegal) control measures. At least 5500-6500 bp in 1998-2000 (2500 in 1973-77).

Trend (index)

Zwarte Zwaan

Cygnus atratus

De Zwarte Zwaan is in diverse Europese landen een geliefde en kostbare siervogel. De soort is inheems in Australië en de eerste levende exemplaren werden aan het eind van de 18e eeuw naar Europa vervoerd. Ook in Nederland worden al geruime tijd Zwarte Zwanen in gevangenschap gehouden. Tegenwoordig kunnen vrij rondvliegende exemplaren overal opduiken. De soort kan het gehele jaar door broeden en broedparen kunnen meerdere broedsels per jaar hebben.

VOORKOMEN

De Zwarte Zwaan werd in 50 (3%) atlasblokken als zekere of waarschijnlijke broedvogel vastgesteld. Daarnaast werd de soort in 28 blokken als mogelijk broedend gemeld. Het kaartbeeld maakt duidelijk dat Zwarte Zwanen zeer verspreid over Nederland broeden. Broedgevallen werden in alle provincies vastgesteld, zonder duidelijk patroon. Langs de Grote Rivieren is de soort iets talrijker. In het Deltagebied en het aangrenzende deel van Noord-Brabant broeden minstens 15-20 paren, waarvan 7-10 in 1998-2000 in het Markiezaatsmeer (R.M. TEIXEIRA PERS. MED.).

Doordat de soort een opvallende broedvogel is en aan atlasmedewerkers gevraagd werd speciaal te letten op exoten, zal het kaartbeeld behoorlijk volledig zijn. Zwarte Zwanen broeden echter ook buiten het geijkte broedseizoen, waardoor broedvogels af en toe over het hoofd gezien zullen zijn.

Van sommige broedparen waren één of beide ouders geleewiekt. Hoewel dergelijke broedparen als tam zouden moeten worden beschouwd, broeden ze vaak op locaties waarvan niet duidelijk (meer) is of er nog een eigenaar is. Bovendien worden hun jongen vaak niet (meer) weggevangen of geleewiekt.

Onvolwassen niet-broedvogels zwerven door geheel Nederland. Ze sluiten zich vaak aan bij groepen Knobbelzwanen en ruien hun slagpennen op open water, vooral op het IJsselmeer (maximaal 15 in augustus 2001; E. BRANDENBURG PERS. MED.) en in het Deltagebied.

VERANDERINGEN

De eerste meldingen van kennelijk niet (meer) in gevangenschap broedende Zwarte Zwanen stammen uit de tweede helft van de jaren zeventig, al is goede documentatie pas vanaf 1985 beschikbaar. De soort wordt niet vermeld in de vorige atlas. Toen werd er echter maar weinig aandacht geschonken aan exoten, waardoor het exacte tijdstip van de eerste vestiging van in het wild broedende Zwarte Zwanen onduidelijk blijft.

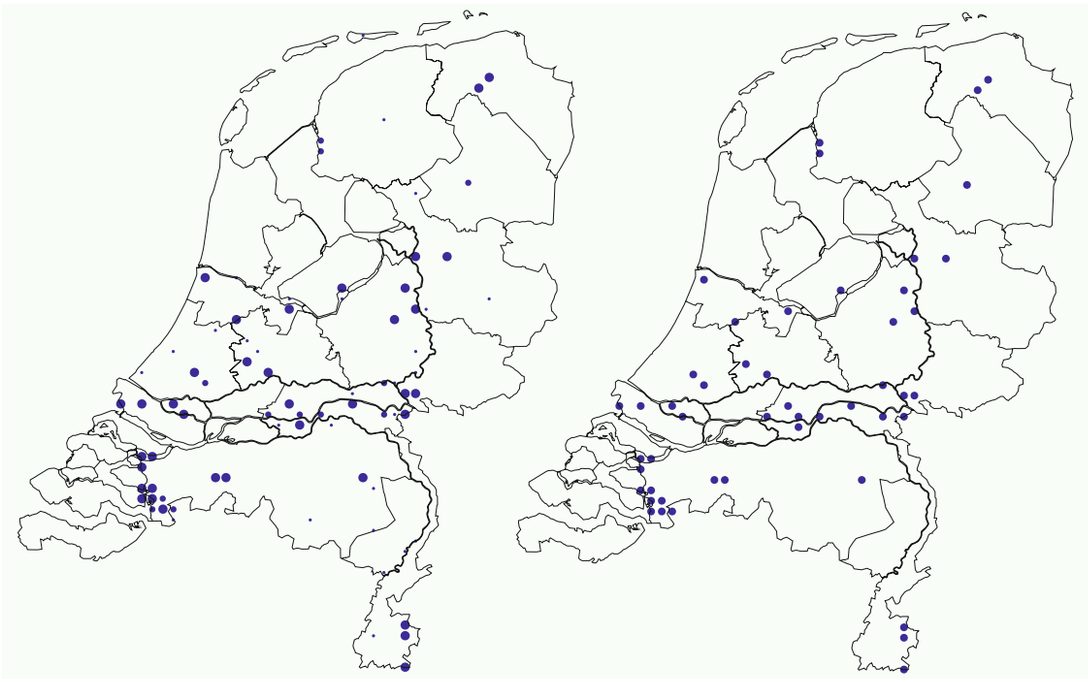
De soort heeft de afgelopen 25 jaar kans gezien een succesvolle vrij levende populatie op te bouwen. In de loop van de jaren tachtig en negentig vestigden zich op diverse plekken (min of meer) vrij broedende paren. In 1994 werd de stand op 25-30 paren geschat, waarvan 13 in het Deltagebied, 7 in het rivierengebied, 4 in Noord-Brabant en 4 in Noord- en Zuid-Holland (LENSINK 1996A). Daarna zijn de aantallen verder gestegen en heeft de soort zich meer over Nederland verspreid. Door een toenemende interesse voor broedende exoten kan het vroegere patroon overigens onderschat zijn. Tijdens en na strenge winters treedt flinke sterfte op, waardoor de populatie tijdelijk behoorlijk kan terugvallen.

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 78 (5%)
No. of squares
- mogelijk 28 (36%)
  possible
- waarschijnlijk 12 (15%)
  probable
- zeker 38 (49%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +49
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 49
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (96%)
- 4 - 10 (4%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

In de ons omringende landen broedt de soort niet of hoogstzelden succesvol in het wild. Daarentegen werd in Nieuw-Zeeland een stormachtige groei vastgesteld na de introductie in 1860.

AANTALLEN

Momenteel broeden naar schatting 60-70 paren in Nederland. Daarnaast zwerven tientallen niet-broedvogels door ons land. Tijdens de midwintertellingen worden dergelijke aantallen nooit geteld. Het maximum bedroeg 67 exemplaren in januari 2000 (SOVON GANZEN- EN ZWANENWERKGROEP 2001).

Klaas van Dijk

SUMMARY

The present breeding population originated from released birds or escapes. Date of first breeding is unknown, but breeding has at least been reported from 1985 onwards. In 1998-2000 the breeding population was estimated at 60-70 bp, scattered over the country.

Kolgans

Anser albifrons

Het broedareaal van de Kolgans omspant de toendrazone van Noordwest-Rusland tot in Oost-Siberië. De eileg start binnen twee weken na aankomst in de broedgebieden. Als een dergelijk snelle start vanwege vorst of een hoog predatierisico niet mogelijk is, vertrekken de vogels zonder te broeden naar de gemeenschappelijke ruigebieden. De arctische broedpopulatie is, na een aanvankelijk stormachtige groei, al enige tijd stabiel (MOOIJ ET AL. 1999). De toegenomen aantallen wintervogels in Nederland, waar 80% of meer van alle Kolganzen overwintert, hangen deels samen met verschuivingen in het winterareaal. Het voedsel bestaat hier overwegend uit blad van grassen, in het najaar ook oogstresten van suikerbieten. In het voorjaar maken onder gunstige (lees: drassige) omstandigheden worteldelen van grassen en akkeronkruiden een belangrijk deel uit van het voedsel.

VOORKOMEN

In 140 atlasblokken (8%) werden Kolganzen als broedvogel doorgegeven. Een kwart hiervan betreft mogelijke broedgevallen en eenderde heeft betrekking op waarschijnlijke broedgevallen. Veelal zal het hierbij om overzomerende vogels gaan. Deze kunnen solitair, in paren of groepen optreden en voor mogelijke of waarschijnlijke broedvogels versleten zijn.

Zekere broedgevallen zijn vooral vastgesteld in Midden-Friesland, langs de Grote Rivieren exclusief de Maas, in het oostelijk Deltagebied en de Biesbosch. Plaatselijk gaat het hierbij aanzienlijke aantallen. Zo worden voor de omgeving van Akkrum (FR), het IJsseldal ten oosten van Dieren en het Markiezaatsmeer 11-25 broedparen per atlasblok opgegeven. In de rest van het land is de soort nog een overwegend schaarse verschijning, met in 82% van de bezette blokken slechts 1-3 paren.

VERANDERINGEN

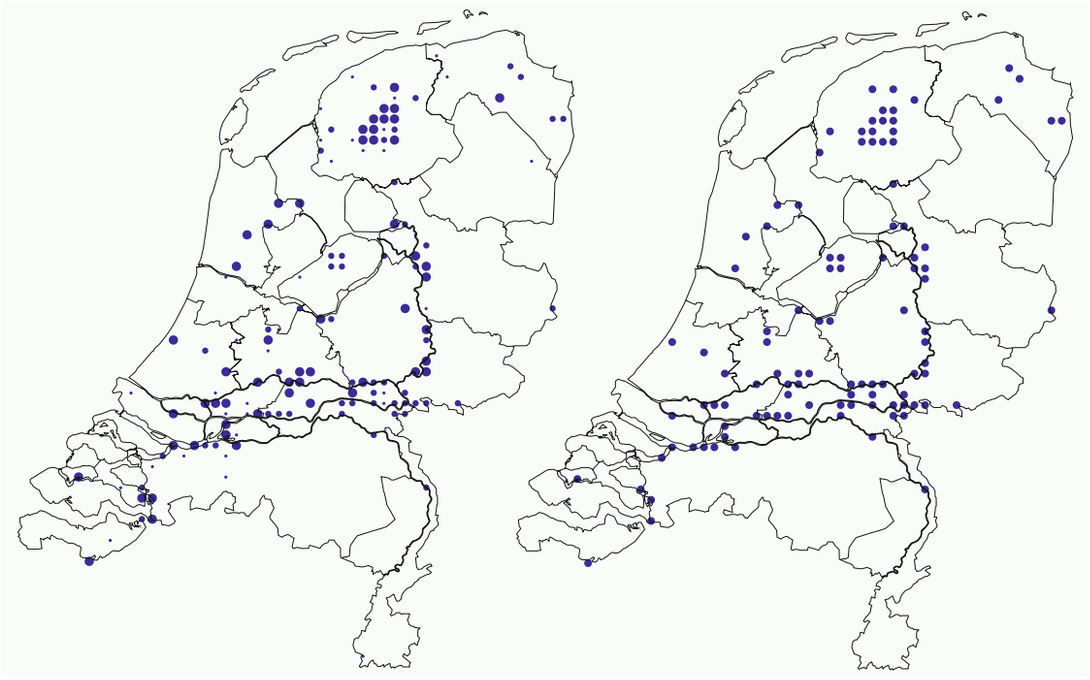
Ten tijde van de vorige atlas kwam de Kolgans nog niet als broedvogel voor. Het eerste broedgeval werd in 1980 op de Workumerwaard geconstateerd. Halverwege de jaren negentig was het aantal paren al tot rond 50 aangegroeid (LENSINK 1996B). De toename hangt samen met het feit dat de soort sinds 1988 niet meer als lokvogel mag worden gebruikt tijdens de jacht. Veel jagers hebben daarom hun lokkers vrijgelaten. Een deel van deze vogels ging zich, meestal pas na enige jaren, als broedvogel vestigen in bekende jachtgebieden als Friesland, het rivierengebied en de Delta.
Voor de toekomst is een verdere uitbreiding over Nederland aannemelijk, aangezien voedsel en nestgelegenheid in ons land in overvloed aanwezig is. Het grote aantal blokken met mogelijke en waarschijnlijke broedgevallen laat zien waar de eerstvolgende vestigingen te verwachten zijn. Elders in het gematigde deel van Europa is weinig bekend omtrent broedgevallen, maar het is niet onwaarschijnlijk dat her en der kleine aantallen broeden. Daar waar veel gejaagd wordt, zullen gewonde vogels achterblijven; de mogelijkheid dat deze vogels tot broeden overgaan is reëel.

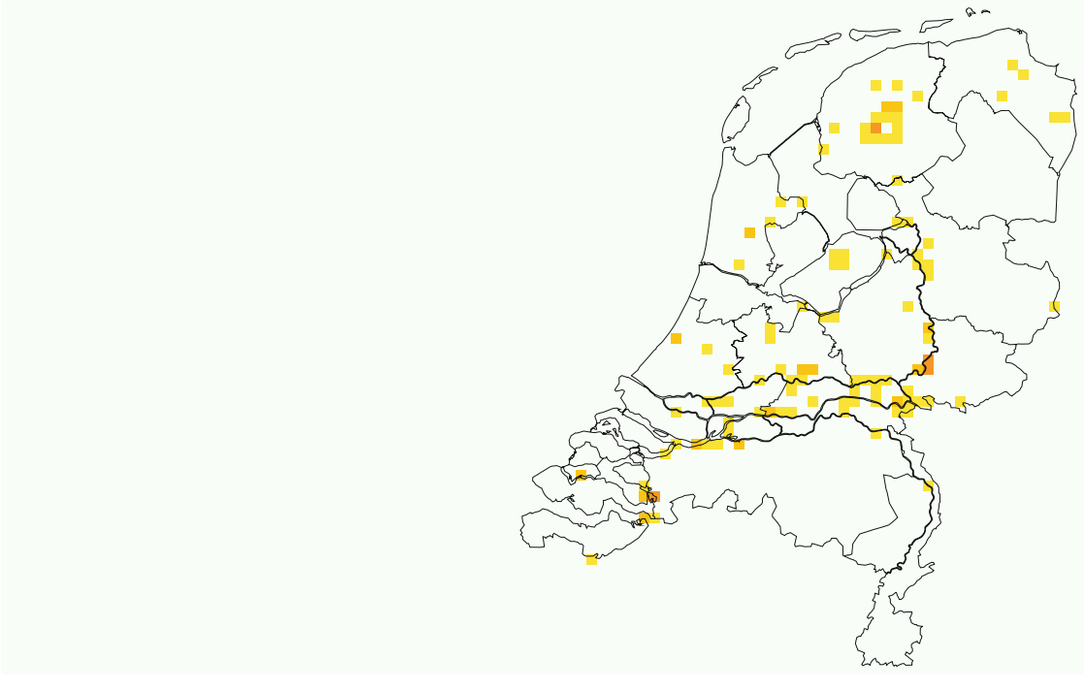
AANTALLEN

Sinds de vestiging in 1980 zijn de aantallen broedparen in Nederland gestaag gegroeid. De schatting voor 1998-2000 komt uit op 200-250 paren. Dit aantal kan iets aan de hoge kant zijn, doordat overzomerende paren zijn meegeteld.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 140 (8%)
No. of squares
- mogelijk 34 (24%)
  possible
- waarschijnlijk 52 (37%)
  probable
- zeker 54 (39%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +104
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 104
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (82%)
- 4 - 10 (14%)
- 11 - 25 (4%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

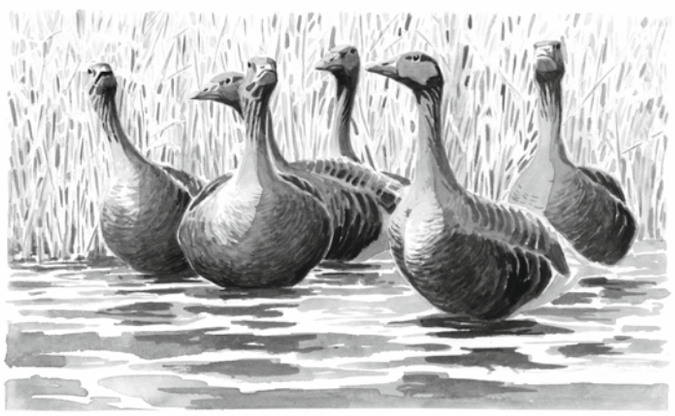
Veel van de mogelijke en waarschijnlijke broedgevallen zullen echter betrekking hebben op potentiële broedparen. Dit zou kunnen betekenen dat een snelle verdere groei van de landelijke populatie te verwachten is.

Berend Voslamber

SUMMARY

The species is mainly reported as a possible or probable breeding bird, since a considerable population of non-breeders is present in summer. Confirmed breeding is reported in the province of Friesland, along the rivers and in the Delta area. Although breeding was already recorded in 1980, it was a national ban on the use of live-decoys for hunting in 1988 that enhanced the establishment of a larger population, especially in the areas mentioned above. Apparent increases are reported since then, with 200-250 bp in 1998-2000. A further expansion is expected.

Deze soort is gesponsord door: Vogelbeschermingswacht Noord-Veluwe

Grauwe Gans

Anser anser

De Grauwe Gans is broedvogel in een groot deel van Noordwest-Europa, waarbij Nederland min of meer de zuidelijke begrenzing vormt. Het broedgebied strekt zich naar het oosten uit tot ver in Azië. De soort verkiest gewoonlijk waterrijke gebieden en nestelt in rietvegetaties, moerasbos of op eilanden. Het voedsel bestaat het gehele jaar uit plantaardig materiaal. Tijdens de broed- en jongentijd eten de vogels vooral grassen en moerasplanten. Buiten de broedtijd worden allerlei oogstresten (granen, suikerbieten, aardappelen) genuttigd, evenals knollen en worteldelen van biezen, riet en andere moerasplanten. De broedtijd valt in Nederland van eind februari tot begin mei, terwijl in uitzonderlijke gevallen nog in juni legsels worden gestart. Het nest is zeer variabel van opbouw. Als er veel riet aanwezig is in de omgeving van de nestplaats, worden hoge rietbouwsels gemaakt. Indien nestmateriaal vrijwel ontbreekt, kunnen de vogels hun eieren ook in een kuiltje in de grond leggen. Solitair broedende vogels lijken, vooral in droge voorjaren, aanmerkelijk slechtere broedresultaten te hebben dan koloniegewijs nestelende ganzen (VAN TURNHOUT ET AL. 1998, 2001A). De Noord-Nederlandse broedvogels trekken weg naar Spanje, die in het zuiden van het land zijn overwegend standvogel.

VOORKOMEN

Tijdens de atlasperiode werd de Grauwe Gans in bijna eenderde van de atlasblokken aangetroffen als broedvogel. In ruim 60 blokken ging het om mogelijke broedgevallen. Gelet op de verspreiding over het land, zal het in deze blokken doorgaans wel degelijk om broedvogels gaan. Grauwe Ganzen zijn eigenlijk alleen in maart in kaart te brengen; wanneer er slechts één of enkele paren aanwezig zijn in een atlasblok, kunnen de vogels zich (ook met jongen) zeer onopvallend gedragen (VOSLAMBER ET AL. 2000). Daar staat tegenover dat wellicht hier en daar nog niet-broedrijpe of ongepaarde volwassen vogels, dan wel mislukte broedparen van elders, ten onrechte als mogelijke broedvogels zijn doorgegeven.

De Grauwe Gans is momenteel in de natte delen van Nederland veelal een gewone broedvogel. De Friese meren, het rivierengebied en Deltagebied zijn grotendeels bezet, net als de meeste grote moerasgebieden elders, zoals in Noordwest-Overijssel, het Utrechts-Hollands plassengebied en de Oostvaardersplassen. Ook op de Waddeneilanden, met Texel als koploper, zijn de natte terreinen in bezit genomen. Hier worden tevens broedgevallen vastgesteld in droge duinen, wat alleen mogelijk is door het ontbreken van belangrijke grondpredatoren. De provincie Groningen is opmerkelijk mager bezet, terwijl de soort wel broedt in verschillende op het oog minder geschikte regio's langs de oostgrens zoals Twente en Noord-Limburg. Op de hoge gronden zijn Grauwe Ganzen opvallende broedvogels van talloze vennen, afgravingen en andere plassen, soms zelfs in gebieden die grotendeels door bos worden omringd.

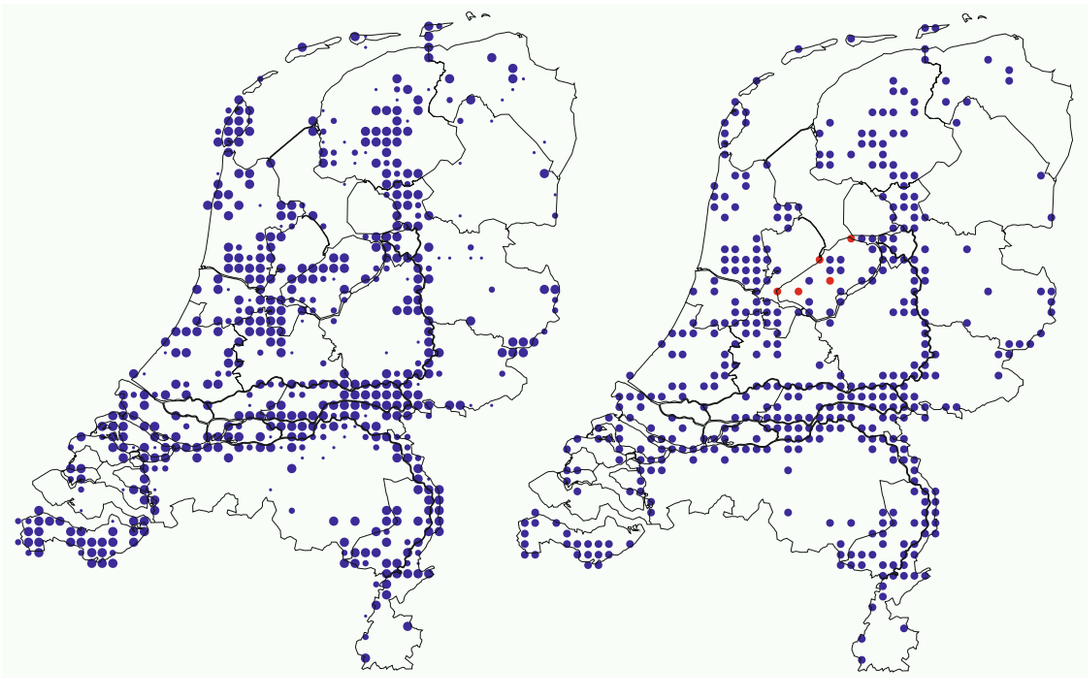
In de meeste atlasblokken is de Grauwe Gans (nog?) een relatief schaarse verschijning. In bijna driekwart van de bezette blokken gaat het om hooguit tien broedparen. In 15 blokken daarentegen werd het aantal broedparen geschat op 101-500, met een concentratie in de Gelderse Poort (rond 1000 paren in atlasperiode; GEGEVENS VOGELWERKGROEP GELDERSE POORT). Andere bolwerken liggen op Texel, in Midden-Friesland, Noordwest-Overijssel (Wieden, Weerribben), de Oostvaardersplassen (420 paren in 2000; KOLEN ET AL. 2001), de Vechtplassen (alleen al 500-600 in het Utrechtse deel in 1998; ELLENBROEK & VAN DER WINDEN 2001), de Waal tussen

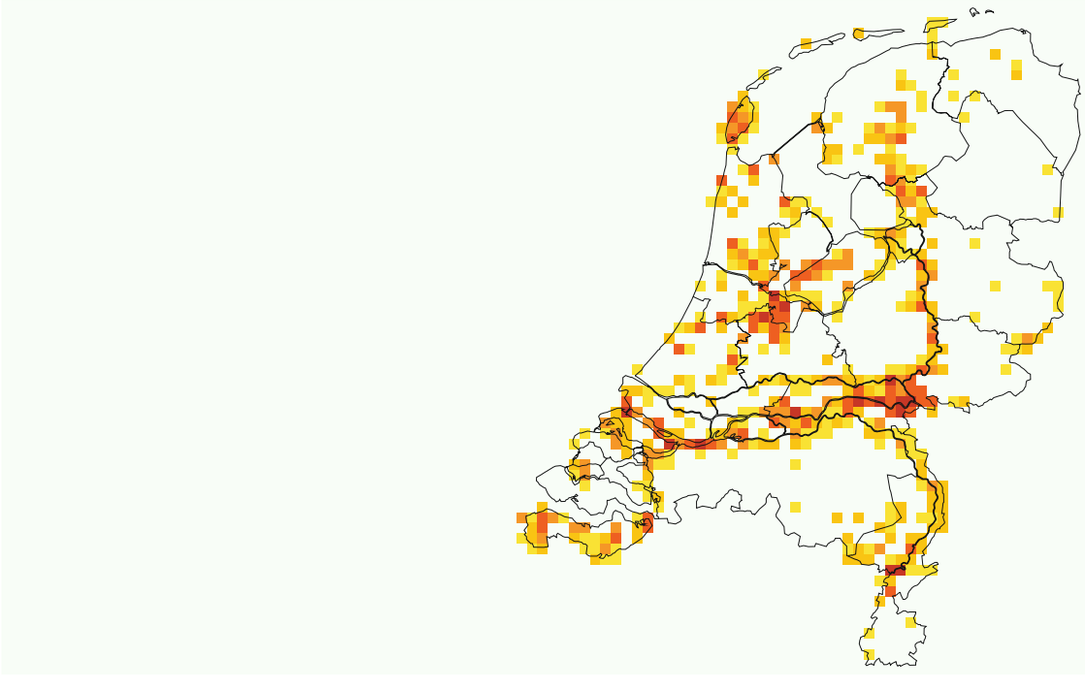
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 545 (33%)
No. of squares
- mogelijk 62 (11%)
  possible
- waarschijnlijk 104 (19%)
  probable
- zeker 379 (70%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +424 (+1178%)
No. of squares
- verdwenen 5
  disappeared
- verschenen 429
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (38%)
- 4 - 10 (32%)
- 11 - 25 (14%)
- 26 - 100 (12%)
- 101 - 500 (3%)
- > 500

Nijmegen en Ochten, het Haringvliet (600 paren in 1999; SCHEKKERMAN ET AL. 1999), Zeeuws-Vlaanderen en de Midden-Limburgse Maasplassen. De broedpopulatie in Noord-Holland werd in 2000 geschat op 1650-1750 paren (VISBEEN 2001).

VERANDERINGEN

Dat er de afgelopen 25 jaar veel is veranderd in de verspreiding van de Grauwe Gans, zal zelfs een leek niet ontgaan zijn. In de jaren zeventig was de soort zo zeldzaam dat er plaatselijk nog vogels werden uitgezet in het kader van herintroductie-programma's. In die tijd vormden de Oostvaardersplassen het kerngebied en kwamen elders slechts enkele tientallen paren tot broeden. De landelijke broedpopulatie in 1977 omvatte slechts 100-150 paren. In de jaren tachtig en negentig kreeg een bijna onvoorstelbare uitbreiding zijn beslag, die slechts enkele delen van Nederland onberoerd liet. Zo kreeg de soort in de Dollard letterlijk geen vaste grond onder de voeten en kreeg een broedgeval in 1977 (BOEKEMA ET AL. 1983; niet op veranderingskaart) geen vervolg. Dat er rond Lelystad en Almere enkele blokken werden verlaten, is minder opmerkelijk. Aldaar liggen nu akkers of nieuwbouwwijken.

In Nederland was de soort al in de eerste decennia van de 20e eeuw nagenoeg uitgeroeid door overbejaging en drooglegging van moerassen. In de loop van de eeuw werden op verschillende plekken uitzetpogingen gedaan om de Grauwe Gans, belangrijke schakel binnen de ecosystemen van onze moerassen, als broedvogel terug te krijgen. Aanvankelijk ging dat erg moeizaam (VAN DEN BERGH 1991). In de jaren zeventig lukte het om op verschillende locaties in Friesland (Rottige Meenthe, Oude Venen) en het Deltagebied (Haringvliet, Zeeuws-Vlaanderen) broedpopulaties op te bouwen. Daarnaast trad er spontane vestiging op in Flevoland, vanaf eind jaren zeventig gevolgd door vestigingen in het rivierengebied en elders. De spectaculaire terugkeer in Nederland, waar de soort samen met de Nijlgans een van de qua verspreiding meest toegenomen broedvogels van de afgelopen kwart eeuw is, staat niet op zich. De Noordwest-Europese populatie is toegenomen van rond 30.000 vogels in 1967/68 tot 200.000 in de eerste helft van de jaren negentig (NILSSON ET AL. 1999).

AANTALLEN

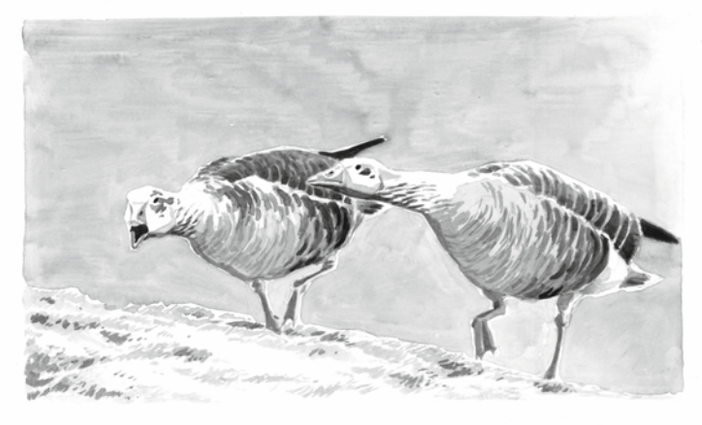
De schattingen per atlasblok leveren een totaal van bijna 8900 paren op. Zelfs wanneer wat voorzichtig wordt ingeschat (8000-9000 paren) omdat hier en daar overzomerende niet-broedvogels meegeteld kunnen zijn, betekent dit dat recente schattingen van rond 5000 paren (BIJLSMA ET AL. 2001) achteraf te laag bleken omdat onvoldoende rekening is gehouden met nieuwe vestigingen.

Berend Voslamber

SUMMARY

Nowadays a regular breeding bird in most wetlands in the lower parts of the country and many ponds, fens and lakes on the pleistocene soils. Most occupied atlas squares hold less than 10 bp. Strongholds with over 100 bp were recorded in 15 atlas squares scattered over the country. During the 20th century a spectacular increase occurred, from almost extinct to 100-150 bp in 1977, and 8000-9000 bp in 1998-2000. The exponential increase in the past decades is in line with similar developments elsewhere in the breeding range.

Deze soort is gesponsord door: VWG Arnhem e.o.

Soepgans

Anser anser forma *domesticus*

Op een oude schoolplaat van de boerderij van de hand van C. Jetses is steevast een koppel witte ganzen te zien. Ze werden hier gehouden voor vlees, eieren en dons en waren tevens goede wakers. De domesticatie van de Grauwe Gans begon ruim 4000 jaar geleden. In de loop der tijden zijn door selectie twee vormen ontstaan: één die veel eieren gaf (bruin) en één die goed in het vlees zat (wit) (KEAR 1989). De moderne boerderij komt niet meer overeen met de idylle van Jetses. De ganzen zijn van het erf verdwenen en huizen nu in het vrije veld. Hier vallen de witte en bruinwitte nazaten direct op; de bruine zijn onopvallender maar kunnen nog aan lichaamsbouw, vorm en kleur van snavel of poten worden herkend. Daarnaast komen regelmatig hybriden voor, omdat Soepganzen geregeld kruisen met hun stamvader de Grauwe Gans en in mindere mate ook met Grote Canadese Gans, Indische Gans, Brandgans of een andere gedomesticeerde soort als de Zwaangans. In de stedelijke omgeving komen Soepganzen vooral voor in parken, stadsgrachten en andere wateren. De grondnesten worden onder struiken verscholen. Ouders met jongen foerageren op grazige plekken langs de waterkant. Buiten de stedelijke omgeving is de habitatkeus vergelijkbaar met die van de Grauwe Gans, al kunnen paren door hun geringere schuwheid op de meest vreemde plekken (maar steeds bij water) worden aangetroffen. Soepganzen zijn standvogel en honkvast. Soms trekken hybride vogels met Grauwe Ganzen mee.

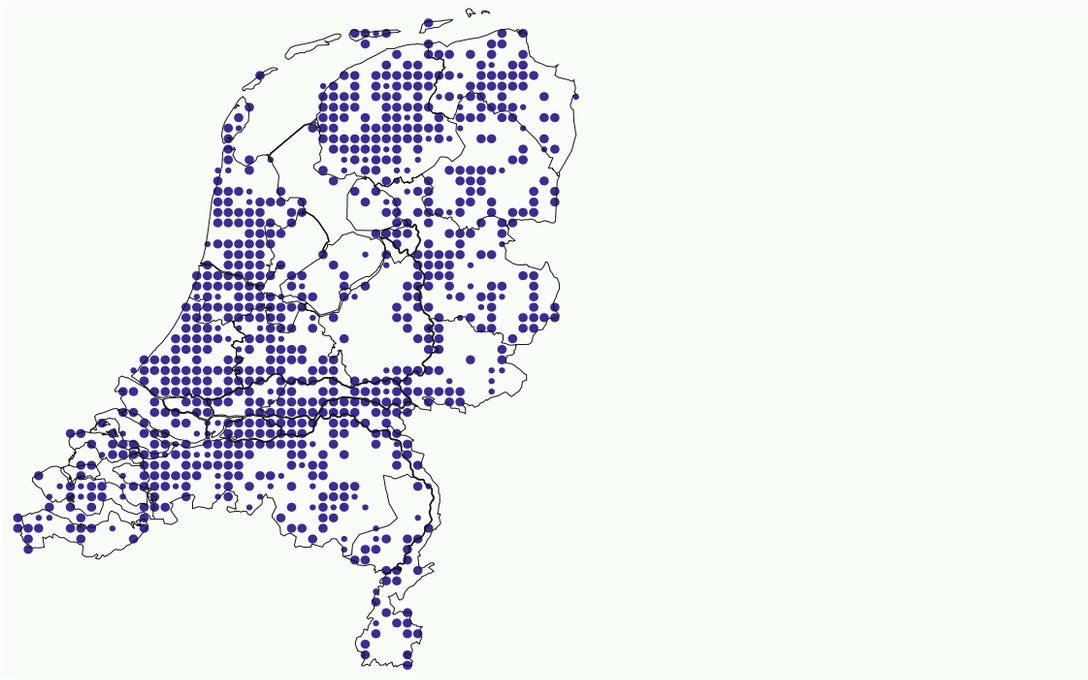
VOORKOMEN

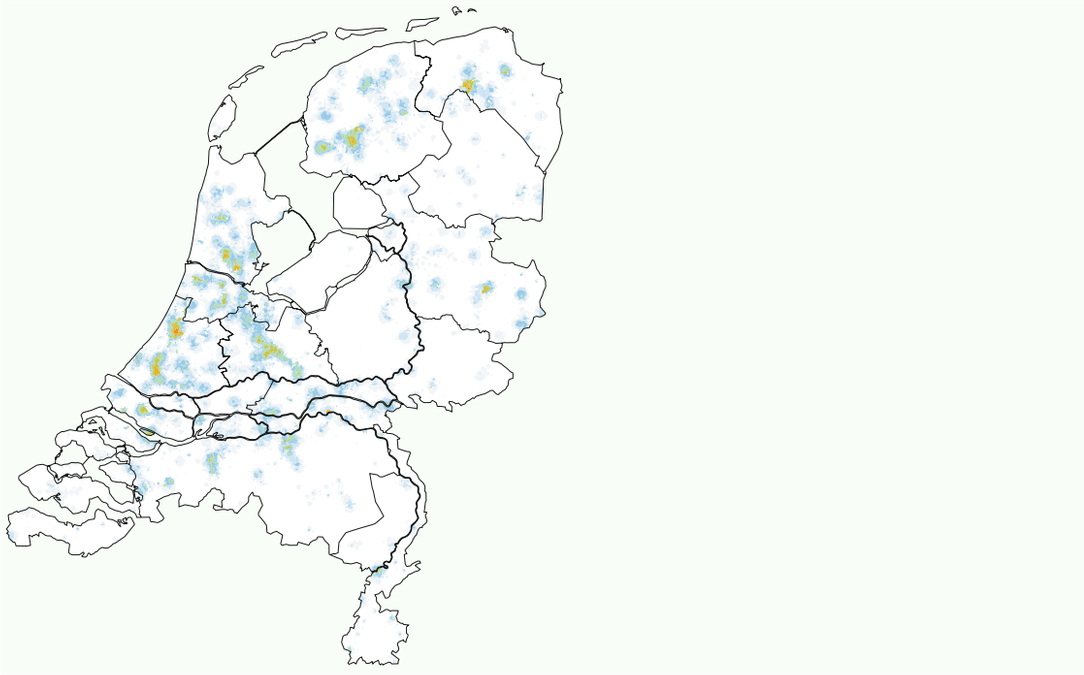
Soepganzen zijn in 48% van de atlasblokken aangetroffen, waarbij de status als broedvogel in een zevende van de gevallen onduidelijk bleef. Het verspreidingspatroon is tamelijk compleet in kaart gebracht, met misschien een lichte onderschatting doordat niet alle waarnemers de moeite namen om de soort te noteren. In het verspreidingsbeeld vallen twee aspecten op. Allereerst is de soort in het waterrijke deel van het land talrijker dan op de zandgronden, daarnaast zijn vooral stedelijke gebieden goed vertegenwoordigd.

In Laag-Nederland is de Randstad het dichtst bevolkt met Soepganzen; de stedenband Utrecht-Amsterdam-Zaanstad-Haarlem-Leiden-'s-Gravenhage-Delft-Rotterdam is goed zichtbaar. Het Groene Hart van Holland is minder dicht bezet. In het noorden van het land vormen Leeuwarden en Groningen verspreidingsaccenten, net als de Friese meren. In het Deltagebied is deze soort tamelijk schaars, al komt hij er op alle eilanden voor. Alleen Voorne-Putten, de Hoekse Waard en Tiengemeten herbergen noemenswaardige vestigingen. In het Waddengebied is het voorkomen vrij schamel, net als in Flevoland.

Op de zandgronden ontbreekt de soort (Veluwe, Utrechtse Heuvelrug, Gelderse Vallei) of is hij schaars (Drenthe, grote delen van Noord-Brabant en Limburg). Toch zijn er ook in Oost- en Zuid-Nederland verspreidingskernen aan te wijzen, zoals in Overijssel (rond Raalte, Almelo, Oldenzaal en Enschede), in Noord-Brabant (Breda, Tilburg, 's-Hertogenbosch) en Limburg (Maasplassen bij Roermond). Het voorkomen op de zandgronden illustreert hoe een groot aantal vestigingen kan ontstaan uit verschillende ontsnappingen of introducties. Het voorkomen in en rond stedelijke gebieden zal in verband staan met uit parken en kinderboerderijen ontsnapte of losgelaten dieren. Op het platteland

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 808 (48%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  111 (14%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  697 (86%)

moet de oorsprong vooral op boerderijen worden gezocht. Op veel plaatsen zijn de boerderijganzen de wei in gestuurd en aan hun lot overgelaten. In de Achterhoek lieten boeren soms eieren van Soepganzen uitbroeden door Knobbelzwanen. Eenmaal vliegvlug, vestigden deze ganzen zich in de directe omgeving.

VERANDERINGEN

Dit is het eerste complete overzicht van het voorkomen van de Soepgans in Nederland. Tijdens een watervogeltelling in oktober 1993 is de soort vooral in waterrijke gebieden voor het eerst min of meer systematisch geteld (LENSINK & KWAK 1994). De huidige verspreiding kent dezelfde zwaartepunten als destijds. Dat de soort nu in meer gebieden is vastgesteld, reflecteert deels een reële uitbreiding, deels onvolledigheid van de telling in 1993.

Enkele regionale studies duiden op een gestage toename in de afgelopen decennia. Zo nam het aantal Soepganzen rond de stad Groningen in 1979-96 toe met 2,1% per jaar en langs de Lek in Utrecht in 1976-96 met 8,2% (VAN DIJK 1996, LENSINK 1998B). In twee uiterwaarden langs de Waal liep het broedbestand op met 23,4% per jaar in 1992-2000 tot 70 paren resp. met 14,3% per jaar in 1991-2000 tot 20 paren. In het laatste studiegebied bleek het reproductieve vermogen van de Soepgans wat geringer dan van zijn wilde stamvader, maar voldoende groot om de toename te verklaren (LENSINK 1998B, MET AANVULLINGEN).

Soepganzen broeden in veel gebieden tezamen met Grauwe Ganzen. Daarbij treden regelmatig kruisingen op. In twee uiterwaarden langs de Waal had van de Soepganzen achtereenvolgens 38% (n=101) en 35% (n=240) een wilde of daarop sterk gelijkende partner. Onder Grauwe Ganzen was 5% (n=823) resp. 17% (n=487) met een Soepgans gepaard. Op deze manier raakt de inheemse populatie Grauwe Ganzen vervuild met gedomesticeerd genetisch materiaal. Uit oogpunt van natuurbescherming is dit ongewenst.

AANTALLEN

In 1993 werd het landelijke aantal Soepganzen geraamd op 3500-9000 (LENSINK 1998B). Uitgaande van 6000 vogels toen en een jaarlijkse toename van 10%, zouden er in 2000 bijna 12.000 Soepganzen in ons land rondstappen. Dit suggereert een broedpopulatie van 3000-4000 paren. Daarnaast zijn er minstens 4000-6000 vogels die nog niet geslachtsrijp zijn. Een deel hiervan is misschien wel adult, en als gevolg van kruising en domesticatie blijvend onvruchtbaar.

Rob Lensink

SUMMARY

The breeding distribution of this species (feral birds and their offspring) was never recorded before but may have been slightly underestimated. The species is most abundant in the lowlands, especially in and around urban habitat. The number of breeding pairs is difficult to quantify, perhaps some 3000-4000. An additional 4000-6000 non-breeders do occur.

Indische Gans

Anser indicus

De oorspronkelijke broedgebieden van de Indische Gans liggen op de hoogvlakten van China, Tibet en Mongolië. De soort broedt hier onder extreme klimatologische omstandigheden. De broedhabitat bestaat uit rivierdalen en meren met moerassige, rotsige en grazige elementen, op een hoogte van 4000-5000 m. Indische Ganzen kunnen in kolonies broeden, waarbij de nesten bij voorkeur op een rotsige en droge bodem worden gemaakt. Het overwinteringsgebied omvat de Himalaya in Tibet en Nepal en het aangrenzende laagland van Pakistan, India en Bangladesh. Dit wordt gebruikt door 20.000 vogels. Het voorkomen in Europa is terug te voeren op introductie door de mens. In West-Europa zijn broedgevallen vastgesteld in Engeland, Duitsland en Nederland (BLAIR ET AL. 2000, NWO 2000, VAN HORSSEN & LENSINK 2000) . In Zweden heeft de soort in de jaren negentig niet meer gebroed (SVENSSON ET AL. 1999) en in Noorwegen slechts éénmaal (1992; M. GÜNTHER); in de jaren zeventig en tachtig broedde de soort in beide landen met enige regelmaat. In Denemarken ontbreekt de Indische Gans. Doortrek vanuit Noord-Europa is daarom nauwelijks meer te verwachten (CONTRA VAN HORSSEN & LENSINK 2000). Alleen vanuit Duitsland bereiken mogelijk wat Indische Ganzen ons land, maar het aantal aldaar is vermoedelijk zeer klein. De Nederlandse Indische Ganzen zijn grotendeels standvogel.

VOORKOMEN

Indische Ganzen zijn in 6% van de atlasblokken vastgesteld, waarvan in bijna tweederde als waarschijnlijke of zekere broedvogel. De gepresenteerde kaart geeft een reëel beeld van de verspreiding, aangezien deze soort een tamelijk opvallende broedvogel is. Paren maken regelmatig rondvluchten waarbij een karakteristiek geluid ten gehore wordt gebracht. Net als bij andere ganzen broedt het vrouwtje de eieren uit en houdt het mannetje de omgeving in de gaten. Paren met jongen zijn min of meer honkvast.

Belangrijke vestigingskernen liggen langs de Lek en de nabije trajecten van Waal en Kromme Rijn. Hier broeden naar schatting 30-40 paren. Een tweede kern bevindt zich in de Nieuwkoopse Plassen waar tijdens een integrale telling in 1997 19 paren zijn vastgesteld (VELDKAMP 1998) en gedurende het atlasonderzoek elf. Daarnaast zijn er kleine clusters vastgesteld in het Westerkwartier in Groningen (7 paren), bij Zwolle (3-5), rond het Haringvliet (4-6), in het noordelijk Dommeldal bij 's-Hertogenbosch (3-5) en bij Brunssum (2-4). Elders in het land broeden verspreid 10-20 paren.

In de belangrijkste kern langs de Lek broeden Indische Ganzen koloniegewijs op kribben en stuweilanden. Elders zijn grondnesten gevonden in moerassige vegetaties en ruigten en in bosjes en struwelen. De nesten kunnen enkele meters uit elkaar liggen. Gegevens uit 1993-2001 geven aan dat de jongen gemiddeld in de vierde week van mei uit het ei kruipen, met als vroegste waarneming 3 mei en als laatste 26 juni (mediaan 22 mei, n=46). Daarmee is deze gans een latere broeder dan de Grauwe en Grote Canadese Gans en vergelijkbaar met de Brandgans. In de eerste twee weken na uitkomst van de eieren omvat de gemiddelde toom 3,6 jongen (n=24), rond het vliegvlug worden van de jongen bedraagt dit 2,6 (n=22) (VAN HORSSEN & LENSINK 2000, MET AANVULLINGEN).

VERANDERINGEN

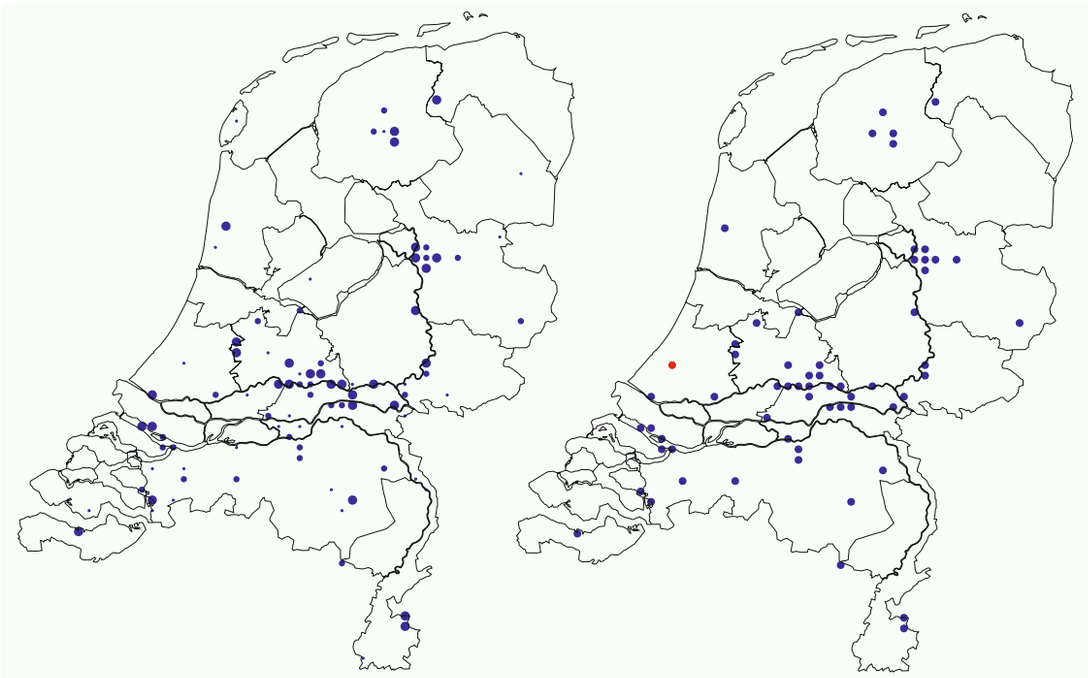
Vanaf 1986 zijn ieder jaar broedgevallen van de Indische Gans vastgesteld. In 1994 werd voor het eerst de grens van tien paren overschreden, in 1997 die van 50 (VAN HORSSEN & LENSINK 2000). Naar verwachting zal de groei de komende jaren doorzetten.

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 93 (6%)
No. of squares
- mogelijk 33 (35%)
  possible
- waarschijnlijk 29 (31%)
  probable
- zeker 31 (33%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +59 (+5900%)
No. of squares
- verdwenen 1
  disappeared
- verschenen 60
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (90%)
- 4 - 10 (8%)
- 11 - 25 (2%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

De soort wordt geregeld aangetroffen in watervogelcollecties en komt hier probleemloos tot broeden. De huidige verspreiding in Nederland duidt op verschillende introducties of ontsnappingen. Van de kernen langs de Lek en in Nieuwkoop is de herkomst bekend; beide stammen uit een lokale watervogelcollectie. In beide gevallen duurde het enkele jaren voordat geregeld succesvolle broedgevallen werden gemeld. Blijkbaar moeten ontsnapte of vrijgelaten vogels eerst 'wennen' aan het vrije veld. Hoewel uit geheel West-Europa meldingen van deze soort komen, zijn broedgevallen nogal schaars. Het lijkt erop dat niet iedere Indische Gans die uit gevangenschap afkomstig is, meteen de natuurlijke draad weer oppakt en tot paarvorming overgaat (BLAIR ET AL. 2000). Misschien moet de lokale populatie hiervoor eerst een minimale grootte hebben bereikt (LAMPRECHT 1986A, 1986B). De huidige verspreiding maakt het aannemelijk dat de soort zich vanuit verschillende kernen verder zal uitbreiden, in ieder geval in westelijk Groningen, langs de Lek en bij Nieuwkoop. Nieuwe ontsnappingen of loslatingen kunnen dit proces versnellen.

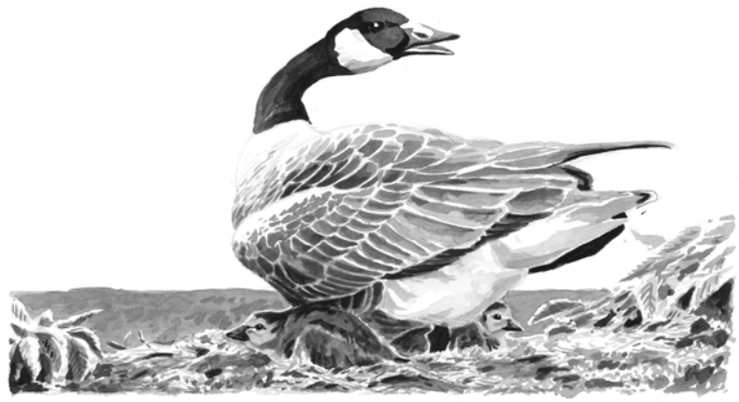
AANTALLEN

Anno 2000 wordt het aantal broedparen in Nederland geschat op minstens 70-100. Dit betekent dat het huidige bestand ongeveer bijna 200 adulte vogels groot is, aangevuld met een onbekend aantal niet-geslachtsrijpe exemplaren. Na het eerste broedgeval in 1977 heeft de soort sinds 1986 vaste voet aan de grond gekregen (VAN HORSSEN & LENSINK 2000). Op basis van het beschikbare materiaal bedraagt de populatietoename ongeveer 10% per jaar.

Rob Lensink & Peter van Horssen

SUMMARY

Breeding is recorded in only a few core areas (maximum of 30-40 bp along river Lek and surrounding areas) and several small clusters elsewhere, all related to released or escaped birds in past decades. In several cases, breeding only started after several years of local presence. First breeding was recorded in 1977, but annually only from 1986 onwards. In 2000 at least 70-100 bp and an unknown number of non-breeders were present.

Grote Canadese Gans

Branta canadensis

De autochtone broedgebieden van de Grote Canadese Gans liggen in het noorden van Noord-Amerika. De soort is ten behoeve van de jacht op veel plaatsen in West- en Noord-Europa geïntroduceerd, een gebruik dat nog altijd niet is uitgebannen (BLAIR ET AL. 2000). In Groot-Brittannië is de soort al eeuwenlang aanwezig (momenteel 80.000 ex. en 20.000 broedparen). Rond 1930 is de soort geïntroduceerd in Zweden (50.000 ex., 10.000 broedparen), in 1936 in Noorwegen (meer dan 10.000 ex., 2000 broedparen) en in 1967 in Finland (3500 broedparen). Onze zuiderburen hebben sinds enkele decennia een uitdijende broedpopulatie (momenteel 2000 ex.), net als onze oosterburen (5000 ex., waarvan bijna 2000 in Noordrijn-Westfalen) (SVENSSON ET AL. 1999, BLAIR ET AL. 2000, NWO 2000). Vogels uit Noord-Europa trekken in het najaar richting West-Europa. In zachte winters bereiken kleine aantallen ons land, tijdens strenge winters soms vele honderden. Duitse vogels overwinteren ten dele in ons land, de Nederlandse en Belgische broedvogels zijn standvogel. De Grote Canadese Gans kan in de gematigde zone tot broeden komen in vrijwel alle landschappen met grazige vegetaties en open wateren. Meer dan andere ganzen broedt de soort ook in bosrijke landschappen. Daarnaast went hij snel aan mensen en komt daarom ook in de stedelijke omgeving voor.

VOORKOMEN

De Grote Canadese Gans komt in 22% van de atlasblokken voor. De soort is onmiskenbaar en opvallend, zodat het kaartbeeld volledig zal zijn. De vestigingskernen zijn vrijwel steeds terug te voeren op introducties en ontsnappingen (LENSINK 1996A). Een groot deel van de in Nederland broedende Canadese Ganzen vertoont sterke overeenkomst met de ondersoort *B. c. canadensis*, maar het is vrij zeker dat ook andere ondersoorten in de populatie ingemengd zijn, zodat de naam *canadensis-type* gerechtvaardigd lijkt (M. BERLIJN PERS. MED.). Lokaal komen ook Kleine Canadese Ganzen *B. c. minima* tot broeden, zoals op de Workumerwaard, langs de Lek en nabij de Ventjagersplaten (M. BERLIJN & A. BOELE PERS. MED.).

Het voorkomen in het westen van Noord-Brabant en Zeeuws-Vlaanderen vormt een geheel met dat in het aangrenzende deel van België. De oorsprong van deze populatie ligt op het landgoed Hemelrijk nabij de Kalmhoutse Heide, op Belgisch gebied bezuiden Roosendaal. De vogels die sinds de tweede helft van de jaren tachtig bij 's-Hertogenbosch broeden, hebben het omliggende deel van het Dommeldal, de Maas en de Bommelerwaard gekoloniseerd. Wat verder naar het oosten vinden de vestigingen in het Land van Maas en Waal en Noord-Limburg hun oorsprong vermoedelijk in een introductie bij Druten in 1993 (R. LENSINK ONGEPUBL.). Het voorkomen langs de Lek kent een lokale oorsprong. Rond 's-Gravenhage en Rotterdam, waar de soort inmiddels een ruime verspreiding heeft, gaat het om nazaten van vogels uit Haagse parken die in de jaren zeventig de vrijheid kregen. Rond Purmerend (150 paren in 2000) zijn de vogels afkomstig uit een verwaarloosde collectie in een stadspark (1983). Voorts zijn er vestigingen in kaart gebracht in het noorden van het land (Paterswolde, Midden-Friesland, Beilen, Noordwest-Overijssel), in Noord-Holland (West-Friesland, Eemland), langs de Grote Rivieren (Zwolle-Deventer en rond Arnhem) en in het zuidoosten (oostelijk Noord-Brabant, Limburg). De meeste stammen uit de eerste helft van de jaren negentig, een enkeling is van eerdere datum (LENSINK 1996A).

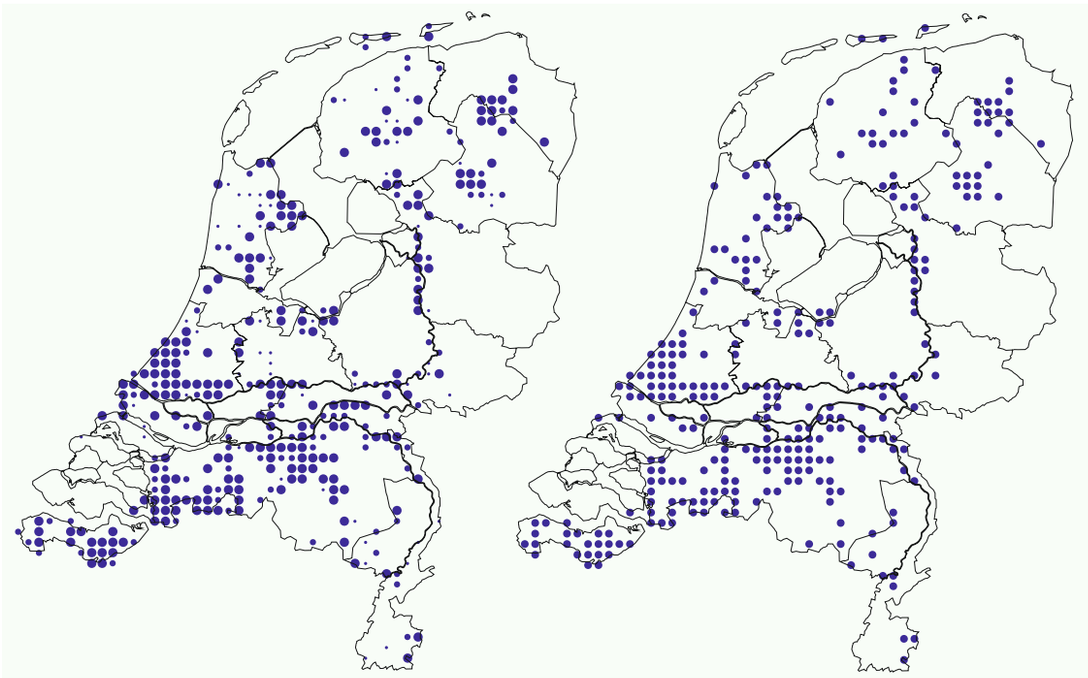
Meestal broedt de soort goed verscholen op de grond. In Purmerend zijn ook nesten op daken van gebouwen aan-

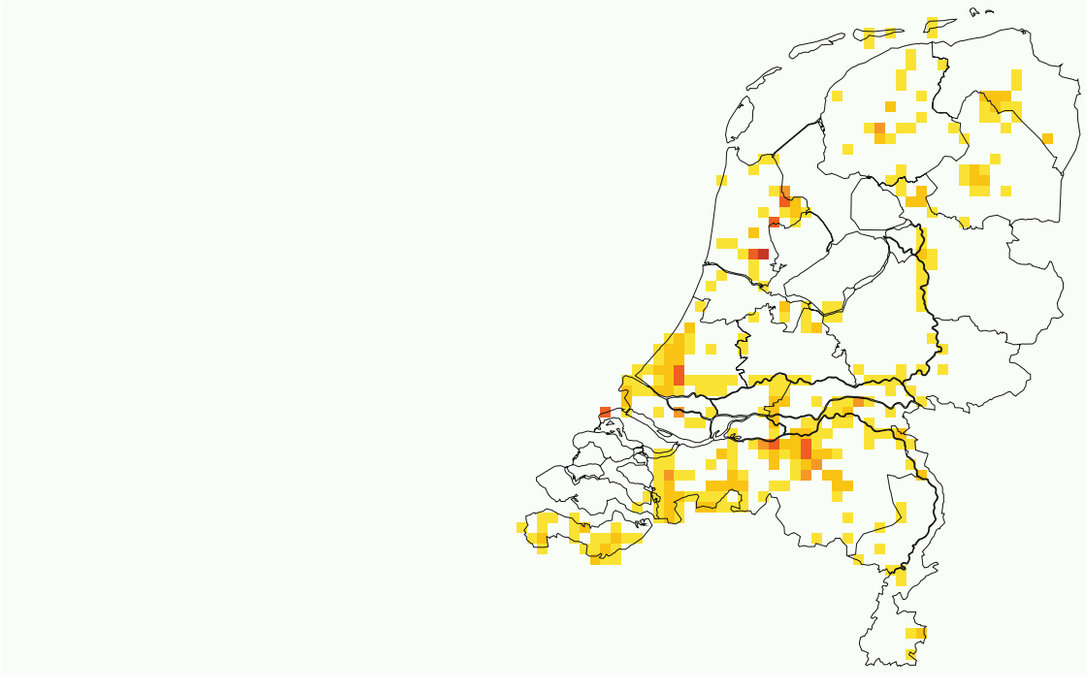
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 367 (22%)
No. of squares
- mogelijk 54 (15%)
  possible
- waarschijnlijk 96 (26%)
  probable
- zeker 217 (59%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +301 (+4300%)
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 301
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (71%)
- 4 - 10 (23%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100 (3%)
- 101 - 500
- > 500

getroffen. In uiterwaarden langs de Waal komen de eieren uit tussen 5 mei en 15 juni, met als mediaan 16 mei (n=21). De gemiddelde toomgrootte in de eerste levensweek bedraagt 4,5 pulli. Gemiddeld worden 3-3,5 jongen vliegvlug (LENSINK 1996A, MET AANVULLINGEN).

VERANDERINGEN

In 1973-77 werden alleen op Voorne, bij Delft en langs de Waal enkele broedgevallen vastgesteld. Door afschot en verstoring is een snelle expansie tegengehouden. Een eerste vestiging, vanuit België, in het westen van Noord-Brabant is in 1978 door afschot eveneens geëlimineerd, vanwege mogelijke concurrentie met inheemse soorten als de Grauwe Gans. Bij een nieuwe poging, vanaf 1983, bleef afschot achterwege, wat het begin vormde van een succesvolle kolonisatie van het zuidwesten van ons land (TEIXEIRA 1995).

Elders in het land zijn in de jaren tachtig en negentig nieuwe kernen ontstaan. De broedgebieden hebben de neiging zich als een olievlek over de omgeving uit te breiden. De snelheid van het kolonisatiefront, berekend uit een vergelijking in de tijd van de bezette oppervlakte (VAN DEN BOSCH 1990), loopt uiteen van 1,1 km per jaar rond Delft tot 1,9 km rond 's-Hertogenbosch en 2,3 km in westelijk Noord-Brabant. Deze snelheden zijn vergelijkbaar met die in Zweden (2-3 km/jaar; SVENSSON ET AL.1999), maar lager dan bij de Nijlgans (5,8 km/jaar; LENSINK 1998A, MET AANVULLINGEN). Opvallend is verder dat de snelheid in de beginjaren wat lager was dan gemiddeld, en in recente jaren juist wat hoger. Dit is ook vastgesteld bij andere soorten, zoals de Nijlgans. Blijkbaar moet een kolonisatie eerst goed op gang komen. Mislukte pogingen zijn overigens eveneens bekend. Zo broedde de soort met succes in de Achterhoek in 1987 bij Aalten en in 1997 bij Winterswijk, zonder dat dit tot een definitieve vestiging leidde. De uitbreiding en toename van de Grote Canadese Gans zal zich naar verwachting de komende jaren voortzetten.

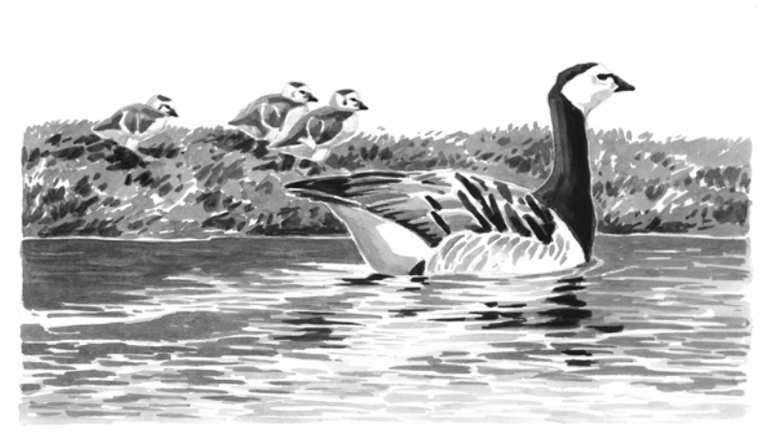
AANTALLEN

Anno 2000 broeden er 1000-1400 paren in Nederland. Omdat de soort pas na twee winters geslachtsrijp is, bestaat er ook een omvangrijk contingent niet-broedende vogels. Sinds 1977 (5 paren) is het landelijke aantal broedparen met gemiddeld 10% per jaar toegenomen. In 1977-89 bedroeg de toename slechts 5% per jaar. Na 1989, met een toenemend aantal vestigingen, liep dit op tot 17%. Onder geïntroduceerde en gedomesticeerde soorten is dit één van de hoogst bekende groeicijfers.

Rob Lensink

SUMMARY

The breeding distribution is directly related to released birds or escapes, including some major concentrations (150 bp near Purmerend, north of Amsterdam). In 1973-77 only a few breeding pairs were reported, and breeding was often prevented by shooting. A steady increase, by about 10% per year, in the 1980s and 1990s, resulted in 1000-1400 bp in 2000. Recently, the growth rate of the breeding population tends to increase. Therefore, a further range expansion is likely.

Brandgans

Branta leucopsis

Van oorsprong is de herbivore Brandgans een broedvogel van arctische gebieden op Groenland, Spitsbergen en in Noord-Rusland. Hier nestelt de soort vooral op richels van steile kliffen, toppen van rotsachtige heuvels en op eilandjes. Na een sterke populatiegroei in de jaren tachtig en negentig van de 20e eeuw breidde het broedareaal zich uit naar het Oostzeegebied; met name op Gotland (Zweden) en in Estland ontstonden snel groeiende vestigingen. Ook werden broedgevallen vastgesteld in Denemarken, Finland, Noorwegen en IJsland. Op het vasteland van Zweden, in België, Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland zijn broedgevallen van verwilderde vogels bekend (BLACK 1997, GANTER ET AL. 1999). De Nederlandse broedvogels zijn waarschijnlijk hoofdzakelijk standvogel. Ze broeden van half april tot ver in juni, veelal in losse kolonies. Het nest bestaat uit plantaardig materiaal, donsveertjes en keutels. Het wordt gemaakt op de grond, soms tussen enige vegetatie of onder struweel, maar ligt ook wel geheel open (vooral op eilanden, zelfs volledig onbegroeide) of tussen stenen.

VOORKOMEN

Dat de Brandgans in bijna 150 atlasblokken (9%) als zekere of waarschijnlijke broedvogel is vastgesteld, mag verrassend worden genoemd. Bij het merendeel van de 64 blokken waar de soort als mogelijk broedend werd opgegeven, zal het gaan om (onvolwassen) overzomerende vogels, in veel gevallen stellig de voorbode van een nieuwe vestiging. Na het uitkomen van de eieren kunnen volwassen vogels zich met hun jongen lopend of zwemmend over vele kilometers verplaatsen. Hierdoor zijn misschien incidenteel vogels met jongen als zeker broedend meegeteld, terwijl het nest zich in een aangrenzend atlasblok bevond.

Gebieden met een redelijk aaneengesloten verspreiding zijn alleen in Laag-Nederland te vinden: Friesland, de Kop van Noord-Holland, enkele veenweidegebieden in Zuid-Holland en Utrecht, het rivierengebied en het noordelijk en oostelijk Deltagebied, vooral Haringvliet, Volkerakmeer, Zoommeer en Markiezaatsmeer. De provincies Groningen, Drenthe, Flevoland, Noord-Brabant en Limburg zijn nog grotendeels onbezet. Van de Waddeneilanden zijn alleen van Texel en Schiermonnikoog zekere broedgevallen bekend.

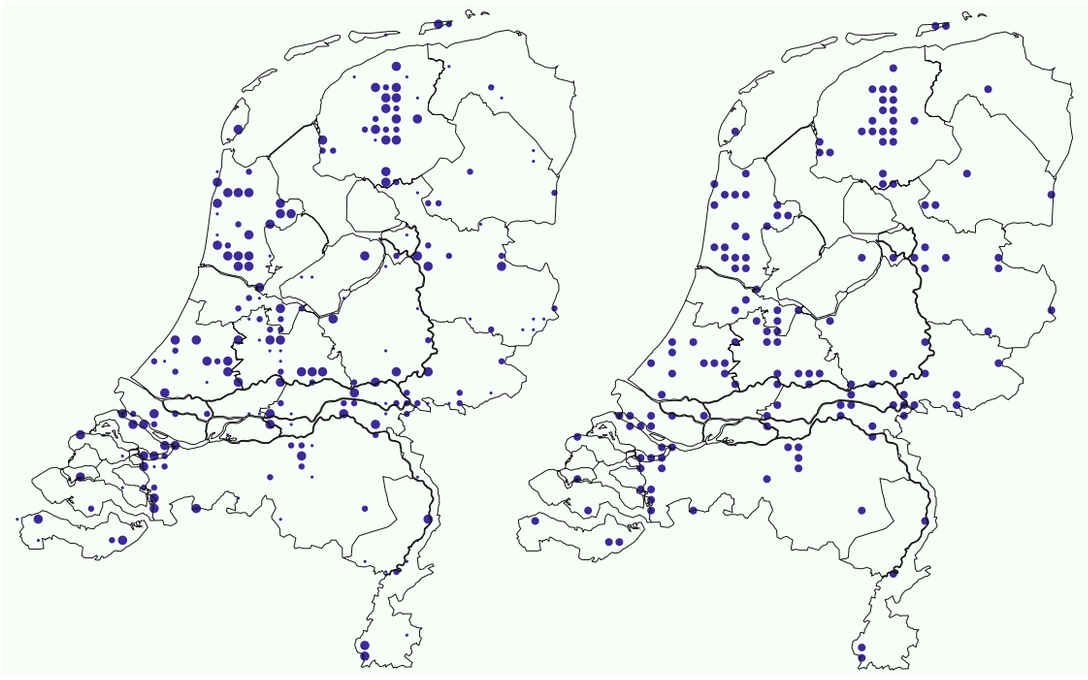
In driekwart van de bezette atlasblokken zijn minder dan vier paren vastgesteld. Blokken met tien of meer paren zijn aangetroffen in het Zwanenwater (35 paren in 2000; D. VAN DIJCK PERS. MED.), Castricum (70 paren; G. KEIJL PERS. MED.), de Zaanstreek, bij de Reeuwijkse Plassen en in het rivierengebied bij Brakel en op het stuweiland bij Driel (14 paren in 1999; K. KOFFIJBERG PERS. MED.). In het Deltagebied waren er zelfs drie blokken met tenminste 100 broedparen.

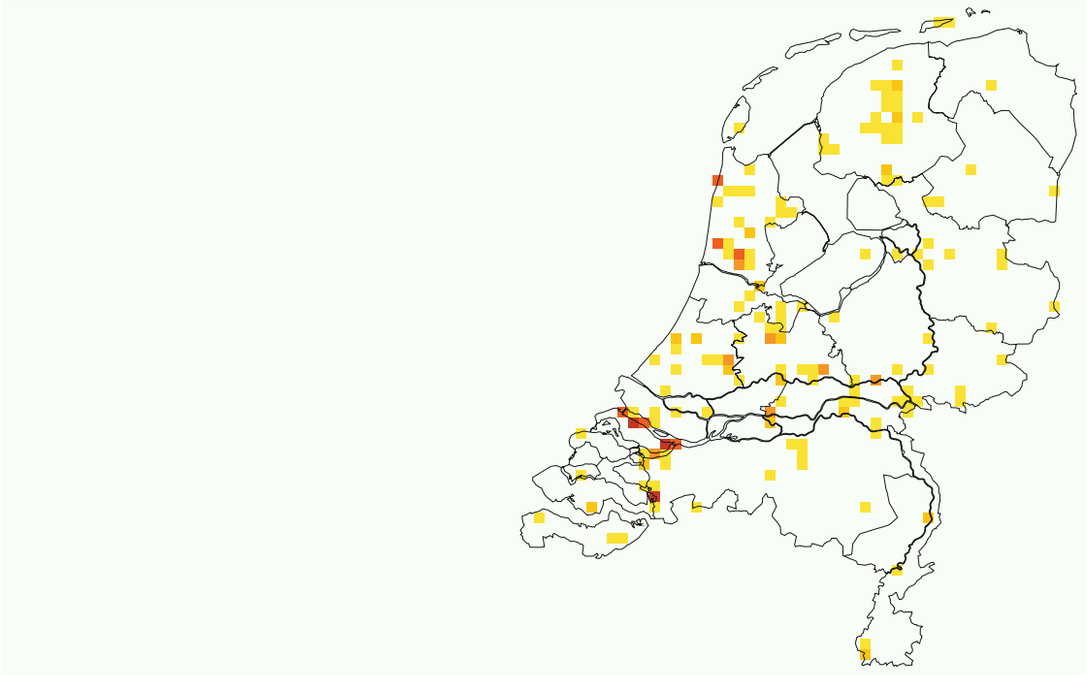
VERANDERINGEN

Vergeleken met 1973-77 is nauwelijks een groter verschil denkbaar: destijds ontbrak de soort namelijk nog als Nederlandse broedvogel! Sinds 1984 worden jaarlijks en in toenemende mate broedgevallen vastgesteld. Het gaat hier ongetwijfeld vooral om ontsnapte of losgelaten vogels uit watervogelcollecties en hun nakomelingen (LENSINK 1996B), in het Deltagebied in eerste instantie wellicht ook om aangeschoten wilde vogels en hun achterblijvende partners (MEININGER & VAN SWELM 1994). Er zijn echter nog geen bewijzen dat ook vogels afkomstig uit Rusland of de Oostzee in Nederland tot broeden komen. Dat Zweedse vogels in de zomer-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 212 (13%)
No. of squares
- mogelijk 64 (30%)
  possible
- waarschijnlijk 67 (32%)
  probable
- zeker 81 (38%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +148
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 148
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (78%)
- 4 - 10 (11%)
- 11 - 25 (5%)
- 26 - 100 (4%)
- 101 - 500 (2%)
- > 500

maanden aanwezig kunnen zijn in Zuidwest-Nederland, blijkt uit een vogel met kleurringen in het Belgische Zwin op 2 augustus 1997; deze was als pullus geringd in mei 1994 op Storholmen, nabij Gotland (DE PUTTER & FLAMANT 1997). Een broedvogel op de Hellegatsplaten in het Volkerakmeer, waarvan op 12 juni 1998 de ring werd afgelezen, bleek als met de hand opgefokt jong te zijn geringd in juni 1992 in Tynaarlo, Drenthe (GEGEVENS RIKZ).

Vrijvliegende parkvogels hebben vanaf ongeveer 1984 gebroed in het Amsterdamse Bos, de Vlietlanden bij Vlaardingen (sinds 1986), Broekhuizen bij Leersum (vanaf 1989) en elders (LENSINK 1996B). Het Deltagebied is echter de verreweg belangrijkste regio. De soort vestigde zich hier vanaf 1988, voornamelijk op een eiland in het Markiezaatsmeer, met 3-12 paren in 1988-93, 96 in 1996 en 160-255 in 1998-2001 (MEININGER & VAN SWELM 1994, H. BULT & R.M. TEIXEIRA PERS. MED.). In het noordelijk Deltagebied ging het om minder dan 10 paren in 1988-93, 190 in 1998 en ruim 350 in 2000. Bolwerken hier zijn de Slijkplaat in het Haringvliet (in 1989-94 1-7 nesten, in 1996 34 en in 1998-2000 resp. 68, 92 en 133; GEGEVENS RIKZ), de Scheelhoekeilanden (in 1998-2000 resp. 5, 18 en 43 nesten; GEGEVENS RIKZ) en de Beninger Slikken (1992-97 1-12 paren, 1998-99 32 paren; A. VAN DER HEIJDEN PERS. MED.). In het Volkerakmeer broeden Brandganzen vooral op enkele eilandjes op de Hellegatsplaten (1991-97 2-13 paren, in 1998-2000 resp. 56, 73 en meer dan 100) en op de Krib Midden-Hellegat (in 1994-1997 4-8 paren, in 1998-2000 resp. 10, 13 en 55) (GEGEVENS RIKZ). In het Zwanenwater broedt de soort vanaf 1987 (11 paren in 1989, in 1997-2000 17, 22, 26 resp. 35) (COSTERS 1992, D. VAN DIJCK PERS. MED.). In het rivierengebied verscheen de soort vanaf 1989 langs Rijn en Waal en sinds 1994 langs de IJssel bij Deventer en de Maas bij de Clauscentrale te Maasbracht (LENSINK 1996B). Eveneens sinds 1994 zijn broedgevallen vastgesteld in de veenweidegebieden in Zuid-Holland en Utrecht (ELLENBROEK 1994), alsmede op de grens van Overijssel en Friesland (LENSINK 1996B).

AANTALLEN

In de atlasperiode namen de aantallen sterk toe. Tussen 1998 en 2000 groeide alleen al de populatie van het Deltagebied van 350 naar ruim 520 paren, terwijl hier in 2001 zelfs meer dan 830 paren broedden (OUWENEEL 2001, RIKZ ONGEPUBL.). De Nederlandse populatie, toegenomen van 1 paar in 1984 naar ruim 70 in 1994 (LENSINK 1996B), werd in 2000 geschat op 750-1100 paren. Ook in aangrenzende landen heeft de soort zich inmiddels als broedvogel gevestigd, waaronder Vlaanderen (10-14 paren geteld in 1994-96, mogelijk ruim het dubbele aanwezig; ANSELIN ET AL. 1998) en Duitsland (vestiging in Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen vanaf 1994, 10 paren in 1995; KRETZSCHMAR 1999).

Peter L. Meininger

SUMMARY

Breeding was reported from over 200 atlas squares, partly (64 squares) referring to immature non-breeders likely to start breeding in the near future. The largest numbers breed in the Delta area, where several colonies of over 100 bp occur and the total population was estimated at 520 bp in 2000. Elsewhere, scattered colonies are reported in coastal areas and along the rivers. The origin of the breeding population may be attributed to releases and escapes, in the Delta area perhaps also wounded wild birds. In 1998-2000 the national population was estimated at 750-1100 bp (first breeding record in 1984).

Nijlgans

Alopochen aegyptiacus

Het natuurlijke verspreidingsgebied van de Nijlgans ligt in Afrika ten zuiden van de Sahara, met een uitloper langs de Nijl tot in Egypte. Al in de 18e eeuw is de Nijlgans naar Engeland gebracht, waar momenteel ruim 300 paren huizen (BLAIR ET AL. 2000). In Nederland (1967) en België (rond 1980) wisten ontsnapte vogels zich met succes te handhaven. Nazaten van deze vogels broeden tot aan de Deense grens en Noord-Frankrijk. De soort is bij ons standvogel, maar verschijnt buiten het broedseizoen tot enkele honderden kilometers buiten de broedgebieden (LENSINK & SAGE IN DRUK). De Nijlgans broedt doorgaans in de nabijheid van water. De nesten worden op de grond gemaakt, in oude boomnesten (roofvogels), boomholten (knotwilgen) en op gebouwen. De legsels omvatten gemiddeld 7-8 eieren, met als maximum 16 (en die kunnen allemaal uitkomen!). Nijlganzen broeden vanaf hun tweede levensjaar en produceren één legsel per jaar.

VOORKOMEN

Als waarschijnlijke of zekere broedvogel is de Nijlgans in 55% van de atlasblokken opgemerkt. Mogelijke broedgevallen zijn vooral vastgesteld in de randzones van het verspreidingsgebied en in regio's met lage dichtheden. Een deel van deze waarnemingen betreft rondzwervende niet-broedvogels.

De hoogste aantallen per atlasblok, minstens tien paren en geregeld zelfs meer dan 25, zijn vastgesteld in Laag-Nederland en langs de Grote Rivieren. Regionale studies geven inzicht in de precieze dichtheden. In het noordoosten van het land is de Nijlgans opvallend talrijk rond het Paterswoldermeer, Zuidlaardermeer en de aangrenzende beekdalen, waar dichtheden van meer dan 10 paren per 100 ha voorkomen (VENEMA 1992). In de laagveengebieden van Friesland, Noordwest-Overijssel, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland zijn dichtheden van tenminste 5 paren per 100 ha gebruikelijk, zeker wanneer er een afwisseling is van beboste legakkers, water en graslanden. Vergelijkbare dichtheden zijn vastgesteld in de Hollandse duinstreek, waar de soort huist op infiltratiekanalen en vijverpartijen (uitschieter van 20 paren per 100 ha op landgoed Elswout bij Haarlem; DE NOBEL 1999). In de kleipolders van Noord- en West-Nederland en Flevoland is de Nijlgans aanmerkelijk schaarser. In deze grootschalige akkerbouwgebieden zijn plassen en graslanden dun gezaaid, evenals potentiële nestverschaffers zoals de Zwarte Kraai. Op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden is de soort om dezelfde reden voornamelijk beperkt tot de buitendijkse gebieden en binnendijkse kreken met moerasontwikkeling langs de oevers.

Langs IJssel, Waal en Rijn springen uiterwaarden met een afwisseling van water, bos en grasland er in positieve zin uit ten opzichte van zeer open en minder gevarieerde uiterwaarden. De dichtheden in de betere uiterwaarden bedragen niet zelden meer dan vijf paren per 100 ha, wat ook geldt voor de Biesbosch. In binnendijkse komkleigebieden is de soort veel schaarser. Op de zandgronden komt de Nijlgans doorgaans alleen voor in of rond open, grazige beekdalen, vennen, zandwinplassen en andere wateren. Hier gaat het vaak maar om enkele paren per atlasblok. De vogels nestelen hier tot op 1 km van open water, betrekkelijk vaak op een horst van een Havik of Buizerd; soms was deze al verlaten, soms zijn de oorspronkelijke bewoners verdreven (VAN DIJK 2000).

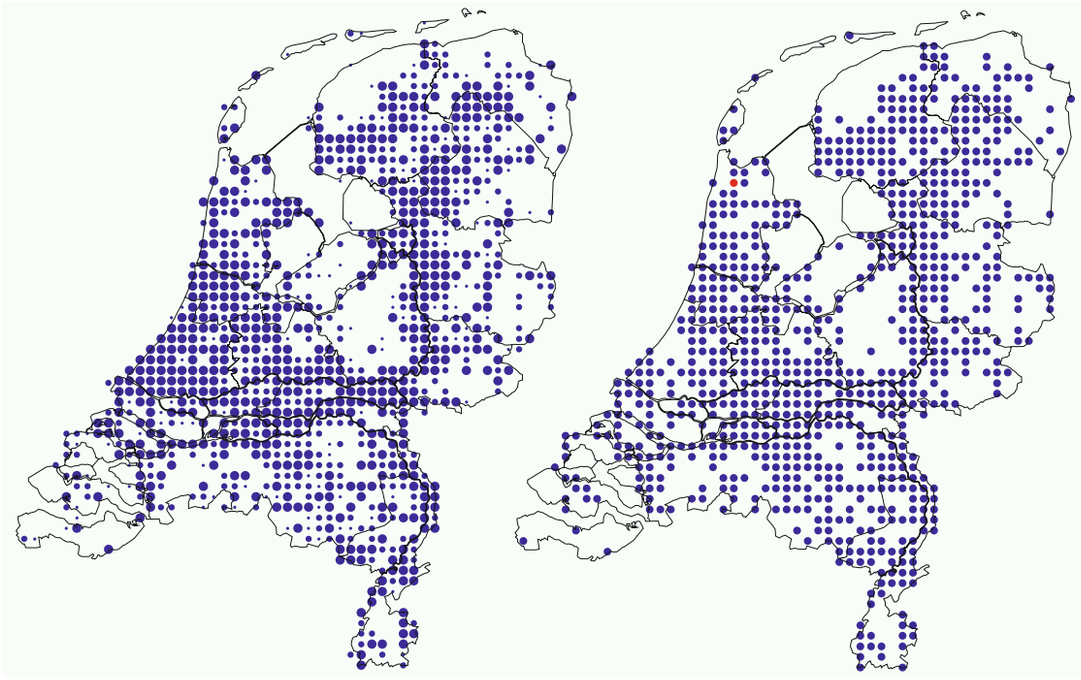
Het broedseizoen van Nijlganzen in Nederland is gerekt. Ouders met jongen worden gemeld tussen januari en oktober, met een duidelijke piek van half april tot begin juni.

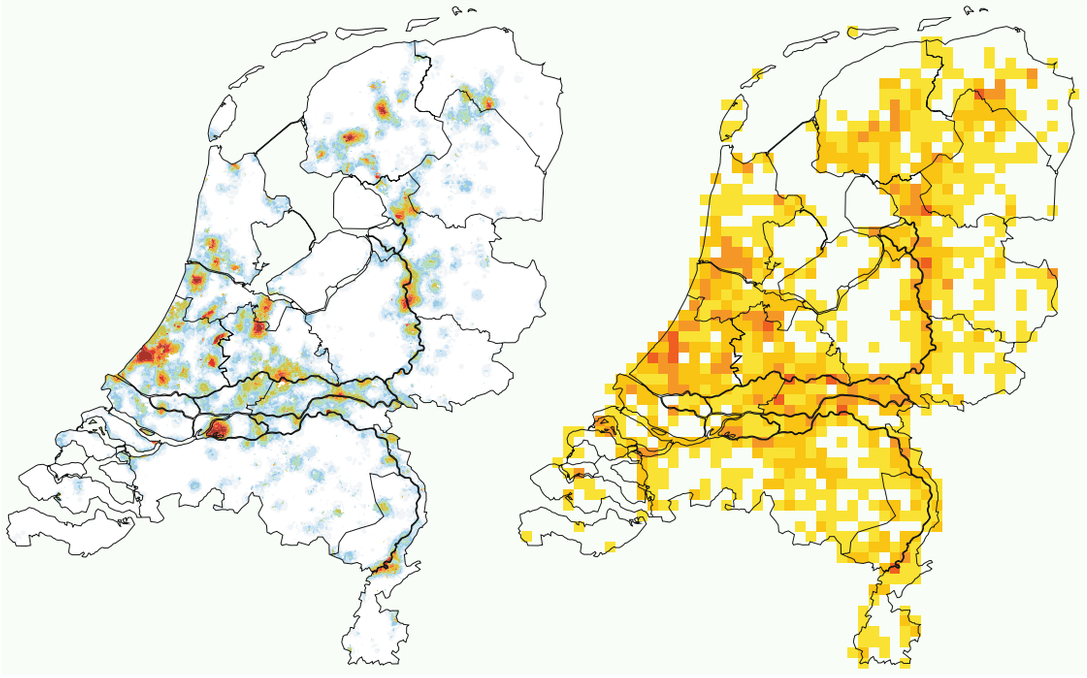
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1025 (61%)
No. of squares
- mogelijk 110 (11%)
  possible
- waarschijnlijk 307 (30%)
  probable
- zeker 608 (59%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +881 (+4405%)
No. of squares
- verdwenen 1
  disappeared
- verschenen 882
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (56%)
- 4 - 10 (33%)
- 11 - 25 (10%)
- 26 - 100 (1%)
- 101 - 500
- > 500

Direct na uitkomst bevat de gemiddelde toom 5,6 jongen, waarvan er gemiddeld 4,3 vliegvlug worden (LENSINK 1999, LENSINK & SAGE IN DRUK).

VERANDERINGEN

Sinds de vorige broedvogelatlas maakte de Nijlgans in ons land en de aangrenzende delen van Duitsland en België een pijlsnelle opmars door. De uitbreiding over Nederland is gedocumenteerd in Lensink (1996A, 1998A, 1999). De zegetocht begon in Zuid-Holland. Nadat uit parken in Rijswijk en Wassenaar afkomstige Nijlganzen zich in de vrije natuur hadden gevestigd, vond in 1967 het eerste broedgeval plaats bij Scheveningen. Rond 1977 bevolkte de soort vooral de omgeving van 's-Gravenhage en Leiden. Van daaruit koloniseerde hij de westelijke helft van het land, waarbij hij pas in 1989 in het Deltagebied verscheen. In 1977 werd het eerste broedgeval in het oostelijk rivierengebied vastgesteld, mogelijk vogels die de sprong vanuit het westen van het land hadden gemaakt. Van hieruit vestigden zich al snel paren langs de IJssel, Rijn en Waal, vanaf halverwege de jaren tachtig ook langs de Maas. Rond 1995 verscheen de Nijlgans via het Maasdal in Oost-België. Vanuit het oostelijk rivierengebied trok de soort rond 1993-94 stroomopwaarts het Rijndal in (HÜPPELER 2000) en werden ook de Achterhoek en Twente bezet. De uitbreiding vanuit 's-Gravenhage had een gemiddelde snelheid van 3,3 km per jaar, waarbij deze in de jaren zeventig en tachtig wat lager was dan in de jaren negentig. Het voorkomen in Noord-Nederland dateert uit 1981, toen Nijlganzen zich vanuit een Gronings park vestigden in de directe omgeving van deze stad. De uitbreiding over het noorden van het land en het aangrenzende deel van Duitsland kende een uitbreidingssnelheid die vergelijkbaar is met die in West-Nederland. Rond 1993-94 raakten de kolonisatiegolven vanuit Groningen en het IJsseldal elkaar in Noordwest-Overijssel. De Waddeneilanden waren in de jaren negentig aan de beurt, zoals Texel in 1994 en Vlieland in 1999.

AANTALLEN

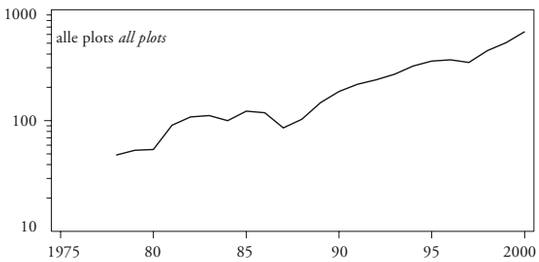
De landelijke broedpopulatie nam sinds 1967 (1 paar) toe tot achtereenvolgens 7 paren (1972), 48 (1977), 115 (1983), 345 (1989) en 1350 (1994). Anno 2000 ging het om minstens 4500-5000 paren, gelet op de schattingen per atlasblok, waarvan de som ruim 4900 is. De vogels die het westen van het land en het rivierengebied koloniseerden, kenden een jaarlijkse toename van 11%; die in het noorden een van 16%. In sommige gebieden is de toename inmiddels voorbij. Het aantal paren gaat dan schommelen, waarbij strenge winters een negatief effect hebben. Toename van de dichtheid gaat tevens samen met afnemend reproductief succes van de betrokken paren (LENSINK 1996A, 1999).

Rob Lensink

SUMMARY

Successful colonisation of The Netherlands, initiated by escapes, took place from 1967 onwards. The initial centres of expansion were located near The Hague in the west of the country (first breeding in 1967), in the eastern river area (1977) and around the city of Groningen in the northeast (1981). Actual densities in lower grassland areas often amount to 5-10 bp/100 ha, with much lower figures on arable land and on the pleistocene soils. The national population increased from 1 bp in 1967 to 48 in 1977, 345 in 1989 and 4500-5000 in 1998-2000.

Trend (index)

Casarca

Tadorna ferruginea

Deze kastanjebruine eend met bijna witte kop broedt van origine in moerassen en rivierdalen van Zuidoost-Europa tot in China, alsmede in Marokko en Algerije. Rond de oostelijke Middellandse Zee nam de populatie de afgelopen eeuw sterk af door ontginning en ontwatering van broedgebieden, tot naar schatting 6000-11.000 paren. De soort broedt, als gevolg van introductie of ontsnapping uit gevangenschap, verspreid over Engeland, België, Nederland en Duitsland (BLAIR ET AL. 2000, NWO 2000). Van een duurzame broedpopulatie en noemenswaardige aantallen is hier echter geen sprake. Dat in deze landen ook dwaalgasten vanuit het zuidoosten opduiken, is niet geheel uitgesloten (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De soort bewoont zoetwatermeren met een weelderige oevervegetatie. Meer dan de verwante Bergeend foerageert de Casarca op het land. De hoofdmoot van het voedsel is plantaardig. Buiten de broedtijd verblijven tegenwoordig zeker 30-50 Casarca's in ons land, in nazomer en najaar oplopend tot ongeveer 100, met mogelijke ruiconcentraties in het IJsselmeergebied (BIJLSMA ET AL. 2001). Wellicht trekt een deel van de Nederlandse vogels in het najaar weg.

VOORKOMEN

Tijdens het atlasonderzoek zijn zekere broedgevallen vastgesteld in het IJsselmeergebied (Makkum, Nijkerk), langs de IJssel (omgeving Wijhe), in Noordwest-Overijssel (De Wieden), bij IJmuiden en in het Veerse Meer. De waarschijnlijke broedgevallen betreffen vooral geruime tijd aanwezige paren in ogenschijnlijk geschikt habitats, zonder verdere aanwijzingen voor nesten of jongen. Door de opvallende tekening en het luidruchtige baltsgedrag zullen overigens weinig paren zijn gemist. De verspreiding vertoont weinig patroon en lijkt vooral door toeval bepaald.

VERANDERINGEN

In 1973-77 waren er enkele meldingen, waaronder één zeker broedgeval. In de jaren tachtig nam het jaarlijkse aantal opgaven iets toe, overwegend uit Laag-Nederland en het rivierengebied (LENSINK 1996B). In de situatie is sindsdien echter weinig verandering gekomen, terwijl broedpogingen per gebied vaak eenmalig zijn. Dit suggereert dat ontsnapte vogels op willekeurige locaties broedpogingen doen, maar met weinig succes. Mogelijk kennen Casarca's ook een lage overleving. Dit zou betekenen dat de verwilderde populatie geregeld aanvulling moet krijgen vanuit nieuwe ontsnappingen (VAN DER LAAR ET AL. 1994).

AANTALLEN

Tegenwoordig komen ieder jaar Casarca's in ons land tot broeden, wellicht 5-20 paren in 1998-2000. Het aantal zekere broedgevallen blijft echter klein. Al met al heeft de soort nog geen vaste voet aan de grond; tussen 1971 en 1994 zijn 65 vermoedelijke broedpogingen vastgesteld, waaronder 26% zekere broedgevallen (LENSINK 1996B).

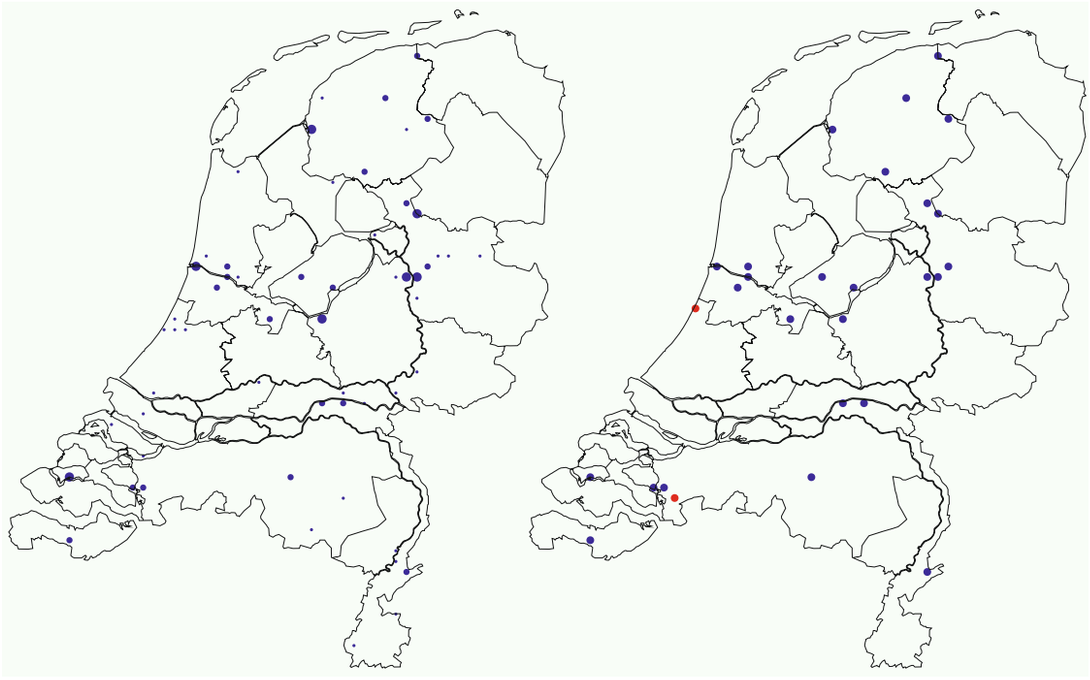
Rob Lensink

SUMMARY

Confirmed breeding was recorded in only a few atlas squares. The other records are somewhat doubtful, referring partly to staging pairs without breeding behaviour. A slight increase in breeding records in the 1980s (released birds or escapes) did not continue in the 1990s (5-20 bp in 1998-2000).

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 57 (31%)
No. of squares
- mogelijk 31 (54%)
  possible
- waarschijnlijk 19 (33%)
  probable
- zeker 7 (12%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +24 (+1200%)
No. of squares
- verdwenen 2
  disappeared
- verschenen 26
  new

Deze soort is gesponsord door: Fred Hopman

Casarca
Tadorna ferruginea
In de stormachtige opkomst van de exoten blijft de Casarca wat achter. Toch broedt deze aan de Bergeend verwante soort tegenwoordig jaarlijks in ons land.

Bergeend
Tadorna tadorna

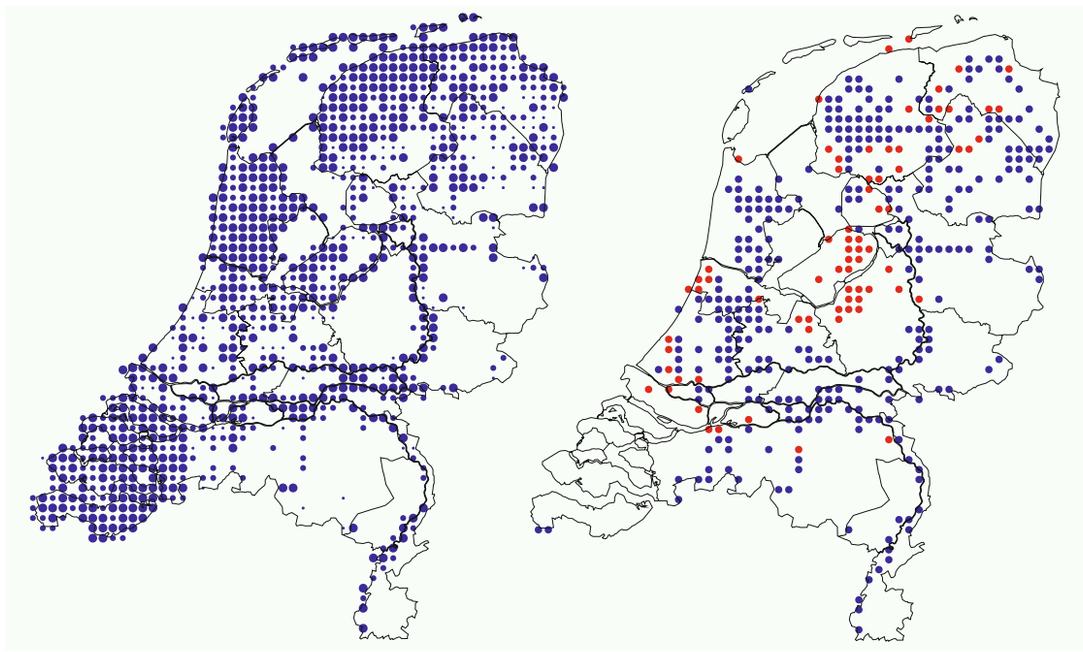
Bergeenden broeden langs de kusten van West-Europa en bij zilte wateren van de Zwarte Zee tot in China. Nederland herbergt een substantieel deel van de West-Europese populatie, die sinds de jaren zestig fors gegroeid is. De vogels foerageren liefst in modderig substraat, waaruit wadslakjes, andere kleine mollusken, wormen, kreeftachtigen en zaden worden gefilterd. Soms wordt in dieper water al grondelend gezocht naar minuscule prooien zoals muggenlarven. De Nederlandse broedvogels overwinteren voornamelijk in de getijdengebieden van Waddenzee, Deltagebied en de Franse Atlantische kust. Bergeenden broeden in holen maar ook tussen de vegetatie of in bouwsels, in het kustgebied soms in los kolonieverband. Na de uitkomst van de jongen (van eind mei tot ver in augustus) wordt het nest direct verlaten. Een substantieel deel van de populatie komt niet jaarlijks tot broeden. Strenge winters leiden tot lagere aantallen broedparen, een verlaat broedseizoen en geringe jongenproductie (LENSINK 2002).

VOORKOMEN

De Bergeend is in ruim de helft van alle atlasblokken aangetroffen. In de kustprovincies laat de soort alleen in verstedelijkte blokken verstek gaan. Ook in het rivierengebied en bij de Randmeren zijn de meeste blokken bezet. Op de hogere zandgronden is de verspreiding erg mager, met uitzondering van Drenthe. Overigens zal de soort in een aantal blokken waar hij als waarschijnlijke broedvogel is opgegeven, niet gebroed hebben. Zelfs op de zekere broedgevallen, vaak gebaseerd op tomen met jongen, valt nog wat af te dingen. Gezien de forse tochten die in de eerste levensdagen ondernomen worden, valt niet uit te sluiten dat broedparen wel eens voor het verkeerde atlasblok zijn opgegeven.
De belangrijkste broedgebieden bevinden zich op de Waddeneilanden, langs de Fries-Groningse Waddenkust en in het Deltagebied. Veel Bergeenden die hier in polder en duin broeden, hebben voedselterritoria op het wad. Opvallend is de hoge dichtheid in de Kop van Noord-Holland en het noorden van Friesland en Groningen. Dit zijn licht tot matig verzilte gebieden waar Bergeenden in modderige sloten hun kostje bijeenscharrelen. De weidegebieden in het midden van Friesland en in het Utrechts-Hollandse grensgebied, waar amper verzilting optreedt, zijn blijkbaar minder aantrekkelijk. De duinen van Deltagebied en vasteland komen er bekaaid vanaf in vergelijking met de Waddeneilanden. In het binnenland vormen de Grote Rivieren, met hun uiterwaarden en afgravingen, de belangrijkste verspreidingsader. Sommige natte heidegebieden (Dwingelderveld) of hoogveenreservaten (Bargerveen) in Drenthe herbergen redelijke aantallen Bergeenden.

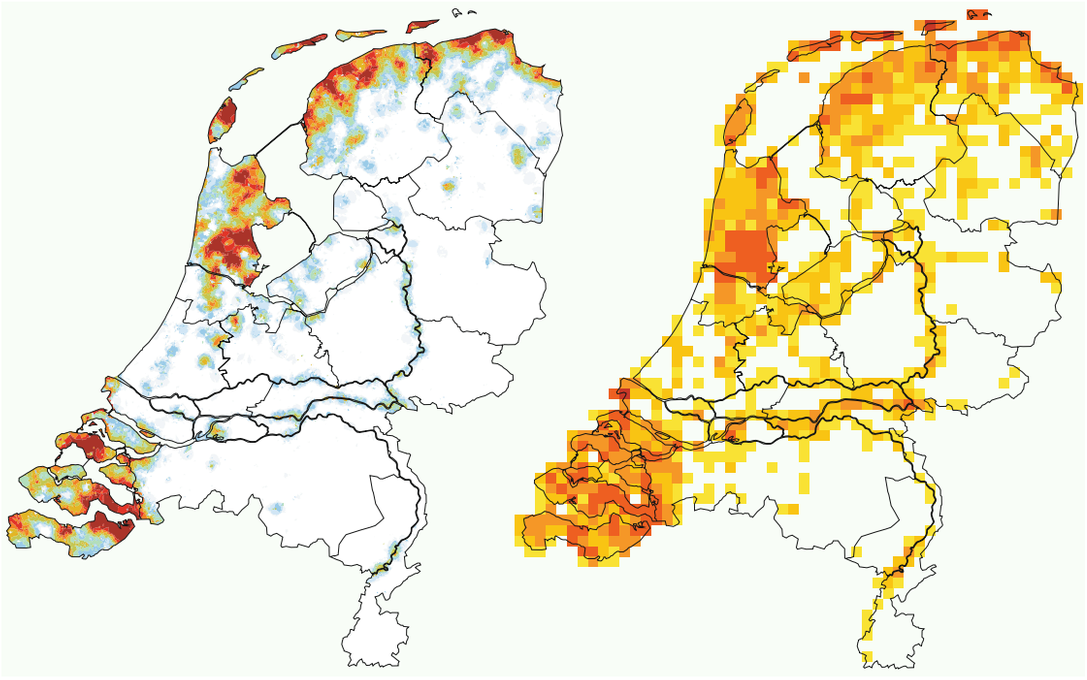
VERANDERINGEN

De in de vorige atlas gesignaleerde landinwaartse uitbreiding van het broedareaal heeft zich duidelijk voortgezet. Ruim 310 atlasblokken die het destijds zonder Bergeenden moesten stellen, zijn inmiddels bezet, met concentraties in Midden-Friesland, Drenthe, Zuidoost-Groningen, benoorden Amsterdam, het Groene Hart van Holland en het rivierengebied. Vaak gaat het in de nieuw verworven gebieden om geringe aantallen, maar er zijn uitzonderingen zoals de Zaanstreek (van enkele paren in 1971 naar 180 in 1997; ROOS 1998) en de Gelderse Poort (van 12 paren midden jaren zeventig naar 108 in 1999; GEGEVENS VOGELWERKGROEP GELDERSE POORT). Daar staat alleen enige inkrimping in Oostelijk Flevoland en op de Noordwest-Veluwe tegenover.
In Nedersaksen in Duitsland wordt de daar gesignaleerde

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 970 (58%)
No. of squares
- mogelijk 96 (10%)
  possible
- waarschijnlijk 316 (33%)
  probable
- zeker 558 (58%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +237 (41%)
No. of squares
- verdwenen 75
  disappeared
- verschenen 312
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (42%)
- 4 - 10 (29%)
- 11 - 25 (18%)
- 26 - 100 (11%)
- 101 - 500
- > 500

binnenlandse toename toegeschreven aan verzilting van rivieren (HECKENROTH & LASKE 1997). Bij ons lijkt de herinrichting van uiterwaarden, waarbij de oppervlakte slikranden en stilstaande wateren is toegenomen, belangrijker. In deze uiterwaarden-nieuwe stijl treffen Bergeenden een keur van voedsel aan als tubifex-wormen (slik) en muggenlarven (water). In Drenthe, waar de populatie steeg van 0 paren in 1956 naar 300 in de jaren negentig, wordt eutrofiëring van het oppervlaktewater als belangrijkste oorzaak gezien (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). De binnenlandse vestigingen zijn ontstaan uit kolonisatie vanuit de kustgebieden. Hoewel slechts een klein deel van de paren in het rivierengebied met pulli wordt gezien (24% nabij Druten) en per paar weinig jongen worden grootgebracht (0,9-1,3 op dezelfde locatie), wordt aangenomen dat de huidige populatie langs de Grote Rivieren zich kan handhaven zonder instroom van kustbroedvogels (LENSINK 2002).
Niet zichtbaar op de kaart is de afname langs de kust. BMP-cijfers wijzen op een gestage afname in het duin - lange tijd hét bolwerk van de soort in Nederland - sedert begin jaren tachtig. De teloorgang van het konijn leidt tot afname van de hoeveelheid konijnenholen (nestholen) en indirect tot vergrassing en verstruweling, een proces dat overigens ook door 'zure regen' krachtig wordt bevorderd (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997). Hierdoor kunnen jonge Bergeenden niet goed uit de voeten en zijn ze eenvoudig door predatoren als de vos te verschalken (VAN TURNHOUT ET AL. 2001B). Op het vasteland hebben Bergeenden, mogelijk als reactie op de komst van de vos, een verschuiving laten zien van duinen naar polders. Zo bleef de totale populatie in de regio Amsterdamse Waterleidingduinen/Haarlemmermeer sinds de jaren zeventig gelijk, maar namen de aantallen in het duin af van 100 naar 10 paren in de jaren negentig, ten gunste van de polders (GEELHOED ET AL. 1998). In het Deltagebied leidde verlies aan intergetijdengebied tot een forse reductie van de deels uit lokale broedvogels bestaande winterpopulatie (MEININGER & SNOEK 1992). Daar staat tegenover dat in de afgedamde delen van de Oosterschelde meer broedgelegenheid ontstaan is.

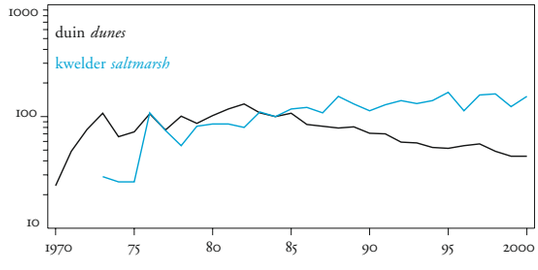
AANTALLEN

De atlasschattingen optellend komen bijna 11.000 paren uit de bus voor 1998-2000. Dit moet worden beschouwd als een aanduiding van het aantal min of meer territoriale paren. Aangezien langs de kust minder dan de helft tot driekwart van de aanwezige paren tot broeden overgaat, wordt de broedende populatie geschat op 5000-8000 paren. De stijgende lijn ten opzichte van midden jaren zeventig (3500-4500 paren) komt grotendeels op het conto van nieuw verworven broedgebieden in het binnenland.

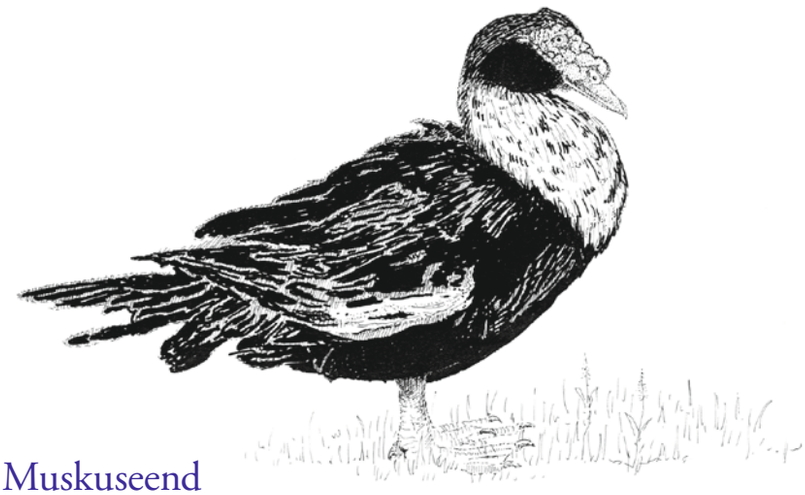
Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

High densities are characteristic for the coasts in the north and southwest of the country. Inland breeding is mainly confined to coastal, somewhat saline farmland and the river area. Since 1973-77, an inland expansion occurred, resulting in probably self-sustaining populations here. In the coastal dunes, numbers dropped since the early 1980s, coinciding with the near-disappearance of rabbit populations (decline of available nestholes) and atmospheric deposition (adverse foraging conditions for downy young). Breeding population of 5000-8000 bp in 1998-2000 and several 1000 non-breeding pairs (in some areas 25-50% of the total population).

Trend (index)

Muskuseend

Cairina moschata forma *domesticus*

De Muskuseend is inheems in de tropen en subtropen van Zuid-Amerika. Deze soort heeft een domesticatiegeschiedenis van enkele duizenden jaren achter zich (KEAR 1989). Als gevolg hiervan wijkt het verenkleed van de gedomesticeerde vogels sterk af van hun wilde soortgenoten, met deels witte veren in de plaats van donkere. Vanwege de tropische herkomst van deze soort wordt het broedproces niet door de daglengte aangestuurd, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Soepgans en Soepeend. Hierdoor kan deze soort het hele jaar eieren leggen, een van de redenen waardoor hij in Europa na introductie in de 17e eeuw grote opgang heeft gemaakt. Verwilderde populaties zijn schaars. Uit Engeland is één vrij vliegende en reproducerende populatie bekend (VINICOMBE ET AL. 1993). Dit schaarse voorkomen is enigszins verbazingwekkend aangezien de Muskuseend weinig kieskeurig is in de habitatkeus en met enig grasland en water genoegen neemt. De grondnesten worden op verscholen plekken gemaakt.

VOORKOMEN

Opgeteld over de gehele atlasperiode zijn 41 atlasblokken zekere of waarschijnlijke broedgevallen geconstateerd. Ze zijn zonder patroon over het hele land verdeeld. De oorsprong van deze vogels is steeds lokaal: boerderij, stadspark of kinderboerderij. Op grond van het beschikbare materiaal blijken de Nederlandse broedparen tussen juni en oktober met jongen te verschijnen (LENSINK 1996B, SCHOPPERS 1997). Dit duidt erop dat ze pas aan het begin van de zomer (en niet in het voorjaar) in broedconditie komen en mogelijk niet goed gedijen onder de Nederlandse omstandigheden.

VERANDERINGEN

Hoewel de soort niet eerder in kaart werd gebracht, zijn er geen aanwijzingen dat aantallen of verspreiding in de afgelopen twee decennia sterk veranderd zijn.

AANTALLEN

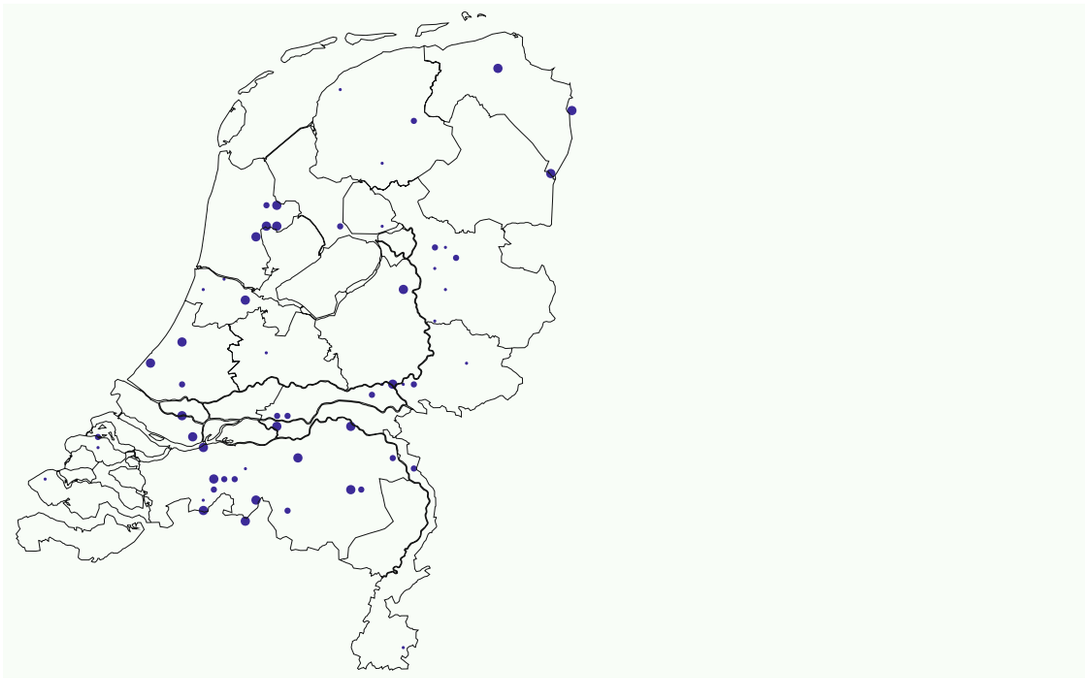
Thans komen jaarlijks vermoedelijk minstens 15-30 paren tot broeden. Mogelijk wordt het aantal onderschat doordat veel paren zich bij boerderijen of in de stedelijke omgeving ophouden, plekken die weinig aandacht van vogelaars krijgen. Soms vertonen de vogels ook een duidelijke binding met een bepaalde woonstede, maar broeden ze in het vrije veld. Dit stelt een vogelaar voor een dilemma: tellen of niet?

Rob Lensink

SUMMARY

Confirmed and probable breeding records in 40 atlas squares, scattered over the country. At least 15-30 bp in 1998-2000, all released birds or escapes. The species is perhaps underestimated because of its tendency to stay near human settlements, where it is often ignored by birdwatchers.

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 59 (4%)
No. of squares
- mogelijk 18 (31%)
  possible
- waarschijnlijk 18 (31%)
  probable
- zeker 23 (39%)
  confirmed

Carolinaeend

Aix sponsa

De Carolinaeend, de Noord-Amerikaanse tegenhanger van de Mandarijneend uit Azië, bewoont een combinatie van bos en open (stromend) water en wordt daarom in de Verenigde Staten 'Boseend' genoemd. De nesten worden in boomholten gemaakt, soms ook in nestkasten. In Noord-Amerika is het aantal in de eerste helft van de 20e eeuw sterk achteruitgegaan. In veel staten zijn, als bijdrage in de bescherming van de soort, nestkasten opgehangen; en met succes. Het voorkomen in Nederland is het gevolg van ontsnappingen. In watervogelcollecties is het een van de meest gehouden soorten (VAN DER LAAR ET AL. 1994). Elders in West-Europa worden spaarzaam broedgevallen vastgesteld (GIBBONS ET AL. 1993, BLAIR ET AL. 2000, NWO 2000). De soort is standvogel en wordt buiten het broedseizoen geregeld opgemerkt tussen Mandarijneenden.

VOORKOMEN

In de atlasperiode zijn in vier atlasblokken zekere en in 13 waarschijnlijke broedgevallen gemeld. Een deel hiervan stamt uit blokken waar ook Mandarijneenden zijn vastgesteld. De vrouwtjes en jongen van beide soorten lijken sterk op elkaar, zodat verwarring niet altijd kan worden uitgesloten. Zeker broedgevallen werden bekend uit Gelderland (Arnhem, Winssen) en Noord-Brabant (Breda, Eersel). De verspreiding is waarschijnlijk ingegeven door lokale ontsnappingen. Ontsnapte vogels leggen vermoedelijk relatief snel het loodje, gezien de spaarzame broedgevallen.

VERANDERINGEN

De eerst bekende gevallen komen uit Zuid-Holland: Brasemermeer in 1982 en 's-Gravenhage in 1987-90. In de eerste helft van de jaren negentig zijn er meldingen van solitaire paren uit Noord-Holland (Wieringen, Aerdenhout, Haarlem-Heemstede) en Noord-Brabant (Rucphen) (LENSINK 1996B). In twee van deze gebieden (Haarlem, Rucphen) is de soort in 1998-2000 opnieuw vastgesteld.

AANTALLEN

De soort is in 1973-77 niet gemeld en in de jaren tachtig en begin jaren negentig alleen onregelmatig (1992-94 0-2 paren). In 1998-2000 waren misschien 1-5 paren aanwezig, wat aangeeft dat van een duurzame populatie nog lang geen sprake is; hoe anders vergaat het de Mandarijneend! In vergelijking met de Aziatische tegenhanger beginnen Carolinaeenden drie weken eerder met broeden en duurt het twee weken langer voordat de jongen vliegvlug zijn (tien versus acht weken). Daarnaast leggen ze, hoewel ze ongeveer even groot zijn, kleinere eieren waardoor de jongen met minder gewicht op de wereld komen. Hierdoor is de kans op verliezen door slecht voorjaarsweer of predatie groter (KEAR 1989). Voedselschaarste (vooral in de winter) lijkt geen factor van betekenis. Beide soorten foerageren op water en op land en benutten insecten, zaden (beukennootjes) en groene delen van water- en landplanten.

Rob Lensink

SUMMARY

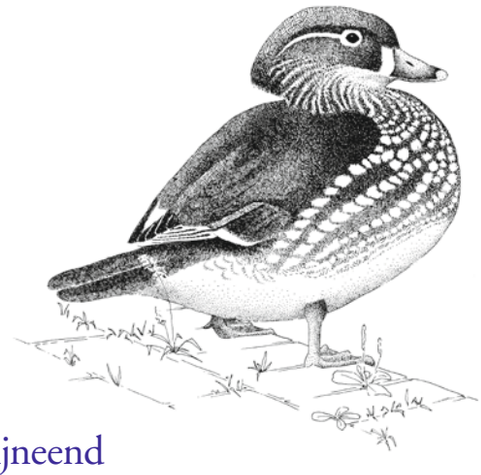
A sustainable feral population had not yet been established by 1998-2000 (1-5 bp). Compared to the related Mandarin Duck, the species is far less successful, perhaps because of mistiming in breeding performances.

◀◀

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 31 (2%)
No. of squares
- mogelijk 14 (45%)
  possible
- waarschijnlijk 13 (42%)
  probable
- zeker 4 (13%)
  confirmed

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Mandarijneend

Aix galericulata

In zijn oorspronkelijke broedgebied, het oosten van China, bewoont de Mandarijneend oude loofbossen in de nabijheid van water. Door ontbossing zijn de aantallen sterk achteruit gegaan en is deze eend, met een wereldpopulatie van hooguit 20.000 exemplaren, bedreigd. Vanwege de kleurenpracht van het mannetje is de soort geliefd in watervogelcollecties en parken. Ontsnapte of vrijgelaten Mandarijneenden hebben zich in West-Europa op verschillende plaatsen goed gehandhaafd. Alleen al in Zuid-Engeland broeden enkele duizenden paren, terwijl er ook levensvatbare vestigingen in Duitsland en België zijn (BLAIR ET AL. 2000, NWO 2000). In West-Europa nestelt de Mandarijneend vaak in holtes van de Zwarte Specht, soms ook in nestkasten voor Bosuil of Kerkuil, of in andere holtes in gebouwen. Zodra de vrouwtjes op eieren zitten, trekken de mannetjes weg om te ruien. Vanaf begin mei, met de mediaan op 18 mei, verschijnen de Nederlandse vrouwtjes met jongen op open water (BIJLSMA 1994A). Na het broedseizoen ruien de vrouwtjes hun slagpennen, doorgaans op kleine wateren nabij de broedplaatsen. De broedvogels verplaatsen zich 's winters over korte afstand op zoek naar open water, maar vertonen verder weinig trekgedrag.

VOORKOMEN

De Mandarijneend is in ruim 8% van de atlasblokken als waarschijnlijke of zekere broedvogel vastgesteld. In de enkele tientallen blokken met mogelijke broedgevallen kan het zowel gaan om rondzwervende vogels als solitaire broedparen, die zich heimelijk gedragen.

De eerste succesvolle kern in Nederland is nog altijd als zodanig herkenbaar: de Noordoost-Veluwe en het aangrenzende deel van het IJsseldal, waar Mandarijneenden broeden in oude bossen nabij sprengenbeken en op landgoederen met waterpartijen. Langs de Zuid-Veluwe ligt een tweede kern, die vermoedelijk voortkomt uit vogels van de Noordoost-Veluwe en niet uit parkeenden van Sonsbeek in Arnhem (CONTRA BIJLSMA ET AL. 2001). De uitgezette - en als zodanig herkenbare - eenden van Sonsbeek waren de kunst van succesvol broeden niet machtig (R. LENSINK ONGEPUBL.). Min of meer aansluitend op deze kern broeden Mandarijneenden in de Betuwe, waar ze gebruik maken van knotwilgen en parken (BIJLSMA ET AL. 2001). Een derde kern bevindt zich in Midden-Limburg, aan weerszijden van de Maas tussen Swalmen en Venlo-Blerick. Deze populatie, gehuisvest in parken en bossen langs beken die op de Maas uitkomen, stamt uit eind jaren tachtig (SCHAAFSTRA & BOONSTRA 1999) en is gemist in het overzicht van Lensink (1996A). Voorts zijn er her en der kleinere kernen elders te vinden, zoals rond Haarlem, in het westen van Noord-Brabant en bij Brunssum en Kerkrade in Zuid-Limburg. Het voorkomen in de beekdalen van Twente, de Achterhoek en het midden van Noord-Brabant is verbrokkeld. Op de Waddeneilanden, in Flevoland en het Deltagebied ontbreekt de soort of is hij zeldzaam.

VERANDERINGEN

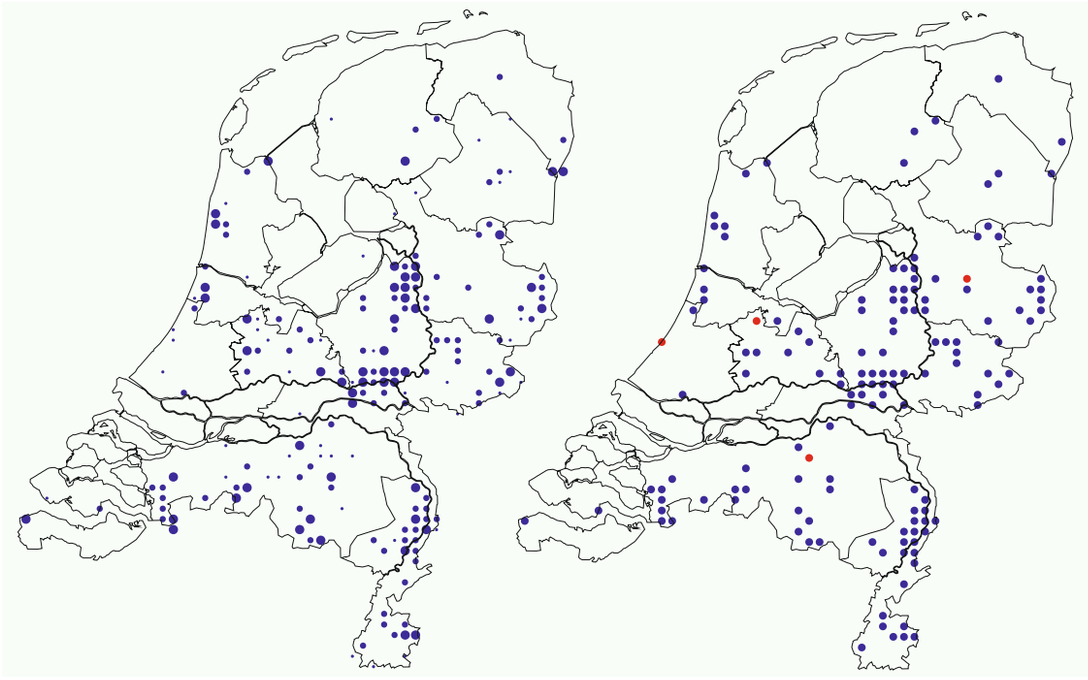
Ten tijde van de vorige broedvogelatlas waren Mandarijneenden zeldzame broedvogels, met slechts 3-8 paren in 1973-77. De eerste permanente vestiging ontstond op de Noordoost-Veluwe in 1967. De populatiegroei hier is gestimuleerd door het ophangen van nestkasten. Elders in het land werden doorgaans geen speciale maatregelen voor de soort genomen, maar benutte de Mandarijneend wel geregeld uilenkasten. De vestiging in de omgeving van Haarlem en bij Schoorl dateert uit de eerste helft van de jaren tachtig. Halverwege

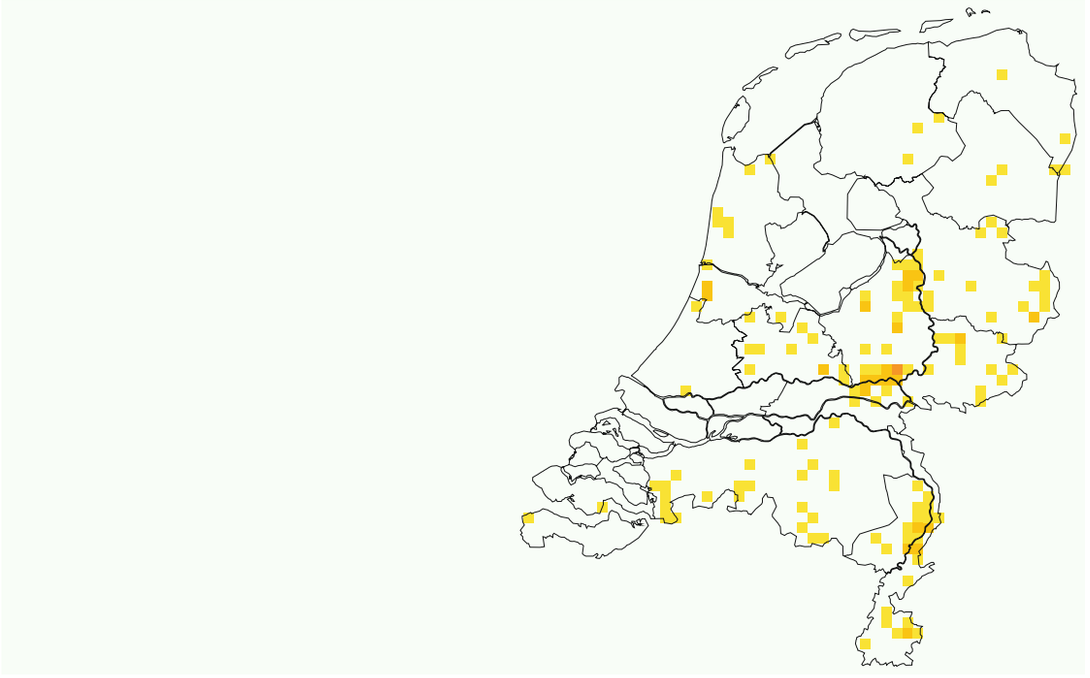
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 188 (11%)
No. of squares
- mogelijk 45 (24%)
  possible
- waarschijnlijk 89 (47%)
  probable
- zeker 54 (29%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +134 (+1914%)
No. of squares
- verdwenen 4
  disappeared
- verschenen 138
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (85%)
- 4 - 10 (15%)
- 11 - 25 (1%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

dat decennium verscheen de soort ook op de Zuid-Veluwe, eind jaren tachtig in Midden-Limburg en westelijk Noord-Brabant. De eerste twee gevallen in de Achterhoek zijn in 1992 vastgesteld.
Mandarijneenden worden in Nederland veel in gevangenschap gehouden. Ontsnapte of uitgezette paren zorgden voor het ontstaan van verschillende kolonisatiekernen, van waaruit omringende gebieden bezet raakten.

AANTALLEN

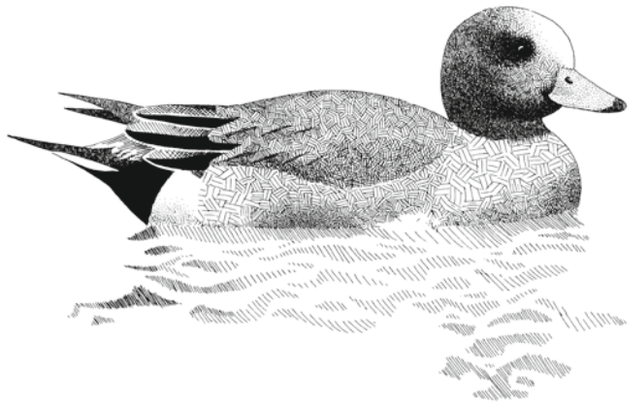
Na de eerste gevallen in de jaren zestig en zeventig is het landelijk aantal broedparen toegenomen tot ongeveer 10 in 1983, 30 in 1989 en 110 in 1994. De schatting voor 1998-2000 komt uit op 200-260 paren, waarvan het gros voorkomt op de Noordoost-Veluwe (30-40), de Zuid-Veluwe en nabije delen van Betuwe en Utrechtse Heuvelrug (50-70) en Midden-Limburg (25-30). Van de kernen elders zijn die rond Haarlem (10-15), in Twente, de Achterhoek en Zuid-Limburg (ieder 5-10), midden en westelijk Noord-Brabant (10-15 resp. 20-25) het belangrijkst. De jaarlijkse toename van de populatie tussen 1983 en 2000 bedroeg 9%.

Rob Lensink

SUMMARY

In the 1970s and 1980s several core areas were established by escapes. Breeding was partly stimulated by providing suitable nestboxes. In 1998-2000, these areas are still recognisable, most noticeable in the northeast and south of the Veluwe, a large wooded area in the centre of the country. The national population increased from 3-8 bp in 1973-77 to 200-260 in 1998-2000.

Deze soort is gesponsord door: Fred Hopman

Smient

Mareca penelope

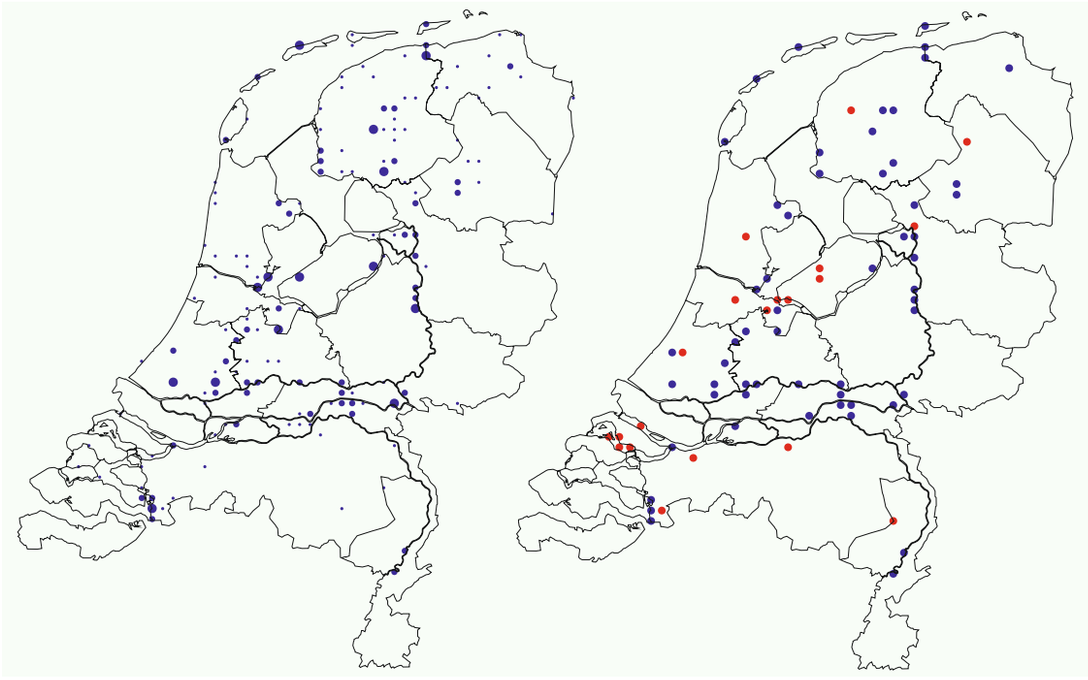
De Smient is een (sub)arctische en boreale broedvogel, waarvan het broedgebied van IJsland oostwaarts tot aan de Beringstraat loopt. In Europa komt de Smient ook in enkele gebieden ten zuiden van het gesloten verspreidingsareaal voor. Hiervan herbergt Noord-Schotland met enkele honderden paren nog de meest omvangrijke broedpopulatie (GIBBONS ET AL. 1993, OGILVIE ET AL. 2001A). Smienten nestelen doorgaans langs zoete wateren met een rijke oeverbegroeiing en een weelderige drijvende en ondergedoken vegetatie. Buiten de broedtijd is de Smient een vegetariër die vooral water- en oeverplaten nuttigt. In de broedtijd echter vormen uitzwermende muggen vooral voor de vrouwtjes een belangrijke voedingsbron, die van grote invloed is op de broedconditie.

VOORKOMEN

Waarschijnlijke en zekere broedgevallen van Smienten zijn vrijwel uitsluitend in Laag-Nederland vastgesteld, met enige nadruk op de IJsselmeerkust, het Gelderse rivierengebied en het oostelijk Deltagebied rond het Markiezaatsmeer. Het relatief geringe aantal meldingen uit het Waddengebied, dat als overwinteringsgebied een prominente plaats inneemt, is opmerkelijk, ook wanneer de geringe oppervlakte moeras op de eilanden in aanmerking wordt genomen.

De herkomst van de broedvogels in Nederland is overigens onduidelijk. In het verleden werden broedgevallen vaak toegeschreven aan tamme Smienten die in eendenkooien als lokvogel werden gehouden of aan ontsnapte parkvogels. Voorts kunnen er aangeschoten of zieke, achtergebleven vogels bij betrokken zijn.

De interpretatie van de kaart wordt bemoeilijkt door onduidelijkheid omtrent de broedstatus van de aanwezige vogels. De mogelijke broedgevallen zullen vrijwel steeds overzomeraars of late trekkers betreffen, wat ook grotendeels voor de waarschijnlijke broedgevallen kan gelden. Overzomerende paren vertonen immers geregeld baltsgedragingen. Zekere broedgevallen, die (al zijn sommige waarnemers wel wat gemakzuchtig met deze broedcode omgegaan) gewoonlijk waarnemingen van vogels met pulli zullen betreffen, zijn in de drie inventarisatiejaren uit slechts 14 atlasblokken gemeld. Om meer duidelijkheid te krijgen omtrent van broeden verdachte vogels is nauwkeurige observatie nodig. Illustratief zijn de gevallen in de Ackerdijkse Plassen nabij Delft (B. TEUNISSEN PERS. MED.). De eerste broedverdachte vogels werden gezien in 1994. In 1996, toen zich hier vier paren ophielden, werd ook een nest aangetroffen en later een vrouwtje met twee pulli gezien. In de daaropvolgende jaren verbleven hier in de broedtijd gemiddeld vier paren per jaar, waarbij het gemiddeld om 2,4 broedverdachte paren ging en 0,8 wijfjes met pulli. Opmerkelijk genoeg kwam van deze broedgevallen, voor zover bekend, geen enkel jong tot volledige wasdom. Vroegtijdig verlies van jongen lijkt ook in veel andere gebieden te spelen. Net vliegvlugge jonge Smienten in Nederland zijn een zeldzaam fenomeen. Aangezien het uitzwermen van muggen een belangrijke factor blijkt te zijn voor het broedsucces (JACOBSEN 1991), lijkt *mistiming* bij het broeden een aannemelijke reden voor de mislukkingen. De jongen van veel (sub)arctische broedvogels groeien sneller dan die van verwante soorten uit de gematigde klimaatzones. Voor deze snelle groei is een eiwitrijk dieet noodzakelijk. Om dit mogelijk te maken, is de broedcyclus af-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 151 (9%)
No. of squares
- mogelijk 92 (61%)
  possible
- waarschijnlijk 45 (30%)
  probable
- zeker 14 (9%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +36 (164%)
No. of squares
- verdwenen 20
  disappeared
- verschenen 56
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (95%)
- 4 - 10 (5%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

gestemd op de piektijd van uitzwermende muggen. Wellicht kiezen Smienten in een gematigd klimaat niet de juiste datum om met broeden te beginnen, waardoor de jongen onvoldoende eiwitrijk voedsel tot zich kunnen nemen.

VERANDERINGEN

Hoewel de overwinterende aantallen Smienten de laatste tientallen jaren en tot halverwege de jaren negentig fors zijn toegenomen, lijkt van een sterke groei van de broedpopulatie in Europa geen sprake (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Goede informatie hierover is echter schaars, en ontbreekt zelfs nagenoeg voor de belangrijke Russische populatie.
Een vergelijking met de vorige broedvogelatlas is een hachelijke zaak doordat broedgevallen niet eenvoudig vast te stellen zijn en de soort schaars is. Wanneer we de kaartbeelden vergelijken, valt het op dat het IJsselmeergebied, vooral Zuidelijk Flevoland, veel van zijn betekenis verloren heeft, net als de Grevelingen in het Deltagebied. Het is aannemelijk dat de Smient hier destijds pionierssituaties heeft benut die daar 30 jaar later niet meer voorkomen. Daarentegen heeft het rivierengebied duidelijk aan belang gewonnen. Het is verleidelijk - maar verder niet onderzocht - om hierbij aan de effecten van recente natuurontwikkelingsprojecten te denken.
Is een vergelijking met de vorige atlasperiode al lastig, een vergelijking met vroegere tijden is vrijwel onhaalbaar. Veronderstellingen omtrent een toename van het aantal broedgevallen zijn te voorbarig. De toename van het aantal vogelaars, de uren die zij in het veld doorbrengen en veranderingen in de interpretatie van veldwaarnemingen vertroebelen het beeld in hoge mate.

AANTALLEN

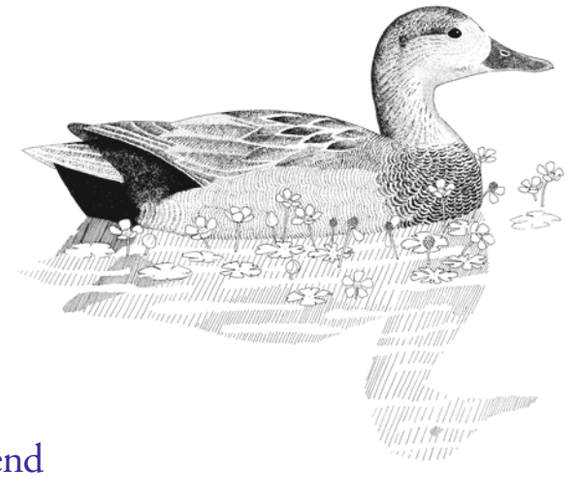
Het is buitengewoon lastig om een schatting te maken van het aantal paren dat jaarlijks in Nederland broedt. De atlasgegevens wijzen op minstens 20-30 broedverdachte paren in 1998-2000, naast enkele tientallen overzomerende paren. Het aantal zekere broedgevallen is echter laag en zal zelden de tien overschrijden (BIJLSMA ET AL. 2001, VAN DIJK ET AL. 2001B). Alleen een veel kritischer instelling bij de tellers kan voor meer duidelijkheid zorgen.

Ton Eggenhuizen

SUMMARY

Confirmed breeding was reported in only 14 atlas squares. The interpretation of the other records is difficult, since many pairs summer in suitable breeding habitat. Most records originate from the lowlands, e.g. around Lake IJsselmeer and the Rhine valley. Detailed observations suggest that breeding output is low, perhaps as a result of a mismatch between the breeding cycle and food availability. In 1998-2000 perhaps some 20-30 bp were present, apart from some tens of non-breeding pairs. Comparison with earlier surveys is difficult because of changing observer-efforts and poor documentation of many breeding records.

Deze soort is gesponsord door: Natuur- en Vogelwerkgroep 'De Krimpenerwaard'

Krakeend

Mareca strepera

Een stille, onopvallende groeier. Zo is de Krakeend te karakteriseren. Stil en onopvallend in uiterlijk en gedrag, maar ook in de populatiegroei die de soort in Nederland doormaakt. De Krakeend heeft een verbrokkelde verspreiding over de gematigde klimaatzones van Eurazië. In de 20e eeuw heeft de soort zich vanuit de belangrijke broedgebieden in de steppen van Aziatisch Rusland richting West-Europa uitgebreid. In onze omgeving is de Krakeend, buiten Nederland, vrij algemeen in Noord-Duitsland, de noordelijke helft van Frankrijk en het oosten van Engeland. De Nederlandse Krakeenden overwinteren waarschijnlijk grotendeels in eigen land en in Engeland. Alleen bij strenge vorst trekt een aanzienlijk deel in zuidelijke richting weg. De Krakeend broedt in laaggelegen, open en grazige zoetwatergebieden met een weelderige oevervegetatie, in toenemende mate ook in brakwatergebieden. Het nest bevindt zich meestal in ruige oevervegetatie. Krakeenden zijn grotendeels graseters, maar leven ook van kleine waterorganismen.

VOORKOMEN

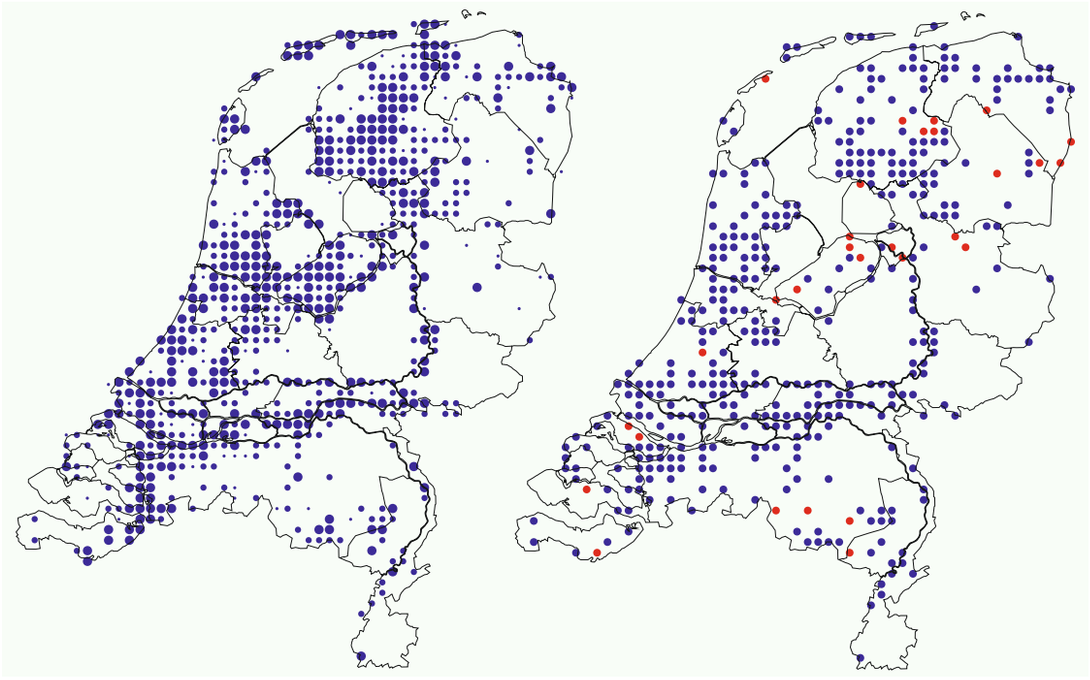
De verspreidingskaart geeft een goed en volledig beeld van het voorkomen. De Krakeend broedt in bijna 700 atlasblokken (42%), met een duidelijke concentratie in de noordwestelijke, lage helft van Nederland. Het meest bepalend voor het voorkomen als broedvogel lijkt de aanwezigheid van ondiepe, voedselrijke wateren te zijn en van rijk begroeide, wat ruige oevers. De hoogste dichtheden vinden we in een drietal landschapstypen: de Friese en Noord-Hollandse - meestal op laagveen gelegen - weidegebieden (zuidwestelijk Friese merengebied, Zaanstreek, Waterland), grote voedselrijke moerasgebieden op kleibodems (Lauwersmeer, Oostvaardersplassen, Biesbosch) en de voedselrijke zoete tot enigszins brakke wateren van het Deltagebied (Haringvliet, Hollands Diep, Volkerakmeer, Zoommeer, Markiezaatmeer, Saeftinge). Voorts is de Krakeend een gewone verschijning op enkele Waddeneilanden (vooral Terschelling), in West-Friesland tussen Medemblik-Enkhuizen, in de natte delen van de Hollandse duinen, Noordwest-Overijssel, Zuidelijk Flevoland, langs de Randmeren en in het rivierengebied (speciaal in de uiterwaarden; ERHART & BEKHUIS 1996).

In Hoog-Nederland beperkt het voorkomen zich hoofdzakelijk tot de natte hoogveen- en heidegebieden, zoals het voorkomen in westelijk Drenthe en in de Peel aantoont. In West-Nederland komt de Krakeend tegenwoordig ook dicht bij het stedelijk gebied tot broeden (Melchers & Daalder 1996). De soort lijkt wat dat betreft redelijk opgewassen tegen verstoring door bebouwing en verkeer.

VERANDERINGEN

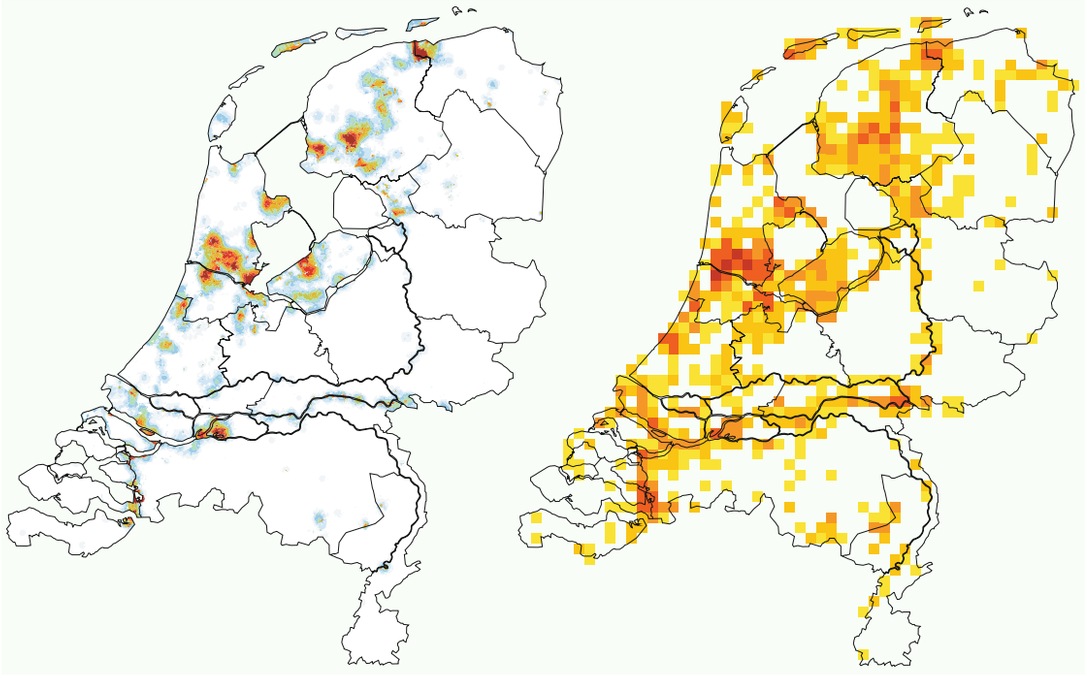
Het verspreidingsgebied van de Krakeend heeft zich sinds de jaren zeventig fors uitgebreid, in het bijzonder in de noordwestelijke helft van Nederland. In Noord- en Zuid-Holland en het Deltagebied, waar de soort in 1973-77 reeds verspreid voorkwam, heeft de Krakeend de tussenliggende gebieden sindsdien in bezit genomen. Daarnaast zijn er ook nieuwe gebieden bezet, zoals oostelijk Groningen en grote delen van het rivierengebied, inclusief het IJsseldal en de Limburgse Maas.

Vóór 1970 stond de Krakeend nog te boek als een 'zeer schaarse broedvogel' (CNA 1970). Tijdens de eerste atlasperiode in 1973-77 werd de Krakeend in 290 atlasblokken aangetroffen (17%), met het zwaartepunt in Friesland, Flevoland, de Hollandse veenweidegebieden en kunstmatige duinmeren

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 697 (42%)
No. of squares
- mogelijk 75 (11%)
  possible
- waarschijnlijk 305 (44%)
  probable
- zeker 317 (45%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +361 (153%)
No. of squares
- verdwenen 29
  disappeared
- verschenen 390
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (45%)
- 4 - 10 (34%)
- 11 - 25 (14%)
- 26 - 100 (6%)
- 101 - 500 (1%)
- > 500

alsmede de Biesbosch. In juni-juli 1979-83 waren ongeveer 350 atlasblokken (20%) bezet, wat op een toename wees. In de periode 1998-2000 blijkt het aantal bezette atlasblokken een factor 2,4 groter te zijn dan medio jaren zeventig.
De BMP-indexen geven aan dat de groei geleidelijk plaatsvond, amper onderbroken door strenge winters (1984/85, 1985/86, 1986/87, 1995/96, 1996/97) of zeer droge voorjaren (1992, 1993, 1996, 1997) (VAN DIJK ET AL. 2001A). De groei was het sterkst in agrarisch gebied (15-voudige toename sinds 1980!). De soort broedt in graslanden doorgaans op wat ruigere plekken dan de meeste andere eendensoorten, en heeft daardoor wat minder te lijden van vee en maaien (TANGER & ZOMERDIJK 1987). De aantallen in moerasgebieden zijn, na een inzinking, verdubbeld, terwijl in de duinen een toename in de jaren zeventig werd omgebogen in afname vanaf de jaren tachtig. Daarmee hebben de infiltratiegebieden in de duinen hun vooraanstaande positie moeten opgeven. Dit bevestigt het beeld dat de Krakeend vooral zeer voedselrijke wateren opzoekt, want het voedselaanbod in de infiltratiegebieden is in de loop van de jaren tachtig afgenomen door verbeterde voorzuivering van geïnfiltreerd water en het verdwijnen van grote meeuwenkolonies. Ook de komst van de vos en het dichtgroeien van de infiltratieplassen in de jaren tachtig spelen mogelijk een rol (TANGER & ZOMERDIJK 1987, RUITENBEEK ET AL. 1990, GEELHOED ET AL. 1998).
De toename van de Krakeend in Nederland vormt onderdeel van een proces dat grote delen van West-Europa beslaat. Het is aannemelijk dat de toename in eerste instantie werd veroorzaakt doordat de oostelijke herkomstgebieden aan belang hebben ingeboet door grootschalige ontginning, terwijl de West-Europese wateren door hun toegenomen voedselrijkdom - denk alleen al aan de fosfaatbelasting - voor Krakeenden aantrekkelijker werden (CRAMP & SIMMONS 1977). De meest recente uitbreiding van de Nederlandse broedpopulatie in de jaren tachtig en negentig is waarschijnlijk beïnvloed door ontwikkelingen in eigen land, en niet zozeer door aanvoer van elders. De aanhoudende toename in Nederland wijkt in ieder geval enigszins af van de ontwikkeling elders in West- en Midden-Europa. In Duitsland bleven de aantallen in de periode 1970-90 stabiel, in Frankrijk namen ze af en alleen in Polen en Tsjechië stegen ze (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

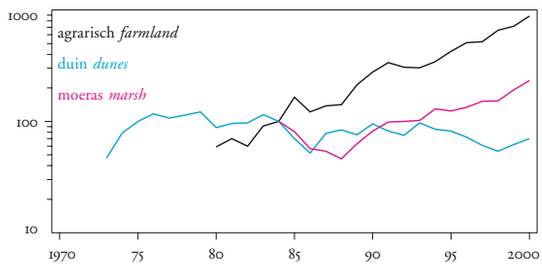
De landelijke populatie in 1998-2000 wordt begroot op tenminste 6000-7000 paren, aangezien de som van de schattingen per atlasblok op 6600 uitkomt. Ten opzichte van de 550-800 paren in 1973-77 en 1600-2400 in 1979-85 betekent dit een enorme toename.

Evert van Huijssteeden

SUMMARY

Well-distributed over the lower parts of the country, especially in open grassland areas on peat soils, large marshlands and in freshwater (or slightly brackish) habitats in the southwest of the country. Breeding on the higher grounds is mainly confined to fens. Major range expansion since the 1970s is obvious, accompanied by a gradual but substantial increase in numbers, rather irrespective of winter weather or water tables in spring. The species has probably benefited from eutrophication of surface waters. In 1998-2000 about 6000-7000 bp were estimated (only 550-800 in 1973-77).

Trend (index)

Wintertaling

Anas crecca

In de noordelijke helft van Europa en in het laagland van Noord-Frankrijk tot en met de Baltische staten is de Wintertaling een verspreid voorkomende broedvogel. De Nederlandse broedvogels zijn standvogel of trekken weg naar Engeland en Frankrijk. Wintertalingen zoeken hun uit plantaardig en dierlijk materiaal bestaande voedsel vaak zwemmend, met kop en nek onder water. In de broedtijd bewoont de soort rustige, waterrijke gebieden met stilstaand water en dichte oeverbegroeiing. Meestal zijn dat open landschappen, maar Wintertalingen nestelen ook langs veenputten en vennen in hoog opgaand bos, soms op meer dan 100 m van water.

VOORKOMEN

Het inventariseren van Wintertalingen is geen sinecure. In de broedtijd leven ze tamelijk verborgen in of aan de rand van dichte oevervegetaties en verraden hun aanwezigheid dan alleen door roepgeluiden of watergespetter. Als ze opvliegen, blijkt steevast dat het er meer waren dan gedacht. Aan de hand van de driftig *pruup-pruup* roepende mannetjes kan een aardig beeld van de aantallen verkregen worden. Vroeg in het broedseizoen, vooral in april, jagen mannetjes elkaar soms over flinke afstanden na, zodat grote waterrijke natuurgebieden het beste simultaan of in tijdsbestek van enkele uren geteld kunnen worden. Bij herhaald waarnemen wordt plaatstrouw zichtbaar en vallen de meeste doortrekkers of wintergasten door de mand. Volledig uit te sluiten zijn die echter niet en dat geldt ook voor zomergasten of overzomeraars. Vaak moet de waarnemer zich dus behelpen met moeilijk te interpreteren waarnemingen van paren of individuen in mei-juli.

In meer dan een kwart van de bijna 600 bezette atlasblokken is de Wintertaling alleen mogelijke broedvogel. Onvermijdelijk zitten hier de nodige late doortrekkers en andere niet-broedvogels tussen. Dat geldt zelfs voor een deel van de waarschijnlijke broedgevallen. Bovendien zijn gegevens uit drie jaren gecumuleerd. De gemiddelde verspreiding is minder ruim dan hier getoond.

Echt belangrijke broedgebieden, waar minimaal enkele tientallen paren per atlasblok voorkomen, zijn uitsluitend bekend van de hogere gronden. Het gaat daarbij om heide- en hoogveengebieden met veel vennen in Drenthe, Zuidoost-Friesland, Twente (Engbertsdijksvenen, Haaksbergerveen), oostelijk Noord-Brabant en de Peel. Elders in Nederland zijn aantallen van 4-10 paren per blok al heel aardig. Dergelijke aantallen worden zowel uit Hoog-Nederland gemeld (westelijk Noord-Brabant, Noord-Limburg) als Laag-Nederland (Lauwersmeer, laagveengebieden Zuid-Friesland en Noordwest-Overijssel, natuurontwikkelingsgebieden in het IJsselmeergebied, Zaanstreek, noordelijke Vechtplassen, Biesbosch). Toch is de Wintertaling in veel moerasrijke streken op kleigrond dun gezaaid, zoals in het westen van Friesland, de Oostvaardersplassen en Zeeland. Hetzelfde kan worden gezegd van de Hollandse duinen. Op de Waddeneilanden, vooral Terschelling, is het voorkomen wat substantiëler.

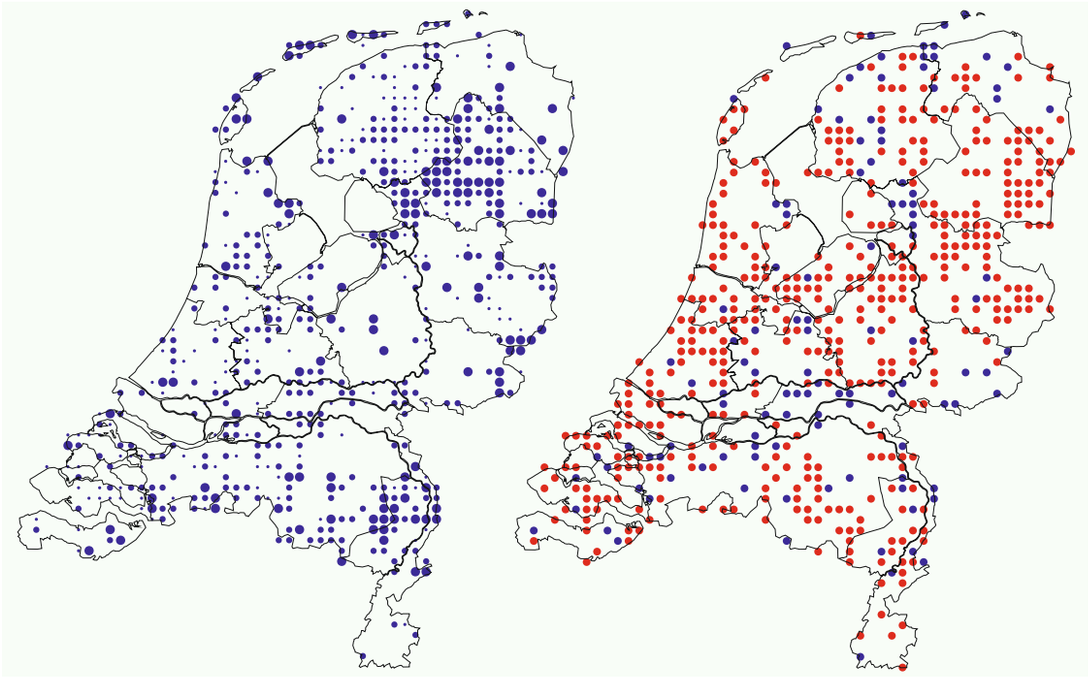
De aantallen Wintertalingen kunnen jaarlijks sterk fluctueren, veelal in samenhang met droogte tijdens het broedseizoen (slechte vestigingsmogelijkheden) of streng winterweer (verhoogde wintersterfte). In 1998-2000 was er nog enige nasleep van droogte en/of wintersterfte in 1996 en 1997. Op basis van langjarig getelde gebieden in Drenthe, Zuidoost-Friesland en de Groote Peel mag worden verondersteld dat de aantallen in Nederland in 1996-97, net vóór

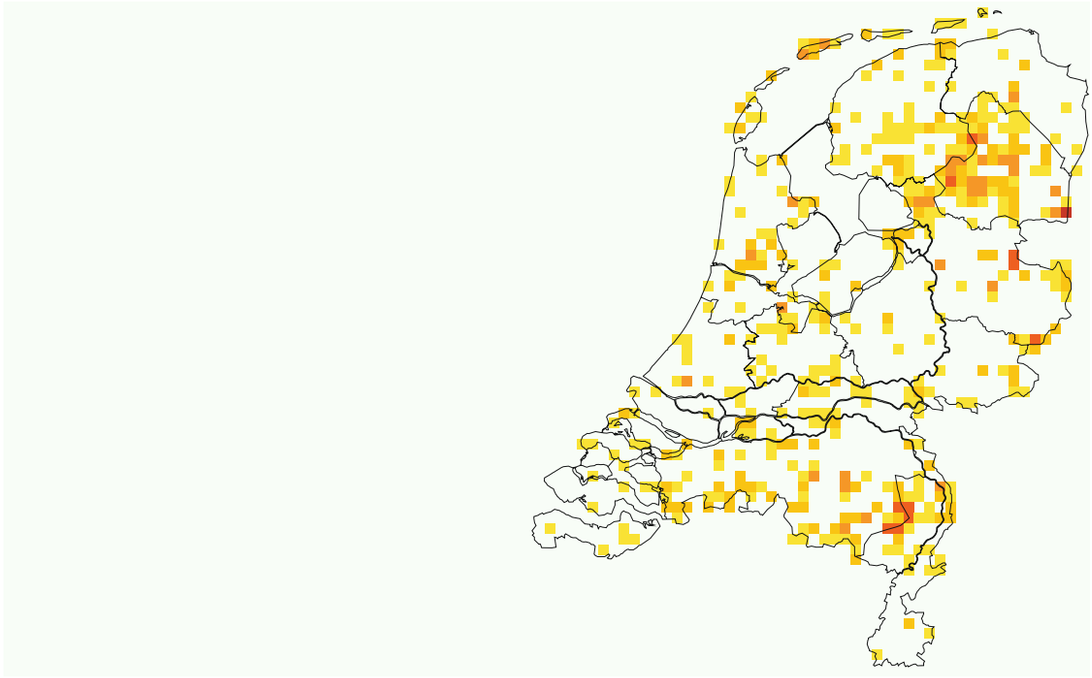
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 595 (36%)
No. of squares
- mogelijk 162 (27%)
  possible
- waarschijnlijk 301 (51%)
  probable
- zeker 132 (22%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -345 (-45%)
No. of squares
- verdwenen 459
  disappeared
- verschenen 114
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (62%)
- 4 - 10 (28%)
- 11 - 25 (7%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

de atlasperiode, extreem laag waren, met lokaal zelfs de laagste getelde aantallen gerekend vanaf 1970. Gedurende de atlasperiode vond enig herstel plaats, geholpen door zacht winterweer en gunstige waterstanden in de broedseizoenen van vooral 1999 en 2000.

VERANDERINGEN

De soort is in bijna 460 in 1973-77 bezette atlasblokken niet meer vastgesteld als zekere of waarschijnlijke broedvogel. De Wintertaling heeft in heel Nederland terrein verloren, maar opvallend veel in Drenthe, Overijssel, Zuidelijk Flevoland (ontginning), de Veluwe en Gelderse Vallei, geheel West-Nederland en midden en zuidoostelijk Noord-Brabant. De nieuw bezette blokken liggen in hoofdzaak buiten de traditionele broedgebieden op de hoge gronden.
De afname komt duidelijk tot uiting in langjarige tellingen in de duinen en, wat minder pregnant, heidegebieden (vooral Drenthe, situatie elders niet goed bekend). Gegevens uit andere gebieden bevestigen het idee van afname. Zo is de stand op Ameland en Texel tussen beide atlasperioden gehalveerd, in delen van Noordwest-Overijssel gedecimeerd en in de Biesbosch licht teruggelopen (BIJLSMA ET AL. 2001, MEIJER 1995). Toch zijn er ook minder negatieve berichten. In de Groote Peel zetten fluctuaties de toon (1984-99 in deelgebied 5-42 paren; VAN SEGGELEN 1999A). In door beheersmaatregelen vernatte hoogvenen is de Wintertaling tussen beide atlasperioden soms toegenomen, zoals in het Fochtelooërveen (van 50-65 naar 90-100 paren; FEENSTRA 2000) en Bargerveen in Zuidoost-Drenthe (van 80 naar 165-196 paren; DE VRIES 2001). In Zuidwest-Drenthe en het Dwingelderveld is de Wintertaling sinds 1968 afgenomen van 360 paren naar 137. Door vernatting van heidegebieden kon de aanvankelijke afname worden teruggedraaid (1978 160 en 1982-94 230-355 paren). Tussen 1995 en 2000 kelderde de stand echter zonder aanwijsbare oorzaken naar 80-140 paren (VAN DEN BRINK ET AL. 1996, KLEINE 2001, A.J. VAN DIJK ONGEPUBL.). In het Lauwersmeer heeft de Wintertaling zich omstreeks 1980 gevestigd (VAN DEN BRINK ET AL. 1992). In 1998-2000 waren hier zeker 10-20 paren aanwezig.

AANTALLEN

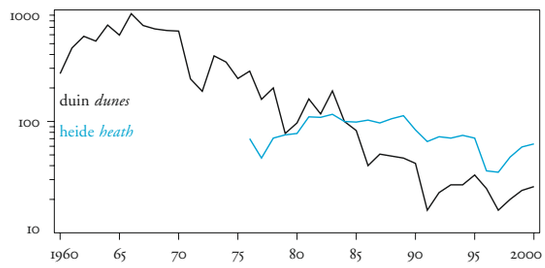
Het atlasmateriaal wijst op een broedpopulatie van bijna 2500 paren. Ervan uitgaande dat de meeste schattingen betrekking hebben op de gunstige jaren 1999 en 2000, en rekening houdend met enige overschatting door het meetellen van niet-broedvogels, wordt de landelijke populatie in 1998-2000 op 2000-2500 paren gesteld. Dit is aan de ondergrens van schattingen uit de jaren zeventig en begin jaren tachtig (2300-5000 paren).

Arend J. van Dijk

SUMMARY

The breeding distribution is slightly influenced by non-breeding birds, that are sometimes hard to distinguish from breeders. Core areas with some tens of bp/square were only recorded in peat moors and fens on the sandy soils. Since the 1970s the species has withdrawn from peripheral sites. Population levels in 1995-96, just before the atlas period, were perhaps the lowest since 1970; this partly reflects the impact of two severe winters and low water tables in spring. Numbers in 1998-2000 (2000-2500 bp) were rather low, compared to the 1970s and early 1980s (2300-5000).

Trend (index)

Wilde Eend

Anas platyrhynchos

De Wilde Eend broedt in de boreale en gematigde zone van Eurazië en Noord-Amerika, maar heeft zich door introductie ook gevestigd op het zuidelijk halfrond, vooral Australië en Nieuw-Zeeland (LEVER 1987). De Nederlandse Wilde Eenden, grotendeels standvogels, worden 's winters aangevuld vanuit Noord-Europa. In januari verblijven er in ons land ongeveer een miljoen. Wilde Eenden nestelen in uiteenlopende habitats, doorgaans bij of op korte afstand van water. Het aanbod van open water en de randlengte van oevers in verhouding tot de gebiedsoppervlakte bepalen de dichtheid in hoge mate (HILL 1984A). De paarvorming begint al in het najaar en kent een hoogtepunt in februari/maart. Dit uit zich in het hoge aantal verkeersslachtoffers in het vroege voorjaar: bij menige woeste achtervolging wordt niet meer naar links of rechts gekeken. De nesten worden vooral op de grond gemaakt, soms ook in holtes (bomen, korven). In hoge vegetaties verstopte nesten worden minder gepredeerd dan die in lagere begroeiing (HILL 1984B). In uiterwaarden langs de Waal verschijnen vrouwtjes tussen half maart en eind juni met jongen (mediaan 2 mei, n=139; R. LENSINK ONGEPUBL.). Vervolglegsels kunnen tot ver in de zomer worden geproduceerd. In de broedtijd nemen Wilde Eenden dierlijk en plantaardig voedsel tot zich, in de nazomer bij voorkeur zaden (granen) en in de winter vooral grassen. Jonge eendjes leven de eerste weken van aquatische ongewervelden, waarbij ze moeten concurreren met vissen (HILL ET AL. 1987).

VOORKOMEN

De Wilde Eend is één van de algemeenste en meest verspreide broedvogels van ons land. Vrouwtjes met jongen zijn eenvoudig op te sporen, zodat in vrijwel alle bezette atlasblokken zekere broedgevallen zijn vastgesteld. In enkele bosrijke blokken op de Veluwe en in Noord-Brabant zal de soort in normale jaren ontbreken, maar in natte voorjaren is de Wilde Eend ook hier te verwachten. Dan worden zelfs poelen langs bospaden benut. De absentie op de westpunt van Vlieland (Vliehors) is waarschijnlijk reëel.

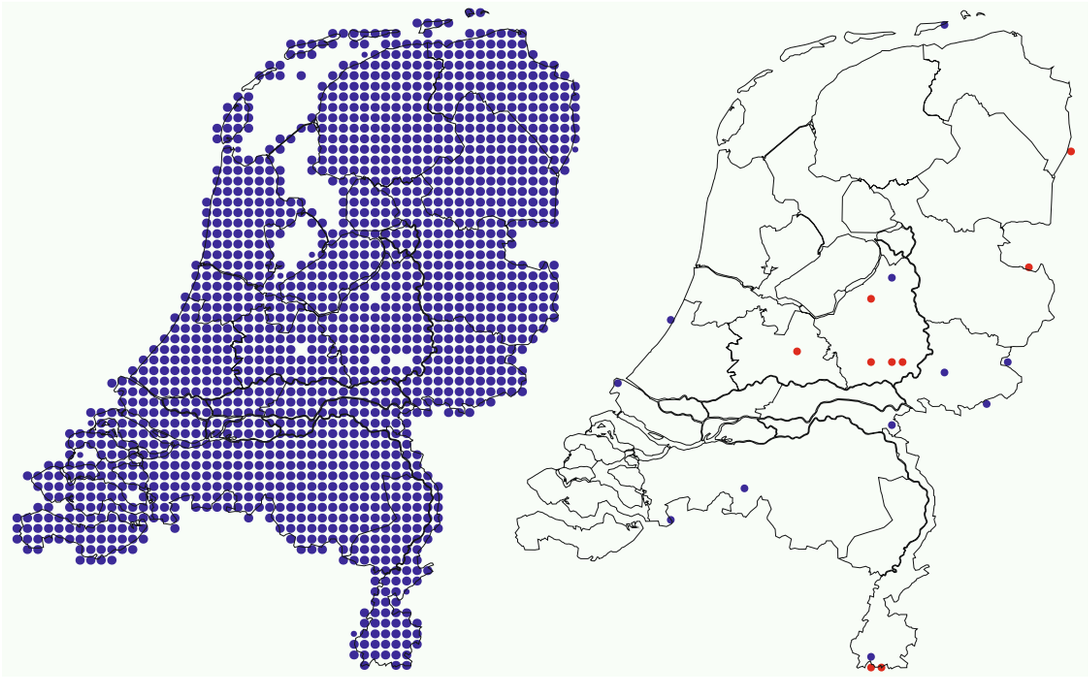
Het verspreidingspatroon is niet eenvoudig te doorgronden, maar door de resultaten van de punt-tellingen te combineren met gepubliceerde dichtheidscijfers, komt de grote lijn uit de verf. In Laag-Nederland is de Wilde Eend talrijk in de veenweidegebieden en laagveenmoerassen, met dichtheden van 32-64 paren per 100 ha, soms nog meer. In kleipolders met een hoog aandeel grasland bedraagt de dichtheid de helft hiervan, maar als het aandeel bouwland hoog is, valt hij vele malen lager uit. In het rivierengebied variëren de dichtheden van 8-16 paren per 100 ha in de uiterwaarden tot de helft in de komkleigebieden. Rond oude rivierlopen en tichelgaten kan de dichtheid tot viermaal hoger liggen. In het hoge deel van het land is de soort in beekdalen en waterrijke natuurgebieden (hoogveen- of heidereservaten met vennen) veel talrijker dan op de tussenliggende hogere en drogere ruggen. De dichtheden bedragen hier achtereenvolgens 16-32 paren en minder dan acht paren per 100 ha. In echt droge gebieden als de Hondsrug (Drenthe), Veluwe, Utrechtse Heuvelrug, Montferland, Mergelland en enkele grote bosgebieden in Noord-Brabant broeden weinig Wilde Eenden (minder dan 0,1 paar/100 ha). In de duinen bestaan grote dichtheidsverschillen tussen de waterleidingduinen en natte duinvalleien enerzijds en de droge waterarme duinen anderzijds; deze verschillen komen overeen met de variatie

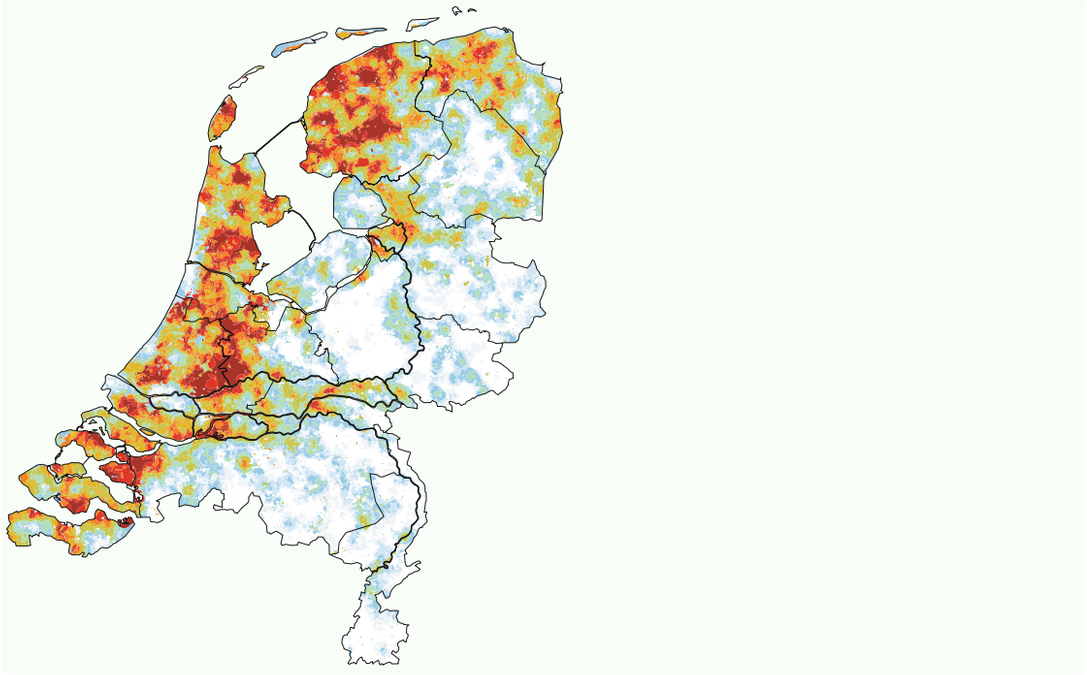
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1635 (98%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 9 (1%)
- waarschijnlijk | zeker *probable | confirmed* 1626 (99%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +2 (0%)
No. of squares
- verdwenen 9 *disappeared*
- verschenen 11 *new*

Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

die op de oostelijke en zuidelijke zandgronden bestaat. In de binnenduinrand kan de soort talrijk zijn. Deze eenden benutten de duinen alleen om te broeden en foerageren hoofdzakelijk in naastgelegen grasland-polders (DIJKSEN 1996). Zodra ze jongen hebben, verruilen ze de duinen definitief voor de polders.
In stedelijke gebieden komen weinig Wilde Eenden voor; hier wordt hun plek ingenomen door Soepeenden. Het onderscheid tussen beide soorten is niet altijd eenvoudig, maar zal in geen van beide kaarten tot grote onvolkomenheden hebben geleid. De kaart van de Wilde Eend is min of meer complementair aan die van de Soepeend. Steden als Rotterdam, Amsterdam en 's-Gravenhage zijn op beide kaarten goed herkenbaar.

VERANDERINGEN

In de verspreiding van de Wilde Eend hebben zich de afgelopen decennia amper veranderingen voorgedaan. De trend in de verschillende habitats varieert evenwel. In duingebieden is de soort sinds de jaren zestig flink afgenomen. De aanleg van infiltratiekanalen werd hier gevolgd door verdroging van natte duinvalleien toen de wateronttrekking ten behoeve van de drinkwatervoorziening werd geïntensiveerd (VAN DER MEER 1996, GEELHOED ET AL. 1998). In het agrarisch gebied fluctueren de aantallen, met over de hele linie een lichte toename. De ingrijpende veranderingen in het boerenland lijken de Wilde Eend tamelijk onberoerd te hebben gelaten, al wordt voor bijvoorbeeld Zeeland een achteruitgang gemeld na ruilverkavelingen (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). In moerasgebieden namen de aantallen wat duidelijker toe dan in het cultuurlandschap. Uiteraard kunnen op lokaal niveau geheel van het geschetste beeld afwijkende trends optreden.
In gebieden waar de waterstanden in het voorjaar van het ene op het andere jaar sterk wisselen, verschillen de aantallen broedparen in aanzienlijke mate. Zo bedraagt de dichtheid in uiterwaarden langs de Waal in droge jaren nog niet de helft van die in natte voorjaren (LENSINK ET AL. IN DRUK) en belopen de jaarlijkse verschillen in natte heideterreinen in Zuidwest-Drenthe een factor drie (KLEINE & VAN EERDE 1999).

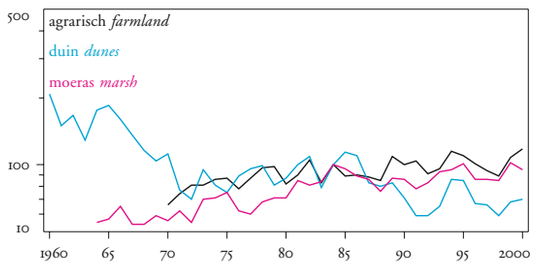
AANTALLEN

Uitgaande van het atlasmateriaal en BMP-gegevens zou de landelijke broedpopulatie rond 440.000 paren bedragen. Gezien de onzekerheden bij de rekenwijze en de jaarlijkse fluctuaties wordt een marge van 350.000-500.000 paren aangehouden.

Rob Lensink

SUMMARY

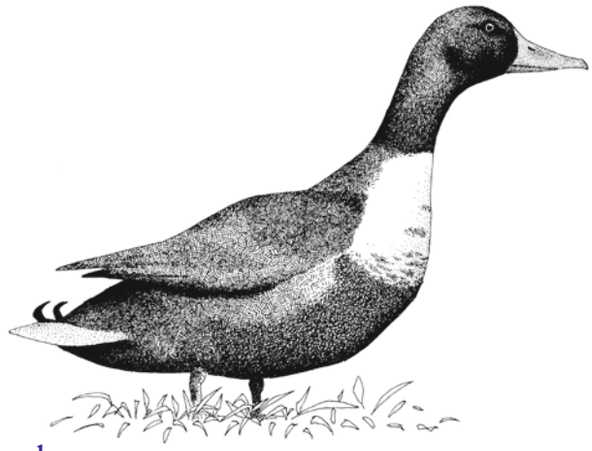
One of the most numerous and most widely distributed species in The Netherlands. Breeding densities are highest in the lower parts of the country, especially in grassland areas and marshes on peat soils. Densities on arable land are lower, whereas those in the higher parts of the country are only a fraction of those in the west and north of the country. Nevertheless, the species was recorded as a breeding bird in nearly all atlas squares. Breeding numbers since the 1970s are generally stable (farmland) or slightly increasing (marshland). A decrease has been reported from coastal dunes, where habitat dried out due to increased drinking-water production. The national breeding population in 1998-2000 is estimated at 350,000-500,000 bp.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Eendenkooi Stichting

Eendenkooi Stichting
Ringoven 26
3402 SB IJsselstein
Tel/fax 030 6881845

Soepeend

Anas platyrhynchos forma *domesticus*

De Soepeend is de gedomesticeerde tegenhanger van de Wilde Eend. Het proces van domesticatie is door de Romeinen in gang gezet (KEAR 1989). Vooral in de 17e, 18e en 19e eeuw werden in Europa veel eenden gehouden voor eieren, vlees en dons. In het Verre Oosten vond de domesticatie vooral plaats in Zuidoost- en Oost-Azië, met als meest bekende ras de Pekingeend. In de huidige West-Europese samenleving worden nauwelijks meer eenden gehouden om commerciële redenen. Nazaten van ontsnapte of losgelaten vogels zijn op veel plaatsen terug te vinden in het vrije veld. Deze vogels zijn herkenbaar aan hun afwijkende verenkleed, snavelvorm of lichaamsbouw. Zelfs bij geheel op Wilde Eenden gelijkende vrouwtjes verraadt de kleurstelling van één of meer jongen vaak gedomesticeerde invloeden. In de stedelijke omgeving is de Soepeend min of meer de 'natuurlijke' vervanger van de Wilde Eend. De soort broedt over het algemeen in de nabijheid van water, al zijn nesten op meer dan 1 km afstand daarvan gevonden. In Nederland verschijnen vrouwtjes met jongen in het buitengebied tussen half maart en eind juni, met enige concentratie rond begin mei (mediaan 1 mei, n=73). Dit patroon komt vrijwel overeen met dat van de Wilde Eend, al is het bij die soort wat sterker geconcentreerd rond de mediaan (R. LENSINK ONGEPUBL.). De domesticatie zal bij de Soepeend hebben geleid tot wat meer spreiding in timing, legselgrootte en overleving, analoog aan de Soepgans (LENSINK 1998B). Het voedsel bestaat grotendeels uit brood, gras en (voor de pulli) insecten.

VOORKOMEN

Soepeenden zijn in driekwart van de atlasblokken vastgesteld als waarschijnlijke of zekere broedvogel. Dit beeld zal redelijk compleet zijn, al kunnen bij lage dichtheden paren gemist worden die wat verenkleed betreft sterk op Wilde Eenden lijken. Daarnaast zijn waarnemerseffecten niet uit te sluiten. Zo keurden sommige medewerkers Soepeenden blijkbaar geen notatie waard of vonden ze het onderscheid met tamme vogels lastig, getuige de merkwaardige leemtes her en der.

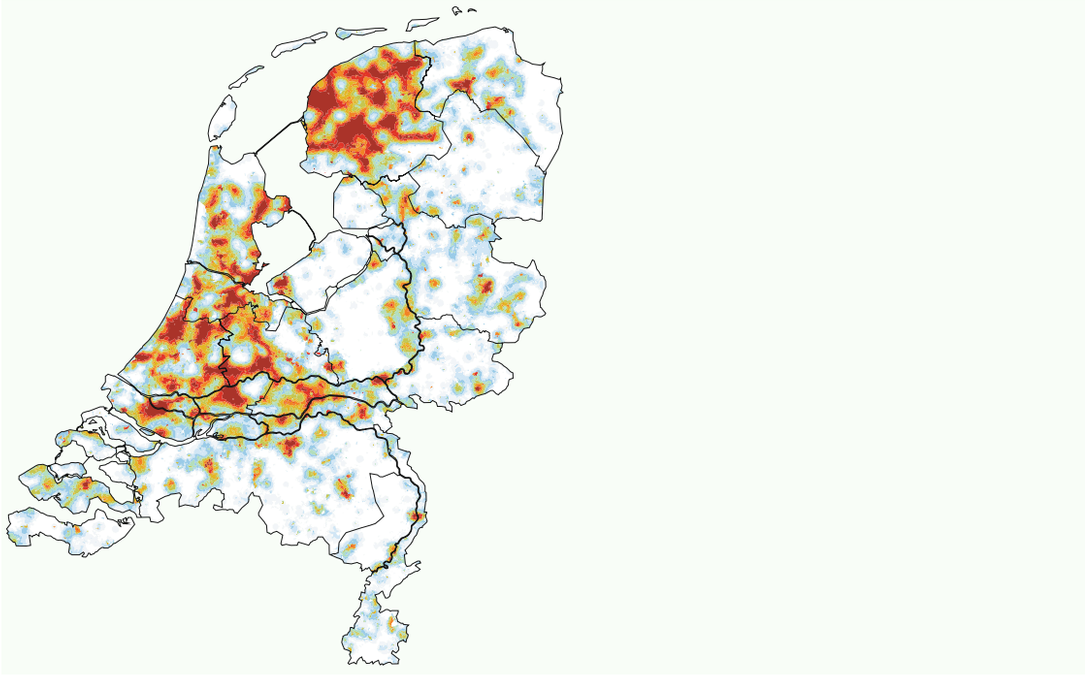
De verspreiding van de Soepeend is niet zo landdekkend als bij de Wilde Eend. In het buitengebied is de wilde stamvader veel talrijker, in de stedelijke omgeving valt de balans uit in het voordeel van de Soepeend (SCHOPPERS 1996A, ABEL ET AL. 1999). Wilde Eenden benutten door het jaar heen een groot aantal voedselbronnen en passen hun foerageerstrategie aan de omstandigheden aan. Hierdoor kunnen ze onder wisselende omstandigheden in verschillende landschappen overleven. Mogelijk heeft de Soepeend door de domesticatie een deel van deze flexibiliteit verloren en heeft hij een minder ontwikkeld maag-darm-stelsel; een deel van de urbane eenden overleeft immers op brood en andere bijvoederingen. Een tweede factor is mogelijk de gewenning van Soepeenden aan de mens, waardoor een deel van de alertheid is verdwenen die nodig is om buiten de stedelijke omgeving te overleven.

In Laag-Nederland inclusief het rivierengebied zijn beduidend meer atlasblokken bezet dan elders. Binnen deze grove tweedeling bestaan opmerkelijke regionale dichtheidsverschillen. Opvallend talrijk is de soort in Friesland, wat deels samenhangt met de vele eendenkooien die hier waren, ieder met hun eigen stal van tamme dieren. Daarnaast bestonden hier tot voor enkele decennia speciale eendenverenigingen die het gebruik van broedkorven stimuleerden (VAN DER PLOEG ET AL. 1976). In Groningen kende men deze traditie niet

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1317 (79%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  57 (4%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1260 (96%)

en is de verspreiding meer verbrokkeld. De stad Groningen is hier duidelijk herkenbaar in het verspreidingsbeeld, net als enkele andere bewoningskernen. In Noord- en Zuid-Holland is de soort alleen schaars in de droge duinen, de Wieringermeer, het Westland en enkele droogmakerijen. In Flevoland is het voorkomen in stedelijke gebieden als Almere aanzienlijk, maar in het open cultuurlandschap een stuk kariger. In het Deltagebied behaalt de soort in de dichtst bevolkte en wat kleinschaliger gebieden met een grote component grasland (Walcheren, noordelijke helft Zuid-Beveland) hogere dichtheden dan in grootschalige, dunbevolkte akkergebieden (Tholen, Goeree-Overflakkee, delen van Zeeuws-Vlaanderen). De dichtheden in het rivierengebied wisselen sterk, waarbij de steden Nijmegen, Arnhem, Zutphen en Deventer er in positieve zin uitspringen. De Soepeend ontbreekt op de zandgronden nagenoeg in bosrijke gebieden als de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Het voorkomen elders beperkt zich tot beekdalen en vooral stedelijk gebied (let op de concentraties in bijvoorbeeld Assen, Almelo-Enschede, 's-Hertogenbosch, Breda en Venlo). Daarnaast herbergt op de hogere gronden vrijwel iedere camping met een beetje water één of meer paren.

VERANDERINGEN

Tijdens de vorige atlas is de verspreiding niet in kaart gebracht. Het is aannemelijk dat het aantal Soepeenden in Nederland in de afgelopen decennia licht is toegenomen, waarbij ook de verspreiding ruimer geworden zal zijn. Slechts uit enkele gebieden is echter enige historische informatie beschikbaar, zoals de Zuidoost-Achterhoek, waar deze eend in 1975-85 sterk toenam. Nadien stabiliseerden de aantallen, al nam de verspreiding in het buitengebied nog wat toe (BIOLOGISCHE STATION ZWILLBROCK E.V. 2000, KWAK 1999, 2000). Een integrale telling in Arnhem leverde in januari 1980 1102 Soepeenden op (ROOS 1981) en in januari 1993-95 900-1200 (SCHOPPERS 1996A), vergelijkbare aantallen dus. In de naast de stad gelegen uiterwaard Meinerswijk liep het aantal broedparen in 1988-99 uiteen van 3-7 (KLAASSEN & ERHART 2000). Twee uiterwaarden langs de Waal toonden tussen 1992-2000 eveneens een wisselend beeld (R. LENSINK ONGEPUBL.).

AANTALLEN

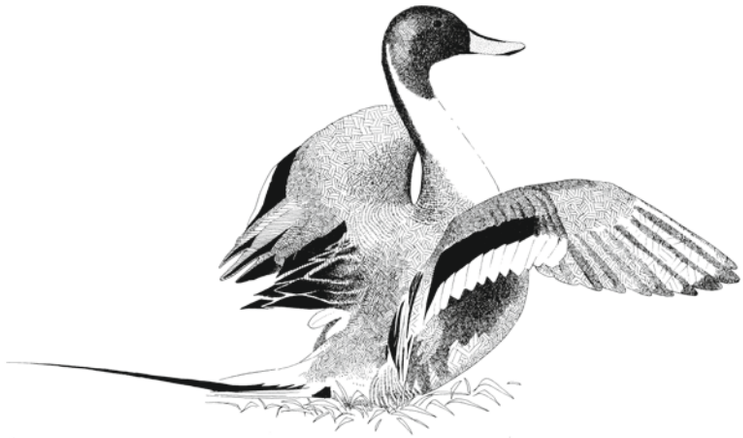
Grootschalige en betrouwbare tellingen van deze soort zijn in Nederland vrijwel onbekend, zodat het hachelijk is een schatting van de broedpopulatie te maken. De atlasgegevens suggereren een populatie van rond 35.000 paren. Rekenend met dichtheden van 1 paar per 100 ha buitengebied en 10 per 100 ha in steden en dorpen, zou de Nederlandse broedpopulatie bijna 60.000 paren tellen, waarvan ruim de helft in steden en dorpen. Dit getal kan aan de lage kant zijn.

Rob Lensink

SUMMARY

The breeding distribution, never mapped before, focuses on urban areas, where the species is much more numerous than Mallard. In farmland, densities are highest in the lowlands, especially in the province of Friesland, where local organisations stimulated the use of special nestboxes. Although an increase in numbers and distribution in recent decades is likely, hard evidence is almost lacking. Population numbers are poorly known. Extrapolating regional densities there might be some 35,000-60,000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Charlotte van Huis & Willy Bernhard

Pijlstaart

Anas acuta

Pijlstaarten broeden in de noordelijke delen van Eurazië en Amerika. Langs de zuidgrens van het Europese broedareaal is de verspreiding erg verbrokkeld. De Europese broedvogels overwinteren van de West-Europese kusten tot in de Sahel. In Nederland verblijven in zachte winters rond de 10.000 exemplaren, in strenge winters veel minder. Als broedvogel verkiest de Pijlstaart open landschappen met ondiep water, zowel langs de kust als in het binnenland. De soort bewoont veengebieden en natte duin- of heidegebieden, soms ook meer grazige landschappen. Het voedsel bestaat, zoals bij veel grondeleenden, uit allerlei plantaardig en dierlijk materiaal. Pijlstaarten broeden van half april tot in juni en nestelen tussen lage, dichte vegetatie.

VOORKOMEN

De Pijlstaart is in 65 atlasblokken (4%) vastgesteld. In de helft daarvan ging het echter alleen om mogelijke broedvogels. Dit zullen grotendeels late trekkers of overzomeraars zijn geweest, waarbij in het laatste geval minder valide vogels betrokken kunnen zijn die niet in staat waren om weg te trekken. Het merendeel van de zekere en waarschijnlijke broedgevallen vond plaats in het Waddengebied, rond het IJsselmeer en in het Deltagebied, met enige nadruk op het Markiezaat. Het regelmatig broeden op Griend (BAARSPUL & OOSTERHUIS 1999) toont dat een zout milieu voor Pijlstaarten geen belemmering vormt. In het binnenland werden geen zekere broedgevallen vastgesteld, met uitzondering van De Hamert in Noord-Limburg. De waarschijnlijke broedgevallen hier zijn verstrooid over het hele land.

Niet bij alle broedgevallen zal het om wilde vogels gaan. Dat uit watervogelcollecties of parken ontsnapte Pijlstaarten tot broeden overgaan, behoort zeker tot de mogelijkheden. De zeldzaamheid als broedvogel blijkt uit het feit dat in geen enkel atlasblok meer dan drie broedparen werden opgegeven. Tel daarbij op dat het merendeel van de blokken, zeker die in het binnenland, slechts gedurende een enkel jaar bezet was, en het zal duidelijk zijn dat de Pijlstaart een uiterst schaarse broedvogel in Nederland is. In de aan de onderzoeksperiode voorafgaande jaren 1992-97 werden per jaar 6-16 zekere en waarschijnlijke broedgevallen bekend (VAN DIJK ET AL. 1999B). In de atlasperiode waren deze aantallen, ondanks de vergrote waarneeminspanning, slechts marginaal hoger, met 13 gevallen in 1998, 19 in 1999 en tenminste 9 in 2000 (VAN DIJK ET AL. 2001B, MET AANVULLINGEN).

VERANDERINGEN

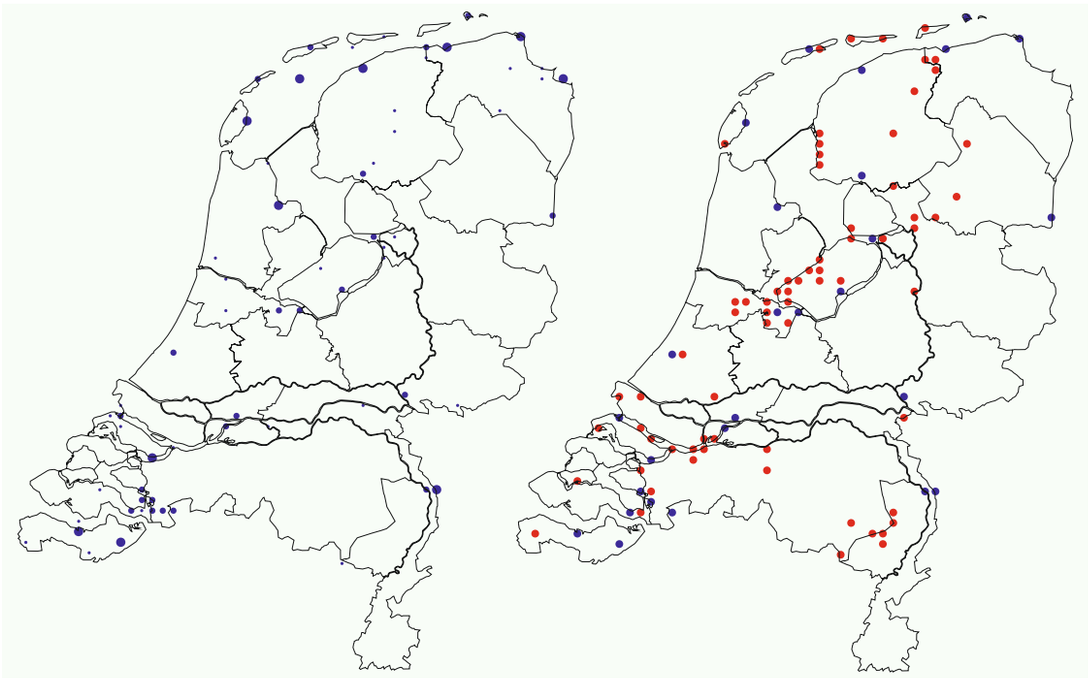
Bij een zo schaarse en min of meer erratisch voorkomende broedvogel als de Pijlstaart is het hachelijk om de kaartbeelden van beide atlasperioden te vergelijken. Toch valt het op dat de vergelijking met 1973-77 overwegend negatief uitvalt. In ieder geval is van het voorkomen destijds in Friesland (zowel aan de IJsselmeerkust als in het binnenland), Drenthe, Noordwest-Overijssel, Flevoland en het Peelgebied weinig meer over. Voortschrijdende vegetatiesuccessie, waardoor gebieden minder open werden, en ontginning van moeras (Flevoland) bieden hiervoor een gedeeltelijke verklaring. Ook uit de broedgebieden in Rusland, Finland, Estland, Denemarken en Oekraïne wordt enige terugloop gemeld, om onbekende redenen (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 65 (4%)
No. of squares
- mogelijk 31 (48%)
  possible
- waarschijnlijk 23 (35%)
  probable
- zeker 11 (17%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -42 (-58%)
No. of squares
- verdwenen 69
  disappeared
- verschenen 27
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

AANTALLEN

Afgaande op de gemelde aantallen broedparen wordt de Nederlandse broedpopulatie in 1998-2000 op hooguit 20-30 paren geschat. Tijdens de vorige atlasperiode in 1973-77 kwam de schatting uit op 45-75 paren.

Lieuwe Dijksen

SUMMARY

Very rare breeding species, with confirmed or probable breeding records in about 30 atlas squares. Possible breeding records refer most likely to summering birds or migrants. Hardly any evidence for inland breeding. Most records are confined to the Wadden Sea area, Lake IJsselmeer and the Delta area. The national population comprised at most some 20-30 bp in 1998-2000, less than in 1973-77 (45-75).

Zomertaling

Anas querquedula

Het broedgebied van de Zomertaling kent een zwaartepunt in de gematigde zones van Eurazië. In West-Europa, waar de soort sterk verbrokkeld voorkomt, vinden we de meest aaneengesloten verspreiding - voor zover daarvan nog te spreken valt - in de laaggelegen delen van Nederland en de Duitse laagvlakte tot in Denemarken. De Zomertaling is de enige in ons land broedende eend waarvan vrijwel de hele populatie in tropisch Afrika overwintert. De soort broedt bij voorkeur langs rustige en beschutte, ondiepe stilstaande wateren met drijvende vegetatie en een weelderige maar niet al te dichte oeverbegroeiing, liefst omgeven door grasland of moeras. Het voedsel is zowel plantaardig als dierlijk, en bestaat onder meer uit kleine waterdieren als kevers, mollusken en muggenlarven, maar ook uit zaden, wortels en bladeren van waterplanten.

VOORKOMEN

De Zomertaling is in 38% van de atlasblokken vastgesteld, waarvan in een kwart als zekere broedvogel. De waarschijnlijke broedgevallen zullen doorgaans inderdaad broedvogels betreffen. Broedende Zomertalingen worden immers gemakkelijk over het hoofd gezien vanwege hun onopvallende gedrag, zeker wanneer het om solitaire paren gaat. Bij de 120 blokken waarin de soort als mogelijke broedvogel is opgegeven, zal het gaan om een mengsel van broedvogels en rondzwervende of doortrekkende exemplaren.

Nergens in ons land vinden we nog gebieden, waar de Zomertaling een min of meer aaneengesloten verspreiding in noemenswaardige dichtheden kent. Wel zijn er verspreid over het land nog gebieden waar 11-25 paren per blok worden opgegeven, voor huidige begrippen een behoorlijke dichtheid. Het midden en zuidwesten van Friesland, de Noordkop van Overijssel, Waterland en het Utrechts-Hollandse veenweide- en plassengebied springen er in deze zin uit. Deze gebieden, waar zich veel reservaten bevinden of beheersovereenkomsten zijn afgesloten, hebben een aantal kenmerken gemeen: de aanwezigheid van uitgestrekte watervlakten, dichte oeverbegroeiing, relatieve rust, extensief graslandbeheer en een netwerk van ondiepe waterlopen.

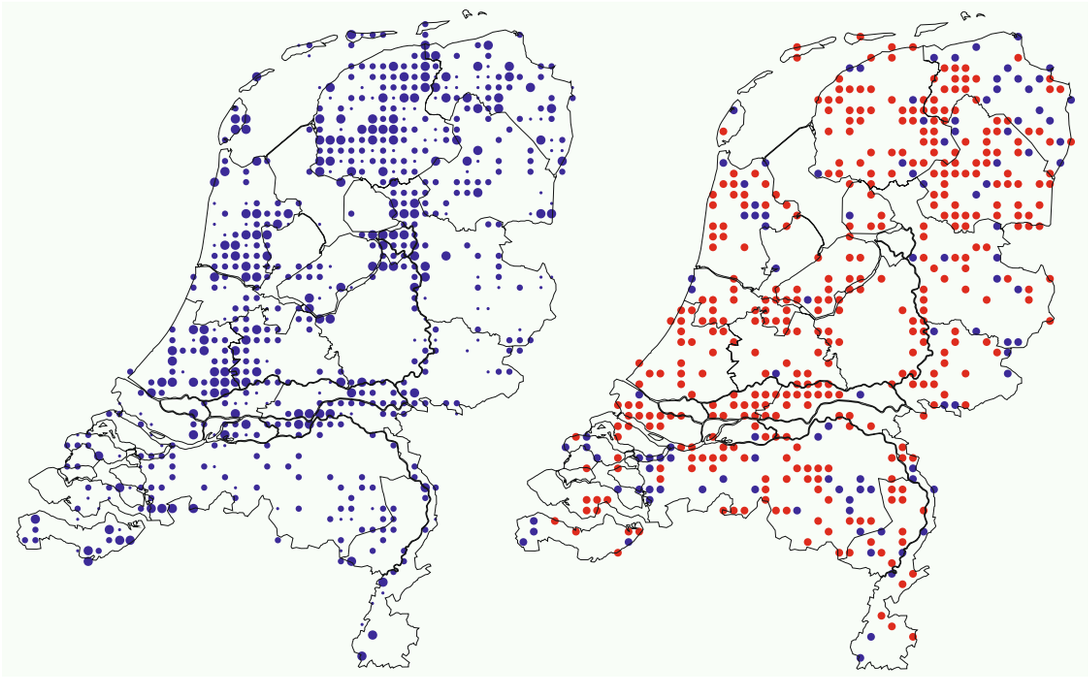
Buiten deze kerngebieden wordt de Zomertaling vooral aangetroffen in de zeekleigebieden van Noord-, West- en Zuidwest-Nederland en langs de Grote Rivieren. De dichtheden zijn daar echter in het algemeen laag, al zijn er lokaal wat betere gebieden zoals de Bommelerwaard en Gelderse Poort in het rivierengebied. De aantrekkingskracht gaat hier uit van ondiep, voedselrijk water en een relatief hoge waterstand. Het meestal zeer intensieve beheer van graslanden (beweiding, hooiproductie) bemoeilijkt echter dikwijls succesvolle broedpogingen. Kennelijk reageert deze schuwe vogel sterk op de toegenomen activiteiten in ons landelijk gebied; we moeten de soort als één van de meest kritische weidevogels beschouwen, die fors te lijden heeft van de openlegging en 'opruiming' van ons landelijke gebied. In akkergebieden, waar de waterstanden doorgaans lager zijn, is de Zomertaling een nog zeldzamer verschijning, behalve in enclaves waar natuurreservaten zijn gecreëerd of uitgespaard. In verstedelijkte gebieden zullen we de Zomertaling evenmin aantreffen en vennen of plassen in aaneengesloten bosgebieden worden, in tegenstelling tot de Wintertaling, zelden bewoond. Daarentegen komen Zomertalingen met zekere regelmaat voor in meer open landgoedbossen met een net van brede en smallere waterlopen. Het schaarse en verspreide voorkomen op de

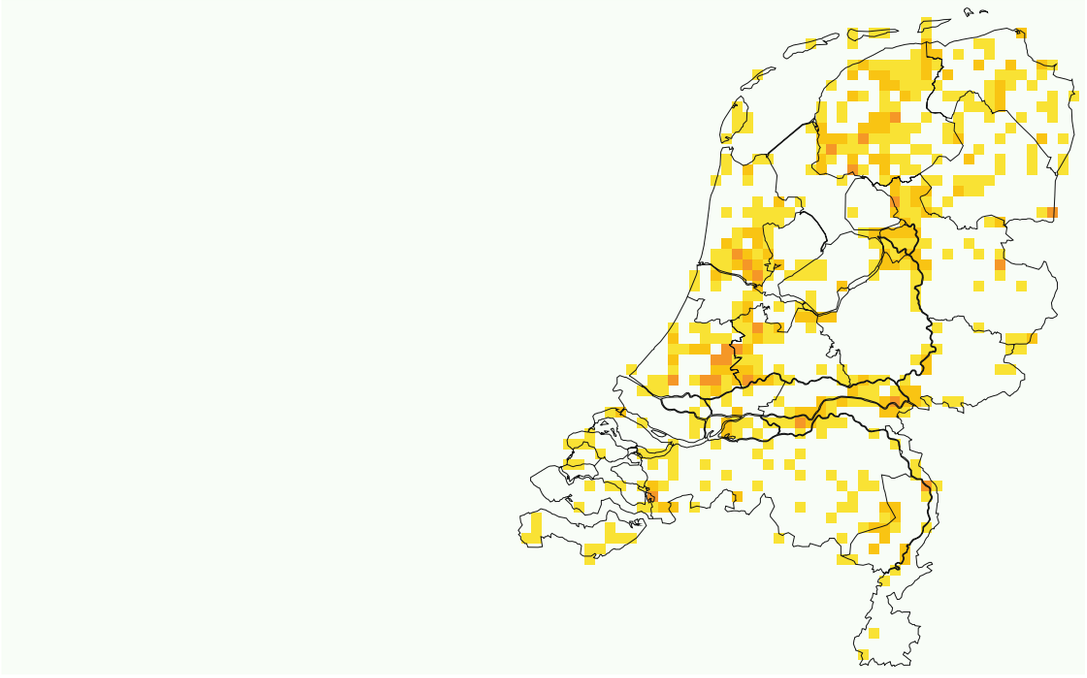
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 631 (38%)
No. of squares
- mogelijk 120 (19%)
  possible
- waarschijnlijk 354 (56%)
  probable
- zeker 157 (25%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -277 (-36%)
No. of squares
- verdwenen 387
  disappeared
- verschenen 110
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (75%)
- 4 - 10 (21%)
- 11 - 25 (4%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

hoge zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland is gemakkelijk verklaarbaar: we vinden daar slechts weinig plekken met voldoende ondiep, beschut water, zoals oude beeklopen, strangen, natte loofbossen of eutrofe vennen.

VERANDERINGEN

Reeds in 1973-77 werd gewezen op de drastische daling van het aantal broedparen in ons land sinds eind jaren zestig en begin jaren zeventig. Vanaf de tijd dat er met toenemende regelmaat betrouwbare grootschalige tellingen werden uitgevoerd is die daling, zij het in afgezwakte vorm, voortdurend bevestigd (ZOMERDIJK 1986, RUITENBEEK ET AL. 1990). De veranderingskaart brengt die dalende tendens goed in beeld. In bijna 400 atlasblokken is de Zomertaling verdwenen, met de nadruk op de gebieden buiten de verspreidingskernen. In de 110 nieuw bezette blokken, niet zelden lokale natuurontwikkelingsprojecten, zijn de aantallen doorgaans laag. Als we bedenken dat het net van waarnemers de laatste kwart eeuw sterk is toegenomen, en de kwantitatieve verschillen met 1973-77 niet zichtbaar worden in de veranderingskaart, mogen we gerust stellen dat de kaart nog een te rooskleurig beeld geeft van de werkelijke veranderingen!
De afname in de jaren zeventig werd geweten aan de grote veranderingen in het agrarisch gebruik van graslanden (verlaging grondwaterstand, veelvuldiger maaien, intensieve beweiding) en aan de sterke uitdroging in de Sahel-zone, waar het overgrote deel van de West-Europese Zomertalingen overwintert. Beide oorzaken bleven onverminderd van kracht. Hoewel de perioden van grote droogte in de Sahel voorbij zijn, vinden in het overwinteringsgebied grootschalige veranderingen plaats die samenhangen met de sterke bevolkingsgroei aldaar. Dikwijls zijn die negatief van aard (indamming en ontwatering wetlands, omzetting in akker- en weidegronden), soms echter van weinig invloed of zelfs enigszins positief voor de Zomertaling (aanleg rijstvelden). In ons land zijn de broedomstandigheden sinds de vorige atlas zeker niet verbeterd. Dat weerspiegelt zich in de aantallen. Na de snelle daling die voortduurde tot 1975, en waarin de populatie binnen een tijdsbestek van tien jaar (1963-73) met 80% daalde, zien we een zekere stabilisering van de aantallen in de daaropvolgende jaren met zelfs af en toe een opleving, maar toch ook een zwak voortzettende daling tot op heden. Kleine oplevingen vallen doorgaans samen met natte voorjaren, waarin de activiteiten van landbouwers en vooral veetelers wat later beginnen (VAN DIJK ET AL. 1999A). Ze hebben echter geen blijvend effect.

AANTALLEN

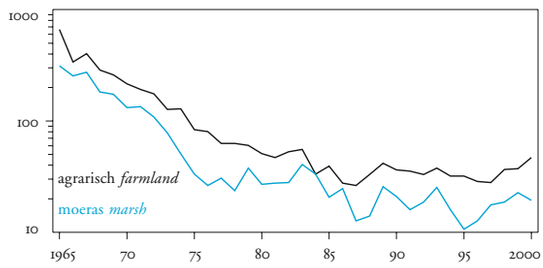
De schattingen per atlasblok komen uit op 1800 paren. Omdat de gunstige voorjaren van de laatste twee atlasjaren hierin zwaar doortellen, wordt de landelijke populatie in 1998-2000 op 1600-1900 paren gesteld.

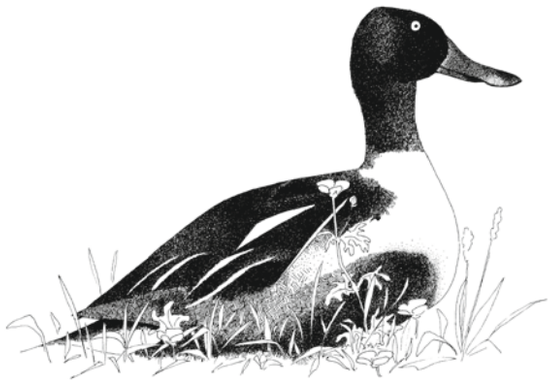
P.J. Zomerdijk

SUMMARY

Highest densities are recorden in open wet grasslands on peat soils, often nature reserves, in the northwest and west of the country. Numbers fell dramatically from the 1960s onwards, coinciding with intensification of agriculture and drought in the Sahel. It resulted in the disappearance in almost 400 atlas squares since 1973-77. Local increases are often linked to renaturation projects, although numbers involved are generally low. The current population is estimated at 1600-1900 bp.

Trend (index)

Slobeend

Anas clypeata

De broedverspreiding van de Slobeend omvat Eurazië en Noord-Amerika, met uitzondering van de arctische gebieden. De hoogste dichtheden worden aangetroffen in laaglanden binnen de gematigde klimaatszones. De Nederlandse broedpopulatie is - de Russische daargelaten - de grootste binnen Europa. In Nederland broedt de Slobeend vooral in waterrijke graslanden en tevens in natte duinvalleien en andere gebieden met voedselrijk en ondiep stilstaand (zoet) water, zoals eutrofe vennen en kreken. De broedperiode loopt van eind april tot in juni. Het nest wordt bij voorkeur gemaakt in grasland of in oevervegetatie langs sloten en plassen. De Nederlandse broedvogels overwinteren in Zuid-Europa en Noordwest-Afrika. Slobeenden zijn omnivoren. Met hun lepelvormige snavel filteren ze plankton uit het water. Andere voedselbronnen zijn kleine kreeftachtigen, slakjes, insecten(larven), kikkervisjes en zaden en knoppen van waterplanten.

VOORKOMEN

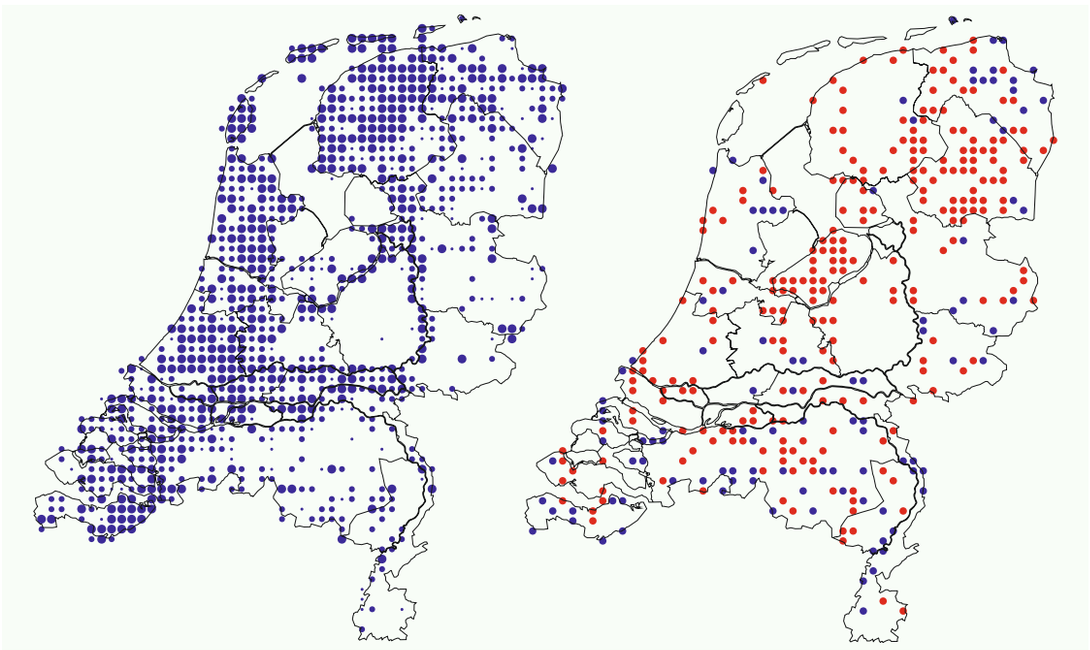
Slobeenden zijn vastgesteld in 55% van de atlasblokken. In eentiende hiervan, verspreid over het hele land, is de soort alleen mogelijke broedvogel. Voor zover het hier om goed onderzochte blokken gaat, zal het vermoedelijk doortrekkers betreffen of broedvogels van elders die, na een mislukte broedpoging, verkast zijn.

Het gros van de Nederlandse Slobeenden huist in West- en Noord-Nederland. De laaggelegen graslandgebieden van Friesland, Noord- en Zuid-Holland laten een nagenoeg aaneengesloten verspreiding zien. Hetzelfde geldt voor andere water- en moerasrijke streken, zoals de Waddeneilanden, Noordwest-Overijssel, de Randmeren, het rivierengebied (met uitzondering van het zuidelijk Maasdal) en het Deltagebied. De soort ontbreekt in Laag-Nederland eigenlijk alleen in verstedelijkte gebieden, droge duinen en in door akkerbouw gedomineerde streken waar moerassen of ondiepe sloten schaars zijn, zoals in Noord-Groningen, de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland. Op de hogere gronden van Nederland is de verspreiding sterk versnipperd en blijft het voorkomen grotendeels beperkt tot vennen, hoogveengebieden en vochtige open beekdalen, met name in Drenthe, Overijssel en het zuiden van Noord-Brabant.

Het aantal broedparen per atlasblok wordt in driekwart van de bezette atlasblokken op hooguit tien geschat. In slechts 52 blokken (6%) gaat het om meer dan 25 paren, met concentraties in het Lage Midden van Friesland, de Zaanstreek en de Utrechts-Hollandse veenweiden. Verder vallen de grote aantallen op in het oostelijk Deltagebied; de soort broedt hier vooral op voormalige schorren in afgesloten (delen van) zeearmen, bijvoorbeeld het Markiezaatsmeer, Volkerakmeer en Haringvliet. In het rivierengebied is de Slobeend vrij talrijk langs de Lek bij Culemborg en de Waal ten oosten van Nijmegen. De Hollands-Zeeuwse duinen scoren niet bijster goed, vergeleken met de Waddeneilanden. Ook de aantallen in de Oostvaardersplassen zijn gering, terwijl hier ruiconcentraties tot wel 13.000 exemplaren voorkomen (PLATTEEUW ET AL. 1999). In Hoog-Nederland zijn noemenswaardige aantallen alleen vastgesteld in hoogveengebieden als het Bargerveen in Zuidoost-Drenthe, de Engbertsdijksvenen in Twente en de Groote Peel.

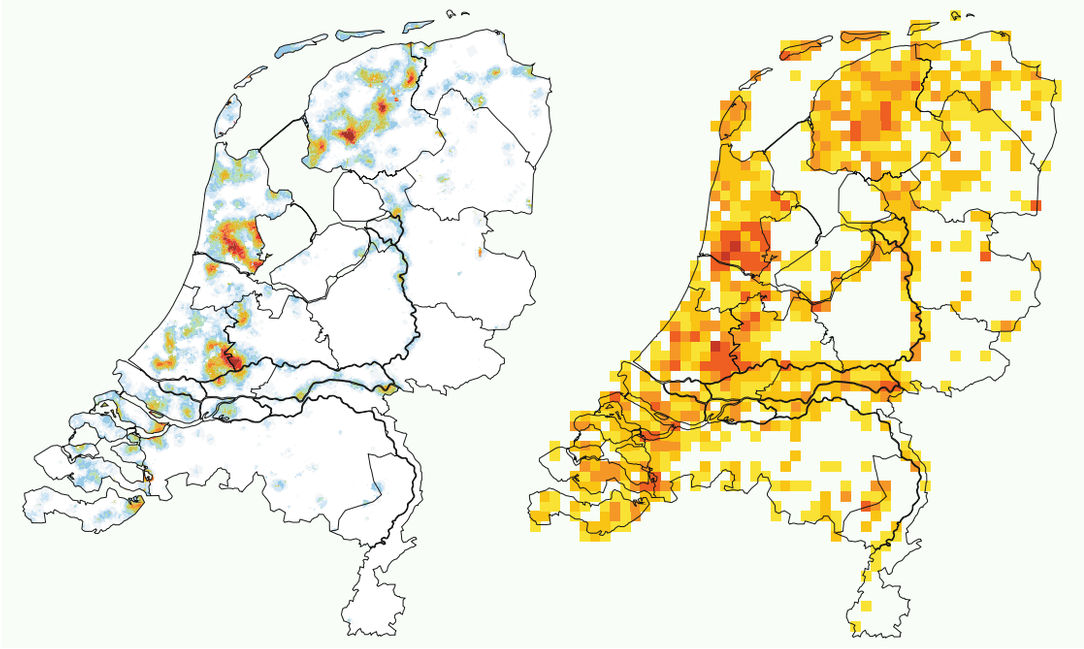
VERANDERINGEN

Ten opzichte van de jaren zeventig is de verspreiding van de Slobeend gekrompen; de soort is uit ruim tweemaal zoveel atlasblokken verdwenen als verschenen. De soort heeft met name in Drenthe, Flevoland en het midden van Noord-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 918 (55%)
No. of squares
- mogelijk 94 (10%)
  possible
- waarschijnlijk 395 (43%)
  probable
- zeker 429 (47%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -147 (-16%)
No. of squares
- verdwenen 253
  disappeared
- verschenen 106
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (41%)
- 4 - 10 (36%)
- 11 - 25 (16%)
- 26 - 100 (6%)
- 101 - 500
- > 500

Brabant veel terrein prijsgegeven. In Zuidelijk Flevoland waren de omstandigheden in de jaren zeventig, kort na de inpoldering (1968) veel gunstiger voor de Slobeend dan tegenwoordig. Het verdwijnen elders, veelal uit agrarisch gebied, is waarschijnlijk toe te schrijven aan ruilverkavelingen, waterpeilverlaging en andere landschappelijke ingrepen. Dat deze veranderingen in landgebruik, die overal plaatsvonden, alleen de verspreiding in Hoog-Nederland zichtbaar deden afnemen, heeft te maken met de toch al kleine broedvogelaantallen aldaar.

Relatief veel nieuwe vestigingen vonden plaats in Groningen, het Deltagebied, verspreid over Noord-Brabant en langs de Maas. De vestigingen in het Deltagebied zijn een gevolg van het ontstaan van geschikte habitat, na het afsluiten en verzoeten van getijdengebieden. De nieuwe vestigingen elders hangen deels samen met vernatting van heide- en hoogveengebieden, herstel van vennen en aanleg van natte natuurontwikkelingsgebieden.

De aantalsontwikkeling van de Slobeend in de laatste decennia is gedifferentieerd. In de duinen zijn de aantallen sterk teruggelopen; de huidige aantallen bedragen slechts een kwart van die eind jaren zestig. Verdroging van het duingebied speelt hierbij een grote rol. Zo is van het duingebied Berkheide (ZH) bekend dat de Slobeend er in aantal terugliep toen de waterwinning in het gebied werd geïntensiveerd (VAN OMMERING & VERSTRAEL 1987). In moerasgebieden vertonen de aantallen, los van een lichte achteruitgang ten opzichte van de jaren zestig, al geruime tijd geen duidelijke verandering. Dit laatste geldt ook voor het agrarische gebied, wat opvallend mag heten. De veranderingskaart toont immers een verdwijning uit veel door agrarisch gebied gedomineerde atlasblokken, wat bevestigd wordt in streekavifauna's (O.A. VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Ook in de kerngebieden gaat het niet overal goed met de soort. Zo is de Slobeend in Noord-Holland teruggelopen van 1250 paren in de jaren zeventig naar 800 in de jaren tachtig, vooral als gevolg van waterpeilverlaging en andere veranderingen in de agrarische bedrijfsvoering (TANGER & ZOMERDIJK 1985). In gebieden die hiervan gevrijwaard zijn gebleven (veel weidevogelreservaten), konden de aantallen meer op peil blijven. Ook in Groot-Brittannië is de soort afgenomen in het cultuurland (GIBBONS ET AL. 1993). Dat de vermoedelijk negatieve trend in agrarisch gebied niet uit de grafiek blijkt, hangt vermoedelijk samen met de oververtegenwoordiging van goede weidevogelgebieden in de steekproef.

AANTALLEN

De aantalsopgaven per atlasblok komen uit op 8600 paren in Nederland (schatting 8000-9000). Dit is lager dan de 9000-12.000 paren ten tijde van de eerste atlas in 1973-77.

André van Kleunen

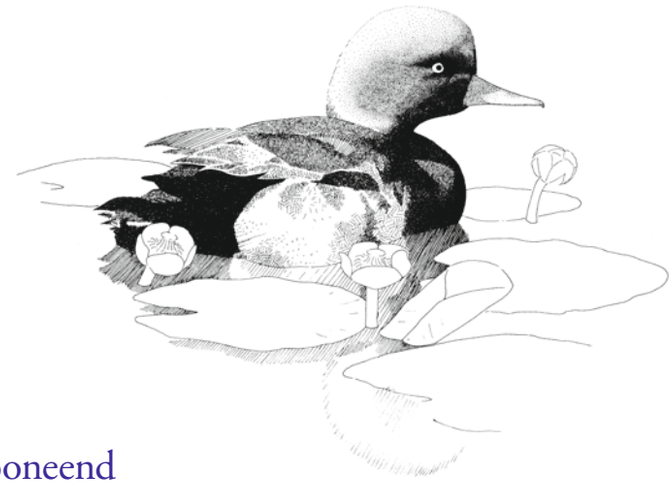
SUMMARY

The majority of the breeding population is located in grassland dominated parts in the north and west of the country. However, densities of more than 25 bp/atlas square are rather rare (6% of all occupied squares). A noticeable range contraction since the 1970s was most obvious on the higher grounds. Some expansion occurred in newly reclaimed freshwater habitats in the Delta area. In the coastal dunes numbers fell (intensified drinking-water production), whereas suggested stable farmland figures might be influenced by over-representation of reserves in the sample. About 8000-9000 bp in 1998-2000 (9000-12,000 in 1973-77).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Wim Jongejan & Jany Slob †

Krooneend

Netta rufina

In Eurazië worden drie *flyway*-populaties van de Krooneend onderscheiden. De kleinste populatie, die 25.000-30.000 ex. omvat, bestaat uit vogels die in het zuidwesten en midden van Europa broeden en in Spanje, Frankrijk, Zuid-Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Hongarije overwinteren. De in Zuidoost-Europa, Turkije en Zuidwest-Rusland broedende Krooneenden overwinteren in de Zwarte Zee en oostelijke Middellandse Zee. Deze populatie sluit aan op de grootste en meest oostelijke populatie in Centraal-Azië, die in Zuidwest-Azië overwintert. De Nederlandse broedvogels overwinteren slechts gedeeltelijk in Nederland. Tijdens de midwintertelling van watervogels in januari blijft het aantal immers al jarenlang op hooguit enkele tientallen steken. Het volgt daarmee niet de onder broedvogels geconstateerde stijgende trend. Enkele ringmeldingen, waarvan één van recente datum, wijzen op overwinteren in Zuidwest- of Midden-Europa.

VOORKOMEN

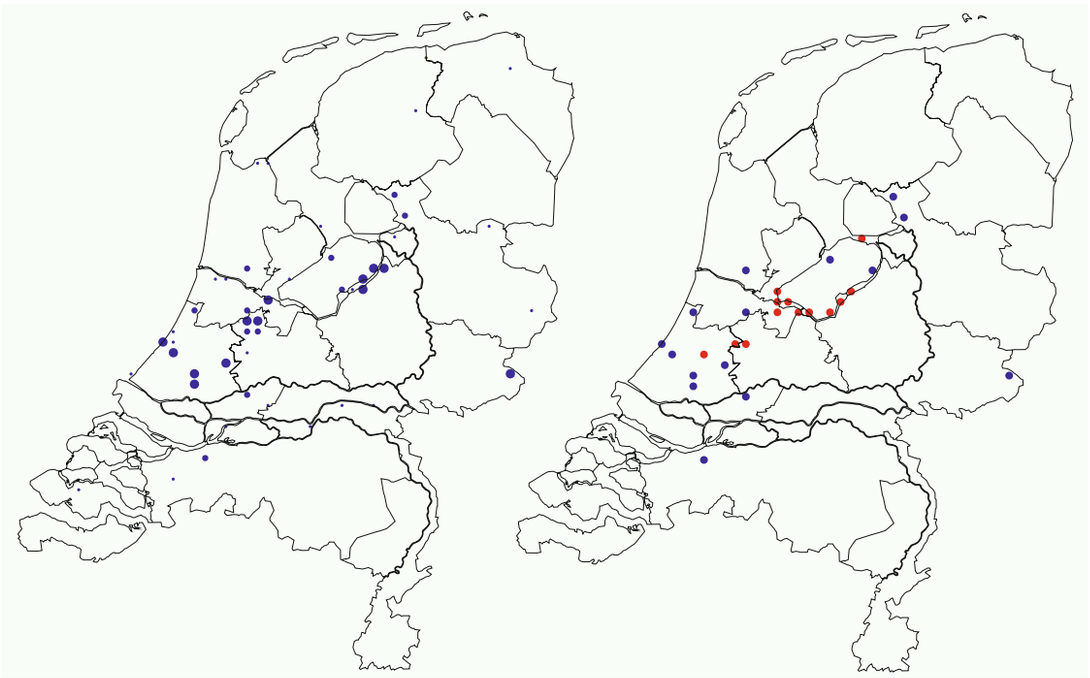
De verspreidingskaart is in grote lijnen compleet, al kunnen her en der losse paren over het hoofd gezien zijn. Veel waarnemers denken namelijk dat Krooneenden laat in het seizoen broeden, waardoor gevestigde paren ten onrechte nog als doortrekkers worden beschouwd. Krooneenden arriveren al in februari-maart in de belangrijkste broedgebieden en starten in de tweede helft van maart en in april met de eileg. Late legsels of vervolglegsels vinden plaats tot in juni en zelfs begin juli.

De verspreiding in Nederland is beperkt tot enkele tientallen atlasblokken, met een duidelijk kerngebied in de Vinkeveense Plassen en directe omgeving (Botshol, Polder Demmerik). Dit zijn de gebieden waar de soort standhield rond de jaren tachtig, toen de landelijke populatie in een dal zat. In de atlasperiode was de populatie hier 70-80 paren groot. Ook elders in het Utrechts-Hollandse Vechtplassengebied broeden Krooneenden, maar in veel kleinere aantallen. Daarbuiten vormen de Rottemeren/Zevenhuizerplas (ZH) sinds de jaren negentig de belangrijkste broedplaats met 5-10 paren. Recent zijn ook verschillende andere gebieden ge(her)koloniseerd, zoals enkele Randmeren (Drontermeer, Veluwemeer, Wolderwijd) en de Reeuwijkse Plassen (ZH). Buiten de genoemde gebieden zijn voornamelijk incidentele broedgevallen bekend.

Op de broedplaatsen is de aanwezigheid van voldoende voedsel in de vorm van kranswieren of andere waterplanten een belangrijke voorwaarde voor vestiging. Het gaat doorgaans om open wateren met kleine eilanden en moerassige oevers. De nesten liggen meestal dicht bij de oever, in moerassige vegetaties of op droge bodem, maar vrijwel altijd onder dekking van takken of struiken. In juli start de vleugelrui. Vrouwtjes met jongen ruien in het broedgebied, de overige vogels vormen groepen in gebieden met een overdaad aan kranswieren, zoals de Vinkeveense Plassen, de Gouwzee, het Veluwemeer en het Wolderwijd (VAN DER WINDEN ET AL. 1994, RUITERS ET AL. 1994, S. DIRKSEN, M. POOT, J. VAN DER WINDEN ONGEPUBL.). De aantallen ruiers en het gebruik dat ze van genoemde gebieden maken, wisselen jaarlijks. Ook hier vormen de Vinkeveense Plassen de kern; het aantal ruiers hier ligt in de orde van grootte van het aantal broedparen.

VERANDERINGEN

De Krooneend heeft zich vanaf de jaren dertig in Nederland gevestigd. Broeden werd in 1942 met zekerheid vast-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 48 (3%)
No. of squares
- mogelijk 24 (50%)
  possible
- waarschijnlijk 11 (23%)
  probable
- zeker 13 (27%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +2 (+9%)
No. of squares
- verdwenen 13
  disappeared
- verschenen 15
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (63%)
- 4 - 10 (25%)
- 11 - 25 (4%)
- 26 - 100 (8%)
- 101 - 500
- > 500

gesteld. Hoewel door sommigen aan de wilde herkomst wordt getwijfeld (LENSINK 1996B) en het zeker is dat af en toe vogels uit watervogelcollecties de vrijheid krijgen, duidt niets op een volledig door introductie ontstane broedpopulatie. Integendeel, de Krooneend vestigde zich in Nederland, Noord-Duitsland en Denemarken in een tijdvak waarin de soort zich in geheel Europa naar het westen uitbreidde (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Dat ook vogels voor de kooi werden bemachtigd, is niet vreemd gezien het fraaie uiterlijk van de Krooneend. Niet toevallig vestigden de vogels zich zowel in Nederland als elders in West-Europa vooral in gebieden met veel kranswieren.

De Krooneend is in Nederland altijd een schaarse en weinig verspreide soort geweest. Tijdens de vorige atlasperiode, in 1973-77, waren er naar schatting 40-60 paren aanwezig. Kort daarop zakten de aantallen in, om eind jaren tachtig een dieptepunt te bereiken met slechts 6-15 paren. In het laatste decennium van de 20e eeuw namen de aantallen weer toe, eerst in het kerngebied de Vinkeveense Plassen, daarna ook elders. De veranderingskaart toont duidelijk de recente uitbreiding in West-Nederland, met de Rottemeren en de Reeuwijkse Plassen als belangrijkste nieuwe gebieden. Langs de Randmeren is de verspreiding ten opzichte van de vorige atlasperiode nog niet hersteld. Hier werden pas in de tweede helft van de jaren negentig weer broedgevallen gemeld, met oplopende aantallen vanaf 1999.

De sterke aantalschommelingen houden verband met veranderingen in het aanbod van waterplanten en dan vooral kranswieren. In de jaren zeventig en tachtig was het Nederlandse oppervlaktewater sterk geëutrofieerd en uit vele plassen verdwenen kranswieren en de bijbehorende Krooneenden als sneeuw voor de zon (RUITERS ET AL. 1994, VAN DER WINDEN ET AL. 1994). Vanaf begin jaren negentig leidde verbetering van de waterkwaliteit in verschillende gebieden tot terugkeer of uitbreiding van kranswiervegetaties (Vinkeveense Plassen, Botshol, Randmeren). Gelijktijdig hiermee namen de aantallen Krooneenden toe en verbeterde het broedresultaat. In Vinkeveen produceerden de broedparen veel jongen, die in de nazomer profiteerden van de kranswieren aldaar en elders (DIRKSEN & VAN DER WINDEN 1996).

Een recente aantalstoename wordt ook gemeld uit Zwitserland en Zuid-Duitsland. Na het herstel van waterplanten op een aantal grote meren (Lac de Neuchâtel, Vierwaldstätter See, Bodensee) verblijven hier vele duizenden Krooneenden in herfst en winter (KELLER 2000A, 2000B, 2001). Het is aannemelijk dat het om een verplaatsing vanuit Spaanse gebieden gaat.

AANTALLEN

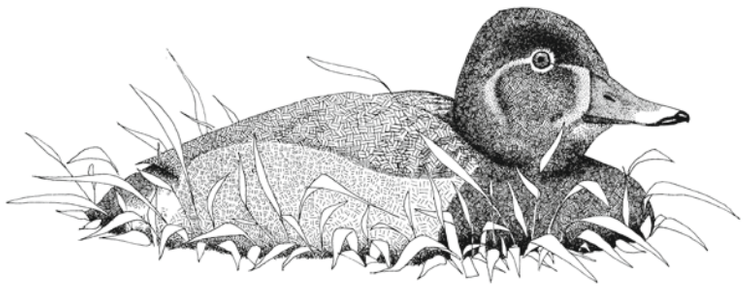
Naar schatting broedden er in de atlasperiode 120-170 paren in Nederland. Een verdere landelijke toename lijkt in het verschiet te liggen. Er is niet alleen een potentieel voor toename in gebieden waar de aantallen recent zijn gaan groeien (Randmeren, Reeuwijkse Plassen), maar ook daarbuiten.

Sjoerd Dirksen & Jan van der Winden

SUMMARY

Very local breeding bird, with a concentration of breeding pairs (50% of national population) around the Vinkeveense Plassen in the central part of the country. Breeding distribution is strongly correlated with the occurrence of stoneworts and other submerged macrophytes. The small Dutch breeding population (first breeding in 1942, 40-60 bp in 1973-77) collapsed as most water bodies became eutrophicated and aquatic vegetations disappeared from the 1980s onwards. However, it recovered due to improved water quality and subsequent recovery of aquatic vegetations in the 1990s. In 1998-2000 120-170 bp were recorded, tending to increase further.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Tafeleend

Aythya ferina

De Tafeleend is in de broedtijd een bewoner van ondiepe en (matig) voedselrijke wateren. Het voedsel, dat in tegenstelling tot de Kuifeend vooral plantaardig is, wordt voornamelijk duikend verzameld. Het broedgebied strekt zich uit over de gematigde streken van Ierland tot het Bajkalmeer in oostelijk Centraal-Azië. In West-Europa is de Tafeleend als broedvogel een betrekkelijke nieuwkomer. Rond 1850 reikte het aaneengesloten broedgebied in het westen tot aan de Elbe. Daarna werden eerst Zweden en Finland gekoloniseerd, vervolgens Denemarken en - vanaf eind 19e eeuw of iets eerder - Nederland. Begin 20e eeuw verspreidde de soort zich verder over Midden-Europa, Groot-Brittannië en Frankrijk. Na 1950 werd het broedgebied uitgebreid met Spanje, Italië en Griekenland.

VOORKOMEN

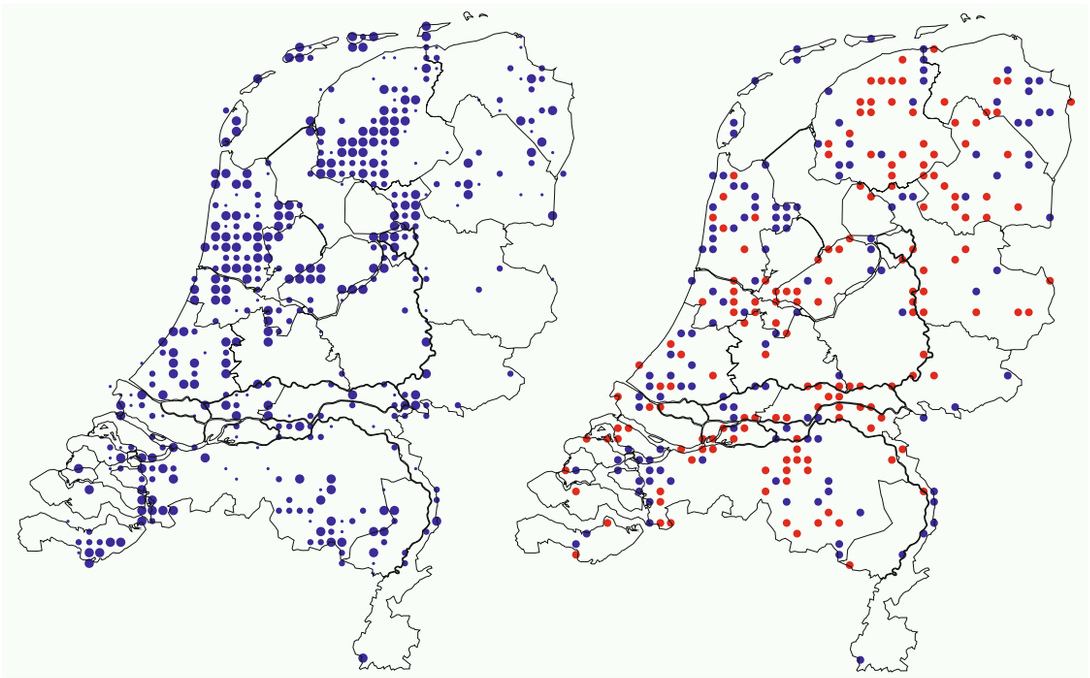
Vastgesteld als zekere of waarschijnlijke broedvogel in ongeveer eenvijfde van de atlasblokken is de Tafeleend vooral voorbehouden aan de lage delen van Nederland. De verspreiding is het meest aaneengesloten in de laagveengebieden van Friesland, Noordwest-Overijssel en Noord-Holland. Voorts komen relatief veel Tafeleenden voor in de Oostvaardersplassen, de Vechtplassen en het noordelijk en oostelijk Deltagebied. Op de Waddeneilanden, in de duinstrook, in de laagveengebieden van Zuid-Holland en in het rivierengebied is het voorkomen minder ruim dan verwacht op grond van de aanwezige oppervlakte moerassen en plassen. In de zeekleigebieden van Groningen, Friesland, Flevoland en West-Nederland laat de Tafeleend op veel plaatsen verstek gaan. Op de hoge gronden is het schaarse broedvoorkomen beperkt tot voedselrijke vennen, ontgrondingen en soms ook visvijvers (Valkenswaard).

VERANDERINGEN

De soort heeft ten opzichte van 1973-77 enig terrein moeten prijsgeven, want het aantal verlaten atlasblokken is iets groter dan het aantal nieuw bezette blokken. Vooral in Friesland, Drenthe, Flevoland, het oostelijk rivierengebied en het midden van Noord-Brabant heeft de Tafeleend wat veren moeten laten. De meeste winst is behaald in het westen van het land.

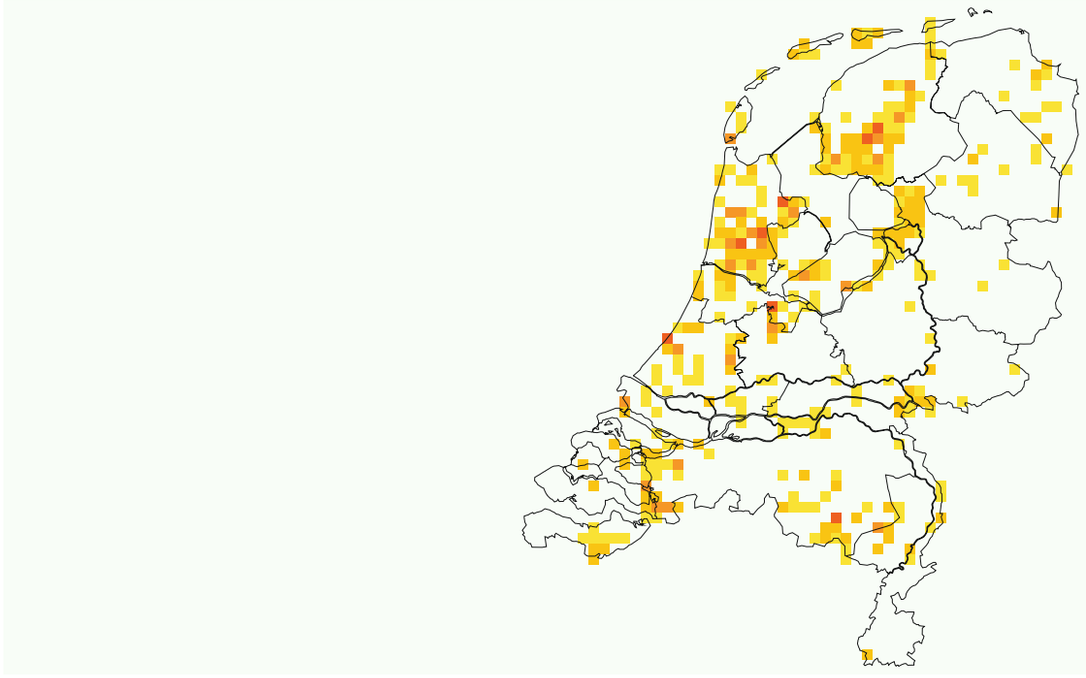
De soort kent in Nederland een geschiedenis met ups en downs (OVERZICHT IN BIJLSMA ET AL. 2001). Aanvankelijk als broedvogel beperkt tot Friesland en Noord-Brabant, trad een noemenswaardige verruiming van de verspreiding pas op vanaf de jaren veertig van de 20e eeuw, toen het broedareaal met het Noord-Hollandse veenweidegebied werd uitgebreid. In 1973-77 broedde de soort verspreid over het hele land met als kerngebieden Friesland, Noordwest-Overijssel, het Noord-Hollandse veenweidegebied, het rivierengebied en de Peel. Van een omvangrijke verdere uitbreiding sindsdien is geen sprake.

Broedvogeltellingen in geheel Nederland suggereren een stijgende trend tot ongeveer 1980, gevolgd door een lichte afname. In de Noord-Hollandse veenweidegebieden, waar de aantallen in de periode 1970-89 met 50-75% daalden, zou dit te wijten zijn aan het minder uitbaggeren van sloten. In het troebele, ondieper wordende water is onvoldoende voedsel voor Tafeleenden te vinden. In dezelfde periode was er een explosieve groei van het aantal broedparen van 20 naar 100 in de infiltratiegebieden in de duinen bij Zand-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 421 (25%)
No. of squares
- mogelijk 78 (19%)
  possible
- waarschijnlijk 158 (38%)
  probable
- zeker 185 (44%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -23 (-7%)
No. of squares
- verdwenen 160
  disappeared
- verschenen 137
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (55%)
- 4 - 10 (35%)
- 11 - 25 (7%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

voort, die door de komst van de vos en toegenomen concurrentie om voedsel met vissen even snel ongedaan werd gemaakt (RUITENBEEK ET AL. 1990). In sommige gebieden is echter van afname geen sprake, zoals in De Wieden in Noordwest-Overijssel, waar een toename plaatsvond van 90-100 paren in 1982 tot 225 in 1995 (VELDKAMP 1999A).

Waarom de Kuifeend het als broedvogel in Nederland zoveel beter doet dan de Tafeleend, laat zich niet zomaar verklaren. Doordat de waterkwaliteit in de jaren negentig veelal is verbeterd, zou verwacht kunnen worden dat dit de meer vegetarische Tafeleend in de kaart zou spelen. Buiten de broedtijd lijkt dit regionaal ook het geval te zijn, want in de verspreiding van de najaars- en winterpopulatie zijn inderdaad veranderingen opgetreden. Zo werd de afname in het IJsselmeergebied vanaf begin jaren tachtig - vermoedelijk vanwege verminderd aanbod van driehoeksmosselen (VAN EERDEN ET AL. 1997) - gevolgd door sterke toename op de Randmeren, met name Veluwemeer en Gooimeer, vanaf begin jaren negentig (VOSLAMBER & VAN WINDEN 1999). Deze toename houdt waarschijnlijk verband met het herstel van ondergedoken waterplanten hier (NOORDHUIS 2000B). Tot dusverre heeft de ook elders geconstateerde verbetering van de waterkwaliteit evenwel nog niet geleid tot een toename van het aantal broedparen. Wellicht heeft deze verbetering zich nog onvoldoende vertaald in een grootschalig herstel van de voor Tafeleenden belangrijke onderwatervegetaties?

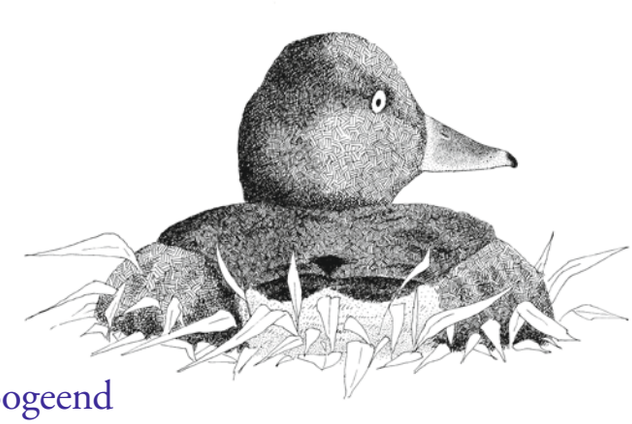
AANTALLEN

De schattingen per atlasblok leveren een aantal van ruim 1900 broedparen op, zodat de landelijke schatting voor 1998-2000 op 1700-2100 paren wordt gesteld. Dit betekent een toename sinds de vorige atlas (1000-1300 paren in 1973-77) maar een stagnatie ten opzichte van begin jaren tachtig (1600-2300 paren in 1979-85).

Ronnie Veldkamp

SUMMARY

The main breeding areas are located on the lower peat soils in the northwest half of the country. The breeding area has somewhat contracted (except for the core areas) compared to the 1970s. Census results suggest an increase up to about 1980, followed by a slight decrease afterwards. However, local trends may be conflicting. Common Pochards apparently did nog benefit from improved water quality and recovery of aquatic vegetations. Stagnation in breeding numbers (1700-2100 bp in 1998-2000, clearly more than the 1000-1300 in 1973-77, but at the same level as in 1979-85) contrasts with the continuing increase of Tufted Duck.

Witoogeend

Aythya nyroca

In de Westelijke Palearctis is het voorkomen van de Witoogeend voornamelijk beperkt tot enkele geïsoleerde populaties in Spanje en Oost-Europa, met name Roemenië, Moldavië en Hongarije. Verder oostwaarts komen omvangrijke populaties voor van Centraal-Azië tot in Mongolië. De meeste Europese Witoogeenden overwinteren in Noord-Afrika en rond de Middellandse, Zwarte en Kaspische Zee. De broedhabitat wordt gevormd door rivierdelta's en zoet- en brakwatermeren met een goed ontwikkelde oevervegetatie en een grote verscheidenheid aan (onder)waterplanten, die als voedsel dienen. Het nest van deze verborgen levende duikeend wordt goed verstopt tussen de dichte oeverbegroeiing. De soort is in Europa dramatisch afgenomen, en wordt door BirdLife International (2000) als bedreigd beschouwd. De Europese populatie is vooral gedecimeerd door het op grote schaal droogleggen van waterrijke gebieden.

VOORKOMEN

Zekere broedgevallen zijn tijdens de atlasperiode niet vastgesteld. De hier opgevoerde gevallen hebben betrekking op vogels die gedurende langere tijd aanwezig waren in geschikte broedhabitat en/of gemengde broedparen met Kuifeend vormden. Voorbeelden zijn een vrouwtje Witoogeend gepaard - en ook baltsend - met een mannetje Kuifeend in het Witte Veen (OV) en een Witoogeend-mannetje met een vrouwtje Kuifeend in de Deurnse Peel (NB), beide in 1998. Dergelijke partnerschappen zijn ook in voorgaande jaren vastgesteld, soms enkele jaren lang zoals in Noordwest-Overijssel. Dat soorteigen partners blijkbaar schaars zijn, typeert de marginale positie die Nederland binnen het verspreidingsgebied van de soort inneemt. In de Engbertdijksvenen (OV) zijn bijna jaarlijks Witoogeenden gezien, maar werden geen broedgevallen vastgesteld.

VERANDERINGEN

Nederland bevindt zich aan de uiterste noordwestgrens van het verspreidingsgebied van de Witoogeend en heeft nooit veel betekenis als broedgebied gehad. Het aantal broedmeldingen liep in de tweede helft van de 20e eeuw terug, ondanks de sterk toegenomen onderzoeksintensiteit (BIJLSMA ET AL. 2001). Mogelijk stamt een deel van de Nederlandse vogels overigens van oorsprong uit waterwildcollecties.
Tijdens de vorige atlasperiode (1973-77) werden vrijwel jaarlijks broedgevallen vastgesteld in het Naardermeer en de Botshol en werden ook incidentele broedgevallen gemeld uit Midden-Friesland en de Groote Peel. Al deze gebieden zijn inmiddels verlaten. De Witoogeend is dus zo mogelijk nog zeldzamer geworden dan hij al was. Deze achteruitgang komt overeen met de situatie elders in Europa. Zo worden uit Zuid-Duitsland amper meer broedgevallen gemeld, terwijl de soort er tot in de jaren zeventig een jaarlijkse broedvogel was (MÄDLOW & MODEL 2000).

AANTALLEN

In 1998-2000 werden 0-3 (meng)paren per jaar gemeld.

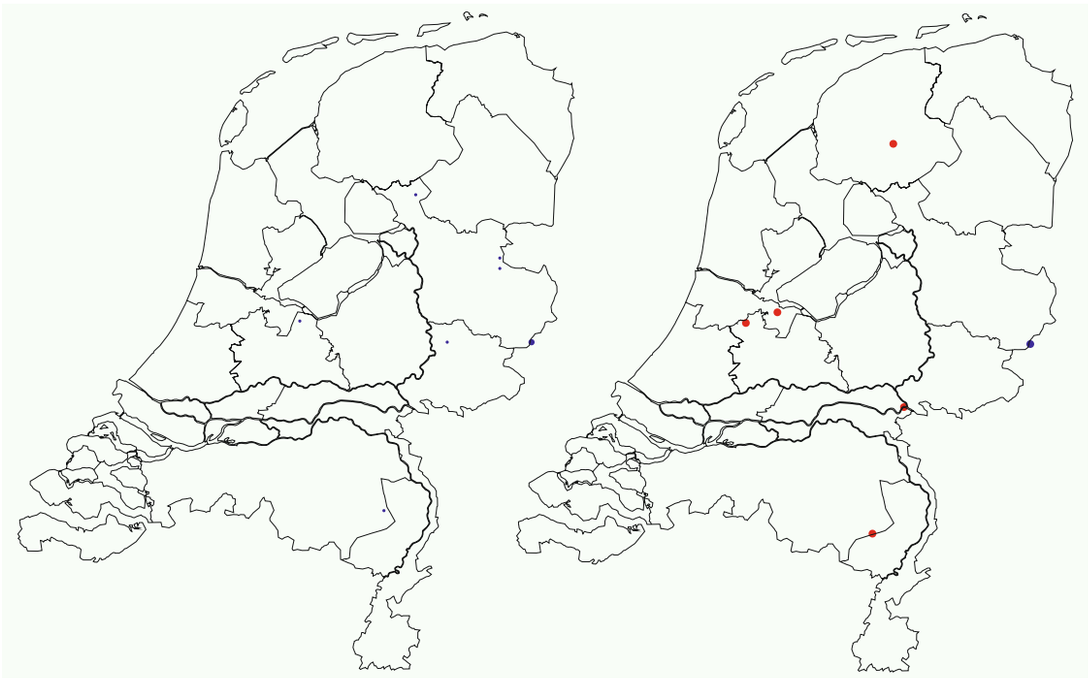
Gert Ottens

SUMMARY

Breeding could not be confirmed in 1998-2000. Most records refer to mixed pairs with Tufted Duck. The species was always very rare as a breeding bird, but bred almost annually in 1973-77. Breeding has become accidental in the 1990s.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 7 (0%)
No. of squares
- mogelijk 6 (86%)
  possible
- waarschijnlijk 1 (14%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -4 (-80%)
No. of squares
- verdwenen 5
  disappeared
- verschenen 1
  new

Bergeend
Tadorna tadorna
Midden 20e eeuw werd de Bergeend nog als een kenmerkende broedvogel van de duinstreek beschouwd. Anno 2000 reikt de verspreiding ver landinwaarts, terwijl de populatie in het duin juist is afgenomen!
(zie pagina 112-113)

Zomertaling
Anas querquedula
Zijn gehechtheid aan zompige weiden maakt de Zomertaling tot een met recht kritisch te noemen weidevogel. Het enige 'goede' nieuws betreft het feit dat de al decennialang geconstateerde afname nu in een trager tempo verloopt.
(zie pagina 130-131)

Kuifeend

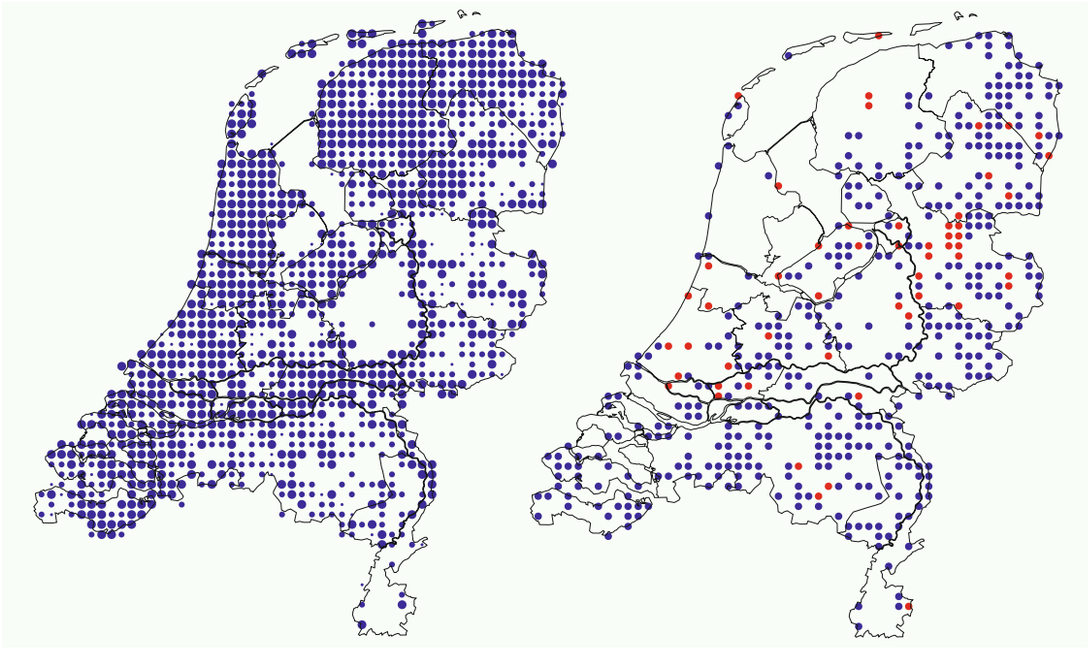
Aythya fuligula

De Kuifeend, broedvogel in de gematigde zones van Eurazië, heeft zich sedert begin 20e eeuw sterk uitgebreid aan de noord- en westrand van zijn broedareaal. Nederland vormt hiervan een voorbeeld. Hier namen de aantallen, na incidentele broedgevallen in de eerste helft van de eeuw, explosief toe vanaf de jaren vijftig. Veranderende klimatologische omstandigheden, resulterend in uitdroging van delen van Azië, kunnen hierbij een rol hebben gespeeld, evenals de eutrofiëring van onze binnenwateren. Jonge Kuifeenden zijn immers vanaf het verlaten van het ei vrijwel geheel aangewezen op dierlijk voedsel zoals slakjes en insecten. Dat verklaart ook waarom de Kuifeend relatief laat met broeden begint (half mei-half juni), wanneer de macrofauna zich door de opwarming van het water voldoende heeft ontwikkeld. Ook de uitbreiding over West- en Zuid-Europa van de driehoeksmossel (stapelvoedsel in het winterhalfjaar) kan de westwaartse uitbreiding van de Kuifeend hebben bevorderd. Het IJsselmeer werd daardoor een van de belangrijkste overwinteringsgebieden, een betekenis die dit gebied pas kreeg toen het na de afdamming geleidelijk zoeter werd en driehoeksmosselen zich massaal vestigden. De Nederlandse broedvogels wijken 's winters zowel uit naar westelijker (vooral volwassen vogels) als zuidelijker (vooral jongen) gelegen gebieden.

VOORKOMEN

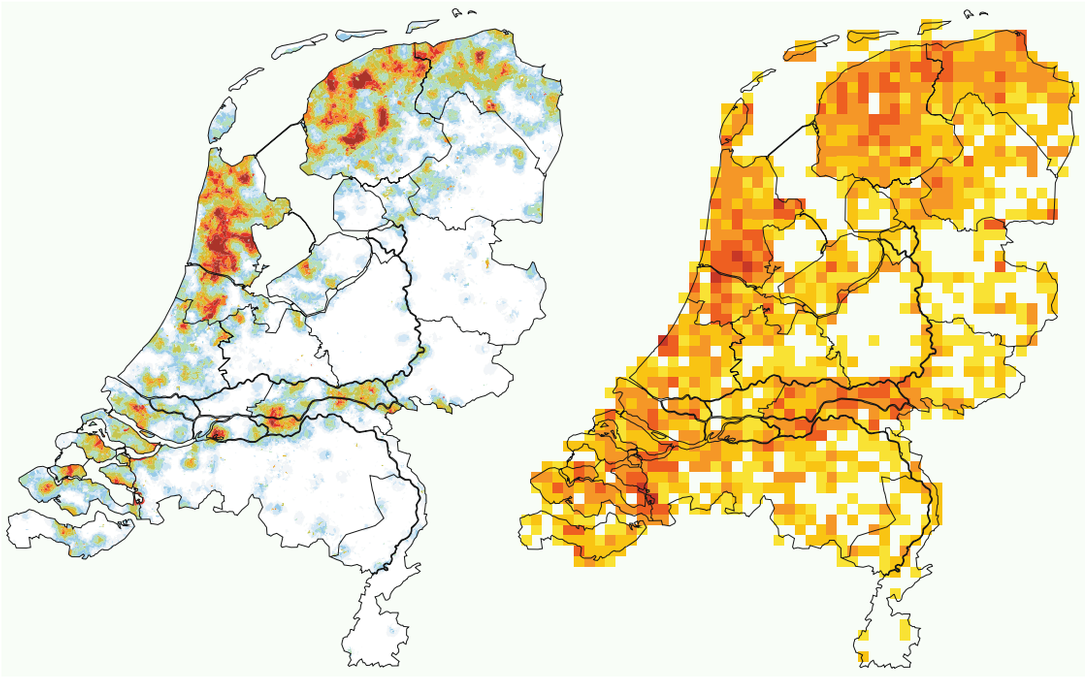
Kuifeenden zijn in bijna driekwart van de atlasblokken vastgesteld. Grofweg kan men stellen dat de Kuifeend als broedvogel alleen ontbreekt in de hogere en droge delen van Drenthe, Overijssel, Gelderland (Veluwe), oostelijk Noord-Brabant en Limburg.

De relatieve dichtheidskaart toont een zwaartepunt in de waterrijke gebieden van Groningen, Friesland, Noord-Holland, het rivierengebied en de Delta. Dat de soort in de zeekleigebieden van Noord-Holland en het noorden van het land hoge dichtheden bereikt, komt dankzij de aanwezigheid van niet al te brede, voedselrijke wateren met een voorkeursdiepte van 1,5-3 m. Door hun beschutte ligging en geringe diepte ontwikkelt zich hier in de voorzomer in snel tempo een relatief dichte macrofauna. In tegenstelling tot veel andere eendensoorten, moeten jonge Kuifeenden met een energieverslindende methode (duiken) hun bewegend voedsel bemachtigen. Voor hun energiebalans is de aanwezigheid van veel dierlijk voedsel in de eerste levensweken daarom van groot belang. Langdurige koudeperioden in juni werken zeer negatief uit op het broedsucces. Bredere wateren, waar de opwarming van het water langzamer verloopt en de macrofauna zich bijgevolg later ontwikkelt, worden meestal later opgezocht of zijn schaarser bezet (let op de relatief lage dichtheden in Flevoland, waar de tochten en vaarten diep en breed zijn). In wateren die ondieper zijn dan ongeveer 1 m kan nauwelijks worden gefoerageerd door verslibbing en 'opwolking' van de bodem. Regelmatig uitbaggeren van poldersloten is daarom voor Kuifeenden van belang. Dit verklaart ook de veel geringere dichtheid in bijvoorbeeld Zuidwest-Friesland en Waterland, waar sloten en vaarten ondiep of slikkerig zijn. De aanwezigheid van driehoeksmossels in het broedgebied is niet van belang; er bestaat een duidelijk verschil - zeker voor jonge vogels - tussen de voedselvoorkeur in de broedtijd (slakjes, insecten) en de winterperiode (driehoeksmosselen). Het maakt voorts niet veel uit of de sloten en vaarten omgeven zijn door gras- of akkerland; er wordt zowel in grasland, akkers als in struweel gebroed, mits er geen ernstige verstoring optreedt. Een afwisseling van akkers en grasland of de aanwezigheid van niet-bebouwde overhoeken en brede wegbermen is gunstig. Nabij de kerngebieden komt de Kuifeend ook in stedelijk

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1248 (75%)
No. of squares
- mogelijk 67 (5%)
  possible
- waarschijnlijk 427 (34%)
  probable
- zeker 754 (60%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +380 (+50%)
No. of squares
- verdwenen 53
  disappeared
- verschenen 433
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

1 - 3 (31%)
4 - 10 (32%)
11 - 25 (27%)
26 - 100 (10%)
101 - 500 (1%)
> 500

gebied voor indien er ruige, brede oevers langs kanalen en grachten aanwezig zijn, zoals in breed opgezette nieuwbouwwijken uit de jaren zeventig.
Kuifeenden hebben soms een neiging om dicht bij elkaar te broeden, zodat er enige kolonievorming optreedt. Vermoedelijk wordt dit verschijnsel bevorderd doordat woerden weinig belangstelling tonen om andere vrouwtjes in de broedtijd lastig te vallen, in tegenstelling tot sommige andere eenden (Wilde Eend!).

VERANDERINGEN

Vergeleken met de vorige broedvogelatlas is de Kuifeend in ruim 430 blokken nieuw verschenen, terwijl hij in dik 50 blokken verdween. De Nederlandse broedpopulatie is, na de explosieve groei vanaf de jaren vijftig, gedurende de laatste kwart eeuw in een veel geleidelijker tempo toegenomen en heeft zich over vrijwel het hele land verspreid. De recente groei vond vooral plaats buiten de oorspronkelijke kerngebieden van Noord-Holland en Friesland, eerst richting het rivieren- en Deltagebied, later ook naar de zandgronden. Daar zijn de dichtheden echter gewoonlijk laag. Ook bij onze zuider- en oosterburen is er sprake van een toename (BAUER & BERTHOLD 1996).
De Kuifeend is veruit het talrijkst in agrarische gebieden met een wijd vertakt net aan oppervlaktewateren. De top lijkt hier te zijn bereikt rond 1990, daarna is er een zekere stabilisatie opgetreden. Maar per gebied kunnen er aanzienlijke verschillen zijn, die samenhangen met grondgebruik (intensieve veehouderij tegenover verruiging), grondwaterpeil en het slotenbeheer, waarbij regelmatige schoning en uitdieping belangrijk zijn (ZOMERDIJK 1991, POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Het vaker maaien van wegbermen is nadelig voor deze eend. In moerasgebieden, waar de dichtheden overigens achterblijven bij die in de kerngebieden en waar de Kuifeend zich ook meestal pas later heeft gevestigd, vlakt de opwaartse trend inmiddels eveneens af. De infiltratiegebieden in de duinen kenden opvallende fluctuaties. Zo groeide de populatie in de Amsterdamse Waterleidingduinen explosief vanaf begin jaren zestig, gevolgd door een dramatische daling halverwege de jaren tachtig. Vossenpredatie en mogelijk voedselconcurrentie van de toegenomen visstand waren hiervoor verantwoordelijk. Vergrassing en toename van andere prooidieren voor de vos (konijn) hebben weer tot een geleidelijk herstel geleid (VAN DER VALK 1996).

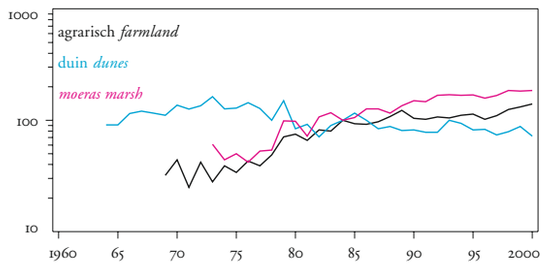
AANTALLEN

Uitgaande van de schattingen per atlasblok (bijna 16.000 paren) kan de huidige broedpopulatie op 14.000-18.000 paren worden geschat. Tijdens de eerste atlas, medio jaren zeventig, ging het om minstens 6000 paren.

P.J. Zomerdijk

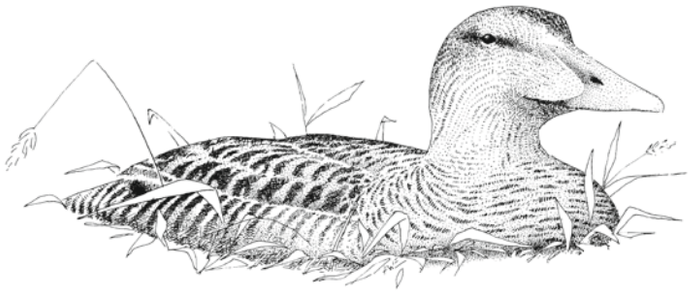
SUMMARY

Although the species is absent nowadays only in dry areas, the northwest half of the country clearly holds the highest densities, especially farmland intersected by ditches with a depth of 1,5-3 m. The major range expansion since the 1970s is part of a long-term trend. Breeding censuses suggest that numbers in optimal habitats have reached stabilisation in the 1990s, or fluctuate according to local management (farmland) or natural factors (heavy predation by red foxes in coastal dunes). In 1998-2000 some 14,000-18,000 bp were estimated, compared to 6000 in 1973-77.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: VWG Wageningen e.o.

Eider

Somateria mollissima

Eiders broeden langs de kusten van noordelijk Eurazië en Amerika. In de loop van de 20e eeuw is de broedpopulatie van Waddengebied en Oostzee sterk gegroeid, waarschijnlijk een herovering van door menselijke overexploitatie verloren gegaan broedgebied. De Nederlandse Waddenzee vormt momenteel de zuidelijkste Europese broedplaats van belang. Eiders leven hier vooral van mossels en kokkels en in mindere mate nonnetjes, alikruiken, strandkrabben en zeesterren. In de Noordzee vormt de gewone strandschelp de belangrijkste prooi. De nesten liggen dicht bij zee in helmpollen of andere hoge grassen, onder struweel en soms ook geheel open en bloot op kwelders en in duinen. Deze gebieden worden gewoonlijk gedeeld met andere grondbroeders zoals meeuwen. Eidervrouwtjes broeden hun leven lang op dezelfde plek en trekken daar nooit ver vandaan. De mannetjes, waarmee 's winters op zee een paarband ontstaat, kennen zo'n plaatstrouw niet. De broedtijd valt van april tot in juni. Het vrouwtje trekt direct na de uitkomst van het laatste ei met de jongen naar zee. De beschikbaarheid van voldoende voedsel - speciaal kleine kokkels en mossels - is bepalend voor de levenskansen van de jongen. In jaren waarin voedsel schaars is, vallen vrijwel alle kuikens ten prooi aan infectieziekten en predatie door meeuwen. Goede jaren zijn in het Waddengebied schaars, maar dit wordt gecompenseerd door een normaliter lange levensduur van adulte vogels (SWENNEN 1991).

VOORKOMEN

De verspreiding is vrijwel beperkt tot het Waddengebied, meer specifiek de eilanden aldaar. Daarbuiten komen Eiders alleen langs de Fries-Groningse Waddenkust regelmatig tot broeden, met name bij Holwerd en Hornhuizen, en op Neeltje Jans in de monding van de Oosterschelde. Incidentele broedgevallen in de atlasperiode zijn verder gemeld van het Forteiland bij IJmuiden (waarschijnlijk broedgeval in 1999; COTTAAR 1999) en op de Maasvlakte (nestvondst 8e Petroleumhaven in 1999; N. VAN SWELM PERS. MED.). Verder werden in de broedtijd volwassen paren in potentiële broedhabitat gezien bij de Schelphoek op Schouwen (1999), in Saeftinge (1999) en op het Veluwemeer (2000).

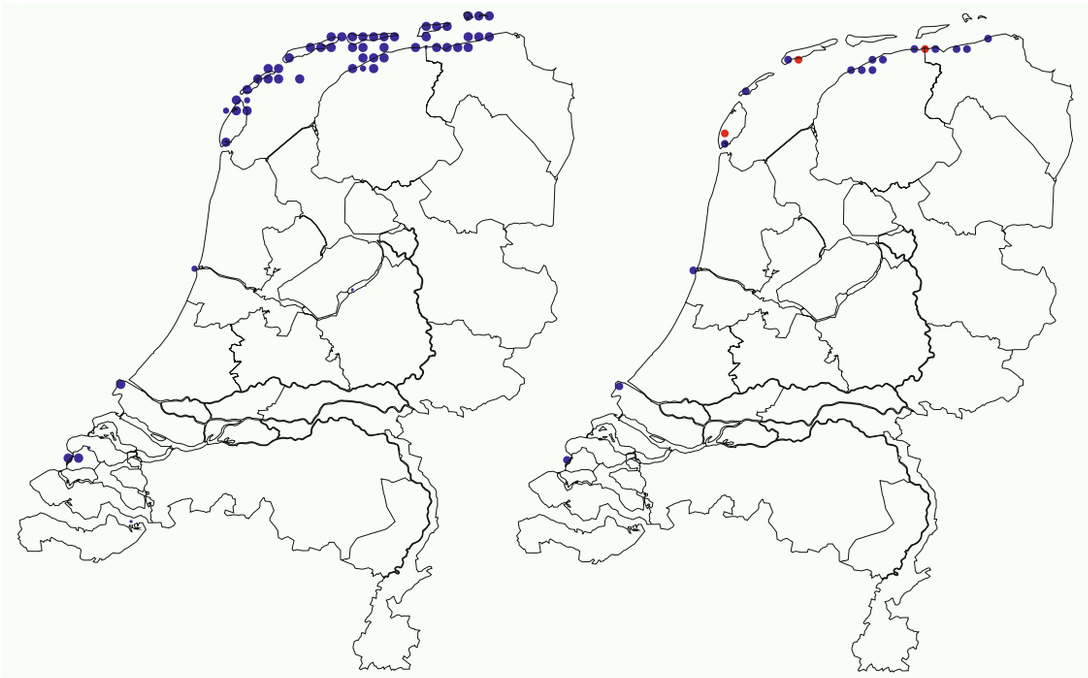
Het tellen van eiderkolonies is een *crime*. Het zoeken van nesten kost veel tijd en is in de uitgestrekte broedterreinen alleen steekproefsgewijs te doen. Goed verborgen nesten worden ongetwijfeld gemist evenals paren die niet tot eileg komen, wat - net als bij Bergeenden - regelmatig voorkomt. Het extrapoleren van aantallen in steekproeven naar grotere gebieden is een hachelijke zaak, omdat de nestdichtheden pleksgewijs sterk verschillen: van echte kolonies tot zeer verspreide nesten. Beter te standaardiseren methoden, zoals het tellen van adulte mannetjes en vrouwtjes op of bij de broedplaatsen in april en mei, worden nog niet door alle terreinbeheerders toegepast. Met deze kanttekeningen in gedachten moet worden gekeken naar de kaart met aantalsopgaven. Belangrijke concentraties bevinden zich op noordelijk Texel, in de duinen van Vlieland, de Boschplaat op Terschelling, de Oerderduinen en De Hon op Ameland, de Oosterkwelder op Schiermonnikoog en op Griend, Rottumeroog en Rottumerplaat. Terschelling, Vlieland en Schiermonnikoog herbergen ieder 2000-3500 paren, Rottumerplaat rond 1000. Buiten de Waddeneilanden broeden slechts enkele tientallen paren. Binnen de internationale

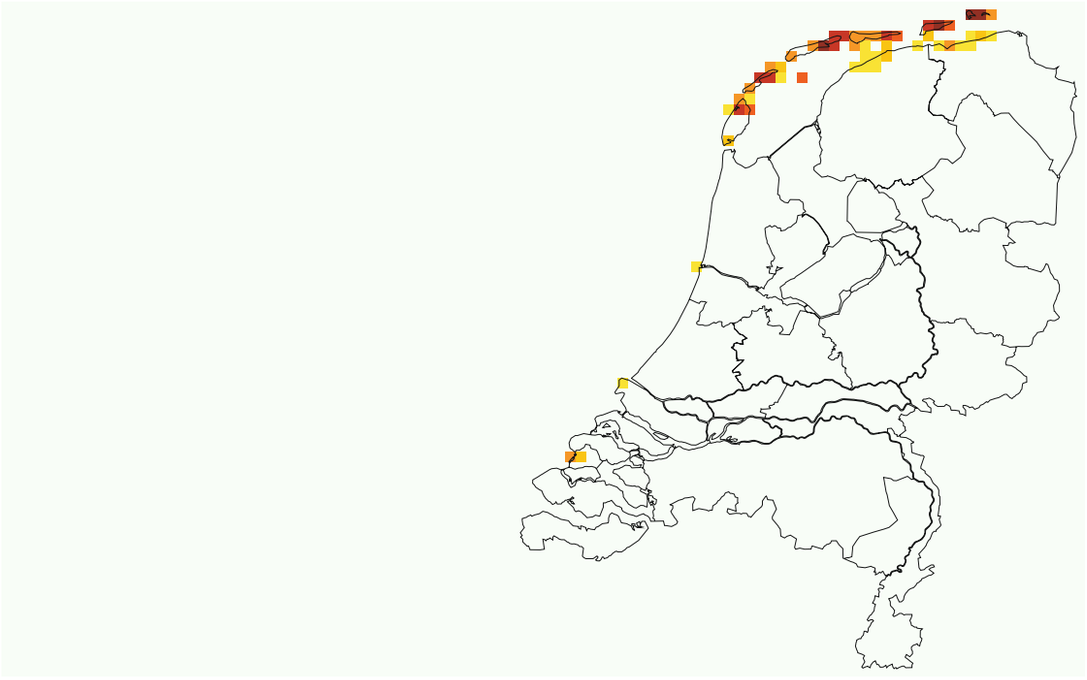
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 56 (3%)
No. of squares
- mogelijk 4 (7%) *possible*
- waarschijnlijk 4 (7%) *probable*
- zeker 48 (86%) *confirmed*

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +13 (+62%)
No. of squares
- verdwenen 3 *disappeared*
- verschenen 16 *new*

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (33%)
- 4 - 10 (13%)
- 11 - 25 (23%)
- 26 - 100 (8%)
- 101 - 500 (15%)
- > 500 (8%)

Waddenzee is het belang van de Nederlandse broedplaatsen groot. In 1996 broedde slechts 13% van de broedparen in het Duitse en Deense deel van het Waddengebied (RASMUSSEN ET AL. 2000).

VERANDERINGEN

De verspreiding is sinds de vorige atlas iets verruimd. Op Neeltje Jans is het eerste nest gevonden in 1987 (SLUIJTER 1988). Sindsdien broedt de soort hier geregeld op dijken en pieren, met een maximum van 32 aanwezige paren en 17 gevonden nesten in 2000. De broedvogels foerageren ter plaatse, vaak op de aangroei van de dijken. Het broedsucces is over het algemeen laag (P. WOLF PERS. MED.). De vestiging op de Fries-Groningse kwelders stamt vermoedelijk van begin jaren negentig. Op de Waddeneilanden bleef de verspreiding ongewijzigd, maar namen de aantallen in de afgelopen kwart eeuw toe. De groei zit hem hier vooral in de kolonies op Schiermonnikoog, Rottumeroog en Rottumerplaat en in mindere mate die van Griend en Terschelling. Sinds midden jaren negentig lijkt de waddenpopulatie zijn plafond te hebben bereikt. Steekproefsgewijze tellingen wijzen zelfs op een geringe afname in 1998 en 1999, en een forse inzinking in 2000 (DIJKSEN & KOKS 2001A). Onderzoek op Griend wijst op een gering broedsucces in 2000 (OOSTERHUIS & HEIDEVELD 2000). Voeg hierbij de sterfte van liefst 21.000 door ondervoeding en parasieten verzwakte Eiders in de Waddenzee tussen november 1999 en juni 2000 (deels overigens vogels van buiten Nederland), en een negatief beeld dringt zich op. De oorzaak hiervoor is waarschijnlijk gelegen in structurele overbevissing van de natuurlijke kokkel- en mosselbestanden in de Nederlandse Waddenzee, in combinatie met een serie zachte winters die tot een geringe broedval van genoemde schelpdieren leidden (PIERSMA & CAMPHUYSEN 2001). Omdat het bestand aan 'wilde' mossels nu sterk gereduceerd is, worden - tot verdriet van de vissers - de commerciële mosselcultures steeds belangrijker voor de Eider. Daar komt nog bij dat ook de gewone strandschelpen in de Noordzee, die de Eiders als alternatief voedsel dienen, sedert eind jaren negentig zwaar bevist worden. Nu bewezen is dat mechanische bodemvisserij de populaties van veel schelpdieren voor langere tijd schaadt (PIERSMA ET AL. IN PRESS), rest de conclusie dat de toekomst van de Eider er somber uitziet. Dit ondanks een van overheidswege ingesteld en officieel toereikend quotum aan beschikbare schelpdieren voor Eiders en andere schelpdiereters.

AANTALLEN

Momenteel broeden naar schatting 8000-10.000 paren in ons land, ruim een verdubbeling ten opzichte van de vorige atlas (4000 paren in 1976).

Lieuwe Dijksen & Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Mainly concentrated at the Wadden Sea islands, elsewhere only small numbers breeding on the mainland coast of Friesland and Groningen and in the Delta. Breeding numbers are difficult to assess because of census problems, but it is obvious that the main colonies on Vlieland, Terschelling and Schiermonnikoog hold 2000-3500 bp each. About 87% of the international Wadden Sea population breeds in the Dutch part of the area. Only minor distributional changes occurred since the 1970s. A substantial increase in numbers (4000 bp in 1976, 8000-10,000 in 1998-2000) has recently levelled off. A future decline is likely, as the birds are faced with depleted food stocks (mussels and cockles) caused by human over-exploitation.

Deze soort is gesponsord door: VWG Texel

Brilduiker

Bucephala clangula

De Brilduiker is een broedvogel van water- en bosrijke gebieden in de wat koelere klimaatzones. Het verspreidingsgebied omspant een gordel om het noordelijk halfrond, waarbij de belangrijkste Europese broedgebieden in Finland, Zweden en Rusland liggen. Aan de zuidrand van het broedareaal is de verspreiding onderbroken, met kleine deelpopulaties in Denemarken, Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland. De Brilduiker verzamelt duikend zijn voedsel, dat bestaat uit schelpdieren en ander dierlijk zoetwaterleven. Ook donsjongen duiken hun voedsel op, dat in de eerste levensweken voornamelijk uit insecten(larven) bestaat. Brilduikers broeden in boomholtes, die soms op ruime afstand van het water kunnen liggen, en maken ook dankbaar gebruik van nestkasten.

VOORKOMEN

De Brilduiker kent een zeer beperkte verspreiding in Nederland, waarbij het IJsseldal tussen Zwolle en Zutphen het enige aaneengesloten broedgebied vormt. Buiten het IJsseldal en de aangrenzende Veluwerand zijn zekere broedgevallen alleen gemeld net bezuiden Haarlem en in het Markiezaatsmeer. De waarschijnlijke broedgevallen betroffen paartjes die tot diep in het broedseizoen aanwezig waren in geschikte broedhabitat, balts vertoonden, of bezoek aan een mogelijke nestplaats brachten. Aangezien wintergasten tot in mei in Nederland kunnen pleisteren, en deze hier al uitgebreide baltssessies uitvoeren, is het allerminst zeker dat er hier ook daadwerkelijk werd gebroed. Dit geldt in nog sterkere mate voor de meldingen van mogelijke broedvogels.

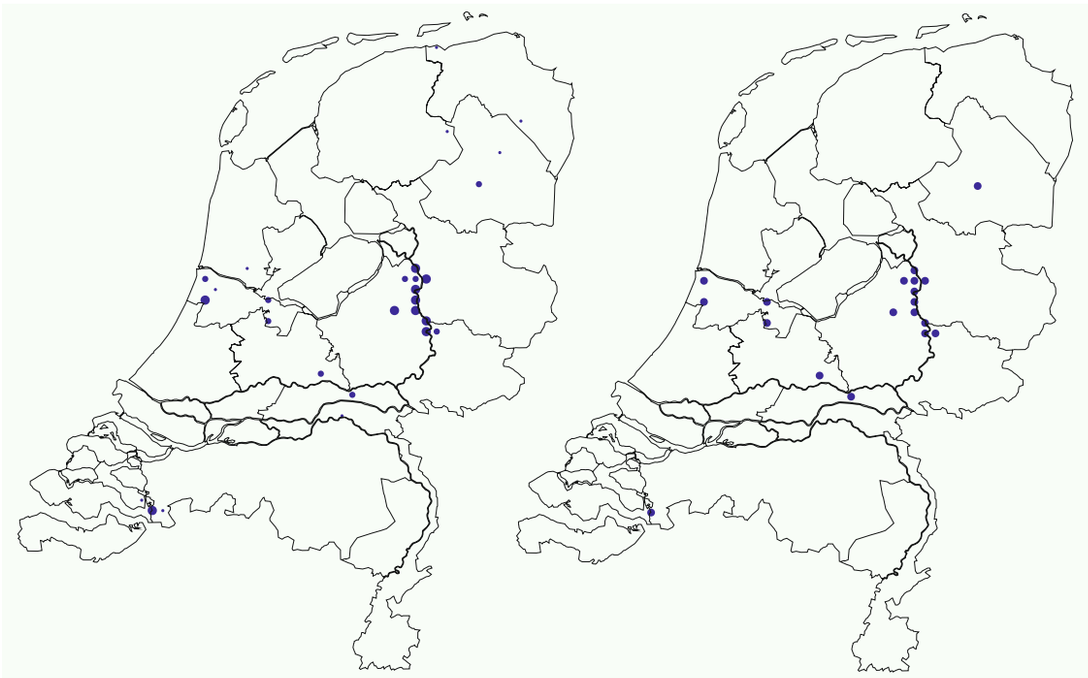
Langs de IJssel broeden Brilduikers in binnendijks gelegen landgoedbossen met vijverpartijen, die vaak zijn ontstaan uit oude dijkdoorbraken. In deze bossen nestelen ze gewoonlijk in natuurlijke boomholtes. Daarnaast wordt er gebroed in het uiterwaardengebied, waarbij knotbomen en in een aantal gevallen ook nestkasten en hoogstamfruitbomen dienst doen als nestplaats (P. VOSKAMP & J. DRIESSEN ONGEPUBL.). Volwassen Brilduikers prefereren diepere en/of door bos beschaduwde wateren die dientengevolge arm aan waterplanten zijn. Jonge Brilduikers daarentegen groeien op in wateren met een rijke begroeiing van waterplanten. Het vrouwtje begeleidt hiervoor de jongen, soms geruime afstanden afleggend en drukke verkeerswegen passerend, van de nestlocatie naar geschikte wateren. In een enkel geval worden broedgevallen vastgesteld op geruime afstand van de rivier, bijvoorbeeld bij Vaassen in 1999, aan de uiterste westrand van het IJsseldal. In deze gevallen bestaat er vermoedelijk geen directe binding met het uiterwaardengebied.

VERANDERINGEN

In 1973-77 werden mogelijke broedgevallen uit vier atlasblokken gemeld. Dit betrof vermoedelijk overzomeraars. Een opvallende zomerwaarneming was die van een vrouwtje in het IJsseldal tussen Veessen en Welsum op 5 juni 1977 (VAN DEN BERGH ET AL. 1979). In 1985 werd op deze locatie het eerste succesvolle broedgeval beschreven (HOTTINGA 1985). Een reeds een jaar eerder vastgesteld geslaagd broedgeval op het landgoed Rande bij Deventer werd door de waarnemers vermoedelijk onterecht toegeschreven aan ontsnapte vogels. Beide locaties werden in volgende jaren vrijwel onafgebroken bezet en vormden de kernen van waaruit verdere kolonisatie van het IJsseldal plaatsvond. In 1992 werd een maximum

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 28 (2%)
No. of squares
- mogelijk 9 (32%)
  possible
- waarschijnlijk 9 (32%)
  probable
- zeker 10 (36%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +19 (+1900%)
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 19
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

van 14 paren bereikt, waarna de stand leek te stabiliseren op ongeveer acht paren tussen Zutphen en Wijhe. In de atlasperiode vond een verdere kolonisatie plaats van gebieden juist ten zuiden van Zwolle, waarmee een totale stand van ongeveer twaalf paren in het IJsseldal werd bereikt (P. VOSKAMP & J. DRIESSEN ONGEPUBL.). Zekere broedgevallen buiten het IJsseldal bleven vooralsnog beperkt tot geografisch geïsoleerde en vaak eenmalige gevallen, in de jaren negentig onder meer te Sneek, in de Amsterdamse Waterleidingsduinen en langs het Veluwemeer. Een verdere kolonisatie van geschikt lijkende habitats in het overige rivierengebied laat nog op zich wachten. Mogelijk speelt hierbij concurrentie met de eveneens in holen broedende Mandarijneend een rol.

AANTALLEN

Tijdens het onderzoek voor de atlas werden in tien atlasblokken zekere broedgevallen vastgesteld. In zes daarvan ging het om één paar en in vier om twee paren. Gegeven de onzekerheid over de broedstatus elders wordt de Nederlandse populatie op 15-20 broedparen geschat.

Paul Voskamp

SUMMARY

Most breeding records are located within a small area on both sides of the river IJssel, where the species nests along ponds on estates and in the river forelands, sometimes far away from open water. Breeding was not recorded before 1985. Numbers in the core area grew rapidly but stabilised at 8-14 bp in the 1990s. Breeding elsewhere is accidental. The population in 1998-2000 is estimated at 15-20 bp.

Middelste Zaagbek

Mergus serrator

Het broedgebied van de Middelste Zaagbek strekt zich uit over de noordelijke delen van Amerika en Eurazië. In Europa is de soort het talrijkst op IJsland, in Fenno-Scandinavië, Noord-Rusland en delen van Groot-Brittannië. Kleinere aantallen komen tot broeden in Ierland, Nederland, Duitsland, Polen, de Baltische staten en Oekraïne. De nesten bevinden zich bij voorkeur op oevers en eilanden in kustgebieden, (bijna) getijloze zoute en brakke wateren, zoete binnenmeren en langs rivieren. Vanaf eind 19e eeuw breidt de Middelste Zaagbek zijn verspreidingsgebied in West-Europa langzaam naar het zuiden uit. Sinds 1993 ligt de zuidgrens ter hoogte van Noordwest-Frankrijk (DEMONGIN 1994). De dichtst bij Nederland gelegen vaste broedplaatsen van enige betekenis bevinden zich in het Duitse Waddengebied (RASMUSSEN ET AL. 2000). Gedurende het najaar worden de broedgebieden in Noord-Europa grotendeels verlaten, maar de broedvogels aan de zuidgrens van het verspreidingsgebied zijn standvogel of trekken slechts over korte afstanden weg. Overwinteren vindt vooral plaats in ondiepe brakke of zoute wateren langs de kusten van Oostzee, Noordzee en noordelijke Atlantische oceaan.

VOORKOMEN

In Nederland is het voorkomen van de Middelste Zaagbek als broedvogel beperkt tot eilanden in het Wadden- en Deltagebied. Op dergelijke locaties is de kans op verstoring door grondpredatoren minimaal. Het nest, meestal gelegen op korte afstand van de oever, wordt goed verborgen onder struweel of tussen een dichte vegetatie van grassen of kruiden. Alle broedplaatsen worden gekenmerkt door een grote mate van rust; het betreft vrijwel zonder uitzondering reservaten (ARTS & MEININGER 1995).

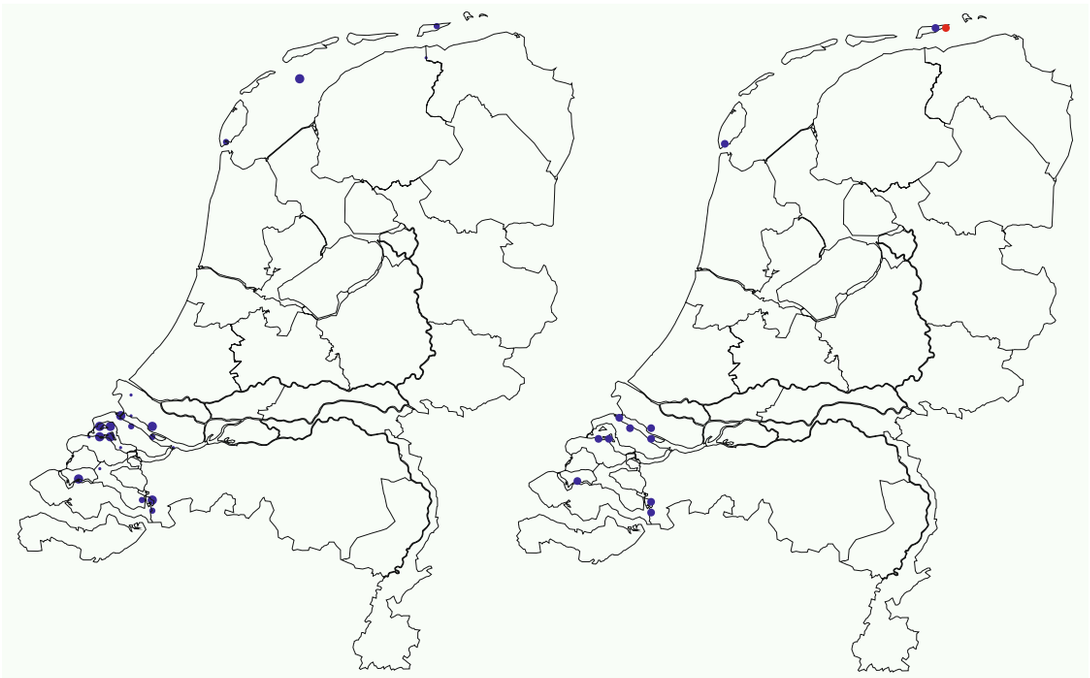
Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in het Deltagebied, waar zowel zoute (Grevelingenmeer), brakke (Veerse Meer, Markiezaatsmeer) als zoete (Haringvliet) wateren benut worden. Het Grevelingenmeer vormt veruit het belangrijkste broedgebied, met in de atlasperiode 17-20 broedparen. De Hompelvoet is hier de favoriete broedlocatie, op ruime afstand gevolgd door enkele nabijgelegen eilanden. De soort profiteert er van het heldere en visrijke water, waar op grondels en garnalen gefoerageerd kan worden. Het broedsucces wisselt sterk van jaar tot jaar onder invloed van weers- en voedselomstandigheden. In goede jaren worden vele tientallen jongen waargenomen (DE KRAKER 1989, K. DE KRAKER & P. DERKS PERS. MED.). In het Haringvliet verkiest de soort de verruigde rietlanden van de Korendijkse en Blanke Slikken en in mindere mate de Slijkplaat en de aangelegde eilanden bij de Scheelhoek. Het voedsel wordt vooral in brede kreken en achter oeververdedigingswerken gezocht, waar het water ondiep en relatief helder is. In het Veerse Meer komen jaarlijks kleine aantallen (minder dan 10 paren) tot broeden op de Middelplaten. Veel schaarser is de soort in het Markiezaatsmeer, met in de atlasperiode 1-2 broedparen.

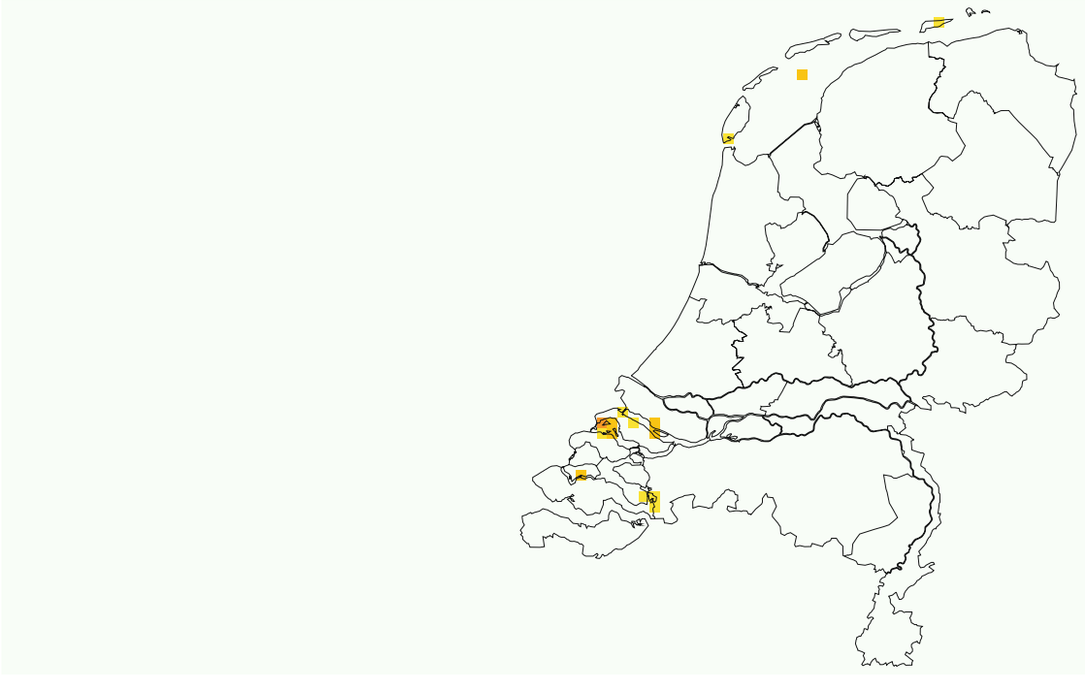
In het Waddengebied blijft het jaarlijks broeden van Middelste Zaagbekken beperkt tot Griend; in 1998-2000 ging het om 4-6 broedparen (OOSTERHUIS & HEIDEVELD 2000). Het voorkomen elders is onregelmatig; in de atlasperiode zijn alleen op Texel en Schiermonnikoog aanwijzingen voor broedgevallen verkregen.

De Middelste Zaagbek is een lastig te inventariseren soort (MEININGER & DE KRAKER 1992), wat zichtbaar wordt in een hoog aandeel mogelijke en waarschijnlijke broedgevallen. Tijdens de broedtijd gedraagt de vogel zich onopvallend en wordt het beeld gemakkelijk verstoord door overzomeraars. Deze

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 22 (1%)
No. of squares
- mogelijk 7 (32%)
  possible
- waarschijnlijk 6 (27%)
  probable
- zeker 9 (41%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +10 (+500%)
No. of squares
- verdwenen 1
  disappeared
- verschenen 11
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (53%)
- 4 - 10 (40%)
- 11 - 25 (7%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

zullen verantwoordelijk zijn voor een deel van de mogelijke broedgevallen. Nestvondsten zijn schaars en het merendeel van de zekere broedgevallen betreft vrouwtjes met jongen. Mislukte broedsels worden op deze manier echter grotendeels gemist. Voorts wordt meestal pas in juni met de eileg begonnen en verschijnen de eerste jongen tussen eind juni en begin augustus. Het merendeel van de inventarisaties is dan al beëindigd.

VERANDERINGEN

De vorige broedvogelatlas markeert het begin van de definitieve vestiging in Nederland. Tot 1977 was de soort in ons land een onregelmatige broedvogel en waren alleen een twaalftal broedgevallen uit het Waddengebied bekend. In 1977 vonden de eerste twee zekere broedgevallen plaats in het Deltagebied, op de Hompelvoet in het Grevelingenmeer (VAN DEN BERG ET AL. 1978). Sindsdien broedde de soort jaarlijks in het Deltagebied, tot 1980 alleen in het Grevelingenmeer, daarna ook in het Haringvliet (vanaf 1980), Veerse Meer (1984) en Markiezaatsmeer (1992) (MEININGER & DE KRAKER 1992). Incidenteel werd ook langs de Oosterschelde gebroed, zoals in 1986 en 1987 (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). De aantallen in het Deltagebied namen toe van enkele paren in 1977-82 naar 6-12 in 1989-91 en 30-40 in 1998-2000.

In het Waddengebied bleef de soort lange tijd een onregelmatige broedvogel. Tussen 1977-95 zijn alleen broedgevallen bekend uit het Lauwersmeer (1979, 1981), op Schiermonnikoog (1988), Griend (1990) en waarschijnlijk Terschelling (1993) (BEEMSTER ET AL. 1989, MEININGER & DE KRAKER 1992, KOKS 1994B). Sinds 1995 broeden jaarlijks Middelste Zaagbekken op Griend, waarmee ook de blijvende vestiging in het Waddengebied een feit lijkt te zijn (BIJLSMA ET AL. 2001, VAN DIJK ET AL. 2000). Deze ontwikkeling loopt parallel aan die in het Duitse en Deense Waddengebied, waar de broedpopulatie in 1991-96 toenam van 12 naar 38 paren (RASMUSSEN ET AL. 2000).

AANTALLEN

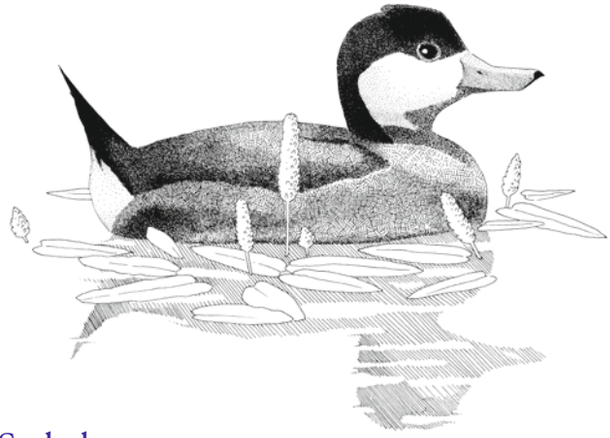
De Nederlandse broedpopulatie wordt voor de periode 1998-2000 geschat op 35-45 paren, waarvan ruim 85% in het Deltagebied. De verwachting uit de vorige atlas dat "(..) het zeer wel mogelijk lijkt dat de Middelste Zaagbek in de toekomst in Nederland een regelmatige broedvogel wordt", is dan ook geheel uitgekomen. Gezien de moeilijkheden bij de inventarisaties zou het werkelijke aantal broedparen best nog iets hoger kunnen liggen.

Rob Strucker

SUMMARY

Breeding is confined to small islands or former sandbanks in the Wadden Sea and, especially, Delta area. As the species breeds late and holds low profile during breeding, actual breeding numbers may well have been underestimated (in several areas only successful breeding attempts were recorded). Up till 1977 only 12 breeding records were known, all from the Wadden region. Since 1977, the Delta has become the most important breeding area, holding 85% of the estimated 35-45 bp in 1998-2000.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Rosse Stekelstaart

Oxyura jamaicensis

Deze eend, onmiskenbaar met zijn opstaande staart, broedt in grote delen van Noord-Amerika en overwintert tot in Zuid-Amerika. Het voorkomen in Europa is voor een belangrijk deel het gevolg van een ontsnapping uit een watervogelcollectie aan de Britse westkust rond 1960. Tegenwoordig broedt de soort in grote delen van Engeland (800-1000 paren). Een deel van deze vogels overwintert in Spanje en Noord-Afrika, deels in het broedgebied van de nauw verwante èn tevens sterk bedreigde Witkopeend *O. leucocephala*. Sinds begin jaren negentig zijn in Spanje kruisingen van beide soorten vastgesteld. Dit werd als een bedreiging aangemerkt voor het voortbestaan van de kleine populatie Spaanse Witkopeenden. Op basis hiervan is in Engeland een programma gestart om het aantal Rosse Stekelstaarten te decimeren (HUGHES 1998). De vogels die in Nederland worden opgemerkt, stammen vermoedelijk uit Engeland, al zijn lokale ontsnappingen niet uitgesloten (LENSINK 1996B). In gevangenschap worden in ons land 1500-2000 paren gehouden, die jaarlijks 1000-1500 jongen groot brengen (GROOT 1997). De soort bewoont meren en plassen met een rijke oevervegetatie. Adulte vogels leven vooral van ongewervelden die ze van de bodem opduiken, jongen eten insecten die ze van het wateroppervlak en de vegetatie pikken.

VOORKOMEN

In de onderzoeksperiode zijn in vier atlasblokken zekere broedgevallen vastgesteld en in zes blokken waarschijnlijke. Daarnaast waren er enkele mogelijke broedgevallen. Dit lijkt tamelijk compleet, maar door heimelijk gedrag kunnen toch broedparen aan de aandacht zijn ontsnapt. In het oosten des lands werd gebroed op de vloeivelden van de Krim bij Gramsbergen (OV). In West-Friesland kwam de soort tot broeden bij De Nek (Hoorn). In deze omgeving zijn ook in 1992, 1996 en 1997 broedgevallen vastgesteld. Voorts broedde de Rosse Stekelstaart bij Nieuwkoop en Leidschendam (ZIE OOK SOVON-NIEUWS 13: 6). Opvallend zijn de meldingen in en rond het Markiezaatsmeer, de enige plek waar in 1998-2000 jaarlijks baltsende paren zijn opgemerkt; jongen zijn evenwel nimmer gezien.

VERANDERINGEN

Na het eerste broedgeval in 1973 bij Nieuwkoop nam het aantal waarnemingen van deze soort vanaf de tweede helft van de jaren tachtig toe (GROOT 1997, BIJLSMA ET AL. 2001). In 1992 (Andijk NH, twee paren) en 1994 (Eernewoude FR) zijn opnieuw succesvolle broedgevallen gemeld. De ontwikkelingen gedurende de atlasperiode duiden op een verdere toename; van een vrijvliegende populatie die zichzelf bedruipt, is echter (nog) geen sprake.

AANTALLEN

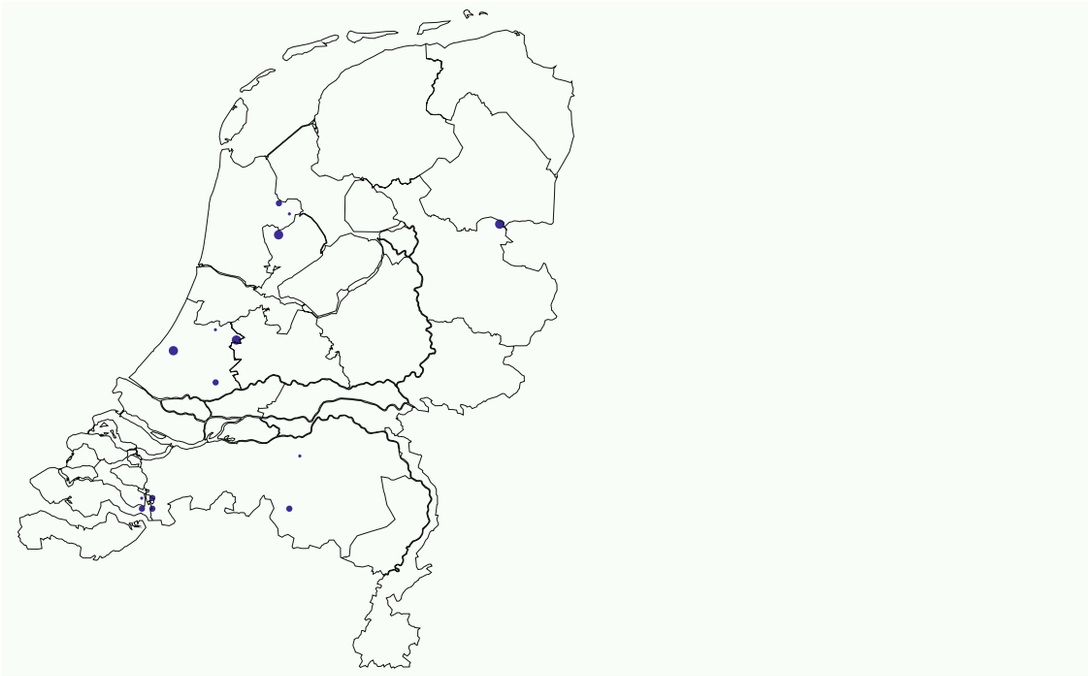
Volgens de huidige gegevens kwamen in de tweede helft van de jaren negentig jaarlijks 1-5 broedparen in ons land voor.

Rob Lensink

SUMMARY

After a breeding record in 1973, only few new records have been published. In 1998-2000 (1-5 bp) there was hardly any evidence for a self-sustaining population. Only few locations were occupied during more than one year.

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 14 (1%)
No. of squares
- mogelijk 4 (29%)
  possible
- waarschijnlijk 6 (43%)
  probable
- zeker 4 (29%)
  confirmed

Slobeend
Anas clypeata
De Slobeend heeft ten opzichte van de eerste broedvogelatlas een behoorlijke veer moeten laten, vooral in het noordoosten van het land. Waterpeilverlaging in het landelijk gebied wordt als een belangrijke oorzaak gezien.
(zie pagina 132-133)

Eider
Somateria mollissima
Wellicht is de piek in de Nederlandse Eider-populatie in deze atlas vastgelegd. Immers, alles wijst erop dat de Eider de concurrentie met de schelpdiervisserij gaat verliezen.
(zie pagina 142-143)

Wespendief

Pernis apivorus

De Wespendief is in Europa en West-Azië een echte bosbewoner met een voorkeur voor loof- en gemengde bossen. In Europa, dat zo'n 160.000 broedparen telt, ontbreekt de soort alleen in het uiterste noordwesten en zuiden, en is hij zeldzaam in Groot-Brittannië. Wespendieven overwinteren in de beboste delen van Afrika rond de evenaar. Onze broedvogels bereiken hun overwinteringsgebied in West-Afrika via het Iberisch Schiereiland, maar jonge vogels gaan ook over Italië (BIJLSMA 1993). Wespendieven leven vooral van larven en poppen van sociale wespen, waarvan ze de nesten uitgraven of van boomtakken scheuren. Het dieet wordt aangevuld met kikkers, hommelbroed, jongen en eieren van kleine tot middelgrote vogels, kleine reptielen en insecten als kevers en sprinkhanen. Waarschijnlijk blijven jonge vogels de eerste 2-3 jaren in Afrika, alvorens terug te keren naar de broedgebieden. Daarna kan het nog diverse jaren duren voordat ze daadwerkelijk tot broeden overgaan. Nederlandse broedvogels beginnen onmiddellijk na aankomst op de broedplaats met de nestbouw. De meeste paren starten in de laatste decade van mei met de eileg (overwegend twee eieren, soms één, zelden drie). Het gros van de jongen is half augustus vliegvlug, waarna ze nog twee weken door hun ouders worden verzorgd. Wanneer deze zijn weggetrokken, blijven de jongen nog enige tijd hangen alvorens te vertrekken (BIJLSMA 1993).

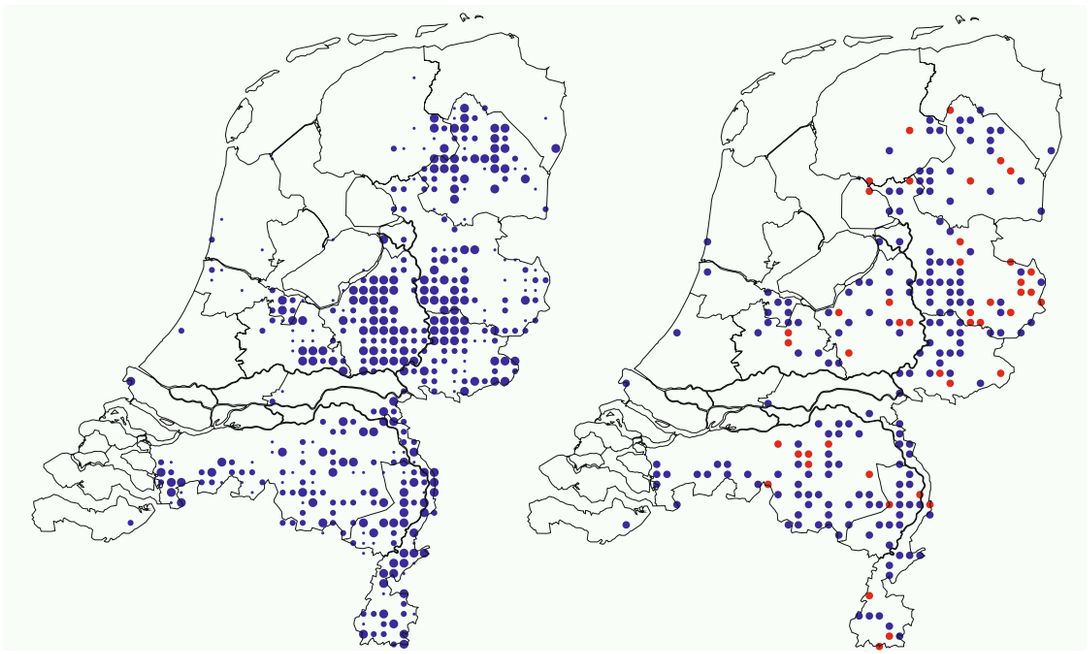
VOORKOMEN

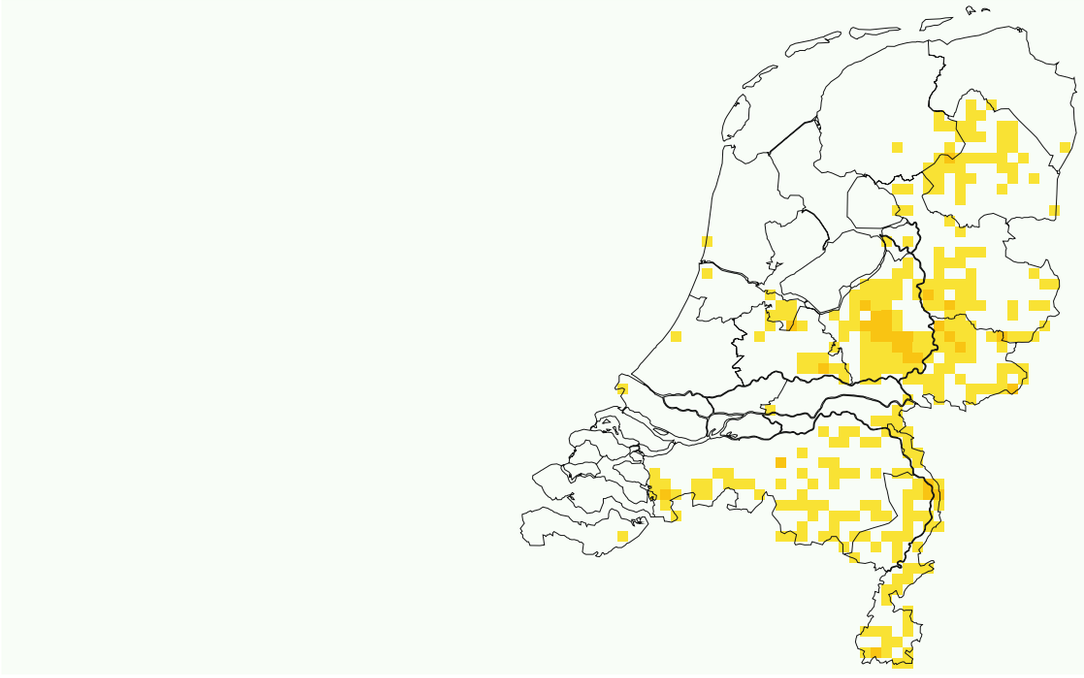
Broedende Wespendieven zijn niet eenvoudig in kaart te brengen. De nesten zijn moeilijk op te sporen, omdat het broeden pas begint wanneer het blad al aan de bomen zit; bovendien zijn de vogels bij het nest bijzonder heimelijk en laten ze weinig sporen na. Ongeveer de helft van de aanwezige paren gaat niet tot broeden over, en een deel daarvan bouwt waarschijnlijk geen nest (VAN MANEN 2000A). Ouders met jongen in het nest kunnen tot meer dan vijf km van het nest foerageren en overal boven het foerageergebied vlinderen (baltsen). Ook de territoriale niet-broedende vogels hebben een grote actieradius (BIJLSMA 1993). Van de ene kant wordt de soort dus gemakkelijk over het hoofd gezien, maar van de andere kant kunnen territoria worden opgevoerd tot ver buiten het atlasblok waarin wordt gebroed. Om het aantal broedparen nauwkeurig te bepalen, is een arbeidsintensieve en soortgerichte aanpak nodig, met veel velduren in juli en augustus. Dergelijk specialistenwerk werd voor deze atlas slechts in enkele regio's uitgevoerd.

De verspreidingskaart toont de sterke binding met bos. Alleen langs de kust, in Flevoland en in Noord-Brabant zijn minder atlasblokken bezet dan verwacht op grond van het beschikbare bosoppervlak. Omdat nestgelegenheid hier geen beperkende factor kan zijn, zal de ijle verspreiding of het ontbreken een gevolg zijn van onvoldoende (bereikbaar) voedsel. In vrijwel alle atlasblokken waarin Wespendieven zijn aangetroffen, werd het aantal geschat op 1-3 territoria, in slechts 30 op 4-10. Deze verdeling suggereert, analoog aan de gevonden dichtheden bij soortgerichte studies, dat meer dan vier territoria per atlasblok een zeldzaamheid is. Het aantal per atlasblok is vooral afhankelijk van de oppervlakte bos, waarbij meer bos gewoonlijk meer Wespendieven oplevert. Of het loof- dan wel naaldbos betreft, lijkt in de Nederlandse situatie van ondergeschikt belang. In Europa zijn de verreweg hoogste dichtheden aangetroffen in vochtige loof- en gemengde bossen (KOSTRZEWA 1985, GAMAUF & HERB 1990, VAN MANEN & JANICKA 1999). Dit type bos kwam oorspronkelijk vooral voor op de rijkere gronden in Nederland, die het eerst werden ontbost, terwijl vrijwel alle resterende of later aangeplante bossen voorkomen op de armste gronden. Mogelijk is de huidige verspreiding van de Wespendief dus min of meer complementair aan de historische.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 429 (26%)
No. of squares
- mogelijk 93 (22%)
  possible
- waarschijnlijk 167 (39%)
  probable
- zeker 169 (39%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +145 (+76%)
No. of squares
- verdwenen 44
  disappeared
- verschenen 189
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (91%)
- 4 - 10 (9%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

VERANDERINGEN

Het vergelijken van de twee atlasperiodes is bij de Wespendief riskant. Beide inventarisaties zijn niet al te nauwkeurig en bij het vaststellen van zowel aanwezigheid als broedzekerheid spelen toeval en waarneeminspanning mee.
In 1998-2000 werden in een aantal blokken geen Wespendieven vastgesteld waar dat in 1973-77 wel het geval was, maar desondanks zijn er veel meer bezette blokken bij gekomen. Hoewel dit in sommige gebieden een gevolg zal zijn van meer aandacht voor de soort, betekent dit een voortzetting van de toename die begonnen moet zijn nadat Haverschmidt (1942) de Wespendief nog karakteriseerde als "zeer zeldzame broedvogel in loof- en gemengd hout". Deze aantalsvermeerdering heeft zonder twijfel te maken met de toename van het bosareaal in Nederland gedurende de 20e eeuw. De veranderingskaart suggereert dat de toename sinds 1973-77 vooral plaatsvond buiten de Veluwe. Dit wordt bevestigd door tellingen op de Veluwe die gedurende de jaren zeventig en tachtig een stabiele populatie aantoonden, terwijl in dezelfde periode het aantal Wespendieven in bijvoorbeeld Zuidwest-Drenthe geleidelijk toenam tot eind jaren tachtig, waarna het hier stabiliseerde (BIJLSMA 1993). Speciaal op Wespendieven gerichte studies (in Drenthe) tonen in de jaren negentig een aantalsafname, in Boswachterij Smilde en Berkenheuvel van 8 territoria in 1991 naar 6 in 2001 (R.G. BIJLSMA PERS. MED.) en in noordelijk Midden-Drenthe van 12 in 1992 naar 9 in 2001 (W. VAN MANEN ONGEPUBL.). De aantalsafname houdt waarschijnlijk verband met de sinds eind jaren tachtig toegenomen predatie van volwassen vogels en jongen door de Havik. Mogelijk speelt daarnaast de verdwijning en aftakeling van tropisch regenwoud, een belangrijke overwinteringshabitat, een rol (BIJLSMA 2002B).
Elders in Europa blijkt het aantal Wespendieven bij systematisch onderzoek, zoals in Zweden en Finland, aan het eind van de 20e eeuw veelal af te nemen (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

De schattingen per atlasblok suggereren een broedpopulatie van omstreeks 700 paren, wat binnen de range valt van een begin jaren negentig gemaakte schatting van 630-760 paren (BIJLSMA 1993). Eerdere schattingen waren te laag. Gezien de mogelijkheid van overschatting door tellers en met het oog op de op zijn minst regionale afname is 500-650 paren een betere schatting.

Willem van Manen

SUMMARY

The species is perhaps slightly overestimated as pairs hold large territories and may display further away from the nest. The distribution is related to the occurrence of extensive woodland, except for a few areas (Flevoland, coastal areas, Noord-Brabant) where food might be scarce. No preference for deciduous or coniferous forests. Since the 1970s, an expansion in breeding range was recorded, influenced by afforestation as well as more thorough research, especially outside the Veluwe area. Numbers probably fell slightly in the 1990s, partly due to predation by Northern Goshawk. About 500-650 bp in 1998-2000.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Zwarte Wouw

Milvus migrans

Zwarte Wouwen van de ondersoort *migrans* broeden in Europa, Noordwest-Afrika en West-Azië en overwinteren bezuiden de Sahara. Andere ondersoorten bevolken grote delen van Afrika, Azië en Australië. Langs de Europese verspreidingsgrens kan een liniaal worden gelegd van Bretagne (Frankrijk) via Oost-België, Nedersaksen (Duitsland) naar Estland. Ten noordwesten van deze lijn komt de Zwarte Wouw vrijwel niet voor. Het veruit grootste deel van de Europese populatie broedt in Spanje en Frankrijk. De Europese broedhabitat wordt gekenmerkt door water en bos. Bossen worden vooral gebruikt om in broeden en te roesten. De sterke binding met mensen en hun afval, die de Zwarte Wouw elders in de wereld tentoonspreidt, is in Europa minder uitgesproken. Het voedsel bestaat in de broedperiode vooral uit vis, maar op broedplaatsen zonder water voornamelijk uit kleine zoogdieren en vogels. Zwarte Wouwen pakken behendig prooien af van andere roofvogels en zijn niet vies van het afschuimen van vuilnisbelten.

VOORKOMEN

De gebondenheid aan water en grote actieradius bij het zoeken naar prooien maakt dat de Zwarte Wouw niet snel over het hoofd wordt gezien. Broedvogels onderscheiden zich van overzomeraars door zichtbaar prooitransport, zodat broeden gemakkelijk te bewijzen is. De blokken met mogelijke broedgevallen hebben daarom vrijwel zeker betrekking op overzomeraars of late doortrekkers.

Gedurende de atlasperiode is één zeker broedgeval vastgesteld, in 2000. Het vond plaats nabij Doesburg in een bosje op 400 m van de IJssel. Het paar bakkeleide met plaatselijke Buizerds en betrok een oud buizerdnest. Op 3 mei zat een Zwarte Wouw vast te broeden op het nest in een wilg op 16 m hoogte. Het nest werd echter verlaten en waaide bovendien eind mei uit de boom. Onder de nestresten werden eischalen gevonden (SCHOPPERS 2000).

VERANDERING

Zekere broedgevallen in Nederland van vóór de atlasperiode zijn bekend uit 1984 en 1996, terwijl er ook enkele malen vage aanwijzingen voor broedgevallen waren (BIJLSMA ET AL. 2001). Van een duidelijke toename of vestiging is in Nederland geen sprake.
Het moge duidelijk zijn dat Nederland in zijn Zwarte Wouwen-voorziening geheel afhankelijk is van de beter bedeelde buurlanden. In bijna alle Duitse deelstaten trad gedurende de jaren negentig van de 20e eeuw een afname op (KOSTRZEWA & SPEER 2001). In Frankrijk was in 1970-90 sprake van een opwaartse trend terwijl een noordelijke uitbreiding van het verspreidingsgebied tot in België en Luxemburg plaatsvond (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Recente gegevens uit België duiden overigens niet op een verdere toename hier (P. VOSKAMP PERS. MED.).

AANTALLEN

Het aantal broedgevallen bedroeg gedurende de atlasperiode 0-1.

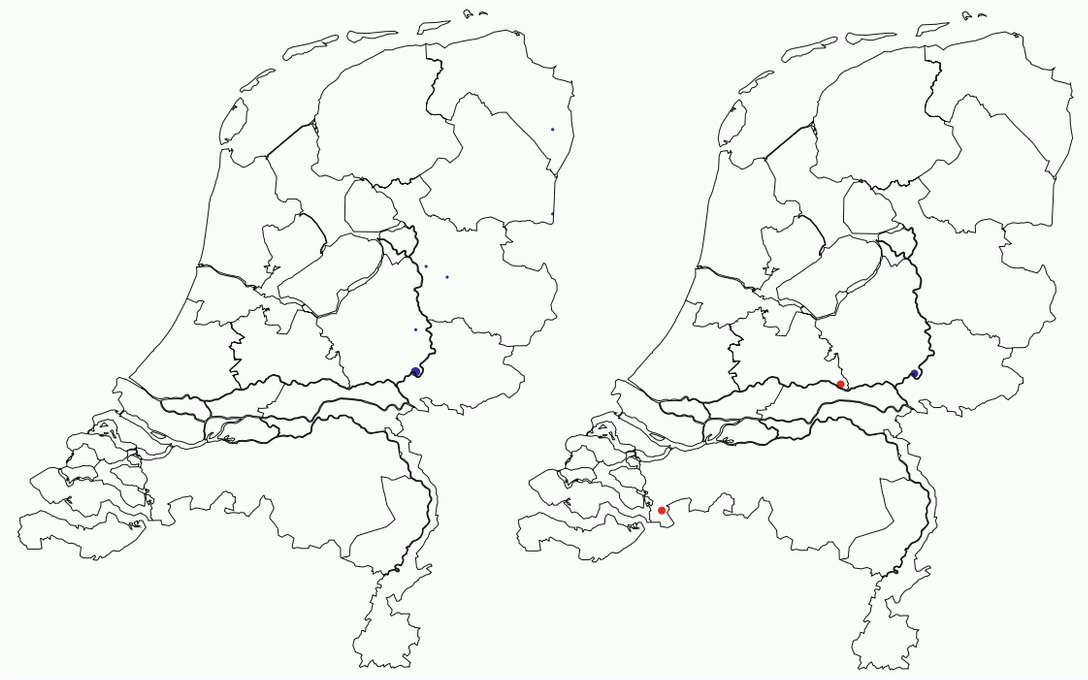
Willem van Manen

SUMMARY

One nest in the atlas period (near river IJssel, in 2000) failed during incubation. Confirmed breeding in The Netherlands is only known from 1984 and 1996, apart from some poorly documented records.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 6 (0%)
No. of squares
- mogelijk 5 (83%)
  possible
- waarschijnlijk 0 (0%)
  probable
- zeker 1 (17%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -1 (-50%)
No. of squares
- verdwenen 2
  disappeared
- verschenen 1
  new

Deze soort is gesponsord door: Natura Aragon

Rode Wouw

Milvus milvus

Het verspreidingsgebied van de Rode Wouw strekt zich hoofdzakelijk uit over een 800 km brede baan van de zuidpunt van Zweden naar Noordwest-Afrika. Meer dan 90% van de populatie broedt in dit gebied, met Duitsland (30%) als kerngebied. West-Frankrijk, Vlaanderen en Nederland vallen net buiten de verspreidingsbaan. In Wales bevindt zich een geïsoleerde maar levensvatbare populatie en de soort is recent geherintroduceerd in Engeland en Schotland. Door zijn manier van jagen - zwevend en hangend op niet al te grote hoogte de grond afspeuren - is de Rode Wouw gebonden aan (half)open landschappen, vooral landbouwgebieden. Het menu bestaat uit kleine tot middelgrote zoogdieren en vogels, die grotendeels zelf worden gevangen, maar ook vakkundig worden afgepikt van andere roofvogels. Daarnaast eten de vogels aas. Net als de Zwarte Wouw wordt ook de Rode Wouw aangetrokken door vuilnis. Door zijn terrein- en voedselkeuze is de soort kwetsbaar voor veranderingen (lees intensivering) van de landbouw en voor al dan niet opzettelijke vergiftiging.

VOORKOMEN

Rode Wouwen zijn opvallend en hebben een grote actieradius rond het in het algemeen makkelijk te vinden nest. Daardoor is het aannemelijk dat de mogelijke broedgevallen die gedurende de atlasperiode zijn doorgegeven betrekking hebben op langdurig pleisterende niet-broedvogels. De melding van een zeker broedgeval stamt uit de noordelijke Achterhoek, waar van 24 april t/m 3 augustus 1998 Rode Wouwen zijn waargenomen bij een nest en waar twee uitgevlogen jongen werden gemeld. De waarnemingen zijn echter matig gedocumenteerd (VAN DIJK ET AL. 2000).

VERANDERING

In de periode 1973-77 werden 6 waarschijnlijke en 2 zekere broedgevallen gemeld tegen resp. 0 en 1 in 1998-2000. Gezien de frequentie van zekere broedgevallen heeft de Rode Wouw zijn beste tijd in Nederland doorgemaakt in de jaren tachtig: 2 in 1976-80, 4 in 1981-85, 4 in 1986-90, 1 in 1991-95 en 0-1 in 1995-2000 (BIJLSMA ET AL. 2001).

Bij onze oosterburen gaat het niet goed met de Rode Wouw. Kenmerkend is de toename in de jaren zeventig en tachtig in Noordrijn-Westfalen, die gevolgd werd door een gevoelige afname in de jaren negentig (AG GREIFVÖGEL NORDRHEIN-WESTFALEN 1997). Dezelfde ontwikkeling vond plaats in voormalig Oost-Duitsland (KOSTRZEWA & SPEER 2001), terwijl ook recente berichten uit Frankrijk niet rooskleurig zijn. Een populatie in de oostelijke Ardennen in België was in 2001 met rond 55 paren tweemaal zo groot als voordien werd aangenomen. Vermoedelijk is deze populatie jarenlang grotendeels over het hoofd gezien (P. VOSKAMP PERS. MED.).

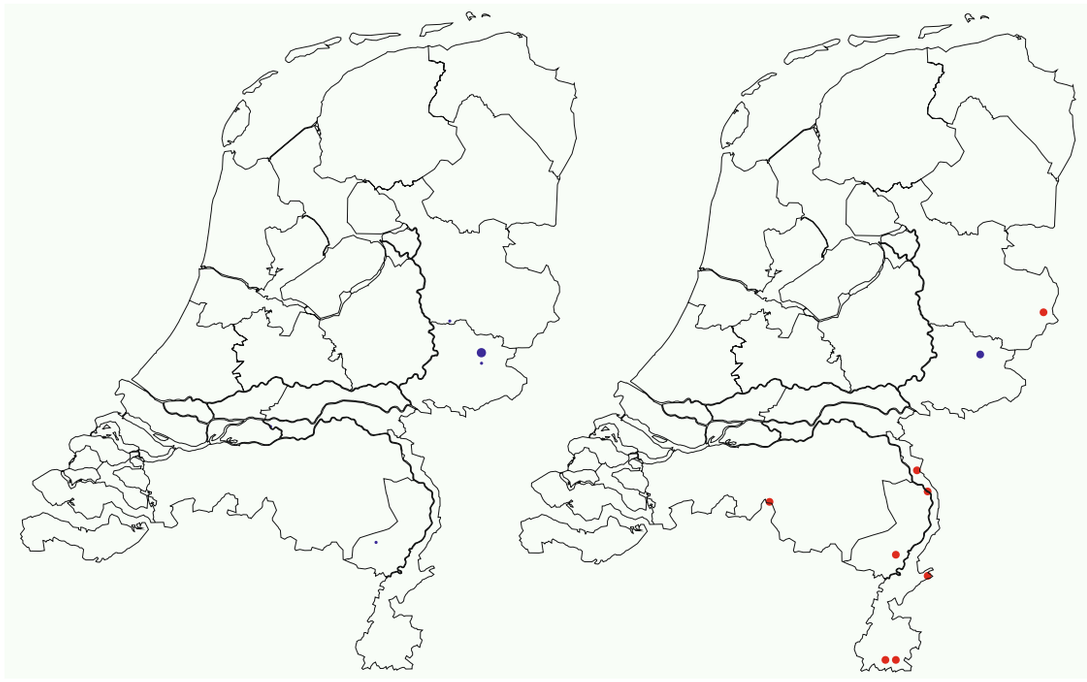
AANTALLEN

Het aantal broedparen in 1998-2000 bedroeg 0-1.

Willem van Manen

SUMMARY

One report of an occupied nest and fledged young in 1998 was poorly documented. After a first breeding record in 1976, and a row of at least eight confirmed breeding records in the 1980s, breeding became more irregular in the 1990s (1-2). The Dutch breeding records are probably related to the nearby German population, which was booming in the 1970s and 1980s, but experienced a serious decline in the 1990s.

◀◀
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 5 (0%)
No. of squares
- mogelijk 4 (80%)
  possible
- waarschijnlijk 0 (0%)
  probable
- zeker 1 (20%)
  confirmed

◀
Verandering
Change
Aantal blokken -7 (-88%)
No. of squares
- verdwenen 8
  disappeared
- verschenen 1
  new

Deze soort is gesponsord door: Natura Aragon

Bruine Kiekendief

Circus aeruginosus

De Bruine Kiekendief broedt in een brede band over het laagland van de gematigde delen van Eurazië. De soort overwintert vooral in (sub)tropische streken met watervogelconcentraties, van de Franse kustgebieden - waar de soort vrijwel standvogel is - tot in het stroomgebied van de Niger in West-Afrika. Overwintering in West-Europa, inclusief Nederland, is de laatste decennia toegenomen. De Bruine Kiekendief is een grondbroeder met een voorkeur voor natte rietvelden. In droge gebieden is de kans op nestpredatie veel groter. Het nest bestaat uit een stapel plantenstengels, meestal riet. Jachtvluchten strekken zich over de wijde omgeving van het nest uit. De prooikeuze is buitengewoon divers.

VOORKOMEN

In 37% van de blokken zijn Bruine Kiekendieven vastgesteld als zekere of waarschijnlijke broedvogel. Omdat het een opvallende soort is, zal hij in bezette blokken nauwelijks gemist zijn. In blokken waar de soort als mogelijke broedvogel is opgevoerd, veelal rond de kerngebieden en op de zandgronden, zal het doorgaans gaan om rondzwervende vogels, onvolwassen niet-broedvogels en mislukte broedvogels. Deze vogels worden, op grond van herhaalde waarnemingen in een bepaald gebied in het broedseizoen, vaak ten onrechte opgevoerd als (mogelijke) broedvogels. Omgekeerd wordt de dichtheid in optimale broedhabitats, indien alleen gebruik wordt gemaakt van territorium-indicerende waarnemingen, vaak onderschat.

Meer dan 95% van de Bruine Kiekendieven broedt in Laag-Nederland, westelijk van de lijn Dollard-Saeftinge. Er wordt gebroed in klei-, duin- en laagveenmoerassen en op schorren, kwelders en gorzen met voedselrijke jachtgebieden in de nabijheid. Daarnaast broedt de soort ook in smalle rietkragen langs vaarten en sloten, bij minieme plasjes in open land en met name in Groningen en Friesland in landbouwgewassen, vaak graanvelden, graszaad en luzerne. Lokaal wordt een hoog voedselaanbod in landbouwgebied bevorderd door braaklegging, een ingreep die ook op de Grauwe Kiekendief een gunstige uitwerking heeft. In Laag-Nederland zijn hiaten in de verspreiding vooral aanwijsbaar in de verstedelijkte gebieden van Holland en de Zeeuws-Hollandse duinen.

In Hoog-Nederland is de soort een spaarzame verschijning. Broedgelegenheid is hier schaars (vloeivelden, moerasjes en met riet begroeide vennen) en kent vaak een hoge menselijke druk, bijvoorbeeld door recreanten. Bovendien kunnen de broedplaatsen en het omringende cultuurland qua voedselrijkdom niet tippen aan die in Laag-Nederland.

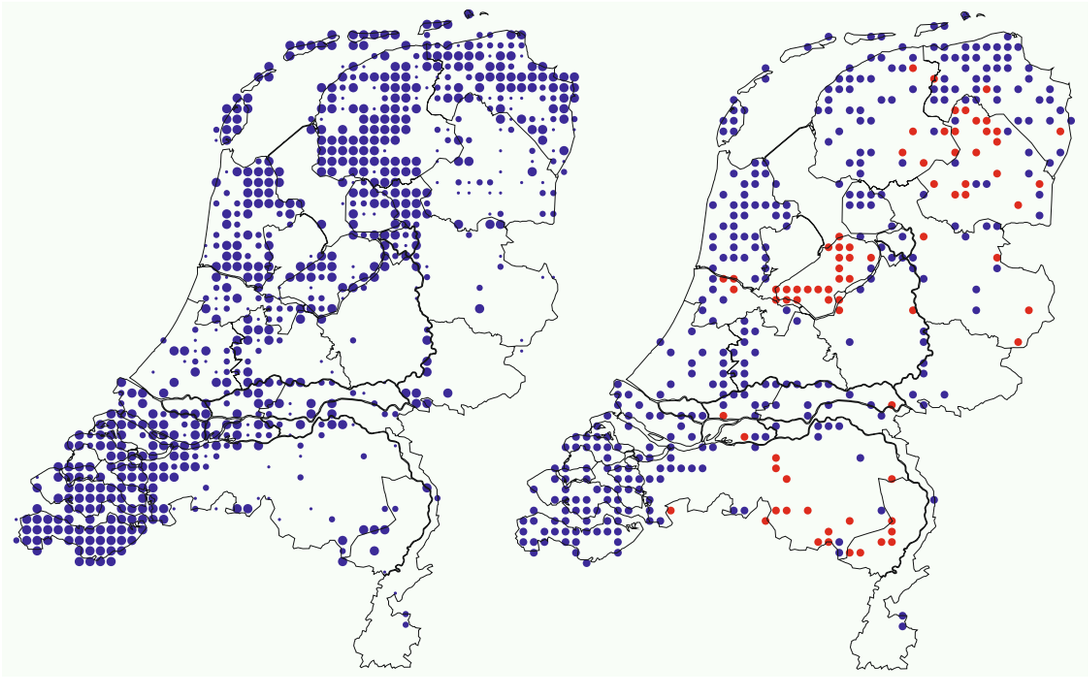
De bolwerken voor de Bruine Kiekendief zijn de Waddeneilanden, het Lauwersmeer, het Friese merengebied, de Oostvaardersplassen en het Deltagebied. In deze gebieden

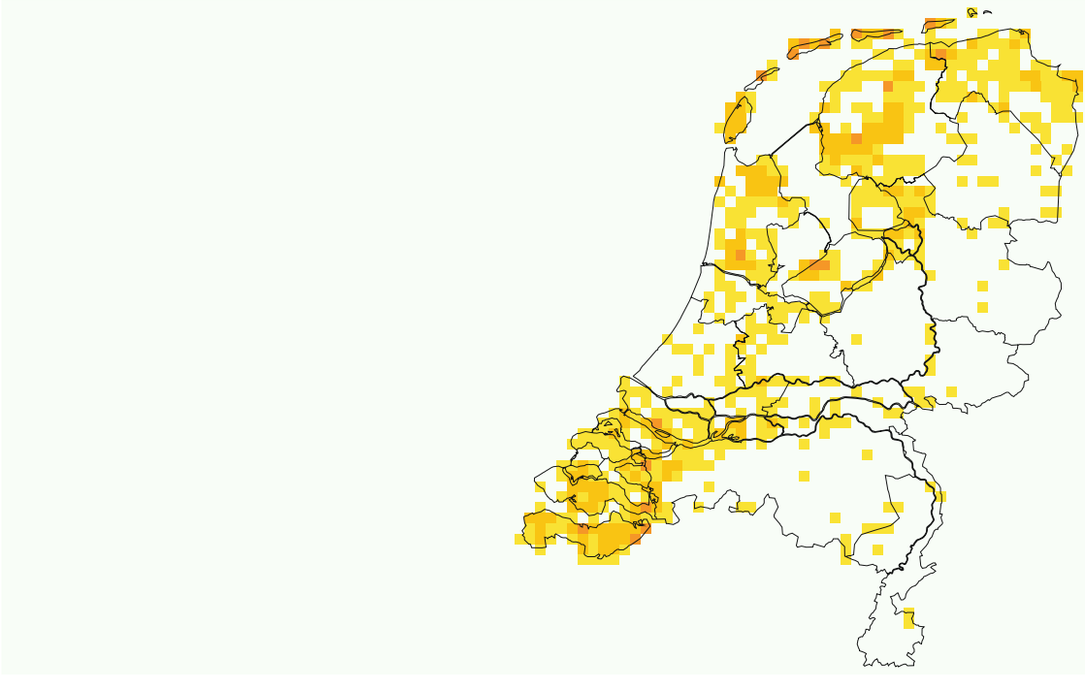
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 731 (44%)
No. of squares
- mogelijk 106 (15%)
  possible
- waarschijnlijk 151 (21%)
  probable
- zeker 474 (65%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +274 (+84%)
No. of squares
- verdwenen 77
  disappeared
- verschenen 351
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (73%)
- 4 - 10 (24%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

is ook het merendeel te vinden van de atlasblokken waar meer dan 10 paren broeden, terwijl alleen al het Deltagebied een kwart van de Nederlandse broedvogels herbergt. Ook Noordoost-Groningen, de Kop van Overijssel, de Wieringermeer en de Zaanstreek kennen omvangrijke populaties, daarbuiten gaat het vaak maar om 1-3 paren per blok.

VERANDERINGEN

Sinds de vorige broedvogelatlas is het aantal blokken met broedende Bruine Kiekendieven in Laag-Nederland sterk toegenomen. Tegelijkertijd was in Hoog-Nederland duidelijk sprake van een afname. Er zijn echter enkele uitzonderingen op deze regel. Zo nam de verspreiding af in Oostelijk en Zuidelijk Flevoland, waar het areaal geschikte habitat door ontginning van rietvelden kromp. In het rivierengebied bestaat er een scheiding tussen de westelijke en oostelijke delen, met de meest gunstige aantalsontwikkeling in het westen. Landelijk is de balans behoorlijk positief met een vestiging als zekere of waarschijnlijke broedvogel in ruim 350 blokken tegenover verdwijning uit bijna 80. Ook elders in Noord- en West-Europa gaat het de Bruine Kiekendief de laatste decennia voor de wind. Dit komt vooral doordat het gebruik van persistente pesticiden in de landbouw, verantwoordelijk voor een populatie-inzinking in de jaren zestig, werd gestaakt en de soort beter werd beschermd (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

Het einde van de vorige atlasperiode viel tien jaar na het dieptepunt. Eind jaren zestig was de stand van de eens algemene Bruine Kiekendief in Nederland gezakt tot zo'n 100 paren. Nog geen tien jaar later broedden er alweer 725-850 paren. Het herstel zette tot begin jaren tachtig met dezelfde snelheid door, om daarna af te vlakken. In 1991-92 telde de populatie rond 1400 paren, sindsdien is de populatie stabiel. Per gebied komen afwijkingen op het algemene beeld voor, zoals enkele voorbeelden aantonen (AANGEVULD NAAR BIJLSMA ET AL. 2001). In de Kop van Overijssel trad een behoorlijke afname op. In De Weerribben daalde het aantal broedparen tussen 1979 en 1999 als gevolg van verbossing en verruiging van 22-23 naar 5 en in De Wieden tussen 1982 en 2000 van 35 naar 18. In het Lauwersmeer verdween eveneens broed- en voedselhabitat. In combinatie met vossenpredatie leidde dit tot een afname van 82 paren in 1983 naar 13 in 1999. Daartegenover staat een forse toename op de Waddeneilanden, van 9 paren in het midden van de jaren zeventig naar 135-160 rond 1995 (HUSTINGS ET AL. 1997) en 158-193 tijdens de atlasperiode (L. DIJKSEN & SOVON ONGEPUBL.). In het Deltagebied liepen de aantallen op van hooguit een twintigtal medio jaren zestig via 110 paren in 1979 naar 350-400 in 2000 (MEININGER 1984, CASTELIJNS 2001A).

AANTALLEN

In 1998-2000 broedden er naar schatting 1300-1450 paren in Nederland. De schatting is wat hoger dan de 1300 paren die voor eind jaren negentig worden opgegeven in Bijlsma *et al.* (2001). De verschillen zitten hem vooral in hogere schattingen voor Friesland en Zeeland.

Henk Castelijns

SUMMARY

More than 95% of the Dutch breeding population (1300-1450 bp in 1998-2000) nests in the northwest half of the country, in marshland and also in crops in arable land (Groningen, Friesland). Breeding elsewhere is scarce because of a lack of undisturbed nesting sites and low food availability. The breeding range expansion since 1973-77 is part of a recovery since the pesticide era (only 100 bp in late 1960s, 725-850 in late 1970s), but includes the occupation of new areas or habitats as well. Some regional decreases in the 1990s are related to habitat deterioration and predation by red foxes, but an ongoing increase is obvious in other regions.

Deze soort is gesponsord door: Stichting het Flevolandschap

Blauwe Kiekendief

Circus cyaneus

Blauwe Kiekendieven van de nominaatvorm broeden in grote delen van Noord- en Oost-Europa. In West-Europa is het areaal verbrokkeld, met alleen in Frankrijk een min of meer aaneengesloten voorkomen. De soort is geenszins talrijk en buiten Frankrijk, Zweden, Finland en Rusland komen nergens meer dan 1000 broedparen voor. De Nederlandse broedvogels blijven in het winterhalfjaar deels in ons land. Een deel zwerft uit en bereikt onder meer Noordwest-Frankrijk en Engeland.

VOORKOMEN

Blauwe Kiekendieven zijn gemeld uit 65 atlasblokken. In 23 blokken gaat het echter slechts om mogelijke broedvogels. Hoewel een enkel broedgeval gemist kan zijn door onvoldoende intensief veldonderzoek, zal het hier in verreweg de meeste gevallen late doortrekkers betreffen. Vanwege het opvallende gedrag in de broedtijd en de grote aandacht voor deze zeldzame soort moet de verspreidingskaart behoorlijk volledig zijn.

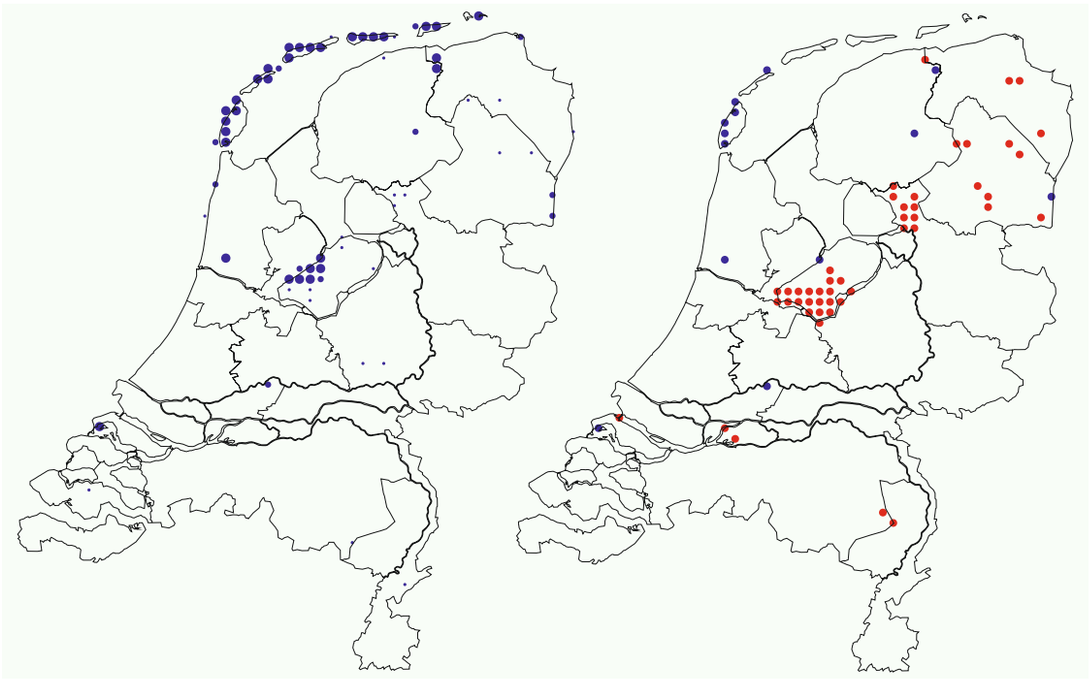
Minstens 90% van de Nederlandse populatie is gevestigd op de Waddeneilanden. Hier nestelt de Blauwe Kiekendief in vochtige duinvalleien met een rijke vegetatiestructuur. Door de aanwezigheid van flinke struiken, zoals kruipwilg en duindoorn, kan de broedhabitat een uitgesproken besloten aanblik bieden. Gemiddeld broeden Blauwe Kiekendieven op drogere, dichter en hoger begroeide plekken dan Bruine Kiekendieven en zijn ze niet gebonden aan riet(velden). De foerageervluchten strekken zich uit over duingebieden, kwelders en cultuurgraslanden. Jonge konijnen, muizen, zangvogels en jonge weidevogels vormen in de broedtijd belangrijke prooien (SCHIPPER 1973, BAKKER 1996, VAN DER WAL ET AL. 1999).

Tijdens de atlasperiode was Terschelling hèt bolwerk (33-38 paren), gevolgd door Texel (18-30), Ameland (4-13), Schiermonnikoog (7-10), Vlieland (2-4) en Rottumeroog (1). De aantallen per atlasblok zijn doorgaans laag. Alleen op Terschelling komen twee blokken voor met elf of meer paren, dankzij de grote oppervlakte gaaf duinlandschap met reservaatstatus aldaar.

In het binnenland vormen de Oostvaardersplassen het enige gebied met een aaneengesloten voorkomen over meerdere atlasblokken. Het ging in de atlasperiode echter om slechts 4-5 paren. In het Lauwersmeer is in 1999 en 2000 gebroed (1 resp. 3 paren), wat opmerkelijk is omdat de soort er vanaf de drooglegging in 1969 nooit eerder broedde. Andere waarschijnlijke en zekere gevallen in Laag-Nederland zijn onder meer vastgesteld in de Zaanstreek (eerste zekere broedgeval in 1998, echter mislukt; J. ZORGDRAGER PERS. MED.) en op de Hompelvoet (1999; K. DE KRAKER & P. DERKS PERS. MED.). In enkele gevallen ontbraken duidelijke aanwijzingen voor een broedgeval, maar ging het wel om een langdurig aanwezig paar (ZWANENWATER 1999; D. VAN DIJCK PERS. MED.) of dito territoriale man (uiterwaarden Lek en Zouweboezem in 2000, man op drie locaties baltsend met onderlinge afstand van 3,3-6,5 km; BOELE & WITKAMP 2001). De enige meldingen uit Hoog-Nederland komen uit het oosten van Drenthe.

VERANDERINGEN

De huidige verspreidingskaart verschilt aanmerkelijk van die in de vorige atlas. De soort is uit 47 atlasblokken ver-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 65 (4%)
No. of squares
- mogelijk 23 (35%)
  possible
- waarschijnlijk 11 (17%)
  probable
- zeker 31 (48%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -34 (-49%)
No. of squares
- verdwenen 47
  disappeared
- verschenen 13
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (71%)
- 4 - 10 (24%)
- 11 - 25 (5%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

dwenen en is in slechts 13 verschenen. Vrijwel alle verlaten blokken liggen op het vasteland, met name in Drenthe, Noordwest-Overijssel en Zuidelijk Flevoland.
In het laatste gebied vestigde de soort zich na de drooglegging (1968), beleefde er een piek van 40-50 paren in 1977-80, maar verdween grotendeels toen de polder in cultuur werd gebracht (BEKHUIS & ZIJLSTRA 1991). In Noordwest-Overijssel deed de kleine populatie het goed eind jaren zeventig en begin jaren tachtig (6-8 paren in De Weerribben in 1980-81) om daarna te verdwijnen. Verbossing resulteerde hier in toegenomen onveiligheid door de komst van vos, Havik en Buizerd; te intensief rietmaaien en een mogelijk verslechterde voedselsituatie deden de rest (WOETS 1988, BIJLSMA & ALTENBURG 1999). In Hoog-Nederland was de soort al vóór de vorige atlas vrijwel verdwenen door grootschalige omvorming van heide en hoogveen tot cultuurland. In Drenthe, waar in 1973-77 nog in 7-8 blokken werd gebroed, zijn recent amper broedgevallen vastgesteld (VAN DEN BRINK ET AL. 1996).
De ontruiming van het vasteland werd gecompenseerd door toenemend broeden op de Waddeneilanden, aanvankelijk alleen op Ameland (vanaf 1940) en Terschelling (vanaf 1946). Van hieruit zijn de andere eilanden bevolkt. In 1978 is voor het eerst succesvol gebroed op Texel, in de jaren negentig ging het er jaarlijks om 20-30 paren (DIJKSEN 1996). In de jaren negentig begon de waddenpopulatie te wankelen. Ameland huisvestte in 1989-93 nog 22-26 paren, maar in 2000 waren er maar vier over en bleek de jongenproductie minimaal. Vrijwel zeker speelt een slechte muizenstand hierbij een rol, terwijl het bemachtigen van prooien wellicht wordt bemoeilijkt door voortgaande successie van de duinvegetatie. Vanaf 1990 namen hier ook andere muizeneters af, waaronder de Velduil. Overige geschikte prooien, zoals jonge konijnen, Graspiepers en Veldleeuweriken, werden eveneens schaarser (VERSLUYS ET AL. 1997, BIJLSMA 2000A, 2001, 2002A, RINGGROEP AMELAND & J.F. DE JONG PERS. MED.). Op Terschelling en Schiermonnikoog wordt de afname in verband gebracht met nestplaatsconcurrentie met de Bruine Kiekendief (BAKKER 1996, VAN DER WAL ET AL. 1999). Menselijke verstoring kan ook van betekenis zijn, want op Terschelling mislukte daardoor in 1994-96 een kwart van de legsels al in de eifase (BAKKER 1996). Op Texel is de reproductie beter, mogelijk door een gunstiger voedselsituatie. Op dit eiland komen bruine rat en noordse woelmuis voor, terwijl aardmuis en rosse woelmuis zich er recent vestigden (DIJKSEN 1996, TWISK 1999). De waddenpopulatie produceert momenteel vrijwel zeker te weinig jongen om te compenseren voor de sterfte (LOF 2000). Omdat immigratie van broedvogels niet is aangetoond, is het toekomstperspectief niet rooskleurig.
In afwijking van de ontwikkeling in het Nederlandse Waddengebied, is in het Duitse en Deense deel in 1991-96 een aantalstoename gesignaleerd. Het gaat hier echter om in totaal slechts enkele tientallen paren (RASMUSSEN ET AL. 2000).

AANTALLEN

In 1998-2000 broedden 85-105 paren in Nederland, tegen 100-130 in 1973-77. Na een bloeiperiode van eind jaren zeventig tot begin jaren negentig zijn we nu getuige van een slinkende en - wie weet - verdwijnende populatie.

Michiel Versluys

SUMMARY

More than 90% of the breeding population (85-105 bp in 1998-2000) is located on the Wadden Sea islands, with up to 38 bp at Terschelling. Inland breeding is merely confined to the Oostvaardersplassen area in Zuidelijk Flevoland (4-5 bp), with only accidental breeding records elsewhere. Compared to 1973-77 (100-130 bp), inland breeding has almost disappeared, as marshes in the newly reclaimed polder Zuidelijk Flevoland have been cultivated. Breeding elsewhere had already vanished by 1970. The population on the Wadden Sea islands is gradually declining since the early 1990s, probably because of low productivity.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Grauwe Kiekendief

Circus pygargus

De wereldpopulatie van de Grauwe Kiekendief wordt geschat op 20.000-25.000 paren (CLARKE 1996). Het merendeel hiervan is te vinden in Rusland en Wit-Rusland. Binnen de Europese Unie broeden zo'n 9000 paren, waarvan tweederde in Frankrijk en Spanje. In de overige landen huizen kleine en vooral versnipperde populaties. In de laatste decennia is de Grauwe Kiekendief in hoog tempo verdwenen uit de natuurlijke landschappen en heeft hij zijn voorlopige heil gevonden in grootschalige akkerbouwgebieden; zo broedt 95% van de Spaanse populatie in graanvelden. De Nederlandse broedvogels arriveren vanaf half april op de broedplaats en verlaten deze doorgaans in augustus of september. Ze overwinteren in Afrika langs de zuidrand van de Sahel.

VOORKOMEN

Binnen de atlasperiode zijn in 37 atlasblokken broedende of broedverdachte Grauwe Kiekendieven aangetroffen. De tien mogelijke broedgevallen zullen trekkers of rondzwervende vogels betreffen. Gezien het intensieve onderzoek dat naar deze soort wordt uitgevoerd, is het niet aannemelijk dat er broedparen gemist zullen zijn.

De kerngebieden waren, net als in voorgaande jaren, het Groninger Oldambt, het Lauwersmeer en Zuidelijk Flevoland. De broedvogels van Groningen en Flevoland nestelen voornamelijk in landbouwgewassen als wintertarwe en luzerne, die van het Lauwersmeergebied in uitgestrekte, verruigende landrietvegetaties. Binnen de atlasperiode zijn buiten de hier genoemde kerngebieden incidentele gevallen opgemerkt bij de Engbertsdijksvenen in Overijssel (1999) en in de Drents-Groningse veenkoloniën (resp. 1, 2 en 0 paren in 1998-2000). Net na de atlasperiode was dit het geval in het Fochtelooërveen (2001).

In de jaren 1998-2000 bedroeg het maximale aantal broedparen per atlasblok zes, in een blok ten oosten van Winschoten. Relatief goed bezette blokken, met twee of meer broedparen, lagen tussen Finsterwolde en de Dollard, in het zuidelijk Lauwersmeer en het landbouwgebied bij Almere.

VERANDERINGEN

Vergeleken met 1973-77 heeft de kern van het verspreidingsgebied zich verplaatst van Zuidelijk en Oostelijk Flevoland naar Noordoost-Groningen. Voorts is het voorkomen op de Waddeneilanden en in het binnenland (Noordwest-Overijssel, Peel) opgelost. Uit 39 atlasblokken is de soort verdwenen, in 32 is hij als broedvogel opgedoken en in slechts vier kwam hij in beide perioden voor.

Het veldwerk voor de vorige atlas werd uitgevoerd tijdens een periode waarin de gestaag afnemende Nederlandse populatie een kortstondige opleving in Flevoland bereikte. Na een piek van 50 paren rond 1980, kort na het verschijnen van de vorige atlas, ging het verder bergafwaarts, zodat deze roofvogel aan het eind van de jaren tachtig op de nominatie stond om als Nederlandse broedvogel te verdwijnen. Door het grootschalig uit de productie nemen van hoogproductieve landbouwgronden in Noordoost-Groningen, een vorm van braaklegging om in EU-verband landbouwoverschotten weg te werken, ontstond de huidige, inmiddels redelijk stabiele populatie in Noordoost-Groningen (KOKS & VAN SCHARENBURG 1997, KOKS ET AL. 2001, 2002).

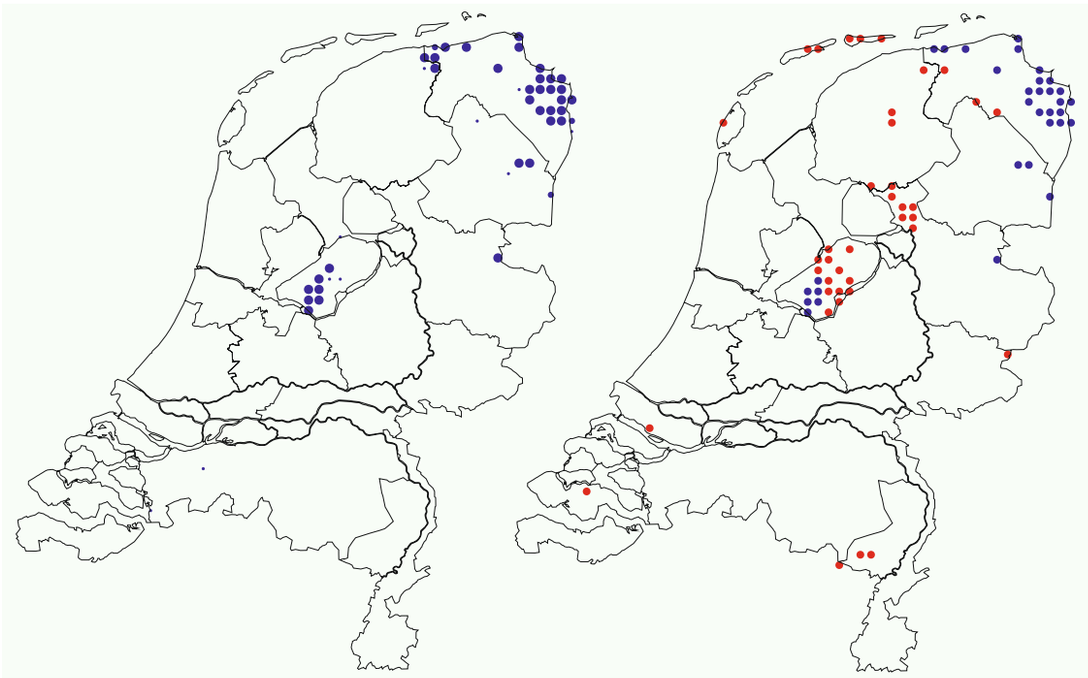
De broedpopulatie in Flevoland heeft zich niet goed weten te handhaven. De broedparen in de jaren zeventig en tachtig

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 47 (3%)
No. of squares
- mogelijk 10 (21%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (6%)
  probable
- zeker 34 (72%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -7 (-16%)
No. of squares
- verdwenen 39
  disappeared
- verschenen 32
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (95%)
- 4 - 10 (5%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

zaten vooral in ruigtekruiden in pas aangeplante populierenbossen (ZIJLSTRA & HUSTINGS 1992). Bij het ouder worden van deze bossen zocht de Grauwe Kiekendief nieuw aangeplante bospercelen op. In 2000 werd waarschijnlijk voor het laatst in deze opmerkelijke broedhabitat genesteld; de bomen zijn inmiddels simpelweg te hoog geworden, terwijl grootschalige nieuwe aanplant ontbreekt. Verder heeft de toegenomen druk op het landelijk gebied (stadsuitbreiding Almere en Lelystad) en de verandering in landbouwpraktijk (van ontginningslandbouw naar zeer efficiënte landbouw met weinig granen) bijgedragen aan de achteruitgang in Flevoland.

Door de verschuiving van (semi)natuurlijke broedgebieden naar landbouwgewassen is de Grauwe Kiekendief op Europese schaal in een kwetsbare positie beland. In veel landen, waaronder Nederland, werd de soort daarmee in hoge mate afhankelijk van nestbescherming. In de Nederlandse situatie is samenwerking tussen enerzijds vogelaars en anderzijds akkerbouwers of personeel van drogerijen onontbeerlijk om de nesten te behoeden voor oogstwerkzaamheden. Nesten in het groenvoedergewas luzerne zouden zelfs voor de volle 100% mislukken als een goede samenwerking zou ontbreken. Mede hierdoor is de Grauwe Kiekendief in Groningen uitgegroeid tot hèt symbool van de akkernatuur van wijde vlaktes (KOKS & VISSER 2001)!

Op onze breedtegraad vormen (veld)muizen en sommige akkervogels (met name Graspieper, Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart) belangrijke prooidieren. Deze situatie is structureel anders dan in de eerste atlasperiode. In die jaren is uit onderzoek van Wim Schipper (1973) gebleken dat het voedselspectrum veel breder was en bijvoorbeeld ook hagedissen en grote insecten omvatte. Met deze constatering zijn we aanbeland bij één van de knelpunten voor de komende jaren. De huidige voedselsituatie lijkt een verder herstel van de kleine populatie in de weg te staan. Beleid om wat te doen aan de natuurwaarden in het open cultuurland moet er mede op zijn gericht het aantal prooidieren te verhogen. Hiermee kan het huidige broedsucces worden verbeterd en kan de Grauwe Kiekendief als Nederlandse broedvogel waarschijnlijk behouden worden. Tegelijkertijd vormen het behoud van het open cultuurlandschap en continuering van de huidige inspanningen rond nestbescherming belangrijke randvoorwaarden voor een redelijk toekomstperspectief voor deze soort. Dergelijke inspanningen moeten ook buiten onze landsgrenzen blijvend worden uitgevoerd; zo ligt het voor de hand dat 'onze' vogels deel uitmaken van een populatie waarvan de kerngebieden in Denemarken, Sleeswijk-Holstein, Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen liggen (KOKS & VISSER 2001). Nestbescherming daar heeft dus óók zijn effecten op onze vogels, en vice versa. Een internationale aanpak is, net als bij veel andere soorten van agrarische landschappen, de enig juiste om op lange termijn succes te boeken.

AANTALLEN

In de atlasjaren 1998, 1999 en 2000 werden respectievelijk 29, 34 en 45 paren in Nederland geteld. De populatie in 1973-77 omvatte rond 15-25 paren.

Erik G. Visser

SUMMARY

Thorough investigations resulted in 29, 34 and 45 bp in 1998-2000, respectively. The majority of the population is located in open agricultural areas in Groningen and Flevoland, with additional pairs in marshes in Lauwersmeer. The breeding distribution since the mid-1970s has shifted towards the northeast, as Zuidelijk Flevoland (newly reclaimed in 1968, five years before the first atlas started) became cultivated and breeding on the Wadden Sea islands or in the south and east of the country has vanished. The current population highly depends upon nest protection and the conservation of large-scale agricultural landscapes. Food shortage may well be a future problem.

Deze soort is gesponsord door: Gerard L. Ouweneel

Havik

Accipiter gentilis

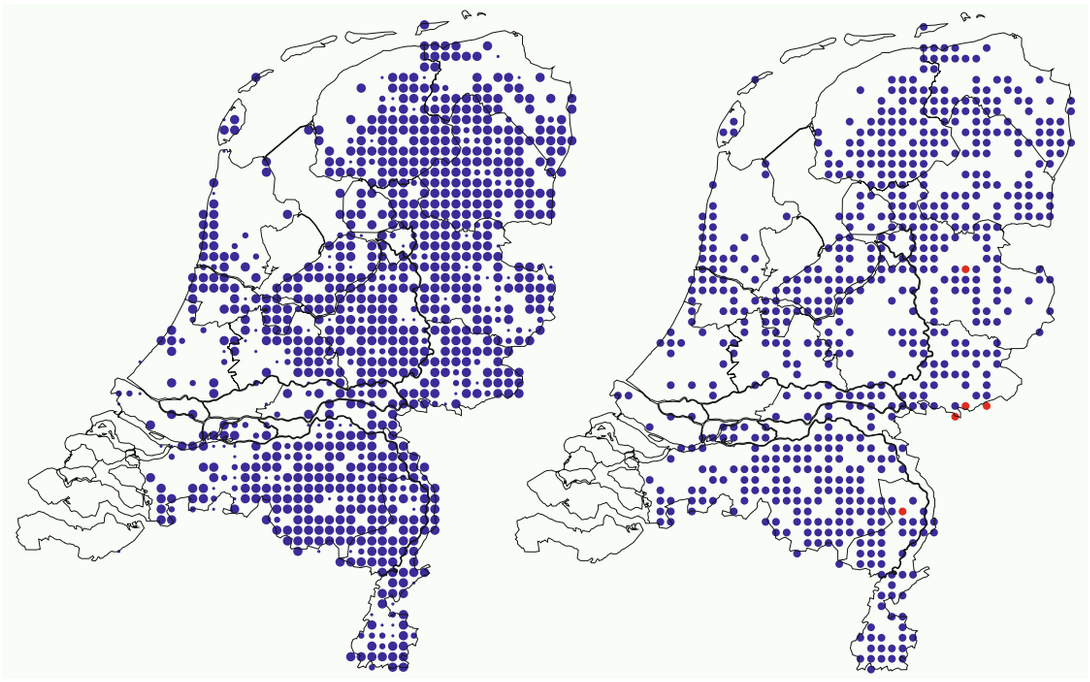
De Havik heeft een holarctische verspreiding. In Europa broedt hij op vrijwel het gehele vasteland en in Groot-Brittannië, waarbij Duitsland met zo'n 20.000 paren de grootste broedpopulatie herbergt. De soort is vrijwel overal een standvogel die, na vestiging, zijn territorium levenslang blijft bezetten. Jonge vogels zwerven meestal hooguit enkele tientallen kilometers uit om een eigen territorium te veroveren. De Havik is een uitgesproken bosvogel maar handhaaft zich de laatste jaren ook steeds beter in minder bosrijke streken. Het nest, een vaak imposant takkenbouwsel hoog in een boom, wordt gewoonlijk zelf gebouwd en jarenlang gebruikt. De broedtijd loopt in Nederland van eind maart (eileg) tot begin juli (uitvliegen jongen). Het gemiddeld aantal grootgebrachte jongen ligt tussen 2,5-3 maar kan variëren van 1-5. Het voedsel bestaat vrijwel uitsluitend uit levend bemachtigde vogels en zoogdieren, met een voorkeur voor duiven, lijsters, kraaiachtigen en konijnen. De prooien worden middels een korte verrassingsaanval overmeesterd.

VOORKOMEN

In 53% van de atlasblokken is de Havik een zekere of waarschijnlijke broedvogel. Broedgevallen zijn meestal niet moeilijk vast te stellen, getuige ook het hoge aandeel zekere broedgevallen (80%). In de 70 blokken waarin de Havik alleen als mogelijke broedvogel is geregistreerd, zal de soort - voor zover het niet om matig onderzochte blokken gaat - doorgaans niet tot broeden zijn gekomen.
De Havik is vrijwel overal aan te treffen waar bossen voorkomen, ook als het om kleinere en geïsoleerd liggende bosjes gaat. Het is in dit kader opvallend dat broeden nog steeds niet met zekerheid is vastgesteld op het eiland Terschelling. Verder ontbreekt de soort alleen in de zeer open gebieden van de noordwestelijke helft van Nederland, het rivierengebied en in grote verstedelijkte gebieden (al waren er vijf succesvolle broedgevallen in Amsterdam in 1997; MARCUS 1998). Voor zover het ontbreken in deze gebieden een gevolg is van de absentie van bos, valt een (verdere) uitbreiding hier niet te verwachten.
Het territorium van de Havik omvat minimaal enkele honderden hectares. Het leefgebied van individuen die in (zeer) kleine bosjes broeden, strekt zich uit tot ver over de omgeving. Haviken jagen tot op 3 km of meer van hun nest. De kortste afstand tussen bewoonde nesten in goed bezette gebieden bedraagt ongeveer 1 km. Bij de incidenteel gerapporteerde veel geringere afstanden van 250 m betreft het meestal kleinere bossen of bosranden waaromheen grote geschikte jachtgebieden liggen. Omdat Haviken zeer territoriaal zijn en zulke grote territoria hebben, ligt het voor de hand dat het aantal vastgestelde broedparen per atlasblok nergens boven de tien uitkomt. In de grote en doorgaans voedselrijke bosgebieden van Nederland (Fries-Drentse Woudengebied, Midden-Drenthe, Veluwe, Utrechtse Heuvelrug, Noord-Hollandse duinen, zuidelijk en oostelijk Noord-Brabant, Noord- en Midden-Limburg) worden 4-10 paren per blok aangetroffen (27% van de bezette blokken). In het merendeel van de Nederlandse atlasblokken is er blijkbaar te weinig bos voorhanden, en in sommige grotere bossen mogelijk te weinig voedsel voorradig, om meer dan drie paar Haviken te kunnen herbergen.

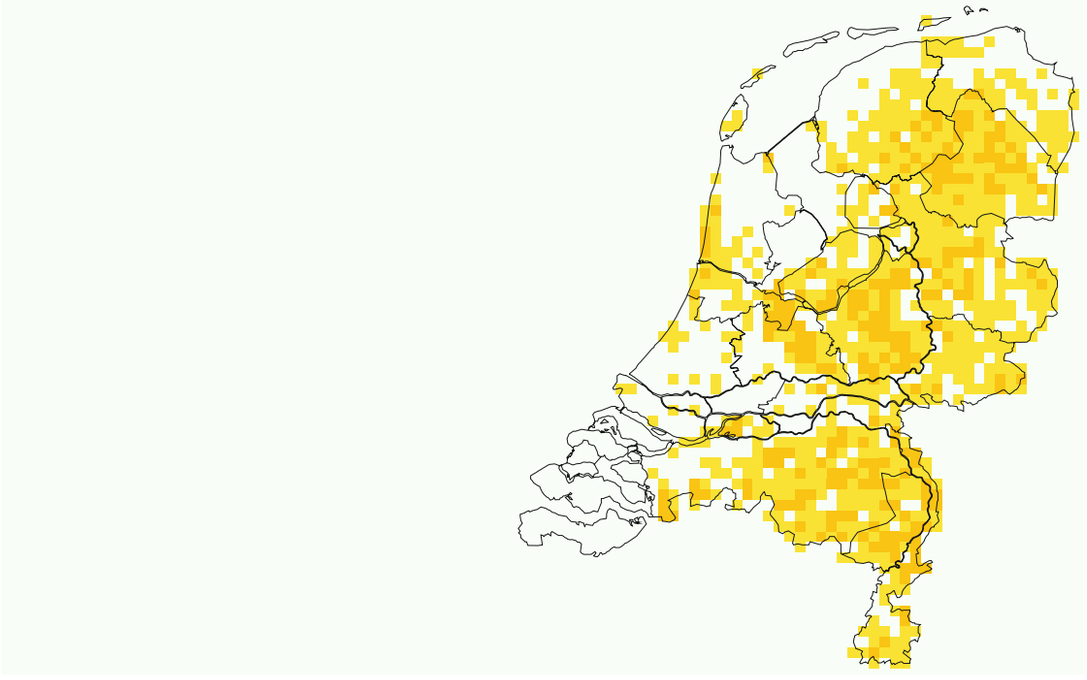
VERANDERINGEN

Het verspreidingsgebied heeft zich in de afgelopen 25 jaar op het niveau van atlasblokken ruim verdrievoudigd. Slechts

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 959 (57%)
No. of squares
- mogelijk 70 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 118 (12%)
  probable
- zeker 771 (80%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +669 (+311%)
No. of squares
- verdwenen 5
  disappeared
- verschenen 674
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (73%)
- 4 - 10 (27%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

in een enkel blok is de soort in deze periode verdwenen als waarschijnlijk of zekere broedvogel.
Ten tijde van de vorige broedvogelatlas was de Havik nog herstellende van een enorme inzinking in de jaren zestig, veroorzaakt door het gebruik van niet-afbreekbare gifstoffen in de landbouw. De sterke uitbreiding van het verspreidingsgebied van de Havik sinds de jaren zeventig geeft aan dat het herstel krachtig heeft doorgezet, zozeer zelfs dat de soort momenteel een ruimere verspreiding heeft dan ooit eerder in de 20e eeuw. Tevens geeft de uitbreiding aan dat er destijds veel geschikte leefgebieden voorkwamen die nog onbezet waren, en dat er ook nieuwe leefgebieden zijn ontstaan. Een gebied is geschikt voor de Havik indien er voldoende voedsel voorhanden (en bereikbaar) is en er opgaand bos voorkomt om in te nestelen. De hoeveelheid bos is in Nederland de laatste eeuw sterk toegenomen en ook de voedselsituatie is, op zijn minst tot voor kort, verbeterd. Tegelijkertijd is de (illegale) vervolging van roofvogels, met name de Havik, in de laatste decennia afgenomen. Het zou vroeger vrijwel ondenkbaar zijn geweest dat Haviken succesvol in kleinere, goed toegankelijke bossen konden broeden vanwege conflicten met het jachtbeheer, postduivenhouderij of andere vormen van dierenhouderij. Overigens zijn er ook tegenwoordig nog hier en daar vervolgingshaarden. Voorts is de toename van de Havik in sommige lang bezette gebieden, vooral op de zandgronden, in de jaren negentig omgebogen in een lichte afname, waarschijnlijk een gevolg van verminderd prooiaanbod (BIJLSMA ET AL. 2001).
De trend in Nederland, met een verdrievoudiging van de populatie sinds medio jaren zeventig, vindt een parallel in de aangrenzende gebieden. Zo zijn de aantallen in het Rijnland in Duitsland bijna verdubbeld in de periode 1978-96, waarschijnlijk mede onder invloed van het jachtverbod in 1970. Sinds 1996 nemen de aantallen echter weer licht af (KOSTRZEWA ET AL. 2001).

AANTALLEN

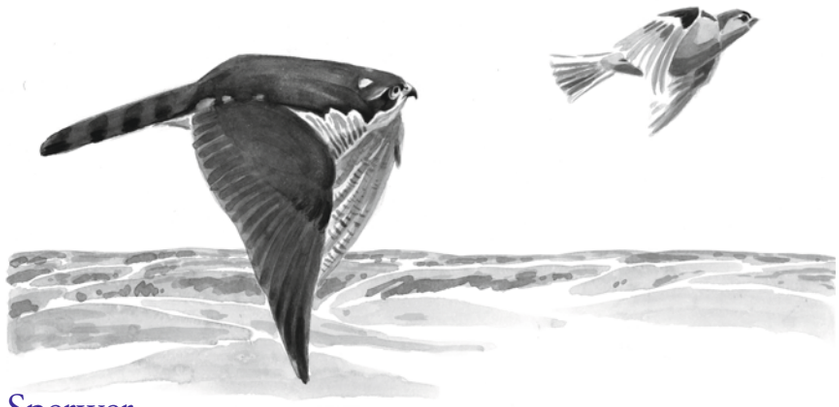
De schattingen per atlasblok komen uit op 2600 paren, wat te hoog zal zijn. Zo zijn in de atlasblokken waarvoor een schatting van 4-10 paren gemaakt is (en waarvoor het rekenmodel een gemiddelde van 6,3 aanhoudt), in werkelijkheid vaak maar 4-5 paren aanwezig. Uitgaande van een conservatieve interpretatie van de gemaakte schattingen wordt de Nederlandse broedpopulatie in 1998-2000 op 1800-2000 paren becijferd. Rond 1977, aan het eind van de vorige atlasperiode, ging het om 500-600 paren (BIJLSMA ET AL. 2001).

Gerard Müskens

SUMMARY

Breeding bird in almost all atlas squares with sufficient woodland, sometimes in isolated woodlots or urban habitat (Amsterdam: 5 bp). Densities of 1-3 bp/square are common, 4-10/square only in extensive forests with favourable food conditions. Enormous range expansion since the 1970s reflects a recovery from the pesticide era, decreased persecution and increase of breeding habitat (afforestation) and food supplies. In the 1990s numbers stabilized or even fell on the sandy soils, partly due to deteriorating food availability. In 1998-2000 about 1800-2000 bp were recorded (500-600 in 1977).

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Sperwer

Accipiter nisus

Mannelijke en vrouwelijke Sperwers verschillen aanzienlijk in grootte (man 45% lichter en 15% kleiner - gemeten naar skelet - dan vrouw). Dit weerspiegelt zich in het gebruik van verschillende niches, zowel op landschapsniveau (vrouw gemiddeld in opener gebieden jagend) als in prooikeus (vrouw gemiddeld grotere prooien). Sperwers zijn echte vogeleters die hun prooi vanuit de dekking verschalken. De broedtijd in april-juli is afgestemd op een optimaal prooiaanbod in de vorm van (jonge) zangvogels tijdens de jongenfase. Meestal wordt genesteld in homogene bosaanplant van 20-35 jaar oud, vooral naaldbomen. In natuurlijker bos zijn plekken met stagnerende boomgroei (elzen- of berkenbroek, schietwilgenstruweel) of een florerende struiketage kenmerkende nestplaatsen. De soort broedt in vrijwel geheel Europa. De Nederlandse broedvogels zijn standvogel, alleen een deel van de jonge vogels brengt de eerste winter zuidelijker door, overwegend in Vlaanderen en Noordwest-Frankrijk (BIJLSMA 1993).

VOORKOMEN

Sperwers zijn in 72% van de atlasblokken gemeld als zekere of waarschijnlijke broedvogel. Daarmee komt het plafond van de Nederlandse verspreiding in zicht; boven de 85% zal de bezettingsgraad niet komen bij gebrek aan nestelgelegenheid in de resterende blokken. Kern van de verspreiding bevindt zich als vanouds in de beboste streken in het midden, oosten en zuiden van het land. Ook ontginningslandschappen hier zijn meestal voorzien van 'eilandbossen' op de moeilijkst te ontginnen gronden, en daarmee geschikt voor de Sperwer. Het rivierengebied en de spaarzaam beboste delen van Laag-Nederland, inclusief stedelijk gebied, zijn eveneens bezet. De soort ontbreekt grotendeels in de Fries-Groningse zeekleipolders, akkerbouwgebieden van Flevoland en de Hollandse veenweiden.

De hoogste schattingen (11-25 paren per blok) zijn afkomstig uit de bosrijke delen van Midden- en Oost-Nederland, met een westelijke uitschieter op de Brabantse Wal. De dichtheid in het rivierengebied en overig Laag-Nederland blijft met meestal 1-3 paren per blok achter bij die op de zandgronden, waar 4-10 per blok frequent voorkomt.

Opmerkelijk genoeg tekent zich geen duidelijk verschil in talrijkheid af tussen de centrale Veluwe (arm dennenbos) en de randen (gevarieerder, met gordel van voedselrijke dorpen). Dat was tien jaar geleden nog wel waarneembaar, conform bevindingen op de Nijmeegse Heuvelrug waar bosranden dichter bezet bleken (BIJLSMA 1993 RESP. ZOLLINGER 1988). Vergeleken met de Havik blijkt de Sperwer zich veel sneller (of succesvoller?) in de bosarme delen van Nederland te vestigen. Beide soorten hebben hun optimum op de zandgronden, al lijkt dit voor de Sperwer te veranderen.

VERANDERINGEN

De verspreiding in 1973-77 beperkte zich nagenoeg tot de omvangrijke bosgebieden op de oostelijke zandgronden, buiten de invloedssfeer van de met gifstoffen overspoelde landbouwstreken. Vanaf eind jaren zeventig sloot de verspreiding zich op de zandgronden, raakten de Hollandse duinen en Waddeneilanden (her)bevolkt en werden de eerste voorposten in het rivierenland bezet.

In 1998-2000 blijkt Laag-Nederland grotendeels te zijn gekoloniseerd. Tegelijkertijd is het verschil in dichtheid tussen de oude verspreidingskernen op de zandgrond en de later bezette regio's kleiner geworden. De oppervlakte naaldbos per atlasblok speelt nog steeds een grote rol in het voorkomen van de Sperwer, maar niet meer zo eenduidig als tien jaar

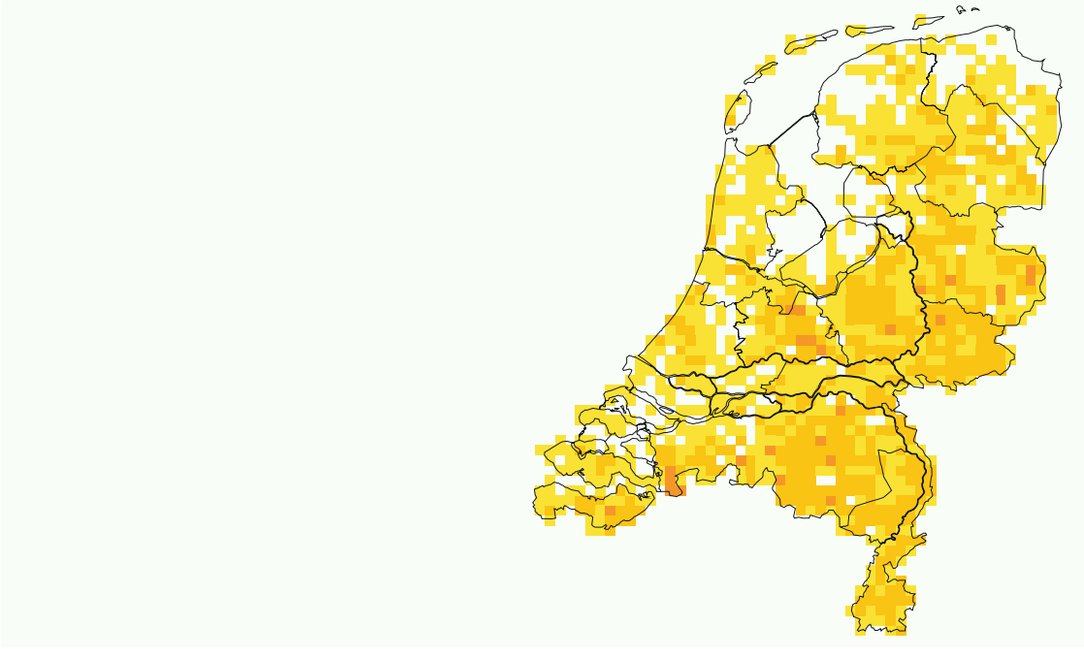
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1332 (80%)
No. of squares
- mogelijk 121 (9%)
  possible
- waarschijnlijk 267 (20%)
  probable
- zeker 944 (71%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +789 (+191%)
No. of squares
- verdwenen 16
  disappeared
- verschenen 805
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (61%)
- 4 - 10 (37%)
- 11 - 25 (2%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

geleden. Blokken met meer dan 10 broedparen zijn uiterst schaars geworden. Bolwerkjes in Drenthe, Friesland, Twente, de Veluwe en oostelijk Noord-Brabant, die alle rond 1990 een hoge dichtheid hadden, vallen niet meer op. Alleen in Utrecht en westelijk Noord-Brabant zijn nog uit enkele bijeen liggende blokken meer dan 10 paren opgegeven. Het aantal blokken in deze aantalsklasse daalde ten opzichte van 1989-92 van 34 (BIJLSMA 1993) naar 25. Tegelijkertijd ontwikkelde de Sperwer zich tot broedvogel van stad en dorp, met vooral in het westen en noorden opvallende aantallen; bijvoorbeeld 27-30 nesten in Amsterdam (MARCUS 1998, VLEK 2001) en 13 in Groningen-Haren in 1999 (A. HUT & T. VAN OVERVELD PERS. MED.). Broedresultaten in stedelijk gebied steken, zo blijkt uit het Nestkaartenproject, gunstig af bij die in andere habitats (CONFORM VAN DIERMEN 1996).

Het recente aantalsverloop verschilt per regio. In Laag-Nederland neemt de populatie nog steeds toe. Lokale studies in Hoog-Nederland en de duinen geven stabiele (Achterhoek, Nijmeegse stuwwal) tot sterk slinkende populaties te zien (Drenthe, Amsterdamse Waterleidingduinen, Zuidwest-Veluwe en oostelijk Noord-Brabant). Van alle factoren die een regulerende rol kunnen spelen, is predatie door Havik het eenvoudigst waar te nemen en de gevolgen duidelijk herkenbaar. In uiteenlopende gebieden is vastgesteld dat van een deel van de nesten ouders en/of nestjongen gepredeerd worden. Individuele broedvogels figureren maar kort in de broedpopulatie en weinig paren brengen nakomelingen voort (zie OTTENS 1998). Moeilijker is het om de kans op predatie en de betekenis ervan te zien in samenhang met die van andere factoren, zoals habitatkwaliteit en de beschikbaarheid van voedsel.

Veranderingen in de bosbouw leiden tot een groter areaal ouder en structuurrijk bos, terwijl (in zuidelijk Noorwegen) middeloud bos juist de voorkeurshabitat van jagende Sperwers blijkt (SELÅS & RAFOSS 1999). Voedselgebrek lijkt lokaal een probleem, gelet op de verminderde eiproductie of het niet tot eileg overgaan van Sperwers. Signalen hieromtrent komen van de Zuidwest-Veluwe (VAN DEN BURG 2000, R.G. BIJLSMA PERS. MED.) en uit Noord-Brabant (H. DONKERS & J. VAN DIERMEN ONGEPUBL.). De afname van het aantal Huismussen, voor veel Nederlandse Sperwers met een aandeel van meer dan 40% een 'sleutelprooi' in de broedtijd (TINBERGEN 1946, OPDAM 1979, VAN DIERMEN 1996), is één van de factoren die hierin een rol kan spelen. Zowel predatie, habitatverlies als voedseltekort leiden tot lagere reproductie en overleving, met voorspelbaar gevolg voor het aantal broedparen.

AANTAL

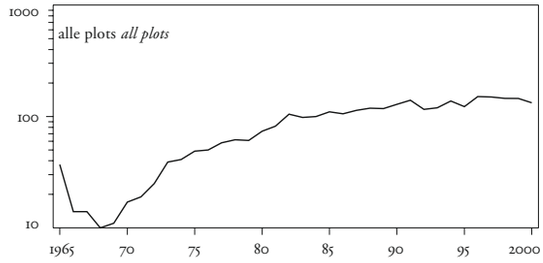
Op grond van de opgegeven schattingen per atlasblok (ruim 4500 paren) becijferen we een totaal van 4000-5000 paren in 1998-2000. Dat is een verviervoudiging sinds midden jaren zeventig en betreft waarschijnlijk een voorbijgaande piek.

Jan van Diermen

SUMMARY

Major range expansion into the lower and less wooded areas of the country. Differences in densities between former core areas on the sandy soils and newly colonised areas elsewhere tend to level out as the species becomes less bound to coniferous woodland. Ongoing increases in the lowlands in the 1990s, but strong local declines elsewhere, partly because of heavy predation by Northern Goshawk, changes in forest management and dwindling food supplies (House Sparrow). About 4000-5000 bp in 1998-2000, a fourfold increase since 1973-77.

Trend (index)

Buizerd

Buteo buteo

Onze Buizerd, behorend tot de ondersoort *B. buteo buteo,* komt voor in bijna heel Europa en in het westen van Turkije. Ten oosten van een lijn van Lapland naar Polen wordt hij vervangen door de ondersoort *B. b. vulpinus* (Steppebuizerd), terwijl de Ruigpootbuizerd *B. lagopus* als de noordelijke vervanger zou kunnen worden aangemerkt. Buizerds nemen genoegen met vrijwel elk landschapstype, vooropgesteld dat er enkele bomen staan om in te roesten en te nestelen. Het voedsel van Nederlandse Buizerds is veelzijdig. Belangrijke prooien zijn veldmuis, mol en in sommige gebieden jonge konijnen, een menu dat wordt aangevuld met (jonge) vogels, amfibieën, reptielen, insecten, regenwormen en vissen. De Nederlandse broedvogels zijn standvogel en verdedigen hun territorium jaarrond. In februari of maart wordt begonnen met de nestbouw en de meeste paren starten de eileg in de laatste decade van maart en de eerste van april. Het legsel bestaat uit 2-4 eieren, soms één of vijf. Vanaf eind juni worden vliegvlugge jongen waargenomen, die tot in augustus in het territorium van de ouders kunnen blijven. Jonge vogels zijn in het volgende jaar geslachtsrijp, maar zijn zelden in staat om op die leeftijd al een territorium te bezetten. Waarschijnlijk begint een groot deel van de Buizerds op veel latere leeftijd met de reproductie. Dit betekent dat het aantal Buizerds dat binnen de Nederlandse grenzen verblijft beduidend groter is dan het aantal territoriale vogels (BIJLSMA 1993).

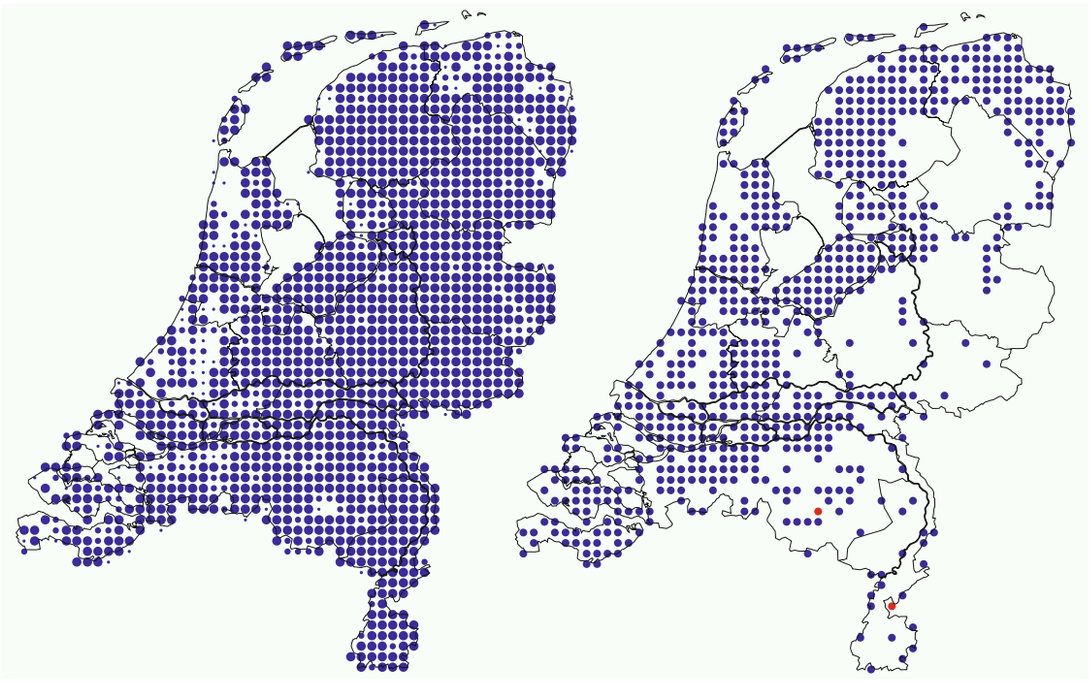
VOORKOMEN

In Nederland is de Buizerd tegenwoordig de talrijkste roofvogel en op Torenvalk na tevens de meest verbreide. Momenteel zijn vrijwel alle geschikte atlasblokken bezet en wordt er zelfs gebroed op alle grotere Waddeneilanden. Alleen nagenoeg boomloze en geheel verstedelijkte blokken zijn nog verstoken van Buizerds.

In bijna de helft van de bezette atlasblokken werd het aantal territoria begroot op 4-10 en in slechts enkele blokken op meer dan 25 (schatting waarschijnlijk aan de hoge kant). De dichtheid van de Buizerd is sterk gerelateerd aan de verspreiding van bos. Hoe groter het aandeel bos per atlasblok, hoe meer Buizerds er gewoonlijk broeden. Toch zit hier ook een limiet aan. Zo huizen er in kleinschalige cultuurlandschappen met veel oude bosjes op de zandgronden evenveel of zelfs meer Buizerds dan in sommige volledig door schraal bos ingenomen atlasblokken op de Veluwe. Genoemde tendens zorgt er overigens voor dat de dichtheid in het westen van Nederland in het algemeen lager is dan in het oosten. Dat er geen verband bestaat tussen dichtheden en grondsoort of hoogteligging, is te zien aan de heel behoorlijke dichtheden in atlasblokken met veel bos in Flevoland of langs de Hollandse kust. In het bosrijke Noord-Brabant is de dichtheid om onduidelijke redenen wat lager dan verwacht. Mogelijk is de intensieve landbouw, met veel verbouw van maïs en verdrogende graslanden, hieraan debet, terwijl plaatselijk ook vervolging meespeelt (POELMANS & VAN DIERMEN 1997).

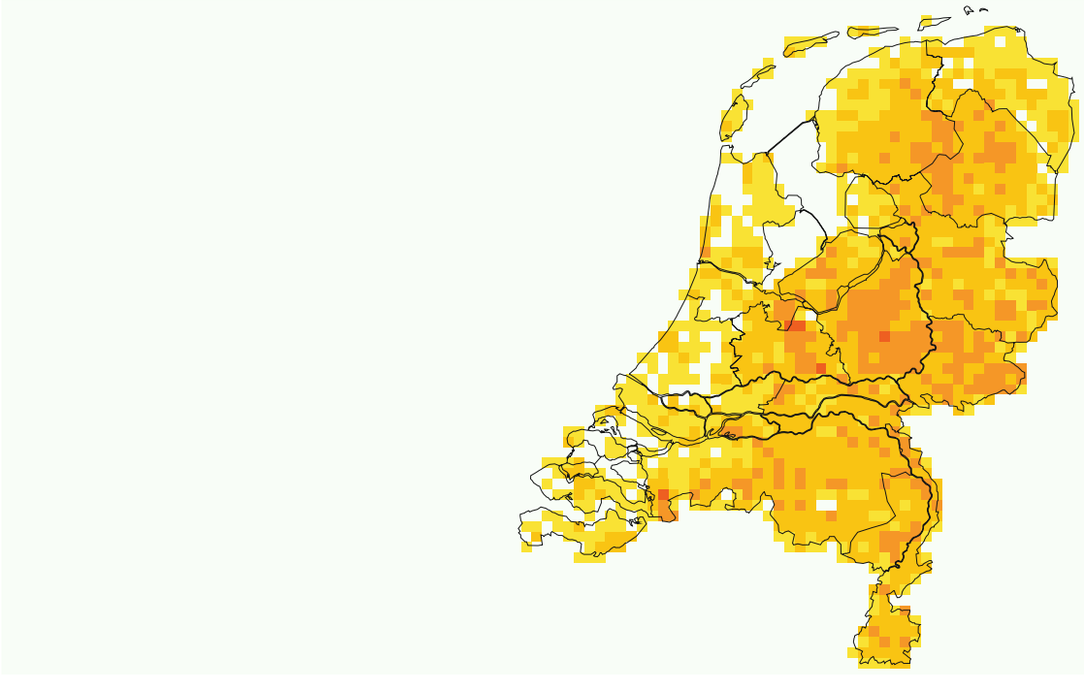
VERANDERING

Na de wettelijke bescherming van de Buizerd in 1936 nam de soort in Nederland geleidelijk in aantal toe, mede door de grootscheepse aanplant van bos. De pesticidengolf in de late jaren vijftig en jaren zestig deed deze toename teniet, maar in 1973-77 waren de zandgronden in het oosten van het land geherkoloniseerd. Op dat moment had al een snelle populatiegroei ingezet, die zich vertaalde in een toenemende dichtheid op de zandgronden en een expansie naar de westelijke en lager gelegen delen van Nederland. Aan het eind van de jaren tachtig en in het begin van de jaren negentig

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1479 (88%)
No. of squares
- mogelijk 74 (5%)
  possible
- waarschijnlijk 149 (10%)
  probable
- zeker 1256 (85%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +757 (+120%)
No. of squares
- verdwenen 2
  disappeared
- verschenen 759
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (34%)
- 4 - 10 (48%)
- 11 - 25 (17%)
- 26 - 100 (<1%)
- 101 - 500
- > 500

vlakte de toename op de oostelijke zandgronden af, maar zette de areaaluitbreiding in westelijke en noordelijke richting zich gestaag voort. Als laatste werden de open zeekleigebieden van Groningen, Friesland, Noord- en Zuid-Holland en Zeeland bezet (BIJLSMA ET AL. 2001).

De spectaculaire uitbreiding van de Buizerd sinds de vorige atlas is in feite deels toe te schrijven aan de kunstmatig lage stand in de jaren zeventig als gevolg van pesticidengebruik. De uitdijende verspreiding daarna heeft te maken met de uitbreiding van het bosareaal in Nederland. Tegelijkertijd namen Buizerds echter geleidelijk aan genoegen met steeds kleinere bosjes, boomrijen, solitaire bomen en zelfs erfbeplantingen bij boerderijen om in te broeden; dit reflecteert de in het algemeen sterk afgenomen vervolging. In 1999 en 2000 zijn in Friesland zelfs enkele nesten op de grond aangetroffen (VAN DER SLUIS 1999, ROOSMA ET AL. 2000). Gemiddeld werden de agrarische landschappen wat later bezet dan de bossen, en nam het aantal hier in de jaren negentig nog duidelijk toe terwijl in de bossen stabilisatie plaatsvond. De aanwezigheid van voldoende voedsel is in ons land kennelijk vrijwel nergens een probleem, waardoor het potentiële broedareaal voor de Buizerd vrijwel onbegrensd is.

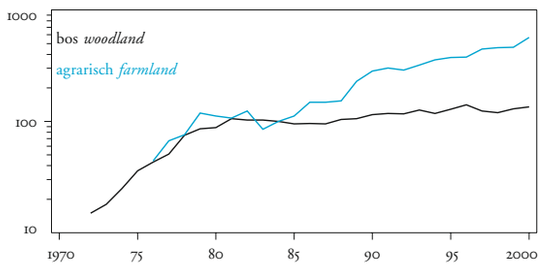
Ook in de ons omringende landen nam de Buizerd sinds de jaren zeventig toe, om dezelfde redenen als bij ons. In de jaren tachtig en negentig stabiliseerden de meeste populaties zich (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

SUMMARY

Most abundant and very widely distributed raptor in The Netherlands. Densities of 4-10 bp/atlas square are common (48% of all occupied squares). In general, the area of woodland determines the breeding density, but farmland with woodlots may hold equal numbers compared to dense but poor (with regard to food) woodlands. Substantial range extension since the 1970s, with a colonisation of open areas (decreased persecution, expansion of suitable habitat). In the 1990s, numbers stabilised in wooded regions but increased further in farmland. The breeding population in 1998-2000 comprised 8000-10,000 bp (2000-2500 in 1973-77).

AANTALLEN

De Nederlandse broedpopulatie in 1998-2000 wordt, uitgaande van de schattingen per atlasblok (ruim 9400 paren) en andere informatie, geschat op 8.000-10.000 paren. Dit betekent een verviervoudiging ten opzichte van de vorige atlas, toen er 2000-2500 paren in Nederland huisden (BIJLSMA ET AL. 2001).

Trend (index)

Willem van Manen

Deze soort is gesponsord door: Afd. Milieumaatregelen, Dienst Weg- en Waterbouwkunde RWS

Torenvalk

Falco tinnunculus

De Torenvalk is een Euraziatische en Afrikaanse valk van half-open landschappen. In Europa komen rond 300.000 broedparen voor. In Nederland broedt de soort op gebouwen en oude kraaiennesten in bomen en hoogspanningsmasten. Vanaf de jaren vijftig zijn bovendien op grote schaal nestkasten geplaatst. Hiermee werd vestiging mogelijk in zeer open gebieden als Flevoland (CAVÉ 1968) en het Lauwersmeer, terwijl het ophangen van kasten ook elders populatieverhogend werkte. Hoewel natuurlijke nesten minder snel worden gevonden, vormen deze tegenwoordig vermoedelijk een minderheid. Grondnesten, waarvan er vóór 1960 nog tientallen per jaar op Texel (DIJKSEN 1996) en andere Waddeneilanden gevonden werden, zijn nu uiterst schaars. Torenvalken eten hoofdzakelijk veldmuizen, zeker in jaren waarin deze talrijk zijn. In veldmuisarme jaren neemt het aandeel andere muizensoorten, vogels en ongewervelden toe. Slechts een klein deel van de vogels verlaat het land, voornamelijk in zuidwestelijke richting, tot in Noordwest-Afrika toe (BIJLSMA 1993).

VOORKOMEN

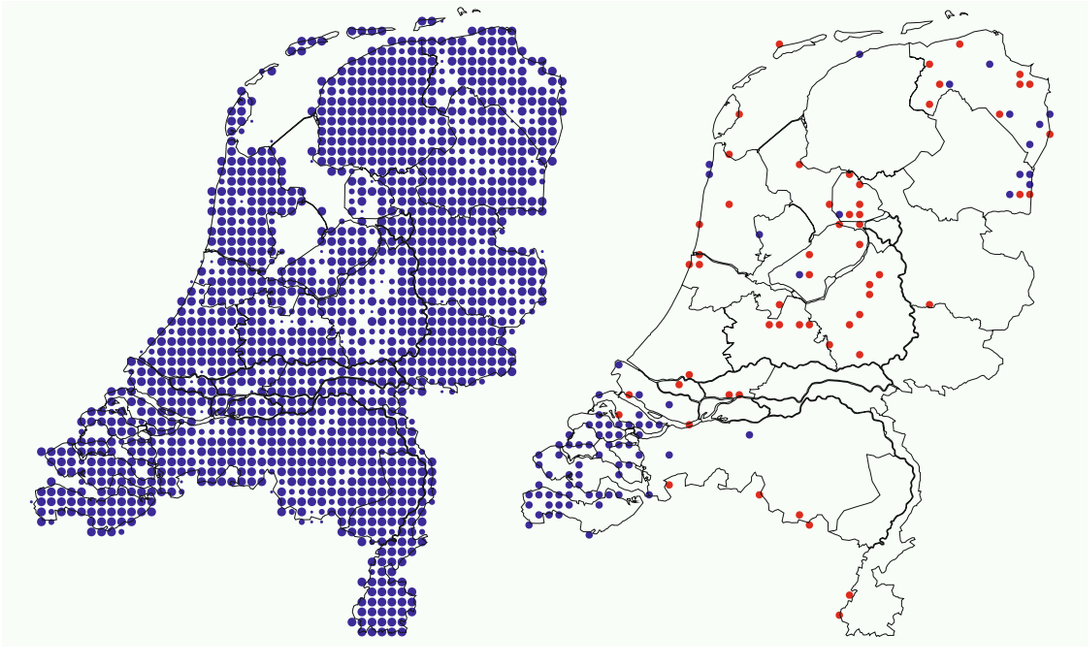
Hoewel de Torenvalk vanaf midden april tot in juni of juli, wanneer de jongen uitvliegen, een teruggetrokken leven leidt, zullen de kaarten een getrouw beeld geven van verspreiding en aantallen. Roofvogels genieten bij veel vogeltellers immers een bijzondere voorkeur, en medewerkers van de Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN) hebben via het Nestkaartenproject waardevolle aanvullingen gegeven op het atlasmateriaal. Wel moet worden bedacht dat de Torenvalk goede en minder goede tijden kent, door variaties in de populatieomvang van veldmuizen. Vette jaren, zoals in de atlasperiode 1999 en 2000 (BIJLSMA 2001), flatteren het kaartbeeld. In magere jaren zullen verspreiding en vooral aantallen minder omvangrijk zijn.

De Torenvalk is nog steeds de meest verspreide roofvogel in Nederland, hoewel hij de koppositie qua aantallen aan de Buizerd is kwijtgeraakt. De soort is in ruim 90% van de atlasblokken aangetroffen. Op de Veluwe, waar aaneengesloten bossen domineren en veel Haviken - geduchte predatoren van Torenvalken - rondvliegen, bevindt zich een leemte in de verspreiding, net als in boomloze gebieden zoals de kwelders van het Waddengebied. Dat de verruigde en vergraste duinen van Holland en Zeeland weinig gastvrij zijn geworden voor Torenvalken, is op de verspreidingskaart vanwege het grove raster niet terug te vinden. Slechts in 4% van de bezette atlasblokken wordt opgegeven dat meer dan 10 paren aanwezig zijn. Deze blokken liggen, net als de gebieden met wat hogere relatieve dichtheden, nogal verspreid over het land. Opmerkelijk zijn de lage aantalsschattingen in het eertijds door Torenvalken dichtbevolkte Flevoland. Nu zijn hier in minder dan een kwart van de blokken meer dan drie paren opgegeven en wordt de populatie op basis van het atlasmateriaal berekend op maximaal 200 paren.

VERANDERINGEN

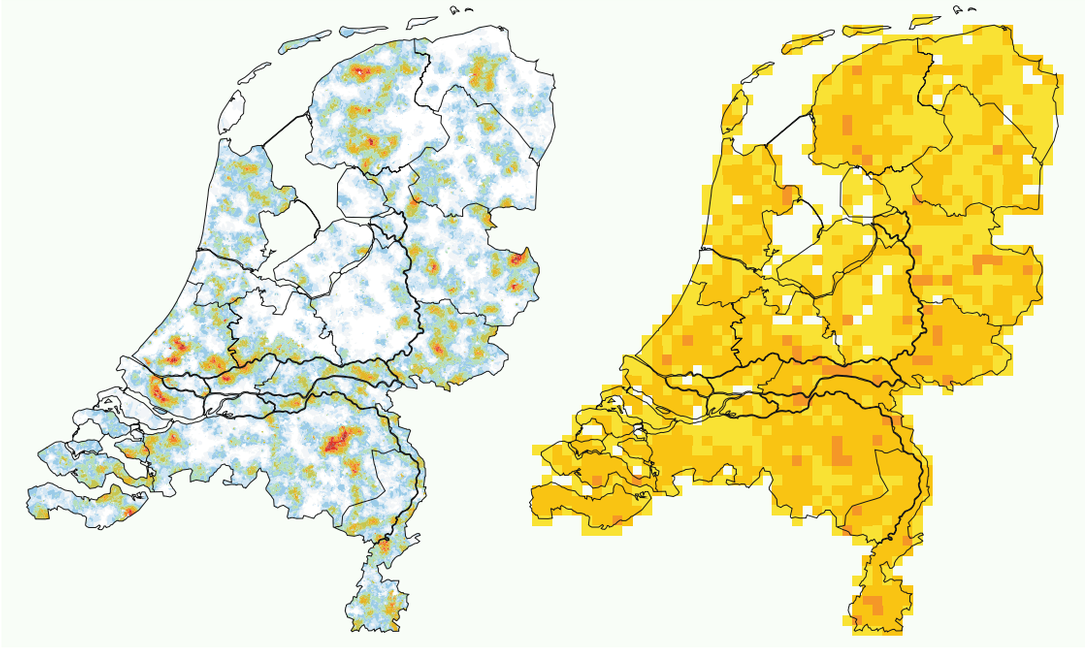
In 1973-77 zat de broedpopulatie van de Torenvalk weer in de lift na een klap in de jaren zestig door gebruik van landbouwvergiften. De populatie werd verder nog geruggensteund door het massaal plaatsen van nestkasten. Van een inzinking medio jaren tachtig herstelde de stand zich dankzij enkele piekjaren van de veldmuis. In de tweede helft van de jaren negentig verloor de Torenvalk echter weer terrein, vooral in bosgebieden op de hoge gronden maar ook in cultuurland (BIJLSMA ET AL. 2001).

Ten opzichte van de vorige inventarisatieperiode is het aantal bezette atlasblokken niet afgenomen, al zijn er - tamelijk

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1547 (92%)
No. of squares
- mogelijk 36 (2%)
  possible
- waarschijnlijk 218 (14%)
  probable
- zeker 1293 (84%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +22 (+2%)
No. of squares
- verdwenen 57
  disappeared
- verschenen 79
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (44%)
- 4 - 10 (53%)
- 11 - 25 (4%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

diffuus verspreid over Nederland - in sommige blokken geen Torenvalken meer gevonden. Daar staat een uitbreiding tegenover in Zeeland, corresponderend met de toename van Zwarte Kraai en Ekster hier door afgenomen vervolging. Dit leidde tot een groter aanbod van nestgelegenheid, terwijl voorts vanaf midden jaren zeventig op grote schaal nestkasten werden aangeboden (TRAMPER 1991, BUISE 1995). Het plaatsen van torenvalkkasten - aanbevolen in fruitteeltgebieden, vooral waar milieubewust appels worden geteeld - vindt nog steeds doorgang.

Op regionale schaal vonden overigens ingrijpende veranderingen plaats, maar deze komen (vooralsnog) niet tot uiting in het kaartbeeld. De populatieafname in grote bosgebieden als de Veluwe (BIJLSMA ET AL. 2001) vertaalt zich nog niet in een leegloop van atlasblokken aldaar. Hetzelfde geldt voor Flevoland, waar in de jaren negentig de klad kwam in een voorheen bloeiende populatie, waarschijnlijk vooral door het geleidelijk afvlakken van de veldmuispieken die op het jonge land nog voorkwamen. Daarnaast is het areaal aan jachtgebied afgenomen en verscheen de Havik als predator van Torenvalken ten tonele. Het belangrijkste jachtgebied in Flevoland bestaat momenteel uit brede wegbermen, net als elders in ons door 'biljartlakens' gedomineerde moderne cultuurland. De achteruitgang in Flevoland weerspiegelt zich ook in de winteraantallen die, vergeleken met begin jaren negentig, zelfs in de landelijk goede jaren 1999 en 2000 bijna gehalveerd zijn (T. EGGENHUIZEN & K. BREEK ONGEPUBL.).

In verschillende streekavifauna's wordt erop gewezen dat wijzigingen in het agrarisch grondgebruik hebben geleid tot negatieve effecten op de populatie Torenvalken. Naast een toename van akkerland (vooral vanwege verbouw van maïs) ten koste van het veldmuisrijkere grasland, is het grondgebruik ook geïntensiveerd. Dit proces was al gaande tijdens de vorige inventarisatieperiode in de jaren zeventig, maar kreeg zijn grootste beslag in de afgelopen 20 jaar. Naast een directe afname van de veldmuisstand heeft dit tevens de veldmuispieken afgevlakt. Echte, over grote oppervlakte optredende veldmuisplagen behoren tot de geschiedenis. Als deze tendens zich voortzet, ligt een verdere populatieafname van de Torenvalk in het verschiet, en mogelijk ook een versplintering van het nu nog aaneengesloten broedgebied.

AANTALLEN

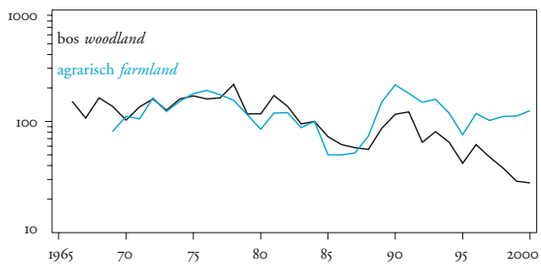
De schattingen per atlasblok leveren een totaal op van 7100 paren. Omdat dit getal sterk beïnvloed wordt door de goede stand in 1999 en 2000 wordt de broedpopulatie in 1998-2000 op 5000-7500 paren gesteld. In daljaren van de veldmuis zullen de aantallen zich rond de ondergrens bevinden, in piekjaren bij de bovengrens. De schatting van 5000-6500 paren in 1973-77 was vermoedelijk te laag.

Ton Eggenhuizen

SUMMARY

More widely distributed than Common Buzzard, but less numerous. Gaps in its distribution correspond with large forests (where the species disappeared due to predation by Northern Goshawk) and open farmland (except for areas where nestboxes are supplied). Since the 1970s, a marked range expansion was recorded in the southwest Netherlands, where increasing corvid populations provided nest sites. The population in 1998-2000 is estimated at 5000-7500 bp, showing marked year-to-year fluctuations partly caused by cyclic abundance of voles.

Trend (index)

Boomvalk

Falco subbuteo

Nederland ligt aan de uiterste noordwestrand van het enorme Palearctische verspreidingsgebied van de Boomvalk, samen met de groeiende Britse (meer dan 2200 paren; CLEMENTS 2001), minieme Deense (10 paren), dito Noorse (20-50 paren) en forse Zuid-Zweedse populatie (2000 paren) (SERGIO ET AL. 2001). Van september tot maart verblijven onze Boomvalken in zuidelijk Afrika, in april keren de broedvogels terug. Hoewel libellen en andere grote insecten veel worden gevangen, zijn vogels de belangrijkste voedselbron. In mei voorzien Boomvalken het landschap van een extra dimensie door hun uitbundige gedrag op de broedplaats. Rond half juni vindt de eileg plaats en vermindert de trefkans aanmerkelijk. Pas met het groter worden van de jongen neemt de waarneemkans weer toe (vanaf eind juli).

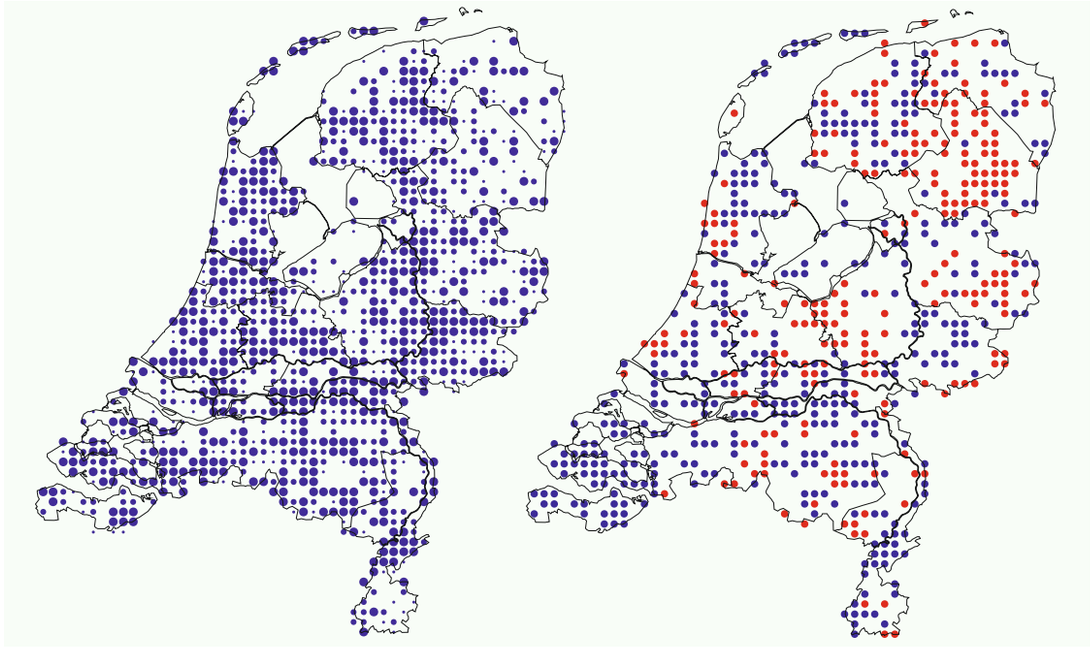
VOORKOMEN

De Boomvalk werd in ruim 850 atlasblokken zeker of waarschijnlijk broedend vastgesteld (51%). In 200 blokken werden alleen mogelijke broedgevallen gemeld. In minder intensief onderzochte gebieden, veelal agrarisch cultuurland, kunnen broedgevallen zijn gemist door het heimelijke voorkomen gedurende een deel van het seizoen. Tegelijkertijd bestrijken de mannetjes een groot jachtgebied (tot 7 km van het nest) en zullen er daardoor ten onrechte territoria gehonoreerd zijn zonder concrete broedaanwijzingen. Dit geldt voor veel van de mogelijke en een deel van de waarschijnlijke broedgevallen. Opvallende witte vlekken op de kaart zijn te vinden in Noordwest-Friesland, Noord-Groningen, de Drents-Groningse veenkoloniën, delen van Salland en Twente, in Flevoland, de Gelderse Vallei en de Eemspolders, op de Zuid-Hollandse eilanden, de kleigebieden in noordwestelijk Noord-Brabant en Zuid-Limburg. Vermoedelijk is dit beeld reëel, al zijn er ook onterechte lacunes (oostelijk Noord-Brabant; J. VAN DIERMEN PERS. MED.). Alle grote Waddeneilanden zijn jaarlijks bezet.

Boomvalken zijn in geheel Nederland schaars. In 96% van de bezette atlasblokken gaat het om 1-3 paren, vaak echter niet meer dan één. Hogere dichtheden (doorgaans hooguit 4-5 paren per blok) zijn bekend van oostelijk Noord-Brabant en de Roerstreek in Midden-Limburg. De clusters in Bargerveen (Zuidoost-Drenthe), Noordwest-Overijssel, Twente, Het Gooi (misschien uitgezonderd Spanderwoud en Ankeveense Plassen; D.A. JONKERS & H. SEVINK PERS. MED.) en de Utrechtse Heuvelrug zijn gebaseerd op te liberale interpretaties van waarnemingen in het broedseizoen.

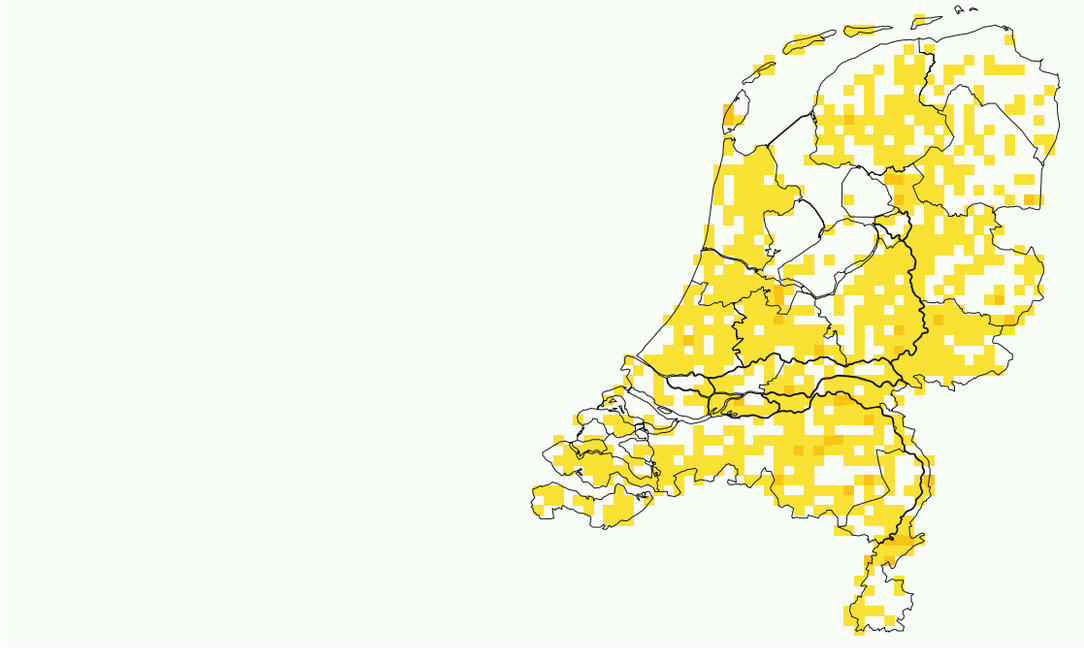
VERANDERINGEN

In de voorbije kwart eeuw is er veel gebeurd in boomvalkland. Ruim 400 atlasblokken zijn als nieuwe vestiging uit de bus gekomen in vergelijking met 1973-77. Ze beslaan Vlieland, Terschelling en Ameland (reëel; BIJLSMA ET AL. 2001), Midden- en oostelijk Friesland (open veenweide en akkerland, deels broedend in hoogspanningsmasten), de centrale Achterhoek (waarnemerseffect), het rivierengebied (vaak in populierenaanplant), West-Friesland/Wieringermeer, de Randstad (zowel polders als steden), grote delen van Zeeland (o.a. op Beveland 15 territoria in 2000, tegen 0 in 1973-77; ROZEMEIJER & SCHIPPER 2000), en delen van Noord-Brabant en Midden-Limburg (populierenaanplant langs de Roer). Kortom, vooral een uitbreiding en opvulling van het westelijke broedareaal. Daar staat leegloop in Drenthe, delen van Salland, Twente, de Veluwe, de Gelderse Vallei en de Eemspolders tegenover, vaak grote heide- en boscomplexen op

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1054 (63%)
No. of squares
- mogelijk 200 (19%)
  possible
- waarschijnlijk 344 (33%)
  probable
- zeker 510 (48%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +162 (+24%)
No. of squares
- verdwenen 241
  disappeared
- verschenen 403
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (96%)
- 4 - 10 (4%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

zandgrond betreffend. In totaal gaat het om 22% van de blokken die nog wel in 1973-77 bezet waren. Op mogelijke waarnemerseffecten (Overijssel, Noord-Brabant) of korte-afstandsverplaatsingen (Friesland, Groningen) na betreft het reële verdwijningen.

Dit beeld wijst op een verandering in habitatkeus, van heiden en bossen op zandgrond naar opener agrarische gebieden op klei- en veengronden. Vermoedelijk zijn beide trends deels complementair, zoals fraai gekwantificeerd voor het Rijk van Nijmegen (GOUTBEEK & IZAAKS 2001). Herstel en uitbreiding van de Havik (in mindere mate Buizerd) op de zandgronden is hiervoor waarschijnlijk een belangrijke oorzaak. Predatie van Boomvalken is in de jaren tachtig en negentig sterk toegenomen in de bolwerken op zandgrond (SERGIO ET AL. 2001). De permanente dreiging door de aanwezigheid van Haviken in bosrijke landschappen met een verarmende vogelfauna maakt de voormalige kerngebieden minder geschikt als broedplaats. In open cultuurland is de Havik echter spaarzaam vertegenwoordigd en zijn Boomvalken beter in staat om aanvallen van Haviken te pareren (DE BOER & KOKS 1996, DE BOER & HUT 1997). Misschien verklaart dit de toename van Boomvalken in open cultuurland, zoals in hoogspanningsmasten (in 1999-2001 al 42 van 296 nesten in Nederland; GEGEVENS WRN & SOVON), houtwallen in Friesland (WRN), singels in de Wieringermeer (L. KELDER PERS. MED.) en op de Bevelanden (ROZEMEIJER & SCHIPPER 2000), populierenaanplantingen in het rivierengebied en de Roerstreek (BOEREN 1995), in de duinen en op de Waddeneilanden. Deze lokale toenames kunnen in hun tegendeel verkeren op het moment dat Haviken zich vestigen en uitbreiden, zoals in de duinen (KONING & BAEYENS 1998).

Predatie is mogelijk niet het hele verhaal. Bijna alle belangrijke prooisoorten namen in de afgelopen decennia af, waaronder Veldleeuwerik, zwaluwen en mussen. Het aanbod van kraaiennesten, dè nestplaats van Boomvalken in Nederland (89% van 469 nesten in 1974-2001; SERGIO ET AL. 2001, WRN), is vooral in grotere bos- en heidegebieden op zandgrond verminderd (VAN MANEN & BIJLSMA IN DRUK). Of verontreiniging met gifstoffen (vooral PCB's) en veranderingen in het winterkwartier een rol spelen, is onbekend. Gezien de variabele aantalsontwikkeling in de landen om ons heen (CLEMENTS 2001, SERGIO ET AL. 2001) lijken regionale factoren doorslaggevend te zijn.

AANTALLEN

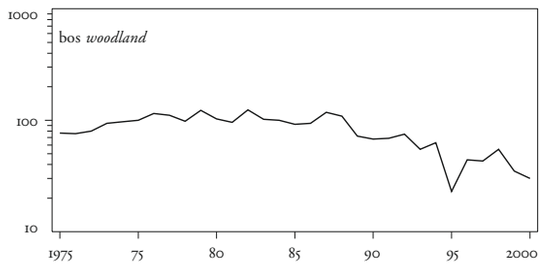
De schatting voor 1998-2000 bedraagt, uitgaande van de meest conservatieve interpretatie van de opgaven per atlasblok (960 paren; de gangbare rekenmethode levert 1640 op, wat zeker te hoog is) 750-1000 paren, mogelijk aan de bovengrens hiervan. Dit betekent een afname ten opzichte van de schattingen van 1000-1100 paren in 1973-77 (te laag) en 1700-2100 in 1985-92 (BIJLSMA ET AL. 2001).

Peter de Boer

SUMMARY

The distribution is probably affected by misinterpretation of observations outside the nesting area (due to large home ranges), but might be underestimated in farmland as well (inconspicuous behaviour). Range expansion in farmland in the west and north of the country since the 1970s, but declines in strongholds in extensive woodlands and heaths in the east, where the population suffers from predation by Northern Goshawk and lower prey abundance. About 750-1000 bp in 1998-2000, compared to 1700-2100 in 1985-92.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Joop en Sigrid van de Sande

Slechtvalk

Falco peregrinus

De Slechtvalk is een kosmopoliet die alleen ontbreekt op de polen, in zeer droge woestijngebieden en op sommige grote eilanden zoals IJsland. In de jaren zestig verdween de Slechtvalk door het gebruik van persistente pesticiden uit grote delen van Noord- en Midden-Europa. Na een verbod op deze middelen begon een aarzelend herstel. Pas in de loop van de jaren negentig werd op de meeste plaatsen het niveau van vóór de crash weer gehaald of zelfs (Groot-Brittannië) overstegen. In het zuiden van Fenno-Scandinavië, Noord-Duitsland, Polen en de Baltische landen, waar de soort verdwenen was, bleef een natuurlijk herstel nagenoeg uit. De daar aanwezige broedparen zijn voortgekomen uit uitgezette vogels (KLEINSTÄUBER 1996, P. LINDBERG PERS. MED.). De restpopulatie in het uiterste noorden van Fenno-Scandinavië is nog herstellende. De Europese broedpopulatie, inclusief de Russische, omvatte in 1992 ruim 5700-7400 paren. De Midden- en Zuid-Europese broedvogels zijn standvogel. Dit geldt ook voor de Nederlandse broedvogels, waarvan de jongen ongericht uitzwerven. De Fenno-Scandinavische populatie overwintert voornamelijk in West- en Zuidwest-Europa.

VOORKOMEN

De Slechtvalk broedt vanaf 1990 jaarlijks in Nederland (VAN GENEIJGEN 2000). In de atlasperiode werden zekere broedgevallen vastgesteld bij Maasbracht (broedplaats bezet vanaf 1990), Geleen (vanaf 1996), Nijmegen (vanaf 1997), op of rond de Eemshaven (vanaf 1998), Geertruidenberg (vanaf 1998), Hollands Diep (vanaf 1999) en de Maasvlakte (vanaf 2000). De soort broedt in speciaal aangebrachte nestkasten, kraaiennesten of nissen in hoge gebouwen of hoogspanningsmasten. Bij gebruik van kraaiennesten wordt jaarlijks een ander nest gezocht. Door de grote actieradius van Slechtvalken kan één paar in de atlasperiode dus in verschillende atlasblokken tot broeden zijn gekomen, zoals in Groningen gebeurde. Bij de mogelijke en waarschijnlijke broedgevallen is de kans groot dat het baltsende of overzomerende noordelijke vogels betreft. Incidenteel gaat het echter om de aanwezigheid van Slechtvalken voorafgaand aan een nieuwe vestiging, zoals het geval was bij een atlasblok in Midden-Limburg (broedgeval in 2001).

Het voorkomen in Nederland hangt samen met ontwikkelingen in Duitsland. In de tweede helft van de jaren tachtig werden de eerste industriële bouwwerken betrokken ten noorden van het Slechtvalk-bolwerk in het middelgebergte van Baden-Württemberg (HELLER 1995). Van daaruit fungeerde de Rijn als belangrijke verspreidingsader in noordwestelijke richting. Eind jaren tachtig vestigden de eerste paren zich in het kunstmatige berglandschap van schoorstenen en koeltorens rond Keulen en het Roergebied (WEGNER 1994). In 2000 werden hier, vooral langs de rivieren Rijn, Roer en Lippe, 38 broedparen geteld met 64 uitgevlogen jongen (AG WANDERFALKENSCHUTZ 2000). De vestiging als broedvogel in Nederland valt dus niet lang na die in het Roergebied, en werd gevolgd door hervestiging in België in 1994. Hier verloopt de ontwikkeling sneller dan in Nederland, met in 2000 al 13 paren en 30 uitgevlogen jongen (G. ROBBRECHT PERS. MED.). Mogelijk komt dit door een gunstiger ligging ten opzichte van de kernverspreidingsgebieden, wat tevens een verklaring kan zijn voor de vrij zuidelijke verspreiding binnen Nederland.

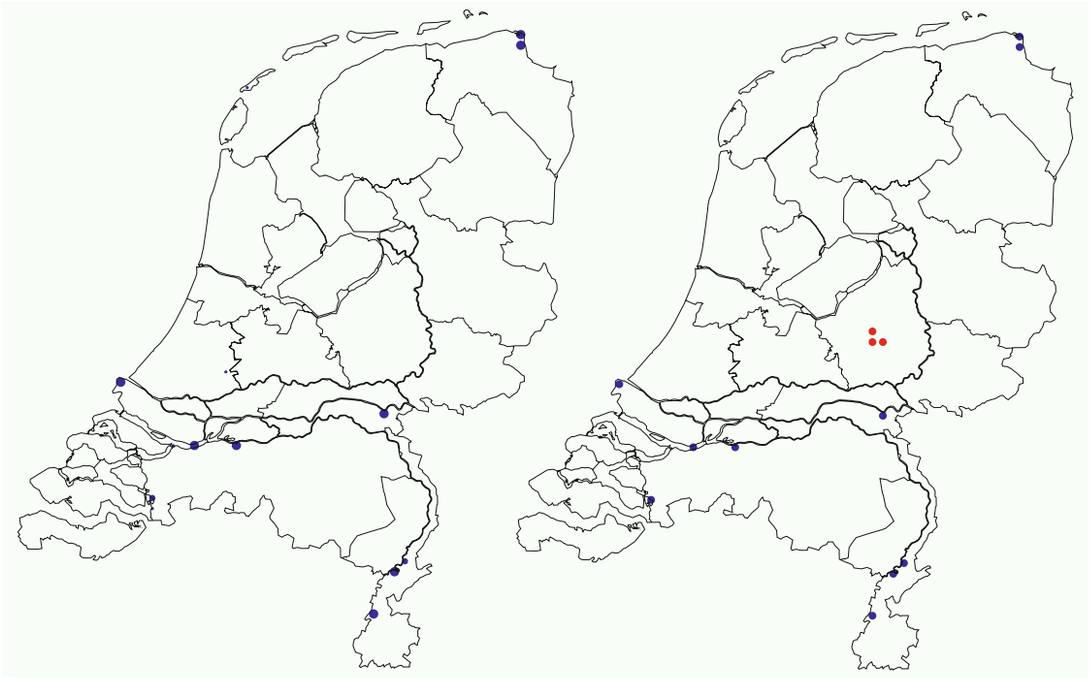
Het Groningse broedpaar behoort tot een kleine populatie van zo'n 15 paren aan de Duitse Waddenkust. Waarschijnlijk sluiten de nakomelingen uit dit gebied zich gemakkelijk aan bij de inmiddels stevige populatie in Noordrijn-West-

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 14 (1%)
No. of squares
- mogelijk 4 (29%)
  possible
- waarschijnlijk 2 (14%)
  probable
- zeker 8 (57%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +7 (+233%)
No. of squares
- verdwenen 3
  disappeared
- verschenen 10
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

falen, België en Nederland. Aanwijzingen daarvoor zijn een overwegend zuidwestelijke dispersierichting en een verhoudingsgewijs hoog aantal ringmeldingen.

VERANDERINGEN

In 1973-77 vonden in drie atlasblokken zekere of waarschijnlijke broedgevallen plaats, alle op of nabij het Harskampse zand op de centrale Veluwe. Vermoedelijk ging het om slechts één paar dat tot en met 1980 op verschillende plaatsen opdook (BIJLSMA 1993). Hoewel de Slechtvalk incidenteel al eerder op de Veluwe broedde, is het voorkomen tot in de vorige atlasperiode opmerkelijk. Het broeden in bomen beperkte zich bij de Slechtvalk namelijk grotendeels tot de laagvlakte rond de Oostzee. Begin jaren zeventig stierf deze populatie nagenoeg uit (KIRMSE 1995) en pas in 1996 werd weer een boombroedend paar ontdekt, ten noorden van Berlijn (LANGGEMACH ET AL. 1997). In 2000 bedroeg het aantal boombroedende paren in dat gebied slechts drie.

In de nieuwe atlasperiode is geen enkele broedverdachte waarneming van de Veluwe of een vergelijkbaar gebied bekend. Alle zekere broedgevallen speelden zich af op of bij industriële hoogbouw en nabij grote watervlakten als rivieren, grindgaten of de zee. Ook in hun winterverspreiding zijn de Slechtvalken sinds eind jaren zeventig van de Veluwe en vergelijkbare gebieden in Drenthe nagenoeg verdwenen, en heeft toename van de winterpopulatie alleen plaatsgevonden in Laag-Nederland. Het is onduidelijk of deze regionale verdwijning iets te maken heeft met de afname van zaadetende vogels als gevolg van omzetting van graanvelden in maïsakkers, toegenomen concurrentie met Havik en Buizerd (HUSTINGS & VAN WINDEN 1998) of het dichtgroeien van grote open ruimtes als heidevelden en stuifzanden. Zeker is wel, dat het voedselaanbod in de nieuwe broedgebieden vele malen hoger is dan het ooit op de Veluwe was.

Gezien deze ontwikkelingen valt een verdere toename in de laaggelegen, voor Slechtvalken voedselrijke delen van Nederland te verwachten. Bodembroedsels, zoals eerder in 1926 op Schiermonnikoog en 1930 bij Rottum (BROUWER 1927, 1930), zijn zeker niet uitgesloten, vooral niet in het voedselrijke (en deels van grondpredatoren gevrijwaarde) Waddengebied, waar de Slechtvalk zich een flexibele houding kan permitteren. Vanaf 1992 komen bodembroedsels met enige regelmaat voor op zandplaten in de Waddenzee bij Hamburg (KORSCH ET AL. 1994).

AANTALLEN

In 1998-2000 broedden er respectievelijk 5, 6 en 7 paren Slechtvalken in Nederland. In 2001 waren dit er 8, aangevuld met tenminste 3-4 territoriale paren die niet tot broeden kwamen.

Peter van Geneijgen
Werkgroep Slechtvalk Nederland

SUMMARY

After accidental breeding records, annual breeding was observed from 1990 onwards, mainly on buildings (e.g. power plants). The species uses nestboxes as well as old nests of Carrion Crow. The establishment of a small breeding population followed a period of booming numbers in the industrialized Ruhr-area in Germany. A breeding pair in the northeast of The Netherlands is part of a small population in the German Wadden Sea. In 1998-2001 5, 6, 7 and 8 confirmed pairs were assessed, respectively (1973-77 0-1). Additionally, 3-4 territorial pairs were present (one of which started to breed at a new location in 2001).

Deze soort is gesponsord door: Werkgroep Slechtvalk Nederland

Torenvalk
Falco tinnunculus
De titel 'talrijkste broedende roofvogel van Nederland' is de Torenvalk kwijtgeraakt aan de Buizerd. Het verdwijnen van periodieke muizenplagen speelt daarbij zeker een rol.
(zie pagina 166-167)

Buizerd
Buteo buteo
De spectaculaire toename van de Buizerd komt fraai tot uitdrukking op de veranderingskaart. Anno 2000 ontbreekt de Buizerd alleen nog in de meest open landschappen en in de stad.
(zie pagina 164-165)

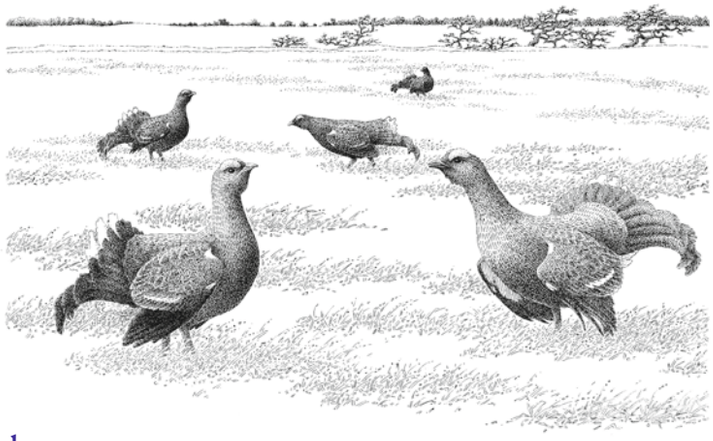

Bruine Kiekendief
Circus aeruginosus
In grote delen van Laag-Nederland broeden Bruine Kiekendieven tegenwoordig in moeras, ruigte en cultuurgewassen. Elders is de soort er in de afgelopen kwart eeuw zeker niet talrijker op geworden.
(zie pagina 154-155)

Blauwe Kiekendief
Circus cyaneus
Ten opzichte van 1973-77 is de Blauwe Kiekendief bijna weggevaagd van het vasteland. Of de nu nog brede verspreiding op de Waddeneilanden standhoudt is, gezien de geringe aanwas, twijfelachtig.
(zie pagina 156-157)

Korhoen

Tetrao tetrix

Het Korhoen is een ruigpoothoen van noordelijk Eurazië, met een regelmatige verspreiding in de boreale bossen van Scandinavië tot het zuidoosten van Siberië. In het zuiden van zijn areaal en in dichtbevolkte streken in West- en Midden-Europa is het verspreidingsgebied van deze standvogel sterk verbrokkeld. Er worden 7-8 verschillende, geografisch van elkaar gescheiden ondersoorten onderscheiden, vooral op basis van morfologische kenmerken. In ons land hebben we te maken met de ondersoort *britannicus*, het Korhoen dat oorspronkelijk leefde op en rond de hoogvenen en heiden van het noordwesten van Europa, inclusief Groot-Brittannië (NIEWOLD 1996, STORCH 2000). Korhoenders bewonen (half)open vegetaties, waaronder venen, jonge successiestadia van bos (na inplant, kap, brand of storm), heiden en andere cultuurlandschappen. Het zijn habitatspecialisten met een groot ruimtegebruik en een complex sociaal systeem. De hanen komen in het voorjaar op baltsplaatsen bijeen om er te paren met de hier samengekomen hennen. Deze nestelen in vrij dichte gras-, kruid- en struikvegetaties van 30-60 cm hoog. Het voedsel van volwassen vogels is plantaardig. De kuikens zijn vooral in de beginfase aangewezen op dierlijk voedsel bestaande uit rupsen, larven en geleedpotigen (NIEWOLD 1990, 1996).

VOORKOMEN

Vanaf 1996 komt er alleen nog een populatie Korhoenders voor op de Sallandse Heuvelrug in Overijssel. De vogels leven er vooral op de 700-1000 ha open heide temidden van bossen. De dichtstbijzijnde populatie, van gelijke omvang en eveneens geïsoleerd, bevindt zich in de Hoge Venen (België), hemelsbreed op 200 km. In Duitsland worden de eerste, versnipperde populaties aangetroffen rond de Lüneburger Heide, op nog grotere afstand. Uitwisseling met deze populaties is onmogelijk, aangezien Korhoenders nieuwe gebieden alleen binnen 30-35 km van de geboorteplaats koloniseren (NIEWOLD 1990).

Nu en dan zijn er ook na 1996 nog elders Korhoenders waargenomen, maar hun verblijf was steeds van korte duur. Dit zijn vrijgelaten, gekweekte vogels, getuige hun ringen. Dergelijke vogels zijn bijvoorbeeld waargenomen rond de Cartierheide en de Regte Heide in Noord-Brabant. Korhoenders die rond de Sallandse Heuvelrug opduiken, zoals in het Wierdense Veld, de Lemelerberg en de Borkeld, betreffen vermoedelijk rondzwervende vogels van deze broedplaats.

VERANDERINGEN

In 1976, toen een jaarlijkse, landelijke voorjaarsinventarisatie van baltsende hanen werd opgezet, bevond de soort zich al in een neerwaartse spiraal. Toch waren er toen rond de meeste heide- en hoogveengebieden nog Korhoenders aanwezig en werden er 456 hanen geteld in ca. 150 atlasblokken. De achteruitgang heeft zich sindsdien dramatisch doorgezet en het verspreidingsgebied is gekrompen tot in feite twee blokken.

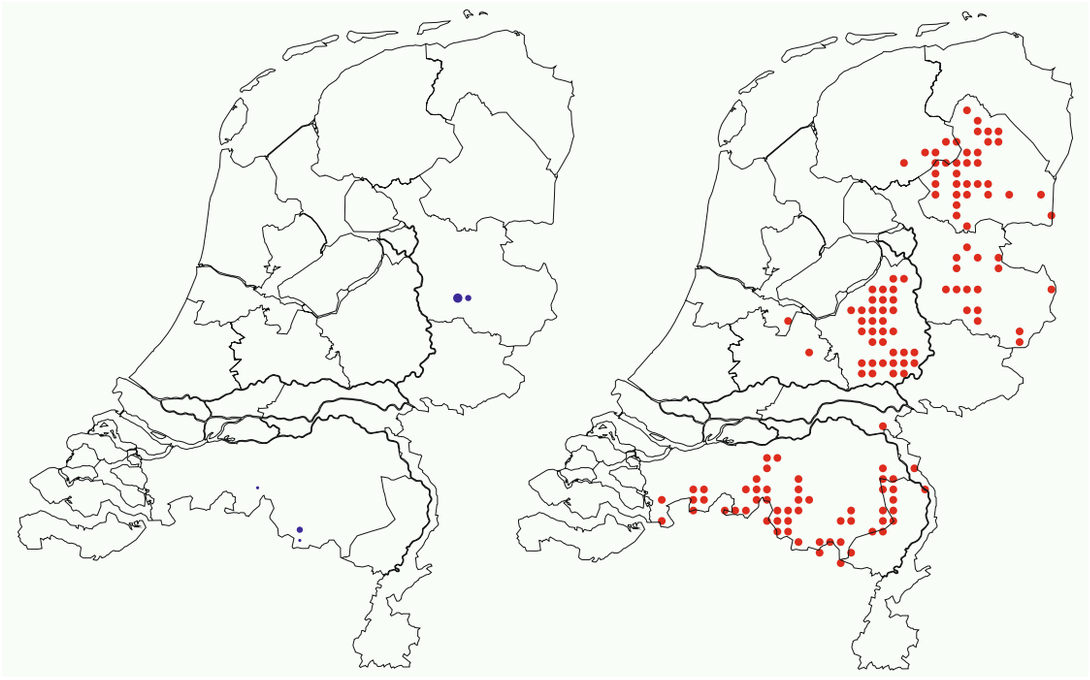
Het Korhoen heeft zich in de afgelopen eeuwen in ons land als een ware cultuurvolger gemanifesteerd. Van oorsprong mogelijk een bewoner van de randen van open hoogvenen en beekdalen, kreeg de soort aanvankelijk de wind in de zeilen door de verdwijning van de bossen ten behoeve van de landbouw. Door groei van de bevolking, overexploitatie (jacht) en intensivering van het heidegebruik werden Korhoenders in de tweede helft van de 19e eeuw teruggedrongen tot het noordoosten van ons land. Toen aan het eind van die eeuw het landbouwsysteem door de komst van kunstmest veranderde, kon het Korhoen, als ware pionierssoort,

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 5 (0%)
No. of squares
- mogelijk 2 (40%)
  possible
- waarschijnlijk 2 (40%)
  probable
- zeker 1 (20%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -145 (-98%)
No. of squares
- verdwenen 145
  disappeared
- verschenen 0
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (33%)
- 4 - 10 (33%)
- 11 - 25 (33%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

het zich gunstig ontwikkelende landschap snel koloniseren. Bovendien werden predatoren, waaronder vossen, marters en roofvogels, door intensieve vervolging kort gehouden. Met uitzondering van de westelijke provincies werden destijds overal Korhoenders aangetroffen in open cultuurland aan de randen van resterende heiden, hoogvenen en beekdalen, soms in groten getale. Geleidelijk echter verdwenen in de 20e eeuw de gunstige leefomstandigheden, vooral door groei van de bevolking (verstoring, infrastructurele werken, bebouwing), het ouder worden van de bossen, toenemende ontginning van vochtige heiden en hoogvenen en kanalisering van beken. Vooral in de periode van grootschalige ruilverkavelingen kregen de steeds verder gefragmenteerde populaties het moeilijk en stierven ze één voor één uit. Nieuwbouw van boerderijen, schaalvergroting, overbemesting, ontwatering en verparking van het landschap deden de kansen voor het ruimte eisende Korhoen slinken. Toen ook de resterende heiden en hoogvenen verdroogd en vermest raakten en predatoren, waaronder vossen en Haviken toenamen, werden de overlevingskansen voor legsels en kuikens onvoldoende om de populaties in stand te houden (NIEWOLD 1990, 1996). Deze ontwikkelingen deden en doen zich in heel West- en Midden-Europa voor, waardoor het karakteristieke 'laaglandkorhoen' op het punt van verdwijnen staat (STORCH 2000).

Populaties kunnen behoorlijk fluctueren, waarbij weersomstandigheden tijdens de winter, de nestperiode en de kuikenopgroeifase een rol spelen (LONEUX ET AL. 1998). Vooral het reproductiesucces (kuikenoverleving) is bepalend voor de jaarlijkse aantalsveranderingen (TEN DEN & NIEWOLD 2000). Het is afwachten of onder de huidige omstandigheden het leefgebied op de Sallandse Heuvelrug voldoende kwaliteit en omvang heeft om de populatie op de korte termijn te redden. Voor de overlevingskansen op de lange termijn van de sterk geïsoleerde populaties op het vasteland van West-Europa moet, onder de huidige omstandigheden, worden gevreesd.

AANTALLEN

Op de Sallandse Heuvelrug is het areaal open heide, als leefgebied voor het Korhoen, de laatste jaren door kap van bos gefaseerd vergroot tot 1000 ha (HERINGA 2000). In de atlasperiode 1998-2000 werden er resp. 22, 23 en 15 hanen geteld, en in het voorjaar van 2001 14; het aantal hennen was vermoedelijk iets groter. De ingezette beheersmaatregelen hebben dus (nog) niet geleid tot een populatiegroei. Dit was ook niet meteen te verwachten, omdat de na het kappen ontstane kruidenvegetaties niet onmiddellijk geschikt zijn om te broeden (TEN DEN & NIEWOLD 2000).

Freek Niewold (Alterra)

SUMMARY

The sole remaining breeding population is located in one area in Overijssel (15-23 males in 1998-2000). Birds recorded at larger distances (more than 35 km) from there were all releases. The species flourished at the end of the 19th century, but the population collapsed in the course of the 20th century due to major habitat losses and deteriorating breeding conditions in the remaining areas. In 1976, despite a country-wide decline for decades, 456 males were counted. Special habitat measures on the remaining breeding location have not (yet) resulted in a recovery of numbers here.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Rode Patrijs

Alectoris rufa

Rode Patrijzen zijn inheems in Zuidwest-Europa en werden vanaf 1790 succesvol geïntroduceerd in Zuidoost-Engeland. Ze bewonen terreinen met een warm, droog klimaat en goed doorlatende bodems, in combinatie met bosjes (dekking, slaapplaats) en open plekken met kort gras of kale bodem om te foerageren. In het voorjaar brengen de hanen bij ochtendgloren en avondschemer een ritmisch, mechanisch gekakel voort vanaf lichte terreinverhogingen. De rest van de tijd zijn Rode Patrijzen praktisch onvindbaar.

VOORKOMEN

Rode Patrijzen werden in slechts vier atlasblokken opgespoord, deels gebieden waar ook meldingen uit voorgaande jaren bekend zijn. Al deze gebieden liggen in Noord-Brabant: de vliegvelden Eindhoven (solitaire vogel 1997-99) en Woensdrecht (1994, paar in 1998), de Ouwervelden bij Wouwse Plantage (solitaire haan in 2000) en rondom Putte (1992, minstens twee paren in 1998, nog present in 2001). Vanwege hun onopvallende gedrag kunnen Rode Patrijzen overigens hier en daar gemist zijn. De beide solitaire vogels zochten het gezelschap van Patrijzen op. De habitat waarin Rode Patrijzen zich ophielden varieerde van ruderale terreinen en agrarisch gebied met bosjes tot open plekken (jonge aanplant, wildakker) in droge naaldbossen, een habitat waar Patrijzen (zeker tegenwoordig) ontbreken.

VERANDERINGEN

De elf zeker of waarschijnlijk bezette atlasblokken uit 1973-77, een gevolg van introductiepogingen in 1967-76, werden verlaten. Over de toenmalige 25-30 paren werd na de ijzige winter van 1978/79 al niets meer gerapporteerd (SOVON 1987). De recente vestigingen - in westelijk Noord-Brabant deels bij gesloten jachtgebieden - betreffen waarschijnlijk wederom (in dit geval clandestiene) introductiepogingen, van een onbekende ondersoort. Het voorkomen is marginaal, paren met jongen of nesten werden nimmer gevonden. Na sneeuwval duiken soms vogels in tuinen op en zonder bijvoeren en verse herintroducties lijkt de populatie niet levensvatbaar.

AANTALLEN

De Nederlandse populatie tijdens de atlasperiode wordt geschat op 3-10 paren.

Hidde Bult

SUMMARY

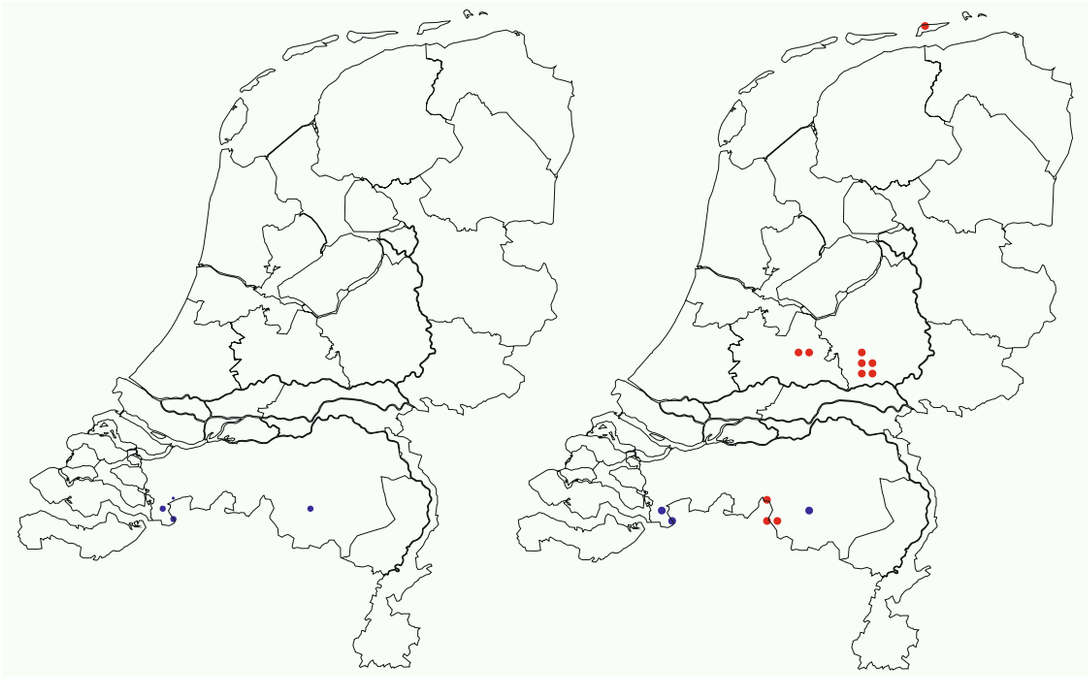
Solitary birds or pairs, resulting from illegal releases, were recorded in four atlas squares (perhaps 3-10 bp). The small, introduced population in 1973-77 (25-30 bp) did not survive the severe 1978/79 winter.

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 4 (0%)
No. of squares
- mogelijk 1 (25%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (75%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -8 (-73%)
No. of squares
- verdwenen 11
  disappeared
- verschenen 3
  new

Rode Patrijs
Alectoris rufa
Tot nu toe hebben de introductie-pogingen van Rode Patrijzen niet geresulteerd in een blijvende Nederlandse populatie.
In Groot-Brittannië, waar de soort is uitgezet sinds de 18e eeuw, en waar in de afgelopen decennia ook duizenden hybriden met Aziatische Steen-patrijs zijn losgelaten, is de soort tegenwoordig even talrijk als de (sterk in aantal afgenomen) Patrijs.

Patrijs

Perdix perdix

De Patrijs hoort thuis in het rijtje waartoe ook Veldleeuwerik, Paapje en Grauwe Gors behoren: soorten die ooit overstapten van steppen of andere natuurlijke habitats op boerenland, maar het nu afleggen tegen de huidige landbouwpraktijk. Voor de Patrijs blijft dat inmiddels niet beperkt tot de westelijke delen van het verspreidingsgebied, dat grote delen van Europa omvat minus de meest noordelijke en zuidelijke regionen. Ook de omvorming van de Oost-Europese landbouw naar westerse maatstaven breekt de soort op. In het grootste deel van zijn Europese verspreidingsgebied is de Patrijs standvogel, en dat geldt zeker voor de Nederlandse vogels.

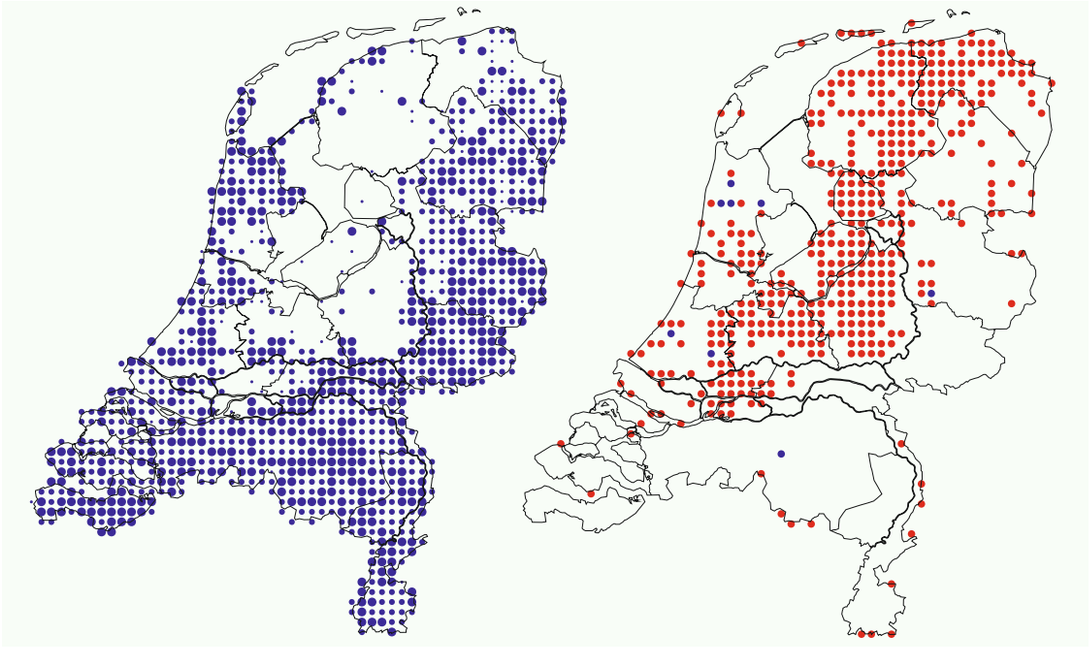
VOORKOMEN

In tweederde van de atlasblokken stond de Patrijs op de broedvogellijst. Het voorkomen is tegenwoordig nauw aan bouwland gebonden, zodat atlasblokken die nagenoeg uit grasland en heide bestaan leeg bleven. De zandgronden zijn grotendeels bezet - op een hiaat na in zwaar beboste gebieden als de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug - net als gebieden op rivierklei. Op de zeeklei van West-Nederland kent de Patrijs een ruime verspreiding, maar dat geldt niet voor Noord-Nederland en Flevoland. Op laagveen en in gebieden met een dunne laag klei-op-veen is de soort schaars. Op de Waddeneilanden drentelen Patrijzen alleen op Texel rond, verre nazaten van een uitzetactie omstreeks 1947 (DIJKSEN 1996).

Kenmerkend voor de huidige schaarste aan Patrijzen in Nederland is, dat in driekwart van de bezette atlasblokken wordt geschat dat het om hooguit tien paren gaat. Vooral in de noordoostelijke provincies zijn lage dichtheden gangbaar. Mogelijk is het hier gemiddeld wat strengere winterweer in het nadeel van de toch al met de moderne landbouw worstelende Patrijs. Voor enigszins ouderwetse aantallen moet men vooral bezuiden de Grote Rivieren zijn. De helft van de blokken met meer dan 25 paren ligt in het Deltagebied (vooral Zeeuws-Vlaanderen) en het aansluitende westelijke deel van Noord-Brabant, eenderde in de oostelijke helft van Noord-Brabant (vooral zuidelijke Kempen) en Midden-Limburg. Boven de Grote Rivieren tonen alleen de jonge ontginningslandschappen van Twente en de noordelijke Achterhoek betrekkelijk hoge dichtheden. In West-Nederland vormt de Kop van Noord-Holland een lokaal bastion; in gebieden als Polder Grootslag gaat intensieve bloemkoolteelt samen met hoge aantallen Patrijzen (VAN DER LEE 1997). Het zuidwestelijk zwaartepunt binnen Nederland sluit aan op een talrijk voorkomen in West-Vlaanderen en Noordwest-Frankrijk, waar uitzetacties ten behoeve van de jacht overigens niet vreemd aan zijn (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

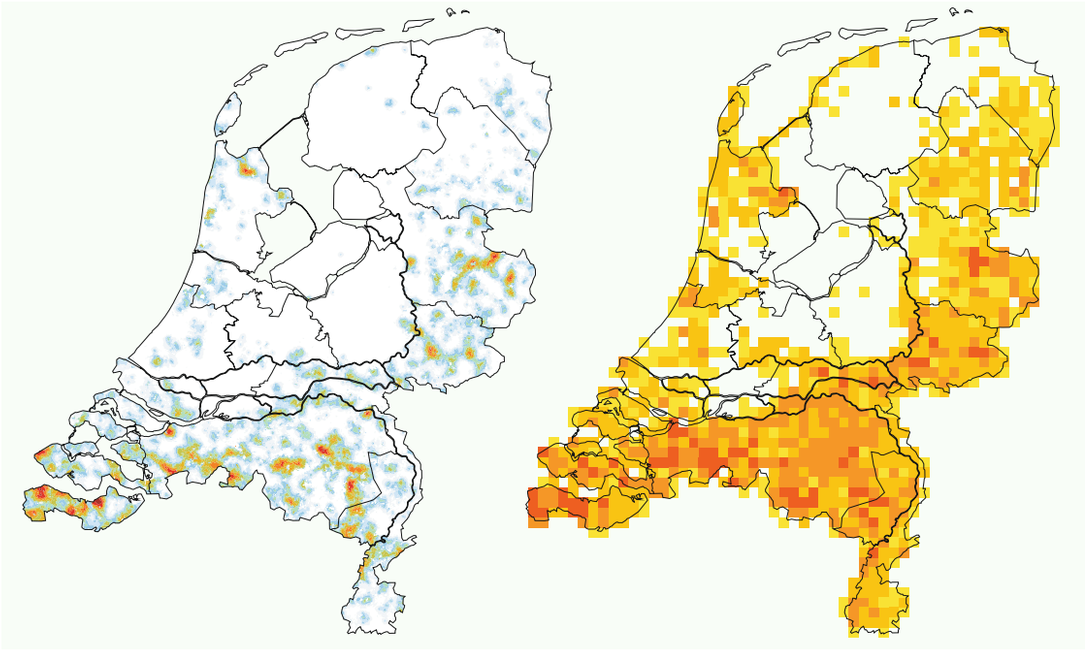
VERANDERINGEN

Een kwart eeuw Nederlandse landbouw heeft een slachting aangericht in het eens bijna landdekkende verspreidingsbeeld. Op dit slagveld zijn de noordelijke flanken zwaar getroffen, gelet op het bijna verdwijnen uit Friesland (uitgezonderd de kleistreek in het noorden), westelijk Groningen, de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland. Het midden van het land is eveneens grotendeels ontruimd, inclusief de heidevelden en landbouwenclaves van de Veluwe, Utrecht (op de Lopikerwaard na) en Het Gooi. In West-Nederland is de Patrijs een rariteit geworden in Waterland en de Alblasserwaard.
Is de inkrimping met zo'n 465 atlasblokken binnen 25 jaar al choquerend, getalsmatig is het nog erger. Tijdens de vorige atlas was de patrijzenstand weliswaar al lang niet meer wat ze ooit geweest was, maar nog alleszins luxueus in

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1113 (66%)
No. of squares
- mogelijk 66 (6%)
  possible
- waarschijnlijk 564 (51%)
  probable
- zeker 483 (43%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -457 (-31%)
No. of squares
- verdwenen 465
  disappeared
- verschenen 8
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (31%)
- 4 - 10 (42%)
- 11 - 25 (21%)
- 26 - 100 (6%)
- 101 - 500
- > 500

vergelijking met tegenwoordig. In de jaren zeventig en tachtig liepen de aantallen met 75% terug, gevolgd door een verdere afname met nog eens 65% in de jaren negentig (BIJLSMA 1990A, VAN DIJK ET AL. 2001A). Eigenlijk is het bijna een wonder dat er hier en daar nog forse en stabiele aantallen worden gemeld, zoals plaatselijk in de Kempen (BAKERMANS & VAN DER VLEUTEN 1999). Of zouden illegale introducties, zoals ze op onbekende schaal in Zeeland plaatsvinden (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994) in het spel zijn?

Bij de afname van de Patrijs kunnen we ons niet verschuilen achter onwetendheid omtrent de achtergronden, die vooral in Engeland *in extenso* bestudeerd zijn (POTTS 1986). Schaalvergroting, bedrijfsspecialisatie en pesticidengebruik hebben een uniform en voor Patrijzen verschraald cultuurlandschap opgeleverd waarin de broedresultaten beroerd zijn en jonge vogels verhongeren bij gebrek aan insecten. Voorts biedt het uitgeklede landschap slechte overwinteringsomstandigheden en weinig bescherming tegen predatoren. De toekomst voor de Patrijs in Nederland is, ondanks een ministerieel afgekondigd 'voorlopig' afschotverbod (1998), verre van zorgeloos. Er zijn nog geen tekenen die wijzen op ombuiging van de neergaande trend, integendeel. Zelfs in patrijzenparadijzen als Zeeuws-Vlaanderen, lange tijd een stabiel bolwerk, kelderden de aantallen in de jaren negentig (met 84%; CASTELIJNS 2001B). Van recente trends in het natuurbeheer, zoals de ommezwaai naar natuurontwikkeling, profiteert de Patrijs maar mondjesmaat. Het gaat hier immers om kleine terreinen, sterk geconcentreerd in de lager gelegen (minder geschikte) delen van Nederland, en vegetatiesuccessie maakt ze binnen enkele jaren ongeschikt voor grondvogels als de Patrijs. Natuurvriendelijk beheer van akkerranden, na kleine experimenten (MARIS 1997) naar voren geschoven als kansrijke oplossing voor de ecologische verwoestijning van het cultuurland, is duur en voor Patrijzen alleen profijtelijk bij grootschalige introductie. Met de onverminderd op productie gerichte landbouw als zwaard van Damocles boven het hoofd, valt een verdere verbrokkeling van de verspreiding te verwachten. Gevoegd bij de geringe dispersiecapaciteit van het slachtoffer in kwestie (waardoor geschikte nieuwe gebieden niet meer worden ontdekt), doemt een perspectief op waarvan een vogelaar onrustig wordt.

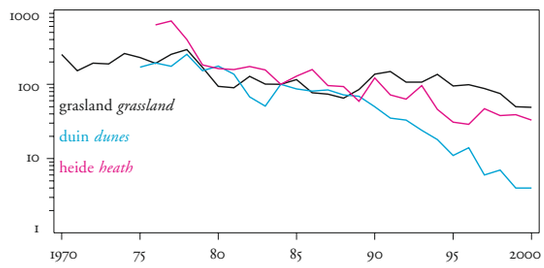
AANTALLEN

De schattingen per atlasblok suggereren een populatie van 10.000 paren. Het is moeilijk te beoordelen in hoeverre dit correct is, aangezien onderschatting voor de hand ligt (SCHOPPERS 1996B), maar sommige medewerkers misschien wat hoog hebben ingeschat. Vermoedelijk kwam de populatie in 1998-2000 niet uit boven 9000-13.000 paren. De schatting van 37.500-47.500 paren voor 1973-77 was te laag.

Fred Hustings

SUMMARY

Widespread in arable land on sand and clay deposits in especially the southern half of the country, with locally densities of more than 25 bp/atlas square. Patchy distribution in arable land in Flevoland, Friesland and Groningen. The species experienced a rapid and continuing population decline (-75% in 1970s and 1980s, -65% in 1990s), along with a dramatic contraction in breeding range; both are attributed to the industrialisation of farmland practices. Prospects are bleak, as the species hardly benefits from small-scale habitat improvement. The population is estimated at 9000-13,000 bp.

Trend (index)

Kwartel

Coturnix coturnix

Van de in Nederland voorkomende hoenderachtigen is de Kwartel de enige langeafstandstrekker. De overwinteringsgebieden reiken van de Middellandse Zee tot de evenaar in Afrika. Ons land ligt aan de noordwestzijde van het broedareaal, dat verder Zuid- en Midden-Europa en een groot deel van Rusland omvat. Kwartels zijn extreme *r*-strategen: in korte tijd worden zoveel mogelijk jongen grootgebracht. Volwassen vogels kunnen binnen één broedseizoen op verschillende geografische breedten broeden en vroeg geboren jongen nemen soms al in hetzelfde voorjaar aan het broedproces deel (GUYOMARC'H ET AL. 1998), al is dit laatste in Nederland niet aannemelijk (op grond van vangsten; J. BIEMANS PERS. MED.). Het voorkomen wordt gedomineerd door sterke aantalsfluctuaties met soms een invasieachtig karakter en een ruime habitatkeus. Vestigingen vinden plaats van eind april tot in juli. Invasies manifesteren zich soms pas laat in het seizoen. In hoeverre het hierbij om nieuwe vestigingen gaat dan wel vogels die al elders hebben gebroed, is onduidelijk. Grootschalige trekbewegingen van Kwartels binnen één broedseizoen zijn niet ongewoon bij bovengemiddelde broedresultaten aan het begin van het seizoen, het optreden van droogte en (daarmee samenhangend) vroeg plaatsvindende oogstwerkzaamheden (GUYOMARC'H ET AL. 1998).

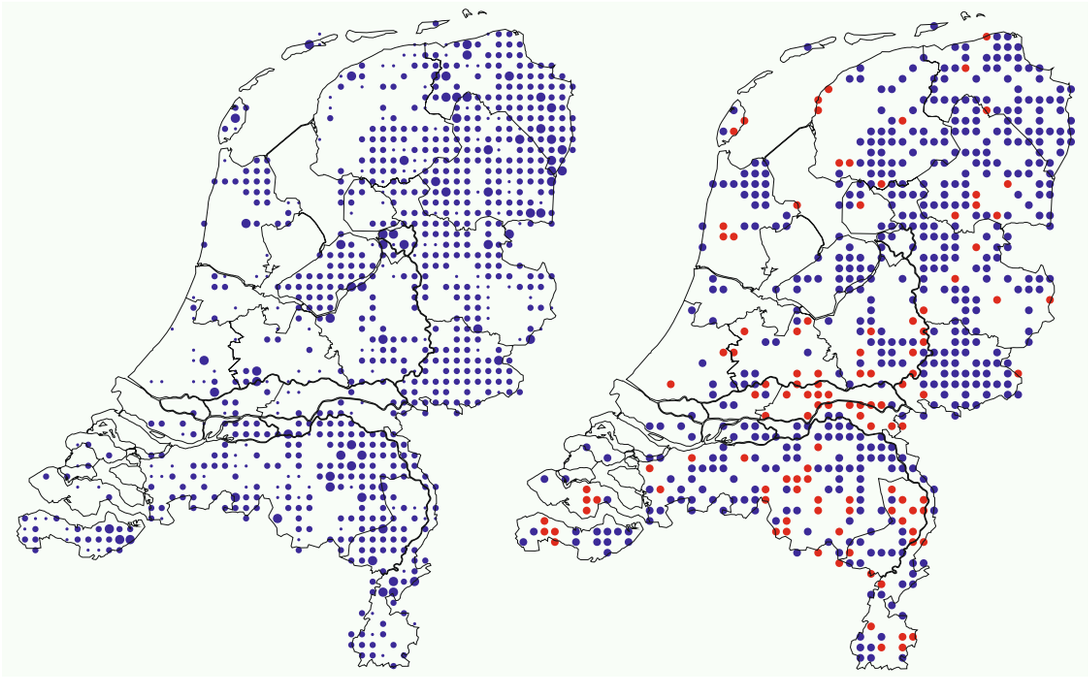
VOORKOMEN

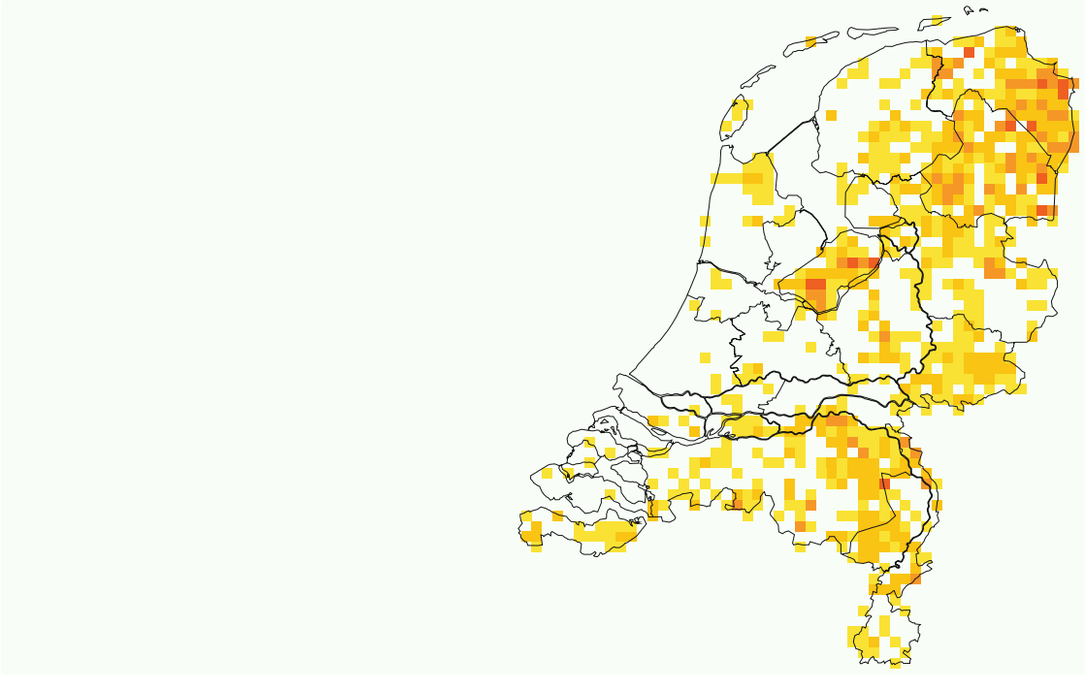
De soort werd in 51% van de atlasblokken vastgesteld, en begint daarmee de Patrijs te naderen (66%)! Door de geringe trefkans zullen Kwartels plaatselijk zijn gemist. Zoals te verwachten bij een soort die voornamelijk op gehoor wordt vastgesteld, zijn zekere broedgevallen weinig gemeld (en niet volledig van twijfel verheven). Bij de mogelijke gevallen (18% van alle meldingen) kan het zowel om broedvogels als kortstondig verblijvende vogels gaan.

Kwartels komen vooral in de oostelijke helft van het land voor. Een aaneengesloten verspreiding en hogere dichtheden vinden we in Groningen, Drenthe en Flevoland. Daarnaast huizen verhoudingsgewijs veel Kwartels in de Wieringermeer, de Achterhoek, Zeeuws-Vlaanderen, oostelijk Noord-Brabant en Noord- en Midden-Limburg. Bij de aantalsschattingen per atlasblok wordt het oog getrokken naar gebieden waar specifiek op Kwartels is gelet, bijvoorbeeld Noordoost-Groningen, Zuidwest-Drenthe, Noordwest-Twente en Zuidelijk Flevoland. Hier is onderzoek uitgevoerd in de diepe ochtendschemer; het tijdstip dat zich als het meest effectieve moment van inventarisatie heeft bewezen (VAN 'T HOFF & KOFFIJBERG 1990). De verspreiding weerspiegelt vooral de ligging van akkerbouwgebieden, waarbij die op klei (Groningen en Flevoland) en veenontginningen (Drents-Groningse veenkoloniën, Twente) favoriet zijn. Plaatselijk, en vooral in 'goede' jaren, vestigen Kwartels zich in hooilanden die laat worden gemaaid of, zoals op de Veluwe en in oostelijk Noord-Brabant, op vergraste heidevelden. Hoogproductieve en deels natte graslanden, zoals in een groot deel van Friesland, Noord-Holland, Utrecht en Zuid-Holland, worden gemeden. In akkerbouwgebieden worden de grootste aantallen gemeld uit grootschalige open gebieden (VAN 'T HOFF 1990, VAN SCHARENBURG ET AL. 1990), die in de verte overeenkomsten vertonen met de steppeachtige gebieden in Zuid-Europa. De hoogste dichtheden worden op de zandgronden aangetroffen, plaatselijk ook op de klei. De lichte voorkeur voor zandgronden hangt vermoedelijk samen met de daar verbouwde gewassen en de voorliefde van Kwartels voor uitgebreide stof- en zandbaden (GUYOMARC'H ET AL. 1998). Geprefereerde gewassen zijn vooral granen, graszaad, klaver, luzerne en karwij, alsmede braakliggende percelen (REMMERTS

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 862 (51%)
No. of squares
- mogelijk 155 (18%)
  possible
- waarschijnlijk 639 (74%)
  probable
- zeker 68 (8%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +399 (+133%)
No. of squares
- verdwenen 115
  disappeared
- verschenen 514
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (56%)
- 4 - 10 (34%)
- 11 - 25 (8%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

1990, VOSLAMBER 1990, KOFFIJBERG 1991, VAN DEN BRINK ET AL. 1996, BRUNINK 1998). Bij de granen hebben de zomerrassen de voorkeur, vooral zomergerst. Deze hebben in vergelijking met wintergranen een meer open vegetatiestructuur en het voedselaanbod is er waarschijnlijk groter (VAN 'T HOFF 1991, KOFFIJBERG 1991, GEORGE 1996).

VERANDERINGEN

In vergelijking met de eerste broedvogelatlas is het voorkomen van de Kwartel in vrijwel heel Nederland sterk uitgebreid. Dat staat haaks op de negatieve lange-termijn ontwikkeling die voor Nederland (BIJLSMA 1990A) en elders in Europa (GUYOMARC'H ET AL. 1998) wordt vermoed. Bovenal contrasteert deze ontwikkeling met de neergaande aantallen van veel andere soorten in het Nederlandse akkerbouwgebied (denk aan Patrijs en Veldleeuwerik) en veranderingen in het boerenland (opmars maïs op zandgronden). Het is dan ook de vraag in hoeverre deze toename reëel is. Op het eerste gezicht wordt het grote aantal Kwartels namelijk voor een belangrijk deel gevoed door betere en uitgebreidere inventarisaties voor de nieuwe atlas. Zo ontbrak de soort in 1973-77 schijnbaar in grote delen van Groningen en Drenthe: gebieden die nu tot de betere regio's van ons land worden gerekend. Daar staat tegenover dat langjarige tellingen uit enkele gebieden op een lichte toename wijzen (BIJLSMA ET AL. 2001), een trend die ook wordt bevestigd door het BMP. Gedurende de atlasperiode waren er geen invasies, al kende het Oldambt in 1999 de grootste aantallen sinds de start van de inventarisaties in 1984 (K. KOFFIJBERG ONGEPUBL.). Het tijdstip en de omvang van vooral kleinere invasies kent grote regionale verschillen, ook al omdat de vogels plaatselijk kunnen inspelen op gunstige vestigingsfactoren, zoals het grote areaal aan zomergerst in het Oldambt in 1999.
Hoewel de Kwartel zich in tegenstelling van andere soorten dus goed lijkt te handhaven in de Nederlandse akkerbouwgebieden, hoeft dit geenszins te betekenen dat de intensivering van de landbouw de soort ongemoeid laat. Gezien de mobiliteit en het opportunistische broedgedrag van Kwartels, is het voorstelbaar dat de toename in Nederland een afname elders reflecteert en dat de aantallen in Nederland dus eerder door omstandigheden van buitenaf worden gedicteerd dan door veranderingen in eigen land.

AANTALLEN

De schattingen voor het atlasproject komen uit op ruim 3800 paren. Waarschijnlijk is dit te laag, vanwege het ontbreken van goede inventarisaties in veel gebieden. De landelijke populatie in 1998-2000 wordt geschat op 2000-6500 paren, waarvan ongeveer de helft in Groningen, Drenthe en Flevoland. Deze ruime marge wordt ingegeven door de sterke jaarlijkse aantalsfluctuaties. Bij de laatste grote invasie in 1989 waren 8000-12.000 paren betrokken (BIJLSMA 1990A).

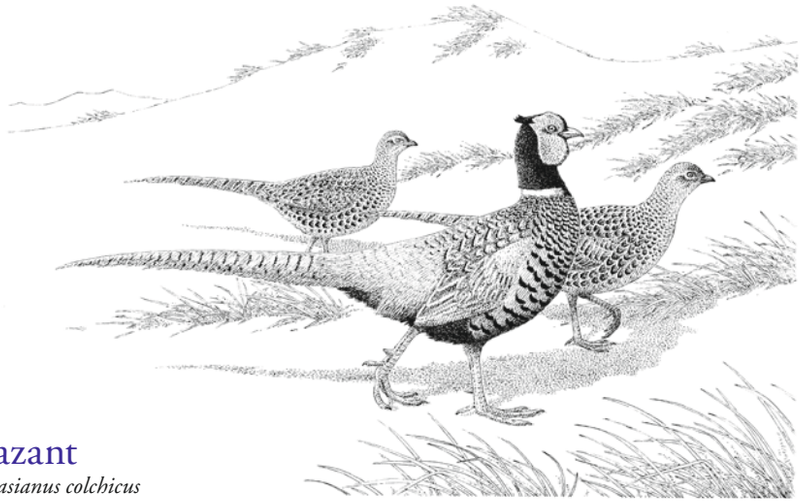
Kees Koffijberg

SUMMARY

Only slightly less widely distributed than Grey Partridge (51 and 66% of atlas squares occupied, respectively) and often more abundant in large-scale agricultural areas. Generally underestimated since the species is difficult to map. Most widely distributed in the eastern half of the country, particularly Groningen, Drenthe and Flevoland (partly observer-biased, however), with highest density on sandy soils. Suggestion of increase since the 1970s is supported by long-term censuses, but is partly due to better coverage of survey. Strong year-to-year population fluctuations are characteristic; population is estimated at 2000-6500 bp in 1998-2000. Latest major influx in 1989 involved 8000-12,000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Jan Biemans

Fazant

Phasianus colchicus

De in Azië wijd verbreide Fazant is vanwege zijn kwaliteiten als sier- en jachtvogel zo'n 2000 jaar geleden in Europa geïntroduceerd. In Nederland lopen al zeker tien eeuwen Fazanten rond - eigenlijk een mengelmoes van ondersoorten uit het oorspronkelijke verspreidingsgebied - maar grootschalige uitzetacties vonden niet eerder dan de 18e eeuw plaats. In de broedtijd leven Fazanten in harems. Bij natuurlijke populaties gaat het om enkele hennen per haan, maar bij uitgezette populaties om een veelvoud. Fazanten eten vooral zaden, wortels, vruchten en complete planten, in het zomerhalfjaar ook insecten. Kuikens gedijen de eerste levensweken het best bij droog, zonnig weer en voldoende eiwitrijk voedsel in de vorm van flinke rupsen, kevers en wantsen (TEN DEN 1989). Fazanten verplaatsen zich hooguit enkele kilometers van de broedplaats.

VOORKOMEN

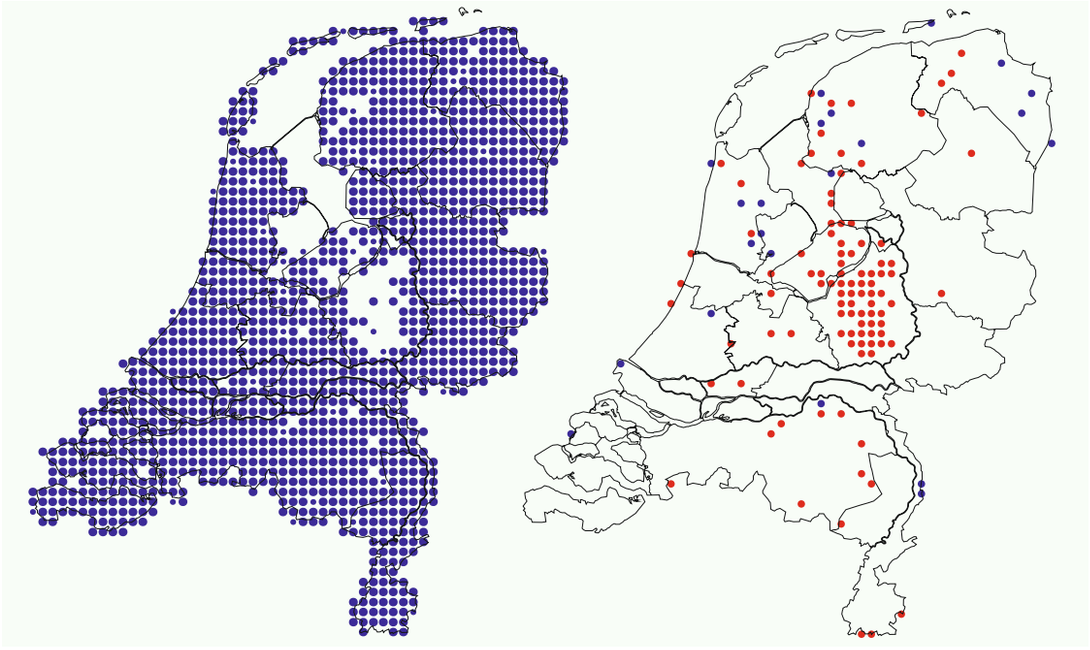
Beschikbaarheid van voedsel en dekking bepalen, in combinatie met menselijke bemoeienis en de aanwezigheid van predatoren, momenteel het voorkomen van de Fazant in ons land.Vrijwel overal in het land treft de soort bruikbare leefgebieden aan, getuige de aanwezigheid als waarschijnlijke of zekere broedvogel in 90% van de atlasblokken. Opvallende hiaten vinden we in westelijk Friesland, delen van Flevoland en op vrijwel de gehele Veluwe.

In de jaren zeventig en tachtig waren Fazanten vooral te vinden in kleinschalig cultuurland, kleipolders en verboste moerassen, en ontbraken ze in zeer open veenweide- en zeekleigebieden, heidevelden en uitgestrekte bossen op zandgrond (BIJLSMA ET AL. 2001). De relatieve dichtheidskaart wijkt hier deels van af. Zo blijken de open zeekleigebieden van Noordoost-Groningen, de Wieringermeer, het Deltagebied en het aansluitende noordwesten van Noord-Brabant opvallend veel Fazanten te herbergen. De combinatie van (graan)akkers met ruigtevegetaties langs sloten, kreken en dijken lijkt een goed aanbod van voedsel en dekking op te leveren. De hoge dichtheid in de Drents-Groningse veenkoloniën kan op eenzelfde wijze worden verklaard. Voor al deze gebieden speelt ongetwijfeld ook het geringe voorkomen mee van vos en Havik, beiden geduchte fazantenliefhebbers. De opmerkelijk lage dichtheid in Flevoland laat zien dat het grootschalige en veelal alleen door kale vaarten doorsneden cultuurland hier ongeschikt is, net als de aangeplante maar inmiddels fors uitgegroeide bossen die bovendien een hoge predatiedruk kennen. Behoorlijke dichtheden worden verder behaald in de duinen van de Waddeneilanden en het Deltagebied, en in het rivierengebied.

Op de hogere gronden komen alleen lokaal redelijke dichtheden voor. Fazanten bezetten hier tegenwoordig vrijwel alleen het cultuurlandschap, met een voorkeur voor de wat kleinschaliger delen.

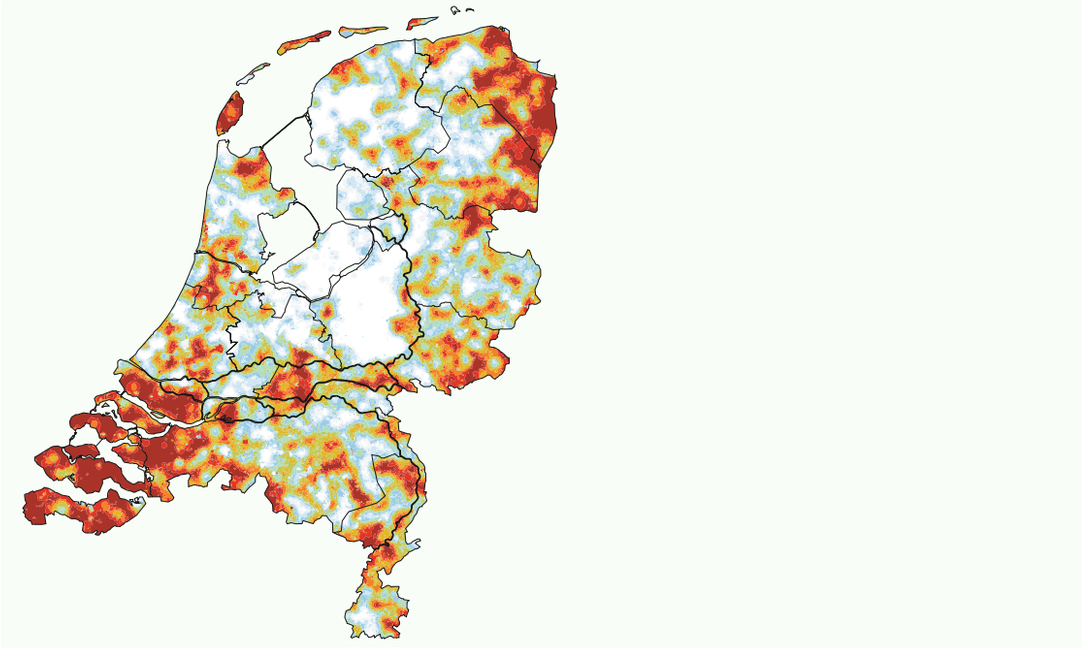
VERANDERINGEN

Hoewel het uitzetten van Fazanten vanaf 1978 is afgebouwd, werden er begin jaren negentig jaarlijks nog zo'n 50.000 officieel uitgezet, naast illegale acties. Sinds 1993 is het uitzetten verboden, hoewel er nog enige ontsnappingsclausules in de wet zitten (MINISTERIE VAN LNV 1993). Deze beleidswijziging had grote gevolgen voor de fazantenstand. Het meest spectaculair was wel de enorme afname in Flevoland, waar in het korte tijdsbestek dat zulks mogelijk was ettelijke tienduizenden vogels zijn uitgezet. Begin jaren tachtig werd hier nog de hoogste landelijke dichtheid vastgesteld (SOVON 1987).

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1538 (92%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  37 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1501 (98%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -76 (-5%)
No. of squares
- verdwenen 98
  disappeared
- verschenen 22
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

Naast al eerder genoemde factoren zal ook de voortschrijdende ontginning hier een bepalende rol hebben gespeeld.
Belangrijk bij het interpreteren van de kaarten is de vraag in hoeverre illegale uitzetpraktijken en actief fazantenbeheer (habitatbescherming, bijvoeren, afschot van predatoren) een rol spelen. Op de Veluwe, waar al enige tijd nauwelijks nog Fazanten worden uitgezet en van actief fazantenbeheer geen sprake is, waren de gevolgen duidelijk: de door voedselgebrek geteisterde en onvoldoende tegen predatie opgewassen populatie is volledig ingeklapt. De Fazant kent echter nog vele legale en een onbekend aantal illegaal opererende 'vrienden'. Speciaal - maar ongetwijfeld incompleet - onderzoek van de Algemene Inspectie Dienst in het jachtseizoen 1999/2000 leerde dat op tenminste 35 locaties, met name landgoederen in Overijssel, Gelderland, Utrecht en Noord-Brabant, gefokte Fazanten werden uitgezet. Ook - verboden - voederplaatsen en zelfs een tweetal fokkerijen met een capaciteit van enkele tienduizenden Fazanten werden opgespoord (HÜBBEN 2000). De Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging onderschrijft het Haagse beleid, maar een groot deel van haar achterban heeft er kennelijk de nodige moeite mee.
Begin jaren tachtig lag het aantal geschoten Fazanten nog boven de 400.000. Na 1983 kelderden de afschotcijfers fors, stabiliseerden vervolgens op een lager niveau en nemen sinds 1994 langzaam verder af tot een aantal van 98.000 hanen en 30.000 hennen in het jachtseizoen 1999/2000 (KNJV 2002). De dalende afschotcijfers zijn in overeenstemming met de forse witte vlekken op de dichtheidskaart en de - schaarse - monitoringgegevens, die bijna zonder uitzondering wijzen op een fikse afname. Aansprekende voorbeelden zijn bekend uit Zuidwest-Drenthe (1820 hanen in 1970, 406 in 1990 en 178 in 2000; A.J. VAN DIJK PERS. MED.), het Noordhollands Duinreservaat (van 802 in 1988 naar 96 in 2000; KLEMANN & VEENSTRA 2001) en het Leenderbos bij Valkenswaard (van 95 in 1991 naar 44 in 2000; DEUZEMAN 2000).
Niets wijst erop dat het dieptepunt van de Nederlandse fazantenpopulatie reeds bereikt is. De sterke plaatsgebondenheid van de Fazant zal het verdwijnen van lokale populaties kunnen versnellen: zonder menselijk ingrijpen zal er niet snel vers bloed van elders worden ingebracht. Anderszins is inmiddels afdoende bewezen dat Fazanten het in geschikte habitats op eigen kracht uit kunnen houden. Hiermee is de Fazant van introducé tot volwaardig lidmaat van de Nederlandse natuur geworden.

AANTALLEN

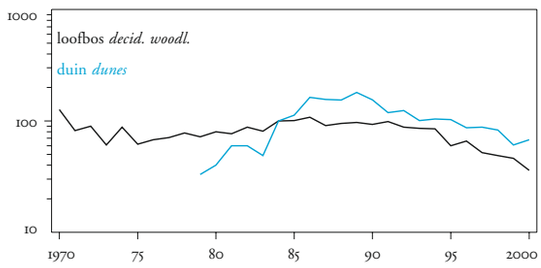
Het aantal territoriale hanen wordt, op grond van atlasmateriaal en BMP (bijna 58.000), geschat op tenminste 50.000-60.000. De meest betrouwbare historische schatting, 60.000-100.000 in 1979-85, was te laag.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Highest densities are recorded on arable land in the lowlands. The gradual imposed ban on releases of captive-bred birds has resulted in deserted areas (e.g. Veluwe) or declining populations in both newly reclaimed polders (Flevoland, population thriving in 1970s and 1980s) and extensive woodland, accelerated by increased predation of Northern Goshawk and red fox. Monitoring results point at ongoing declines, although on a local scale numbers may still be inflated by illegal releases. At least 50,000-60,000 males in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Gerrie Monfils, Vianen

Waterral

Rallus aquaticus

De Waterral is als broedvogel in West-Europa wijd verspreid in moerassige terreinen met zoet of brak, meestal voedselrijk water. Van groot belang is dat de moerasvegetatie, waarin doorgaans riet, lisdodden, zeggen en/of russen het aspect bepalen, permanent of periodiek (in het voorjaar) in ondiep water staat. Het nest ligt vaak tussen afgestorven planten, zoals op een bult zeggen of op gebroken rietstengels. Het voedsel wordt gezocht in zachte vochtige bodems, ondiep water en oevervegetaties en bestaat in de broedtijd hoofdzakelijk uit watergebonden insecten en hun larven, weekdieren, wormen, amfibieën en visjes. De Waterral vertoont een voorkeur voor moerassen met beschutte rietkragen, kleine open wateren en wilgen- of elzenbroekbos (DE KROON 1982), maar komt ook voor in gesloten waterriet zonder open water of houtopslag. De benodigde oppervlakte moeras kan heel beperkt zijn (0,2 ha; POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Nederlandse broedvogels trekken voor het merendeel weg naar Frankrijk en Engeland (DE KROON 1982).

VOORKOMEN

Waterrallen zijn in ruim eenderde van de atlasblokken vastgesteld. Dit geeft een wat geflatteerd beeld van de verspreiding. Door de cumulatie van drie jaar onderzoek (waarbij vooral in 1999 hoge waterstanden heersten) is de getoonde verspreiding ruimer dan in een gemiddeld jaar. Ook kunnen kortstondige vestigingen in het vroege voorjaar nog verlaten worden wanneer de waterstanden zakken (DE KROON 2001). Aan de andere kant ontsnappen geïsoleerde broedparen gemakkelijk aan de aandacht door zwijgzaam gedrag en een verborgen leefwijze.

Opvallende aantallen Waterrallen (meer dan 25 paren per atlasblok) zijn vastgesteld op sommige Waddeneilanden (Terschelling, Ameland), in het Lauwersmeer (Kollumerpomp), het Bargerveen, De Weerribben, het Zwanenwater, de Zaanstreek (Twiske/Ilperveld), in de Oostvaardersplassen (in 1998-2000 300-350 paren in het hele gebied; BEEMSTER ET AL. 2002), het Harderbroek bij Harderwijk en het Brabants-Limburgse grensgebied (Mariapeel, Deurnse Peel, Groote Peel). Daarnaast komt de Waterral verspreid voor in kleinere aantallen elders op de Waddeneilanden, in de duinmoerassen langs de Hollandse kust, de laagveenweiden en -moerassen van Friesland, Noordwest-Overijssel en Holland, moerassen op klei langs de Grote Rivieren en Randmeren en in het krekengebied van Zeeuws-Vlaanderen. Het voorkomen op de hogere zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland blijft grotendeels beperkt tot hoogveenrestanten, vennen en beekdalen. De dichtheid in natte rietmoerassen kan hoog oplopen, zoals aangetoond door 50 paren per 100 ha inundatiemoeras in de Oostvaardersplassen (BEEMSTER ET AL. 2002) en 26 per 100 ha in het Harderbroek (RAAIJMAKERS 2000).

VERANDERINGEN

Beide atlasperioden kenden gunstige broedmogelijkheden voor de Waterral, veroorzaakt door natte voorjaren na een reeks van zachte winters. Dit bevordert de vergelijkbaarheid van de kaarten.

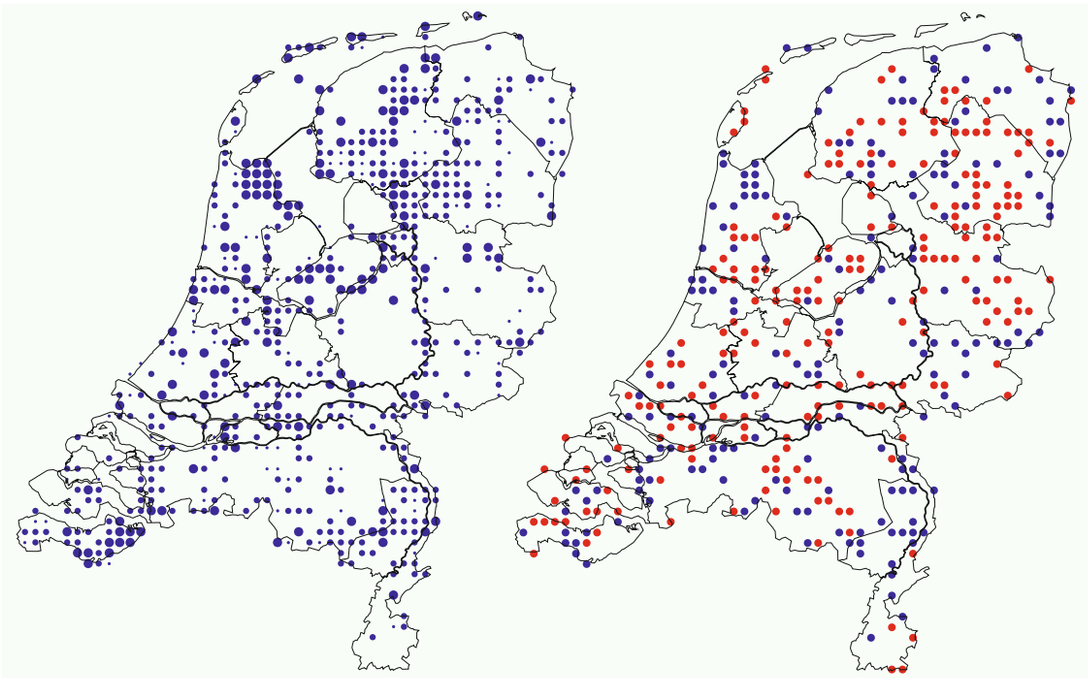
De verspreiding is ten opzichte van de vorige atlasperiode licht gekrompen, maar de aantalsontwikkeling vertoont regionale verschillen. In Overijssel - met uitzondering van de noordwestkop - en Flevoland buiten de grote moerasgebieden nam het aantal bezette blokken sterk af. In wat mindere mate verloor de soort terrein in Friesland, Drenthe en langs de Grote Rivieren. Enige uitbreiding is vooral

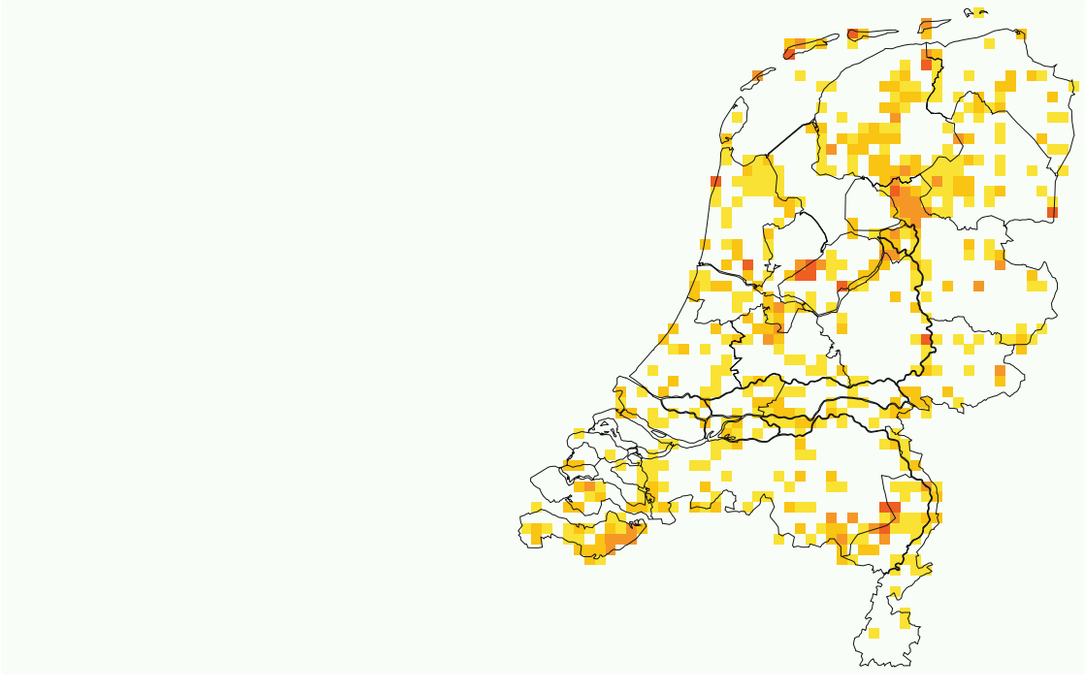
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 620 (37%)
No. of squares
- mogelijk 95 (15%)
  possible
- waarschijnlijk 371 (60%)
  probable
- zeker 154 (25%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -31 (-6%)
No. of squares
- verdwenen 221
  disappeared
- verschenen 190
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (56%)
- 4 - 10 (33%)
- 11 - 25 (8%)
- 26 - 100 (3%)
- 101 - 500
- > 500

zichtbaar in oostelijk Gelderland en Noord- en Midden-Limburg. Opvallend is, dat in ongeveer eenderde van de atlasblokken waarin Waterrallen zekere of waarschijnlijke broedvogels waren, de soort tijdens de vorige atlasperiode niet gemeld is.
De variabele ontwikkelingen weerspiegelen de landschappelijke veranderingen in moerassige gebieden gedurende de afgelopen 25 jaar. In verschillende regio's, in het bijzonder Friesland, Noordwest-Overijssel, de Vechtplassen en het rivierengebied, ging leefgebied verloren door verbossing en verruiging als gevolg van vegetatiesuccessie (voorbeeld: BIJLSMA & ALTENBURG 1999). Verdroging speelt een rol in het cultuurland in Drenthe (VAN DEN BRINK ET AL 1996) en Overijssel. In Zuidelijk Flevoland moest de Waterral het veld ruimen door het in cultuur brengen van het moerasgebied. Elders speelt begrazing door vee een rol. Zo zou verhoogde begrazingsdruk op riet- en moerasvegetaties langs de Grote Rivieren negatief hebben uitgepakt (GRAVELAND & COOPS 1997). In andere gebieden daarentegen is nieuw leefgebied ontstaan. In de verzoete, van het zeewater afgesloten watersystemen van het Lauwersmeer, Volkerak-Zoommeer en Markiezaatsmeer breidde de Waterral zich uit. De soort profiteert ook van spontane, kleinschalige moerasontwikkeling in bijvoorbeeld veenweidegebieden en van gerichte natuurontwikkelingsprojecten zoals langs de IJsselmeerkust, de Randmeren, de Grote Rivieren en in beekdalen. Het verhogen van het waterpeil in heide- en hoogveengebieden kan eveneens tot vestiging of toename leiden.
De broedvogelstand fluctueert sterk in relatie tot de waterstand in het voorjaar en het weer in de voorgaande winter. De stand is laag in een droog voorjaar na een winter met een langdurige vorstperiode, zoals in 1987, 1991 en 1996-97. Het aantal herstelt zich weer na enkele jaren met zachte winters en een gunstige waterstand; piekjaren waren 1988-89, 1994 en 1999-2001. Deze fluctuaties zijn het meest markant in gebieden waar de waterstand min of meer volledig door neerslag en verdamping wordt bepaald, zoals in duinmoerassen.
Over de gehele periode 1965-95 gerekend lijkt de Nederlandse stand te fluctueren met een tendens tot lichte toename (VAN TURNHOUT & HAGEMEIJER IN DRUK). Het is de vraag of dit reëel is, omdat de wijze van inventariseren verbeterd is. Het afspelen van Waterral-geluiden tijdens broedvogeltellingen kan het inventarisatieresultaat aanzienlijk verhogen.

AANTALLEN

De aantalsopgaven per atlasblok leveren in totaal bijna 3100 paren op. De hoge aantallen in de voor Waterrallen gunstige jaren 1999 en 2000 tellen hierin zwaar mee, zodat de schatting voor de atlasperiode wordt gesteld op 2500-3200 paren. Dit aantal is vergelijkbaar met schattingen voor de periode 1975-78 (2000-3600 paren; TEIXEIRA 1979, DE KROON 1982), hoewel wordt aangenomen dat sindsdien enige afname plaatsvond (OSIECK & HUSTINGS 1994). Gezien de inkrimping van de verspreiding, de aanhoudende afname in verschillende gebieden en rekening houdend met verbeterde inventarisatiemethodieken, is enige afname inderdaad reëel.

Ron van der Hut

SUMMARY

Distribution during the atlas period was favoured by high water tables and probably indicates the maximum actual breeding range within The Netherlands. The species is present in most wetlands, but high numbers are confined to the lowlands, e.g. 300-350 bp in the Oostvaardersplassen in 1998-2000. Annual numbers fluctuate markedly, subject to water tables and winter weather. Local decreases since the 1970s are caused by marshland degeneration. Regionally, new settlements occurred, made possible by reclamation of former estuaries or renaturation projects. The national population (2500-3200 bp in 1998-2000) seems to fluctuate, although some long-term decrease is probably masked by improved census techniques.

Deze soort is gesponsord door: VWG Nederweert

Porseleinhoen

Porzana porzana

De verspreiding als broedvogel van het Porseleinhoen strekt zich uit van Europa tot Noordwest-Siberië en de Kaspische Zee. In Europa is het vooral een broedvogel van de gematigde streken, noordelijk tot Schotland en Zuid-Scandinavië. De broedhabitat bestaat veelal uit laag- en hoogveenmoerassen, riet- en graslanden met ondiep, voedselrijk water en een gevarieerd aanbod van zeggen- en natte ruigtevegetaties. Op het menu staan overwegend schaaldiertjes, kleine kikkers en insecten, maar ook zaden en vruchten. De broedperiode valt tussen half april en eind juli. Late vestigingen tot in juli zijn geen uitzondering. Doorgaans wordt één legsel geproduceerd, dat 8-12 eieren omvat. Het nest bestaat uit stevige plantendelen, bekleed met gras of soortgelijk materiaal en wordt goed verstopt tussen de ruigtevegetaties. De kuikens zijn nestvlieders die na 1-2 dagen het nest verlaten. De Nederlandse broedvogels overwinteren vermoedelijk grotendeels in Afrika zuidelijk van de Sahara.

VOORKOMEN

In 14% van de atlasblokken is het Porseleinhoen geregistreerd, waarvan in ca. 80% als waarschijnlijke of zekere broedvogel. In de blokken waar de soort mogelijke broedvogel was, kan het ook om doortrekkers gaan. Het is niet geheel duidelijk in hoeverre de kaarten volledig zijn. Deze heimelijk levende nachtvogel behoort immers tot de probleemsoorten voor inventarisatie. Aanwijzingen voor broeden, doorgaans aan de hand van het kenmerkende territoriale zweepslaggeluid, kunnen eigenlijk alleen tussen zonsondergang en -opkomst worden verzameld. Daarnaast bestaat er een grote mate van onvoorspelbaarheid ten aanzien van waar en wanneer de soort opduikt. De kaarten zullen dus niet geheel compleet zijn, terwijl tegelijkertijd de verspreiding per jaar minder omvangrijk is dan de cumulatie van drie jaren suggereert.

Verspreidingsclusters bevinden zich vooral in gebieden waar uitgestrekte moerassen, plassen en meren liggen, zoals langs de Friese IJsselmeerkust, in het midden en zuiden van Friesland, de Kop van Overijssel, Flevoland en de Zaanstreek in Noord-Holland. De verspreiding in het rivierengebied is, op het noordelijk deel van de IJssel na, aan de magere kant. In de rest van het land is de soort matig vertegenwoordigd (bijvoorbeeld Drenthe, Twente en Zeeuws-Vlaanderen) of ontbreekt hij nagenoeg. Het grootste deel van de zandgronden is - met zijn droge bossen, heide, en intensief agrarisch cultuurlandschap - ongeschikt voor het Porseleinhoen. Ook in de open zeekleigebieden is de soort schaars, met enkele uitzonderingen zoals rondom oude, goed geconserveerde kreken in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen.

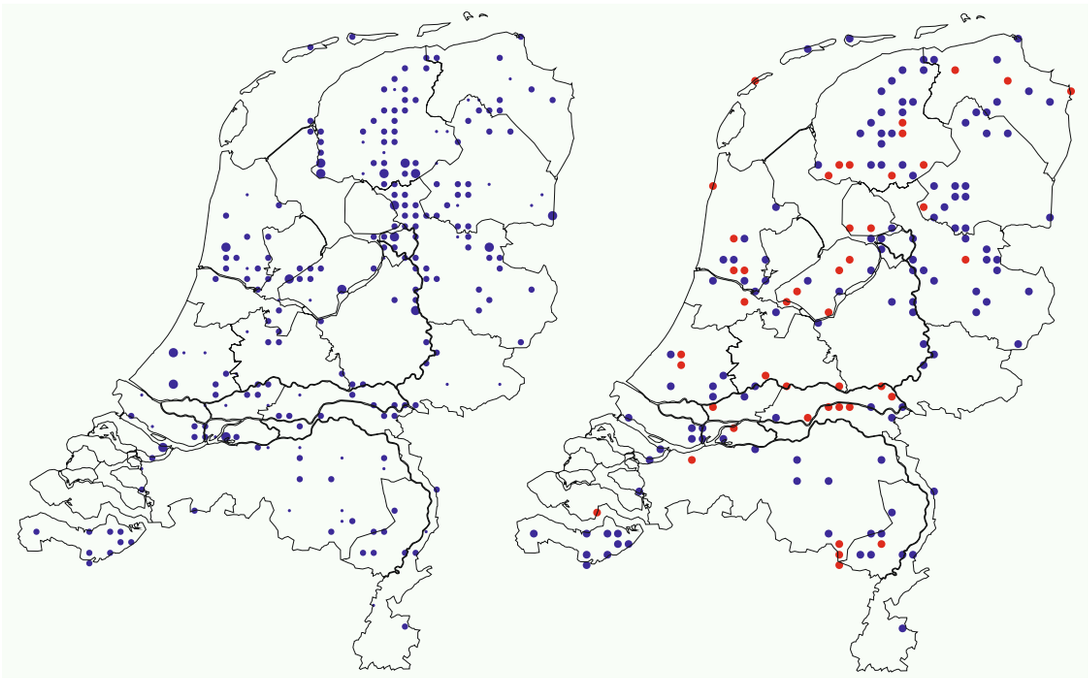
Driekwart van de bezette blokken herbergt 1-3 paren, hetgeen illustreert dat de soort binnen zijn verspreidingsgebied een overwegend schaarse verschijning is. Slechts in enkele blokken zijn tijdens de atlasperiode meer dan 10 paren vastgesteld, zoals langs de Friese IJsselmeerkust (Makkumerwaard, tevens kleinere aantallen tot aan Stavoren, 17 paren in 1998; KLEEFSTRA 2000), in het Lauwersmeer (14 in 2000; KLEEFSTRA & JAGER 2000), langs het Zwarte Meer, in het Drentse Bargerveen (14 in 1998; VAN DIJK ET AL. 2000) en de moeraszone van de Oostvaardersplassen (max. 16 in 1998-2000; BEEMSTER ET AL. 2002). Opvallend in voornoemde categorie zijn de atlasblokken in de Westerbroekster madepolder bij Hoogezand en De Tjamme bij Beerta, in het verder met Porseleinhoentjes slecht bedeelde open kleigebied van Groningen. De best

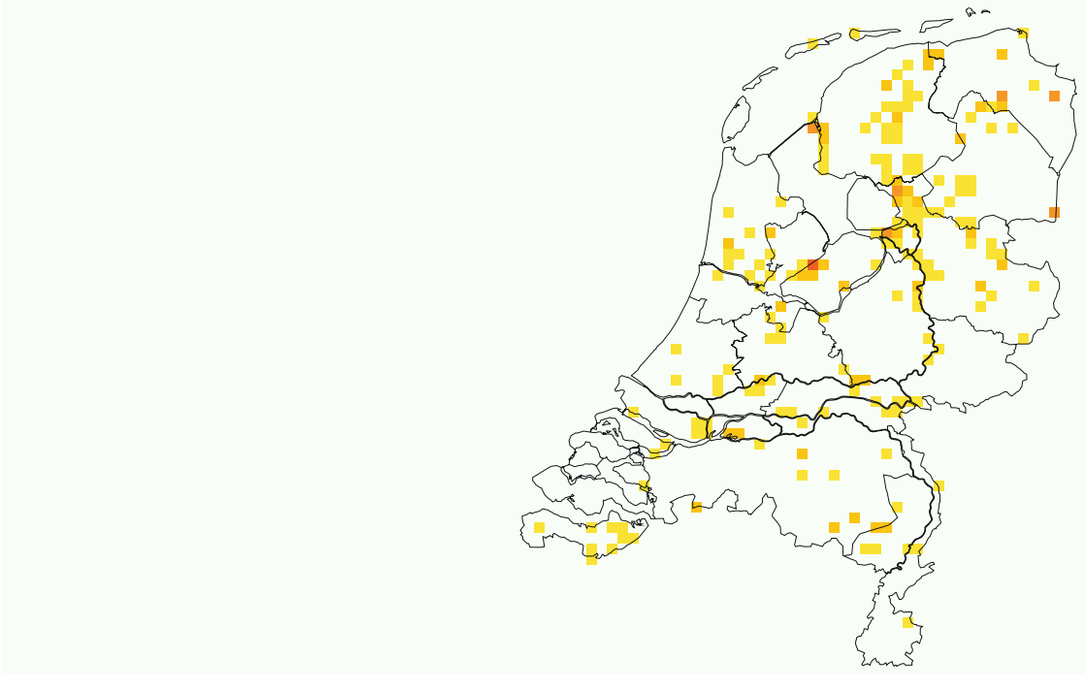
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 230 (14%)
No. of squares
- mogelijk 43 (19%)
  possible
- waarschijnlijk 170 (74%)
  probable
- zeker 17 (7%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +81 (+79%)
No. of squares
- verdwenen 44
  disappeared
- verschenen 125
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (76%)
- 4 - 10 (20%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100 (1%)
- 101 - 500
- > 500

bezette gebieden vertonen een opmerkelijke landschappelijke variatie, van hoogveengebieden tot natuurontwikkelingsterreinen en moeraszones rondom grote meren. Dit suggereert dat de bodemsoort niet zoveel uitmaakt, en vooral de aanwezigheid van permanent ondiep water en natte ruigtevegetaties cruciaal is. In de Oostvaardersplassen vertoont de soort een voorkeur voor jonge rietvegetaties in 10-35 cm diep water (BEEMSTER ET AL. 2002).

VERANDERINGEN

De actuele verspreidingskaart laat, vergeleken met die van de voorgaande atlas, een positief verschil zien. Ofschoon de soort het in 44 blokken af liet weten, werd hij nieuw vastgesteld in 125 blokken. Voor een deel betreft dit verschuivingen, beter onderzoek of toeval. De jaarlijkse aantallen kunnen immers sterk fluctueren, alleen al vanwege het grillige verloop van de waterpeilen in potentiële broedgebieden. Zo varieerden de aantallen territoria in de moeraszone van de Oostvaardersplassen in 1987-2000, als gevolg van manipulatie van het waterpeil, van 2-60 (BEEMSTER ET AL. 2002).
In 1999, na een zeer natte herfst en winter, waren de waterstanden overal in Nederland (zeer) hoog. Dit kan in sommige gebieden hebben gezorgd voor nieuwe broedhabitat; omgekeerd zal sommige habitat door te hoge waterstanden juist ongeschikt zijn geworden. De in steekproefgebieden getelde aantallen staken dan ook niet unaniem positief af ten opzichte van andere jaren (VAN DIJK ET AL. 2001B). Late inundaties van de uiterwaarden in mei-juni, niet zelden gevolgd door een flinke influx van het Porseleinhoen (VAN DEN BERGH & HELMER 1984), kwamen in beide atlasperiodes niet voor.
Het valt echter te betwijfelen of de ruimere verspreiding een incident is, alleen het gevolg van toevallig gunstige omstandigheden. In vergelijking met 1973-77 valt het op dat de soort verschenen is in een aantal veen- en heidegebieden in Friesland, Drenthe, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg. In verschillende van deze terreinen is de waterhuishouding recent verbeterd, waardoor deze door verdroging geteisterde natuurgebieden langer water vasthouden. Voorts zijn in het afgelopen decennium op vrij grote schaal moerasontwikkelingsprojecten geïnitieerd. Ook deze maatregelen hebben plaatselijk tot een uitbreiding van broedhabitat geleid. Of en in welke mate genoemde inspanningen, gericht op herstel van natuurwaarden, duurzaam zullen bijdragen tot een stabiele populatie van het Porseleinhoen, moet worden afgewacht. De keuze voor en toepassing van het juiste beheer is hierbij waarschijnlijk essentieel.

AANTALLEN

In de atlasperiode omvatte de Nederlandse broedpopulatie van het Porseleinhoen naar schatting 150-300 paren. Mogelijk is dit wat laag geschat. Deze moeilijk te traceren en vrij onvoorspelbare nachtvogel wordt immers gemakkelijk onderteld. Schattingen in de jaren zeventig en tachtig liepen uiteen van 100-300 paren in ongunstige jaren tot 800-1100 tijdens een influx.

Klaas Jager

SUMMARY

Distribution and population may have been slightly underestimated, as necessary nocturnal census work was not carried out in all areas. At most sites, the species is rare (1-3 bp/square), with some notable exceptions of up to some tens of bp/square. Strong annual population changes, related to fluctuating water tables, frustrate comparison with earlier data. Some local increases can be attributed to renaturation projects or restoration of water levels in nature reserves. Marked influxes (as recorded after late inundations along the rivers) were not observed in 1998-2000 (150-300 bp).

Deze soort is gesponsord door: Tjitske Lubach

Klein Waterhoen

Porzana parva

Het Klein Waterhoen bewoont een gebied dat zich hoofdzakelijk uitstrekt van Polen en Hongarije tot voorbij de Kaspische Zee. Hier is de soort lokaal allesbehalve zeldzaam (4000-6000 paren in de oeverzone van de Neusiedlersee, Oostenrijk). In West-Europa is de verspreiding evenwel verbrokkeld en het voorkomen onregelmatig en schaars, wat deels een gevolg is van de specialistische habitateisen. De soort prefereert nat en overjarig rietland afgewisseld met kleine poelen, en nestelt hier op plekken met een dikke laag gebroken stengels. Zeggen-, biezen- en lisdoddenmoeras wordt eveneens bezet. De winter wordt doorgebracht ten zuiden van de Sahara.

VOORKOMEN

Het Klein Waterhoen is in 1998-2000 vastgesteld in 20 atlasblokken, in moerasgebieden op zeeklei (o.a. Makkumerwaard en Kollumerpomp in Friesland, Kleimeer bij Alkmaar, oostelijk Zeeuws-Vlaanderen), rivierklei (Ketelmeer, Gelderse Poort, Blauwe Kamer bij Rhenen, Amerongen, Ameide) en laagveen (Rottige Meenthe in Zuid-Friesland, De Wieden, Wormer- en Jisperveld bij Zaandam). De gevarieerde habitatkeus blijkt voorts uit waarnemingen in hoogveen (Norger Petgaten bij Assen), vennen op het dekzandgebied (Kampina) en in rietmoeras op Vlieland en Ameland.

VERANDERINGEN

Vergeleken met 1973-77 (38 bezette blokken) valt het aantal meldingen tegen, vooral in Noordwest-Overijssel en het rivierengebied. Mogelijk speelt de sterke afname van waterriet in Nederland als gevolg van verminderde waterdynamiek hierbij een rol, zoals vastgesteld bij andere moerasvogels in het rivierengebied en de laagveenmoerassen (GRAVELAND 1999A). Mogelijk spelen echter verschillen in waarneemintensiteit tussen beide atlasperioden eveneens mee. De soort kan alleen 's nachts en gedurende een korte tijd van het jaar worden vastgesteld aan de hand van roepende vogels. Doorgaans houden deze zich op in slecht toegankelijke terreinen. Wellicht even belangrijk is, dat de roep kan worden verward met geluiden van Waterral en Waterhoen. Dergelijke determinatieproblemen spelen tegenwoordig een minder prominente rol dan een kwart eeuw geleden. Voorts moet niet worden vergeten dat de huidige inventarisatieperiode drie jaar omvatte, tegen vijf in de jaren zeventig. De kans op een toevallige kleine influx was daarmee navenant kleiner.

AANTALLEN

Het is, net als in de vorige atlasperiode, vrijwel onmogelijk in te schatten hoeveel paren tot broeden komen. In de jaren negentig werden jaarlijks 0-10 territoriale vogels gemeld aan SOVON en/of de CDNA.

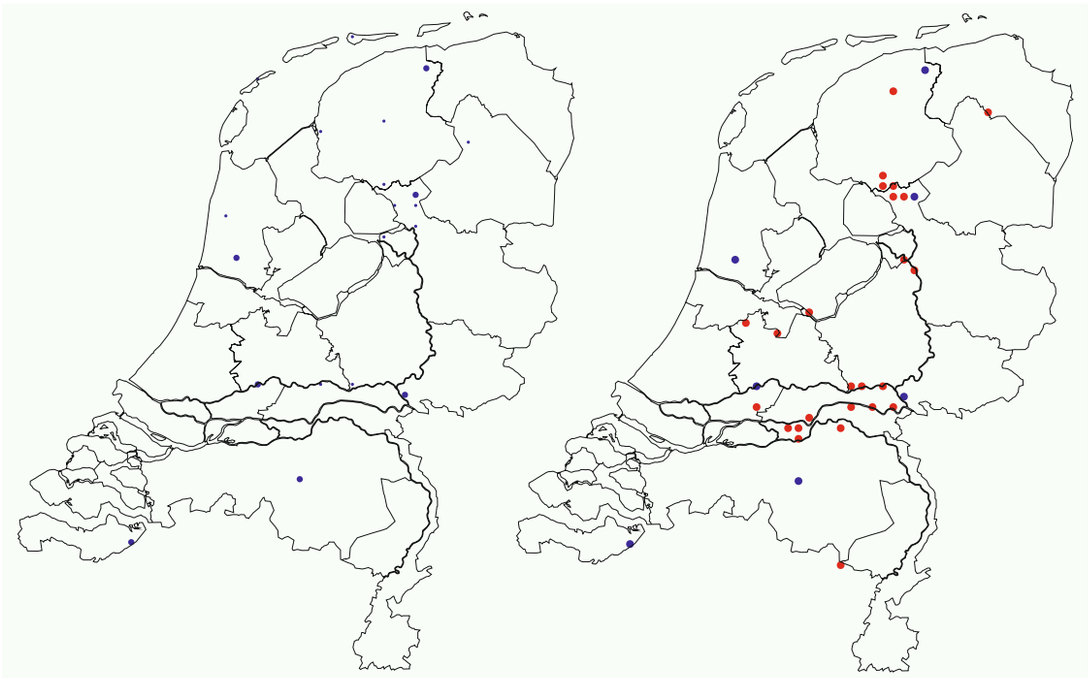
Symen B. Deuzeman

SUMMARY

Only 20 atlas squares were occupied, compared to 38 in 1973-77. Although a decrease is likely, regarding general habitat deterioration (loss of water level dynamics, resulting in reed die-back), variable observer-effort may account for part of the changes as well. Some 0-10 territorial birds were reported per annum in the 1990s.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 20 (1%)
No. of squares
- mogelijk 13 (65%)
  possible
- waarschijnlijk 7 (35%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

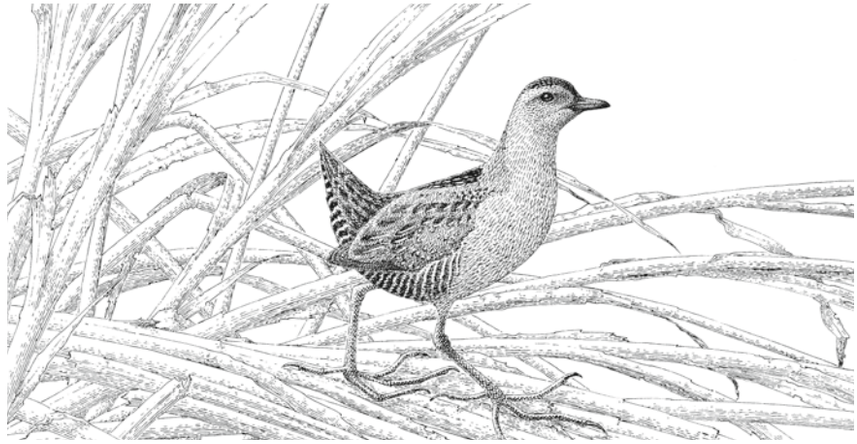
▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -18 (-72%)
No. of squares
- verdwenen 25
  disappeared
- verschenen 7
  new

Deze soort is gesponsord door: Dutch Birding Association

Kleinst Waterhoen

Porzana pusilla

De ondersoort *intermedia* broedt van Zuidwest-Europa en Noord-Afrika tot in Roemenië en overwintert in tropisch Afrika. De verspreiding in Europa, buiten de kerngebieden in Spanje en Roemenië, is verbrokkeld. Voort is het broeden hier veelal onregelmatig, afhankelijk als het is van het optreden van gunstige vestigingsmogelijkheden. Deze doen zich bijvoorbeeld voor in overstromingsvlaktes en drassige ondergelopen weilanden met stilstaand ondiep (maximaal 30 cm) zoet water. De broedlocaties zijn vaak dichtbegroeid met zeggen, russen, rietgras of biezen.

VOORKOMEN

Het Kleinst Waterhoen is vastgesteld in 21 atlasblokken. Zekere broedgevallen zijn bij deze soort, die vrijwel uitsluitend vast te stellen is door de nachtelijke baltsroep, niet te verwachten (net als bij het Klein Waterhoen). Het rivierengebied levert bijna de helft van alle meldingen op. De soort is hier aangetroffen in verlandingszones rond kolken, moerassige oevers van rivierstrangen en in oude tichelputten. Elders is de soort vooral gemeld uit moerassen op laagveen en zeeklei, deels natuurontwikkelingsgebieden. Voorts kwamen er waarnemingen uit natte duinpannen (Zwanenwater) en met pitrus omzoomde vennen (Dwingelderveld).

VERANDERINGEN

De huidige verspreiding vertoont gelijkenis met die tijdens de vorige atlasperiode, al was het aantal meldingen toen wat groter (29 blokken). Hierbij kan het verschil in onderzoeksjaren (vijf toen, tegen drie nu) een rol spelen.
Het Kleinst Waterhoen is lastig te onderzoeken. De zachte baltsroep van het mannetje, gelijkend op die van een mannelijke Zomertaling of groene kikker, valt temidden van de doorgaans overdadig aanwezige andere vogel- en diergeluiden nauwelijks op. Mogelijk geven de atlasgegevens geen correct beeld van het voorkomen in Nederland. Als er toch een beredeneerde gok naar de aantalsontwikkeling moet worden gedaan, is afname meer aannemelijk dan toename. De oppervlakte beschikbare broedhabitat is door een volledig op agrarisch gebruik gerichte waterhuishouding immers verkleind, nadat in een eerder stadium ontginningen al vermoedelijk voor een reductie zorgden (BOOIJ & TANGER 1981). Gezien de onbekendheid van veel waarnemers met deze soort in de vorige atlasperiode, is het goed voorstelbaar dat de afname sterker is dan de kaartvergelijking suggereert.

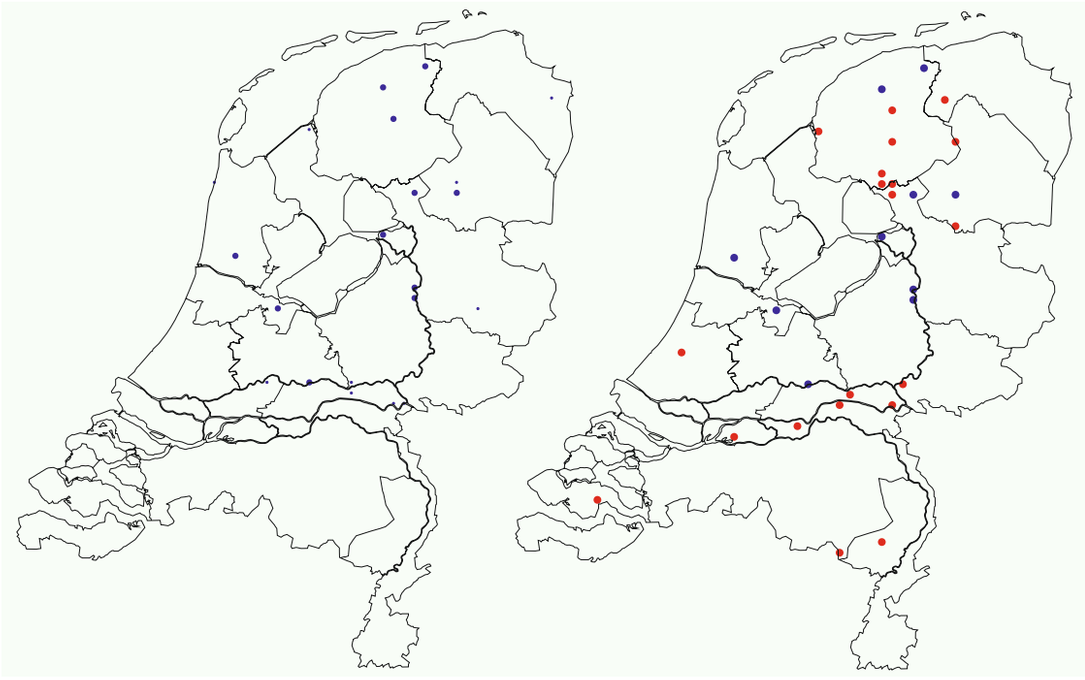
AANTALLEN

In de jaren negentig werden jaarlijks 2-9 territoria gemeld aan SOVON en/of de CDNA. Het is duidelijk dat dit zeer incompleet is. Vanwege de inventarisatieproblematiek is het, net als eerder, vrijwel ondoenlijk om een reële schatting van de landelijke populatie te maken.

Symen B. Deuzeman

SUMMARY

Recorded in 21 atlas squares, with emphasis on the river area. Observations support for a decrease since 1973-77 (29 squares), especially when the increased observer-efforts and -skills are taken into account. Moreover, habitat changes were generally unfavourable to the species. In the 1990s, 2-9 territorial birds were reported annually.

◀◀
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 21 (1%)
No. of squares
- mogelijk 10 (48%)
  possible
- waarschijnlijk 11 (52%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

◀
Verandering
Change
Aantal blokken -10 (-48%)
No. of squares
- verdwenen 20
  disappeared
- verschenen 10
  new

Kwartelkoning

Crex crex

De Kwartelkoning is de enige Nederlandse broedvogel die voorkomt op de lijst van op wereldschaal bedreigde vogels (COLLAR ET AL. 1994). Kwartelkoningen prefereren een hoge en relatief dichte vegetatie om hun twee broedsels in groot te brengen. Dit is een habitattype dat, bij aankomst van de vogels uit de Afrikaanse overwinteringsgebieden, tegenwoordig in grote delen van Europa nauwelijks meer te vinden is. Steeds vroegere maaidata en voortschrijdende cultivering van rivier- en beekdalen hebben de soort gevoelige klappen uitgedeeld en de populatie sterk onder druk gezet (GREEN ET AL. 1997). Het zwaartepunt van de verspreiding vinden we dan ook in landen met een minder intensief landschapsgebruik, zoals Polen, de Baltische Staten, Wit-Rusland en de Russische Federatie.

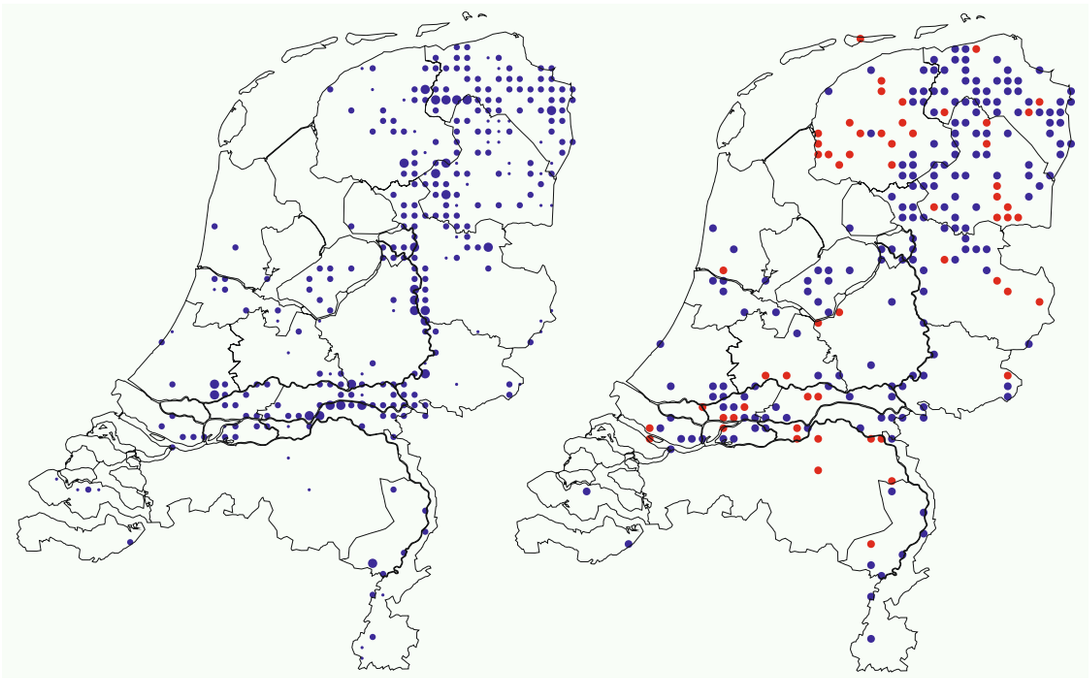
VOORKOMEN

In Nederland is de verspreiding vooral gebonden aan terreinen die vanaf half mei nog voldoende dekking bieden, zoals hooilanden en reservaten in de uiterwaarden van de Grote Rivieren, evenals graslanden elders - vaak gelegen in beekdalen - met beheersovereenkomsten (KOFFIJBERG & VAN DIJK 2001). Daarnaast komen belangrijke aantallen voor op de akkers van het Oldambt in Oost-Groningen (VOSLAMBER 1989). Tijdens de atlasperiode werden Kwartelkoningen in 18% van de atlasblokken aangetroffen. Hoewel de soort vrijwel uitsluitend 's nachts actief is, mag dit verspreidingsbeeld als tamelijk volledig worden beschouwd. Door zijn zeldzaamheid krijgt de soort immers veel aandacht, terwijl roepende mannetjes op grote afstand zijn vast te stellen. Het forse aantal Kwartelkoningen in 1998 leidde in diverse gebieden bovendien tot speciale inventarisaties (VAN DIJK 1998A, KOFFIJBERG 1999, GERRITSEN 2001). In driekwart van de gevallen gaat het om waarschijnlijke broedgevallen, wat in dit geval vooral betrekking zal hebben op langdurig aanwezige roepende mannetjes in juni en juli. Nesten van Kwartelkoningen zijn bijkans onvindbaar; zekere broedgevallen (9% van de bezette blokken) zijn beter vast te stellen door de aanwezigheid van jongen.

De grootste aaneengesloten verspreiding vinden we in Groningen, het westelijk deel van Drenthe en in het rivierengebied van Overijssel en Gelderland. Deze regio's weerspiegelen de habitatvoorkeur van Kwartelkoningen: akkerbouwgewassen in Noord- en Oost-Groningen, hooilanden en beekdalgraslanden in het zuidelijk Westerkwartier in Groningen en West-Drenthe, en hooilanden en ruigtes in de uiterwaarden langs de Grote Rivieren (KOFFIJBERG & VAN DIJK 2001). In deze kerngebieden werden gedurende de atlasperiode jaarlijks Kwartelkoningen vastgesteld, terwijl de stippen in bijvoorbeeld Twente, de Achterhoek, Flevoland en het westen van het land vooral betrekking hebben op het topjaar 1998. De zeldzaamheid van de Kwartelkoning blijkt uit de aantalsopgaven per atlasblok: in tweederde van de blokken waren 1-3 territoria gevestigd, en alleen de kerngebieden leverden wat hogere schattingen op. De veruit grootste aantallen (tot 45 territoria in één atlasblok) werden vastgesteld in enkele blokken in het Oldambt.

VERANDERINGEN

Het voorkomen van Kwartelkoningen wordt gekenmerkt door een hoge mate van dynamiek. De specifieke habitatkeus en de broedstrategie van twee broedsels met wisselende

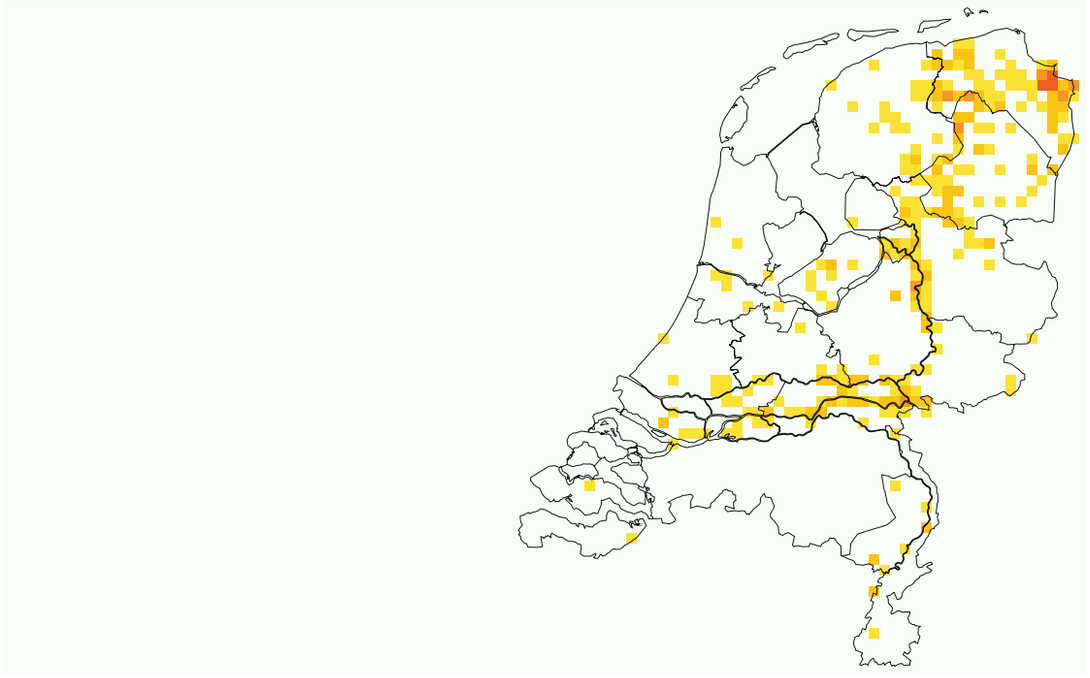

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 301 (18%)
No. of squares
- mogelijk 52 (17%)
  possible
- waarschijnlijk 222 (74%)
  probable
- zeker 27 (9%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +130 (+109%)
No. of squares
- verdwenen 57
  disappeared
- verschenen 187
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

partners, kan mede onder invloed van bijvoorbeeld meteorologische omstandigheden (droogte of juist overstromingen) voor grote fluctuaties in het aantal aanwezige Kwartelkoningen zorgen (GREEN ET AL. 1997, MISCHENKO & SUKHANOVA 1999, SCHÄFFER 1999). Dat verklaart ook waarom het kaartbeeld van de huidige atlas zo contrasteert met dat van de eerste broedvogelatlas. Ondanks de eerder beschreven achteruitgang, nam het aantal Kwartelkoningen ten opzichte van 1973-77 namelijk eerder toe dan af. Tegenover bijna 60 blokken waar de soort in 1998-2000 niet meer werd vastgesteld, staan er zo'n 190 waar hij nieuw werd gemeld! De enige gebieden waar in beide atlasperiodes Kwartelkoningen huisden zijn het Oldambt en het rivierengebied. Een regio waar de soort duidelijk terrein heeft prijsgegeven is Friesland. Tot in de jaren zeventig was dit één van de belangrijkste broedgebieden van ons land (BRAAKSMA 1962). De afname hier staat model voor de effecten van grootschalige intensivering van de landbouw. Bij de nieuwe bezette blokken gaat het vooral om gebieden waar zich in 1998 en 2000 veel Kwartelkoningen vestigden. Deze jaren behoren, samen met 1968 en 1979, tot de beste kwartelkoningjaren die Nederland in de afgelopen decennia heeft gekend. De verspreiding in de atlasperiode was daardoor ruimer dan gebruikelijk in de jaren tachtig en negentig.

Deze recente toename, die reeds in 1997 inzette, vindt waarschijnlijk zijn oorsprong in de Oost-Europese bolwerken, vooral in de voormalige Russische republieken. Ineenstorting van de collectieve landbouw heeft daar geleid tot grote oppervlaktes ruigtevegetatie (GORBAN 1999, MISCHENKO & SUKHANOVA 1999). Doordat Kwartelkoningen onder gunstige omstandigheden twee broedsels kunnen grootbrengen, had dit een sterke populatietoename tot gevolg. Toen vegetatiesuccessie de vestigingsmogelijkheden beknotte, werd een deel van deze vogels gedwongen zich elders te vestigen. De influx in 1998 is mogelijk nog versterkt doordat overvloedige regenval leidde tot overstromingen in het westelijk deel van Rusland (vestiging onmogelijk) en zeer geschikte terreinomstandigheden in Nederland (drassige en laat of niet-gemaaide graslanden, ook in regulier boerenland; KOFFIJBERG & VAN DIJK 2001). Daarnaast valt niet uit te sluiten dat Kwartelkoningen momenteel profiteren van de grotere aandacht voor bescherming en de groeiende oppervlakte aan natuurgebieden in bijvoorbeeld de uiterwaarden en diverse beekdalen. Zowel de blijvende vestiging in Drentse beekdalen als terugmeldingen van geringde vogels wijzen daarop. Het blijft echter moeilijk bij een dynamische soort als de Kwartelkoning daar echt een vinger achter te krijgen.

AANTALLEN

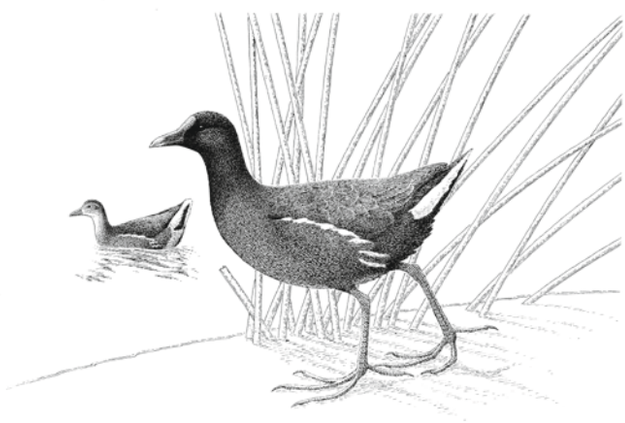
Op grond van de gegevens verzameld in het kader van het LSB bedroeg het getelde aantal territoria in Nederland in 1998-2000 resp. 586 (schatting 640-700), 225 (240-280) en 498 (520-550; voorlopige opgaven). In 1973-77 werden hooguit 100 territoria gemeld, al is enige onderschatting door onvolledig onderzoek aannemelijk.

Kees Koffijberg

SUMMARY

Fieldwork for the atlas coincided with a remarkable population revival. Censuses in 1998 (640-700 calling males) and 2000 (520-550) even represented the highest numbers recorded in the past decades and showed a wider distribution than usual. The majority breeds in crops in large-scale arable land in the northeast (Groningen) and in floodplain meadows (often reserves or fields with late mowing dates) along rivers in the east and centre part of the country. In regular grassland, breeding is rare (except for wet springs like 1998) as these are already mown before arrival.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Waterhoen

Gallinula chloropus

Het Waterhoen is een wereldwijd verspreide vogel die in grote delen van Europa broedt, noordelijk tot in Zuid-Scandinavië. De dichtheid binnen Europa is het hoogst langs de noordwestranden, waartoe ook Nederland behoort. Nederlandse Waterhoentjes overwinteren grotendeels in eigen land of net ten zuiden daarvan, en nemen het risico van een strenge winter daarbij voor lief. Waterhoentjes zijn weinig kieskeurig in de keuze van een broedplaats. Favoriet zijn stilstaande of langzaam stromende zoete wateren met weelderige oeverbegroeiing en grazige plaatsen nabij de waterkant. Een plasje van enkele tientallen vierkante meters kan al voldoende zijn, mits er het hele broedseizoen enig open water beschikbaar is. Het uit rottend plantenmateriaal bestaande nest wordt tussen het riet of op een andere beschutte plaats in de oeverzone gebouwd. Waterhoentjes eten waterplanten, grassen en in mindere mate insecten en andere ongewervelden, die zowel aan de oever als op het water verzameld worden.

VOORKOMEN

Het Waterhoen is in 92% van de atlasblokken aangetroffen. Daarmee is deze soort, op de Wilde Eend na, de ruimst verspreide watervogel van Nederland. Alleen op de Veluwe ontbreekt de soort in de meeste blokken. Hiaten van betekenis treffen we verder enkel aan op de Waddeneilanden en in Flevoland.

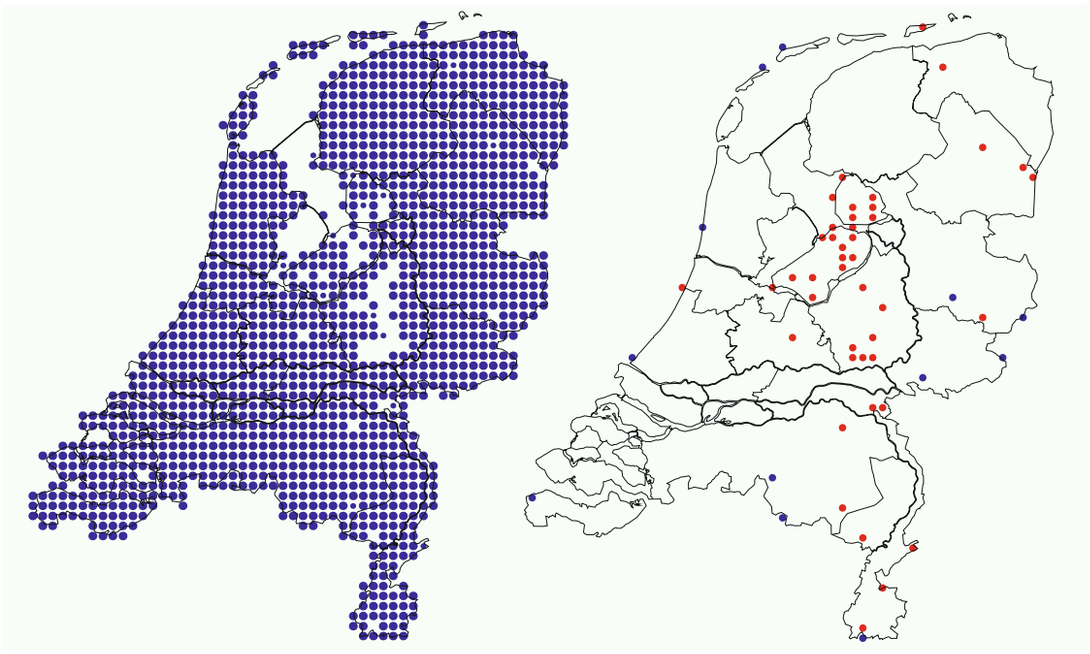
De relatieve dichtheidskaart toont aan dat de soort in het noorden en westen van het land beduidend talrijker is dan elders. Vooral in de zeekleipolders van het Deltagebied en Zuid-Holland en in het Utrechts-Hollands veenweidegebied worden over grote oppervlaktes hoge dichtheden bereikt. Noord-Holland en het westelijk rivierengebied volgen op de voet. Het lijkt weinig uit te maken of de sloten en vaarten omgeven zijn door grasland dan wel akkers. Wel speelt het zoutgehalte een rol. In het Deltagebied zijn overwegend zilte gebieden als Midden-Schouwen minder goed bezet dan zoete regio's als Walcheren. De klei- en veengebieden in Noord-Nederland herbergen ook flink wat Waterhoentjes, maar de dichtheid blijft achter bij die in het zuidwesten. Mogelijk speelt een grotere wintersterfte hier een rol (JUKEMA 1998). De lage dichtheid in Flevoland vloeit deels voort uit gebrek aan dekking en voedsel: de vaarten zijn er diep en hebben steile kanten. Ook in de moerasgebieden hier worden echter weinig Waterhoentjes vastgesteld. De dichtheden in de duinstreek variëren van gering (Kennemerland) tot fors (Meijendel/Berkheide), waarbij het aan- of afwezig zijn van infiltratieplassen uiteraard meespeelt.

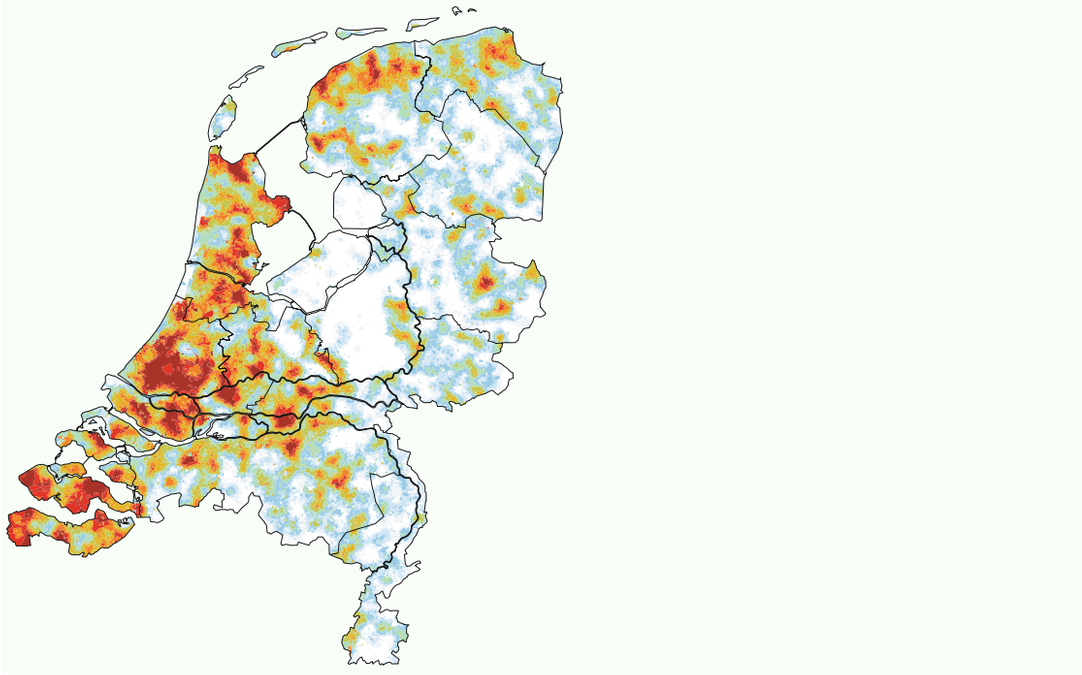
In de zuidoostelijke helft van Nederland is het Waterhoen veel minder algemeen. Dat de soort in bosrijke gebieden geen broedgelegenheid vindt, wordt ten overvloede bewezen door het nagenoeg ontbreken op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Landgoedbossen met flinke waterpartijen, die we onder meer in de IJsselvallei vinden, herbergen vaak wel flink wat broedparen. Op de hoge gronden wordt vooral gebroed langs oude beekarmen, broekbosjes en andere kleine natte landschapselementen. Stedelijke bebouwing wordt niet geschuwd, maar het Waterhoen is er niet zo'n opvallende stadsbewoner als in het westen van het land. Opmerkelijk zijn de sterk wisselende dichtheden in het rivierengebied. Voor de lage dichtheden in bijvoorbeeld noordelijke IJsselvallei, Gelderse Poort en Biesbosch is geen goede verklaring voorhanden.

De hoeveelheid geschikt oppervlaktewater bepaalt in agrarisch gebied vermoedelijk in belangrijke mate de talrijkheid

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1540 (92%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 14 (1%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1526 (99%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -31 (-2%)
No. of squares
- verdwenen 43 *disappeared*
- verschenen 12 *new*

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

van het Waterhoen. Intensief sloot- en bermbeheer kan het voorkomen op in potentie geschikte sloten en kanalen echter teniet doen. Langs intensief beheerde sloten in oostelijk Noord-Brabant worden wel territoria bezet, maar succesvol broeden is hier uitzonderlijk (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Of ook het al dan niet voorkomen van de ten opzichte van het Waterhoen dominante Meerkoet een rol speelt, is onzeker. Dat het Waterhoen in het Deltagebied beter vertegenwoordigd is dan de Meerkoet terwijl het in Flevoland, het Utrechts-Hollandse laagveengebied en het rivierengebied andersom is, mag dan suggestief zijn maar is zonder nader onderzoek bepaald nog geen bewijs voor belangrijke concurrentie.

VERANDERINGEN

Sinds de jaren tachtig duiken geregeld berichten op over een afname van het Waterhoen in het hele land, met stedelijk gebied in vooral West-Nederland als grote uitzondering (overzicht in BIJLSMA ET AL. 2001). De afname heeft nog niet geleid tot een sterk gewijzigde verspreiding ten opzichte van de eerste atlas. Het Waterhoen heeft alleen in Flevoland en langs de zuidelijke Veluwe veel terrein prijsgegeven. In het eerste geval kan de verdere inrichting van de polders, gericht op rationalisering van het landelijk gebied, meespelen. De afname op de Veluwe betreft slechts een kleine populatie. De trendgrafiek toont een wisselend beeld. In moeras en duinen schommelen de indexen, maar tonen ze zonneklaar de voorname rol die het winterweer speelt. In de moerassen kostte het de soort een vijftal jaren om de gevolgen van de reeks strenge winters midden jaren tachtig te boven te komen. Ook het dal na de strenge winter van 1996/97 demonstreert de wintergevoeligheid. De trend in het landelijk gebied is deels winter-gerelateerd, maar vertoont sinds eind jaren zeventig een structurele daling. Een afname in het landelijk gebied is ook in Engeland vastgesteld en wordt daar geweten aan verbeterde afwatering en intensiever slootbeheer (MARCHANT ET AL. 1990), factoren die ook voor Nederland gelden. Daarnaast kan de inspoeling van meststoffen of andere vormen van waterverontreiniging meespelen. De Britse afname ging gepaard met een verminderd broedsucces (afname gemiddelde legselgrootte met 0,5 ei binnen 25 jaar; BAILLIE ET AL. 2000).

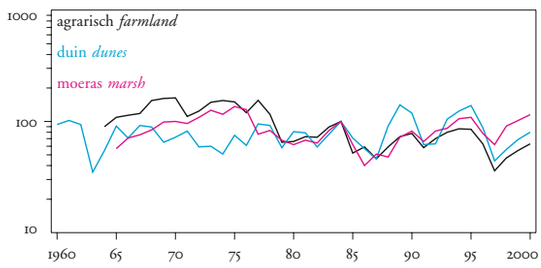
AANTALLEN

De atlas- en BMP-gegevens wijzen op een populatie van rond 48.000 paren (schatting: 40.000- 55.000). Dat dit vrij laag uitkomt in vergelijking met de geschatte 45.000-75.000 paren in 1973-77, is deels toe te schrijven aan de afname in het landelijk gebied.

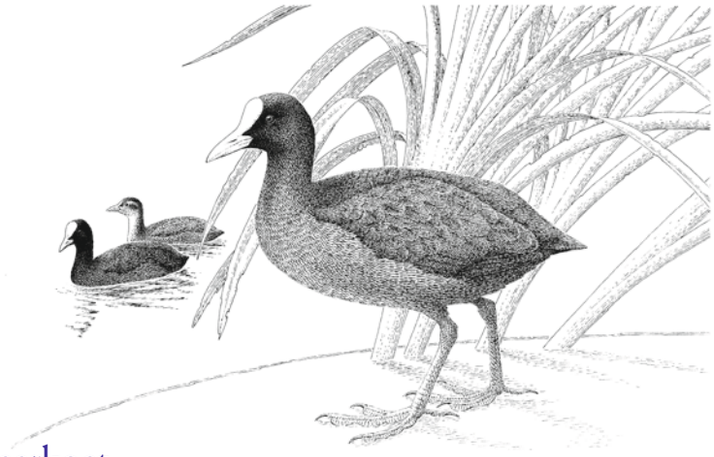
Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Common, but high densities are only recorded in polders in the west of the country, both in grassland and arable land. Densities in the north are somewhat lower, perhaps in relation to higher winter mortality. The species occupies a wide range of breeding habitats, but reproductive output in intensively used farmland areas seems low. Breeding numbers fluctuate or show declining trends (farmland), with major losses induced by severe winters. Estimated population of 40,000-55,000 bp in 1998-2000 (45,000-75,000 in 1973-77).

Trend (index)

Meerkoet

Fulica atra

De Meerkoet broedt in grote delen van Eurazië. In Europees verband behoort Nederland, samen met Polen en Hongarije, tot de landen met de hoogste dichtheden. De soort bewoont vooral voedselrijke wateren met een rijke oever- en watervegetatie. Het nest wordt gebouwd van plantenmateriaal op het wateroppervlak en verankerd aan een struik, rietbegroeiing of boven het water uitstekende rommel. Bij stijgende waterstanden wordt het nest opgehoogd; bij dalende waterstanden kan het nest dan vervolgens vele decimeters boven het nieuwe waterniveau komen te liggen. Het voedsel bestaat voornamelijk uit plantaardig materiaal dat grazend, duikend of van het wateroppervlak wordt vergaard. In voorjaar en zomer is het aandeel dierlijk voedsel groter, terwijl driehoeksmosselen vooral 's winters van belang zijn. Jonge Meerkoeten eten direct al plantaardig materiaal, hoewel dierlijk voedsel in de eerste tien levensdagen gewoonlijk domineert. In stedelijk gebied profiteren Meerkoeten van het eendjes-voeren en vormt brood een belangrijke voedselbron. Een groot deel van de Nederlandse Meerkoeten is standvogel, kleinere aantallen overwinteren zuidelijk tot in Frankrijk en het Iberisch Schiereiland.

VOORKOMEN

Meerkoeten zijn vastgesteld in 91% van de atlasblokken. Aangezien het voorkomen eenvoudig is vast te stellen, zal het kaartbeeld in hoge mate met de werkelijkheid overeenkomen.

In het Utrechts-Hollandse laagveengebied, de noordelijke veen- en zeekleigebieden en het rivierengebied broedt de soort in vrijwel ieder atlasblok. De enige aaneengesloten gebieden waar Meerkoeten nagenoeg ontbreken, zijn de Veluwe en het Zuid-Limburgse Heuvelland. Kleinere gaten in het verspreidingsbeeld komen ook elders op de hoge gronden voor. Vergeleken met het Waterhoen is de Meerkoet in Flevoland talrijker. De Meerkoet is minder gebonden aan weelderige oeverbegroeiing en kan beter uit de voeten langs diep bemaalde en met steile oevers omgeven kanalen en vaarten. Het omgekeerde is het geval in het zuiden van Limburg, waar beken en kleine wateren onvoldoende omvang hebben voor Meerkoeten, maar wel geschikt zijn voor het Waterhoen.

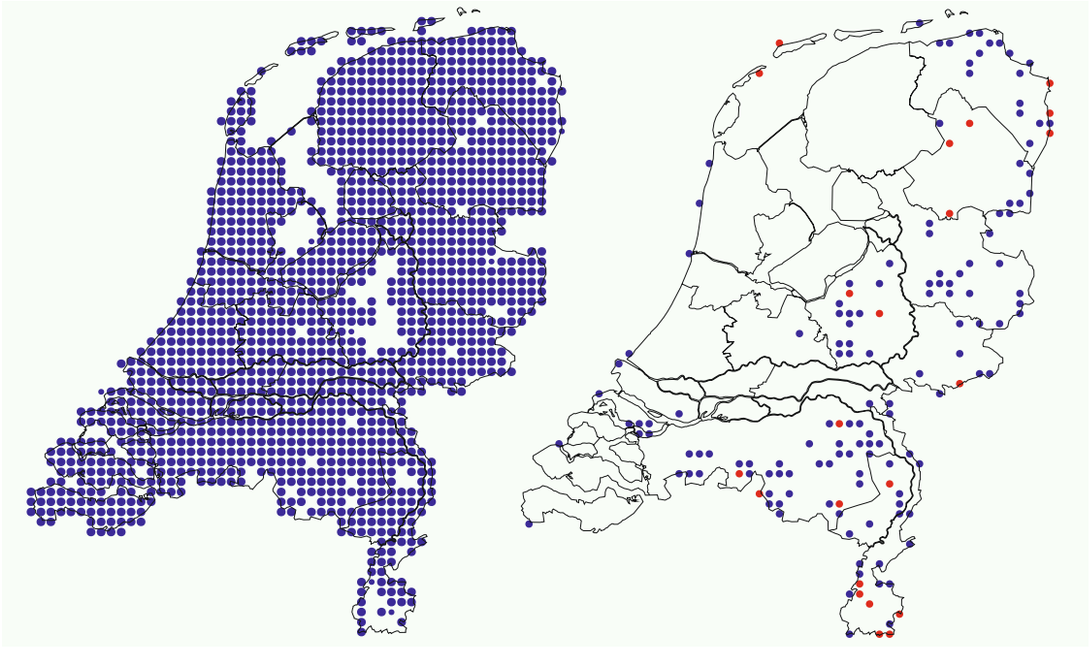
Meerkoeten zijn het talrijkst in de klei- en veengebieden van Groningen en Friesland, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en het rivierengebied. Meer lokale kerngebieden zijn ook elders terug te vinden, zoals in de Drents-Groningse veenkoloniën en de Midden-Limburgse Maasplassen. Op de hogere zandgronden zijn de dichtheden zeer laag, al bereikt de Meerkoet soms in steden nog een redelijke dichtheid. De brede duinen van Noord-Holland komen als relatief Meerkoet-arme gebieden naar voren, met uitzondering van de drinkwater-infiltratiegebieden. In het Deltagebied laat de Meerkoet een verbrokkeld beeld zien, met goed en slecht bezette gebieden naast elkaar. De brakke wateren hier worden slechts in een geringe dichtheid bewoond. Ook de Waddeneilanden herbergen relatief weinig Meerkoeten, met lokale uitzonderingen in de eilandpolders.

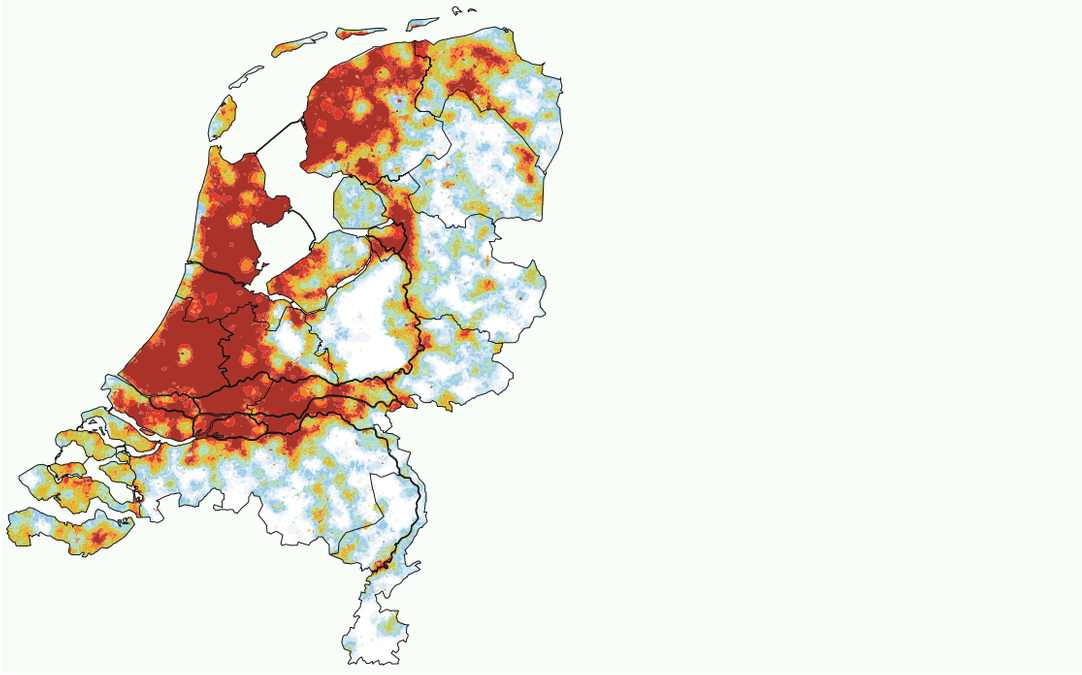
VERANDERINGEN

Ten opzichte van de vorige broedvogelatlas is de verspreiding duidelijk verruimd. Gaten in het kaartbeeld van de jaren zeventig in Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant zijn inmiddels opgevuld. Langs de Groningse kust is eveneens enige uitbreiding zichtbaar, net als in het Volkerakmeer in het Deltagebied. Ook sommige vanwege geringe oppervlakte niet in de veranderingskaart opgenomen blokken hebben inmiddels hun Meerkoeten. Een voorbeeld zijn drie

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1526 (91%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  7 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1519 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +113 (+8%)
No. of squares
- verdwenen 22
  disappeared
- verschenen 135
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

nieuw bezette blokken langs de Houtribdijk tussen Lelystad en Enkhuizen, waar aan de voet van de dijk inmiddels rietbegroeiing is opgekomen of gestimuleerd.
In een aantal streekavifauna's wordt gemeld (overigens zonder goede documentatie) dat de Meerkoet in toenemende mate is gaan broeden in kleinere sloten (RUITENBEEK ET AL. 1990, VERGEER & VAN ZUYLEN 1994, VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Hetzelfde geldt voor de bezetting van steeds kleinere wateren; in dit opzicht heeft zand- en kleiwinning op de zandgronden voor toegenomen broedmogelijkheden gezorgd. De verbreding van de habitatkeus - waarschijnlijk onder druk van een groeiende populatie, waardoor ook marginalere plekken moesten worden bezet - verklaart een deel van de sinds de jaren zeventig verruimde verspreiding. Voorts heeft de Meerkoet in toenemende mate zijn schuwheid afgelegd. In stedelijk gebied zijn openlijk broedende Meerkoeten tegenwoordig gebruikelijk, zelfs op plekken waar in het voorjaar rietkragen worden gemaaid. Het weer uitgroeien van het riet zorgt ervoor dat de nesten binnen twee weken aan het oog worden onttrokken. Nesten op in het water gestorte kerstbomen, fietsen en winkelwagentjes tonen aan dat de Meerkoet als cultuurvolger zijn best doet. Molest van nesten wordt deels opgevangen door tot in augustus vervolglegsels te produceren. Het is overigens onduidelijk of de in stedelijk gebied broedende vogels voldoende nakomelingen produceren voor een zich zonder instroom van buitenaf handhavende populatie.
De Meerkoet zit al sinds de jaren zestig in de lift, waarbij de toename in de jaren negentig is afgevlakt. Strenge winters als in 1978/79 leveren slechts een tijdelijke terugslag. De afname na strenge winters is sterker in het agrarisch gebied dan in de moerassen. Dit geeft aan dat de Meerkoet van oudsher een moerasvogel is waarvoor andere habitats van secundair belang zijn. De toename is, buiten de reeds genoemde factoren, deels te verklaren door eutrofiëring. Hierdoor ontstonden de voedselrijke(re) plekken waar de Meerkoet goed gedijt. Voorts spelen andere factoren waarschijnlijk een rol, zoals verbeterde winteroverleving door bijvoedering, toename van de driehoeksmossel, verzoeting in het Deltagebied (BIJLSMA ET AL. 2001), vernatting van natuurgebieden en mogelijk verminderde jachtdruk.

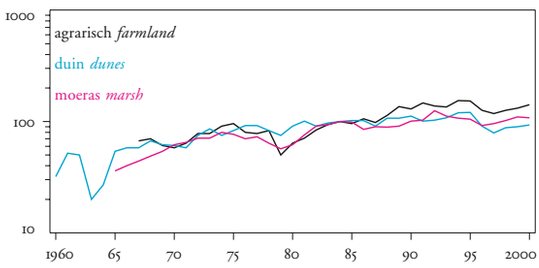
AANTALLEN

Uitgaande van atlasgegevens en BMP-cijfers zouden er rond 170.000 paren in ons land zijn, wat misschien aan de hoge kant is (schatting: 130.000-180.000). In 1973-77 ging het om 50.000-80.000 paren.

Ton Eggenhuizen

SUMMARY

Widespread breeding bird, only absent in the driest parts of the country. Highest densities in open farmland and marshes in the north and west of the country, including the river area. Range expansion in sub-optimal habitats since the 1970s reflects a broader habitat choice. The species became a regular breeding bird in urban habitat, small ditches in farmland and artificial water bodies on the higher grounds, and benefited probably ably from eutrophication of surface waters. General population increase is only temporarily checked by severe winters. About 130,000-180,000 bp in 1998-2000 (50,000-80,000 in 1973-77).

Trend (index)

Kraanvogel

Grus grus

De broedgebieden van de Kraanvogels die in Nederland worden waargenomen, strekken zich uit over Noorwegen, Zweden, Finland, de Baltische Staten, Noordoost-Duitsland en Polen, mogelijk ook West-Rusland. De soort broedt hier in (half)open hoogveen- en moerasgebieden. Het voedsel is divers. Naast plantendelen en insecten worden amfibieën, reptielen en kleine gewervelde dieren verorberd. Het nest bevindt zich op de grond, liefst op een verhoging. De belangrijkste overwinteringsgebieden zijn gelegen in Frankrijk (Lac du Der) en op het Iberisch Schiereiland. De aantallen zijn, mede door beschermende maatregelen in verschillende landen, sterk gegroeid en ten opzichte van de jaren zestig zelfs verdubbeld. De populatie omvat momenteel rond 80.000 vogels.

VOORKOMEN

In de atlasperiode werden geen zekere broedgevallen vastgesteld, wel de aanzet tot een vestiging in Nederland. In het Fochtelooërveen waren de aanwijzingen nog het meest intrigerend. Hier verbleef gedurende het broedseizoen van 1999 een viertal adulte vogels, waaronder een paar dat ook baltste, copuleerde en zich heimelijk gedroeg. Dreigende verstoring door werkzaamheden in het veld werd, na overleg met de terreinbeheerder, voorkomen. Ook in 2000 verbleven hier Kraanvogels (FEENSTRA 2002). In Midden-Drenthe, bij Hooghalen, werd dat jaar zelfs een paar met een niet-vliegvlug jong gemeld, maar dat kon niet worden bevestigd (ELEVELD ET AL. 2000). Overzomerende Kraanvogels, deels adulte exemplaren, werden in de atlasperiode ook elders uit Drenthe gemeld, zoals in het Dwingelderveld en Wapserveld (BIJLSMA 1999A). Buiten Drenthe overzomerde een tweetal in het Lauwersmeer in 1999.

VERANDERINGEN

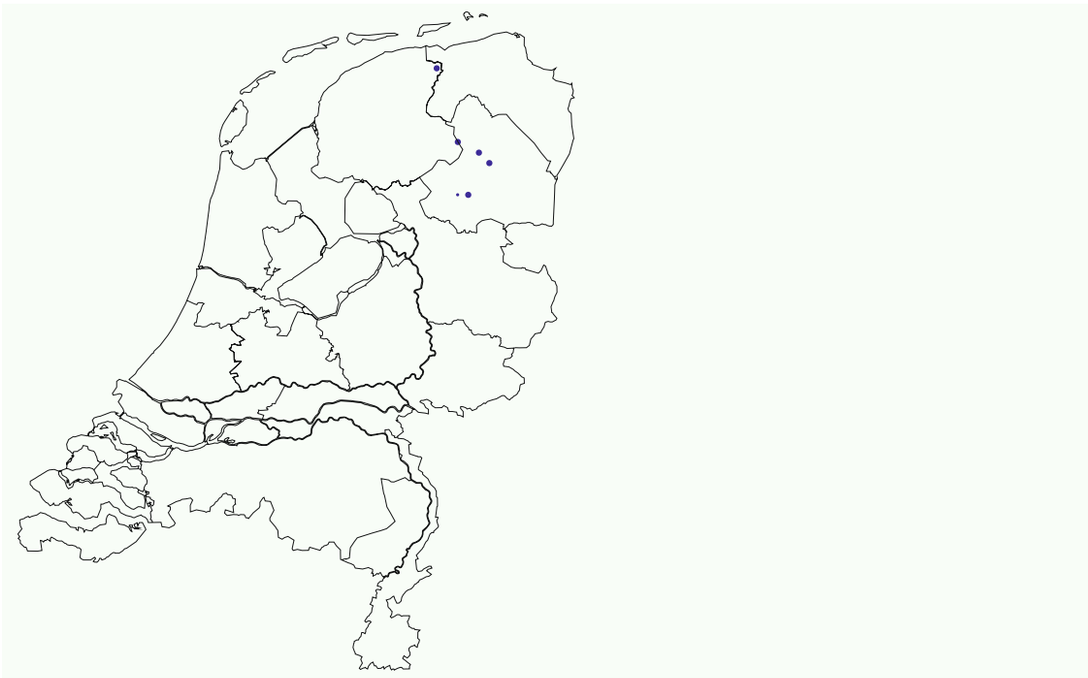
Het is niet onmogelijk dat de Kraanvogel in de 16e eeuw broedvogel in Nederland was, gezien nogal vage vermeldingen in plakkaten over de jacht. Zekerheid hierover bestaat echter niet (FEENSTRA & VLEK 2001). Met het toenemend aantal overzomeraars vanaf de jaren tachtig (WESSELS 1992, ARCHIEF H. WESSELS) en waarnemingen van broedverdachte vogels in de jaren negentig begonnen de kansen op broedgevallen in Nederland te stijgen. Dit staat niet los van de toename van de broedpopulatie in het westelijk deel van Noord-Europa. Zo broeden in het noorden van Duitsland inmiddels tientallen paren in voor de soort ingerichte gebieden.
In 2001, net na de atlasperiode, toen grote delen van het Nederlandse buitengebied vanwege de MKZ-epidemie tijdenlang voor publiek waren afgesloten, kwam dan eindelijk het lang verwachte nieuws. In het Fochtelooërveen bracht een paar Kraanvogels een jong groot, een gebeurtenis die alle media haalde (FEENSTRA & VLEK 2001, FEENSTRA 2002). Hiermee heeft de Kraanvogel zijn intrede als broedvogel (opnieuw?) gedaan. De hoop op een blijvende vestiging is groot. Binnen Nederland lijken de Drentse heide- en hoogveengebieden (Fochtelooërveen, Wapserveld, Dwingelderveld) en enkele uitgestrekte moerasgebieden elders (Lauwersmeer, Oostvaardersplassen) de beste kansen te hebben.

AANTALLEN

In de atlasperiode werden geen broedgevallen geconstateerd.

Henk Wessels

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 6 (0%)
No. of squares
- mogelijk 1 (17%)
  possible
- waarschijnlijk 5 (83%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

Deze soort is gesponsord door: Henk Wessels

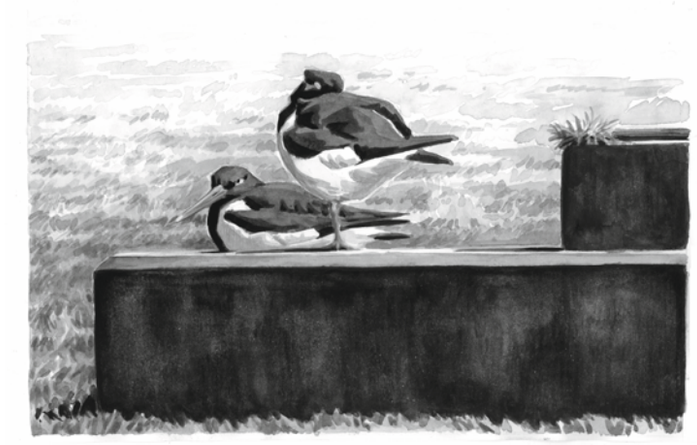
SUMMARY

During the atlas period, indications for future breeding increased (summering and displaying pairs at several peat moors and heaths in Drenthe, even an unconfirmed claim of a pair with a young bird). In 2001 breeding was first confirmed, as a pair in Fochtelooërveen (border of provinces of Friesland and Drenthe) raised one young.

Kraanvogel
Grus grus
Na onduidelijke geruchten was het in 2001 dan zover: voor het eerst werd een broedgeval van de Kraanvogel onomstotelijk aangetoond in ons land.
Het nest, gelegen aan de rand van een ven in het Fochtelooërveen, bevatte één ei (onderste foto) en leverde één uitvliegend jong op. Een jaar later werd opnieuw een jong geboren (bovenste foto, gemaakt op 9 mei 2002).

Scholekster

Haematopus ostralegus

De in Nederland broedende Scholeksters behoren tot de West-Europese continentale populatie, die noordwaarts voorkomt langs de kusten van Noordzee, Atlantische Oceaan en Oostzee, met geïsoleerde populaties langs de Franse kust (HULSCHER ET AL. 1996). De soort broedt in Nederland langs de kust en in het binnenland, een beeld dat zich in Duitsland 75 km oostwaarts voortzet. Broedvogels in het Waddengebied overwinteren vooral ter plaatse, die uit de noordelijke helft van Groningen, Friesland en Noord-Holland in de nabijgelegen Waddenzee, en de rest van de binnenlandse populatie in het Deltagebied. Veel jonge vogels trekken in hun eerste winter verder naar het zuiden dan hun ouders, van Noordwest-Frankrijk tot in Spanje. Een deel van de op Schiermonnikoog geboren jongen die zich later als broedvogel op het eiland vestigen, keert terug in de tweede zomer, de meeste echter in hun derde of vierde zomer of later (KERSTEN 1997). Van in het binnenland geboren jongen gaat een deel in hun derde zomer voor het eerst naar de toekomstige binnenlandse broedplaatsen terug, de meeste 1-2 zomers later (VAN DE KAM ET AL. 1999). Ze brengen een of meer zomers als niet-broedvogel door op sozen, arriveren later in het seizoen en vertrekken eerder dan de broedvogels (HULSCHER 1985).

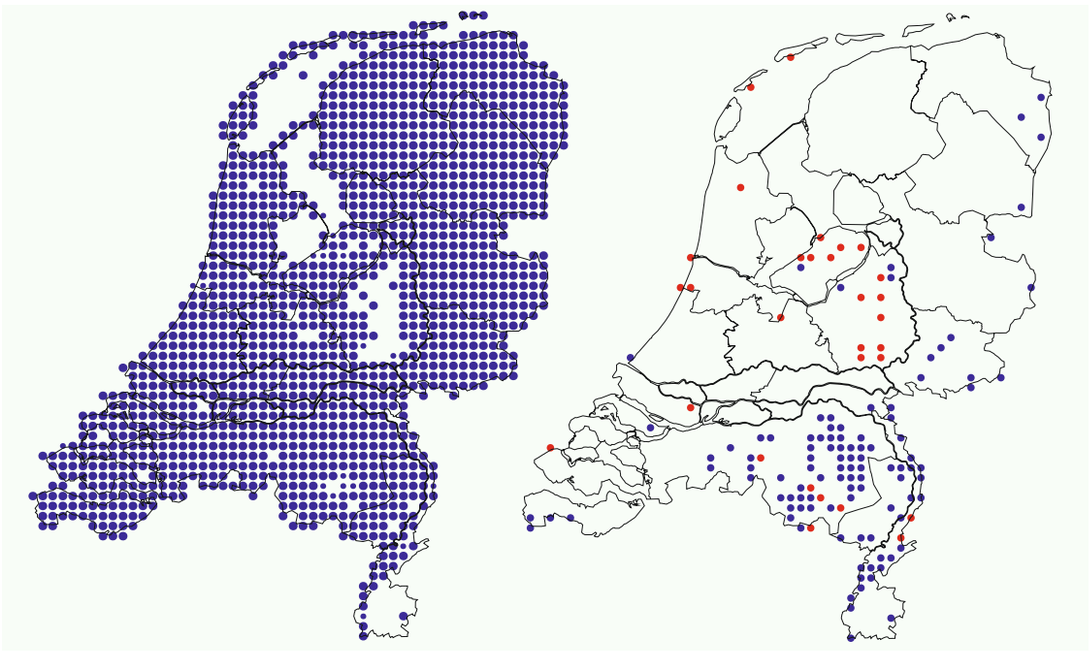
VOORKOMEN

Vastgesteld in 92% van de atlasblokken is de Scholekster een van de meest verspreide steltlopers in ons land. De soort ontbreekt alleen op de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en het Zuid-Limburgse Heuvelland. De relatieve dichtheidskaart toont het talrijkste voorkomen in het noorden en westen van het land. Dit komt overeen met broedvogeltellingen, die de hoogste dichtheden aangeven voor het Waddengebied (vooral kwelders en weilanden, tot 300 resp. 250 paren/100 ha; in duinen slechts 20/100 ha; DIJKSEN & KLEMANN 1992). In het binnenland komen de hoogste dichtheden (15-25 paren/100 ha) voor in open graslanden op klei en veen in Noord- en West-Nederland (BEINTEMA ET AL. 1995, NIJLAND ET AL. 1996). In gebieden met een mozaïek van gras- en akkerland is het aantal legsels op bouwland altijd veel hoger (tot 1,7×) dan op grasland (VOGELWACHT FRANEKER 1996). Scholeksters nestelen graag op losse grond en foerageren op nabije graslanden. In grootschalige akkerbouwgebieden bedragen de dichtheden slechts 1-8 paren/100 ha, zoals in Groningen (VAN SCHARENBURG & VAN 'T HOFF 1990) en Zeeland (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). In Hoog-Nederland zijn de dichtheden in overeenkomstige habitats aanzienlijk lager (0,1-5 paren/100 ha) dan in Laag-Nederland (VAN DEN BRINK ET AL. 1996, POELMANS & VAN DIERMEN 1997).

VERANDERINGEN

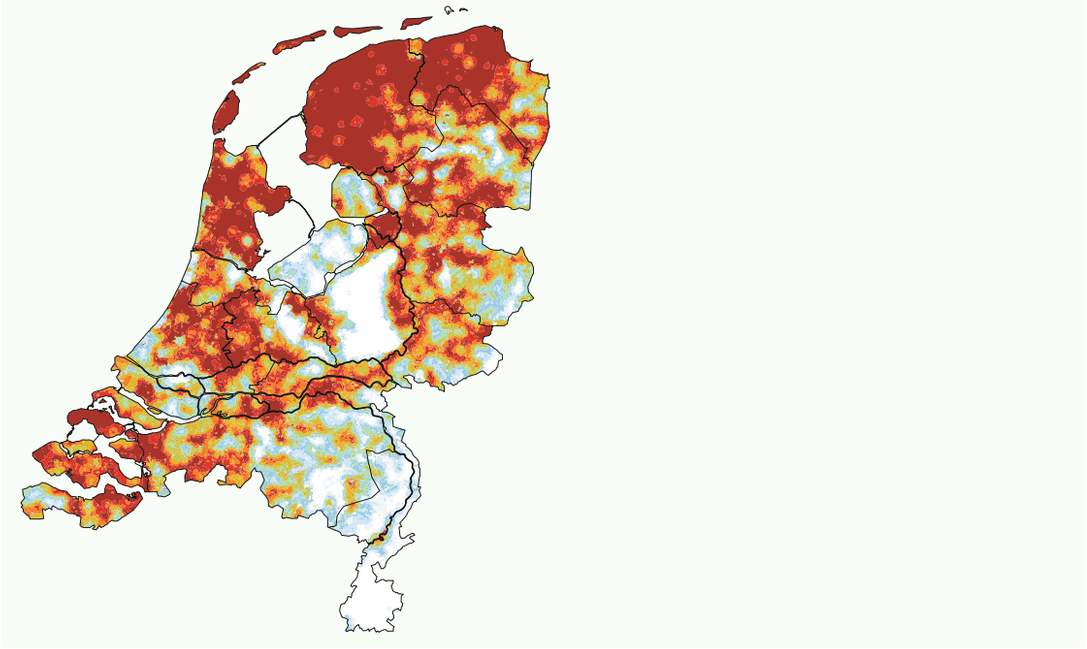
Het is niet verwonderlijk dat de grootste veranderingen in verspreiding sinds 1973-77 plaatsvonden in oostelijk Noord-Brabant en Limburg, aan de rand van het toenmalige broedareaal. Opvallende verliezen werden niet geleden. Wat niet uit de kaarten naar voren komt, is de verstedelijking van Scholeksters. In Nederland broeden inmiddels vele honderden paren op platte daken, en de indruk bestaat dat de relatieve betekenis van bebouwde kommen als broedgebied is toegenomen. De jongen die tot kort voor het vliegvlug worden op de daken verblijven, worden daar gevoerd met wormen en emelten die op gazons en sportvelden gevonden worden. Mogelijk is het broedsucces van dakbroeders groter dan dat van grondbroeders, zoals gesuggereerd voor Schotland (DUNCAN ET AL. 2001).

De Scholekster, van oorsprong een kustvogel, heeft zijn broedgebied spectaculair naar het binnenland uitgebreid. Dit gebeurde vanaf de kusten van Noordzee, Zuiderzee en Waddenzee, en langs de Grote Rivieren. Nadat de soort al

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1544 (92%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  18 (1%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1526 (99%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +74 (+5%)
No. of squares
- verdwenen 30
  disappeared
- verschenen 104
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

in het begin van de 19e eeuw het binnenland van Friesland en Holland koloniseerde (DE JONG 1998), ging de uitbreiding vanaf ca. 1920 snel. Begin jaren veertig was de landsgrens in Twente en Gelderland (Lobith) bereikt, gevolgd door Noord-Brabant (1947) en Limburg (1961) (AANGEVULD NAAR BIJLSMA ET AL. 2001). De tot grasland omgevormde ontginningsgebieden vormden nieuwe broedhabitat met, door toegenomen mestgift, steeds meer prooidieren als wormen en emelten (HULSCHER 1972). Van de jaren vijftig tot medio jaren tachtig nam het aantal broedende Scholeksters overal gestaag toe, op Schiermonnikoog en in Friesland met gemiddeld 5-6% per jaar. Na ongeveer 1985-90 treedt een kentering op. In het Waddengebied nemen de dichtheden af, het eerst in de weilanden en duinen (DIJKSEN & KLEMANN 1992), daarna ook op de kwelders (DIJKSEN & KOKS 2001C). De gemiddelde jaarlijkse afname tot 2000 bedroeg op Schiermonnikoog en in Friesland ruim 5%, op Texel ruim 7%, wat overigens contrasteert met de verdere toename in het Duits-Deense Waddengebied (RASMUSSEN ET AL. 2000). Ook (elders) in het binnenland nemen de aantallen af, in agrarisch gebied met 45% in 1985-1999 (VAN DIJK ET AL. 2001A). Een analyse van geringde pulli in Friesland en reproductie- en sterftecijfers van de nauwkeurig bestudeerde populatie op Schiermonnikoog (J.B. HULSCHER & RUG ONGEPUBL.) maakt aannemelijk dat de aanvankelijk toename vooral een gevolg was van hogere reproductie (meer wormen en dus voedsel), gecombineerd met een hoge overleving van zowel oude als jonge vogels (voedsel was niet beperkend). De afname na 1985 staat vermoedelijk in verband met verminderde reproductie door intensivering van de landbouw: machinaal maaien in steeds kortere tijd, resulterend in toenemend verlies van legsels en kleine jongen, en toegenomen ontwatering, waardoor het hoofdvoedsel minder bereikbaar wordt (wormen gaan dieper zitten). Tevens speelt hogere wintersterfte van vooral jonge maar ook oude vogels een rol, doordat mossels (het verreweg belangrijkste wintervoedsel in de Waddenzee, speciaal bij strenge vorst) schaarser werden door intensieve bevissing. Hierdoor werd tevens de voedselconcurrentie tussen oude en jonge vogels verhevigd.

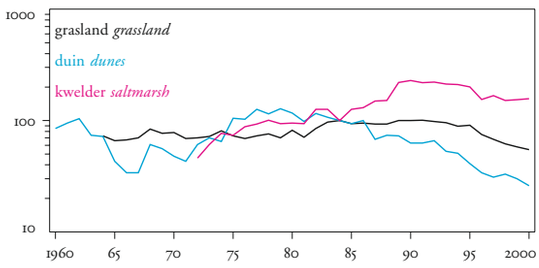
AANTALLEN

De BMP-cijfers en atlasgegevens komen uit op bijna 170.000 paren, wat vanwege methodologische problemen te hoog is. Vermoedelijk kwam de stand in 1998-2000 niet uit boven 80.000-130.000 paren. De recente afname is nog niet verdisconteerd in dit getal. Eerdere schattingen leverden 43.000-50.000 paren op (1973-77) en 80.000-100.000 (1979-85).

Jan B. Hulscher

SUMMARY

Although one of the most common waders, high densities are restricted to the north and west of the country. The species inhabits natural (saltmarshes) as well as farmland areas, especially grassland or a mixture of grassland and arable land. A spectacular range expansion from coastal to inland areas in the course of the 20th century was enabled through cultivation of heaths and moors (more breeding area) and use of fertilizers (more invertebrates). Since 1985-90, a decrease was recorded. Reproduction and winter survival have deteriorated as farming practices intensified and food stocks in the Wadden Sea became depleted by human over-exploitation. Probably some 80,000-130,000 bp in 1998-2000, at most.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: C.F.R.

Steltkluut

Himantopus himantopus

In Europa broeden Steltkluten vooral in de landen rondom de Middellandse en Zwarte Zee. Het is een opportunistische soort die nestelt in moerassige gebieden zonder getij. Belangrijkste voorwaarde voor vestiging is de aanwezigheid van ondiep water tot 20 cm. Het nest, waarin meestal vier eieren worden gelegd, bevindt zich in een kuiltje op de grond of op een bultje plantaardig materiaal, dat wordt verhoogd als het waterpeil stijgt. Het voedsel bestaat uit allerlei kleine, in het water levende ongewervelden. De soort broedt meestal in kleine kolonies, maar ook wel solitair. Vooral in jaren met droogte in de Zuid-Europese broedgebieden verplaatsen zich soms vrij aanzienlijke aantallen Steltkluten naar Noordwest-Europa. Relatief veel broedpogingen vinden dan plaats in België en Nederland. De meeste Europese Steltkluten overwinteren in Afrika ten zuiden van de Sahara (DUBOIS 1992).

VOORKOMEN

In 1998-2000 werden waarschijnlijk of zeker broedende Steltkluten vastgesteld in 21 atlasblokken. Omdat de schaarse Steltkluut altijd veel belangstelling krijgt van vogelaars, is het niet aannemelijk dat er broedgevallen plaatsvonden in de tien blokken waar de soort als mogelijke broedvogel werd genoteerd. Het betrof hier vermoedelijk doortrekkers of niet-broedende overzomeraars. Alleen in grote, onoverzichtelijke gebieden kunnen broedgevallen gemist zijn doordat de soort zich, ondanks zijn opvallende uiterlijk, vrij onopvallend kan gedragen in de eifase. Omdat in slechts enkele blokken gedurende meer dan één jaar werd gebroed, geeft het over drie jaren gecumuleerde kaartbeeld geen goed idee van de verspreiding per jaar. Zo is in 1998 geen enkel broedgeval vastgesteld in het goed onderzochte Deltagebied (MEININGER ET AL. 1999A) en ontbraken er elders in Nederland concrete aanwijzingen voor een zeker broedgeval.

In Nederland zijn broedende Steltkluten aangetroffen in diverse typen gebieden, onder meer drooggevallen gronden in afgesloten zeearmen, opgespoten terreinen, vloeivelden bij suiker- en aardappelmeelfabrieken, geïnundeerde graslanden en diverse natte natuurontwikkelingsgebieden.

Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in Zuidwest-Nederland, met name in het oostelijk Deltagebied en in westelijk Noord-Brabant. De belangrijkste broedlocaties in de atlasperiode, met vaak 4-10 paren per atlasblok, werden gevormd door het Rammegors en het Stinkgat op Tholen (totaal 9 paren in 1999 en 2 in 2000) en de opgespoten Molenplaat en het Markiezaat bij Bergen op Zoom (totaal 7 paren in 1999, 4 in 2000). Andere gebieden met meerdere paren in deze regio waren een nat grasland bij Strijen in de Hoekse Waard (2 paren in 1999), enkele natuurontwikkelingsprojecten in de Brabantse Biesbosch (2 paren in 1999) en de vloeivelden van de suikerfabriek bij Stampersgat (3 paren in 2000). In de overige gebieden, de Maire bij Oosterland, de Slikken van de Heen-West en bij de suikerfabriek te Roosendaal, ging het om een enkel paar in 1999 of 2000. Dieper landinwaarts in Noord-Brabant waren er meldingen bij Chaam en Etten in 2000.

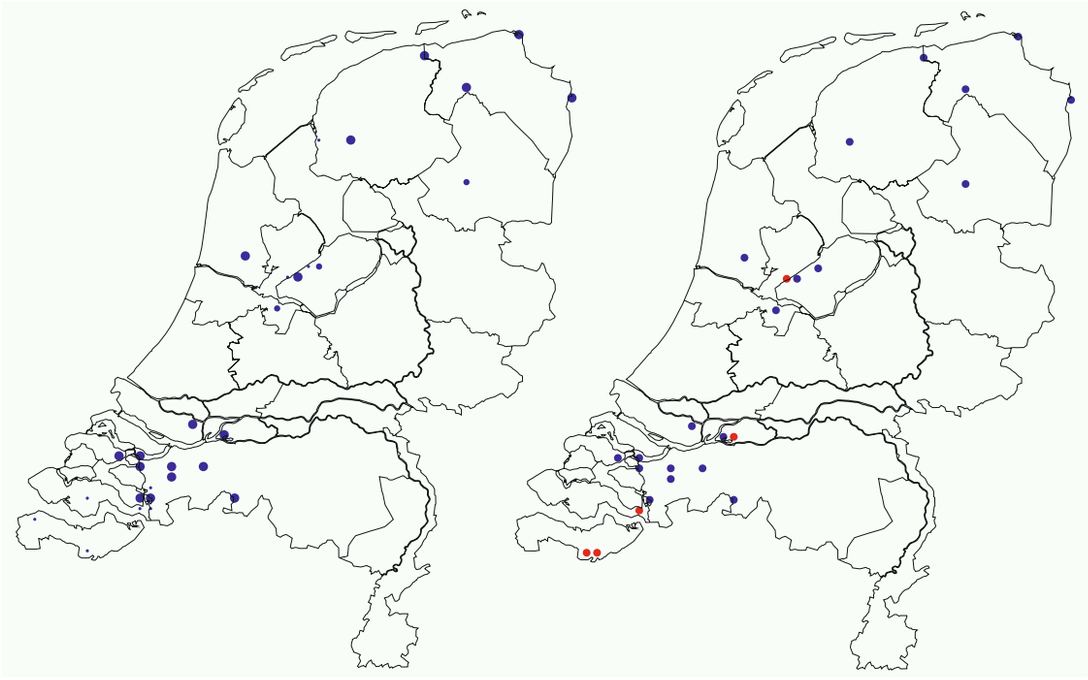
In het midden van Nederland werden in 2000 zekere broedgevallen vastgesteld bij Purmerend en de westelijke Oostvaardersplassen (ieder 2 paren), terwijl broeden bij de Hilversumse Meent en de oostelijke Oostvaardersplassen niet zeker was. In Noord-Nederland vormde de Ezumakeeg in het Lauwersmeer een bescheiden bolwerk (1-2 paren in 1998,

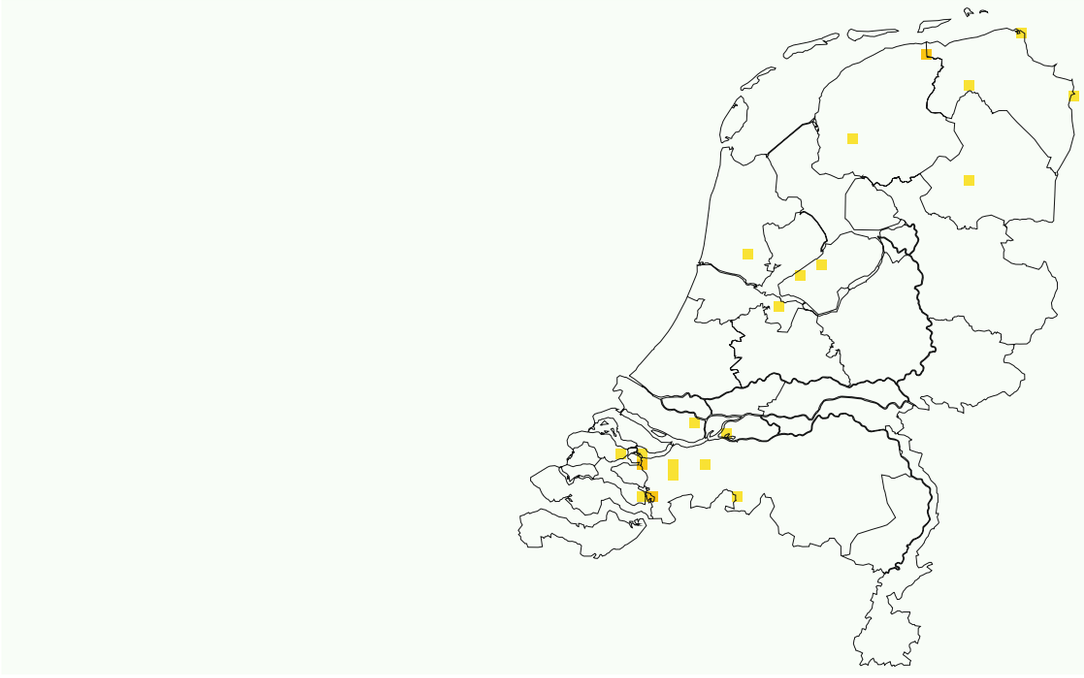
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 31 (2%)
No. of squares
- mogelijk 10 (32%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (10%)
  probable
- zeker 18 (58%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +15 (+300%)
No. of squares
- verdwenen 5
  disappeared
- verschenen 20
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (86%)
- 4 - 10 (14%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

2 in 1999, 9 in 2000) en werden voorts zekere broedgevallen vastgesteld in 1999 te Hoogkerk bij Groningen en in 2000 bij de Eemshaven, Nieuweschans en Sneek.

VERANDERINGEN

Het eerste broedgeval in Nederland werd vastgesteld in 1931 in Limburg. Tot 1989 zijn in tenminste 32 jaren broedpogingen ondernomen, met opvallend grote aantallen in 1935 (minimaal 33), 1958 (26), 1965 (40) en 1989 (22) (MEININGER & SCHEKKERMAN 1990). Het overgrote deel van de broedgevallen van vóór 1989 stamt uit Zeeland, vooral uit Zeeuws-Vlaanderen. Elders in Nederland waren Noord-Holland en Flevoland favoriet. De inventarisaties voor de vorige atlas, uitgevoerd in 1973-77, vielen binnen het tijdvak van 1968 tot 1988, waarin de Steltkluut buitengewoon schaars was in Nederland en er jaarlijks meestal slechts één paar broedde of de soort zelfs ontbrak. De vorige atlas toont dan ook maar twee blokken waar zeker werd gebroed (Zuidelijk Flevoland in 1973, Biesbosch in 1976); in de drie blokken waar waarschijnlijke broedgevallen werden gemeld, ging het om overzomerende vogels of incidenteel waargenomen paren.
Na de influx in 1989 heeft de soort vrijwel jaarlijks, maar in sterk wisselende aantallen, in Nederland gebroed. Het zwaartepunt van de verspreiding lag vrijwel altijd in het Deltagebied (MEININGER & SCHEKKERMAN 1990, MEININGER 1991, 1993). In 1989-95 broedden resp. 22, 11, 4, 14, 6, 7 en 3 paren in Nederland (BIJLSMA ET AL. 2001). In 1996 ontbrak de soort waarschijnlijk als broedvogel, terwijl in 1997 alleen in het Deltagebied één broedpoging plaatsvond (MEININGER ET AL. 1999A).
Voorheen vonden de meeste broedpogingen plaats in min of meer natuurlijke gebieden, zoals begraasde oevers van binnendijkse kreekrestanten (Zeeuws-Vlaanderen), vennen (Noord-Brabant), natte graslanden (Zaanstreek) en brakwaterschorren (Saeftinge). Daarnaast werden opgespoten terreinen (omgeving Amsterdam en Rotterdam) en vloeivelden benut. De laatste tien jaar heeft de soort geprofiteerd van allerlei nieuwe natuurgebieden, vooral drooggevallen gronden in afgesloten zeearmen en natuurontwikkelingsterreinen. Overigens mislukken veel broedpogingen door vertrapping van de nesten door vee of sterfte van de jongen indien het broedgebied uitdroogt. In de jaren 1979-98 leverden 50 nesten in het Deltagebied tenminste 25 vliegvlugge jongen op, gemiddeld 0,5 per nest (MEININGER ET AL. 1999A).

AANTALLEN

In 1998 waren 1-2 paren aanwezig zonder duidelijke aanwijzingen voor een broedgeval. De jaren 1999 en 2000 waren relatief goed voor de Steltkluut, met minimaal 26 resp. 32 zekere en waarschijnlijke broedgevallen in Nederland.

Peter L. Meininger

SUMMARY

Confirmed breeding was observed in 1999 (at least 26 bp) and 2000 (32), but only few areas were occupied in both years. Like during influxes in previous years, most breeding attempts were located in the Delta area. Often, breeding habitat consists of artificial water bodies like sewage works and renaturation areas, in the Delta area also forelands of former estuaries. Since the first breeding record in 1931, the occurrence as a breeding bird has been erratic, with recently an increasing number of records. Reproductive output is rather poor (in 1979-98 of 50 nests on average 0,5 young/nest fledged).

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Kluut

Recurvirostra avosetta

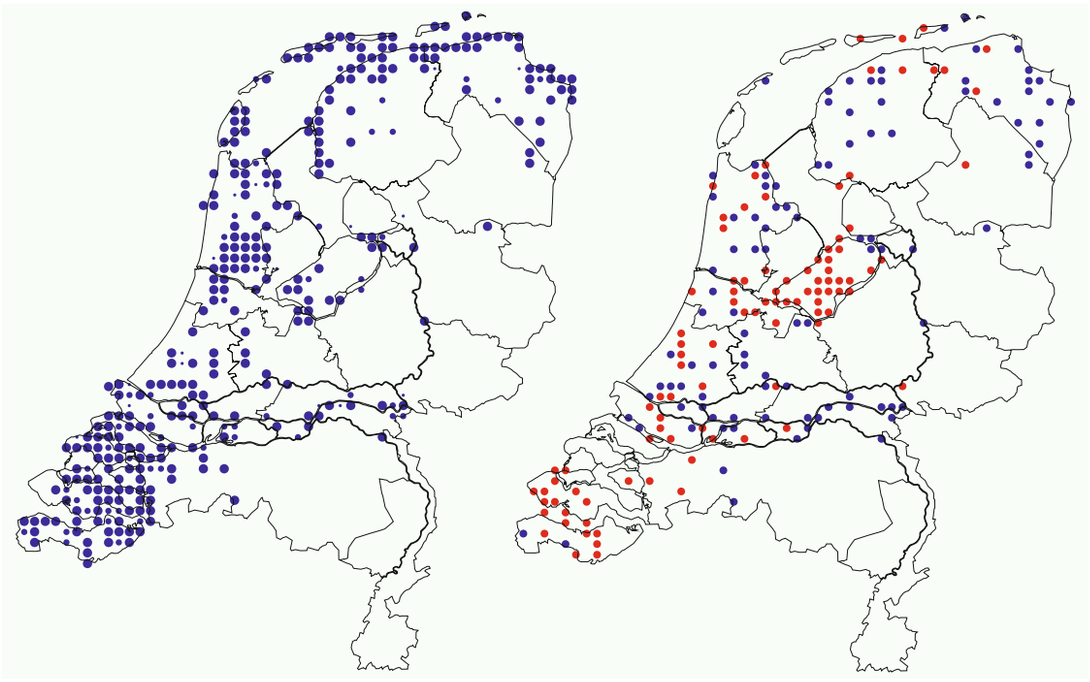
De Kluut heeft een gespecialiseerde manier van voedsel zoeken: met de omhoog gebogen snavel zeeft de vogel het voedsel uit het bovenste laagje slik. Hierdoor blijft de verspreiding beperkt tot gebieden met ondiep water en een slikkerige bodem. De belangrijkste broedgebieden liggen langs de westkusten van Europa van Zuid-Zweden tot Portugal. Nadat het broedseizoen is afgesloten, in juli, trekt het grootste deel van de Noordwest-Europese Kluten naar de Waddenzee om er te ruien (DIETRICH & HÖTKER 1991, MELTOFTE ET AL. 1994). De ruitrek kan plaatsvinden in tegenovergestelde richting van de najaarstrek, wat bij steltlopers uitzonderlijk is. De belangrijkste overwinteringsgebieden liggen langs de Atlantische kusten van Frankrijk, Portugal en Senegal.

VOORKOMEN

Met zijn markante uiterlijk en luidruchtige gedrag is de Kluut een nauwelijks te missen broedvogel. De soort is vastgesteld in 21% van de atlasblokken, waarbij de verspreiding beperkt blijft tot de laaggelegen delen van Nederland. De meest aaneengesloten verspreiding is vastgesteld rond de Waddenzee (inclusief Dollard), in de laaggelegen polders in de Kop van Noord-Holland en in het Deltagebied. Verder komen Kluten tamelijk verspreid tot broeden rond het IJsselmeer, in het Groene Hart van Holland en langs de Grote Rivieren. Dit patroon weerspiegelt het voorkomen van natuurlijke habitats als kwelders en schorren, maar ook het opportunisme waarmee deze soort nieuwe, niet zelden door de mens gemaakte, broedgebieden koloniseert; voorbeelden hiervan zijn natuurbouwprojecten en opspuitingen, waarbij overigens steeds kale grond aanwezig moet zijn. Op de hogere gronden van Nederland komen Kluten slechts bij uitzondering tot broeden.

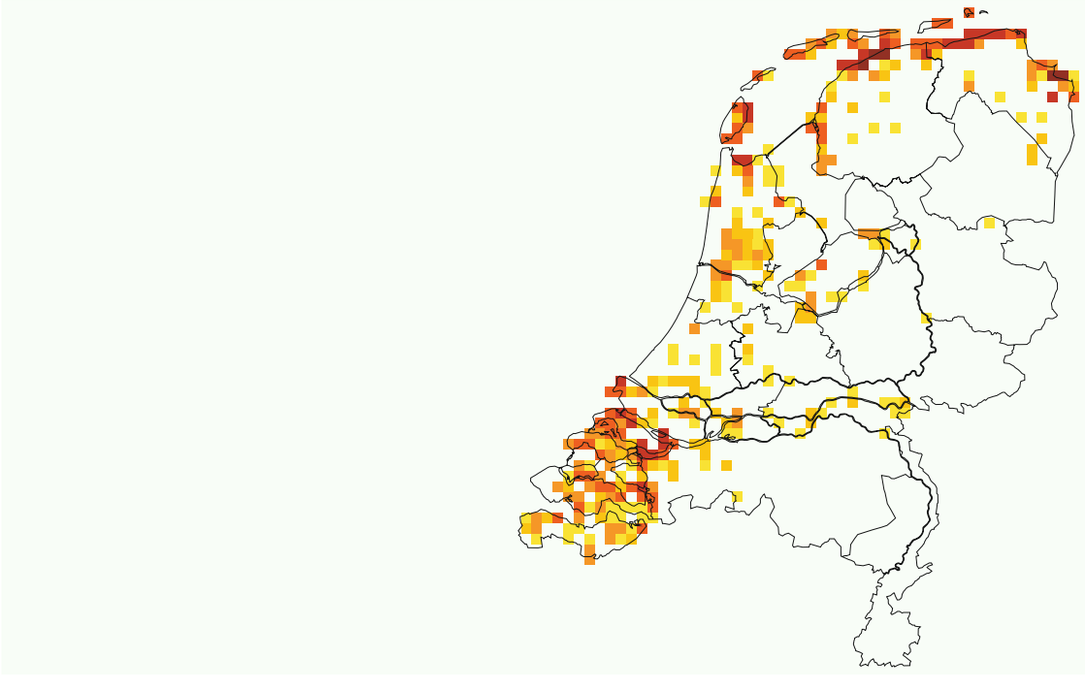
De kerngebieden Waddenzee en Deltagebied nemen ruim 90% van de landelijke broedpopulatie voor hun rekening (VAN DIJK ET AL. 1998). In het Waddengebied (4100-5700 paren in 1998-2000) broedt het merendeel in Noord-Friesland Buitendijks (1400-2000), langs de Groningse Noordkust (1000-1700) en in de Dollard (200-1300). Kluten nestelen hier vooral op de kwelders en in de zomerpolders, maar ook wel op binnendijkse akkers. Belangrijke aantallen broeden voorts op Balgzand, terwijl ook alle Waddeneilanden Kluten herbergen, op kwelders, in polders nabij de waddendijk en op strandvlakten zoals de Noordvaarder op Terschelling (DIJKSEN & KOKS 2001C).

In het Deltagebied (2500-2900 paren in 1998-2000) liggen de grootste kolonies in het Volkerakmeer (400-500) en Haringvliet (300-600). De Kluut profiteert hier van recent opgespoten eilanden. Ook in de andere grote watersystemen van het Deltagebied broeden Kluten: rond de Oosterschelde in inlagen en karrevelden; rond de Westerschelde op akkers en langs kreken; in het Veerse Meer, Grevelingen-, Markiezaats- en Zoommeer op de drooggevallen gronden; op de Maasvlakte op opgespoten terreinen (MEININGER & STRUCKER 2001, MEININGER ET AL. 1999A). Rond het IJsselmeer komen enkele concentraties voor, veelal op door natuurontwikkeling of opspuiting tijdelijk geschikte broedlocaties, onder meer bij Makkum en Hindeloopen. In de laaggelegen polders van de Zaanstreek en het Westelijk Havengebied van Amsterdam weten zich al geruime tijd Kluten te handhaven op opspuitingen en akkers.

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 344 (21%)
No. of squares
- mogelijk 17 (5%) *possible*
- waarschijnlijk 51 (15%) *probable*
- zeker 276 (80%) *confirmed*

Verandering
Change
Aantal blokken +1 (+0%)
No. of squares
- verdwenen 99 *disappeared*
- verschenen 100 *new*

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 203 1 - 3 (31%)
- 203 4 - 10 (24%)
- 11 - 25 (19%)
- 26 - 100 (17%)
- 101 - 500 (8%)
- > 500 (2%)

VERANDERINGEN

Hoewel het aantal bezette atlasblokken ten opzichte van de jaren zeventig niet wezenlijk veranderd is, vonden er toch veel verschuivingen plaats. De inspanningen om 'nieuwe natte natuur' in Nederland te verkrijgen, vertalen zich deels in een veranderde broedverspreiding van de Kluut, bijvoorbeeld rond het IJsselmeer. In het Deltagebied, waar vanaf 1989 in tien jaar tijd 50 nieuwe broedlocaties door natuurontwikkeling ontstonden, is dat niet zichtbaar op atlasblokniveau. Omdat deze gebieden niet speciaal voor kustbroedvogels werden aangelegd, gingen de meeste locaties na enkele jaren weer verloren door vegetatiesuccessie (ARTS ET AL. 2000).

Sinds de vorige atlasperiode traden regionaal enorme veranderingen op in verspreiding en aantallen. De afsluiting van de Lauwerszee in 1969 leidde tot een lokale afname, gevolgd door snelle toename en later stabilisatie op laag niveau (VAN EERDEN ET AL. 1979). De explosieve groei, in de jaren zeventig en tachtig, van de broedpopulatie op de Fries-Groningse kwelders was verantwoordelijk voor een belangrijke toename in het Waddengebied (DIJKSEN & KLEMANN 1992). In het Deltagebied hadden eerst de Deltawerken en later de natuurbouwprojecten grote invloed op de broedverspreiding. In 1998 huisde 32% van de Delta-populatie op drooggevallen gronden, 40% in natuurontwikkelingsgebieden en slechts 25% in de oorspronkelijke broedgebieden binnendijks en in het getijdengebied (MEININGER ET AL. 1999A). Het IJsselmeergebied kende een tijdelijke toename kort na het ontstaan van de Flevopolders. Alleen al in de Oostvaardersplassen in Zuidelijk Flevoland kwamen soms 500-1000 paren tot broeden (DE BIE & ZIJLSTRA 1985). In de jaren negentig verloor het IJsselmeergebied zijn belang voor Kluten echter grotendeels.

De Nederlandse populatie groeide van rond 5000 paren in 1973-77 naar maximaal 9000 in 1989, waarna een afname volgde naar ruim 7000 paren medio jaren negentig. Ook elders in Noordwest-Europa verging het de Kluut goed, zodat de totale populatie verdubbelde van 10.000 paren in 1969 naar 20.000 in 1990, om vervolgens te stabiliseren (TUCKER & HEATH 1994, ARTS & MEININGER 1997B).

AANTALLEN

In de atlasjaren 1998-2000 omvatte de Nederlandse broedpopulatie 7000-9000 paren, waarbij de bovengrens in de laatste twee jaren werd bereikt. Mogelijk zijn de aantallen momenteel weer groeiende, na enige jaren van stagnatie. De Kluut reageert snel op nieuwe broedgebieden; met de huidige grootschalige natuurontwikkeling in Wadden- en Deltagebied komt de magische grens van 10.000 paren in zicht.

Floor Arts

SUMMARY

Breeding is mainly confined to the Wadden Sea area (4100-5700 bp in 1998-2000, with largest concentrations along the mainland coast) and Delta area (2500-2900 bp, especially on artificial islands). More inland, numbers are highest in the west of the country and around Lake IJsselmeer. Large infrastructural works (Delta area) and, more recently, renaturation projects have been beneficial to the species. Quick response to new (though often temporary) habitats enabled the population to grow from 5000 bp in 1973-77 to 9000 in 1989, followed by some decrease to 7000 bp in the mid-1990s. In 1998-2000 numbers recovered to 7000-9000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Provincie Zeeland

Kleine Plevier

Charadrius dubius

De Kleine Plevier is in Europa een wijd verbreide broedvogel, die alleen ontbreekt op IJsland, in Ierland en in de noordelijkste delen van Scandinavië en Rusland. Het immense broedareaal strekt zich verder uit over Azië en Noordwest-Afrika. De broedhabitat wordt getypeerd door niet of nauwelijks begroeide bodems in een zoetwatermilieu. Een broedpaar brengt jaarlijks meestal twee broedsels groot. Als kortsnavelige oogjager foerageert de Kleine Plevier hoofdzakelijk op insecten en spinnen, aangevuld met kreeftjes, slakjes en wormpjes. Van oorsprong broedvogel van grind- en kiezelbanken in rivierdalen, verschoof de Kleine Plevier in de 20e eeuw naar door de mens gecreëerde of beïnvloede habitats. Slechts 6% van de Midden-Europese Kleine Plevieren broedt nog in natuurlijke habitats (GLUTZ VON BLOTZHEIM ET AL. 1975), in Groot-Brittannië nog minder (PARRINDER 1989). De Kleine Plevier overwintert in Afrika ten zuiden van de Sahara. Nederlandse broedvogels volgen tijdens de najaarstrek een zuidwestelijke tot zuidelijke koers en keren vanaf midden maart weer terug op de broedplaatsen.

VOORKOMEN

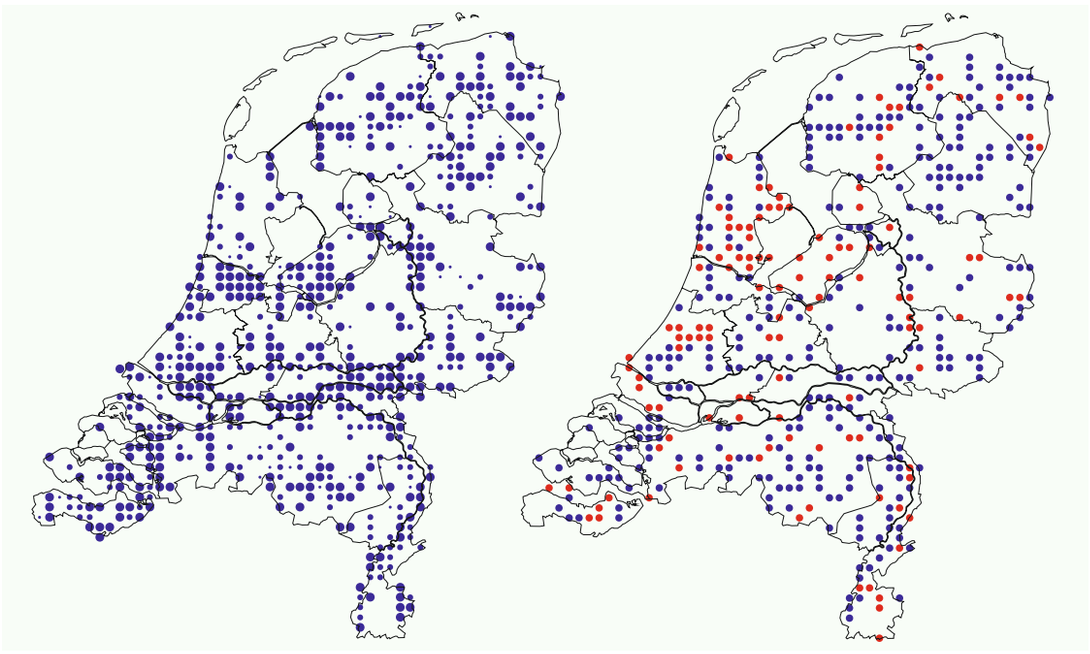
Kleine Plevieren werden in 37% van de atlasblokken vastgesteld. Door opvallend baltsgedrag en een meestal overzichtelijke broedhabitat wordt de soort niet snel gemist; dit verklaart ook het hoge aandeel waarschijnlijke en zekere broedgevallen (93%). Een moeilijkheid vormt wel de jaarlijks wisselende, deels onvoorspelbare verspreiding van de soort. Veel Kleine Plevieren broeden in habitat die door vegetatiesuccessie of ingebruikname voor andere doeleinden (woningbouw, industrie, recreatie) maar korte tijd bruikbaar is. Verplaatsingen tussen en binnen jaren komen dan ook regelmatig voor, waardoor de verspreidingskaart over drie atlasjaren tezamen een wat geflatteerd beeld geeft van het voorkomen.
De Kleine Plevier broedt verspreid over vrijwel geheel Nederland, in een breed scala aan habitats: grind-, zand- en kleiputten, rivierstrandjes, opgespoten terreinen, baggerdepots, afgravingen, vloeivelden, akkers en drooggevallen gronden. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt langs de Grote Rivieren, in de Randstad en het oostelijk Deltagebied. In Zuidelijk Flevoland is de soort eveneens goed vertegenwoordigd. De Kleine Plevier ontbreekt of is uitermate schaars op de Waddeneilanden, in de westelijke Delta en in bosrijke delen van de zandgronden. In West-Nederland mijdt de Kleine Plevier zoute milieus, waar Strand- en Bontbekplevier floreren. De weinige broedgevallen vinden hier plaats bij regenpoelen of kwelplekken (BIJLSMA ET AL. 2001). Het aantal per atlasblok is in het algemeen laag. In driekwart van de bezette blokken werden slechts 1-3 broedparen vastgesteld. Van de 18 blokken met meer dan 10 broedparen ligt het merendeel in het rivierengebied, vooral langs de Waal, met een voortzetting tot in de Biesbosch en langs de Oude Maas. Blokken met meer dan 25 broedparen zijn uitzonderlijk en werden tijdens de atlasperiode alleen vastgesteld bij Amsterdam en nabij de IJsselmonding. Kenmerkend voor deze pionierssoort zijn de jaarlijks sterk fluctuerende aantallen. Overstromingen in de winter van 1993/94 langs de Limburgse Maas, waarbij pakketten grind, zand en klei werden afgezet op intensief agrarisch cultuurland, resulteerden in een regionale verdubbeling van het aantal broedparen (tenminste 80 paren tussen Maastricht en Roermond) (KURSTJENS ET AL. 1995).

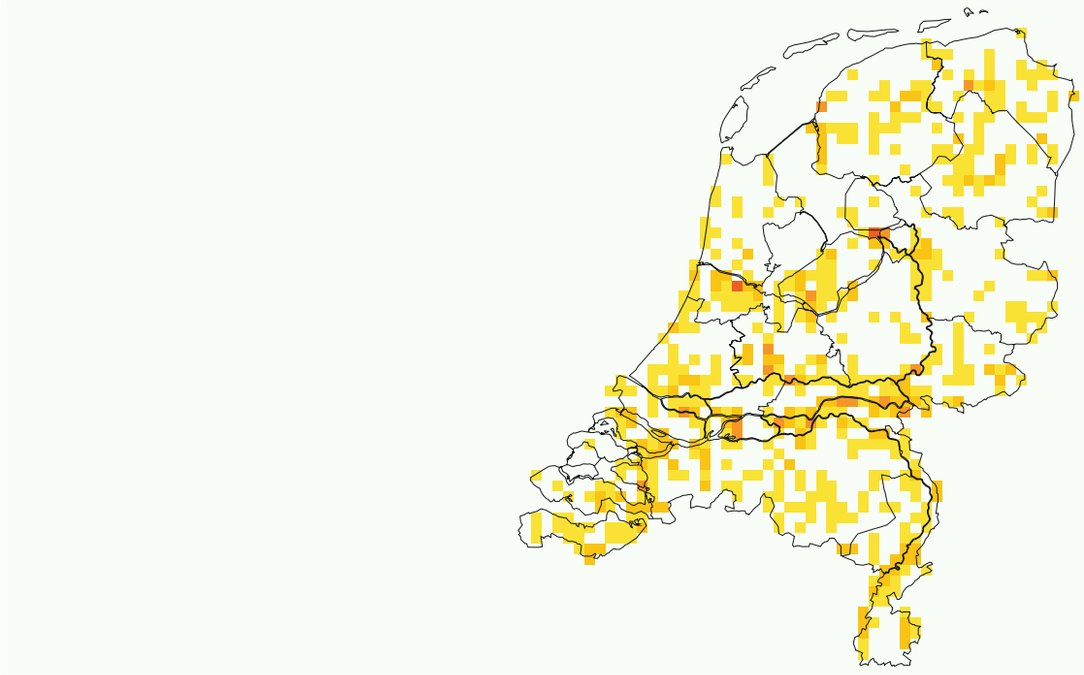
VERANDERINGEN

In vergelijking met de vorige broedvogelatlas is de verspreiding van de Kleine Plevier ruimer geworden. De soort werd

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 625 (37%)
No. of squares
- mogelijk 44 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 204 (33%)
  probable
- zeker 377 (60%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +198 (+53%)
No. of squares
- verdwenen 122
  disappeared
- verschenen 320
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (75%)
- 4 - 10 (22%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100 (<1%)
- 101 - 500
- > 500

in 320 atlasblokken als nieuwe broedvogel vastgesteld, terwijl hij in ruim 120 blokken verdween. De terreinwinst vond vooral plaats in de drie noordelijke provincies, het oostelijk Deltagebied, Noord-Brabant en het Maasdal. Hoewel een hogere onderzoeksintensiteit lokaal meespeelt, is dit verschil reëel. In het Deltagebied profiteerde de Kleine Plevier van de afsluiting en het verzoeten van achtereenvolgens Markiezaats-, Zoom- en Volkerakmeer, waardoor slik- en zandplaten permanent droogvielen en als broedgebied beschikbaar kwamen. De populatie groeide van 90-100 paren in 1979-86 tot 170-180 in 1988-89. Vegetatiesuccessie resulteerde vervolgens in een afname, maar dankzij natuurontwikkeling in met name Volkerak-Zoommeer, Haringvliet (aanleg van eilanden) en Biesbosch (omzetting van akkers in moeras) kon de populatie zich in de jaren negentig grotendeels handhaven, met 150-175 paren in 1998-2000 (MEININGER ET AL. 1999A, MEININGER & STRUCKER 2001). In de Randstad verschenen op tal van plaatsen woonwijken, bedrijfsterreinen, infrastructuur en recreatiegebieden. De grootschalige graaf- en opspuitwerkzaamheden die hieraan vooraf gingen, leverden vaak kortstondige broedhabitat op. Toch ligt het huidige aantal in de Randstad lager dan dat in de jaren zeventig door een flinke uitdunning in belangrijke broedgebieden als het Amsterdamse havengebied (in 1973-78 nog 100-120 paren; VOGELWERKGROEP AVIFAUNA WEST-NEDERLAND 1981). In Drenthe is de ruimere verspreiding een gevolg van de (tijdelijke) kolonisatie van natuurontwikkelingsgebieden (verwijdering bouwvoor), kunstmatige habitats (zandafgravingen) en sommige natuurgebieden (na afplaggen van vochtige heide of inunderen van hoogveen). Het broedbestand nam toe van zeker 6 paren in 1970-80 tot 50-75 in 1990-95 (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). In de Achterhoek had natuurlijke inrichting van beeklopen op kleinere schaal hetzelfde korte-termijn effect. De meest natuurlijke habitat treffen we aan langs de Waal, waar gemiddeld 40% op rivierstranden of oevers van aangekoppelde strangen en plassen broedt. Langs het meest dynamische traject, oostelijk van Nijmegen, is sinds 1990 afname zichtbaar: van 80-110 paren begin jaren negentig naar 45-75 in de late jaren negentig (FAUNAWERKGROEP GELDERSE POORT 2002).

In een aantal regio's is de verspreiding in vergelijking met 1973-77 gekrompen, zoals in Noord-Holland benoorden het Noordzeekanaal. Zuidelijk Flevoland werd grotendeels ingericht als landbouw- en woongebied, de soort is er tegenwoordig aangewezen op plaatsen met grondverzet of natuurontwikkeling.

AANTALLEN

Door zijn onvoorspelbare pionierskwaliteiten en het niet-synchroon verlopen van regionale aantalsschommelingen is het geven van een schatting lastig. Op grond van jaarlijkse tellingen in kerngebieden is 750-1100 paren een betrouwbare indicatie. De schatting in 1973-77 kwam uit op 800-1300 paren. Nu grootschalige inpolderingen en afdammingen verleden tijd lijken en bouwprojecten sneller verlopen, ligt enige toekomstige afname voor de hand.

Rob Strucker

SUMMARY

The breeding pattern is partly influenced by the annual variation in available habitat; therefore, distribution is overestimated due to the cumulation of three years of fieldwork. Widely distributed species; breeding numbers in the river area and the east of the Delta (often more than 10 bp/square) are clearly higher than elsewhere (in general 1-3 bp/square). Range expansion since the mid-1970s by colonisation of new habitats, especially in the Delta area (reclaimed areas, renaturation projects), but elsewhere as well (construction works, sand and gravel pits). More or less natural habitats are nowadays mainly confined to the River Waal (where 40% breeds on or near riverside). The national population comprised 750-1100 bp in 1998-2000 (800-1300 in 1973-77).

Bontbekplevier

Charadrius hiaticula

In Nederland komt de Bontbekplevier voornamelijk aan de kust tot broeden, op kale of schaars begroeide terreinen. Hoewel de paren territoriaal zijn, liggen de nesten soms op korte onderlinge afstand. Nederland bevindt zich aan de zuidrand van het verspreidingsgebied dat zich uitstrekt van oostelijk Canada tot ver in Siberië. De arctische broedvogels overwinteren zowel in Afrika als Europa. De West-Europese populatie trekt maar over korte afstand en overwintert voornamelijk in Zuidwest-Europa. Een klein deel van de Nederlandse broedpopulatie doet dat in eigen land. Zo toont ringonderzoek aan dat broedvogels van de Westerschelde deels in het broedgebied overwinteren (RIKZ ONGEPUBL.). De Nederlandse broedvogels keren al vanaf februari (Deltagebied) terug en kunnen meerdere broedsels per jaar produceren.

VOORKOMEN

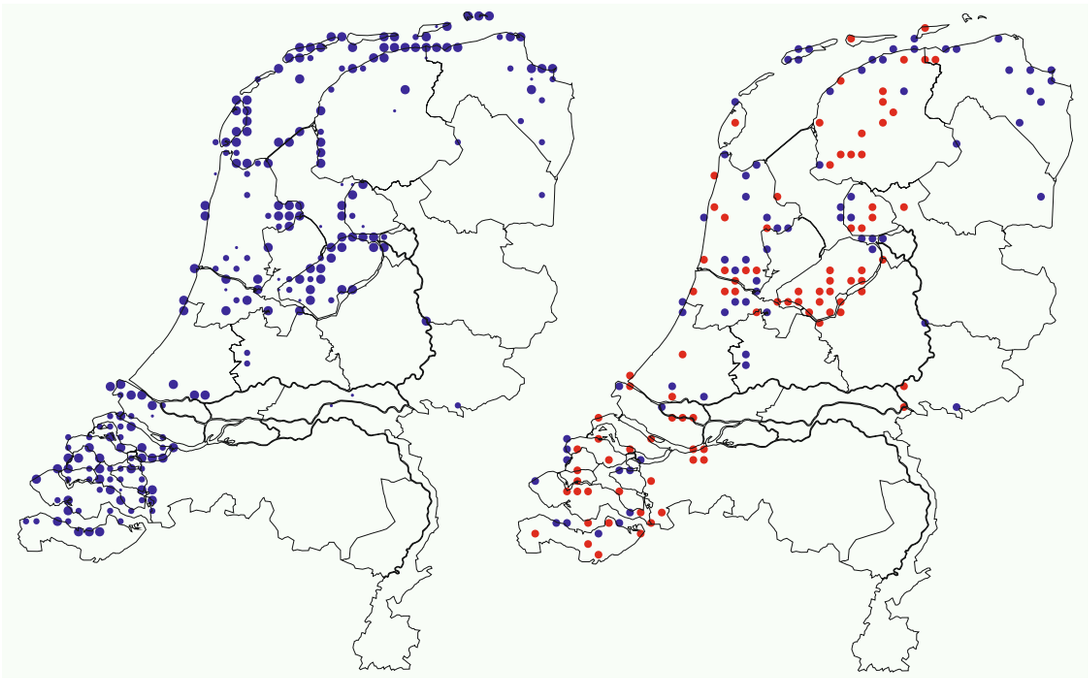
Bij het inventariseren worden territoriale Bontbekplevieren niet gauw gemist. Bovendien worden veel broedplaatsen jaarlijks gebruikt en zijn deze goed bekend bij plaatselijke vogelaars. Het verspreidingsbeeld zal daarom adequaat in kaart zijn gebracht.

Dat de Bontbekplevier in 13% van de atlasblokken broedvogel is, lijkt weinig. Wanneer we echter alleen de kuststrook beschouwen, zien we dat de meeste aan zoute wateren grenzende blokken bezet zijn. De Hollandse kust, met zijn te drukke stranden, vormt hierop een uitzondering. In vergelijking met de Strandplevier is de Bontbekplevier minder gebonden aan zoute wateren, zodat de soort ook langs het IJsselmeer en plaatselijk in Noord- en West-Nederland voorkomt. Dieper in het binnenland is de soort als broedvogel uiterst zeldzaam. Alleen langs de IJssel bij Deventer ging het om een zeker broedgeval.

De dichtheden per atlasblok zijn in Nederland laag; meer dan 10 paren per atlasblok is vrij uitzonderlijk. Minstens driekwart van de Nederlandse populatie broedt in het Waddengebied en Deltagebied. In het Waddengebied (160-180 paren in 1998-2000; DIJKSEN & KOKS 2001C) is de Bontbekplevier het talrijkst langs een deel van de Friese Noordkust en in het Eems-Dollardgebied, een situatie die van tamelijk recente datum is. Op de Waddeneilanden komen de hoogste aantallen tot broeden op Texel, aan de waddenzijde van het eiland. In het Deltagebied (150-170 paren in 1998-2000; MEININGER & STRUCKER 2001) zetelt het merendeel van de populatie in de Oosterschelde en het Volkerakmeer. De Oosterschelde is een traditionele broedplaats van deze soort, maar in het Volkerakmeer vond vestiging pas na afsluiting van het getij plaats, toen grote oppervlaktes permanent droogvielen. Extra broedgelegenheid ontstond er op nieuw opgespoten eilanden, aangelegd ten behoeve van paaiplaatsen voor vissen. In het IJsselmeergebied bieden opspuitingen en natuurontwikkelingsprojecten broedgelegenheid voor de Bontbekplevier (IJsseloog bij Ketelmeer, Vooroever bij Onderdijk).

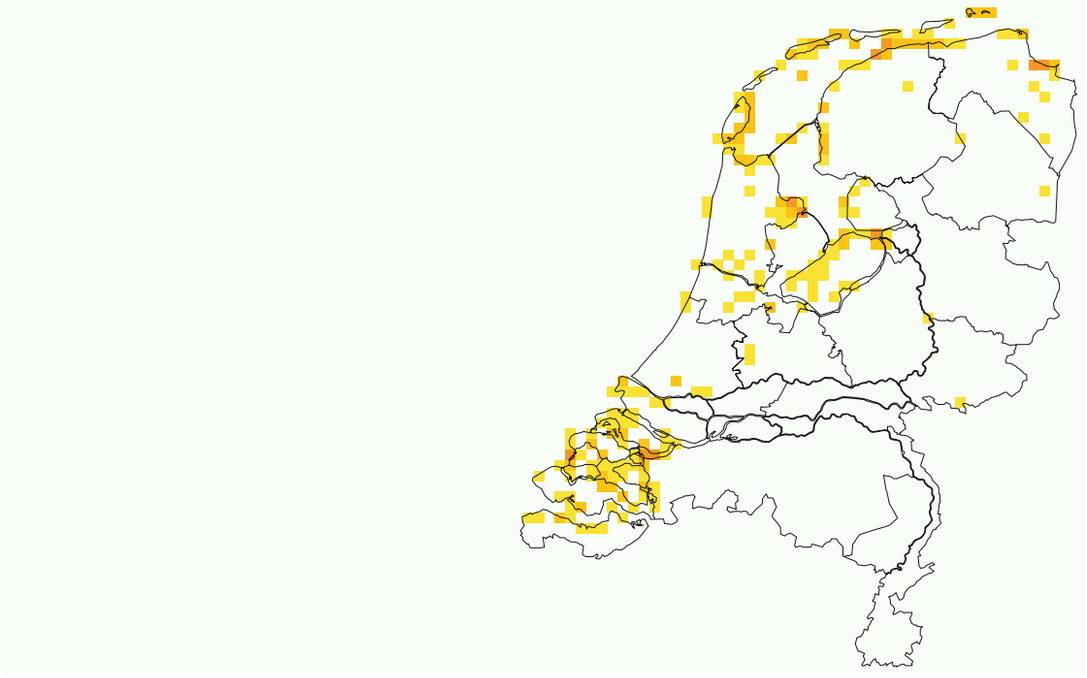
VERANDERINGEN

Sinds 1973-77 is er, op een lichte afname na, maar weinig veranderd in het aantal bezette atlasblokken. Toch is er in de tussenliggende jaren veel gebeurd. In de vorige atlasperiode was Zuidelijk Flevoland in aanleg en kwam de Bontbekplevier hier in vrijwel elk atlasblok als broedvogel voor. De nog kale dijken en drooggevallen gronden vorm-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 224 (13%)
No. of squares
- mogelijk 18 (8%)
  possible
- waarschijnlijk 72 (32%)
  probable
- zeker 134 (60%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -16 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 90
  disappeared
- verschenen 74
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (68%)
- 4 - 10 (27%)
- 11 - 25 (5%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

den er ideale broedhabitat. De soort broedde ook plaatselijk in Oostelijk Flevoland. De meeste van deze locaties werden inmiddels ongeschikt. Ook in het Deltagebied vonden grote landschappelijke veranderingen plaats, met de Deltawerken als omvangrijkste ingreep. In snel tempo ontstonden hier nieuwe broedplaatsen, waarvan een deel ook weer verdween. Opvallend is verder dat broedgevallen in het binnenland schaars lijken te worden, wat in Friesland en - in mindere mate - de Randstad en het Deltagebied ook in het kaartbeeld zichtbaar is. In het Waddengebied zijn relatief veel blokken nieuw bezet sinds 1973-77. Ook in Oost-Groningen (voormalige vloeivelden) en Noord-Holland is dit het geval.

In de vorige atlasperiode verkeerde de populatie van de Bontbekplevier zowel in het Wadden- als Deltagebied in een bloeiperiode (RIKZ/SOVON ONGEPUBL.). In het Waddengebied bleven de aantallen enige tijd stabiel rond 130 paren en groeiden ze naar 140-180 paren in de tweede helft van de jaren negentig (DIJKSEN & KOKS 2001C). De toename geldt vooral de buitendijkse delen van Noord-Friesland (FEDDEMA & KUIPERS 1998). In het Deltagebied bereikten de aantallen een hoogtepunt met rond 250 paren in 1979-89. Daarna namen ze af tot ongeveer 150 paren in 1997, om vervolgens te stabiliseren (MEININGER ET AL. 1999A). Bij de ontwikkeling van de broedpopulatie van de Bontbekplevier in Nederland en elders in Noordwest-Europa spelen tegenstrijdige ontwikkelingen door elkaar. Enerzijds vindt een afname plaats in de (traditionele) kustgebieden als gevolg van verstoring door menselijk gebruik van stranden en intensieve predatie (PIENKOWSKI 1984, PRATER 1989, TULP 1998). Anderzijds is een toename geconstateerd, vooral buiten de kustgebieden, door het in gebruik nemen van kale gronden die ontstaan zijn door opspuiting en inpoldering (HOLZ 1987, PRATER 1989, MEININGER ET AL. 1999A). Door verdere inrichting en vegetatiesuccessie zijn deze nieuwe broedlocaties echter maar tijdelijk geschikt (ARTS ET AL. 2000). De verwachting is dan ook, dat de Nederlandse populatie op de lange termijn zal afnemen.

AANTALLEN

Het aantal broedparen van de Bontbekplevier heeft zich in Nederland in de 20e eeuw door grote infrastructurele werken kunnen uitbreiden tot 400-650 paren rond 1980. Daarna ging het weer bergafwaarts met deze soort, hoewel de afname momenteel vooral door natuurontwikkeling wordt afgeremd. In 1998 en 1999 werd de populatie geschat op 430-470 paren (VAN DIJK ET AL. 2000, 2001B). De situatie in het laatste atlasjaar, 2000, benaderde vermoedelijk de ondergrens van deze schatting.

Floor Arts

SUMMARY

The coastal breeding distribution is only interrupted along the mainland coast due to permanent tourist pressure. The Wadden Sea area (160-180 bp in 1998-2000) and the Delta (150-170) hold the majority of the population, but densities rarely exceed 10 bp/atlas square. Since 1973-77, inland breeding became uncommon, especially after cultivation of Flevoland. In the core areas, numbers remained stable (Wadden Sea) or fluctuated with the availability of temporary habitat during large construction works (Delta). The national population peaked around 1980 (400-650 bp) and has slightly decreased since (430-470 bp in 1998-2000).

Deze soort is gesponsord door: Avifauna Groningen

Strandplevier

Charadrius alexandrinus

Het zwaartepunt van de Europese verspreiding van de Strandplevier ligt langs de Middellandse Zee (Spanje, Frankrijk en Italië) en de zuidelijke Atlantische Oceaan (Portugal). In Noordwest-Europa, met name in het Waddengebied en het Nederlandse Deltagebied, broeden slechts 1000 paren, nog geen 5% van de Europese populatie (ARTS & MEININGER 1997A). De Strandplevier is karakteristiek voor dynamische, zoute kustmilieus, waar wordt gebroed op primaire duintjes, strandvlakten en schelprijke hoge delen van schorren en kwelders. Minder natuurlijke habitats omvatten permanent drooggevallen gronden in afgesloten zeearmen, opgespoten terreinen, taluds van zeedijken en vergelijkbare terreinen. De soort kan solitair broeden, maar ook in losse kolonies. Vaak wordt het gezelschap gezocht van agressievere soorten, zoals Visdieven en Dwergsterns. Het voedsel bestaat uit kleine wormen, slakjes, kreeftachtigen, insecten en spinnen. De belangrijkste overwinteringsgebieden van de Nederlandse broedvogels liggen in West-Afrika (SCHULZ & MEININGER 1996).

VOORKOMEN

Strandplevieren worden in hun Nederlandse broedgebieden jaarlijks nauwkeurig gevolgd, zodat de verspreiding goed in kaart is gebracht. Wel moet worden bedacht dat in lang niet alle 84 blokken waar de soort als waarschijnlijke of zekere broedvogel is vastgesteld, jaarlijks wordt gebroed. Voorts kunnen de aantallen in veel blokken van jaar tot jaar sterk wisselen, komen vervolglegsels op andere locaties binnen hetzelfde broedseizoen voor, en laten sommige vrouwtjes het mannetje met de jongen in de steek om elders met een ander mannetje een tweede broedpoging te ondernemen. Wat dit betreft vertonen de kaartbeelden een wat geflatteerd beeld. In de enkele atlasblokken waarin alleen mogelijke broedgevallen zijn vastgesteld, ging het naar alle waarschijnlijkheid om voorjaarstrekkers of vogels die op zoek waren naar een geschikte broedplaats.

De verspreiding van de Strandplevier is tegenwoordig vrijwel beperkt tot het Waddengebied en het Deltagebied. Buiten deze regio's is de soort alleen aangetroffen in enkele blokken in het IJsselmeergebied, waar onregelmatig enkele paren broeden in de Lepelaarplassen, op sommige opgespoten terreinen en langs Eemmeer en Ketelmeer. Ook broeden verschillende paren langs de Afsluitdijk, 6-7 in 1998-2000 (DIJKSEN & KOKS 2001C).

In het Waddengebied is de Strandplevier aangetroffen op alle Waddeneilanden, maar op de meeste in gering aantal en soms ook niet jaarlijks. Blokken met meer dan 10 paren werden aangetroffen op Griend (echter alleen in 1998) en langs de Waddenkust van westelijk Ameland. Langs de Fries-Groningse kust is de soort een sporadische broedvogel, met alleen nabij de Eemshaven en bij Delfzijl 4-10 paren per atlasblok. In 1998-2000 werden in het gehele Waddengebied resp. 63, 51 en 35 paren geteld (DIJKSEN & KOKS 2001C).

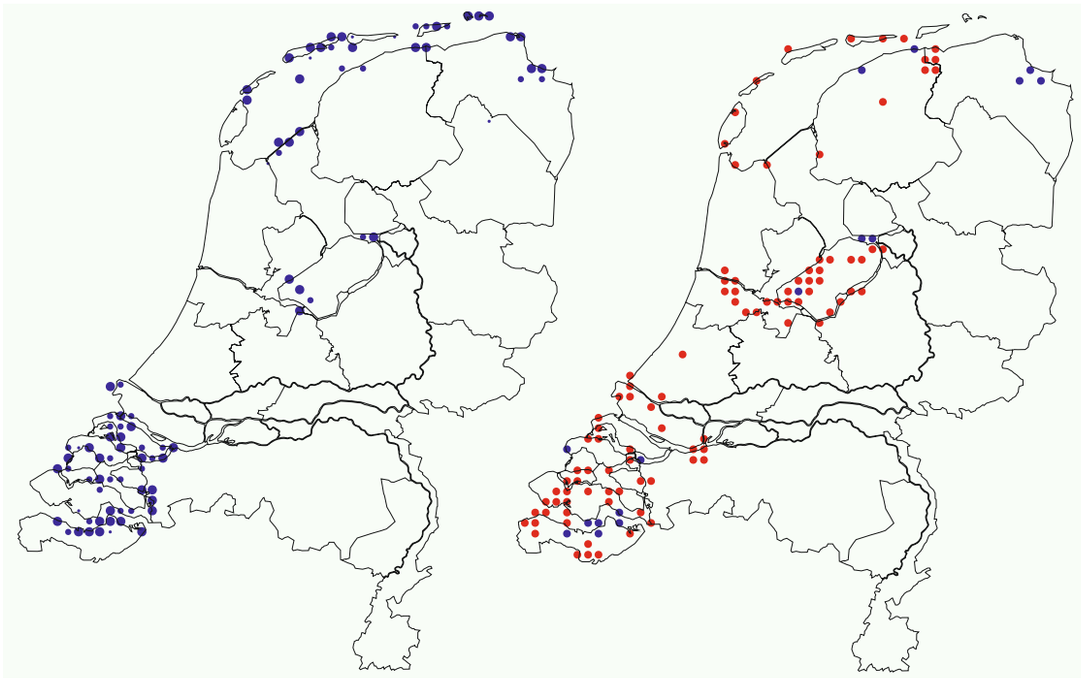
In het Deltagebied is de verspreiding ruimer. Hier broedden in 1998-2000 resp. 194, 263 en 234 paren (MEININGER & STRUCKER 2001), waarmee deze regio duidelijk hét Nederlandse bolwerk is. Er waren drie blokken die in tenminste één van de atlasjaren 26 of meer paren telden, en zes waar het om 11-25 paren ging. Strandplevieren broeden hier op drooggevallen gronden in afgesloten zeearmen, onder andere in het Grevelingenmeer (in 1998-2000 37, 63 resp. 62 paren), Volkerakmeer (16, 43 resp. 29), Zoommeer (3, 23 resp. 14) en Markiezaat (24, 22 resp. 21). Ook recent aangelegde eilanden zijn (tijdelijk)

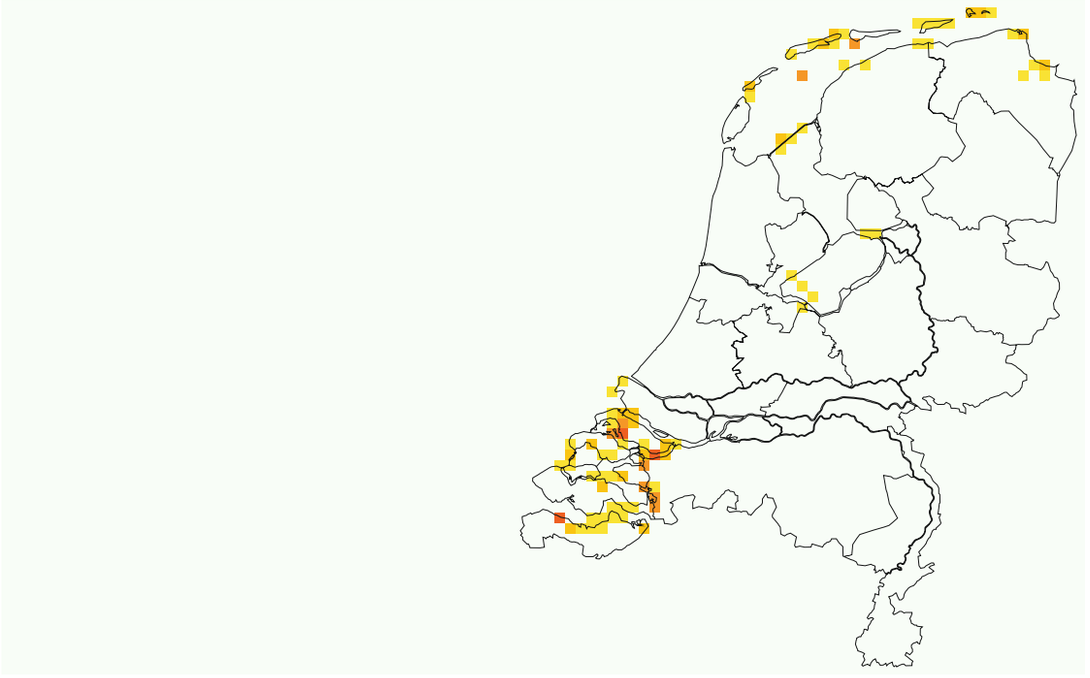
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 92 (5%)
No. of squares
- mogelijk 8 (9%)
  possible
- waarschijnlijk 31 (34%)
  probable
- zeker 53 (58%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -80 (-54%)
No. of squares
- verdwenen 96
  disappeared
- verschenen 16
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (63%)
- 4 - 10 (24%)
- 11 - 25 (10%)
- 26 - 100 (4%)
- 101 - 500
- > 500

van betekenis, zoals in het Haringvliet (maximaal 42 paren, in 2000) en op het Voorland van Nummer Een langs de Westerschelde (30, in 1999). Langs de Oosterschelde broeden bescheiden aantallen op voormalige werkeilanden (10 paren in 1998, 8 in 1999, verdwenen in 2000), op enkele schelpenstrandjes en binnendijks in inlagen en natuurontwikkelingsprojecten. Het broeden op zeedijken is vrijwel beperkt tot de zuidkust van de Westerschelde (MEININGER & STRUCKER 2001).

VERANDERINGEN

De verspreidingskaart van de Strandplevier in de vorige atlas vertoont aanzienlijk meer gekleurde bollen dan de huidige! Tegenover 16 blokken waar de soort in 1998-2000 wel broedde en in 1973-77 niet, staan er maar liefst 96 waaruit hij inmiddels verdwenen is.
De neergang is gekwantificeerd door Meininger & Arts (1997). De Strandplevier werd vrijwel weggevaagd uit Flevoland, waar in de jaren zeventig nog ruim 100 paren broedden. Destijds was hier veel broedgelegenheid beschikbaar in de vorm van drooggevallen gebieden, opgespoten terreinen en recent aangelegde eilanden. Ook verdween de soort uit de omgeving van Amsterdam, waar de destijds voor Strandplevieren geschikte opgespoten terreinen (met maximaal 50-60 paren) inmiddels zijn volgebouwd of begroeid geraakt. In het Waddengebied, tijdens de vorige atlas goed voor 150-200 paren, verdween de soort van de Noordzeestranden en boetten ook andere gebieden aan betekenis in vanwege recreatieve druk. Het broedsucces in gebieden met intensieve recreatie is hier belabberd, vergeleken met dat in afgesloten terreinen (TULP 1998). Het in 1969 drooggevallen Lauwersmeer telde een maximum van 74 paren in 1972, maar sinds 1990 is de soort er vrijwel verdwenen.
In het Deltagebied (500-600 paren in vorige atlasperiode) vielen de klappen vooral in het gebied van Europoort en Maasvlakte, rond industrieterrein Moerdijk, in de westelijke Grevelingen, het gehele Veerse Meer en langs de Ooster- en Westerschelde. Verder valt op dat het binnenland van Zeeuws-Vlaanderen vrijwel verlaten is. Hier broedde de soort voorheen op spaarzaam begroeide graslanden rond kreekrestanten. In de meeste van deze gebieden is toegenomen begroeiing de voornaamste oorzaak van het verdwijnen. De laatste paren die destijds nog op stranden broedden, zijn inmiddels door frequente verstoring verjaagd.

AANTALLEN

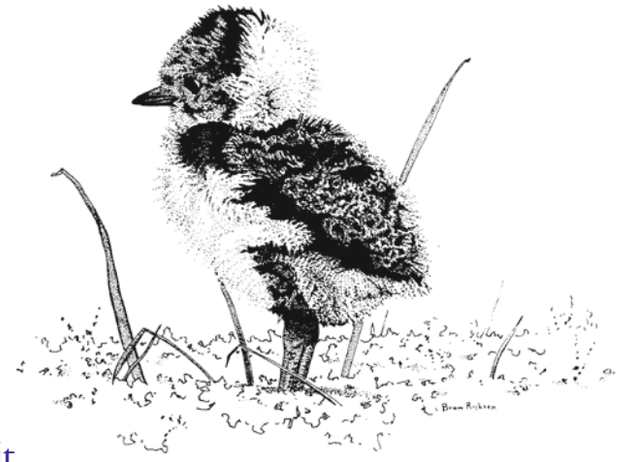
In de atlasjaren omvatte de Nederlandse populatie 270-320 paren. Ten opzichte van 1973-77, toen 700-900 paren in Nederland broedden (MEININGER & ARTS 1997) betekent dit een aderlating.

Peter L. Meininger

SUMMARY

Breeding is characterized by annual fluctuations and short-distance movements within the breeding season, causing a slightly overestimated distribution pattern. The Delta (194-263 bp in 1998-2000, with concentrations on reclaimed grounds and newly created islands) is clearly of more importance for breeding birds than the Wadden Sea (35-63 bp). Numbers elsewhere are negligible. The steep decline of the national population since 1973-77 (700-900 bp) affected especially the Wadden Sea area, whereas breeding near Lake IJsselmeer (in the 1970s in newly reclaimed polders) has almost disappeared. The population in 1998-2000 is estimated at 270-320 bp.

Deze soort is gesponsord door: Provincie Zeeland

Kievit

Vanellus vanellus

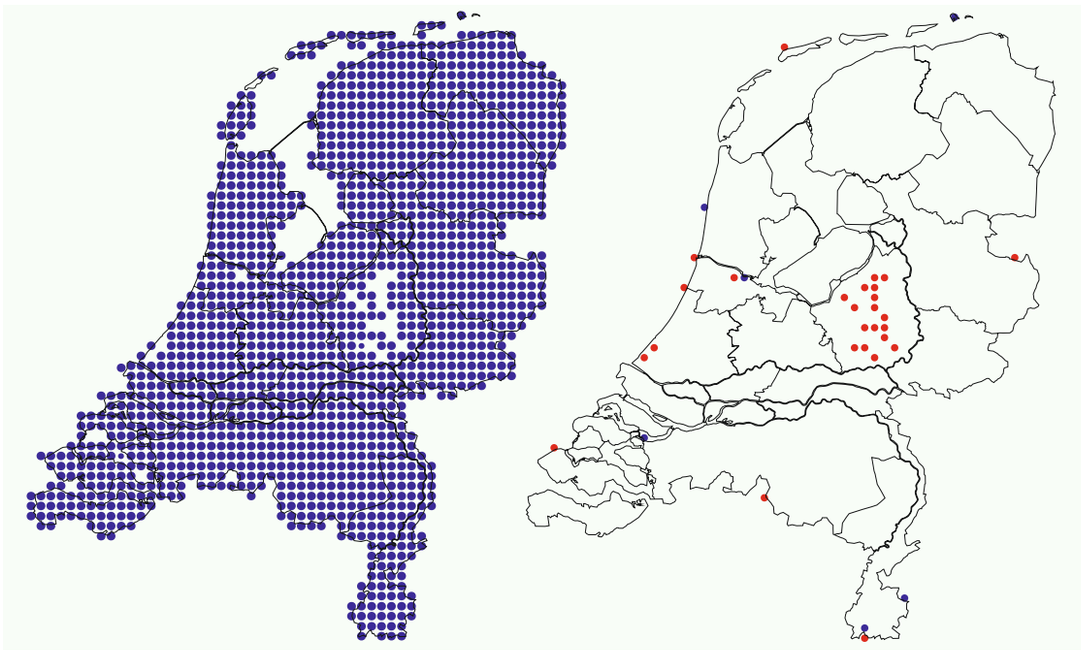
Het broedareaal van de Kievit vormt een brede band dwars over het Euraziatische continent. Oorspronkelijk was de soort een bewoner van steppen in de gematigde streken. De Kievit maakte echter dankbaar gebruik van ontginningen en uitbreiding van landbouwareaal, waardoor hij nu overal in Europa voorkomt van Lapland tot Midden-Frankrijk en Noord-Italië, en meer verbrokkeld verder zuidelijk tot in Noord-Afrika. De Nederlandse populatie is omvangrijk ten opzichte van de ons omringende landen. Nederlandse Kieviten overwinteren in Zuidwest-Europa, met kleinere aantallen op de Britse Eilanden en in Noord-Afrika. De soort nestelt in open gebieden met een korte en niet te gesloten vegetatie, zowel op grasland als akkers. In het voorjaar ingezaaide gewassen, zoals maïs, worden geprefereerd boven najaarsgewassen, die in de broedtijd vaak al te hoog zijn opgeschoten. Kleine aantallen broeden in duinen, op strandvlakten en kwelders. Het voedsel bestaat voornamelijk uit ongewervelden die van het bodemoppervlak worden gepikt.

VOORKOMEN

Op atlasblok-niveau is de broedverspreiding met 95% bezette atlasblokken bijna landdekkend. De relatieve dichtheidskaart toont leegtes in grotere bosgebieden, stedelijke agglomeraties en de duinen. De beste kievitgebieden - al komt dit op de kaart onvoldoende tot uitdrukking - zijn te vinden in Friesland, Noordwest-Overijssel, Noord-Holland, het Utrechts-Zuid-Hollandse veengebied, Eemland/Arkemheen en in delen van het rivierengebied. Ze bevinden zich zowel op klei- als veengrond, en omvatten naast vochtige graslanden ook enkele gebieden met veel bouwland.
In vergelijking met zijn 'ecologische neef', de Grutto, is het talrijke voorkomen van Kieviten op de zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland opvallend. Hier broedt 40-80% van de vogels op bouwland. Ook in Laag-Nederland hebben de recent overal opgedoken maïsakkers in de veenweidegebieden een grote aantrekkingskracht (ca. 20%; OOSTERVELD 2000). Waarschijnlijk broedt tegenwoordig ongeveer de helft van de Nederlandse Kieviten op akkers, waarvan een groot deel op maïspercelen. Bouwland biedt een goede camouflage voor de broedende vogels en er heerst een relatief lange rustperiode wat betreft agrarische werkzaamheden, waardoor de uitkomstkansen van legsels er groter zijn dan op agrarisch grasland (TEUNISSEN 1999). Ook wordt het moderne turbogras snel te lang naar de zin van de Kievit, vooral als er vervolglegsels moeten worden gemaakt.
Voor kievitkuikens, en mogelijk ook voor adulte vogels, is er op de kale akkerbodems echter betrekkelijk weinig voedsel te vinden (GALBRAITH 1988, BERG 1993), en na het uitkomen van de legsels trekken de gezinnen dan ook vaak naar nabijgelegen (gemaaid of beweid) grasland. In Engeland broeden Kieviten vooral op akkers die aan grasland grenzen (WILSON ET AL. 2001). De afhankelijkheid van grasland als opgroeihabitat voor kuikens verklaart ook de lage dichtheden in grootschalige akkergebieden (Flevoland, Deltagebied) in vergelijking met de zandgronden, waar bouwland en grasland meer gemengd voorkomen.

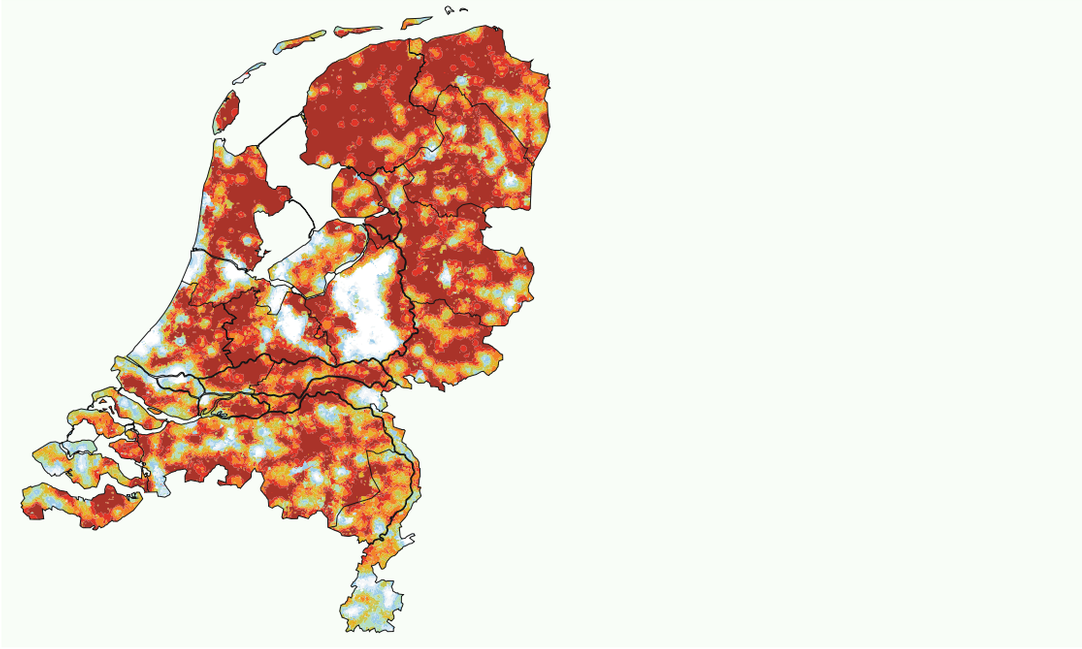
VERANDERINGEN

De Kievit is nog zo algemeen dat zich op atlasblokniveau sinds de eerste atlas (1973-77) nauwelijks veranderingen in de verspreiding hebben voorgedaan. Opvallend is alleen het gat dat is ontstaan door de ontruiming van sommige landbouwenclaves en heidevelden op de Veluwe. Dit begon zich rond 1980 al af te tekenen (SOVON 1987). Veranderingen in het landbouwkundig gebruik van de enclaves en toename van

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1586 (95%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  2 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1584 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -21 (-1%)
No. of squares
- verdwenen 27
  disappeared
- verschenen 6
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

predatoren kunnen hierbij een rol hebben gespeeld. Daarnaast is een aantal blokken in de kustduinen verlaten. Hier vindt al 40 jaar een gestage achteruitgang plaats, in eerste instantie wellicht vanwege verdroging als gevolg van drinkwaterwinning. De recente waterpeilverhoging in sommige duingebieden levert geen nieuwe broedhabitat op vanwege vergrassing en struweelvorming.

Meer in detail en in kwantitatieve zin hebben zich duidelijke veranderingen voorgedaan, die overigens gedeeltelijk al vóór de eerste atlasperiode hadden ingezet. In de eerste helft van de 20e eeuw werden de hoogste broeddichtheden gevonden op vochtige en spaarzaam bemeste graslanden, maar de Kievit heeft zich door intensivering van de landbouw en zware bemesting (nog) niet uit het grasland laten verdrijven. Daarnaast zijn door de grootschalige kolonisatie van akkerland de aantallen in voorheen dun bezette gebieden op de zandgronden vanaf de jaren vijftig sterk toegenomen (BIJLSMA ET AL. 2001). Sinds 1984 is de BMP-index in half-open landschap echter meer dan gehalveerd (VAN DIJK ET AL. 2001A), zodat het erop lijkt dat de zandgronden tegenwoordig deels worden ontruimd. De schaarse gegevens wijzen erop dat het broedsucces hier thans onvoldoende is om de sterfte van volgroeide vogels te compenseren (DIJKSTRA 2001). Hoewel juist halfopen landschappen goede leef- en jaagmogelijkheden bieden voor predatoren, speelt de huidige hoge landbouwintensiteit een zeker zo grote rol bij het lage broedsucces. In verband met de voorkeur voor akkers met grasland in de nabijheid zal ook de toegenomen specialisatie en het verdwijnen van gemengde landbouwbedrijven nadelige effecten hebben gehad. Nu door een EU-maatregel op maïsakkers mechanische onkruidbestrijding verplicht wordt gesteld, zullen de problemen hier wellicht nog verder toenemen (OOSTERVELD 2000). In open grasland en op bouwland zijn de indexen de laatste jaren schijnbaar stabiel. Vooral de graslandindexen geven vermoedelijk echter een te rooskleurig beeld, doordat de betere weidevogelgebieden hierin zwaar vertegenwoordigd zijn. Recente cijfers van het Friese weidevogelmeetnet, waar gangbaar boerenland beter vertegenwoordigd is, tonen een afname van 25% binnen vijf jaar (NIJLAND 2001).

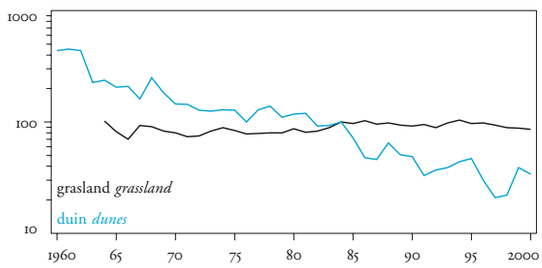
AANTALLEN

De BMP- en atlasgegevens komen uit op bijna 290.000 paren, wat aan de hoge kant is. Daarom wordt een schatting van 200.000-300.000 paren aangehouden. De schatting van 120.000 paren in 1973-77 was vermoedelijk te laag; in 1979-85 werd de populatie op 200.000-275.000 paren geraamd. Vrijwilligers markeerden in 2000 101.000 nesten (inclusief vervolglegsels) in het kader van nestbescherming.

Hans Schekkerman

SUMMARY

Only small gaps in distribution, coinciding with extensive woodland or urban areas. Highest densities are recorded in the lower parts of the country, especially in damp pastures. Besides, surprisingly well-distributed over the higher grounds, where 40-80% of the birds nest on arable land (green maize). However, monitoring data indicate a decrease in the east and south since the mid-1980s, probably caused by lower reproduction, which is affected by habitat loss and increased agricultural pressure. Trends in core areas are also negative, although camouflaged by a bias in census plots. Some 200,000-300,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: It Fryske Gea

Bonte Strandloper

Calidris alpina

Van de twee in Europa broedende ondersoorten van de Bonte Strandloper bezet *C. a. alpina* de noordelijke delen van Fenno-Scandinavië en Rusland, terwijl *C. a. schinzii* op IJsland maar ook verder zuidelijk voorkomt, tot op de Britse Eilanden en - in veel kleinere aantallen - de Oostzeekusten en het Waddengebied. De meest zuidelijke broedvogels nestelen doorgaans op kwelders of in overstromingsvlaktes rond riviermondingen: gebieden met een lage, niet te dichte vegetatie en ondiepe poelen. Broedgevallen aantonen in Nederland is verre van eenvoudig. Tot diep in het voorjaar trekken massa's Bonte Strandlopers door waarvan er de nodige een tijd blijven hangen en soms zingen of wat baltserig doen. Broedvogels verstoppen het nest uitstekend en gedragen zich meestal onopvallend.

VOORKOMEN

Serieuze aanwijzingen voor broeden waren er alleen op Griend (1998), de Boschplaat op Terschelling (1999) en de Dollard-kwelder (1998 en 2000). In deze gevallen ging het om zingende en later alarmerende vogels in geschikte broedhabitat. Er werden geen nesten gevonden en evenmin pulli gezien. De Dollard, vanaf 1947 af en toe genoemd als broedplaats (BOEKEMA ET AL. 1983), is het enige gebied in de tweede helft van de jaren negentig waar bijna jaarlijks broedverdachte Bonte Strandlopers worden gemeld. Aan de Duitse zijde van de Eemsmonding is dit eveneens het geval (B.J. KOKS PERS. MED.).

VERANDERINGEN

Als broedvogel was de Bonte Strandloper vermoedelijk al in de 19e eeuw zeldzaam in Nederland. In de 20e eeuw nam het aantal broedgevallen af. Van de ongeveer 35 nestvondsten die bekend zijn, dateren er 26 van vóór 1960. Ondanks een daarna sterk uitgebreid waarnemercorps stamt de laatste gepubliceerde nestvondst uit 1986 (VAN DIJK & BEEMSTER 1988).
De soort broedde aanvankelijk vooral in Friesland, zowel op binnendijkse blauwgraslanden als buitendijkse gronden langs het IJsselmeer. Deze gebieden werden al in een vroeg stadium ongeschikt door bemesting respectievelijk vegetatiesuccessie na verzoeting door de aanleg van de Afsluitdijk. De broedgevallen vanaf de jaren vijftig stammen vrijwel allemaal van kwelders of recent drooggelegde gronden (Lauwersmeer) in het Waddengebied, op enkele meldingen in het Deltagebied na. De broedgevallen in de Nederlandse Waddenzee sluiten aan bij die in het Duits-Deense deel van dit gebied, waar zich kleine aantallen proberen te handhaven (50 paren in 1991, 39 in 1996; RASMUSSEN ET AL. 2000).

AANTALLEN

Wellicht kwamen in de atlasperiode jaarlijks 1-3 paren tot broeden.

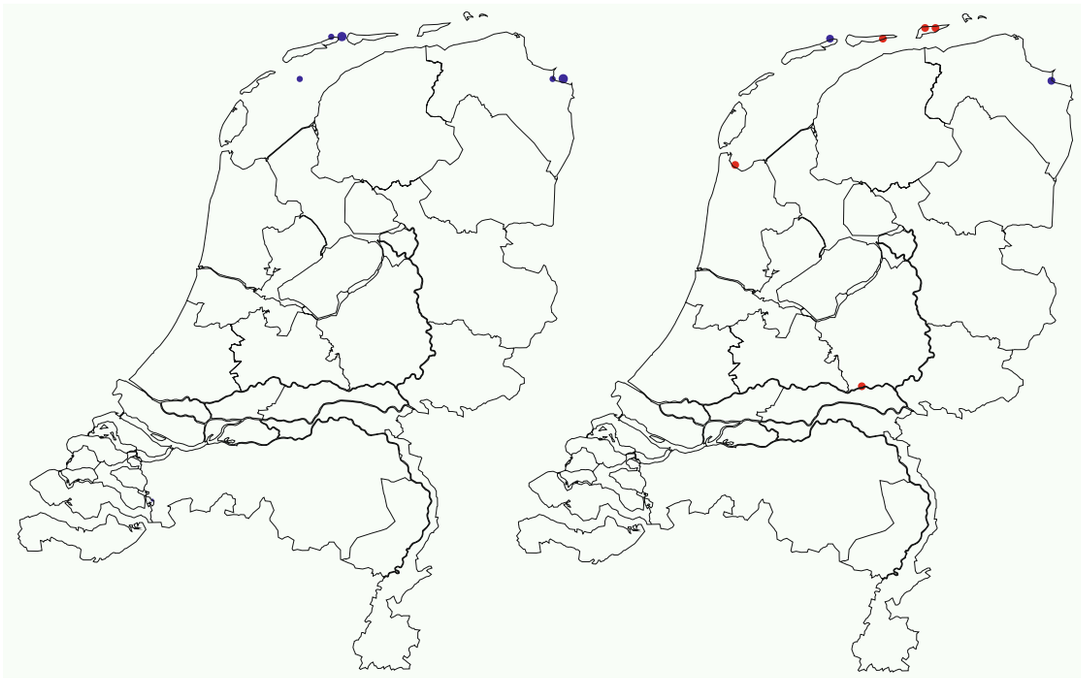
Fred Hustings

SUMMARY

Although nests were not found, a few observations of displaying and alarming birds on saltmarshes in the Wadden Sea area suggested breeding attempts here (perhaps 1-3 bp). Breeding records have become very rare in the course of the 20th century, despite increased observer-efforts (last documented nest-record in 1986).

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 6 (0%)
No. of squares
- mogelijk 1 (17%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (50%)
  probable
- zeker 2 (33%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -3 (-60%)
No. of squares
- verdwenen 5
  disappeared
- verschenen 2
  new

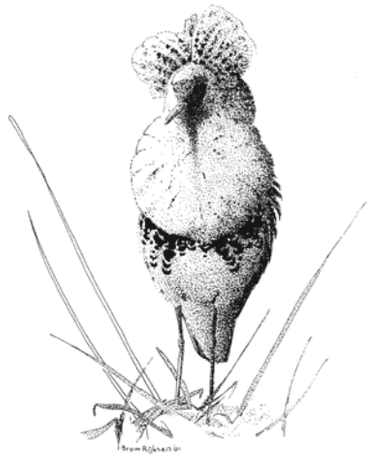
Deze soort is gesponsord door: Gerard C. Boere

Kluut
Recurvirostra avosetta
Kluten zijn dankbare gebruikers van nieuw aangelegde natte natuur in met name de Delta en het IJsselmeergebied.
In het Waddengebied vormen de kwelders van de Fries-Groningse kust tegenwoordig de belangrijkste broedplaats.
(zie pagina 202-203)

Kleine Plevier
Charadrius dubius
Deze pionierssoort van zoet water heeft de wind mee, dankzij het vele grondverzet en de natuurontwikkeling.
De afname in Flevoland en het Amsterdamse Havengebied toont echter het tijdelijk karakter van veel broedterreinen aan.
(zie pagina 204-205)

Kemphaan

Philomachus pugnax

Het broedgebied van de Kemphaan strekt zich uit van West-Europa tot Oost-Siberië over zowel gematigde, boreale als subarctische klimaatzones. Nederland vormt, met Oost-Engeland, de zuidwestgrens van dit enorme areaal. Op het menu prijken overwegend insecten(larven) die in water, oevers en graslanden leven, zo ook slakjes en regenwormen. De Nederlandse broedvogels overwinteren vermoedelijk vooral in de natte Sahelzone van Senegal en Mali, deels ook zuidelijker (vrouwen) of noordelijker (mannen), tot in Nederland toe. Van veel grotere betekenis is Nederland in voor- en najaar. De provincie Friesland behoort in het voorjaar tot de belangrijkste doortrekgebieden van de soort in West-Europa, waarbij de aantallen begin april kunnen oplopen tot 50.000 (WYMENGA 2000). Een maand later vangen de Nederlandse Kemphennen aan met de eileg.

VOORKOMEN

In Nederland broeden Kemphanen tegenwoordig vrijwel uitsluitend in natte, schrale graslanden met een rijke vegetatiestructuur, in veen- en klei-op-veengebieden. Daarmee beperkt de soort zich in zijn verspreiding tot reservaatgebieden. In slechts 6% van de atlasblokken zijn Kemphanen gemeld. In ruim eenderde hiervan gaat het bovendien alleen om mogelijke broedgevallen. De kans is groot dat dit voor een flink deel doortrekkende vrouwtjes betreft, zodat het karige beeld ook nog geflatteerd is. De zekere en waarschijnlijke broedgevallen komen vrijwel uitsluitend uit de van oudsher bekende broedgebieden. De nadruk valt daarbij op Friesland en Noord-Holland, met mondjesmaat wat verspreide gevallen elders, zoals in de Eempolders en de Ackerdijkse Plassen (Zuid-Holland). In Oost- en Zuid-Nederland ontbreekt de soort.

De aantallen per atlasblok zijn vrijwel overal zeer laag. Alleen in sommige van de 'betere' weidevogelreservaten worden nog vier of meer paren (eigenlijk: broedverdachte hennen) per blok opgegeven. In Friesland liggen de laatste gebieden die nog voor de Kemphaan van belang zijn langs de IJsselmeerkust (o.a. Workumerwaard), in de zuidwesthoek (zomerpolders en boezemlanden van Sneekermeer, Terkaplesterpoelen en Witte en Zwarte Brekken), in de laagveengebieden van Midden-Friesland (Oude Venen, Van Oordt's Mersken, Riperkrite nabij De Deelen), bij de Groote Wielen (oostelijk van Leeuwarden) en in het Lauwersmeer. In Noord-Holland vormen Waterland, de Zaanstreek (vooral Wormer- en Jisperveld) en de omgeving van het Alkmaardermeer de laatste refugia.

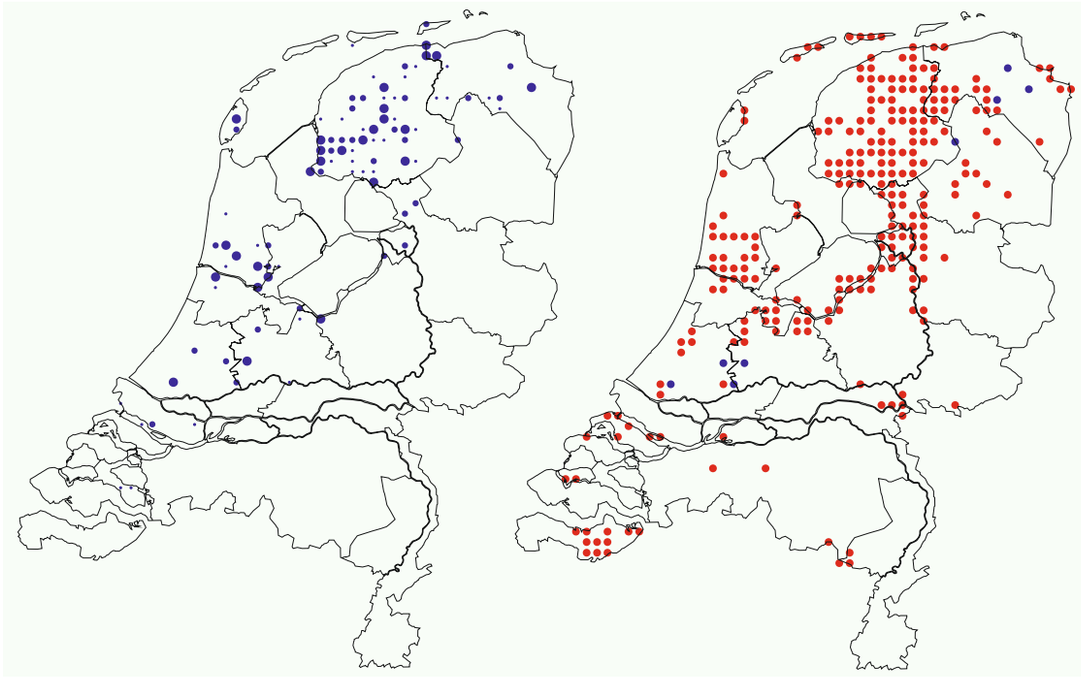
Tellingen suggereren een nogal erratisch voorkomen over de geschikte broedterreinen (VAN DIJK ET AL. 2001B). In het ene jaar kunnen verschillende broedverdachte hennen in een gebied aanwezig zijn, waarna de soort verstek laat gaan in het daaropvolgende jaar. Nu is de Kemphaan lastig te tellen, vooral wanneer de dichtheden laag zijn, zodat de sterk fluctuerende aantallen ten dele samenhangen met variabele telinspanningen. Toch duidt de situatie in vaste onderzoeksgebieden in Friesland op werkelijk forse fluctuaties. Hier werden in 1998 nog 42 broedverdachte hennen geteld en werd, mede op grond van gegevens van de Bond van Friese Vogelbeschermingswachten (BFVW), geschat dat er zo'n 60-70 waren (KLEEFSTRA 2000). In 1999 lag het aantal getelde broedverdachte hennen, bij min of meer gelijkblijvende telinspanning, op slechts 26 en kwam de populatieschatting, met aanvullingen van de BFVW, niet hoger dan 30-40.

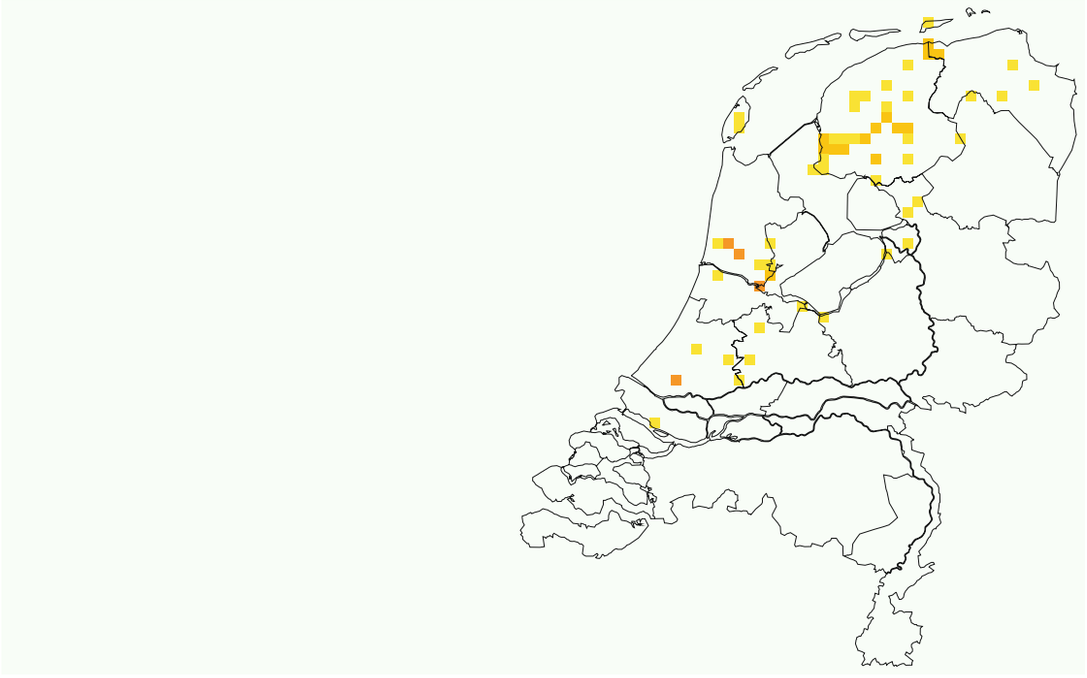
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 96 (6%)
No. of squares
- mogelijk 37 (39%)
  possible
- waarschijnlijk 32 (33%)
  probable
- zeker 27 (28%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -249 (-81%)
No. of squares
- verdwenen 257
  disappeared
- verschenen 8
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (69%)
- 4 - 10 (24%)
- 11 - 25 (7%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

De soort lijkt in Friesland steeds meer invasieachtig op te treden, alsof er het ene jaar meer hennen blijven hangen dan het andere. Van een stabiele broedpopulatie is dan ook geen sprake meer, temeer daar vaste broedgebieden als de Groote Wielen, de Oude Venen en het Sneekermeer de Kemphaan in de atlasperiode als jaarlijkse broedvogel zagen verdwijnen (KLEEFSTRA 2001). Ook op de Noord-Hollandse broedplaatsen worden opvallende jaarlijkse verschillen opgemerkt (STEENDAM 1998, VAN DIJK ET AL. 2001B).

VERANDERINGEN

In vergelijking met 1973-77 heeft de Kemphaan een enorme veer moeten laten. De soort werd destijds nog in 316 atlasblokken (19%) als zekere of waarschijnlijke broedvogel vastgesteld, maar is sindsdien uit ruim driekwart daarvan verdwenen. Daar staan slechts enkele nieuw bezette blokken tegenover, mogelijk vooral gebieden waar natuurontwikkeling tijdelijke vestigingen heeft opgeleverd. De hoger gelegen gronden van Nederland zijn volledig en vermoedelijk definitief verlaten. Zo ontbreekt de soort inmiddels in Drenthe en Noord-Brabant en is het zuidoosten van Friesland leeggelopen. Ook in de lage delen van ons land ontbreken Kemphanen inmiddels over grote oppervlakte, zoals in de Kop van Overijssel, de Utrechts-Hollandse veenweidegebieden en het Deltagebied. Alleen heel plaatselijk, zoals in het Wormer- en Jisperveld, bleven de aantallen stabiel of namen ze zelfs weer wat toe als gevolg van op de soort afgestemd terreinbeheer (VAN DER GELD & LEGUIJT 1996).

Dat de Nederlandse broedpopulatie in elkaar is gezakt, is niet verwonderlijk, gezien de snelle landschappelijk veranderingen als gevolg van de gemoderniseerde agrarische bedrijfsvoering. Vroeger en vaker maaien, verzwaarde mestgift, graslandverbetering, verhoogde beweidingsdruk en het verdwijnen van vele hectares zomerpolders, boezemlanden en natte veenweiden speelde (en speelt) de soort parten. In het Lauwersmeer werd de kolonisatie door Kemphanen na inpoldering van dit gebied (1969) snel tenietgedaan door vegetatiesuccessie. Zo staan tegenover 350-400 broedverdachte hennen in 1983 slechts zes exemplaren in 2000. Of er ook een verschuiving van het Europese broedareaal in oostelijke richting plaatsvindt, is twijfelachtig. De beschikbare gegevens wijzen er eerder op dat de afname over een groot gebied voorkomt en in ieder geval ook in Duitsland, Denemarken, Polen, Letland en Finland regel is (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

Waar Nederland begin jaren vijftig nog minstens 6000 broedende hennen telde, nam het aantal af tot hooguit 1500 in 1978, net na de vorige atlas, 300-400 in 1994 en nog slechts 100-140 in 1998-2000.

Romke Kleefstra

SUMMARY

Breeding is nowadays almost exclusively restricted to farmland reserves in the northwest (Noord-Holland) and northeast (Friesland) of the country. Numbers per square are very low (generally less than 4 hens) and show marked annual fluctuations, perhaps partly related to the numbers of spring migrants. A withdrawal from all peripheral sites since the 1970s was caused by the industrialisation of farming practices. Equally dramatic decreases in numbers have been recorded throughout the second half of the 20th century: 6000 hens in the 1950s, 1500 in 1978 and 100-140 in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Marc van Houten

Watersnip

Gallinago gallinago

Het verspreidingsgebied van de Watersnip omvat de noordelijke delen van Eurazië. In Noordwest-Europa broeden meer dan een half miljoen paren, waarvan het overgrote deel in Fenno-Scandinavië en op IJsland. In Nederland is de Watersnip een kritische weidevogel, die bij voorkeur in zeer natte graslanden broedt (waterpeil 0-20 cm beneden maaiveld), met een sterke nadruk op veengronden. Ook komt de soort voor op enigszins vergraste en natte gemaaide rietlanden, in verlandingsvegetaties met een relatief open structuur (bijvoorbeeld trilveen) en op natte (hei) schrale percelen. Nederlandse broedvogels overwinteren langs de Atlantische kusten van Engeland tot Marokko. In augustus en september passeren grote aantallen trekkers ons land, dat (zij het in afnemende mate) een belangrijk ruigebied voor de Watersnip vormt (BEINTEMA ET AL. 1995).

VOORKOMEN

Watersnippen zijn vastgesteld in 26% van de atlasblokken. In 135 blokken gaat het slechts om mogelijke broedvogels. Hoewel dit veelal doortrekkers zal betreffen, bestaat de kans dat ook broedvogels zijn gemist. Watersnippen zijn namelijk niet zo eenvoudig te inventariseren. Zo is het broedseizoen nogal gerekt. De eerste nesten worden soms al tussen 10-15 april aangetroffen, wanneer er nog volop doortrek plaatsvindt. Op natte schrale graslanden in Noordwest-Overijssel zijn tot eind juli nog nesten gevonden (BRANDSMA 1997), conform de situatie in Engeland, Wales (MASON & MACDONALD 1976, GREEN 1985) en Duitsland (REDDIG 1981). Ook in deze periode treedt doortrek op. De baltsvlucht, die bij zonnig weer soms al half maart kan worden waargenomen, wordt in april-juli vooral in de vroege ochtenduren en tegen de avond uitgevoerd, bij zwaarbewolkt weer ook overdag. Nestonderzoek in Engeland toonde aan dat, bij hoge dichtheden, het aantal broedparen op basis van territoriumwaarnemingen ('kloktikken') behoorlijk kan worden onderschat (GREEN 1985). Dergelijke situaties komen in Nederland echter bijna niet meer voor.

De belangrijkste broedgebieden van de Watersnip worden gevormd door de veenweidegebieden in Friesland, Noordwest-Overijssel en Noord-Holland alsmede enkele beekdalen in Drenthe. Daarnaast komt de soort in kleinere aantallen voor langs de Randmeren, de Grote Rivieren, in enkele kleiop-veengebieden en hier en daar in hoogveenreservaten. De beperkte verspreiding in de Utrechts-Zuid-Hollandse veenweidegebieden is opmerkelijk. De soort was hier overigens ook enkele decennia geleden al schaars, althans in Zuid-Holland (VOGELWERKGROEP AVIFAUNA WEST-NEDERLAND 1981).

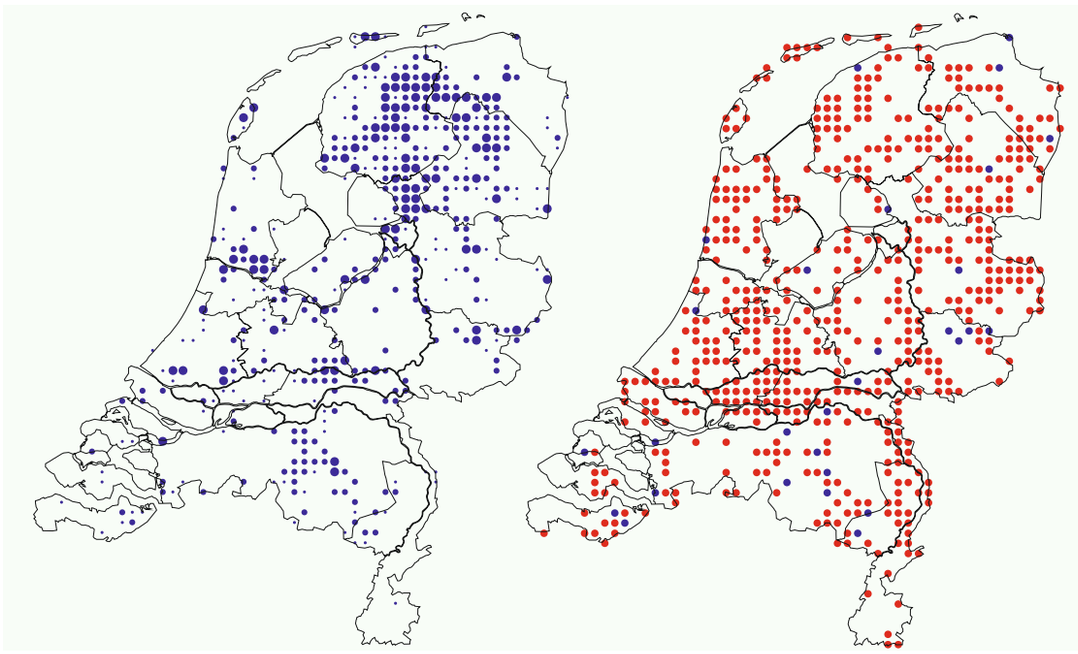
De Watersnip heeft een voorkeur voor open gebied. In gebieden met veel bosjes of singels wordt hij niet of nauwelijks aangetroffen. Echter, percelen grenzend aan eenzijdige beplanting (zoals broekbos) worden niet gemeden. Van rustige ruilverkavelingsweggetjes trekt de soort zich weinig aan. Nesten zijn gevonden tot op 25 m van dergelijke wegen (BRANDSMA 1993, 1997). Opvallend zijn de relatief hoge aantallen van de Watersnip in enkele Drentse beekdalen, waaronder de Drentse Aa. In Noordwest-Overijssel is het reservaatsgebied Giethoorn-Wanneperveen (392 ha) nog een belangrijk bolwerk van de Watersnip. In 1987-96 werden hier dichtheden vastgesteld van 10-12 paren per 100 ha. Plaatselijk zijn nog hogere dichtheden mogelijk. Zo werden in 1991 in Noordwest-Overijssel vijf legsels gevonden op een blauwgrasland van 2 ha (BRANDSMA 1997, 2000). In Friesland, waar het aantal broedparen in 1991 op 1050 werd geschat, bedroeg de dichtheid in graslandreservaten destijds 6 paren per 100 ha (NIJLAND ET AL. 1996).

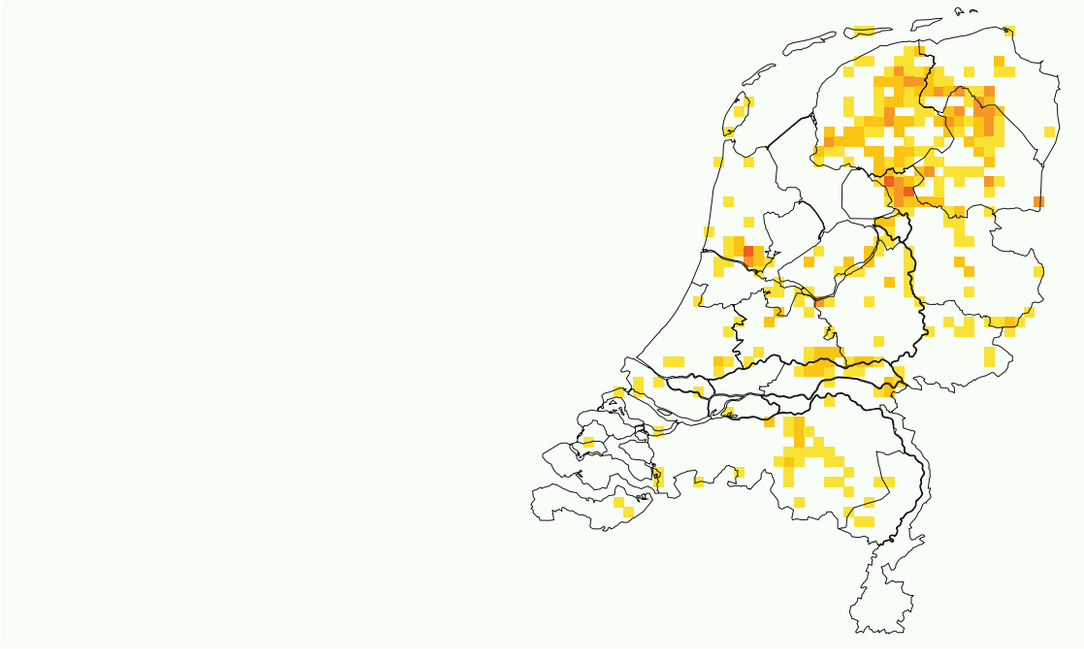
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 441 (26%)
No. of squares
- mogelijk 135 (31%)
  possible
- waarschijnlijk 209 (47%)
  probable
- zeker 97 (22%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -547 (-64%)
No. of squares
- verdwenen 576
  disappeared
- verschenen 29
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (63%)
- 4 - 10 (28%)
- 11 - 25 (8%)
- 26 - 100 (1%)
- 101 - 500
- > 500

VERANDERINGEN

De soort is vrijwel weggevaagd uit Limburg en sterk afgenomen in Oost-Nederland, het rivierengebied en Noord-Brabant. Ook West- en Noord-Nederland ontkwamen niet aan de areaalinkrimping, waarbij het deels verdwijnen uit vroegere bolwerken zoals Friesland en Drenthe zorgelijk is. Niet alleen de verspreiding, maar ook de aantallen zijn enorm teruggelopen. Gebaseerd op herhaalde broedvogelinventarisaties bedraagt de afname ten opzichte van 1970 minimaal 65%. Omdat de betere weidevogelgebieden in de steekproef oververtegenwoordigd zijn, is de werkelijke afname groter.

De afname in Nederland hangt nauw samen met ontwatering. Al decennia lang verdwijnen stelselmatig de natte graslanden waarvan de Watersnip, vanwege zijn foerageertechniek, afhankelijk is. In het verleden kwam de soort ook buiten het huidige verspreidingsareaal veelvuldig tot broeden, bijvoorbeeld in kleine natte graslanden in beekdalen of overhoekjes. Aangezien de ontwatering vrijwel overal in Nederland ten behoeve van de landbouw geoptimaliseerd is, zijn dergelijke terreinen nagenoeg verdwenen. Daarnaast speelt ook het egaliseren van percelen (verdwijnen greppels, sloten, natte plekken) een belangrijke rol, net als de inzaai met hoogproductieve grassen (verdwijnen afwisseling in gewashoogte, en daarmee van nestgelegenheid) en het intensieve landbouwkundige grondgebruik (verstoring door vroeg maaien en beweiden). Lokaal, zoals in Noordwest-Overijssel, speelt ook predatie door de vos mee; hierdoor liepen de aantallen in het reservaatsgebied Giethoorn-Wanneperveen recent terug (BRANDSMA 1997, 2000). Een groot deel van de nog resterende Watersnippen broedt in graslandreservaten of gebieden met aangepast beheer. Begin jaren negentig ging het in Friesland om 34% van de populatie en in Noord-Holland en Drenthe om 70% (BEINTEMA ET AL. 1995, NIJLAND ET AL. 1996). In natte voorjaren kan de Watersnip plotseling weer opduiken in gebieden waar hij tijdenlang niet gebroed heeft, zoals in sommige uiterwaarden. Het creëren van natte graslanden biedt, bij een goed beheer (laat maaien en beweiden), waarschijnlijk goede mogelijkheden voor de terugkeer van de Watersnip.

AANTALLEN

De schattingen per atlasblok leveren een totaal op van ruim 1400 paren. Hoewel onderschatting mogelijk is vanwege de geringe baltsactiviteiten, worden de aantallen ook wel overschat doordat onvoldoende rekening wordt gehouden met doortrekkers. De landelijke populatie wordt daarom op 1200-1500 paren gesteld. In de jaren zeventig liepen de schattingen nog uiteen van 5500 tot 10.000.

Obe Brandsma

SUMMARY

The distribution map is slightly defiled by migrants (possible breeding records). The few remaining strongholds are situated in open and damp pastures on peat soils in the northeast and northwest of the country. The severe range contraction since the 1970s, especially on the higher grounds, is attributed mainly to the lowering of water tables and increased farmland use. In the early 1990s, 34-70% of regional populations were confined to grassland reserves. The breeding population is estimated at 1200-1500 bp. In the 1970s, estimates varied between 5500 and 10,000 bp.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Houtsnip

Scolopax rusticola

Al zijn de eerste Nederlandse Houtsnippen al vroeg in maart bolderend aan te treffen, de winter brengen ze zuidelijker door, van Noordwest-Frankrijk tot op het Iberisch Schiereiland, of in Engeland en Ierland. Bolderende mannetjes vliegen op boomtopniveau met ondiepe vleugelslag, *kwor-orrôorr- psit* roepend, over open plekken en brede dreven in het bos. Per avond vliegen ze over tientallen hectares, binnen één seizoen vaak meer dan 100 ha. Al bolderend pogen de mannetjes elkaar te domineren (zodat een deel amper in de lucht komt) en zoeken ze een vrouw waarmee ze een dag of tien optrekken. Pas wanneer zij op eieren zit, herneemt hij zijn baltsritueel (HIRONS 1980). Houtsnippen broeden in geheel Europa, op het uiterste noorden en zuiden na. In Nederland bewonen ze grotere boscomplexen met veel open plekken of bosranden op overwegend minerale bodem. Op zandgrond prefereren ze humusrijke bodems, maar leembossen - met als regel juist een dun substraat - zijn favoriet. Kleine of geïsoleerd liggende bossen zijn niet geschikt.

VOORKOMEN

Weinig soorten zijn zo moeilijk te inventariseren als deze. Een Houtsnip-teller die geen gebruik maakt van de individuele herkenbaarheid van mannetjes, op grond van hun geluid, maakt het zichzelf nodeloos lastig. Toch wordt 20 jaar na de eerste publicatie van Hirons (1980) over dit onderwerp het leeuwendeel van de schattingen nog gemaakt op grond van de foute aanname van elkaar min of meer uitsluitende, ellipsvormige en regelmatig verspreide 'territoria'. Maar zelfs wanneer een helder beeld van de omvang van de bolderende mannenpopulatie is verkregen, blijft het gissen naar het aantal vrouwtjes waarmee ze een legsel hebben voortgebracht.

De Houtsnip is in 24% van de atlasblokken aangetroffen waarvan in 82% van de gevallen zeker of waarschijnlijk broedend. Het is echter lastig te bepalen hoe volledig het onderzoek was. Als belangrijke regio's met regelmatig 11-25 territoria per blok, onderscheiden zich delen van de duinstrook (Waddeneilanden, kalkrijke duinen van Meijendel en Kennemerland, Voorne's Duin), de grensstreek van Friesland en Drenthe tot in het midden van Drenthe, Overijssel (noordwesthoek, delen van Salland, Twente, met accent op stuwwal bij Oldenzaal en natte bossen van Twickel en Delden), Flevoland, de westelijke en centrale Veluwe (uitgezonderd de kalkloze zandgronden), oostelijk Gelderland (Graafschap, Winterswijk, zuidelijke IJsselvallei) en de leemgronden met populierenbossen in de Noord-Brabantse Meierij, met een zuidelijke uitloper in het stroomdal van de Beerze. Slechts in zes blokken werden meer dan 25 territoria geschat, waarvan vier in Twente. Geïsoleerde populaties van enige omvang (afgezien van de Wadden) treffen we aan in Gaasterland, het Robbenoordbos bij Den Oever en in het Urkerbos.

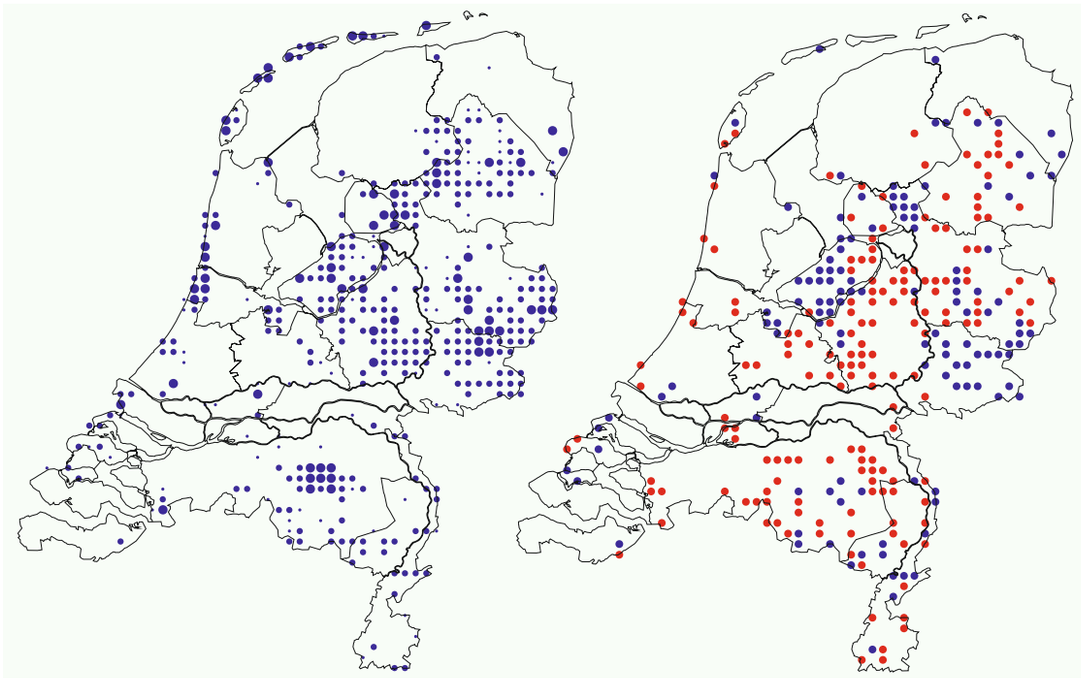
De grootste leemtes in de verspreiding vinden we op de bosarme oude klei- en veengronden in Noord- en West-Nederland. Ook de open ontginningslandschappen van Overijssel en Drente zijn vacant. Maar de oppervlakte bos bepaalt niet zonder meer het voorkomen van Houtsnippen. Beneden verwachting is het voorkomen op de Utrechtse Heuvelrug, waardoor Het Gooi als homogeen bezet gebied opvalt. Noord- en Midden-Limburg zijn eveneens opvallend leeg, slechts sporadisch komen we blokken met 4-10 territoria tegen (De Hamert, omgeving Arcen, Meijnweg, Weerterbos). Op en rond de Limburgs-Brabantse Peelhorst zou de Houtsnip ontbreken.

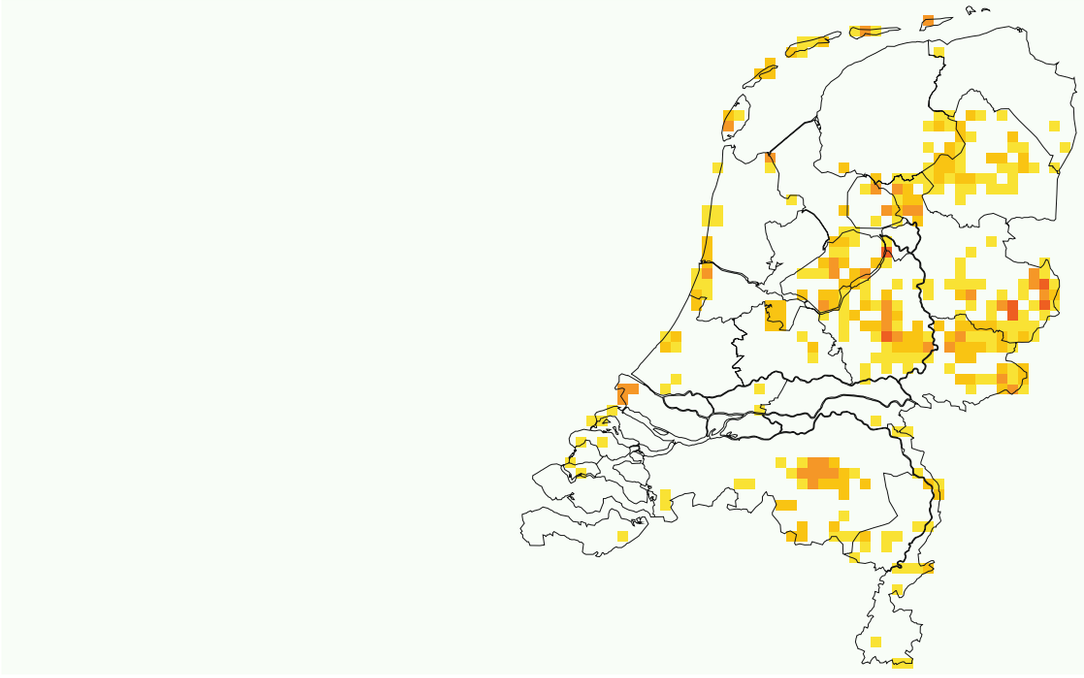
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 409 (24%)
No. of squares
- mogelijk 73 (18%)
  possible
- waarschijnlijk 267 (65%)
  probable
- zeker 69 (17%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -47 (-12%)
No. of squares
- verdwenen 170
  disappeared
- verschenen 123
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (54%)
- 4 - 10 (32%)
- 11 - 25 (11%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

In westelijk Noord-Brabant en op de Zeeuwse eilanden komt de soort pleksgewijs in laag aantal voor; Walcheren en Zeeuws-Vlaanderen schitteren, ondanks bos in het binnenduin, door leegte. In het rivierengebied komen Houtsnippen buiten de landgoederen langs de IJssel amper voor. Het meeste bos is hier te klein of geïsoleerd. Ook de uitgestrekte grienden en populierenbossen van de Regulieren en Bolgerijen op de tamelijk zure komklei tussen Geldermalsen en Vianen zijn echter nauwelijks van betekenis voor Houtsnippen.

VERANDERINGEN

Sinds 1973-77 lijkt de verspreiding van de Houtsnip ingrijpend veranderd met verdwijning als zekere en waarschijnlijke broedvogel uit 170 blokken en het nieuw verschijnen in ruim 120 blokken. Het aantal bezette blokken is met 12% gedaald. Het is een uitdaging te beargumenteren in welke mate dit reëel is.
Vooral Twente en de Achterhoek lijken destijds onvolledig te zijn onderzocht. De bossen van de Noordoost-Veluwe, de zuidelijke Gelderse Vallei en de Peelhorst in oostelijk Noord-Brabant zijn kandidaat voor de kwalificatie 'onderschat in het huidige onderzoek'. Globale overeenkomst tussen de drie grote verliesclusters is, dat het goeddeels gemengde bossen op zandgronden betreft. De schijn bedriegt echter, want elk van de regio's herbergt ook gradiëntrijke overgangen van hoog naar laag en van droog naar nat, vanouds in trek voor het stichten van lommerrijke landgoederen en aldus toch aantrekkelijk voor Houtsnippen. Aan de Maaszijde van de Peelhorst liggen zeer geschikte landgoederen en populierenbossen, maar mogelijk zijn die te geïsoleerd. De noordoost-flank van de Veluwe, van Doornspijk tot Wezep, kent een gordel van landgoederen waar de Houtsnip vrijwel zeker voorkomt. In de Gelderse Vallei tenslotte, is een volledig ontbreken weinig waarschijnlijk vanwege het lint van landgoederen en bosjes van Renswoude tot aan Leusden. Noordelijker in de Gelderse Vallei, in de landgoederen langs de Barneveldse Beek en de Veldbeek, zijn Houtsnippen wèl aangetroffen. Daarmee is het werkelijke verdwijnen in twee van de drie verliesclusters onwaarschijnlijk.
Bijlsma *et al.* (2001) geven een samenvatting van regionale trends, waarin alleen de Veluwe en de duinen inclusief Texel er sterk negatief uitspringen. In Drenthe en de laagveenmoerassen (dus op niet-minerale bodem!) van de Kop van Overijssel neemt de Houtsnip licht toe. In de bossen van Flevoland heeft de Houtsnip zich sinds de jaren zeventig gevestigd. In Twente, de zuidelijke IJsselvallei en delen van de Meierij in Noord-Brabant blijkt geen structurele verandering.

AANTALLEN

De opgegeven schattingen suggereren een populatie van ruim 1900 paren in 1998-2000. Dit zal bij deze moeilijk telbare soort zeker te laag zijn: 2000-3000 past beter. Eind jaren zeventig werd de populatie geschat op 3000-4500 paren.

Jan van Diermen

SUMMARY

The occurrence is difficult to assess when no special attention is paid to breeding behaviour. As insufficient fieldwork might attribute for some distributional gaps, a comparison with older data is rather precarious. Major concentrations were recorded in extensive forests and coastal dunes. The species avoids the poorest soils and has an unexplained low presence in some extensive (suitable) woodlands in the southeast (Limburg). Trends since the 1970s vary and are sometimes contradictory, declines being reported from the Veluwe area and coastal dunes, whereas numbers increased in the newly reclaimed polders of Flevoland. The breeding population in 1998-2000 is estimated at 2000-3000 bp.

Deze soort is gesponsord door: VWG Midden-Overijssel

Grutto

Limosa limosa

De Grutto broedt in de gematigde streken van West-Europa tot aan het Siberisch Laagland in Rusland. Binnen dit gebied bereikt de soort zijn hoogste dichtheid in Nederland, waar bijna de helft van de Europese populatie broedt. Duitsland, Polen, Europees Rusland en Oekraïne huisvesten eveneens veel Grutto's, terwijl ze in Engeland en Frankrijk vrijwel ontbreken. De Nederlandse Grutto's brengen de winter door langs de West-Afrikaanse kusten, in de rijstvelden en rivierdelta's van Guinee-Bissau en Senegal. Ook in Mali overwinteren Grutto's (BEINTEMA ET AL. 1995). In Nederland broeden Grutto's vooral in matig intensief gebruikte graslanden. Kruidenrijke, licht bemeste en laat gemaaide hooilanden genieten de voorkeur. Ze bieden volwassen Grutto's voedsel in de vorm van regenwormen en emelten, terwijl de kuikens er foerageren op insecten in lang gras. Meer natuurlijke habitats als natte heidevelden en hoogvenen zijn vandaag de dag niet of amper meer bezet.

VOORKOMEN

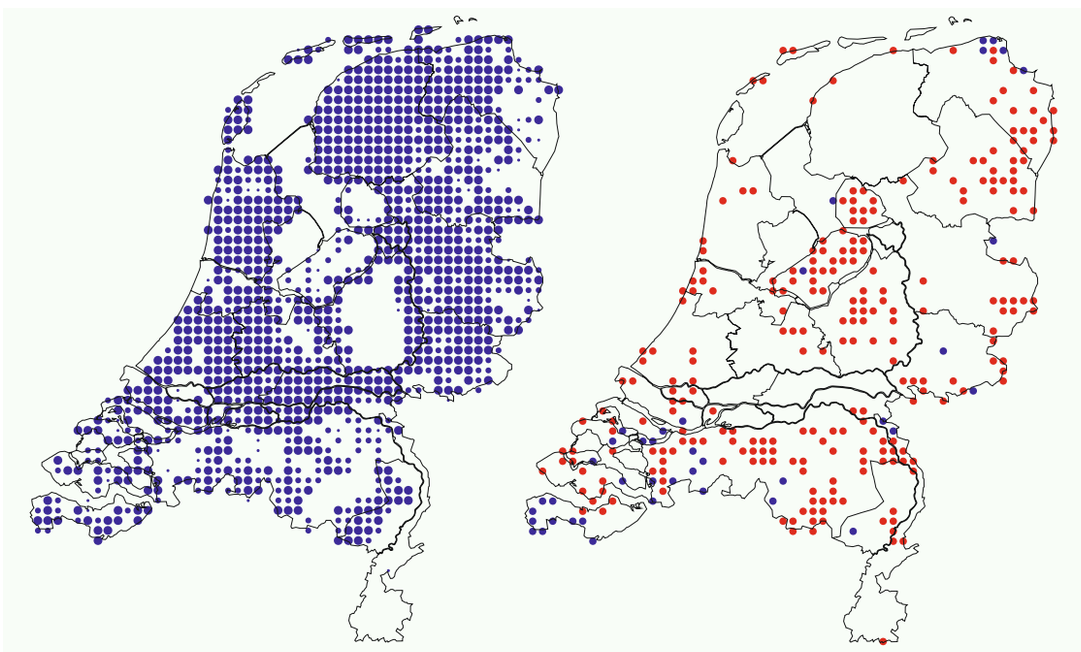
Als kenmerkende weidevogel komt de Grutto in tweederde van de atlasblokken voor. Alleen waar grasland schaars is, vertoont het verspreidingspatroon hiaten. Zo kent de Grutto in het Deltagebied een magere verspreiding en blijven broedgevallen in Flevoland grotendeels beperkt tot de overgangen naar het oude land. In de meer besloten landschappen op de zandgronden is de verspreiding versnipperd. Op de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug, in de Veenkoloniën en Zuid-Limburg laat de soort verstek gaan.

De relatieve dichtheidskaart brengt de Gruttokernen scherp in beeld. Hoge dichtheden zijn beperkt tot laaggelegen, open graslanden op vochtige tot natte klei- en veengronden. De hoofdmoot van de populatie broedt in het Lage Midden en het westelijk kleiweidegebied van Friesland, de Kop van Overijssel, de waterrijke graslandpolders benoorden het Noordzeekanaal en in de veenweiden in het Groene Hart van Holland (vooral Alblasser-, Krimpener- en Lopikerwaard en de polders rond Mijdrecht en in Rijnland). Het kleiweidegebied van Sauwerd en het Reitdiepdal in Groningen vormen eveneens verspreidingskernen, evenals de Eempolders. Buiten de genoemde gebieden zijn de dichtheden laag. Het rivierengebied kent variabele en van west naar oost afnemende dichtheden. Op de hoge gronden zijn Grutto's vrijwel alleen te vinden in open beekdalen en op jonge heideontginningen, met een armetierig voorkomen bezuiden de Grote Rivieren.

Aan het begin van de 21e eeuw is de Grutto zo bij uitstek een indicator geworden van vochtige tot natte, niet al te intensief benutte graslanden met geen of weinig storingsbronnen in de vorm van wegen, bebouwing of opgaande begroeiing. De openheid van het landschap speelt daarbij een grote rol.

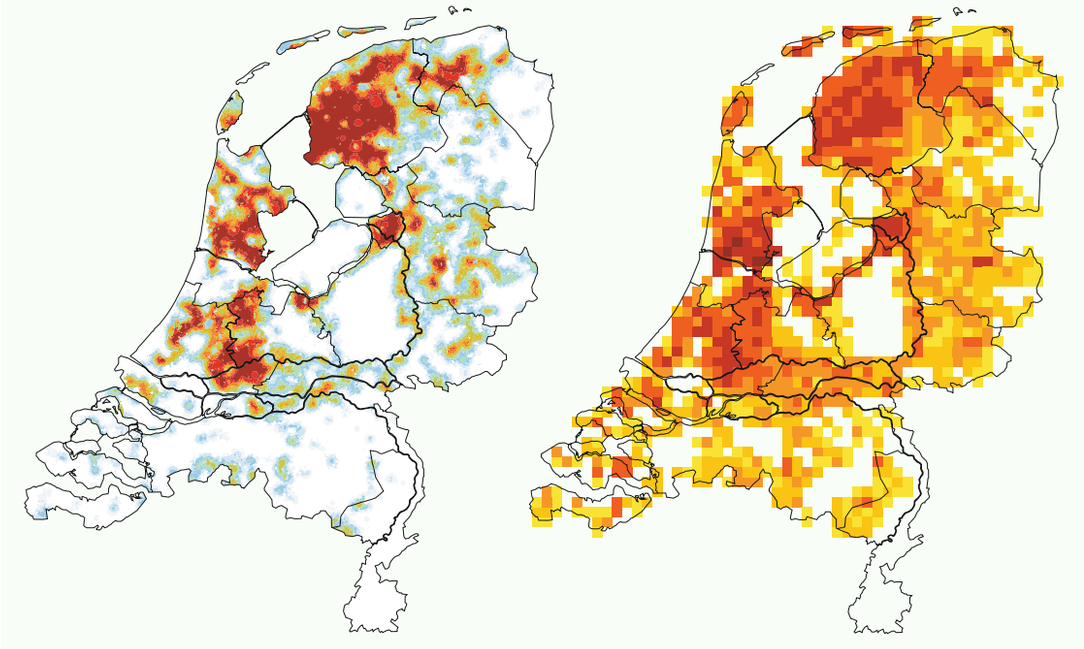
VERANDERINGEN

In de jaren vijftig en zestig van de 20e eeuw beleefde de Grutto hoogtijdagen in Nederland. De vorige atlas, waarvoor het veldwerk werd uitgevoerd in 1973-77, toont de verspreiding net voorbij deze bloeiperiode. Vanaf de jaren zestig begonnen ontwatering en intensivering van het graslandgebruik tot een sterke achteruitgang te leiden (BEINTEMA ET AL. 1995). Het verval zette door in de jaren tachtig en negentig, wat in grote delen van het land leidde tot een alarmerende afname (ALTENBURG & WYMENGA 2000, BIJLSMA ET AL. 2001). Zo liep de Drentse broedpopulatie tussen 1983-90 en 1998-2000 met 71- 77% terug (VAN DIJK & DIJKSTRA 2000) en de BMP-index van

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1147 (68%)
No. of squares
- mogelijk 46 (4%)
  possible
- waarschijnlijk 240 (21%)
  probable
- zeker 861 (75%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -215 (-17%)
No. of squares
- verdwenen 255
  disappeared
- verschenen 40
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (23%)
- 4 - 10 (26%)
- 11 - 25 (21%)
- 26 - 100 (20%)
- 101 - 500 (10%)
- > 500

halfopen cultuurlandschap in hetzelfde tijdvak met minstens 60% (VAN DIJK ET AL. 2001A). Alleen in Noord-Holland zouden de aantallen in de jaren negentig plaatselijk stabiel zijn (VOGELBESCHERMINGSWACHT ZAANSTREEK 1998).

De teloorgang van de Grutto als Nederlandse weidevogel vertaalt zich ook in het atlasbeeld. Ten opzichte van 1973-77 heeft de soort in bijna 260 blokken het veld moet ruimen, vooral in het oosten en zuiden van Nederland en in Flevoland. Dat de dichtheid elders sterk is geslonken, wordt op atlasblokniveau nog niet zichtbaar. Noemenswaardige nieuwe vestigingen zijn alleen uit het Deltagebied te melden, en betreffen deels broedplaatsen die ontstaan zijn via natuurontwikkeling in voormalige zeearmen.

De belangrijkste oorzaken voor de terugloop van de populatie zijn habitatverlies en het lage broedsucces. Jaarlijks verdwijnt, vooral door verstedelijking, ongeveer 1% van het graslandareaal (DLO-LEI & CBS 1999). Versnippering en verdichting van het landschap en het omzetten van grasland in maïsakkers leiden tot verdere inkrimping van het geschikte broedareaal. In de resterende graslanden speelt de structureel lage jongenproductie een sleutelrol. In het gangbaar gebruikte boerenland, waar naar schatting driekwart van de Gruttopopulatie broedt, is het broedsucces onvoldoende - ook met nestbescherming - om de populatie op peil te houden (TEUNISSEN 2000, SCHEKKERMAN & MÜSKENS 2001). In sommige jaren produceren Grutto's nauwelijks jongen omdat de meeste graslanden reeds halverwege de broedtijd zijn gemaaid (WYMENGA 1997). Alleen natuurreservaten en gebieden met agrarisch natuurbeheer bieden, in combinatie met nestbescherming, soelaas. De rol van predatie op het populatieniveau is nog onduidelijk. Plaatselijk is er sprake van een hoge predatiedruk. Bovendien spelen de landschappelijke veranderingen in Nederland predatoren als vossen en kraaien in de kaart. Een verdere populatiedaling ligt in het verschiet, aangezien alle genoemde oorzaken onverminderd actueel blijven.

Ook elders in het Europese broedareaal staat de populatie onder zware druk (TUCKER & HEATH 1994). In Oost-Europa hangt de teruggang vooral samen met snelle veranderingen in semi-natuurlijke gebieden (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

De schattingen voor het atlasproject komen uit op 46.000 paren, veel minder dan tot voor kort werd aangenomen. Zelfs wanneer rekening wordt gehouden met enige onderschatting, is het niet aannemelijk dat de landelijke populatie nog uit zal komen boven 45.000-50.000 paren. Dat is nog niet de helft van de 120.000 broedparen rond 1975, terwijl ook de achteruitgang ten opzichte van 1990 (85.000-100.000 paren; OSIECK & HUSTINGS 1994) opmerkelijk groot is.

Eddy Wymenga

SUMMARY

Symbol of Dutch meadows. Highest densities in the open, wet grasslands in the north and west of the country, elsewhere discontinuous distribution. Alarming downward trend since the 1970s, due to intensified farmland use (e.g. early and frequent mowing, drainage) and habitat loss caused by urbanisation. In many regions, reproductive output is presently too low to sustain population levels, despite nest-protection measures. Successful breeding is nowadays often confined to grassland reserves, where nests are left undisturbed and sufficient grassland remains available during chick-rearing. About 45,000-50,000 bp in 1998-2000 (cf. 120,000 bp in 1975).

Trend (index)

Wulp

Numenius arquata

Als broedvogel behoort de Wulp tot de meest verbreide Europese steltlopers. De grootste populaties komen voor in Groot-Brittannië en Fenno-Scandinavië (vooral Finland). De Wulp broedt zowel in zeer open als tamelijk gesloten landschappen, in Nederland tegenwoordig vooral op grasland. In zachte winters kan hij al eind januari in het territorium arriveren. Door de opvallende baltsvlucht en vérdragende zang is de Wulp gemakkelijk te inventariseren. De eileg start gemiddeld op 10 april en de nesten komen na vier weken uit. De kuikens worden in vijf weken vliegvlug. De meeste Wulpen verlaten de broedgebieden in juni-juli. Onze broedvogels overwinteren grotendeels langs de kusten van Groot-Brittannië, Frankrijk en Spanje.

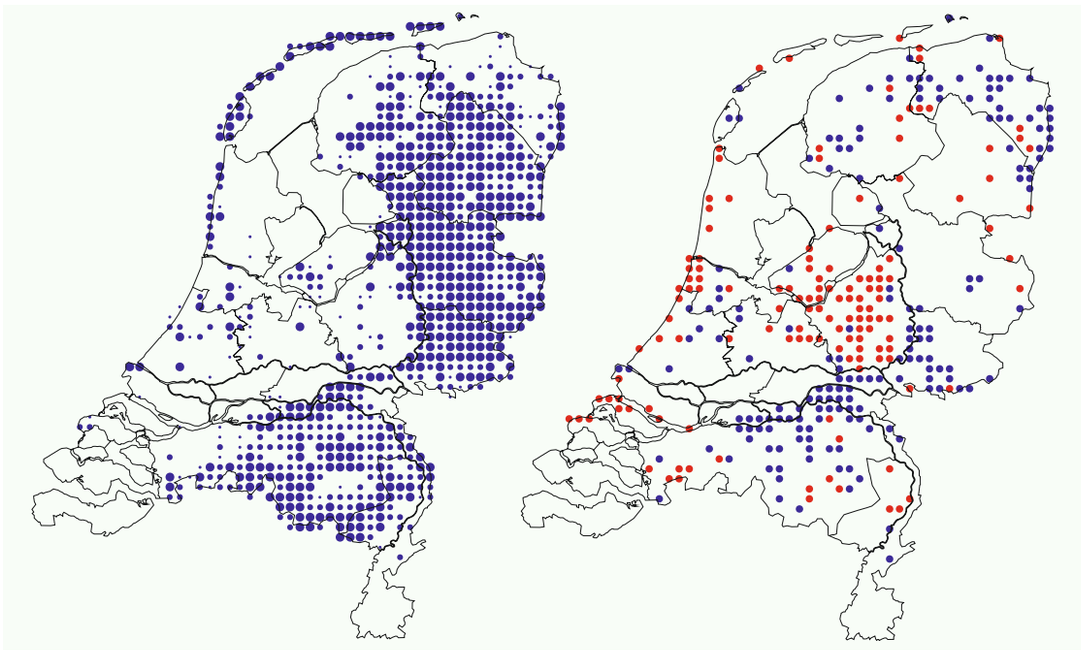
VOORKOMEN

Als zekere of waarschijnlijke broedvogel is de Wulp in bijna 730 atlasblokken (44%) vastgesteld, met nadruk op de zandgronden van Drenthe, Overijssel, de Achterhoek, het midden en oosten van Noord-Brabant en de noordelijke helft van Limburg. Goed bezet zijn ook de Waddeneilanden en enkele laagveengebieden (Zuidoost-Friesland, Noordwest-Overijssel). Kleigronden worden niet gemeden, zoals het plaatselijke voorkomen in Groningen en het rivierengebied aantoont. De verspreiding in West-Nederland is nagenoeg beperkt tot de duinen.

De relatieve dichtheidskaart benadrukt het belang van Noordwest-Overijssel. Het absolute wulpenbolwerk in Nederland is het Staphorsterveld, waar in 1982-83 439 paren op 9100 ha werden vastgesteld (gemiddeld 4,8/100 ha). Anno 2001 is deze populatie nog steeds aanwezig (G.J. GERRITSEN ONGEPUBL.). In deelgebieden hier, zoals de Olde Maten (1100 ha), loopt de gemiddelde dichtheid nog verder op (10 paren/100 ha; GERRITSEN 1985), wat ook geldt voor een deel van De Wieden (16,1 paren/100 ha; BRANDSMA 2000). Ook elders zijn Wulpen lokaal vrij talrijk, zowel in open jonge heideontginningen (westelijke Achterhoek) als op rivierklei (Maaspolders bij Oss). In natuurterreinen broeden nog maar weinig Wulpen, met uitzondering van de duinen van de Waddeneilanden.

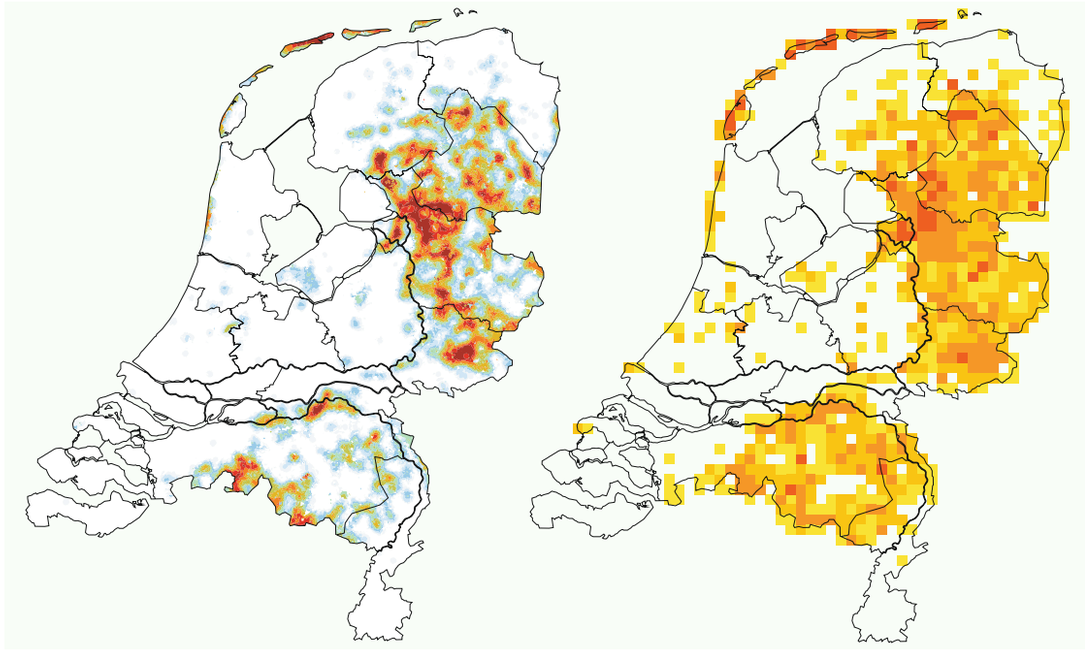
VERANDERINGEN

In de afgelopen kwart eeuw is de habitatkeus van de Wulp sterk gewijzigd, wat zich laat samenvatten met de slogan 'van heidevogel tot weidevogel'. Op de veranderingskaart is dit zichtbaar in de verdwijning van de Veluwse heidevelden en delen van de duinen, vooral ten zuiden van het Noordzeekanaal. De habitatverschuiving ten gunste van graslanden wordt slechts ten dele zichtbaar in het kaartbeeld, omdat in veel blokken met heide ook grasland voorkomt. Een opvallende areaaluitbreiding ten opzichte van 1973-77 vond plaats in het noordoosten van het land, ten noorden van de lijn Harlingen-Groningen-Emmen. Voorts koloniseerden Wulpen sommige graslanden in het rivierengebied (Betuwe, Land van Maas en Waal, Maaskant, Bergse Maas) en elders (Liemers).
De heide- en hoogveengebieden, die vanouds de broedhabitat bij uitstek voor de Wulp vormden, verloren vooral in de jaren tachtig en negentig hun betekenis. Hoe snel de afname verliep, blijkt uit het gegeven dat anno 1999 slechts 17% van de heidepopulatie in BMP-plots resteerde ten opzichte van 1984 (VAN DIJK ET AL. 2001A). De precieze oorzaak hiervan is onduidelijk. Volgens Otten (1985) was de reproductie in het Fochtelooërveen voldoende voor een stabiele populatie, maar in Zuidwest-Drenthe liep de afname van het aantal

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 810 (48%)
No. of squares
- mogelijk 82 (10%)
  possible
- waarschijnlijk 263 (32%)
  probable
- zeker 465 (57%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +36 (+5%)
No. of squares
- verdwenen 137
  disappeared
- verschenen 173
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (33%)
- 4 - 10 (38%)
- 11 - 25 (23%)
- 26 - 100 (5%)
- 101 - 500
- > 500

paren gelijk op met verminderend broedsucces. Vossenpredatie, vaak als belangrijke factor beschouwd, was vermoedelijk van ondergeschikt belang (BIJLSMA 1994B, VAN DIJK 1997). Keij (2001) schreef de afname op de Landschotse Heide in Noord-Brabant, van 30 naar 15 paren tussen 1990 en 1999, toe aan de verdwijnende openheid van het gebied door minder grootschalig beheer en vernatting. De negatieve ontwikkeling in de duinen is evenmin eenvoudig te verklaren, aangezien detailonderzoek alleen beschikbaar is uit de periode van vóór de grootste afname. Mulder & Swaan (1988) concludeerden dat de vos in het Noordhollands Duinreservaat een negatieve invloed heeft op het broedsucces, maar niet op het aantal zich vestigende Wulpen.

In cultuurlandschap is het broeden weliswaar al lang bekend, maar trad toename en vestiging in nieuwe gebieden pas op vanaf eind jaren zeventig (VAN DEN BERGH 1989). In de belangrijkste wulpenprovincie, Overijssel, namen de aantallen in 1994-2000 licht toe, met een geringe terugval aan het eind van die periode (HEINEN 2001). Door het stapsgewijs benutten van delen van het Nederlandse graslandareaal heeft de Wulp de leegloop in de natuurgebieden ondervangen. De vraag waar deze koloniserende 'graswulpen' vandaan komen, is lastig te beantwoorden aangezien het beschikbaar dispersieonderzoek niet eensluidend is. In Westfalen, Duitsland, vestigden jonge mannetjes zich gemiddeld 17,5 km van de geboorteplek en vrouwtjes 41,2 km (M.KIPP PERS. MED.) en koloniseerden ze vele nieuwe gebieden. Bij Staphorst worden echter veel geringere dispersieafstanden van gemiddeld minder dan 5 km vastgesteld (G.J. GERRITSEN ONGEPUBL.), wat ook de indruk in Noord-Brabant is (P. KEIJ PERS. MED.).

Overigens kleven er ook nadelen aan de omschakeling van natuurterreinen naar cultuurland. Hierdoor zijn Wulpen erg gevoelig geworden voor ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw en de beschikbare overheidsbudgetten voor agrarisch natuurbeheer. Verder is de dichtheid aan predatoren in het cultuurland inmiddels vergelijkbaar met die in natuurgebieden (Buizerd, vos). In Staphorst heeft de soort in 2000 en 2001 (veel) te weinig jongen kunnen produceren door een combinatie van intensieve landbouw en een hoge predatorenstand (G.J. GERRITSEN ONGEPUBL.). Ook recente BMP-cijfers suggereren stabilisatie of lichte afname. Het lijkt er op dat de Wulp in ons land de grenzen van de groei heeft bereikt.

AANTALLEN

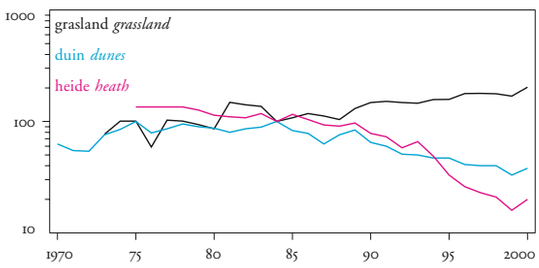
Het atlasmateriaal wijst op een landelijke populatie van bijna 6900 paren (schatting 6400-7400). Dat is aanzienlijk meer dan de geschatte 3000 paren in 1973-77 maar wijkt niet sterk af van 1979-85 (6500-8000). Overijssel, Drenthe en Noord-Brabant herbergen bijna tweederde.

Gerrit Gerritsen

SUMMARY

The distribution is concentrated in the (semi)-open grasslands of the eastern and southern Netherlands, on sand as well as peat or (more locally) clay. The majority nowadays inhabits farmland whereas traditional habitats as coastal dunes, heaths and peat moors have lost much of their significance (for reasons that are not fully understood, although poor reproduction plays a key role). The switch from natural habitats to farmland took place in the 1980s and 1990s. Recent figures suggest that the colonisation of farmland has reached its maximum. Population: 6400-7400 bp in 1998-2000 (3000 in 1973-77).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jannie Klaassen-Bakker

Tureluur

Tringa totanus

Als broedvogel is de Tureluur wijd verbreid over Eurazië. De Europese broedpopulatie, exclusief Rusland, omvat rond 350.000 paren. Hoewel de aantallen in verschillende delen van Europa achteruitgaan (Engeland, Ierland, Nederland) lijken ze elders (Scandinavië) vrij stabiel. In Nederland broedt de ondersoort *britannica*, die het gebied van Engeland tot de zuidelijke Oostzee bestrijkt. De ondersoort *robusta* (broedvogel op IJsland) en de nominaatvorm *totanus* (Scandinavië) passeren tijdens de trek (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Tureluurs eten gevarieerd, aan de kust vooral schelpdieren en zeepieren, in het binnenland ondiep in de grond verblijvende wormen, insecten en slakjes. Het nest ligt goed verscholen in een graspol. De oudervogels alarmeren niet of nauwelijks bij indringers en vertrouwen op de verscholen ligging van het nest. Het broeden vindt in Nederland vrij laat plaats. In een gemiddeld jaar is pas in de derde of vierde week van mei de helft van de kuikens uit het ei gekropen (BEINTEMA ET AL. 1995). De kuikens hebben daarna nog ruim vier weken nodig om vliegvlug te worden, begeleid door de dan fel alarmerende ouders. Na de broedtijd trekt een deel van de vogels naar de getijdengebieden van de Waddenzee en het Deltagebied, anderen trekken al vroeg naar zuidelijker gebieden. Een groot deel van de Nederlandse Tureluurs overwintert langs de kusten van Zuidwest-Europa en West-Afrika.

VOORKOMEN

Hoewel de Tureluur in drievijfde van de atlasblokken is aangetroffen, toont een blik op de kaart dat de verdeling over Nederland allesbehalve gelijkmatig is. De soort broedt vooral in open, vochtige graslanden en heeft daarbij enige voorkeur voor brakke of zoute omstandigheden (BEINTEMA & TIMMERMAN 1976). Kruidenrijke graslanden en kwelders zijn favoriet. De verspreiding in de Fries-Groningse en Utrechts-Hollandse kerngebieden op zeeklei en veen is bijna aaneengesloten. Wadden- en Deltagebied zijn eveneens goed bezet, net als delen van het rivierengebied. De zandgronden zijn duidelijk minder geliefd.

Op de relatieve dichtheidskaart komt de voorkeur voor de laaggelegen graslanden (Westerkwartier in Groningen, Lage Midden van Friesland, Zaanstreek) nog beter naar voren, net als die voor kwelders (Waddengebied, inclusief Dollard), schorren (Deltagebied, let op Saeftinge) en binnendijkse poldergebieden met brak water (hier en daar in Friesland, Noord-Holland en Zeeland). Dat de dichtheden in de polders van de Waddeneilanden, met name op Terschelling, vaak hoog zijn, komt onvoldoende tot uiting in het kaartbeeld. Oostelijk Nederland moet het met lage dichtheden doen. De Kop van Overijssel en de uiterwaarden langs de Grote Rivieren trekken daar de kar. De zandgronden ten zuiden van de Grote Rivieren zijn grotendeels verstoken van Tureluurs. Zelfs in het Maasdal broedt de soort amper. De Tureluur is kritisch ten aanzien van zijn leefgebied (BEINTEMA 1975). Dat is duidelijk te merken aan de opvallend hogere dichtheden in vochtige, kruidige weidevogelreservaten dan in het drogere en meer productieve boerenland. In de weidevogelreservaten van Friesland en Noord-Holland zijn dichtheden van 10-20 paren per 100 ha zeker geen uitzondering. In het gangbare boerenland blijven ze ook in de kerngebieden tegenwoordig meestal steken op minder dan vijf per 100 ha.

VERANDERINGEN

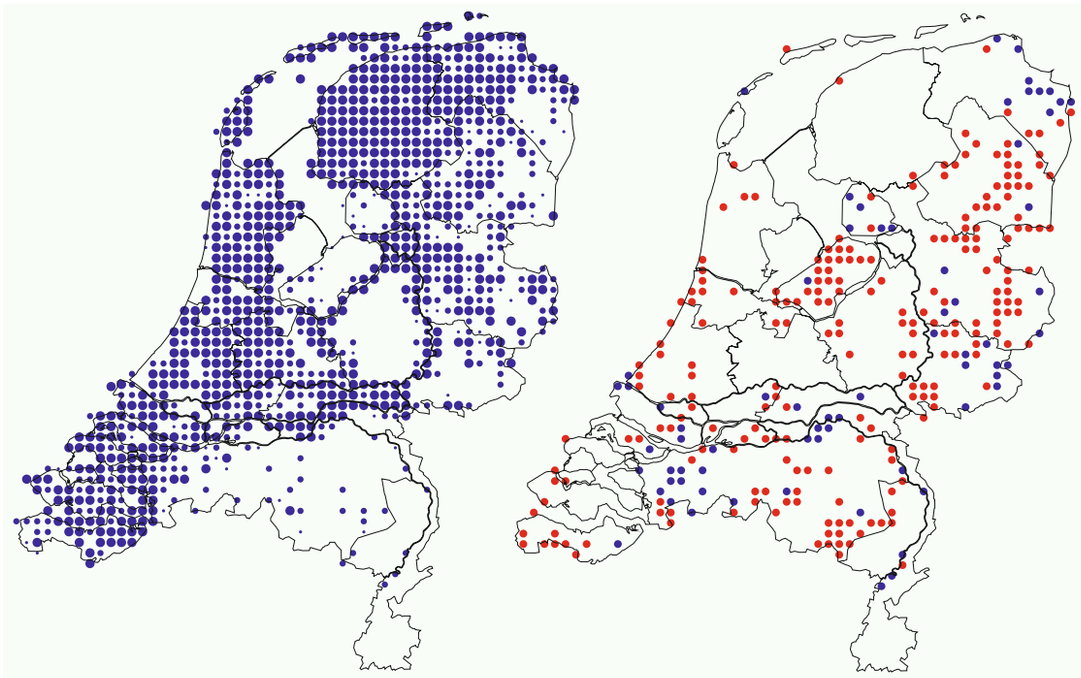
De resultaten van het atlasproject wijzen op een sinds de jaren zeventig sterk gekrompen verspreiding in Oost- en Zuid-Nederland. In Laag-Nederland is het beeld minder negatief, op Flevoland na. Het lijkt erop dat de Tureluur

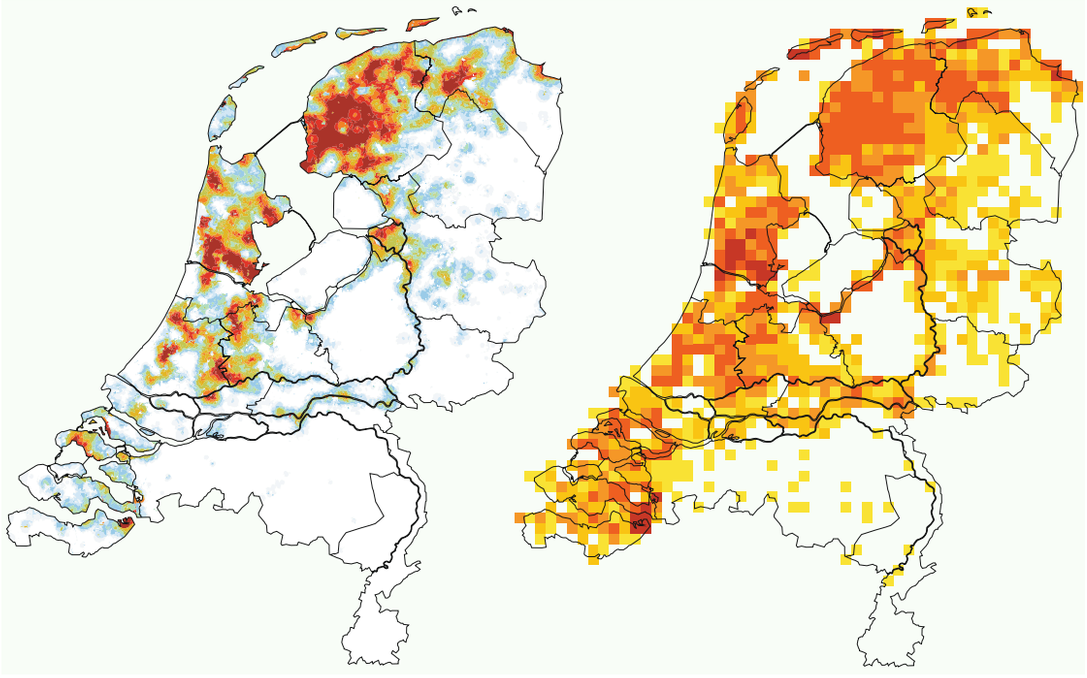
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1030 (61%)
No. of squares
- mogelijk 58 (6%)
  possible
- waarschijnlijk 277 (27%)
  probable
- zeker 695 (67%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -158 (-15%)
No. of squares
- verdwenen 227
  disappeared
- verschenen 69
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (31%)
- 4 - 10 (25%)
- 11 - 25 (21%)
- 26 - 100 (21%)
- 101 - 500 (2%)
- > 500

zich uit de minder optimale leefgebieden heeft teruggetrokken, maar zich in de kerngebieden vooralsnog handhaaft. Toch moet voor Nederland als geheel rekening worden gehouden met een afname sinds de jaren zeventig. Dit was ook de reden om de Tureluur op de Rode Lijst te plaatsen. Vooral in de jaren zestig en zeventig, parallel aan de explosief groeiende productiviteit in de landbouw, trad een gevoelige achteruitgang op in het reguliere boerenland. Mogelijk verdween in deze periode de helft van de landelijke broedpopulatie. Vanaf de jaren tachtig heeft de Tureluur zich in de Nederlandse graslanden, ondanks de verdergaande intensivering van de boerenbedrijven, redelijk gehandhaafd. De indexcijfers tonen zelfs enig herstel, maar dit is te optimistisch en wordt veroorzaakt door het hoge aandeel reservaatgebieden binnen de proefvlakken. Gegevens van de provinciale weidevogelmeetnetten wijzen erop dat de Tureluur zich in de jaren negentig in Noordwest- en West-Nederland heeft gehandhaafd of zelfs licht is toegenomen, maar in Noordoost-Nederland verder achteruitgegaan is. Als broedvogel van kwelders is de Tureluur sinds de jaren tachtig duidelijk toegenomen. Uit informatie van de Wadvogelwerkgroep FFF blijkt, dat de toename op de Friese vastelandskwelders waarschijnlijk verband houdt met verminderde begrazingsdruk. De daardoor toegenomen verruiging van de vegetatie blijkt de Tureluur als 'nestverstopper' goed te bevallen.
De Tureluur is minder kwetsbaar gebleken voor agrarische ontwikkelingen dan menigeen begin jaren tachtig dacht. Mogelijk heeft dit te maken met het foerageergedrag van oudervogels met jongen. Dergelijke families zoeken beweide percelen op maar vertoeven ook graag in greppels en slootkanten. Dit maakt ze minder gevoelig voor het geweld van de maaimachines.

AANTALLEN

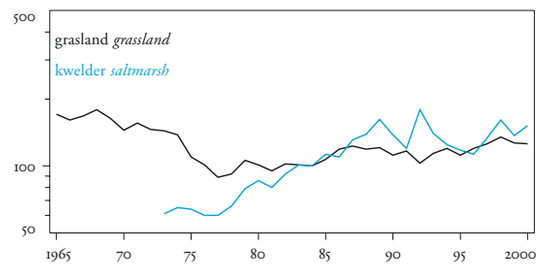
Op grond van de schattingen per atlasblok zou de huidige broedpopulatie rond 22.000 paren omvatten (marge: 20.000-25.000). Schattingen die rond 1980 en 1990 werden gemaakt, kwamen uit op omstreeks 30.000 (24.000-36.000) paren (BIJLSMA ET AL. 2001). Hoewel beide schattingen methodologisch niet vergelijkbaar zijn, is de suggestie van afname vermoedelijk wel reëel.

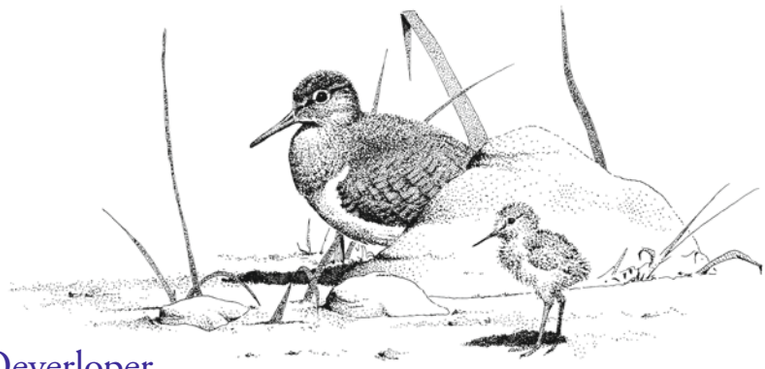
Freek Nijland (Weidevogelmeetnet Friesland)

SUMMARY

Strong emphasis on the lowlands, both in coastal (saltmarshes) as more inland areas (wet grasslands on clay or peat soils). Former, rather discontinuous distribution on the higher grounds has been swept away since the 1970s. In the core areas, numbers in farmland dropped markedly since the 1970s (due to intensified farmland use), but stabilised somewhat in the past decade (despite ongoing intensification). Numbers on many saltmarshes increased with decreasing grazing pressures. About 20,000-25,000 bp in 1998-2000 (24,000-36,000 around 1980 and 1990).

Trend (index)

Oeverloper

Actitis hypoleucos

De Oeverloper broedt in vrijwel geheel Europa met uitzondering van IJsland. Het voorkomen strekt zich uit tot in Siberië en omvat gebieden van zeeniveau tot hoog in de bergen. De soort nestelt vrijwel altijd in de buurt van water, langs meren, plassen, beken en rivieren. In het laatste geval kunnen zowel snelstromende rivieren benut worden als trage laaglandrivieren. Bedrijvig lopend langs de stenige, zandige of slikkerige oevers van deze wateren - het is duidelijk waar de soort zijn naam aan dankt - worden insecten opgepikt. Het nest wordt bij voorkeur verstopt onder oeverstruiken maar ligt soms tamelijk open tussen de vegetatie. De jongen zijn nestvlieders die zich bij het minste of geringste onraad onder oevervegetatie onzichtbaar maken. Het merendeel van de Europese Oeverlopers overwintert in Afrika.

VOORKOMEN

Oeverlopers zijn gemeld uit 69 atlasblokken (4%). In bijna tweederde van de gevallen gaat het echter om mogelijke broedvogels. Dit zal, vooral buiten het rivierengebied, hoofdzakelijk late doortrekkers betreffen. Het aantal atlasblokken met zekere of waarschijnlijke broedgevallen (26) geeft daarom een meer realistische indicatie van het broedvoorkomen, al is dit getal wellicht aan de lage kant. Zo komt het voorkomen langs de IJssel wat mager over, aangezien geschikte broedhabitat aldaar volop aanwezig lijkt. Wellicht zijn de tellers hier te kritisch geweest of vond er onvoldoende onderzoek plaats in juni. Dit is immers dé maand om Oeverlopers te inventariseren, mede door het vrijwel ontbreken van doortrekkers in die periode (YALDEN & HOLLAND 1993, LENSINK 2000).

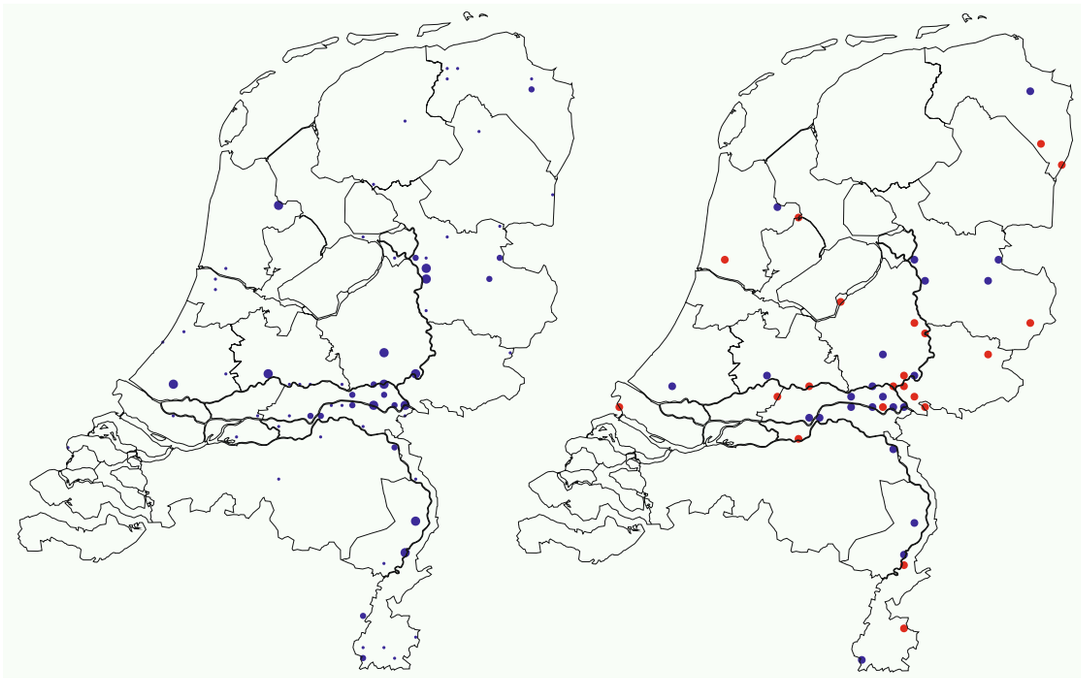
Met deze kanttekening in het achterhoofd kunnen de Grote Rivieren als het verspreidingsgebied bij uitstek van de Oeverloper in Nederland worden aangemerkt. De meeste broedgevallen van de jaren negentig zijn vastgesteld langs de Rijn, Waal en Limburgse Maas. Het natuurontwikkelingsgebied Meinerswijk bij Arnhem vormt daarbij de enige vrijwel jaarlijks bezette locatie. Toch dienen broedgevallen buiten dit verspreidingsgebied nooit bij voorbaat te worden uitgesloten. Dit wordt aangetoond door zekere broedgevallen in de atlasperiode langs een vijver op de Hoge Veluwe (1998), bij de Ackerdijkse Plassen in Zuid-Holland (1998), de IJsselmeerkust bij Onderdijk, even ten zuiden van Medemblik (1999) of, het meest a-typisch, open en bloot op een industrieterrein bij Venlo (2000). Ook in voorgaande jaren werden op verrassende locaties broedgevallen vastgesteld.

De kans om broedende Oeverlopers tegen te komen is het kleinst in de drie noordelijke provincies en in Flevoland, Zeeland en Noord-Brabant.

VERANDERINGEN

In de vorige atlas werden relatief veel waarschijnlijke (en mogelijke) broedgevallen gemeld buiten het rivierengebied, zoals in Zuidoost-Groningen, Twente en de Achterhoek. Op grond van de huidige kennis van voorkomen en broedbiologie kan het merendeel van deze gevallen als vermoedelijke doortrekkers worden bestempeld. Daar staat tegenover dat de huidige verspreidingskaart meer meldingen vertoont langs Rijn en Waal. Dit wordt beoordeeld als een reële toename.

Hoewel vergelijking van de verspreiding in beide atlassen dat nog niet doet vermoeden, is het aantal broedende Oever-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 69 (4%)
No. of squares
- mogelijk 43 (62%)
  possible
- waarschijnlijk 14 (20%)
  probable
- zeker 12 (17%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +2 (+9%)
No. of squares
- verdwenen 21
  disappeared
- verschenen 23
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (92%)
- 4 - 10 (8%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

lopers in Nederland de afgelopen decennia toegenomen. Dit blijkt goed uit het aantal bekend geworden waarschijnlijke en zekere broedgevallen per jaar. Ging het in de jaren zeventig en tachtig om 0-1 meldingen per jaar, in het begin van de jaren negentig liep dit op tot 1-4 en medio jaren negentig tot 3-11 (ERHART 1994, 1997). Hoewel deze toename deels een gevolg kan zijn van intensiever onderzoek, bestaat er vermoedelijk ook een link met het starten van natuurontwikkelingsprojecten in Nederland, in het bijzonder in het rivierengebied. Het door graafwerk toegenomen aantal meters oeverlengte is gunstig voor deze soort; ruigtekruiden en wilgenopslag langs deze oevers bieden goede nestgelegenheid terwijl slikranden voor foerageermogelijkheden zorgen. Vooral in een droog broedseizoen is er tegenwoordig betrekkelijk veel broedgelegenheid voorhanden in het rivierengebied (ERHART 1997).

De herkomst van de in Nederland broedende Oeverlopers is onduidelijk. Het is niet waarschijnlijk dat de toename in Nederland een gevolg is van overloop uit aangrenzende gebieden. Langs de Rijn in het aangrenzende deel van Duitsland broeden Oeverlopers alleen bij uitzondering, en de kleine populatie in de Belgische Ardennen lijkt niet erg te floreren. De dichtstbijzijnde omvangrijker broedpopulatie bevindt zich in Noordoost-Frankrijk. In geen van de ons omringende landen wordt overigens melding gemaakt van een toename als broedvogel (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

In 1998-2000 werden 6, 2 resp. 2 zekere broedgevallen gemeld en 6, 4 resp. 3 waarschijnlijke broedgevallen. Naar schatting komen er jaarlijks 5-10 paren tot broeden in Nederland. Hoewel deze schatting overeenkomt met die medio jaren zeventig is de Oeverloper in Nederland sindsdien toegenomen, aangezien de oude schatting te hoog was (0-3 is beter).

Fokko Erhart

SUMMARY

Probable and confirmed breeding was recorded in 26 atlas squares (most of the possible records will concern migrants), with emphasis on the river area. Numbers have grown from 0-1 confirmed or probable breeding records/year in the 1970s and 1980s to 1-11 in the early and mid-1990s. Although more thorough investigations may account for part of the increase, it is thought that the species has benefited from recent renaturation projects, offering favourable nesting opportunities. In 1998-2000 12, 6 and 5 bp were recorded, respectively.

Grutto
Limosa limosa
Dat deze oer-Hollandse weidevogel de laatste jaren alarmerend snel in aantal afneemt, stemt natuurbeschermers zorgelijk. Onduidelijk is of maatregelen als habitatverbetering en nestbescherming het tij nog kunnen keren.
(zie pagina 220-221)

Tureluur
Tringa totanus
De Tureluur is druk doende zich terug te trekken als broedvogel uit Hoog-Nederland. In de weidegebieden van het westen handhaaft de soort zich goed, terwijl de dichtheid op schorren en kwelders onverminderd hoog blijft.
(zie pagina 224-225)

Scholekster
Haematopus ostralegus
Met een presentie van 92% is de Scholekster, na de Kievit, de meest verspreid broedende steltloper van Nederland. Zijn fenomenale aanpassingsvermogen ten spijt beginnen de aantallen recent duidelijk af te nemen.
(zie pagina 198-199)

Kemphaan
Philomachus pugnax
De ten tijde van de vorige atlas al volop ingezette afname van de Kemphaan heeft zich voortgezet. De laatste bolwerken in Friesland en benoorden Amsterdam zullen, als het zo doorgaat, bij een volgende atlas wellicht verleden tijd zijn.
(zie pagina 214-215)

Zwartkopmeeuw

Larus melanocephalus

Tot in de jaren dertig en veertig van de 20e eeuw bleef het broedgebied van de Zwartkopmeeuw vrijwel beperkt tot de noordwestelijke Zwarte Zeekust van Oekraïne. Sindsdien zijn in het Middellandse Zeegebied forse kolonies ontstaan in Turkije, Griekenland, Italië en Zuid-Frankrijk. Westwaartse expansie vanuit de Zwarte Zee werd merkbaar vanaf 1950, eerst in Hongarije, daarna in Duitsland en België en sinds begin jaren zeventig ook in Nederland. Tegenwoordig wordt regelmatig en in toenemende mate gebroed in de meeste Midden-Europese landen en in Denemarken, Engeland en Frankrijk (MEININGER & FLAMANT 1998). In West-Europa broedt de Zwartkopmeeuw meestal in gemengde kolonies met Kokmeeuwen, soms nabij Stormmeeuwen. Buiten West-Europa komen gemengde kolonies voor met diverse soorten meeuwen en sterns. In Nederland foerageert de soort hoofdzakelijk in open landbouwgebieden, vooral op regenwormen en emelten (MEININGER ET AL. 1991). Nederlandse broedvogels overwinteren vooral langs de Atlantische kusten van Engeland, Frankrijk, Spanje en Portugal, terwijl kleine aantallen de kusten van Marokko en de westelijke Middellandse Zee bereiken (MEININGER ET AL. 1999B).

VOORKOMEN

Van de aanwezigheid van Zwartkopmeeuwen in kokmeeuwkolonies is alleen een goed beeld te krijgen door het systematisch bekijken en tellen van alle nesten. Nesten van Zwartkopmeeuwen zijn vrij eenvoudig te onderscheiden van die van de Kokmeeuw door de wat grotere eieren met lichte grondkleur en een typerend patroon van vlekken en lijntjes. Het fijnere nestmateriaal bevat vaak veel mos. Schattingen gebaseerd op rondvliegende vogels zijn vrijwel altijd (veel) te laag. Aan de andere kant bezoeken doortrekkende en rondzwervende paren regelmatig kokmeeuwkolonies zonder hier tot broeden te komen. Hierdoor zullen de meeste meldingen van mogelijke (en enkele van waarschijnlijke) broedvogels geen betrekking hebben op daadwerkelijke broedgevallen. Niet alle broedplaatsen zijn jaarlijks bezet, terwijl de aantallen in veel kolonies sterk variëren van jaar tot jaar. De verspreidingskaarten geven dus een wat geflatteerd beeld.

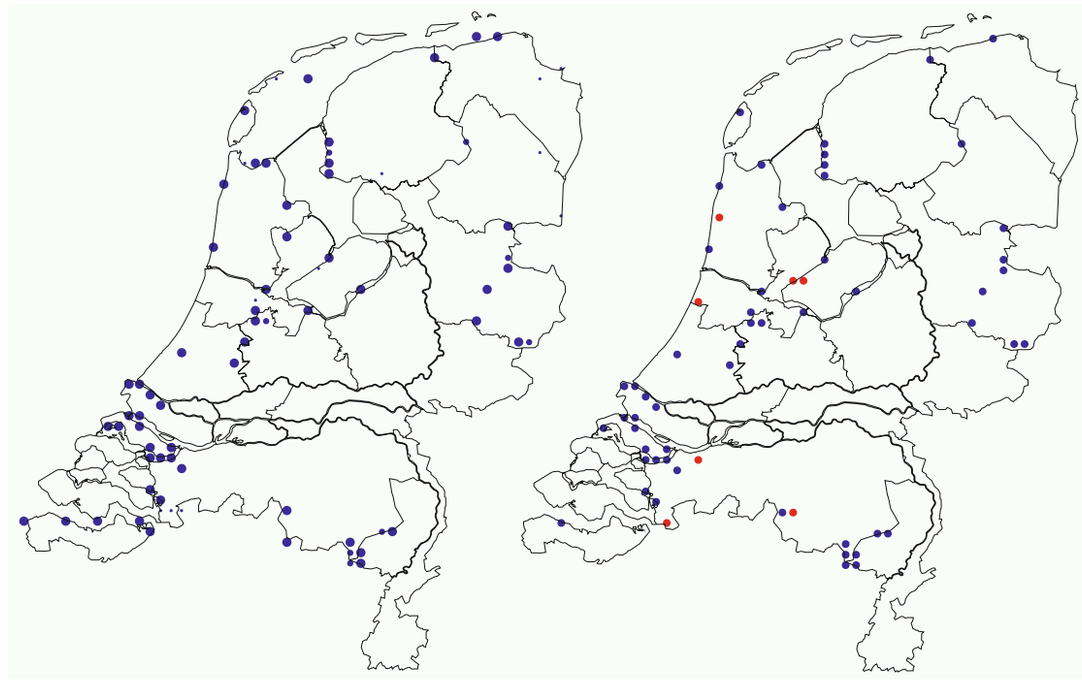
Zwartkopmeeuwen zijn in 1998-2000 als zekere of waarschijnlijke broedvogel vastgesteld in 64 atlasblokken (4%). Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in de westelijke helft van Nederland, met een duidelijke concentratie in het Deltagebied. Veel schaarser werd de soort elders in het land aangetroffen, waarbij vooral het schamele voorkomen in het Waddengebied tegenvalt, gelet op de grote aantallen Kokmeeuwen die daar broeden. Uit de kaart met de aantalsschattingen blijkt nog veel duidelijker dat het Deltagebied het overgrote deel van de Nederlandse Zwartkopmeeuwen huisvest. In verschillende atlasblokken hier zijn zelfs meer dan 100 paren aangetroffen. In het Haringvliet broedden in 2000 118 paren op de eilanden van de Scheelhoek terwijl het Volkerakmeer drie kolonies met meer dan 100 paren kende, alle op recent aangelegde eilanden: de Hellegatsplaten (334, 198 en 27 paren in 1998-2000), de Dintelse Gorzen (max. 291 paren in 2000) en de Nieuwkooper Eilanden bij Oude Tonge (max. 116 paren in 2000). Andere omvangrijke kolonies in het Deltagebied werden aangetroffen op een fabrieksterrein in Europoort (46 paren in 1999 en 2000), op een vloeiveld van een suikerfabriek nabij Stampersgat (90 paren in 2000), op enkele aangelegde eilandjes nabij de Kreekraksluizen (65 paren in 2000), op het Zuidgors bij Ellewoutsdijk (50 paren in 2000) en in Het Zwin (57 paren in 1999) (MEININGER &

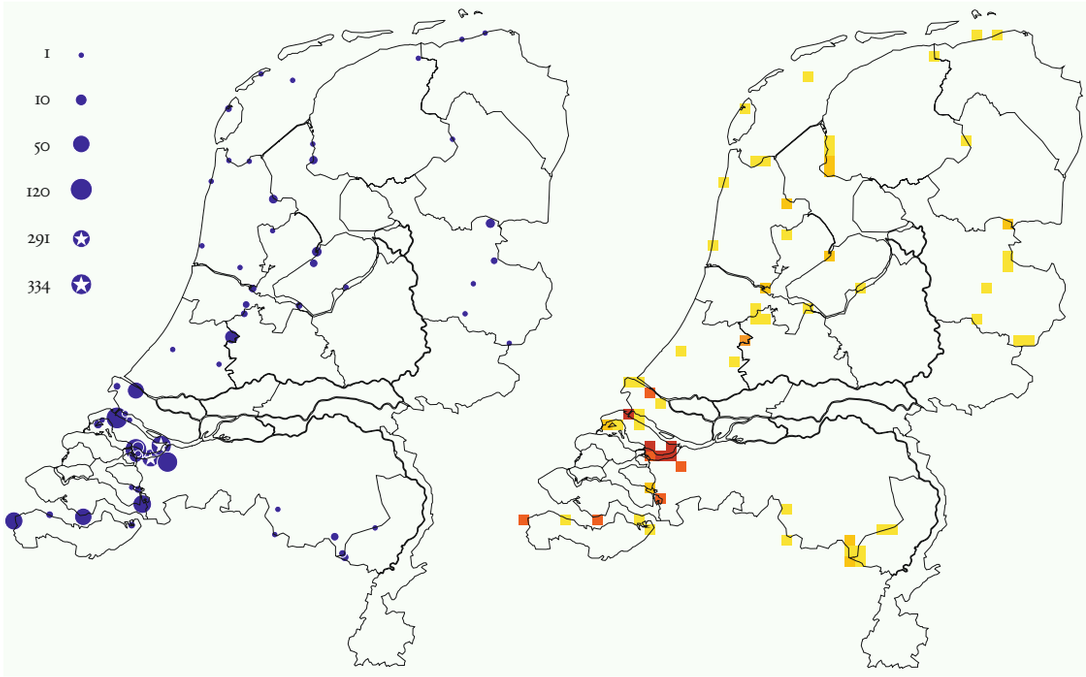
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 76 (5%)
No. of squares
- mogelijk 12 (16%)
  possible
- waarschijnlijk 8 (11%)
  probable
- zeker 56 (74%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +47 (+522%)
No. of squares
- verdwenen 7
  disappeared
- verschenen 54
  new

STRUCKER 2001). De grootste kolonie buiten het Deltagebied, de Nieuwkoopse Plassen, telde 21 paren in 1999.

VERANDERINGEN

In 1973-77 broedde de Zwartkopmeeuw met zekerheid in acht atlasblokken en in één blok waarschijnlijk. Het ging toen om maximaal 7-8 paren in Nederland. Sindsdien verdween de soort onder meer uit een atlasblok in het duingebied van Noord-Holland, waar vroeger regelmatig enkele paren tussen Stormmeeuwen nestelden. Kort na de vorige atlasperiode begon de Zwartkopmeeuw aan zijn stormachtige verovering van Nederland. De aantallen namen eerst langzaam toe tot 10 paren in 1980, waarna sprongen plaatsvonden tot 27 paren in 1983, 64 in 1989 en 92 in 1990 (MEININGER & BEKHUIS 1990). In de jaren negentig zette de toename gestaag door, waarbij steeds 90-95% van de Nederlandse populatie in het Deltagebied werd vastgesteld. Blijkbaar kwam juist hier de gewenste combinatie voor van aantrekkelijke broedplaatsen, vooral in de vorm van recent aangelegde eilanden, en rijke foerageergebieden (MEININGER & FLAMANT 1998). De groei van de Nederlandse populatie is vermoedelijk vooral het resultaat van een forse jongenproductie (opvallend, aangezien veel kokmeeuwkolonies slechte broedresultaten kennen) en grote overleving van volwassen en jonge vogels. Kleurringonderzoek heeft aangetoond dat ook immigratie plaatsvindt van vogels afkomstig uit vrijwel alle Europese broedgebieden, inclusief Oekraïne, Hongarije, Italië en Frankrijk. Overigens vindt ook emigratie plaats van in Nederlandse geboren of ooit broedende vogels (P.L. MEININGER ONGEPUBL.).

Ook in België, waar tot 1990 waarschijnlijk nooit meer dan 20 paren broedden, verliep het gezwind. In 1998 waren er 275 broedparen, de meeste bij Antwerpen, net over de grens met Nederland. Er vindt veelvuldig uitwisseling plaats tussen de Nederlandse en Belgische broedpopulaties, die in feite één geheel vormen (MEININGER & FLAMANT 1998). In Duitsland nam de broedpopulatie toe van 10 paren in de jaren zeventig tot 66 paren in 1998 (BOSCHERT 1999).

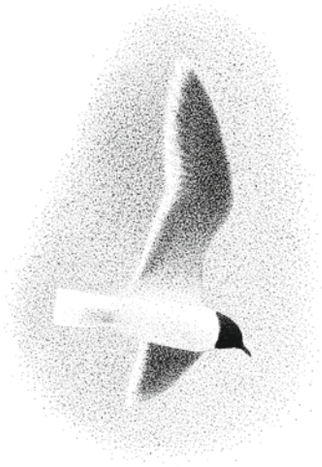
AANTALLEN

In de atlasjaren 1998-2000 broedden er minimaal 416, 475 resp. 850 paren in Nederland, waarvan 383, 427 en 816 in het Deltagebied (VAN DIJK ET AL. 2001B, MEININGER & STRUCKER 2001). In 2001 werden in het Deltagebied ruim 1100 paren vastgesteld (RIKZ ONGEPUBL.), zodat de Nederlandse populatie toen waarschijnlijk rond 1150 paren telde.

Peter L. Meininger

SUMMARY

Most pairs breed in colonies of Black-headed Gull. The Delta area holds over 90% of the Dutch population and several colonies of over 100 bp (largest at Hellegatsplaten, 334 in 1998). Elsewhere, only one colony exceeded 10 bp. Population growth since the 1970s (7-8 bp in 1973-77) was spectacular: 10 bp in 1980, 92 in 1990 and 416, 475, 850 and *c.* 1150, respectively, in 1998-2001. High breeding success (especially when compared to Black-headed Gull), high survival of adult and immature birds and immigration may account for this increase. Ringing has shown close links with the Belgian population and, to a lesser extent, with colonies elsewhere in Europe.

Dwergmeeuw

Larus minutus

Hoewel Dwergmeeuwen op trek een gewone verschijning zijn in ons land, is broeden eerder als incidenteel aan te merken. De dichtstbijzijnde broedplaatsen vinden we in Finland en de Baltische staten. De Nederlandse broedgevallen concentreren zich in Friesland en Groningen, en betreffen vrijwel altijd terreinen met pioniersvegetaties zoals kwelders, schaars begroeide zandplaten en recent ingepolderde gebieden (KOKS 1998B). Meestal zoeken Dwergmeeuwen daarbij de directe omgeving op van Kokmeeuwen, Kluten of sterns, wat de weinig agressieve Dwergmeeuwen voordelen biedt bij de verdediging tegen eventuele predatoren.

VOORKOMEN

Tijdens de atlasperiode werden broedgevallen van Dwergmeeuwen gemeld van zes locaties (VAN DIJK ET AL. 2000, 2001B, MEININGER ET AL. 1999A). Van een min of meer jaarlijks voorkomen was alleen sprake rond het Lauwersmeer en langs de Friese IJsselmeerkust. In het Lauwersmeer werden in 1998-2000 resp. 3, 3 en 2 broedparen geteld. De nesten van deze vogels waren gesitueerd op de kwelder van de Westpolder (GR) en in de Bandpolder en Ezumakeeg (FR), aan de westzijde van het gebied. Langs de Friese IJsselmeerkust werden nesten gevonden op de Mokkebank in 1998 (2) en 1999 (3); in 2000 zijn hier drie alarmerende paren gezien. Buiten deze twee gebieden waren er meldingen van de Hellegatsplaten in het noordelijk Deltagebied (1998: twee nesten) en op het eiland De Visdief in het Gooimeer (1998: paar met nestmateriaal). In geen enkel geval werd succesvol gebroed. Net als bij de Dwergmeeuwen die in de jaren zeventig en tachtig in het Lauwersmeer nestelden, ging het vermoedelijk vooral om jonge en onervaren vogels (KOKS 1998B).

VERANDERINGEN

De huidige broedgevallen van Dwergmeeuwen vormen het relict van een wat omvangrijker optreden in de jaren zeventig en tachtig. In die periode broedde de soort geregeld in het Lauwersmeer, tot maximaal 61 paren, verdeeld over vijf kolonies, in 1978 (VEEN 1980, ALTENBURG ET AL. 1985). Door de voortschrijdende vegetatiesuccessie verdween de soort er in 1991, om vervolgens in 1999 weer op te duiken in de pas ingerichte Ezumakeeg. Afgezien van de gevallen op de kwelders van de Groningse kust en op de Mokkebank broeden Dwergmeeuwen tegenwoordig vaak in door menselijk handelen ontstane terreinen, waartoe naast de Ezumakeeg ook de Hellegatsplaten moeten worden gerekend. Zowel het ontbreken van succesvolle broedgevallen als de snelle vegetatiesuccessie van dergelijke gebieden bieden de Dwergmeeuw op termijn waarschijnlijk weinig perspectieven om als broedvogel vaste grond onder de voeten te krijgen in Nederland.

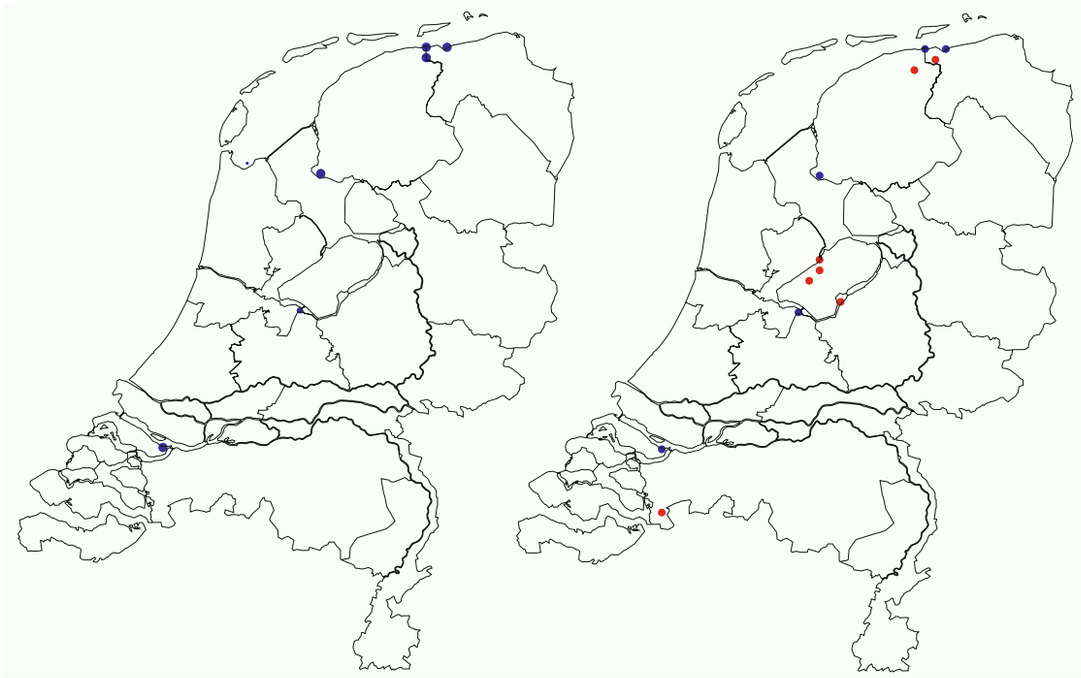
AANTALLEN

In 1998-2000 werden 8, 6 resp. 5 broedparen gemeld.

Kees Koffijberg

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 7 (0%)
No. of squares
- mogelijk 1 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 1 (14%)
  probable
- zeker 5 (71%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -2 (-25%)
No. of squares
- verdwenen 7
  disappeared
- verschenen 5
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

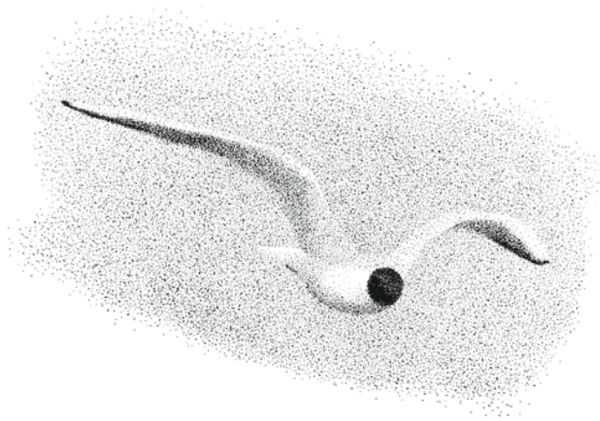
- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

SUMMARY

In 1998-2000 only 8, 6 and 5 bp, respectively. More or less annual breeding took place around the reclaimed polder Lauwersmeer, near the Wadden Sea, and along the Frisian coast of Lake IJsselmeer (Mokkebank). At Lauwersmeer, a few small colonies established during the 1970s and 1980s (maximum of 61 bp in 1978), but these had become extinct by 1991. All breeding pairs in 1998-2000 failed. Often, breeding pairs consist of birds which breed for the first time, and fail because of lack of breeding experience.

Dwergmeeuw
Larus minutus
Het beste jaar voor Dwergmeeuwen binnen de atlasperiode was 1998, toen acht broedgevallen werden vastgesteld. Een daarvan betrof een paar op de Hellegatsplaten; op 27 mei, toen deze foto werd genomen, broedde de vogel op vier eieren.

Kokmeeuw

Larus ridibundus

Binnen Europa, waar hij in geen land ontbreekt, zijn de gebieden rond de Botnische Golf, Oost- en Noordzee het dichtst met Kokmeeuwen bevolkt: ongeveer één miljoen paren. De Nederlandse broedvogels worden in de winter teruggemeld uit de kustgebieden van Nederland en Engeland tot Noord-Afrika en de westelijke Middellandse Zee. Hun plaats wordt opgevuld door broedvogels uit het Oostzeegebied. De broedvogels foerageren veel op grasland en duiken in groten getale op tijdens het ploegen en mesten. Het voedsel bestaat overwegend uit regenwormen, kleine vis, emelten en andere insecten(larven). Bekend is ook het opvallende gedrag dat Kokmeeuwen vertonen wanneer ze op vliegende mieren jagen. Langs de kust verorberen Kokmeeuwen bovendien garnalen, wadpieren en ander marien voedsel. De broedplaatsen worden in maart-april bezet. In mei wordt er volop gebroed en de jongen vliegen gewoonlijk in juni uit.

VOORKOMEN

Kokmeeuwen nestelen in Nederland in kolonies op kwelders en schorren, in duinen, moerassen, vennen en aangelegde gebieden zoals opspuitterreinen, waterbassins en haventerreinen. Vestigingen op daken van gebouwen zijn uitzonderlijk (VELDKAMP 1996). Als kolonievogel is de soort, ondanks zijn talrijkheid, maar uit 18% van de atlasblokken gemeld als zekere of waarschijnlijke broedvogel. De enkele tientallen blokken met meldingen van mogelijk broeden hebben betrekking op meeuwen van nabije kolonies, want als ze ergens broeden, zijn Kokmeeuwen niet moeilijk vast te stellen.

De kustprovincies zijn het dichtst bezet, met concentraties in het Waddengebied, Midden-Groningen, het Lage Midden van Friesland en van daaruit doorlopend tot Noordwest-Overijssel, in de Zaanstreek, rondom Amsterdam, in het Utrechts-Hollandse plassengebied en het Deltagebied. De duinen tussen Den Helder en Hoek van Holland zijn, op een enkele kleine vestiging na, geheel leeg. In het IJsselmeergebied zijn vooral de Friese en Noord-Hollandse kust favoriet, net als de eilanden in de Randmeren. Dieper in het binnenland bewonen Kokmeeuwen vooral streken met veel vennen en veenplassen in Drenthe, Zuidoost-Friesland, Twente, Noord-Brabant en Noord-Limburg. Elders op de hoge gronden van het binnenland broeden nauwelijks Kokmeeuwen, en dat geldt - tegen de verwachting in - ook voor het stroomgebied van de Grote Rivieren.

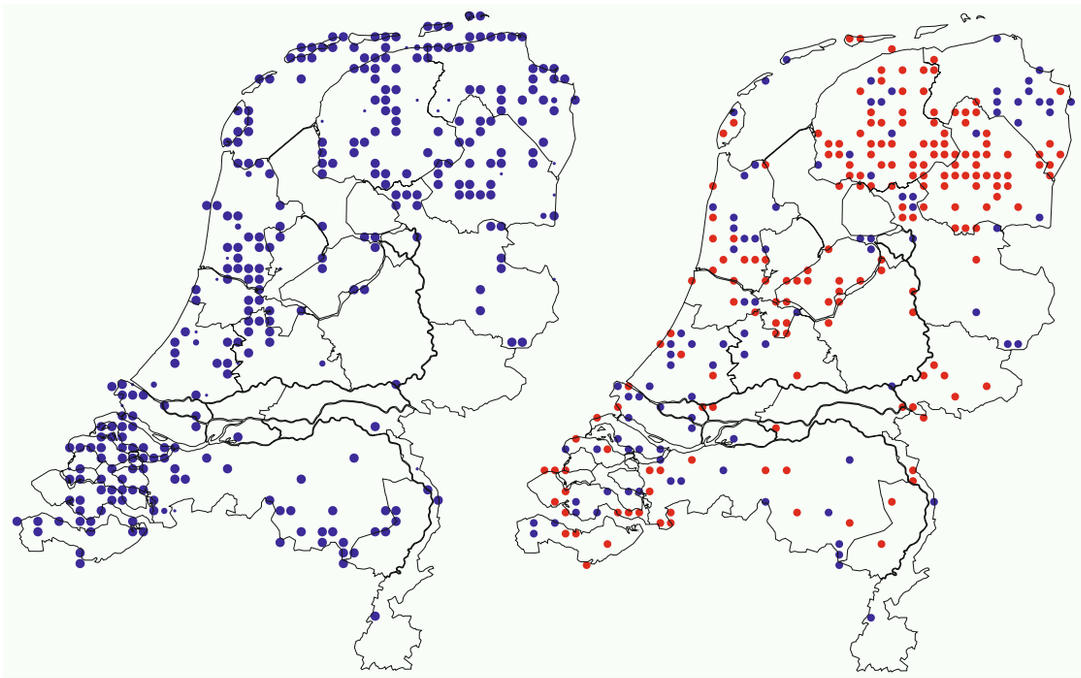
Het Waddengebied herbergt met ruim 60.000 paren in de atlasperiode 43% van de landelijke populatie. De grootste kolonies in 1998-2000 lagen op Griend (25.000 paren) en op de kwelders langs de kust van Groningen, Friesland en Noord-Holland (25.000). Het Deltagebied is met 22.000 paren goed voor 17% van het landelijke totaal. De grootste kolonies, met maxima van 3500-4500 paren, liggen hier bij Europoort, op Zuid-Beveland en in het Volkerak- en Grevelingenmeer. In de rest van Nederland overtreffen de vestigingen in de Nieuwkoopse Plassen (8000 paren), de Oude Venen bij Eernewoude (7500) en de Workumerwaard (7000) de kolonies elders, die doorgaans enkele tientallen tot honderden paren tellen. De 25 bezette atlasblokken in Drenthe stellen qua aantal weinig voor: 3500 paren, met meer dan de helft in één kolonie. Het zandgebied van Noord-Brabant en Noord-Limburg is met 22 atlasblokken iets minder bedeeld, maar het totaal komt met 8600 paren hoger uit. Dit gebied telt vier kolonies met ieder 1000-3000 paren.

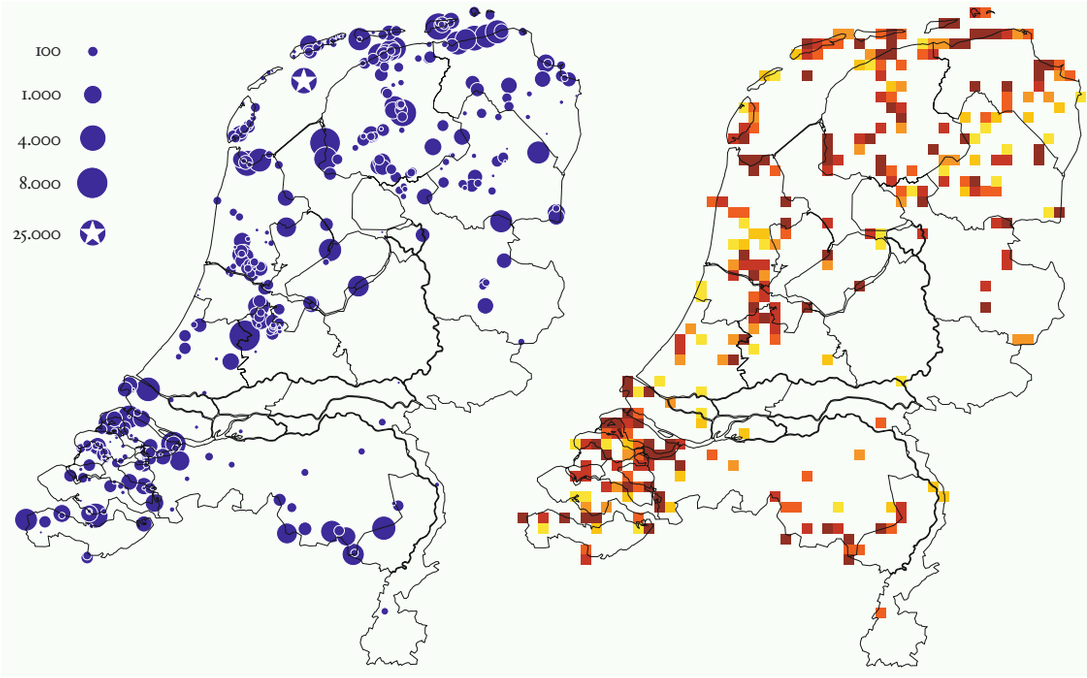
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 314 (19%)
No. of squares
- mogelijk 21 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 9 (3%)
  probable
- zeker 284 (90%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -83 (-24%)
No. of squares
- verdwenen 181
  disappeared
- verschenen 98
  new

◀◀ **Kolonies (paren)**
Colonies (pairs)

◀ **Aantalsschatting (paren)**
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (12%)
- 4 - 10 (9%)
- 11 - 25 (12%)
- 26 - 100 (17%)
- 101 - 500 (21%)
- > 500 (29%)

VERANDERINGEN

In vergelijking met 1973-77 is de Kokmeeuw als broedvogel uit ruim 180 atlasblokken verdwenen, terwijl in 1998-2000 bijna 100 blokken nieuw bezet waren. Per saldo is de verspreiding met 24% gekrompen.

In het Waddengebied zijn de aantallen in 1998-2000 ongeveer gelijk aan die in 1973-77, maar elders in het land bedraagt de teruggang in doorsnee 40%. De grootste klappen zijn gevallen in Drenthe, het binnenland van Friesland en in Flevoland. Maar er is in de tussentijd ook winst geboekt, bijvoorbeeld in Groningen, Noord- en Zuid-Holland en Zeeland (VAN DIJK 1998B).

De recente afname in Nederland vindt een parallel elders in Noordwest-Europa (KÄLLANDER 1996, HELDBJERG 2001). Onderzoek naar het broedsucces in Nederland in 1995-2001 toont aan dat de broedvogels van Griend redelijk tot goed presteren, en dit geldt ook voor sommige andere kolonies in het Waddengebied. De score bedraagt 0,8 tot 1,4 jong per paar, terwijl één jong per paar gezien wordt als een minimum om de populatie op peil te houden. In het binnenland pakt het broedsucces steevast dramatisch laag uit. Niet zelden produceren hele kolonies amper enkele jongen (STIENEN ET AL. 1998, BIJLSMA 2000B). Verminderd voedselaanbod op graslanden door verdroging en mestinjectie, lokaal ook door verschraling van uit productie genomen landbouwgronden, speelt waarschijnlijk een hoofdrol. De meeuwen zijn daardoor veel tijd kwijt met het vergaren van voedsel, wat de kansen op verhongering van jongen of predatie van broedsels vergroot. In het Deltagebied zijn kolonies ongeschikt geworden door vegetatiesuccessie. Opvallend genoeg bereikt nieuwkomer Zwartkopmeeuw, die doorgaans gezamenlijk met Kokmeeuwen broedt, veruit de beste broedresultaten van de twee. Jonge Zwartkopmeeuwen blijken beter bestand tegen koude en regen dan Kokmeeuwen, en worden ook minder snel door zoogdieren gepredeerd, misschien wel omdat ze zichzelf veel minder schoon houden (MEININGER & FLAMANT 1998). In de duinen tussen Den Helder en Hoek van Holland heeft intensieve predatie door vossen, net als bij andere meeuwensoorten, veel bijgedragen aan de verdwijning van kolonies vanaf de jaren tachtig van de 20e eeuw.

AANTALLEN

De periode 1973-77 viel in het tijdperk van continue groei sinds de jaren twintig. De landelijke stand telde toen ruim 200.000 paren. Kort na de vorige atlasperiode werd in 1980-85 het maximum van 225.000-275.000 paren bereikt. Daarna daalden de aantallen tot 200.000 paren in 1990 en 132.000-170.000 in 1992-97. In 1998-2000 telde de Nederlandse populatie 132.000-137.000 paren.

Arend J. van Dijk & Frank Majoor

SUMMARY

The highest numbers breed in the Wadden Sea area (43% of national population, largest colony 25,000 bp at island of Griend) and Delta area (17%). Inland, colonies of up to 8000 pairs occur, but most hold 500 bp or less. A severe decrease was recorded since 1973-77 (200,000 bp), except for the Wadden Sea area. Inland breeders often have a low reproduction, and probably suffer from food shortage caused by agricultural changes. Increased predation by red foxes is an additional factor on the mainland. The breeding population in 1998-2000 comprised 132,000-137,000 bp (at top in 1980-85: 225,000-275,000).

Deze soort is gesponsord door: Maatschap Kok, Hoorn

Stormmeeuw

Larus canus

Stormmeeuwen broeden in een groot deel van het noordelijk Palearctische gebied. Nederland bevindt zich aan de zuidwestrand van het verspreidingsgebied. In Europa broeden de grootste aantallen momenteel in Fenno-Scandinavië, het zuidelijk Oostzeegebied en Groot-Brittannië. De soort heeft zich in ons land in 1908 voor het eerst met zekerheid gevestigd. Waar ze gezamenlijk met Zilver-, Kok- of Kleine Mantelmeeuwen voorkomen, broeden Stormmeeuwen veelal aan de rand van de kolonie, in kleine subkolonies of met losse paren. Nederlandse broedvogels spenderen een normale winter in Nederland, Engeland en Noordwest-Frankrijk. Alleen jonge vogels bereiken soms het Iberisch Schiereiland, maar in strenge winters schuiven ook oudere vogels naar het zuidwesten op (KOOPMAN 1988). In het winterhalfjaar wordt Nederland overspoeld met broedvogels uit Noord- en Oost-Europa en West-Rusland. Grote aantallen zijn dan aanwezig in de Waddenzee en op grasland in de noordwestelijke helft van ons land. Het voedsel bestaat, afhankelijk van seizoen en weer, vooral uit ongewervelden, maar vis, andere gewervelden en afval worden eveneens gegeten.

VOORKOMEN

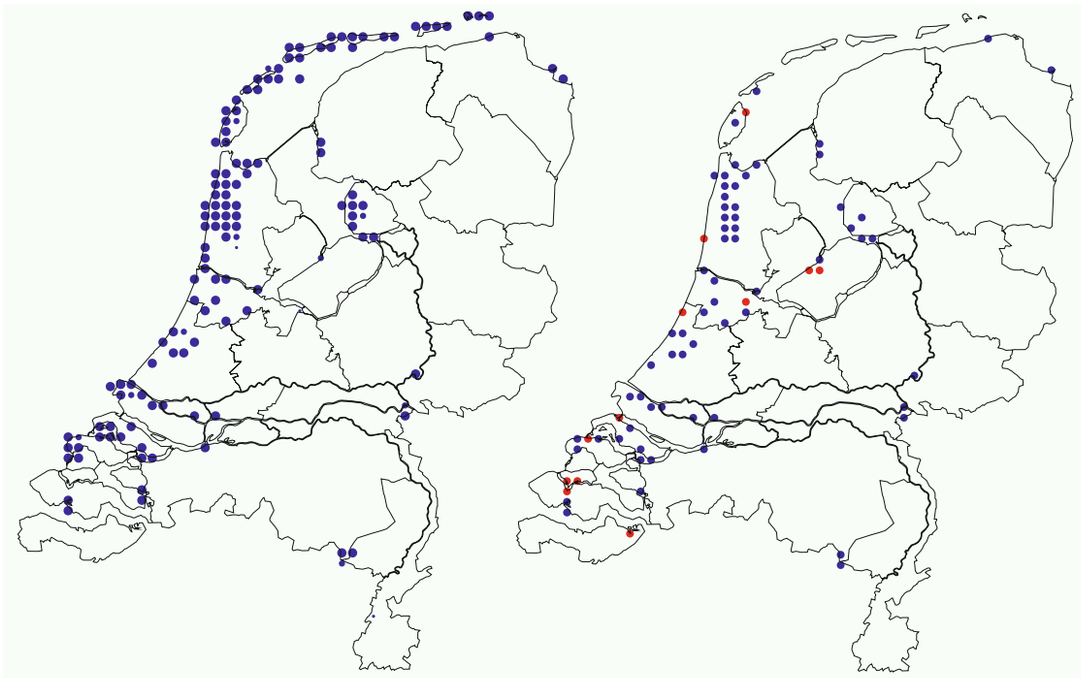
Stormmeeuwen zijn in 131 blokken waarschijnlijk of zeker broedend aangetroffen. In de enkele blokken waar mogelijke broedvogels zijn gemeld, was de situatie vermoedelijk onoverzichtelijk of ging het om langdurig rondhangende en/of alarmerende volwassen vogels. Overigens is de soort eenvoudig te inventariseren; de kaart geeft dan ook een goed beeld van de verspreiding.

Het broedgebied concentreert zich in een brede strook langs de kust, met de nadruk op de Waddeneilanden en in mindere mate Noord-Holland en de noordelijke Delta. Op de Waddeneilanden broedt de Stormmeeuw op de grond in de duinen of op kwelders, en in het Deltagebied op haventerreinen, voormalige werkterreinen en eilanden. Op het vasteland vinden we de meeste paren op bouwland, in dakgoten van kassen, op platte daken van bedrijven of gewoon op de grond, maar dan binnen omheind gebied (KEIJL & ARTS 1998). In Noord-Holland broeden enkele honderden paren op gebouwen; alleen al in Alkmaar en omgeving gaat het mogelijk om 300 of meer paren (VAN DIJK ET AL. 2000). In enkele gevallen kan overlast optreden (verstopte afvoerpijpen, lawaai) en worden nesten verwijderd. Als gevolg hiervan kan de verspreiding van jaar tot jaar enigszins verschillen. Langs het IJsselmeer broeden jaarlijks 40-70 paren op bouwland in de Noordoostpolder. Slechts enkele paren broeden ver van groot open water, waarbij de kolonie opvalt van 10-20 paren bij Budel, in het zuidoosten van Noord-Brabant, die zich al vanaf 1961 handhaaft (VAN ERVE ET AL. 1967).

Grote kolonies met meer dan 500 paren (die nog niet 1% van alle kolonies uitmaken) zijn in de atlasperiode alleen aangetroffen op Texel (maximaal 1580 paren verspreid over twee atlasblokken), Vlieland (880), Balgzand (635) en bij Petten (535). Kolonies met 101-500 paren vinden we op alle bewoonde Waddeneilanden, op het hoogoventerrein van Corus bij IJmuiden en op de Maasvlakte, Neeltje Jans en in het Grevelingenmeer in het Deltagebied. De meeste Nederlandse kolonies tellen slechts enkele tientallen paren.

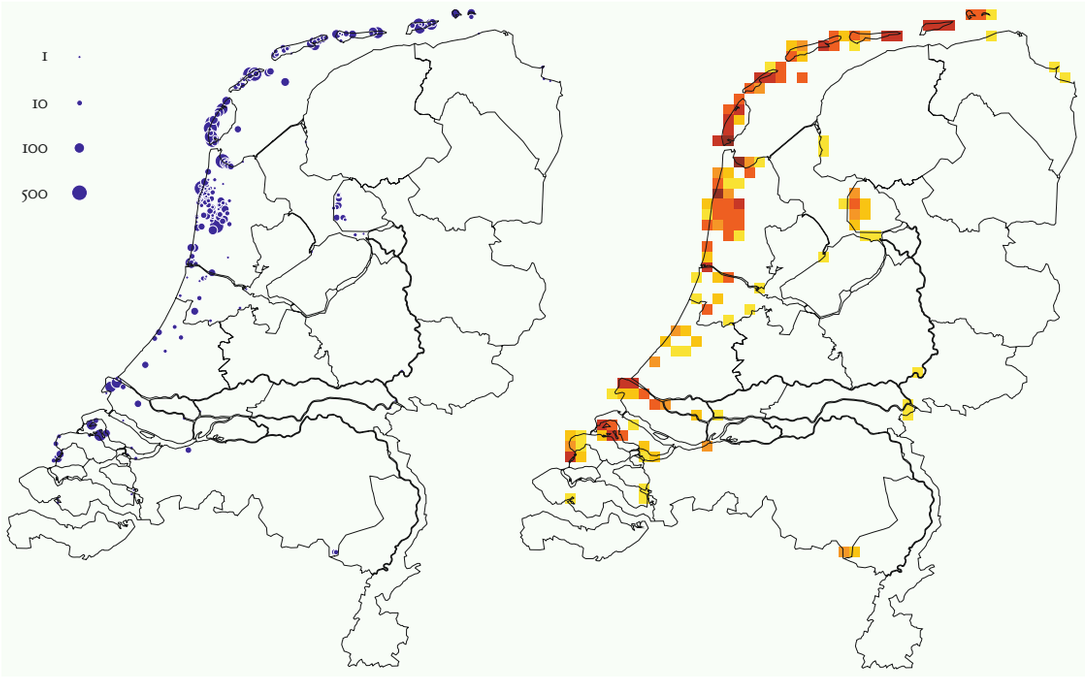
VERANDERINGEN

In de periode 1973-77 was het broedareaal aanmerkelijk kleiner. Gerekend in atlasblokken is de verspreiding sindsdien bijna verdubbeld. Hoewel het percentage waarschijnlijke of

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 134 (8%)
No. of squares
- mogelijk 3 (2%)
  possible
- waarschijnlijk 10 (7%)
  probable
- zeker 121 (90%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +52 (+87%)
No. of squares
- verdwenen 12
  disappeared
- verschenen 64
  new

◀◀
Kolonies (paren)
Colonies (pairs)

◀
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

1 - 3 (28%)
4 - 10 (19%)
11 - 25 (12%)
26 - 100 (24%)
101 - 500 (15%)
> 500 (2%)

zekere broedgevallen destijds wat lager was - vooral als gevolg van onduidelijke broedgevallen in de uitgestrekte akkers van de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland - gaf de toenmalige kaart eveneens een accuraat beeld van de verspreiding.
Vanaf 1908 tot in de jaren tachtig was de Stormmeeuw in Nederland tijdens de broedtijd vooral een kustvogel die in enkele grote kolonies broedde. Sinds het midden van de jaren tachtig verdwenen echter veel grote kustkolonies en ontstonden er meer en meer kleinere in het binnenland. Het meest sprekende voorbeeld is de kolonie in de duinen bij Schoorl, waar op het hoogtepunt in 1985-86 rond 6500 paren broedden, maar die eind jaren tachtig volledig ophield te bestaan. In vergelijking met de oude kaart zien we dat de verspreiding dan ook vooral in Noord-Holland is gewijzigd. Broedden Stormmeeuwen in 1973-77 hier tot maximaal 10 km van de kust, tegenwoordig komen kleine kolonies of losse paren tot wel 20 km landinwaarts voor. In de vastelandsduinen bezuiden het Noordzeekanaal zijn nog maar weinig broedparen over, maar we dienen ons te realiseren dat de aantallen hier nooit echt hoog waren (maximaal 280 paren bij Zandvoort in 1980 en 542 bij Wassenaar in 1983). In het Deltagebied vonden eveneens de nodige veranderingen plaats. Broedgelegenheid verdween hier door vegetatiesuccessie en bebouwing, maar opspuitterreinen en natuurbouw zorgden ook voor nieuwe habitat. De wijzigingen in Noord- en Zuid-Holland en het noordelijk Deltagebied zijn grotendeels een gevolg van de komst van de vos. De geringe veranderingen in het Waddengebied lijken vooral een gevolg van het beschikbaar komen van nieuwe broedgebieden. Door de jaren heen is het relatieve belang van de Waddeneilanden - waar nog geen grondpredatoren voorkomen - voor de Stormmeeuw toegenomen. In de jaren zeventig was hier 35% van de landelijke populatie gehuisvest, tegen ongeveer 60% in de huidige atlasperiode (KEIJL & ARTS 1998).
In de ons omringende landen vergaat het de Stormmeeuw ongeveer als bij ons: in Engeland, Schotland en Denemarken is de soort de laatste jaren achteruit gegaan. In Schotland heeft hij vooral te lijden van predatie (ontsnapte nertsen uit bontfokkerijen). Bij de achteruitgang in Denemarken wordt gedacht aan vergiftiging of afnemend broedsucces door gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw, maar bewijs hiervoor is er niet (TUCKER & HEATH 1994).

AANTALLEN

In 1998-2000 herbergde ons land 5600-6500 paren. Hiermee is de populatie terug op het niveau van begin jaren zeventig, na een bloeiperiode begin jaren tachtig (11.000 paren in 1985).

Guido O. Keijl

SUMMARY

Breeding colonies, confined to the Wadden Sea islands, a narrow strip along the coast of Noord-Holland and the Delta area, occur generally in association with dunes, saltmarshes and harbours. Scattered but tiny settlements further inland, sometimes known for decades, are partly located in odd habitats, e.g. arable land in the Noordoostpolder (reclaimed polder in Lake IJsselmeer). The breeding population peaked in the 1980s (11,000 bp in 1985) but declined since. Colonies in the coastal dunes of the mainland became nearly abandoned as a result of predation by red foxes, which also forced the remaining pairs to breed on flat roofs in built-up areas. Population comprised 5600-6500 bp in 1998-2000.

Deze soort is gesponsord door: C.F.R.

Kleine Mantelmeeuw

Larus graellsii

Het broedgebied van de Kleine Mantelmeeuw strekt zich uit van IJsland en het zuiden van Scandinavië tot het Iberisch Schiereiland. De broedhabitat komt overeen met die van de Zilvermeeuw, al broeden Kleine Mantelmeeuwen in gemengde kolonies vaak op lagere en vlakkere ondergrond dan Zilvermeeuwen. Beide soorten hebben een vergelijkbaar voedselspectrum, maar Kleine Mantelmeeuwen die langs de kust broeden, gaan verder de zee op en eten meer vis dan Zilvermeeuwen. De meeste Kleine Mantelmeeuwen overwinteren langs de kust van het Iberisch Schiereiland en Noordwest-Afrika. De soort overwintert echter in toenemende mate ten noorden van dit gebied. Broedvogels arriveren wat later in de kolonies dan Zilvermeeuwen (eerste eind januari, massaal vanaf begin maart, in het Deltagebied wat vroeger dan in het Waddengebied), maar leggen hun eieren op ongeveer hetzelfde tijdstip. De broedplaatsen worden uiterlijk in augustus of september weer verlaten.

VOORKOMEN

Het verspreidingsgebied komt in grote lijnen overeen met dat van de Zilvermeeuw, al is het aantal bezette atlasblokken kleiner (114 tegen 172). Het percentage blokken met zekere broedgevallen is hoog, net als bij de Zilvermeeuw (88% tegen 87%). De mogelijke broedgevallen stammen meest uit stedelijke gebieden en het binnenland.

Het aantal broedparen per atlasblok verschilt sterk. Tweederde van de blokken herbergde nog geen 100 paren. Slechts in 19% van de blokken zijn 500 of meer paren geteld. Het zwaartepunt van de verspreiding lag tijdens de atlasperiode in het Wadden- en Deltagebied. In het Waddengebied werden tien blokken met meer dan 500 paren Kleine Mantelmeeuwen vastgesteld, in het Deltagebied negen. Op het vasteland was dit slechts eenmaal het geval, in de IJmond (daken rond havens IJmuiden, Middensluiseiland en fabriekshallen op hoogoventerrein van Corus; 760-1290 paren in 1998-2000).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de grootste aantallen Kleine Mantelmeeuwen thans in het Waddengebied en Deltagebied broeden. In beide gebieden ging het in de atlasperiode om maximaal 35.000 paren en is de soort daar de Zilvermeeuw inmiddels getalsmatig voorbijgestreefd. In het binnenland werden maximaal 500 paren geteld, voornamelijk op daken in steden rond de voormalige kolonies in de duinen van het vasteland van Noord- en Zuid-Holland. Net als bij de Zilvermeeuw ligt het aantal waarschijnlijk wel wat hoger dan is opgegeven, omdat het niet altijd mogelijk is de meeuwen op daken van gebouwen goed te tellen. Er waren tijdens de atlasperiode drie kolonies met meer dan 10.000 paren: de Boschplaat op Terschelling (diverse subkolonies, in totaal max. 13.700 paren), De Geul op Texel (13.000) en Europoort-Maasvlakte (23.900). Twee andere grote kolonies lagen in deze periode op Schiermonnikoog (max. 5100 paren) en op Schouwen (4900).

VERANDERINGEN

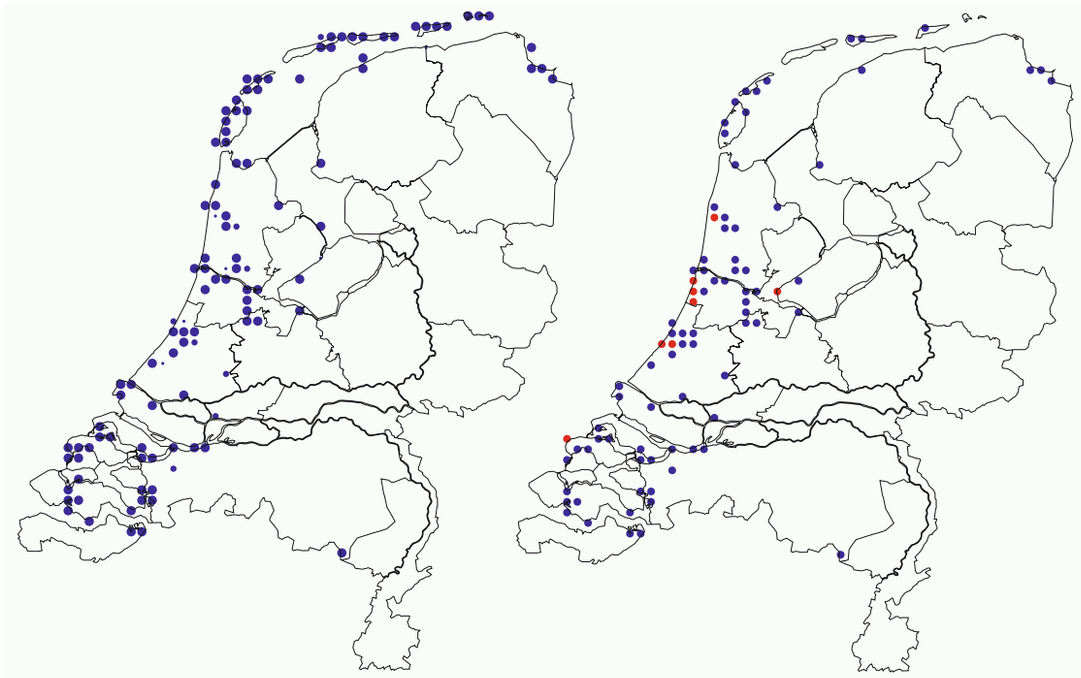
De Kleine Mantelmeeuw heeft zijn areaal sinds 1973-77 sterk uitgebreid. Het aantal blokken waar in 1998-2000 Kleine Mantelmeeuwen broedden, was ruim viermaal zo groot als voorheen. De soort verdween uit slechts acht blokken, maar verscheen in maar liefst 77 blokken. Kleine Mantelmeeuwen verloren met name terrein in de duinen tussen Den Helder en Hoek van Holland door de sterke

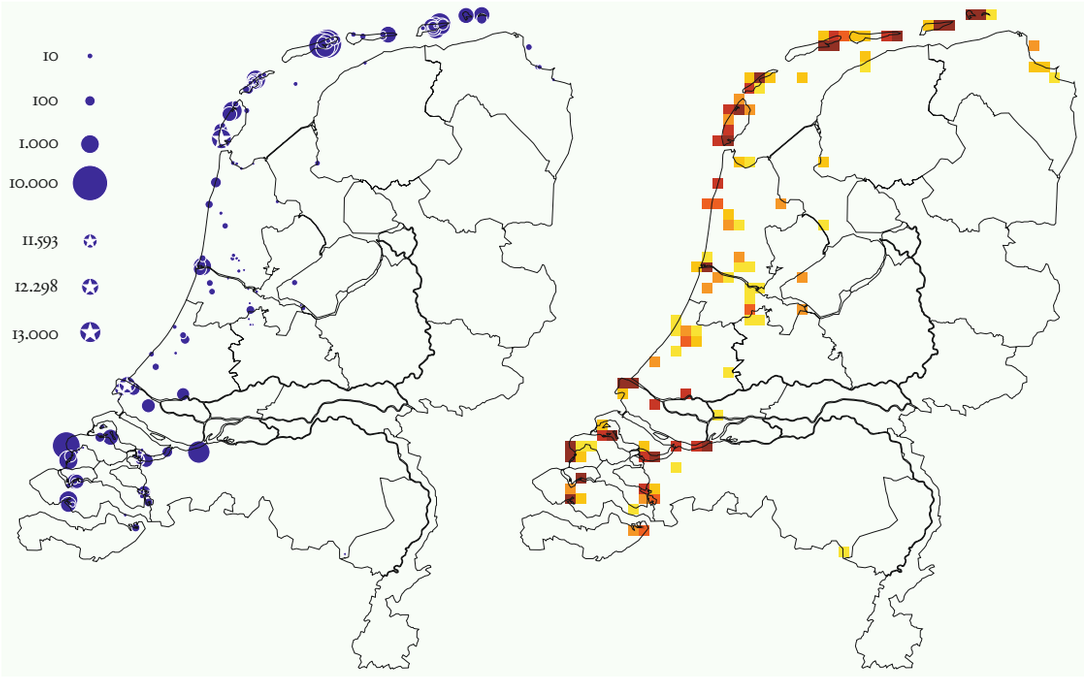
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 114 (7%)
No. of squares
- mogelijk 6 (5%)
  possible
- waarschijnlijk 8 (7%)
  probable
- zeker 100 (88%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +69 (+329%)
No. of squares
- verdwenen 8
  disappeared
- verschenen 77
  new

◀◀ **Kolonies (paren)**
Colonies (pairs)

◀ **Aantalsschatting (paren)**
Estimates (pairs)

1 - 3 (26%)
4 - 10 (20%)
11 - 25 (15%)
26 - 100 (7%)
101 - 500 (13%)
> 500 (19%)

uitbreiding van de vos in het duingebied, al volgde de ineenstorting van de populatie hier een paar jaar later dan bij Zilvermeeuwen (BOUMAN ET AL. 1991). Net als Zilvermeeuwen vestigden Kleine Mantelmeeuwen zich daarna op daken van gebouwen en in andere antropogene habitats in de omgeving van de oude kolonies. Ook weken er vogels uit naar het Wadden- en Deltagebied (SPAANS 1998A). Het broeden op daken is inmiddels in een tiental dorpen en steden vastgesteld. Tijdens de laatste atlasperiode werden ruim 550-700 of meer broedparen op daken van gebouwen geteld, vooral rond de IJmond, in Leiden en omgeving, en in Rotterdam. Het broeden op daken is in de jaren tachtig voor de eerste keer in ons land vastgesteld (VEGELIN 1989), maar is uit Engeland al veel langer bekend (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

In het Waddengebied vestigde de soort zich tussen de twee atlasperioden niet alleen op Griend en langs de kust van het vasteland, maar breidde hij zich ook uit op de reeds bezette eilanden. Ook in het Deltagebied raakten veel nieuwe blokken bezet. De uitbreiding van het areaal in beide gebieden is in de eerste plaats een gevolg van de sterk toegenomen aantallen in deze regio's. In het Deltagebied heeft vermoedelijk ook het rapen van meeuweneieren in sommige kolonies een uitwaaiering over de regio in de hand gewerkt (SPAANS 1998A). Sinds de eerste atlasperiode heeft de Kleine Mantelmeeuw zich ook ver in het binnenland gevestigd, structureel bij Budel-Dorplein en incidenteel (maar niet in 1998-2000) ook elders.

De explosieve populatietoename in Nederland startte in de jaren zeventig (toename gemiddeld 28% per jaar). Vanaf de jaren tachtig verliep de toename minder hard (9% per jaar). De toename in de jaren tachtig en negentig komt grotendeels op rekening van het Deltagebied, waar de soort de laatste twee decennia is toegenomen van een paar duizend tot enkele tienduizenden paren. Aan die toename lijkt nog geen eind te zijn gekomen (MEININGER & STRUCKER 2001). In het Waddengebied, waar het broedsucces in sommige kolonies sinds de jaren tachtig gering is vanwege voedselgebrek, vertoont de stand na een explosieve groei tot het midden van de jaren negentig tekenen van afvlakking. Alleen langs de Hollandse kust zijn de aantallen, na een aanvankelijke toename, vanaf het einde van de jaren tachtig door toedoen van de vos sterk achteruitgegaan (SPAANS 1998A). Ook in de ons omringende landen is de Kleine Mantelmeeuw in de 20e eeuw spectaculair in aantal toegenomen (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

In 1998-2000 broedden in ons land 58.500-72.000 paren Kleine Mantelmeeuwen. Dat is zevenmaal zoveel als tijdens de eerste atlasperiode (max. 9700 paren in 1977).

Arie L. Spaans (Alterra)

SUMMARY

Largest numbers (max. 35,000 bp each in 1998-2000) bred in the Wadden Sea and Delta areas. The largest colony, at Europoort-Maasvlakte, held 23,900 bp. In both Wadden Sea and Delta, numbers and distribution have strongly expanded since the 1970s, although numbers in the Wadden Sea tended to flatten in the 1990s. Colonies in the coastal dunes of the mainland were raided in the 1980s by red foxes and disappeared almost completely; part of these birds started breeding in nearby towns and villages, but others left for the Wadden Sea and Delta areas. In 1998-2000, 58,500-72,000 bp were recorded (maximum in 1973-77 was 9700 bp).

Deze soort is gesponsord door: C.F.R.

Geelpootmeeuw

Larus michahellis

De broedgebieden van de (Mediterrane) Geelpootmeeuw liggen langs de Atlantische kusten van Frankrijk, Spanje en Portugal, in het westelijke en centrale Middellands Zeegebied (inclusief de Adriatische en Egeïsche Zee) en langs de westkust van de Zwarte Zee (hier naast Pontische Meeuwen *L. cachinnans* voorkomend). De soort broedt ook landinwaarts, met name in het Rhônedal in Frankrijk en meer recent Zwitserland en Zuid-Duitsland (KLEIN & BUCHHEIM 1997). Kleine aantallen nestelen in het Duitse Roergebied (Wesel, Duisburg, Düsseldorf, Keulen) en de Kleinkoschener See in Brandenburg. In het laatste gebied broeden ook Zilvermeeuwen en Pontische Meeuwen en vormen de drie meeuwensoorten onderlinge mengparen, aangezien hybride (gekleurringde) jonge vogels bekend zijn (A. BUCHHEIM PERS. MED.). In Nederland zijn Geelpootmeeuwen jaarrond aanwezig, met de grootste aantallen in nazomer en najaar.

VOORKOMEN

In 1998-2000 is de Geelpootmeeuw in tien atlasblokken aangetroffen als zekere of waarschijnlijke broedvogel. De belangrijkste broedlocatie is het havengebied van Europoort-Maasvlakte bij Rotterdam, dat jaarlijks door 15-25 mengparen bezet zou zijn (VAN SWELM 1998); aan SOVON werden in de atlasperiode echter hooguit twee paren per jaar gemeld. Zekere broedgevallen op andere locaties vonden plaats bij Workum (1998), IJmuiden (jaarlijks enkele paren op sluizencomplex en omgeving) en Neeltje Jans in het Deltagebied (jaarlijks één paar). Waarschijnlijke broedgevallen vonden plaats bij Lelystad en Moerdijk. Dit overzicht zal niet geheel volledig zijn.

VERANDERINGEN

De Geelpootmeeuw is een nieuwkomer. De soort prijkt sinds 1985 op de Nederlandse broedvogellijst (Europoort-Maasvlakte; VAN SWELM 1998). Het gaat (nog) steeds om mengparen met Kleine Mantelmeeuw of Zilvermeeuw.
Aan de vestiging van een ongemengde populatie Geelpootmeeuwen in Zuid-Duitsland gingen toenemende aantallen mengparen vooraf. Of zich binnen afzienbare tijd ook in Nederland een ongemengde populatie zal gaan ontwikkelen, is de vraag. Het jaarlijkse aantal broedgevallen is niet alleen erg laag maar vertoont bovendien al ruim 15 jaar geen overtuigende stijging (N. VAN SWELM PERS. MED.). Overigens is het opmerkelijk dat in het bolwerk Europoort-Maasvlakte nog steeds geen zuivere paren tot stand zijn gekomen. Zouden de aanwezige Geelpootmeeuwen elkaar daadwerkelijk niet weten te vinden dan wel van hetzelfde geslacht zijn? Nadere studie van de situatie in het Rijnmondgebied lijkt dus gewenst.

AANTALLEN

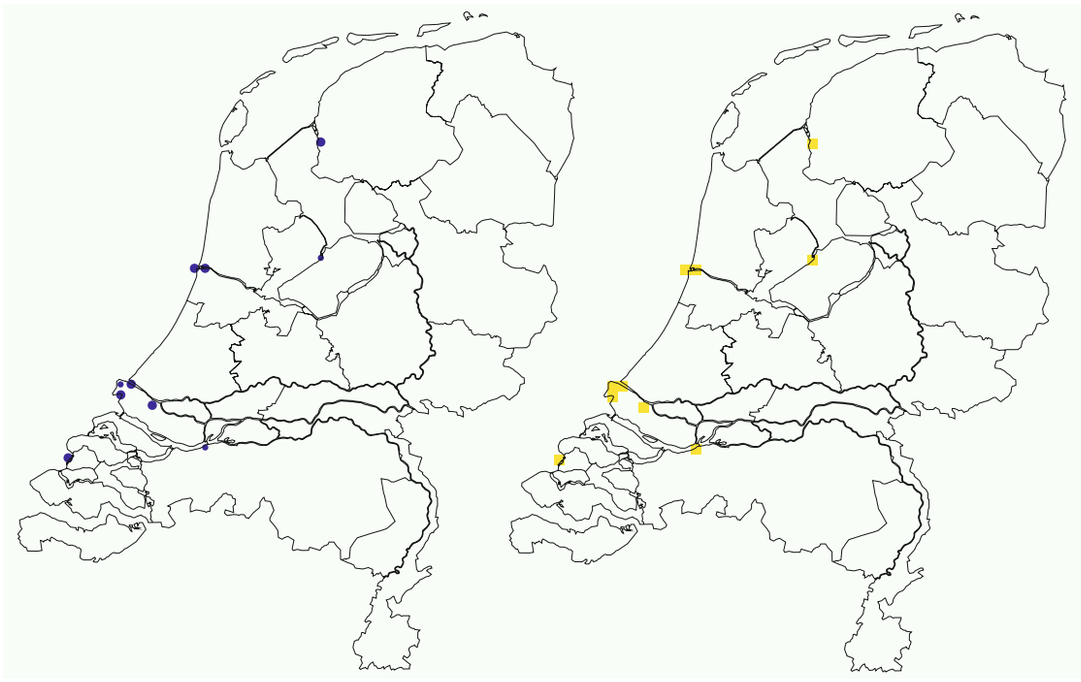
In het Rijnmondgebied zouden sinds de eerste twee broedgevallen in 1985 jaarlijks 15-25 gemengde broedparen aanwezig zijn in de grote kolonies Kleine Mantelmeeuwen en Zilvermeeuwen (VAN SWELM 1998), maar details per jaar en per locatie zijn niet gepubliceerd. Buiten dit gebied zijn in Nederland in 1995-2000 jaarlijks 1 (1995) tot 7 (2000) broedgevallen gevonden (AANGEVULD NAAR BIJLSMA ET AL. 2001). De totale Nederlandse populatie omvat dus jaarlijks hooguit 16-32 (meng) paren.

Ran Schols

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 10 (1%)
No. of squares
- mogelijk 0 (0%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (30%)
  probable
- zeker 7 (70%)
  confirmed

▶▶
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

SUMMARY

Breeding has been reported from 1985 onwards, but details of the main breeding location (Europoort-Maasvlakte near Rotterdam) are lacking. In 1998-2000 breeding was observed at three other locations as well. Some 16-32 bp at most, all mixed with Lesser Black-backed and European Herring Gull.

Geelpootmeeuw
Larus michahellis
Tot nu toe zijn van de Geelpootmeeuw alleen gemengde broedgevallen vastgesteld, waarbij de partner een Zilvermeeuw of Kleine Mantelmeeuw was. Dit jong, gefotografeerd op Europoort-Maasvlakte, is het product van een wijfje Kleine Mantelmeeuw en (niet op de foto) een mannetje Geelpootmeeuw.

Zilvermeeuw

Larus argentatus

Zilvermeeuwen broeden in kolonies langs de kusten van Noord-Europa zuidwaarts tot het zuidwesten van Frankrijk, in noordelijke streken ook veel in het binnenland. Het voedsel bestaat in ons land uit vis (voor een groot deel afkomstig van de visserij), naast schelpdieren, strandkrabben, zeesterren, regenwormen, insecten, kleine zoogdieren, (jonge) vogels en etensafval van de mens (vuilstortplaatsen!). De kuikens worden in het begin vooral gevoerd met vis, garnalen, emelten en regenwormen. Pas later worden schelpdieren en etensafval belangrijk. De Nederlandse Zilvermeeuwen zijn stand- en zwerfvogel. De meeste overwinteren in eigen land en omringende gebieden. Slechts zelden zwermen er vogels verder uit dan West-Duitsland en Noordwest-Frankrijk. De broedplaatsen kunnen bezet zijn van eind december/januari (het vroegst in het zuiden) tot augustus/begin september. De eerste eieren worden gewoonlijk niet voor half april gelegd.

VOORKOMEN

Zilvermeeuwen zijn in 172 atlasblokken vastgesteld. De meeste blokken liggen langs of nabij de kust. Zelfs de meeste broedgevallen in het binnenland liggen niet verder dan 20-30 km van de kust vandaan. Omdat Zilvermeeuwen een opvallende verschijning zijn, mag worden aangenomen dat niet veel broedgevallen aan de aandacht ontsnapt zijn. Ook de aanwezigheid van eieren en jongen is vaak gemakkelijk vast te stellen. Dit verklaart het hoge aandeel zekere broedgevallen (87% van de bezette blokken). Mogelijke broedgevallen zijn vooral in het binnenland en in stedelijke gebieden opgemerkt. Waarschijnlijk gaat het hierbij zowel om broedplaatsen die slecht te overzien zijn, zoals soms het geval is op daken van grote gebouwen, als om baltsende paren buiten bestaande broedplaatsen.

Het aantal broedparen per atlasblok loopt sterk uiteen. In de meeste gevallen gaat het om kleine aantallen. Slechts in 19% van de blokken werden meer dan 500 paren geteld, op twee blokken na alle in het Wadden- en Deltagebied. Het leeuwendeel van de Zilvermeeuwen nestelt dan ook in het Waddengebied (1998-2000 max. 34.500 paren) en het Deltagebied (max. 31.600 paren). Langs de vastelandskust van Noord- en Zuid-Holland kwamen de aantallen niet boven de 2250 paren uit. Het merendeel van deze meeuwen (max. 1420 paren) broedde rond de IJmond. In het binnenland zijn maximaal 565 paren vastgesteld. Vermoedelijk ligt dit aantal nog wel wat hoger, omdat het niet altijd mogelijk is de meeuwen op daken van gebouwen goed te tellen. De grootste kolonie tijdens de atlasperiode was die op Saeftinge (max. 10.500 paren). Andere grote kolonies (5000-10.000 paren) lagen op Texel (max. 7550 paren), Terschelling (8900), Schiermonnikoog (7850) en Europoort-Maasvlakte (8700).

VERANDERINGEN

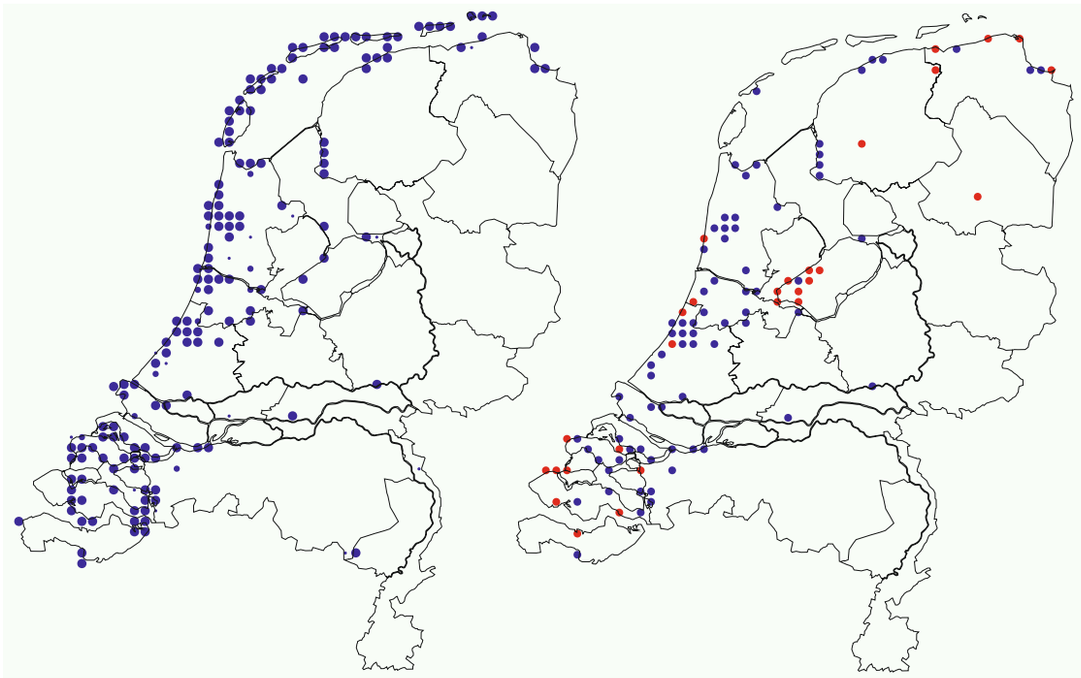
Landelijk gezien was de verspreiding in 1998-2000 in grote lijnen gelijk aan die in 1973-77, maar op regionaal niveau waren er belangrijke veranderingen. De Zilvermeeuw verdween uit 28 blokken en verscheen er in 73. De grootste veranderingen deden zich voor op het vasteland van Noord- en Zuid-Holland, waar de soort vrijwel uit de duinen verdween en zich in dezelfde tijd massaal vestigde op daken van gebouwen en in andere antropogene habitats in de wijde omgeving. Er zijn nu al ruim 20 steden en dorpen waar Zilvermeeuwen op daken broeden, met in totaal minimaal 1600 paren (vooral Alkmaar, IJmond, Haarlem, Leiden en

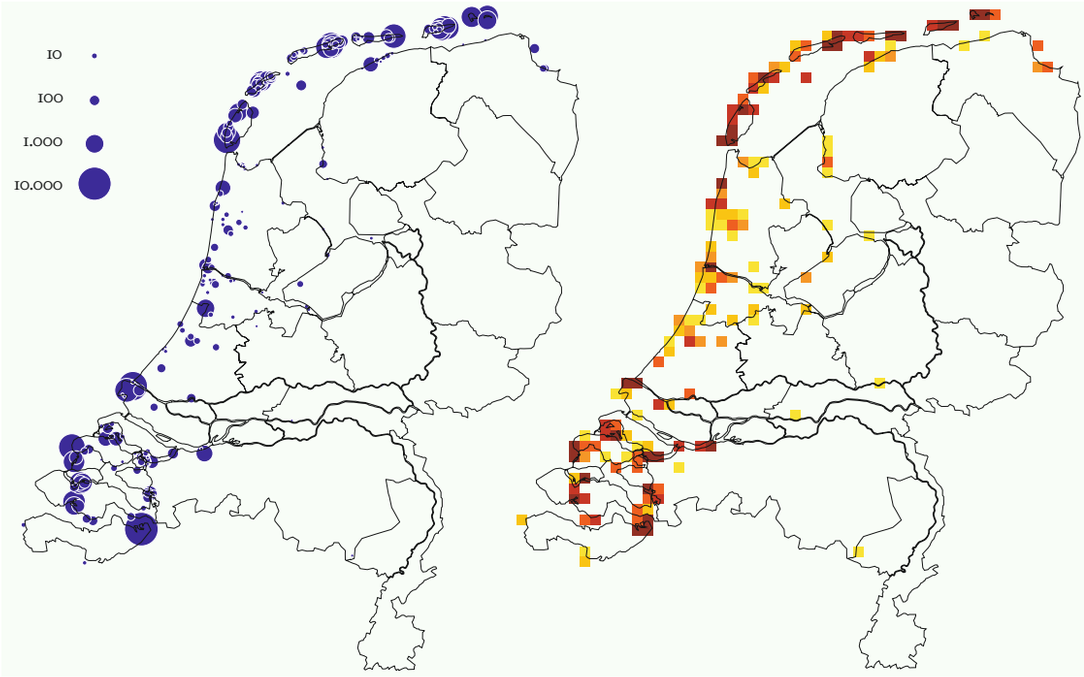
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 172 (10%)
No. of squares
- mogelijk 13 (8%) *possible*
- waarschijnlijk 10 (6%) *probable*
- zeker 149 (87%) *confirmed*

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +45 (+52%)
No. of squares
- verdwenen 28 *disappeared*
- verschenen 73 *new*

◀◀ **Kolonies (paren)**
Colonies (pairs)

◀ **Aantalsschatting (paren)**
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (22%)
- 4 - 10 (18%)
- 11 - 25 (10%)
- 26 - 100 (16%)
- 101 - 500 (14%)
- > 500 (19%)

omgeving, 's-Gravenhage en Rotterdam). Tijdens de eerste atlasperiode werd het broeden op daken nog nergens vastgesteld en daarvoor slechts incidenteel (SPAANS 1998B). Het broeden op daken heeft overigens in de 20e eeuw ook elders in Europa een grote vlucht genomen (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). De wijziging in verspreiding op het vasteland van Noord- en Zuid-Holland is geheel op rekening van de vos te schrijven, die na zijn vestiging en uitbreiding in de duinen de ene na de andere kolonie heeft opgerold (zie bijv. BOUMAN ET AL. 1991). Niet alle verdreven meeuwen hebben zich in de omgeving van de oude broedplaatsen gevestigd. Een deel van de vogels is uitgeweken naar de Waddeneilanden en het Deltagebied (SPAANS 1998B).

In de rest van het land waren de veranderingen minder spectaculair. Opvallend zijn wel de verdwijning van de Zilvermeeuw uit het Lauwersmeer, de inkrimping van het areaal in Flevoland en de vele nieuwe vestigingen in het Deltagebied. De verdwijning uit het Lauwersmeer is eveneens op rekening van de vos te schrijven, de areaalinkrimping in Flevoland op ontginning en de uitbreiding van Almere en Lelystad. De nieuwe vestigingen in het Deltagebied zijn niet alleen een gevolg van de sterk toegenomen aantallen in het zuidwesten van ons land, maar ook van het rapen van eieren in de regio. Ver het binnenland in werden verscheidene nieuwe locaties in bezit genomen maar gingen er ook verloren. Het is dus de vraag in hoeverre de recente vestigingen hier een lang leven zullen zijn beschoren.

De afname die de Nederlandse populatie doormaakte sinds het midden van de jaren tachtig, komt geheel op rekening van de kleinere aantallen Zilvermeeuwen die nu in het Waddengebied en langs de vastelandskust van Noord- en Zuid-Holland broeden. In het Waddengebied is dit het gevolg van een geringere beschikbaarheid van voedsel in het broedseizoen (SPAANS 1998B). In het Deltagebied lijkt sinds kort sprake te zijn van een stabilisatie van de aantallen (MEININGER & STRUCKER 2001). Plaatselijk, zoals op Schouwen, waar de meeuwen al enige jaren geen toegang meer hebben tot de nabijgelegen vuilstortplaats, is de stand zelfs al lager dan voorheen (VERCRUIJSSE 1999).

AANTALLEN

Tijdens de atlasperiode broedden 62.000-67.000 paren Zilvermeeuwen in ons land. Dat is meer dan tijdens de eerste atlasperiode (max. 53.000), maar minder dan in het midden van de jaren tachtig, toen bijna 90.000 broedparen werden geteld (SPAANS 1998B). De populatieontwikkeling in ons land komt in grote lijnen overeen met die elders in Europa (SPAANS ET AL. 1991).

Arie L. Spaans (Alterra)

SUMMARY

The Wadden Sea and Delta areas (max. 34,500 and 31,600 bp, respectively, in 1998-2000) hold by far the highest numbers and largest colony (10,500 bp at Saeftinge, Delta). Since the 1980s, breeding numbers in the two areas developed differently (decrease in Wadden Sea caused by food shortage, increase in Delta, although numbers have stabilised by now). On the mainland, colonies in the coastal dunes became almost deserted as a result of intense predation by red foxes. In response to this, the species started to breed on buildings here (at least 20 towns, 1600 bp or more). The national population in 1998-2000 consisted of 62,000-67,000 bp, more than in 1973-77 (max. 53,000) but less than in the mid-1980s (90,000).

Deze soort is gesponsord door: C.F.R.

Grote Mantelmeeuw

Larus marinus

De Grote Mantelmeeuw, de grootste meeuw ter wereld, broedt in Europa het talrijkst langs de Atlantische kusten van Noorwegen, IJsland en de Britse Eilanden. Hij komt tevens voor langs de Oostzee en de kust van West-Frankrijk. De Europese broedpopulatie omvat 120.000 paren. De vestiging in Nederland is van recente datum. Het trekgedrag van deze broedvogels is onbekend. De in de winter in ons land aanwezige Grote Mantelmeeuwen komen grotendeels uit Noorwegen.

VOORKOMEN

In 1998-2000 zijn in twaalf atlasblokken zekere of waarschijnlijke broedgevallen vastgesteld. Omdat de waarnemers geattendeerd werden op de mogelijkheid van broedgevallen in Nederland, zal de kaart nagenoeg compleet zijn. Toch blijkt het vinden van het nest, ondanks de grootte van de soort, lastig doordat de broedende vogels nogal snel opvliegen (KOKS & JONGENELEN 1998).

De voorkeur van de Grote Mantelmeeuw voor kusten blijkt ook in Nederland; de broedplaatsen zijn te vinden in het Waddengebied (Boschplaat op Terschelling, De Hond in de Eemsmonding), het IJsselmeergebied (Vooroever Onderdijk, Bocht van Molkwerum) en het Deltagebied (Europoort, Grevelingen- en Volkerakmeer, Veerse Meer, Markiezaatsmeer). Bij een binnenlandse melding bleef onduidelijk of er van broeden sprake was.

In het buitenland broedt de soort vooral op rotsen. Het wekt daarom geen verbazing dat in Nederland veelal stenige ondergrond als nestplaats wordt uitgekozen. Zo vormen in het Deltagebied strekdammen, die als vooroeververdediging fungeren, favoriete broedplaatsen (MEININGER ET AL. 1999A). Het eerste broedgeval in het Waddengebied vond plaats op het kunstmatige NAM-eiland De Hond. Kwelders en schaars begroeide platen worden echter eveneens benut, gezien de vestigingen op Terschelling en in het IJsselmeergebied (KOKS & JONGENELEN 1998).

De Grote Mantelmeeuw broedt in Nederland solitair of met enkele paren per locatie (Veerse Meer 3 paren in 1998, Onderdijk 3 paren in 1999, Boschplaat 4 paren in 2000). De broedlocaties worden gedeeld met andere kolonievogels, vaak Kleine Mantelmeeuw en Zilvermeeuw, soms ook Aalscholver (De Hond) of Kokmeeuw (Veerse Meer). Verschillende locaties zijn inmiddels al jarenlang bezet.

VERANDERINGEN

In 1993 werd in het Veerse Meer het eerste broedgeval aangetoond (VERCRUIJSSE & SPAANS 1994). In de daaropvolgende jaren namen de aantallen langzaam toe en werden ook het Waddengebied (vanaf 1994) en IJsselmeergebied (vanaf 1997) bezet. De vestiging in het Nederlandse Waddengebied past binnen de bescheiden uitbreiding die vanaf 1987 op gang kwam in het Deens-Duitse deel van dit gebied (hier 12 paren in 1996; RASMUSSEN ET AL. 2000). Vermoedelijk staat het broeden in het Deltagebied in verband met de sterke toename in Frankrijk, waar de Bretonse populatie binnen 20 jaar verzevenvoudigd is (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

In 1998, 1999 en 2000 werden respectievelijk 13, 11 en 15 zekere en waarschijnlijke broedgevallen vastgesteld.

Michiel van der Weide

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 13 (1%)
No. of squares
- mogelijk 1 (8%)
  possible
- waarschijnlijk 5 (38%)
  probable
- zeker 7 (54%)
  confirmed

SUMMARY
Breeding was observed annually from 1993 onwards, concentrated in the Delta region (first in 1993), Wadden Sea (1994) and around Lake IJsselmeer (1997). Most birds breed in artificial habitats (breakwaters), often between other gull species. In 1998-2000 13, 11 and 15 confirmed and probable breeding records, respectively.

Grote Mantelmeeuw
Larus marinus
De eerste pas uit het ei gekropen Grote Mantelmeeuwen van Nederland werden gefotografeerd op 18 mei 1994 in het Veerse Meer (foto boven); de allereerste broedpoging, een jaar eerder, leverde niets op doordat het enige ei verdween. De soort is in de tweede helft van de jaren negentig een jaarlijkse broedvogel in zeer klein aantal geworden. De solitaire nesten liggen op strekdammen of schaarsbegroeide platen (foto onder; Volkerakmeer 18 mei 2000).

Grote Stern

Sterna sandvicensis

De verspreiding van de in ons land broedende nominaatvorm *sandvicensis* van de Grote Stern kent een zwaartepunt langs de kusten van Noordzee en Oostzee. Kleinere populaties zijn te vinden langs de Atlantische Oceaan, Middellandse Zee, Zwarte Zee en Kaspische Zee. Grote Sterns broeden in compacte kolonies, meestal in associatie met meeuwen of andere sterns, in kale tot weinig begroeide kustgebieden. De voorkeur gaat uit naar (schier)eilanden, maar incidenteel worden ook oevers van binnenlandse meren nabij zoute wateren benut. De broedgebieden worden gekenmerkt door een geringe verstoringsdruk en de aanwezigheid van geschikte foerageergebieden in een straal van 15 km rond de kolonie. De nesten, niet meer dan een kuiltje in de ondergrond (meestal zand, gras of drijvende vegetatie), bevatten 1-2 eieren. De meeste Nederlandse broedvogels overwinteren langs de westkust van Afrika, vooral in Senegal en Ghana.

VOORKOMEN

Uit de verspreidingskaart valt meteen het kustgebonden en sterk geclusterde voorkomen van Grote Sterns af te lezen. In slechts 14 atlasblokken was de soort zekere broedvogel. Het leeuwendeel van de Grote Sterns is geconcentreerd in drie bekende bolwerken: Griend in de Waddenzee (in 1998-2000 resp. 7000, 7800 en 7920 paren; OOSTERHUIS & HEIDEVELD 2000) en de Hompelvoet (1750, 4100, 2800) en Hooge Platen (3500, 2200, 3000) in het Deltagebied (MEININGER & STRUCKER 2001). Daarnaast werden zowel in het Delta- als Waddengebied incidentele vestigingen van hooguit 15 paren vastgesteld. Deze kleine vestigingen waren weinig succesvol.

Aan het eind van de 20e eeuw zijn op verschillende locaties in het Waddengebied (Texel, Ameland, Schiermonnikoog, Rottumerplaat) grotere aantallen broedparen neergestreken. Vooral de kolonies op Rottumerplaat en Schiermonnikoog leken veelbelovend, met maxima van respectievelijk 2335 paren in 1998 en 1000 in 1997. Door onbekende oorzaken waren ook deze kolonies echter van tijdelijke aard, al vestigden zich opnieuw 570 paren op Schiermonnikoog in 2000. Nieuwe vestigingen worden meestal laat in het seizoen gesticht en betreffen waarschijnlijk jonge individuen die voor het eerst tot broeden komen. Mogelijk sluiten deze vogels zich in latere jaren weer aan bij de meer stabiele kolonies. De kolonies op de Hooge Platen (ontstaan in 1987) en in de Voorhaven van Zeebrugge in België (ontstaan in 1988), bewijzen echter dat ook nieuwe vestigingen stand kunnen houden.

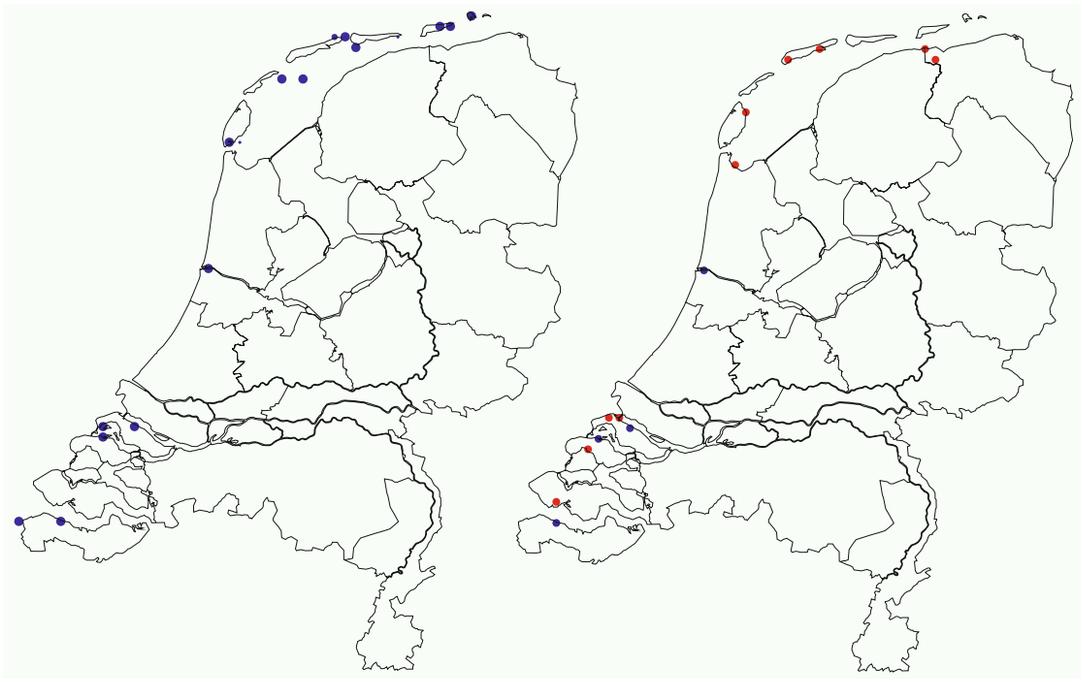
Gezien de deels verschillende aantalsontwikkeling worden de kolonies in het Deltagebied, inclusief die van Zeebrugge, en het Waddengebied vaak als aparte clusters beschouwd. Ringonderzoek duidt echter op een sterke uitwisseling tussen kolonies, zowel binnen Nederland als met het buitenland (BRENNINKMEIJER & STIENEN 1997). Daarbij vertonen jonge vogels een grotere neiging tot emigratie dan reeds gevestigde individuen. De keuze van het broedgebied wordt enerzijds bepaald door de aanwezigheid van geschikte nest-, voedsel- en rustgebieden en anderzijds door de quasi-afwezigheid van grondpredatoren en verstoring. De verspreiding staat niet geheel los van die van de Kokmeeuw, aangezien Grote Sterns vrijwel altijd in of bij kokmeeuwenkolonies broeden. De meeuwen bieden de sterns bescherming tegen predatoren en indringers, maar roven anderzijds eieren, kuikens en voedsel. Tijdens het broedseizoen zijn Grote Sterns uitgesproken voedselspecialisten. Zowel de ouders als hun kui-

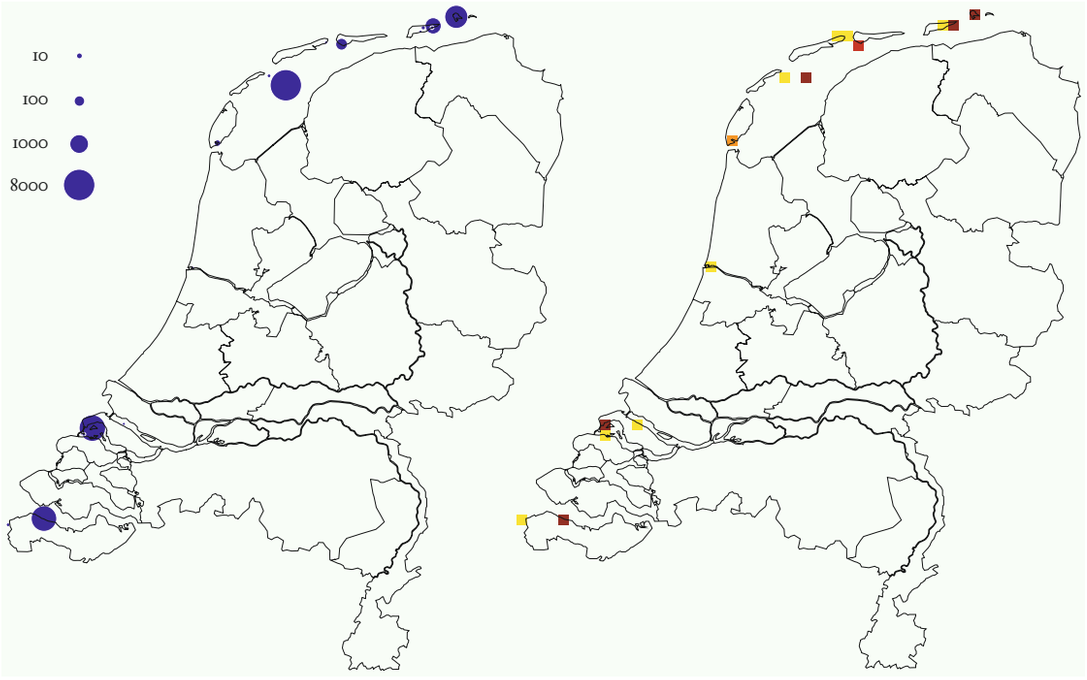
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 17 (1%)
No. of squares
- mogelijk 2 (12%)
  possible
- waarschijnlijk 1 (6%)
  probable
- zeker 14 (82%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -6 (-38%)
No. of squares
- verdwenen 10
  disappeared
- verschenen 4
  new

◀◀
Kolonies (paren)
Colonies (pairs)

◀
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

1 - 3 (53%)
4 - 10
11 - 25 (7%)
26 - 100
101 - 500 (7%)
> 500 (33%)

kens leven vrijwel uitsluitend van haring, sprot, zandspiering en smelt.

VERANDERINGEN

Bij eerste oogopslag lijken er de nodige verschuivingen te hebben plaatsgevonden. Vergeleken met de vorige broedvogelatlas is de soort uit tien atlasblokken verdwenen en in slechts vier verschenen. Het werkelijke beeld is echter een stuk positiever. De veranderingen hebben vrijwel allemaal betrekking op kleine tijdelijke vestigingen. Zoals dat ook nu het geval is, bleef het voorkomen in 1973-77 grotendeels beperkt tot enkele grote kolonies op Griend, Texel en Hompelvoet. De vestiging op de Hooge Platen in de Westerschelde groeide vooral in de tweede helft van de jaren negentig uit tot een kolonie van formaat.

De belangrijkste verandering ten opzichte van de vorige atlas heeft zich voorgedaan in het aantal broedparen. In 1973-77 was de Nederlandse populatie herstellende van een verontreiniging van onze kustwateren met chloorkoolwaterstoffen aan het begin van de jaren zestig (KOEMAN 1971, BRENNINKMEIJER & STIENEN 1992). Deze persistente stoffen hadden vooral voor toppredatoren als de Grote Stern desastreuze gevolgen. De Nederlandse populatie nam af naar een dieptepunt van 875 paren in 1965. Na het stopzetten van de giflozingen herstelde de populatie zich geleidelijk. In vergelijking tot eerdere herstelperiodes groeide de populatie echter zeer langzaam, mogelijk als gevolg van een sterke achteruitgang van het haringbestand rond de jaren zeventig (CORTEN 1990). Sinds medio jaren zeventig zijn de aantallen Grote Sterns bijna verdrievoudigd. De aantallen van vóór de vergiftiging, met 27.000-35.000 paren in de jaren vijftig, zijn echter nog lang niet bereikt.

In het verleden veroorzaakte menselijk ingrijpen (verstoring, bejaging, eierraperij en vergiftiging, mogelijk ook overbevissing) grote fluctuaties in het populatieverloop van onze Grote Sterns. Tegenwoordig spelen factoren als een veranderende voedselsituatie, predatie en - in de Afrikaanse overwinteringsgebieden - het vangen van sterns en de sterk toegenomen visserijdruk een belangrijker rol. Mogelijk staat de aantalsontwikkeling in Nederland niet los van die in andere landen. Voordat de Nederlandse populatie in elkaar stortte, broedden er in Europa ongeveer 50.000 paren, waarvan het merendeel in Nederland. De huidige Europese aantallen zijn in dezelfde orde van grootte, maar nu broedt het merendeel buiten Nederland.

AANTALLEN

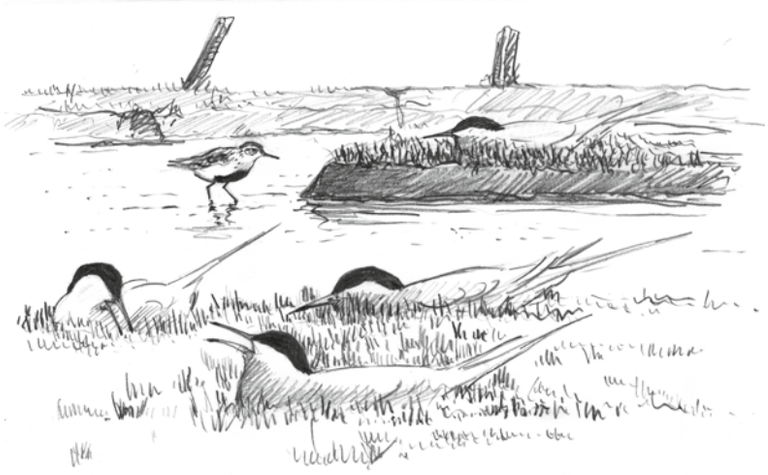
In de atlasperiode 1998-2000 broedden er jaarlijks rond 14.500 paren in ons land, duidelijk meer dan in de vorige atlasperiode (4350-5500 in 1973-77).

Eric W.M. Stienen
(Instituut voor Natuurbehoud, Brussel)

SUMMARY

In 1998-2000 around 14,500 bp were counted, mainly concentrated in one colony in the Wadden Sea (Griend, max. 7920) and two in the Delta area (Hompelvoet and Hooge Platen, 4100 and 3500, respectively). Settlements elsewhere are erratic and often not successful. Breeding numbers dropped in the 1960s because of pesticides, with only 875 bp remaining in 1965. Although numbers have slowly recovered since, population levels of the 1950s (27,000-35,000 bp) have never been regained.

Deze soort is gesponsord door: Kees de Kraker & Philipp Derks, Vogelwachters Hompelvoet

Visdief

Sterna hirundo

De Visdief broedt in grote delen van Amerika, Europa en Azië, grofweg van de noordpoolcirkel tot de kreeftskeerkring. De soort nestelt meestal koloniegewijs in rustige, schaars begroeide gebieden die zowel langs de kust als aan binnenwateren kunnen liggen, indien er voldoende voedsel binnen 10 km rond de kolonie aanwezig is en deze zoveel mogelijk gevrijwaard is van landpredatoren. De soort broedt graag op eilanden en schiereilanden of op gras-, zand- en kiezeloevers van rivieren en zoetwaterplassen, strandweiden, duinen en (kust)moerassen. Er wordt ook wel gebroed op drijvende vegetatiematten, kiezelrijke daken van gebouwen, opgespoten terreinen en verkeerspleinen. Het voedsel bestaat voornamelijk uit vis en daarnaast uit kreeftachtigen, wormen en insecten. Het nest bevat doorgaans 2-3 eieren. Het leeuwendeel van de Nederlandse broedvogels overwintert langs de West-Afrikaanse kusten van Mauretanië tot Nigeria.

VOORKOMEN

In bijna 440 atlasblokken zijn broedende Visdieven vastgesteld. In ruim 50 daarvan zijn echter alleen mogelijke broedgevallen geconstateerd.

De verspreiding beperkt zich grotendeels tot Laag-Nederland. De soort is vooral goed vertegenwoordigd in het Delta-, Wadden- en IJsselmeergebied, en verder langs de Grote Rivieren en in de waterrijke gebieden elders in het land.

Hoewel de Visdief in het kust- en rivierengebied een, op atlasblokniveau, tamelijk aangesloten verspreiding heeft, broedt de meerderheid in enkele grote kolonies. Wadden- en Deltagebied nemen ieder 30-40% van de landelijke populatie voor hun rekening. In het Waddengebied zijn Griend (1670-2100 paren in 1998-2000) en de kust bij Balgzand-Wieringen (1400-1800) het meest van belang; in het IJsselmeergebied is dat de Friese kust bij de Workumerwaard (1300-1430) en omgeving Mokkebank (150-870), gevolgd door het Eemmeer/Gooimeer (680-730); in het Deltagebied de eilanden voor de Scheelhoek (800-1620) en de Slijkplaat (850-1500) in het Haringvliet, en de Hooge Platen in de Westerschelde (1100-1350). Elders in het noorden en westen van het land en in het rivierengebied gaat het doorgaans om hooguit enkele tientallen paren per kolonie. In 1998-2000 werden enige, vaak tijdelijke, vestigingen van 250-600 paren vastgesteld op het proefeiland IJburg bij Amsterdam en op het nieuwe eilandje IJsseloog in het Ketelmeer. De aantallen in Hoog-Nederland zijn marginaal.

Binnen de deelpopulaties van Delta-, Wadden- en IJsselmeergebied bestaat een aanzienlijke uitwisseling tussen kolonies, waarbij vooral jonge individuen zich relatief vaak op enige afstand van de geboorteplaats vestigen (SCHRÖDER ET AL. 1996). Uitwisseling tussen deelgebieden onderling en met buitenlandse kolonies komt echter, gelet op ringmeldingen, weinig voor.

VERANDERINGEN

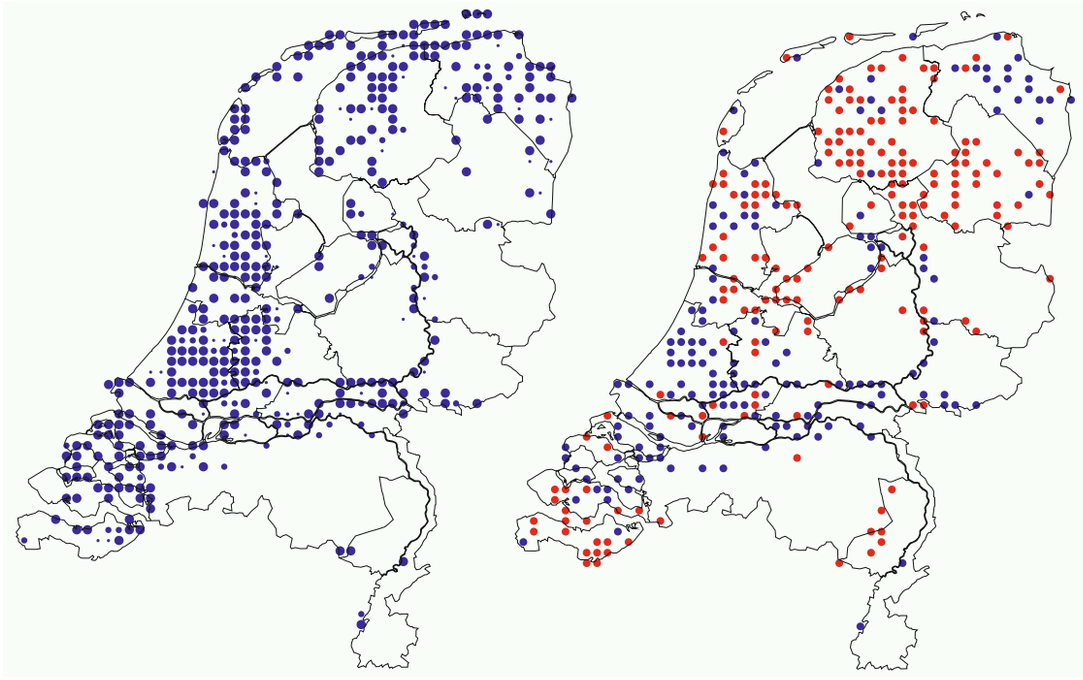
Ten opzichte van 1973-77 is de soort nieuw gemeld uit 160 atlasblokken, maar verdwenen uit ruim 190. In Friesland werd de Visdief veel schaarser in het binnenland en ook in het noorden van Overijssel, het IJsselmeergebied en het zuidelijk Deltagebied heeft hij een veer gelaten. In Hoog-Nederland is de Visdief vrijwel weggevaagd; let op het verdwijnen uit Drenthe en de Peel. Vegetatiesuccessie en verhoogde recreatie- of predatiedruk (ook doordat Kokmeeuwen hier vaak zijn verdwenen, die voor bescherming zorgden)

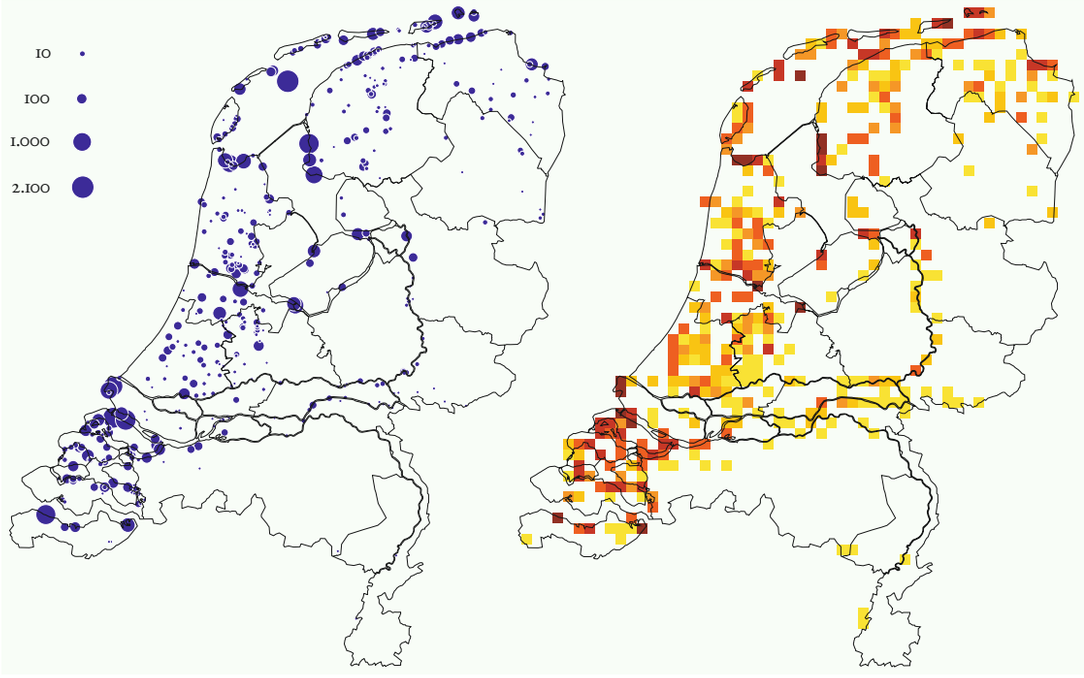
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 438 (26%)
No. of squares
- mogelijk 53 (12%) *possible*
- waarschijnlijk 50 (11%) *probable*
- zeker 335 (76%) *confirmed*

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -31 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 191 *disappeared*
- verschenen 160 *new*

◀◀ **Kolonies (paren)**
Colonies (pairs)

◀ **Aantalsschatting (paren)**
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (35%)
- 4 - 10 (19%)
- 11 - 25 (13%)
- 26 - 100 (18%)
- 101 - 500 (11%)
- > 500 (4%)

zijn vermoedelijk de voornaamste oorzaken van het regionaal verdwijnen. De aanwezigheid in het binnenland van Groningen, het rivierengebied en Zuid-Holland is toegenomen, al gaat het veelal om kleine, tijdelijke vestigingen op opgespoten terreinen, infrastructurele werken of natuurontwikkelingsterreinen. De recente ontwikkeling tot het bezetten van nieuwe habitats, zoals verkeerspleinen en daken van gebouwen (GROEN ET AL. 1995), draagt eveneens bij tot een regionaal ruimere verspreiding. Dergelijke locaties herbergen soms honderden broedparen (300 op dak veiling Aalsmeer en 160 in Hasselt, Ov, in 1998; VAN DIJK ET AL. 2000).

Ook het aantal broedparen heeft een belangrijke verandering ondergaan ten opzichte van de vorige atlas. In de periode 1973-77 bevond de Nederlandse populatie zich in een herstelfase. Verontreiniging van de kustwateren met persistente bestrijdingsmiddelen veroorzaakte in de jaren zestig een instorting van de landelijke populatie; deze telde op het dieptepunt in 1965 slechts 5000 paren (KOEMAN 1971, STIENEN & BRENNINKMEIJER 1992). De populatie heeft zich sindsdien niet meer volledig weten te herstellen. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. In het Waddengebied is het voedselaanbod vermoedelijk onvoldoende, waardoor de jongenproductie achterblijft in vergelijking met buitenlandse kolonies (STIENEN & BRENNINKMEIJER 1998). In het Deltagebied hadden verlies aan broedplaatsen, afname van natuurlijke dynamiek, toegenomen recreatie- en predatiedruk en veranderingen in het voedselaanbod een belangrijke invloed op de aantalsontwikkeling (MEININGER ET AL. 2000). Of de landelijke populatie ooit nog op het oude niveau terug kan komen, is dan ook twijfelachtig. Positief is wel, dat de grotere Nederlandse kolonies tegenwoordig grotendeels gevrijwaard zijn van menselijke verstoring en dat de invloed van toxische stoffen minimaal lijkt te zijn (BECKER & SOMMER 1998). Ook in de overwinteringsgebieden staat de soort echter onder druk, vooral door het vangen van sterns en mogelijk ook door de recente toename van de industriële visserij.

AANTALLEN

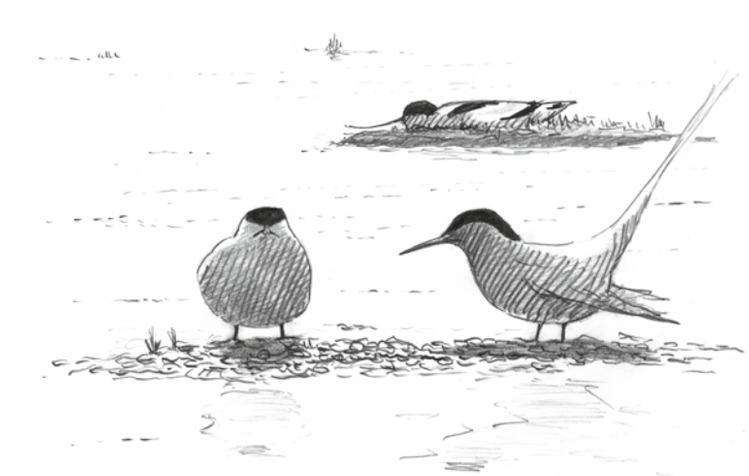
In 1998-2000 broedden 18.000-19.500 paren in ons land. Dit is een belangrijke toename ten opzichte van de vorige atlas (ruim 10.000 paren medio jaren zeventig). Het peil van vóór de vergiftiging, met in de jaren vijftig 30.000-40.000 paren, is echter nog lang niet bereikt.

Eric W.M. Stienen
(Instituut voor Natuurbehoud, Brussel)

SUMMARY

The Wadden Sea and Delta areas each hold 30-40% of the breeding population, and most of the large colonies (up to 2100 bp in 1998-2000, at Griend in the Wadden Sea). Elsewhere, important numbers are confined to the shores of Lake IJsselmeer. Breeding on the higher grounds has almost vanished since the 1970s because of vegetation succession, increased outdoor activities and heavy predation. In the lowlands, breeding in artificial habitats (colonies of up to 300 bp on flat roofs) is expanding. The population (18,000-19,500 bp in 1998-2000) never fully recovered from the crash caused by persistent pesticides in the 1960s (decrease from 30,000-40,000 bp to 5000).

Deze soort is gesponsord door: Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland

Noordse Stern

Sterna paradisaea

De Noordse Stern is een broedvogel van arctische tot gematigde gebieden op het noordelijk halfrond. De Europese kolonies bevinden zich langs de zeekusten, soms ook in het binnenland, van Rusland, Fenno-Scandinavië, de Baltische Staten, Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland. Ook op Spitsbergen, IJsland en Groenland wordt gebroed. Het Deltagebied vormt de meest zuidelijke broedplaats. In Nederland komt de Noordse Stern voornamelijk buitendijks tot broeden op kale of spaarzaam begroeide kwelders en zandplaten, vaak in de buurt van Visdieven en Kokmeeuwen. Het nest, een ondiep kuiltje in het zand, wordt doorgaans niet ver van de hoogwaterlijn gevestigd. Wanneer het legsel, dat meestal twee eieren bevat, wegspoelt door hoog water, wordt doorgaans een nieuw legsel geproduceerd. De broedtijd loopt van mei tot in juli. Noordse Sterns overwinteren merendeels in de antarctische wateren, hoewel eerstejaars vogels de winter ook wel langs de kusten van Zuid-Afrika doorbrengen. Het voedsel bestaat uit vis en ongewervelden, voornamelijk kleine krabben en garnalen.

VOORKOMEN

Noordse Sterns zijn in de atlasperiode vastgesteld in 65 atlasblokken (4%), in vrijwel alle gevallen met zekerheid. De soort bewoont in Nederland uitsluitend kustgebieden, met een sterk accent op de noordelijke provincies. Hij vormt hier kolonies op alle Waddeneilanden en langs de Friese Groningse kust. Het voorkomen elders blijft beperkt tot het Deltagebied. De verspreidingskaart geeft een goed beeld van de aanwezige kolonies, die nagenoeg allemaal in beschermde natuurgebieden liggen. Hooguit zullen enkele in visdiefkolonies broedende paren zijn gemist.

Het overgrote deel van de Noordse Sterns in Nederland broedt in het Waddengebied (98%), voornamelijk op de eilanden. De verreweg belangrijkste kolonie, meestal goed voor tenminste de helft van het landelijke totaal, ligt op Griend. In de atlasjaren 1998-2000 werden hier resp. 1250, 1000 en 890 paren geteld, op een totale waddenpopulatie - in Nederland - van rond 2000 paren (OOSTERHUIS & HEIDEVELD 2000, DIJKSEN & KOKS 2001C). Kolonies met meer dan 100 paren kwamen in 1998-2000 voor op Vlieland (max. 133 paren), Ameland (215), Engelsmanplaat (150) en Rottumerplaat (155), terwijl er nog 22 kleinere vestigingen bekend waren. De Fries-Groningse kust is wat minder dicht bezet. Hoewel het om een dikke 20 atlasblokken gaat, is het merendeel van de 270-425 paren geconcentreerd bij Holwerd (FR) en Hornhuizen (GR).

In het Deltagebied is de soort een stuk schaarser. In de atlasperiode werden de meeste Noordse Sterns hier gevonden in het Grevelingenmeer en de Oosterschelde. Het totaal voor het Deltagebied beliep jaarlijks slechts 40-60 paren (MEININGER & STRUCKER 2001). Grote jaarlijkse aantalsfluctuaties zijn overigens gebruikelijk in alle kolonies (BIJLSMA ET AL. 2001).

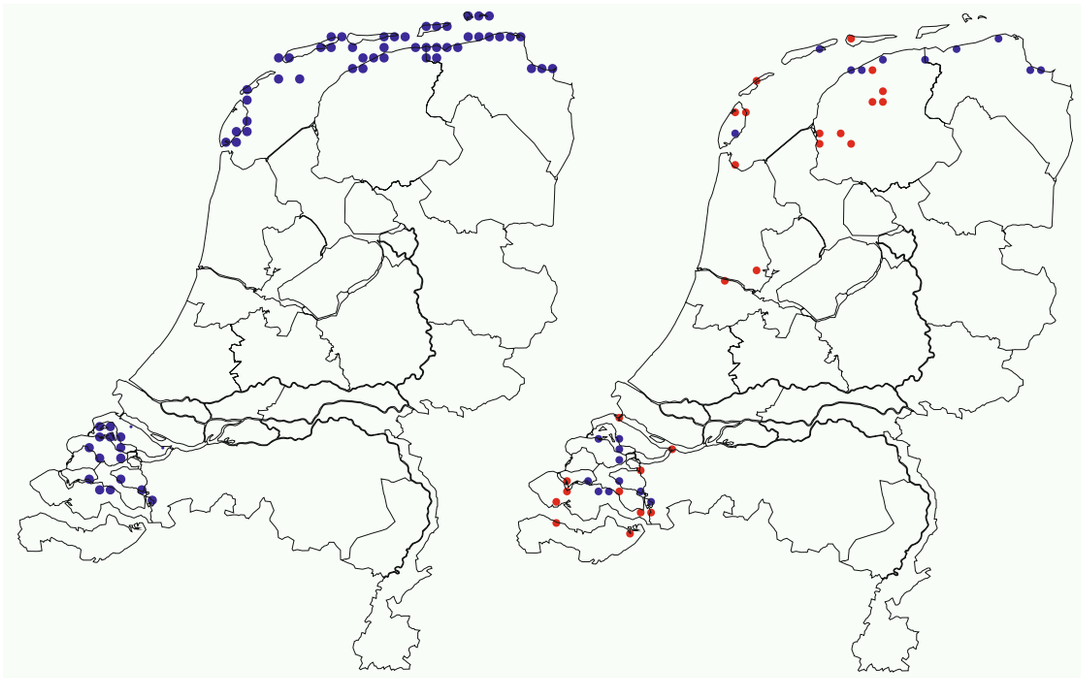
VERANDERINGEN

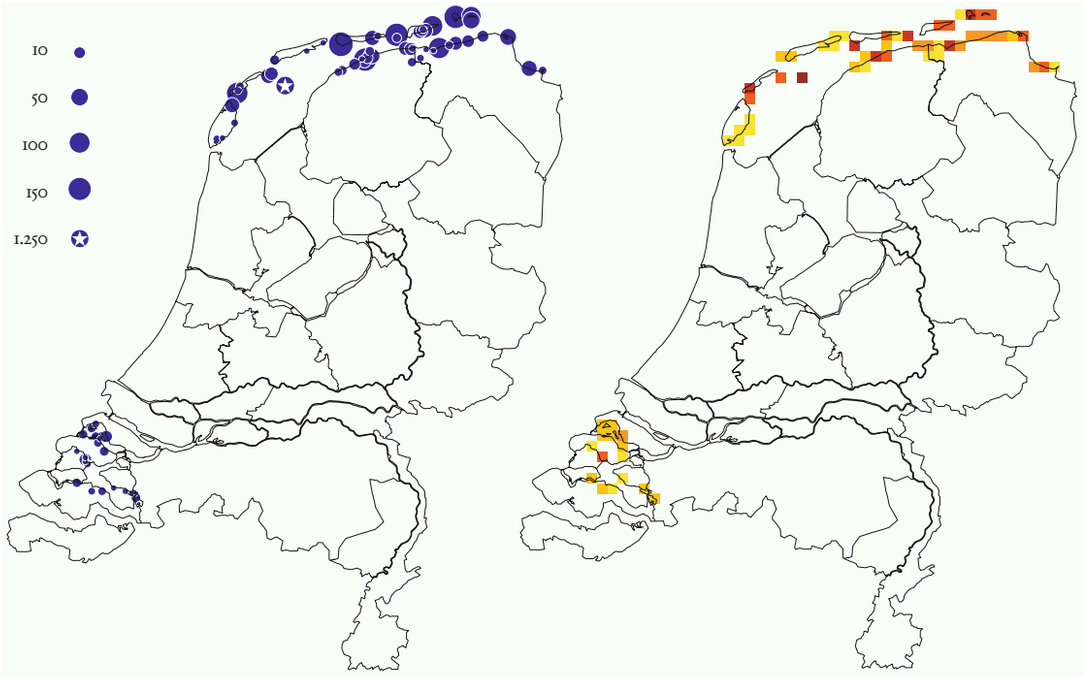
In de eerste helft van de 20e eeuw werd als gevolg van gebrekkige determinatiekennis gewoonlijk geen onderscheid gemaakt tussen Noordse Sterns en Visdieven. Pas sinds het begin van de jaren negentig spelen herkenningsproblemen nauwelijks meer een rol; het blijft echter lastig om het huidige voorkomen in detail te vergelijken met dat uit het verleden.

Het aantal bezette atlasblokken was in de atlasperiode vrijwel even groot als ten tijde van de vorige broedvogelatlas.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 65 (4%)
No. of squares
- mogelijk 2 (3%) *possible*
- waarschijnlijk 0 (0%) *probable*
- zeker 63 (97%) *confirmed*

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -6 (-12%)
No. of squares
- verdwenen 26 *disappeared*
- verschenen 20 *new*

◀◀ **Kolonies (paren)**
Colonies (pairs)

◀ **Aantalsschatting (paren)**
Estimates (pairs)

1 - 3 (32%)
4 - 10 (24%)
11 - 25 (15%)
26 - 100 (18%)
101 - 500 (10%)
> 500 (2%)

Er vonden echter veel verschuivingen plaats. Noordse Sterns zijn verdwenen uit 26 atlasblokken, bijna de helft van het toenmalige verspreidingsareaal, maar hebben zich ook in 20 blokken nieuw gevestigd. De soort verdween als broedvogel van het vasteland van Noord-Holland (Balgzand en rondom Amsterdam), uit delen van Friesland (IJsselmeerkust, ook landinwaarts, al waren die laatste gevallen niet vrij van twijfel) en het zuidelijk Deltagebied (Walcheren, Zeeuws-Vlaanderen). Langs de Waddenkust van Groningen en Friesland is de verspreiding daarentegen verruimd.
Het lokaal verdwijnen als broedvogel hangt vaak - maar lang niet altijd - samen met ongunstige terreinveranderingen zoals vegetatiesuccessie of bedijking van kwelders, soms ook met verminderd voedselaanbod of verstoring. Zo worden de verschuivingen in het Waddengebied vooral veroorzaakt door het al dan niet beschikbaar zijn van broedhabitat. De soort verdween in de jaren negentig nagenoeg uit de Paesumerlânnen nabij het Lauwersmeer, terwijl de aantallen op de kwelder van Hollum op Ameland verveelvoudigden na herinrichting van dit gebied eind jaren tachtig. In het Lauwersmeer en het industriegebied van Delfzijl zijn de Noordse Sterns deels verhuisd door toedoen van de vos en voortschrijdende vegetatiesuccessie (KOFFIJBERG 1995).
In grote lijnen bleven de aantallen op de vastelandskust van de Waddenzee stabiel of namen ze toe. Een toename geldt ook voor de Waddeneilanden en in het bijzonder Griend; terwijl hier in de jaren zeventig en tachtig 300-800 paren broedden, nestelden er vanaf 1992 800-1200 paren. De Waddenpopulatie is daarmee groter dan tijdens de vorige broedvogelatlas. Of de landelijke aantallen, net als bij Grote Stern, Visdief en Dwergstern, in de jaren vijftig en eerder nog aanzienlijk hoger waren, is onduidelijk bij gebrek aan gebiedsdekkende inventarisaties. Alleen in het Deltagebied is sprake van een gestage afname, van 100-150 paren medio jaren zeventig naar enkele tientallen nu. De gesignaleerde toename van het aantal broedparen kan voor een deel overigens worden toegeschreven aan een betere herkenning van de soort en een betere gebiedsdekking bij broedvogelinventarisaties.

AANTALLEN

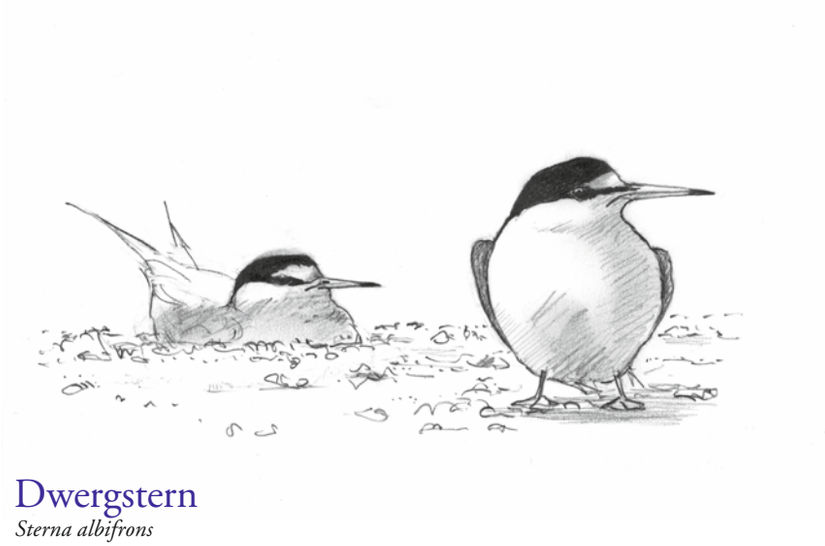
In 1978, net na de vorige atlasperiode, omvatte de Nederlandse populatie 1200-1500 paren. Na een wat mindere periode rond 1989-91 (850-1200 paren; OSIECK & HUSTINGS 1994) nam de populatie weer toe. Dit staat vermoedelijk niet los van de ontwikkeling van de broedpopulatie in de internationale Waddenzee, die in 1991-96 met 41% toenam tot bijna 9000 paren (RASMUSSEN ET AL. 2000). In 1998- 2000 werden in Nederland 1900-2300 paren geteld.

Giny Kasemir & Date Lutterop

SUMMARY

About 98% of the breeding population is located in the Wadden Sea, with the largest colony at the island of Griend (max. 1250 bp in 1998-2000). In the Delta area, at the southernmost edge of the breeding range, only 40-60 bp were recorded. Much of the differences in distribution, compared to the 1970s, can be attributed to local habitat changes (vegetation succession), although inland breeding has disappeared. Reliable national population figures are only known since the end of the 1970s. These suggest a slight decrease (from 1200-1500 bp in 1978 to 850-1200 around 1990), followed by an increase in the 1990s (1900-2300 bp in 1998-2000).

Deze soort is gesponsord door: It Fryske Gea

Dwergstern

Sterna albifrons

De Dwergstern is één van de meest karakteristieke broedvogels van dynamische kustmilieus. Het broedareaal omvat grote delen van Eurazië, maar is sterk verbrokkeld. Behalve langs zeekusten broedt de soort in het Europese binnenland ook langs rivieren, bijvoorbeeld in Frankrijk en Polen. Meestal omvatten de broedkolonies hooguit enkele tientallen paren; kolonies tot 150 paren zijn uitzonderlijk. Het broeden vindt plaats op kale of spaarzaam begroeide terreinen, die meestal voorzien zijn van schelpen of steentjes. De soort is weinig plaatstrouw en koloniseert snel nieuwe broedgebieden. Het legsel bestaat uit 2-3 eieren, die meestal vlot vervangen worden als ze verloren gaan. Dwergsterns foerageren bij voorkeur in helder, ondiep, voedselrijk en niet te snel stromend water op kleinere vissoorten. West-Europese Dwergsterns overwinteren vooral in West-Afrika, tussen Guinee en Kameroen (MUSELET 1985).

VOORKOMEN

Dwergsterns zijn als zekere of waarschijnlijke broedvogel vastgesteld in 34 atlasblokken. In de enkele blokken waar de soort als mogelijk broedend werd gemeld, vonden vrijwel zeker geen broedgevallen plaats. Verder waren niet alle aangegeven atlasblokken jaarlijks bezet, vertoonden de aantallen in diverse kolonies grote jaarlijkse schommelingen en had een deel van de gevallen betrekking op hervestigingen van vogels waarvan een eerder broedsel verloren ging. Per jaar valt de verspreiding daarom minder ruim uit dan hier getoond.

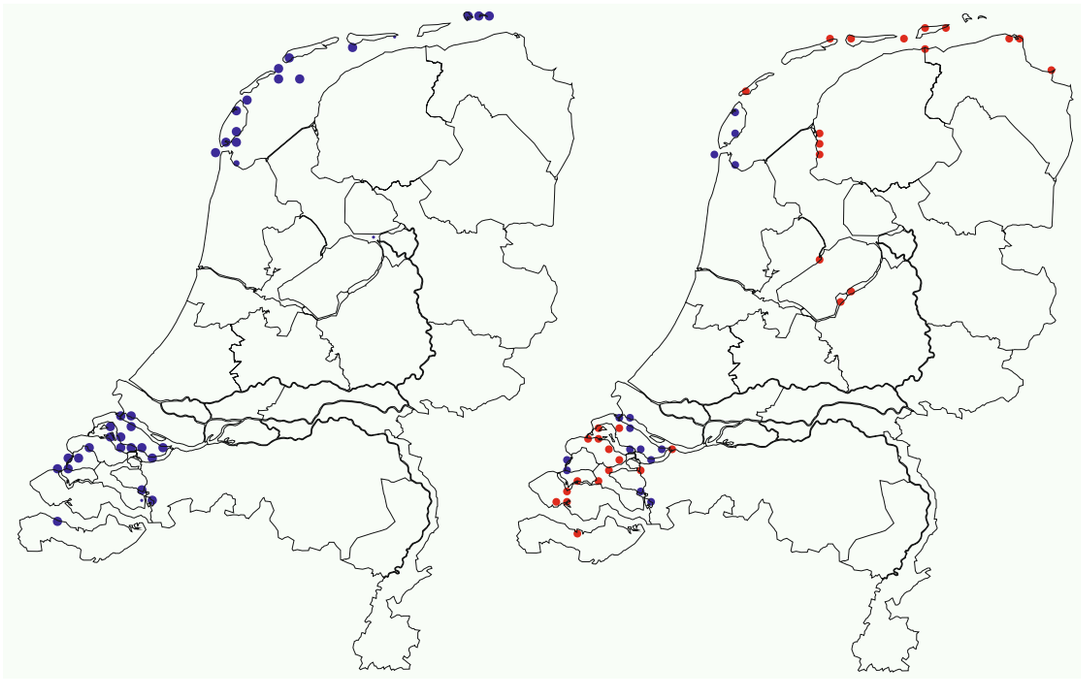
De verspreiding is beperkt tot het Wadden- en Deltagebied. De grootste concentraties (26-100 paren per atlasblok) in het Waddengebied zijn aangetroffen op Texel (nabij De Cocksdorp, in de Slufter en op de Hors; totaal jaarlijks rond 100 paren), gevolgd door de Richel, Rottumerplaat en Rottumeroog. Bescheiden vestigingen waren aanwezig op Noorderhaaks, de zuidoostkust van Texel, Terschelling (Noordvaarder), Ameland en Griend. In het Deltagebied zijn in één atlasblok meer dan 100 paren vastgesteld, in de monding van de Westerschelde. Hier bevinden zich de al vele jaren bestaande kolonie op de Hooge Platen en de recent ontstane vestiging op een aangelegd eiland op het Voorland van Nummer Een (in 1999 30 resp. 101 paren). In het zoete Haringvliet waren de recent opgespoten eilanden het meest van belang (o.a. 81 paren op de Slijkplaat in 1998 en 91 op de eilanden bij de Ventjagersplaten in 2000). Voorts broedde de Dwergstern in de Grevelingen, het Volkerakmeer, het Zoommeer, het Markiezaat en in de monding van de Oosterschelde (MEININGER ET AL. 2000, MEININGER & STRUCKER 2001). De op de kaarten aangegeven broedplaatsen in Volkerakmeer, Zoommeer en Markiezaat zijn inmiddels verlaten.

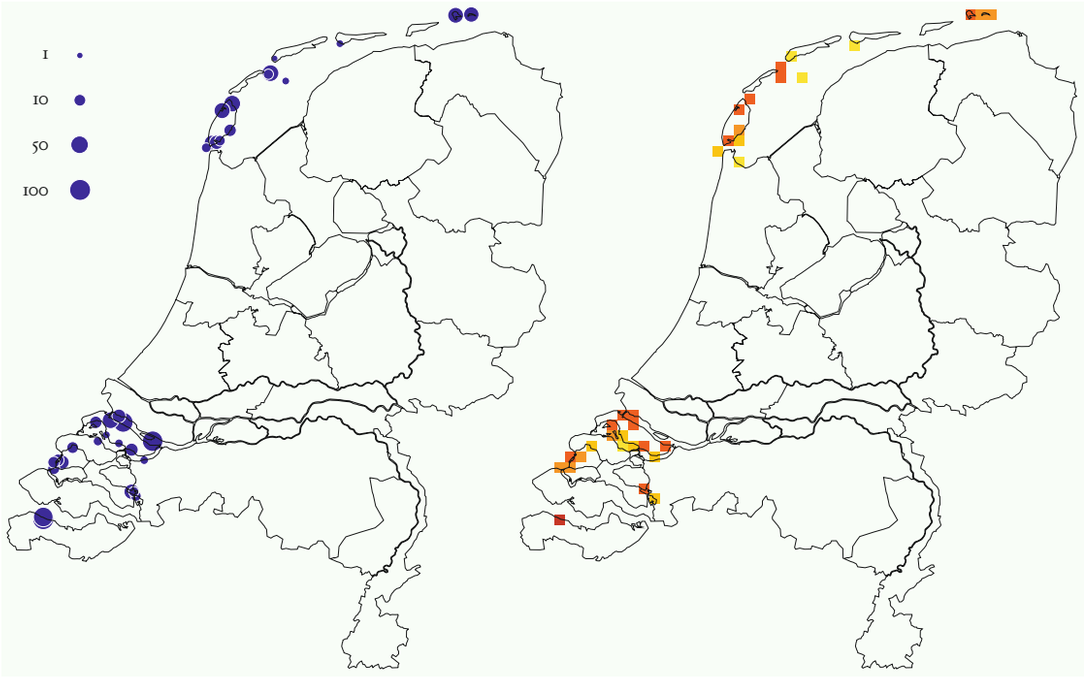
VERANDERINGEN

Vergeleken met de vorige broedvogelatlas trad een forse verschuiving op. De Dwergstern verdween uit 31 atlasblokken terwijl hij in 15 nieuw werd vastgesteld. Opvallend is het verdwijnen langs de Groninger kust, uit het Lauwersmeer en het IJsselmeergebied. Ook diverse broedplaatsen op de Waddeneilanden werden verlaten, zoals Schiermonnikoog. In het Deltagebied verdween de soort uit delen van de Grevelingen, het Veerse Meer, plaatselijk langs de Oosterschelde en uit het Sloegebied bij Vlissingen. Een aantal broedlocaties op stranden bleek niet bestand tegen de

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 37 (2%)
No. of squares
- mogelijk 3 (8%)
  possible
- waarschijnlijk 1 (3%)
  probable
- zeker 33 (89%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -16 (-40%)
No. of squares
- verdwenen 31
  disappeared
- verschenen 15
  new

voortdurend toenemende recreatiedruk. Op slechts enkele plaatsen broeden Dwergsterns nog op stranden, vooral daar waar maatregelen zijn genomen als het plaatsen van borden en afrasteringen, zoals op de noordpunt van Texel en het strand van Noord-Beveland.

Als uitgesproken pionier weet de Dwergstern snel te profiteren van nieuwe broedhabitat. Natuurlijke broedplaatsen kunnen ontstaan door het hoger worden van zandplaten in getijdengebieden, het opspoelen van schelpenbanken en het opstuiven van primaire duintjes op stranden. Door de 'verstarring' van de Nederlandse kustgebieden vinden dergelijke natuurlijke processen echter steeds minder plaats. Eén van de schaarse recente voorbeelden van een op natuurlijke wijze ontstaan nieuw broedgebied is de ontwikkeling op Noorderhaaks, een zandplaat in de monding van het Marsdiep, die inmiddels dermate hoog ligt dat zich er Dwergsterns konden vestigen. Aan de andere kant heeft de soort zich in Nederland juist redelijk kunnen handhaven door een scala aan menselijke ingrepen: inpolderingen, opspuitingen, afdammingen van zeearmen en de aanleg van eilanden, al dan niet met natuurontwikkeling als oogmerk. De nieuw ontstane broedplaatsen zijn veelal slechts tijdelijk geschikt door vegetatiesuccessie en de vestiging van grondpredatoren, in het bijzonder ratten. Nieuwe broedplaatsen in zoete gebieden, bijvoorbeeld eilanden in afgesloten en verzoete zeearmen, raken beduidend sneller ongeschikt dan broedplaatsen in zoute, dus dynamischer, wateren (ARTS ET AL. 2000). Het voortdurend ontstaan en weer verdwijnen van broedplaatsen speelde in de afgelopen decennia nergens zo'n grote rol als in het Deltagebied. In de jaren 1996-98 broedde tenminste 90% van alle Dwergsterns hier in natuurontwikkelingsgebieden; in het Waddengebied broedt het grootste deel in een natuurlijke omgeving.

Ondanks zijn kwetsbaarheid heeft de Dwergstern zich de laatste decennia opmerkelijk goed in Nederland gehandhaafd. Tot in de jaren veertig en vijftig omvatte de Nederlandse populatie 800-900 paren. Daarna stortte de populatie in korte tijd in, waarschijnlijk als gevolg van vergiftiging van het voedsel met gechloreerde koolwaterstoffen, zodat in 1967 slechts 100 broedparen resteerden (ARTS & MEININGER 1993). Sindsdien is de populatie gedeeltelijk hersteld tot 350-450 paren in 1992-96 en omstreeks 500 vanaf 1997 (VAN DIJK ET AL. 2000). Toen begin jaren negentig een forse kolonie ontstond op de haventerreinen van Zeebrugge, België, ging dit aanvankelijk gepaard met afname in het Deltagebied. Ringonderzoek toonde aan dat een deel van de Belgische broedvogels afkomstig was uit het Deltagebied (DE RUWE & DE PUTTER 1999). Na 1995 nam het aantal broedparen in het Deltagebied weer toe tot maximaal 351 in 1998, terwijl ook de Belgische populatie verder groeide tot 342 paren in 1998 (MEININGER ET AL. 2000).

AANTALLEN

In de atlasjaren broedden jaarlijks rond 500 paren in Nederland: 512 in 1998, 485 in 1999 en 463 in 2000. Het Deltagebied nam daarvan 300-350 voor zijn rekening. In 1973-77 telde de Nederlandse populatie 250-300 paren (ARTS & MEININGER 1993).

Peter L. Meininger

SUMMARY

The Delta area held about 65% of the national population of 500 bp in 1998-2000. The species is typical for highly dynamic coastal waters. As such dynamics have almost disappeared, most pairs (over 90%) in the Delta nowadays breed in man-made habitats. Breeding colonies are generally small in size, with maximum numbers of up to 101 bp in 1998-2000. In the Wadden Sea the species still inhabits natural habitats, with a stronghold at Texel (100 bp in three colonies). The national population recovered markedly well from pesticide contamination in the 1960s (100 bp in 1967). However, the species is sensitive to tourist pressure, and therefore threatened at several sites.

Deze soort is gesponsord door: Stichting Het Zeeuwse Landschap

Witwangstern

Chlidonias hybridus

Witwangsterns broeden van Zuid- en Oost-Europa tot in zuidelijk Azië. De Europese broedvogels overwinteren in tropisch Afrika of (Oost-Europese vogels) de Nijldelta, enkelingen ook in Zuid-Europa. De kolonies bevinden zich in stilstaande of langzaam stromende wateren met rijke drijvende vegetatie, zowel in natuurlijke als door de mens gemaakte habitats als rijstvelden en visvijvers. Het Europese broedgebied bereikt zijn noordgrens in Midden-Frankrijk, Polen en Litouwen. Broedgevallen verder noordelijk worden incidenteel vastgesteld, vermoedelijk vooral wanneer droogteperiodes de vaste broedgebieden teisteren. De algemene trend in Europa is nogal negatief, waarbij drooglegging van broedhabitats een voorname rol speelt.

VOORKOMEN

Binnen de atlasperiode is één zeker broedgeval gemeld, in het Soerendonks Goor bij Maarheze (NB) in 1999. In dat voorjaar waren Witwangsterns iets algemener dan andere jaren in Nederland. Zo werden alleen al in mei 40 vogels gemeld, waarvan zeven op de latere broedlocatie. Op 25 mei werd duidelijk dat één paar bezig was met nestbouw. Van de drie gelegde eieren kwamen er twee uit: op 23 juni werden de pulli gezien. Begin juli werden er echter geen pulli meer waargenomen. Er wordt vermoed dat ze gepredeerd zijn door een snoek. Het nest bestond uit natuurlijk nestmateriaal op drijvende tillen liesgras in combinatie met lisdodde. Het paar Witwangsterns broedde afzijdig van de drie paren Zwarte Sterns die zich op dezelfde locatie vestigden (W. BEEREN PERS. MED.). Het betreft hier het 42e broedgeval van de Witwangstern in Nederland.

VERANDERINGEN

In de atlasperiode van 1973-77 wordt melding gemaakt van acht blokken waar de soort mogelijk tot broeden kwam. Er mag worden aangenomen dat het hier om adulte vogels in zomerkleed ging die in potentiële broedhabitat gezien werden. Een daadwerkelijk broedgeval is destijds niet vastgesteld.
In Nederland is de Witwangstern een onregelmatige broedvogel. Goed gedocumenteerde broedgevallen, doorgaans in kleine kolonies tot maximaal elf paren, zijn bekend uit 1938, 1945, 1958, 1965 en - een jaar voor het atlasproject begon - in 1997 (DEUZEMAN & TEMPEL 1998). Ongedocumenteerde broedgevallen zijn gemeld in 1951, 1961 en 1972 (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001, BIJLSMA ET AL. 2001). Opvallend is dat het merendeel van de broedgevallen plaatsvond in de zuidelijke helft van het land, terwijl losse voorjaarswaarnemingen uit het hele land bekend zijn. Sommige broedgevallen betreffen gemengde broedgevallen met Zwarte Sterns.

AANTALLEN

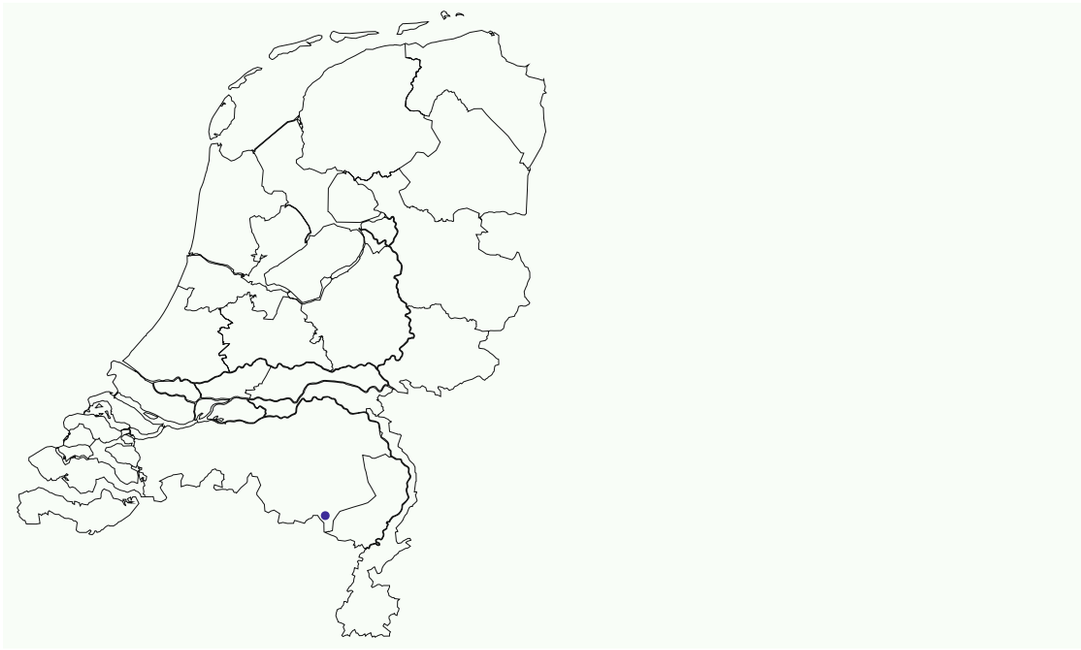
Op het broedgeval in 1999 na waren er geen aanwijzingen voor broeden.

Symen B. Deuzeman

SUMMARY

One breeding record, in 1999 in Noord-Brabant. Of three eggs, two hatched but the chicks disappeared at an early stage. So far, 42 breeding records have been documented in The Netherlands, mainly in the southern half of the country.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1 (0%)
No. of squares
- mogelijk 0 (0%)
  possible
- waarschijnlijk 0 (0%)
  probable
- zeker 1 (100%)
  confirmed

Grote Stern
Sterna sandvicensis
Deze zeeschuimer met zijn rauwe stemgeluid broedt op afgelegen eilanden en kwelders in het Wadden- en Deltagebied. Het aantal paren is sinds de vorige atlas flink gestegen, maar blijft nog altijd achter bij dat in de jaren vijftig.
(zie pagina 246-247)

Zwarte Stern
Chlidonias niger
De in de jaren vijftig ingezette afname van deze moerasstern heeft zich onverminderd voortgezet. Tachtig procent van de overgebleven populatie broedt op uitgelegde vlotjes, hetgeen aangeeft dat gebrek aan natuurlijke broedgelegenheid een groot probleem is.
(zie pagina 256-257)

Zwarte Stern

Chlidonias niger

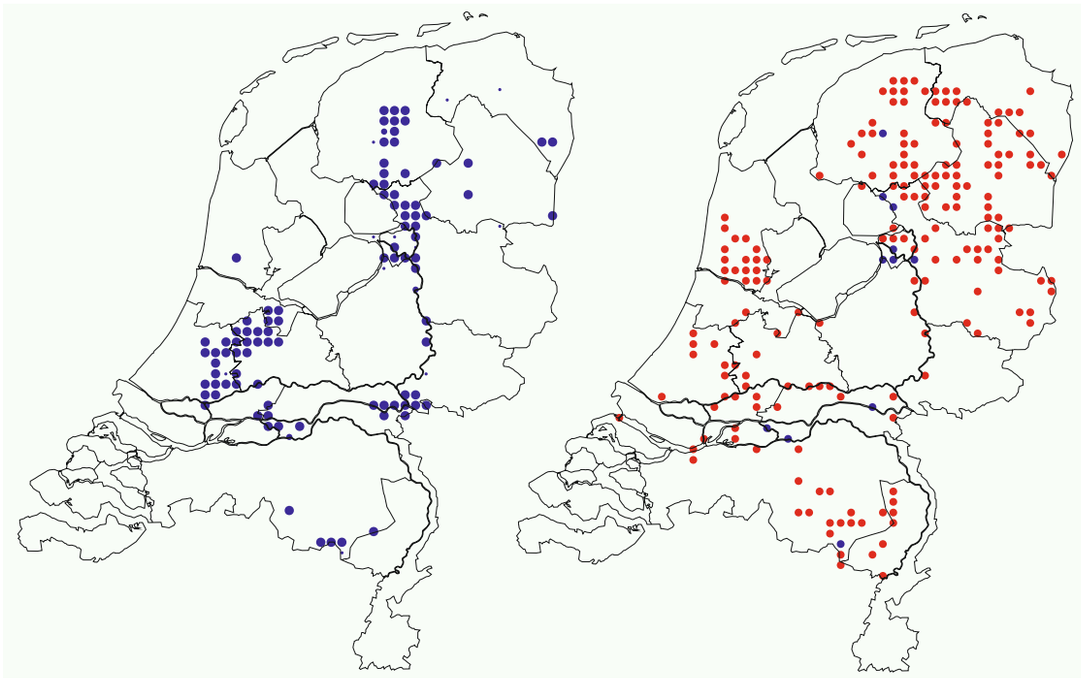
De West-Palearctische ondersoort van de Zwarte Stern, waartoe de Nederlandse broedvogels behoren, broedt van West-Europa tot ver ten oosten van de Oeral in Siberië. De meest noordelijke broedplaatsen bevinden zich in Finland en Noordwest-Rusland, de meest zuidelijke in het mediterrane gebied. Nederland ligt aan de uiterste westrand van de Europese verspreiding. Zwarte Sterns broeden in ondiepe en matig voedselrijke moerassen en in agrarische gebieden met veel sloten. Het voedsel bestaat in de broedtijd uit een breed pakket dat vissen(broed), amfibieën en hun larven omvat, naast waterinsecten, vliegende insecten, regenwormen en andere ongewervelden. Na de broedtijd verzamelen Zwarte Sterns zich in enkele Europese, nabij de kust gelegen wetlands; de belangrijkste verzamelplaatsen zijn het IJsselmeer (Nederland), de Sivash (Oekraïne) en de Baai van Venetië (Italië) (VAN DER WINDEN & NESTERENKO 2001). Het IJsselmeergebied spant de kroon met 100.000-200.000 vogels in juli-augustus (KARMAN ET AL. 1995). Zwarte Sterns overwinteren voor de kusten van Afrika tussen Mauretanië en het zuiden van Namibië. De Nederlandse Zwarte Sterns broeden van eind april tot in augustus. Ze brengen één legsel groot; na verlies van eieren of kleine jongen wordt een vervolglegsel geproduceerd.

VOORKOMEN

Zwarte Sterns broeden tegenwoordig in Nederland slechts in een beperkt aantal regio's, waarbinnen drie kerngebieden zijn te onderscheiden: het laagveengebied van Overijssel en aangrenzend Friesland, het Utrechts-Hollands veenweidegebied en de Gelderse Poort. Voorts komen Zwarte Sterns spaarzaam elders in het rivierengebied of op de hoge zandgronden tot broeden. De meeste paren nestelen in natuurreservaten, alleen in het Groene Hart van Holland is meer dan de helft gevestigd in sloten in agrarisch gebied (VAN DER WINDEN 2001).
De verspreidingkaart is nagenoeg compleet, aangezien Zwarte Sterns opvallend gedrag tentoonspreiden in de broedtijd. Alleen in enkele delen van Zuid-Holland, bijvoorbeeld in de omgeving van Reeuwijk, is de verspreiding wellicht onvolledig in kaart gebracht. De atlasblokken waarin mogelijke broedgevallen zijn gemeld, herbergen in de regel geen broedkolonies. De aantallen per atlasblok zijn nergens hoog. Aantallen van meer dan 100 paren per atlasblok zijn niet vastgesteld, met uitzondering van 130 paren in 2000 in De Wieden in Noordwest-Overijssel. In slechts 21 blokken werden meer dan 25 paren aangetroffen. Vaak zijn deze paren bovendien verspreid over meerdere vestigingen, zodat kolonies van meer dan 20 paren tamelijk uitzonderlijk zijn. Dergelijke kolonies zijn te vinden in enkele moerassen in Friesland (Deelen, Oude Venen, langs de Tjonger), Noordwest-Overijssel (Wieden, Weerribben, Zwarte Water), het oostelijk Vechtplassengebied (Naardermeer, Kortenhoef), de Nieuwkoopse Plassen, Krimpenerwaard, de Zouwe bij Ameide en in de Gelderse Poort (vooral Ooijpolder).
In natuurlijke situaties broeden Zwarte Sterns op dichte oude aaneengesloten matten krabbescheer, op andere drijvende vegetaties zoals wortelstokken van gele plomp of waterlelie, op graspollen, waterscheerling, algenpakketten (flap), op modderbankjes of op kale plekken in graslanden. Vanwege de sterke afname van natuurlijke nestondergrond worden vanaf de jaren zestig vlotjes uitgelegd, waarop tegenwoordig tenminste 80% van de Nederlandse populatie broedt.

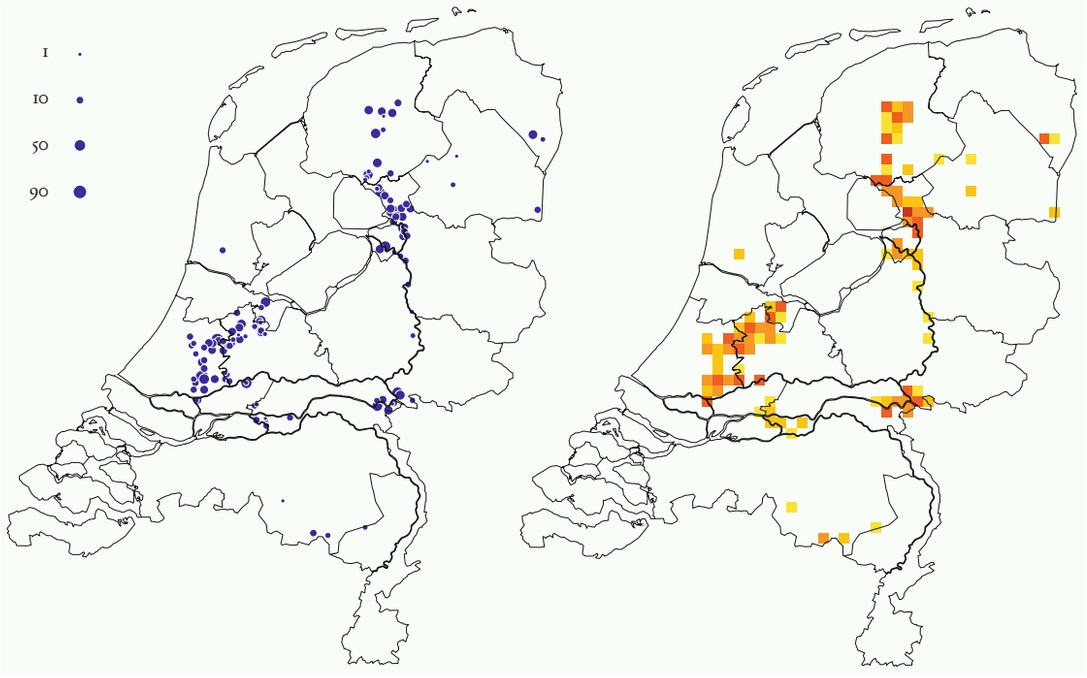
VERANDERINGEN

De Zwarte Stern is sinds de jaren vijftig sterk in aantal en verspreiding afgenomen. In vergelijking met de jaren zeven-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 107 (6%)
No. of squares
- mogelijk 11 (10%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (3%)
  probable
- zeker 93 (87%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -177 (-65%)
No. of squares
- verdwenen 188
  disappeared
- verschenen 11
  new

◀◀ **Kolonies** (paren)
Colonies (pairs)

◀ **Aantalsschatting (paren)**
Estimates (pairs)

1 - 3 (23%)
4 - 10 (27%)
11 - 25 (26%)
26 - 100 (22%)
101 - 500 (1%)
> 500

tig is hij verdwenen uit tweederde van de destijds bezette atlasblokken, en is daarmee een van de sterkst afgenomen broedvogels. De soort heeft in alle regio's broedplaatsen opgegeven, het meest opvallend op de zandgronden, in Noord-Holland benoorden het Noordzeekanaal en in grote delen van het rivierengebied.
De aantallen broedparen zijn afgenomen tot nog geen 10% van die in de jaren vijftig, toen er nog naar schatting 15.000-20.000 paren in Nederland broedden (VAN DER WINDEN ET AL. 1996). De afname was het sterkst in de jaren zestig en zeventig. Vanaf begin jaren tachtig lijkt het tempo van de afname wat af te vlakken en is de aantalsontwikkeling wat meer gedifferentieerd. De afname sindsdien was het grootst op de zandgronden, terwijl ook de agrarische graslanden een aderlating ondergingen. In de laagveenmoerassen vond echter geen duidelijke verdere afname plaats en de aantallen in het rivierengebied verdubbelden zelfs in deze periode. Deze verschillen maken duidelijk dat de redenen voor de afname vooral binnen Nederland moeten worden gezocht. Inmiddels is uit studies gebleken dat er drie redenen voor de afname te onderkennen zijn. Allereerst is de afname van oude matten krabbescheer van belang, ook al omdat alternatieven niet aanwezig of minder geschikt zijn (VAN DER WINDEN ET AL. IN DRUK). Voorts is de diversiteit in prooitypen in veel moerasgebieden afgenomen, waardoor de jongen in sommige perioden van het seizoen te weinig voedsel krijgen of voedsel van een onvoldoende kwaliteit; hierdoor wordt de conditie van de jongen nadelig beïnvloed (BEINTEMA ET AL. IN DRUK). Een derde belangrijke reden voor afname is menselijke verstoring van kolonies in de jongenfase, waardoor jongen voortijdig het nest verlaten en een lagere overlevingskans hebben (J. VAN DER WINDEN ONGEPUBL.). Het uitleggen van vlotjes heeft een belangrijke bijdrage geleverd in de afvlakking van de landelijke afname, vooral door het (gedeeltelijke) herstel dat daardoor in het rivierengebied plaatsvond. Doordat de afname echter niet alleen bepaald wordt door het ontbreken van nestgelegenheid, biedt het aanbieden van vlotjes op de lange termijn onvoldoende soelaas voor de Nederlandse broedpopulatie (VAN DER WINDEN 2000).
De afname in Nederland komt overeen met de aantalsontwikkeling in de ons omringende landen. Alleen in Oost-Europa zijn nog stabiele grote populaties aan te treffen. Omdat het overgrote deel van de wereldpopulatie in deze landen broedt, loopt de soort op dit moment nog geen gevaar voor uitsterven.

AANTALLEN

In de atlasperiode broedden naar schatting 1000-1250 paren in Nederland. Behalve in Zuid-Holland zijn de jaarlijkse tellingen van de broedende aantallen als vrijwel compleet te beschouwen. In 1973-77 ging het om ca. 3500-4500 paren (VAN DER WINDEN ET AL. 1996).

Jan van der Winden

SUMMARY

Most colonies are situated in marshes and lower grasslands on peat soils in the northeast and west of the country, and in the eastern river district. Colonies nowadays are generally small, exceptionally ranging up to 130 bp (northwest Overijssel). Since the 1950s, disappearing floating vegetation, declining food resources and increasing disturbance resulted in a strong population decline (from more than 15,000 bp in the 1950s to 3500-4500 in 1973-77 and 1000-1250 in 1998-2000) and range contraction. Lack of nest-habitat was only partially compensated by providing artificial nest platforms, nowadays used by 80% of all pairs.

Deze soort is gesponsord door: It Fryske Gea

Stadsduif
Columba livia

Voor het eerst in de Nederlandse ornithologie is met de onderhavige broedvogelkartering de Stadsduif in kaart gebracht. Helaas is verzuimd de waarnemers het onderscheid tussen Stads- en gedomesticeerde duiven uit te leggen. Vogelaars, vogelbestrijders en het grote publiek zijn geneigd beide geringschattend op één hoop te gooien. Dat is onterecht (JOHNSTON & JANIGA 1995). Stadsduiven bereiken immers op eigen houtje hoge dichtheden in verstedelijkt gebied ondanks tegenwerking van mensen, broeden jaarrond onder soms ongunstige omstandigheden en doen aan positieve en negatieve partnerselectie binnen een brede waaier van uiterlijke kenmerken. Hun genetische flexibiliteit heeft de menselijk gestuurde selectie uit hun voorgeschiedenis (gedomesticeerde duiven) deels ongedaan gemaakt. Stadsduiven - niét gedomesticeerde duiven - zijn onderhevig aan natuurlijke selectie! Deze verschillen tussen Stads- en gedomesticeerde duiven zijn significant. De naam Stadsduif is gekozen omdat 'verwilderde duif' verwarring oplevert met niet-teruggekeerde postduiven en ontsnapte tamme duiven. De enige juiste Latijnse naam is *Columba livia* (toevoegingen als *domestica*, *ferina* of *urbana* zijn ongeoorloofd).

VOORKOMEN

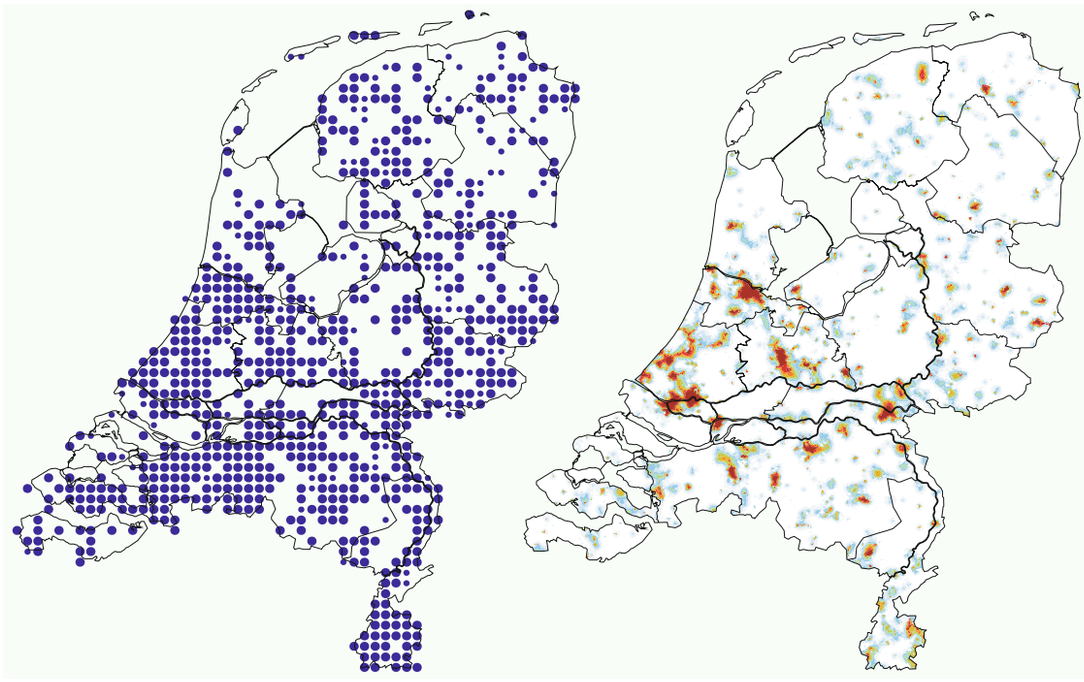
De broedzekerheidskaart illustreert de problemen die zich voordoen indien onvoldoende onderscheid wordt gemaakt tussen Stads- en gedomesticeerde duiven. Bezuiden de lijn Haarlem-Nijmegen zou de soort over grote gebieden voorkomen, in westelijk Noord-Brabant zelfs vlakdekkend. Dit beeld is alleen mogelijk wanneer postduiven zijn meegeteld. Bedenk dat vooral in Zuid-Nederland de duivensport goed is vertegenwoordigd op het platteland. Met Stadsduiven heeft dat echter niets van doen.

De relatieve dichtheidskaart toont een verspreiding die - precies volgens de verwachting - geclusterd is. Stedelijke agglomeraties langs waterwegen springen in het oog. Grote populaties zijn te herleiden tot steden als Amsterdam/Diemen, Utrecht, 's-Gravenhage, Leiden, Schiedam/Rotterdam, Dordrecht, Nijmegen, 's-Hertogenbosch, Breda en Tilburg. Hier profiteren Stadsduiven van de mensenmassa (bijvoedering), broedgelegenheid (gebouwen) en graanoverslag- en mengvoederbedrijven langs waterwegen. Vooral dat laatste is doorslaggevend. Om de 104 miljoen kippen, 13 miljoen varkens, 4 miljoen koeien, 1,5 miljoen kalkoenen, 1,3 miljoen schapen en 1 miljoen slachteenden te voeden (situatie 2000; WEBSITE CBS), moeten astronomische hoeveelheden veevoeder worden aangesleept. Dat gebeurt per schip via rivieren en kanalen. Omdat de intensieve dierhouderij in Zuid-Nederland is geconcentreerd, zijn daar ook de meeste overslagbedrijven te vinden. Op de dichtheidskaart is dat fraai zichtbaar in verdichtingen rond Schiedam-Rotterdam, Utrecht (langwerpige vorm wijst op concentratie langs Amsterdam-Rijnkanaal), Nijmegen (Waal, Maas-Waalkanaal), Gennep (Maas) en langs de Zuid-Willemsvaart ('s-Hertogenbosch, Helmond, Weert). Ook kleinere concentraties met verhoudingsgewijs hoge dichtheid bevinden zich in verstedelijkte gebieden of in het hart van de intensieve veehouderij. In de dunbevolkte noordelijke helft van Nederland ontbreken grote stadsduifconcentraties. Steden als Groningen, Dokkum, Leeuwarden, Zwolle, Apeldoorn en Zutphen tellen slechts kleine populaties die zich nabij markten, oude stadsgedeelten of elektriciteitscentrales ophouden. Lege plekken vallen samen met akkerbouwgebieden en rurale streken zonder intensieve veehouderij; voor Stadsduiven - de naam zegt het al - valt daar niet te gedijen.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 826 (49%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  109 (13%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  717 (87%)

▶▶
Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

VERANDERINGEN

In Nederland ontbreken gegevens over aantalsveranderingen van Stadsduiven. Een reconstructie is mogelijk op grond van bevindingen elders in Europa (JOHNSTON & JANIGA 1995). Rond de Tweede Wereldoorlog moet de stand laag zijn geweest vanwege voedselschaarste. In de daaropvolgende decennia vond snelle groei plaats. De welvaartsmaatschappij, met verspilling van voedsel en energie in zijn kielzog, zorgde voor verbetering van voedselaanbod (binnensteden, bio-industrie) èn broedcondities. Stadsduiven zijn overigens minder afhankelijk van bijvoedering door mensen dan vaak wordt verondersteld (BOS 2000). Bij een voedselbehoefte van 70 gram per dag zouden mensen enorme hoeveelheden voedsel moeten aanslepen om elke dag duizenden duiven van eten te voorzien. De meeste duiven pendelen zodoende tussen stad en foerageergebieden in de omgeving, profiterend van gemorst veevoeder in havens en overslag- en mengvoederbedrijven. Daar komt bij dat de hel verlichte en warme steden en industriegebieden (energieverbruik/inwoner gestegen van 39 giga-joule in 1946 naar 187 GJ in 1992; CBS 1994) Stadsduiven jaarrond tot seksuele activiteiten stimuleren (verlenging fotoperiode). Voeg bij dit alles de schaalvergroting in de landbouw, de opkomst van bio-industrie met ongehoorde (pluim)veedichtheden en de geëxplodeerde veevoederimport, en het paradijs voor Stadsduiven heeft vorm gekregen.

Elk Arcadië kent echter zijn bedreigingen. Bij hoge broeddichtheden (2-3 nesten/m^2) zorgen onderlinge strubbelingen voor forse uitval onder eieren en jongen. Tevens wordt de overdracht van ziektes en parasieten vergemakkelijkt, wat tot hogere sterfte en verminderde reproductie leidt (HAAG 1999). In Nederland bereiken slechts weinig populaties een dergelijk hoge dichtheid, vermoedelijk alleen in Amsterdam, Schiedam-Rotterdam en Utrecht. Menselijke bestrijding is onder die omstandigheden weinig effectief (JOHNSTON & JANIGA 1995). Toch zijn de vette jaren voor Stadsduiven, culminerend in de jaren zeventig, achter de rug. De belangrijkste reden daarvoor ligt in radicale veranderingen in de landbouw. Distributie van veevoer is door fusies in handen gekomen van een beperkt aantal concerns en de voorschriften voor hygiëne zijn aangescherpt. Nieuwbouw en afbraak of renovatie van oude gebouwen perkt de nestelgelegenheid verder in. Met stijgende welvaart daalt bovendien de tolerantiedrempel voor 'overlast' van dieren. De afgelopen twee decennia zijn er zodoende tal van lokale stadsduifpopulaties verdwenen of gekrompen, zoals in de Wageningse Haven (tegenwoordig gesloten systeem; LEYS ET AL. 1993, J. VAN DIERMEN PERS. MED.) en op het industrieterrein van Veghel (extreme hygiënemaatregelen; G. VAN DEN ELZEN PERS. MED.). Wat de invloed van Havik en Sperwer is, die sinds de jaren negentig de steden binnentrekken, zal moeten blijken.

AANTALLEN

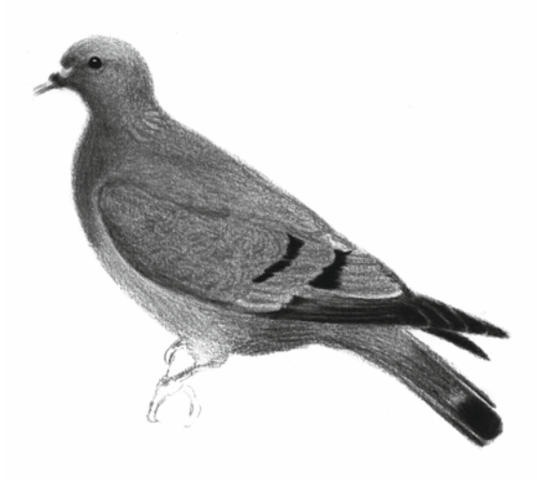
Alleen van Amsterdam zijn betrouwbare tellingen voorhanden, gebaseerd op inventarisaties van locaties met minimaal vijf stadsduiven in oktober 2000 tot en met april 2001 (BUIJS ET AL. 2001). De 354 locaties in het openbaar terrein met meer dan 20 duiven werden 10-12 keer geteld. De tellingen leverden 11.886-15.139 duiven op, variërend in dichtheid van 6,6 duiven/ha in de binnenstad tot 0,7/ha in Osdorp. Over seizoensfluctuaties is niets bekend, noch over het aantal duiven in het totale Amsterdamse grondgebied.

Aantalsopgaven in de rest van Nederland zijn onbetrouwbaar of gebaseerd op incomplete tellingen, extrapolaties of nattevingerwerk. In zes van elf proefvlakken in Rotterdam-Noord ontbrak de soort in 1999; in de overige was de dichtheid het hoogst in oude stadsdelen en binnen 1-2 km van de stadsrand (HASPER 2000). Opgaven als 2000 nesten op Utrecht CS (C. KUSTERS IN K. VAN ZOMEREN, NRC HANDELSBLAD 24 NOVEMBER 2001: 30) bleken bij navraag niet gebaseerd op tellingen maar op aanwezigheid van nissen in 1994/95. In kleinere steden is de dichtheid buitengewoon laag, zoals in Assen (2 paren bij haven; W. VAN MANEN PERS. MED.).

Rob G. Bijlsma

SUMMARY

The breeding evidence map shows a mixture of domestic and feral pigeons. Distribution of latter is better depicted in the relative density map, with strongholds in the south (industrialised livestock farming, massive transportation of fodder through docks and agro-industrial complexes; spillage attractive) and in cities in the west (garbage, feeding by public, waste in docks). Feral pigeons are much scarcer or absent in the north, where human population is less dense and farming mostly arable or dairy. The 'green revolution' and human population growth boosted food supply, resulting in peak numbers in the 1970s. Improved standards of sanitation and rigorous hygiene protocols at fodder storage facilities are responsible for population declines in 1980s and 1990s. Reliable censuses are lacking except for Amsterdam (11,886-15,139 birds in 2000/2001, up to 6.6 birds/ha in inner city).

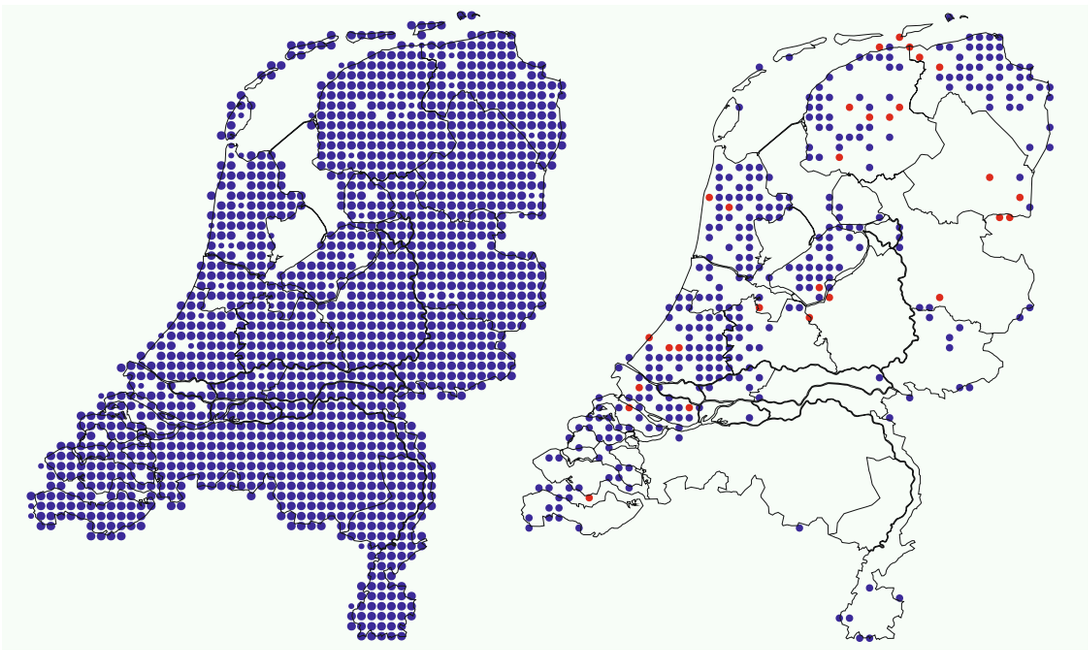
Holenduif

Columba oenas

De verspreiding van de Holenduif is West- en Centraal-Palearctisch. Nederland is omgeven door forse populaties, zodat enige uitwisseling in de lijn der verwachting ligt. Als stand- en zwerfvogel zullen dat binnen West-Europa overwegend korteafstandsverplaatsingen zijn. De soort kan zich aan uiteenlopende omstandigheden aanpassen, zowel wat betreft voedselkeuze (onkruiden en - in mindere mate - landbouwgewassen), nestplaatskeuze (van konijnenholen en basaltdijken tot boomholten en nestkasten) als broedseizoen (vier broedsels per jaar mogelijk, zelfs meer indien broedsels elkaar overlappen; LANG 1986). De potentie voor rappe uitbreiding is hiermee aanwezig.

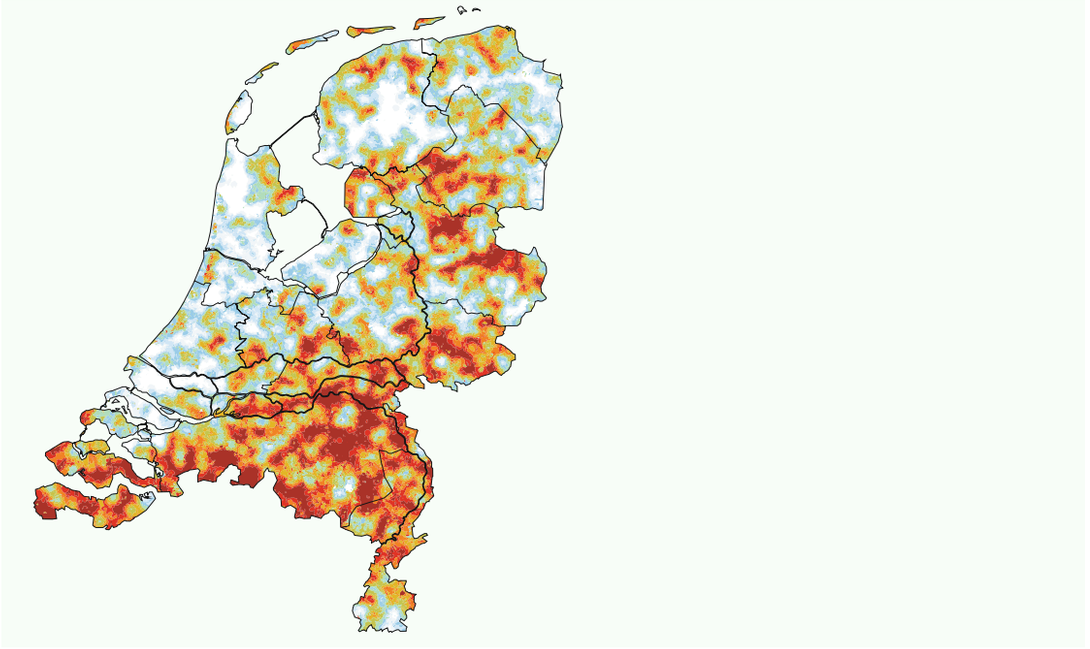
VOORKOMEN

Met een blokbezetting van 94% is de Holenduif een nagenoeg landdekkende broedvogel. Een deel van de mogelijke broedgevallen is terug te voeren op onvolledige kartering.
De relatieve dichtheidskaart wekt de indruk dat Holenduiven vooral floreren in de kleinschalige, 'rommelige' landbouwgebieden met veel akkerbouw: Zuidwest-Drenthe, Twente, Salland, de Achterhoek, het rivierengebied, zuidelijk Zeeland, Noord-Brabant (vooral noordrand van het Kempisch Plateau en het hoevenlandschap van de Centrale Slenk en de Peelhorst), Noord- en Midden-Limburg. In vrijwel al deze gebieden ligt de agrarische bebouwing versnipperd in het landschap, in plaats van geconcentreerd in dorpen. De bedijkingsgeschiedenis van Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland, resulterend in een kleinschalig landschap met een fijnmazig netwerk van boerderijen en aanverwante panden (hoge dichtheid Holenduif), wijkt sterk af van de grootschalige kleipolders met ijle bebouwingsgraad van Noord-Beveland, Duiveland, Tholen en St Philipsland (absent of lage dichtheid). Drenthe is in dit opzicht een interessante provincie, omdat de agrarische bewoning van oudsher veel meer in dorpen is geconcentreerd dan in Twente of de Achterhoek; de dichtheid aan Holenduiven is in Drenthe dan ook navenant geringer. Zelfs in de jonge Flevopolders is het verschil in kavel- en bewoningsstructuur terug te vinden in de bezetting door Holenduiven. De enige nestelgelegenheid wordt hier gevormd door boerderijen met bedrijfsgebouwen (in dorpen en bossen is de soort zo goed als afwezig). De Noordoostpolder (1942 ontgonnen) telt gemiddeld vier boerderijen per km² (initiële bedrijfsomvang was hier 24 ha), tegen gemiddeld 2,2/km² in Oostelijk Flevoland (ontgonnen in 1957) en 1,4/km² in Zuidelijk Flevoland (ontgonnen in 1968). Deze variatie in bewoningsdichtheid weerspiegelt zich in de uiterst geringe bezetting van Zuidelijk en Oostelijk Flevoland in vergelijking met de Noordoostpolder. Daar komt bij dat de moderne bedrijfsgebouwen in Oostelijk en Zuidelijk Flevoland vogelonvriendelijker zijn dan de oudere, krakkemikkige betonschuren in de Noordoostpolder.
Gebieden met een ijle dichtheid vallen samen met stedelijke agglomeraties (West-Nederland), laagveenweidegebieden (Friesland, Holland), veenkoloniale ontginningen (Groningen, Drenthe), grootschalige zeekleipolders (Groningen, Noord- en Zuid-Holland, noordelijke Delta), uitgestrekte bos- en heidegebieden (Drenthe, Flevoland, Veluwe) en de Waddeneilanden. Op kleinere schaal zijn echter ook binnen deze gebieden uitzonderingen te vinden, terug te voeren op variaties in ontginningstype (houtwallenlandschap tussen Dokkum en Tietjerksteradeel), ouderdom van de ontginning (hoe ouder, hoe gevarieerder en - verhoudingsgewijs - kleinschaliger: Koggenland versus Wieringermeer, Noordoostpolder versus Oostelijk en Zuidelijk Flevoland).
De grote variatie in dichtheid gaat dus hand in hand met

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1571 (94%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  45 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1526 (97%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +300 (+26%)
No. of squares
- verdwenen 28
  disappeared
- verschenen 328
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

voedselaanbod (kleinschalig cultuurland met akkerbouw belangrijk) en nestelgelegenheid in rurale landschappen (verspreide bebouwing gunstiger dan concentratie in dorpen). Afwijkingen van dit patroon zijn waarnemersafhankelijk (Zuidoost-Friesland) of onbegrijpelijk (schaarste op lössgronden in Zuid-Limburgs Heuvelland van oudsher bekend, net als in de aangrenzende delen van Duitsland en België).

VERANDERINGEN

Vergeleken met halverwege de jaren zeventig heeft de Holenduif de noordrand van Groningen en Friesland, geheel West-Nederland en Flevoland gekoloniseerd. Hoe geweldig deze areaaluitbreiding er ook uitziet, in termen van aantallen is het slechts een marginale toevoeging.
De Holenduif is ook numeriek talrijker geworden in de jaren tachtig en negentig, iets wat tevens uit wintertellingen blijkt (BIJLSMA ET AL. 2001). De mate van toename is lastig te preciseren, omdat er aan de berekende trend enige bezwaren kleven. Wel is aannemelijk dat de toename vooral op rekening komt van de landbouwgebieden in Oost- en Zuid-Nederland. Wellicht is dit een uitvloeisel van een langer lopende trend sinds de tweede helft van de 19e eeuw (BIJLSMA ET AL. 2001). De populatie liep mogelijk een knauw op door massale voorjaarssterfte na grootscheepse toepassing van zaadontsmettingsmiddelen in de landbouw in de jaren zestig (MÖRZER BRUIJNS 1962, KOEMAN ET AL. 1968, VAN TURNHOUT & VERSTRAEL 1998), net als in Engeland (O'CONNOR & MEAD 1984). De toename zou dan deels een populatieherstel kunnen zijn volgend op een trapsgewijs verbod op het gebruik van deze middelen tussen 1968 en 1973 (BIJLSMA 1993). Gek genoeg laten alle andere duivensoorten in de laatste twee decennia van de 20e eeuw juist een afname zien. Zo niet Holenduiven. Het meest curieus is wel dat Holenduiven blijkbaar (nog) niet te lijden hebben van de sterke afname van akkeronkruiden als gevolg van herbicidengebruik in de landbouw. Gezien zijn voedselkeuze (fijnere snavel dan Houtduif, en meer aangewezen op onkruidzaden op braak- en stoppelvelden en akkerranden; MURTON & WESTWOOD 1964) lag een sterke afname meer voor de hand. Speelt hier verminderde concurrentie met de Houtduif een rol, een groter adaptatievermogen aan door mensen bewerkstelligde landschapsveranderingen, veranderingen in het aanbod van nestelgelegenheid (meer nestkasten beschikbaar, naar analogie van Torenvalk en Kerkuil; MÖCKEL 1988, KLEIN 1994)? Allemaal factoren waarover alleen zijdelings informatie bestaat, die daarenboven zelden eensluidend is.

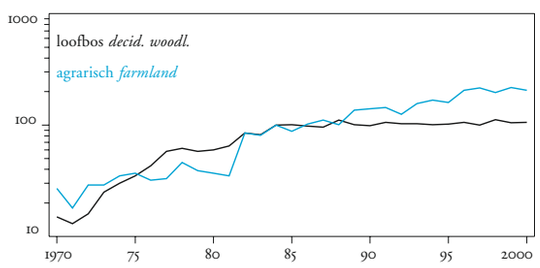
AANTALLEN

BMP-cijfers en atlasmateriaal leveren 60.000 paren op (schatting 50.000-70.000), aanzienlijk meer dan in 1973-77 (13.000-17.000, te laag) en 1979-85 (30.000-40.000).

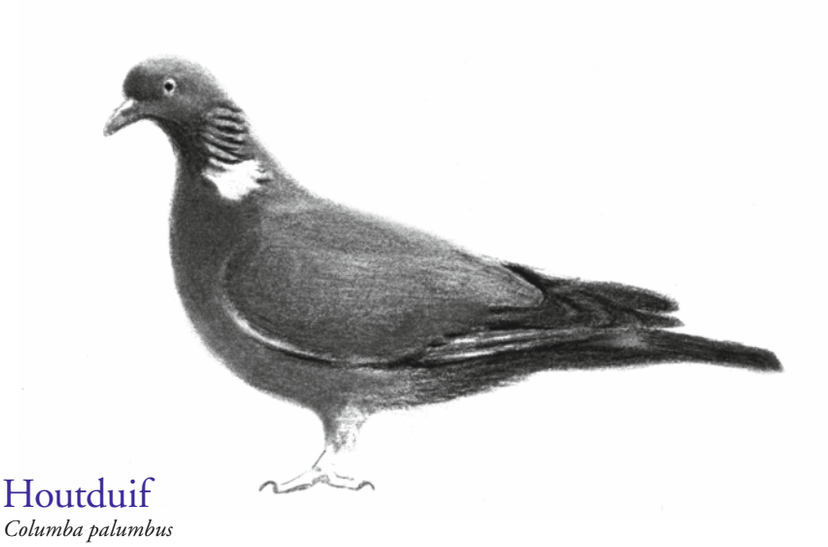
Rob G. Bijlsma

SUMMARY

Highest densities on sandy soils, where mixed farming systems prevail. Densities much lower in urban areas, extensive woodland, dairy farming regions (meadows on peat) and polders with large-scale arable farming. Substantial gaps in the distribution in the west and north were colonised in the 1980s and 1990s. The numerical growth is mainly caused by an increase in the core areas on the sandy soils in the east and south, partly linked with adaptations to modern farming and less competition with the declining Common Wood Pigeon. About 50,000-70,000 bp in 1998-2000 (30,000-40,000 in 1979-85).

Trend (index)

Houtduif

Columba palumbus

Houtduiven ontbreken vrijwel nergens binnen Europa. Onze broedvogels zijn standvogel of deeltrekker. Voedselvluchten tussen nest- en foerageerplaats kunnen vele kilometers bedragen, waardoor de trefkans weliswaar groot is maar kwantificering van broedvogelaantallen bemoeilijkt wordt. Dat laatste wordt verergerd door niet-nestgebonden zang en balts (in tegenstelling tot de nestgrom), lengte van het broedseizoen (maart-oktober, met 2-6 legsels per paar), grote variatie naar tijd en ruimte in nestelvorm (van solitair tot semi-koloniaal; in bomen en struiken, op de grond en op gebouwen) en hoge predatiedruk op broedsels (veel nalegsels). Met zijn 500 gram vormt de Houtduif een belangrijke component in de gevleugelde biomassa op Nederlandse zandgronden. Niet voor niets figureren Houtduiven prominent in de prooilijsten van Havik en Buizerd, terwijl hun eieren en nestjongen door een veelheid van predatoren worden belaagd.

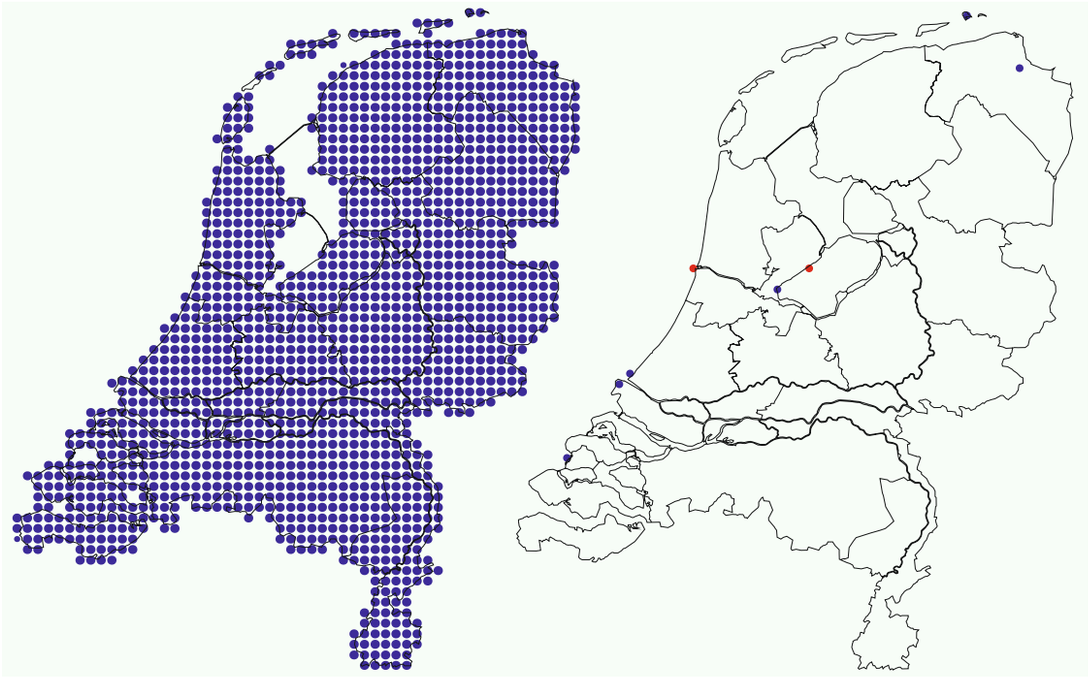
VOORKOMEN

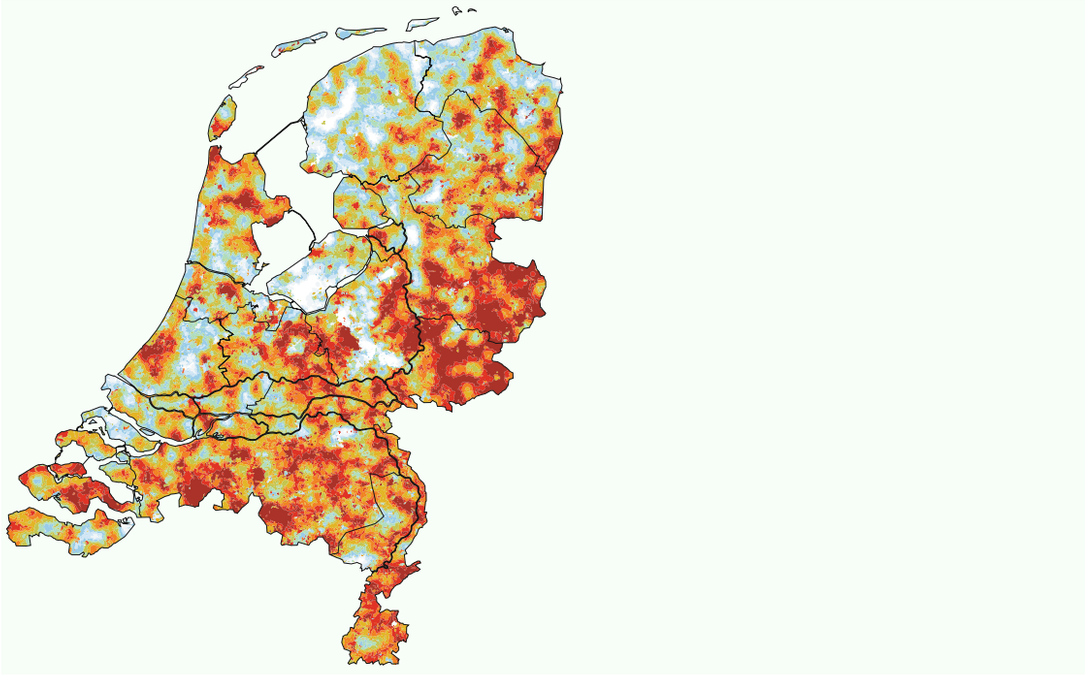
Met een blokbezetting van 97% kent de Houtduif slechts weinig hiaten in zijn verspreiding, namelijk zandplaten in de Waddenzee (inclusief Vliehors) en Markerwaard- en Afsluitdijk. Binnen Nederland bestaat een grote variatie in talrijkheid. De (half-)besloten landbouwgebieden met bos, bosjes en houtwallen, zoals in Oost-, Midden- en Zuid-Nederland, tonen hoge relatieve dichtheden. De ogenschijnlijk beste bezetting in Twente, zuidelijk Salland en de Achterhoek is reeel. Deze gebieden zijn rijker en gevarieerder, en minder afgetakeld, dan de Noord-Brabantse en Noord-Limburgse landbouwgebieden. Eenzelfde verschil is te zien aan weerszijden van de Veluwe: de Gelderse Vallei met zijn bio-industrie is minder aantrekkelijk voor Houtduiven dan de meer intacte IJsselvallei. Houtduiven zijn plaatselijk ook goed vertegenwoordigd in Noord- en West-Nederland, waaronder de Kop van Noord-Holland (vooral oudere polders), steden met veel groen ('s-Gravenhage-Voorburg-Wassenaar-Leiden, Amsterdam, Haarlem en Lelystad) en grootschalig akkerland met graanverbouw (Noord-Groningen, waar aangewezen op erfbeplantingen en de schaarse houtwallen temidden van een overvloed aan voedsel; hier niet op de grond broedend, zoals wèl in de Drentse veenkoloniën; B. KOKS & R.G. BIJLSMA ONGEPUBL.). Gebieden met een lage dichtheid tonen interessante patronen die vaak, maar niet altijd, aan de verwachting voldoen. De open graslandgebieden van Groningen, Friesland, de Zaanstreek en het Groene Hart spreken voor zich (weinig broedgelegenheid en voedsel), zo ook de streek tussen Oss en Uden (arm naaldbos, maïsverbouw), Europoort en Velsen-IJmuiden (zware industrie), Peelstreek (naaldbos en intensieve veehouderij), Oude Vaart en Wolddiep in Zuidwest-Drenthe (open veenweide), hoogveenontginningen rond Smilde en op de Drents-Groningse grens, en Lierder- en Molenbroek ten zuidoosten van Zwolle (grootschalig grasland). Opmerkelijk is de schaarste van Houtduiven op het Veluwemassief, een fenomeen dat in de jaren tachtig en negentig zijn beslag kreeg en ook bekend is van grote boswachterijen in Drenthe, Noord-Brabant en Limburg.

De variatie in dichtheid op de Waddeneilanden is terug te voeren op het al dan niet voorkomen van landbouw: afwezig op Vlieland, amper op Schiermonnikoog, het meest op Texel. Van de Vlielandse Houtduiven is bekend dat ze foerageertochten naar Texel ondernemen (BIJLSMA ET AL. 2001) terwijl die van Schiermonnikoog naar Groningen vliegen (BOEKEMA ET AL. 1983). De afnemende dichtheid gaande van Noordoost-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1628 (97%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  2 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1626 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +4 (+0%)
No. of squares
- verdwenen 2
  disappeared
- verschenen 6
  new

Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

polder naar Zuidelijk Flevoland heeft, net als bij de Holenduif, te maken met een navenante afneming in dichtheid van bebouwing en wegennet (erf- en laanbeplanting), alsmede met een afnemend aandeel naaldhout in de bossen (van meer dan 50% in Kuinderbos naar minder dan 5% in Horsterwold, Hulkesteinse Bos en Almeerderhout).

VERANDERINGEN

De afgelopen 40 jaar heeft de Houtduif enorme veranderingen ondergaan binnen Nederland, zowel in talrijkheid als in habitatkeus. Dit komt niet tot uitdrukking bij een vergelijking van verspreidingskaarten uit 1973-77 en 1998-2000, omdat de soort nog voldoende talrijk is om in elk atlasblok te worden gemeld. Deze verandering werd in gang gezet door wijzigingen in het landbouwsysteem (BIJLSMA ET AL. 2001). De omschakeling naar grootschalige landbouw in de jaren zestig - leidend tot een mega-voedselaanbod - zorgde in eerste instantie voor verbeterde reproductie en aantalstoename, in het bijzonder in bosrijke streken en landbouwgebieden. De opkomst van maïsteelt, de verdwijning van stoppelvelden in de nazomer (verdwijning granen en onderploegen stoppel direct na oogst), en de efficiënter wordende oogstmethoden leidden vanaf eind jaren zeventig tot de ineenstorting van de nazomerse rurale voedselbonanza. Voor Houtduiven op de Veluwe en in grote boswachterijen in Zuidoost-Friesland, Drenthe, Salland, Noord-Brabant en Noord-Limburg had dat vèrstrekkende consequenties. In korte tijd veranderde de Houtduif hier van toonaangevende in schaarse broedvogel; de afname tussen midden jaren zeventig en negentig bedroeg in vele bosgebieden meer dan 90% (BIJLSMA ET AL. 2001, R.G. BIJLSMA ONGEPUBL.). Op de relatieve dichtheidskaart is dit vooral zichtbaar op de Veluwe, een gapend gat waar 25 jaar geleden nog gemiddeld 70 paren per 100 ha bos werden vastgesteld (BIJLSMA 1978B). Dat de andere genoemde bosgebieden niet ook als lege plekken zichtbaar zijn, is een schaalprobleem. De malaise is namelijk niet aan de Oost- en Zuid-Nederlandse zandgronden voorbijgegaan, maar was daar minder dramatisch dan in de grote bosgebieden.
Tegenover deze afname (met vermoedelijk 100.000-en paren) staat een toename in duinen, dorpen en steden. In aantallen uitgedrukt is vooral de opkomst als stadsbroedvogel een factor van betekenis. Alleen al in woonwijken in 's-Gravenhage werd de stand in 2000 op 7500 paren geschat, neerkomend op gemiddeld 150 paren per 100 ha (LOORIJ ET AL. 2001). Hoewel al decennia gaande, lijkt deze ontwikkeling in de jaren negentig te zijn versneld. Mogelijk heeft de Houtduif hier een niche gevonden die naast voedsel ook voldoende nestplaatsen en minder predatie oplevert. Aan grote predatiedruk is immers alleen succesvol het hoofd te bieden in streken met een uitbundig voedselaanbod in de broedtijd (BIJLSMA 1980). En dat is precies wat er schort aan de huidige bossen en landbouwgebieden.

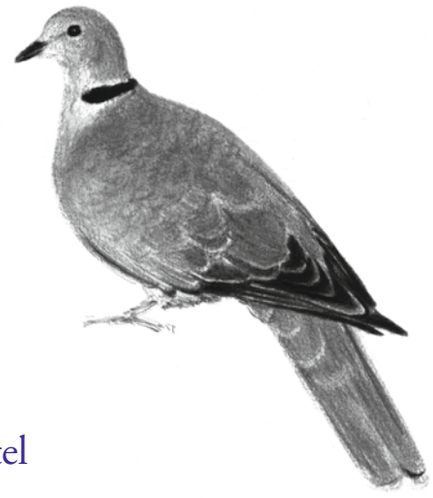
AANTALLEN

Berekeningen komen uit op 460.000 paren (schatting 400.000-500.000 paren). In 1979-85 werd de stand op 500.000-800.000 paren geschat, het merendeel daarvan in bosgebieden op zandgrond. Eerdere schattingen waren te laag.

Rob G. Bijlsma

SUMMARY

Highest densities in mixed farm- and woodland. Numbers in large woodlands on sandy soil have dropped by as much as 90% in the last two decades; these former strongholds held on average 70 bp/100 ha in the 1970s. This decline was mainly caused by changing farming practices, especially a switch from cereal growing to green maize (drastic decline of food supply in breeding season). The steep decline in woodland in the E and S Netherlands was not fully compensated by the colonisation of, and increase in urban habitats. Breeding population in 1998-2000 is estimated at 400,000-500,000 bp (500,000-800,000 in 1979-85).

Turkse Tortel

Streptopelia decaocto

In 1950 broedde de Turkse Tortel voor het eerst in Nederland. Dit vormde onderdeel van de expansiegolf die vanaf begin 20e eeuw in noordwestelijke richting over Europa denderde. Ten tijde van het veldwerk voor de onderhavige atlas, 50 jaar later, heeft de soort zich ontpopt als een talrijke broedvogel in zowel ons land als elders in Europa, met uitzondering van het uiterste noorden en zuidwesten. Hoewel de Turkse Tortel als uitgesproken standvogel bekend staat, kunnen de jongen over grote afstanden uitzwermen en zo nieuwe broedplaatsen bezetten. Daarnaast beschikt de soort over een uitzonderlijke reproductiecapaciteit. Er kunnen 4-5 legsels per jaar geproduceerd worden, waarbij de jongen uit zeer vroege legsels in staat zijn nog in hetzelfde jaar tot broeden over te gaan. Beide factoren verklaren deels de ongekende snelheid van de uitbreiding over Europa, waar de soort anno 1900 nog ontbrak.

VOORKOMEN

Het kaartmateriaal zal bij de Turkse Tortel betrouwbaar zijn, want het is niet aannemelijk dat het uitbundige baltsgedrag in het broedseizoen snel gemist wordt.

Als cultuurvolger die uitsluitend in de nabijheid van menselijke bewoning broedt, is de Turkse Tortel in vrijwel alle blokken met bebouwing aangetroffen. Uitgestrekte gebieden zonder bebouwing worden gemeden, of het nu gaat om bos, heide, duin, open polders of merengebieden. Meest in het oog springend is het ontbreken in Zuidelijk Flevoland. Zelfs in de bebouwde kom van Almere zijn Turkse Tortels niet met zekerheid aangetroffen, waarmee dit de enige stad in Nederland is waar het gekoer van deze duivensoort ontbreekt. Andere aaneengesloten gebieden waar (weinig tot) geen Turkse Tortels voorkomen zijn het Lauwersmeer, de Biesbosch en delen van de Zuidoost-Veluwe.

In de begintijd van de kolonisatie van Nederland werden de zeeklei- en laagveengebieden lange tijd gemeden (LEYS 1964). Anno 2000 heeft de soort zich hier weliswaar gevestigd, maar is hij er wel aanmerkelijk schaarser dan in de rest van het land: met uitzondering van de grote steden zijn Friesland en Groningen alsook de Kop van Overijssel nogal mager bezet. Ook het voorkomen in Drenthe, een vrij laat gekoloniseerde provincie (vanaf 1958; VAN DIJK & VAN OS 1982), is verre van overvloedig, mede doordat bebouwing hier minder versnipperd voorkomt dan elders op de zandgronden. Op de Veluwe ontbreekt de Turkse Tortel of zijn de dichtheden bijzonder laag. Langs de randen is de soort echter talrijk. Zo is de Gelderse Vallei, een belangrijk bruggenhoofd tijdens de opmars in de jaren vijftig, nog altijd een eldorado. In wezen is de dichtheidskaart van deze duif vooral een blauwdruk van de menselijke verspreiding in Nederland. Hoge dichtheden vallen doorgaans samen met stedelijke agglomeraties (al valt Amsterdam uit de toon), waarbij eigenlijk alleen industriecomplexen worden gemeden. Op het platteland zijn Turkse Tortels vooral talrijk indien verspreide bebouwing voorkomt in combinatie met kleinschalig landschap en veel akkerland (granen, maïs), zoals de accenten hier en daar in Oost- en Zuid-Nederland aangeven.

VERANDERINGEN

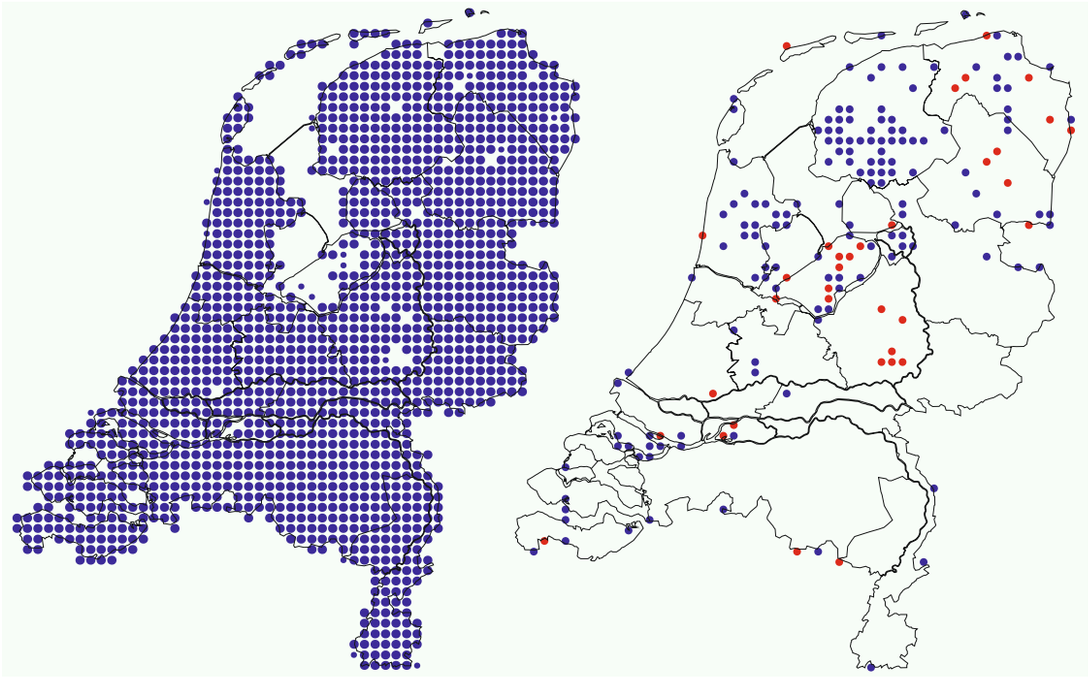
Numeriek bereikte de Turkse Tortel zijn top in Nederland tussen de vorige en huidige broedvogelatlas, in de eerste helft van de jaren tachtig (BIJLSMA ET AL. 2001). De veranderingskaart laat zien dat het eindstadium van de verspreiding in 1973-77

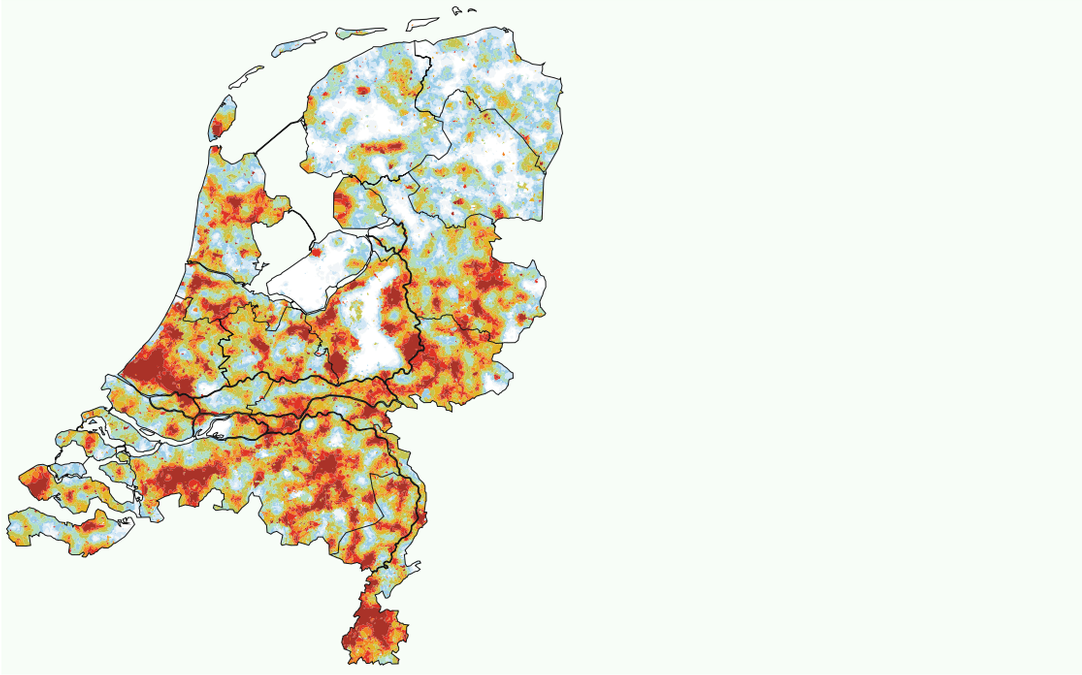
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1533 (92%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  18 (1%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1515 (99%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +109 (+8%)
No. of squares
- verdwenen 35
  disappeared
- verschenen 144
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

nog niet bereikt was. Destijds ontbrak de soort nog in delen van Noord-Nederland, Flevoland en het Deltagebied. Dit paste binnen de kolonisatiegeschiedenis van Nederland, waarbij in eerste instantie de hoger gelegen zandgronden bezet raakten (LEYS 1964). De blokken waar de soort vergeleken met de jaren zeventig nieuw is, liggen dan ook grotendeels in Laag-Nederland.

Toch is niet het hele land inmiddels bezet. De verwachte vestiging in Zuidelijk Flevoland, nog uitgesproken in de vorige atlas, bleef nagenoeg uit. Dat de dunbevolkte gebieden en de grote aangelegde bossen hier geen aantrekkelijke broedhabitat vormen voor deze soort, is duidelijk. Het ontbreken bij boerderijen en in bebouwde kommen is echter moeilijk verklaarbaar. Mogelijk is de expansiedrift wat bekoeld. Dispersie over langere afstanden zou namelijk recent minder voorkomen dan tijdens de topjaren van kolonisatie (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Ten opzichte van de vorige atlas zijn er overigens ook atlasblokken waaruit de soort verdwenen is. Vaak zal het gaan om kleine lokale populaties. Het uitdoven van een cluster op de Zuidoost-Veluwe hangt vermoedelijk samen met het verdwijnen van bouwland in combinatie met een toegenomen predatiedruk van de Havik.

Het lijkt erop dat de Turkse Tortel zich, na een turbulente kolonisatieperiode, stevig heeft gevestigd in de meest aantrekkelijke gebieden (stad!) en tegelijkertijd marginale gebieden heeft verlaten (zwaar beboste gebieden) of niet gekoloniseerd (Zuidelijk Flevoland). Hoe de stadspopulatie zich ontwikkelt, is niet helemaal duidelijk. Hier wreekt zich het ontbreken van deugdelijke tellingen in het stedelijk milieu. De BMP-index, grotendeels gebaseerd op de plattelandspopulatie, toont een halvering na de piek van medio jaren tachtig, met recent enige stabilisatie (VAN DIJK ET AL. 2001A). De redenen voor de afname zijn niet onderzocht. Het is echter frappant dat de Houtduif in de afgelopen decennia juist sterk in opmars was als stadsbewoner.

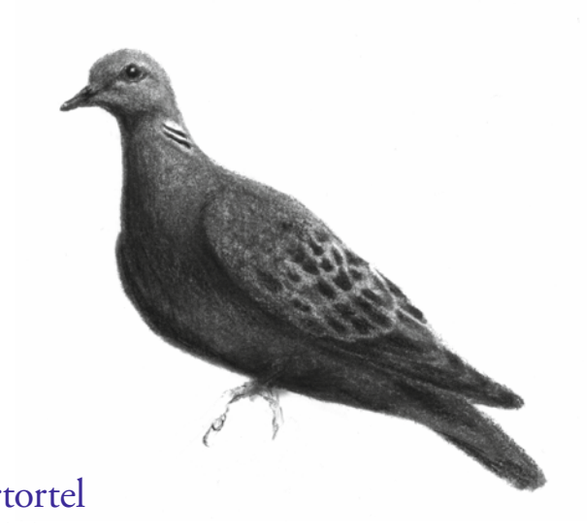
AANTALLEN

Extrapolatie van dichtheidscijfers suggereert, rekening houdend met afname in de jaren negentig, een broedpopulatie van 50.000-100.000 paren, duidelijk minder dan in 1979-85 (100.000-150.000 paren) en ongeveer overeenkomend met 1973-77 (60.000-100.000).

Olaf Klaassen

SUMMARY

The species breeds in all urbanised areas, except for the new city of Almere, established since the 1980s in the reclaimed polder Zuidelijk Flevoland. Highest densities occur in built-up areas, with few exceptions. Mixed farmland with scattered buildings and a high proportion of arable land generally holds moderate to high densities, open farmland is avoided. Information on trends is somewhat biased towards rural populations, but a decline since the mid-1980s is obvious. The breeding population in 1998-2000 is estimated at 50,000-100,000 bp (100,000-150,000 bp in 1979-85).

Zomertortel

Streptopelia turtur

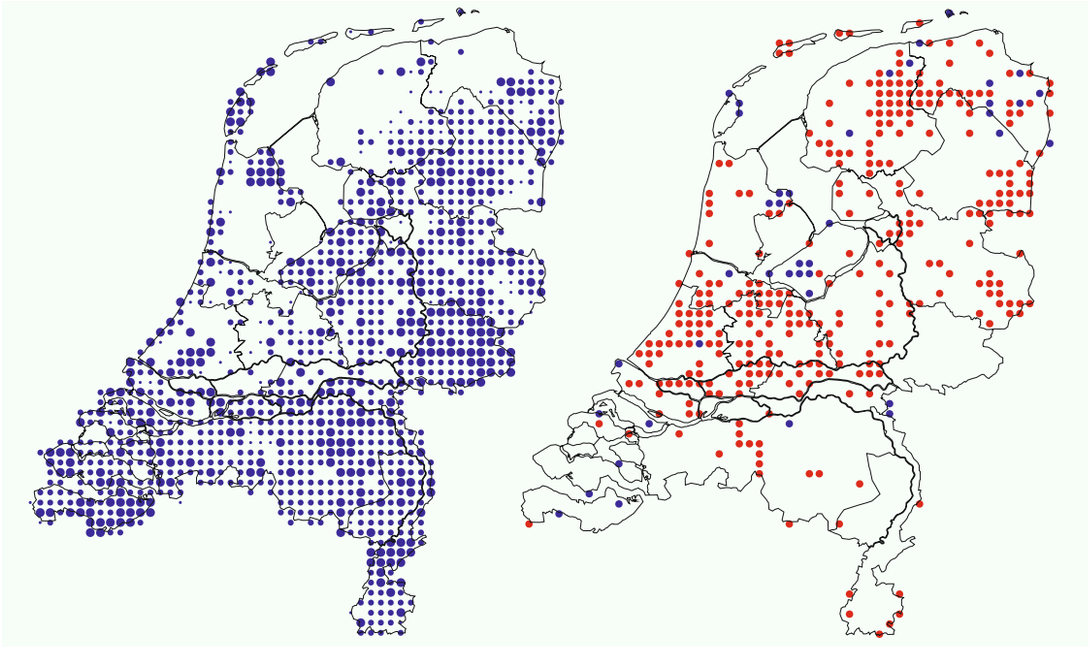
Zomertortels prefereren een warm en droog klimaat, zodat het geen verbazing wekt dat Nederland en Engeland de noordwestgrens van het Europese broedareaal vormen. Binnen de Europese duiven is de Zomertortel de enige langeafstandstrekker. De Nederlandse broedvogels overwinteren in West-Afrika. Ze zijn maar betrekkelijk kort in ons land aanwezig, vanaf eind april tot in september. In de tussentijd produceren ze twee legsels; de nesten worden gewoonlijk verstopt in dichte struwelen of jonge bomen. Zomertortels leven het hele jaar door van zaden, in de broedtijd zowel van granen als onkruiden (BIJLSMA 1985A).

VOORKOMEN

Als broedvogel is de Zomertortel in 70% van de Nederlandse atlasblokken aangetroffen. In Hoog-Nederland en Zeeland is de verspreiding op atlasblokniveau nagenoeg aaneengesloten, op wat hiaten na in vooral Zuidoost-Drenthe, Overijssel en op de Veluwe. In Laag-Nederland is de verspreiding veel ijler, zeker in de boomarme zeeklei- en veenweidegebieden van Noord-Groningen, Friesland, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland. De Hollandse duinstreek, Flevoland en de Wieringermeer kennen een ruimere verspreiding. Ook alle grotere Waddeneilanden zijn bezet, en tevens Rottumerplaat.
De hoge dichtheden in het Deltagebied komen op de relatieve dichtheidskaart duidelijk naar voren. Vooral Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland springen er in positieve zin uit. Jonge polderbossen (vaak populier), meidoornhagen en dijkstruwelen vormen hier belangrijke broedhabitat, op Voorne, Goeree en Schouwen aangevuld door dichte duinstruwelen en binnenduinbossen. Medebepalend voor de hoge aantallen in het Deltgebied is vermoedelijk de grote oppervlakte bouwland. Akkers, en dan vooral de randen, bieden Zomertortels tegenwoordig waarschijnlijk een beter voedselaanbod in de vorm van onkruidzaden en granen dan graslanden, al vormen bloemrijke dijkvegetaties plaatselijk eveneens aantrekkelijke foerageerplekken (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Grootschalige akkergebieden, zoals op Overflakkee, zijn echter weinig geschikt. Ook elders in Laag-Nederland levert de combinatie van bouwland en jong bos aanzienlijke dichtheden op, zoals in de Wieringermeer en Flevoland. Opvallend zijn de lage dichtheden in de Hollandse duinen en polderbosjes. Het voornamelijk uit weilanden en bloembollenvelden bestaande achterland biedt hier vermoedelijk een te karige voedselbron.
In Hoog-Nederland broeden Zomertortels in bosjes en struwelen. Grote boscomplexen worden vermeden, al kunnen clusters van paren voorkomen in jonge dichte naaldhoutaanplant, wanneer tenminste in de omgeving akkers, kaalslagen of ruderaalvelden aanwezig zijn. Ook kleinschalig cultuurlandschap met een gevarieerd grondgebruik en jonge bosjes, liefst op iets nattere bodems, is in trek, zoals plaatselijk in Drenthe, de Achterhoek, Noord-Brabant en Limburg blijkt. De soms hoge dichtheden op dichtgroeiende heidevelden, in broekbossen en verboste moerassen zijn meestal te lokaal om op de kaart teruggevonden te worden (maar zie De Weerribben).

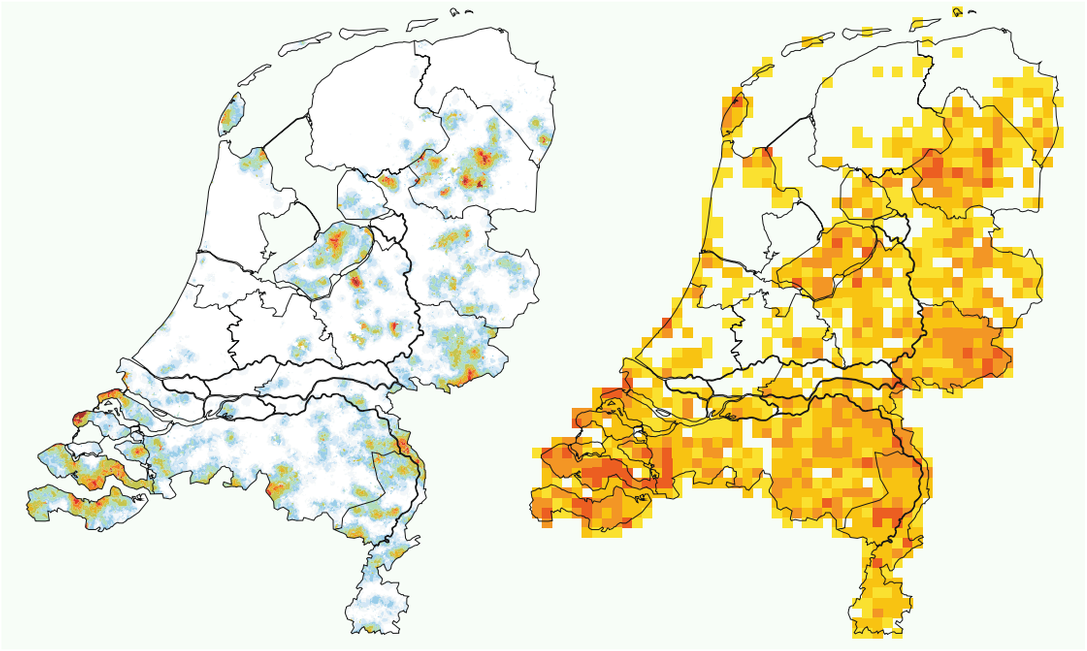
VERANDERINGEN

Vergeleken met medio jaren zeventig is de Zomertortel als broedvogel verdwenen uit 320 atlasblokken, vooral in Friesland, Zuidoost-Drenthe, West-Nederland (exclusief Deltagebied) en het rivierengebied. De afname heeft zich niet tot

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1169 (70%)
No. of squares
- mogelijk 84 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 760 (65%)
  probable
- zeker 325 (28%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -280 (-21%)
No. of squares
- verdwenen 320
  disappeared
- verschenen 40
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

267 1 - 3 (33%)
267 4 - 10 (41%)
11 - 25 (21%)
26 - 100 (5%)
101 - 500
> 500

deze regio's beperkt, maar was hier het meest opvallend omdat de aantallen hier laag waren. De broedvogelindexen suggereren dat de aantallen in agrarisch gebied en loofbos met 70-90% zijn gedaald sinds halverwege de jaren zeventig. Grootschalige regionale karteringen bevestigen dit beeld, met in 1970-98 bijvoorbeeld een afname in Zuidwest-Drenthe van 75% en met meer dan 90% in Zuid-Limburg (A.J. VAN DIJK RESP. F. HUSTINGS PERS. MED.). Ook in de Hollandse duinen, Het Gooi, op de Zuidwest-Veluwe en in Zeeland is de stand gekelderd (BIJLSMA ET AL. 2001). De afname lijkt het sterkst te zijn geweest in de jaren tachtig. In het agrarisch gebied is sindsdien lokaal sprake van enige stabilisatie (zeker niet overal!), terwijl de achteruitgang in bosgebieden doorzet. De hoge dichtheden die eind jaren tachtig en begin jaren negentig in de bossen van Flevoland werden vastgesteld, behoren inmiddels tot het verleden (VAN MANEN 2001A). Alleen in sommige moerasgebieden weet de Zomertortel zich, dankzij verbossing, goed te handhaven.

Uit de ons omringende landen worden doorgaans eveneens forse afnames gemeld. In Oost-Europa zouden de populaties echter stabiel zijn, terwijl Zomertortels hun broedgebied zelfs naar het noorden uitbreiden. Dit maakt het er niet eenvoudiger op om de hoofdoorzaken van de afname aan te wijzen.

Droogte in de Sahel (vooral jaren zeventig en begin tachtig), kap van acaciabossen (winterroestplaats) en afschot van vele tienduizenden vogels per jaar in Zuid-Europa en Afrika (deels nota bene tijdens de voorjaarstrek) spelen ongetwijfeld een negatieve rol (TUCKER & HEATH 1994, HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Voorts traden tal van ongunstige - veelal landbouwkundige - ontwikkelingen op in de broedgebieden. Te denken valt aan de vervanging van granen door maïs, het verdwijnen van heggen en bosjes en de toegenomen schaarste aan onkruiden. In Engeland, waar regionaal meer dan 90% van de Zomertortels in mei-juni op grasland foerageert, wordt de teloorgang van onkruiden verantwoordelijk gehouden voor de afname van de broedpopulatie (MARCHANT ET AL. 1990). Het verdwijnen van kruidenrijke en zaadzettende hooilanden (en akkerranden) door herbiciden- en kunstmestgebruik, intensieve beweiding, zaaizaadselectie en vroeger en vaker maaien, zal ook in Nederland het voedselaanbod in de vroege zomer hebben gedecimeerd. Voorts is de diversiteit aan kruiden ook in bossen en duinen afgenomen, onder andere door eutrofiëring. Het ouder worden van de bossen leidt bovendien niet alleen tot kruidenarmoede, maar ook tot minder nestgelegenheid in de vorm van dichte jonge opstanden.

AANTALLEN

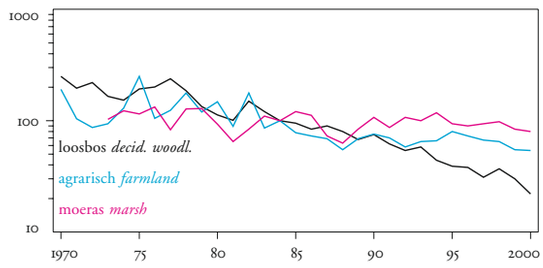
De huidige broedpopulatie wordt becijferd op 10.000-12.000 paren, ervan uitgaande dat de schattingen per atlasblok (uitkomend op een krappe 10.000 paren) aan de lage kant zijn. In 1973-77 en 1979-85 ging het nog om 35.000-50.000 paren.

Chris van Turnhout

SUMMARY

Highest densities are recorded in the southwest of the country, in reclaimed polders in Lake IJsselmeer and, rather patchy, on the sandy soils. Arable land is clearly preferred over grassland, but very open areas are avoided. A retraction of breeding range since the 1970s, especially in the lowlands, coincided with a 70-90% reduction in numbers in several areas. The causes are probably a mixture of adverse developments in the winter areas (e.g. drought), during migration (heavy mortality due to hunting), and in the breeding habitat (replacement of cereals by green maize, use of herbicides). Only 10.000-12,000 bp in 1998-2000 (35,000-50,000 in 1973-85).

Trend (index)

Halsbandparkiet

Psittacula krameri

Halsbandparkieten broeden in de droge savanne en het laaglandregenwoud van noordelijk tropisch Afrika en Zuid-Azië. Als gevolg van introducties en ontsnappingen heeft de soort zich echter op veel plaatsen buiten het normale verspreidingsgebied gevestigd, zowel elders in Afrika en Azië als in Europa en de Verenigde Staten. Er worden vier ondersoorten onderscheiden; de parkieten in Europa behoren vermoedelijk tot de uit Azië afkomstige ondersoort *borealis*. Belangrijke populaties in Europa zijn bekend uit Engeland, Nederland en Duitsland, terwijl kleinere aantallen in Zuid- en Zuidoost-Europa worden gevonden. Omdat Halsbandparkieten populaire kooivogels zijn, kunnen nieuwe populaties in principe overal ontstaan. Halsbandparkieten zijn standvogel; vermoedelijk treedt alleen in West-Afrika seizoenstrek op over korte afstand. Het voedsel bestaat uit allerlei vruchten, zaden, knoppen en bloemen. Koude winters vormen geen probleem zolang er maar voedsel beschikbaar is; in Europa zijn deze vogels 's winters dan ook afhankelijk van bijvoedering.

VOORKOMEN

In Nederland komen Halsbandparkieten sinds het midden van de jaren zestig in verwilderde staat voor, tot op de dag van vandaag vrijwel uitsluitend in de menselijke omgeving. Ze nestelen gewoonlijk in holtes van oude bomen in parken en lanen, hoewel sommige paren tot broeden komen in grote nestkasten, misschien zelfs in muurnissen. Een deel van de vogels verblijft de hele dag in de directe omgeving van de broedplaats terwijl een ander gedeelte zich verspreidt over woonwijken in de wijde omtrek.

Halsbandparkieten zijn in 37 atlasblokken aangetroffen als waarschijnlijke of zekere broedvogel. Als mogelijke broedvogel werden ze gemeld uit twaalf blokken. Dankzij de karakteristieke luide (vlucht)roep geeft de kaart een goed beeld van de huidige verspreiding. Dat het aandeel zekere broedgevallen vrij laag ligt (45% van de meldingen) is opmerkelijk, aangezien Halsbandparkieten opvallend gekleurd, groot en weinig schuw zijn. Hiervoor zijn enkele oorzaken aan te wijzen, zoals de langdurige aanwezigheid van niet-broedende individuen en de betrekkelijk geringe belangstelling van vogelaars voor exoten. Ook kost het veel tijd om (alle) nestholen te vinden, omdat gepaarde vogels opvallend stil kunnen zijn. Amsterdam en 's-Gravenhage vormen kerngebieden met relatief grote broedpopulaties. Daarnaast zwerven kleinere groepen reeds jaren rond in bijvoorbeeld Haarlem en Rotterdam. Het opduiken van Halsbandparkieten is echter beslist geen garantie voor permanente vestiging, ook niet in ogenschijnlijk geschikt gebied. Zo hebben zich door de jaren heen kleine populaties gevestigd op bijvoorbeeld landgoederen rond Utrecht en bij Terneuzen in Zeeuws-Vlaanderen, om vervolgens weer te verdwijnen (BIJLSMA ET AL. 2001). Pas sinds de jaren negentig lijken Halsbandparkieten langzaam uit te waaieren vanuit de kerngebieden naar de omgeving, maar over een populatie-explosie kunnen we nu nog niet spreken.

VERANDERINGEN

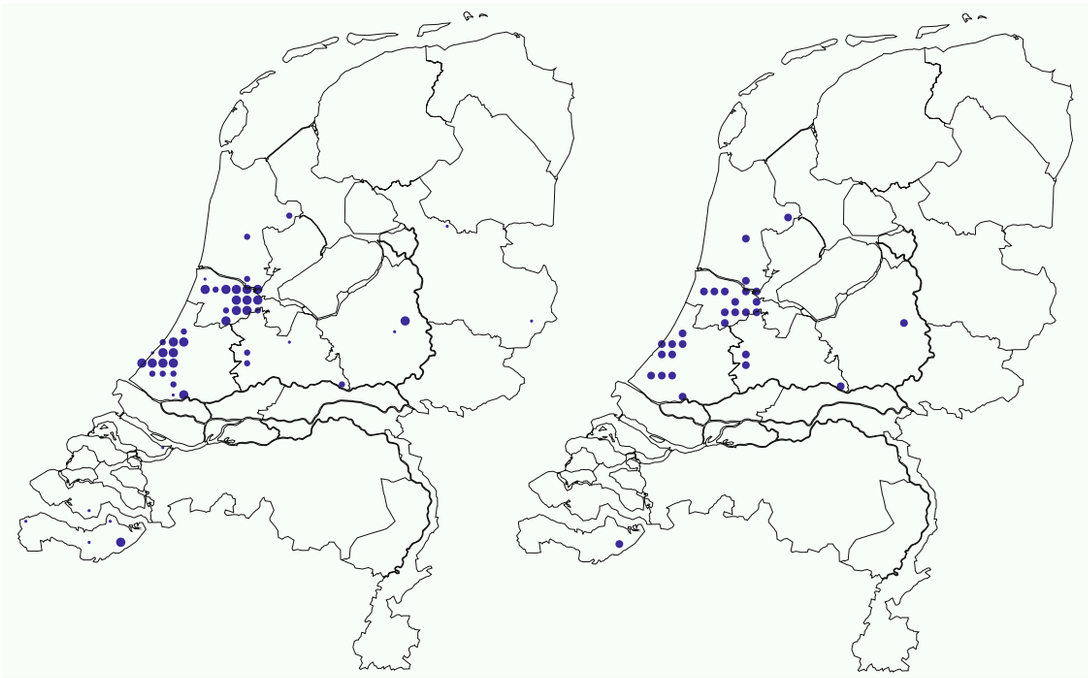
De Halsbandparkiet was ten tijde van de vorige broedvogelatlas nog een nieuwkomer en werd toen uit slechts zeven atlasblokken als waarschijnlijke broedvogel gemeld, vrijwel alle in en rond 's-Gravenhage en in Amsterdam. De toename is vooral een gevolg van 'eigen aanwas' en niet zozeer te danken aan nieuw losgelaten of ontsnapte vogels. Aan de

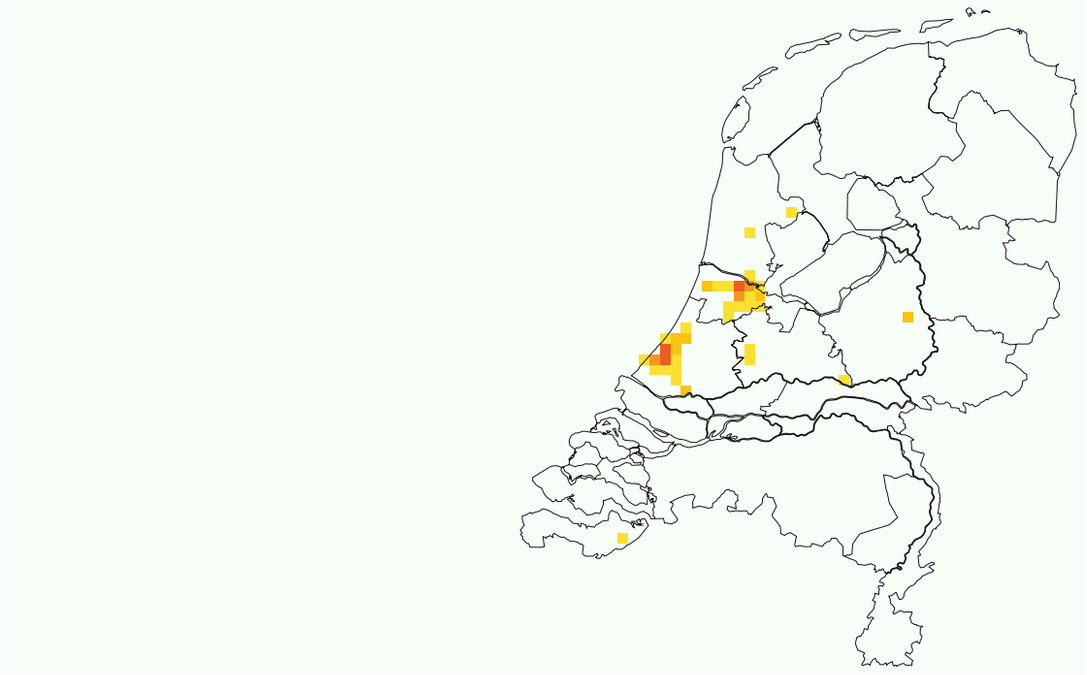
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 49 (3%)
No. of squares
- mogelijk 12 (24%)
  possible
- waarschijnlijk 15 (31%)
  probable
- zeker 22 (45%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +30 (+429%)
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 30
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (65%)
- 4 - 10 (19%)
- 11 - 25 (8%)
- 26 - 100 (8%)
- 101 - 500
- > 500

hand van slaapplaatstellingen werd de broedpopulatie in Amsterdam eind jaren negentig geschat op 20% van het totale aantal vogels. Deze populatie groeide in 1994-2000 met gemiddeld 22,5% per jaar. Hoewel dit een flinke toename is, heeft het jaren geduurd voor het zover kwam, ongetwijfeld doordat het broedsucces erg laag is en vermoedelijk nog niet één vliegvlug jong per paar bedraagt (KEIJL 2001). De redenen hiervoor zijn onbekend, maar het geringe broedsucces komt wonderwel overeen met de situatie in Duitsland (0,6 vliegvlug jong per paar) en Engeland (0,25-1,2) en is opmerkelijk veel lager dan dat gemeten in India (PITHON & DYTHAM 1999). Ook in de ons omringende landen zijn de populaties Halsbandparkieten sinds hun vestiging flink gegroeid: in 1997 waren er in Zuidoost-Engeland bijna 1200 individuen, in 1990 alleen al 550 in Brussel, België, (DEVOS & ANSELIN 1996) en in 1994 in Duitsland 300 (ERNST 1995).

AANTALLEN

In de vorige atlasperiode werd de totale populatie geschat op 40-50 exemplaren maar werd geen opgave gedaan van het aantal broedparen. Aan het einde van de jaren negentig werd de populatie geschat op ongeveer 1000 exemplaren, waaronder 150 broedparen (BIJLSMA ET AL. 2001). Deze laatste schatting is te laag. In voorjaar 2000 waren er in Amsterdam ongeveer 100 broedparen (KEIJL 2001). Als we aannemen dat de verhouding broedvogels/niet-broedvogels in 's-Gravenhage vergelijkbaar is met die in Amsterdam, en ook de jaarlijkse jongenaanwas in dezelfde orde van grootte ligt, dan bedroeg de Haagse populatie in voorjaar 2000 eveneens ongeveer 100 broedparen (maximum 650 exemplaren op een slaapplaats in 's-Gravenhage in najaar 2000; K. MOSTERT PERS. MED.). Dit komt overeen met de schatting van 110 broedparen gegeven door Loorij *et al.* (2001). De aantallen elders in het land (Haarlem naar schatting 7 paren, Rotterdam 8) dragen nauwelijks bij aan de totale populatie, die voor 2000 dus geschat kan worden op krap 220 broedparen. Het optellen van de schattingen per atlasblok levert voor 1998-2000 163-517 paren op. De bovengrens is nu nog te hoog. Wanneer de populatie echter met dezelfde tred blijft toenemen, kan de grens van 500 paren al in 2005 overschreden worden.

Guido O. Keijl

SUMMARY

Important breeding populations were only recorded in the cities of The Hague and Amsterdam, both occupied since the 1970s and each currently holding about 100 bp. Only small numbers elsewhere, dispersed over other urban areas in the west of the country. A steady increase in numbers was reported in the 1990s (Amsterdam: 22,5% annually), probably resulting from recruitment of the own population and not as a result of new escapes. However, reproductive output is generally low (0.6 young/pair). The national population is estimated at 220 bp in 1998-2000.

Deze soort is gesponsord door: Fred Hopman

Koekoek

Cuculus canorus

De Koekoek is broedparasiet in een gebied dat Europa omvat en zich uitstrekt tot Noord-Afrika, China en Japan. De Europese broedvogels overwinteren bezuiden de Sahara en volgen vermoedelijk de seizoensregens aldaar. Nederlandse vogels worden vooral uit zuidwestelijke richting teruggemeld, in het voorjaar ook regelmatig uit Italië. De specialisatie die koekoekwijfjes vertonen voor bepaalde waardvogels heeft geleid tot het ontstaan van 'koekoekstammen': vogels die volledig op één waard zijn gefixeerd, eventueel in combinatie met een nauwverwante soort (voorbeeld: Kleine Karekiet/Rietzanger), en daar alleen van afwijken bij legnood. Hoewel wel 100 verschillende waardvogels binnen Europa bekend zijn (WYLLIE 1981), is het spectrum aan belangrijke waardvogelsoorten binnen deelgebieden veel beperkter, en tussen deze gebieden verrassend gevarieerd. Voor Nederland vormen Heggenmus en Kleine Karekiet momenteel de belangrijkste waardvogels, gevolgd door Graspieper, Gele en Witte Kwikstaart, Rietzanger en Bosrietzanger. Welke soort het meest van belang is, verschilt per regio en habitat (HELLEBREKERS & HELLEBREKERS 1953, HELLEBREKERS IN DRUK.). Verschillende soorten die net ten oosten van Nederland belangrijke waardvogels zijn (Roodborst en Winterkoning in Rijnland; MILDENBERGER 1984), zijn dat in ons eigen land niet of nauwelijks. Het voedsel van volwassen Koekoeken bestaat grotendeels uit rupsen, inclusief harige soorten die door andere vogels zelden gegeten worden, aangevuld met vooral kevers. Nestjonge Koekoeken eten wat de waardvogelpot schaft.

VOORKOMEN

De Koekoek is in 87% van de atlasblokken zekere of waarschijnlijke broedvogel. In de enkele tientallen blokken met mogelijke broedgevallen ging het vermoedelijk deels om vanuit belendende blokken opererende vogels. Vooral in zeer open akkerbouwgebieden (Noord-Friesland, Noordoostpolder, Kop van Noord-Holland, Haarlemmermeer) en graslanden (Midden-Friesland) bleven nogal wat blokken onbezet. Dit zal een gevolg zijn van schaarste aan waardvogels of vlinders, en dus rupsen. Opmerkelijker is dat de Koekoek ook in Oost- en Midden-Nederland niet overal is vastgesteld. Kleine eilanden in de Waddenzee zijn soms bezet (Rottumerplaat), soms ook niet (Rottumeroog, Griend).

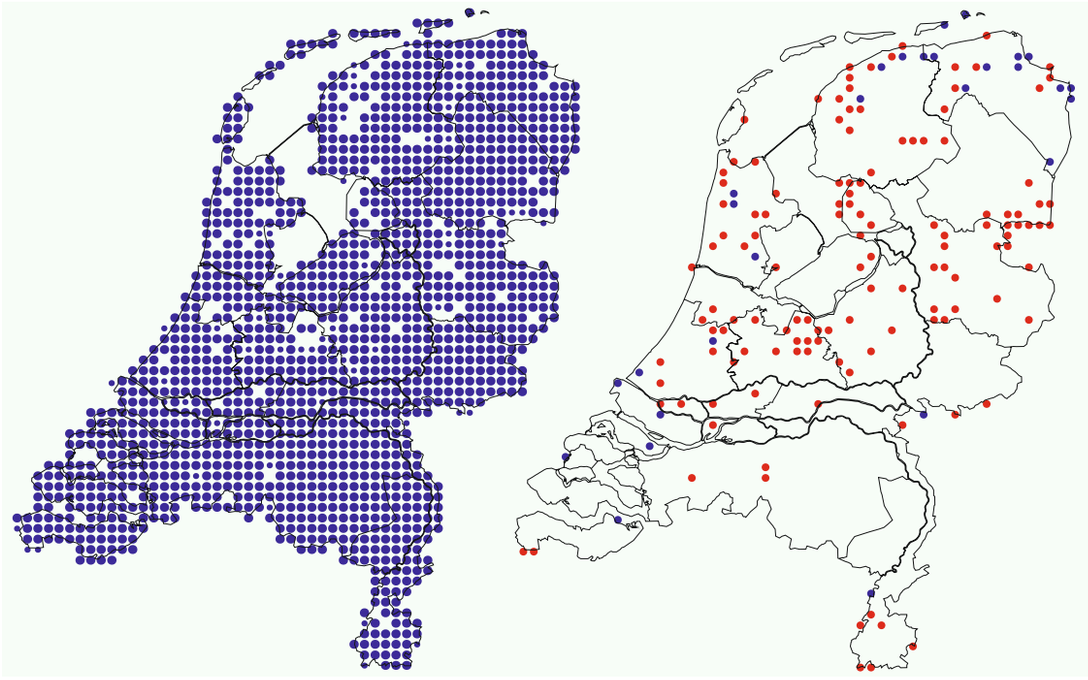
De relatieve dichtheidskaart toont een lapjesdeken van goed of juist slecht bezette gebieden. In grote moerassen is de Koekoek een gangbare broedvogel, zowel op laagveen (Oude Venen, Lindevallei, De Weerribben, Vechtplassen, Reeuwijkse Plassen) als klei (Oostvaardersplassen, Brabantse Biesbosch, Braakman). Kleine Karekieten zijn hier talrijke waardvogels, Rietzanger en Bosrietzanger lokaal eveneens. In de kuststreek herbergen alleen de duinen bij Zandvoort en die van Voorne, Goeree en Schouwen veel Koekoeken. Het scala aan waardvogels bestrijkt hier soorten van het open duin (Graspieper), dicht struweel (Heggenmus) en - bij duinplassen en infiltratiekanalen - riet (Kleine Karekiet). Dat grote delen van de Hollandse duinen slecht voor de dag komen, wekt verbazing gezien de alomtegenwoordigheid van waardvogels als Heggenmus en Graspieper. Mogelijk is dit een voedselkwestie, aangezien het veel vlindersoorten hier slecht vergaat (VAN SWAAY ET AL. 1997). In kleinschalige cultuurlandschappen is de Koekoek lokaal vrij talrijk in Midden- en Zuid-Drenthe en Noord-Brabant (omgeving Zundert, Meierij). Dat de dichtheden tegenvallen in vergelijkbare landschappen in Twente en Zuid-Limburg zal samenhangen met schaarste aan waardvogels en vlinders. De dichtheden in de open weide- en akkergebie-

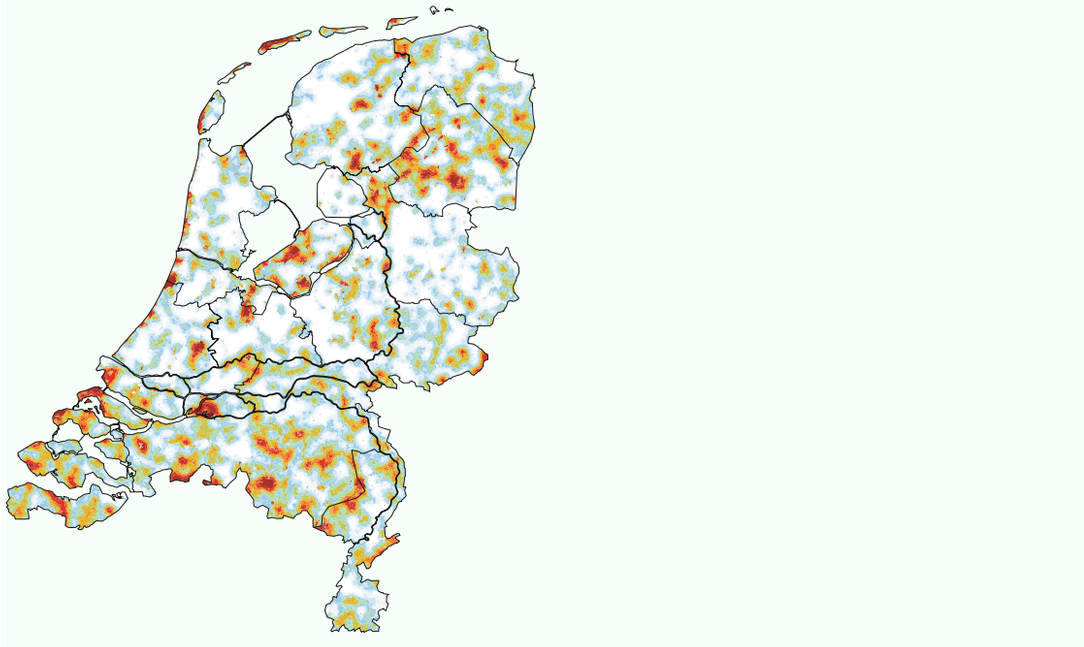
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1511 (90%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 55 (4%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1456 (96%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -101 (-7%)
No. of squares
- verdwenen 129 *disappeared*
- verschenen 28 *new*

den zijn gewoonlijk (zeer) laag, maar vallen alleszins mee in de bouwlanden van Groningen, sommige veenkoloniën en het Deltagebied, waar Graspieper, Gele en Witte Kwikstaart vermoedelijk belangrijke waardvogels vormen. In bosgebieden is de Koekoek zelden algemeen, en grote naaldbossen worden zelfs gemeden getuige de schaarste in Salland, grote delen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Alleen de combinatie van bos met heide, hoogveen of kleinschalig cultuurland is profijtelijk, gelet op de concentraties in Zuidwest-Drenthe, langs de Zuidoost-Veluwe en hier en daar in oostelijk Noord-Brabant en aangrenzend Noord-Limburg.

VERANDERINGEN

Ten opzichte van de vorige atlas is de Koekoek niet meer gemeld uit bijna 130 atlasblokken, vooral in het noorden en midden van het land, en in nog geen 30 nieuw verschenen. Dit bevestigt de indruk van afname die veel waarnemers hebben. Dat een afname onvoldoende tot uiting komt uit de beschikbare trendcijfers (VAN DIJK ET AL. 2001A), heeft te maken met de lastige inventariseerbaarheid. Alleen al door de verplaatsingen die zowel mannetjes als wijfjes over grote afstand maken, dikwijls door elkaars leefgebieden heen, is het vrijwel ondoenlijk de aantallen Koekoeken in een gebied te bepalen. Herberekeningen aan de hand van de getelde aantallen waardvogels suggereren dat een overschatting met 60% gebruikelijk is (HELLEBREKERS 2002).

Gezien de afname van de Graspieper en verschillende andere waardvogels, valt een afname van het aantal Koekoeken te verwachten in het cultuurland van Oost- en Zuid-Nederland. In de duinen zijn koekoekstammen die zich specialiseerden op Tapuit en Gekraagde Roodstaart vermoedelijk nagenoeg verdwenen (HELLEBREKERS IN DRUK). In het geval van de Tapuit hangt dat samen met een dramatische afname over de hele linie, terwijl het bij de Gekraagde Roodstaart meer lokaal bepaald lijkt. In moerasgebieden is de ontwikkeling veel florissanter dankzij de toename van de Kleine Karekiet, het gedeeltelijke herstel van de Rietzanger sinds medio jaren tachtig, en de gunstige bijwerkingen van verbossing en verruiging. Dit levert meer Bosrietzangers op, terwijl het tevens gemakkelijker spieden is naar karekietennesten vanuit boomtoppen of andere uitkijkposten (SCHULZE-HAGEN ET AL. 1996). Waar heideherstel en -beheer zorgvuldig worden aangepakt, kan de Koekoek profiteren; wanneer intensieve begrazing leidt tot het verdwijnen van waardvogels (Graspieper, Boompieper) en vlinders (en dus rupsen), zal ook de Koekoek het moeilijk krijgen.

AANTALLEN

In het verleden gemaakte schattingen gingen uit van tellingen van mannetjes of, incidenteel, wijfjes. Gezien de vele telproblemen leidt dit tot veel te hoge cijfers (18.000 op basis van BMP en atlas). Uitgaande van de geschatte aantallen waardvogels, het aandeel nesten dat door Koekoeken wordt gepredeerd, het gemiddeld aantal eieren dat de Koekoek jaarlijks legt en het voor succesvolle voortplanting benodigde minimumaantal waardvogels, zouden er wellicht 6000-8000 eileggende wijfjes in Nederland verblijven (NAAR HELLEBREKERS IN DRUK). Hoeveel mannelijke Koekoeken in ons land vertoeven, is een raadsel.

Fred Hustings

SUMMARY

Widespread as a breeding bird, but high densities occur only in large marshlands and mixed small-scale farmland, partially reflecting higher densities of preferred hosts here, especially European Reed Warbler and Dunnock. In open farmland, the species is attracted by breeding Meadow Pipit, Blue-headed and White Wagtail. As populations of some hosts declined since the 1970s and feeding conditions deteriorated (decrease in butterflies) a reduction in Common Cuckoo numbers is likely. Population size is difficult to assess, but according to the numbers of hosts and estimates of nest predation rates, the number of females might be 6000-8000.

Kerkuil

Tyto alba

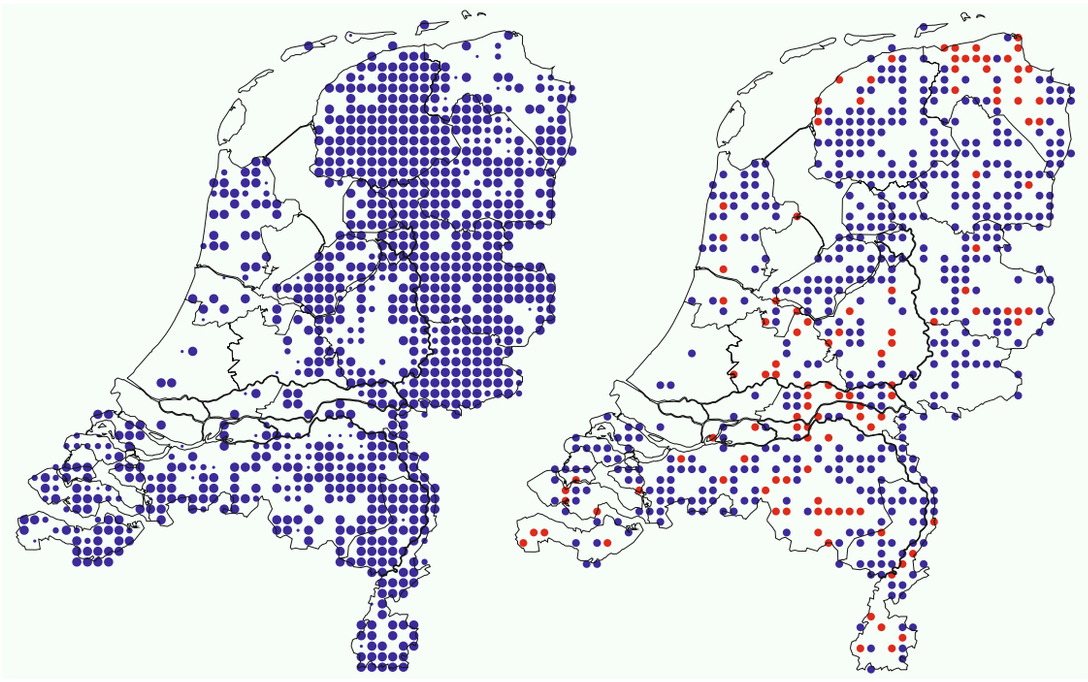
De Kerkuil komt, met 35 ondersoorten, verspreid voor over een groot deel van de wereld. Van oorsprong is hij een bewoner van (sub)tropische streken. In de gematigde streken blijft de verspreiding beperkt tot Europa en het zuidelijk deel van Noord-Amerika. Binnen Europa komen drie ondersoorten voor, waarvan de donkere vorm *guttata* de overhand heeft. De Kerkuil ontbreekt hier alleen in de meest oostelijke delen en ten noorden van de jaarisotherm van 6° C. Dat is de grens waar 's winters gemiddeld tenminste 40 dagen sneeuw ligt van minimaal 7 cm hoog. Het voedsel bestaat in Nederland grotendeels uit woelmuizen, spitsmuizen en ware muizen (98%). Vogels, amfibieën en ongewervelden vullen het menu aan (DE JONG 1995). Kerkuilen kunnen in alle maanden van het jaar broeden. Bij ons start de eileg gemiddeld rond de eerste week van april. Bij een optimale voedselsituatie kunnen Kerkuilen twee en bij uitzondering drie broedsels grootbrengen.

VOORKOMEN

Hoewel lastig inventariseerbaar, is de Kerkuil goed in kaart gebracht. Dit komt vooral dankzij de ruim 800 actieve veldwerkers van de Kerkuilenwerkgroep Nederland. Zij zorgen sinds 1990 voor landdekkende inventarisatie en registratie van broedgevallen, waarbij leemtes in het onderzoek in de laatste jaren zijn opgevuld.

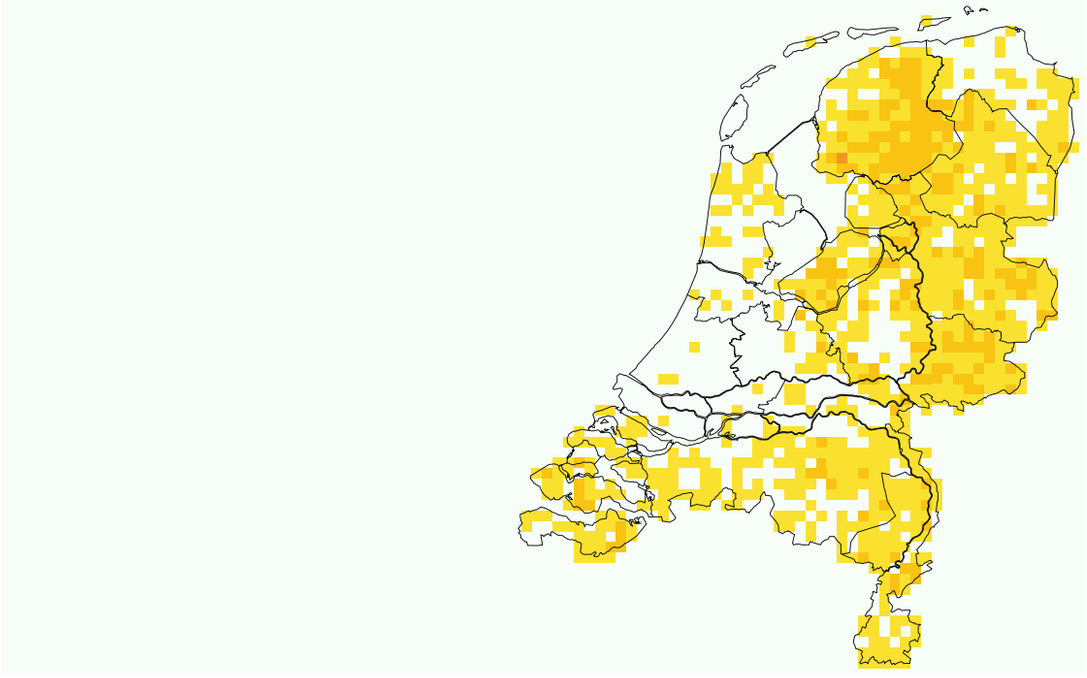
Hoewel de Kerkuil in een groot deel van het land broedt, met hiaten in West-Nederland en op de Waddeneilanden, steken sommige gebieden boven de rest uit. Kerngebieden zijn Oost- en Zuid-Friesland, West-Drenthe, de Kop van Overijssel, de Achterhoek en Zuidelijk Flevoland, waar meer dan 15 broedparen per 100 km² voorkomen. Ook (elders) op de zandgronden van Drenthe, Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant zijn de dichtheden vrij hoog. In Groningen en Friesland rukt de Kerkuil langzaam op naar de kleigronden, waar hij begin 20e eeuw talrijk voorkwam. In het westelijk deel van de provincie Utrecht zijn de laatste vijf jaar geen broedgevallen meer vastgesteld. In Zuid-Holland, het zuiden van Noord-Holland, de Noordoostpolder en in Oostelijk Flevoland is de Kerkuil schaars. Vanuit de Wieringermeer, het bolwerk van de Kerkuil in Noord-Holland, vindt de laatste jaren zuidwaartse uitbreiding plaats. Op de Waddeneilanden Schiermonnikoog (1-3 paren) en Terschelling (1 paar) is de soort een zeldzame broedvogel. Op Texel en Ameland worden regelmatig solitaire Kerkuilen waargenomen.

Als specifieke jager van het open veld prefereert de Kerkuil kleinschalige gebieden, waar gras- en bouwlanden worden begrensd door kruidenrijke akkerranden, houtwallen, heggen of bosjes. Ook ruig begroeide, slecht onderhouden graslanden, ruige grasstroken en wegbermen worden als jachtterrein benut. Landschappelijke variatie, met een rijkdom aan kleine zoogdieren en geschikte nestplaatsen, is essentieel voor de Kerkuil (DE JONG 1995). Toch kan deze uil ook in sommige grootschalige landbouwgebieden met monocultures relatief talrijk zijn. Zo'n situatie doet zich voor in Zuidelijk Flevoland, waar de intensief benutte agrarische gebieden doorsneden worden door 10-15 m brede extensief beheerde bermen, waar veldmuizen in grote dichtheden voorkomen. Grootschalige open landschappen die dergelijke levensaders ontberen worden gemeden, net als zwaar beboste of zeer verstedelijkte gebieden.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 983 (59%)
No. of squares
- mogelijk 39 (4%)
  possible
- waarschijnlijk 130 (13%)
  probable
- zeker 814 (83%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +411 (+78%)
No. of squares
- verdwenen 117
  disappeared
- verschenen 528
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (80%)
- 4 - 10 (20%)
- 11 - 25 (<1%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

VERANDERINGEN

Vergeleken met de vorige atlas is de Kerkuil in 117 atlasblokken verdwenen, maar in liefst 528 (opnieuw) verschenen. Tot in de jaren vijftig broedden in daljaren met een lage veldmuizenstand 1800 paren, en in topjaren met veel muizen 3500 paren in ons land (HONER 1963). Na de strenge winter van 1962/63 bleven daarvan slechts enkele tientallen over. In de daaropvolgende jaren herstelde de Kerkuil zich vrij snel tot 500-800 paren in 1967, maar daarna bleven de aantallen steken bij 200-700 (BRAAKSMA & DE BRUIJN 1976). Na de strenge en sneeuwrijke winter van 1978/79 werden slechts 100 broedparen geregistreerd. De kleigebieden in het noorden van het land raakten ontvolkt en in Noord-Holland kwam geen Kerkuil meer tot broeden. Utrecht, Zuid-Holland en het gebied van de Grote Rivieren waren praktisch geheel ontruimd. Op de hogere delen van Nederland vond in de jaren daarna een langzaam herstel plaats. Tot 1987 bleef de Nederlandse populatie beneden de 300 paren, maar daarna nam het aantal sterk toe. In het topjaar 1990, dat op een aantal zachte winters volgde en een uitzonderlijk goede muizenstand kende, steeg het aantal broedparen tot boven de 1000. Flevoland maakte in één jaar tijd een sprong van 9 naar 34 paren. In Noord-Holland vestigde zich, na lange jaren van afwezigheid, opnieuw een paartje Kerkuilen. In de jaren negentig vielen pieken in de veldmuizencyclus samen met topaantallen broedende Kerkuilen: 1993, 1996, 1999 en 2000.

De achteruitgang in de jaren zestig en zeventig kan grotendeels worden toegeschreven aan het verdwijnen van geschikte nestplaatsen (ontoegankelijk maken van gebouwen), aftakeling van het halfnatuurlijke cultuurlandschap, het verdwijnen van graanschuren (vanwege muizen een voedselbron in de winter) en sterke uitbreiding van het wegennet (meer verkeersslachtoffers). Het herstel in de jaren tachtig en negentig werd bevorderd door beschermingsmaatregelen, deels verwoord in het Soortbeschermingsplan Kerkuil (MINISTERIE VAN LNV 1996). Lokale werkgroepen zorgden voor voldoende nestgelegenheid door het plaatsen van nestkasten (meer dan 10.000 kasten verspreid over het hele land). Overheidsinstanties financierden aangepast beheer van perceelsranden en overhoekjes en daarnaast kwamen er regelingen voor habitatverbetering ten behoeve van de Kerkuil (agrarisch natuurbeheer). Het toenemende aantal verkeersslachtoffers blijft echter zorgelijk: vóór 1963 kwam nog geen 5% van de uilen om ten gevolge van het verkeer, terwijl dit opliep tot 30% in 1982 en meer dan 50% in de jaren negentig.

AANTALLEN

Binnen de atlasperiode was 2000 het beste jaar, met ruim 2000 paren waarvan er 1956 tot broeden kwamen. De jaren 1998 en 1999 leverden 1150 resp. 1720 paren op.

Johan de Jong

SUMMARY

The present, well-known distribution depicts a remarkable population recovery since the 1970s, when only 200-700 bp remained and the species suffered from intensification of agriculture and cold winters. As a result of special protection measures, e.g. the provisioning of nest boxes, the species is nowadays widespread, even in large-scale agricultural landscapes where roadsides often provide good hunting opportunities (Zuidelijk Flevoland). However, high mortality is reported due to collisions with traffic (over 50% of the population in the 1990s!). The breeding population in 1998-2000 comprised 1150-2000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Kerkuilen Werkgroep Nederland

Oehoe

Bubo bubo

De Oehoe is als grootste uil standvogel in het overgrote deel van Europa. De soort ontbreekt slechts in de vlakke, westelijke delen van West-Europa en in het Verenigd Koninkrijk, Ierland en IJsland. Gedurende de eerste helft van de 20e eeuw kende de Europese oehoepopulatie een serieuze achteruitgang in grote delen van zijn verspreidingsgebied, vooral door vervolging. Actieve beschermingsmaatregelen (herintroductieprojecten, creëren van nieuwe broedgelegenheid, nestbescherming) brachten na 1970 een opvallend herstel teweeg. Zo straalde de *Wiedereinbürgerung* in Duitsland (veelal in de jaren tachtig beëindigd wegens groot succes) uit naar Wallonië (België), Luxemburg en uiteindelijk ook Nederland. Een en ander neemt niet weg dat de soort anno 2002 in grote delen van Europa nog steeds bedreigd is.

VOORKOMEN

De Oehoe bezit territoria van minimaal enkele duizenden hectares, en is door zijn leefwijze een onopvallende soort. Onervarenheid met de wijze van inventariseren kan zelfs leiden tot het missen van broedparen. In Nederland lijkt dat geen probleem, omdat de meeste (potentiële) broedplekken nu wel bekend zijn.

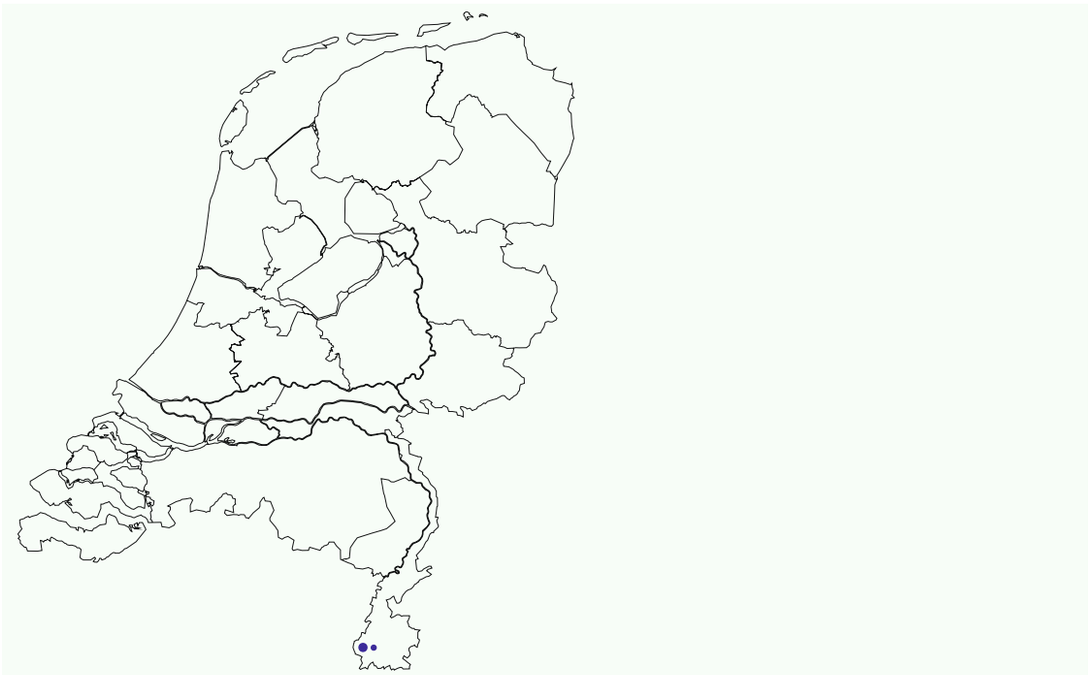
De voor Nederland dichtstbijzijnde broedpopulatie bevindt zich momenteel in Wallonië, waar inmiddels enkele tientallen broedparen huizen, vooral in verlaten groeves en op steilwanden in zijdalen van de Maas. Het is, gelet op de landschappelijke overeenkomsten en de aanwezigheid van dagbouwgroeven, zo dicht bij het aangrenzende verspreidingsgebied, niet verbazingwekkend dat Oehoes in de atlasperiode alleen in Zuid-Limburg zijn vastgesteld. In de ENCI-groeve te Maastricht werd in alle drie de atlasjaren gebroed, waarbij in 1998 en 1999 vier jongen uitvlogen en in 2000 'slechts' twee. Op een tweede locatie, een groeve bij Cadier en Keer, waren in 1999 twee vogels aanwezig, maar ontbreken duidelijke aanwijzingen voor broeden (VAN DER VLIET ET AL. 2001).

VERANDERINGEN

De Oehoe is een nieuwkomer op de Nederlandse broedvogellijst en vooralsnog beperkt tot Zuid-Limburg. De eerste waarnemingen vonden plaats begin jaren tachtig, zowel in hellingbossen als dagbouwgroeves. In deze periode begonnen de Duitse oehoeprojecten vruchten af te werpen. In één geval bleek een als verkeersslachtoffer gevonden Oehoe bij Valkenburg uit de Duitse Eifel afkomstig. Vanwege het destijds unieke karakter van de waarnemingen en de risico's voor verstoring zijn de eerste gevallen geheimgehouden. De keerzijde hiervan is dat de documentatie van deze eerste broedgevallen onvolledig is.

Het eerste broedgeval zou hebben plaatsgevonden in de Boswachterij Vaals (Elzetterbos) in 1983. Er is echter geen schriftelijke documentatie van dit geval beschikbaar. In 1985 werden twee adulte vogels op een nest met twee eieren waargenomen in een groeve bij Cadier en Keer (documentatie aanwezig in Vogelarchief Limburg). De waarnemers hebben vanwege kans op verstoring het broedgeval niet gevolgd, zodat niet duidelijk is of de eieren ook zijn uitgekomen en/of jongen zijn uitgevlogen. De nestplaats (nis in een kalkrotswand) is het jaar daarop gecontroleerd en was niet bezet, er werden echter veel prooiresten verzameld (botten van ratten, konijn en haas; F. SCHEPERS ONGE-

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 2 (0%)
No. of squares
- mogelijk 0 (0%)
  possible
- waarschijnlijk 1 (50%)
  probable
- zeker 1 (50%)
  confirmed

PUBL.). Op dezelfde locatie verbleven ook in 1988 Oehoes, maar werd voor zover bekend niet gebroed. Mogelijk een van deze vogels werd roepend gehoord in een 2 km verderop gelegen groeve. Vervolgens duurde het tot 1996 voordat er weer territoriale Oehoes werden gemeld, op de laatstgenoemde locatie. Met een geslaagd broedgeval in 1997 (SCHEPERS 1997), begint de reeks van gevallen in de ENCI-groeve te Maastricht.

De toekomst van de Oehoe in Nederland staat of valt met de aanwezigheid van geschikte en ongestoorde broedplekken. Vooralsnog lijken dagbouwgroeves met steile wanden in Zuid-Limburg hiervoor als enige in aanmerking te komen. De grote vraag is of deze groeves blijvend geschikt zullen zijn, in verband met afwerking- en inrichtingsplannen. Zo werd de broedplek in de ENCI-groeve in Maastricht eind jaren negentig ernstig bedreigd door werkzaamheden, en moesten met veel publiciteit omgeven discussies tot op hoog politiek niveau plaatsvinden om deze veilig te stellen. Ook verstoring is een groot risico, immers groeves worden na afwerking (groten)deels voor het publiek opengesteld. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat juist 'oehoetoerisme' een groot risico met zich mee kan brengen, vooral op plekken die gemakkelijk toegankelijk zijn. Maar ook (al dan niet illegale) klimmers, fossielenzoekers en wandelaars kunnen een bron van verstoring vormen. Wellicht kunnen, door het aanwijzen van een verantwoorde waarneemplek zoals in de ENCI-groeve, andere potentiële en meer gevaar lopende broedlocaties worden ontzien. Mede door de Oehoes is er overigens meer aandacht gekomen voor natuurvriendelijke afwerking van groeves.

De vraag is echter of de Oehoe zich in Zuid-Limburg op lange termijn kan handhaven. Zolang de aanvoer van Oehoes uit aangrenzende populaties in België en Duitsland blijft bestaan, en de bestaande Nederlandse broedplekken goed beschermd worden, moet het mogelijk zijn om jaarlijks 1-3 broedparen van deze indrukwekkende uilensoort in Nederland te huisvesten. Overigens werd in 2002, dus ná de atlas, een succesvol broedgeval vastgesteld in Gelderland.

AANTALLEN

In de atlasperiode broedde jaarlijks één paar in Nederland. Mogelijk ging het in 1999 om twee paren.

Frans Schepers

SUMMARY

First breeding records in 1983 (undocumented) or 1985 (documentation kept secret). The species breeds annually since 1997. All records are confined to the extreme south of Limburg, showing the close links to reintroduction programmes in adjacent areas in Germany. The single breeding pair, nesting in a quarry, raised 4, 4 and 2 young, respectively, in 1998-2000. In 1999, two individuals were reported from a second site, but without firm breeding evidence.

Oehoe
Bubu bubo
Hoewel er in Noordrijn-Westfalen 130 paartjes Oehoes broeden, soms tot dicht bij de Nederlandse grens (M. Jöbges pers. med.), kwam het eerste Nederlandse broedgeval buiten Limburg toch als een verrassing. Bij dit broedgeval in Gelderland vlogen twee jongen uit (foto gemaakt op 2 juli 2002).

Deze soort is gesponsord door: Henk ten Brinke, Drempt

Steenuil

Athene noctua

Steenuilen kennen een ruime verspreiding in het laagland van Eurazië en Noord-Afrika. De noordgrens van de Europese verspreiding loopt van Denemarken via Polen en Litouwen tot in Wit-Rusland. In West- en Midden-Europa is de soort de laatste decennia sterk in aantal afgenomen. De favoriete habitat in Nederland is het kleinschalige cultuurlandschap, waar de Steenuil bij voorkeur in de nabijheid van menselijke bebouwing broedt. Als standvogel is de Steenuil het gehele jaar in het territorium aanwezig. Jonge vogels vestigen zich op korte afstand van het ouderlijk territorium. Het stapelvoedsel, muizen en regenwormen, wordt aangevuld met loopkevers, grote vliegende insecten, vogels, mollen en kikkers. De Steenuil is een holenbroeder die nestelt in bomen, gebouwen en nestkasten. De broedtijd loopt vanaf eind maart tot in mei. De legselgrootte varieert afhankelijk van het voedselaanbod en schommelt rond de vier eieren.

VOORKOMEN

De Steenuil is vastgesteld in ruim de helft van de blokken. Als uitgesproken standvogel zullen de mogelijke broedgevallen meestal broedvogels betreffen. Dat de soort in enkele atlasblokken gemist zal zijn, doet weinig af aan het totaalbeeld.

De soort ontbreekt op de Waddeneilanden, in de IJsselmeerpolders, op de Veluwe en in grote delen van de drie noordelijke provincies. In West-Nederland komen restpopulaties voor, doorgaans nog geen tien paren per atlasblok, in de (voormalige) fruitteeltgebieden in West-Friesland, de Beemster, het Groene Hart en in de Hoekse Waard. In Zeeuws-Vlaanderen is de Steenuil nog wijd verbreid en zijn atlasblokken met 11-25 broedparen niet ongewoon. Het aangrenzende Vlaanderen herbergt eveneens plaatselijk aanzienlijke dichtheden (VERWAERDE ET AL. 1999). Op Walcheren is de soort niet vastgesteld, in Zuid-Beveland slechts hier en daar. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in het kleinschalige cultuurlandschap van het midden en oostelijk rivierengebied, de Liemers, de Achterhoek en het IJsseldal. Plaatselijk komen hier 50 of meer paren per atlasblok voor. Opmerkelijk is de verbrokkelde verspreiding in Twente en Salland. Hoewel de soort in Zuid-Nederland in betrekkelijk veel atlasblokken is aangetroffen, zijn de aantallen er doorgaans gering, vooral in Noord-Brabant.

Het schatten van de aantallen is geen gemakkelijk opgave. Aan het grondig inventariseren van Steenuilen kleven vele voetangels, zowel bij hoge als lage dichtheden (STROEKEN & VAN HARXEN 2000, BLOEM ET AL. 2001). Een onderschatting ligt voor de hand indien onvoldoende veldonderzoek plaatsvond. De kaart met de aantalsschattingen vertoont daarom waarnemerseffecten. De dichtheden in relatief goed onderzochte blokken in Groningen, Friesland, Noord-Holland, Zeeuws-Vlaanderen, langs de IJssel, in de Achterhoek en Liemers en hier en daar in het rivierengebied zijn betrouwbaar. De lage aantallen in delen van Drenthe, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg zijn deels te wijten aan gebrekkig onderzoek.

VERANDERINGEN

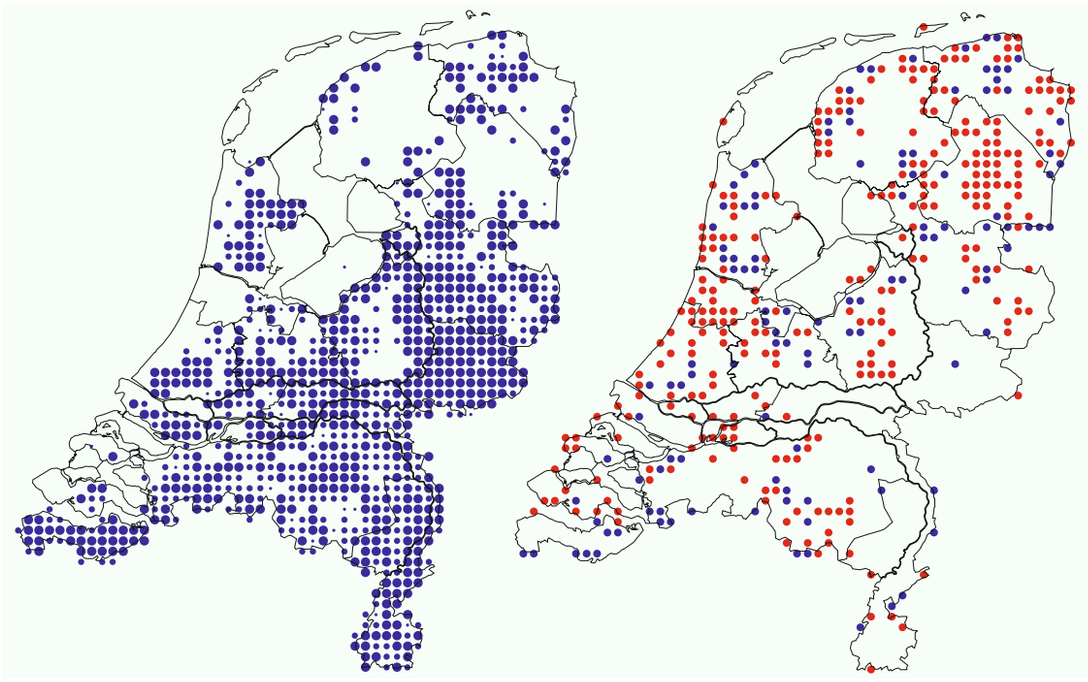
Vergeleken met 1973-77 is de verspreiding duidelijk gekrompen: de soort is in bijna 290 atlasblokken niet meer vastgesteld. De Steenuil is in grote delen van Noord- en West-Nederland verdwenen. Van de afname in de drie noordelijke provincies is vooral die in Drenthe opvallend (let op de leegte in het midden van de provincie). De enkele tien-

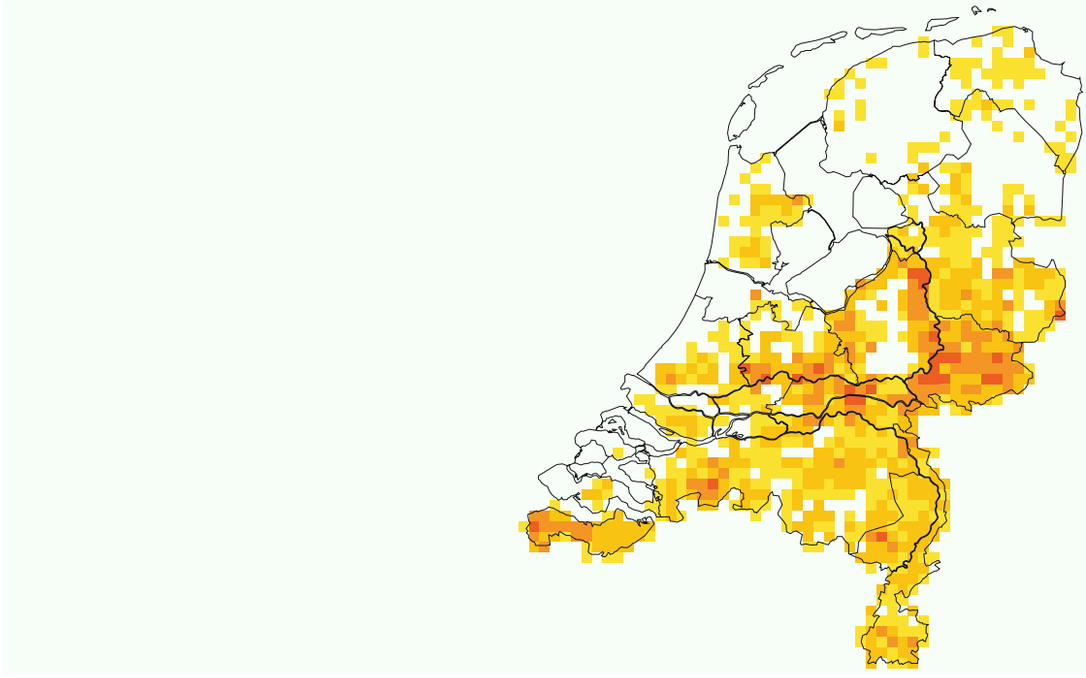
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 916 (55%)
No. of squares
- mogelijk 38 (4%)
  possible
- waarschijnlijk 282 (31%)
  probable
- zeker 596 (65%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -169 (-16%)
No. of squares
- verdwenen 288
  disappeared
- verschenen 119
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (47%)
- 4 - 10 (38%)
- 11 - 25 (13%)
- 26 - 100 (3%)
- 101 - 500
- > 500

tallen paren in Friesland en Groningen vormen nog maar een fractie van die uit de jaren zestig en zeventig, toen er alleen al in Groningen minimaal 300-400 paren voorkwamen (VAN 'T HOFF 1999, DE JONG 2001). De afname hier sluit aan bij die in het aangrenzende Noord-Duitsland. In West-Nederland is de soort sinds de jaren zeventig verdwenen uit de duinstreek (KONING & BAEYENS 1990) en de Haarlemmermeer. In het oosten en het zuiden van het land hebben zich in het algemeen weinig veranderingen in de verspreiding voorgedaan. Desondanks komen ook uit deze regio's signalen omtrent een gevoelige afname in de laatste decennia (BIJLSMA ET AL. 2001).
Dat Steenuilen in bijna 120 atlasblokken nieuw verschenen zijn, zal deels terug te voeren zijn op intensiever veldwerk. Deze blokken liggen min of meer geclusterd in gebieden waar recent onderzoek is gestart. Voorbeelden zijn de Zaanstreek en andere delen van Noord-Holland (VAN DER LEE & ZOMERDIJK 2000) en Groningen. In Zuid- en Oost-Nederland is de soort vooral in grensblokken als nieuwe broedvogel gemeld, wat wijst op waarnemerseffecten of toeval.
De achteruitgang hangt samen met veranderingen in het agrarisch cultuurlandschap. Grootschalige ruilverkavelingen, intensivering van het grondgebruik, veranderde gewaskeuze, het gebruik van pesticiden, verstedelijking en de uitbreiding van de infrastructuur hadden een negatieve invloed op voedselsituatie en nestgelegenheid. Dit proces gaat tot op heden door. Zo worden op dit moment op de zandgronden in het oosten en het zuiden in het kader van de verfraaiing van het platteland schuren afgebroken. Hiermee verdwijnt veel potentiële nestgelegenheid. Bijkomende factoren als het grote aantal verkeersslachtoffers versterken dit proces (PLANTINGA 1998, BLOEM ET AL. 2001). In de uiterwaarden spelen overstromingen en opname van zware metalen en PCB's via regenwormen vermoedelijk een rol (GROEN ET AL. 2000). Het op grote schaal ophangen van nestkasten biedt meer nestgelegenheid, maar kan het tij niet keren in gebieden waar de voedselsituatie de beperkende factor is. Het eind van de afname lijkt dan ook nog niet in zicht.

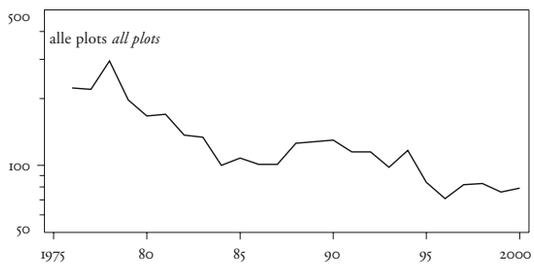
AANTALLEN

De Steenuil is moeilijk te inventariseren, zoals ook blijkt uit de brede marges die bij landelijke schattingen in het verleden werden gehanteerd (6000-8000 paren in 1973-77, ongetwijfeld te laag; 8000-12.000 paren in 1979-85, bovengrens mogelijk wat hoog). Dit maakt het lastig om schattingen te vergelijken. De schattingen per atlasblok in 1998-2000 leveren een totaal van bijna 6000 paren op, zodat een marge van 5500-6500 paren reëel lijkt.

Steenuilen Overleg Nederland (STONE)
Niko Groen (RIZA, *Lelystad), Ronald van Harxen & Pascal Stroeken*

SUMMARY

High densities are associated with small-scale farmland in the east of the country. Densities in the northeast and northwest are much lower, whereas those in the south might have been slightly underestimated. Since the 1970s, the breeding range in the west and north of the country contracted seriously. Elsewhere, it is assumed that numbers have decreased, following intensification of farmland use and urbanisation. Present data suggest a population of 5500-6500 bp, much lower than estimated in 1979-85 (8000-12,000). However, thorough investigations are time-consuming, and numbers in many areas are only poorly known.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Steenuilen Overleg Nederland (STONE)

Bosuil
Strix aluco

De Bosuil voelt zich in allerlei landschappen thuis, van loof- en naaldbossen tot parken en bosrijke woonwijken. Open gebieden worden niet gemeden indien er verspreide plukjes bos voorkomen. Cruciaal in dit soort landschappen zijn uitkijkposten, van waaruit de jacht plaatsvindt. Het menu is gevarieerd qua soortenspectrum en prooigrootte. Van de zoogdieren worden zowel jonge konijnen (250 gram) als dwergspitsmuizen (6 gram) bejaagd. Wat vogels betreft, vormt alles tot de omvang van een Houtduif een potentiële bosuilenmaaltijd. Kikkers, wormen en insecten worden vooral gegeten wanneer muizen schaars zijn. In sommige jaren, zoals in 1997, kan de voedselsituatie zo slecht zijn dat veel Bosuilen niet tot broeden overgaan. Ze slaan dan een jaar over, een strategie die alleen voorkomt bij soorten die oud kunnen worden. Zelfs op 18-jarige leeftijd kunnen Bosuilen nog succesvol jongen grootbrengen! In Europa ontbreekt de soort alleen in Ierland en noordelijk Fenno-Scandinavië. De Nederlandse Bosuilen zijn standvogel in de ware zin van het woord. In de eerste winter proberen ze een eigen territorium te vinden, om dit voor de rest van hun leven trouw te blijven. Elke populatie bevat dan ook behoorlijk wat territoriumzoekenden. Doordat een paar zelden tegelijk sterft en opengevallen plekken veelal vlot worden opgevuld, blijft een territorium meestal tientallen jaren bezet (KONING & BAEYENS 1990). In de nestplaatskeuze is de Bosuil flexibel en benut hij holle bomen, konijnenholen, nestkasten en oude nesten van kraaiachtigen. Soms broedt hij zelfs in gebouwen of zomaar op de kale bosbodem aan de voet van een boom.

VOORKOMEN

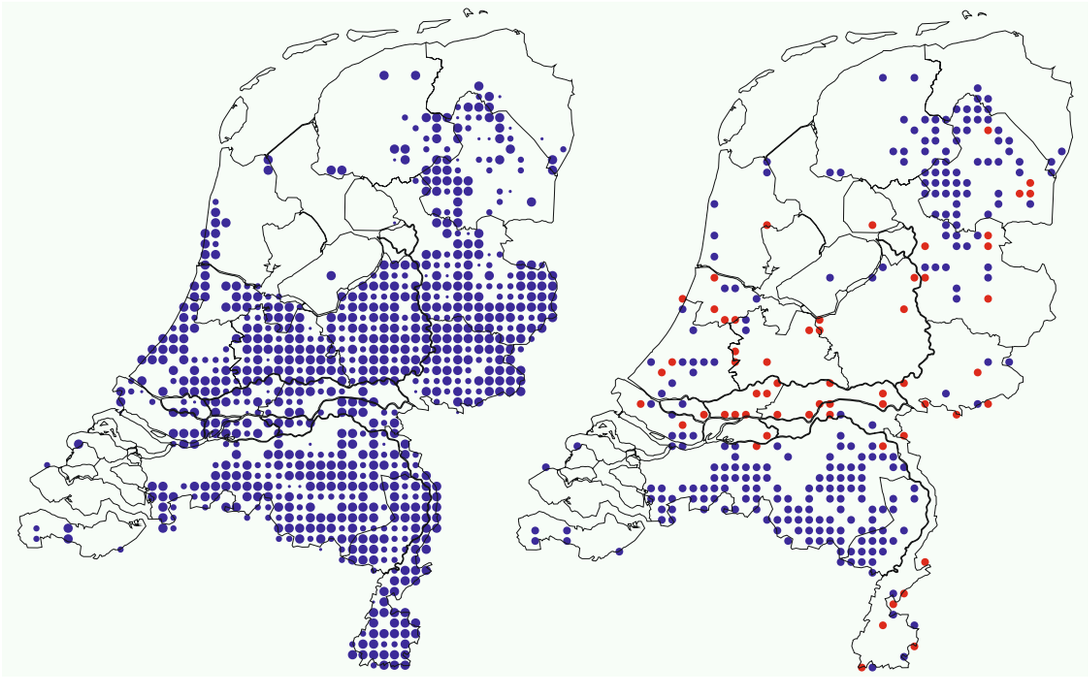
Omdat de Bosuil een opvallende, gemakkelijk door geluidsnabootsing te provoceren roep heeft en jonge vogels wekenlang doordringend om voedsel bedelen, is de aanwezigheid meestal niet moeilijk vast te stellen. Het verspreidingsgebied, dat 48% van de atlasblokken beslaat, valt grotendeels samen met de hoge gronden van Oost-, Midden- en Zuid-Nederland, al zijn er in de noordelijke provincies en Noord-Brabant de nodige hiaten. Voorts ontbreekt de Bosuil niet in de Hollandse duinen en in een groot deel van het rivierengebied, met een uitloper tot in Zuid-Holland, westelijk Utrecht en de Biesbosch. Geïsoleerde vestigingen komen voor in Gaasterland, het Robbenoordbos in de Wieringermeer, op Schouwen en andere locaties.
In bosrijke streken leven soms 5-6 paren per 100 ha. Optimale habitat is echter meestal spaarzaam aanwezig, zodat het niet verbaast dat het aantal paren in 86% van de atlasblokken op hooguit tien wordt geschat. Waar veel oud (loof)bos voorkomt, zoals in Twente, de Achterhoek en hier en daar op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug, zijn de dichtheden hoger. Hetzelfde geldt voor de binnenduinbossen en de boomrijke villadorpen langs de Hollandse kust zoals Bergen, Bloemendaal en Wassenaar. Doordat zorgvuldige inventarisatie tijdrovend is, zullen overigens lang niet alle aantalsopgaven dezelfde nauwkeurigheid hebben. Zo is het aannemelijk dat de aantallen in Zuid-Limburg niet zelden te laag zijn ingeschat.

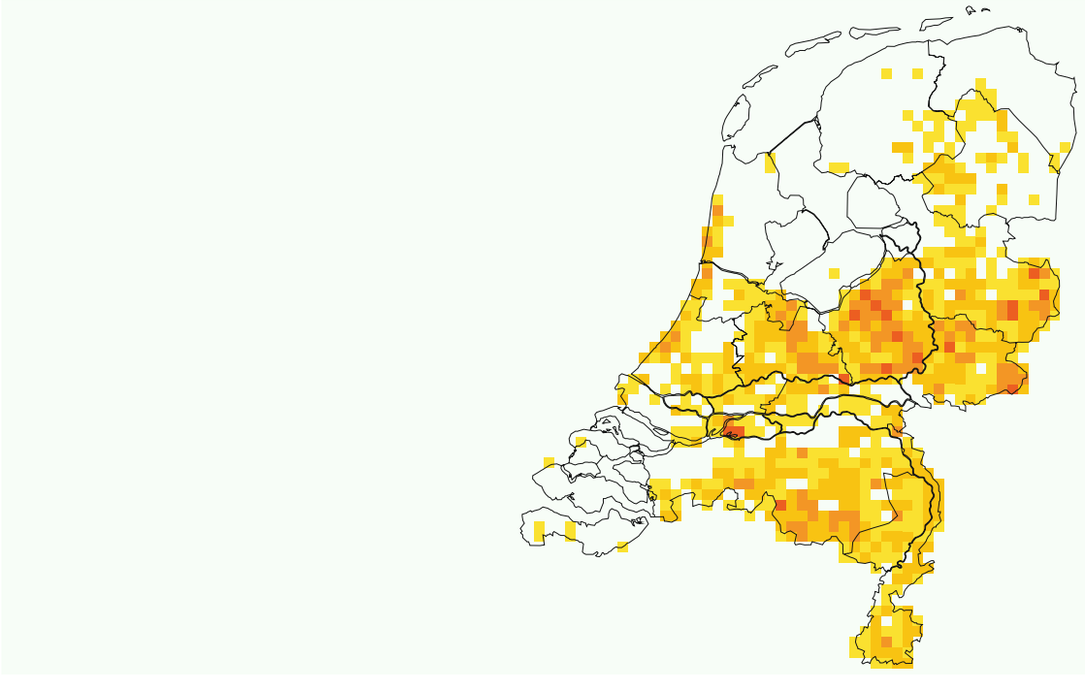
VERANDERINGEN

Vergeleken met de vorige broedvogelatlas vertoont de Bosuil een duidelijke areaaluitbreiding. Dit is het meest opvallend in Noord-Brabant en het aangrenzende deel van Midden-Limburg. In de Kempen namen de aantallen toe van 25-40 paren in 1975 naar 425-500 in 1996, met een doorzettende groei daarna (WOUTERS 1997, P. WOUTERS PERS. MED.). In het noorden van het land heeft de soort zich weliswaar geves-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 801 (48%)
No. of squares
- mogelijk 31 (4%)
  possible
- waarschijnlijk 214 (27%)
  probable
- zeker 556 (69%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +194 (+34%)
No. of squares
- verdwenen 58
  disappeared
- verschenen 252
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (48%)
- 4 - 10 (38%)
- 11 - 25 (11%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

tigd in het zuidoosten van Friesland, Drenthe (vooral westelijke helft) en in het zuiden van Groningen, maar verliep de uitbreiding minder spectaculair. Deze verschillen hebben te maken met de neiging van jonge Bosuilen om zich zelden verder dan 15 km van hun geboorteplek te vestigen (KONING & BAEYENS 1990). In het zuiden van het land waren meer brongebieden op korte afstand aanwezig dan in het noorden, zodat de uitbreiding er sneller kon plaatsvinden. De in de tweede helft van de 20e eeuw vastgestelde langzame kolonisatie van Drenthe, van 3-5 paren in de jaren zeventig tot 80 medio jaren negentig, is zelfs inmiddels omgezet in een lichte daling (50-60 paren in de atlasperiode). Achterblijvende reproductie en hoge sterfte, deels veroorzaakt door Havik en Buizerd, worden hiervoor verantwoordelijk gehouden (VAN MANEN & BIJLSMA 2000). Dat de situatie in Noord-Brabant verschillend is, kan te maken hebben met een groter aanbod van duiven aldaar, waardoor Haviken minder naar alternatieve voedselbronnen hoeven uit te kijken.
Ook elders zijn wisselende trends vastgesteld. De grote toename in de duinen, vooral in de jaren zeventig, is inmiddels voorbij. Belangrijke factoren hierbij waren het ouder worden van de bossen en de aanwezigheid van een vanouds bestaande populatie in de villadorpen op de oude beboste strandwallen. Het al of niet verschaffen van nestkasten had kennelijk geen invloed op dit proces, want in de duinbossen boven het Noordzeekanaal werden geen nestkasten aangeboden, maar nam de populatie toe tot vergelijkbare dichtheden als bezuiden deze lijn. Ook hier oefent de Havik zijn invloed uit en verdween de Bosuil in een aantal gevallen na vestiging van deze toppredator. Soms kwam dat doordat de Bosuil in kwestie de voor deze soort zeldzame actie van verhuizen ondernam, soms doordat hij als havikenmaaltijd eindigde. In de duinen boven het Noordzeekanaal trad eveneens een lichte daling van het aantal paren op nadat de Havik zich hier vestigde (TAMIS 1998). Deze ontwikkelingen vinden voornamelijk plaats in voor de Bosuil niet-optimale broedhabitats, die kennelijk alleen bezet konden worden in een havikloze periode. Nu onze landschappen weer bevolkt worden door predatoren als Havik en Buizerd, wordt de Bosuil meer teruggedrongen tot zijn 'oorspronkelijke' habitats.

AANTALLEN

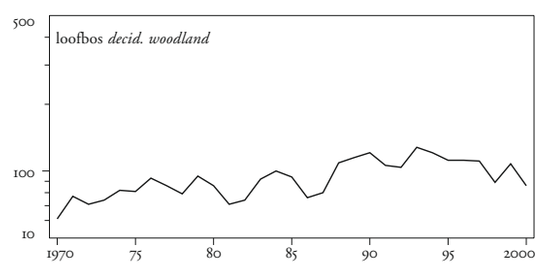
De huidige populatie wordt geraamd op 4500-5500 paren, uitgaande van de aantalsopgaven per atlasblok (ruim 4800 paren) en rekening houdend met enige onderschatting. In 1973-77 ging het om 2500-3000 paren.

Fred Koning

SUMMARY

Well-distributed over the higher parts of the country, generally in low densities but up to over 10 bp/atlas square in areas with mature woodland. The species does not completely avoid open areas, if these are scattered with woodlots, as in parts of the river area. A substantial range expansion since the 1970s was recorded on sandy soils in the south of the country and - less spectacular - in the northeast. In the latter case, source areas for colonisation were at a larger distance, whereas predation by Northern Goshawk frustrates further expansion (as is known elsewhere as well, e.g. in the coastal dunes). About 4500-5500 bp in 1998-2000 (only 2500-3000 in 1973-77).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Evelien Goldbach

Ransuil

Asio otus

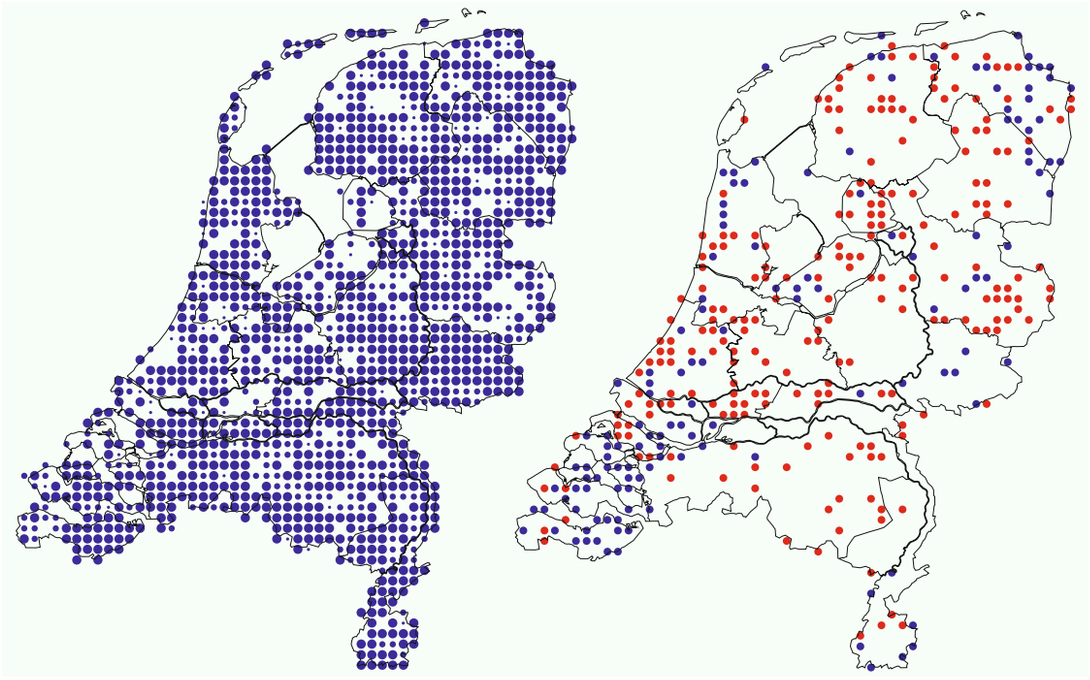
Ransuilen bewonen een enorm verspreidingsgebied van de Atlantische kusten tot aan de Stille Oceaan en van Noord-Afrika tot in de zuidelijke taiga. Hier jagen ze in open landschappen, vooral op muizen. In Noordwest-Europa gaat het doorgaans om *Microtus*-soorten, met de veldmuis als bekendste. Deze soort vertoont ritmische, veelal driejaarlijkse aantalsfluctuaties welke over grote gebieden synchroon verlopen. In het noorden van Scandinavië zijn deze schommelingen veel geprononceerder dan verder zuidelijk. Muizenplagen treden in Nederland sinds de tweede helft van de 20e eeuw zelden meer op. Vogels vormen een alternatieve voedselbron indien muizen schaars zijn. Bij streng winterweer vestigen Ransuilen zich vaak in dorpen of stadsparken, waar zij dan veel mussen vingen. Op de arme zandgronden van Drenthe en ook in de duinen zijn de graslanden vaak minder geschikt voor de veldmuis en vangen Ransuilen ook in de zomer aanzienlijke aantallen vogels, merendeels ter grootte van een Vink of Koolmees. Jonge konijnen worden - in tegenstelling tot de Bosuil - niet bejaagd omdat ze te zwaar zijn. Voor nestgelegenheid is de Ransuil afhankelijk van oude nesten, in het bijzonder van kraaiachtigen. De volwassen Nederlandse Ransuilen zijn hoofdzakelijk standvogel, terwijl jonge vogels enige zwerfneigingen vertonen.

VOORKOMEN

Het inventariseren van Ransuilen is lastig, en niet alleen omdat het om een nachtactieve soort gaat. De roep is zacht, wordt onregelmatig voortgebracht en de reacties op geluidsnabootsing zijn miniem. Bovendien mislukt zeker eenderde van de broedgevallen, zodat controle op roepende jongen tot onderschatting leidt (VAN MANEN 2000B). Het is daarom aannemelijk dat de verspreiding niet geheel dekkend in kaart is gebracht, vooral in gebieden met lage dichtheden. In 1999, het meest veldmuizenrijke jaar in de atlasperiode (BIJLSMA ET AL. 2001), waren de omstandigheden om Ransuilen te vinden gunstiger dan in de beide overige jaren.
Vastgesteld in 80% van de atlasblokken ontbreekt de soort eigenlijk alleen in zeer open agrarische landschappen (delen van Friesland, Flevoland en het rivierengebied, noordelijk Deltagebied) of gebieden met een bijna industriële tuinbouw (Westland). De leemtes in Oost-, Midden- en Zuid-Nederland zullen deels betrekking hebben op minder volledig onderzochte gebieden. In het overgrote deel van de atlasblokken worden de aantallen laag ingeschat, op hooguit tien paren. Het is, vanwege de inventarisatieproblemen en de variabele onderzoeksintensiteit, onduidelijk of dit overal reëel is en of de gesuggereerde dichtheidsverschillen op werkelijkheid berusten.

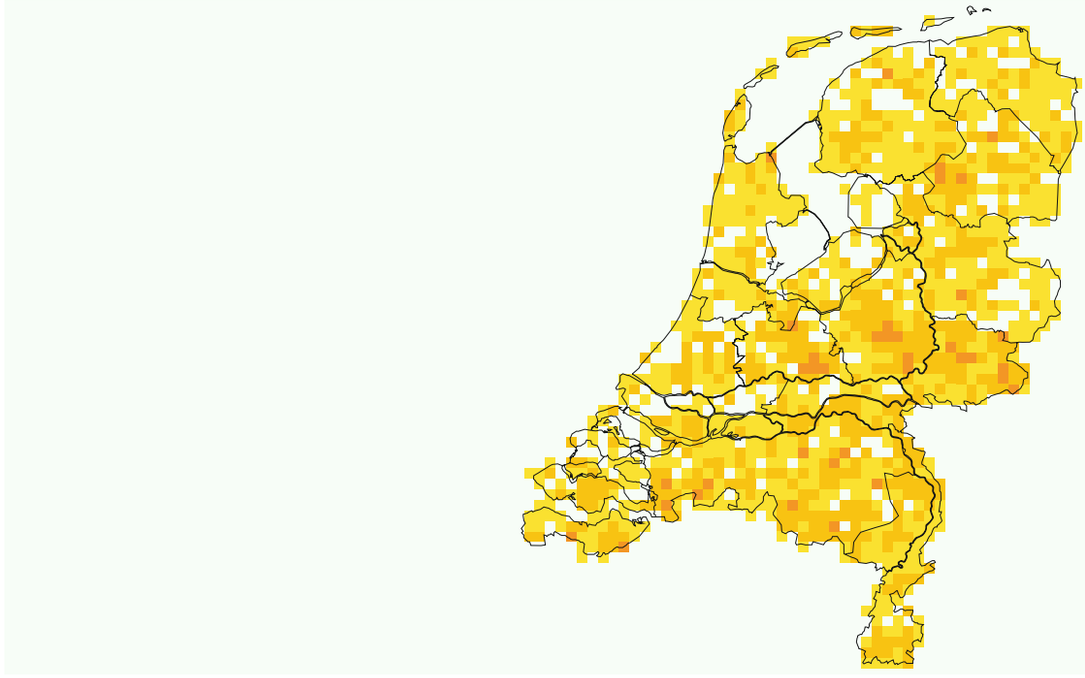
VERANDERINGEN

In 1973-77 vormden de bezette blokken als het ware een prachtig aaneengesloten (groen) tapijt over Nederland. De huidige kaart vertoont veel meer hiaten, zowel in open landschappen (Friesland, Flevoland, westelijk rivierengebied) als meer besloten gebieden (Twente). Alleen in het Deltagebied is de Ransuil momenteel veel ruimer verspreid dan een kwart eeuw geleden, net als Zwarte Kraai en Ekster (nestleveranciers).
Hoewel onvolledigheden in het recente onderzoek zeker meespelen, wordt het ongunstige beeld ten opzichte van de jaren zeventig als reëel beoordeeld. De getalsmatige verschillen zijn zelfs groter dan uit de verspreiding blijkt, in het bijzonder in gebieden waar al tientallen jaren het strenge regiem van de Havik geldt. De Havik pakt niet alleen oude maar vooral ook jonge Ransuilen. Hij jaagt tot het bijna

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1335 (80%)
No. of squares
- mogelijk 69 (5%)
  possible
- waarschijnlijk 272 (20%)
  probable
- zeker 994 (74%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -96 (-7%)
No. of squares
- verdwenen 229
  disappeared
- verschenen 133
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (60%)
- 4 - 10 (37%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

donker is, juist de periode waarin Ransuilen luidruchtig worden (balts, bedelen om voedsel). Nestjongen worden overigens ook gepredeerd door Buizerds (BIJLSMA ET AL. 2001). Op de pleistocene zandgronden is de Ransuil fors in aantal teruggegaan, vooral in de grote bosgebieden. Ransuilen zijn hier tegenwoordig eerder te vinden in bosjes in cultuurland dan in omvangrijke boscomplexen. Maar ook in de duinstreek (Amsterdamse Waterleidingduinen, Zwanenwater), waar de Havik pas in de jaren negentig verscheen, zien we dezelfde trend. Behalve directe predatie is ook een aanzienlijke reductie in het aanbod van geschikte nestplaatsen in het geding. In gebieden waar de Havik relatief hoge dichtheden bereikt, verdwijnt eerst de Ekster, die als slechte vlieger een gemakkelijke prooi is. Vervolgens is de Zwarte Kraai aan de beurt, eveneens een belangrijke woningverschaffer voor de Ransuil. Voorts heeft de Ransuil op dit gebied concurrentie gekregen van de Buizerd, die eveneens graag oude kraaiennesten als basis voor zijn eigen nest gebruikt.
De neergang, die op landelijk schaal vooral vanaf 1990 zichtbaar is, wordt niet alleen veroorzaakt door predatie en concurrentie maar ook door een verslechterde voedselsituatie. Stadsuitbreiding, omzetten van grasland in (maïs)-akkers, frequenter maaien en 'weilandverbetering' (egalisatie, ontwatering) hebben ongetwijfeld geleid tot een afgenomen aanbod van veldmuizen. Lokaal positieve trends vormen een uitzondering. Zo wordt voor Zuid-Kennemerland een lichte toename gemeld door het bezetten van poldergebieden (GEELHOED ET AL. 1998). Ransuilen profiteerden ook elders van de aanleg van bosjes in open landschappen (golfbanen, recreatieparken) of overhoekjes bij verkeerspleinen. Natuurgericht maaibeheer en braakleggingsregelingen pakken plaatselijk eveneens gunstig uit.

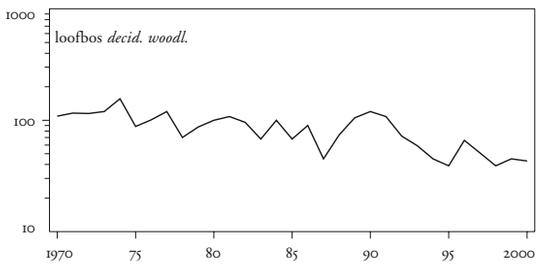
AANTALLEN

De afname in verspreiding sinds medio jaren zeventig geeft de ware omvang van de afname onvoldoende weer. In veel atlasblokken is de Ransuil nog wel present, maar zijn de aantallen slechts een fractie van die van vroeger. De 7000-10.000 paren van eind jaren zeventig (eerdere schattingen waren te laag) worden zeker niet meer gehaald. Gelet op de schattingen per atlasblok (bijna 4900 paren, vermoedelijk wat aan de lage kant) zal de huidige broedpopulatie hooguit 5000-6000 paren bedragen.

Fred Koning

SUMMARY

The species is observed in a wide range of habitats except for very open farmland. Densities are generally low (less than 10 bp/atlas square) and locally probably underestimated as many pairs will go undetected. Compared to the 1970s, densities have declined in many areas. Especially in larger woodlands on the pleistocene soils in the east of the country, many sites were abandoned due to increased predation by Northern Goshawk (which also affects Magpie and Carrion Crow densities, and hence nest-availability for Long-eared Owls). Elsewhere, lower abundance of voles has deteriorated feeding opportunities. Population in 1998-2000 is estimated at 5000-6000 bp.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: G.J. van Klinken

Velduil

Asio flammeus

De Velduil, broedvogel van open gebieden in vooral noordelijke streken, leeft hoofdzakelijk van muizensoorten die cyclische aantalsschommelingen vertonen. Hierdoor vertoont ook de velduilstand forse fluctuaties en worden zo nodig verre zwerftochten gemaakt, op zoek naar gunstige voedselomstandigheden. In Europa herbergen Rusland, Wit-Rusland, Finland, Zweden, Noorwegen en Groot-Brittannië elk minstens 1000 broedparen. In West- en Midden-Europa is de stand in de loop van de 20e eeuw gekelderd door habitatvernietiging en -verslechtering. De Nederlandse broedvogels blijven in het winterhalfjaar deels in eigen land. Andere individuen zwerven in zuidwestelijke of zuidoostelijke richting uit tot in Spanje en de Balkan en komen in latere jaren soms diep in Rusland terecht.

VOORKOMEN

Velduilen zijn gemeld uit 56 atlasblokken, maar in 20 daarvan gaat het slechts om mogelijke broedvogels. Het zal hier grotendeels late doortrekkers betreffen die tot diep in mei aanwezig kunnen zijn, al zijn broedgevallen - zeker in cultuurland - niet altijd eenvoudig aan te tonen (KOKS 1994A). Er mag worden verondersteld dat de kaarten behoorlijk volledig zijn, omdat de huidige zeldzaamheid leidt tot extra aandacht van de waarnemers.

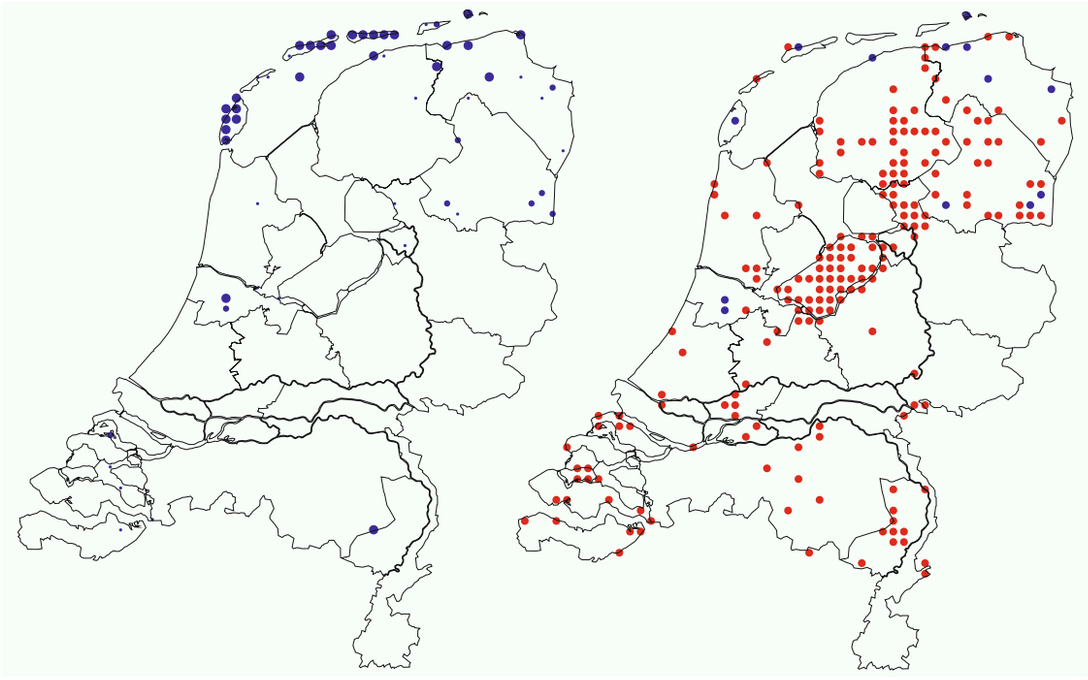
Bijna de hele Nederlandse populatie is gevestigd op de Waddeneilanden. De Velduil broedt hier vooral in open duinen met weinig menselijke verstoring en een goede muizenstand. De broedvogels foerageren er in de duinen, op kwelders en cultuurgraslanden. In 1998-2000 is jaarlijks genesteld op Texel (14, 12 resp. 7 paren), Terschelling (3, 3 resp. 12) en Ameland (13, 7 resp. 5). Hier liggen tevens de enige atlasblokken met vier of meer paren. De jaarlijkse aantalsschommelingen lopen niet altijd synchroon op deze eilanden, wat verband houdt met de cycli van verschillende (woel)muizensoorten. In 1998 waren er op Texel veel prooien beschikbaar (piekjaar voor noordse woelmuis), maar was de muizenstand op Terschelling heel mager (DIJKSEN & KOKS 2000). Op Schiermonnikoog, Griend en Rottumerplaat broedt onregelmatig een enkel paar. Voorts zijn op drie plaatsen langs de Groninger Noordkust en op één plaats langs de Friese kust Velduilen gevonden, in drie gevallen op buitendijkse landaanwinningswerken (VAN DIJK ET AL. 2000). Dat is bijzonder, want in de jaren negentig is pas één keer eerder zo'n vestiging vastgesteld, nabij Holwerd in 1996 (FEDDEMA & KUIPERS 1998). Wellicht profiteert de Velduil er van plaatselijke verruiging van de vegetatie (DIJKSEN & KOKS 2001B).
Buiten het Waddengebied zijn zekere broedgevallen slechts in enkele atlasblokken vastgesteld, net benoorden Groningen-stad, op Schiphol (vrijwel jaarlijks 1-3 paren vanaf 1988; GEELHOED ET AL. 1998) en bij de Groote Peel. Rekening houdend met het eveneens geringe aantal waarschijnlijke broedgevallen, zullen er buiten het Waddengebied vermoedelijk amper vijf paren jaarlijks tot broeden komen.

VERANDERINGEN

De verspreidingskaart verschilt enorm van die in 1973-77. Tegenover bijna 200 ontruimde atlasblokken staat winst in slechts 13 blokken. Op het vasteland begon de leegloop al in de eerste helft van de 20e eeuw als gevolg van grootschalige habitatvernietiging en beleefde hij zijn finale in de jaren negentig. Tijdens de vorige atlasperiode werd de neergang

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 56 (3%)
No. of squares
- mogelijk 20 (36%)
  possible
- waarschijnlijk 9 (16%)
  probable
- zeker 27 (48%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -181 (-85%)
No. of squares
- verdwenen 194
  disappeared
- verschenen 13
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (89%)
- 4 - 10 (11%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

regionaal en tijdelijk gestopt. De Velduil profiteerde toen nog van grootschalige inpolderingen, met name van de IJsselmeerpolders. Die inpolderingen, begonnen in 1942 (Noordoostpolder), gingen steeds gepaard met muizenplagen in de eerste jaren na de drooglegging, met opbloeiende velduilpopulaties als gevolg. Zuidelijk Flevoland viel, als laatste in de reeks, droog in 1968 en kende veldmuizenplagen in de eerste helft van de jaren zeventig. In 1974 kwamen omstreeks 150 paren tot broeden in Zuidelijk en Oostelijk Flevoland (TEIXEIRA 1979). Inmiddels zijn deze polders echter volledig in cultuur gebracht en de gespaarde natuurgebieden ongeschikt voor de soort gebleken. In het Lauwersmeer wisselde het aantal broedparen na inpoldering (1969) in 1970-91 van 1-18, synchroon met pieken en dalen in de (veld)muizenstand (BEEMSTER 1994, BEEMSTER & DIJKSTRA 1991). Door vegetatiesuccessie werd het gebied daarna ongeschikt, op incidentele gevallen na. Deze factor speelt ook een rol in de verdwijning uit moerasgebieden in Friesland en Noordwest-Overijssel. In Hoog-Nederland, waar ook in de vorige atlasperiode al weinig Velduilen broedden, raakten de resterende heide- en hoogveengebieden ongeschikt door verdroging en verbossing (VAN DEN BRINK ET AL. 1996).

Vanaf ongeveer 1995 broeden bijna geen Velduilen meer op het vasteland. Ogenschijnlijk gunstige ontwikkelingen zoals de opkomst van natuurontwikkelingsterreinen (met een tijdlang veel pioniersvegetaties en muizen), hadden geen effect op deze soort. Ook de populatie van het Waddengebied bleek echter kwetsbaar, zelfs in het voormalige bolwerk Ameland. Daar zette vanaf 1990 (32 paren!) een scherpe afname in, net als bij andere muizeneters inclusief de Blauwe Kiekendief (VERSLUYS ET AL. 1997). De aanwezige paren produceren bovendien weinig jongen. Verruiging van de duinvegetatie heeft vermoedelijk een nadelig effect op zowel de muizenstand zelf als de bereikbaarheid voor predatoren (BIJLSMA 2000A, RINGGROEP AMELAND & J.F. DE JONG PERS. MED.). Ook verstoring door recreanten speelt mogelijk mee. Op Texel is de voedselsituatie mogelijk wat gunstiger, onder meer door de recente vestiging van aardmuis en rosse woelmuis (BROEKHUIZEN ET AL. 1992, TWISK 1999).

In het Duitse en Deense deel van het Waddengebied, net als in Nederland een toevluchtsoord voor de Velduil in die landen, deed de soort het midden jaren negentig beter dan in Nederland. In 1996 huisvestten de eilanden van Nedersaksen de helft van de 114 paren in het internationale Waddengebied (RASMUSSEN ET AL. 2000).

AANTALLEN

In de jaren zeventig en tachtig waren er 100-200 paren aanwezig. In de jaren negentig zakten de aantallen tot onder de 100 en in 1998-2000 kwamen jaarlijks 35-45 paren tot broeden. De toekomst in ons land ziet er somber uit voor deze soort, omdat het vasteland vermoedelijk voorgoed ongeschikt geworden is en de populatie in het Waddengebied ernstig in zijn voortbestaan wordt bedreigd.

Michiel Versluys

SUMMARY

Almost restricted to the Wadden Sea islands, especially Texel, Terschelling and Ameland. Only accidentally elsewhere (annually at Schiphol Airport!). On the mainland, where a long-term decline was temporarily interrupted by an influx in newly reclaimed polders (until the early 1980s), the species had almost vanished by 1990 as habitats had disappeared and peak abundance of vole numbers decreased. The population on the Wadden Sea islands experienced a steep decline in the 1990s, probably caused by changes in vegetation (and therefore vole numbers) and perhaps disturbance from tourists. Only 35-45 bp in 1998-2000 (100-200 in the 1970s and 1980s).

Deze soort is gesponsord door: Steenuilen Overleg Nederland (STONE)

Ruigpootuil

Aegolius funereus

Het zwaartepunt van de Europese verspreiding van de Ruigpootuil ligt in Fenno-Scandinavië, de Baltische staten en Rusland. Verder zuidelijk broedt deze kleine uil in de sparrenbossen van de middel- en hooggebergten van Midden-Europa en is het voorkomen in het laagland doorgaans onregelmatig. De noordelijke Ruigpootuilen vertonen nomadisch gedrag, de zuidelijke zijn doorgaans standvogel hoewel jonge vogels en vrouwtjes soms omvangrijke tochten maken wanneer het voedsel (woelmuizen, aangevuld met vogels) schaars is. Oorspronkelijk broedde de soort vooral in nestholen van Zwarte Spechten, tegenwoordig echter ook veelvuldig in nestkasten.

VOORKOMEN

In de periode 1998-2000 zijn territoriale Ruigpootuilen alleen in Noordwest-Drenthe en aangrenzend Friesland waargenomen. Op 29 maart 1999 werd 's ochtends een roepende vogel gehoord bij Bakkeveen die, gezien de verplaatsing van het geluid, in oostelijke richting vertrok (K. SCHOLTEN PERS. MED.). Op 31 maart van dat jaar werd een roepende vogel opgemerkt in de Molenduinen bij Norg, hemelsbreed 10 km verderop, waar hij door velen tot 12 april gehoord werd (VAN DER VLIET ET AL. 2000). Op deze datum werd ook een tweede vogel gehoord (J. LOK PERS. MED.).

VERANDERINGEN

Mede door het ophangen van nestkasten is de Ruigpootuil vanaf de jaren zeventig in de westelijke delen van Duitsland (Nedersaksen, Sauerland) en in België (Ardennen) flink toegenomen. In Duitsland is het broedgebied steeds verder westwaarts opgeschoven. In de jaren zeventig leek de soort zich ook in ons land te vestigen. In Drenthe werden in 1971-79 tot negen territoriale mannen gehoord en twee nesten gevonden (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Hoewel in 1985-87 opnieuw jaarlijks Ruigpootuilen werden vastgesteld en ook daarna nog een enkele maal, kwam het niet tot een definitieve vestiging. Daarmee verstomde het ruigpootuilengeluid in de Drentse dreven (HASPER & VAN MANEN 1994). Buiten Drenthe zijn slechts enkele voldoende gedocumenteerde waarnemingen bekend die bovendien, op een uitzondering na (15-21 maart 1976 roepende vogel Hapert, Noord-Brabant; DUTCH BIRDING 22: 260), niet op territoria duiden.
Het reguliere broedgebied van de Ruigpootuil bevindt zich op betrekkelijk korte afstand van de grens van Noordoost- en Zuidoost-Nederland. De kans op broedgevallen in Nederland blijft dan ook reëel, zoals een succesvol broedgeval in 1999 in Duitsland, op 30 km ten oosten van Emmen, aantoont (MOORMANN & REBLING 1999). Probleem bij inventarisatie is wel, dat de roepactiviteiten in jaren met voedselschaarste tot bijna het nulpunt terugvallen (BAUER & BERTHOLD 1996).

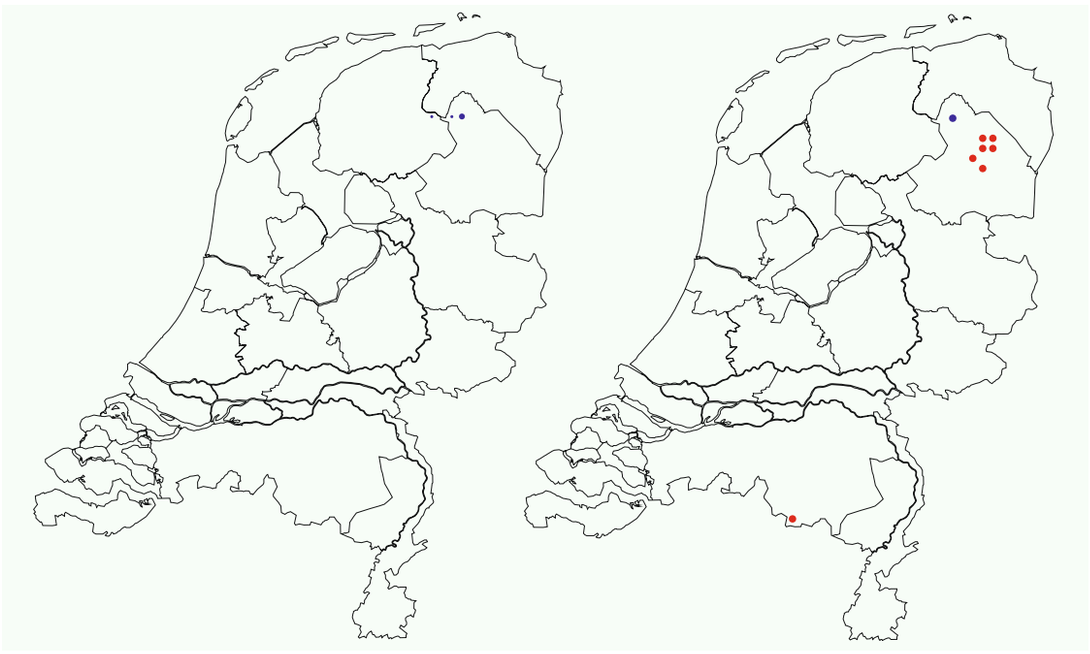
AANTALLEN

Er was geen bewijs voor broedgevallen in 1998-2000.

Henk Jan Ottens

SUMMARY

In 1999, a singing male was recorded from 29 March - 12 April in the border area of Drenthe and Friesland (on 12 April two males were claimed). This is not far from the sites where in 1971-79 and 1985-87 up to nine territorial males were recorded, and nests were found twice. No indications for breeding in 1998-2000.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 3 (0%)
No. of squares
- mogelijk 2 (67%)
  possible
- waarschijnlijk 1 (33%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -6 (-86%)
No. of squares
- verdwenen 7
  disappeared
- verschenen 1
  new

Deze soort is gesponsord door: Dutch Birding Association

Steenuil
Athene noctua
Deze karaktervogel van kleinschalig landelijk gebied gaat het niet voor de wind. Het gebrek aan nestgelegenheid kan door het plaatsen van nestkasten en onderhouden van knotwilgen deels worden opgevangen. Voedselproblemen zijn veel moeilijker op te lossen.
(zie pagina 276-277)

Ransuil
Asio otus
Ransuilen broeden verspreid over het hele land. De toename van predatoren als de Havik heeft echter een dempende werking op de stand, zowel door directe predatie als door afname van belangrijke nestleveranciers als Ekster en Zwarte Kraai.
(zie pagina 280-281)

Nachtzwaluw

Caprimulgus europaeus

De Nachtzwaluw broedt in grote delen van Europa en is vooral talrijk in streken met een droog en zonnig klimaat. Koele oorden zoals de Alpen, Schotland en het noorden van Fenno-Scandinavië worden gemeden. De Nederlandse broedvogels vertrekken uiterlijk in september naar tropisch Afrika om vanaf eind april weer terug te keren naar hun heidevelden, kapvlakten en open droge bossen. Van mei tot ver in augustus snorren de mannetjes in de diepe schemer, afgewisseld met balts- en territoriumvluchten waarbij de vleugels boven het lichaam hard tegen elkaar worden geslagen. In mooie zomers worden twee legsels van twee eieren op de kale bodem geproduceerd (BIJLSMA 1989). Nachtzwaluwen gaan daarbij efficiënt te werk: het mannetje neemt de zorg over de jongen van het eerste broedsel op zich terwijl het wijfje weer met de eileg begint.

VOORKOMEN

De Nachtzwaluw is in 9% van de atlasblokken vastgesteld. Dit beeld zal op de Noord-Veluwe en in het midden en oosten van Noord-Brabant mogelijk niet geheel volledig zijn. De grootste verspreiding vinden we op de pleistocene zandgronden van de Veluwe, de Kempen en Noord-Limburg, in het bijzonder op duinvaaggronden. Deze uiterst schrale bodems vergrassen langzaam en hebben een droog en warm microklimaat. Elders in Noord-Brabant en Limburg is het voorkomen versnipperd, evenals in Drenthe, Salland en de Achterhoek. Buiten de vijf oostelijke en zuidelijke provincies treffen we alleen geïsoleerde vestigingen aan in de Schoorlse duinen (NH) en de Leusderheide (Utrechtse Heuvelrug). De vestiging in 1999 in het Kuinderbos (Noordoostpolder) betekende het eerste geval voor Flevoland (BIJLSMA ET AL. 2001). Op de centrale en zuidelijke Veluwe herbergen de meeste atlasblokken meer dan 10 paren. In grotendeels met dennen dichtgegroeide zandverstuivingen komen zelfs los-vaste kolonies voor, met 20 of meer paren per 100 ha. Lagere dichtheden worden vastgesteld op heidevelden met verspreide boomgroei en op kapvlakten. De topgebieden zijn de Veluwezoom, Hoge Veluwe, Planken Wambuis en vooral het Harskampse Zand, waar zelfs meer dan 100 paren in één blok zijn geteld in een uitgestrekt militair oefenterrein. In Noord-Brabant en Noord-Limburg broeden Nachtzwaluwen niet alleen op heidevelden en kapvlaktes, maar ook in open dennenbossen met brede zandpaden. Kerngebieden in Noord-Brabant zijn de Brabantse Wal bij Ossendrecht en enkele gebieden in de Kempen: Landgoed De Utrecht bij Reusel, de Oirschotse Heide, Boswachterij De Kempen-Eersel en het Leenderbos. De belangrijkste Limburgse broedgebieden zijn de Bergerheide, De Hamert, de Meinweg en de Weerter- en Budelerbergen op de grens met Noord-Brabant. In Noordoost- en Midden-Nederland vinden we alleen concentraties in het Bargerveen (hoogveenreservaat), op de Sallandse Heuvelrug (op grote kaalkappen) en de Leusderheide (militair oefenterrein).

VERANDERINGEN

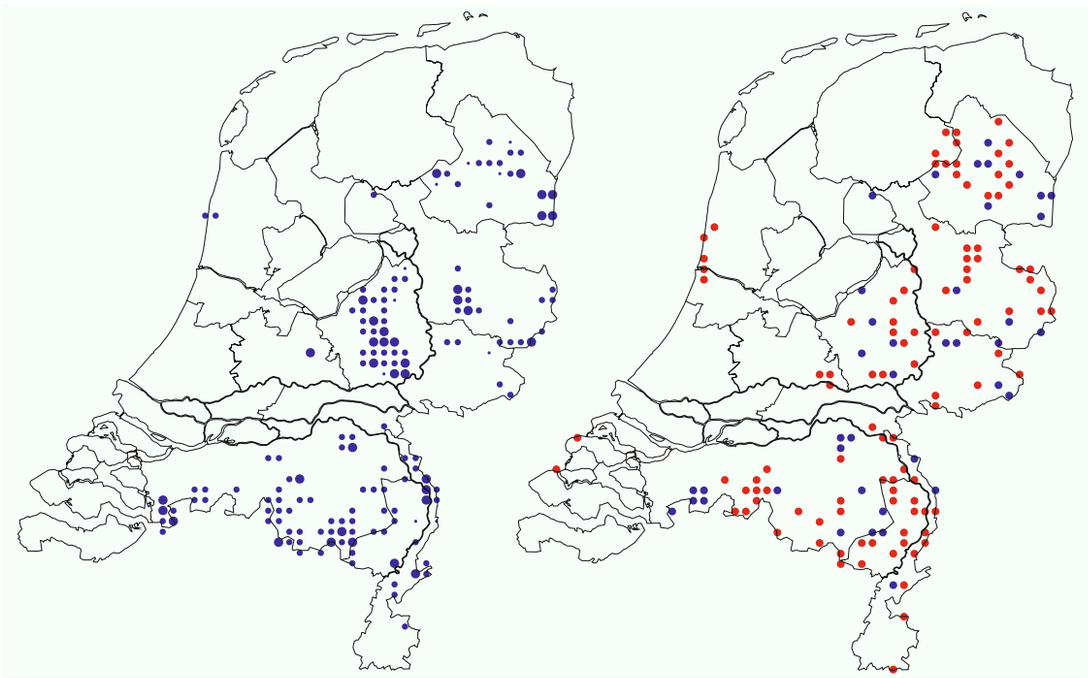
Het aantal zeker en waarschijnlijk bezette atlasblokken nam sinds 1973-77 met 30% af. De duinstreek, Zuidoost-Friesland en de Utrechtse Heuvelrug zijn vrijwel prijsgegeven. Ook Oost- en Zuid-Nederland deelden in de ellende. Alleen de centrale en zuidelijke Veluwe en westelijk Noord-Brabant bleven hiervan gevrijwaard, in het laatste gebied is zelfs enige terreinwinst geboekt (BULT IN DRUK). De nieuwe

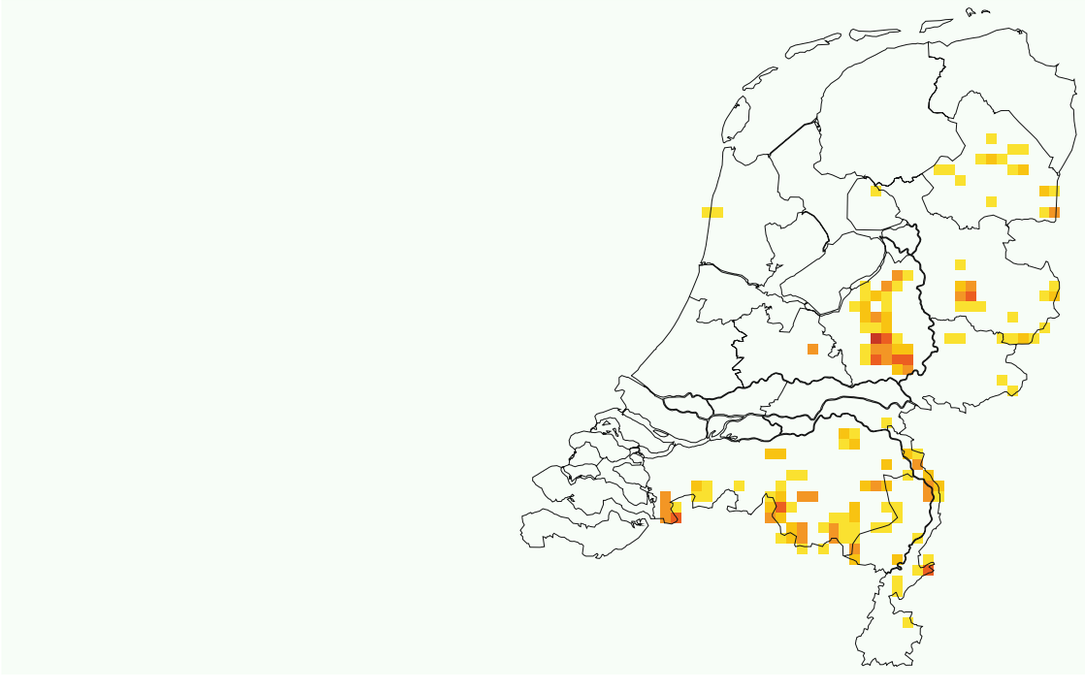
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 159 (9%)
No. of squares
- mogelijk 10 (6%)
  possible
- waarschijnlijk 114 (72%)
  probable
- zeker 35 (22%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -64 (-30%)
No. of squares
- verdwenen 104
  disappeared
- verschenen 40
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (54%)
- 4 - 10 (23%)
- 11 - 25 (17%)
- 26 - 100 (5%)
- 101 - 500 (1%)
- > 500

vestigingen in Drenthe en het oosten van Noord-Brabant zijn deels een gevolg van beter onderzoek.
Het begin van de areaalinkrimping dateert van ruim vóór de eerste atlasperiode. Rond 1900 begonnen de aantallen op de Britse Eilanden te kelderen en Nederland volgde vanaf 1930, het westen en noorden het eerst. Over de oorzaken is veel geschreven maar weinig opgehelderd. De Engelsen noemen atlantisering van het klimaat - tendens naar koelere en nattere zomers - als belangrijke factor, waardoor de zomers te kort zijn om nog twee broedsels groot te brengen (MORRIS ET AL. 1994). Voor Nederland is dit niet waarschijnlijk; de zomers van de jaren zestig waren weliswaar koeler dan ervoor, maar de afname zette al ruim vóór die tijd in. Omgekeerd leidde een serie van mooie zomers in de jaren tachtig en negentig niet tot een volledig populatieherstel, al waren er wel regionale aanzetten daartoe. Habitatveranderingen zijn in Nederland aannemelijker oorzaken, zoals het opruimen van heidefragmenten en veranderingen in bosbeheer, waarbij in sommige regio's dunningen het kaalkapsysteem gingen vervangen. Door vergrassing van heidevelden als gevolg van verzuring en vermesting verdwenen de voor het nestelen benodigde onbegroeide plekken en nam waarschijnlijk ook het voedselaanbod, nachtvlinders en vliegende kevers, af (MARÉCHAL 1989). Onbekend maar mogelijk belangrijk is de situatie in de Afrikaanse overwinteringsgebieden; tot op heden is slecht bekend waar onze broedvogels de winter doorbrengen, laat staan dat we weten in welke mate de overleving daar wordt beïnvloed door droogte, veranderingen in het landschap en insecticidengebruik.
Ook bij het plaatselijk in de jaren negentig, soms eerder, vastgestelde herstel is het moeilijk om eenduidige oorzaken aan te wijzen. De grootschalige kap van bos op de Sallandse Heuvelrug ten behoeve van het Korhoen gaf de lokale Nachtzwaluwen zeker een flinke impuls (JANSSEN 1995). Ook in Noord-Brabant speelde kaalkap lokaal een rol (Stippelberg, De Utrecht), maar in Drenthe vond herstel, ondanks het vellen van veel bos ten gunste van heide en zandverstuivingen, slechts in geringe mate plaats (VAN MANEN & SPEELMAN 1998). Op de Zuidoost-Veluwe verdubbelde de populatie in de jaren negentig bij een ongewijzigd beheer (KWINT & VOGEL 2000). Of hierbij enkele warme en lange zomers in de jaren negentig meespeelden (vergroot voedselaanbod, mogelijkheid om twee broedsels groot te brengen), is speculatief.

AANTALLEN

De Nederlandse populatie omvatte in 1998-2000 950-1150 paren, waarvan de Veluwe en Noord-Brabant elk 35% voor hun rekening namen. In 1973-77 werd de populatie eveneens in die orde van grootte geraamd (1000 paren; BIJLSMA ET AL. 2001), al was dat waarschijnlijk te laag. Gelet op de veel ruimere verspreiding en vermoedelijk hogere aantallen van de jaren vijftig en eerder is er, ondanks het recente herstel, nog weinig reden tot juichen.

Rob L. Vogel

SUMMARY

Breeding is almost confined to heaths, sand drifts and (sometimes) open forest on the poorest sandy deposits of the centre and south of the country, with low densities in the northeast and an almost complete absence elsewhere. Major concentrations occur only in the Veluwe, with in one atlas square over 100 bp situated in a military exercise area. A long-term population decline, attributed to habitat loss and adverse changes in vegetation, is reflected in a breeding range contraction from the 1970s onwards. Some regional recovery was reported in the 1990s. In 1998-2000 about 950-1150 bp (against 1000 in 1973-77, probably underestimated).

Deze soort is gesponsord door: Stichting het Limburgs Landschap

Gierzwaluw

Apus apus

De Gierzwaluw, die vrijwel zijn hele leven in de lucht doorbrengt, broedt van Noord-Afrika tot ver in Fenno-Scandinavië en oostelijk tot in China. De Nederlandse broedvogels vertoeven 's winters in Afrika ten zuiden van de evenaar en zijn van eind april of begin mei tot in juli, uiterlijk september, in ons land aanwezig. Van oorsprong is de soort een broedvogel van rotsen, die in sommige gebieden ook in boomholtes nestelt (Finland, Polen). Bij ons hebben Gierzwaluwen de kunstmatige rotsen van de bebouwing veroverd. Het zijn er meestal in kolonieverband huizende stadsbewoners geworden, die ook in dorpen en geïsoleerde bouwsels kunnen broeden. Ze nestelen onder dakpannen, dakgoten, dakkapellen, boeidelen van Mansardedaken en accepteren ook aangeboden nestgelegenheid in de vorm van neststenen, nestkasten en speciaal vervaardigde gierzwaluwpannen. Wanneer Gierzwaluwen in hun broedgebieden arriveren, kunnen geschikte nestplaatsen al door Huismussen, Spreeuwen of andere vogelsoorten bezet zijn. Gierzwaluwen zien er geen been in om deze eigenaars te verwijderen. Het voedsel bestaat uit kleine insecten en spinnen die in de lucht worden gevangen.

VOORKOMEN

Gierzwaluwen bezetten driekwart van de atlasblokken en ontbreken zelden in steden en dorpen met oude bebouwing. In nieuwbouwwijken vestigen zij zich in het algemeen pas wanneer deze enkele tientallen jaren oud zijn. Dit kolonisatieproces voltrekt zich momenteel goed zichtbaar in Flevoland, met Almere als duidelijkste voorbeeld. Op de Waddeneilanden is de soort alleen op Texel vastgesteld. Grootschalige en dunbevolkte landbouw- en natuurgebieden zijn in het kaartbeeld kenbaar als witte plekken. De Hollandse duinen en delen van het Deltagebied zijn hiervan een illustratie. Verder ontbreekt de soort in zwaar beboste gebieden in Drenthe, Salland, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en Noord-Brabant.

De verspreidingskaart suggereert dat er op veel plaatsen buiten stedelijke gebieden Gierzwaluwen broeden. In dorpen en andere bebouwingskernen kan dit het geval zijn, maar of dit elders ook zo is, valt te betwijfelen. Hier en daar is wel geconstateerd dat de soort in afgelegen buurtschappen of op grote boerderijen nestelt, maar dit is lang niet overal het geval (BAKKER ET AL. 1996). Incidenteel zijn ook broedgevallen in huizen in bossen vastgesteld (JONKERS 1998). De Gierzwaluw is een moeilijk te inventariseren soort, die tot op grote afstand van zijn nest kan foerageren. Bovendien zwerven voortdurend groepjes niet-geslachtsrijpe vogels rond op zoek naar nestgelegenheid. De mogelijke en zelfs een deel van de waarschijnlijke broedgevallen zijn daardoor lastig te interpreteren. Vermoedelijk is het kaartbeeld tot op enige hoogte vervuild geraakt met niet ter plaatse broedende vogels.

VERANDERINGEN

Uit de veranderingskaart spreekt geen duidelijk beeld, al overheersen de nieuwe vestigingen. Behalve de verwachte kolonisatie van steden in Flevoland vonden ook nieuwe vestigingen plaats in de Wieringermeer. De ruimere verspreiding in het zuiden en oosten van Noord-Brabant valt eveneens op. Ook Texel wordt nu vermeld; de Gierzwaluw broedt daar onregelmatig vanaf eind 19e eeuw (DIJKSEN 1996). De verdwijningen zijn zonder veel patroon over het hele land verdeeld.

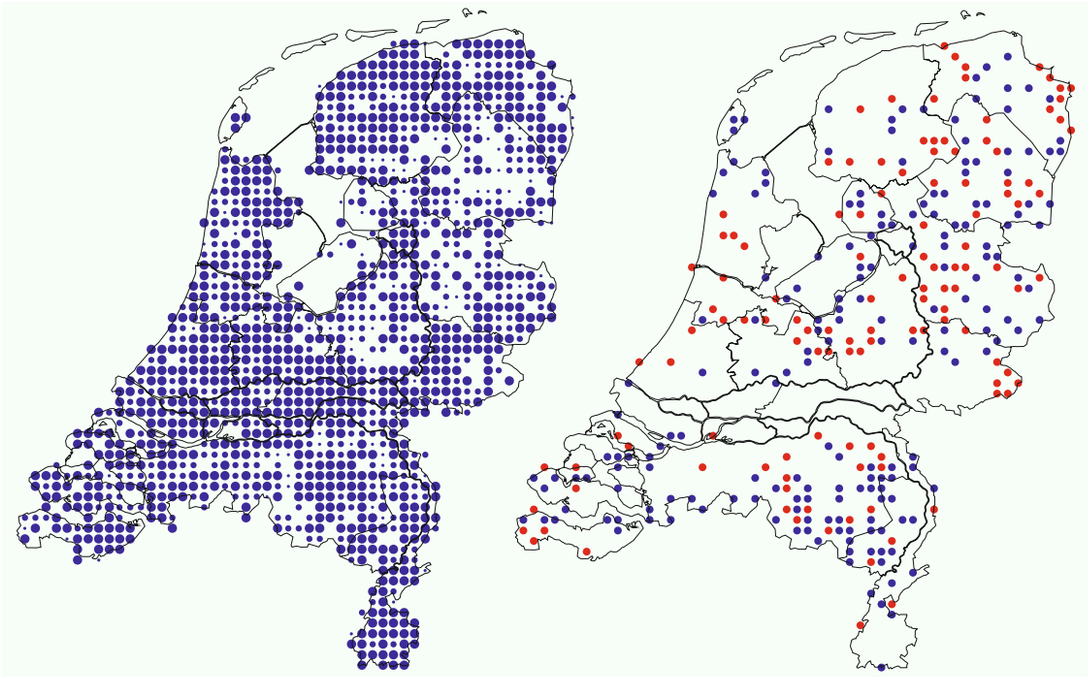
Inventarisatieproblemen maken het lastig om de veranderingen te beoordelen. De verstedelijking van Nederland

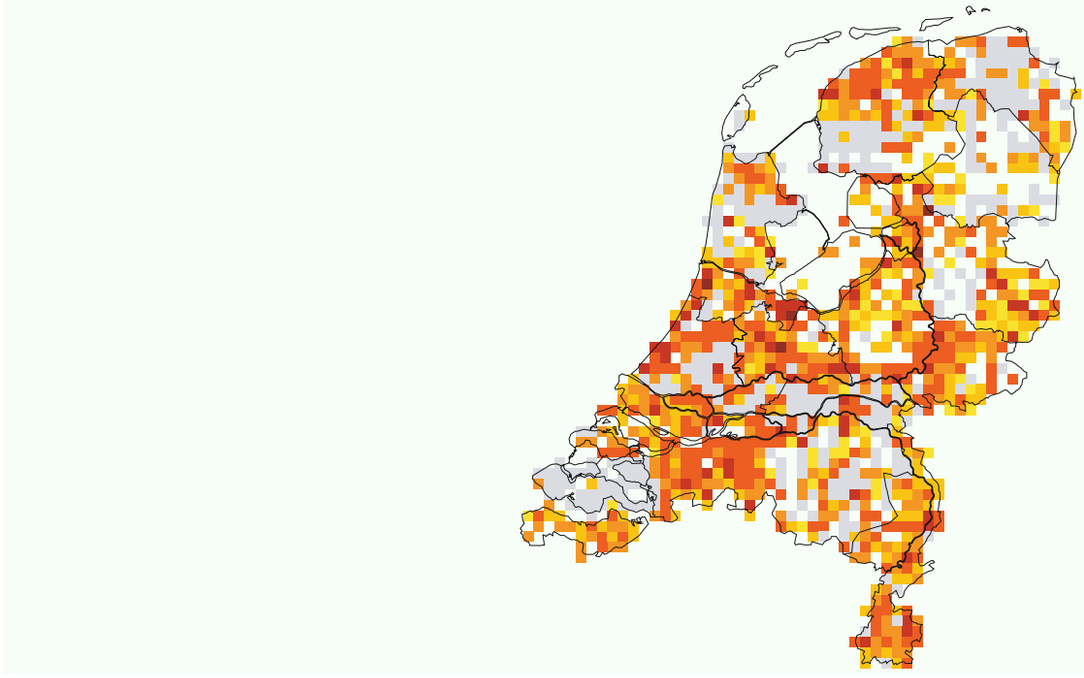
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1280 (76%)
No. of squares
- mogelijk 85 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 326 (25%)
  probable
- zeker 869 (68%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +64 (+6%)
No. of squares
- verdwenen 123
  disappeared
- verschenen 187
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- geen schatting (28%)
- 1 - 3 (7%)
- 4 - 10 (16%)
- 11 - 25 (19%)
- 26 - 100 (24%)
- 101 - 500 (6%)
- > 500

lijkt de soort op het eerste gezicht in de kaart te spelen. Dit zou de toename hier en daar op het platteland kunnen verklaren. Daar staat tegenover dat op tal van plaatsen traditionele nestplaatsen zijn verdwenen door afbraak, renovatie, betere isolatie en nieuwbouw. Soms zullen de verdwenen paren elders nieuwe broedplekken hebben kunnen vinden, bijvoorbeeld in aangeboden kunstmatige nestgelegenheid. Het bij dit onderzoek gebruikte niveau van atlasblokken is in wezen te grof om kleinschalige veranderingen in de verspreiding van deze soort te meten.
Dat de Gierzwaluw op veel plaatsen onder druk staat, is echter zonder twijfel. Het is dan ook zinvol om de populatie te ondersteunen door nestgelegenheid aan te bieden. Daarnaast is het zonneklaar dat alleen zorgvuldig uitgevoerde monitoring enig inzicht kan bieden in de verspreiding en populatieontwikkeling van deze soort. Dit staat nog in de kinderschoenen. Een speciaal daarvoor vervaardigde handleiding kan daarbij hulp bieden (ANDRIESSEN ET AL. 2001).

AANTALLEN

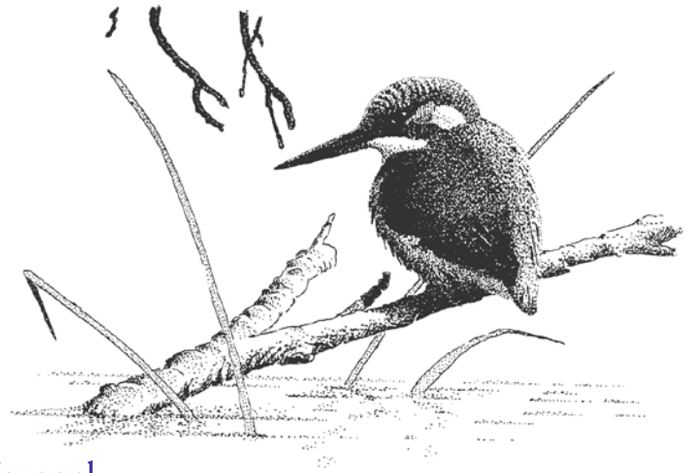
Verschillende factoren maken het hachelijk om een populatieschatting te maken op basis van het atlasmateriaal of andere tellingen. Vanwege interpretatieproblemen (is de soort ter plaatse broedvogel?) en telproblemen (betrouwbare inventarisatie is zeer tijdrovend) zijn de door de tellers geleverde schattingen moeilijk op waarde te beoordelen, nog los van het ontbreken van schattingen in grote delen van het land. Op basis van onderzoek in 1993 (45.000 paren; BAKKER ET AL. 1996) wordt de stand, met veel mitsen en maren, gesteld op 30.000-60.000 paren. Vanwege methodologische verschillen kan dit getal niet worden vergeleken met eerdere schattingen.

Dick A. Jonkers

SUMMARY

The species inhabits nearly all urban areas and is absent only in thinly populated open farmland, extensive forests and other natural habitats. Densities in rural areas are variable and only partly known in detail. Despite obvious colonisation of new towns and urban areas since the 1970s (e.g. reclaimed polders of Flevoland), hard evidence on the population development is lacking. A decline in the interior parts of old cities, caused by renovation or replacement of buildings, is partly balanced by redistribution of colonies over new districts. Perhaps some 30,000-60,000 bp in 1998-2000, but data on densities are rather insufficient.

Deze soort is gesponsord door: VWG Amsterdam

IJsvogel

Alcedo atthis

Als er één soort in gedachten komt bij de vraag of de opwarming van het wereldklimaat ook nog gunstige bijverschijnselen heeft, dan wel de IJsvogel. Streng winterweer is immers overal in het westelijk deel van zijn immense verspreidingsgebied fataal voor deze soort, en vaak heeft de populatie daarna jaren nodig om te herstellen. Van het uiterste westen van Ierland tot in Oost-Azië en van Zuid-Zweden tot Noord-Afrika treffen we IJsvogels aan. Bij ons is het vooral een stand- en zwerfvogel die in strenge winters ijsvrije plekjes opzoekt. Het voedsel wordt - wie kent niet de prachtige onderwateropnamen? - met een spectaculaire duik uit het water gevist. Meestal heeft de vogel dan een visje te pakken, soms ook grote waterinsecten of andere in het water levende dieren, in brak en zout water ook graag garnalen! De eieren worden gelegd aan het eind van een doorgaans meer dan een halve meter lange gang in een steile oever, die tenminste enkele meters hoog en breed moet zijn. Jaarlijks twee broedsels is vermoedelijk de regel, maar drie is eveneens geconstateerd. De nestpijpen bevinden zich vaak langs stromend water, maar stilstaand water wordt niet gemeden. Bij gebrek aan geschikte nestwanden kunnen wortelkluiten van bomen, greppelrandjes en kunstmatige nestpijpen worden gebruikt. Denk dus niet te snel dat een IJsvogel ergens niet broedt!

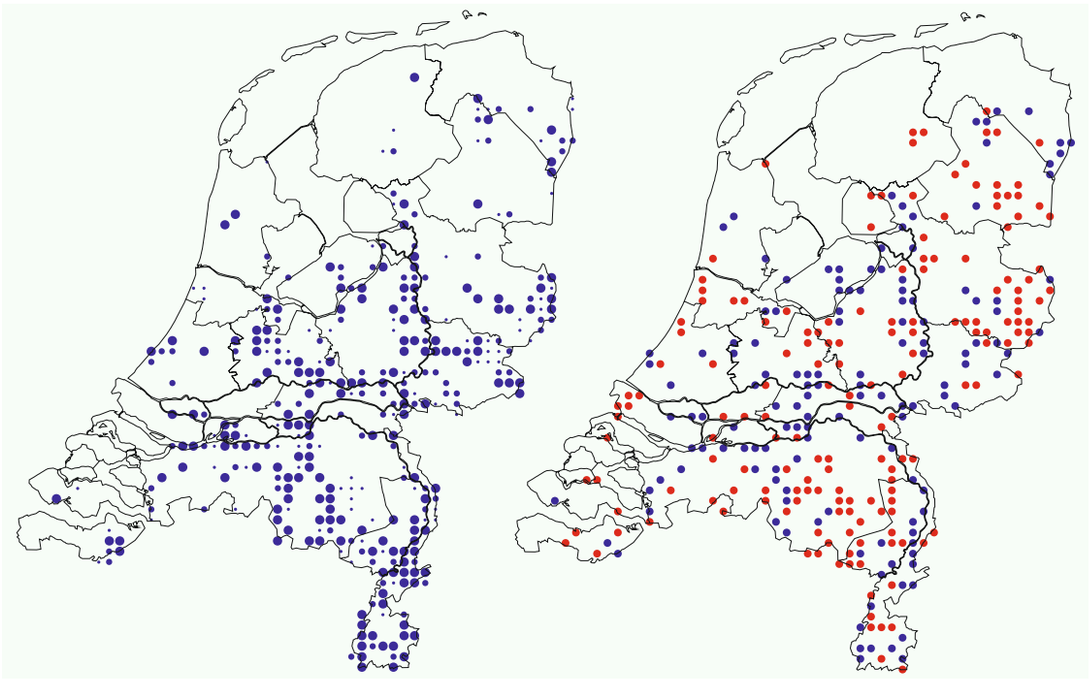
VOORKOMEN

Het voorkomen wordt gedicteerd door de combinatie van geschikte viswateren om te foerageren en steile wanden om in te broeden. Of deze laatste bezet zijn, hangt af van het populatieniveau dat op zijn beurt vooral door het winterweer wordt bepaald. Na een strenge winter is onze broedpopulatie uitgedund, en na een serie strenge winters kan de soort bijna uit Nederland verdwenen zijn.

In de atlasperiode werd de IJsvogel uit ruim 350 blokken gemeld (21%). In een kwart ging het echter om mogelijke broedvogels en in bijna eenderde werd alleen een waarschijnlijk broedgeval vastgesteld. We moeten er serieus rekening mee houden dat in veel van deze blokken, zeker in het eerste geval, geen IJsvogels hebben gebroed! IJsvogels kunnen immers op forse afstand van het nest gaan vissen, terwijl uitgevlogen jongen al vanaf half mei verschijnen. Een broedgeval met zekerheid aantonen is doorgaans ook niet zo moeilijk, zodat het hoge aandeel mogelijke en waarschijnlijke gevallen te denken geeft. De werkelijke bezettingsgraad kan wel eens dichter bij de 10% dan bij de 21% hebben gelegen.

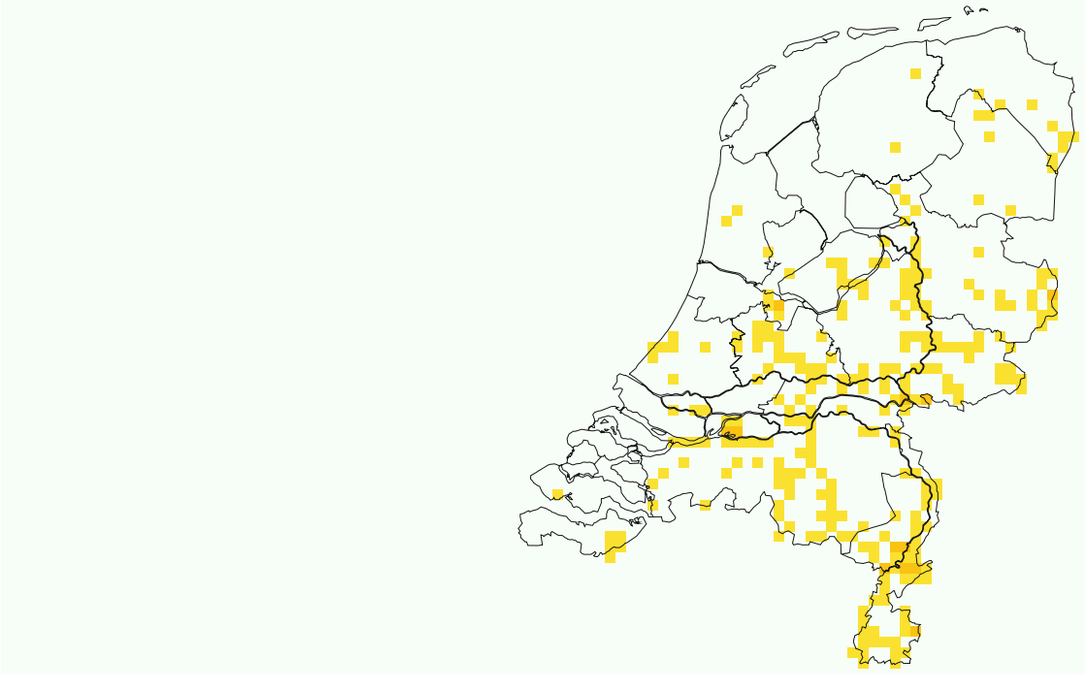
De IJsvogel komt door het hele land voor - met uitzondering van de Waddeneilanden - met de nadruk op Oost- en Zuid-Nederland, maar is eigenlijk overal schaars. Bijna altijd gaat het om één of hooguit enkele paren per blok. Min of meer aaneengesloten verspreidingsgebieden zien we in regio's met veel natuurlijke beken: Twente, de oostelijke Achterhoek, centraal Noord-Brabant, Zuid- en vooral Midden-Limburg. Ook delen van het rivierengebied zijn goed bezet. De aanwezigheid van ondiepe wateren en steiloevers in afgravingen zal hieraan debet zijn, want natuurlijke rivieroevers bestaan in Nederland amper meer, met uitzondering van de Limburgse Grensmaas (KURSTJENS & GABRIËLS 1997). De vele door oeverafslag (na hoogwater medio jaren negentig) ontstane steilwanden hier zijn inmiddels overigens door erosie ongeschikt aan het worden. Ook de voormalige kreken van de Biesbosch vormen, mede door het afsteken van wanden, een belangrijk broedgebied (MEIJER 1995).

De gepresenteerde kaart kan worden bestempeld als een gemiddeld beeld. Na enkele strenge winters zal de kaart aan-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 352 (21%)
No. of squares
- mogelijk 82 (23%)
  possible
- waarschijnlijk 105 (30%)
  probable
- zeker 165 (47%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -31 (-10%)
No. of squares
- verdwenen 169
  disappeared
- verschenen 138
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (96%)
- 4 - 10 (4%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

zienlijk leger zijn en de verspreiding nog sterker beperkt tot het oosten van het land, met uitzondering van de Biesbosch. Na een reeks zachte winters zal de verspreiding vooral in het noorden en westen van Nederland nog wat ruimer zijn.

VERANDERINGEN

Het veldwerk voor de atlas, in 1998-2000, viel in een wat ongunstiger periode dan dat voor de vorige atlas in 1973-77. In 1998 waren er in een groot deel van het land nog steeds maar weinig IJsvogels na de strenge en koude winters van 1995/96 resp. 1996/97. In sommige gebieden was de soort zelfs verdwenen, zoals in Gooi en Vechtstreek (21 paren in 1995, 0 in 1998; HARDER 1999). In 1999 en vooral 2000 begon de landelijke populatie weer flink aan te trekken, al was zij nog niet op een top. In 1974 en 1975 daarentegen bevond de populatie zich op een hoogtepunt. Het aantal atlasblokken waar de IJsvogel is verdwenen, overtreft dan ook het aantal nieuwe vestigingen: bijna 170 versus 140. Met name marginale broedgebieden als de binnenduinrand en Drenthe zijn relatief leeg, maar ook meer optimale gebieden in Overijssel en Noord-Brabant vertonen veel leemtes. De weersafhankelijke fluctuaties bemoeilijken het zicht op langetermijnveranderingen. In sommige regio's werden tot in de jaren tachtig nog beekoevers genormaliseerd. Hier zal de stand structureel zijn verminderd, zoals wellicht voor westelijk Noord-Limburg geldt. Door het weer in natuurlijke staat brengen van beeklopen en door meer natuurtechnisch beheer van allerlei wateren, in combinatie met verbeterende waterkwaliteit, lijkt de IJsvogel het tij echter momenteel op veel plaatsen mee te hebben.

AANTALLEN

In 1998, 1999 en 2000 broedden naar schatting resp. 70-90, 125-175 en 250-300 paren in Nederland. De uitersten in ons land varieerden in de laatste drie decennia van de 20e eeuw van nog geen 50 paren na (een serie van) strenge winters zoals in 1979, 1985-87 en 1996-97, tot 300-400 na een reeks van zachte winters als in 1975, 1984, 1995 en 2001 (BIJLMA ET AL. 2001). Deze fluctuaties kunnen geheel worden teruggevoerd op de ijssituatie in de winter. Het enorme reproductieve potentieel van de IJsvogel staat doorgaans borg voor een betrekkelijk snel herstel.

Robert Kwak

SUMMARY

The distribution shows strongholds in the east and south of the country, in particular in areas with small, slow-moving streams and vertical banks. Many of the numerous possible breeding records refer to breeding birds from nearby areas. The population is strongly influenced by cold winters, accounting for part of the differences between the 1973-77 and 1998-2000 data. The first were collected in a run of rather mild winters, whilst population levels in 1998-2000 had still not fully recovered from the cold 1995/96 and 1996/97 winters (increasing from less than 90 to over 250 bp in 1998-2000). Population in The Netherlands may vary between less than 50 bp (after cold winters) to 300-400 bp (after a run of mild winters).

Deze soort is gesponsord door: Waterschap Reest en Wieden

Hop

Upupa epops

De kleurrijke Hop broedt in grote delen van Europa, Afrika en Azië. Nederland ligt aan de uiterste noordwestgrens van zijn verspreidingsgebied. Binnen Europa is de soort het talrijkst rond de Middellandse Zee (minstens 550.000 broedparen in Spanje). De Hop bewoont vooral (half)open land met schaarse begroeiing of kort gras om te foerageren en oude bomen, vervallen gebouwtjes of steenhopen die als nestplaats dienen. Het voedsel bestaat hoofdzakelijk uit bodemdieren als wormen, hagedissen en grote insecten zoals de veenmol.

VOORKOMEN

In de atlasperiode is de Hop in slechts zes atlasblokken in de broedtijd aangetroffen. De gevallen op de Veluwe (Planken Wambuis, 1999) en in Noord-Brabant (omgeving Kampina, 1998 en 1999) betroffen langdurig aanwezige en roepende vogels. Aanwijzingen dat ter plaatse inderdaad werd gebroed, ontbraken echter, hoewel speciale aandacht aan de soort werd besteed (VAN DIJK ET AL. 2000, 2001B).

VERANDERINGEN

Ten opzichte van 1973-77 is weinig veranderd. Ook toen was de Hop al een zeldzaamheid en waren de aanwijzingen voor broeden schaars. Slechts in één geval werd een zeker broedgeval gemeld, in het Gulpdal in Zuid-Limburg in 1974. Veel betere tijden kende de Hop in de Middeleeuwen, getuige de vele afbeeldingen op schilderijen. Tot de eerste decennia van de 20e eeuw was hij in een aantal gemeenten in de oostelijke en zuidelijke helft van ons land 'een niet ongewone broedvogel', die echter rond de jaren twintig nagenoeg verdween. In de jaren veertig en vijftig was er een lichte opleving met enkele tientallen broedgevallen op de hoger gelegen gronden, maar ook in de duinstreek. Nadien werd de soort weer zeldzamer en vanaf de jaren zeventig tot het begin van de jaren negentig werd de Hop voor Nederland als 'broedvogel af' beschouwd. Vanaf 1995 werd gewag gemaakt van een zeer kleine opleving. In dat jaar werden in een schuur in Noord-Brabant twee jongen grootgebracht. In de jaren erna werden jaarlijks 1-2 territoriale Hoppen gemeld in Nederland (BIJLSMA ET AL. 2001).
Dat er, al is het maar marginaal, nog steeds Hoppen in Nederland opduiken is curieus gezien de aanhoudende inkrimping van het West-Europese verspreidingsareaal als gevolg van (vooral voedselgebrek door) intensivering van de land- en bosbouw.

AANTALLEN

In de atlasperiode heeft geen enkele Hop met zekerheid in Nederland gebroed.

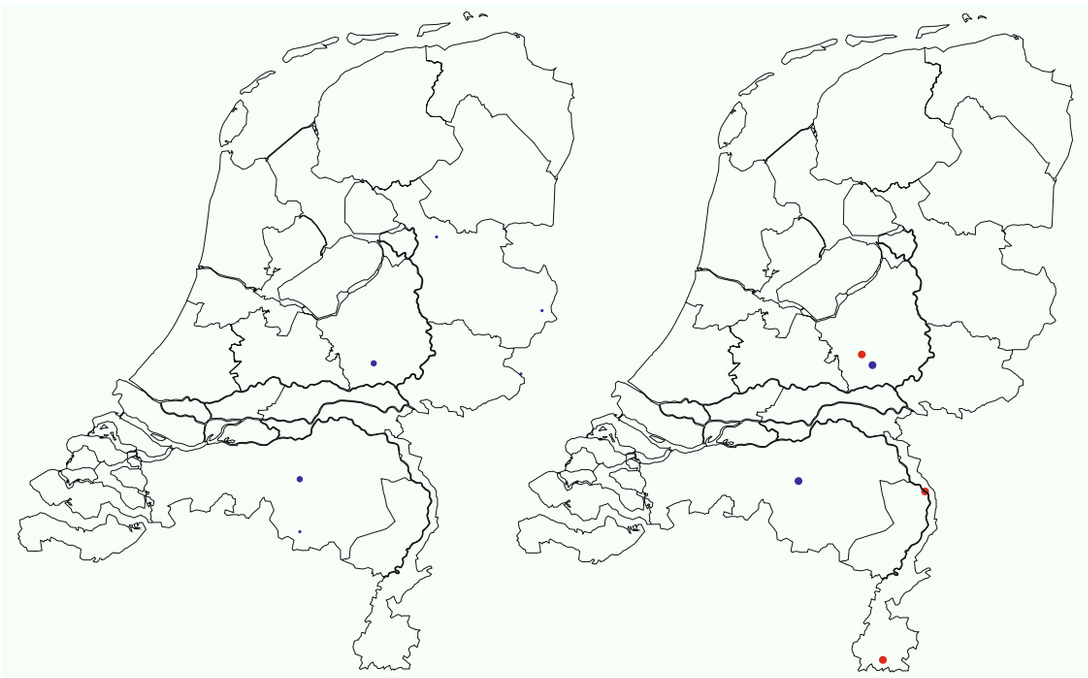
Harvey van Diek

SUMMARY

No firm indications for breeding in 1998-2000, although longer staying and singing individuals were recorded at two sites. The species became extinct in the 1970s (last confirmed breeding record in 1974), but reappeared in 1995 with a successful pair in Noord-Brabant and 1-2 territorial individuals in subsequent years.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 6 (0%)
No. of squares
- mogelijk 4 (67%)
  possible
- waarschijnlijk 2 (33%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -1 (-33%)
No. of squares
- verdwenen 3
  disappeared
- verschenen 2
  new

Deze soort is gesponsord door: Gerrie Monfils, Vianen

Halsbandparkiet
Psittacula krameri
Verwilderde Halsbandparkieten vormen een bonte en lawaaiige verrassing in een groeiend aantal Europese steden. In Nederland zijn vooral Amsterdam en 's-Gravenhage in trek bij deze pindaminnende holenbroeder.
(zie pagina 268-269)

IJsvogel
Alcedo atthis
De ijsvogelstand wordt momenteel vooral bepaald door het winterweer. Het aanbod aan geschikte broedplaatsen is door onnatuurlijk waterbeheer verminderd. Nu een natuurlijker beheer in zwang komt, kan veel goed worden gemaakt.
(zie pagina 290-291)

Draaihals

Jynx torquilla

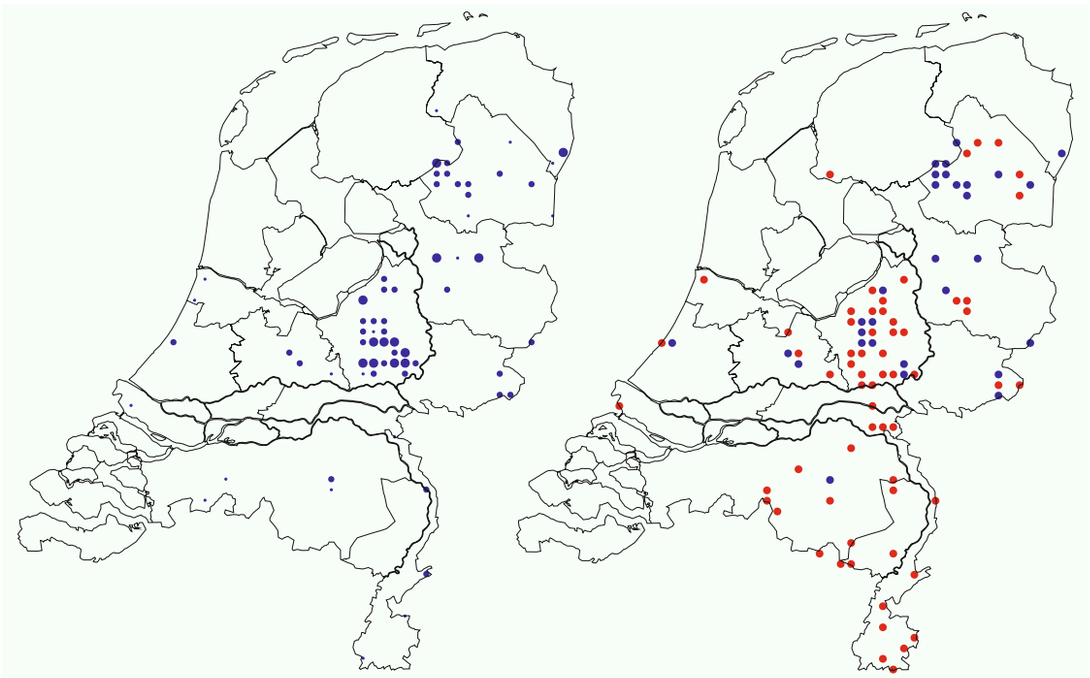
Als Afrika-ganger en thermofiel keert de Draaihals pas eind april terug naar de uiterste noordwestrand van zijn Euraziatische broedgebied. Onder exceptionele omstandigheden kan de aankomst in Nederland enkele weken eerder plaatsvinden, of arriveren grotere aantallen dan gebruikelijk (krachtige luchtstromingen vanuit Middellandse Zeegebied). Het laatste geval is overigens niet synoniem met meer broedparen in Nederland. Vaststelling als broedvogel vindt bijna altijd plaats aan de hand van het geluid. Dat is direct ook het grootste probleem: de roepactiviteiten zijn gering of afwezig bij slecht weer, plaatsbepaling is moeilijk (draaien met kop, van invloed op sterkte geluid), beide seksen roepen (vaak in duet), en de zoektocht naar geschikte nestholtes bestrijkt soms wel meer dan 100 ha per dag (en meer dan 1 km afgelegde afstand per uur, onderbroken door roepsessies). Rond de eileg worden Draaihalzen zwijgzaam, en dat blijven ze tot en met hun vertrek in juli of augustus.

VOORKOMEN

Uitgaande van de zekere en waarschijnlijke broedgevallen (de rest is te ongewis om te gebruiken bij een bespreking van het broedvoorkomen) telt Nederland twee concentraties, namelijk de centrale en zuidelijke Veluwe en westelijk Drenthe. De overige - deels waarschijnlijke - meldingen betreffen incidentele en geïsoleerde gevallen op zandgronden van Zuidoost-Groningen tot Midden-Limburg.
Getalsmatig lijkt de centrale Veluwe nog een bolwerk van betekenis. Van de meeste meldingen bleef de broedzekerheid echter laag, en het is niet zeker of voldoende aandacht werd besteed aan verplaatsingen en in duet roepende paren (resulterend in overtelling). Aan de andere kant is de trefkans in de meeste jaren laag, wat weer tot ondertelling leidt; lacunes rond het Otterlose Zand en de noordelijke Hoge Veluwe springen in dit opzicht in het oog. Als belangrijkste broedgebieden kwamen Kootwijker- en Harskampse Zand, Asselse Heide, Zilvense Heide, Rhederzand en Planken Wambuis uit de bus. Deze gebieden worden gekenmerkt door droge heide en partieel vergraste pioniersvegetaties met veel dode en stervende berken en eiken in de randzone, grenzend aan gebroken naaldbos of verwaarloosd eikenhakhout. Alleen bij een hoge dichtheid aan natuurlijke holtes, een halfopen bodemvegetatie en een hoge dichtheid van weg-, gras- en knoopmieren vestigen zich tegenwoordig nog Draaihalzen als broedvogel (BIJLSMA ET AL. 2001). De Veluwe is de enige plek in Nederland waar deze combinatie over voldoende oppervlak voorkomt, zij het in afnemende mate. De gevallen in Zuidwest-Drenthe betreffen een kortstondige opleving in 1997-99, met maximaal vijf paren (twee nestvondsten), rond Wapser- en Doldersummerveld, Berkenheuvel en Aekingerzand. Draaihalzen profiteerden hier van kaalkap rond heidevelden. De waarschijnlijke broedgevallen buiten de Veluwe betreffen territoriumindicerende waarnemingen, zoals in de verschraalde bossen bij Nijnsel (1998, Noord-Brabant; J. VAN DIERMEN PERS. MED.). Sommige hebben echter betrekking op gebieden die van oudsher bekend staan om het voorkomen van Draaihalzen, waaronder de Utrechtse Heuvelrug, en De Hamert en Meinweg in Limburg.

VERANDERINGEN

Het kaartbeeld uit 1973-77 gaf nog de illusie dat Draaihalzen overal op de Nederlandse zandgronden broedden, zij het

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 66 (4%)
No. of squares
- mogelijk 18 (27%) *possible*
- waarschijnlijk 35 (53%) *probable*
- zeker 13 (20%) *confirmed*

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -33 (-41%)
No. of squares
- verdwenen 63 *disappeared*
- verschenen 30 *new*

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (79%)
- 4 - 10 (17%)
- 11 - 25 (4%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

spaarzaam en met forse hiaten buiten de Veluwe. Daar is weinig van over. Het aantal blokken met zekere en waarschijnlijke broedgevallen is met 41% afgenomen. De soort is zo goed als verdwenen uit de duinen, Noord-Brabant en Limburg. Zulke inkrimpingen zijn vaker in de 20e eeuw voorgekomen (telreeksen in BIJLSMA ET AL. 2001). Toch is er nu meer aan de hand. In de eerste plaats nemen Draaihalzen ook in de rest van Noordwest-Europa af, zoals Engeland (in 1989-99 jaarlijks 1-8 broedgevallen, tegen 150-400 in 1954; OGILVIE ET AL. 2001A), Denemarken (29-45 paren op 28 plekken in 1993-96, tegen 112-151 op 81 plekken in 1978-81; GRELL 1998), Zweden (AXELSSON ET AL. 1997), Duitsland (BAUER & BERTHOLD 1996) en België (geen in 1989-91, 150-200 paren rond 1950; ANSELIN & DEVOS 1992 RESP. DEVILLERS ET AL. 1988). In de tweede plaats is de kwaliteit van de Nederlandse broedgebieden - bezien vanuit Draaihalzen - in de afgelopen decennia gedevalueerd. Verrijking van de zandgronden door atmosferische depositie van meststoffen leidde tot inkrimping van het areaal pioniers- en heischrale vegetaties. Deze ontwikkeling is nog niet ten einde. Pogingen om vergrassing tegen te gaan werken averechts voor Draaihalzen; machinaal plaggen vernietigt het microreliëf en levert monocultures op. In de derde plaats is er schaarste aan geschikte natuurlijke nestholten; spontane verjonging van berk wordt weggevreten door grote grazers terwijl dode berken snel verrotten en omvallen. In dit verband is het extra opmerkelijk dat broeden in nestkasten - zo gewoon tot en met de jaren vijftig en zestig (H. STEL & A. SMIT, NIOO, PERS. MED.) - tot het verleden is gaan behoren. In de vierde plaats liggen veranderingen in het voedselaanbod voor de hand; de voor Draaihalzen belangrijke mierensoorten stellen specifieke eisen aan hun leefomgeving (voor Hoge Veluwe, ZIE QUISPEL 1941), en juist daar is de laatste 50 jaar veel veranderd door vergrassing, bosvorming en grootschalige ingrepen. Tenslotte zijn er aanwijzingen dat de jongenaanwas is verminderd. In 1912-17 vond Wolda (1918) bij nestkastbewoners op de Veluwe nog 9-10 eieren per legsel, in ca. 15% van de gevallen tweede broedsels en een gemiddeld legbegin van eerste legsels op 25 mei (n=40, sd=6,74, spreiding 9 mei-10 juni; 45% gestart vóór 25 mei). Aan het eind van de 20e eeuw bedroeg de legselgrootte onder bewoners van natuurlijke holtes 6-8 eieren, kwamen tweede broedsels bijna niet meer voor en vond eerste eileg zelden vóór 25 mei plaats (R.G. BIJLSMA ONGEPUBL.). Bovenstaande gegevens duiden op een complexe wisselwerking van factoren op verschillende schaalniveaus. Zelfs bijna een eeuw na Wolda (1918) kunnen we zijn verzuchting nog steeds hartgrondig beamen: "Wat nog een vragen stelt deze soort ons op te lossen!"

AANTALLEN

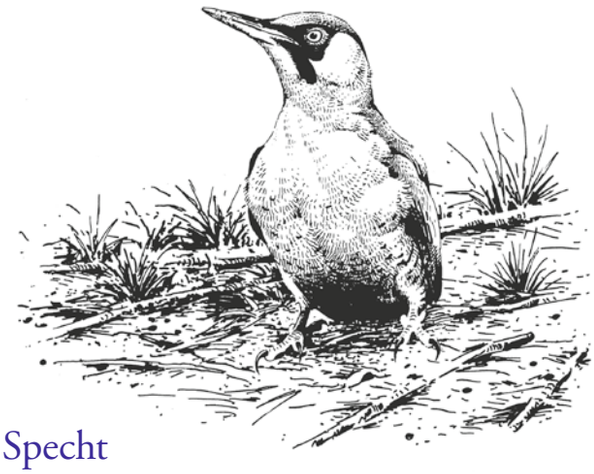
De schattingen in de late 20e eeuw liepen uiteen van 125-250 paren in 1973-77 tot 100-175 in 1979-85 en 100-200 in 1989-91 (BIJLSMA ET AL. 2001). De stand in 1998-2000 beliep nog maar 50-65 paren.

Rob G. Bijlsma

SUMMARY

The small (50-65 bp) and declining population is restricted to the Veluwe in the central Netherlands, where poor soil, sandy heaths with patchy pioneer vegetation, abundance of natural cavities and high ant densities provide suitable breeding conditions. Outside the Veluwe occurrence was either localised and short-lived (southwest Drenthe, 1-5 bp in 1997-99) or based on single-year records with low level of breeding evidence. Between 1973-77 and 1998-2000 Wrynecks declined by 40% in distribution and by 60-75% in numbers, mostly in response to habitat deterioration. Breeding data from 1974-2001 showed on average a later start of egg-laying, smaller clutches and fewer second broods as compared to the 1910s.

Deze soort is gesponsord door: Rob L. Vogel

Groene Specht

Picus viridis

Het lachen van de Groene Specht schalt over grote delen van Europa, uitgezonderd de meest westelijke en noordelijke regionen. Gespecialiseerd als deze specht is op mieren en hun broed, is hij aangewezen op open (loof)bos of bosranden, en grazige, niet te hoge of te dichte vegetaties. Als grondfoerageerder en verstokte standvogel, zelfs in het noorden en oosten van zijn verspreidingsgebied, is hij gevoelig voor sneeuwrijke winters. Binnen Europa zijn de dichtheden in het (zuid)westen dan ook aanzienlijk hoger dan verder (noord)oostelijk. Bijna de helft van de 670.000 Europese paren - exclusief Rusland - verkiest Frankrijk als standplaats.

VOORKOMEN

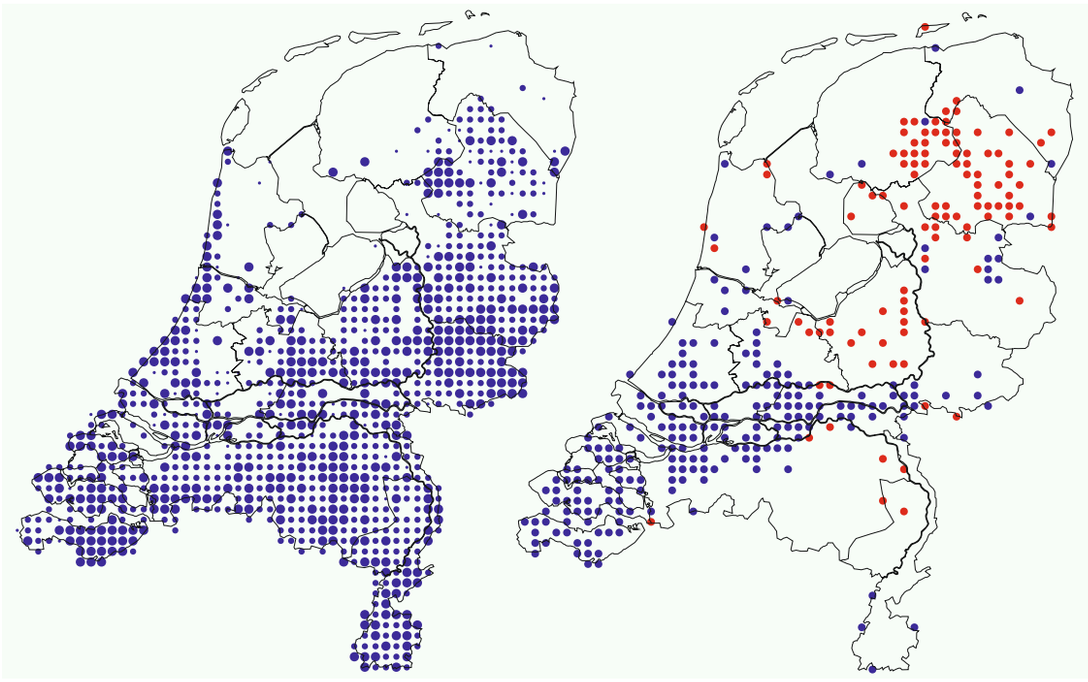
Zo eenvoudig als de aanwezigheid van Groene Spechten is vast te stellen, zo lastig is het tellen van de broedparen. Beide geslachten brengen de bekende lach ten gehore, snelle verplaatsingen over vele honderden meters zijn normaal en de broedterritoria kunnen 320-520 ha beslaan (CRAMP 1985). Gezien de hoge schattingen die sommige medewerkers opgaven, is niet iedere vogelteller zich hiervan bewust.

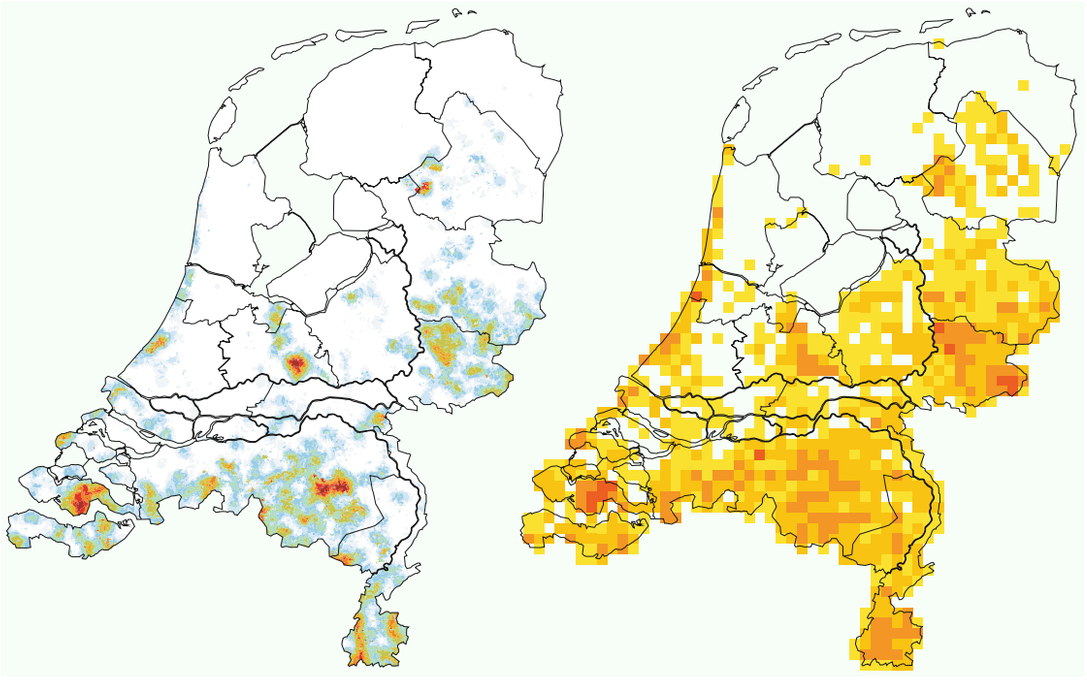
De Groene Specht mag dan een mierenspecialist zijn, binnen deze beperkte voedselkeus is hij niet eenkennig. Zowel in bos (vooral rode bosmier, speciaal 's winters van belang; DE BRUYN ET AL. 1972) als open landschappen (o.a. zwarte wegmier en gele weidemier) levende soorten worden gepredeerd. Indien nestgelegenheid aanwezig is, kan de soort daarom ook in bosarme gebieden voorkomen. Vastgesteld in 54% van de atlasblokken als zekere of waarschijnlijke broedvogel, bezet de soort binnen de spechten een middenpositie tussen de veel talrijker Grote Bonte Specht (86%) en de zeldzamer Kleine Bonte (41%) en Zwarte Specht (33%). De verspreiding omvat de hoge gronden, met enkele hiaten in Zuidoost-Friesland, Drenthe en de Veluwe. Voorts is de Hollands-Zeeuwse duinstrook goed bezet, evenals het rivierengebied (met een uitloper tot in het westen van Utrecht en een lacune in de Alblasserwaard) en het Deltagebied (op de open bouwlanden van Goeree-Overflakkee na). De Zuid-Hollandse duinen en westelijk Noord-Brabant maken contact via een corridor door de zuidelijke Randstad, de Dordtse Biesbosch en de Hoekse Waard. Geïsoleerde vestigingen komen voor op zandopduikingen (Gaasterland) en zeeklei (Lauwersmeer, West-Friesland), al kon broeden niet altijd worden bewezen. De soort ontbreekt, ondanks geschikte broedhabitat (en rode bosmieren; MABELIS 1984), op de Waddeneilanden, terwijl broeden in Flevoland onduidelijk bleef.

Gewoonlijk zijn hooguit tien paren per atlasblok aanwezig. Dit geldt zowel voor bosarme gebieden (rivierengebied, West-Nederland) als zwaar beboste regio's waar naaldbos overheerst (Noord- en Midden-Drenthe, Salland, centrale Veluwe, Noord-Limburg). Hier is de Zwarte Specht tegenwoordig vaak talrijker dan de Groene. De duinen zijn dichter bezet en een combinatie van talloze oude loofbosjes en kleinschalig cultuurlandschap levert zowel op zand (Achterhoek) als klei (Zuid-Limburg; löss) veel Groene Spechten op. Wat dit betreft vallen de dichtheden in Twente tegen. Opvallend is voorts het talrijke plaatselijke voorkomen in Zeeland, vooral de Zak van Zuid-Beveland, omdat bos hier ronduit schaars is (HOEKSTEIN 2000). Grazige dijkhellingen (foerageergelegenheid) en singels en erfbeplanting langs polderwegen (nestplaats) blijken hier te voldoen.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 977 (58%)
No. of squares
- mogelijk 69 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 491 (50%)
  probable
- zeker 417 (43%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +126 (+16%)
No. of squares
- verdwenen 107
  disappeared
- verschenen 233
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (46%)
- 4 - 10 (39%)
- 11 - 25 (14%)
- 26 - 100 (1%)
- 101 - 500
- > 500

VERANDERINGEN

In de afgelopen decennia kreeg de gedeeltelijke verdwijning van de Groene Specht uit de grote bosgebieden van Oost- en Zuid-Nederland de nodige aandacht; dit leidde zelfs tot plaatsing op de Rode Lijst (OSIECK & HUSTINGS 1994, VAN STEENWIJK 1996). De afname van rode bosmieren door vergrassing of verbraming van bosbodems, een gevolg van vermesting en verzuring, werd hiervoor verantwoordelijk gehouden. Ook het ouder en meer gesloten worden van het bos en veranderingen in bosbeheer (minder kaalkap) leidden tot afname van rode bosmieren (VAN BUGGENUM 1993), terwijl andere mierensoorten blijkbaar onvoldoende alternatief voor de Groene Specht boden. De afname sinds de jaren zeventig, getalsmatig een halvering of meer, vertaalt zich vooralsnog alleen in Zuidoost-Friesland, Drenthe en hier en daar op de Veluwe in lege atlasblokken.

Verrassend en lastig te verklaren is de opmars van de Groene Specht in het Deltagebied, de zuidelijke Randstad en het rivierengebied. Hier komen geen rode bosmieren voor, wel andere soorten als gele weidemieren (schrale graslanden, extensief beheerde dijken) en vooral zwarte wegmieren, die het zelfs zo goed doen dat ze eilanden in het Deltagebied koloniseerden (A. MABELIS PERS. MED.). In Zeeland, waar de Groene Specht lange tijd beperkt bleef tot de duinstrook en oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, begon hij in de jaren tachtig sterk toe te nemen (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Vermoedelijk kwamen de na de Watersnoodramp van 1953 aangeplante bosjes en singels toen op een geschikte leeftijd. Voor het rivierengebied lijkt het om hervestiging te gaan nadat de soort eerst rond 1970 verdween door het massaal rooien van hoogstamboomgaarden en mogelijk een afname van de gele weidemier (VAN DEN BERGH ET AL. 1979). De Groene Specht vestigde zich hier in de jaren negentig in populierenbossen, singels (MENSINK 2001) en wilgenbossen. In de zuidelijke Randstad profiteert hij wellicht van de aanleg van parken en recreatiegebieden. Ook buiten deze (op)nieuw bezette gebieden is de Groene Specht het lachen regionaal niet vergaan.

In Twente, de Achterhoek, delen van Noord-Brabant en Zuid-Limburg zijn de aantallen, na afname in de jaren tachtig, hersteld in de jaren negentig (BIJLSMA ET AL. 2001). In de duinen liepen de aantallen tot medio jaren negentig op, om daarna wat in te zakken.

AANTALLEN

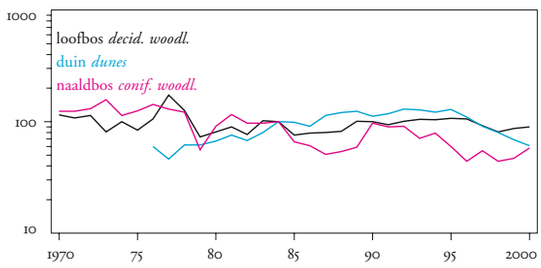
De atlasschattingen duiden op een populatie van bijna 5700 paren. Omdat de neiging bestaat om de werkelijke aantallen te overschatten, wordt dit afgeroomd tot 4500-5500. Een gecorrigeerde schatting voor 1973-77 kwam uit op 6000-7500 paren.

Fred Hustings

SUMMARY

Well-distributed over small-scale farmland with numerous woodlots, the coastal dunes and the river district. Low densities in extensive (coniferous) forests and very open areas, but surprisingly numerous in parts of the Delta. The contraction of breeding range and decline since the 1970s in large woodlands in the east and south is related to dwindling ant populations due to atmospheric deposition. Range expansion in the southwest is partly explained by maturation of plantations here. Population in 1998-2000 is estimated at 4500-5500 bp.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: E. Tuk

Zwarte Specht

Dryocopus martius

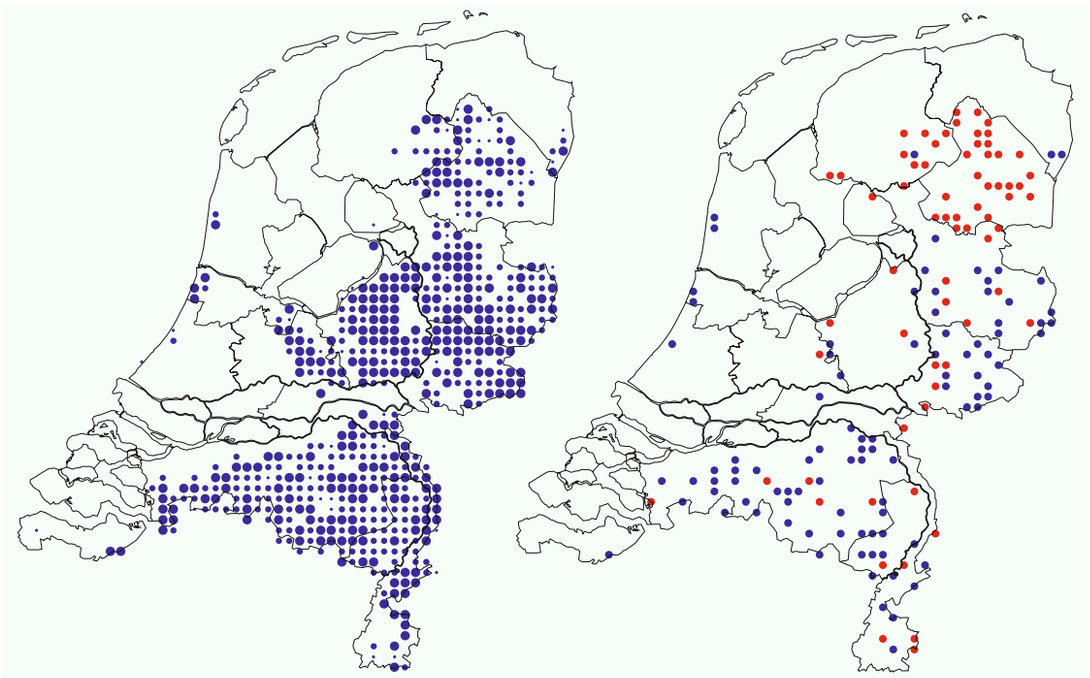
De Zwarte Specht komt voor over bebost Europa (vasteland) en in de noordelijke helft van Azië. In de 19e eeuw, toen de ontbossing van West-Europa grotendeels voltooid was, beperkte de verspreiding zich hier tot beboste bergstreken. Door de grootschalige aanplant van naaldbomen kon de soort zijn areaal vanaf eind 19e eeuw sterk uitbreiden, tot in Nederland en West-Frankrijk. Het leefgebied bestaat uit bos van variabele leeftijd, waar vooral in jongere naaldhoutopstanden wordt gefoerageerd op kolonies van houtmieren. Daarnaast worden ook poppen, larven en volwassen exemplaren van andere mierensoorten gegeten, alsmede de larven van in dood hout levende kevers. Om te broeden voldoet een enkele dikke boom met een weinig vertakte en gladde hoofdstam (ROLSTAD ET AL. 1998, 2000). In Nederland is dat doorgaans een beuk, Amerikaanse eik of grove den. Wanneer er niets tegenzit, leggen Nederlandse Zwarte Spechten eieren in de eerste weken van april. Niet zelden echter wordt de nestholte vlak voor de eileg ingepikt door een andere holenbroeder, meestal een Kauw. In dat geval wordt een andere holte opgezocht of gehakt en worden de eieren soms pas in mei gelegd. Na een dag of twaalf komen de 2-5 eieren uit en de jongen verlaten op een leeftijd van ongeveer vier weken de nestholte.

VOORKOMEN

Zwarte Spechten zijn in het voorjaar behoorlijk luidruchtig in hun hele activiteitsgebied, dat normaal gesproken meerdere vierkante kilometers bestrijkt. Territoria zijn daardoor gemakkelijk vast te stellen, maar moeilijk te tellen. De meeste paren gebruiken enkele clusters van holen om te broeden en te overnachten. Regelmatig wordt een nieuw nesthol gehakt, maar het gebruik van oude holten is vrij gewoon. Wanneer een holte niet wordt bijgewerkt, is hooguit aan de veeg van de staart onder de holte te zien dat deze bezet is. Een nieuwe holte wordt soms niet afgemaakt, wat alleen te zien is aan de weerschijn van de bodem tegen het plafond van het hol. Vooral waar Kauwen voorkomen, worden de bijna voltooide holen vaak ingepikt en zijn de spechten gedwongen soms meer dan een kilometer te verhuizen. De onopvallende broedaflossing (beide ouders broeden) en het voeren van de jongen vinden onregelmatig plaats en de jongen bedelen zelden zo luid dat het van onder de nestboom hoorbaar is. Het is dan ook verbazingwekkend dat er in zoveel atlasblokken zekere broedgevallen zijn gemeld. Waarschijnlijk waren veel waarnemers zich er onvoldoende van bewust dat lang niet ieder nesthol ook daadwerkelijk bewoond is.

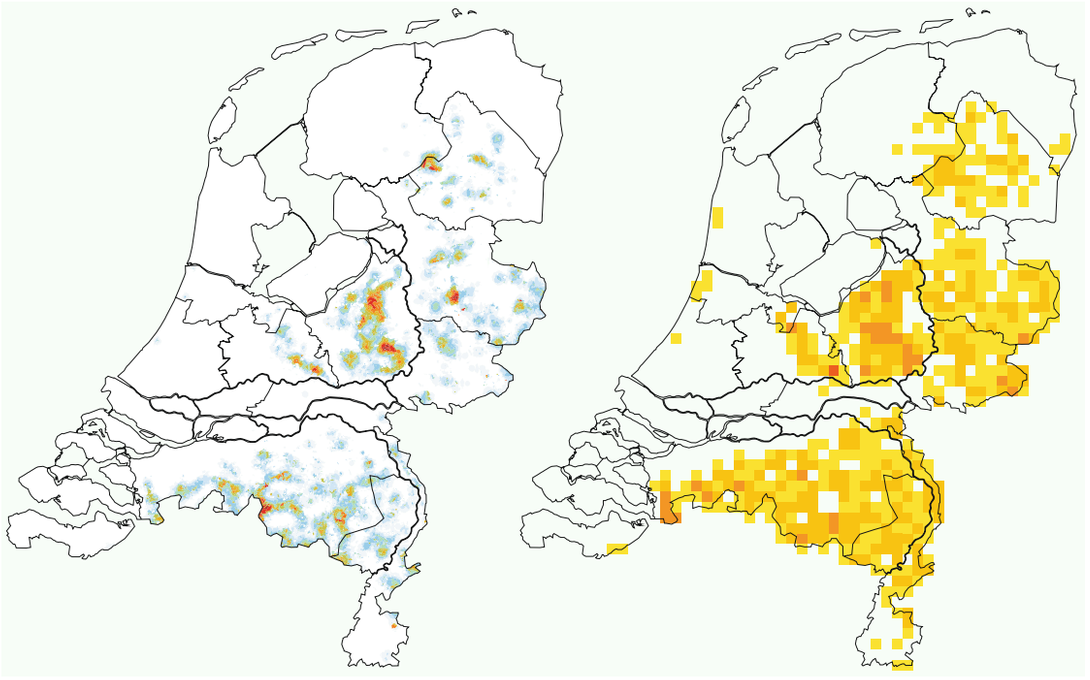
De verspreiding beperkt zich tot de (naald)bossen op de zandgronden, inclusief de Hollandse duinen, en wordt vooral bepaald door het voorkomen van foerageergebied en niet zozeer van geschikte nestbomen. De hoogste dichtheden per atlasblok zijn dan ook gemeld uit vrijwel volledig beboste blokken, meestal 4-25 territoria. In een aantal van deze blokken is eind jaren negentig intensief gezocht naar nesten; in de meeste gevallen kwam de schatting voor de atlas een klasse te hoog uit (W. VAN MANEN ONGEPUBL.). Meer dan 25 territoria per atlasblok is bij de Zwarte Specht overigens onwaarschijnlijk (GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1980) en vermoedelijk zijn er zelfs weinig blokken met meer dan 10 territoria.

Het recente voorkomen in de Hollandse Duinen weerspreekt de vermelding van een laatste broedgeval hier in 1997 (BIJLSMA ET AL. 2001). Persoonlijke benadering van de tellers bracht aan het licht dat de vier blokken met zekere en drie met waarschijnlijke broedgevallen betrekking hebben op twee blokken met nesten (19-22 en 24-48) en twee waar af en

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 588 (35%)
No. of squares
- mogelijk 42 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 258 (44%)
  probable
- zeker 288 (49%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +27 (+5%)
No. of squares
- verdwenen 67
  disappeared
- verschenen 94
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (59%)
- 4 - 10 (36%)
- 11 - 25 (5%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

toe een paar werd waargenomen (24-38 en 25-21). De overige waarschijnlijke broedgevallen betreffen de reeds genoemde vogels (19-12, 25-31) dan wel (30-36) solitaire vogels. Vermoedelijk werden de duinen gedurende de atlasperiode dus bewoond door 3-4 paren.

VERANDERINGEN

Sinds de vestiging in 1913 breidde de soort zich, ondanks intensieve bejaging wegens vermeende schade aan de bosbouw, gestaag uit. Met het ouder worden van de naaldbossen op de zandgronden, meestal tussen 1880 en 1950 aangeplant, kwamen grote oppervlakten broed- en foerageergebied beschikbaar. Daardoor kon het aantal territoria doorgroeien tot in de jaren tachtig. Toen de Zwarte Specht zich begin jaren zeventig als broedvogel vestigde in de Hollandse duinen, bereikte de soort zijn maximale verspreiding (BIJLSMA ET AL. 2001). In de duinen groeide de populatie door tot twaalf paren eind jaren tachtig, om vervolgens sterk af te nemen. Ook in Drenthe werd medio jaren tachtig een piek bereikt, waarna de stand bijna halveerde (VAN MANEN 1998).
Globaal is de verspreiding sinds de vorige atlasperiode 1973-77 ijler geworden in het noorden, terwijl het aantal bezette atlasblokken in het zuiden toenam. De afname in de duinen komt niet uit de veranderingskaart naar voren, omdat de piek in de jaren tachtig viel, en dus buiten beide atlasperiodes. De recente afname wordt op zijn minst regionaal in verband gebracht met toegenomen predatiedruk van Haviken (BIJLSMA ET AL. 2001). Ook het verdwijnen van kaalslagen uit het bosbouwsysteem speelt vermoedelijk een rol. In Zweden bleken Zwarte Spechten vooral te foerageren in jong heringeplant bos, waar veel houtmieren voorkomen en veel dekking aanwezig is als bescherming tegen predatoren als de Havik (ROLSTAD ET AL. 1998).

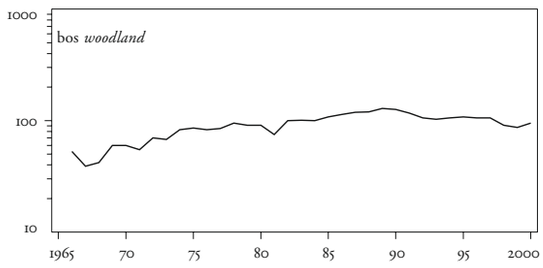
AANTALLEN

De schattingen van 1500-2500 paren (TEIXEIRA 1979) en 2300-2900 paren (SOVON 1987) voor de jaren zeventig en begin jaren tachtig waren, gezien de inventarisatieproblemen, te hoog. Hetzelfde geldt voor het totaal van de schattingen per atlasblok in 1998-2000 (2300 paren). De schatting van ca. 700 paren in Bijlsma *et al.* (2001) houdt rekening met deze overschatting en met een aantalsvermindering in Drenthe en op de Veluwe, maar gaat voorbij aan de uitbreiding in Noord-Brabant. Vermoedelijk is 1100-1600 paren een redelijke benadering van de actuele situatie.

Willem van Manen

SUMMARY

Breeding distribution and, especially, numbers are overestimated, as part of the observers were insufficiently aware of census pitfalls (e.g. large territories, clusters of nestholes occupied by pairs). In most occupied squares, numbers will not exceed 10 bp. A range contraction since the 1970s in the northeast of the country resulted from changes in forest management, e.g. abandonment of clear-fellings, and Northern Goshawk predation. The isolated population in the coastal dunes, established in the 1970s, declined recently (only 3-4 bp in 1998-2000), whereas a strong expansion was recorded in the south. The national population in 1998-2000 comprised 1100-1600 bp (earlier estimates are rather erroneous due to census problems).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Stichting Het Geldersch Landschap

Grote Bonte Specht

Dendrocopos major

De Grote Bonte Specht bewoont vrijwel geheel Europa en de verspreiding loopt via de taigagordel door tot diep in Azië. In Europa ontbreekt hij alleen boven de boomgrens in het uiterste noorden, in Ierland, IJsland en een deel van Spanje. De soort broedt in bijna alle landschapstypes, vooropgesteld dat er voldoende bomen voorkomen. Of dat naald- of loofbomen zijn, lijkt van weinig belang. Grote Bonte Spechten foerageren bovenal in kruinen van bomen, waardoor bos al op jeugdiger leeftijd geschikt kan zijn dan voor andere spechtensoorten het geval is. In naald- en gemengd bos wordt een groot deel van het jaar (oktober-april) geleefd van de zaden van naaldbomen, die met grote vaardigheid uit de kegels worden gehakt. In de zomer staan tevens allerlei boombewonende insecten op het menu, evenals eieren en kleine jongen van zangvogels. Om te broeden wordt een holte uitgehakt of een bestaande holte gebruikt in een levende of dode boom, op een hoogte van een halve meter of meer. De meestal 5-7 eieren worden gelegd in de laatste decade van april en de eerste van mei. Vanaf half mei zijn in het nest bedelende jongen te horen; ze worden voornamelijk gevoerd met boombladetende rupsen en vliegen uit vanaf begin juni.

VOORKOMEN

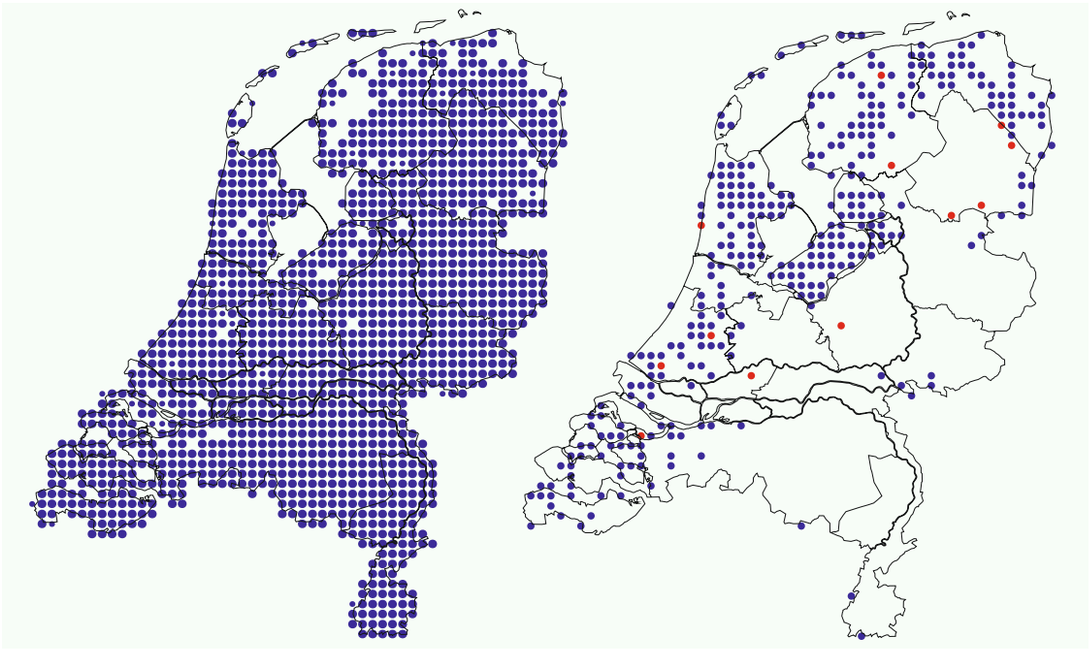
Grote Bonte Spechten markeren in het voorjaar hun territorium door roepen, roffelen en veel vechtpartijen. In het algemeen worden diverse holen begonnen of bewerkt. Alleen geïsoleerde paren zijn onopvallend. Door het luidruchtige en beweeglijke gedrag in het voorjaar valt het niet mee om de territoria te tellen. Bovendien is het niet verstandig om hiermee voor eind maart te beginnen. De winterverspreiding in naald- en gemengd bos kan namelijk volledig anders zijn dan de zomerverspreiding (VAN MANEN 1997). Het is echter niet aannemelijk dat deze moeilijkheden van noemenswaardige invloed zijn geweest op het aanzien van de broedzekerheidskaart.

In bijna heel Nederland zijn broedende Grote Bonte Spechten vastgesteld. Het voorkomen als broedvogel hangt regelrecht samen met de aanwezigheid van voldoende boomgroei. Bodemsoort, geografische ligging en mate van bebouwing lijken, zoals verwacht bij een kruinfoerageerder, van ondergeschikt belang. De weinige lege plekken van enige omvang zijn te vinden in de zeekleigebieden van Groningen en Friesland en op Schiermonnikoog.

Op de relatieve dichtheidskaart is vooral de aanwezigheid van bomen te zien. De dichtheid loopt op naarmate de boomdichtheid toeneemt en vindt zijn maximum in grote bossen. In werkelijkheid is het echter aannemelijk dat oudere en meer gevarieerde bossen een hogere dichtheid herbergen. Bij de Grote Bonte Specht kan hierbij echter een grens worden overschreden. Dichtheden in Pools oerbos bleken namelijk lager dan in het 'aangetaste' omringende productiebos, dat overigens nog heel wat ouder en gevarieerder is dan de meeste Nederlandse bossen (PUGACEWICZ 1997). Op de kaart zien we dat alleen in de jonge, maar uitgestrekte bossen in Flevoland de dichtheid relatief laag is. Het ontbreken van dichtheidsnuances heeft er waarschijnlijk mee te maken dat de Grote Bonte Specht dermate algemeen en opvallend is dat hij in ieder een beetje bebost kilometerhok gemakkelijk kan worden vastgesteld. De gehanteerde methode bij het onderzoek was kwalitatief en te grof voor het vinden van gedetailleerde dichtheidspatronen bij deze soort.

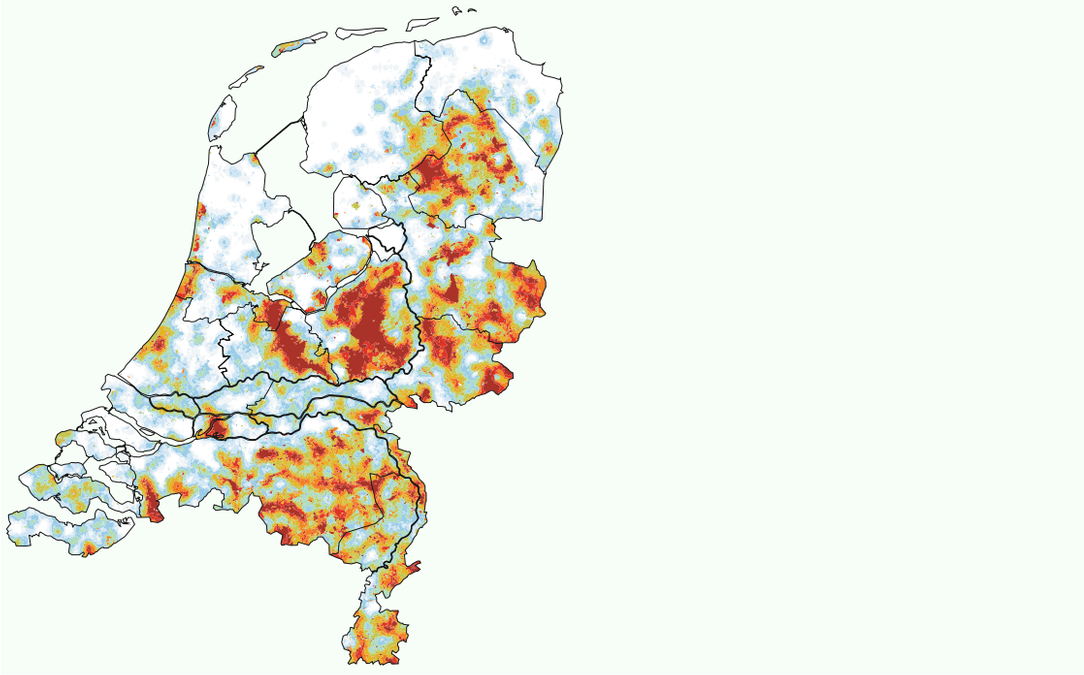
VERANDERINGEN

De grootscheepse aanplant van bos tussen 1880 en 1950 moet de Grote Bonte Specht enorm in de kaart hebben gespeeld. Deze bossen liggen voornamelijk op de zandgron-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1469 (88%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  34 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1435 (98%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +314 (+29%)
No. of squares
- verdwenen 12
  disappeared
- verschenen 326
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

den in de oostelijke helft van Nederland en waren ten tijde van de eerste atlasperiode (1973-77) alle geschikt als broedgebied voor Grote Bonte Spechten. In deze periode waren alleen de Waddeneilanden, Flevoland (op delen van de Noordoostpolder na), de zeekleigebieden van Friesland, Groningen, Noord- en Zuid-Holland en het Deltagebied, en een groot deel van de Drents-Groningse veenkoloniën onbezet. Vanaf de jaren zeventig nam het boomareaal in Nederland verder toe, niet alleen door bosaanleg (vooral Flevoland), maar ook door de aanleg van houtsingels, bosjes en erfbeplantingen in de open gebieden. In en rond dorpen en steden nam de hoeveelheid opgaand hout eveneens toe. Dit maakte het voor de Grote Bonte Specht mogelijk om zijn areaal verder uit te breiden. Inmiddels zijn ook de Waddeneilanden nagenoeg gekoloniseerd. De bijna landdekkende verspreiding illustreert prachtig hoe schaars grootschalige, werkelijk open gebieden in Nederland zijn geworden.
Ook binnen de langer bezette gebieden, zoals bossen op de hogere gronden, namen de aantallen toe. Deze toename kan worden toegeschreven aan de toenemende leeftijd en variatie in boomsoorten. Bovendien is het huidige bosbeheer toleranter voor de aanwezigheid van dode bomen, wat zeker in naaldhout voordelig is bij het vinden van een geschikte nestboom. De agrarische gebieden werden later gekoloniseerd, maar de opmars zet hier nog steeds krachtig door. In de ons omringende landen is de trend van de Grote Bonte Specht stabiel of licht toenemend (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

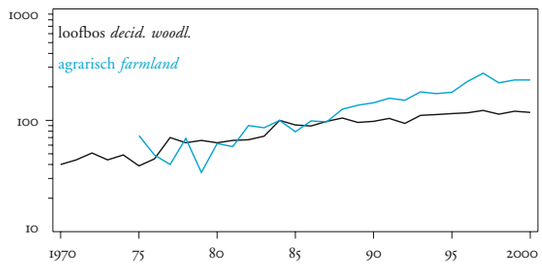
AANTALLEN

De broedpopulatie wordt, uitgaande van een voorzichtige interpretatie van BMP- en atlasmateriaal (rond 62.000 paren) geschat op 55.000-65.000 paren. Ten opzichte van 1973-77 (10.500-17.000 paren; mogelijk wat laag ingeschat) en 1979-85 (40.000-50.000) betekent dit een forse vermeerdering.

Willem van Manen

SUMMARY

Distributed over most of the country, including rather open farmland, but higher densities are clearly linked to larger woodland areas. Marked range expansion since the 1970s into the lowlands (demonstrating how rare extremely open habitats have become in The Netherlands!) and Wadden Sea islands. The species still benefits from expansion of suitable habitat and positive changes in forest management. Some 55,000-65,000 bp in 1998-2000 (only 10,500-17.000 in 1973-77, though perhaps slightly underestimated).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: VWG Ridderkerk-Barendrecht

Middelste Bonte Specht

Dendrocopos medius

De Middelste Bonte Specht is standvogel in continentaal Europa van Noord-Duitsland en Letland tot in Noord-Spanje en Griekenland. De soort ontbreekt in Groot-Brittannië en is door habitatverlies, isolatie en inteelt sinds 1980 uitgestorven in Zweden (PETTERSSON 1984). Het is een sterk op insecten gespecialiseerde specht die zijn voedsel vooral op ruwe schors en in het gebladerte zoekt. Voor het opgroeien van de jongen zijn bladrupsen erg belangrijk (PASSINELLI 2001). De soort is gebonden aan oude loofbomen, vooral die met een ruwe stam zoals eik, iep, els, berk en populier, maar ook haagbeuk, beuk en es. Loofbossen op rijke bodems in het laagland hebben de voorkeur, maar gemengde bossen worden eveneens bewoond, mits de dichtheid aan dikke bomen (diameter op borsthoogte groter dan 35 cm) en dode zijtakken en stammen hoog is. Per jaar wordt er één keer gebroed in een hol dat ieder jaar wordt vernieuwd.

VOORKOMEN

In zes van de elf atlasblokken waar deze specht is vastgesteld, gaat het om waarschijnlijke en zekere broedgevallen. Deze liggen allemaal ten zuiden van Roermond in Limburg. Twee blokken met mogelijke broedgevallen zijn langs de oostgrens in Twente en de Achterhoek gelegen. De verspreiding komt niet overeen met die van de voorkeurshabitat, aangezien ook elders in Nederland geschikte oude loofbossen beschikbaar zijn. De kans dat Middelste Bonte Spechten daar als broedvogel werden gemist, is gering. Ook in de bossen van Zuid-Limburg is deze habitatspecialist overigens een zeldzame verschijning. Slechts een kwart van de geschikte bossen hier is bezet, en de dichtheid in de bezette bosgebieden beliep in 1999 ongeveer 4 paren per 100 ha (PAHLPLATZ ET AL. 2000). Lage dichtheden zijn in Europa niet ongewoon (HAGEMEIJER & BLAIR 1997), al zijn in hardhoutooibossen dichtheden vastgesteld tot 30-50 paren per 100 ha (FLADE 1994).

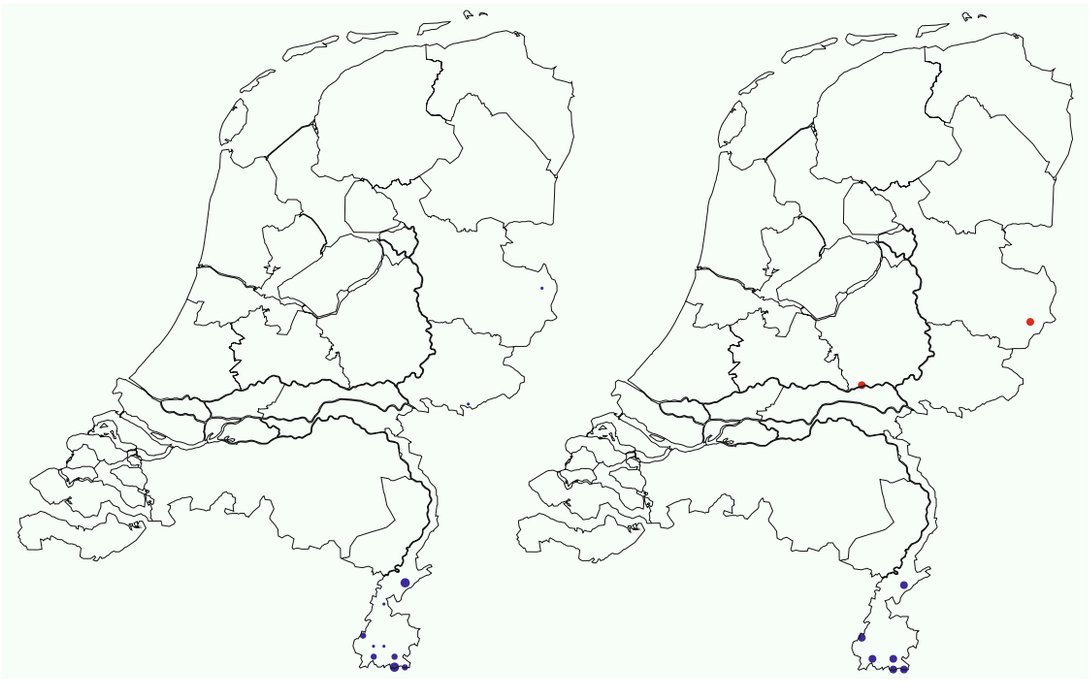
Bij de bezette bossen in Limburg gaat het vooral om grotere bosgebieden die relatief dicht bij omvangrijke populaties bij Jülich in Duitsland (DENZ 1999) en in België (SCHMITZ 1993) liggen. Hemelsbreed gaat het in beide richtingen om afstanden van 20 km of minder. Het mogelijke broedgeval in Twente is evenmin ver verwijderd van een bekend broedgebied, bij Bentheim in Duitsland (MEIJERINK 1992), dat in 1999 - na jaren van afwezigheid - weer bewoond bleek te zijn. De Achterhoekse waarneming is vermoedelijk het verst verwijderd van een bestaande populatie over de grens. Al eerder is vastgesteld dat deze specht vooral de grotere (groter dan 40 ha) bossen bewoont die niet te ver (meer dan negen km) verwijderd zijn van andere bewoonde bossen (MÜLLER 1982). De geïsoleerde broedgevallen bij Zeist uit de 19e eeuw (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001) behoren waarschijnlijk tot de uitzonderingen op deze regel.

VERANDERINGEN

In de vorige atlasperiode was de soort hoogstens een incidentele broedvogel; in 1973-77 werd alleen een zeker broedgeval bij Enschede gemeld en een waarschijnlijk broedgeval aan de Veluwerand. Tot medio jaren negentig werden vervolgens geen duidelijke aanwijzingen meer verkregen voor broedgevallen (DE BRUIJN 1992, VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). In de periode 1998-2000 is de verspreiding wezenlijk veranderd, althans in Zuid-Limburg. Hier is de soort nu een regelmatige broedvogel.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 11 (1%)
No. of squares
- mogelijk 5 (45%)
  possible
- waarschijnlijk 4 (36%)
  probable
- zeker 2 (18%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +4 (+200%)
No. of squares
- verdwenen 2
  disappeared
- verschenen 6
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

Het eerste territorium in Limburg werd vermoedelijk in 1995 gevestigd, maar zekerheid over een territorium stamt pas uit 1996 (Boswachterij Vaals). In de herfst van dat jaar was er een influx in Nederland (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001), waarna in 1997 maar liefst elf territoria werden vastgesteld, waarvan drie in zowel het Munningsbos bij Sint-Odiliënberg als de Boswachterij Vaals. In twee gevallen werden nestholen opgespoord. Een lager aantal van zeven territoria in 1998 wordt toegeschreven aan verminderde aandacht voor de soort. In 1999, toen alle geschikte habitats zijn onderzocht, werden tien territoria vastgesteld waarbinnen drie nestvondsten werden gedaan (PAHLPLATZ ET AL. 2000). In 2000 (en 2001) zijn tenminste acht territoria vastgesteld. Al met al is er sprake van een plotselinge toename van het aantal waarnemingen van de soort. Vóór 1995 waren er in de 20e eeuw slechts 0-5 aanvaarde waarnemingen per decennium en werden negen zekere broedgevallen gepubliceerd (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).

Of er elders in Europa sprake is van een toename en zo ja sinds wanneer, is niet geheel duidelijk. Tot en met de jaren tachtig van de 20e eeuw spreken de meeste bronnen nog van een achteruitgang en areaalinkrimping als gevolg van het kappen van oude eikenbossen en omvorming van loofbossen in economisch aantrekkelijker naaldbossen en populierenplantages. Vanaf begin jaren negentig melden verschillende bronnen echter een toename (SCHMITZ 1993, FLADE 1994, VEENSTRA 1995, HECKENROTH & LASKE 1997, HINTERKEUSER 1998, KÖNIG 1998). Mogelijk komt dit doordat veel bossen aan het eind van de 19e en in de eerste helft van de 20e eeuw zijn aangelegd en nu een stadium bereiken waarin ze geschikt zijn voor de Middelste Bonte Specht. De algehele tendens tot extensivering van het bosbeheer is eveneens gunstig, terwijl reeds langer geschikte gebieden door de bosontwikkeling ook gemakkelijker bereikbaar worden voor de soort. Voorts speelt waarschijnlijk mee dat het klimaat milder wordt. Passinelli (2001) toonde immers een verband aan tussen het nestsucces en de temperaturen in de nestfase.

Wanneer het beleid in Nederland ook in de toekomst gericht blijft op omvorming van productiebos naar natuurlijker bos en uitbreiding van het bosareaal, lijken de perspectieven voor de Middelste Bonte Specht net zo rooskleurig als de soort zelf.

AANTALLEN

Jaarlijks komen vermoedelijk 5-10 paren tot broeden in Nederland. Inclusief territoriale maar ongepaarde vogels gaat het om 10-15 territoria.

Alex Schotman

SUMMARY

Accidental breeding bird for most of the 20th century (9 published breeding records prior to 1995). Since 1996 (and following an influx in 1995/96) annual breeding was recorded in Limburg, in the extreme southeast of the country. In 1999, systematic investigations in all suitable habitat here revealed 10 bp. These breeding sites are situated at relatively short distances (less than 20 km) from German and Belgian breeding areas. Less intensive forest management as well as maturation of forests is thought to favour the species.

Deze soort is gesponsord door: Provincie Limburg

Kleine Bonte Specht

Dendrocopos minor

De Kleine Bonte Specht broedt in het grootste deel van Eurazië, oostelijk tot in Japan. In Europa ontbreekt hij alleen in het hoge noorden, op IJsland en Ierland, en is hij schaars rond de Middellandse Zee. Het voorkomen wordt sterk bepaald door de aanwezigheid van loof- en gemengd bos met een hoge component zachthoutsoorten (berk, wilg, els, populier) en stervende of reeds dode bomen. De soort is een echte bosbewoner, maar kan ook in oude houtwallen tot broeden komen. Het voedsel, dat vrijwel alleen insecten omvat, wordt op zijtakken en bladeren verzameld, soms ook in de lucht. In Nederland is de Kleine Bonte Specht een echte standvogel, hoewel vermoedelijk jonge vogels enige zwerflust vertonen.

VOORKOMEN

De Kleine Bonte Specht is in 41% van de atlasblokken zekere of waarschijnlijke broedvogel. In enkele tientallen blokken zijn alleen mogelijke broedgevallen gemeld. Vermoedelijk gaat het ook in deze blokken gewoonlijk om broedvogels, maar is de soort er schaars of was het onderzoek er niet geheel voldoende. Aan de noord- of westrand van het aaneengesloten verspreidingsgebied kan het ook rondzwervende vogels betreffen die soms voorbode zijn van een nieuwe vestiging.

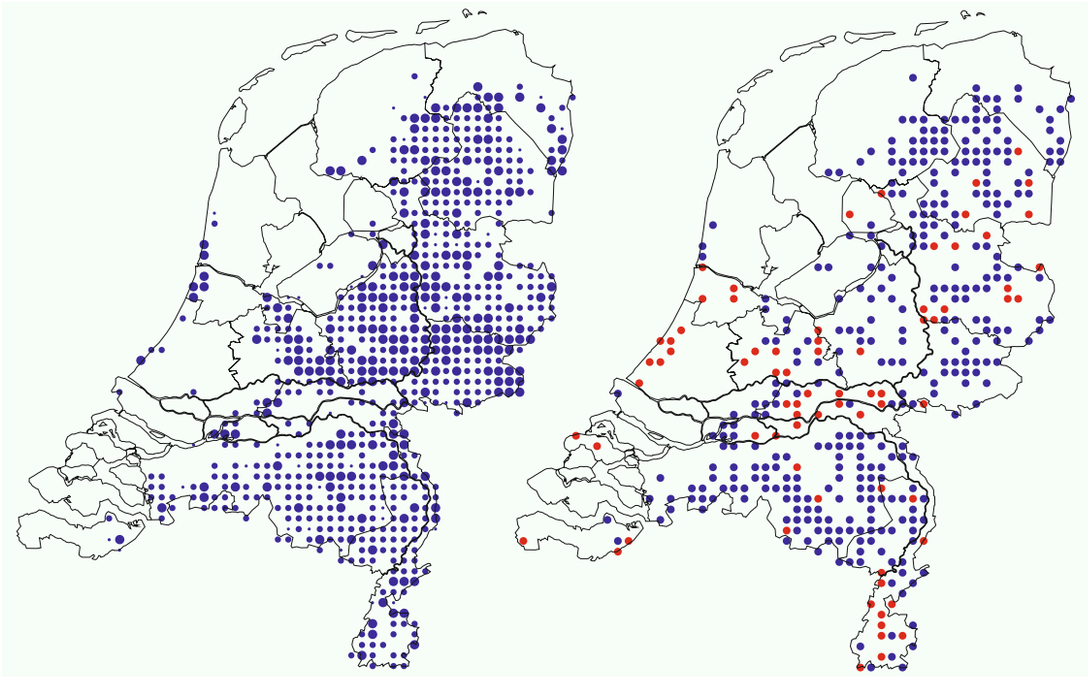
De Kleine Bonte Specht komt voor over grote delen van Drenthe en de aangrenzende bosrijke grensstreek van Friesland, Zuidoost-Groningen, Twente, Veluwe, de Achterhoek, de Utrechtse Heuvelrug en wijde omgeving, de zuidoostelijke helft van Noord-Brabant en Midden-Limburg. Minder aaneengesloten is de verspreiding in Salland, waar de grote heideontginningen worden gemeden, in westelijk Noord-Brabant, waar de grens tussen zand en klei messcherp aftekent in het kaartbeeld, en in Zuid-Limburg. In de Hollandse duinstreek beperkt het voorkomen zich vrijwel tot Kennemerland. In de provincies Flevoland en Zeeland is de Kleine Bonte Specht een zeldzaamheid.
Het beoordelen van de aantalsschattingen is niet eenvoudig. De Kleine Bonte Specht is een lastig te inventariseren soort waarbij zowel ondertelling mogelijk is (door onopvallend gedrag) als overschatting (beide seksen roepen en roffelen) (SCHOPPERS 1995). Desondanks is duidelijk dat de Kleine Bonte Specht bijna overal schaars is; in 88% van de atlasblokken worden maximaal tien paren opgegeven. De magere maar egaal verspreide aantallen in Noord-Brabant zijn treffend. De schaarste in deze bosrijke provincie houdt verband met de dominantie van naaldbossen hier. Bovendien heeft de soort zich in grote delen van de provincie pas recent gevestigd. Veel hogere aantallen worden opgegeven voor Zuidwest-Drenthe, Twente, de oostelijke Achterhoek, delen van de Veluwe en de overgangen van Utrechtse Heuvelrug naar Langbroekergebied. Hoge dichtheden worden hier gemeld uit habitats variërend van voormalige eikenhakhoutbossen (zuidelijke Veluwe) tot oude landgoedbossen (Twente, omgeving Leersum-Driebergen) of kleinschalig cultuurland met veel oud loofbos (Achterhoek). Wat dit betreft vallen de opgegeven aantallen in de rijke Zuid-Limburgse hellingbossen tegen.

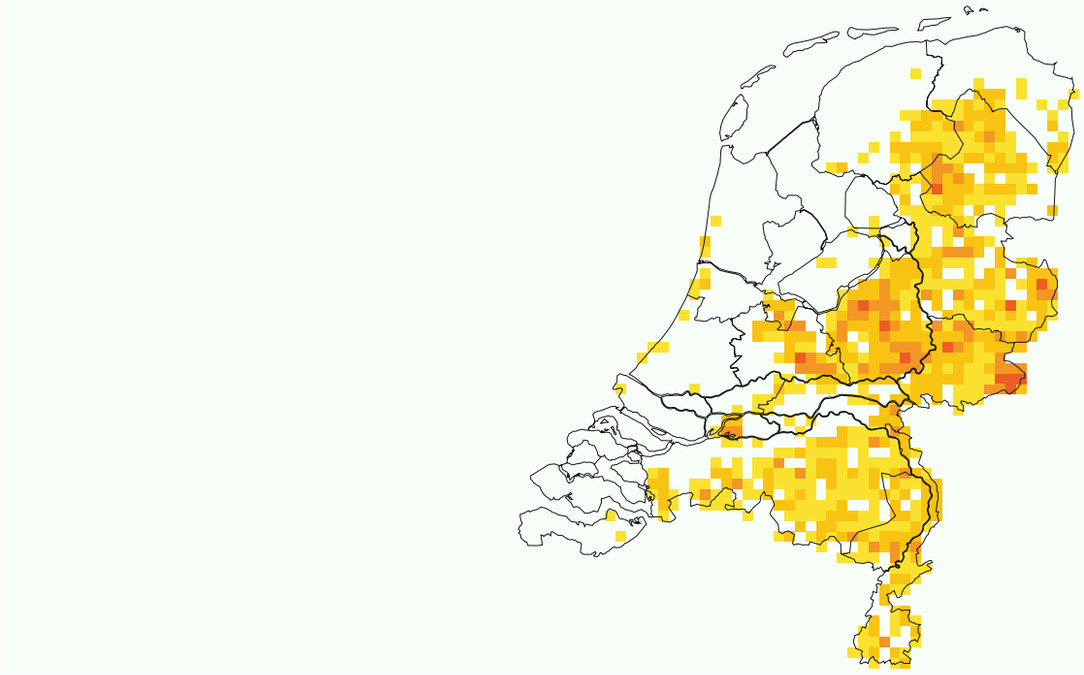
VERANDERINGEN

De verspreiding van de Kleine Bonte Specht is in de afgelopen 25 jaar duidelijk verruimd. Naast een verdichting van de verspreiding, die vooral zichtbaar is in delen van Drenthe,

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 734 (44%)
No. of squares
- mogelijk 42 (6%)
  possible
- waarschijnlijk 456 (62%)
  probable
- zeker 236 (32%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +268 (+64%)
No. of squares
- verdwenen 74
  disappeared
- verschenen 342
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (48%)
- 4 - 10 (40%)
- 11 - 25 (11%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

Salland en de noordelijke Achterhoek (en die deels een gevolg kan zijn van beter onderzoek), heeft een onmiskenbare areaaluitbreiding plaatsgevonden in Zuidoost-Friesland, Oost-Groningen en vooral Noord-Brabant. De positieve ontwikkelingen kunnen grotendeels worden toegeschreven aan het ouder worden van het bos, omvorming van productiebos in meer natuurlijk bos en een grotere tolerantie ten opzichte van dood hout. Beheerseffecten als het niet meer kappen van doorgeschoten eikenhakhout, waarin veel dode stammen voorkomen, kunnen de toename in Drenthe tot op zekere hoogte verklaren (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). De bezetting van Noord-Brabant vindt een parallel in die van Bosuil en Boomklever (soorten die eveneens geassocieerd worden met oud loofbos; POST & ONGENAE 1990) maar contrasteert hier met de uitblijvende kolonisatie door de Appelvink.

Op kleinere schaal is de vestiging in de Biesbosch vermeldenswaard, waar de Kleine Bonte Specht in de jaren tachtig als broedvogel verscheen (MEIJER 1995). Net als in het oostelijk rivierengebied (ERHART & BEKHUIS 1996) zijn de wilgenbossen hier - voormalige grienden - inmiddels geschikt voor permanente vestiging geworden. Jaarlijks hoogwater tijdens het hoogtepunt van de balts in maart vormt in uiterwaardbossen geen belemmering (FAUNAWERKGROEP GELDERSE POORT 2002). Ook de geïsoleerd liggende bossen van Gaasterland in Zuidwest-Friesland zijn inmiddels ontdekt (vier paren in 1999; KLEEFSTRA 1999), maar in die van Flevoland is de soort nog schaars.

Het beeld is overigens niet overal positief. Zo is de Kleine Bonte Specht vrijwel verdwenen uit de rijke landgoedbossen van de Zuid-Hollandse binnenduinrand, terwijl hij verder noordelijk in Zuid-Kennemerland goed heeft standgehouden en zelfs is toegenomen (van 21 paren in het midden van de jaren zeventig tot 38 halverwege de jaren negentig; GEELHOED ET AL. 1998). Het beeld in Limburg heeft twee gezichten: nieuwe vestigingen in Midden- en Noord-Limburg, maar een lokale verdwijning uit het reeds lang bezette Zuid-Limburg, corresponderend met een afname in vooral kleinere bossen alhier (J. VAN DER COELEN & F. HUSTINGS PERS. MED.). Ook in de Betuwe en hier en daar in Utrecht is tevergeefs gezocht naar deze heimelijke soort. Zou de kap van hoogstamboomgaarden (Betuwe) of verstedelijking (Utrecht) hiermee te maken hebben?

AANTALLEN

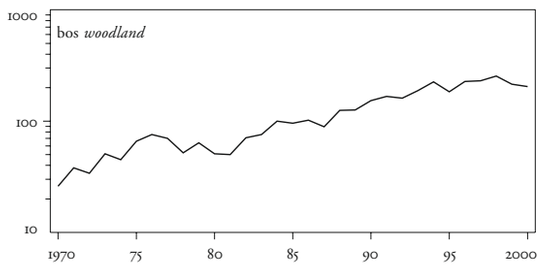
De atlasgegevens suggereren een Nederlandse broedpopulatie van bijna 4200 paren. Gezien de lastige inventariseerbaarheid zal dit te laag zijn. Vermoedelijk gaat het eerder om 4500-5500 paren.

Norbert Kwint

SUMMARY

Distribution and, particularly, numbers may have been slightly underestimated due to inconspicuous behaviour of the species. It is distributed over most of the higher grounds, with a patchy occurrence elsewhere. Higher densities (more than 10 bp/square) are recorded in old deciduous forests, estates and former willow-thickets. A marked range expansion since the 1970s is related to more natural forest management and maturation of woodland. Locally, declining numbers are also recorded, e.g. in south Limburg and parts of the river district. The population is estimated at 4500-5500 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Liesje Mommer & Maurice La Haye

Draaihals
Jynx torquilla
Minder mieren, daar is de Draaihals niet van gediend. Verruiging van zijn favoriete habitat leidt tot een verdere afname van deze geheimzinnige spechtachtige.
(zie pagina 294-295)

Groene Specht
Picus viridis
De verspreiding van de Groene Specht hangt grotendeels samen met de beschikbaarheid van mieren. Kennelijk zijn die de laatste jaren op de zuidwestelijke klei beter te vinden dan in de bossen op de noordoostelijke zandgronden.
(zie pagina 296-297)

Kleine Bonte Specht
Dendrocopos minor
De Kleine Bonte Specht is karakteristiek voor oud loofbos. De toename van de soort weerspiegelt dan ook deels de toename van deze habitat. Opmerkelijk genoeg valt hier en daar in de binnenduinen en in Zuid-Limburg juist een afname te bespeuren.
(zie pagina 304-305)

Kuifleeuwerik
Galerida cristata
Weinig Nederlandse broedvogels beleefden een zo verbijsterende populatie-instorting als de Kuifleeuwerik. Aangezien aanpassing aan het huidige stedelijke gebied onwaarschijnlijk is, zullen broedende Kuifleeuweriken in Nederland binnenkort geschiedenis zijn.
(zie pagina 308-309)

Kuifleeuwerik

Galerida cristata

Zo voorspoedig als de Kuifleeuwerik zich vooral in de 19e eeuw in noordwestelijke richting uitbreidde binnen Europa, zo deplorabel is de huidige situatie. Overal in Noordwest- en Midden-Europa, waar de soort vooral stadsbewoner is, is hij op zijn retour, met het uitsterven als broedvogel in Noorwegen (laatste in 1972; CRAMP 1988), Zwitserland (1990; WINKLER 1999) en Zweden (1992; BRIT. BIRDS 88: 274) als opvallend momentum. Toch loopt de soort op populatieniveau geen gevaar. In Zuid- en Zuidoost-Europa, waar het merendeel van de 1,6 miljoen Europese broedparen huist (excl. Rusland) en de soort ook extensief boerenland bewoont, is de stand stabiel of hooguit licht afnemend. Bovendien heeft de Kuifleeuwerik een enorm verspreidingsgebied dat zich oostwaarts uitstrekt tot in Korea en India, en zuidelijk tot de randzone van de Sahara. Binnen dit gebied worden enkele tientallen ondersoorten onderscheiden. De Nederlandse Kuifleeuweriken verblijven, net als elders in Noordwest-Europa, jaarrond op de broedplaats.

VOORKOMEN

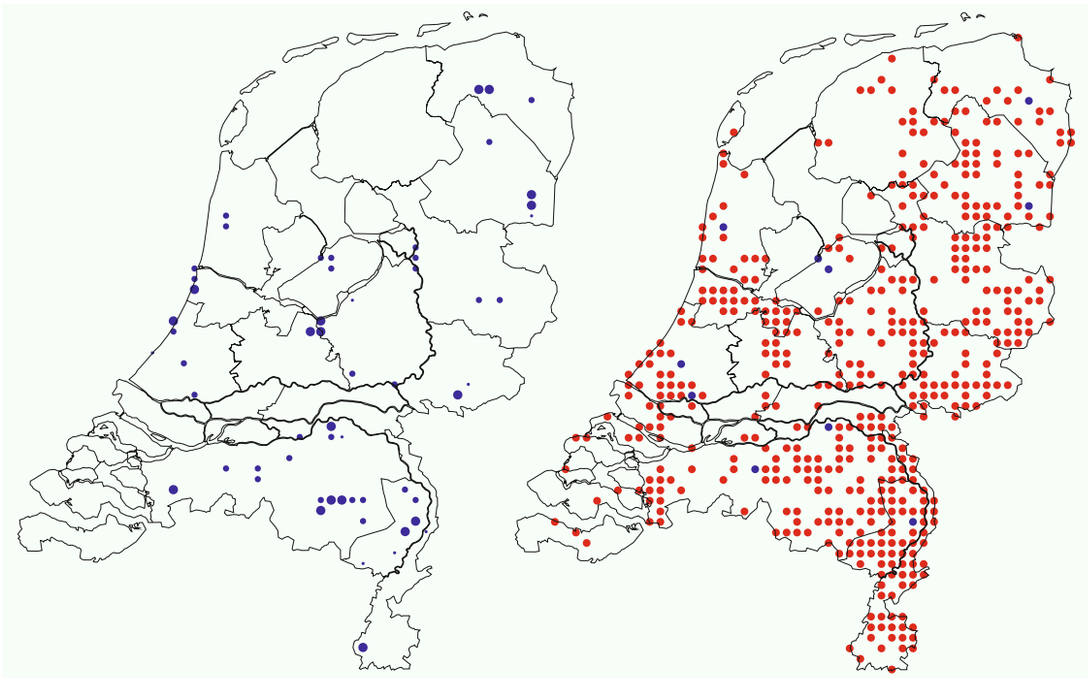
Binnen de atlasperiode was de Kuifleeuwerik zekere of waarschijnlijke broedvogel in ongeveer 35 steden en dorpen. Omdat verschillende daarvan meerdere atlasblokken beslaan en omdat de verspreiding jaarlijks, in het kielzog van bouwprojecten, kleine veranderingen kan vertonen, is het aantal bezette blokken wat hoger. In enkele blokken zijn alleen mogelijke broedgevallen vastgesteld. Kuifleeuweriken zijn, voorafgaande aan de eileg, verre van stil. Bovendien zijn vogelaars tegenwoordig gespitst op deze zeldzame soort. Het ontbreken van duidelijke aanwijzingen voor broeden kan duiden op solitaire vogels, die vaak de laatste restanten van een uitdovende lokale populatie vormen.

De huidige broedpopulatie komt verstrooid over het hele land voor, met uitzondering van de provincies Friesland en Zeeland. In de meeste atlasblokken werden een of hooguit enkele paren gevonden. Alleen in Emmen, Amersfoort, Zoetermeer, Oss, Veldhoven, Eindhoven, Venray en Blerick ging het om vier of meer paren per blok. In verschillende steden waar begin jaren zeventig tientallen paren voorkwamen, zoals Amsterdam (75-80 paren; HAZEVOET ET AL. 1993) en Nijmegen (meer dan 100 paren; VAN BEERS & KURSTJENS 1993), werd nu geen enkele Kuifleeuwerik meer aangetroffen.

Om de lezer nog wat meer in mineur te brengen: het getoonde kaartbeeld was op het moment van verschijnen van dit boek reeds achterhaald. De al decennia lang aanhoudende afname in Nederland zette tijdens de atlasperiode onverminderd voort, zodat verschillende aan het begin van die periode nog bezette locaties na afloop van het veldwerk alweer verlaten waren.

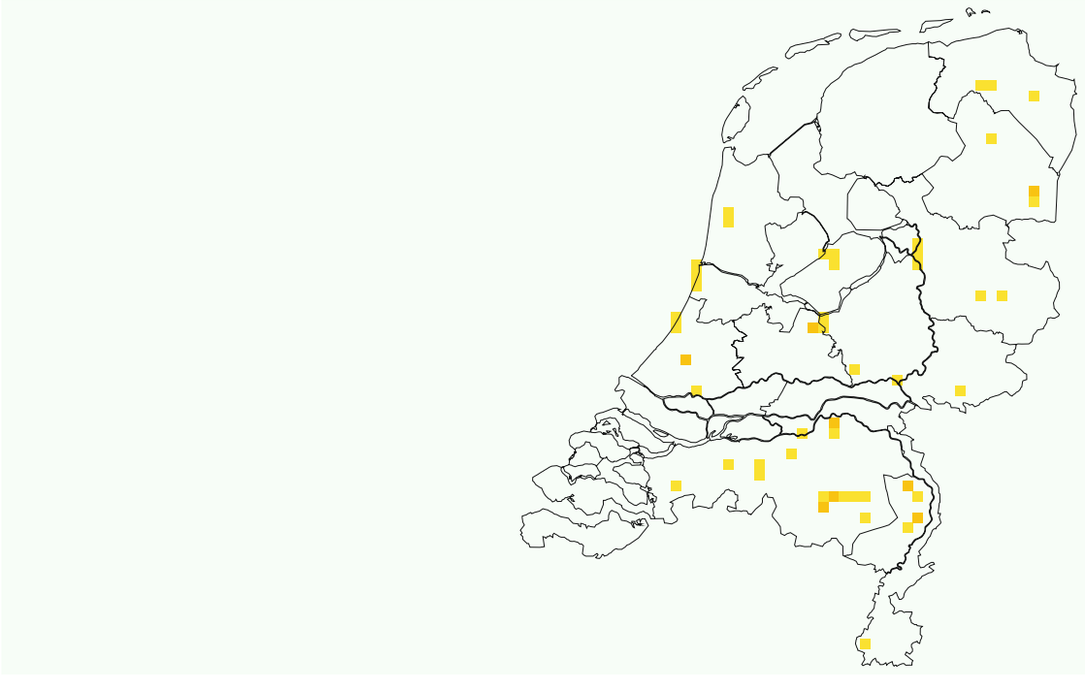
VERANDERINGEN

Nadat de Kuifleeuwerik in Nederland een opmars had beleefd in de 19e eeuw en tot bloei was gekomen in de eerste vijf of zes decennia van de 20e eeuw, begon het tij te keren. Het veldwerk in 1973-77 voor de vorige atlas viel aan het eind van de bloeiperiode en toonde nog een rooskleurig verspreidingsbeeld. Bij weinig soorten zal de veranderingskaart daarom zo deprimerend zijn als bij de Kuifleeuwerik: de soort is in een kwart eeuw uit bijna 490 atlasblokken weggevaagd en daar staat - op de vestiging in Lelystad en een enkele nieuwbouwwijk elders na - geen vermeldenswaardige compensatie tegenover. Van het eertijds ruime voorkomen op de zandgronden, maar ook elders (Rand-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 57 (3%)
No. of squares
- mogelijk 8 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 31 (54%)
  probable
- zeker 18 (32%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -478 (-91%)
No. of squares
- verdwenen 488
  disappeared
- verschenen 10
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (84%)
- 4 - 10 (16%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

stad), zijn alleen fragmenten over. De populatieschattingen vormen voer voor melancholici: 3000-5000 paren in 1973-77, 1000-2000 in 1985-86, 400-450 in 1991 en 100 of minder vanaf 1997. De afname trof in eerste instantie de kleine populaties in natuurterreinen (schrale heidevelden, stuifzand, randen van hoogveengebieden) en agrarisch cultuurland (zandwegen langs akkers, vooral in Noord-Brabant en Limburg), waar de soort al tijdens de vorige atlas grotendeels verdwenen was. Daarna waren de dorpen en kleinere steden op de zandgronden aan de beurt, gevolgd door de middelgrote en grote steden en de badplaatsen langs de Noordzeekust (HUSTINGS ET AL. 1992).

De instorting van de broedpopulatie wordt soms geweten aan klimaatinvloeden, waarbij niet duidelijk wordt gemaakt wat dan zo nadelig voor de soort zou zijn. Dat het verdwijnen uit het stadsbeeld van het paard - leverancier van voedsel, via mest - een hoofdrol speelt, is een bijna onuitroeibare misvatting; dit proces had zich ten tijde van de vorige atlas immers al voltrokken. Veel aannemelijker is, dat vooral veranderingen in stedenbouw een cruciale rol spelen. Verlies aan voedsel en foerageerhabitat zijn daarbij belangrijker dan verlies aan nestgelegenheid, want de soort is wat dit laatste betreft vindingrijk. Als oorspronkelijk bodembewoner van steppen en halfwoestijnen heeft de Kuifleeuwerik spaarzaam begroeide, goed afwaterende gronden nodig. De opkomende verstedelijking in de 19e en begin 20e eeuw geschiedde op een naar huidige maatstaven chaotische wijze en in betrekkelijk rustig tempo, waarbij bijvoorbeeld ruderaalvelden en landbouwenclaves lang aanwezig bleven. Dit bood de soort volop kansen tot vestiging, terwijl de uitbreidende infrastructuur het mogelijk maakte om sprongsgewijs nieuwe gebieden te bezetten (GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1985). In de tweede helft van de 20e eeuw werd de inrichting van de stedelijke ruimte in toenemende mate ongeschikt voor Kuifleeuweriken. Nieuwe woonwijken worden in hoog tempo uit de grond gestampt, waarbij onbebouwde delen in plantsoenen worden omgezet. Door verdichting van stedenbouw werden open, karig begroeide plekken schaars binnen de asfaltjungle. Deze restanten worden intensief met herbiciden bewerkt (spoorwegemplacementen) of raken overwoekerd met grassen en kruiden als gevolg van stikstofdepositie (HUSTINGS ET AL. 1992, HAZEVOET ET AL. 1993, MARÉCHAL 1998). Tel daarbij op dat de soort slechts een geringe dispersie kent (wat het lastig maakt om geschikte nieuwe gebieden op enige afstand van de geboorteplaats te koloniseren), en het wordt duidelijk dat de dagen van de Kuifleeuwerik als Nederlandse stadsbewoner geteld zijn.

AANTALLEN

In de atlasperiode waren maximaal 60-80 broedparen aanwezig in Nederland. Gezien de aanhoudende afname zal het bijkans een wonder zijn als de soort nog op de broedvogellijst van een volgende atlas figureert.

Fred Hustings

SUMMARY

The actual breeding population of 60-80 bp at most is scattered over the country, with a preference for cities on sandy soils. The steep decrease since the 1970s (3000-5000 bp) is caused by rapid new building techniques and loss of wastelands within built-up areas. As these processes are halted by no means and as the population collapse continues, the final retreat of the species is expected within short time in The Netherlands.

Deze soort is gesponsord door: Jo van der Coelen & Manon Maas

Boomleeuwerik

Lullula arborea

De Boomleeuwerik broedt in de gematigde en mediterrane zones van Europa, met uitlopers tot in Noordwest-Afrika en het Nabije Oosten. Streken met koele of natte zomers, waaronder het grootste deel van de Britse Eilanden en Fenno-Scandinavië, worden gemeden. Onze broedvogels zijn korteafstandstrekkers die in West-Frankrijk en Spanje overwinteren en vanaf februari weer terugkeren. Het menu bestaat vooral uit rupsen, vlinders, miljoenpoten, snuitkevers, vliegen en spinnen, aangevuld met zaden. Het voedsel wordt bijeengescharreld op kale of schaars begroeide bodems; in ruigere vegetaties kan de Boomleeuwerik niet goed uit de voeten.

VOORKOMEN

De Boomleeuwerik is in een kwart van de atlasblokken als broedvogel vastgesteld. Dit beeld is behoorlijk compleet, want zingende mannetjes weten vooral pas na aankomst van geen ophouden en de heldere, melancholische zang is tot op grote afstand hoorbaar. Het broedgebied strekt zich uit over de hogere zandgronden en de duinstreek. Op het Drents Plateau, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en de Brabants-Limburgse zandgronden is de verspreiding bijna aaneengesloten, in Salland, Twente en de Achterhoek meer verbrokkeld. In de duinstreek wordt gebroed tussen Camperduin en 's-Gravenhage, met geïsoleerde vestigingen op Texel, Vlieland en Schouwen.

De relatieve dichtheidskaart toont de Veluwe als een robuust bolwerk. Op afstand volgen kernen in Noord-Brabant, zoals de omgeving van Bergen op Zoom, Landgoed De Utrecht, het Leenderbos en de Maashorst bij Oss. In Limburg komen concentraties voor in de Weerter- en Budelerbergen, tussen Venray-Blerick en Venlo-Mook, bij Swalmen en de Meinweg (grenzend aan een bolwerk van 115 paren op een voormalig munitiedepot op Duits grondgebied; KOLSHORN & KLEIN 1999) en op de Brunssummerheide. In Drenthe behoren de grote boswachterijen en heidevelden (Drents-Friese Woud, Havelte, Dwingeloo, Exloo-Odoorn) tot de betere gebieden. De kerngebieden liggen op zeer voedselarme en leemarme zandgronden. Op de Veluwe behoort de Boomleeuwerik langs stuifzandcomplexen en op deels met vliegdennen dichtgegroeid stuifzand tot de talrijkste broedvogels; blokken met meer dan 100 paren zijn geen uitzondering. Daarbuiten vinden we de meeste Boomleeuweriken op zandige reliëfrijke heidevelden, in schrale dennenbossen met kapvlakten, brandgangen of brede zandwegen, en in zandige militaire oefenterreinen met tankbanen. In oostelijk Noord-Brabant en Noord-Limburg zijn zingende mannetjes boven kale maïsakkers (vaak stoppels, vogels verdwijnen niet zelden na eerste grondbewerking) en aspergevelden tegenwoordig niet ongewoon, indien enige bosjes, singels en schrale bermen langs zandwegen aanwezig zijn. In de kuststrook worden de droge zandige duinheiden van het middenduin geprefereerd, soms in associatie met konijnen die de vegetatie kort houden. Incidenteel worden ook territoria gevonden in afwijkende habitats zoals op voormalige stortplaatsen van mijnsteen (Zuid-Limburg) of een zandige paardenweide met meidoorns op een oude oeverwal (oostelijk rivierengebied).

VERANDERINGEN

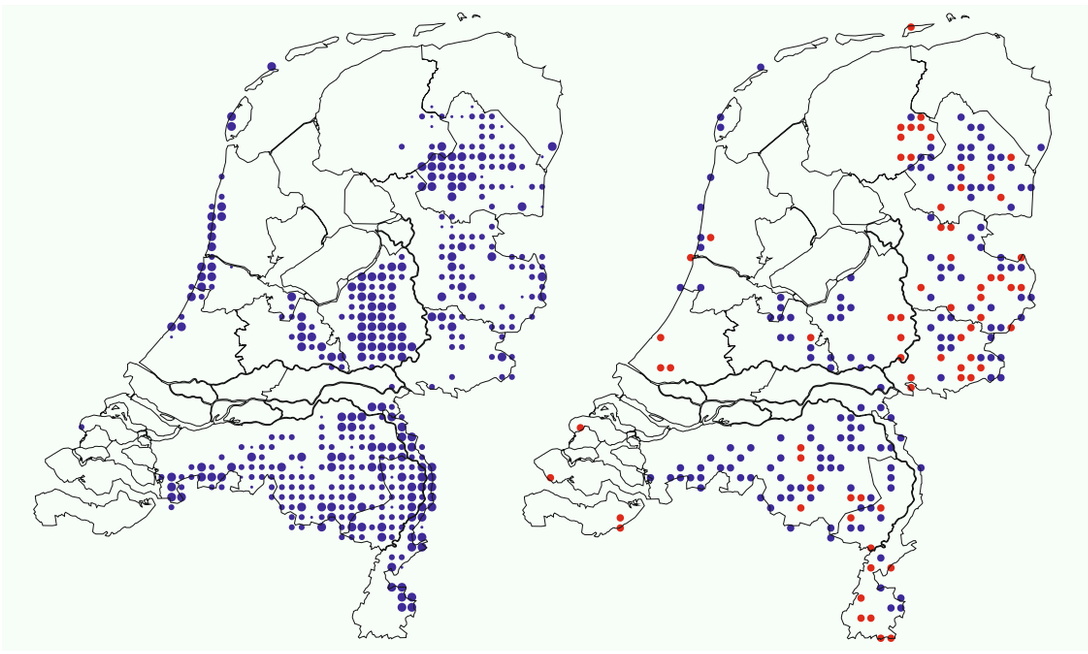
In vergelijking met 1973-77 is het broedareaal iets uitgedijd. Lokale kleine verliezen zijn een gevolg van het begroeid raken van heiderestanten en kapvlakten. Tot halverwege de jaren zeventig nam de Boomleeuwerik in Nederland af, vooral door vergrassing en bosvorming op heidevelden. In

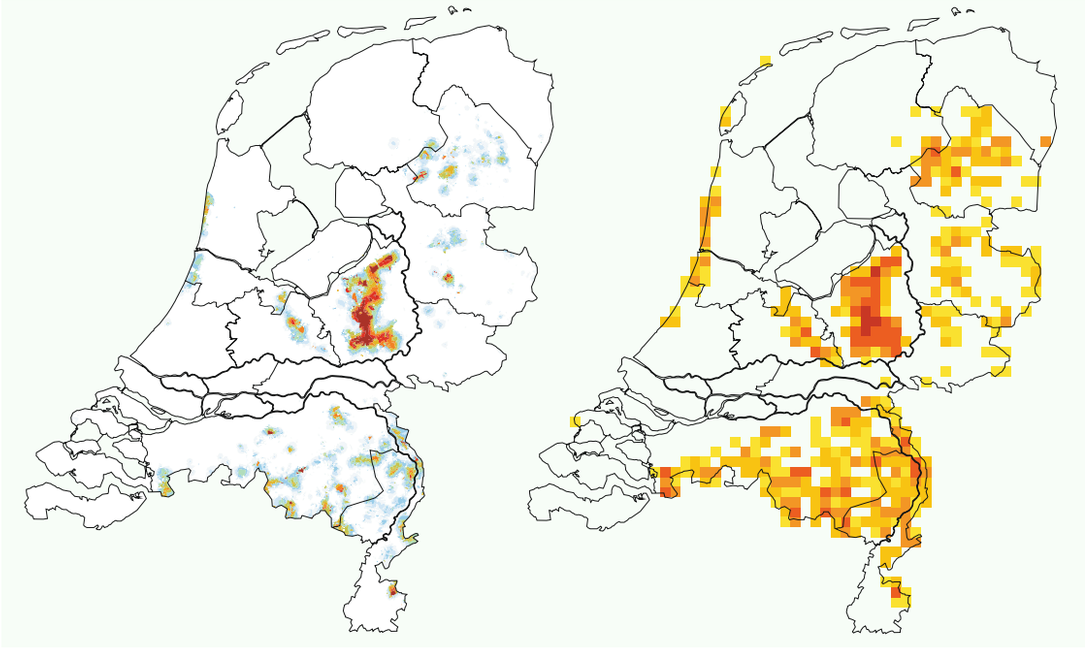
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 429 (26%)
No. of squares
- mogelijk 28 (7%)
  possible
- waarschijnlijk 234 (55%)
  probable
- zeker 167 (39%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +95 (+32%)
No. of squares
- verdwenen 70
  disappeared
- verschenen 165
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (34%)
- 4 - 10 (34%)
- 11 - 25 (20%)
- 26 - 100 (10%)
- 101 - 500 (1%)
- > 500

1973-77 omvatte de populatie slechts 1000-1200 paren (BIJLSMA ET AL. 1985). Door zware stormen en grote bosbranden in de jaren zeventig nam de oppervlakte geschikte habitat toe, in ieder geval in Drenthe en op de Veluwe. Vanaf de jaren tachtig kreeg de populatie door heideherstel (plaggen, begrazing van vergraste heide) een nieuwe injectie, al zorgden strenge winters medio jaren tachtig voor een korte dip. Aanjager voor de verdere populatiegroei is mogelijk de omvorming van productiebos naar inheems bos geweest, met tijdelijk een flink aanbod van kapvlakten tot gevolg. Medio jaren negentig heeft de Boomleeuwerik zich op het diluvium gestabiliseerd. In de duinen leidde de Boomleeuwerik lang een zieltogend bestaan. Rond 1990 kwam de omslag in Noord-Holland in het kalkarme duin, voorheen een marginaal broedgebied. Na een snelle populatieopbouw rondom Schoorl zijn in 1998-2000 ook alle geschikte plekken in het kalkrijke duin weer bezet (B. VEENSTRA PERS. MED.). De vegetatie in de Zuid-Hollandse en Zeeuwse duinen is doorgaans te ruig en daardoor minder geschikt.

In de omliggende landen gaat het de Boomleeuwerik veelal voor de wind. In Noordrijn-Westfalen zette, na decennia lange afname, in de jaren negentig plaatselijk herstel in (KOLSHORN & KLEIN 1999). In Vlaanderen vindt een lichte toename plaats in de Antwerpse en Limburgse Kempen, maar inkrimping in de provincie Oost-Vlaanderen (G. VERMEERSCH PERS. MED.), wat aansluit op negatieve ontwikkelingen in Noordwest-Frankrijk (YEATMAN-BERTHELOT & JARRY 1994). De kleine populatie in Zuid-Engeland profiteert van beter heidebeheer, toename van braakland en het creëren van broedplekken in bos (WOTTON & GILLINGS 2000).

Ondanks de huidige florissante situatie ziet de toekomst er niet onverdeeld gunstig uit. De vergrassing van zandverstuivingen en zandige heide zet gestaag door. Vermossing met *Campylopus*, een agressieve exoot die in de Tweede Wereldoorlog met Amerikaanse tanks is meegelift, tast de Veluwse stuifzanden aan. Ook een verandering in begrazingsregime op heidevelden, van schapenbegrazing naar extensieve begrazing met runderen, kan negatief uitwerken; Boomleeuweriken prefereren immers korte grazige vegetaties. Het is de vraag hoe lang een vers aanbod van kapvlakten de schadelijke effecten van vermesting en verzuring nog kan compenseren.

AANTALLEN

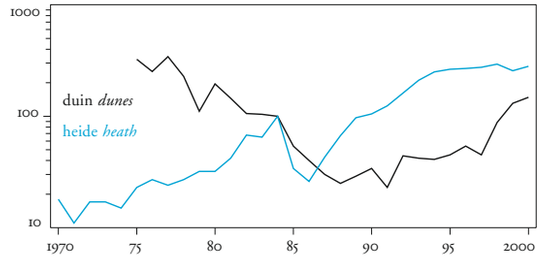
Gelet op de geringe areaaluitbreiding is het opmerkelijk dat de populatie zich in een kwarteeuw heeft vervijfvoudigd tot 5000-6000 paren in 1998-2000 (schattingen per atlasblok komen uit op 5600 paren). De Veluwe is daarbij met 1900-2400 paren veruit het grootste bolwerk.

Rob L. Vogel

SUMMARY

The breeding distribution is highly confined to poor and sandy soils, with highest densities at (the edges of) drift sands and heaths (over 100 bp/atlas square is rather common in the Veluwe area). Much lower densities occur in coastal dunes and clear-fellings; in some areas territorial birds are recorded in arable land. The population increase since the 1970s (from 1000-1200 bp in 1973-77 to 5000-6000 in 1998-2000, temporarily interrupted by severe winters in southwest Europe) coincides with an increase in suitable habitat, resulting from gales and forest fires in the 1970s and favourable management of heaths. The range expansion in recent decades, however, was rather modest.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: IVN afd. Oss & VWG Oss e.o.

Veldleeuwerik

Alauda arvensis

Het verspreidingsgebied van de Veldleeuwerik bestrijkt de vrijwel volledige Palearctis. De soort ontbreekt in Europa alleen in het uiterste noorden. Buiten de voormalige Sovjet-Unie herbergen Polen, Duitsland en Spanje de grootste broedpopulaties. In ons land als nestjong geringde vogels trekken weg tot Zuidwest-Frankrijk of Engeland. Mogelijk overwintert een deel van de broedvogels in eigen land, aangevuld met Fenno-Scandinavische en wellicht Russische vogels, die ook talrijk doortrekken. Tijdens het broedseizoen worden meestal 2-3 broedsels geproduceerd.

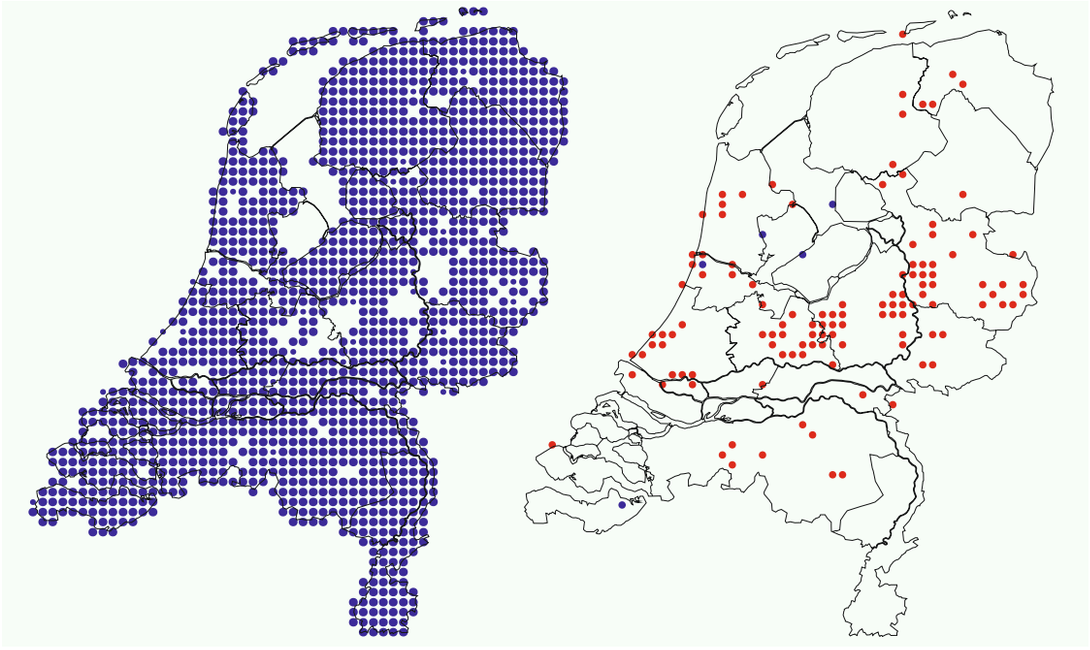
VOORKOMEN

De Veldleeuwerik is in 91% van de atlasblokken vastgesteld. Het is niet aannemelijk dat de soort in de overige blokken is gemist. De meest opvallende hiaten, op atlasblokniveau, liggen in het midden van het land. De relatieve dichtheidskaart laat aanzienlijke witte vlekken zien op de oostelijke en zuidelijke zandgronden, de Utrechtse Heuvelrug, de Gelderse Vallei en in de Randstedelijke agglomeraties. Dat is niet zo verwonderlijk, gezien de voorkeur voor open landschappen (VAN 'T HOFF & VAN SCHARENBURG 1992, BERG & PÄRT 1994). De hoogste dichtheden worden bereikt in open akker- en heidegebieden. In graslanden liggen de dichtheden aanzienlijk lager, terwijl de duinen slechts van marginale betekenis zijn.

De beste akkergebieden voor de Veldleeuwerik liggen op de zandgronden van de Drents-Groningse veenkoloniën, de veenkoloniale ontginningen in Overijssel en in Midden-Limburg. Ook op de zeekleigebieden van Noord-Nederland (Oldambt, Fries-Groningse Hogeland, Wieringermeer, West-Friesland), Flevoland en Zuidwest-Nederland (Deltagebied, westelijk Noord-Brabant, Land van Altena) is de soort goed vertegenwoordigd, evenals op de lössgronden van Zuid-Limburg. De Veldleeuwerik is eveneens talrijk op grote, open en niet al te vergraste heideterreinen in Drenthe en op de zuidelijke Veluwe. Graslandgebieden met noemenswaardige dichtheden zijn schaars; voorbeelden zijn Waterland, de Zaanstreek, het Utrechts-Hollands veenweidegebied en de Alblasser-, Lopiker- en Krimpenerwaard. Op de zeeklei geldt dit ruwweg voor de driehoek Leeuwarden-Harlingen-Sneek en de meeste polders op de Waddeneilanden.

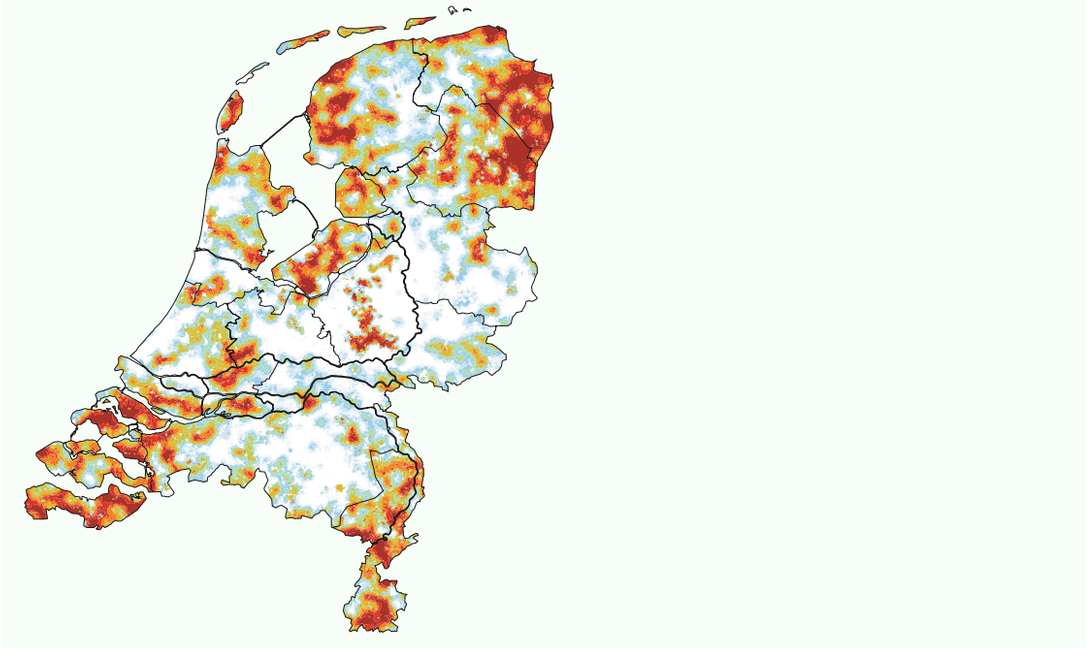
VERANDERINGEN

Gebieden waar de zang van Veldleeuweriken nog een lieve lust is, worden steeds schaarser. Op veel plekken in de duinen en het cultuurland is het al angstig stil. Vergeleken met 1973-77 is het aantal bezette atlasblokken met 7% afgenomen, waarmee de Veldleeuwerik zijn status van meest verspreide broedvogel in Nederland kwijtraakte. Verlaten blokken liggen vooral ten oosten van de IJssel tussen Zwolle-Zutphen, rond Apeldoorn en in de Gelderse Vallei, aansluitend op het Kromme Rijn-gebied. Opvallender is de getalsmatige afname. In graslanden bedraagt de broedpopulatie slechts 10% van die medio jaren zestig, en in de duinen nog minder. De langetermijntrend in akkergebieden is onbekend. Sinds 1984 namen de aantallen hier met 45% af (in dezelfde periode in grasland met 54% en in de duinen met 74%). En hoewel in open heideterreinen lange tijd sprake was van een stabiele populatie, lijkt de soort ook in deze habitat vanaf begin jaren negentig geleidelijk achteruit te gaan (VAN DIJK ET AL. 2001A, SOVON & CBS ONGEPUBL.).

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1518 (91%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 27 (2%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1491 (98%)

Verandering
Change
Aantal blokken -113 (-7%)
No. of squares
- verdwenen 118 *disappeared*
- verschenen 5 *new*

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

De oorzaken van de achteruitgang verschillen per habitat. In de duinen heeft vooral verruiging van de vegetatie de Veldleeuwerik parten gespeeld. Infiltratie van voedselrijk water, de enorme reductie van het aantal konijnen en 'zure regen' waren hiervoor verantwoordelijk (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997). Op de heide spelen problemen mee als vergrassing, opslag en verminderde begrazing. In het moderne cultuurland bestaat het cruciale probleem hieruit, dat het de soort niet meer lukt om 2-3 legsels per broedseizoen te produceren (WILSON ET AL. 1997), terwijl juist de latere broedsels veel jongen opleveren (SCHLÄPFER 1988). In graslanden, maar ook in meerjarige grasbraakpercelen (MEAD & WILSON 1993), gaan veel legsels verloren door maaiwerkzaamheden. De veranderingen in het graslandgebruik hebben geleid tot vervroeging van de maaidatum, een hogere maaifrequentie en uniforme graslanden ('biljartlakens'). Op bouwland speelt de sterke afname van de gewasdiversiteit een negatieve rol, net als de opkomst van maïs en wintergranen (ten koste van zomergranen), kavelvergroting en een afgenomen lengte aan (bermen langs) onverharde wegen (O.A. SCHLÄPFER 1988, VAN SCHARENBURG ET AL. 1990, SCHÖN 1999, CHAMBERLAIN ET AL. 1999). Het toegenomen insecticiden-, herbiciden- en kunstmestgebruik heeft geleid tot een verarming van de prooidierfauna en kruidenrijkdom in graslanden en akkers (SOTHERTON & SELF 2000). Een niet te onderschatten probleem is voorts de groeiende aantasting van de open ruimte (RIVM ET AL. 1998).
Tot de weinige positieve ontwikkelingen in het cultuurlandschap behoort de toegenomen oppervlakte van braakgelegde akkers en lengte aan akkerranden. De Veldleeuwerik is een van de soorten die hiervan profiteert (REMMELZWAAL & VOSLAMBER 1996, HENDERSON & EVANS 2000). In meerjarig braakgelegde graspercelen liggen de dichtheden gemiddeld een factor drie hoger dan in andere gewassen (VAN 'T HOFF 1995, POULSEN ET AL. 1998); voorts is het broedsucces op braakgelegde akkers hoger dan in andere gewassen (WILSON ET AL. 1997, DONALD & VICKERY 2000). De huidige oppervlakte braakgelegde akkers is echter ontoereikend voor een ombuiging van de neerwaartse trend.

De Veldleeuwerik is in West-Europa met minstens 50% afgenomen sinds de jaren zeventig (HAGEMEIJER & BLAIR 1997), en in Groot-Brittannië zelfs al als Rode Lijst-soort opgevoerd (GIBBONS ET AL. 1996). Een status die de soort ook in ons land toebehoort. Wie had dat ooit kunnen denken!

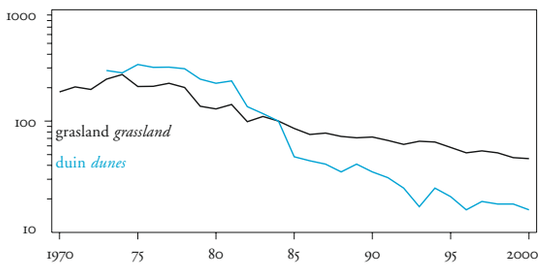
AANTALLEN

BMP- en atlasgegevens komen uit op 61.000 paren, zodat de broedpopulatie op 50.000- 70.000 paren wordt gesteld. Dat is een decimering vergeleken met de 500.000-750.000 paren in 1973-77. De soort is sinds de vorige atlas met stip uit de top vijf van talrijkste broedvogels verdwenen!

Jan van 't Hoff

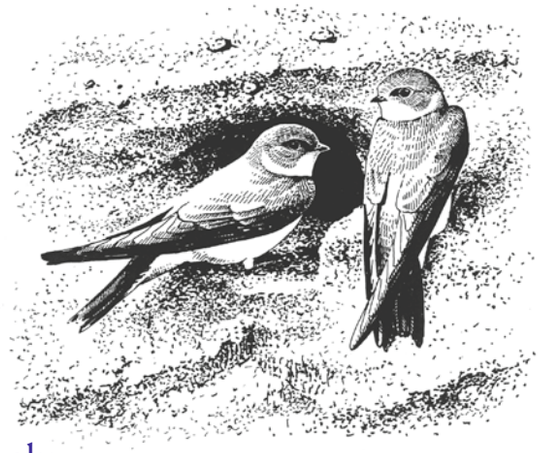
SUMMARY

Once one of the most abundant breeding birds, but nowadays only numerous in open arable land and, more locally, open heaths. In grassland and coastal dunes a 70-90% reduction in numbers since the late 1970s was reported, mainly as a result of intensified farmland use and changes in vegetation (coastal dunes). Populations in arable land are threatened by changes in crops (green maize) and ongoing urbanisation. Despite an only modest range contraction (-7%), overall population numbers fell from 500,000-750,000 bp in 1973-77 to 50,000-70,000 in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Provincie Groningen

Oeverzwaluw

Riparia riparia

In de meestal open broedgebieden van de Oeverzwaluw, die grote delen van Eurazië en Amerika tussen 30-70° NB bestrijken, is zoet water doorgaans op korte afstand van de nestlocatie aanwezig. De nesten worden gemaakt in zelfgegraven, 60-120 cm diepe holen in steile zand-, leem-, of kleiwallen aan de oevers van beken en rivieren, of in grondafgravingen of -depots. Oeverzwaluwen broeden in kolonies variërend van enkele tot vele honderden paren, in het buitenland (vooral langs de Oostzeekust) soms in vele duizenden paren. Het voedsel bestaat uit vliegende insecten, die ook aan de jongen worden gevoerd. De Nederlandse broedvogels overwinteren in Afrika ten zuiden van de Sahara. Oeverzwaluwen broeden van mei tot diep in augustus en kunnen 1-2 broedsels grootbrengen.

VOORKOMEN

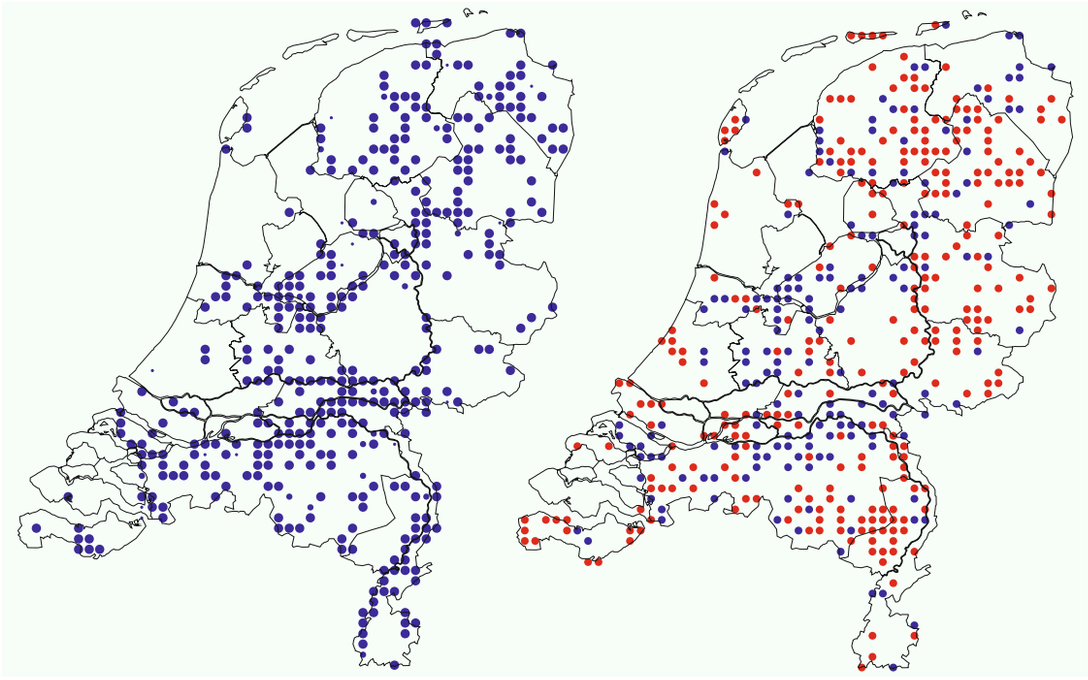
In 24% van de atlasblokken zijn broedkolonies van Oeverzwaluwen aangetroffen. In de enkele blokken waar alleen mogelijke broedgevallen werden vastgesteld zal het, voor zover het inderdaad broedvogels betreft, om zeer kleine kolonies of solitaire broedparen gaan, die vaak moeilijk op te sporen zijn. De kaart geeft een enigszins geflatteerd beeld van de verspreiding omdat lang niet alle atlasblokken jaarlijks bezet waren. De Oeverzwaluw is een erratische broedvogel die opportunistisch gebruik maakt van het aanbod van potentiële steilwanden. Verdwijnt een geschikte plek, dan wijken Oeverzwaluwen uit naar een andere locatie, zo mogelijk op korte afstand van de verdwenen broedplaats.
Een groot deel van de kolonies is aangetroffen langs de Grote Rivieren, in afgravingen en (tegenwoordig zeldzamer) afgekalfde rivieroevers. Daarnaast valt het ruime voorkomen rond Almere in Zuidelijk Flevoland op, waar veel gegraven wordt. De overige bezette blokken betreffen eveneens vrijwel allemaal kolonies in ontgrondingen, wanden langs zuigputten en gronddepots. Als broedvogel ontbreekt de Oeverzwaluw vrijwel geheel op de Waddeneilanden en is hij schaars in Twente, de Achterhoek, de laagveengebieden van Overijssel en Utrecht, Noord-Holland benoorden het Noordzeekanaal, Zuid-Holland en Zeeland, met uitzondering van Zeeuws-Vlaanderen.
De atlasblokken met 101-500 broedparen vertonen concentraties in Oost-Groningen, het oosten van Friesland, de Randmeren, Zuidelijk Flevoland, de Waal, westelijk Noord-Brabant en langs de Maas tussen Maastricht-Roermond. Toplocaties met meer dan 500 broedparen in 1998-2000 werden op de volgende plaatsen vastgesteld: Lauwersmeer (max. 1564 paren), Ouddeel Leeuwarden (710), Schuilenburg (FR; 1000), Panhuyspoel bij Kloosterburen (FR; 1000), Opeinderkanaal bij Drachten (FR; 1020), De Haar bij Bunschoten (UT; 754), De Tille bij Oude Tonge (ZH; 550), Zanddepot Horst bij Ermelo (GL; 515) en de Grensmaas tussen Borgharen-Maaseik (LB; 675) (LEYS 1998, 1999, 2000, LEYS & KLEEFSTRA 2001).

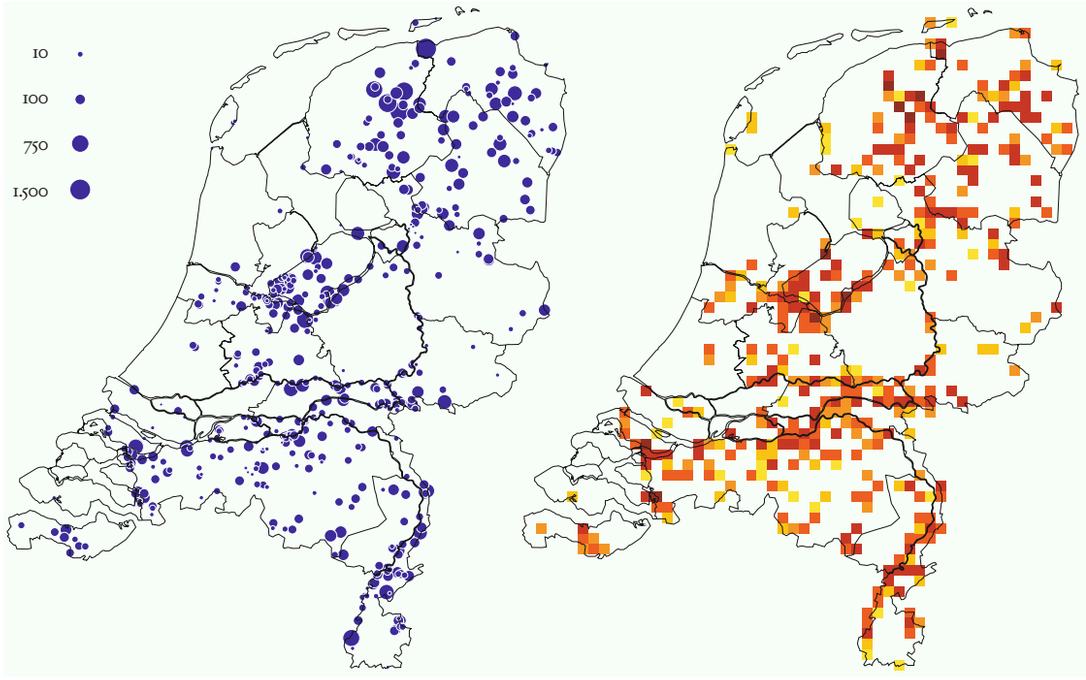
VERANDERINGEN

De huidige verspreiding van de Oeverzwaluw verschilt aanzienlijk van die in 1973-77. In bijna 290 atlasblokken is de soort verdwenen, maar daar staat tegenover dat hij in ruim 170 blokken is verschenen. Medio jaren zeventig en daarvoor kwamen vooral op de hogere zandgronden veel kleinschalige zogenaamde boerenontgrondingen voor.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 402 (24%)
No. of squares
- mogelijk 14 (3%)
  possible
- waarschijnlijk 17 (4%)
  probable
- zeker 371 (92%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -115 (-23%)
No. of squares
- verdwenen 286
  disappeared
- verschenen 171
  new

◀◀
Kolonies (paren)
Colonies (pairs)

◀
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

1 - 3 (8%)
4 - 10 (13%)
11 - 25 (17%)
26 - 100 (30%)
101 - 500 (29%)
> 500 (3%)

Hierin bevonden zich regelmatig oeverzwaluwkolonies, al ging het meestal om slechts enkele paren (LEYS 1987). Deze vorm van landgebruik is thans niet meer toegestaan en daarmee is veel potentiële broedgelegenheid verdwenen. Destijds werden ook veelvuldig kleine aantallen aangetroffen in ploegvoren van akkerranden in ruilverkavelingsgebieden. In de afgelopen 10-15 jaren is dit fenomeen nauwelijks meer vastgesteld. Waarschijnlijk verklaart dit waarom de soort uit zoveel atlasblokken is verdwenen.
Het verschijnen in nieuwe blokken moet worden toegeschreven aan de enorme toename van grootschalige ontgrondingen, grondverzet ten bate van de almaar voortschrijdende infrastructuur alsmede stadsuitbreidingen in nieuw ontstane gebieden als Flevoland. Vaak vestigen zich in deze habitats (zeer) grote kolonies. Er vond dan ook een verschuiving plaats van de gemiddelde koloniegrootte. In de jaren 1963-78 bleek dat 68% van alle kolonies nog geen 25 paren telde, 26% tussen 25-100 paren en 6% meer dan 100 paren. In de jaren 1998-2000 was dat respectievelijk 43%, 37% en 20%. Vanaf 1980 neemt de gemiddelde koloniegrootte toe. Deze bedroeg 25 paren in 1980-85, 23 in 1986-88, 39 in 1990-92, 47 in 1993-94, 72 in 1995-96, 69 in 1997-98 en 78 in 1999-2001 (LEYS 1987, 1998, 1999, 2000, LEYS & KLEEFSTRA 2001).
Uit onderzoek in Sleeswijk-Holstein (BERNDT ET AL. 1994), Westfalen (LOSKE & LAUMEIER 1999), Nedersaksen (HECKENROTH & WENDT 1994) en Vlaanderen (WINDIG & FLORUS 1997) blijkt dat de jaarlijkse populatieschommelingen aldaar vrijwel gelijke tred houden met die in Nederland. Ze worden goeddeels veroorzaakt door de overwinteringsomstandigheden in de West-Afrikaanse Sahel. Nazomers met hoge neerslagcijfers hier bevorderen de overlevingskansen in de wintermaanden. Extreme droogte veroorzaakt juist een sterk verhoogde mortaliteit. Het eminente belang van de neerslag in de Sahel blijkt uit de terugval die de Europese broedpopulatie doormaakt na een droogteperiode, en omgekeerd, de geleidelijke toename na een reeks van natte winters (LEYS 1987, SZÉP 1995).

AANTALLEN

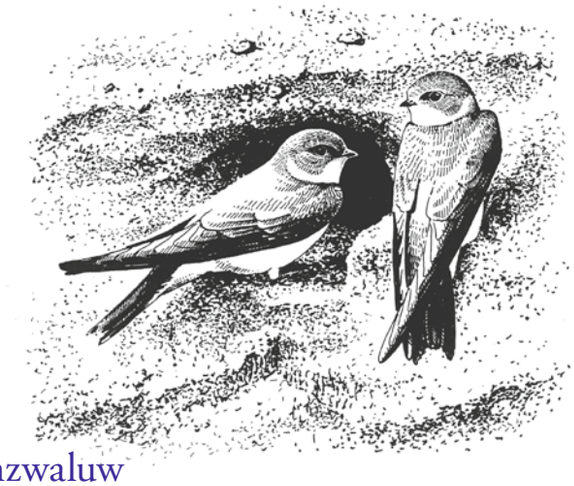
Begin jaren zestig telde de Nederlandse broedpopulatie zo'n 20.000-25.000 paren. Vanaf ongeveer 1966 daalde de populatie naar 8000 paren in 1974 en 5000 in 1978. Na een flinke opleving in 1979 (11.000 paren) werd het dieptepunt bereikt in 1984-85 met rond 4000 paren. Daarna wisselden toename (11.500 paren in 1989) en afname (6000 in 1991) elkaar af. Vanaf 1992 zien we een geleidelijke toename naar 18.500 paren in 1998, 22.000 in 1999 en maar liefst 32.000 in 2000. En daarmee is het niveau van de jaren zestig zelfs overschreden.

Herman N. Leys

SUMMARY

The distribution map is somewhat inflated by the erratic annual breeding pattern, as the species switches easily to new suitable breeding sites. Most colonies are situated nowadays in sand pits. As large-scale digging has replaced small-scale activities, some range contraction since the 1970s is obvious, whereas numbers per colony have increased (in 1998-2000 at 9 sites more than 500 bp, maximum of 1564). The breeding population decreased from 20,000-25,000 bp in the 1960s to 5000-8000 bp in 1974-78 and even 4000 in 1984-85. At the end of the 1980s and, especially, in the 1990s, numbers have recovered to 18,500-32,000 bp in 1998-2000, stimulated by favourable wintering conditions in the Sahel area and an increase in construction works.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Boerenzwaluw

Hirundo rustica

Verdeeld over een aantal ondersoorten broedt de Boerenzwaluw wijd verspreid over nagenoeg het hele noordelijk halfrond. De vorm *rustica* komt in vrijwel geheel Europa voor, oostelijk tot aan de Jenissei in Siberië en zuidelijk tot de Sahara. In september verlaten de Nederlandse Boerenzwaluwen hun broedgebied, na wekenlang gemeenschappelijke slaapplaatsen in rietvelden (soms maïs) te hebben gebruikt. Onze vogels overwinteren vooral in West- en Centraal-Afrika, in een gebied van Ivoorkust tot Angola. De regenval in het overwinteringsgebied beïnvloedt de overlevingskansen van - vooral juveniele - zwaluwen (massale sterfte bij droogte) en de timing en verloop van de rui (trager bij droogte). Droogte hier kan resulteren in kortetermijndalingen van het populatieniveau (MØLLER 1989, VAN DEN BRINK ET AL 1997, 2000). In april-mei keren de vogels naar de Nederlandse broedgebieden terug. Vrijwel alle oudervogels keren op de oude broedplaats terug. Van de jongen vestigt zich 80% binnen 2,5 km van de geboorteplaats (BOERENZWALUW PROJECT NEDERLAND; BPN). Jaarlijks worden 2-3 broedsels geproduceerd. Het voedsel bestaat bij voorkeur uit grotere insecten die binnen 500 m rond de broedplaats worden verzameld (LOSKE 1994, MØLLER 2001).

VOORKOMEN

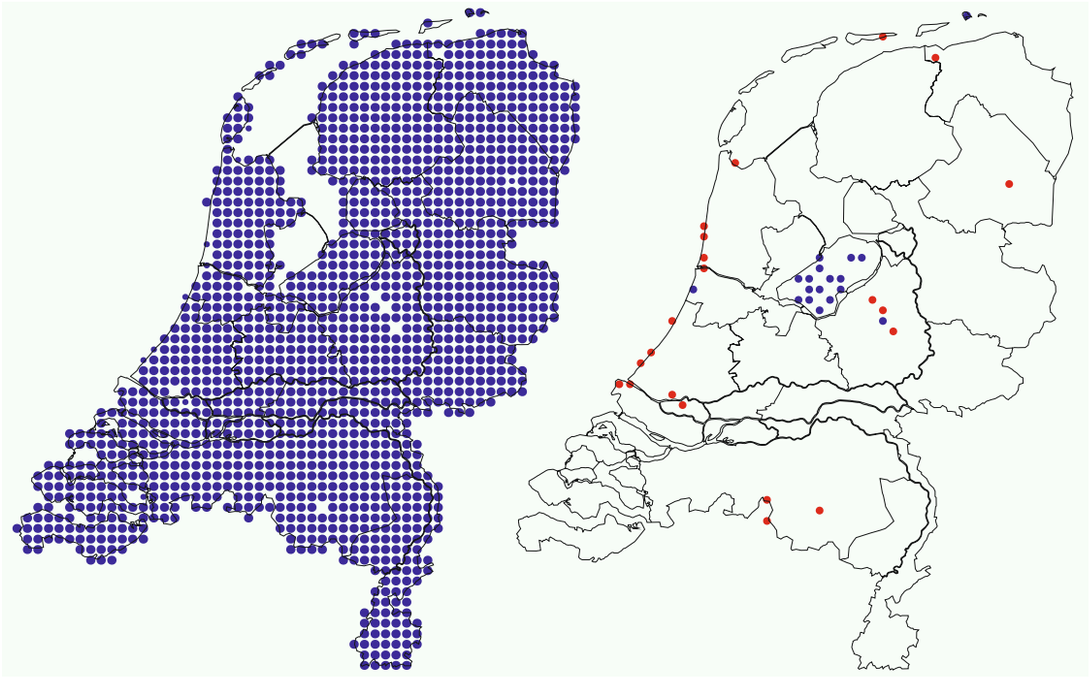
Het nog overwegend agrarische karakter van Nederland, waar een enkel schuurtje vaak al voldoende is voor een broedende Boerenzwaluw, weerspiegelt zich in de bezetting van 94% van de atlasblokken. De soort ontbreekt alleen in enkele blokken op de centrale Veluwe, in de duinstreek, Flevoland en de centra van de grootste steden.

De relatieve dichtheidskaart toont aan dat de landbouwgebieden de grootste aantallen Boerenzwaluwen herbergen, vooral als er veel melkveebedrijven en gemengde bedrijven zijn. De enorme dichtheidsverschillen worden echter versluierd. In open akkerbouwgebieden op zeeklei en bij intensieve veeteeltbedrijven op de zandgronden zijn betrekkelijk weinig broedparen aanwezig. Vooral de varkens-, kippen- en kalvermesterijen zijn meestal goed afgesloten en daarom niet of slecht toegankelijk voor zwaluwen. De suggestie dat de soort in delen van Noord-Friesland, Noord-Groningen, de Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland en de Peel relatief talrijk zou zijn, is onjuist. Andere regio's daarentegen zijn ondergewaardeerd, zoals Noordwest-Overijssel.

Uit eerder onderzoek bleek dat bouwwerken op klei vaker bezet zijn en meer nesten herbergen dan die op zand of veen (BAKKER ET AL. 1996). De gegevens van het BPN, gebaseerd op tellingen, nestonderzoek en vangsten in vaste telgebieden vanaf 1992, bevestigen de voorkeur voor gebouwen waar dieren worden gehouden (70% van 4978 nesten). Het voedselaanbod, in de vorm van insecten, is op dierhouderijen het grootst en bepaalt de grootte van de broedkolonies. Deze kunnen variëren van één of enkele paren tot meer dan 25 per bedrijf, met de grootste kolonies in varkensstallen bij gemengde bedrijven (geen mesterijen) en rundveebedrijven in laaggelegen, vochtige gebieden nabij open water. Variaties in insectenaanbod zijn hierbij waarschijnlijk doorslaggevend alsmede de toegankelijkheid van gebouwen. Dit verklaart ook de (op de kaart niet altijd zichtbare) geringe dichtheden waar intensieve veehouderijen domineren (Noord-Brabant, Limburg, delen van Gelderland).

VERANDERINGEN

In vergelijking met de vorige broedvogelatlas is geen wezenlijke afname in verspreiding te constateren. Het gridniveau van 5×5 km is hiervoor te grof. Dat er immers een afname

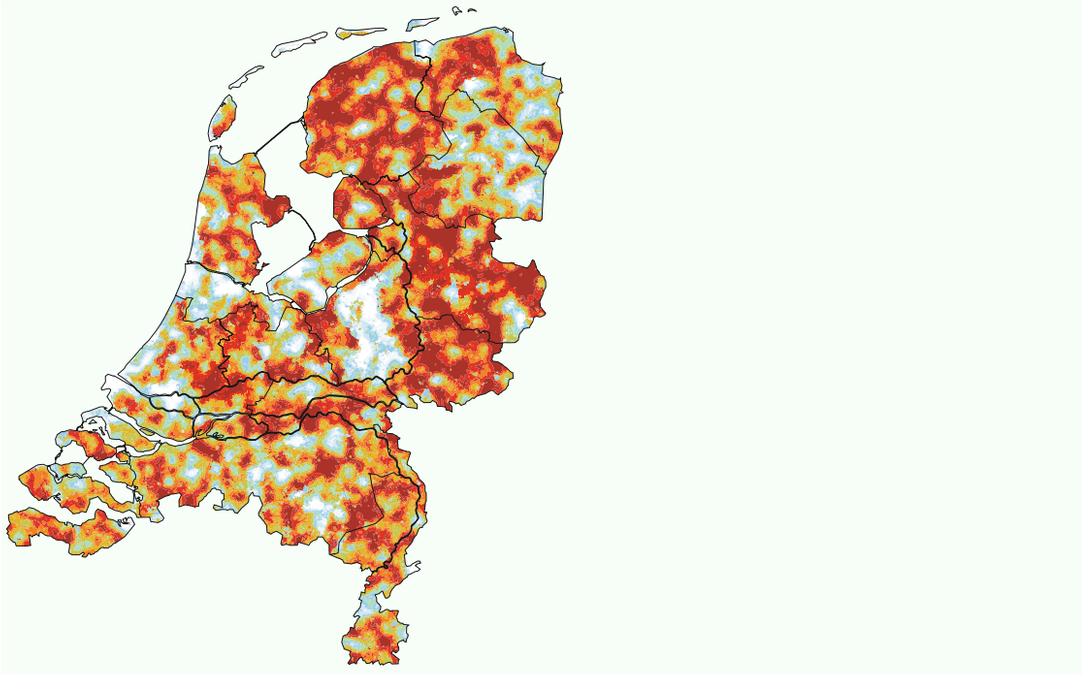

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1566 (94%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 11 (1%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1555 (99%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -3 (0%)
No. of squares
- verdwenen 21 *disappeared*
- verschenen 18 *new*

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

heeft plaatsgevonden, staat wel vast. In Denemarken (THELLESEN 2000), Vlaanderen (WINDIG & FLORUS 1997), delen van Duitsland (LOSKE 1994, SCHWARTZ & FLADE 2000) en Groot-Brittannië (MARCHANT ET AL. 1990) wordt de afname sinds de jaren zeventig op 60-80% geschat. In Nederland zijn de aantallen eveneens drastisch gedaald, al lijkt de populatie vanaf de jaren negentig redelijk stabiel.

De veranderingen in landbouw en veeteelt sinds de jaren zeventig zijn sterk ten nadele van de Boerenzwaluw geweest. Verdwijning van kleine boerderijen met schuurtjes en open mestvaalten (belangrijke voedselbron, nu verboden) resulteert in verlies aan nestplaatsen en reductie van het voedselaanbod. Bedrijfsbeëindiging van melkveebedrijven wordt gevolgd door vermindering van het aantal broedparen en afname van de jongenproductie, zelfs indien de gebouwen toegankelijk blijven; afgenomen insectenaantallen door afwezigheid van vee zijn hiervan de oorzaak (MØLLER 2001). De omschakeling naar open ligboxenstallen speelt predatoren als Kerkuil, Steenuil en Ekster en nestverstoorders als Huismus en Spreeuw in de kaart. Daar waar maïs in de stallen aan het vee gevoerd wordt, treedt een sterke toename van Huismussen op. Deze nemen de nesten van Boerenzwaluwen in beslag, stelen nestmateriaal of gooien eieren en jongen uit de nesten. Ook zijn de broedsels in ligboxenstallen gevoeliger voor temperatuurschommelingen, waardoor in koudeperiodes sneller jongensterfte optreedt. De jaarlijkse jongenproductie in kleine broedruimtes is dan ook hoger dan in de moderne ligboxenstallen: gemiddeld 7,1 resp. 6,1 jongen per paar in 1992-2000 (BPN; normale jongenproductie is 6-7,8 jongen per paar, GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1985). Hoewel het relatieve belang van ligboxenstallen als broedplaats voor Boerenzwaluwen ongetwijfeld is toegenomen (80% bezet, gemiddeld vier nesten per bezette locatie, n=209; BPN), moet de totale jongenproductie in Nederland substantieel zijn gedaald. Het is onduidelijk of dit ook voor de jaarlijkse overleving geldt; momenteel bedraagt deze 35-45% voor wijfjes en 40-50% voor mannetjes (BPN).

De toekomst oogt vrij somber. Het aantal boerenbedrijven zal verder slinken en veel voor Boerenzwaluwen waardevolle habitats zullen verloren gaan door bijvoorbeeld verstedelijking. De steeds strengere hygiënische eisen opgelegd aan de boeren door overheid, voedingsindustrie en supermarktketens hebben tot gevolg dat in toenemende mate zwaluwen geweerd zullen worden uit de gebouwen. Het verplichte gebruik van insecticiden in de stallen is eveneens nadelig. Een gezonde populatie heeft voldoende veerkracht om te compenseren voor inzinkingen door grote sterfte in de overwinteringsgebieden. Nu de Nederlandse populatie onder druk staat, is het de vraag of de verminderde jongenproductie dit kan opvangen.

AANTALLEN

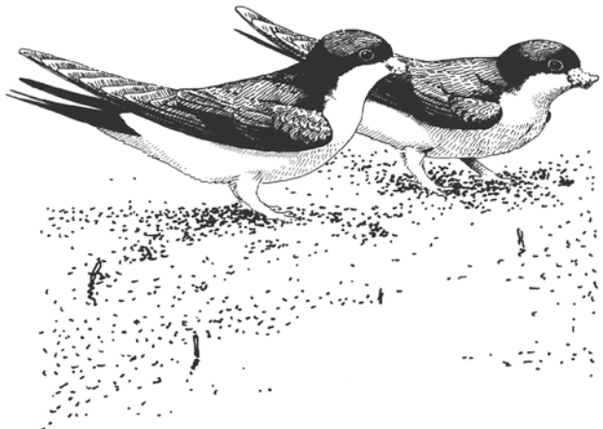
Een schatting op basis van goede recente tellingen is amper te geven. Vermoedelijk bedraagt de stand maximaal 100.000-200.000 paren. Eerdere schattingen kwamen uit tussen 150.000-260.000 paren maar zijn eveneens niet meer dan een ruwe indicatie.

Bennie van den Brink

SUMMARY

Common in agricultural areas with abundant traditional farm buildings. Areas with dairy farming and mixed farming attract larger numbers, whereas large-scale arable land and areas with modern farms (often industrialised cattle-breeding) hold much lower densities. However, field methods used for this atlas are rather inaccurate to assess the abundance in this species. Data from a special Barn Swallow project point at a serious decline since the 1970s, mainly as a result of ongoing modernisation of farm buildings and increased hygienic demands put to farmers. Population size is poorly known, perhaps 100,000-200,000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Huiszwaluw

Delichon urbica

De Huiszwaluw broedt in grote delen van Europa, Azië en Noord-Afrika. In sommige delen van Europa nestelt de soort aan steile rotswanden en klifkusten. In Nederland is hij echter gebonden aan door de mens bewoonde gebieden en is wat dit betreft een specifieke cultuurvolger. De nesten worden gemetseld tegen gebouwen, vooral onder dakgoten of balkons aan boerderijen en woonhuizen, ook wel onder bruggen. In de broedhabitat moet niet alleen nestgelegenheid aanwezig zijn, maar ook geschikt bouwmateriaal en voldoende voedsel in de vorm van vrijvliegende insecten. Huiszwaluwen broeden van mei tot diep in september, vaak min of meer koloniegewijs, en kunnen 1-3 broedsels grootbrengen. De Nederlandse broedvogels overwinteren in tropisch Afrika tot in Zuid-Afrika.

VOORKOMEN

De verspreidingskaart, die aangeeft dat de Huiszwaluw in 84% van de atlasblokken zekere of waarschijnlijke broedvogel is, zal nagenoeg volledig zijn. De aanwezigheid als broedvogel is immers niet moeilijk vast te stellen. Slechts in enkele tientallen blokken bleef deze zwaluw alleen als mogelijke broedvogel te boek staan.

Op het niveau van atlasblokken komt de Huiszwaluw egaal verspreid voor over vrijwel geheel Nederland, met de nadruk op het agrarisch cultuurlandschap. De soort ontbreekt alleen, in de meeste gevallen vanwege onvoldoende nestgelegenheid, op Vlieland, langs de Hollandse duinkust, op de centrale Veluwe en in delen van de Utrechtse Heuvelrug. Voorts vertonen Noord-Groningen en Flevoland hier en daar hiaten. De dichtheden per atlasblok zijn echter lang niet overal even hoog. Atlasblokken met meer dan 100 broedparen komen vooral voor in het Lauwersmeergebied, plaatselijk in Groningen, West-Drenthe, Twente, in de Noordoostpolder, langs de IJsselmeerkust en de Randmeren, hier en daar langs de IJssel, in het noordelijk Deltagebied met aansluitende delen van Noord-Brabant, op Zuid-Beveland, in Zeeuws-Vlaanderen en in het zuidelijk Maasdal. Deze gebieden, met uitzondering van Drenthe en Twente, hebben gemeen dat er veel open water is in de vorm van meren en rivieren; dit zijn waarschijnlijk rijke voedselgebieden. Voorts kennen ze lemige tot kleiige bodems die geschikt nestmateriaal opleveren. In deze goed bezette gebieden komen regelmatig kolonies voor van tientallen tot soms 100 of meer broedparen. Elders, waar de dichtheden veel lager zijn, is dit zeldzaam. In de kernen van grote stedelijke agglomeraties ontbreekt de soort geheel of nagenoeg.

Recente uitschieters met meer dan 150 broedparen per locatie, veelal in kolonies, werden in de atlasperiode vooral vastgesteld in het IJsselmeergebied, bij Makkum (max. 168 paren), Gaast (176), Andijk (192), Enkhuizen (197), Kampen (150), Harderwijk (275), Diermen bij Nijkerk (253), Muiden (262) en plaatselijk in de provincie Flevoland. Ook in het Deltagebied kwamen dergelijke locaties voor, te Anna Jacobapolder (196), IJzendijke (230) en Hoek (176). Elders was dit bijzonder (Loo-Mallem bij Eibergen 160, Renkum Papierfabriek 245).

VERANDERINGEN

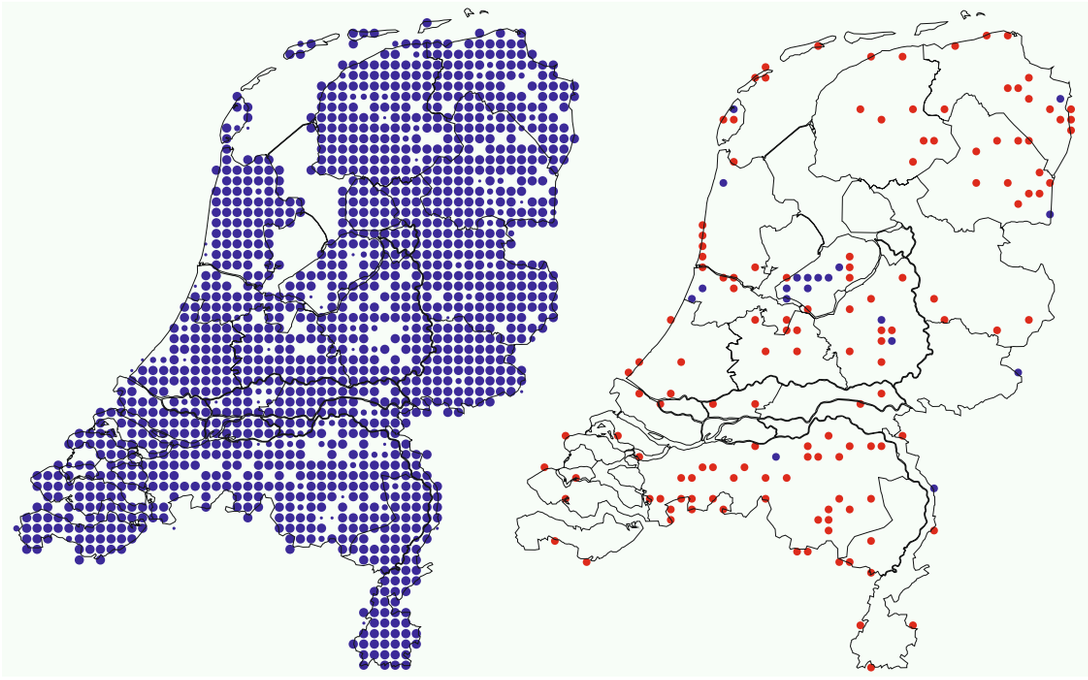
De huidige verspreiding van de Huiszwaluw verschilt weinig van die in 1973-77, al is de soort in meer blokken verdwenen dan verschenen (135 resp. 19). In Zuidelijk Flevoland, waar

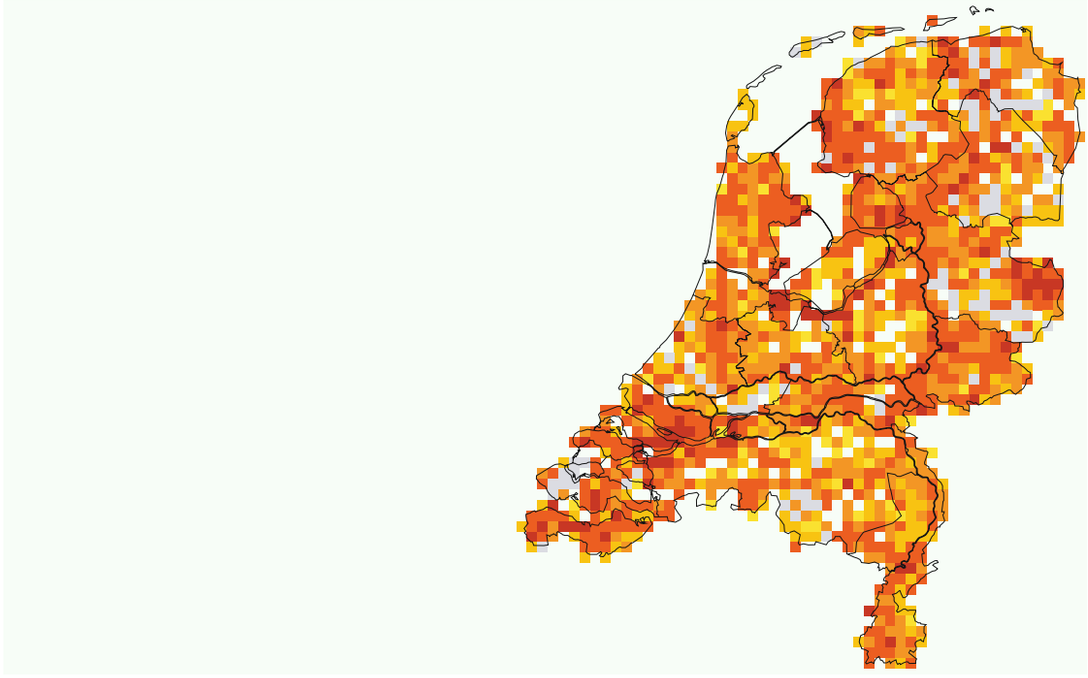
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1436 (86%)
No. of squares
- mogelijk 28 (2%)
  possible
- waarschijnlijk 62 (4%)
  probable
- zeker 1346 (94%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -116 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 135
  disappeared
- verschenen 19
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- geen schatting (6%)
- 1 - 3 (5%)
- 4 - 10 (18%)
- 11 - 25 (26%)
- 26 - 100 (37%)
- 101 - 500 (8%)
- > 500

geschikte broedhabitat ten tijde van de vorige atlas amper voorkwam, wist de soort zich inmiddels te vestigen. Een deel van de overige nieuwe vestigingen kan broedplaatsen betreffen die in 1973-77 niet werden opgemerkt.
Getalsmatig is er veel veranderd in de laatste decennia. Bij vergelijking van tellingen in 1966-69 (PHILIPPONA 1970) en 1989-2000 blijkt een landelijke achteruitgang te hebben plaatsgevonden van 62% of meer. In de vorige atlas wordt een gemiddeld aantal broedparen van 50 per atlasblok gehanteerd; dit was veel te laag ingeschat en moet in werkelijkheid 250-500 hebben bedragen. In 1998-2000 werden gemiddeld 80-100 paren per atlasblok vastgesteld, met in de rijkste blokken 300-400 paren.
Het monitoringonderzoek in 1989-2000 gaf een daling van de aantallen te zien, die waarschijnlijk al begin jaren zeventig begonnen is. Binnen de atlasperiode leverde het jaar 2000 de hoogste aantallen op. De indexgetallen, gebaseerd op steekproefgebieden, bedragen in 1989-2001 achtereenvolgens 88, 100, 89, 94, 94, 83, 77, 79, 75, 81, 79, 84, 78 (LEYS 1999, MET AANVULLINGEN). Niet overal in Nederland is de aantalsontwikkeling overigens gelijk. Zo vond in Noord-Nederland vanaf 1990 een toename plaats, maar in het rivierengebied, de Delta, Noord-Brabant en Limburg een significante afname. In de rest van Nederland schommelen de aantallen of nemen ze af. In vergelijking met 1973-77 komen in de kernen van stedelijke gebieden nauwelijks of geen Huiszwaluwen meer voor. De trend in België lijkt sterk op die in Nederland (COUVREUR & JACOB 1996, WINDIG & FLORUS 1997).
De oorzaken van de afname, die ook uit vele regionale tellingen naar voren komt, zijn niet geheel duidelijk. Goed bouwmateriaal voor de nesten wordt schaarser naarmate boerenerven steeds netter worden bestraat of geasfalteerd. In stedelijk gebied is er voor Huiszwaluwen nauwelijks meer aan nestmateriaal te komen. Sommige huisbewoners steken helaas nog steeds de nesten af vanwege vermeende overlast. Overstekken worden bij voorkeur in de broedtijd geschilderd en tegenwoordig veelal in modieuze donkere kleuren, terwijl de voorkeurskleuren van de Huiszwaluw juist wit, crème en geel zijn. Het is voorts aannemelijk dat ook de voedselsituatie voor de Huiszwaluw is verslechterd, gelet op alleen al de landbouwkundige ontwikkelingen in de afgelopen decennia.

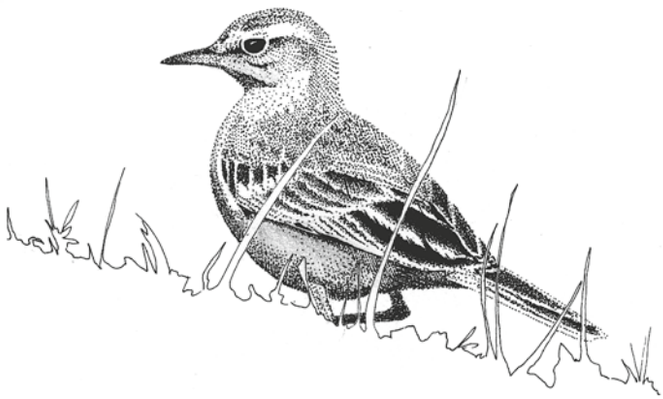
AANTALLEN

Omstreeks 1973-77 werd de Nederlandse broedpopulatie geschat op 77.000 paren, wat beslist veel te laag was. Er moet eerder worden gedacht aan 250.000-450.000 paren. Tellingen en extrapolaties in 1989-93 komen uit op 122.000-138.000 paren en 104.000-115.000 in 1994-97 (LEYS 1998, 1999). In de atlasjaren 1998-2000 zou het, volgens dezelfde methodiek, om 110.000-125.000 paren gaan. De schattingen per atlasblok leveren overigens een lager totaal op van 60.000-80.000 paren.

Herman N. Leys

SUMMARY

Rather uniform distribution, but high densities are clearly associated with the vicinity of larger water bodies, e.g. rivers, Lake IJsselmeer and the Delta area. The species avoids inner-cities. Except for the newly (1968) reclaimed polder Zuidelijk Flevoland, the present distribution corresponds with that in 1973-77. However, numbers have declined by about 60%. Monitoring data suggest an annual 2% overall decline from 1989 onwards, although regional numbers demonstrate large and partly contradicting fluctuations. Extrapolation of census results in 1998-2000 suggests a population of 110,000-125,000 bp (perhaps somewhat overestimated, regarding atlas results, pointing at 60,000-80,000 bp).

Duinpieper

Anthus campestris

Ruim de helft van zijn korte leven brengt de Duinpieper op trek of aan de randen van de Sahara door. De periode van verblijf op de Nederlandse broedplaatsen beslaat tegenwoordig hooguit vier maanden (mei-augustus). Het is een warmteminnende soort die vaak op geëxponeerde plekken zit maar niettemin weinig opvalt. De actieradius op de broedplaatsen is groot, zeker in vergelijking met Graspieper en Boompieper. In gebieden met een lage dichtheid leggen territoriale mannetjes afstanden van 1000-1500 m af, daarbij soms uitgestrekte stukken bos passerend. Dit maakt kwantificering van het aantal paren er niet eenvoudiger op. Nederland vormt, met Denemarken en Zuid-Zweden, de karig bezette noordwestrand van het Europese verspreidingsgebied.

VOORKOMEN

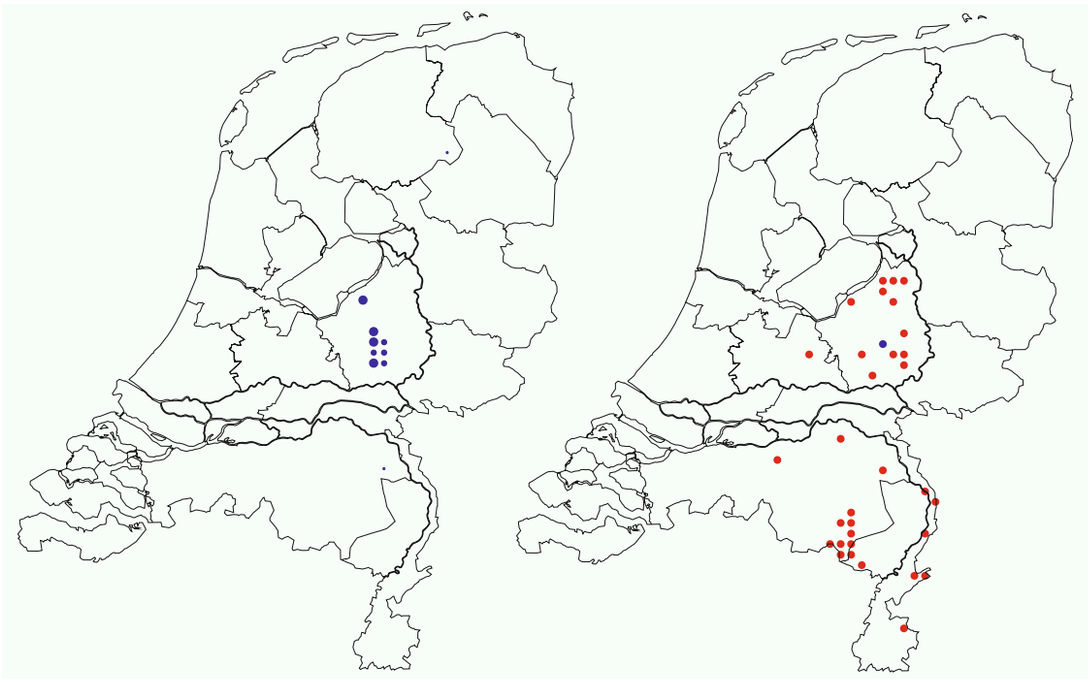
Buiten de Veluwe is het broedvoorkomen volledig opgelost. Solitaire vogels op het Aekingerzand op de grens van Drenthe en Friesland (20 mei 1999) en op zandige heide in de Ullingse Bergen bij Sint Anthonis in Noord-Brabant (29 mei 2000) (K. SCHOLTEN RESP. H. DEN BROK PERS. MED.) doen daar niets aan af.

De huidige verspreiding beperkt zich tot acht atlasblokken op de Veluwe, met het Kootwijkerzand en Harskampse Zand als kerngebied (22, 16 resp. 14 paren in 1998-2000; VAN DIJK ET AL. 2001B, MET AANVULLINGEN). Kleinere aantallen werden gemeld van Hulshorster- en Beekhuizerzand (1-2), Nieuw-Millingse Zand (1 in 1998), Planken Wambuis (1-2), Otterlose Zand (2-3 in 1998-99) en Deelense en Pampelse Zand (2-3). Het betreft zandverstuivingen in verschillende stadia van vastlegging.

Alle huidige broedplaatsen worden gekenmerkt door grofzandige bodems en een trage afbraak van organisch materiaal. De bezette terreinen zijn geaccidenteerd, met een afwisseling van vlakke, zwak golvende en reliëfrijke erosiedelen. Over korte afstand komen grote en kleine hoogteverschillen voor, gemiddeld tussen 1,5 en 10 m boven NAP. Vorm, hoogte en hellingshoeken van de duintjes zorgen tezamen voor een chaotisch stuifzandreliëf met grote dagelijkse schommelingen in temperatuur (KOSTER 1978). De bezette broedplaatsen laten vaak overgangen zien van actief stuifzand via cryptogamen- en buntgrasbegroeiing naar heischrale en gedegenereerde vegetaties, soms grenzend aan grote kaalslagen. Bij een analyse van Kootwijkse territoria in 1989 bleken Duinpiepers een voorkeur te hebben voor open vegetaties met buntgras en zandzegge langs randen van actief stuifzand. Niet alleen waren hier de territoria het kleinst (3-7 ha, bij 12 paren), ook werden er de beste reproductiecijfers gehaald (BIJLSMA 1990B). Op Planken Wambuis daarentegen varieerden de territoria in 1975-77 in omvang gemiddeld van 17,0-27,3 ha per jaar (berekend over 3-5 paren/jaar); de 1-2 resterende paren in de late jaren negentig bestreken echter 43-77 ha (BIJLSMA 1978A, R.G. BIJLSMA ONGEPUBL.). Met het vorderen der jaren, en het afnemen van de lokale populatie van maximaal acht paren in 1975 naar nul in 2001, verminderde geleidelijk het nestsucces van Duinpiepers op Planken Wambuis (reden onbekend).

VERANDERINGEN

Duinpiepers zijn in snel tempo uit Nederland aan het verdwijnen. Uitgaande van de zekere en waarschijnlijke broedvogels waren er in 1998-2000 nog slechts acht atlasblokken

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 10 (1%)
No. of squares
- mogelijk 2 (20%) *possible*
- waarschijnlijk 4 (40%) *probable*
- zeker 4 (40%) *confirmed*

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -31 (-79%)
No. of squares
- verdwenen 32 *disappeared*
- verschenen 1 *new*

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 321 1 - 3 (63%)
- 321 4 - 10 (25%)
- 11 - 25 (13%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

bezet, tegen 39 in 1973-77 (-79%). Daarmee is de afname nog niet ten einde, getuige het feit dat Planken Wambuis in 2001 voor het eerst in vermoedelijk meer dan een eeuw geen territoria meer telde. Daarmee zou het aantal blokken naar zeven zijn gereduceerd.

In vergelijking met 1973-77 is de soort verdwenen uit Utrecht (Leusderheide), Noord-Brabant (Loonse en Drunense Duinen, Lage Heide bij Oss, Strabrechtse Heide, heidevelden en zandverstuivingen ten oosten en zuiden van Budel) en Limburg (De Hamert, omgeving Arcen en Tegelen, Meinweg en Brunssummerheide). Deze ontwikkeling vormt de nasleep van een langlopende afname, die eerder al leidde tot de verdwijning uit Drenthe (VAN DIJK & VAN OS 1982), Zuidoost-Friesland (VAN DER PLOEG ET AL. 1979), Het Gooi (JONKERS ET AL. 1987), de Soesterduinen in Utrecht (ALLEYN ET AL. 1971), het Rijk van Nijmegen (PELLINKHOF 1925), grote delen van de Veluwe (onder meer bij Ermelo, Doornspijkse Heide, Loenermark, Rozendaalse Veld en - Zand, Ginkelse Heide, Wolfhezerheide; HAVERSCHMIDT 1942, FISCHER 1991, LENSINK 1993), zeker tien heidevelden en zandverstuivingen in Noord-Brabant (VAN ERVE ET AL. 1967) en 8-10 gebieden in Limburg (rond 1960 maximaal enkele tientallen paren, naast incidentele gevallen elders; HENS 1965). Deze trend werd in gang gezet door ontginning en bebossing, en krijgt momenteel zijn beslag door vegetatiesuccessie, vergrassing en recreatie. (Her)kolonisatie van abrupt beschikbaar gekomen broedhabitats volgend op volumineuze kaalslag (na stormen in november 1972 en april 1973, of als onderdeel van beheer), grote bosbranden of grootschalig plaggen is van diverse plaatsen in Nederland bekend: Aekingerzand (vergroting zandverstuiving na kaalslag tot 225 ha, halverwege jaren negentig, eenmalig broedgeval in 1997; BIJLSMA 1997), Koningsheide bij Arnhem (1976, 370 ha brandvlakte, herinplant vanaf 1978, 1 paar in 1981; LENSINK 1981), Rozendaalse Veld (na plaggen, 1 territorium in 1987-92; LENSINK 1993) en Kelderbergen op Planken Wambuis (grote kaalslag na storm van 1972, 1974-77 1 paar; BIJLSMA 1981A). Deze vestigingen zijn telkens van korte duur door verplichte herinplant of vegetatiesuccessie. Recente pogingen tot herstel van voorheen geschikte broedhabitats, zoals vergroting van heiden en zandverstuivingen door middel van afgraven, kaalkap of grootscheeps plaggen, worden vaak teniet gedaan door een simultane bevordering van recreatie en massale inzet van grazers als schapen en koeien. Doordat op papier beschermde gebieden geen, onvoldoende of een te coulante controle kennen, staan tal van broedplaatsen onder toenemende recreatiedruk. Dit alles niet zelden geëntameerd en krachtig bevorderd door beherende instanties, gemeentelijke en landelijke overheden, vvv's en andere belangengroepen. De toekomst van Duinpiepers is daarom weinig hoopvol.

AANTALLEN

In paren uitgedrukt werd de stand in Nederland geschat op 75-90 (wellicht 100-150) paren in 1973-77, 50-75 in 1979-85, 40-60 in 1996-97 en 25-30 in 1998-2000. Daarmee is de Duinpieper een van de zeldzaamste broedvogels van ons land geworden.

Rob G. Bijlsma

SUMMARY

During 1998-2000, only eight atlas squares with probable or confirmed breeding pairs were recorded on the Veluwe, each with a substantial area of inland sand dunes and sandy heaths. Similar habitats elsewhere in The Netherlands were successively vacated during the 20th century. Habitat loss is the main determinant of this trend, aggravated by steeply increasing levels of disturbance through recreational activities since the 1970s. Only a single site, Kootwijkerzand-Harskampse Zand on the central Veluwe, held over 15 bp in 1998-2000. The decline from at least 75-90 bp in 1973-77 to 25-30 in 1998-2000 shows the Tawny Pipit to be in danger of extinction.

Boompieper

Anthus trivialis

Als broedvogel bewoont de Boompieper grote delen van Eurazië tot diep in Oost-Siberië. In Europa is het een wijd verbreide soort, met uitzondering van het uiterste noorden, westen en zuiden. De Nederlandse broedvogels overwinteren vermoedelijk in de savannen zuidelijk van de Sahara. Kenmerkend voor de broedhabitat is de combinatie van open ruimte en bomen of struiken. Aan de habitateisen wordt voldaan in een verscheidenheid aan landschappen, van natuurterreinen (heide, hoogveen, duinen) tot bossen (kaalkappen, jonge aanplant, zeer open bos) en cultuurlandschap (wegbeplanting, ruilverkavelingsbosjes). Het nest wordt op de grond tussen de begroeiing verstopt. De soort leeft vooral van insecten die op de grond worden bemachtigd.

VOORKOMEN

In de helft van de atlasblokken zijn Boompiepers aangetroffen. Vanwege het opvallende territoriale gedrag, van april tot in juli, en de doordringende alarmroepjes is het niet lastig om broedgevallen vast te stellen. De enkele tientallen blokken met mogelijke broedgevallen zullen daarom grotendeels late doortrekkers betreffen. In Oost- en Zuid-Nederland is de verspreiding aaneengesloten, op leemtes na in de IJsseldelta, de weidegebieden tussen IJssel en Veluwe, het rivierengebied en het Limburgse Heuvelland. In de kuststrook zijn de duinen tussen Schiermonnikoog en Hoek van Holland goed bezet, die van het Deltagebied wat spaarzamer. De soort ontbreekt in de open landschappen van Noord- en West-Nederland.

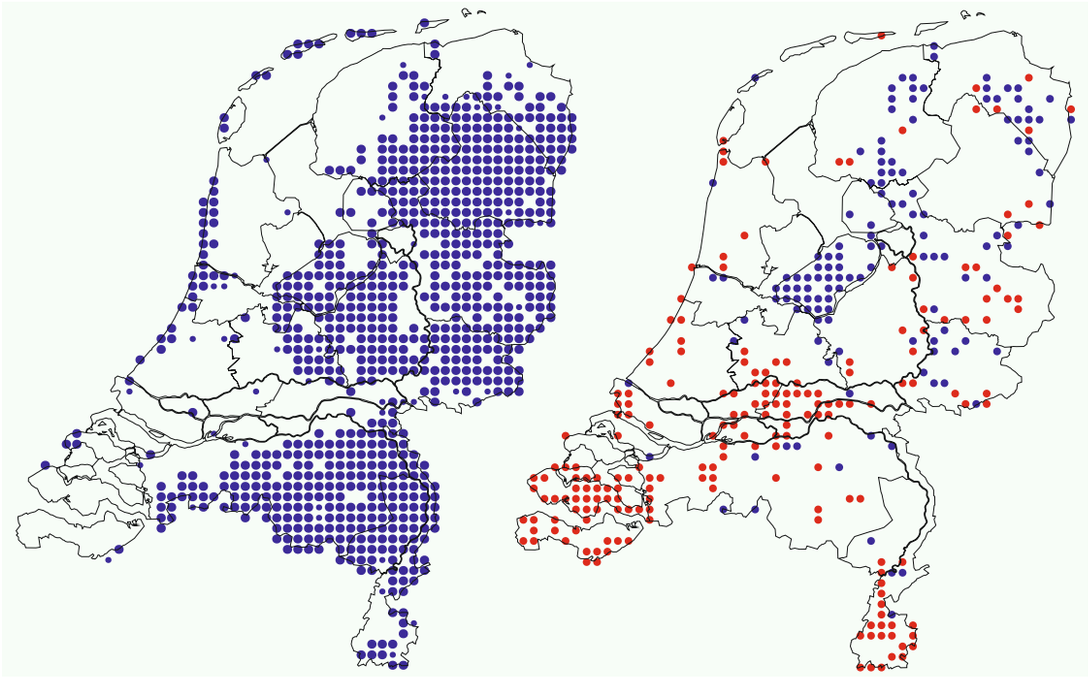
De hoogste relatieve dichtheden worden bereikt op de zandgronden van Drenthe, Zuidoost-Friesland, Westerwolde, de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug, oostelijk Noord-Brabant en Noord- en Midden-Limburg. Ook elders kan de soort talrijk zijn, echter meer plaatselijk, zoals op de Sallandse Heuvelrug, in de Achterhoek en de duinen van Noord-Holland-Noord. Ondanks de evidente voorkeur voor zandgrond wordt laagveen (Noordwest-Overijssel, vooral Weerribben), hoogveen (Bargerveen, Peel) en klei (Zuidelijk Flevoland, vooral Horsterwold) geenszins geschuwd, al moet het niet om kletsnatte bodems gaan. De vegetatiestructuur lijkt meer bepalend te zijn voor vestiging dan de bodemsoort (BIJLSMA ET AL. 2001). In Drenthe bereikt de Boompieper de hoogste dichtheden in bossen met veel open plekken in de vorm van storm- en kapvlakten en heiderestanten; heide en hoogveen worden, mits niet te open, eveneens goed bezet (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Aanzienlijke aantallen komen hier voor op uit de productie genomen, licht begraasde en besloten cultuurlandschappen op de flanken van beekdalen (LOK 1999). Het voor Drenthe geschetste beeld geldt min of meer ook voor de zandgronden van overig Nederland (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). De hoge dichtheid in Noordwest-Overijssel is opmerkelijk. De Boompieper bewoont hier de overgangen van moerasbos naar jaarlijks gemaaide rietlanden en schrale veenmosrietlanden met dopheide, veenbes, veenpluis en andere soorten. In enigszins vergelijkbare habitats in het Utrechts-Hollandse plassengebied ontbreekt de Boompieper nagenoeg. Noordwest-Overijssel sluit aan op het Drentse Plateau, waar een grote populatie is gehuisvest. Zou dit verklaren waarom hier Boompiepers broeden in voor Nederland atypische habitats?

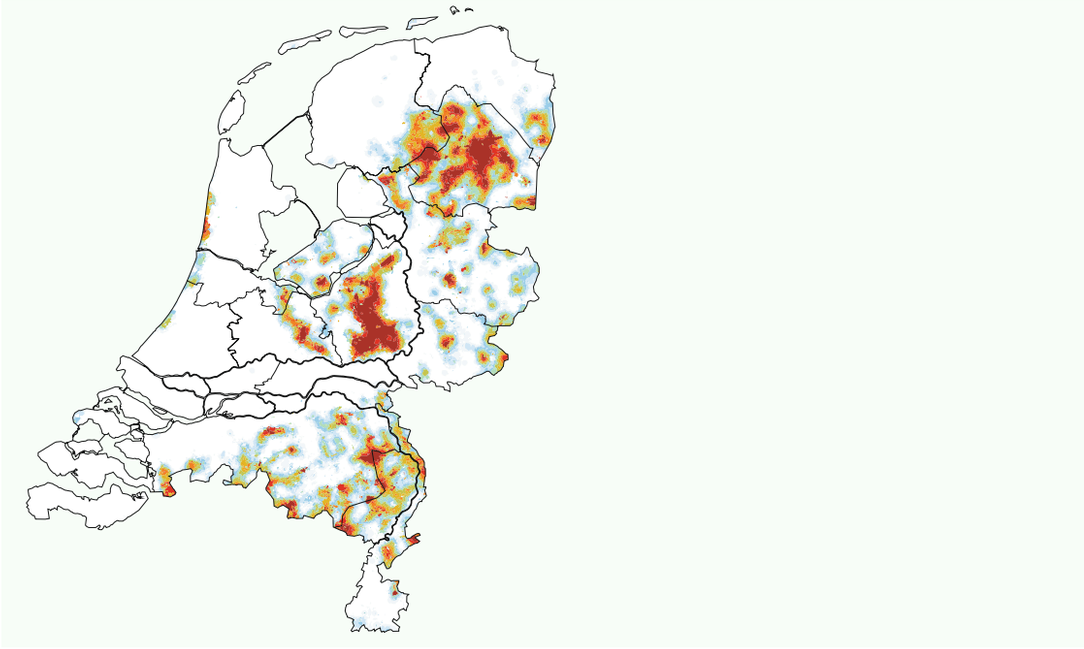
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 842 (50%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  43 (5%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | confirmed
  799 (95%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -68 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 199
  disappeared
- verschenen 131
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Tegenover een dikke 130 atlasblokken waar de Boompieper verscheen, staan er bijna 200 waar hij verdween. Hoewel de soort hier en daar gemist kan zijn, is het verdwijnen uit een aantal gebieden zeker reëel. In het oog springend is het leeglopen van Zeeland en het rivierengebied, inclusief aangrenzende delen van zuidelijk Utrecht en de Biesbosch. Ook in het Limburgse Heuvelland is een gat gevallen vergeleken met 1973-77. In het rivierengebied kwam de soort onder meer voor in hoogstamboomgaarden en grienden, waar gebroed werd in het jaar na de kap (VAN DEN BERGH ET AL. 1979). Hoogstamboomgaarden zijn vrijwel verdwenen en de griendcultuur is nagenoeg ter ziele. De afname in Zeeland hangt samen met verbossing van duinen en het verdwijnen of verruigen van boomdijken; in 1950-90 verdween hier 90% van de populatie (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Ook in Zuid-Limburg verdween de soort uit het cultuurlandschap, waar hij in de jaren zeventig een schaarse broedvogel was. De ontruimde gebieden liggen allemaal op kleiige bodems (zeeklei, rivierklei, löss). Echter, in Zuidelijk en Oostelijk Flevoland wist de soort zich juist succesvol te vestigen (ca. 35 nieuw bezette atlasblokken) in aangelegde bossen op een klei- of zavelbodem. Verder vond uitbreiding plaats in het laagveengebied van Zuid-Friesland en Noordwest-Overijssel (Weerribben minimaal 219 paren in 1999; J. BREDENBEEK PERS. MED.). De enige uitbreiding op zandgrond betreft het houtwallenlandschap van Noordoost-Friesland.

De gekrompen verspreiding in Nederland vindt een parallel in Vlaanderen (WEBSITE INSTITUUT VOOR NATUURBEHOUD), maar hoeft niet te wijzen op een substantiële reductie van de populatie, zoals in Engeland (GIBBONS ET AL. 1993, WEBSITE BTO). Geen van de verlaten gebieden herbergde immers grote aantallen Boompiepers. Bovendien nemen de aantallen in Nederland op de lange termijn bezien toe in bos en heide. In de duinen daalden ze tot medio jaren negentig, waarna licht herstel inzette. Lokaal hebben factoren als kaalkap, herinplant, begrazing en waterpeilverandering vaak rechtstreekse invloed op de aantallen. Zo leidde reservaatvorming met extensief begrazingsbeheer in een Drents beekdal tot een toename van 10 paren in 1994 tot 48 in 1999 (LOK 1999). Te intensieve begrazing kan echter tot een gevoelige afname leiden, zoals op de Brunssummerheide, waar de populatie vanaf 1984 in tien jaar tijd verminderde van 100 naar 27 paren (HUSTINGS 1996A).

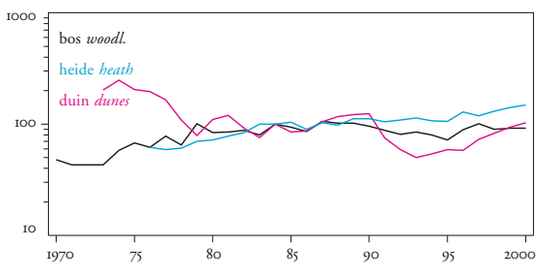
AANTALLEN

De BMP-cijfers en het atlasmateriaal komen uit op 35.000 paren. Dit is te laag, aangezien recente schattingen voor Drenthe, midden en oostelijk Noord-Brabant en Limburg op bijna 20.000 uitkomen. De Nederlandse broedpopulatie in 1998-2000 wordt daarom gesteld op 35.000-45.000 paren. Eerdere schattingen zijn moeilijk vergelijkbaar.

Jan Lok

SUMMARY

Widely distributed over the sandy soils, with relatively high densities in some lower peat moors with shrubs (northwest Overijssel). The species contracted its breeding range in farmland, especially in the Delta (decrease is known for half a century), river area and in the extreme southeast, although only small populations were involved here. Numbers on heath and in (open or newly planted) forests have grown slightly since the 1970s, those in coastal dunes decreased until recently. About 35,000-45,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Graspieper

Anthus pratensis

Het broedgebied van de Graspieper strekt zich uit van Groenland, IJsland en Midden-Frankrijk tot in West-Siberië. De dichtheden binnen Europa zijn het hoogst in de noordelijke helft, waartoe ook Nederland behoort. De Nederlandse broedvogels overwinteren in Zuidwest-Europa en Marokko. De broedhabitat bestaat uit open terrein met lage begroeiing. In ons land bezet de soort zeer uiteenlopende terreintypen: kwelders, gras- en bouwland, vochtige heide, open duinen en met veenmos begroeide moerasgebieden. Het vrouwtje bouwt vanaf april een goed verborgen grondnest, vaak tussen overjarig plantenmateriaal. Verhogingen in de omgeving van het nest, zoals paaltjes en hekken, worden benut als uitkijkpost of beginpunt van de zangvlucht. Het voedsel bestaat uit kleine insecten, larven, rupsen, slakjes en kleine wormen. In het winterhalfjaar eten Graspiepers ook zaden.

VOORKOMEN

Graspiepers komen vrijwel overal in ons land voor. De belangrijkste hiaten in de verspreiding zijn te vinden in de grotere stedelijke agglomeraties en in zwaar beboste gebieden als de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. In de kleinschalige landschappen van Twente, de Achterhoek, oostelijk Noord-Brabant en het Limburgse Heuvelland ontbreekt de soort eveneens veelvuldig. Hier liggen ook de meeste atlasblokken waar alleen mogelijke broedgevallen zijn doorgegeven. Aangezien het vaststellen van waarschijnlijke en zekere broedgevallen bij de Graspieper niet zo moeilijk is, zijn er in deze atlasblokken vermoedelijk doortrekkers meegeteld. De doortrek van Scandinavische broedvogels houdt immers aan tot in mei, wanneer onze eigen broedvogels al eieren of zelfs jongen hebben. De relatieve dichtheidskaart geeft grote verschillen in de talrijkheid aan. Graspiepers hebben duidelijk meer op met het noorden en zuidwesten van ons land dan met de rest. Zowel in de noordelijke zeeklei- en veengebieden als in het zeekleigebied in de Delta worden hoge dichtheden bereikt. Dit geldt ook voor de Waddeneilanden (vooral duinen en kwelders), de noordelijke zandgronden, de Drents-Groningse veenkoloniën en Flevoland. De openheid van het landschap bepaalt hier voor een belangrijk deel de lokale dichtheidsverschillen. Grootschalige open landschappen, zoals in het noorden van Groningen en Friesland, de Wieringermeer en grote delen van het Deltagebied, tonen dan ook een talrijk optreden over grote oppervlaktes. Het voorkomen in het rivierengebied is wat minder uitbundig dan verwacht op grond van de aanwezige open landschappen. Op de hogere zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland is de Graspieper vrij spaarzaam en komt hij vooral voor in weinig verboste heidevelden en hoogveenreservaten, in open beekdalen en jonge ontginningslandschappen.

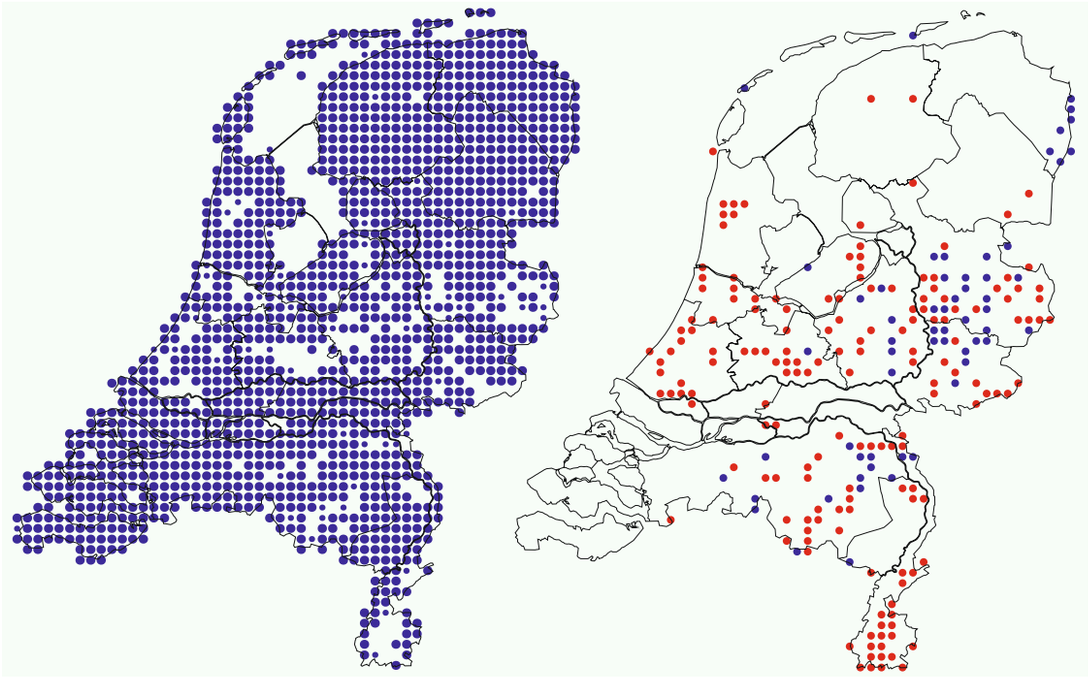
In de vorige broedvogelatlas werd vermeld dat de soort op grasland veel talrijker was dan op bouwland. Deze voorkeur is niet meer geldig. Vergelijk bijvoorbeeld de lage dichtheden in het door grasland gedomineerde Utrechts-Hollands veengebied met die van de akkerbouwgebieden in het noorden en zuidwesten van het land! Veel van de moderne graslanden hebben de Graspieper weinig meer te bieden. Ze worden te vaak gemaaid, hebben een te uniforme grasmat en ontberen reliëf en oneffenheden in het terrein. Een grasmat met veel pollen en bulten is veel aantrekkelijker voor de soort dan een egale raaigrassteppe. In moderne

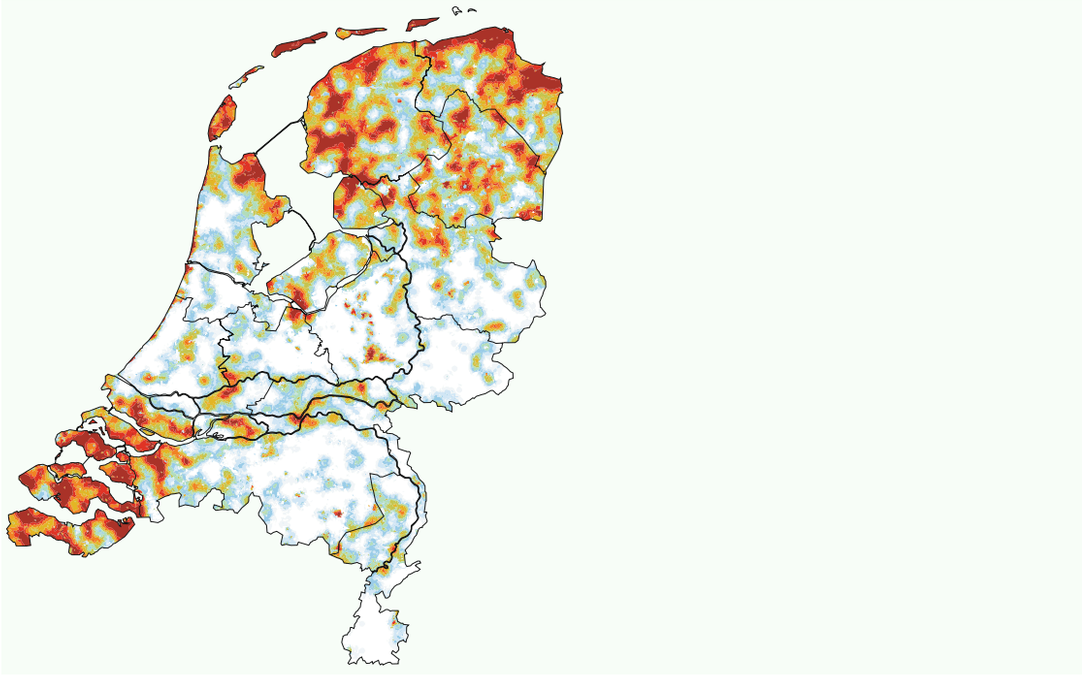
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1481 (88%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 58 (4%)
- waarschijnlijk | zeker *probable | confirmed* 1423 (96%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -105 (-7%)
No. of squares
- verdwenen 164 *disappeared*
- verschenen 59 *new*

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

graslanden broedt de soort dan ook vaak alleen in ruige overhoekjes, langs dijkjes en op vergelijkbare plekken. Overigens zijn niet alle dichtheidsverschillen verklaarbaar die, bijvoorbeeld in het Utrechts-Hollands veengebied, in zowel reservaten als gangbaar graslandgebied worden geconstateerd. In open akkerland broeden Graspiepers vooral in slootkanten (KOKS 1991).

VERANDERINGEN

De veranderingskaart geeft een afgenomen verspreiding te zien in vergelijking met 1973-77. De Graspieper heeft vooral in Oost-, Midden- en Zuid-Nederland terrein verloren. De schijnbare nieuwvestigingen zijn deels aan vollediger onderzoek toe te schrijven.
De afgelopen decennia zijn Graspiepers in ons land gevoelig in aantal afgenomen. De trendgrafiek van de broedpopulatie in graslanden is wat dat betreft alleen geldig voor de wat betere, vogelrijke gebieden die hierin oververtegenwoordigd zijn. Grote delen van het reguliere boerenland zijn immers ongeschikt voor Graspiepers geworden, zoals ook blijkt uit de schrikbarende achteruitgang die in sommige streekavifauna's wordt gemeld (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994, DIJKSEN 1996). Midden jaren tachtig was er een dieptepunt onder invloed van de winter 1984/85, toen ook de Zuid-Europese overwinteringsgebieden door streng winterweer werden getroffen. De toch al kwakkelende populatie kreeg hierdoor een extra klap. Sindsdien is de stand regionaal weer wat hersteld en gestabiliseerd, maar elders verder achteruit gehobbeld, zoals in het midden en oosten van Noord-Brabant (POELMANS & VAN DIERMEN 1997).
Toch is het de Graspieper niet overal slecht vergaan. Op heidevelden, schorren, kwelders en in sommige duingebieden waren de ontwikkelingen gemiddeld wat positiever. Lokaal wordt hier zelfs een toename gemeld (VAN DEN BRINK ET AL. 1996, VERGEER & VAN ZUYLEN 1994, GEELHOED ET AL. 1998). Ten opzichte van de afname op grasland vormt dit vermoedelijk overigens onvoldoende compensatie. De ontwikkeling van de op bouwland broedende vogels is onvoldoende bekend, met uitzondering van Groningen, waar de gemiddelde dichtheid sinds 1989 met de helft afnam (AKKERVOGELMEETNET GRONINGEN, J. VAN 'T HOFF PERS. MED.).

AANTALLEN

De BMP- en atlasgegevens omrekenend, zouden er ruim 74.000 paren in ons land zijn (schatting 70.000-80.000). In 1973-77 werd het aantal broedparen geschat op tenminste 100.000, een aantal dat mogelijk te laag was.

Kees (C.J.) Scharringa

SUMMARY

Occurring in a wide range of habitats and widespread. However, high densities are only recorded in the north and southwest, in open areas with a large proportion of arable land. Less abundant in the river district and in open heaths and moors. A retraction of the breeding range in the east and south of the country coincided with a population decline here. Grassland has lost its status as favoured habitat as breeding opportunities here are presently confined to edges of ditches and dikes. Densities in arable land tend to decline as well, but heaths and coastal habitats like saltmarshes have experienced local increases. Some 70,000-80,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Engelse Kwikstaart

Motacilla flavissima

Het belangrijkste broedgebied van de Engelse Kwikstaart is Midden- en West-Engeland. Sporadisch wordt deze soort ook aangetroffen in Zuidwest-Engeland, Wales en Zuid-Schotland. De Britse populatie omvatte rond 1990 zeker 50.000 paren (GIBBONS ET AL. 1993). In Frankrijk broedt de Engelse Kwikstaart langs de westkust, zuidelijk tot de monding van de Loire. Het gaat hier om 10.000-12.000 paren, waarvan de helft ten noorden van de Somme huist. In Bretagne is het voorkomen tot de kust beperkt, maar in Normandië en verder noordwaarts strekt het broedgebied zich uit tot tientallen kilometers landinwaarts. In Bretagne en Normandië wordt het broedgebied niet gedeeld met Gele Kwikstaarten. Dit is wel het geval in het noordelijke kustgebied, waar het talrijke voorkomen van Engelse Kwikstaarten pas na 1980 werd vastgesteld. Hier worden veel hybriden waargenomen (DUBOIS 2001). Langs de oostelijke kust van de Noordzee broedt de soort jaarlijks in Nederland, op de eilanden van Nedersaksen inclusief Helgoland (1-6 paar per eiland; GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1985), hier en daar in West-Jutland (GRELL 1998) en in Zuid-Noorwegen (10-20 paren; GJERSHAUG ET AL. 1994). In Engeland is het voorkomen beperkt tot vochtige graslanden. Dat geldt ook voor Frankrijk ten zuiden van de Somme. Verder noordwaarts in Frankrijk wordt vooral op akkers gebroed. Engelse Kwikstaarten foerageren evenals Gele Kwikstaarten bij voorkeur in lage vegetatie of op open grond, waarbij ze al rennend en fladderend allerlei insecten (vooral *Diptera*) bemachtigen. De najaarstrek loopt langs de kusten van West-Frankrijk, Noord-Spanje, Portugal en Marokko naar de winterkwartieren in West-Afrika (Senegal, Gambia). De voorjaarstrek vindt oostelijker plaats, deels via Algerije, de Spaanse oostkust en Midden-Frankrijk. In ons land arriveren de vogels van begin april tot half mei, waarbij de hoofdmacht 1-2 weken eerder aankomt dan die van de Gele Kwikstaart (VAN DIJK 1975), net als in Frankrijk (YEATMAN-BERTHELOT & YARRY 1994).

VOORKOMEN

De Engelse Kwikstaart is in 31 atlasblokken aangetroffen. Daarbij ging het slechts in zes blokken om zekere en in twaalf om waarschijnlijke broedgevallen. Vermoedelijk is, meer dan bij veel andere soorten, een aantal broedgevallen niet opgemerkt. Engelse Kwikstaarten broeden bij ons vooral in bij vogelaars weinig geliefde habitat: bollenvelden en akkerbouwgebieden. In dergelijke landschappen is de Gele Kwikstaart vrijwel altijd een talrijke broedvogel. Op gedrag en geluid is de Engelse Kwikstaart niet van de Gele Kwikstaart te onderscheiden. Het vereist dan ook veel geduld en doorzettingsvermogen om elke 'gele' kwikstaart nauwkeurig te bekijken. Beter dan de eerste weken na aankomst, wanneer de mannetjes zingen (maar vaak onregelmatig), leent de maand juni zich voor snelle soortbepaling. Broedparen met grote jongen alarmeren dan langdurig.
Van een aaneengesloten broedgebied is alleen nog sprake in de Bollenstreek tussen Wassenaar en Hillegom. Doorgaans komen hooguit enkele paren per blok voor, met uitzonderingen zoals het bollengebied Lentevreugd bij Wassenaar (6 paren in 2001; TER HAAR 2001) en de Noordzijderpolder bij Noordwijk (8-10 paren). De overige zekere broedgevallen werden gemeld uit Heiloo (bollenveld), de Haarlemmermeer (graanveld) en de Maasvlakte (ruig begroeid zanddepot). Uit het binnenland ontbraken aanwijzingen voor broeden, op waarschijnlijke broedgevallen na bij Urk (2000, in bollenveld; G. VAN DER BENT PERS. MED.) en Lochem (2000; VAN RIJN & VAN HOORN 2001).

VERANDERINGEN

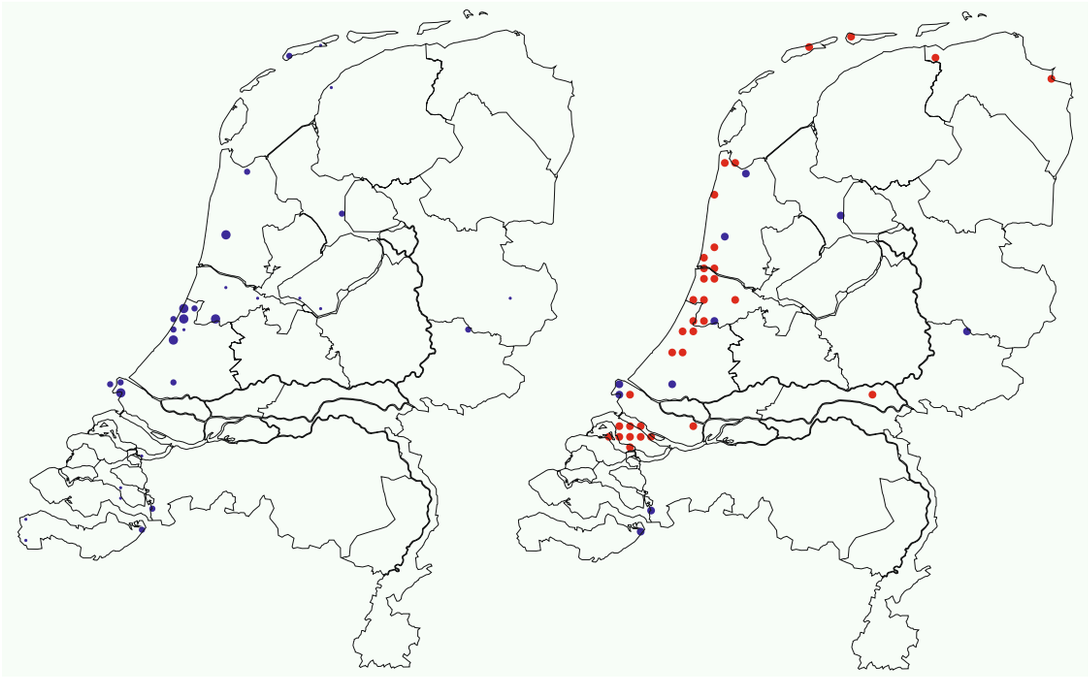
Tot in de jaren zeventig van de 20e eeuw stond de Engelse Kwikstaart bekend als een incidentele broedvogel van West-Nederland. De ontdekking van een populatie van ruim 100 paren in de Bollenstreek tussen Wassenaar en Haarlem leidde tot meer aandacht voor deze soort (VAN DIJK 1975). Eerst vond R. van Poelgeest zo'n 30-35 paren in de met kreken doorsneden akkerbouwgebieden van westelijk

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 31 (2%)
No. of squares
- mogelijk 13 (42%)
  possible
- waarschijnlijk 12 (39%)
  probable
- zeker 6 (19%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -24 (-59%)
No. of squares
- verdwenen 34
  disappeared
- verschenen 10
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (83%)
- 4 - 10 (11%)
- 11 - 25 (6%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

Overflakkee (VOGELWERKGROEP AVIFAUNA WEST-NEDERLAND 1981). Hierna bracht onderzoek in de jaren tachtig in Noord-Holland aan het licht dat de bollenvelden in deze provincie bevolkt werden door tenminste 75-100 paren (RUITENBEEK ET AL. 1990). Broedvogelonderzoek in Zeeland tenslotte leverde een kleine populatie (3-10 paren) op in westelijk Zeeuws-Vlaanderen (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994).

Gelet op het voorgaande bedroeg de stand in de periode 1980-85 zo'n 200-350 paren. Hierna, of al enige jaren eerder, zette een duidelijke afname in. Inventarisaties in de Bollenstreek gaven een afname aan met 40% binnen tien jaar (VAN DIJK & HOEK 1989), hoewel de oppervlakte geschikte broedhabitat nota bene toenam door het omspuiten van graslanden tot bollenvelden. In Noord-Holland werd in de tweede helft van de jaren tachtig hetzelfde geconstateerd. Uit de onderhavige atlas blijkt dat deze achteruitgang onverminderd heeft doorgezet. Van de kerngebieden van weleer is alleen de Bollenstreek tussen Wassenaar en Hillegom nog (spaarzaam) bezet.

De afname in Nederland houdt vermoedelijk verband met de teruglopende aantallen in Engeland. De *Common Birds Census* (CBC) geeft in 1974-99 een daling met 36% aan (THEWLIS ET AL. 2001). In waterrijke gebieden gaat het zelfs om een afname met 81% in 1975-98 (MARCHANT & BEAVEN 2000). De afname is een gevolg van omzetting van grasland in bouwland, drainage van graslanden en intensivering van grondgebruik (GIBBONS ET AL. 1993). Over toe- of afname in Frankrijk is weinig bekend, al wordt de ontdekking van duizenden paren op de akkers van het noordelijke kustgebied toegeschreven aan een reële toename (DUBOIS 2001).

AANTALLEN

De Nederlandse populatie werd in 1973-77 op 150-200 paren geschat, wat vermoedelijk te laag was. In 1998-2000 ging het om 40-80 paren. Ongetwijfeld zijn nogal wat broedgevallen over het hoofd gezien gelet op de specifieke inventarisatieproblemen. Gericht onderzoek in bollenvelden kan vermoedelijk een iets positiever beeld opleveren dan nu uit de atlasgegevens blijkt. Zo leverde intensief onderzoek op bollenland bij Wassenaar (33 uur op 100 ha) zes broedparen op (TER HAAR 2001).

Jelle van Dijk

SUMMARY

Breeding is mainly confined to some bulb-growing areas in the west of the country. As the species is thinly distributed and nests in habitat unattractive to birdwatchers, it may have been slightly underestimated. Nevertheless, it becomes clear that a serious range contraction occurred since the 1970s, when the species was first discovered as a regular (and not accidental) breeding bird in small numbers. The population was probably at its maximum in the early 1980s (200-350 bp); afterwards, numbers declined rapidly (40-80 bp in 1998-2000) without obvious reasons.

Deze soort is gesponsord door: Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk

Gele Kwikstaart

Motacilla flava

Het broedareaal van de Gele Kwikstaart laat zich moeilijk begrenzen maar omvat grote delen van West- en Midden-Europa en het zuiden van Scandinavië. Ten westen (Engelse Kwikstaart), noorden (Noordse Kwikstaart) en (zuid)oosten wordt zijn plaats in meer of mindere mate door andere (onder)soorten bezet. Van de terugmeldingen van in Nederland geringde vogels stamt de helft uit Spanje, Portugal en Marokko. Het overwinteringsgebied ligt in West- en Centraal-Afrika.

VOORKOMEN

In driekwart van de atlasblokken zijn Gele Kwikstaarten aangetroffen. De soort vermijdt alleen stedelijk gebied, aaneengesloten bos en zeer kleinschalig cultuurlandschap. De relatieve dichtheidskaart toont een zwaartepunt van de verspreiding in Groningen (Oldambt, noordelijke kuststrook, veenkoloniën) en Zuidwest-Nederland (Deltagebied en aansluitende kleigebieden Noord-Brabant). Dit weerspiegelt de voorkeur voor open landschappen (VAN 'T HOFF & VAN SCHARENBURG 1992), waarbij de hoogste dichtheden tegenwoordig in open akkergebieden worden bereikt. Buiten Groningen en het Deltagebied zijn noemenswaardige dichtheden voorbehouden aan Friesland (het Hogeland), de veenkoloniale gebieden van Drenthe en Overijssel, de meest open delen van Flevoland, Noord-Holland (droogmakerijen Schermer en Beemster, Wieringermeer, ook West-Friesland), het rivierengebied (met name Land van Altena, Bommelerwaard, Land van Maas en Waal) en de jonge ontginningslandschappen van Noord- en Midden-Limburg. In deze gebieden broedt ook het merendeel van de Nederlandse populatie.

Exemplarisch voor de gebondenheid aan akkerland is de verspreiding in de provincie Groningen (in 1998) waar 97,5% van de Gele Kwikstaarten op akkers en 2,5% in graslanden broedt. In de akkergebieden van deze provincie bedroeg de dichtheid in 1989-98 gemiddeld 16,1 paren per 100 ha, met in de uitgestrekte wintertarwevelden van het Oldambt maxima van 84,5 per 100 ha (AKKERVOGELMEETNET GRONINGEN & J. VAN 'T HOFF ONGEPUBL.). In bouwland op kleigronden zijn de dichtheden significant hoger dan op zandgrond. Deze verschillen hangen direct samen met het gewasaanbod en de aard van het landschap. In de Groningse akkers hangt het voorkomen van de Gele Kwikstaart in positieve zin samen met de openheid van het landschap, de oppervlakte aan wintertarwe en de lengte aan (bermen langs) onverharde wegen. Een negatieve correlatie bestaat er met de gewassen suikerbiet en erwt, en met de lengte aan riet in sloten (VAN SCHARENBURG & VAN 'T HOFF 1990). De soort profiteert in bouwland van akkerrandenbeheer, niet-bespoten graanranden en eenjarig braakgelegde percelen (SEARS 1992, DE SNOO ET AL. 1994). Op braakgelegde akkers is hij het talrijkst op percelen met graan- of koolzaadrestanten (VAN 'T HOFF 1995).

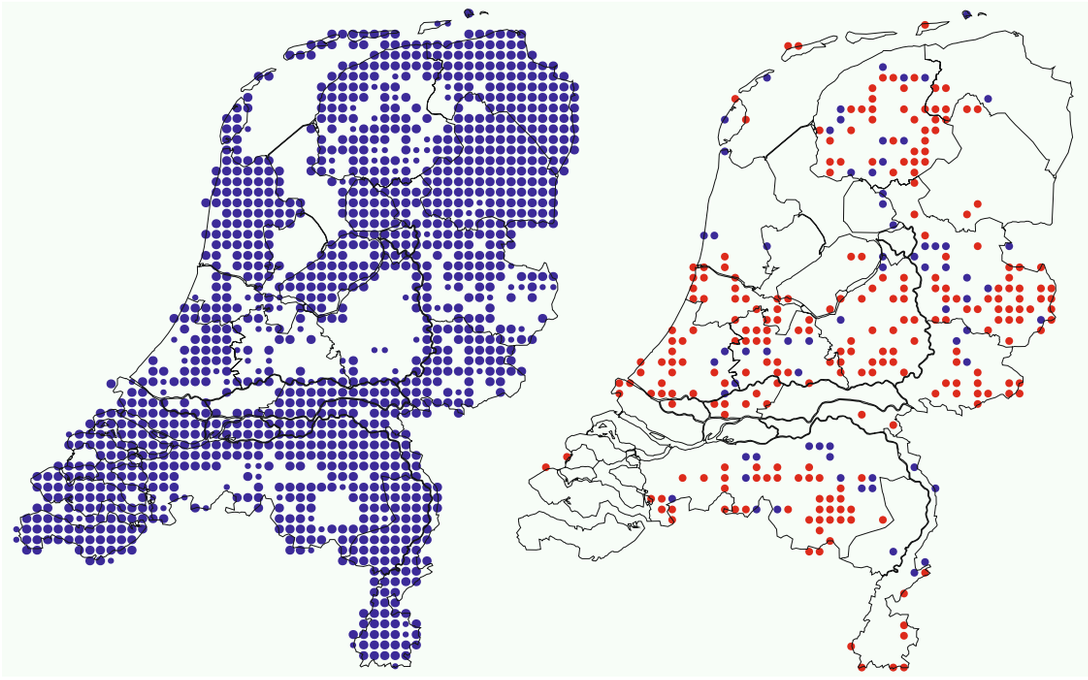
In de meeste graslanden ontbreekt de Gele Kwikstaart tegenwoordig of is hij schaars. In de Groninger graslanden bedroeg de gemiddelde dichtheid in 1998 0,8 territoria per 100 ha, tegen 1,5 in 1989 (K. VAN SCHARENBURG PERS. MED.). Deze schaarste vertaalt zich op de dichtheidskaart in grote witte vlekken in de open graslanden van Friesland, de Kop van Overijssel en het Utrechts-Hollands veenweidegebied. Hoge dichtheden in grasland worden alleen nog bereikt in

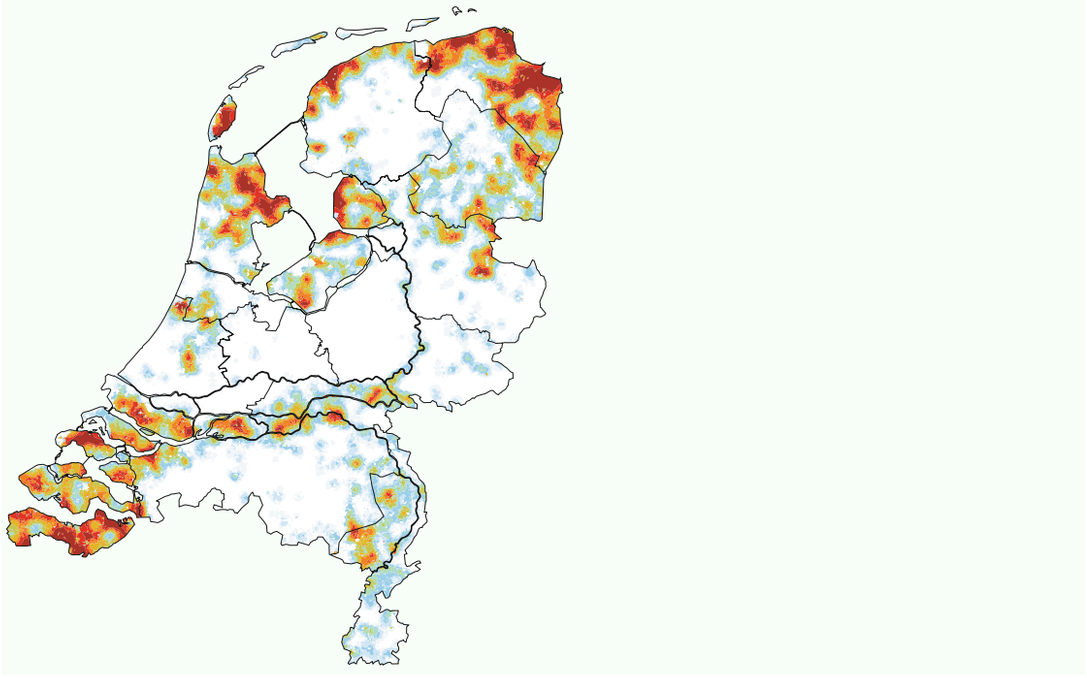
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1287 (77%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  88 (7%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1199 (93%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -182 (-14%)
No. of squares
- verdwenen 250
  disappeared
- verschenen 68
  new

omvangrijke, kruidenrijke graslandreservaten of - maar dan tijdelijk - in sommige natuurontwikkelingsprojecten. Minder verrassend is het nagenoeg ontbreken in de nogal besloten graslanden van de Friese Wouden, het Zuidelijk Westerkwartier in Groningen en de noordpunt van Drenthe. Hetzelfde geldt voor de kleinschalige, veelal gemengde gebieden in grote delen van Midden-, Oost- en Zuid-Nederland.

VERANDERINGEN

Het aantal bezette atlasblokken is sinds de vorige atlasperiode met 14% gedaald. De soort heeft verspreid over het hele land terrein verloren, behalve in de open (akker)gebieden van Groningen, Drenthe, Noord-Holland-Noord, Flevoland, Zuidwest-Nederland, het rivierengebied en Noord- en Midden-Limburg. De achteruitgang vond vooral plaats in de open graslanden en in het kleinschalige cultuurlandschap op de zandgronden.

De neerwaartse spiraal in de graslanden was tijdens de vorige atlasperiode, in 1973-77, al in volle gang. Met vooruitziende blik werd vermoed "dat we Gele Kwikstaarten over enkele jaren alleen nog in reservaten met aangepast graslandbeheer kunnen ontmoeten" (TEIXEIRA 1979). Tussen de jaren zestig en 1984 verdween 50-90% van de in graslanden broedende populatie (HAGEMEIJER ET AL. 1996). Ook de uiterwaarden, lange tijd ware Gele Kwikstaart-bolwerken, gingen grotendeels voor de bijl. Gele Kwikstaarten zijn hier wel nog talrijk in de dynamische en gradiëntrijke oeverstrook en tijdelijk in storingsvegetaties die optreden bij ontgrondingen of wanneer landbouwgrond uit productie genomen wordt. Na invoering van een jaarrond begrazingsbeheer neemt het aantal weer sterk af (FAUNAWERKGROEP GELDERSE POORT 2002). Intensivering van graslandgebruik, verlaging van waterpeil, gebruik van kunstmest en onkruidbestrijdingsmiddelen, opruimen van ruige bermen en andere landschappelijke ingrepen vormen belangrijke oorzaken van de gesignaleerde achteruitgang.

Hoe de aantalsontwikkeling in de akkergebieden sinds de jaren zestig verliep, is moeilijk te achterhalen door het ontbreken van langlopende tellingen hier. De ontwikkeling sinds 1984 lijkt in veel opzichten op die in graslanden (maar meer geprononceerd), met een toename in de tweede helft van de jaren tachtig, een inzinking rond 1989-93, en een hernieuwde toename sindsdien. Vanaf 1996 nemen de aantallen op akkerland verder toe, terwijl die op grasland afnemen.

AANTALLEN

De huidige broedpopulatie wordt op 40.000-50.000 paren geschat, uitgaande van BMP- en atlasmateriaal (46.000). Tussen 1979-85 werd een aantal van 40.000-70.000 paren begroot, terwijl eerdere schattingen te laag waren door het ontbreken van goede tellingen in de open akkergebieden.

Jan van 't Hoff

SUMMARY

Prefers large-scale open arable land on clay, and reaches high densities here (up to 84,5 bp/100 ha) especially in Groningen and in the Delta area. More sparsely distributed over the sandy soils, but may be fairly abundant here in open arable areas as well, e.g. in Drenthe and Overijssel. Being once a core habitat, grassland has lost much of its importance to the species (50-90% decline since the 1970s). Small pockets with noticeable populations only remain in reserves with damp pastures. Long-term trends in arable land are poorly documented, but the available data suggest that numbers here fluctuated in the 1980s and 1990s. The population is estimated at 40,000-50,000 bp in 1998-2000.

Deze soort is gesponsord door: Provincie Groningen

Grote Gele Kwikstaart

Motacilla cinerea

Het broedgebied van de nominaatvorm van de Grote Gele Kwikstaart loopt van het uiterste westen van Europa en Noordwest-Afrika tot Iran. Door de in de broedtijd sterke binding aan natuurlijke, snelstromende beken en rivieren, vertoont het voorkomen in de vlakkere delen van het broedareaal flinke hiaten. Wel vond juist hier gedurende de laatste anderhalve eeuw de nodige uitbreiding plaats, waarbij Nederland vermoedelijk al aan het eind van de 19e eeuw werd gekoloniseerd. Aan het eind van de 20e eeuw schoof de verspreiding in Scandinavië nog steeds in noordelijke richting op. In zijn verspreidingsgebied, met uitzondering van de noordelijke delen, is de Grote Gele Kwikstaart veelal stand- en zwerfvogel. De zuidelijkste overwinteringsgebieden liggen in Noord-Afrika. Onze eigen broedvogels vertonen een toenemend trekgedrag van zuid naar noord binnen Nederland; de indruk bestaat dat broedvogels de laatste jaren in toenemende mate blijven overwinteren. De doortrek van noordelijke vogels voltrekt zich in het voorjaar vooral in maart, aan de kust doorlopend tot in mei. Broedvogels in het binnenland kunnen dan al begonnen zijn aan hun tweede broedsel! De nesten bevinden zich meestal in natuurlijke of kunstmatige holtes en zijn fraai met haren gevoerd. Nestkasten worden met graagte geaccepteerd. De broedtijd loopt van eind maart tot in juli. Twee legsels is de regel, maar het aantal pogingen kan oplopen tot wel vier.

VOORKOMEN

Door de specifieke habitatkeus bleef het broedareaal beperkt tot 118 atlasblokken. In 12 daarvan staat de soort alleen als mogelijke broedvogel op de lijst. De laatste gevallen zullen gewoonlijk betrekking hebben op late doortrek of vroeg uitzwermende jongen. Indien broedend, is de soort immers niet moeilijk vast te stellen. Dit kan ook worden afgeleid uit het hoge percentage (58%) blokken met zekere broedgevallen, zeker wanner we bedenken dat meestal maar enkele paren per blok aanwezig zijn. Het verspreidingsbeeld zal zeker compleet zijn. De Grote Gele Kwikstaart spreekt tot de verbeelding en wordt vrijwel jaarlijks in grote delen van Nederland scherp in de gaten gehouden.

Binnen zijn verspreidingsgebied is de soort nergens talrijk. Meer dan 10 paren per atlasblok is maar drie keer gemeld: omgeving van Delden (Twente), Winterswijk (Achterhoek) en Wittem (Zuid-Limburg). Clusters van blokken met 3-10 paren zien we in Oost-Twente (Dinkeldal), het Winterswijkse bekengebied en Zuid-Limburg. Voorts bezet de soort in lage dichtheden grote delen van Twente, Midden-Limburg (vooral Leudal, Roer en Swalm) en - meer onderbroken - de rand van het Veluwemassief (sprengenbeken, parken Arnhem) en de Noord-Achterhoek. Veel van deze broedplaatsen zijn over reeksen van jaren bezet. De vaak geïsoleerde ligging vormt blijkbaar nauwelijks een probleem. Ringonderzoek in de Achterhoek toonde het bestaan aan van zeer actief zwerfgedrag langs de beken in de nazomer (KWAK 1979). Daarbij zakken ongetwijfeld veel vogels van Belgische en Duitse oorsprong naar ons land af, afkomstig van omvangrijke broedpopulaties waarvan de Nederlandse populatie slechts een bescheiden uitloper vormt. Zekere broedgevallen ver buiten het reguliere broedgebied, zoals in Son (NB) in 1998 en bij Den Oever (NH) in 2000, zijn vaak een incidentele gebeurtenis.

VERANDERINGEN

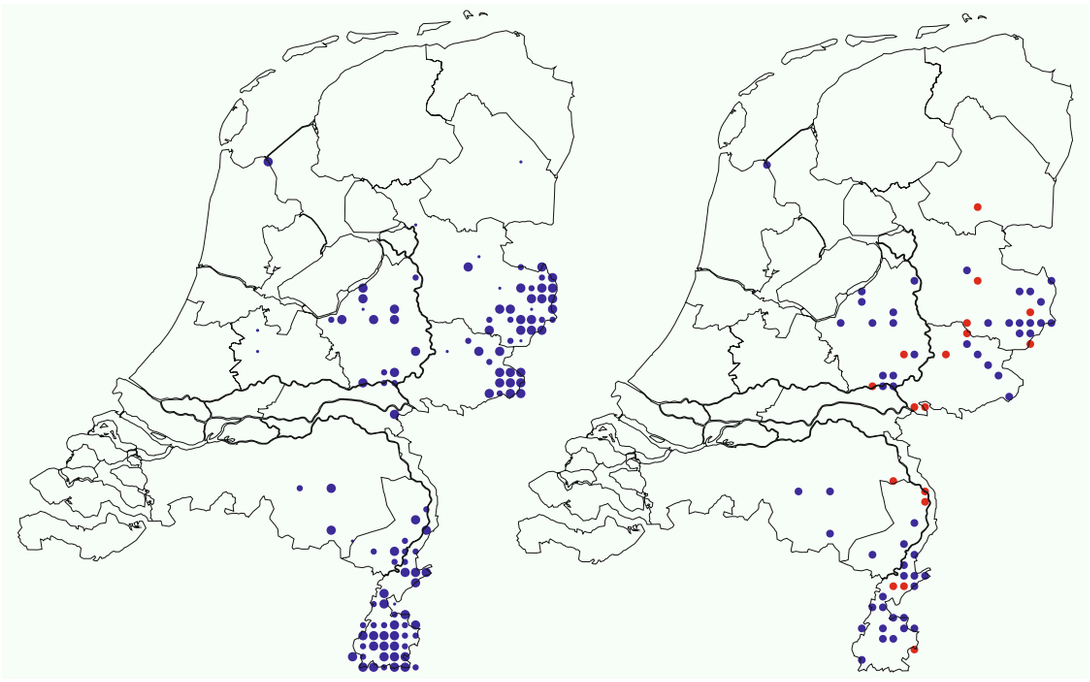
Zo op het eerste gezicht komt de verspreiding goed overeen met die ten tijde van de vorige broedvogelatlas 25 jaar geleden. Toch vonden er wel degelijk enige veranderingen plaats, voornamelijk ten goede. De soort heeft zijn verspreidings-

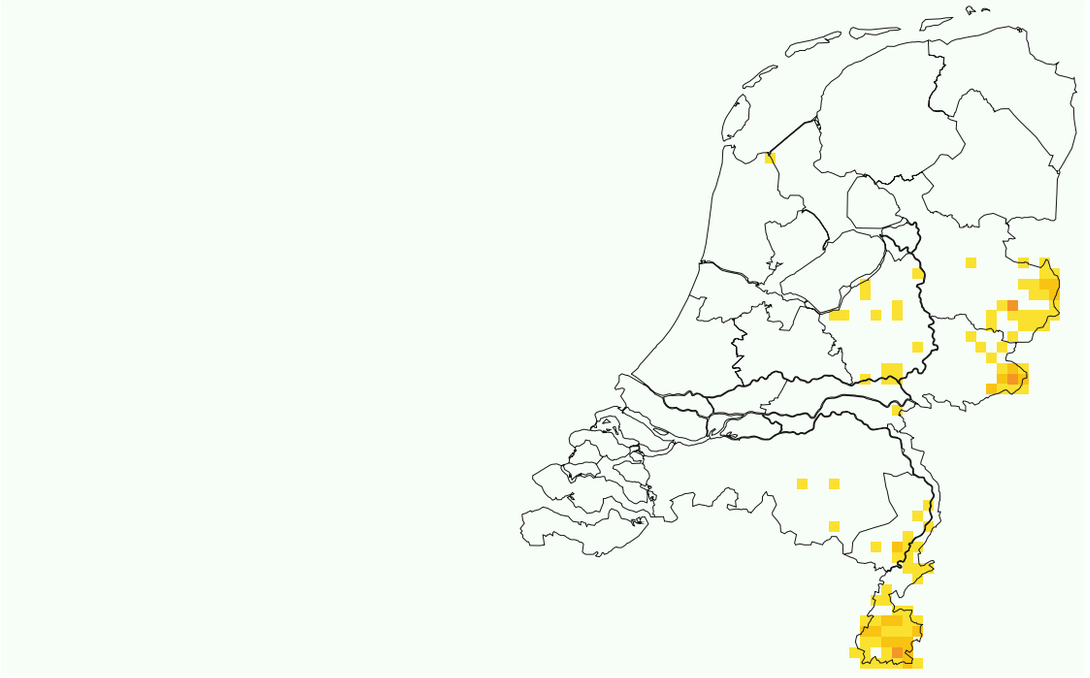
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 118 (7%)
No. of squares
- mogelijk 12 (10%)
  possible
- waarschijnlijk 37 (31%)
  probable
- zeker 69 (58%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +38 (+58%)
No. of squares
- verdwenen 17
  disappeared
- verschenen 55
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (80%)
- 4 - 10 (17%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

gebied in Twente, Midden-Limburg en langs de randen van de Veluwe aanzienlijk uitgebreid. Het gaat hier weliswaar om weinig paren, maar wel om dik 30 nieuw bezette blokken! Ook de minder optimale gebieden van de Achterhoek en Zuid-Limburg kennen nu meer vestigingen. De verlaten blokken vallen daarbij grotendeels weg. In detail is de verspreiding nog sterker veranderd. Het broeden op minder karakteristieke locaties als erven, kanalen, gekanaliseerde beeklopen en zeer kleine beken is beslist toegenomen. Het voorkomen langs de natuurlijke beeklopen is weinig veranderd, al vond plaatselijk (bijvoorbeeld Winterswijk-Oost) juist in dergelijke habitats afname plaats. Over de oorzaken van deze schijnbaar tegenstrijdige ontwikkelingen tasten we in het duister.

De uitbreiding past in het algehele beeld van structurele lichte toename sinds de jaren zeventig (BIJLSMA ET AL. 2001). Inzinkingen worden vooral veroorzaakt door streng winterweer, waarna de populatie doorgaans met enkele tientallen procenten terugvalt. In het Limburgse zijn deze inzinkingen vaak wat minder geprononceerd dan in de noordelijke helft van het land. Toch vertonen de verschillende deelpopulaties vaak opmerkelijke afwijkingen van het gemiddelde beeld. Voorbeelden zijn het tot begin jaren negentig uitblijvende herstel in de Achterhoek na drie strenge winters medio jaren tachtig (VOGELWERKGROEP ZUIDOOST-ACHTERHOEK ONGEPUBL.) en de extreme terugval (afname met 55%) van de Limburgse populatie van 1996 op 1997 (KURSTJENS & BAKKER 1998).

Het blijft boeiend om deze soort in detail te volgen. Naar verwachting gaat de populatie van de Grote Gele Kwikstaart namelijk een goede toekomst tegemoet. Door bij het beheer van beken meer rekening te houden met natuurwaarden en door het herstellen van natuurlijke beeklopen kan het broedareaal in de komende decennia immers nog sterk toenemen. Zorgelijk is evenwel de negatieve ontwikkeling langs sommige natuurlijke beeklopen. Mogelijk staan waterkwaliteit en de daarmee samenhangende macrofauna hier toch te zeer onder druk.

AANTALLEN

In 1998-2000 broedden naar schatting 240-300 paren in Nederland. Zuid-Limburg (130-160 paren), de Oost-Achterhoek (25-35) en Twente (30-50) maakten de hoofdmoot uit. Ten opzichte van de 110-175 paren medio jaren zeventig zijn de aantallen aanzienlijk gestegen.

Robert Kwak

SUMMARY

Mainly confined to natural streams in three areas in the east (Twente, Achterhoek) and southeast (Limburg) of the country. Numbers exceed only rarely 10 bp/square. Since the 1970s a gradual population increase took place, with dips caused by cold winters. The breeding range has expanded somewhat into sub-optimal regions, although habitat preference limits the distribution within The Netherlands rather strictly. Since the mid-1970s numbers have grown from 110-175 bp to 240-300 bp in 1998-2000. Renaturation of streams might result in a further increase.

WATERSCHAP REGGE EN DINKEL

Deze soort is gesponsord door: Waterschap Regge & Dinkel

Witte Kwikstaart

Motacilla alba

In Europa is nauwelijks een plek te vinden waar de Witte Kwikstaart als broedvogel ontbreekt. Hij broedt van hoog tot laag, van nat tot droog en zowel in natuurlijke landschappen als in stedelijk gebied. Echt talrijk is de soort nergens. In Nederland bewoont de Witte Kwikstaart een scala aan landschappen, maar bovenal het platteland met boerderijen, schuren en dorpsranden in de buurt van waterrijke of vochtige plekken. De nesten worden gebouwd in allerlei kunstmatige of natuurlijke spleten, gaten, nissen of holten. Dit maakt vrijwel elk hoekje van Nederland geschikt als broedplaats, ook (kaalkappen in) bossen en vrijwel kale duinen of stuifzanden. Als insecteneter doet de Witte Kwikstaart zich vooral te goed aan vliegen, muggen, kevers, mieren, libellen en vlinders. Het meest worden volwassen insecten rennend, fladderend of in de vlucht gepakt, terwijl modderige plekken en mest op larven en poppen worden onderzocht. Nederlandse Witte Kwikstaarten brengen de winter merendeels door in Zuidwest-Europa en Marokko. Het is onduidelijk of het kleine aantal wintervogels Nederlandse broedvogels betreft. In februari-maart arriveren de eerste vogels weer op de broedplaatsen. Vaak wordt tweemaal per seizoen een broedsel grootgebracht. Late jongen vliegen pas in september uit, juist voordat de massa weer naar het zuiden trekt.

VOORKOMEN

Met 1635 bezette atlasblokken is de Witte Kwikstaart samen met de Wilde Eend de meest verspreide broedvogel van Nederland. De verspreidingskaarten kunnen bogen op een grote volledigheid, want Witte Kwikstaarten maken het de waarnemer niet moeilijk. De maandenlang op hun broedplaats aanwezige kwikstaarten hebben weliswaar een onopvallende zang, maar de kenmerkende tweelettergrepige roep is veelvuldig te horen. Verder gedragen ze zich opvallend door territoriaal of 'zenuwachtig' gedrag, vliegen ze veel heen en weer en zitten ze geregeld op daken, paaltjes of andere verhogingen. Ook reageren ze meestal fel op predatoren, terwijl ouders met jongen veelvuldig en opvallend langs plattelandswegen foerageren.

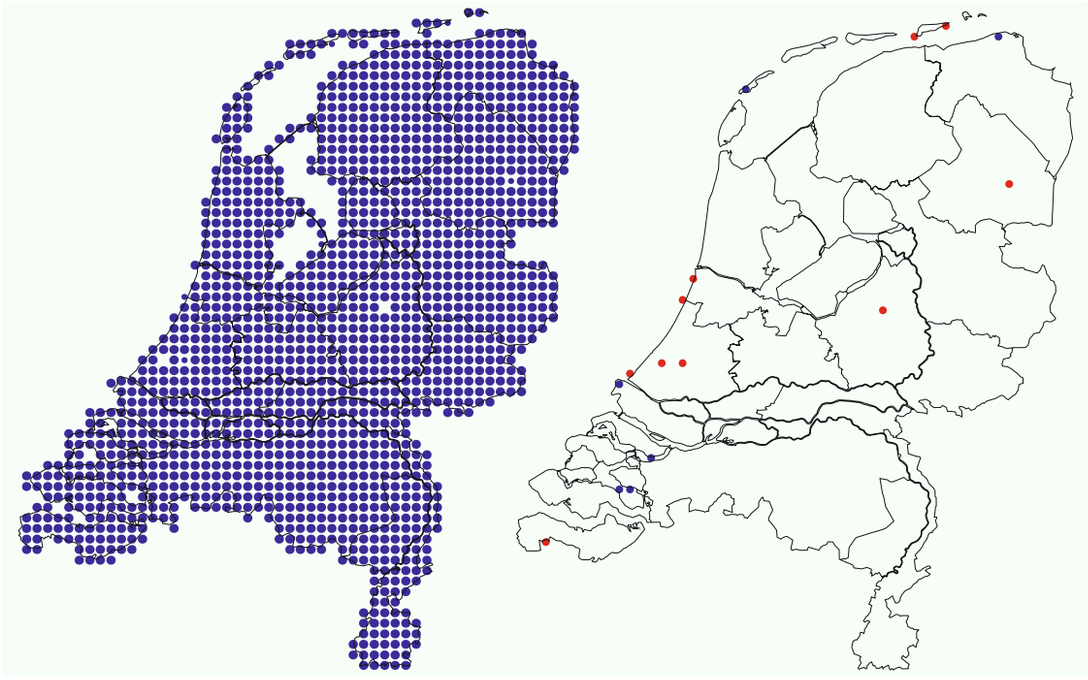
De relatieve dichtheidkaart kleurt het roodst in de door mensen niet al te dichtbevolkte plattelandsgebieden, waar graslanden of gemengde agrarische bedrijfsvoering de boventoon voeren. Volgens BMP-inventarisaties haalt de Witte Kwikstaart in half-open cultuurland met veel oudere boerderijen, erven en kleine dorpen dichtheden tot 10-30 paren per 100 ha. In grote open landschappen met veel akkerbouw is de dichtheid over het algemeen lager of afwisselend hoog en laag, zoals de variatie in relatieve dichtheden aantoont in de Drents-Groningse veenkoloniën, de Bollenstreek, op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden en in Zeeuws-Vlaanderen. In de IJsselmeerpolders is de dichtheid in het algemeen hoog, behalve in de Wieringermeer en de grote natuurgebieden (Oostvaardersplassen). De Witte Kwikstaart is sterk aan menselijke bebouwing en activiteiten gebonden, maar het moet niet te overheersend zijn. Zodra de stedelijke bebouwing al te zeer toeneemt, loopt de dichtheid sterk terug. Op de kaart zijn stedelijke agglomeraties dan ook duidelijk aan te wijzen, zoals Hengelo-Enschede, Utrecht, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem-IJmond, 's-Gravenhage-Delft-Zoetermeer, Rotterdam, Dordrecht, Eindhoven, Sittard-Geleen en Maastricht. Ook in grote bosgebieden is de Witte Kwikstaart dun gezaaid, zoals te zien is aan de lage dichtheden op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. In de duinen is de soort vrij schaars, al is hij op strandvlakten en vrijwel kale duinen op de Waddeneilanden en de Zeeuwse eilanden vaak de enige zangvogel die er broedt.

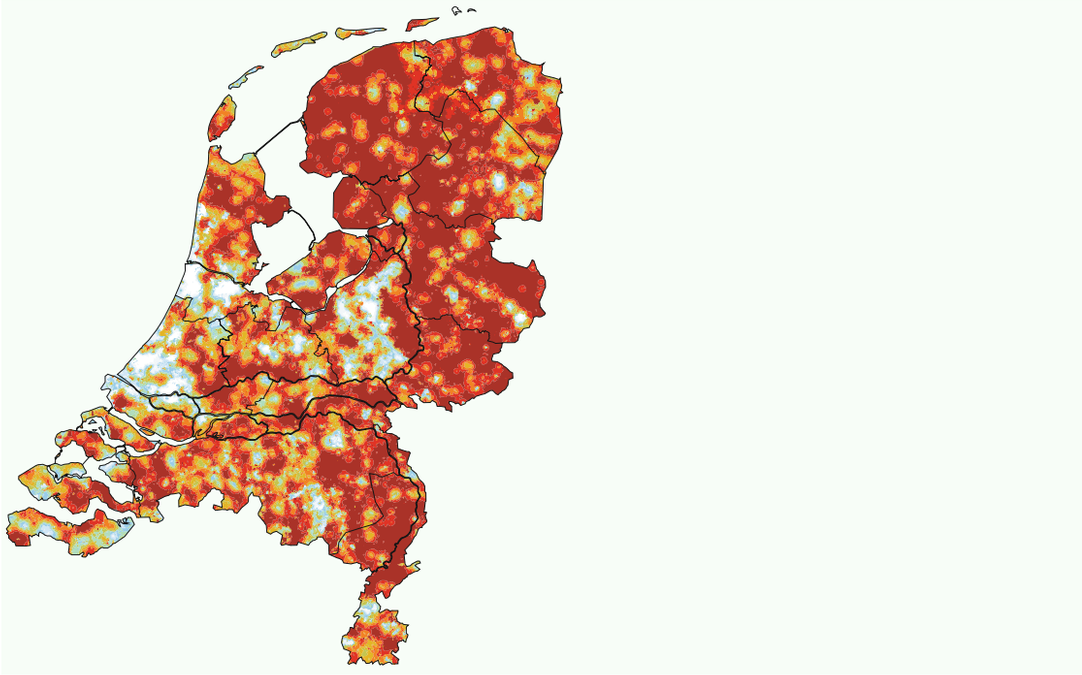
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1635 (98%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  7 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1628 (100%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -4 (0%)
No. of squares
- verdwenen 10
  disappeared
- verschenen 6
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

De verspreiding van de Witte Kwikstaart is tussen 1973-77 en 1998-200 geen spat veranderd. Een minieme winst is geboekt in atlasblokken op de grens van land en water, zoals landaanwinningswerken of recent drooggevallen gronden. In enkele blokken is de Witte Kwikstaart in 1998-2000 niet meer vastgesteld, waaronder de omgeving van de Kroondomeinen op de Veluwe, het enige blok in Nederland met vrijwel 100% bos en slechts enkele gebouwen.

Indexcijfers laten tussen 1970 en 2000 schommelingen zien, waarin zich echter op de lange termijn een licht positieve ontwikkeling laat aflezen in het agrarisch gebied en een negatieve in de duinen. Regionale avifauna's zijn karig met mededelingen over de langjarige aantalsontwikkeling. Een vrijwel gelijkluidende positieve ontwikkeling is vastgesteld in het agrarische landschap van Zuidwest-Drenthe (toename in 1970-1998 van 500 naar 1100 paren; A.J. VAN DIJK ONGEPUBL.) en op Texel (1974-87 van 53 naar 190 paren; DIJKSEN 1996). Integrale inventarisaties van Schiermonnikoog laten afname zien (van 63-92 paren in 1973-1978 naar 48 in 2001; VAN DIJK 1974, KLEMANN 2001). De negatieve trend in de duinen komt ook tot uiting in Zuid-Kennemerland. In de jaren zeventig kwam deze kwikstaart in de duinen tussen Zandvoort en IJmuiden nog verspreid voor, maar thans nauwelijks meer.

De toename in het agrarisch gebied zou kunnen samenhangen met vergroting van het voedselaanbod (mest, kuilvoer) en met uitbreiding van bebouwing en infrastructuur of andere menselijke ingrepen die tot verruiming van het aanbod aan nestplaatsen leiden. De teruggang in de duinen staat vermoedelijk niet los van de vergrassing en verruiging van duinvegetaties (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997), een ontwikkeling waarvan de Witte Kwikstaart als bodemfoerageerder nadeel ondervindt. Misschien dat dit ook een rol speelt op de heide, waar de BMP-index na 1995 in zes jaar tijds is gehalveerd.

AANTALLEN

De atlas- en BMP-gegevens leveren bij deze soort om methodologische redenen geen bruikbare cijfers op. In 1979-85 werd de landelijke populatie, gebaseerd op regionale dichtheidscijfers, geschat op 60.000-120.000 paren. Gezien de lichte toename sindsdien in agrarisch gebied, waar het merendeel van de populatie broedt, wordt aangenomen dat de populatie met ongeveer 15% is toegenomen tot naar schatting 70.000-140.000 paren in 1998-2000.

Arend J. van Dijk

SUMMARY

The most widely distributed breeding bird in The Netherlands (98% of all squares occupied). Densities in mixed farmland are generally high. In very open farmland, especially arable land, and in urban habitat, densities are lower. Population development since the 1970s is slightly positive in farmland (due to increased infrastructure, farm buildings and perhaps food supplies), but negative in coastal dunes (changes in vegetation, caused by atmospheric deposition of nutrients). Population in 1998-2000 is estimated at 70,000-140,000 bp.

Trend (index)

Rouwkwikstaart

Motacilla yarrellii

De Rouwkwikstaart is de Britse tegenhanger van de in ons land talrijke Witte Kwikstaart. In Groot-Brittannië en Ierland broedden rond 1990 resp. 300.000 en 150.000 paren (GIBBONS ET AL. 1993). Elders in Europa is het een zeldzame broedvogel van vooral kustgebieden, zuidelijk tot Noordwest-Frankrijk en noordelijk tot in Scandinavië. In Vlaanderen worden jaarlijks 1-5 paren vastgesteld, meestal mengparen met Witte Kwikstaarten (G. VERMEERSCH PERS. MED.). In het noorden en westen van Denemarken werden in 1993-96 7-8 broedgevallen vastgesteld, waarvan slechts één betrekking had op een zuiver paartje Rouwkwikstaarten (GRELL 1998). Ook in Noorwegen (onregelmatige broedvogel; GJERSHAUG ET AL. 1994), Zweden (jaarlijks 1-5 paren; A. HELLQUIST PERS. MED.) en Noordwest-Duitsland (zeer schaars; GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1985) gaat het vrijwel altijd om mengparen. Britse vogels overwinteren grotendeels in het zuidelijk deel van het broedgebied. Een deel van de populatie trekt naar het zuiden tot in Portugal en Marokko. Er zijn aanwijzingen dat de trek van deze vogels lusvormig is, waardoor in het voorjaar (maart en april), bij een meer oostelijke trekroute, honderden vogels ons land aandoen (MEININGER & WOLF 1995, HUSTINGS & VAN WINDEN 1997).

VOORKOMEN

De herkenning van 'witte kwikstaarten' is vrij complex. In het broedkleed zijn de zwart-witte Rouwkwikstaart-mannetjes eenvoudig te determineren. Volwassen vrouwtjes zijn veel minder duidelijk, maar met enige ervaring wel te herkennen aan hun zwarte stuit en donkere rug die naadloos overgaat in een zwarte kopkap, evenals de roetgrijze flanken en opvallende witte vleugelvlekken. Een probleem vormen sommige vogels in hun tweede kalenderjaar en nakomelingen van mengparen tussen Witte Kwikstaart en Rouwkwikstaart. Zelfs in de hand is het niet altijd mogelijk om alle 'witte kwikstaarten' op soort te determineren (COTTAAR & GEELHOED 1992, COTTAAR 1995, A. HELLQUIST PERS. MED.).

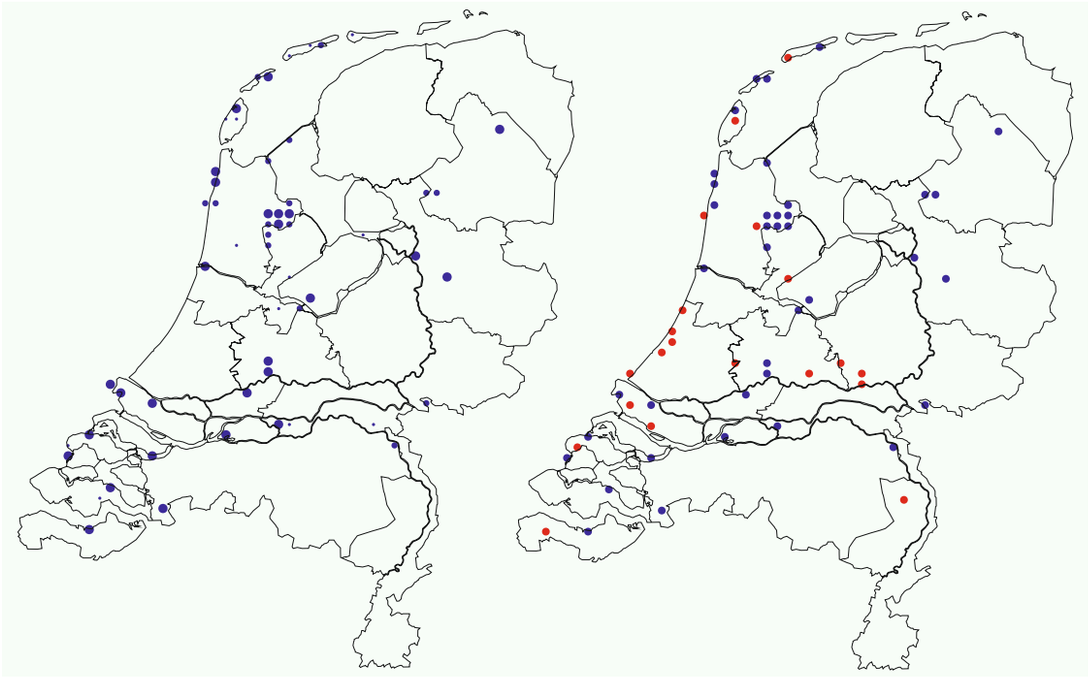
Rouwkwikstaarten zijn in 1998-2000 vastgesteld in 13 atlasblokken als mogelijke en in 43 blokken als waarschijnlijke of zekere broedvogel. Voor zover bekend ging het steeds om een enkel broedpaar per jaar, met uitzondering van twee paren in 1998 op Neeltje Jans in het Deltagebied en in 1999 bij Lutjebroek in Noord-Holland. De meeste vogels broeden in het noordwesten van het land (Noord-Holland, Waddeneilanden) en de overige kustprovincies, wellicht met een uitloper langs de Grote Rivieren het binnenland in. Het zeldzame voorkomen in Hoog-Nederland is reëel. Opvallend is de clustering van negen blokken in de regio Hoorn-Enkhuizen. Hier wordt door enkele waarnemers speciale aandacht aan de soort besteed en blijkt hij op diverse locaties jaarlijks te broeden. Een mooi voorbeeld is een (zuiver) paar dat in 1995-2001 jaarlijks broedde in Lutjebroek en zeker 16 jongen grootbracht (A. ROOBEEK PERS. MED.). In minimaal twee atlasblokken elders in het land zijn Rouwkwikstaarten eveneens verschillende jaren achtereen als broedvogel gesignaleerd.

Slechts een klein deel van de broedgevallen in Nederland betreft zuivere paren. Onder 43 zekere en waarschijnlijke broedgevallen in 1990-2001 waarbij het geslacht van beide partners bekend was, hadden er elf betrekking op uitsluitend Rouwkwikstaarten (26%). Bij mengparen was de man vaak een Rouwkwikstaart (13 van 19 paren, 68%). Mannetjes vallen meer op, zodat broedgevallen waarbij mannen betrokken zijn minder snel over het hoofd worden gezien.

Rouwkwikstaarten kunnen, net als Witte Kwikstaarten, dicht bij menselijke activiteiten broeden, wat ook blijkt uit broedgevallen binnen de atlasperiode in een kas, een kabel-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 56 (3%)
No. of squares
- mogelijk 13 (23%)
  possible
- waarschijnlijk 16 (29%)
  probable
- zeker 27 (48%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +19 (+95%)
No. of squares
- verdwenen 20
  disappeared
- verschenen 39
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

haspel in een vervallen schuurtje, onder de kap van een kantoor, onder een fabrieksdak en op een recreatieterrein. In Groot-Brittannië wordt de helft van de nesten aangetroffen in gaten en holen in stenen muurtjes, bruggen of gebouwen (MASON & LYCZYNSKI 1980).

VERANDERINGEN

Ten opzichte van het onderzoek in 1973-77 valt op dat er nu minder meldingen afkomstig zijn uit Zuid-Holland, speciaal de duinstreek. Uit het noordwesten van het land (Noord-Holland, Waddeneilanden) zijn Rouwkwikstaarten juist wat meer gemeld. Of deze veranderingen ook reële wijzigingen inhouden, is twijfelachtig. In beide atlasperioden zullen broedparen gemist zijn door determinatieproblemen en onvoldoende op de soort gericht onderzoek. Betrekkelijk veel broedgevallen worden gemeld door relatief weinig waarnemers. De activiteiten van dergelijke specialisten hebben een overheersende invloed op het verspreidingsbeeld. De Britse populatie bleef in 1966-99 redelijk stabiel, afgezien van inzinkingen door strenge winters met langere vorstperioden, zoals in 1978/79 en 1981/82 (MARCHANT ET AL. 1990, WEBSITE BTO).

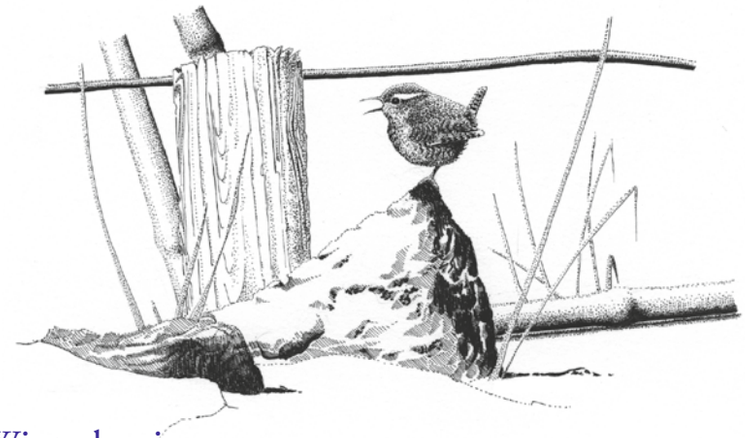
AANTALLEN

Afgaande op het aantal meldingen in de atlasperiode bedraagt de Nederlandse populatie jaarlijks minimaal 20-30 paren. Hoeveel paren gemist worden, is niet in te schatten. Mogelijk is de werkelijke populatie enkele malen groter. De onduidelijkheid over de populatiegrootte van de Rouwkwikstaart in Nederland is met het atlasproject dus niet weggenomen, al is het aannemelijk dat sommige eerdere schattingen (4-10 paren in 1973-77) te laag waren. De gesuggereerde stijging van het aantal broedparen weerspiegelt vermoedelijk alleen een toename van de op deze soort gespitste waarnemers.

Arjan Boele

SUMMARY

As identification of females and hybrids (with White Wagtail) is difficult, the breeding status will be underestimated in national census projects such as this atlas. Although it is true that breeding records are mainly restricted to the northwest of the country (especially coastal areas and Wadden Sea islands), it is obvious that the suggestive distribution patterns are strongly influenced by local specialists. Most breeding records (74% of 43 pairs) refer to mixed pairs. At least 20-30 bp in 1998-2000. No reliable information on trends.

Winterkoning

Troglodytes troglodytes

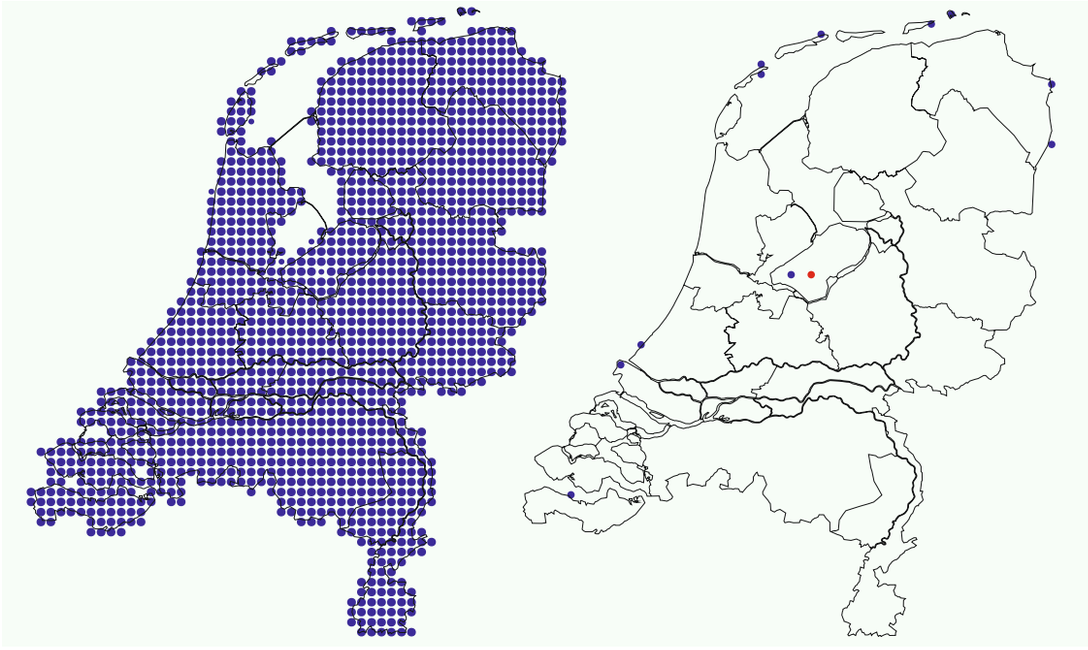
Waar op het noordelijk halfrond de gemiddelde juli-temperatuur 15° C of meer bedraagt, ontbreekt de Winterkoning zelden. In Europa is de soort daarom alleen in het uiterste noorden absent. Hij wordt vrijwel overal aangetroffen waar opgaande begroeiing aanwezig is en vertoont een voorkeur voor structuurrijke bossen met een weelderige ondergroei. Het ronde tot enigszins langwerpige, stevige nest bestaat hoofdzakelijk uit mossen, dorre blaadje, grassen en varens. Het mannetje bouwt verschillende nesten, waarvan er één door het vrouwtje wordt uitverkozen om te broeden. De nestplekken kunnen heggen, boomstronken en dichte struiken omvatten, maar ook oude vogelnesten, nestkasten, boomholten, muurnissen, riet- en houtstapels. Het menu bestaat uit slakjes, wormen, kleine kreeftachtigen, spinnen, duizendpoten en andere insecten en hun larven, poppen en eieren. Soms worden ook bessen gegeten. De Nederlandse Winterkoningen zijn echte standvogels.

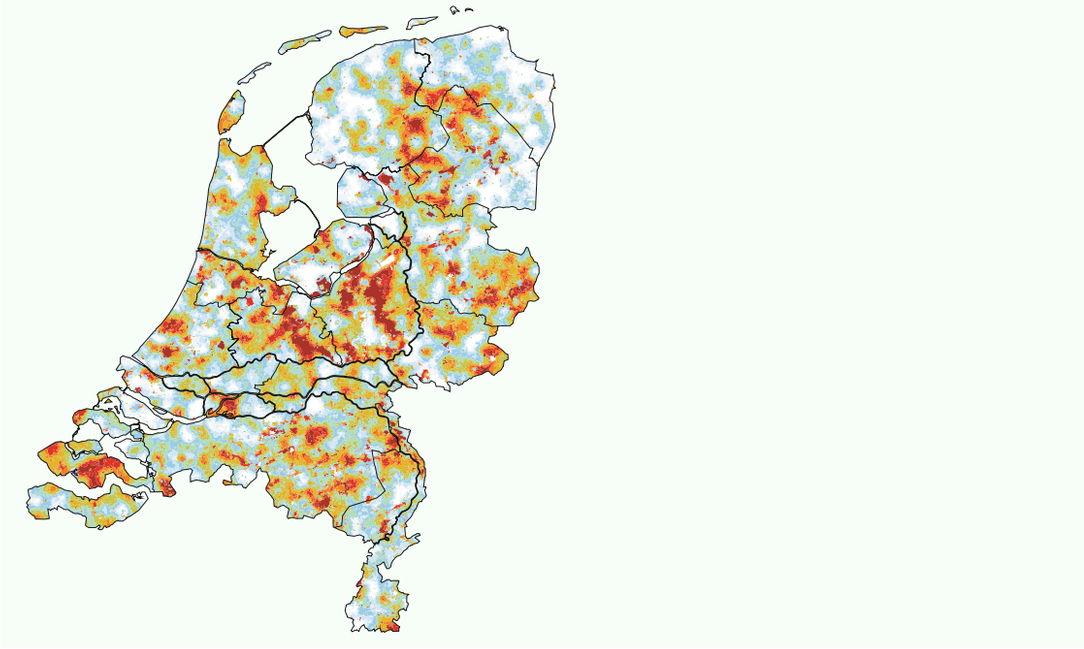
VOORKOMEN

Op plaatsen waar Winterkoningen aanwezig zijn, maken zij dit regelmatig op luidruchtige wijze kenbaar. De soort heeft hierdoor, het hele broedseizoen lang, een hoge trefkans en wordt niet snel over het hoofd gezien. Dit wordt bevestigd door de verspreidingskaart, die een bezetting van bijna alle blokken toont. Witte vlekken bevonden zich slechts op Vlieland (de onbegroeide Vliehors), op de Afsluitdijk, de dijk Enkhuizen-Lelystad en andere locaties waar opgaande begroeiing nagenoeg ontbreekt. Bij beide dijken is de Winterkoning overigens opgerukt tot aan het begin.
Uit de (punt)relatieve dichtheidskaart blijkt dat de soort in de bosrijke streken op de hoge gronden overal talrijk is. Enorme dichtheden worden bereikt in oude loof- of gemengde bossen. Boomrijke villawijken, zoals in Het Gooi, kennen eveneens de door Winterkoningen gewaardeerde structuurvariatie en scoren navenant hoog. In monotone dennenbossen komen, afhankelijk van de aanwezige ondergroei, veel minder of zelfs vrijwel geen Winterkoningen voor. Het cultuurlandschap wordt dichter bewoond naarmate er meer singels, houtwallen, overhoekjes en erfbeplantingen zijn. Op de kaart komen deze nuances overigens, vanwege de gebruikte schaal, niet altijd goed naar voren.
In het lage en bosarme deel van Nederland komen hoge dichtheden wat meer pleksgewijs voor, zoals in het Utrechts-Hollandse veengebied (dichte moerasbossen), op Walcheren en Zuid-Beveland (binnen het Deltagebied het meest kleinschalig) en in de Hollands-Zeeuwse duinen (vooral in dichte struikzones op enigszins vochtige bodems). Zelfs kleine eilanden zijn soms vergeven van de Winterkoningen; een vrijwel met moerasbos dichtgegroeid eiland in het Eemmeer kende een uitzonderlijke dichtheid van 47 paren per 10 ha in 1992 (JONKERS 1993). In zeer open gebieden is de Winterkoning niet talrijk, wat op de kaart onder meer zichtbaar is in de Drents-Groningse veenkoloniën en de zeekleigebieden van Groningen, Friesland, het hart van Oostelijk en Zuidelijk Flevoland en Overflakkee. De Winterkoning komt tot midden in de stadscentra voor, mits er voldoende groen is. Zo broeden in Amsterdam Winterkoningen in de binnentuincomplexen van de grachtengordel; in de dichtbebouwde Jordaan ontbreekt de soort echter (MELCHERS & DAALDER 1996). Stadsuitbreidingen worden langzaam maar zeker gekoloniseerd, al blijft de dichtheid daar veelal laag vanwege de bijzonder kleine tuinen, waar bovendien schuttingen - in plaats van struiken - als afscheiding worden gebruikt.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1628 (97%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  5 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1623 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +10 (+1%)
No. of squares
- verdwenen 1
  disappeared
- verschenen 11
  new

◀◀
Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

De verspreidingskaart vertoont vrijwel geen verschillen met die van 1973-77. De weinige nieuw bezette atlasblokken, vooral op de Waddeneilanden en in het Deltagebied, betreffen merendeels blokken waarvan slechts een klein deel uit land bestaat.

De Nederlandse Winterkoningen doen het op de lange termijn goed, zo blijkt uit de broedvogelgegevens van de afgelopen decennia. In het agrarisch gebied bleef de stand aanvankelijk stabiel, maar nam hij sinds het midden van de jaren tachtig geleidelijk toe. De omschakeling van de vroegere rigoureuze ruilverkavelingen naar moderne landinrichting, met volop aanplant van nieuwe bosjes, begint hier zijn vruchten af te werpen. Langs de kust betekende de verstruiking van het duin een positieve impuls voor de Winterkoning. In moerasgebieden vond een gestage aantalstoename plaats als gevolg van vegetatiesuccessie, waarbij vorming van struwelen en moerasbos gunstig voor de Winterkoning was. De aantallen in loofbos zijn eigenlijk nog het minst veranderd, hoewel het streven naar meer natuurlijke bossen geschikter broedgebied oplevert. De stand is hier vrij stabiel met, net als in andere habitats, sterke schommelingen.

Inzinkingen in het populatieverloop hebben altijd te maken met strenge winters, zeker indien er langdurige sneeuwval of ijzelbedekking is, zoals in 1978/79, 1984/85 en 1995/96. In dergelijke winters kan de populatie landelijk halveren en lokaal zelfs in elkaar storten. Terwijl optimale leefgebieden soms ongeschonden uit de strijd komen, kan de soort vrijwel verdwenen blijken uit marginale habitats. Een klassiek voorbeeld wat dit laatste betreft vormt de Noordvaarder op Terschelling, waar van alle 123 broedparen er na de strenge winter van 1978/79 niet één meer over was; het duurde hier drie jaar voordat zich weer Winterkoningen vestigden (ZWART 1985). In het Spanderswoud bij Hilversum daarentegen, een natuurlijk beheerd bos, zette de opgaande lijn van het aantal zich na de strenge winters van medio jaren tachtig gewoon voort (VAN DER LINDEN 1992).

De recente atlasperiode ondervond weinig invloeden van streng winterweer. De laatste strenge winters (1995/96, in mindere mate ook 1996/97) vielen weliswaar kort voor de atlasperiode, maar de invloed ervan op de populatie was tijdens het veldwerk voor de atlas alweer goeddeels weggewerkt (VAN DIJK ET AL. 2001A).

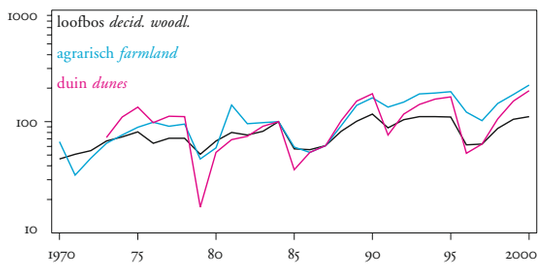
AANTALLEN

Op grond van BMP- en atlasmateriaal zouden er rond 550.000 paren moeten zijn. Met een geschat aantal van 500.000-600.000 broedparen in 1998-2000 schaart de Winterkoning zich in Nederland in de rij van uiterst talrijke broedvogels. Schattingen medio jaren zeventig en begin jaren tachtig kwamen uit op 300.000-400.000 paren.

Dick A. Jonkers

SUMMARY

Very abundant in all wooded areas (highest densities in mature deciduous forest), including urban habitat and small-scale farmland. Hardly any change in breeding distribution since the 1970s, but overall population increase in all landscapes is obvious, especially in sub-optimal habitats like agricultural environment. Severe winters only temporarily interrupted the upward trend. With 500,000-600,000 bp in 1998-2000, the species is one of the commonest breeding birds in The Netherlands. However, numbers may locally be decimated after a severe winter.

Trend (index)

Heggenmus

Prunella modularis

De Heggenmus is een vrijwel exclusieve Europese soort die alleen ontbreekt in het hooggebergte, delen van Rusland en droge gebieden rond de Middellandse Zee. Buiten Europa komt hij alleen voor in Turkije, Iran en - geïntroduceerd - in Nieuw Zeeland. Het nest wordt doorgaans gebouwd in dicht struikgewas, zelden hoger dan 2 m. In het stedelijk gebied worden vaak coniferenhagen benut, net als klimop, berberisstruiken of andere vegetaties die veel dekking geven. De bodem mag in de broedhabitat niet over grotere oppervlakte dichtbegroeid zijn, aangezien Heggenmussen een groot deel van de tijd op de grond foerageren. De vogels zingen vanaf opvallende zangposten, met een voorkeur voor de hogere struiken of boompjes binnen het territorium. Daken, antennes en hekwerken voldoen echter evenzeer. De Nederlandse Heggenmussen zijn standvogels die in de winter gezelschap krijgen van noordelijker broedvogels.

VOORKOMEN

Onder de zangvogels is de Heggenmus een opmerkelijke vertegenwoordiger waarvan het seksuele leven goed is onderzocht. Overspel, veelwijverij en veelmannerij zijn in dichtbevolkte Heggenmus-gebieden schering en inslag (DAVIES 1992). In de Heggenmus-maatschappij is het dus belangrijk om te laten horen dat je er bent. De soort zal hierdoor, en door de dikwijls hoge dichtheid in Nederland, nauwelijks op atlasblokniveau gemist zijn, al kunnen de relatieve dichtheden wat onderschat zijn door onervaren waarnemers.

In 96% van de atlasblokken is de Heggenmus aangetroffen. Daarmee behoort hij tot de meest verspreide soorten van Nederland. Alleen in enkele blokken op de Waddeneilanden en in het open noorden van het land vallen gaten in de verspreiding. Op de relatieve dichtheidskaart komt het geringe voorkomen in het noorden van Friesland en Groningen nog duidelijker naar voren. Ook de magere dichtheden in de rest van de noordelijke provincies, in het centrum van Zuidelijk Flevoland, Waterland, het Groene Hart van Holland en het noordelijk Deltagebied tonen aan dat de Heggenmus zich in zeer open gebieden niet thuis voelt. In het noorden en westen van het land zijn het vooral de natuurgebieden, dorpen en steden die het verspreidingsbeeld kleur geven. De Veluwe daarentegen is weer te besloten; ook grootschalige bosgebieden zijn dus weinig in trek bij de Heggenmus. De soort bereikt in Nederland de hoogste dichtheden in parkachtig landschap, jonge bosaanplant, duinstruwelen, verruigd rietland, kleinschalig cultuurlandschap met veel doornhagen, dorpen en buitenwijken.

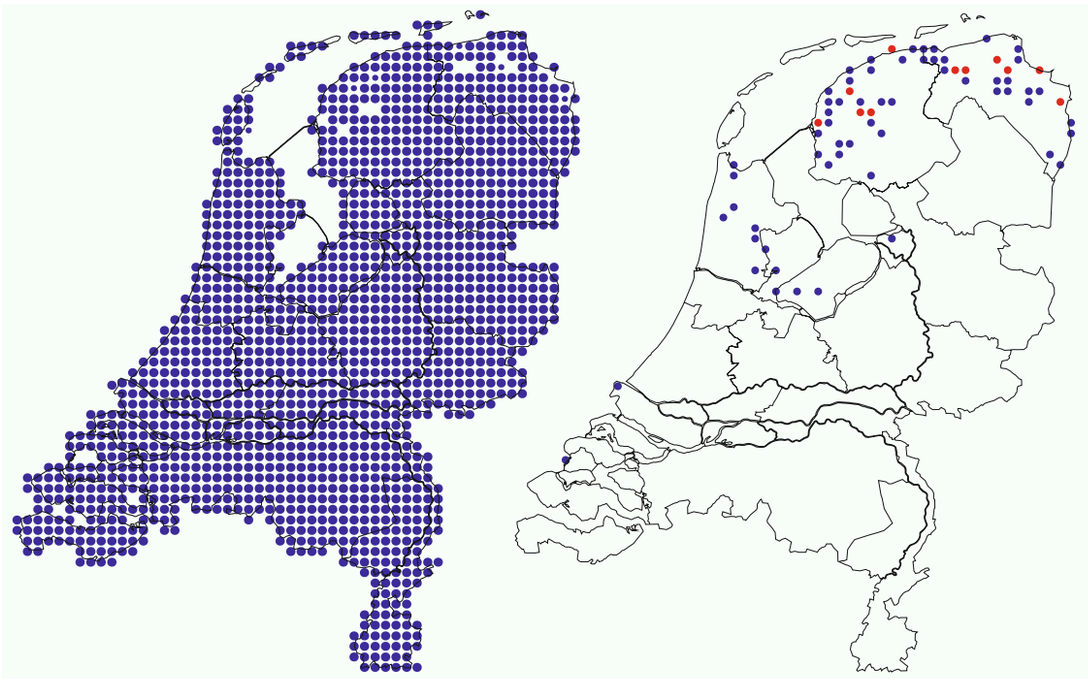
Mag het dan eenvoudig zijn om de soort vast te stellen, in gebieden met hoge dichtheden is het lastig om erachter te komen om hoeveel paren het precies gaat. Met de complexe structuur binnen een populatie, (soms volledig) overlappende territoria, mannetjes die met meerdere zangtypen andere mannetjes en onbedoeld ook inventariseerders voor de gek te houden, is de Heggenmus bij hoge dichtheden een van de lastigst te inventariseren soorten. In regionale avifauna's worden maximale dichtheden genoemd van 40-50 paren per 100 ha, terwijl in natuurgebied zelden meer dan 10 paren per 100 ha worden aangetroffen. Open agrarisch gebied (gewoonlijk minder dan 1 paar/100 ha) scoort nog lager. In het licht van de voetangels en klemmen waarmee het inventarisatiepad is geplaveid, zijn deze getallen niet veel meer dan een indicatie.

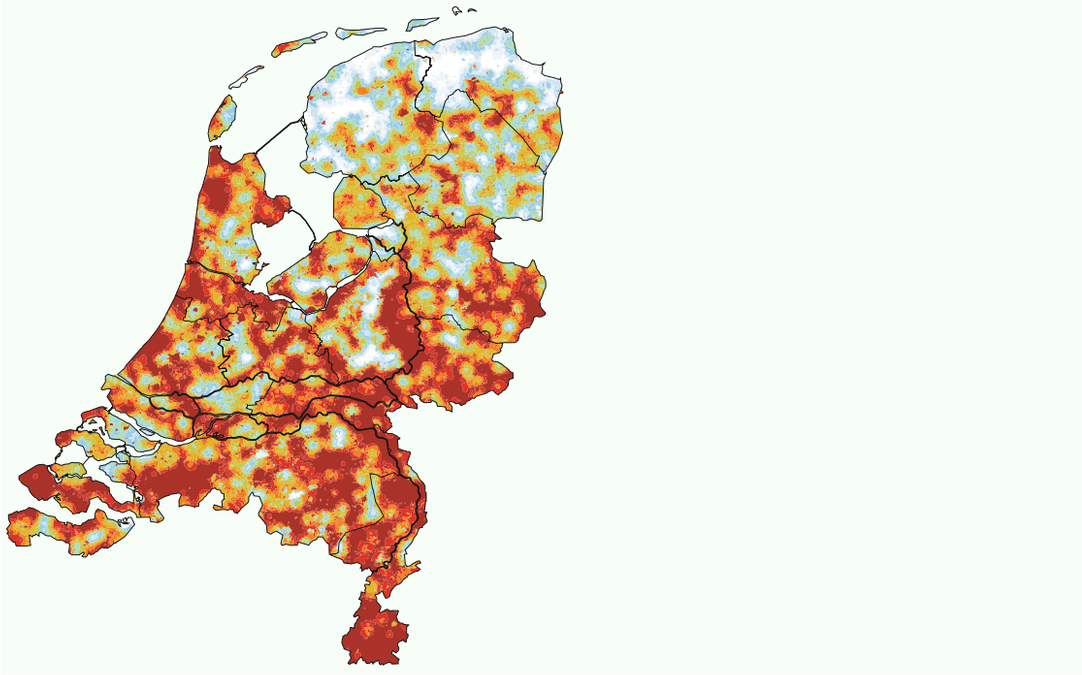
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1611 (96%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 7 (0%)
- waarschijnlijk | zeker *probable | confirmed* 1604 (100%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +48 (+3%)
No. of squares
- verdwenen 11 *disappeared*
- verschenen 59 *new*

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

VERANDERINGEN

Aan het eind van de 19e eeuw was de Heggenmus in Nederland een betrekkelijk schaarse broedvogel met een nogal beperkt verspreidingsgebied. In de eerste decennia van de 20e eeuw zette een snelle populatiegroei in, waarbij de grootschalige aanplant van naaldbos op de zandgronden (ideaal broedgebied op een leeftijd van 5-20 jaren) en de ingebruikneming van stedelijk gebied een belangrijke rol zullen hebben gespeeld. Vermoedelijk was de sterkste groei ten tijde van de vorige atlas alweer voorbij. Gebaseerd op het aantal bezette atlasblokken is de verspreiding sinds de vorige atlas verruimd met een bescheiden 3%. Deze toename vinden we vooral in de noordelijke provincies, waar de aanleg van dichte wegbeplanting en ruim opgezette, groene woonwijken voor nieuwe broedhabitat zorgde. Elders in Nederland zorgde verstedelijking eveneens voor aantalstoename, maar leidde dit niet tot een (op het niveau van atlasblokken) zichtbare verruiming van de verspreiding.
In de meeste lang bezette gebieden lijken de aantallen tegenwoordig te fluctueren zonder duidelijke trend. In jonge parken en groene woonwijken kan de Heggenmus goed uit de voeten, terwijl ook jonge aanplant van fijnspar en kaalkappen zeer in trek zijn. Wanneer dergelijke gebieden echter een zekere wasdom bereiken, worden ze minder geschikt voor Heggenmussen. Deze successie zal veel broedvogelontwikkelingen op kleine schaal verklaren. Het is echter lastig om dit effect te elimineren uit de trendcijfers. Een tijdelijk negatief effect op de populatie kan ontstaan door streng winterweer. Het is niet zozeer de lage temperatuur die de Heggenmus de das omdoet, maar vooral langdurige ijzel of sneeuwbedekking. De strenge winter van 1978/79 leidde dan ook tot een gevoelige inzinking. Het is opmerkelijk dat het herstel na deze winter in de duinen en het agrarisch gebied snel optrad, terwijl in loofbos nog vier matige broedjaren volgden. Verder is de inzinking in 1983-88 in agrarisch gebied opmerkelijk, temeer daar een dal in loofbos en de duinen achterwege bleef. Hoewel deze periode werd gekenmerkt door drie koude tot strenge winters op rij, met in de eerste winter ook veel sneeuwval, vormt het winterweer geen verklaring (de inzinking zette al in vóór de eerste strenge winter in 1984/85).

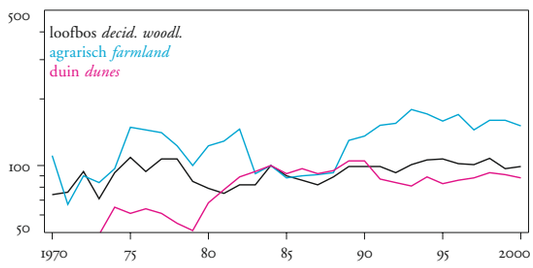
AANTALLEN

Omdat stadsinventarisaties ondervertegenwoordigd zijn in het telmateriaal, komt het berekende aantal van 190.000 paren vrijwel zeker te laag uit. Vermoedelijk waren er in 1998-2000 tenminste 200.000-250.000 paren in Nederland. Medio jaren zeventig en begin jaren tachtig werden schattingen van 125.000-200.000 paren gemaakt.

Ton Eggenhuizen

SUMMARY

Well-distributed over the country, but densities in the northeast are generally rather low. Common garden bird and abundant in small-scale farmland, whereas extensive forests and open farmland are more sparsely populated. Some range expansion since the 1970s occurred in the north of the country, where the species benefited from the increase in suitable habitat. The slow general increase in numbers is hardly interrupted by harsh winters. Estimated population of 200,000-250,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Roodborst

Erithacus rubecula

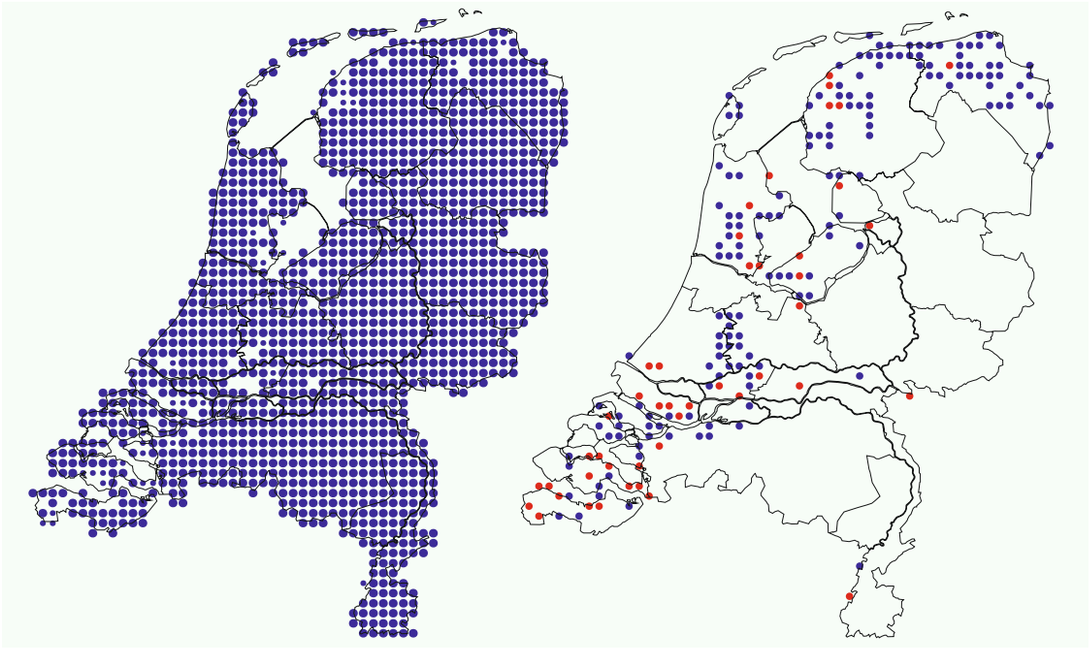
De Roodborst behoort tot de talrijkste broedvogels van Europa; alleen IJsland, de hoog-arctische toendra's, hooggebergten en grote boomloze vlaktes worden gemeden. De Nederlandse broedvogels overwinteren grotendeels van Zuid-Frankrijk tot in Marokko, maar vooral op het Iberisch Schiereiland. De broedhabitat omvat bossen, parken, tuinen en kleinschalig cultuurland met boomgroepen en houtwallen. Insecten vormen de belangrijkste voedselbron, vooral bladhaantjes of snuitkevers en hun larven. Daarnaast staan rupsen en (larven van) vliegen en muggen op het menu. Het kostje wordt bij elkaar gezocht door vanuit een wat hoger punt de omgeving te beloeren of, zoals een Merel, door de vegetatie te scharrelen en bladeren om te kieperen. In de winter wordt het dieet aangevuld met zaden en zijn Roodborsten ook vaste bezoekers van voedertafels.

VOORKOMEN

De broedzekerheidskaart, die een aanwezigheid toont in 91% van de atlasblokken, moet behoorlijk volledig zijn. Het riedeltje van de Roodborst is immers het hele voorjaar te horen, waardoor de soort nauwelijks wordt gemist. In maart willen doortrekkers in het open cultuurland nog wel eens een liedje prevelen, wat de waarnemer in sommige blokken misschien op het verkeerde been heeft gezet.

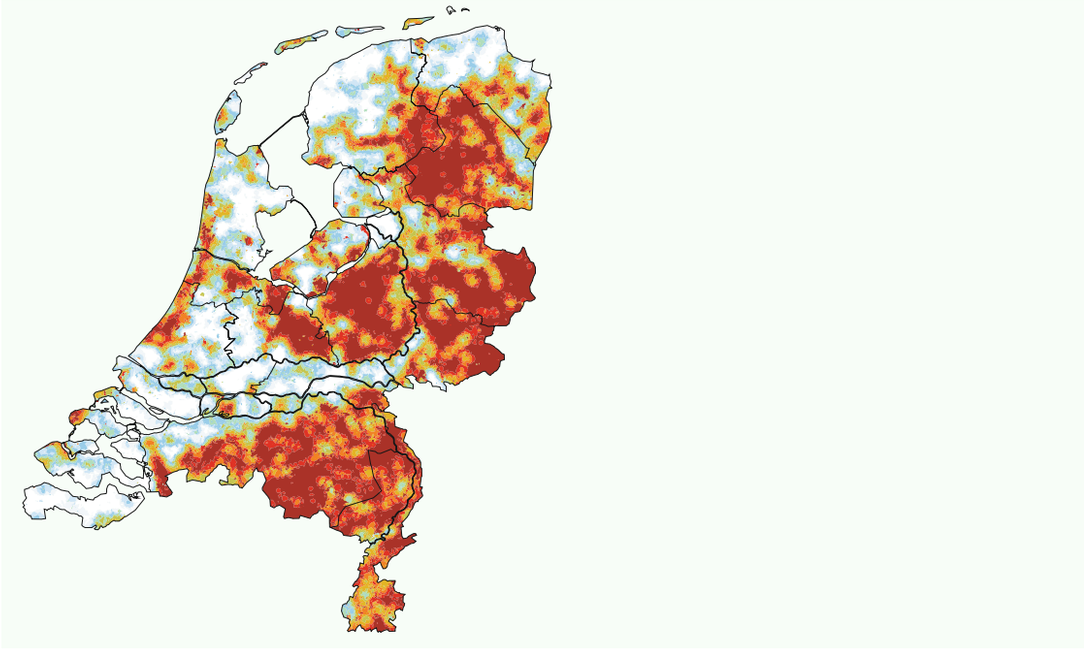
De verspreidingskaart toont alleen leemtes op de Waddeneilanden en lokaal in Laag-Nederland. Op de Waddeneilanden bieden strandvlaktes, kwelders en open duinen geen mogelijkheden tot broeden. In het noorden van het land ontbreken ze voorts in delen van het akkergebied van Noordwest-Friesland, Noord- en Oost-Groningen. In West-Nederland worden gebieden als de Beemster, Waterland, het kassengebied van het Westland en grote delen van de Alblasserwaard-Vijfherenlanden gemeden. In het Deltagebied zijn Roodborsten in alle akkergebieden schaars, aansluitend op een eveneens karige bezetting van het westen van België (DEVILLERS ET AL. 1988). De gebieden waar vrijwel geen Roodborsten broeden hebben gemeen dat bos of grotere boomgroepen met een rijke ondergroei ontbreken. Dit geeft aan dat opgaande bomen en beschutting van struik- en kruidvegetaties van belang zijn voor deze bodembroeder.

De relatieve dichtheidskaart toont een talrijk voorkomen in alle bosrijke streken op de zandgronden en in de duinstreek. De bosgebieden op kleibodems doen daar nauwelijks voor onder. De ligging van jonge polderbossen (Lauwersmeer, Robbenoordbos bij Wieringen, Horsterwold en Reve-Abbert in Flevoland) is dan ook op de kaart terug te vinden. In natte bossen van enige omvang, zoals in de Biesbosch, voelt de Roodborst zich eveneens thuis. Dennenbossen op schrale bodems, vooral op de Veluwe en in Noord-Brabant, hebben vaak nogal lage dichtheden als gevolg van een slecht ontwikkelde ondergroei. Deze nuances in dichtheden zijn op de relatieve dichtheidskaart echter niet terug te vinden; Roodborsten zijn zelfs bij een lage (relatieve) dichtheid nog zo algemeen dat het een huzarenstukje is om ze enkele minuten te ontlopen. Ook in besloten cultuurlandschap zijn volop Roodborsten te vinden, wat in de lage delen van Nederland opvalt in de singellandschappen rond Surhuisterveen (Friesland), Zuidelijk Westerkwartier (Groningen) en Steenwijk-Ruinerwold (Overijssel/Drenthe). In de hoge delen van het land ontbreekt de soort zelden in besloten cultuurland. In de duinstreek wemelt het vooral in het kalkrijke deel (vanaf Schoorl verder zuidwaarts) van de Roodborsten. In steden en dorpen

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1522 (91%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  35 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1487 (98%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +113 (+8%)
No. of squares
- verdwenen 45
  disappeared
- verschenen 158
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

met veel groen zijn Roodborsten eveneens goed vertegenwoordigd. In bosarme provincies kunnen dit zelfs regionale bolwerken zijn. Zo lichten in het geval van Noord-Holland de urbane zones rond Purmerend en Amsterdam/Amstelveen op de kaart rood op.

VERANDERINGEN

In vergelijking met 1973-77 is het broedareaal uitgedijd, al is het bijna exclusief in Laag-Nederland. In het oog springende uitbreidingskernen vinden we in het noorden van Groningen en Friesland, Noord-Holland benoorden het Noordzeekanaal, Zuidelijk Flevoland rond Almere, in het Groene Hart van Holland en in het Deltagebied. De weinige blokken waar Roodborsten verdwenen zijn, liggen overigens eveneens vooral in het Deltagebied; het is onbekend of dit toevallig is.

De opmars in Laag-Nederland is het gevolg van de toename van geschikte broedhabitat in de laatste decennia. Zo is in open agrarisch gebied bos aangeplant en zijn tal van lommerrijke recreatieterreinen aangelegd. Langs veel nieuwe polderwegen werden brede groenstroken aangeplant, vaak bestaande uit es of populier met een dichte ondergroei van meidoorn. Daarnaast is het groen in tuinen en plantsoenen in nieuwbouwwijken ouder en gevarieerder, en daardoor geschikter, geworden als broedhabitat. In Nieuwegein bijvoorbeeld is de lokale populatie Roodborsten daardoor in 20 jaar verzesvoudigd (ABEL ET AL. 1999). Op Walcheren en Schouwen-Duiveland is de broedgelegenheid met het ouder worden van de aanplant rond kreken en andere bosschages toegenomen, nadat deze eerder zwaar te lijden had gehad door toedoen van de stormvloed van 1953 (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994).

De geleidelijke uitbreiding is in de loop van de 20e eeuw begonnen, vermoedelijk als gevolg van grootschalige aanplant van bos. De meeste Waddeneilanden zijn pas rond het midden van de 20e eeuw bezet (BIJLSMA ET AL. 2001). De lange-termijn trends in de duinen, loofbossen en het agrarisch gebied laten al vanaf de jaren zeventig of eerder een persistente toename zien, af en toe onderbroken door strenge winters. Een vergelijkbare lichte toename ten gevolge van (her)bebossing is vastgesteld in Denemarken (GRELL 1998) en plaatselijk in Frankrijk (YEATMAN-BERTHELOT & YARRY 1994).

AANTALLEN

Op grond van het atlasmateriaal en BMP (uitkomend op 360.000 paren, wat vermoedelijk door methodologische problemen te laag is) kan de Nederlandse broedpopulatie rond de eeuwwisseling op 350.000-450.000 paren worden geschat, waarmee de Roodborst tot de talrijkste broedvogels van Nederland behoort. De meest betrouwbare vorige schatting kwam uit op 275.000-375.000 paren in 1979-85.

Rob L. Vogel

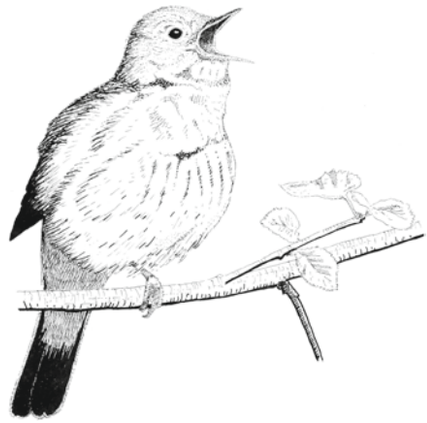
SUMMARY

Absent only in almost treeless areas. Densities are highest in woodland, but differences here between optimal (well-structured deciduous forests) and sub-optimal habitats (coniferous forests on poor sandy soils) are not adequately shown in the relative abundance map because of methodological problems. A range expansion since the 1970s into the lower and more open parts of the west and north of the country coincides with an increase of wooded areas here. Elsewhere, a slow but persistent population increase was recorded in all habitats. Some 350,000-450,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Gerrie Monfils, Vianen

Noordse Nachtegaal

Luscinia luscinia

De Noordse Nachtegaal heeft een meer noordelijke en oostelijke verspreiding dan de tweelingsoort Nachtegaal. In voormalig Oost-Duitsland en vooral in Polen is de soort op veel plaatsen een talrijke verschijning. De soort bezet vochtiger habitats dan de Nachtegaal en komt voor in half-open tot besloten, waterrijke landschappen met vochtig, jong bos met een rijke struik- en kruidlaag. Noordse Nachtegalen trekken vroeg in het najaar in zuidoostelijke richting weg uit Europa om in Oost-Afrika te overwinteren. In mei keert de soort terug in de broedgebieden. In Nederland is de Noordse Nachtegaal een zeldzame soort (tot en met 2000 41 gevallen; VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Hij wordt hooguit enkele keren per jaar waargenomen; het betreft vrijwel steeds zingende vogels in mei-juni die opduiken in de noordelijke helft van Nederland.

VOORKOMEN

In 1998-2000 werden voor enige tijd in geschikte broedhabitat zingende Noordse Nachtegalen vastgesteld bij Diemen (NH) van 18-28 mei 1998, Oostzaan (NH) van 23 mei-28 juni 1998, Ubbergen (GL) van 15 mei-5 juni 1999 en Meerlo-Wanssum (LB) van 13-20 mei 2000. Waarschijnlijk betrof het in alle gevallen ongepaarde mannetjes die 'doorgeschoten' waren tijdens de voorjaarstrek. Toch kunnen dergelijke vogels gepaard raken en met succes broeden, zoals in 1995 bij Zeewolde in Flevoland (VAN BEUSEKOM 2001).

Voor waarnemers die de verschillen met de zang van de Nachtegaal goed kennen, is de soort door zijn zeer luide, vérdragende en opvallende zang niet te missen. Het idee dat de soort nog steeds geen vaste voet aan de grond heeft als broedvogel in Nederland wordt door de atlasresultaten bevestigd, hoewel juist gepaarde vogels nauwelijks zingen en hierdoor een broedgeval aan de aandacht kan ontsnappen.

VERANDERINGEN

De Noordse Nachtegaal werd in de jaren tachtig en negentig vaker waargenomen dan in de jaren zeventig, ten tijde van de vorige broedvogelatlas. Dit reflecteert enerzijds de toename in waarnemers, maar anderzijds ook de uitbreiding van het reguliere Europese broedgebied in noordwestelijke richting. Hierdoor kwam het broedgeval in 1995 niet geheel onverwachts (DRIJFHOUT ET AL. 1978). Omdat dit succesvol was, waren de verwachtingen hooggespannen voor de jaren erna. Het is echter bij dit enkele broedgeval gebleven. Dit neemt niet weg dat het nog steeds goed mogelijk is dat de soort zich in de toekomst definitief als broedvogel zal vestigen, omdat de westwaartse uitbreiding nog steeds aanhoudt (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Hierbij kan de huidige trend naar meer natte natuur de soort in de kaart spelen.

AANTALLEN

In Nederland kan rekening worden gehouden met het jaarlijks verschijnen van een of meer zingende mannetjes, waarbij een broedgeval altijd tot de mogelijkheden behoort.

Ruud van Beusekom

SUMMARY

No evidence for breeding, although territorial males stayed for prolonged periods at four sites in 1998-2000. Despite the increase in records, breeding has only once been assessed (1995, Zuidelijk Flevoland).

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 4 (0%)
No. of squares
- mogelijk 2 (50%)
  possible
- waarschijnlijk 2 (50%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

Deze soort is gesponsord door: Dutch Birding Association

Graspieper
Anthus pratensis
Graspiepers blijken het vooral goed te doen in grootschalig open akkerland. De dichtheden in grasland, in de vorige broedvogelatlas nog de favoriete habitat, steken daar schril bij af.
(zie pagina 324-325)

Paapje
Saxicola rubetra
Structuurrijke grazige vegetaties met een rijk insectenleven zijn van levensbelang voor het Paapje. De atlasresultaten tonen aan dat zulke omstandigheden in het landelijk gebied heden ten dage gewoonlijk ontbreken.
(zie pagina 352-353)

Nachtegaal

Luscinia megarhynchos

Het Euraziatische verspreidingsgebied van de Nachtegaal strekt zich oostelijk uit tot in Rusland en reikt in zuidelijke richting tot aan de Atlas in Noord-Afrika. Nederland vormt, samen met het zuidoosten van Engeland, de noordwestgrens van de Europese verspreiding, waarvan het zwaartepunt rond de Middellandse Zee ligt. In ons land arriveert de hoofdmacht vanaf half april. Doortrek vindt vrijwel niet plaats omdat er ten noorden van ons land amper Nachtegalen broeden. Eind augustus zijn vrijwel alle Nederlandse Nachtegalen op weg naar hun overwinteringsgebieden in de westelijke delen van Midden-Afrika. Het voedsel bestaat uit insecten die op de grond gezocht worden, vooral op een dikke strooisellaag.

VOORKOMEN

Met zijn opvallende zang is de Nachtegaal amper te missen. De verspreiding, die bijna de helft van de atlasblokken omvat, zal daarom goed in kaart zijn gebracht.

De Hollands-Zeeuwse duinen, waar het merendeel van de atlasblokken bezet is, vormen een zwaartepunt binnen de verspreiding. Grootschalige open landschappen, zoals de akkergebieden van Noord- en Zuidwest Nederland en de veenweide- en kleigraslanden van Laag-Nederland, moeten het vrijwel zonder Nachtegalen stellen. Alleen erfbeplanting rond boerderijen en jonge aanplant in bermen, dorpen en buitenwijken oefenen hier voldoende aantrekkingskracht uit voor de soort. In grote aaneengesloten droge bosgebieden broeden gewoonlijk evenmin Nachtegalen, zoals het nagenoeg ontbreken op de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en elders op de zandgronden toont. De strooisellaag hier is doorgaans te zuur ofwel dichtbegroeid met grassen, en daarmee ongeschikt. Het is curieus dat ook de rijk gestructureerde en deels vochtige hellingbossen van Zuid-Limburg (inmiddels) een witte vlek vormen.

Biedt de verspreidingskaart nog een enigszins homogeen beeld, heel anders is het op de relatieve dichtheidskaart. De Hollandse en Zeeuwse duinen, vooral bezuiden Bergen, springen dan direct in het oog. Het ruime aanbod van weelderige struwelen van duindoorn, vlier en meidoorn in combinatie met een dichte kruidenondergroei trekt Nachtegalen onweerstaanbaar aan (VAN OMMERING & VERSTRAEL 1987, RUITENBEEK ET AL. 1990). In de kalkarme duinen ten noorden van Bergen, waar struweelvormers als duindoorn en meidoorn schaarser zijn, ligt de broeddichtheid veel lager. Op de Waddeneilanden herbergen alleen de wat vochtiger duinen, zoals op de westpunt van Ameland en Schiermonnikoog, aanzienlijke aantallen. De Biesbosch is het enige gebied waarvan de dichtheid zich kan meten met de Hollands-Zeeuwse duinen. Het verwaarlozen van de griendcultuur leidde hier tot de ontwikkeling van vochtige wilgenbossen met een haast ondoordringbare ondergroei van brandnetels en kleefkruid, waaronder de op de bodem foeragerende Nachtegaal echter goed uit de voeten kan (MEIJER 1995).

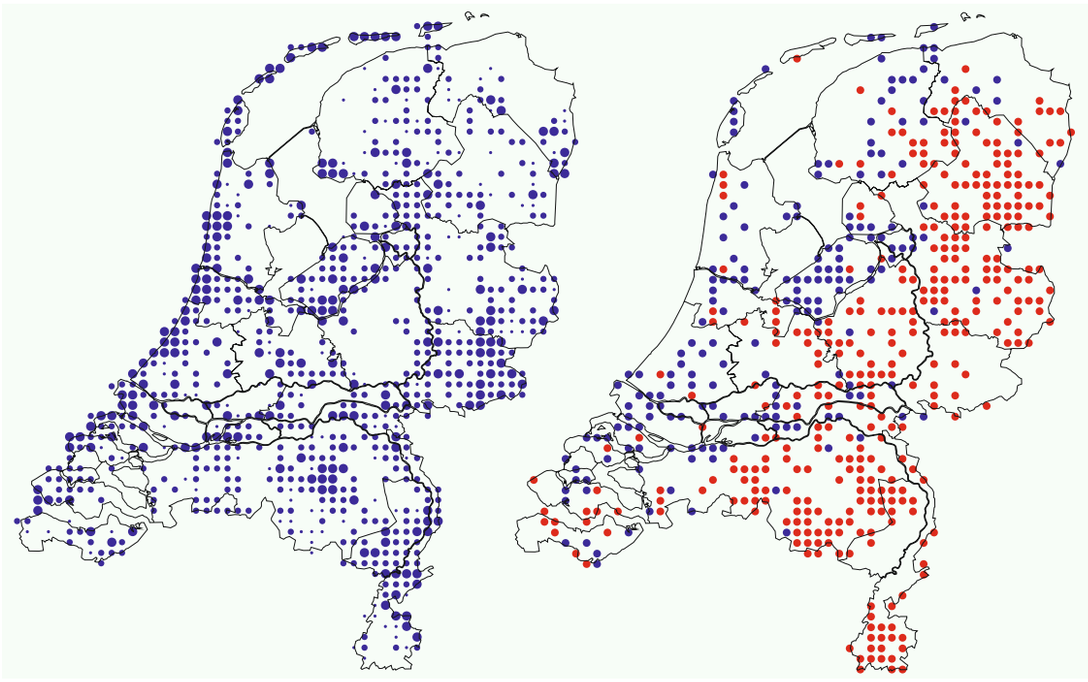
Op de hogere zandgronden is de dichtheid laag, met lokaal gunstige uitzonderingen in broekbos, populierenbos of ander loofbos met een hoge grondwaterstand zoals in het Aaltense Goor in de Achterhoek, hier en daar in de Meierij (Noord-Brabant) en in Midden-Limburg (omgeving Weert en Susteren). Het voorkomen langs de Grote Rivieren is mager, met uitzondering van de Gelderse Poort (wilgenstruweel in kleiputten) en hier en daar op landgoedbossen.

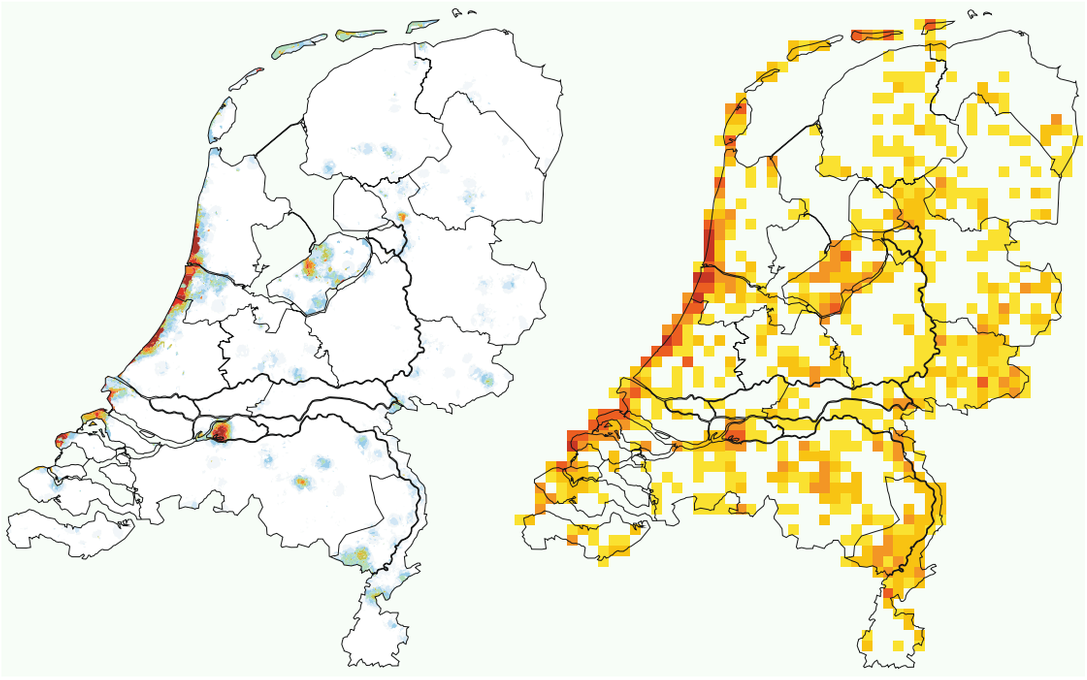
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 823 (49%)
No. of squares
- mogelijk 119 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 480 (58%)
  probable
- zeker 224 (27%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -175 (-20%)
No. of squares
- verdwenen 366
  disappeared
- verschenen 191
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (53%)
- 4 - 10 (30%)
- 11 - 25 (12%)
- 26 - 100 (5%)
- 101 - 500 (<1%)
- > 500

VERANDERINGEN

De Nachtegaal is sinds de vorige atlas uit veel meer atlasblokken verdwenen dan nieuw verschenen. Vooral op de hogere zandgronden heeft de soort veel terrein prijsgegeven. De door grondwaterpeilverlaging sterk toegenomen verdroging, waardoor de bosbodems verruigd zijn, was hiervan ongetwijfeld de belangrijkste oorzaak, met het verdwijnen van vochtige loofbosjes en houtwallen als goede tweede (BIJLSMA ET AL. 2001). In Laag-Nederland daarentegen is de verspreiding dichter geworden. De aanleg en ontwikkeling van nieuwe bossen (Flevoland) of structuurrijke aanplant langs wegen en spoorlijnen maakte het landschap hier aantrekkelijker voor de soort. Nu de duinen 'vol' lijken te zitten, worden Nachtegalen bovendien op steeds meer plekken gehoord waar ze in West-Nederland midden 20e eeuw niet voorkwamen, zoals industrieterreinen, recreatiegebieden en groenstructuren in de bebouwde kom. In Oost-Nederland was dit vrij algemeen op leem- en kleibodems, zoals in Twente, de Achterhoek en oostelijk Noord-Brabant.

Het inkrimpen van het broedareaal is niet uniek voor Nederland. In heel Europa heeft de Nachtegaal broedgebied prijsgegeven (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Dat de afname van het Nederlandse broedareaal niet heeft geleid tot een vergelijkbare achteruitgang in de omvang van de broedpopulatie, is echter bijzonder. De aantallen in de Hollandse en Zeeuwse duinen domineren deze ontwikkeling volledig, met een geschatte vervijfvoudiging van de aantallen sinds de jaren zestig. De vermestende atmosferische depositie, de drijvende kracht achter de verstruiking van de duinen (KOOIJMAN ET AL. 2000), had voor de Nachtegaal zeker positieve gevolgen (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997)! Vanaf medio jaren zeventig raakten ook de landgoederen aan de binnenduinrand steeds meer bevolkt en zijn voorheen niet-bezette duingebieden gekoloniseerd, zoals tussen Katwijk en Noordwijk (VAN DIJK & HOEK 1989). Het afgelopen decennium is deze toename tot stilstand gekomen, waarschijnlijk omdat de maximale dichtheid inmiddels is bereikt: de duinen zitten 'vol'. Gezien de grote aandacht die in het hedendaagse duinbeheer wordt besteed aan het terugdringen van de verstruiking en verruiging (KOOIJMAN ET AL. 2000, ROOS ET AL. 2000) kan worden verwacht dat de aantallen in de duinen in de komende jaren verder zullen afvlakken en zelfs wat teruglopen.

AANTALLEN

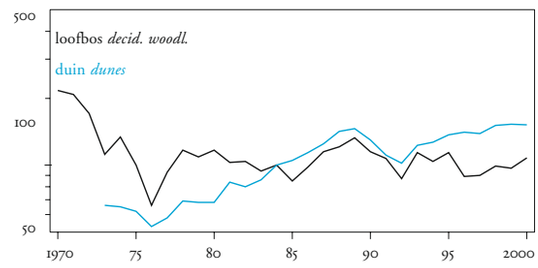
De huidige broedpopulatie wordt geschat op 6500-7500 paren, uitgaande van de opgegeven aantallen per atlasblok (bijna 6900 paren). Vergeleken met eind jaren zeventig en begin jaren tachtig (7500-10.000 paren) betekent dit, ondanks de opmars in Laag-Nederland, toch een afname.

Theo Verstrael

SUMMARY

Abundant in the coastal dunes, obviously the core area for this species in The Netherlands. Elsewhere fairly scarce, with small pockets of higher densities in damp forests or former marshland. Long-term trends point at a decline at the higher sandy deposits in the east, coinciding with a decrease in damp woodland. The remarkable upward trend in the coastal dunes is a result of expansion of suitable habitat here. Hitherto vacant areas and sub-optimal habitats in the west of the country have recently become occupied. About 6500-7500 bp in 1998-2000 (7500-10,000 around 1980).

Trend (index)

Blauwborst

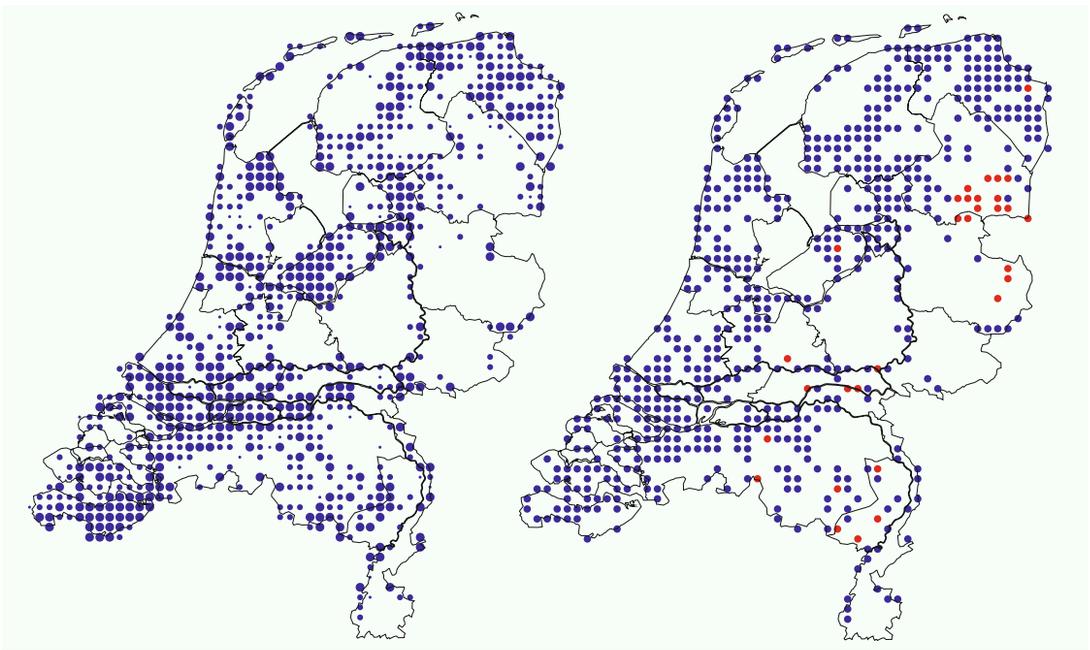
Luscinia svecica

De Blauwborst broedt in een tiental ondersoorten van West-Europa via Siberië tot in Alaska. De in Nederland broedende (witgesterde) Blauwborst (ondersoort *cyanecula)* komt voor in Midden-Europa, met uitlopers naar West-Europa en de Kaspische Zee (60.000 paren). De broedhabitat omvat steeds een combinatie van kale bodem (foerageren), dichte vegetatie (broeden) en opgaande elementen zoals struiken (zangposten). Hoewel de soort ook in droge gebieden broedt, komt hij in onze streken vooral voor in moerassen. De Nederlandse Blauwborsten overwinteren rond de westelijke Middellandse Zee en vermoedelijk ook in West-Afrika bezuiden de Sahara. Het voedsel, 's zomers voornamelijk insecten, wordt verzameld op de bodem en in lage vegetaties.

VOORKOMEN

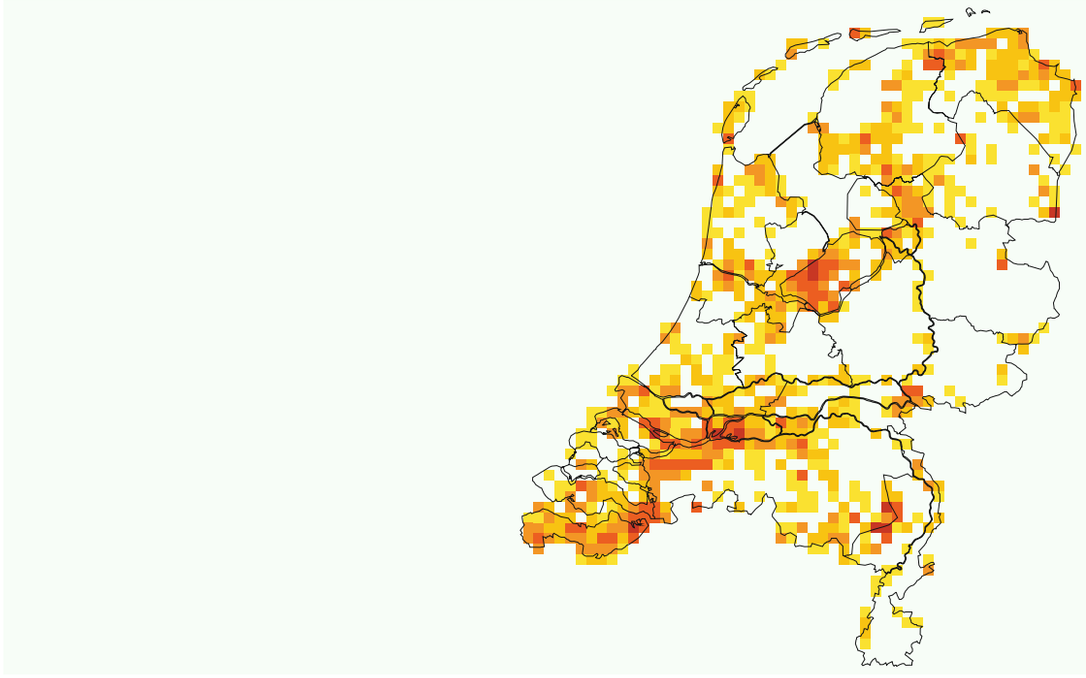
De Blauwborst is vastgesteld in bijna de helft van de atlasblokken. In Laag Nederland komt de soort in het merendeel van de blokken voor, met alleen hiaten in sommige grootschalige akkerbouwgebieden zonder moeraselementen, zoals in Noordwest-Friesland. In het hoge deel van Nederland is de situatie juist omgekeerd: daar ontbreekt de soort, behalve waar geschikte broedhabitat voorkomt. De kaart met de geschatte aantallen per atlasblok nuanceert dit beeld aanzienlijk. De soort bereikt in enkele gebieden een zeer hoge dichtheid en is daarbuiten wel wijd verspreid, maar nergens erg talrijk. De kerngebieden liggen op voedselrijke kleibodems, met Noordwest-Overijssel en de Peel, beide veengebieden, als spreekwoordelijke uitzondering.

De blauwborsthabitats verschillen per regio. In Oost- en Zuid-Nederland is het voorkomen vooral gebonden aan hoogveenreservaten, natte heide met opslag, verlandingszones van vennen (gagelstruwelen) en broekbosjes. In het zuidelijk zandgebied zijn dergelijke habitats niet zeldzaam; de soort heeft daardoor een tamelijk ruime verspreiding in Noord-Brabant en aangrenzend Limburg, met de Peel als kerngebied. In Groningen en Friesland was de Blauwborst een vogel van akkerland met sloten. Dat is nog steeds het geval, maar nieuwe habitats zijn in opkomst. Het belangrijkste gebied hier is het Lauwersmeer, waar na de afdamming en ontzilting geschikte habitat ontstond in de vorm van verruigende oevers. In Zeeland broedt de Blauwborst zowel binnendijks (kreken, sloten) als buitendijks op schor (310 paren op Saeftinge; H. CASTELIJNS PERS. MED.) of voormalig schor in de afgesloten zeegaten. In het voormalige zoetwatergetijdengebied van de Biesbosch met aansluitende oevers van Hollands Diep en Haringvliet voltrok zich een snelle toename. In dit gebied, waar al geruime tijd flinke aantallen Blauwborsten voorkwamen, ontstond na het uitbannen van het getij (afsluiting Haringvliet in 1970) ideale broedhabitat door verruiging van rietgorzen met opslag van wilgen en vlierstruiken (MEIJER & VAN DER NAT 1989, MEIJER 1991). In Flevoland, waar grote aantallen voorkomen in de Oostvaardersplassen, bewoont de Blauwborst net als in Noord-Nederland ook akkerland, speciaal koolzaad. In het rivierengebied broedt de soort in verruigde moerassen en kiemvlaktes of -zomen van wilg. Het voorkomen in (de jongste jaarklassen van) grienden heeft, met het verdwijnen of mechaniseren van de griendcultuur, sterk aan betekenis ingeboet. Op de Waddeneilanden en langs de Hollandse kust wordt de soort aangetrokken door natte duinvalleien. In Laag-Nederland, vooral rond kerngebieden, komt de Blauwborst ook voor in afwijkende habitats als sloten met weinig riet, braakliggende terreinen, spoorwegbermen en rabarberpercelen.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 805 (48%)
No. of squares
- mogelijk 42 (5%)
  possible
- waarschijnlijk 367 (46%)
  probable
- zeker 396 (49%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +559 (+318%)
No. of squares
- verdwenen 31
  disappeared
- verschenen 590
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (38%)
- 4 - 10 (32%)
- 11 - 25 (19%)
- 26 - 100 (9%)
- 101 - 500 (1%)
- > 500

VERANDERINGEN

De Blauwborst kwam vanouds in een groot deel van ons land voor. Met het verdwijnen of verdrogen van moerasjes is de soort sterk in aantal verminderd naar een dieptepunt in de jaren zestig van de 20e eeuw. Onverwacht volgde vanaf de jaren zeventig een spectaculair herstel (HUSTINGS ET AL. 1995). De toename van bestaande populaties - vooral in Biesbosch en Zuidelijk Flevoland, maar ook de Peel en Zeeuws-Vlaanderen - leidde ertoe dat brongebieden voor verdere uitbreiding ontstonden. Na enige tijd bereikte het 'broedvogelfront' andere grootschalige moerasgebieden die na opvulling als nieuwe bron konden dienen. Dergelijke nieuwe brongebieden ontwikkel(d)en zich in en rond Wieringermeer, het Bargerveen in Zuidoost-Drenthe, het Lauwersmeer, Noordwest-Overijssel en de Gelderse Poort. Vooral de drie laatstgenoemde gebieden lijken van groot belang voor het vullen van de nog relatief schaars bezette moerassen in het oostelijk rivierengebied, het IJsseldal en Noordoost-Nederland. Het Lauwersmeer heeft waarschijnlijk ook een grote rol gespeeld bij de zich uitdijende populatie in de akkers van het noordelijk kustgebied, waar Blauwborsten in toenemende mate langs ruige slootkanten en wegbermen broeden.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Blauwborst in ruim viermaal zoveel atlasblokken is aangetroffen als in 1973-77. Zuidoost-Drenthe vormt wat dit betreft een dissonant. Een verdere uitbreiding zal vermoedelijk vooral in Noord- en Oost-Nederland plaatsvinden, waar veel geschikt ogende gebieden niet of slechts schaars bezet zijn (al zijn er ook tekenen voor afvlakking; VAN SEGGELEN 1999B, FAUNAWERKGROEP GELDERSE POORT 2002). Ondanks deze zonnige vooruitzichten is enige scepsis op zijn plaats. De Blauwborst moet het vooral hebben van de overgangsfase van open moeras naar moerasbos. Deze fase blijft alleen beschikbaar door menselijk ingrijpen, door natuurlijke dynamiek (overstromingen) en/of doordat vegetatiesuccessie steeds nieuwe geschikte gebieden oplevert. Anderzijds is de Blauwborst in voedselrijke milieus mede een indicator van de teloorgang van vitaal rietmoeras en valt zijn opmars samen met het verdwijnen van Grote Karekiet en andere kensoorten van waterriet.

AANTALLEN

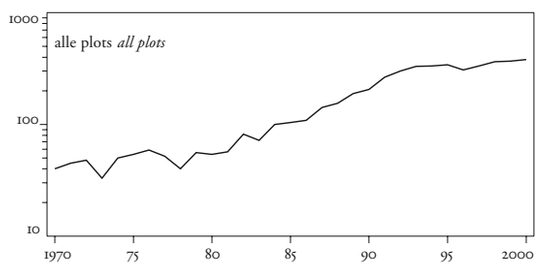
De landelijke populatie in 1998-2000 wordt geschat op 9000-11.000 paren, aangezien de schattingen per atlasblok op ruim 10.000 uitkomen. Ten opzichte van rond 1975 (max. 900 geschat, mogelijk wat laag) betekent dit een geweldige vermeerdering. Door de sterke toename was de Blauwborst een van de weinige soorten die van de tweede Rode Lijst werd afgevoerd (OSIECK & HUSTINGS 1994).

Roel Meijer

SUMMARY

Remarkably abundant, especially in the lowlands. High densities are mainly confined to large wetlands, although peat moors and marshes in the southeast and east of the country may also hold noticeable numbers. The species frequents arable land as well, especially in Groningen, Friesland and Flevoland (mainly along ditches and small canals). Deceasing trends until the 1960s were followed by a strong recovery and increase. Large areas became colonised, initially around core areas (Biesbosch, Oostvaardersplassen), but recently distribution has expanded even into arable land. Some 9000-11,000 bp in 1998-2000 (900 in 1975).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Zwarte Roodstaart

Phoenicurus ochruros

Van oorsprong is de Zwarte Roodstaart een broedvogel van gebergten in Midden- en Zuid-Europa. De soort vertoont een voorkeur voor droge, zonnige gebieden met een korte, open vegetatie; natte terreinen, bossen en hoge gewassen worden gemeden. Doordat hij zich aanpaste aan menselijke bebouwing heeft de Zwarte Roodstaart zich vanuit het gebergte over het laagland kunnen verbreiden. Het overgrote deel van de Nederlandse broedvogels trekt weg naar het westelijk mediterrane gebied. De meeste territoria worden tussen half maart en eind april weer bezet. Met noemenswaardige doortrek uit Scandinavië hoeven we, gezien de kleine broedpopulatie daar, nauwelijks rekening te houden. De onmiskenbare zang is vrijwel alleen 's morgens heel vroeg te beluisteren. De Zwarte Roodstaart nestelt in spleten en gaten, uitsluitend op of rond gebouwen of in steenhopen, zoals op bouwterreinen, in nieuwbouwwijken, industriegebieden, op spooremplacementen, boerderijen en andere bouwwerken. Jaarlijks worden 2-3 legsels broedsels gestart. Het voedsel bestaat uit insecten en spinnen.

VOORKOMEN

Op de hoge gronden is tegenwoordig vrijwel ieder atlasblok bezet, ook als er geen stad, dorp of industrieterrein in voorkomt. Daar waar de blokken voornamelijk bestaan uit bos, zoals op de Veluwe, kunnen er reële hiaten in het verspreidingsbeeld ontstaan. Lege plekken in agrarische gebieden (met bijbehorende boerderijen), zoals hier en daar in Drenthe en de Gelderse Vallei, duiden veeleer op onvolledig onderzoek. Ook in het nattere Laag-Nederland begint zo langzamerhand een aaneengesloten verspreiding te ontstaan, althans op het niveau van atlasblokken. Opvallende hiaten zijn er nog in Oostelijk en Zuidelijk Flevoland, de vochtige veenweidegebieden in Noord- en Zuid-Holland en verschillende zeekleipolders in het Deltagebied. Het betreft over het algemeen grootschalige, weinig bevolkte gebieden met dientengevolge slechts weinig bebouwing, opstallen of nieuwbouw.

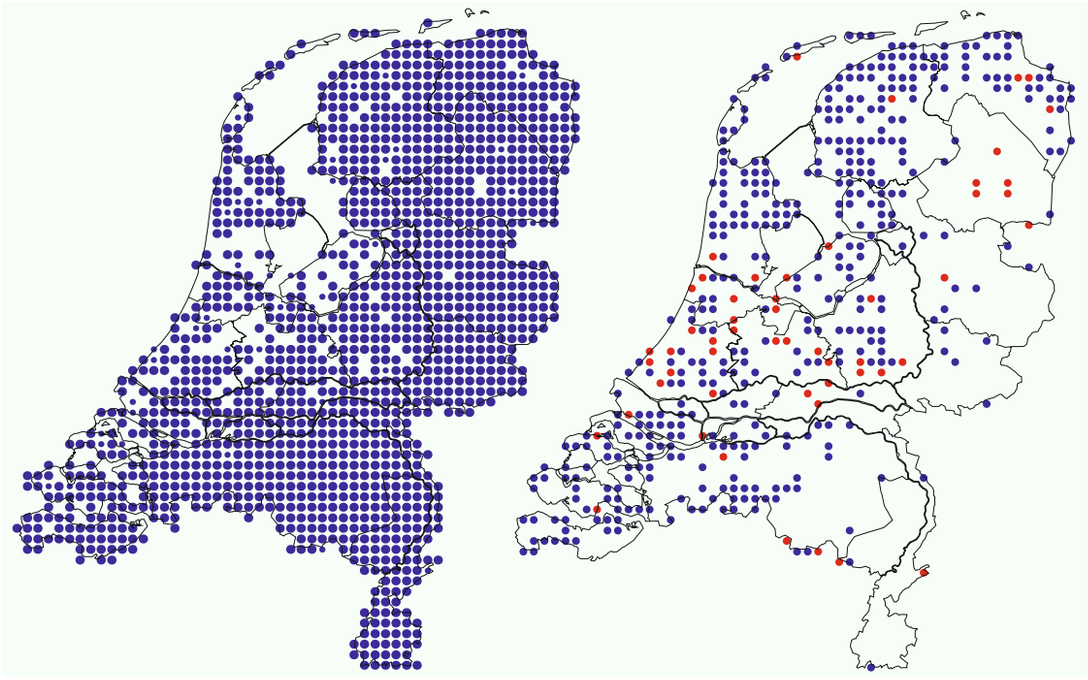
Uit de dichtheidskaart blijkt nog veel duidelijker de voorkeur voor de hoge gronden. In het oog springende concentraties komen voor in Oost-Groningen, hier en daar in Overijssel, in de Achterhoek, plaatselijk in Noord-Brabant (rond Veghel en Cuijk) en in Zuid-Limburg. Meestal gaat het om agrarische gebieden met veel boerderijen en uitdijende dorpen, waar vaak in de nieuwbouw wordt gebroed. Veel auteurs vinden dat de Zwarte Roodstaart vooral in stedelijk gebied in zijn element zou zijn. Anders dan verwacht zijn echter de grotere steden als Assen, Emmen, Zwolle, Apeldoorn, Arnhem, Nijmegen, Tilburg en Eindhoven op de kaart nogal leeg, wat ook geldt voor de Mijnstreek van Zuid-Limburg. Dit is echter gedeeltelijk een onderzoeksartefact. Zoals uit talloze lokale en regionale onderzoeken blijkt, herbergen veel van deze steden beslist flinke populaties, vooral in de oude kernen van vóór 1920, in nieuwbouwwijken en op bedrijventerreinen. De tussenliggende woonwijken van andere leeftijd zijn veel minder geschikt. Bepalend is niet zozeer de leeftijd van de bebouwing als wel de aanwezigheid van open grond; door de aanleg van tuinen en plantsoenen is dit in middeloude woonwijken een schaars goed. Uiteraard zijn de grote beboste gebieden van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug vrijwel leeg. Opvallende uitzondering in dit opzicht is de goed beboste Brabantse Wal bij Bergen op Zoom, waar toch een hoge dichtheid werd gevonden. Mogelijk spelen hier kleinschalige agrarisch ge-

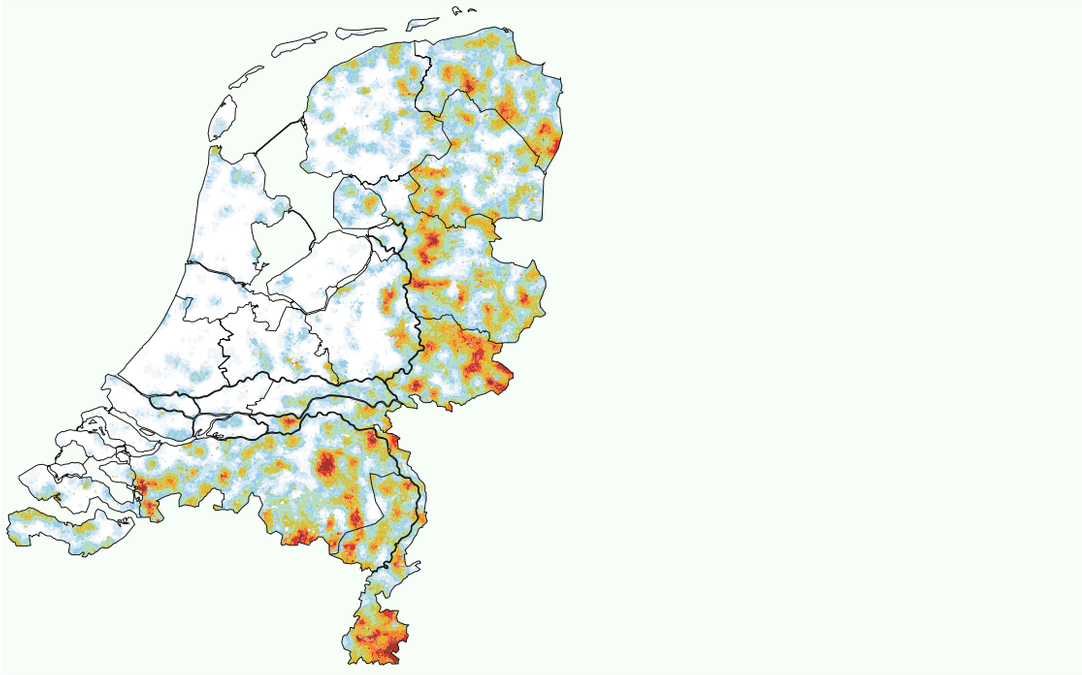
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1428 (85%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  40 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1388 (97%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +356 (+36%)
No. of squares
- verdwenen 53
  disappeared
- verschenen 409
  new

◄◄
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

bieden met buurtschappen een rol, of was de intensiteit van onderzoek de doorslaggevende factor.
In Laag-Nederland blijven de dichtheden in grote open polders met weinig bebouwing zeer laag, terwijl grote steden als Amsterdam, 's-Gravenhage en Rotterdam er nauwelijks uitspringen. Ook de Waddeneilanden en de Zuid-Hollandse en Zeeuwse Eilanden zijn karig bedeeld. Toch zijn er ook hier uitzonderingen, waaronder Den Helder en de stad Groningen.

VERANDERINGEN

Het is zonneklaar dat de Zwarte Roodstaart in de kwarteeuw tussen beide atlasprojecten enorm is toegenomen, zowel in aantallen als verspreiding. Het aantal zeker en waarschijnlijk bezette atlasblokken groeide van ruim 1000 midden jaren zeventig (via rond 1130 begin jaren tachtig; SOVON 1987) tot bijna 1390 nu. De grootste toename in de verspreiding is uiteraard te vinden in Laag-Nederland; de rest was al tijdens de vorige atlas vrijwel aaneengesloten bezet. In sommige delen van Friesland, Groningen en West-Nederland werden hele concentraties blokken gevonden waar de soort zich heeft gevestigd tussen beide atlassen in. De blokken in het midden van Noord-Brabant die nu voor het eerst als bezet werden gemeld, waren waarschijnlijk al eerder bewoond maar tijdens de eerste atlas onvoldoende onderzocht. Bij de weinige blokken waar de soort niet meer gemeld is, mogen we ervan uitgaan - zeker op de hoge gronden - dat het huidige onderzoek plaatselijk onvoldoende was, of dat het om zeer kleine aantallen ging. De uitbreiding over Nederland past binnen de opmars in noordelijke en westelijke richting die vanaf het midden van de 19e eeuw in Noordwest-Europa plaatsvond, en gedurende de gehele 20e eeuw aanhield (BLAIR & HAGEMEIJER 1997).

AANTALLEN

Helaas is de Zwarte Roodstaart altijd het stiefkindje van de meeste inventariseerders geweest, die er weinig voor voelden sterk bebouwde gebieden te onderzoeken. Oude aantalsschattingen waren dan ook vaak te laag (in 1973-77 geschat op 3000-4000 paren, in werkelijkheid meer dan 10.000; BIJLSMA ET AL. 2001) terwijl informatie uit de huidige stadsplots ontoereikend is voor een betrouwbare berekening. Voor de schatting van de Nederlandse populatie zijn de dichtheden op de zandgronden doorslaggevend, variërend van 0,8-1,5 paren per 100 ha in agrarisch gebied tot 5-10 per 100 ha in bebouwd gebied, met vooral op industrieterreinen uitschieters tot meer dan 25 per 100 ha. In Laag-Nederland gaat het om minder dan 0,3 resp. 2-8 paren per 100 ha. Op grond van deze cijfers en recente regionale schattingen (VGL. BIJLSMA ET AL. 2001) kan de totaalschatting op 27.000-37.000 paren worden gesteld. De populatie is momenteel vrijwel stabiel, maar in West-Nederland valt nog enige aantalstoename te verwachten.

Ray M. Teixeira

SUMMARY

Dense distribution in the eastern half of the country, where thriving populations occur in urban areas and farmland with scattered buildings. Densities in built-up areas are probably underestimated due to insufficient coverage by field workers. Strong west- and northward expansion in the past decades, but in the newly colonised areas only relatively small numbers are involved. Trends and population size are difficult to assess due to lack of data from urban areas. Estimated population in 1998-2000 is about 27,000-37,000 bp.

Gekraagde Roodstaart

Phoenicurus phoenicurus

Als echte trekvogel broedt de Gekraagde Roodstaart wijd verspreid in geheel Europa en overwintert hij in Afrika ten zuiden van de Sahara. In Nederland arriveren de allereerste vogels eind maart of begin april, en vanaf dat moment is er veel doortrek te verwachten. Het broeden begint pas in mei; vaak worden er twee legsels grootgebracht. De gevarieerde broedhabitat omvat vooral de randen van open (middel)oude grove dennenbossen, dichtgroeiende heidevelden, landgoedbossen en uitgegroeide grienden, maar ook houtwallen, hoogstamboomgaarden, oude boerenerven, parken en villawijken. Het nest wordt gemaakt in een (boom)holte, spleet of nestkast, waarbij concurrentie wordt ondervonden van vroeg nestelende holenbroeders. Het voedsel bestaat uit insecten. De aanwezigheid van een territorium is het beste vast te stellen aan de hand van de zang, die vooral rond zonsopkomst ten gehore wordt gebracht. Mannetjes van geïsoleerde paren zingen weinig en kunnen daardoor onopgemerkt blijven.

VOORKOMEN

De Gekraagde Roodstaart kent momenteel een nog vrijwel aaneengesloten verspreiding op de zandgronden, in de duinstreek en de Noordoostpolder. Daarnaast is er een verbrokkelde verspreiding op de Waddeneilanden en de kleigronden van Groningen en Friesland, en zijn er hier en daar atlasblokken bezet in de veenweidegebieden van Noord- en Zuid-Holland. De overige delen van Laag-Nederland, inclusief het rivierengebied, vormen een hiaat in de verspreiding. Het redelijk beboste Zuid-Limburg is opvallend leeg.

De relatieve dichtheidskaart toont aaneengesloten gebieden met hoge dichtheden in streken met veel oud, open grove dennenbos, landgoederen en houtwallen op de zandgronden, zoals in Zuidwest-Drenthe, Twente, de Achterhoek en de Veluwe. Kleinere gebieden met hoge dichtheden komen verspreid voor over het zuiden en oosten van het land. Het enige goed bezette gebied buiten de zandgronden is de Biesbosch, waar massaal in doorgeschoten grienden wordt gebroed. Ook de binnenduinen van Holland springen eruit, maar die van Zeeland nauwelijks. Het aantal broedparen in Laag-Nederland is zo gering, dat deze op de dichtheidskaart nauwelijks nog voorkomen. Leverde de verspreidingskaart op het niveau van atlasblokken nog concentraties van stippen op rond Rotterdam, Utrecht en in Zeeuws-Vlaanderen, op de dichtheidskaart vallen deze gebieden niet meer op.

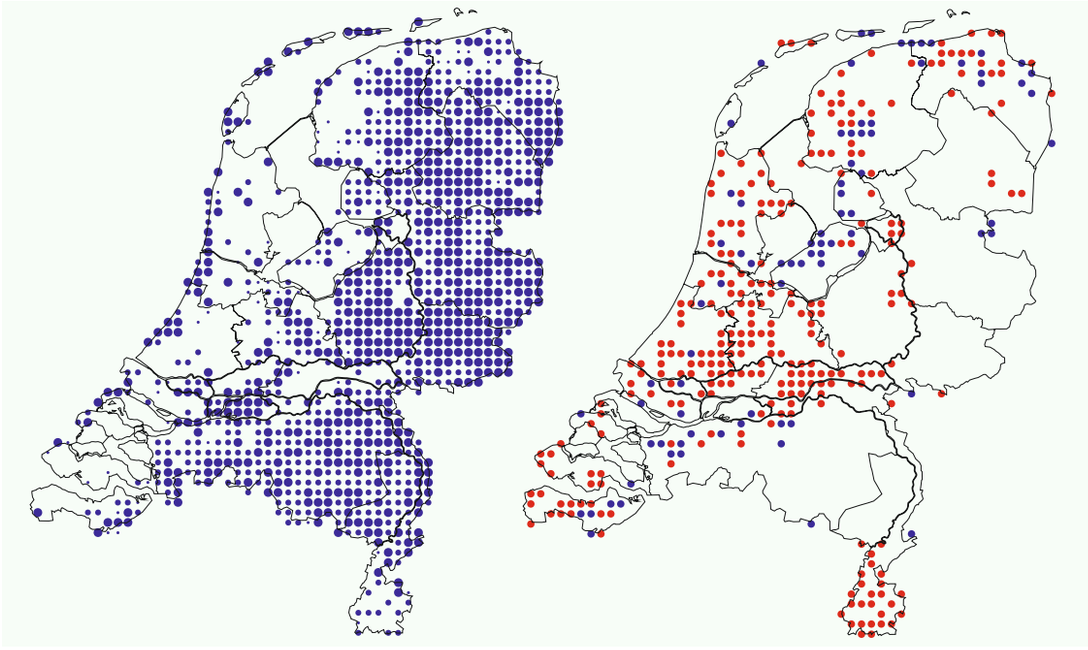
Hoewel de dichtheidspatronen op landelijk niveau juist zijn, worden lokale verschillen vervlakt weergegeven, zowel door de onderzoekstechniek als de wisselende kwaliteit van de onderzoekers. Zo worden de bosgebieden op de Brabantse Wal bij Bergen op Zoom met een hoge dichtheid gemarkeerd, terwijl het nabijgelegen noordelijke deel van de Ruchphensche Bossen, waar kort voor het atlaswerk een vrijwel vergelijkbare dichtheid werd gevonden, minder dicht bezet lijken. De onderzoeksmethode bevoordeelt grote aaneengesloten oppervlaktes van geschikte habitat. Kleine gebieden die een hoge dichtheid kennen, maar omgeven worden door terreinen met zeer lage dichtheden, vallen weg.

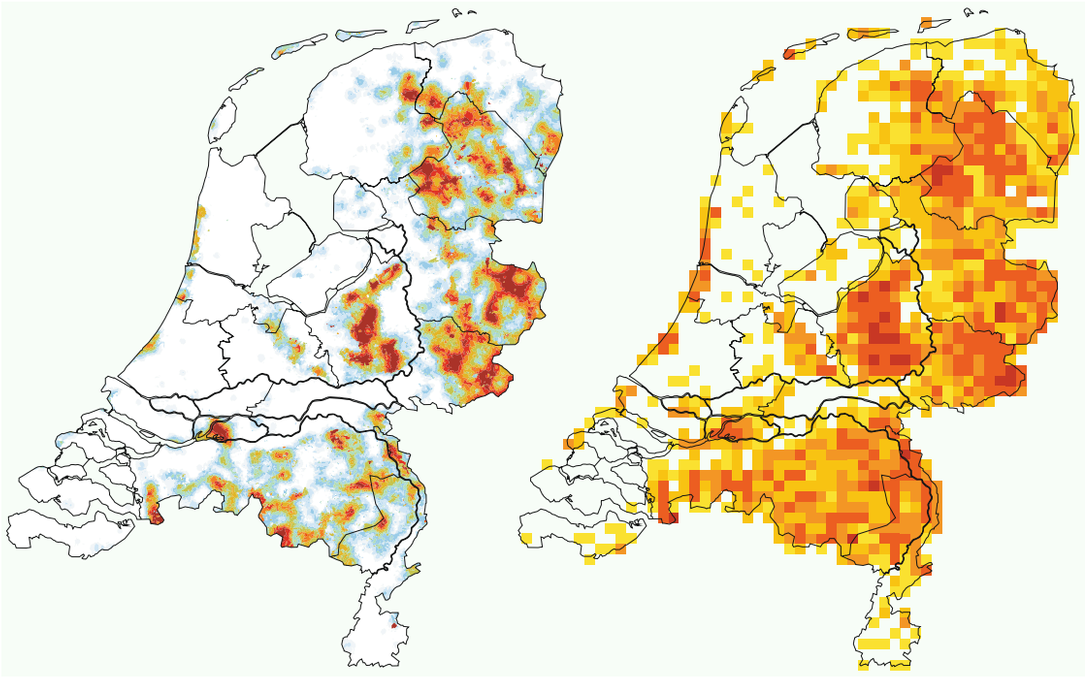
VERANDERINGEN

Het is al lang niet meer zo dat de Gekraagde Roodstaart in vrijwel geheel Nederland voorkomt. Een geweldige aderlating vond plaats in het Utrechts-Hollands veenweidegebied, het rivierengebied, het zeekleigebied van Noord-Nederland en het Deltagebied, de noordelijke Gelderse Vallei en Zuid-Limburg. De dichtheden waren hier vroeger

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1110 (66%)
No. of squares
- mogelijk 61 (5%)
  possible
- waarschijnlijk 466 (42%)
  probable
- zeker 583 (53%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -193 (-16%)
No. of squares
- verdwenen 274
  disappeared
- verschenen 81
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (26%)
- 4 - 10 (29%)
- 11 - 25 (22%)
- 26 - 100 (22%)
- 101 - 500 (2%)
- > 500

al niet hoog; nu zijn hier nog maar enkele paren aanwezig. Een deel van deze leegloop is mogelijk te verklaren uit de opruiming van de laatste hoogstamboomgaarden. In het midden van de jaren zeventig waren daarvan onder andere in het rivierengebied en Zuid-Beveland vaak nog relicten over, die de toenmalige presentie kunnen verklaren. Ook in gebieden waarin ogenschijnlijk weinig veranderd is, zoals in delen van Zuid-Limburg, wordt echter afname gerapporteerd.

Daartegenover staat de nieuwe vestiging in de Flevopolders, waar de aangeplante loofbossen wat ouder en minder dicht worden. De nieuwe blokken in westelijk Noord-Brabant zijn een gevolg van vollediger onderzoek. Mogelijk geldt dat ook voor Zeeuws-Vlaanderen. De dichtheden in de nieuw bezette gebieden zijn echter laag; zij bevinden zich aan de rand van het reguliere verspreidingsgebied.

De aantalsontwikkeling van de Gekraagde Roodstaart verschilt nogal per regio (JONKERS & MARÉCHAL 1990, BIJLSMA ET AL. 2001). Daar waar de hoofdmacht broedt in open naaldbossen op de zandgronden lijken de aantallen vrij stabiel. De omvorming van dichtgroeiende heide naar een eentonige paarse vlakte, alsmede nieuwe trends in het bosbeheer (vervangen kaalkapsysteem door groepskap) doet de soort echter geen goed. In de Biesbosch namen de aantallen toe, maar in tal van andere gebieden overheerst de achteruitgang. Deze tegenstrijdigheden worden bevestigd door de landelijke BMP-indexen. In het ouder wordende loofbos is sprake van afname in de jaren zeventig en een onduidelijke trend daarna. Ook de totale bos-index in de periode 1984-99 toont geen duidelijke verandering (VAN DIJK ET AL. 2001A). In de duinen werd toename in de jaren zeventig gevolgd door wisselende aantallen naderhand. In grote delen van Midden-Europa, Groot-Brittannië en Zuid-Scandinavië wordt een forse achteruitgang gemeld vanaf de jaren zestig (BAUER & BERTHOLD 1996). Deze afname is voor een deel te verklaren door droogte en dientengevolge grotere sterfte in de overwinteringsgebieden in de Sahel, maar waarschijnlijk spelen ook onbekende factoren in de broedgebieden mee. Recent wordt uit Groot-Brittannië weer een toename gerapporteerd, waarbij een vroeger begin van het broedseizoen ten gevolge van klimaatsveranderingen een rol zou spelen, evenals verbeterd broedsucces in de eifase (BAILLIE ET AL. 2001).

AANTALLEN

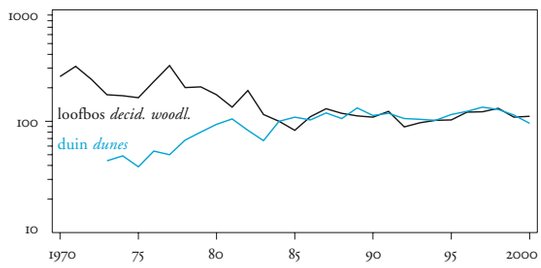
Op basis van de voor deze atlas geleverde schattingen per blok zou de Nederlandse populatie bijna 23.000 paren bedragen. Hoewel dit wat te voorzichtig is, wordt de schatting van 35.000-50.000 paren in 1979-85 (SOVON 1987) zeker niet meer gehaald. De huidige populatie kan op maximaal 23.000-30.000 paren worden geraamd.

Ray M. Teixeira

SUMMARY

Most abundant on the sandy soils, especially in *Pinus*-dominated woods, on estates, in small-scale farmland and the inner dunes. Since the 1970s, the species experienced a marked range contraction in the lowlands. The much larger populations on the higher grounds did not show consistent trends in the same period. New settlements were recorded in the reclaimed polders of Lake IJsselmeer, where the first plantations have now reached maturity. Population is estimated at 23,000-30,000 bp (35,000-50,000 in 1979-85).

Trend (index)

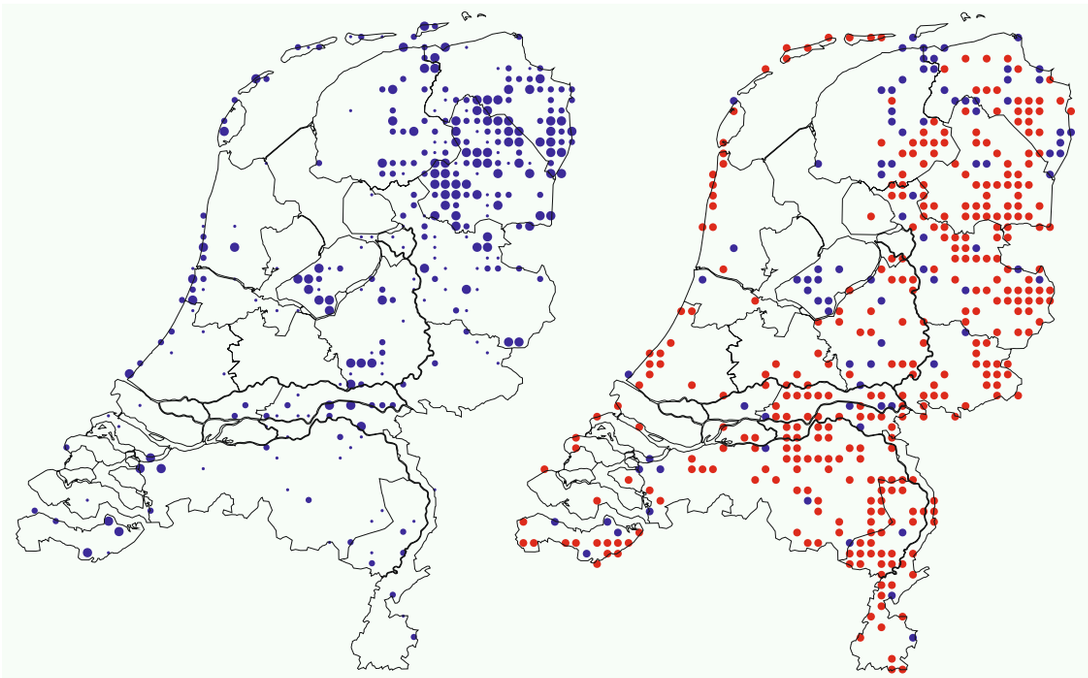
Paapje
Saxicola rubetra

Het Paapje heeft een ruime verspreiding in vooral Noordoost- en Oost-Europa, waar de ongeveer twee miljoen paren bijna 90% van de Europese populatie uitmaken. Meer naar het westen en zuiden van Europa is de verspreiding aanmerkelijk minder dicht en gaat het om hooguit 250.000 paren. Vooral hier is de soort in veel landen op de Rode Lijst van bedreigde soorten terechtgekomen. Paapjes overwinteren in de Sahel-zone en in tropisch Oost-Afrika. Onze broedvogels arriveren meestal in het laatst van april en begin mei en beginnen vrij snel met de nestbouw. De nesten, die 5-7 lichtblauwe eieren bevatten, liggen goed verborgen tussen graspollen, kruiden of in dode overjarige vegetatie, vaak in perceelsranden, bermen, greppels en slootkanten. De eileg piekt in mei, met een uitloop tot begin juli. De jongen, die hun nest veelal verlaten voor ze vliegvlug zijn, maken zich kenbaar via doordringende snerpende bedelroepjes. In juli-augustus zijn de meeste Paapjes van de broedplaatsen verdwenen.

VOORKOMEN

Om goed Paapjes te inventariseren moet je in mei zeer vroeg uit de veren, want dan zingen ze volop. Zeker broeden is eenvoudig vast te stellen door te letten op de fel *tjuup-tek-tek* roepende en zenuwachtig heen en weer vliegende en alarmerende ouders. Doortrekkers kunnen de inventariseerder vooral in de kuststrook op het verkeerde been zetten. Herhaalde bezoeken zijn nodig om ze van broedvogels te onderscheiden. Het is echter onvermijdelijk dat hier en daar toch doortrekkers als mogelijke of zelfs waarschijnlijke broedvogel op de lijsten zijn ingevuld.

De verspreiding van het Paapje is sterk geconcentreerd in Noordoost-Nederland. Hier bewoont het merendeel van de broedparen vochtige graslanden, vochtige tot natte heidevelden en vooral hoogvenen. De verspreiding loopt hier door in Nedersaksen (HECKENROTH & LASKE 1997). Relatief belangrijke broedgebieden bevinden zich in de hoogvenen van het Fochtelooërveen (65 paren; FEENSTRA 2000) en Bargerveen (25 paren; DE VRIES 2001). In Noord- en West-Drenthe zijn in beekdalen en aangrenzende heidevelden clusters van 10-30 paren aanwezig. In Zuidoost-Groningen concentreren Paapjes zich in ruigbegroeide cultuurlanden en oude vloeivelden van aardappelmeelfabrieken. In Zuidoost-Friesland handhaven zich onder meer kleine aantallen langs het Koningsdiep bij Beetsterzwaag en op de grens met Drenthe. Ook het Lauwersmeer herbergt een kleine populatie. De weinige Paapjes van Noordwest-Overijssel zitten vooral in de randzone van De Wieden. Buiten Noordoost-Nederland is de verspreiding nogal mager, speciaal bezuiden de Grote Rivieren. De duinstreek is in het algemeen ijl bezet, maar bij Egmond-Castricum, Bloemendaal en Vogelenzang huizen ongeveer 50 paren. Hier zijn weelderig begroeide en vochtige duinvalleien in trek. Van de Waddeneilanden zijn alleen Texel en Schiermonnikoog nog enigszins van belang. De tientallen paren in de randzone van de Oostvaardersplassen vormen een opvallend accent, want de broedmeldingen uit andere delen van het land hebben betrekking op enkelingen. In regulier boerenland komt de soort zo goed als niet meer voor (VAN EERDE 1998). Structuurrijke vegetaties met een rijk insectenleven zijn belangrijke voorwaarden voor vestiging, en deze zijn in het normale boerenland nauwelijks meer te vinden. Waar nog Paapjes in het cultuurland broeden, doen ze dat dan ook in hoofdzaak in extensief beheerde wei- en hooilanden of aan randen van natuurgebieden,

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 317 (19%)
No. of squares
- mogelijk 96 (30%)
  possible
- waarschijnlijk 121 (38%)
  probable
- zeker 100 (32%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -261 (-54%)
No. of squares
- verdwenen 349
  disappeared
- verschenen 88
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (78%)
- 4 - 10 (14%)
- 11 - 25 (7%)
- 26 - 100 (1%)
- 101 - 500
- > 500

soms ook op ruderale terreinen en natuurontwikkelingsgebieden. Ook jonge bosaanplant wordt wel benut (BIJLSMA 1992, VAN DIJK & GOUTBEEK 2000).

VERANDERINGEN

De mogelijke broedgevallen daargelaten is het Paapje sinds 1973-77 uit bijna 350 atlasblokken verdwenen. Dit aanzienlijke verlies is bovenal zichtbaar op de hoge zandgronden waar de soort tot voor kort in kleinschalige landschappen voorkwam. Ook de duinen zijn deels ontruimd. In het lage deel van Nederland is vooral in West-Overijssel, langs de Grote Rivieren en in Zeeuws-Vlaanderen veel verlies geboekt. Tegenover het verlies staat een winst van bijna 90 blokken waar de soort nu wel is vastgesteld. Nieuwe landschappen treden hierbij op de voorgrond zoals in Zuidelijk Flevoland en in het Lauwersmeer. De uitbreiding in Oost-Groningen is vermoedelijk reëel en houdt verband met natuurherstel en het voorkomen van jonge bosaanplant. Dit gebied is waarschijnlijk vanuit Duitsland gekoloniseerd. In Oost-Friesland is de winst- en verliesrekening geflatteerd doordat het onderzoek in 1973-77 onvolledig was (VAN DIJK 1987). Broedvogelindexen gebaseerd op de duinen en Drenthe laten een sterke afname zien in de jaren zestig en zeventig en vervolgens een blijvend lage stand, met een kleine opleving omstreeks 1987-93. Het Paapje is een treurig voorbeeld van een vogelsoort die is opgeofferd aan de intensivering van de agrarische bedrijfsvoering. Verdroging, vermesting, vroeger en vaker maaien en andere factoren hebben de soort genekt (BASTIAN & BASTIAN 1996). Hier en daar in Noordoost-Nederland wordt winst geboekt door vernatting van heide en hoogveen en door extensivering van voormalige cultuurlanden; dit kan echter niet verhelen dat de teneur negatief blijft. Genoemde maatregelen lijken het Paapje in de kaart spelen, maar na verloop van tijd loopt de stand doorgaans terug door verruiging van de vegetatie (pitrus) of te weinig afwisselend beheer (VAN DIJK & GOUTBEEK 2000). Een lichtpuntje is dat de tientallen Paapjes in de begraasde randzone van de Oostvaardersplassen (BIJLSMA 1998A) laten zien dat de soort bij natuurherstel soms snel weet te profiteren van nieuwe omstandigheden, en niet alleen vlak in de buurt van de kerngebieden.

AANTALLEN

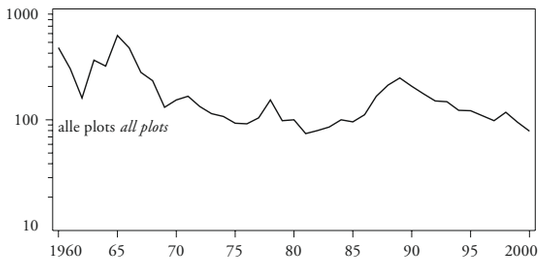
In 1998-2000 wordt de Nederlandse populatie op 500-700 paren gesteld. Bijna tweederde hiervan zit in Drenthe, Oost-Groningen en Oost-Friesland. De duinen tussen Schoorl en Hoek van Holland dragen 10% bij aan de populatie. Medio jaren zeventig bedroeg de landelijke stand tenminste 1250-1750 paren (SOVON 1987).

Arend-Jan van Dijk

SUMMARY

About 65% of the population is concentrated in peat moors, wet heathlands and grassland reserves in the north-east of the country, close to populations in nearby areas in Germany. Elsewhere, only scattered strongholds occur, e.g. in parts of the coastal dunes and the Oostvaardersplassen (Zuidelijk Flevoland). A steep decrease was recorded since the 1970s in most agricultural areas in the east and south-east of the country, expressing deteriorating breeding conditions in farmland. Expansion was only noted in newly reclaimed areas like Lauwersmeer and Oostvaardersplassen. Population dropped from 1250-1750 bp in 1973-77 to 500-700 in 1998-2000.

Trend (index)

Roodborsttapuit

Saxicola rubicola

Nederland ligt aan de noordwestgrens van het Europese verspreidingsgebied van de Roodborsttapuit, dat zuidelijk tot Noord-Afrika reikt. Onze Roodborsttapuiten overwinteren op het Iberisch Schiereiland, Marokko en Algerije, mogelijk deels ook in Frankrijk, België of eigen land. De meeste vogels keren vanaf eind februari terug in de broedgebieden om deze in oktober weer te verlaten. Het nest wordt in heide en duin gebouwd tussen struweel op of net boven de grond, in cultuurland vaak in slootkanten en greppels, soms ook op dijktaluds (Zeeuws-Vlaanderen). Roodborsttapuiten leven van insecten en andere kleine geleedpotigen, die vaak vanaf een hogere zitplaats worden gegrepen.

VOORKOMEN

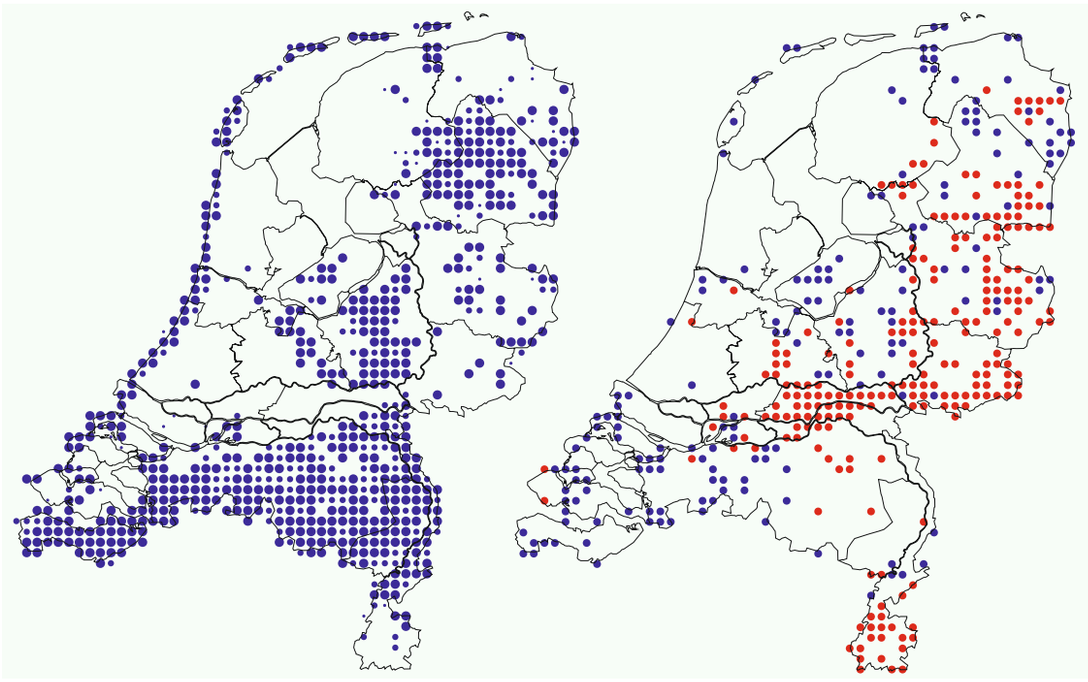
De makkelijk inventariseerbare Roodborsttapuit vertoont een voorkeur voor zandgronden, met bolwerken in Drenthe, op de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug, in de duinen en bezuiden de Grote Rivieren. Klei- en laagveengebieden worden amper bevolkt. Toch is deze tweedeling niet waterdicht. Zo broedt de soort op de zeeklei van het Lauwersmeer, Flevoland, Goeree-Overflakkee, Beveland, Zeeuws-Vlaanderen en westelijk Noord-Brabant, en op de rivierklei in de Gelderse Poort bij Nijmegen. Omgekeerd komen er hiaten van bekenis voor in Twente, de Achterhoek, tussen Veluwe en IJsseldal en in de Gelderse Vallei.

Hoge dichtheden zijn vooral te vinden in de heide- en hoogveengebieden van Zuidwest-Drenthe, de Veluwe, Noord-Brabant en Limburg. Dichtheden van 5-10 paren per 100 ha zijn hier normaal en niet zelden lopen ze op tot het dubbele. Blokken die veel heide of hoogveen bevatten, herbergen doorgaans meer dan 25 paren. In cultuurland is de soort relatief goed vertegenwoordigd in Zeeuws-Vlaanderen, her en der in Noord-Brabant (op zand) en Midden-Limburg (vooral omgeving Nederweert, Heythuysen en Swalmen). De dichtheden in cultuurland bedragen meestal 0,3-1 paar per 100 ha. Langs de kust worden vooral tussen 's Gravenhage en Camperduin dichtheden bereikt die niet onderdoen voor die in de heide- en hoogveengebieden.

VERANDERINGEN

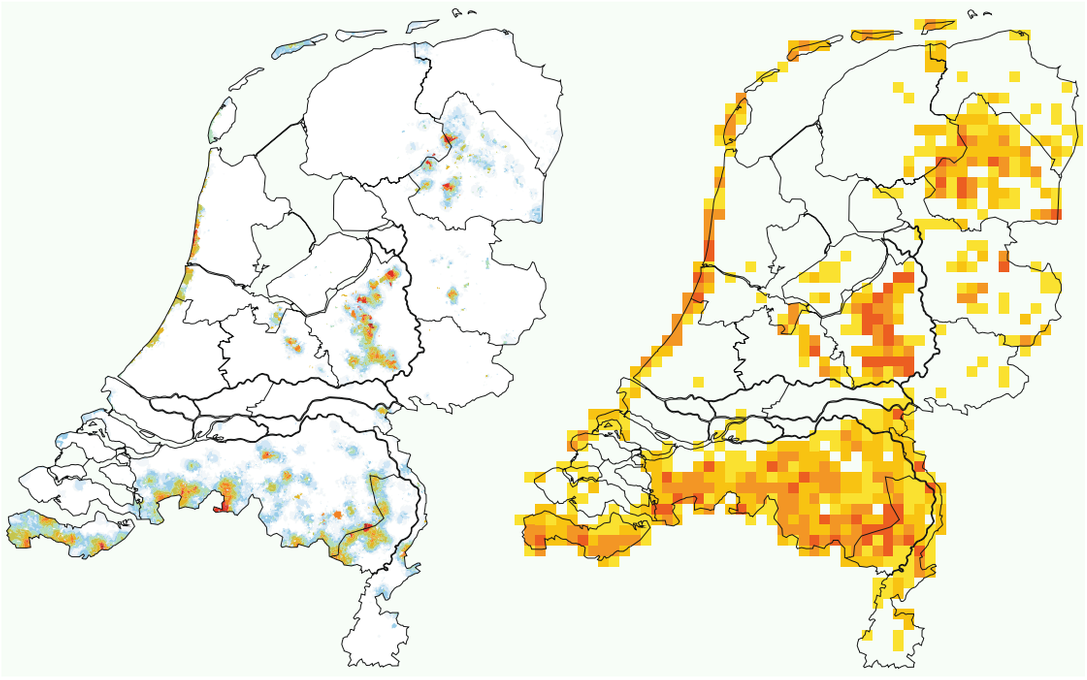
Ten opzichte van 1973-77 is veel terrein verloren in zuidoostelijk Drenthe, in Twente, de Achterhoek, het rivierengebied en Zuid-Limburg. Winst is geboekt in nieuw ontstane habitat (Lauwersmeer, Flevoland, deels ook Deltagebied) maar ook elders, zoals in Westerwolde in Groningen. Deze verschillen hebben deels te maken met habitatfactoren.

De Nederlandse populatie huisde lange tijd vooral in agrarisch cultuurlandschap. Eind jaren zeventig en begin jaren tachtig, net na de vorige atlas, trad hier een aanzienlijke afname op door intensivering van het grondgebruik. De afname in het cultuurland van de Kempen bedroeg minstens 75% (HEIJNEN 1986) terwijl de soort vrijwel werd weggevaagd uit het agrarisch gebied in Drenthe, de Achterhoek, het rivierengebied en Zuid-Limburg (HUSTINGS 1986). Eind jaren tachtig en begin jaren negentig werd het dieptepunt bereikt (en zou de kaart veel leger zijn geweest dan nu). De geheel in cultuurland broedende populatie van Zeeuws-Vlaanderen vertoonde een tegendraadse ontwikkeling, met gestage groei vanaf de jaren tachtig, slechts kortstondig onderbroken door drie strenge winters die medio jaren

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 694 (41%)
No. of squares
- mogelijk 29 (4%)
  possible
- waarschijnlijk 151 (22%)
  probable
- zeker 514 (74%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -55 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 227
  disappeared
- verschenen 172
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (39%)
- 4 - 10 (32%)
- 11 - 25 (20%)
- 26 - 100 (9%)
- 101 - 500
- > 500

tachtig tot diep in de overwinteringsgebieden doordrongen (CASTELIJNS & VAN WESTRIENEN 1994). Wonderlijk genoeg herstelde de populatie in cultuurland zich regionaal in de jaren negentig, soms zelfs spectaculair. In een deel van Midden-Limburg namen de aantallen tussen 1991-92 en 1998-2000 toe van 47 naar 221 paren (GEGEVENS PROVINCIE LIMBURG) en in cultuurland in het oosten en midden van Noord-Brabant tussen 1983-87 en 1998-2000 van 368 naar 936 paren (PROVINCIE NOORD-BRABANT, P. MARTENS PERS. MED.). Van een vergelijkbaar herstel in het cultuurland van Drenthe, Twente, de Achterhoek, het rivierengebied en Zuid-Limburg is (nog?) geen sprake.

De ontwikkelingen in natuurgebieden waren anders. In heidegebieden en hoogveenreservaten namen de aantallen ten tijde van de neergang in cultuurland niet of nauwelijks af. Vanaf medio jaren tachtig zijn ze gegroeid tot niet eerder bereikte hoogtes. Het terreinbeheer dat in zwang kwam - kap van verboste terreinen gevolgd door extensieve begrazing - speelde de soort in de kaart (VAN DEN BRINK ET AL. 1996, HUSTINGS & VAN NOORDEN 1999). De toename in de duinen in de jaren negentig, na eerdere fluctuaties, wordt in verband gebracht met uitbreiding van duinstruweel na decimering van de konijnenstand door ziektes (VEENSTRA & GEELHOED 1997). Al met al heeft de soort dus roerige tijden achter de rug. De vraag is, hoe de Roodborsttapuit zich in Zuid-Nederland tegen de verdrukking in heeft weten te herstellen. Mogelijk fungeerden nabijgelegen natuurgebieden met een omvangrijke broedpopulatie als bron toen in het cultuurlandschap nieuwe broedmogelijkheden ontstonden (HUSTINGS & VAN NOORDEN 1999). Zo vormen recent ingerichte natuurontwikkelingsgebieden, een uitvloeisel van het in 1990 gelanceerde Natuurbeleidsplan, vaak goede kraamkamers voor de Roodborsttapuit. Dat herstel in het rivierengebied en in de Achterhoek vooralsnog uitbleef, ondanks vergelijkbare initiatieven, kan een gevolg zijn van het ontbreken van bronpopulaties in natuurterreinen hier. Of dit ook geldt voor het rijker met heide en hoogveengebieden bedeelde Twente, is onduidelijk.

AANTALLEN

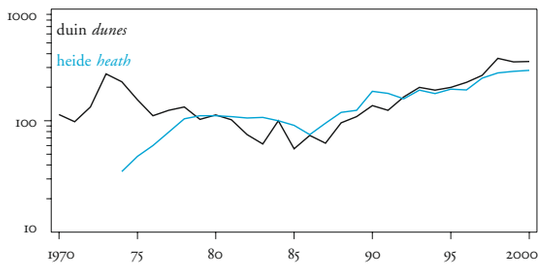
De schattingen per atlasblok suggereren dat er ruim 7000 paren in Nederland voorkomen. Dat is aanzienlijk meer dan gedacht (BIJLSMA ET AL. 2001), zelfs nog meer dan de geschatte 4100-5800 paren ten tijde van de vorige atlas, om te zwijgen van de 1600-2300 begin jaren tachtig (HUSTINGS 1986). Omdat de 60 blokken met meer dan 25 paren een forse maar moeilijk controleerbare duit in het zakje doen, en alleen de hoogste schattingen zijn doorberekend, wordt een voorzichtige schatting van 6500-7000 paren aangehouden. Zelfs dan is het echter duidelijk dat de soort weer goede tijden beleeft. Wel vond een verschuiving plaats van cultuur- naar natuurgebieden. Medio jaren zeventig broedde driekwart nog in het agrarisch gebied, tegenwoordig eenderde of minder.

Boena van Noorden

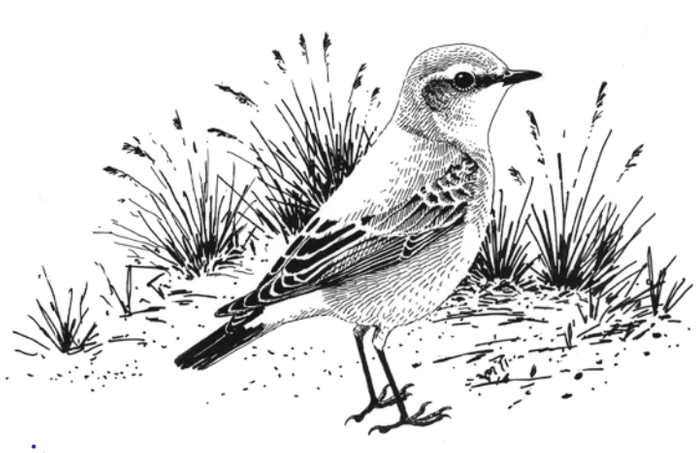
SUMMARY

The distribution is strongly associated with sandy soils. Highest densities occur in heaths and peat moors. Farmland supports in general only small numbers. Although the current population is thriving, the species has contracted its breeding range since the 1970s, due to intensification of farmland use. Population in 1998-2000 is estimated at 6500-7000 bp (4100-5800 in mid-1970s, 1600-2300 in early-1980s).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Provincie Noord-Brabant

Tapuit

Oenanthe oenanthe

De Tapuit broedt in grote delen van Eurazië, van gebergten tot in laagvlakten en rivierdelta's. De soort komt noordelijk voor tot boven de poolcirkel en zuidelijk tot in Noord-Afrika. Vrijwel alle Europese Tapuiten overwinteren in Afrika ten zuiden van de Sahara. De soort bewoont open terrein met lage begroeiing afgewisseld door kale, zandige of rotsige plekken. Vanaf uitkijkposten worden de baltsvluchten ondernomen; het voedsel, insecten en andere ongewervelden, wordt meest rennend bemachtigd. Tapuiten nestelen in holen tussen de rotsen of in de grond, in ons land voornamelijk in oude konijnenholen, maar ook wel onder weggeworpen of aangespoelde voorwerpen, in steenhopen, onder takkenbossen of op andere plekken. De Nederlandse broedvogels arriveren overwegend in april en hebben eind september het land verlaten.

VOORKOMEN

De Tapuit is vastgesteld in 16% van de atlasblokken. In bijna 40% hiervan gaat het echter alleen om mogelijke broedgevallen. Het is aannemelijk dat dit vooral doortrekkers betreft. Hoog-noordelijk broedende Tapuiten trekken immers nog gedurende de hele maand mei door, eventueel tot in juni. Tijdens de trek wordt soms kortstondig gezongen en gebaltst, waardoor verwarring met broedvogels kan ontstaan.

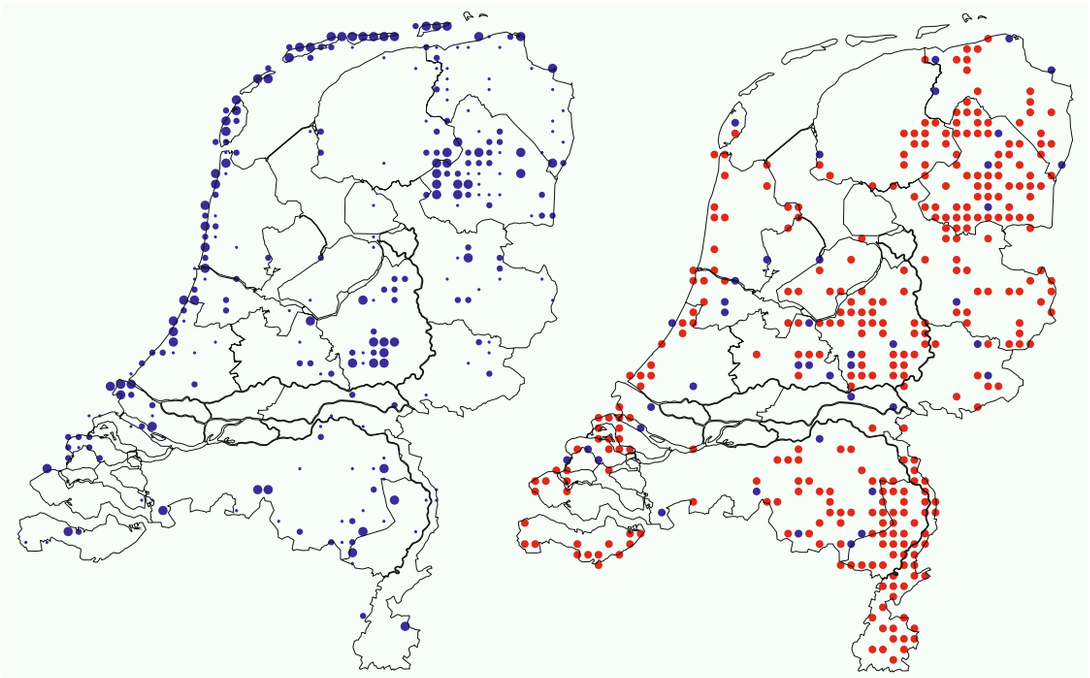
De 165 atlasblokken waar de soort zekere of waarschijnlijke broedvogel is, liggen voornamelijk in de kuststreek en op de hogere zandgronden van Drenthe, de Veluwe en oostelijk Noord-Brabant. Het betreft vrijwel unaniem open duinen, zandige heidevelden en stuifzanden. Hier en daar zijn er ook afwijkende habitats bezet, zoals dijken of een voormalige stortplaats van mijnsteen in Zuid-Limburg. In verreweg de meeste atlasblokken gaat het om lage aantallen van minder dan vier paren. De enkele blokken met meer dan 25 paren liggen in de duinen bij Callantsoog en in het Fries-Drentse grensgebied (Aekingerzand en omgeving). Aantallen van 4-25 paren per atlasblok zijn gemeld van de grotere Waddeneilanden, hier en daar in de duinen langs de kust (vooral Noord-Hollands duinreservaat, Maasvlakte, Schouwen) en zeer plaatselijk in Drenthe, op de centrale Veluwe, bij Budel in zuidoostelijk Noord-Brabant en bij Brunssum.

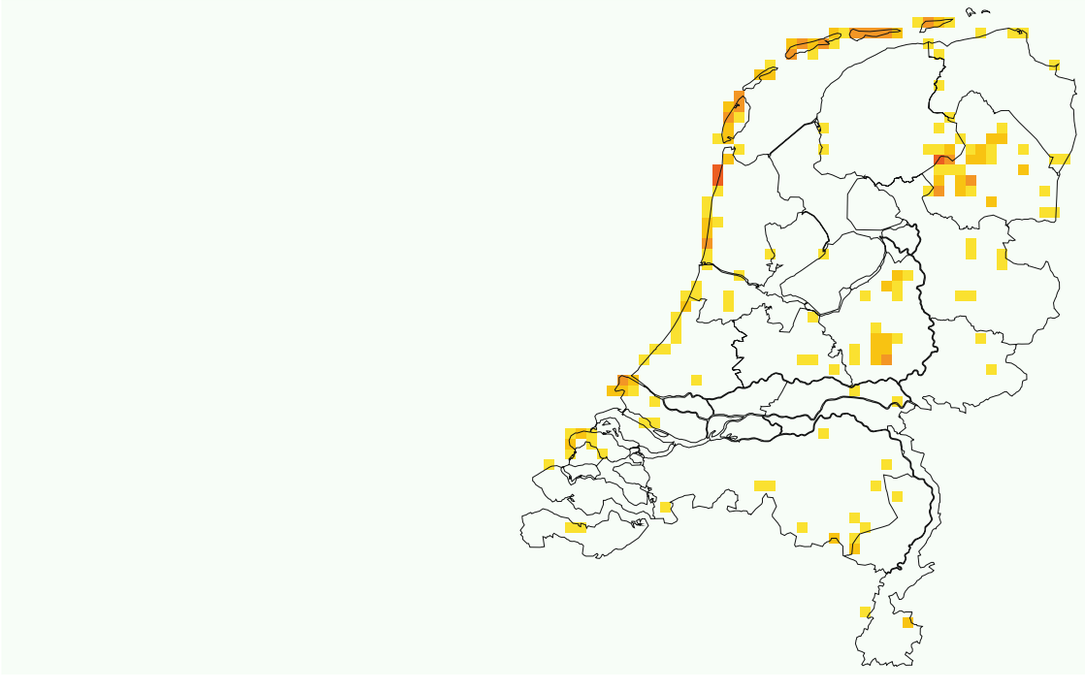
VERANDERINGEN

Er zijn niet veel soorten waarbij de verspreiding binnen een kwart eeuw zo veranderd is als bij de Tapuit! Vergeleken met de vorige atlas is het verspreidingsgebied met 66% ingekrompen. Tekenend voor de huidige schaarste is, dat SOVON heeft besloten om met ingang van 2001 de landelijke verspreiding en aantallen zo mogelijk jaarlijks vast te leggen, om het populatieverloop beter in de gaten te houden.
De soort verdween sinds de jaren zeventig uit grote delen van Nederland, vooral Zuidoost-Friesland, Groningen, Drenthe minus de zuidwesthoek, Twente, de Achterhoek, het Deltagebied, de oostelijke helft van Noord-Brabant en Limburg. De Waddeneilanden, de duinen van Noord-Holland en westelijk Drenthe komen nog het best uit de strijd. Maar ook daar zijn de aantallen meest flink teruggelopen. Zo waren er van de 200 of meer paren op Texel in 1978 slechts 50 over in 1998 (DIJKSEN ET AL. 1999) en vielen de aantallen op het Doldersummer- en Wapserveld in Drenthe terug van 73 paren in 1989-90 naar 12 in 2000 (A.J. VAN DIJK PERS. MED.). De afname begon niet overal tegelijk, in de Hollandse duinen

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 266 (16%)
No. of squares
- mogelijk 101 (38%)
  possible
- waarschijnlijk 92 (35%)
  probable
- zeker 73 (27%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -291 (-66%)
No. of squares
- verdwenen 332
  disappeared
- verschenen 41
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (64%)
- 4 - 10 (24%)
- 11 - 25 (10%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

bijvoorbeeld eerder dan op de Waddeneilanden, en op Texel eerder dan op Ameland (DIJKSEN 1997, VAN DIJK ET AL. 2001A). Plaatselijk is de tapuitenstand tussen de twee atlasperioden in zelfs tijdelijk gegroeid als gevolg van specifiek terreinbeheer. Een voorbeeld is het Aekingerzand bij Appelscha, waar het aantal broedparen na het kappen van enkele honderden hectares bos toenam van 0-5 in 1968-90 tot 9-27 in 1999-2000 (VAN DIJK ET AL. 2001A). Zulke voorbeelden zijn evenwel uitzonderlijk, en door vergrassing en/of verstruiking verdwijnen dergelijke goede habitats meestal even snel als ze ontstaan zijn.

Het overwegend zeer negatieve beeld voor Nederland wordt toegeschreven aan structurele processen. Tegenwoordig zijn grote oppervlaktes duin- en heidegebieden in Nederland veel dichter begroeid met grassen en struiken dan een kwart eeuw geleden als gevolg van de neerslag van vermestende en verzurende stoffen en voortschrijdende vegetatiesuccessie. Daarbij is ook de konijnenstand gedecimeerd door ziektes (myxomatose, VHS); konijnen houden door graven en grazen de open en zandige plekken in stand die Tapuiten nodig hebben om te foerageren, en zorgen tevens voor een overvloed aan nestholen. In bosgebieden zijn grote kap- en stormvlaktes schaars geworden door veranderd bosbeheer. Dergelijke vlaktes boden Tapuiten in het verleden vaak enkele jaren broedgelegenheid. Mogelijk spelen ook omstandigheden op de trek of in de overwinteringsgebieden een rol (VOGEL 1999, VAN DIJK ET AL. 2001A). Ook elders in West-Europa wordt overwegend achteruitgang gemeld, deels om andere redenen dan in Nederland, zoals het in cultuur nemen van natuurterreinen, intensiever gebruik van bestaand cultuurland en bebossing van open gebieden (HAGEMIJER & BLAIR 1997). Gezien de malaise is het de vraag hoe de verspreiding in Nederland eruit zal zien in de volgende broedvogelatlas.

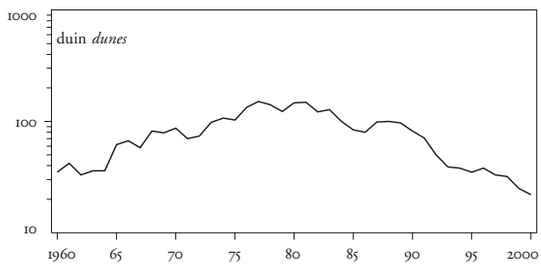
AANTALLEN

De schattingen per atlasblok leveren een totaal op van rond 880 paren. Dit is te optimistisch en wordt veroorzaakt door het onvoldoende kritisch schiften van trekkers; bovendien zijn alleen de hoogste schattingen per blok uit de onderzoeksperiode gesommeerd. Een landelijke schatting van hooguit 600-800 paren is aannemelijk. Aan het eind van de atlasperiode zakte het aantal waarschijnlijk hieronder. Rond 1980 waren er nog 1900-2500 broedparen in Nederland.

Lieuwe Dijksen

SUMMARY

More or less continuous distribution in the coastal dunes, with highest densities in the north and on the Wadden Sea islands. Rather patchy inland distribution, restricted to sandy heaths and sand drifts, with concentrations only in Drenthe and the central Veluwe. Elsewhere, the depicted distribution might be somewhat inflated by migrants (cf. high proportion of possible breeding records). Dramatic range contraction since the 1970s and corresponding population decline (1900-2500 bp in 1980, 600-800, at most, in 1998-2000) is caused by habitat deterioration, mainly through eutrophication of poor soils (due to atmospheric deposition) and depleted rabbit numbers.

Trend (index)

Merel

Turdus merula

Merels houden van regen, versnipperde landschappen, zachte winters en stedelijk gebied. Binnen Europa, waar de soort alleen in het uiterste noorden ontbreekt, lopen de dichtheden van west naar oost dan ook aanmerkelijk terug. Het verspreidingsgebied reikt zuidwaarts tot in Noord-Afrika en oostwaarts tot in China. Nederland vormt een goed bewijs van het uitzonderlijke aanpassingsvermogen van de Merel. Van oorsprong een bosbewoner, voelt de soort zich tegenwoordig vrijwel overal thuis waar enige bomen en struiken voorkomen, van gesloten bossen tot de door beton en asfalt gedomineerde centra van steden. Deze flexibele broedplaatskeuze staat, samen met het langgerekte broedseizoen en de hoge winteroverleving - met dank aan voedselstrooiend Nederland - aan de basis van een talrijkheid die momenteel door geen andere broedvogel overtroffen wordt. De Nederlandse broedvogels overwinteren merendeels in eigen land.

VOORKOMEN

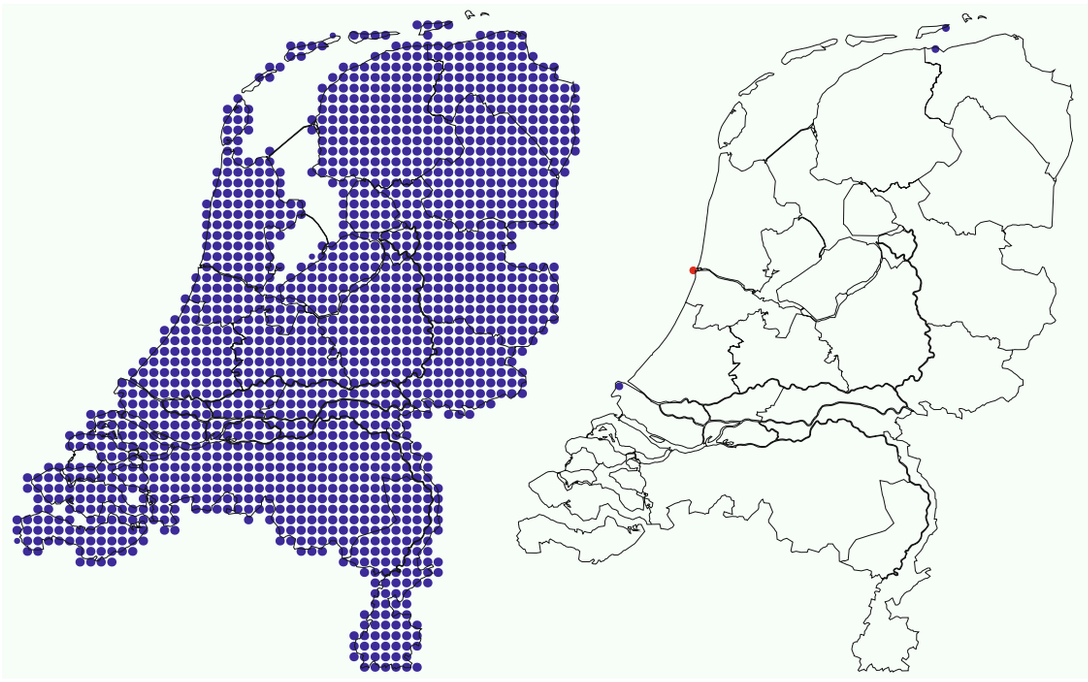
De Merel staat, met Wilde Eend, Houtduif, Witte Kwikstaart en Winterkoning, in de top vijf van meest verbreide broedvogels van Nederland. Alleen enkele nagenoeg onbegroeide atlasblokken in de Waddenzee (Vliehors, oostpunt Terschelling en Ameland, Rottumeroog, Rottumerplaat, Griend) en kale dijken (Afsluitdijk, Markermeerdijk, Oosterscheldekering) waren zelfs de Merel te bar. Typerend voor de talrijkheid in Nederland is, dat dit uniforme verspreidingsbeeld nauwelijks nuance kreeg door het kilometerhokkenonderzoek: in vrijwel alle onderzochte kilometerhokken werden namelijk Merels vastgesteld! Pas het puntonderzoek bracht differentiatie in het kaartbeeld teweeg, en zelfs dan blijft de alomtegenwoordigheid van deze soort verbazingwekkend. Voor een groot deel van Nederland geldt blijkbaar dat vijf minuten posten op een willekeurig punt in april, mei of juni steevast een Merel oplevert. Toch is er min of meer een tweedeling binnen Nederland vast te stellen.

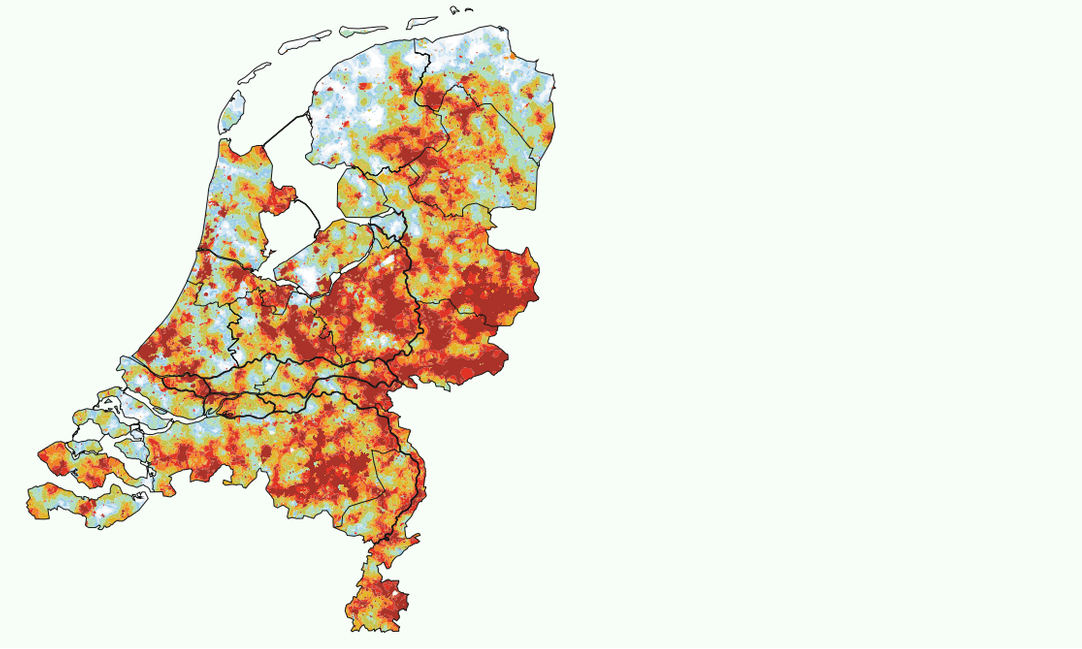
In de lage delen van het land is de soort vooral talrijk binnen stedelijke bebouwing, op de kaart goed herkenbaar aan rode vlekken rond grote steden (Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage) maar ook kleinere plaatsen (Leeuwarden, Alkmaar). Voorts krioelt het van de Merels in de binnenduinrand en de weinige grotere bossen (Robbenoordbos, bossen in Flevoland) en wat kleinschaliger landschappen (Friese Wouden, West-Friesland, Walcheren, Zuid-Beveland). De soort ontbreekt nagenoeg in buitendijkse gebieden (alle kwelders en schorren) en is schaars in de open zeekleigebieden van het noorden van Groningen en Friesland, het landbouwhart van Zuidelijk Flevoland en de akkergebieden van Goeree-Overflakkee. De betere weidevogelgebieden zoals het Lage Midden van Friesland, Waterland en de Krimpenerwaard en Lopikerwaard munten evenmin uit door veel Merels, vanwege de schaarste aan opgaande begroeiing.

In Hoog-Nederland is de soort vrijwel nergens schaars. Sterk verstedelijkte gebieden (regio Arnhem-Nijmegen, Mijnstreek in Zuid-Limburg), kleinschalige cultuurlandschappen (Twente, Achterhoek, Land van Cuyk) en gemengde bossen en loofbossen (randen Veluwe) vormen goed gevulde merelreservoirs. Alleen sommige voedselarme gebieden, waaronder stuifzanden, hoogveenreservaten, schrale heidevelden en jonge productiebossen (vooral dennen en lariks) steken mager af ten opzichte van de omgeving. Hetzelfde geldt voor een aantal nogal open jonge ontginningslandschappen. In het kaartbeeld komt dit niet altijd voldoende tot uiting.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1627 (97%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  3 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1624 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +2 (0%)
No. of squares
- verdwenen 1
  disappeared
- verschenen 3
  new

◀◀
Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Aangezien Nederland ook tijdens de vorige atlas vol was met Merels, is er vrijwel geen saaiere veranderingskaart - drie nieuwe blokken, één eraf - in deze hele atlas te vinden. Toch moeten de aantallen Merels in ons land in dezelfde periode aanzienlijk zijn gegroeid. Trendcijfers geven voor alle habitats immers een gestage toename aan sinds de jaren zeventig. Voor (loof)bos gaat het om een toename met zo'n 50%. Gerekend over het bosoppervlak van Nederland (3233 km^2 in 1996; CBS 1999) moet dit, bij de in ons land gangbare mereldichtheden, een substantiële toename betekenen. De aanplant van grote oppervlakten bos sinds de jaren zeventig, vooral op voedselrijke gronden in Flevoland, zorgde bovendien voor uitstekende nieuwe broedgebieden. In agrarisch gebied is de populatie zelfs verdrievoudigd. Hoewel de dichtheden hier gewoonlijk stukken lager liggen dan in bos, betekent ook deze toename een forse populatievergroting, vanwege de grote oppervlakte waar het om gaat. Een zeer sterke uitbreiding komt op conto van de verstedelijking. Sinds de vorige atlas is de oppervlakte bebouwd gebied sterk uitgebreid. Doordat juist hier de hoogste dichtheden worden vastgesteld, betekent dit een navenant krachtige stijging van het aantal Merels.
Rekenend met vrij conservatieve dichtheidscijfers van 50-75 paren per 100 ha bos en 150-250 per 100 ha stedelijk gebied, is er, bij een toename in 1979-96 van het bosoppervlak met 29.300 ha en woongebied met 30.800 ha (VISSER 2000), nieuw leefgebied voor 60.000-100.000 paren Merels ontstaan. Doordat dit recent ontstane gronden betreft (Zuidelijk Flevoland) of doorgaans alleen ten koste van intensief agrarisch cultuurlandschap ging (met lage dichtheden aan Merels), staan hier slechts onbelangrijke verliezen tegenover. Opmerkelijk is voorts dat regionale verschillen in reproductie, deels samenhangend met de mate van verstedelijking van de broedhabitat, in Nederland steeds kleiner lijken te worden. In 1973-92 bleven de broedprestaties op peil of namen ze zelfs toe. Voor de vaak veronderstelde desastreuze effecten van eksterpredatie op het broedsucces van Merels werden geen aanwijzingen gevonden (DIX ET AL. 1998). De afgenomen aantallen geringde Merels moeten vooral worden toegeschreven aan veranderd trekgedrag, met een toenemende component standvogels binnen de populatie (EDELAAR 1999).

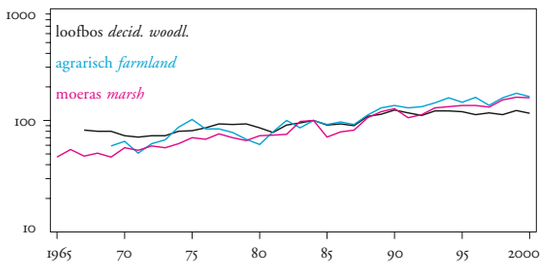
AANTALLEN

Met tenminste 900.000-1,2 miljoen paren is de Merel de talrijkste Nederlandse broedvogel. In deze schatting is ermee rekening gehouden dat in de BMP-steekproef, die aan de basis van de extrapolatie ligt (uitkomend op 940.000 paren), stedelijk gebied matig vertegenwoordigd is. De schatting in 1973-77 kwam uit op 575.000-850.000 paren.

Fred Hustings

SUMMARY

Most abundant species in The Netherlands (900,000-1,2 million bp in 1998-2000) and one of the five most widely distributed ones. Extremely numerous almost everywhere on the higher grounds, whereas the lower grounds show concentrations in urban areas. Absent only in open coastal habitats like saltmarshes. No change in breeding distribution since the 1970s, but population has increased by about 50% (deciduous forests) to 300% (farmland). Ongoing urbanisation has shown to be very profitable to the species.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Henk ten Brinke, Drempt

Kramsvogel

Turdus pilaris

Kramsvogels broeden in een brede band over Noord- en Midden-Europa tot ver in Siberië. Getalsmatig ligt het zwaartepunt binnen Europa in Fenno-Scandinavië: hier broeden meer dan 3,5 miljoen paren. De soort heeft zich in de afgelopen twee eeuwen sterk in westelijke richting uitgebreid. In België is de Kramsvogel vrij schaars in het Vlaamse deel en veel talrijker in Wallonië, dat tenminste 90% van de 10.000-14.000 paren rond 1990 herbergde (ANSELIN & DEVOS 1992). De minstens een half miljoen paren omvattende Duitse populatie is over het hele land verspreid, met de hoogste dichtheden in de zuidelijke helft. De Nederlandse broedvogels zijn van eind maart tot in juli op de broedplaats aanwezig. In kolonieverband broedende vogels beginnen overwegend in april met de eileg; solitaire paren kennen een meer gespreid broedseizoen tot ver in juni (HUSTINGS & GANZEVLES 1984). Onze broedvogels overwinteren vermoedelijk van België tot in Zuidwest-Frankrijk.

VOORKOMEN

In 8% van de Nederlandse atlasblokken zijn aanwijzingen voor broeden gevonden. In bijna de helft zijn echter alleen mogelijke broedgevallen geconstateerd. Dit zal vaak late doortrekkers betreffen, die tot in mei passeren. Mogelijk geldt dit ook voor een klein deel van de waarschijnlijke broedgevallen; misschien zijn paarsgewijs verblijvende vogels wel eens wat snel voor waarschijnlijke broedparen versleten. Daar staat tegenover dat individuele broedparen zich in de eifase onopvallend gedragen en gemakkelijk gemist worden. De in semi-koloniaal verband broedende Kramsvogels, met hun uitbundige getjakker en groepsgewijze achtervolging van predatoren, kunnen amper over het hoofd worden gezien. Er mag vanuit worden gegaan dat de verspreidingskaart een weliswaar niet geheel compleet, maar wel redelijk tot goed beeld geeft van het huidige voorkomen.

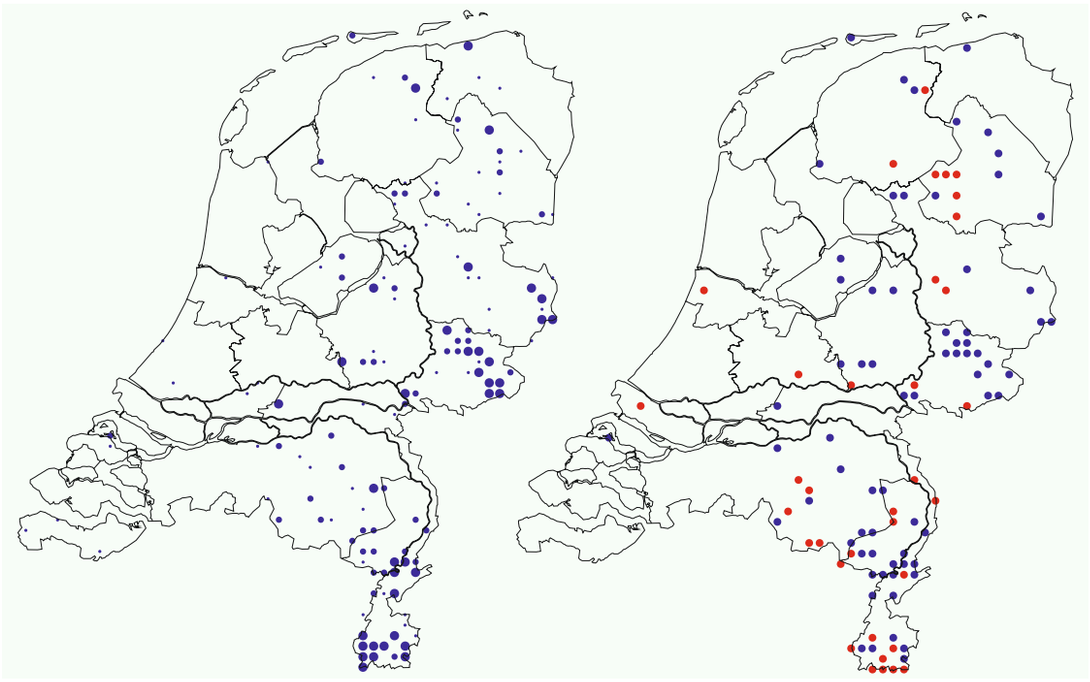
In 37 blokken zijn zekere broedgevallen geconstateerd, voor het merendeel in Zuid- en Midden-Limburg, vanouds het bolwerk van de Nederlandse populatie, en de Achterhoek. Verder komt de soort verspreid voor over de oostelijke helft van Nederland, met geïsoleerde broedgevallen tot in Noord-Groningen, de Noord-Veluwe, de Gelderse Vallei en het westelijk rivierengebied.

De dichtheden zijn in Nederland gewoonlijk laag. Buiten Limburg zijn nergens vier of meer paren per atlasblok vastgesteld. In Zuid- en Midden-Limburg is het beeld anders. Broeden in kleine kolonies is hier normaal. De grootste kolonie in de atlasperiode omvatte 22 nesten en bevond zich in 2000 in de Eijsder Beemden bezuiden Maastricht (KURSTJENS & VAN DER WEIDE 2001).

Het verspreidingsbeeld is niet goed verklaarbaar op grond van de habitatvoorkeur. De Limburgse Kramsvogels prefereren een afwisseling van enigszins natte graslanden en boomgroepen, hier vooral hoogstamboomgaarden, populierenbosjes en singels (vaak in beekdalen). Ze bewonen landschappen die, afgezien van het heuvelachtige karakter, ook elders in Nederland voorkomen. De Limburgse verspreidingskern sluit aan op die in België (Wallonië en zuidwestelijk deel Belgisch-Limburg), terwijl ook het aangrenzende Rijnland in Duitsland beter bezet is dan de meer noordelijke deelstaten.

VERANDERINGEN

De huidige verspreidingskaart vertoont gelijkenis met die in de vorige atlas. Ook in 1973-77 vormde Zuid-Limburg

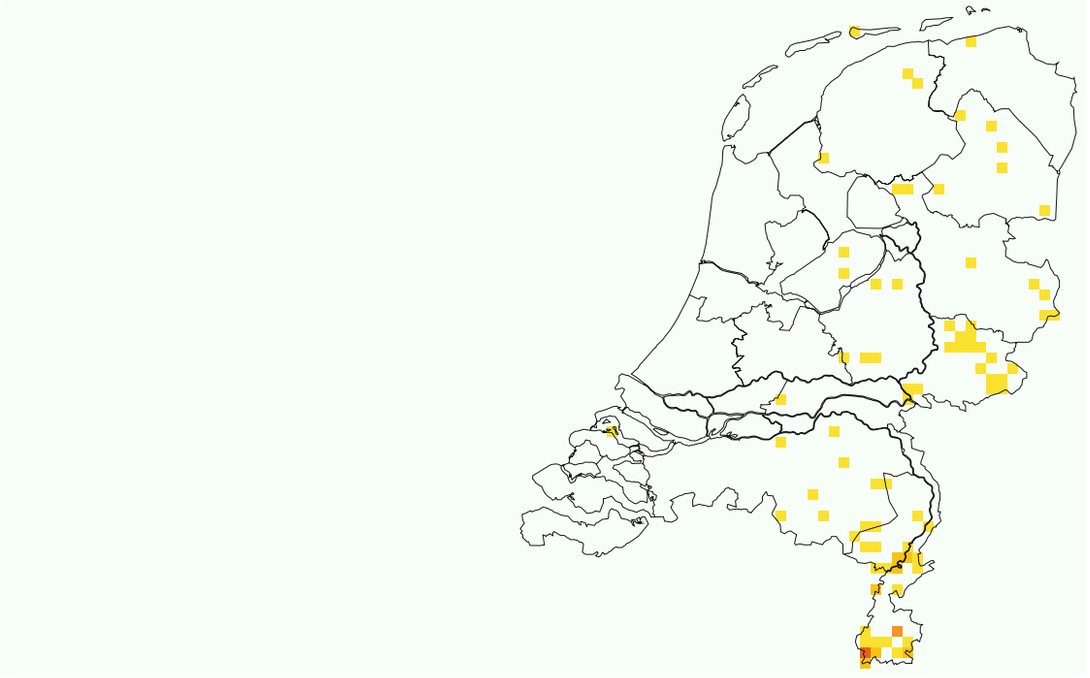

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 141 (8%)
No. of squares
- mogelijk 60 (43%)
  possible
- waarschijnlijk 44 (31%)
  probable
- zeker 37 (26%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +35 (+76%)
No. of squares
- verdwenen 35
  disappeared
- verschenen 70
  new

het belangrijkste broedgebied binnen Nederland. De kolonisatie van ons land was toen in feite net op gang gekomen. Sinds de vorige atlas nieuw bezette gebieden zijn vooral te vinden in Midden-Limburg en de Achterhoek, regio's die net na de vorige atlasperiode werden bezet. In Zuidwest-Drenthe zijn recent amper meer Kramsvogels vastgesteld.
Wat uit de vergelijking van kaarten niet tot uiting komt, is dat de populatie juist tussen beide atlasperioden in een enorme groei en even ontstellende neergang heeft doorgemaakt. Aantalsschattingen die voor de Nederlandse populatie beschikbaar zijn, geven de groei aan van 1 paar (1972) naar 20-30 (1975), 50-60 (1977) en 250-300 (1981). Ten tijde van de top rond 1986-90 omvatte de populatie 700-900 paren, waarna een scherpe daling volgde tot 300-350 paren in 1995 (BIJLSMA ET AL. 2001). Momenteel is de Nederlandse populatie nog aanzienlijk kleiner.
De voormalige bolwerken zijn inmiddels geen schim meer van weleer. Dit geldt zowel voor Zuid-Limburg (vestiging vanaf begin jaren zeventig, groei naar 516-531 paren in 1984, afname tot 230 paren rond 1997 en mogelijk slechts 65 in 2001) als Midden-Limburg (kolonisatie vanaf begin jaren tachtig, in Roerdal 26 paren in 1990, 18 in 1994, slechts enkele tijdens de atlasperiode) (HUSTINGS & GANZEVLES 1984, BOEREN 1990, OVAA 1998). Gebieden die eveneens lange tijd bezet waren en waar tijdens de top tientallen paren voorkwamen, zoals de oostelijke helft van Noord-Brabant (tijdens piek 35-50 paren), de Achterhoek (70) en Zuidwest-Drenthe (80) raakten in de jaren negentig hun Kramsvogels eveneens grotendeels kwijt (BIJLSMA ET AL. 2001).
In aangrenzend Vlaanderen is dezelfde aantalsontwikkeling vastgesteld. In Belgisch-Limburg groeiden de aantallen van 100 paren omstreeks 1985 naar 1500-3000 rond 1992 (GABRIËLS ET AL. 1994). Daarna volgde een enorme kentering, die echter nog niet gekwantificeerd is. Uit het atlasproject in Vlaanderen, iets later uitgevoerd dan het Nederlandse onderzoek, blijkt dat de verspreiding sterk afneemt en dat de soort zich in oostelijke richting lijkt terug te trekken (G. VERMEERSCH PERS. MED.). In de Ardennen en het Rijnland is de soort eveneens op zijn retour.
De gesuggereerde redenen van de afname (in Limburg: verhoogde predatie door kraaiachtigen, verslechtering van voedselaanbod door omzetten van grasland in akkers en verdroging van resterende graslanden; OVAA 1998) kunnen de achteruitgang niet geheel verklaren. Perioden van raadselachtige voor- en tegenspoed - op Europese schaal - zijn bij de Kramsvogel ook uit het verleden bekend.

AANTALLEN

Een optelling van de geschatte aantallen per atlasblok komt uit op 230 paren. Omdat lang niet ieder blok jaarlijks bezet was en bij deze schatting alleen de hoogste aantallen in drie jaren zijn verwerkt, bedroeg de populatie in 1998-2000 maximaal 150-200 paren. In 2001 zakte dit vermoedelijk tot 80-130 paren.

Arjan Ovaa

SUMMARY

The distribution is confined to the extreme east (Achterhoek) and especially southeast (Limburg) of the country, close to nearby populations in Germany and Belgium. Part of the observations elsewhere (probable breeding records) might refer to late migrants. The species breeds individually or in loose colonies (max. 22 bp in 1998-2000), often in small river valleys in somewhat hilly country. The current population of 150-200 bp is a remnant of a much larger population of 700-900 bp around 1986-90, when colonisation of The Netherlands (started in 1972) had reached its maximum. This decline coincides with similar trends in nearby populations across the border.

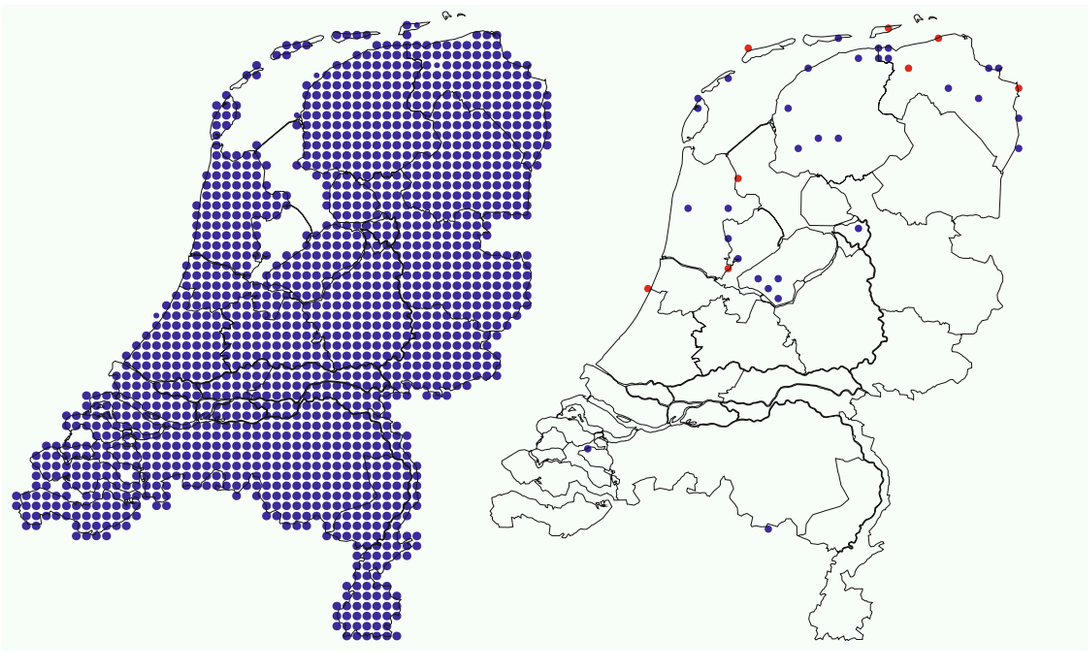
Zanglijster

Turdus philomelos

De Nederlandse Zanglijsters brengen de winter goeddeels door in Frankrijk en Engeland. De vroegste vogels bezetten al vanaf februari hun broedplaatsen. Noordelijke populaties kunnen nog tot in mei, wanneer onze broedvogels allang op eieren zitten, in West-Nederland doortrekken. De Zanglijster broedt in een breed scala aan habitattypen. In het algemeen zijn bossen op met regenwater gevoede, verzuringsgevoelige bodems minder aantrekkelijk dan bossen op kalkrijke grond in erosiedalen, gevormd door - of in contact met - rivierwater. Favoriet zijn hakhout (es, wilg) en structuurrijk vochtig loofbos met een rijke ondergroei van vogelkers, hazelaar, els of haagbeuk. Vooral in populieren-, wilgen- en essenbossen op leem, lemig zand en zavelige klei vindt de soort zijn optimum. Het feit dat veel van dit bos, net als grienden en elzenhakhout, op rabatten met tussenliggende natte greppels is gezet, trekt de Zanglijster aan. Hoger gelegen dekzanden en stuwwallen met aanplant van naaldhout zijn minder geschikt, al bieden de gradiëntrijke overgangen met ouder en structuurrijk loofbos weer veel moois voor de soort. In vochtig bos wordt deze aantrekkingskracht veroorzaakt door een uitbundige huisjesslakkenpopulatie (vooral gestreepte huisjesslak) die de Zanglijster als geen ander exploiteert. Al zijn slakken periodiek hoofdvoedsel, wormen, duizendpoten, keverlarven, rupsen en - vanaf de late zomer - bessen en fruit zijn evenzo belangrijke voedselbronnen.

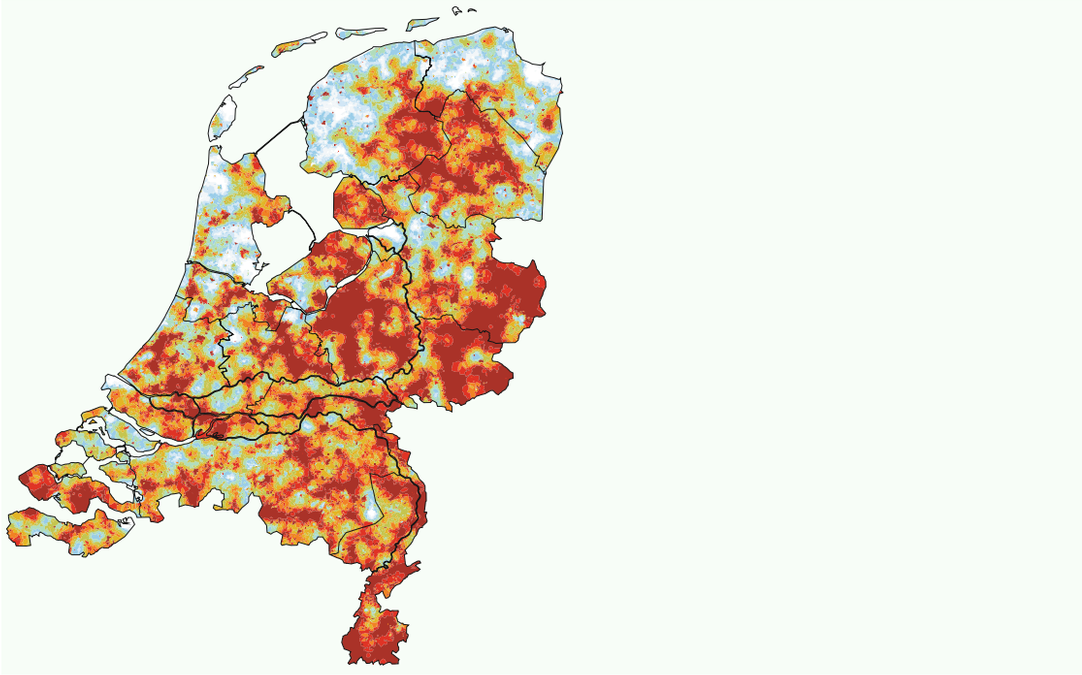
VOORKOMEN

Aanwezig in 96% van de atlasblokken doet de Zanglijster qua verspreiding maar weinig onder voor de veel algemenere Merel. Zanglijsters zijn het talrijkst in de beboste delen van het land, met een vaak vergelijkbare dichtheid in tuinsteden en stedelijk groen. Van een relatie met het type bos en de bodemsoort valt in de relatieve dichtheidskaart maar weinig te ontdekken. Dat komt vooral doordat bos niet gelijkmatig over de verschillende bodemtypen verdeeld is. Ook is de verscheidenheid aan bostypen en tuin- of erfbeplantingen zo groot dat de enorme dichtheidsverschillen die aan bos- en bodemtype gelieerd zijn aan het oog worden onttrokken. De oppervlakte bos bepaalt daardoor in hoofdzaak het kaartbeeld. Vandaar dat zowel de rijkelijk beboste zandgronden als de bosrijke löss- en leembodems en beekdalen met gevarieerde bodemafzettingen een hoge relatieve dichtheid tonen. De oude zeeklei- en veenbodems zijn minder bosrijk en Zanglijsters ontbreken er of bereiken hier een veel lagere dichtheid, zoals de schaarste in het noorden van Friesland en Groningen aantoont, evenals in de Kop van Overijssel, Waterland en het Utrechts-Hollands veenweidegebied. Bos van enige omvang op zware komklei is alleen in de Regulieren-Bolgerijen op de grens van Gelderland en Zuid-Holland te vinden en onderscheidt zich op de kaart niet van ander bos. Op de nieuwe kleibodems van Flevoland is de Zanglijster in alle beboste gebieden sterk vertegenwoordigd, of het nu om stedelijk groen van Lelystad of het Horsterwold gaat. Extreem ongunstige situaties zijn beter herkenbaar. Opvallend schaars is de Zanglijster in de kalkarme duinen van de Waddeneilanden en Noord-Holland. Dat geldt ook voor grootschalige veengebieden als de Peelstreek en Zuidoost-Drenthe, waar eveneens kalkarme omstandigheden overheersen. Op kleinere schaal is dat ook nog in Twente en de zuidelijke Kempen zichtbaar, maar in al deze gevallen speelt de oppervlakte bos een bijrol in het kaartbeeld. Het omgekeerde, een hoge dichtheid in tamelijk bosarm landschap doet zich voor langs de kust van de Randmeren, in de Kop van Noord-Holland bij Hoorn, op Walcheren en de Zak van Zuid-Beveland. Windsingels en houtwallen, deels gerelateerd aan moderne laagstamfruitteelt, zorgen voor het talrijk optreden van de Zanglijster in deze regio's. In de

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1599 (96%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  6 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1593 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +23 (+2%)
No. of squares
- verdwenen 8
  disappeared
- verschenen 31
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

westpunt van het Land van Maas en Waal is, naast het voorkomen van eendenkooien en grienden, kweldruk van kalkrijk Waalwater naar de lager liggende en relatief zure Maas mogelijk van betekenis.

VERANDERINGEN

De verspreiding op atlasblokschaal heeft zich sinds 1973-77 amper gewijzigd, op minieme uitbreidingen na die veelal een gevolg zijn van beschikbaar komen van nieuwe habitat (Lauwersmeer, Zuidelijk Flevoland, Deltagebied). Toch heeft de Zanglijster het in de tussenliggende periode flink voor zijn kiezen gekregen in de winters van 1978/79 en 1984/85-1986/87. Vooral de ver in het Zuid- en West-Europese overwinteringsgebied doordringende vorst met sneeuwdek in januari 1985 reduceerde onze broedvogelpopulatie. Tot in de late jaren tachtig waren de gevolgen in Noord- en West-Nederland nog merkbaar en verliep het herstel van de broedvogelaantallen traag (VAN DIJK ET AL. 2001A). In Drenthe lijkt de populatie niet meer tot het oude niveau aan te groeien (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). De inschatting voor oostelijk Noord-Brabant is optimistischer: redelijk stabiel (POELMANS & VAN DIERMEN 1997).

Het broedvogelmeetnet toont een gestaag dalende trend in de duinstreek, met pas eind jaren negentig een opleving. De landelijke trend in loofbos laat de tik in 1985-87 zien waarna een traag herstel optreedt. Vanaf 1994 vlakt het aantalsverloop af. Op de hogere zandgronden van de Veluwe lijkt de Zanglijster, mogelijk als gevolg van verzuring, het niveau van de jaren zeventig niet meer te bereiken (op Planken Wambuis een afname van 75%; R.G. BIJLSMA PERS. MED.). De problemen die Kool- en Pimpelmezen op de Veluwe bleken te hebben met hun kalkvoorziening (GRAVELAND 1992) kunnen ook de Zanglijster parten spelen. Op minder verzuringsgevoelige bodem in de IJsselvallei en de Brabantse Meierij is geen structureel verschil met het peil van vóór 1985 vastgesteld (afgeleid uit LENSINK 1993, VAN DIERMEN 1990A, KLAASSEN 2001, MET AANVULLINGEN).

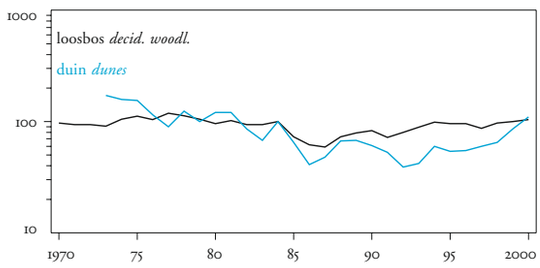
AANTAL

Afgaande op het BMP-materiaal, in combinatie met de atlaskaarten, zouden er ruim 140.000 (120.000-160.000) paren in Nederland voorkomen. Dit wijkt weinig af van de schatting in 1979-85 (125.000-200.000).

Jan van Diermen

SUMMARY

Occurring in a wide range of habitats, except for open farmland areas and coastal habitats. Especially numerous in a variety of extensive woodlands and wooded urban areas. Small-scale farmland areas with numerous woodlots and orchards are frequented as well. Changes in distribution compared to 1973-77 were hardly recorded. Although the species is rather susceptible to cold winters and experienced some decline after the run of severe winters in the mid-1980s, populations have recovered in most areas. Long-term downward trends are reported from the coastal dunes and the Veluwe area. Breeding population in 1998-2000 is estimated at 120,000-160,000 bp.

Trend (index)

Grote Lijster

Turdus viscivorus

Grote Lijsters broeden in Europa van het noorden van Fenno-Scandinavië tot aan de Straat van Gibraltar. De oostgrens van de verspreiding ligt diep in Rusland. In West-Europa zijn Grote Lijsters schaars in stedelijke gebieden en uitgestrekte bossen en het talrijkst in halfopen cultuurland en gefragmenteerde bosgebieden. In Nederland begint het gros van de paren in de eerste week van april met broeden en wordt in mei een tweede legsel geproduceerd (OTTENS 2001). De nesten zijn doorgaans op 7-10 m hoogte op karakteristieke wijze in de boom geplaatst, steevast in de kroon of in de driehoek tussen een (dikke) tak en de stam. Hoewel de meeste nesten in loofbomen worden gevonden, worden naaldbomen geenszins gemeden. Het leeuwendeel van het voedsel bestaat uit regenwormen en andere ongewervelden, daarnaast worden ook bessen en zaden gegeten. Grote Lijsters verblijven jaarrond in Nederland, maar gedurende het winterhalfjaar zijn de aantallen duidelijk lager dan in de broedtijd. Vanaf begin februari stroomt Nederland weer vol met Grote Lijsters.

VOORKOMEN

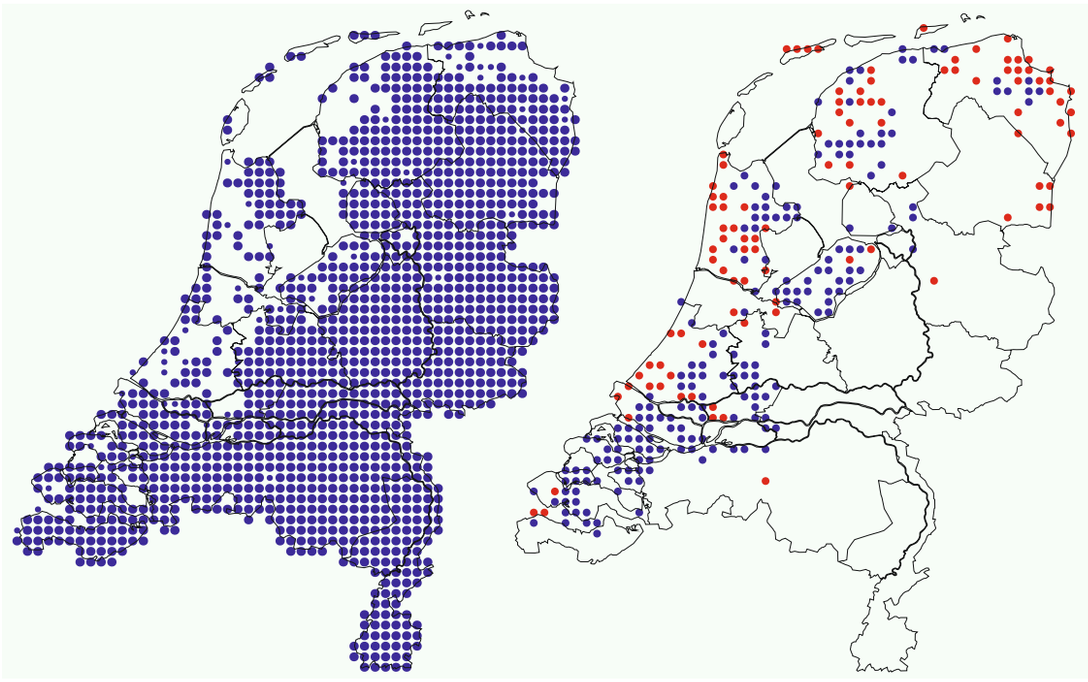
Grote Lijsters zijn in 82% van de atlasblokken aangetroffen. In het oog springende leemtes zijn te vinden op de Waddeneilanden, op de zeeklei van Noord-Nederland en in de open landschappen van West-Nederland. In Flevoland is de verspreiding verbrokkeld en mijden Grote Lijsters de meest open gebieden. De kern van de verspreiding wordt gevormd door de zandgronden. Ook in minder besloten landschappen als de Drents-Groningse veenkoloniën, de Zeeuwse eilanden en het rivierengebied komen Grote Lijsters echter in vrijwel alle atlasblokken voor.

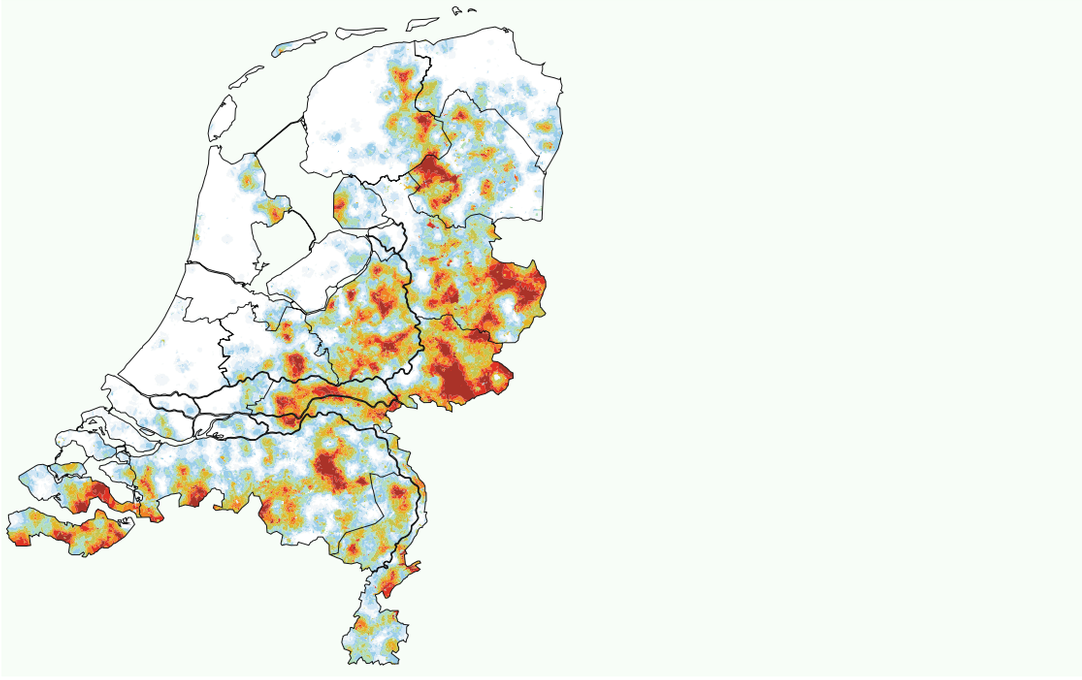
De verspreiding op de relatieve dichtheidskaart reflecteert in sterke mate de aanwezigheid van kleinschalig cultuurlandschap in Nederland. Gebieden met een grote beslotenheid, zoals Twente en de Achterhoek, springen er in positieve zin uit. In Drenthe, op de Veluwe, in Noord-Brabant en Limburg is het verspreidingspatroon vlekkeriger, met plaatselijk verdichtingen. In deze overwegend bosrijke gebieden is de Grote Lijsters vooral een bewoner van bosranden. In de kern van aaneengesloten en omvangrijke bossen is de soort meestal schaars, vermoedelijk vanwege de grote afstand tot de foerageergebieden alhier. Ook buiten de zandgronden komen lokaal veel Grote Lijsters voor. In het Deltagebied is dit het geval in Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland, in het rivierengebied in de Betuwe, de Bommeler- en Tielerwaard en in het zeekleigebied van Noord-Holland in de omgeving van Hoorn en in de Wieringermeer. Deze kleigebieden verschillen landschappelijk behoorlijk van elkaar, maar hebben verspreid liggende bosjes, singels of boomgaarden als gemeenschappelijk kenmerk.

Ondanks de toename van nestgelegenheid in dorpen en steden (uitbreiding en toegenomen ouderdom van tuinen en openbaar groen), in het spoor waarvan Merel en Zanglijster tot de reguliere stadsbewoners zijn gaan behoren, is de Grote Lijster toch voornamelijk een jongen van het buitengebied gebleven. Hoewel er aan voedsel binnen de bebouwde kom op het eerste gezicht geen gebrek lijkt, komen Grote Lijsters er om onbekende reden maar mondjesmaat tot broeden. Evenzo is de Grote Lijster nooit echt doorgedrongen in de bossen van Flevoland, terwijl Merel en Zanglijster hier talrijk zijn. In de kerngebieden op de zandgronden kunnen de dichtheden oplopen tot drie paren per 100 ha landschap. Op voedselrijke plekken kan dit aantal verder toenemen door clustering van broedvogels.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1376 (82%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  46 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1330 (97%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +87 (+7%)
No. of squares
- verdwenen 100
  disappeared
- verschenen 187
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Sinds het onderzoek in 1973-77 voor de eerste broedvogelatlas zijn grote delen van West-Nederland gekoloniseerd. Zo is het Deltagebied nu grotendeels bezet, terwijl de verspreiding destijds beperkt bleef tot Zeeuws-Vlaanderen, de duinstrook en delen van Walcheren en Zuid-Beveland. Ook in Flevoland, het Groene Hart van Holland en het westelijk rivierengebied breidde de soort zich uit. Enigszins tegendraads is dan ook, dat de meeste verliezen eveneens in West- (en Noord-) Nederland zijn geconstateerd. Vermoedelijk betreft het in beide gevallen, winst en verlies, tamelijk geringe aantallen.

De Grote Lijster maakte in de eerste helft van de 20e eeuw een bloeiperiode door waarin de soort zich voortdurend in nieuwe gebieden wist te vestigen (BIJLSMA ET AL. 2001). Momenteel gaat de uitbreiding in het westen van het land gepaard met enige afname in (loof-)bossen en agrarisch gebied elders. De BMP-index voor beide landschapstypen, met relatief veel proefvlakken in de oostelijke helft van Nederland (VAN DIJK ET AL. 2001A), vertoont in de jaren negentig namelijk een geleidelijke afname. Regionaal was zelfs sprake van een aanzienlijke reductie, waarbij vermoed werd dat voedselschaarste in het spel was (omzetting van graslanden in maïsakkers, verdroging; POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Deze afname heeft zich echter nog niet gemanifesteerd in een substantiele inkrimping van het broedareaal op de zandgronden.

AANTALLEN

Berekeningen met BMP-cijfers en atlasgegevens (bijna 15.000 paren) suggereren een populatie van 13.000-17.000 paren. Dat is fors lager dan in 1979-85 werd geschat (25.000-35.000). Hoewel inderdaad enige afname (in loofbos en agrarisch gebied) heeft plaatsgevonden, is het eveneens mogelijk dat de aantallen destijds te hoog zijn ingeschat, of nu te laag uitkomen.

Henk-Jan Ottens

SUMMARY

Highest breeding densities are recorded on the pleistocene sands, with a marked preference for small-scale farmland and forest edges. In the lower parts of the country, the species inhabits woodlots, roadside tree plantations and fruit-growing regions, but is generally rather scarce. Urban areas are avoided. A substantial range expansion since the 1970s was recorded in the west of the country, although numbers involved are small. Population numbers tend to decrease in farmland and (deciduous) forests. The population is estimated at 13,000-17,000 bp in 1998-2000 (perhaps somewhat too low).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Vogelwacht Uffelte e.o.

Cetti's Zanger

Cettia cetti

De Europese verspreiding van de Cetti's Zanger is beperkt tot de landen rondom de Middellandse Zee, met een uitloper naar het westen van Frankrijk en Zuid-Engeland. In de loop van de 20e eeuw, vooral in de jaren zestig en zeventig, heeft de Cetti's Zanger zijn broedareaal flink noordwaarts uitgebreid en verscheen hij ook in Nederland.

VOORKOMEN

De Cetti's Zanger is in de atlasperiode alleen vastgesteld in de Brabantse Biesbosch (zingende vogel voorjaar 1998, in de zuidwesthoek van polder de Dood) en het Oostvoornse Meer (vanaf 22 april 2000 aanwezig, minimaal tot maart 2001; VAN DER VLIET ET AL. 2001). Het betrof zingende vogels, zonder aanwijzingen voor een broedgeval.

VERANDERINGEN

Het veldwerk in 1973-77 viel in een periode van noordwaartse uitbreiding van het verspreidingsareaal. Na een eerste waarneming in 1968 broedde de soort met zekerheid in Nederland vanaf 1973 (ouders met voer). De Biesbosch en Zeeuws-Vlaanderen vormden in 1973-77 duidelijke kerngebieden. In de Brabantse Biesbosch werd de soort vanaf oktober 1974 waargenomen en broedde hij mogelijk vanaf 1975 (LEBRET 1979). Vanaf 1976 werden ook de Sliedrechtse en Dordtse Biesbosch bezet, en in het topjaar 1978 waren er in de hele Biesbosch 20-25 territoria aanwezig, eenderde van de Nederlandse populatie in dat jaar. Na de strenge winter van 1978/79 zakte het aantal territoria tot vier terug, om in de jaren erna enigszins te herstellen tot ongeveer tien. Na drie koude tot strenge winters medio jaren tachtig wordt de soort alleen nog incidenteel vastgesteld (SARIS & SIERDSEMA 1987). Het aantalsverloop in het tweede kerngebied, de kreken van Zeeuws-Vlaanderen, was vergelijkbaar, met een vestiging vanaf 1976, een topaantal in 1978 (30 territoria) en na 1985 alleen incidentele meldingen (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Het uitblijven van een blijvende vestiging in Nederland komt overeen met de situatie in Vlaanderen, maar staat in contrast met Zuid-Engeland, waar de soort zich eveneens begin jaren zeventig vestigde en goed als broedvogel is aangeslagen (563 territoria in 1999; OGILVIE ET AL. 2001). Voor een standvogel als de Cetti's Zanger blijken de wat strengere vorstperiodes binnen de gewoonlijk zachte Hollandse winters vooralsnog een onoverbrugbare klimaatbarrière. Dit kan veranderen wanneer de opwarming van de aarde doorzet.

AANTALLEN

Geen duidelijke aanwijzingen voor broeden in 1998-2000.

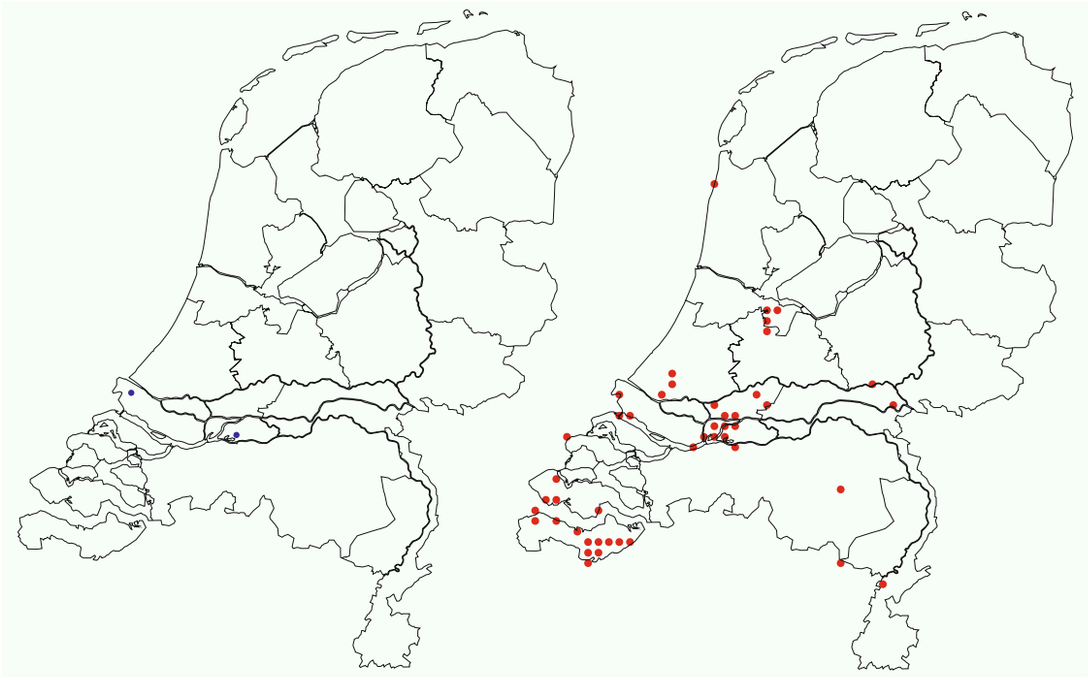
Frank Saris

SUMMARY

No indications for breeding in 1998-2000 although singing birds were recorded in 1998 and 2000. In the 1970s a northward expansion resulted in the colonisation of several areas including the Biesbosch (up to 20-25 territories in 1978) and Zeeuws-Vlaanderen (30 in 1978). A run of severe winters, however, decimated the population.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 2 (0%)
No. of squares
- mogelijk 0 (0%) *possible*
- waarschijnlijk 2 (100%) *probable*
- zeker 0 (0%) *confirmed*

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -46 (-96%)
No. of squares
- verdwenen 46 *disappeared*
- verschenen 0 *new*

Deze soort is gesponsord door: Wim Jongejan

Tapuit
Oenanthe oenanthe
Nadat in een eerder stadium al veel zandige 'woeste gronden' waren bebost, werden de resterende heide- en duingebieden aan het eind van de 20e eeuw in toenemende mate ongeschikt voor Tapuiten door vergrassing en verstruiking. Waarschijnlijk was het landelijk aantal broedparen op het moment van uitkomen van deze atlas al gezakt onder de 600-800 die nog geschat werden voor 1998-2000.
(zie pagina 356-357)

Graszanger
Cisticola juncidis
Het laatste atlasjaar, 2000, was met 31 gemelde territoria verreweg het beste jaar voor de Graszanger binnen de atlasperiode. De jaren 2001 en 2002, toen er zeker 30-40 territoria bekend werden, deden daar nog een schepje bovenop. Toen werd in Saeftinge, de toplocatie, ook met zekerheid gebroed, wat in Nederland een bijzonderheid is.
(zie pagina 308-309)

Graszanger

Cisticola juncidis

De Graszanger bereikt in Nederland de noordwestgrens van zijn verspreidingsgebied. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in de landen rondom de Middellandse Zee, in Afrika ten zuiden van de Sahara en in het zuiden en zuidoosten van Azië. Sinds het begin van de 20e eeuw heeft de soort zich langs de kusten van West-Europa sterk uitgebreid in noordelijke richting. In de nazomer van 1972 werd Nederland bereikt en verbleef een zingende vogel enkele weken op de Makkumer Noordwaard. Twee jaar later kon op dezelfde plaats voor het eerst broeden worden bewezen. Sindsdien waren er in Nederland vrijwel jaarlijks territoriumhoudende Graszangers aanwezig. De soort gedraagt zich als standvogel, ook in nieuw bezette gebieden. Graszangers broeden in boomloze gebieden met lang gras, zeggen en/of biezen. In warmere streken wordt ook wel gebroed in daar qua structuur op lijkende landbouwgewassen. Het flesvormige nest met zij-ingang is een kunstig met spinrag bijeen gehouden toefje plantenstengels dat zich meestal 10-50 cm boven de grond bevindt. De soort leeft van insecten(larven) die op de grond of tussen de vegetatie worden gevangen.

VOORKOMEN

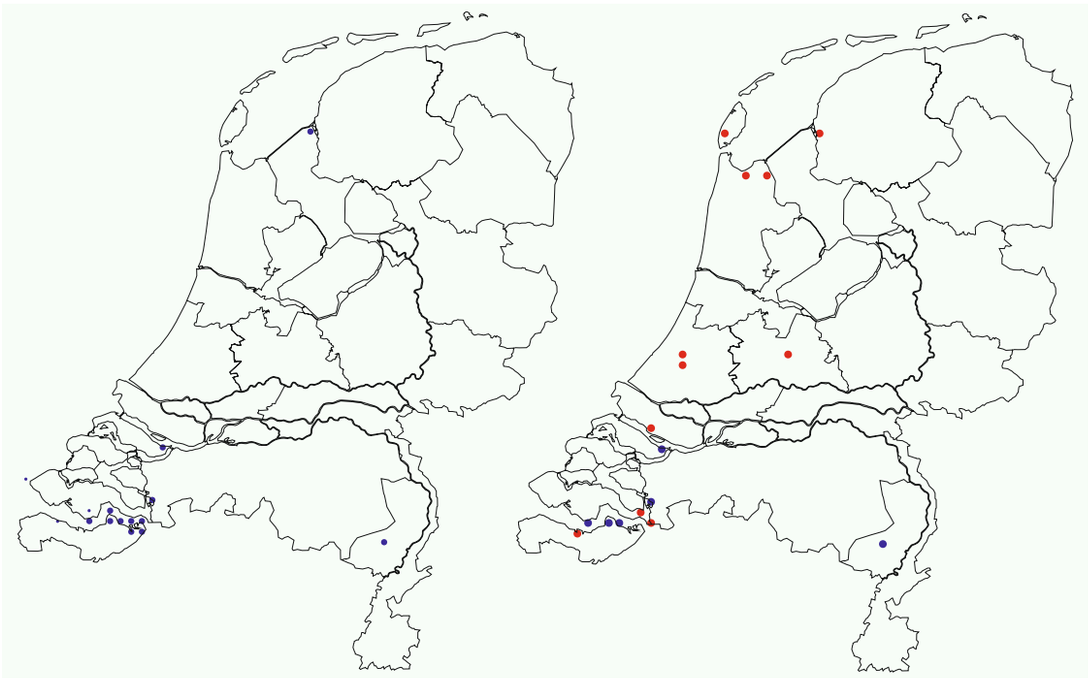
De Graszanger is slechts in 15 atlasblokken vastgesteld. In drie blokken werd de soort als mogelijk broedend aangemerkt, in de overige als waarschijnlijke broedvogel. Dat broeden geen enkele maal kon worden bewezen, is niet bijzonder. Sinds de soort in Nederland voorkomt was slechts in 4,1% van de gevallen sprake van een zeker broedgeval (n=293, naar VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Dat komt doordat zowel de nesten als de uitgevlogen jonge vogels in de hoge vegetatie bijzonder moeilijk op te sporen zijn. Bovendien gaat het bij de waarnemingen in Nederland vermoedelijk vooral om eerder dat jaar meer zuidelijk geboren mannetjes, die wel een territorium bezetten maar vaak niet tot broeden overgaan (SIMMS 1985). Een duidelijke aanwijzing hiervoor is dat 80% van de waarnemingen wordt gedaan in de maanden juli, augustus en september. Veel van deze vogels sneuvelen vervolgens in de winter. Alleen in sommige jaren, na een of meer zachte winters, lukt het de soort kennelijk om te overwinteren. Dan wordt ook veel vroeger in het jaar al gezongen. Zo werden er in de topjaren 1977 en 2001 al medio juni op het Verdronken Land van Saeftinge resp. 8 en 7 zangposten geteld. Het is aannemelijk dat de soort zich alleen in dergelijke jaren voortplant.

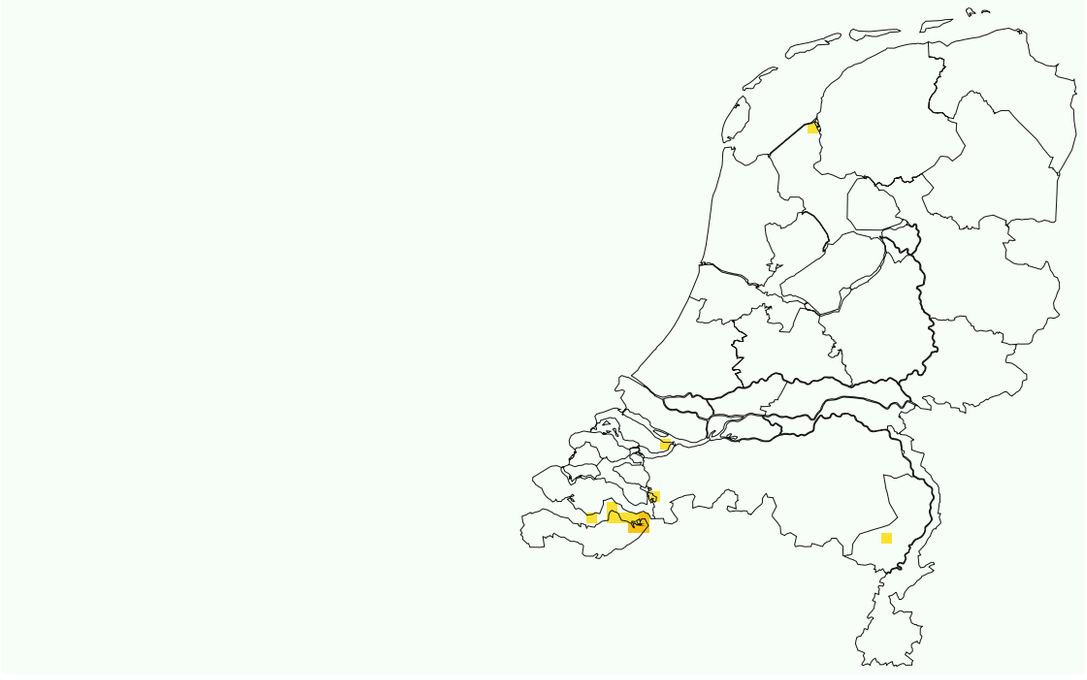
Saeftinge is het enige gebied waar in alle drie de atlasjaren Graszangers aanwezig waren: 2 (1998), 7 (1999) en 26 (2000). De andere territoria waren eveneens voornamelijk gevestigd in het Deltagebied, in 1998 op de Vossenkaai (Hoofdplaat), in 2000 op de Hellegatsplaten, in de omgeving van Oudelande, op het Zuidgors en in het Markiezaat. Elders in Nederland waren er territoria op de Makkumer Noordwaard in 1999 en De Zoom bij Nederweert in 2000. Alleen in het Markiezaat ging het om twee territoria.

De broedlocatie bij uitstek, Saeftinge, is een 4000 ha groot getijdengebied, voor bijna tweederde begroeid met schorrenplanten. In de lagere kleikommen domineren zeebies en zeeaster, met strandkweek op de hoger gelegen zandige oeverwallen. In de nazomer zijn deze planten tot 1 m hoog. Op zonnige dagen zingen Graszangers in een honderden meters lange golvende vlucht boven deze vegetaties. De andere locaties waar Graszangers werden waargenomen, zijn eveneens nagenoeg boom- en struikloos. De locatie bij Nederweert is wat dit betreft afwijkend: een 80 ha groot hoog-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 15 (1%)
No. of squares
- mogelijk 3 (20%)
  possible
- waarschijnlijk 12 (80%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -5 (-38%)
No. of squares
- verdwenen 11
  disappeared
- verschenen 6
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

veenrestant met wilgenopslag, riet, pijpenstrootje en pitrus (VOSSEN 2000).

VERANDERINGEN

Graszangers trekken 's winters niet weg. Ze zijn erg gevoelig voor vorst, zodat drie dagen stevige koude fataal kan zijn. Daartegenover staat een hoog reproductievermogen, waardoor de 's winters geleden verliezen vlot kunnen worden goedgemaakt (SIMMS 1985, CRAMP 1992). Deze fenomenen zijn bepalend voor het voorkomen in Nederland.
Beide atlasperioden werden gekenmerkt door mild winterweer en werden ook voorafgegaan door een of enkele zachte winters. Verspreiding en aantallen vielen hierdoor royaal uit. Dat de Graszanger in de eerste atlasperiode (vijf jaren van veldwerk) in 28 blokken werd vastgesteld, tegen 15 in de laatste periode (drie jaren), komt deels door de langere onderzoeksperiode. Slechts in drie gebieden, de Makkumer Noordwaard, de Vossenkaai en Saeftinge was de soort in beide perioden aanwezig. Het in het zuidwesten van Nederland aan de Westerschelde gelegen Saeftinge is, vanwege het wat mildere klimaat en het op grote schaal voorkomen van geschikte broedhabitat, steeds hét bolwerk voor de Graszanger geweest: tweederde van alle in Nederland geregistreerde territoria werd hier vastgesteld. Op andere Westerschelde-schorren of in aangrenzende binnendijkse gebieden gaat het om een kwart van het totaal.
Sinds de vestiging van de soort in 1972 nam hij tot 1977 jaarlijks toe. Het daaropvolgende jaar halveerde het aantal, waarschijnlijk als gevolg van een weekje koude in februari 1978. De strenge resp. koude winters van 1978/79 en 1981/82 hadden opvallend genoeg geen verdere reductie tot gevolg. De koude reikte toen niet veel verder dan de Belgisch-Franse grens, waardoor er in de zomer nieuwe aanvoer van jonge vogels vanuit het zuidwesten mogelijk bleef. Na drie opeenvolgende strenge tot koude winters medio jaren tachtig, waarbij de koude tot in Zuid-Europa doordrong en het aantal Graszangers hier vermoedelijk gedecimeerd werd, leek het met de soort in Nederland zo goed als bekeken. Toch was er nog geen 15 jaar later weer een behoorlijke opleving.

AANTALLEN

In de atlasjaren 1998-2000 werden 3, 8 resp. 31 territoria bekend. In 2001, net na de atlasperiode, ging het alleen al in Saeftinge om tenminste 40!

Henk Castelijns

SUMMARY

The species reaches its northernmost limits in The Netherlands. The occurrence, therefore, is rather erratic. In 1998-2000 3, 8 and 31 territories were recorded, respectively. Most of these were located in the Delta area and, especially, Saeftinge, a 4000 ha saltmarsh. This area was also the stronghold during the colonisation of The Netherlands in the 1970s. Nests or young are difficult to detect, and confirmed breeding records are rare. Most birds are observed in July-September and are probably first-year males which usually do not survive the subsequent winter.

Deze soort is gesponsord door: Ringgroep Saeftinghe

Sprinkhaanzanger

Locustella naevia

De Sprinkhaanzanger is een onopvallende verschijning die zich doorgaans alleen via de zangsessies van het mannetje kenbaar maakt. De mechanisch aandoende, rinkelende zang wordt ten gehore gebracht vanaf ongemaaide afgestorven vegetatie, struiken of jonge boompjes. Verder speelt het leven van deze soort zich voornamelijk op de bodem af. Bij het nest lijken de oudervogels zelfs meer op muizen dan op vogels. Het verspreidingsgebied strekt zich uit van Ierland tot Mongolië en omvat Europa behalve de meest noordelijke delen (al vindt noordwaarts uitbreiding plaats) en het Middellandse Zeegebied. Hij overwintert in Afrika.

VOORKOMEN

Sprinkhaanzangers werden vastgesteld in 44% van de atlasblokken. Laag Nederland is het best bezet, voor zover het moerasrijke regio's betreft. De duinen vertonen van Schiermonnikoog tot Zeeuws-Vlaanderen een lintvormig aaneengesloten verspreiding. In Hoog-Nederland is het voorkomen brokkelig en grotendeels beperkt tot hoogveengebieden, natte heide en moerassige beekdalen.

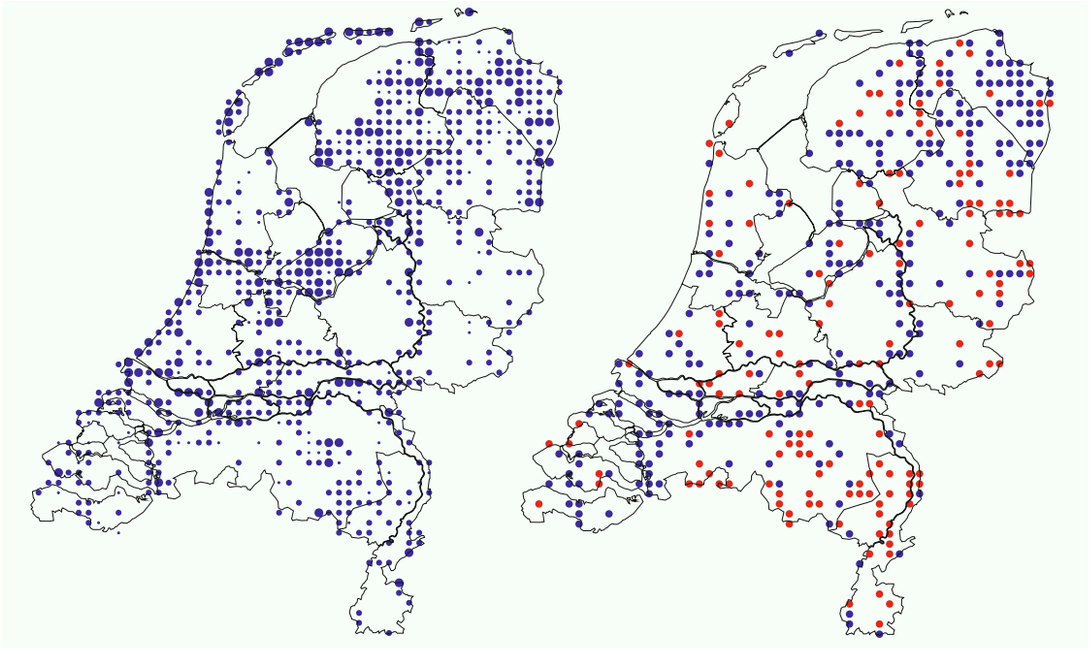
Van de in Nederland voorkomende rietzangerachtigen heeft de Sprinkhaanzanger de breedste ecologische amplitude. De soort is niet kieskeurig wat betreft grondsoort en komt in ons land voor op zandgronden, in venen en op klei. In laagveenmoerassen met een nog levende rietcultuur bewoont hij zowel gebieden waar de verlanding zich nog in een drijftilfase bevindt als sterk verzuurde rietlanden met veel bosopslag. In drijftilzones, waar een pionier als de Snor talrijk kan zijn, komen reeds flinke aantallen Sprinkhaanzangers voor. Groeit het open water dicht, dan verdwijnen de Snorren maar blijven de Sprinkhaanzangers, indien althans niet al het riet gemaaid wordt. Bij voortschrijdende verlanding krijgt de soort gezelschap van Kleine Karekiet, daarna Rietzanger en tenslotte Bosrietzanger. Pas in het eindstadium van verlanding, elzenbroekbos, ontbreekt hij. Opvallend talrijk is de soort in de laagvenen van ons land, met name die van Noordwest-Overijssel, met De Wieden (600-700 paren in 1993-95; VELDKAMP 1999A) en De Weerribben (honderden, geen recente cijfers beschikbaar) als kerngebieden. Dat de soort hier zo talrijk kan voorkomen, is in belangrijke mate te danken aan het onderbreken van de natuurlijke verlanding door het maaien van de rietlanden. Ook buiten het laagveengebied komen hier en daar opmerkelijke aantallen Sprinkhaanzangers voor, zowel in grote moerasgebieden op minerale bodem (Lauwersmeer, Oostvaardersplassen) als in venige omgeving met bijvoorbeeld gagelstruweel in duinvalleien, randen van hoogveen, of op gooreerdgronden in beekdalen. Op natte leem- en kleibodems broedt hij veel op kapvlaktes, in jonge loofhoutaanplant en griendcultures. Pitrusvelden op recent uit de productie genomen landbouwgronden worden vlot bezet (BIJLSMA 2002C).

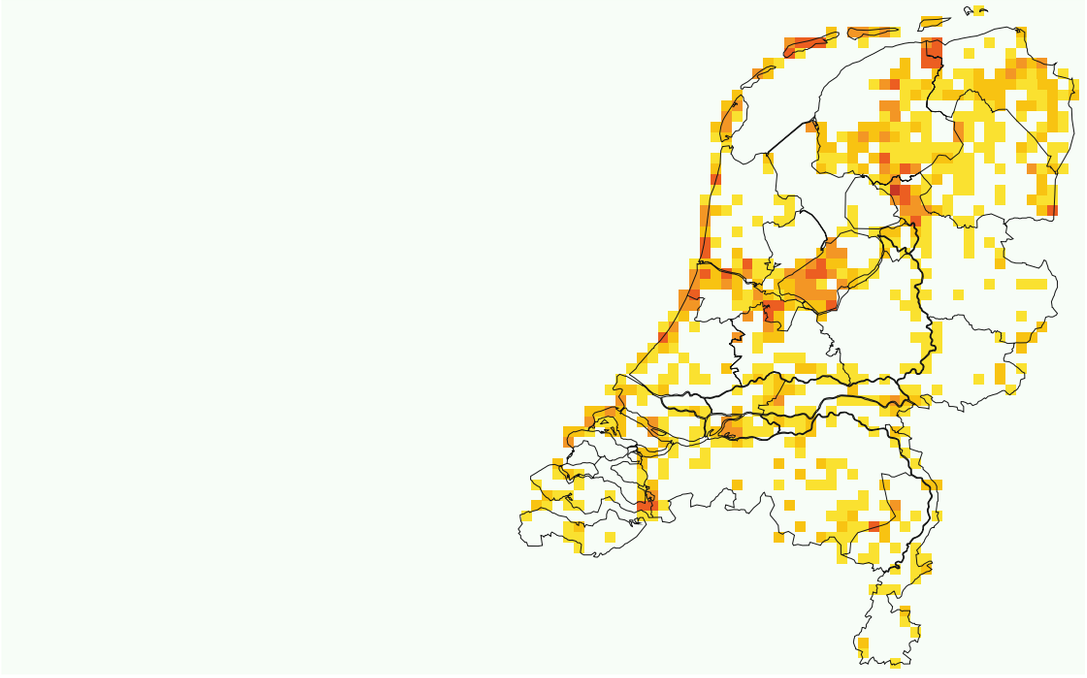
VERANDERINGEN

De Sprinkhaanzanger is in de afgelopen kwart eeuw uit ruim 150 atlasblokken verdwenen (vooral Hoog-Nederland) en in een dikke 280 blokken nieuw verschenen (vooral Laag-Nederland). Dit positieve beeld contrasteert met de niet goed verklaarbare afname die de Britse broedvogelatlas laat zien over een bijna vergelijkbaar lange periode (GIBBONS ET AL. 1993). De Nederlandse verruiming van de verspreiding is deels verklaarbaar vanuit het ontstaan van nieuwe broed-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 733 (44%)
No. of squares
- mogelijk 86 (12%)
  possible
- waarschijnlijk 498 (68%)
  probable
- zeker 149 (20%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +133 (+27%)
No. of squares
- verdwenen 151
  disappeared
- verschenen 284
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (55%)
- 4 - 10 (29%)
- 11 - 25 (11%)
- 26 - 100 (5%)
- 101 - 500
- > 500

terreinen door inpolderingen (Lauwersmeer), het droogvallen en begroeid raken van platen (Deltagebied) of veranderd natuurbeheer (aan de landbouw onttrekken van gronden in Groningen, Drenthe, langs de Grote Rivieren en elders). Voorts is in veel duingebieden toename vastgesteld, zowel op de Waddeneilanden als het vasteland (BIJLSMA ET AL. 2001). De soort heeft hier geprofiteerd van verruiging van vegetaties, een factor die ook voor sommige natte heidevelden geldt. Als gevolg van herstelbeheer, zoals het tegengaan van de verstruiking van duinen of het terugdringen van de vergrassing van heidevelden, zou de soort lokaal enig terrein kunnen prijsgeven (VAN DEN BRINK ET AL.1996). Of de gevonden toename in sommige moerasgebieden representatief is voor Nederland, blijft ongewis. In de verdrogende moerassen van Rijnstrangen en Ooijpolder nam de Sprinkhaanzanger sinds 1996 sterk toe van gemiddeld 6 paren in 1991-95 naar 36 in 1996-2000 (FAUNAWERKGROEP GELDERSE POORT 2002).
De jaarlijkse fluctuaties in moerasgebieden corresponderen deels met waterpeilveranderingen. Zo varieerde het aantal territoria in de Oostvaardersplassen in de tweede helft van de jaren negentig van naar schatting 120 in 1997 (veel droog rietland) tot 2 in 2000 (hoge waterstanden) (KOLEN ET AL. 2001). De soort is kwetsbaar in moeras. Veel moerassen verdrogen en verbossen waardoor broedhabitat, na een kortstondig optimum, weer verdwijnt. Intensief maaibeheer biedt geen oplossing. De soort vestigt zich namelijk bijna uitsluitend in overjarig riet (PROP & VELDKAMP 1987, VELDKAMP 1999A). Ideaal (bij gebrek aan natuurlijke dynamiek) voor het hele soortspectrum van rietvogels is een regelmatige afwisseling van gemaaid en ongemaaid riet, waarbij het riet vlaksgewijs om de twee jaar gemaaid wordt. Omdat periodiek maaibeheer van rietland onder meer door opslag van houtige gewassen en bramen arbeidstechnisch lastig is, en een mengsel van jong met overjarig riet minder opbrengt dan jaarlijks gemaaid riet, zal hier in de praktijk weinig van terechtkomen. Voor in grienden huizende broedvogels vormt mechanisering van griendcultures in het westelijk rivierengebied een bedreiging. Op armere gronden (gagelstruwelen) doen zich problemen met de waterhuishouding voor, waardoor de voor Sprinkhaanzangers belangrijke pollige structuur van de kruidlaag (pijpenstrootje, pitrus, zeggen) verdwijnen kan.

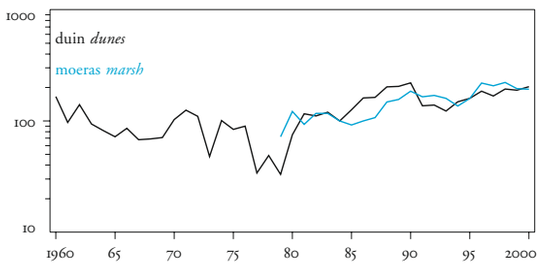
AANTALLEN

Op grond van de geschatte aantallen per atlasblok (5100 paren) en rekening houdend met inventarisatieproblemen lijkt een landelijke schatting van 4000-6000 paren reëel. In 1979-85 werd het aantal paren op 3000-5000 geschat.

Ronnie Veldkamp

SUMMARY

Mainly found in the lower parts of the country and the coastal dunes. The higher grounds are only thinly populated and have experienced a decrease since the 1970s. In lowland areas, however, the species has benefited from expansion of suitable habitat (both changes in management and natural succession in vegetation, e.g. in recently reclaimed areas). Largest populations are found in extensive marshes (northwest Overijssel, Oostvaardersplassen), but numbers here fluctuate according to water tables. Current population is estimated at some 4000-6000 bp.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Gemeentewaterleiding Amsterdam

Krekelzanger
Locustella fluviatilis

De Krekelzanger komt als broedvogel voor in Centraal- en Oost-Europa tot net voorbij de Oeral. De dichtstbijzijnde broedplaatsen zijn te vinden in Nedersaksen en Sleeswijk-Holstein in Noordwest-Duitsland. Krekelzangers bezetten laat in het voorjaar hun territoria in dichte, vochtige struwelen en jong bos met ruigte, vaak in de buurt van water. Hier laat de soort na aankomst onvermoeibaar zijn eenvoudige, maar imponerende, cicade-achtige zang horen, vooral 's nachts en in de vroege ochtend. In juli-september trekt de soort weg in zuidoostelijke richting om in Oost-Afrika te overwinteren. In Nederland zijn Krekelzangers zeldzaam met 32 gevallen tot en met 2000 (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Ze worden vooral in mei en juni opgespoord door hun opvallende zang.

VOORKOMEN

Krekelzangers worden vrijwel jaarlijks in Nederland waargenomen, met lichte nadruk op het midden en het noordoosten van het land en het rivierengebied. De soort is opvallend vaak vastgesteld in Flevoland, waar grote oppervlakten geschikte habitat aanwezig zijn in de vorm van wilgen- en vlierstruwelen en jonge bossen op kleibodem. Er lijken twee pieken in het voorkomen te zijn: één van half mei tot begin juni en een kleinere eind juni (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). In het eerste geval kan het om 'doorgeschoten' voorjaarstrekkers gaan, in het tweede om vogels die elders ongepaard bleven en hier proberen een partner te vinden. In 1998-2000 werd in vier atlasblokken de kenmerkende zang opgemerkt. In twee gevallen (Olst 1999, Halfweg bij Amsterdam 2000) ging het om langer verblijvende vogels in geschikte broedhabitat die waarschijnlijk ongepaard bleven. Daarmee blijft de soort in Nederland de status houden van aspirant-broedvogel, omdat er tot nu toe nog steeds geen zeker broedgeval is vastgesteld. Het vermoeden bestaat wel dat een mannetje in 1996 in De Wieden gepaard was, evenals bij sommige andere gevallen in Nederland (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Omdat niet-zingende, gepaarde Krekelzangers uitgesproken onopvallend zijn, is het een hele toer om een broedgeval vast te stellen (MACKOWICZ 1989).

VERANDERINGEN

In de vorige atlasperiode (1973-77) werd de Krekelzanger tweemaal opgemerkt, maar tot in de jaren tachtig bleef hij erg zeldzaam. Vanaf het begin van de jaren negentig werd hij vaker opgemerkt, met in sommige jaren wel vier zingende vogels (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De toename weerspiegelt deels de uitbreidingstendens in Europa. In de 20e eeuw is de soort met name in Finland en Zweden toegenomen maar ook in Duitsland, waar hij zijn verspreidingsgebied westwaarts uitbreidde (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). De Krekelzanger profiteert, net als sommige andere soorten, van de verruiging van moerassen die in grote delen van Europa plaatsvindt.

AANTALLEN

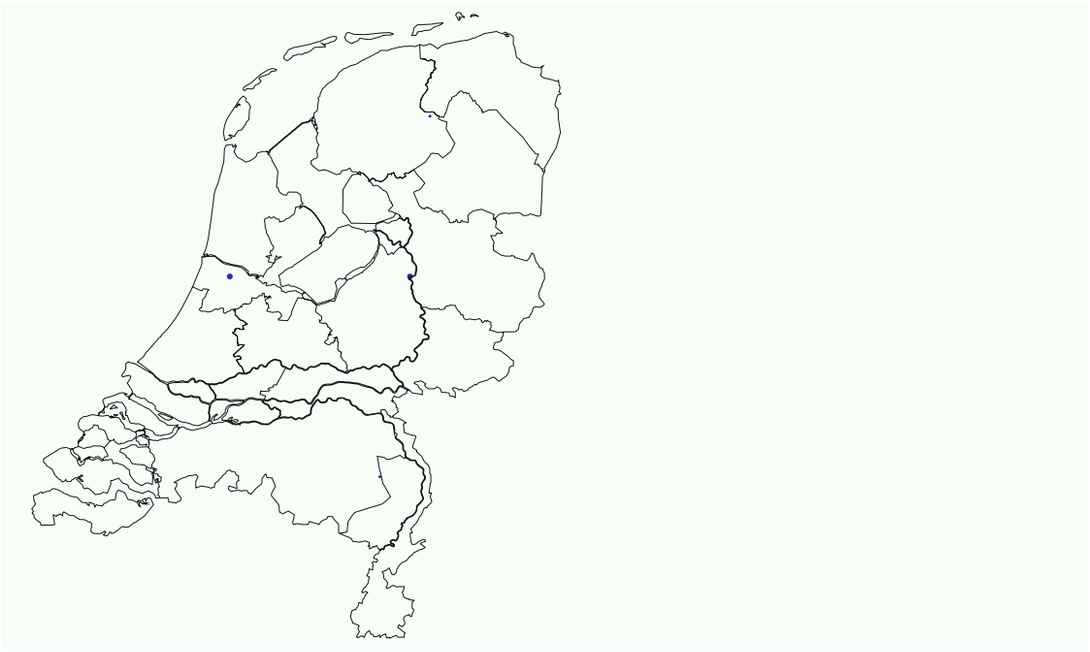
Broeden is in 1998-2000 niet aangetoond.

Ruud van Beusekom

SUMMARY

Breeding has not been recorded so far, despite the regular occurrence of solitary, singing birds that may stay for prolonged periods (at least at two sites in 1998-2000).

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 4 (0%)
No. of squares
- mogelijk 2 (50%)
  possible
- waarschijnlijk 2 (50%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

Deze soort is gesponsord door: Dutch Birding Association

Rietzanger
Acrocephalus schoenobaenus
Weinig soorten vertonen een zo sterke binding aan Laag-Nederland als de Rietzanger. Nog maar een kwart eeuw terug lag dat, getuige de veranderingskaart, een stuk genuanceerder. Werkelijk algemeen is de soort overigens alleen in de wat grotere moerasgebieden.
(zie pagina 376-377).

Sprinkhaanzanger
Locustella naevia
Sprinkhaanzangers laten hun op een zachte, eindeloze wekker gelijkende ratel vooral horen in de duinen en in grote moerassen als De Wieden, De Weerribben en de Oostvaardersplassen. Op de hoge zandgronden brokkelt de verspreiding af.
(zie pagina 370-371).

Snor

Locustella luscinioides

Het broedareaal van de Snor beslaat Europa en Centraal-Azië. Het Europese deel ligt ingeklemd tussen Oostzee en Middellandse Zee en loopt in het oosten via Oekraïne door tot ver in Rusland. Nederland ligt aan de noordwestgrens van het verspreidingsgebied; in Groot-Brittannië en Denemarken is de soort een zeldzame broedvogel. De Snor bewoont natte structuurrijke rietvegetaties met een variabel aandeel van andere planten, zoals lisdodde en grote zegges. Soms vindt vestiging plaats in rietloze vegetatietypen. Het voedsel bestaat hoofdzakelijk uit (water)insecten en andere ongewervelden. Snorren broeden van eind april tot in augustus en kunnen twee broedsels grootbrengen. Het nest ligt laag en goed verborgen in de moerasvegetatie. Ze verlaten hun broedgebied in augustus-september en overwinteren in Afrika ten zuiden van de Sahara.

VOORKOMEN

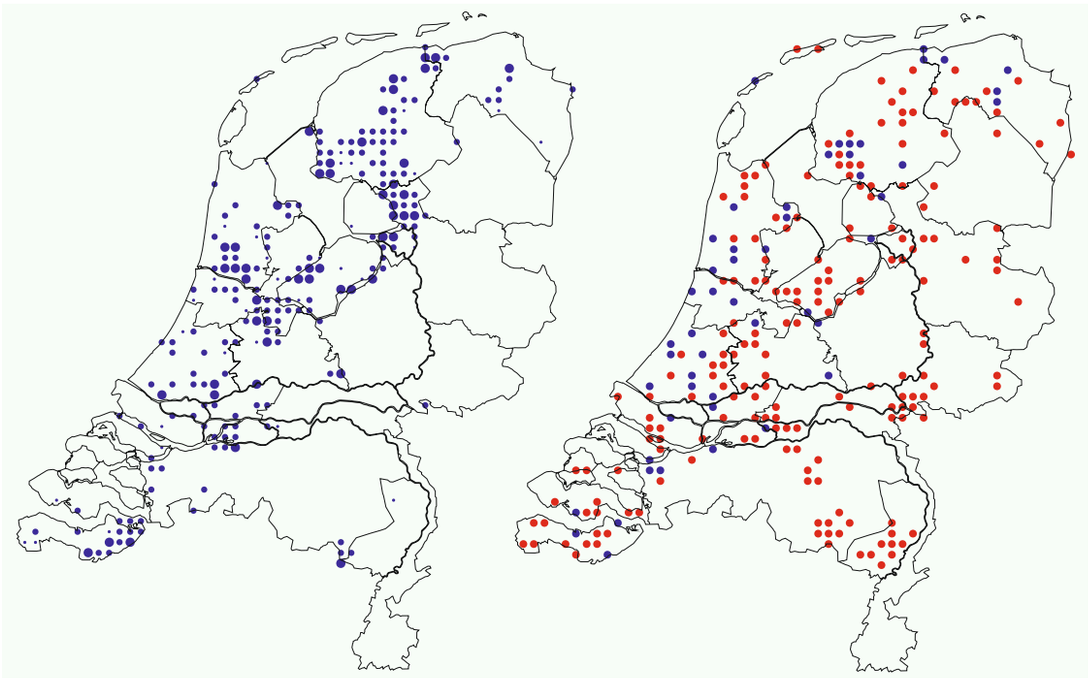
De Snor is vastgesteld in 14% van de atlasblokken. In de blokken waar de soort als mogelijke broedvogel is opgevoerd zal het, gezien de locaties, doorgaans broedvogels betreffen en geen zingende doortrekkers. Er zijn geen aanwijzingen dat de kaart serieus is beïnvloed door verwisseling met zingende Sprinkhaanzangers.

De actuele verspreiding beperkt zich vrijwel tot een handvol regio's op minerale bodem en veen in Laag-Nederland. In de eerste plaats gaat het om de laagveenmoerassen in Midden-Friesland en Noordwest-Overijssel. Ook in het West-Nederlandse laagveengebied zijn veel atlasblokken bezet, al toont de Snor een ijle verspreiding in grote delen van het Groene Hart, conform het schaarse voorkomen van moeras aldaar. Op minerale bodem is de verspreiding minder ruim dan op laagveen, maar springen de Friese IJsselmeerkust, de Oostvaardersplassen, de Biesbosch en oostelijk Zeeuws-Vlaanderen er in positieve zin uit. De Snor kent verder nog een verbrokkelde verspreiding in Groningen, de Kop van Noord-Holland en langs de Randmeren. De soort is opvallend schaars in de duinstreek en ontbreekt nagenoeg op de Waddeneilanden. Ook de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden vormen een opvallend hiaat in de verspreiding. Hoog-Nederland moet het vrijwel zonder Snorren doen. Alleen bij Budel in het zuidoosten van Noord-Brabant liggen enkele aaneengesloten bezette atlasblokken.

De aantalsschattingen laten goed zien hoezeer het voorkomen van de Snor in Nederland is geconcentreerd in een viertal kerngebieden: het Fries-Overijsselse laagveengebied, de Oostvaardersplassen, de oostelijke Vechtplassen inclusief het Naardermeer en de Biesbosch. Deze gebieden tellen elk 150 of meer broedparen, waarbij de Oostvaardersplassen koploper is met 600-700 paren in 1998-2000 (BEEMSTER ET AL. 2002). De Zaanstreek volgt op enige afstand met 50-60 paren. Atlasblokken met meer dan 10 paren buiten deze kerngebieden zijn te vinden in het Lauwersmeer, de Makkumerwaard, het Zwarte Meer, Harderbroek, Botshol, de Nieuwkoopse Plassen en de Zouweboezem bij Ameide. Zeeuws-Vlaanderen toont als enige regio een combinatie van meer dan 10 aaneengesloten bezette blokken maar zelden meer dan drie paren per blok. De marginale positie van de Snor in Hoog-Nederland wordt onderstreept door het onveranderlijk lage aantal paren per bezet blok.

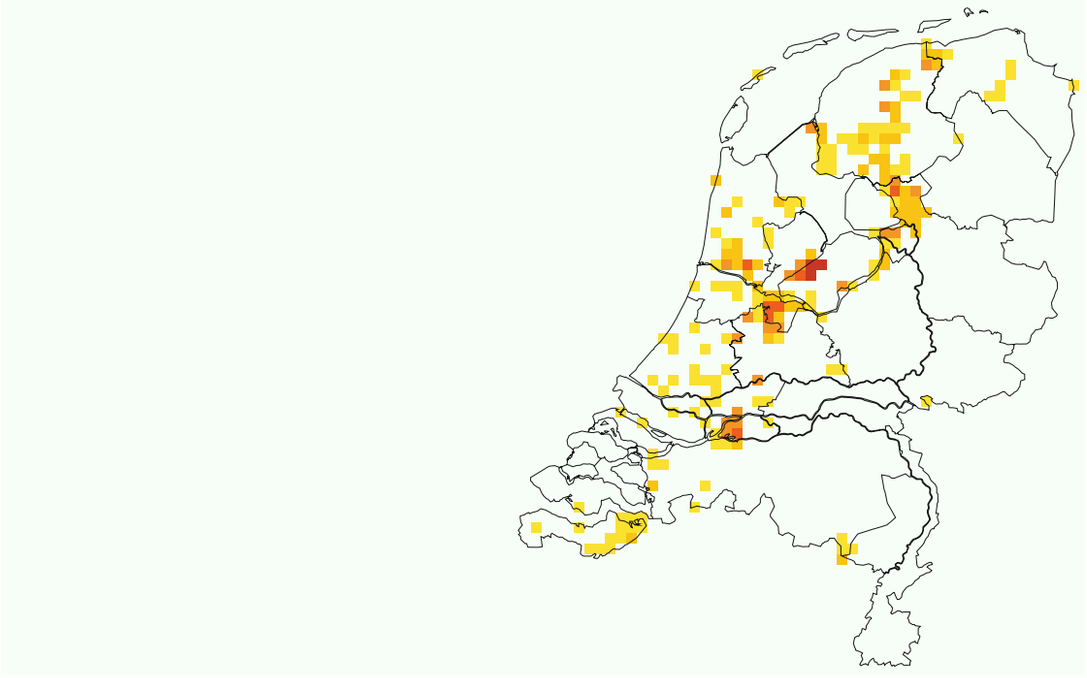
VERANDERINGEN

De nieuwe kaart is heel wat armer aan stippen dan die uit

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 230 (14%)
No. of squares
- mogelijk 32 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 148 (64%)
  probable
- zeker 50 (22%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -138 (-42%)
No. of squares
- verdwenen 188
  disappeared
- verschenen 50
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (60%)
- 4 - 10 (25%)
- 11 - 25 (11%)
- 26 - 100 (4%)
- 101 - 500 (1%)
- > 500

1973-77. In bijna 190 atlasblokken is de Snor niet meer als broedvogel vastgesteld. De 50 nieuw bezette atlasblokken compenseren dit verlies nauwelijks, temeer omdat het aantal broedparen in slechts enkele op vier of meer wordt geschat (Zaanstreek, Lauwersmeer). Hier vond moerasontwikkeling plaats, gevolgd door een vermoedelijk structurele nieuwe vestiging van Snorren. In de overige nieuwe atlasblokken zal de Snor vaak niet meer dan een incidentele broedvogel zijn.
Ook qua veranderingen is weer een duidelijke landelijke tweedeling te bemerken. Hoog-Nederland is, op een enkele uitzondering na, geheel verlaten. Let bijvoorbeeld op de ontruiming van de Gelderse Poort en het Brabant-Limburgse grensgebied. Vrijwel alle nieuw bezette atlasblokken bevinden zich in Laag-Nederland, maar ook hier is het beeld per saldo negatief.
De drastische afname hangt samen met habitatverlies door verdroging en eutrofiëring, volgend op verandering van de waterhuishouding en het verdwijnen van extensief vegetatiebeheer. Rijk gestructureerde moerasvegetaties hebben hierdoor plaats gemaakt voor open water en moerasbos of jaarlijks gemaaide rietpercelen met weinig betekenis voor de Snor (DEN BOER 2000). In het oostelijk Vechtplassengebied daalde het aantal Snorren hierdoor van 600-800 paren rond 1970 naar 110-160 in 1995 (VAN DER WINDEN & MOREL IN DRUK; F. ELLENBROEK ONGEPUBL.) en in de Nieuwkoopse Plassen van 100-120 in 1969 naar 10-15 in 1997 (VELDKAMP 1998). Substantieel habitatverlies door ontginning van moeras vond na 1973-77 nog plaats in Zuidelijk Flevoland. De populatie in de Oostvaardersplassen bleef in 1987-2000 stabiel (BEEMSTER ET AL. 2002).
Ook de ons omringende landen laten een structurele aantalsafname zien, met marginale restanten in Vlaanderen (nu ca. 25 paren; G. VERMEERSCH PERS. MED.) en de aangrenzende Duitse deelstaten (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). De voor Noordwest-Europese begrippen nog omvangrijke Nederlandse broedpopulatie is hierdoor verder geïsoleerd geraakt en kwetsbaarder geworden. Bij de forse afname speelt mogelijk een Afrika-effect mee. Broedvogeltellingen tonen namelijk een terugval in 1971-73, 1982-85 en 1991-92, jaren waarin sommige in de Sahel overwinterende soorten een tik kregen, zoals Rietzanger en Grasmus. Als er inderdaad sprake was van een tijdelijk sterk verlaagde overleving in het overwinteringsgebied, zal dit waarschijnlijk hebben bijgedragen aan het uitsterven van kleine populaties in de gefragmenteerde moerassen van Hoog-Nederland, zoals vastgesteld bij de Rietzanger (FOPPEN ET AL. 1999). Er zijn geen duidelijke aanwijzingen voor een langdurig effect op de grotere populaties in Laag-Nederland.

AANTALLEN

De Nederlandse broedpopulatie telt momenteel 1700-2100 paren, uitgaande van de schattingen per atlasblok, die uitkomen op bijna 1900 paren. In 1989-91 werd een getal van 1350-2050 aangehouden (BEEMSTER 1997). De schatting van 1750-3000 broedparen voor 1973-77 is waarschijnlijk te laag geweest. Het aantal zal eerder in de buurt van de 3500 hebben gelegen.

Frank Ellenbroek

SUMMARY

Patchy distribution, with strongholds in extensive marshland, e.g. Oostvaardersplassen (600-700 bp!), northwest Overijssel and parts of Friesland. Smaller numbers inhabit marshes elsewhere in the west and north of the country. Breeding on the higher grounds has become increasingly scarce nowadays. Downward trends have also been reported from many lowland marshes, and can be attributed to eutrophication and more regulated water tables, both resulting in habitat loss. Moreover, monitoring data have pointed at temporary population crashes which might be linked to drought in the Sahel zone. In 1998-2000 about 1700-2100 bp (probably some 3500 in 1973-77).

Deze soort is gesponsord door: Wim Jongejan

Rietzanger

Acrocephalus schoenobaenus

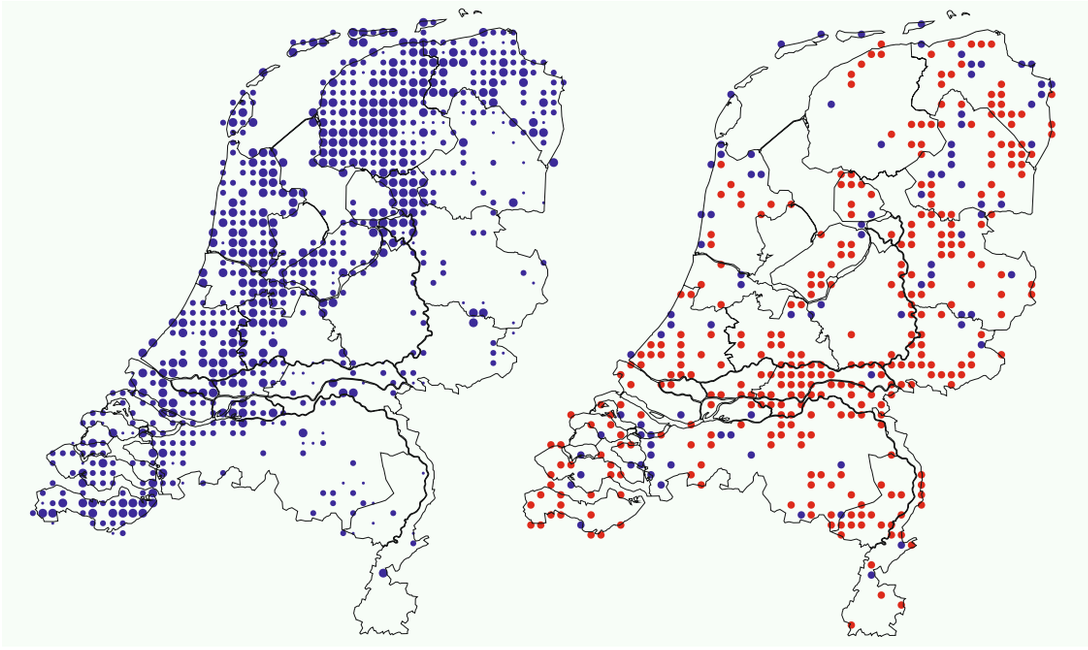
De Rietzanger broedt in grote delen van West-, Midden- en Noord-Europa. In Nederland is hij gebonden aan moerassige gebieden, bij voorkeur rietmoeras op laagveen, vaak in verruigde terreindelen met een behoorlijke mate van struweel, zoals wilgenopslag. Hoge dichtheden worden gevonden in veenmosrietland, in de droge rietzones aan de landzijde van oevervegetaties en in riet- en ruigtevegetaties op bijvoorbeeld opspuitterreinen. De soort heeft een duidelijke voorkeur voor overjarige, niet-jaarlijks gemaaide riet- en ruigtevegetaties (GRAVELAND 1999B). Anders dan de overige leden van de *Acrocephalus*-familie wordt het nest niet hangend aan (riet)stengels bevestigd, maar steunt het op de vegetatie, zoals zeggenpollen. In de winter verblijft de West-Europese populatie in Afrika, waarschijnlijk merendeels in de wetlands langs de rivieren Niger en Senegal in de Sahelzone. Begin april verschijnen de eerste Rietzangers op de Nederlandse broedplaatsen. Het broedseizoen duurt tot begin juli.

VOORKOMEN

Rietzangers zijn aangetroffen in 45% van de atlasblokken. De soort is tegenwoordig bij uitstek gebonden aan Laag-Nederland, zoals te zien is aan de scherpe verspreidingsgrens die dwars door ons land loopt van noordoost naar zuidwest. De soort ontbreekt grotendeels op de zandgronden en in het oostelijk rivierengebied. De hoogste relatieve dichtheden worden vastgesteld in laagveenmoerassen en inpolderingsgebieden, gevolgd door moerassen op kleigronden. Hierdoor laat de relatieve dichtheidskaart verspreidingskernen zien in het Lauwersmeer, het Friese merengebied, de moerassen van Zuid-Friesland en Noordwest-Overijssel (Wieden, Weerribben), de Oostvaardersplassen, Vechtplassen, Nieuwkoopse Plassen en de Biesbosch. Zowel atlasblokken met uitgestrekte rietvelden alsook polders met veel overjarige rietzomen langs sloten en petgaten zijn goed bezet. Plas-draspolders met verspreide rietopslag herbergen vaak veel broedparen, zodat de weidevogelrijke gebieden van Waterland en de Zaanstreek ook voor deze zangvogel belangrijk zijn. Ook in door akkerbouw gedomineerde gebieden kunnen Rietzangers aanzienlijke dichtheden behalen, mits er voldoende rietruigte aanwezig is langs vaarten of kreken, zoals het voorkomen in de Wieringermeer en Zeeuws-Vlaanderen aantoont. Stedelijk gebied wordt niet gemeden; Rietzangers kunnen zich hier vestigen op ruderaalterreinen met natte ruigtes, zoals overhoekjes op industriegebieden.

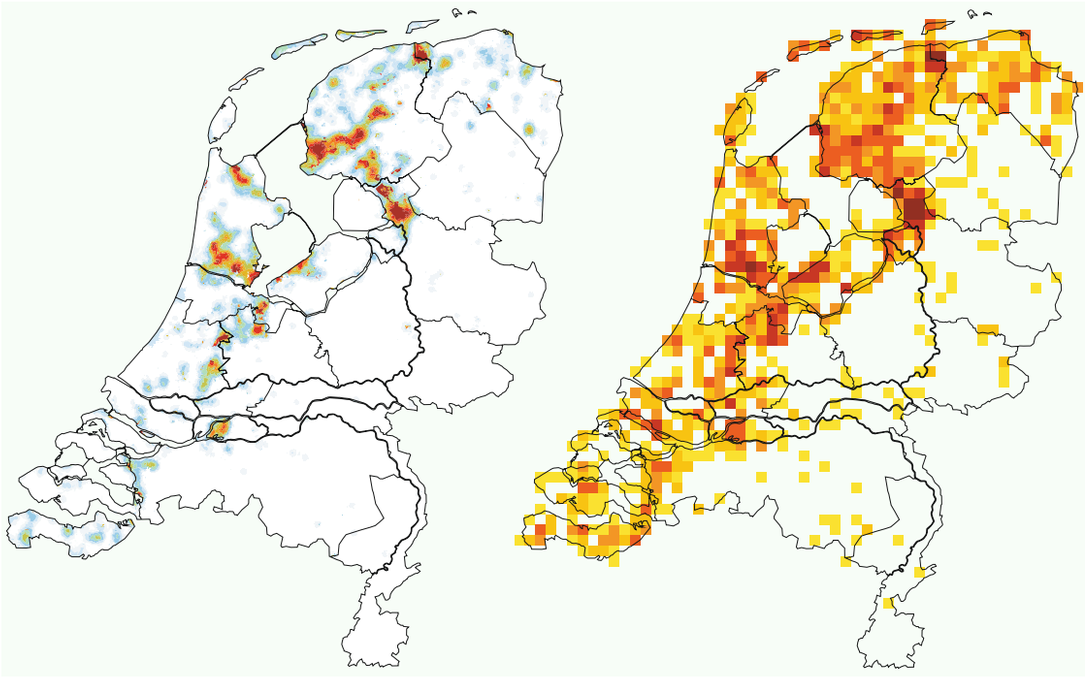
VERANDERING

Sinds de vorige atlasperiode is de Rietzanger uit bijna 340 atlasblokken verdwenen en in 90 als nieuwe broedvogel verschenen. In het rivierengebied is de soort veelal van de broedvogellijsten afgevoerd, en hetzelfde geldt voor de moerasgebieden op de hogere gronden van Zuid-Groningen tot Noord-Brabant en Limburg. Ook in het midden en zuidwesten van het land, met name in Zuid-Holland en Zeeland, valt de vergelijking van beide atlasperioden negatief uit. Slechts in enkele regio's is de verspreiding wat ruimer geworden, zoals hier en daar in de duinstreek, het oostelijk Deltagebied en aansluitende delen van Noord-Brabant.
Broedvogeltellingen uit geheel Nederland tonen een sterke achteruitgang vanaf eind jaren zestig. De indexgetallen van de laatste jaren suggereren dat de populatie bijna weer terug is op het niveau van begin jaren zeventig. Dat moet dan echter op het conto worden geschreven van de aantalsontwikkeling in het westen en noorden van het land. In sommige van oudsher belangrijke en grote leefgebieden in

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 757 (45%)
No. of squares
- mogelijk 74 (10%)
  possible
- waarschijnlijk 375 (50%)
  probable
- zeker 308 (41%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -246 (-27%)
No. of squares
- verdwenen 336
  disappeared
- verschenen 90
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (35%)
- 4 - 10 (28%)
- 11 - 25 (16%)
- 26 - 100 (14%)
- 101 - 500 (5%)
- > 500 (1%)

Noordwest-Overijssel (VELDKAMP 1999A) en de Zaanstreek (VOGELBESCHERMINGSWACHT ZAANSTREEK 1998) benaderen de huidige aantallen inderdaad die van enkele decennia eerder. De soort is echter blijvend verdwenen uit het oosten van het land en in andere regio's met kleine en versnipperde moerassen (FOPPEN ET AL. 1999). Illustratief is de situatie in de Ooijpolder bij Nijmegen, waar in 1969 nog 125-150 paren voorkwamen terwijl de soort er in de jaren negentig geen regelmatige broedvogel meer was (ERHART & BEKHUIS 1996). Vergelijkbare voorbeelden zijn bekend van Zuidwest-Drenthe (1969-70 40 paren, eind jaren negentig zo goed als verdwenen; A.J. VAN DIJK PERS. MED.), oostelijk Noord-Brabant (Kampina 1963 75 paren, 5 in 1999; VEENSTRA 2000), de zuidelijke Peel (75-100 paren begin jaren zestig, zo goed als verdwenen anno 1999; VAN SEGGELEN 1999A) en elders. De situatie op de Waddeneilanden, met uitzondering van Texel, wijkt af doordat de soort hier met een gestage opmars bezig is, vermoedelijk doordat er veel meer broedhabitat bij gekomen is (BIJLSMA ET AL. 2001).

De langetermijnontwikkeling in Nederland hangt nauw samen met de situatie in de Afrikaanse overwinteringsgebieden. Populatie-inzinkingen (1975, 1984, 1991) werden voorafgegaan door extreme droogte in de Sahel, met grote wintersterfte als gevolg. Het gedeeltelijke populatieherstel in de jaren negentig valt samen met overwegend gunstige neerslagcijfers in de Sahel. Dat er echter binnen ons land recent een tegengestelde aantalsontwikkeling bestaat, variërend van vlot herstel (noorden en westen van het land) tot het uitblijven daarvan (hoge gronden), duidt op verschillen binnen ons landschap. Aangezien er geen verschillen zijn in overwinteringsgebied tussen populaties in Laag- en Hoog-Nederland en er ook geen aanwijzingen zijn voor verschillende effecten op habitatniveau (beheer), is de verklaring gezocht in de aard van versnippering van het landschap (FOPPEN ET AL. 1999). Vooral populaties in kleine en/of sterk versnipperde leefgebieden blijken minder snel of in het geheel niet te herstellen na een inzinking. Uit verschillende studies is bekend dat dergelijke populaties een grotere kans hebben om te verdwijnen na een calamiteit (FOPPEN 2001). Een doorsnee rietmoeras in Hoog-Nederland is, vergeleken met moerassen in Laag-Nederland, relatief klein en ligt vaak geïsoleerd; dit zou de verschillen in ontwikkeling deels kunnen verklaren.

AANTALLEN

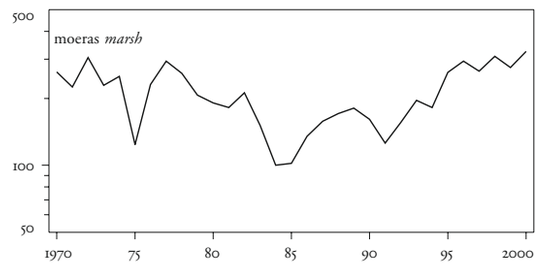
Uitgaande van de opgegeven aantallen per atlasblok kwamen in 1998-2000 ruim 22.000 paren in ons land voor (schatting 20.000-25.000). De schatting voor 1973-77 ging uit van 17.500-30.000 paren.

Ruud Foppen

SUMMARY

Well-distributed over the lowland marshes. Inhabits farmland with ditches as well. Broken distribution on the higher grounds and in the eastern river area since the 1970s. It is thought that the small and isolated populations here were particularly vulnerable to extinction resulting from temporary but catastrophic declines, caused by adverse wintering conditions in the Sahel. The west and north of the country experienced a partial recovery in the 1990s, whereas numbers elsewhere remained small. The population is estimated at 20,000-25,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Bosrietzanger

Acrocephalus palustris

Wanneer de Bosrietzanger zich in mei in Nederland vervoegt, zit er een enkele reis van zeker 7500 km op. De overwinteringsgebieden bevinden zich immers in het oosten van zuidelijk Afrika, van Zambia tot Namibië. In Afrika leert de Bosrietzanger in zijn eerste winter een groot deel van de vogelgeluiden kennen die, samen met de rond de geboorteplek opgevangen geluiden, later zijn eigen zang zullen vormen. Bij onderzoek in België bleken individuele Bosrietzangers tenminste 45 Afrikaanse vogelsoorten te imiteren en 31 Europese. Deze Afrika-gerichtheid is niet vreemd voor een soort die gemiddeld slechts 55 dagen per jaar op de Europese broedplaats doorbrengt (GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1991). Nederland vormt de westgrens van het Europese verspreidingsareaal, wanneer de slechts enkele tientallen paren tellende Engelse populatie buiten beschouwing wordt gelaten. De verspreiding strekt zich noordwaarts uit tot in Zuid-Noorwegen, zuidwaarts tot de Loire in Midden-Frankrijk en oostwaarts tot voorbij de Oeral. In de broedhabitat moeten stevige opgaande kruiden aanwezig zijn zoals brandnetels, harig wilgenroosje, moerasspirea of koninginnenkruid. Aan de (bij brandnetels vooral overjarige) stengels van deze kruiden wordt het nest opgehangen. Enige opslag is noodzakelijk vanwege uitzicht- en zangposten. De Nederlandse broedvogels beginnen merendeels in de laatste decade van mei en de eerste decade van juni met de eileg, met een dag of vijf verschil tussen Zuid-Limburg en de Zuidwest-Veluwe of Drenthe. Ze kennen een voor een zangvogel fenomenaal broedsucces (rond 65%, berekend volgens Mayfield-methode, bij veel andere zangvogels is dit de helft lager; BIJLSMA 1985B, HUSTINGS 1997A).

VOORKOMEN

Met een bezetting van 84% van de Nederlandse atlasblokken heeft de Bosrietzanger een vrijwel identieke presentie als de nauwverwante Kleine Karekiet en komt hij in tweemaal zoveel blokken voor als de Rietzanger. De verspreiding kent grote hiaten in zwaar beboste regio's als Salland, de Utrechtse Heuvelrug en vooral de Veluwe. Het lokaal ontbreken in zuidelijk Noord-Brabant is deels tot dezelfde factor te herleiden, maar is mogelijk ook een gevolg van onvoldoende onderzoek. Grootschalige agrarische gebieden met weinig of alleen intensief onderhouden sloten ontberen eveneens Bosrietzangers, zoals in verschillende delen van Friesland tot uiting komt. Dit geldt ook voor de kern van stedelijke gebieden, waar opgaande ruderaalvegetaties haast een bijzonderheid geworden zijn.

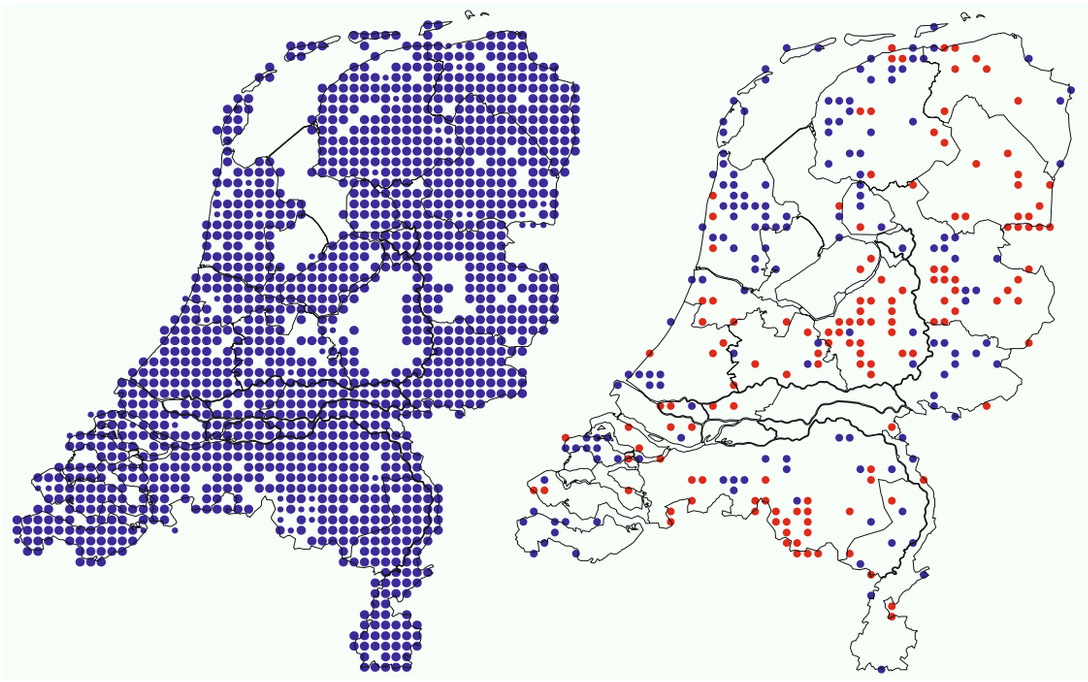
De relatieve dichtheidskaart toont een markante voorkeur voor rivierklei- en zeekleigebieden. Op deze voedselrijke gronden kunnen zich, vooral op een vochtige bodem, op grote schaal de weelderige ruigtevegetaties ontwikkelen waar de soort floreert. In verruigde uiterwaarden langs de Grote Rivieren is de Bosrietzanger vaak de meest algemene broedvogel. Ook in Zuidelijk Flevoland krioelt het plaatselijk van de Bosrietzangers, vooral in de randzone van de Oostvaardersplassen en in jonge bosaanplant. De uitbanning van het getij en daaropvolgende verruiging van de vegetatie in de Biesbosch heeft de soort geen windeieren gelegd (2000-2500 paren in 1995; MEIJER 1995). In de overige delen van Laag-Nederland is het voorkomen een stuk spaarzamer, al zijn Bosrietzangers in sommige laagveenmoerassen talrijk, zoals in De Weerribben in Noordwest-Overijssel. De soort is hier een indicator voor verdroging en verruiging van moeras. Op de zandgronden is de Bosrietzanger vrij schaars, vooral in cultuurlandschap waar maïs en steriele grasmatten dominant zijn. Open beekdalen leveren hier soms lokale concentraties van broedparen op, zoals op de kaart zichtbaar wordt langs de Slinge in de Achterhoek en de Aa in oostelijk Noord-Brabant.

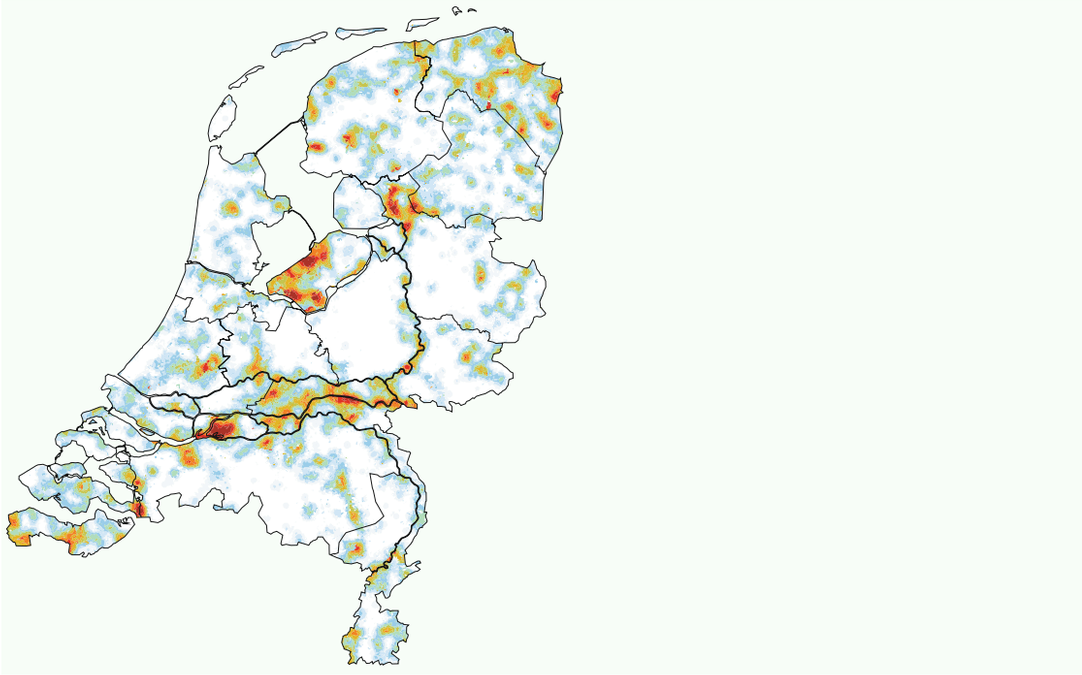
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1414 (84%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  45 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1369 (97%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +13 (+1%)
No. of squares
- verdwenen 140
  disappeared
- verschenen 153
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Ten opzichte van 1973-77 boekte de Bosrietzanger vooral in Laag-Nederland terreinwinst. In de Kop van Noord-Holland (RUITENBEEK ET AL. 1990) en in Zeeland (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994) vormt dit de voortzetting van een al langer gemelde uitbreiding die deels op conto komt van minder intensieve rietteelt en slootbeheer, waardoor ruigtevegetaties meer kansen krijgen. De meeste verliezen zijn geleden op de hogere gronden, vooral in westelijk Salland en op en rondom de Veluwe (door het verdwijnen van landbouwenclaves, schaalvergroting of de omzetting van rogge in maïs). Het algehele beeld is echter licht positief.

Of ook de aantallen broedparen zijn gestegen in vergelijking met de vorige atlas, is minder duidelijk. De soort bewoont veelal dynamische milieus, waar het voorkomen gebonden is aan bepaalde successiestadia in de vegetatie. Zo werden de drooggevallen platen en schorren van het (vooral oostelijk) Deltagebied gedurende enkele jaren massaal bezet, waarna een achteruitgang optrad (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Hetzelfde geldt voor de vele natuurontwikkelingsprojecten langs rivieren en beken. Wanneer landbouwgronden hier uit productie worden genomen, volgt binnen enkele jaren een explosie van distels en brandnetels. In deze fase wemelt het van de Bosrietzangers, maar de dichtheden nemen af wanneer opslag de overhand krijgt of grote grazers de vegetatie openbreken. Jonge bosaanplant op vochtige ondergrond kan eveneens korte tijd aantrekkelijk zijn. Door deze gebiedsgebonden kortetermijnveranderingen is het lastig een landelijk beeld te krijgen van de aantalsontwikkeling. Gezien echter de schaal waarop natuurontwikkelingsprojecten over het hele land worden opgezet, de voor deze soort gunstige veranderingen binnen moerassen (verruiging en verdroging) en de door inpoldering ontstane nieuwe broedgebieden, mag worden verondersteld dat de soort in de afgelopen kwart eeuw vooral in de laaggelegen delen van Nederland de wind in de zeilen had. Voor Hoog-Nederland ligt het beeld mogelijk anders, aangezien het voorkomen langs graanvelden hier is verdwenen, samenvallend met schaalvergroting in de landbouw (minder perceelsranden met ruigtekruiden) en de overschakeling naar maïs (ongeschikt als foerageergebied).

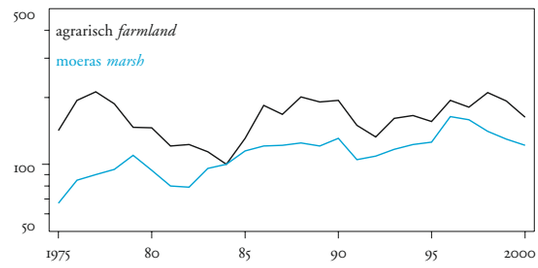
AANTALLEN

Berekeningen met BMP-cijfers en atlasgegevens komen uit op bijna 95.000 paren, wat aan de hoge kant lijkt te zijn. Daarom wordt een marge van 70.000-110.000 paren aangehouden. Het forse verschil met eerdere schattingen (40.000-70.000 paren in 1979-85) is gechargeerd door een andere berekeningswijze.

Fred Hustings

SUMMARY

Absent as a breeding bird only in wooded areas, open farmland without (or with intensely managed) ditches and in urban habitat. Highest densities are found on clay soils, e.g. in the river forelands, newly reclaimed areas and in the initial phases of renaturation projects. The breeding range has somewhat expanded in the lower parts of the country, due to less intensive management of reed and ditches. The general population trend, though somewhat obscured by short-term explosions in suitable habitat, is probably positive. Some 70,000-110,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: NS-Rail Infra Beheer Railinfrabeheer

Kleine Karekiet

Acrocephalus scirpaceus

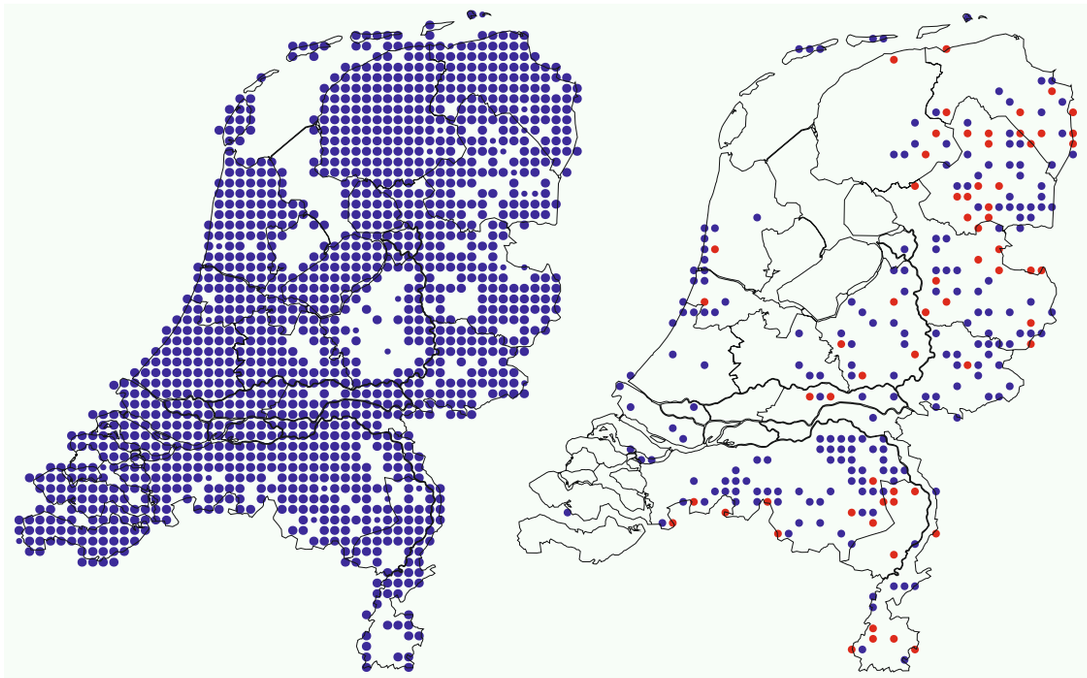
In Europa broedt de Kleine Karekiet van zuidelijk Scandinavië tot aan de Middellandse Zee en oostelijk tot de Wolga. Het gros van de Nederlandse populatie trekt in augustus en september naar tropisch Afrika om vanaf eind april weer terug te keren. Tot in juni vinden er nog vestigingen plaats. De soort heeft een duidelijke voorkeur voor in het water staande rietvelden; het foerageren op insecten vindt in kleinschalige moerassen veelal plaats in ruigtekruiden en wilgenopslag langs de randen. Als generalist onder de moeraszangers is deze soort niet gebonden aan riet, maar voelt hij zich in vrijwel ieder type moerasland thuis. Lisdoddevegetaties en vochtige tot natte ruigtevegetaties worden eveneens bezet, zij het in veel lagere dichtheden dan rietvelden. Het nest wordt opgehangen aan riethalmen, bij voorkeur aan stevige maar niet te dikke stengels. Overjarige rietvegetaties worden eerder in het seizoen en in aanzienlijk hogere dichtheden bezet dan gemaaide en opnieuw uitlopende vegetaties. Het verschil in legbegin tussen beide vegetatietypen bedroeg in De Weerribben jaarlijks 6-12 dagen, met het kleinste verschil in warme voorjaren (GRAVELAND 1997).

VOORKOMEN

De geringe eisen die de Kleine Karekiet stelt aan de benodigde oppervlakte riet om een territorium te bezetten, resulteert in een bezetting van 84% van de atlasblokken. In Laag-Nederland ontbreekt de soort vrijwel nergens. In het oosten en het zuiden des lands vertoont de verspreiding hiaten en zijn bosrijke gebieden als de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe vrijwel gespeend van Kleine Karekieten. De soort ontbreekt voorts in de droogste delen van Drenthe, Overijssel, Gelderland, oostelijk Noord-Brabant en Zuid-Limburg. Uit de relatieve dichtheidskaart blijkt de sterke voorkeur voor de natte, laaggelegen delen van Nederland. Hoge dichtheden worden zowel in klei- als laagveengebieden bereikt, waarbij de oppervlakte moeras een hoofdrol speelt. Grote rietmoerassen kunnen enorme aantallen herbergen, mede door het semi-koloniale voorkomen in optimale habitats. De soort is in dergelijke gebieden lastig te karteren vanwege de kakofonie van gestaag door elkaar zingende mannetjes. In het oosten en zuiden van Nederland zijn de dichtheden overwegend laag, vooral op de hoge zandgronden waar geschikte habitat over grote oppervlakte ontbreekt. Ook de Drents-Groningse veenkoloniën moeten het stellen met zeer lage dichtheden; hier is de Bosrietzanger de toonaangevende moeraszanger. In de Hollandse duinen is de Kleine Karekiet soms talrijk in infiltratiegebieden. Op de Waddeneilanden worden slechts mondjesmaat Kleine Karekieten aangetroffen in de duinen; zo broedt een meerderheid van de vogels op Texel in cultuurland, niet in de duinen (DIJKSEN 1996).
Ook stedelijk gebied wordt door de Kleine Karekiet niet versmaad. Broedparen nemen hier genoegen met rietkragen langs recreatieplassen, parkvijvers en braakliggende terreinen. In agrarische gebieden, zelfs in de meest open polders, wordt gebroed in rietkragen langs sloten en vaarten.

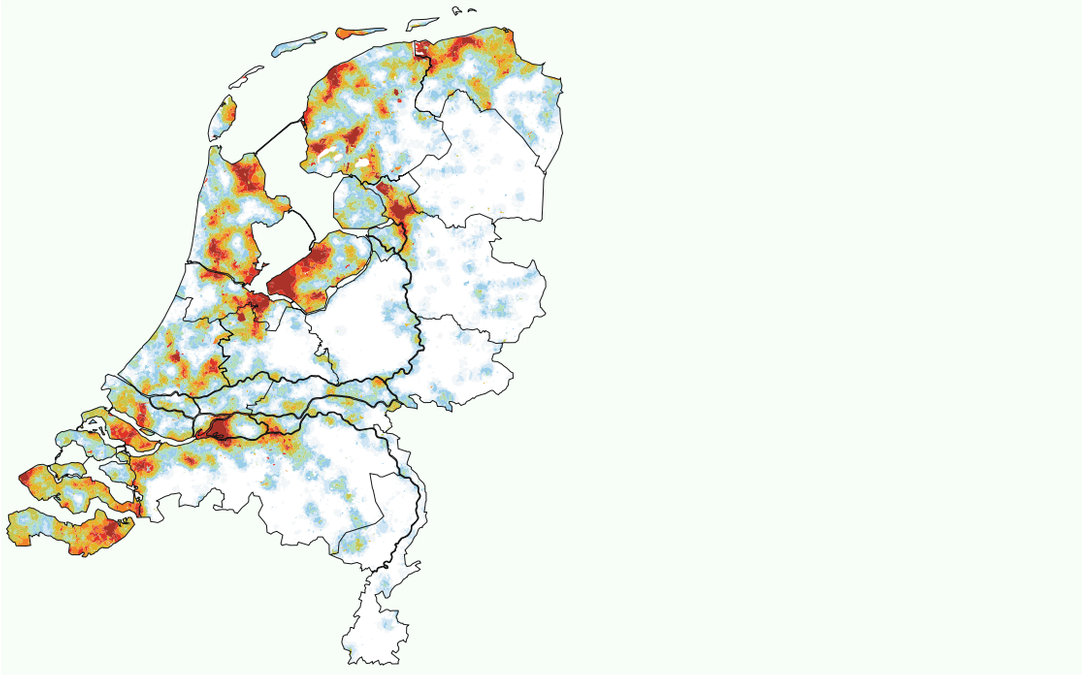
VERANDERINGEN

In vergelijking met 1973-77 zijn er vooral veranderingen waarneembaar in Hoog-Nederland, het deel van het land met de meest ijle verspreiding. Hoewel er zowel nieuwe vestigingen als verdwijningen in kaart zijn gebracht, voeren de eerstgenoemde de boventoon, in het bijzonder in Noord-Brabant. Deze uitbreiding is niet goed verklaarbaar, aangezien voor het oostelijk deel van deze provincie een afname

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1406 (84%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  28 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1378 (98%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +143 (+12%)
No. of squares
- verdwenen 63
  disappeared
- verschenen 206
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

wordt vermoed in agrarisch gebied (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). De clusters nieuw bezette atlasblokken in het midden en noordoosten van de provincie suggereren dat een deel van de toename in Noord-Brabant gevolg kan zijn van intensiever onderzoek. De areaaluitbreiding in de Hollandse duinen hangt samen met het ontstaan van vrij grote rietvelden na de aanleg van infiltratiegebieden en duinmeren in onder meer de Kennemerduinen en Amsterdamse Waterleidingduinen (GEELHOED ET AL. 1998).

In het algemeen zijn de broedvogelaantallen in Nederland, zeker in het lage deel, sinds de jaren zestig sterk toegenomen, hoewel de toename mogelijk is overschat door een verandering van inventarisatiemethoden. De toename houdt vermoedelijk verband met de eutrofiëring van zoete wateren, waardoor rietgroei in eerste instantie werd bevorderd. Momenteel is de rietkwaliteit, door aanhoudende eutrofiëring en onvoldoende waterpeildynamiek, op veel plaatsen inmiddels verminderd; mogelijk vormt dit het begin van een keerpunt in de trend, zoals in het buitenland is geconstateerd (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Uit de trendgrafiek komt naar voren dat de populatie in Nederland de sterkste groei in de jaren zeventig en jaren tachtig doormaakte. In de jaren negentig is mogelijk het plafond bereikt. De jaarlijkse populatiefluctaties hangen maar zeer ten dele samen met de waterstand in de Nederlandse broedgebieden. Zo namen de aantallen in het vrij droge jaar 1991 af, terwijl de reactie op de drogere voorjaren van 1992-93 minder eenduidig was. Op de natte jaren 1994-95 en droge jaren 1996-97 werd min of meer conform de verwachting gereageerd, maar 1998 (het natste jaar van de 20e eeuw) en 1999 leverden geen opvallende aantallen op. Andere factoren, waaronder de situatie in de winterkwartieren of tijdens de trek, zijn vermoedelijk van grotere invloed. Zo valt een kleine inzinking in 1991 samen met een door droogte in de Sahel (mogelijk ook vanwege slecht voorjaarsweer in Zuid-Europa) veroorzaakte daling in het aantal Grasmussen (VAN DIJK ET AL. 1997A, 2001A).

AANTALLEN

De schatting die naar voren komt uit BMP- en atlasgegevens (bijna 250.000 paren) is erg hoog vergeleken met oudere schattingen (70.000-110.000 paren in 1979-85). Omdat extrapolatie van dichtheidscijfers, vanwege lokaal enorme dichtheden, enig gevaar met zich meebrengt, wordt een brede marge van 150.000-250.000 paren aangehouden.

Joris Driessen

SUMMARY

Common breeding bird, only showing distributional gaps in wooded areas and the driest parts of the east and southeast of the country. Notably high densities occur in extensive marshlands in the western parts, where the species often breeds in loose colonies and population size is difficult to assess. The range expansion since 1973-77 is perhaps partly due to more thorough fieldwork, but is in concordance with a reported long-term increase in numbers. Ongoing eutrophication and less dynamic water tables, however, have levelled off this upward trend in the 1990s. Population size is not exactly known, perhaps 150,000-250,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Wim Jongejan

Grote Karekiet

Acrocephalus arundinaceus

De Grote Karekiet broedt van West-Europa tot in Japan en ontbreekt in Europa alleen op IJsland, de Britse Eilanden en in het merendeel van Fenno-Scandinavië. In de broedtijd is deze forse zangvogel een karakteristieke bewoner van rietmoerassen. De territoria worden bijna altijd gevestigd in overjarig riet, soms echter in lisdoddevelden. Het nest, een kunstig gevlochten kom, wordt op 50-100 cm boven het wateroppervlak vastgemaakt aan stevige stengels. Het voedsel bestaat uit water- en oeverinsecten zoals libellen en waterkevers. Ook jonge kikkers en vis kunnen deel uitmaken van het dieet. Deze eigenschappen typeren de Grote Karekiet als een 'watervogel' onder de zangvogels. De Nederlandse Grote Karekieten overwinteren ergens tussen de Sahel en Zuid-Afrika, in zowel moerasgebieden als vrij droge habitats met bosschages en struweel. Eind april kan het onmiskenbare *karrekarre...kietkietkiet* weer op de broedplaatsen worden gehoord. Doorgaans wordt één legsel per seizoen grootgebracht. Eenderde van de vrouwtjes produceert echter een tweede legsel. Een kwart van de mannetjes is polygaam en heeft 2-4 vrouwtjes. In september zijn de meeste vogels weer uit ons land vertrokken.

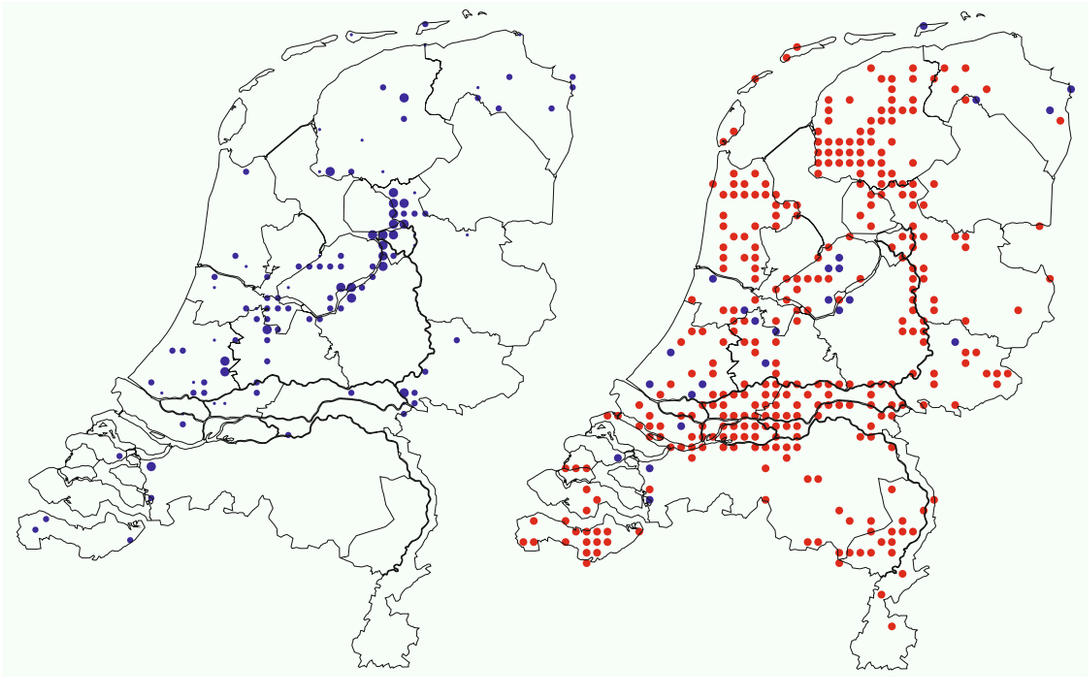
VOORKOMEN

In slechts 111 atlasblokken (7%) zijn Grote Karekieten vastgesteld. Bij de enkele tientallen blokken waarin alleen mogelijke broedvogels werden opgemerkt, zal het vooral gaan om late doortrekkers, ongepaarde mannen of vogels die elders al een broedpoging hebben ondernomen. De verspreiding kent een aantal duidelijke kerngebieden, waarvan dat in Noordwest-Overijssel het meest omvangrijk is. Deze kern omspant enkele Randmeren (Drontermeer, Ketelmeer, Zwarte Meer, Vollenhovermeer) en strekt zich uit tot de in het binnenland gelegen laagveenmoerassen van De Wieden en De Weerribben. Daarnaast vormen de Loosdrechtse Plassen en omgeving een bolwerk. Kleinere kerngebieden komen voor in Zuidwest-Friesland, langs de Veluwerandmeren, in de Oostvaardersplassen, de Gelderse Poort en bij Reeuwijk. De overige locaties zijn verstrooid over bijna alle provincies, met een duidelijk accent op het noorden (Groningen, Friesland) en westen (Noord- en Zuid-Holland, Zeeland) van het land.

De aantalsschattingen per blok benadrukken het belang van Noordwest-Overijssel, dat met ongeveer 150 paren veruit de grootste populatie huisvest, gevolgd door de plassen bij Loosdrecht met ca. 50 paren. Buiten deze gebieden gaat het vrijwel steeds om nog geen tien paren per atlasblok, zelfs in de regionale kernen.

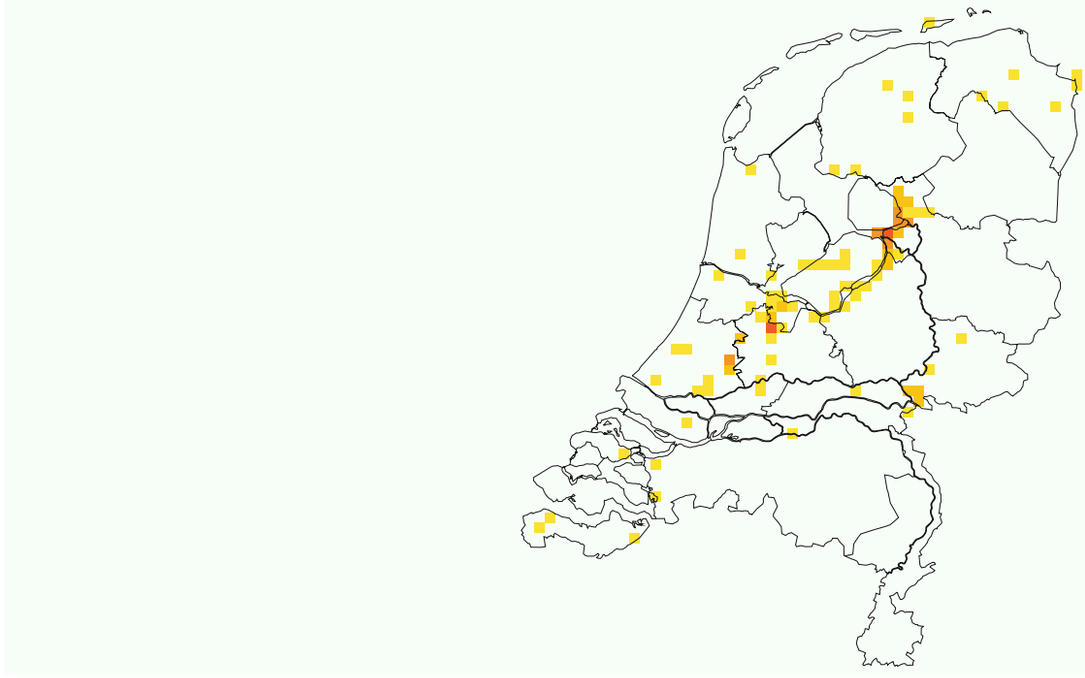
VERANDERINGEN

De veranderingskaart toont een dramatische afname. In bijna 330 voorheen bezette atlasblokken werd de soort niet meer aangetroffen terwijl hij in slechts 24 blokken verschenen is. Tellingen bevestigen de enorme omvang van de afname die moet hebben plaatsgevonden. Gerekend vanaf begin jaren tachtig gaat het om een halvering, en ten opzichte van de jaren vijftig zelfs om een decimering of erger (GRAVELAND 1996). Extra zorgwekkend is, dat de afname nog niet gestopt lijkt. Zo werd zelfs in het bolwerk in Noordwest-Overijssel in de periode 1989-2000 een afname geconstateerd van meer dan 40% (FOPPEN 2001). Ook in de meeste andere kerngebieden liepen de aantallen in de jaren negentig fors terug. Terwijl de achteruitgang zich over heel Nederland heeft voorgedaan, blijven de nieuwe vestigingen beperkt tot West-Nederland. Deels kunnen deze een reactie

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 111 (7%)
No. of squares
- mogelijk 24 (22%)
  possible
- waarschijnlijk 65 (59%)
  probable
- zeker 22 (20%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -305 (-78%)
No. of squares
- verdwenen 329
  disappeared
- verschenen 24
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (76%)
- 4 - 10 (15%)
- 11 - 25 (7%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

zijn op het beschikbaar komen van steeds meer oeverzones met waterriet rondom en in nieuwe woonwijken.
Naar de oorzaken van de landelijke afname is inmiddels uitgebreid onderzoek gedaan (GRAVELAND 1996, 1998, GRAVELAND & COOPS 1997). Belangrijkste reden blijkt de afname van jonge verlandingsstadia van riet ('waterriet'). Door eutrofiëring en een intensief peilbeheer rond een vast streefpeil ('verstarring') treedt vanaf de landzijde versnelde verlanding op en sterft het riet in het diepere water af door tekort aan zuurstof in de bodem. Doordat de oude rietvegetaties langzaam aftakelen of verbossen en er onvoldoende nieuw riet bijkomt, betekent dit een aanzienlijke beperking van de oppervlakte broedhabitat. In de Reeuwijkse plassen was rond 1928 nog 65% van de oevers bedekt met waterrietzones, in 1967 was dit teruggelopen tot 32% en in 1995 tot slechts 13% (GRAVELAND & COOPS 1997). In de Loosdrechtse Plassen nam de omvang van natte rietlanden van 1960 tot 1990 af met 85% (BARENDRECHT ET AL. 1990). Een tweede oorzaak van de achteruitgang is waarschijnlijk de afname van grote waterinsecten zoals libellen en waterkevers als gevolg van de verslechterde waterkwaliteit (GRAVELAND 1996). Voorts speelt isolatie van populaties een rol. Uit onderzoek blijkt dat uitwisseling van individuen nauwelijks plaatsvindt tussen de nog bezette gebieden in Nederland (FOPPEN 2001). Door het wegvallen van een instroom van vogels van buitenaf, zijn de resterende broedgebieden kwetsbaarder geworden en kunnen populaties zich moeilijker herstellen van inzinkingen. Een extra complicerende factor is het gegeven dat de in Nederland geconstateerde achteruitgang onderdeel vormt van een afname die in vrijwel geheel West-, Zuid- en Midden-Europa optreedt (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Ook hierbij wordt als belangrijkste reden het verdwijnen van vitale waterrietvegetaties genoemd. Veranderingen in Afrika spelen waarschijnlijk een ondergeschikte rol. De soort is hier veel minder aan moerassen gebonden dan bijvoorbeeld de Rietzanger, maar is desondanks sterker afgenomen.

AANTALLEN

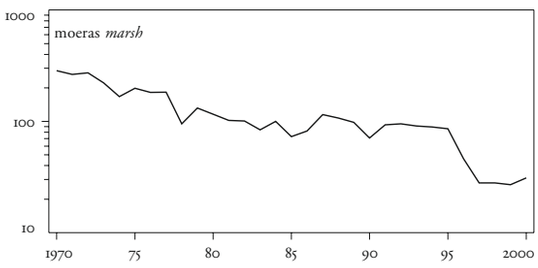
De landelijke broedpopulatie in 1998-2000 telde naar schatting 250-300 paren. De schatting voor de vorige atlas ging nog uit van 1200-1600 paren in 1973-77. Een recente extrapolatie van de aantallen rond 1950 suggereert een toenmalige broedpopulatie van ongeveer 5000 paren (VAN KLEUNEN 2001).

Ruud Foppen & Jaap Graveland

SUMMARY

The breeding distribution is highly concentrated in a few core areas, notably in northwest Overijssel (150 bp). The species has suffered from eutrophication of water bodies, loss of dynamics in water tables (resulting in insufficient regeneration of wet reed beds) and deteriorated food conditions (lower stocks of larger water insects). Major range contraction and steep declines have resulted in extremely isolated strongholds where the species is becoming increasingly scarce and does not seem to recover at all. The decline is shown by survey data: perhaps 5000 bp in the 1950s, 1200-1600 in 1973-77 and 250-300 in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Spotvogel
Hippolais icterina

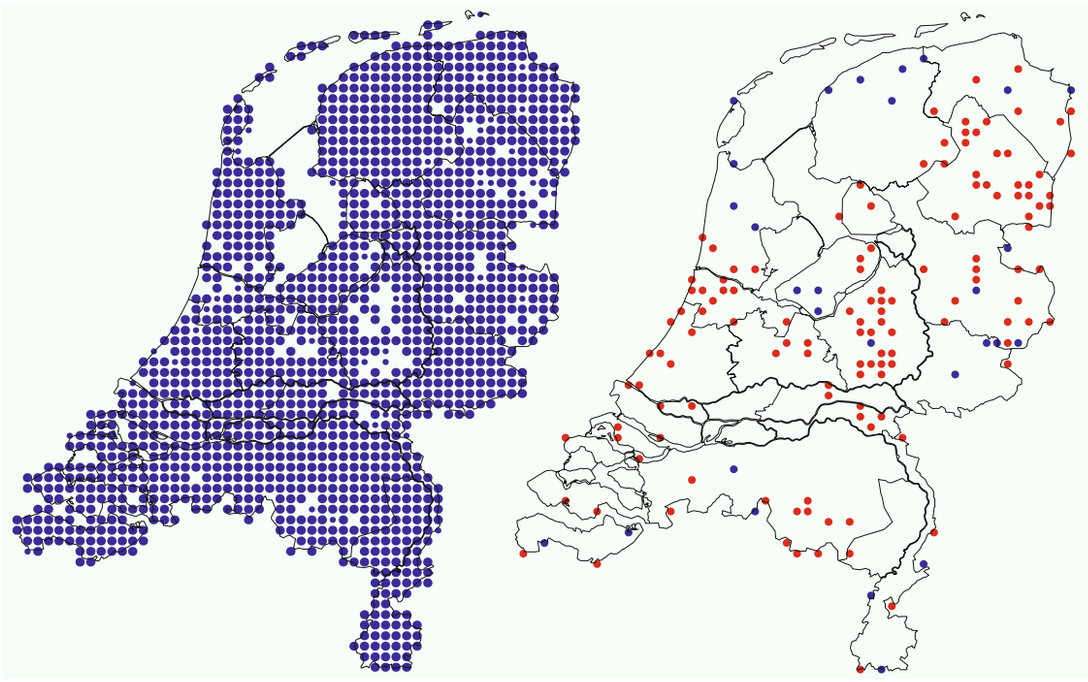
Spotvogels zijn zomervogels *pur sang*. De eerste Nederlandse broedvogels arriveren doorgaans niet voor begin mei uit Afrika, in het noorden van het land vaak zelfs nog een week later. De aanwezigheid hier te lande eindigt niet lang nadat de laatste jonge vogels in de eerste helft van augustus zijn uitgevlogen. De Noordzee vormt de uiterste westgrens van het Europese broedareaal, dat zich in het noorden tot hoog in Fenno-Scandinavië uitstrekt en in het zuiden tot in Noordoost-Frankrijk, de Alpenlanden en de Balkan. In het zuidwesten van Europa wordt de soort vervangen door de nauw verwante Orpheusspotvogel.

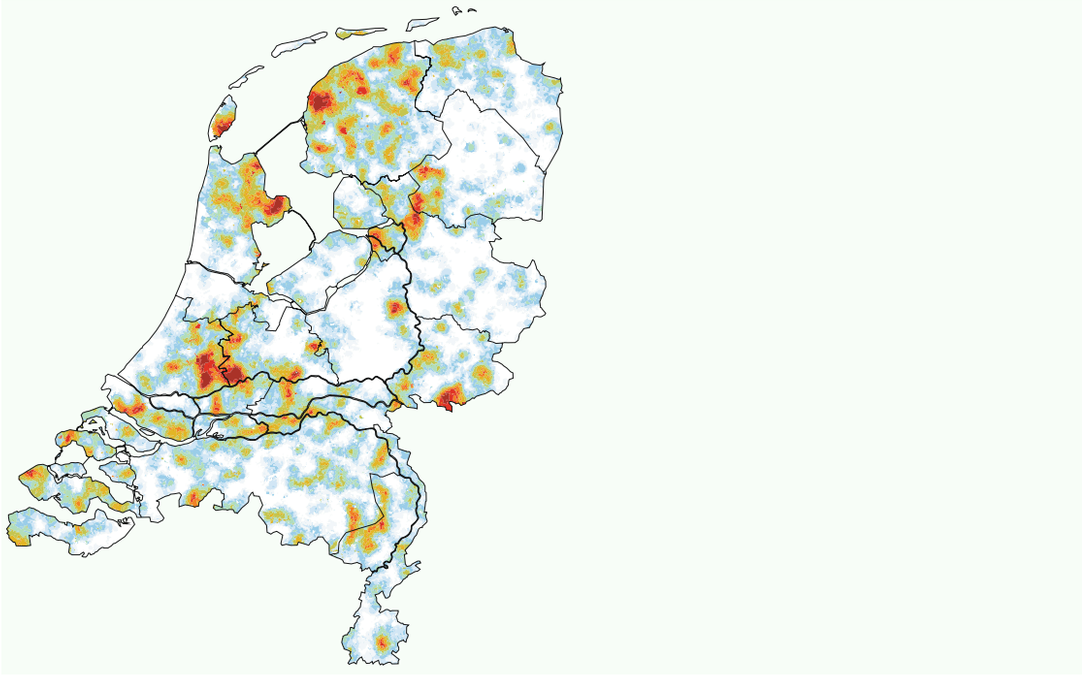
VOORKOMEN

Met uitzondering van grote aaneengesloten bosgebieden, de Veluwe in het bijzonder, zijn Spotvogels uit vrijwel geheel Nederland gemeld. De soort is in 89% van de atlasblokken aangetroffen, inclusief een vijftigtal blokken waarin alleen mogelijke broedgevallen werden geconstateerd maar waar hij als broedvogel vermoedelijk niet ontbreekt. Doordat Spotvogels ons via een zuidoostelijke route bereiken en Nederland aan de uiterste westrand van het verspreidingsareaal ligt, is het aantal doortrekkers immers te verwaarlozen.
Hoewel de soort vrijwel overal voorkomt, zijn hoge dichtheden zeldzaam. In de broedhabitat moeten zowel hoge bomen als dichte struiken aanwezig zijn en bestaat een voorkeur voor boomgroepen en kleine bosjes boven gesloten bos. Naaldbos wordt grotendeels gemeden. De favoriete habitats in Nederland worden gevormd door erfbeplanting, singels, parken, struweel en jonge aanplant. Vergeleken met zangers als Zwartkop, Tjiftjaf en Fluiter komen Spotvogels daardoor aanmerkelijk meer voor in het open cultuurland in de lage delen van het land. Kleigebieden zijn favoriet, mits erven, singels en struweel in voldoende mate aanwezig zijn. Zodoende vinden we gebieden met hoge relatieve dichtheden zowel op zeeklei (Groningen, Noordwest-Friesland, Kop van Noord-Holland, Deltagebied), klei-op-veen (Noordwest-Overijssel, Alblasser-, Krimpener- en Lopikerwaard) en, meer plaatselijk, rivierklei (vooral westelijk rivierengebied en rond Oude IJssel). Grootschalige zeekleigebieden met zeer verspreide bebouwing en weinig erfbeplanting, zoals de Haarlemmermeer, Zuidelijk en Oostelijk Flevoland, kennen lagere dichtheden. Op de hoge gronden is het voorkomen veel spaarzamer, met hier en daar dichtheidsaccenten die vaak samenvallen met wat lager gelegen, vochtige en kleinschalige landschappen, zoals in de Meierij in Noord-Brabant. Droge en zwaar beboste zandgronden, inclusief de duinen, worden gemeden. Hetzelfde geldt voor heide- en hoogveenrestanten. Hoewel de Spotvogel enigszins de naam heeft ook een stadsvogel te zijn, springen de dichtheden in sterk verstedelijkte gebieden er alleen in negatieve zin uit.
Niet alle dichtheidsverschillen hoeven reëel te zijn. Opvallend is de scherpe gradiënt in voorkomen die in sommige goed bezette gebieden te zien is. Deels zal dit samenhangen met overgangen in het landschap, maar in diverse gevallen waren ook waarnemerseffecten aanwijsbaar. Het vaststellen van Spotvogels is betrekkelijk gemakkelijk tijdens de korte zangpiek na aankomst, maar buiten die periode leiden de vogels een veel heimelijker bestaan. Waarnemers die onbekend zijn met de kenmerkende *dideroi* contact- en alarmroep, zullen de soort dan vaak over het hoofd zien.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1494 (89%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  51 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1443 (97%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -102 (-7%)
No. of squares
- verdwenen 130
  disappeared
- verschenen 28
  new

◄◄
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

In vergelijking met de vorige broedvogelatlas is het verspreidingsgebied met 7% ingekrompen. Vooral op de hoge gronden, met name op de Veluwe, is de soort in talloze atlasblokken niet meer vastgesteld. Tegelijkertijd is het aandeel mogelijke broedgevallen gestegen van minder dan 1% in 1973-77 naar ruim 3% in 1998-2000. Dit kan erop wijzen dat de dichtheden in sommige gebieden zo laag geworden zijn, dat het niet eenvoudig meer is om broedgevallen aan te tonen.
De suggestie van afname wordt bevestigd door regionale gegevens (BIJLSMA ET AL. 2001), de indruk van veel waarnemers en de BMP-trend in bosgebieden. In het cultuurland lijkt eerder sprake te zijn van fluctuerende aantallen met licht afnemende tendens, al geldt dat vermoedelijk meer voor Laag-Nederland dan voor Hoog-Nederland. Probleem bij de beoordeling van de trends is het gegeven dat de Spotvogel sterk reageert op het aanbod van jonge bosaanplant (krachtige toename gevolgd door pijlsnelle afname in Amsterdamse parken; MELCHERS & DAALDER 1996) of aanleg van groenstroken in open cultuurland of stedelijk gebied (toename in Zeeland in de jaren tachtig; VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Dergelijke effecten, die deels alleen op korte termijn spelen, vertroebelen het zicht op langetermijnontwikkelingen. Desalniettemin is het aannemelijk dat de soort in Nederland afneemt. Dit past in de negatieve trend die ook elders langs de zuid- en westgrens van het Europese verspreidingsgebied wordt gemeld (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). In de Scandinavische landen daarentegen namen Spotvogels in de afgelopen decennia juist toe, wat suggereert dat er sprake kan zijn van een verschuiving van het broedgebied in noordelijke richting. De redenen voor deze veranderingen zijn niet duidelijk. Van competitie met de zich naar het noorden uitbreidende Orpheusspotvogel, die in Noordoost-Frankrijk verantwoordelijk wordt gehouden voor dalend broedsucces van de Spotvogel (FAIVRE 1993), is in Nederland geen sprake. Het is verleidelijk om de noordelijke uitbreiding van zowel Orpheusspotvogel als Spotvogel op te hangen aan klimatologische veranderingen (broeikaseffect), al zal het niet gemakkelijk zijn dat op grond van harde gegevens aan te tonen.

AANTALLEN

Slechts 20.000 paren (17.000-25.000) zouden er momenteel in Nederland broeden, afgaande op BMP- en atlasmateriaal en rekening houdend met enige onderschatting. Dit is laag in vergelijking met eerdere schattingen (35.000-55.000 in 1979-85) maar komt wel overeen met de geconstateerde afname.

Kees Koffijberg

SUMMARY

Rather widespread, but not occurring in high densities. Inhabits especially open agricultural land with farms, bushes and roadside plantations, especially on clay soils. Avoids wooded areas and thinly populates urban areas. Pockets with high densities are partly associated with suitable habitat, but also much influenced by observer-effort (underestimates), as the species is easily missed after its short peak in singing activity. Long-time decline, recorded since the 1970s, coincides with downward trends elsewhere in the western part of its breeding range. Some 17,000-25,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Orpheusspotvogel

Hippolais polyglotta

De Orpheusspotvogel, broedend in Zuidwest-Europa en Noordwest-Afrika, is de zuidwestelijke tegenhanger van de nauw verwante Spotvogel. Hij bewoont laagland en heuvelland in een scala aan zonnig gelegen terreinen met lage struwelen en een rijke, hoogopgeschoten kruidlaag. Orpheusspotvogels zijn talrijk in Spanje en Zuid-Frankrijk, maar broeden ook in België (vrijwel uitsluitend Wallonië, 500-600 paren in 1992, inmiddels nog meer; JACOB 1996) en Duitsland (tot in zuidelijk Rijnland; HAGEMEIJER & BLAIR 1997). In tegenstelling tot de Spotvogel, die naar het zuidoosten wegtrekt, houdt de Orpheusspotvogel na de broedtijd een zuidwestelijke richting aan om in West-Afrika te overwinteren. In Nederland worden Orpheusspotvogels vooral in mei en juni gezien. Het gaat bijna altijd om zingende vogels, vaak in een warme periode met zuidelijke winden.

VOORKOMEN

In 1998-2000 is de Orpheusspotvogel in negen atlasblokken vastgesteld. In de meeste gevallen ging het om kortstondig aanwezige vogels, soms echter langer verblijvende, territoriumhoudende mannetjes, zoals van 8-25 juni en 14-18 juni 2000 op twee locaties bij Epen, en 29 juni - 2 juli 2000 te Heibloem bij Meijel. Overigens komt de Orpheusspotvogel ongetwijfeld vaker voor dan verondersteld, want de zang is zacht, onopvallend en onbekend bij veel vogelaars.

VERANDERINGEN

In 1973-77 behoorde de Orpheusspotvogel nog niet tot de Nederlandse avifauna. Na het eerste zekere geval, in 1979, werd hij tot 1990 achtmaal waargenomen, en in het decennium daarop (1991-2000) 18 keer (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De toename wordt niet alleen veroorzaakt door betere kennis van veldkenmerken van de soort en een grotere alertheid van waarnemers, maar vooral ook door de uitbreiding van het broedgebied in noordelijke richting, waardoor de soort zich vestigde in België en Duitsland. De oorzaken hiervan zijn niet duidelijk, maar worden gezocht in verruiming van de habitatkeus; concurrentie met de nauw verwante Spotvogel speelt daarbij geen beperkende rol, aangezien beide soorten grotendeels verschillende habitats bewonen (JACOB 1986). De uitbreiding resulteerde in minstens twee zekere broedgevallen in Nederland: in 1990 in het Knarbos in Flevoland (VAN BEUSEKOM 1992, 1995) en in 1996 bij Wijlre in Zuid-Limburg (ELLENBROEK 1997). Het is de verwachting dat de soort in de komende jaren in toenemende mate zal opduiken in Nederland, met name in Noord-Brabant en Limburg.

AANTALLEN

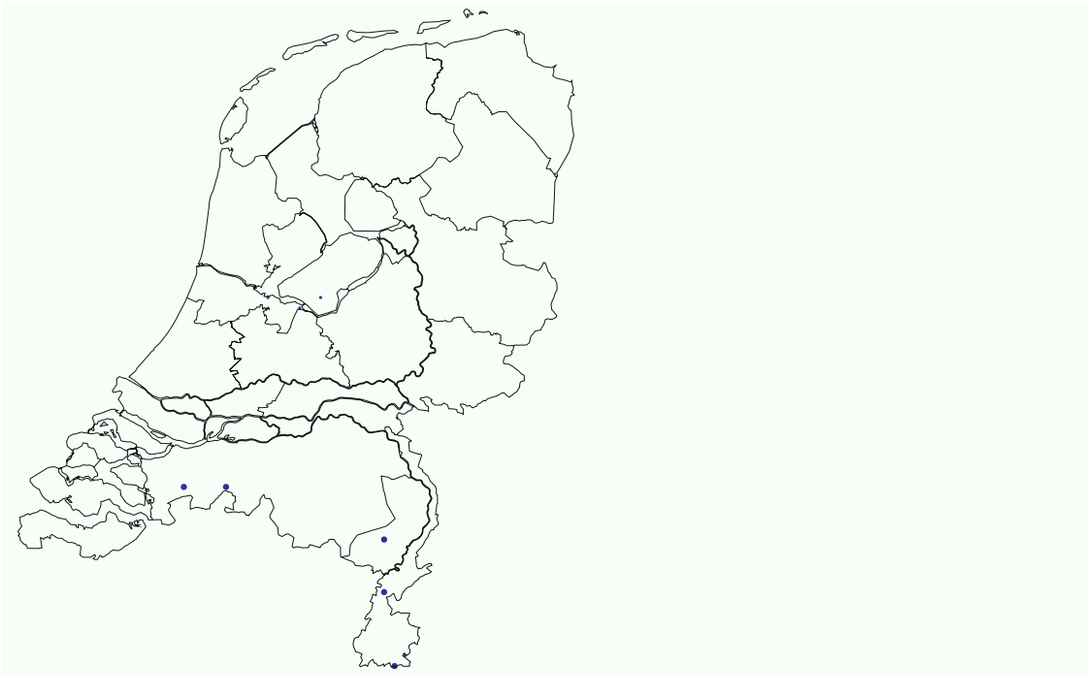
Van een echte broedpopulatie is in Nederland officieel nog geen sprake. Toch is het aannemelijk (gegeven de kleine detectiekans van de soort) te veronderstellen dat de Orpheusspotvogel waarschijnlijk al jaarlijks in Nederland broedt.

Ruud van Beusekom

SUMMARY

No firm indications for breeding in 1998-2000, although territorial males stayed sometimes for prolonged periods in suitable habitat in the southeast of the country (Limburg), close to nearby populations in Germany and Belgium. Confirmed breeding was recorded only in 1990 and 1996.

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 9 (1%)
No. of squares
- mogelijk 4 (44%)
  possible
- waarschijnlijk 5 (56%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

Deze soort is gesponsord door: Dutch Birding Association

Orpheusspotvogel
Hippolais polyglotta
Hoewel er in Wallonië, dat even bezuiden Limburg begint, honderden paren broeden, is de Orpheusspotvogel in Nederland nog een uiterst zeldzame broedvogel. Jaarlijks worden er zingende mannetjes vastgesteld, waarvan een deel dagenlang blijft hangen, zoals deze vogel bij Sevenum in Noord-Limburg (gefotografeerd op 8 juni 2002). Van broeden is meestal geen sprake.

Braamsluiper

Sylvia curruca

De Braamsluiper broedt in heel Europa met uitzondering van het uiterste noordwesten en zuidwesten (zuidwaarts van de Loire en Alpen). De Nederlandse broedvogels trekken in september in zuidoostelijke richting via de Balkan en Egypte naar Oost-Afrika. In de tweede helft van april worden de broedgebieden weer opgezocht. De broedhabitat van deze insecteneter omvat dichte struwelen met doornstruiken, afgewisseld met open ruimten. De droge karakteristieke ratelzang is vooral in de beide weken rond Koninginnedag te horen, gevolgd door een tweede nog kortere zangpiek eind mei en begin juni. Daarbuiten zijn Braamsluipers gewoonlijk zwijgzaam hoewel ze zich soms door de alarmroep verraden, een droge tik die aan de roep van de Zwartkop herinnert.

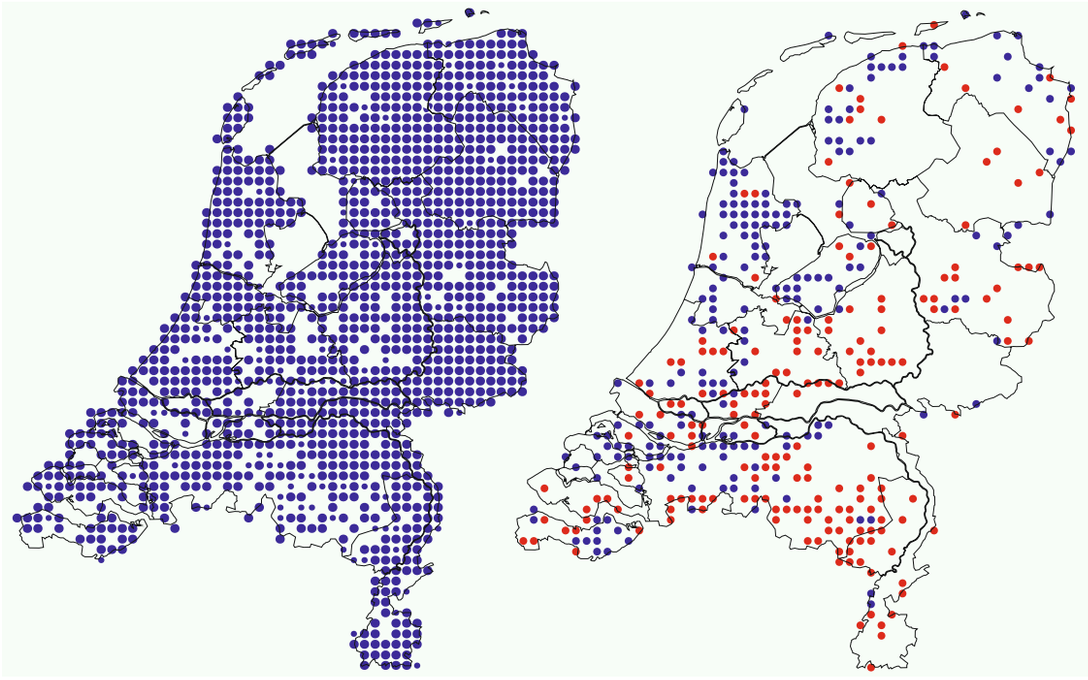
VOORKOMEN

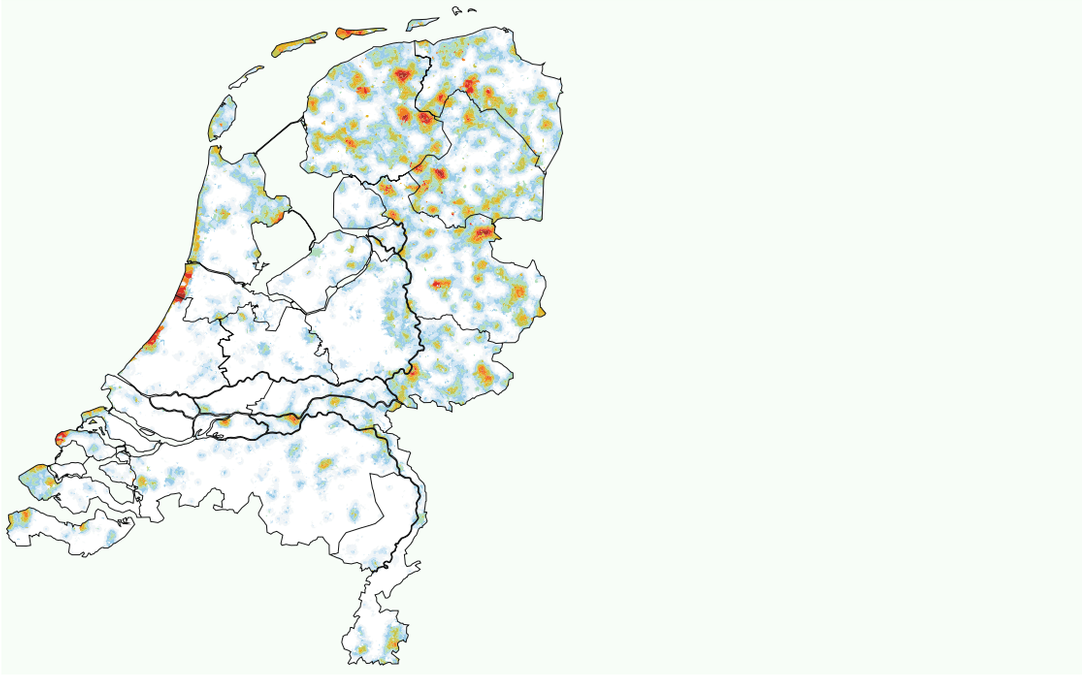
Braamsluipers zijn in 76% van de atlasblokken als waarschijnlijke of zekere broedvogel vastgesteld. Vanwege het meestentijds onopvallende gedrag zal dit beeld niet geheel volledig zijn. Het kaartbeeld is waarschijnlijk completer wanneer we ook de blokken in beschouwing nemen met mogelijke broedgevallen (waarbij, gezien de trekrichting, weinig doortrekkers betrokken zullen zijn); de presentie komt dan uit op 82%. De broedzekerheidskaart toont een tamelijk egale verspreiding over Oost-Nederland. In Noord-Brabant en het Deltagebied is het voorkomen meer verbrokkeld. Ten noorden van de Grote Rivieren zijn weinig Braamsluipers aangetroffen in de Noord-Hollandse droogmakerijen, de polders van het Groene Hart, de Vijfherenlanden en Zuidelijk Flevoland. Opmerkelijk genoeg is de verspreiding in de open gebieden van Friesland en Groningen wèl aaneengesloten. De bos- en heidegebieden van de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug zijn karig bedeeld.

De relatieve dichtheidskaart wordt wat vertroebeld door de korte zangpiek, waarbij blokken die eind april of begin mei zijn bezocht het best uit de bus komen: Braamsluipers zijn dan vocaal op dreef. Wanneer we de kaart door onze oogwimpers bekijken, lijkt het erop dat Braamsluipers naar het noorden en oosten toe steeds talrijker worden. Vooral in Friesland, Groningen en op de Waddeneilanden zijn ze goed vertegenwoordigd, in wat mindere mate ook in Drenthe, Twente, de Achterhoek en Liemers. Daarbuiten komt de soort alleen in de duinstreek, West-Friesland, het rivierengebied en Zuidoost-Limburg geconcentreerd voor. De hoogste dichtheden worden vermoedelijk gevonden in de kalkrijke duinen. Braamsluipers zijn daar prominent aanwezig in het buitenduin (in lage struwelen), het middenduin (meidoornbosjes, duindoornstruwelen) en in de binnenduinrand (GEELHOED ET AL. 1998). In het kalkarme duin zijn ze plaatselijk eveneens talrijk, bijvoorbeeld op Ameland. Meer in het binnenland vinden we de hoogste dichtheden op kleibodems. Braamsluipers broeden graag in dichte struwelen (vooral meidoorn en sleedoorn), die op kleibodems het best ontwikkeld zijn. Toch komen vooral in het noordoosten van het land plaatselijk ook op zandbodems hoge dichtheden voor, zoals in het singellandschap tussen Buitenpost en Drachten (Friesland), en het aangrenzende Zuidelijk Westerkwartier (Groningen). In de meer open agrarische cultuurlandschappen broedt de soort vooral in erfbeplanting en in braamstruwelen langs spoordijken. In dorpen en steden blijft het voorkomen grotendeels beperkt tot wijken met een ruime groenvoorziening, niet zelden nieuwbouwlocaties.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1371 (82%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  90 (7%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1281 (93%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +9 (+1%)
No. of squares
- verdwenen 197
  disappeared
- verschenen 206
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

De afgelopen kwart eeuw heeft de Braamsluiper in Laag-Nederland terreinwinst geboekt, vooral in Noord-Holland ten noorden van het Noordzeekanaal. West-Friesland is zelfs volledig gekoloniseerd. Op de hogere zandgronden valt de presentie daarentegen lager uit, in het bijzonder op de Veluwe en in de zuidelijke helft van Noord-Brabant.
In Laag-Nederland heeft de Braamsluiper garen gesponnen bij de toenemende urbanisatie, waardoor veel nieuwe broedhabitat ontstond in voorheen ongeschikte open polderlandschappen. Zo worden nieuwbouwwijken veelal rijkelijk voorzien van groen, waaronder voor Braamsluipers aantrekkelijke heesters als meidoorn, berberis, buxus en liguster. Nieuwe polderwegen worden bovendien vaak geflankeerd door dichte groenstroken. In de duinstreek vertoont de Braamsluiper sinds begin jaren zeventig of eerder een krachtige toename. De soort profiteerde hier van de voortschrijdende verstruiking en verruiging van de duinvegetatie als gevolg van een sterk toegenomen uitstoot van meststoffen (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997). De tegengestelde ontwikkeling op de hogere zandgronden is deels een vervolg van de schaalvergroting van het agrarisch cultuurland sinds de jaren vijftig. Mei- en sleedoornhagen en braamwallen zijn geslecht ten faveure van een efficiëntere landbouw, resulterend in een drastische afname van braamsluiperhabitat. De positieve ontwikkeling in de kleipolders wordt door de spiegelbeeldige ontwikkelingen op de zandgronden dan ook grotendeels tenietgedaan. Op zandgrond profiteren Braamsluipers bovendien minder van stadsuitbreiding in vergelijking tot kleigrond, daar stedelijk groen op arme bodems minder gevarieerd en ijler is, en daardoor minder geschikt. In de jaren zeventig broedden Braamsluipers op de diluviale gronden ook in dichte, jonge sparrenaanplant (VAN DALEN 1976). De oppervlakte van dit bostype nam af door de overgang naar een ander, natuurlijker bosbeheer.
Niet alle veranderingen zijn te verklaren vanuit landschappelijke achtergronden. Hier duiden ook de opvallende jaarlijkse populatiefluctuaties op die overal in Europa worden vastgesteld, waarbij omstandigheden tijdens de trek of in het winterkwartier ongetwijfeld meespelen (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

Uit extrapolatie van BMP-cijfers in combinatie met atlasmateriaal komt een getal van bijna 15.000 paren naar voren. Mogelijk is dit wat laag doordat stedelijk materiaal zwak vertegenwoordigd is in de BMP-steekproef. Daarom wordt een marge van 13.000-20.000 paren aangehouden.

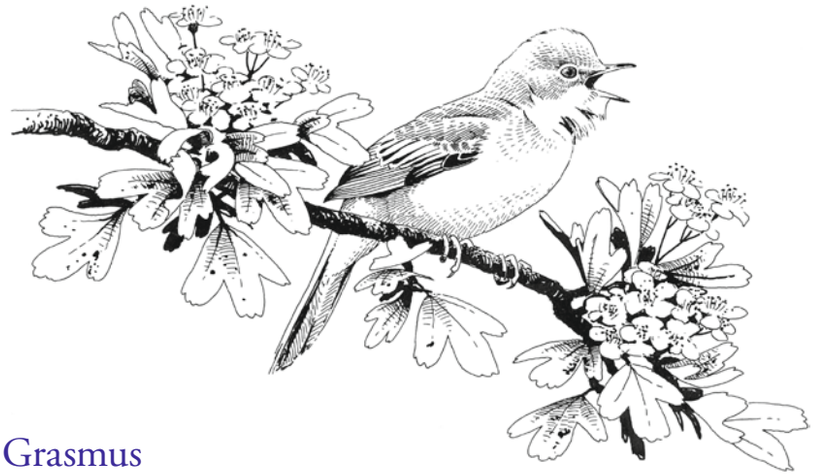
Rob L. Vogel

SUMMARY

The species is relatively numerous in the northeast and east of the country, especially in farmland with hedges on clay soils and in the coastal dunes. It avoids large and dense forests but inhabits urban areas, though not in high numbers. Since the 1970s, a range expansion was documented in the west of the country. In general, the species benefited from urbanisation and new plantations in open farmland. On the higher grounds, however, removal of hedges may have resulted in decreasing numbers. The population is estimated at 13,000-20,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Grasmus

Sylvia communis

De Grasmus is een insecteneter die in vrijwel geheel Europa voorkomt en alleen ontbreekt in het uiterste noorden van het continent en het zuidelijke deel van het Iberisch Schiereiland. Nederlandse broedvogels trekken via Zuidwest-Europa naar Afrika, om te overwinteren in de westelijke Sahel. Ze arriveren in april in ons land en trekken in september weg. Binnen de broedhabitat moeten lage doornige struiken of dichte kruidenvegetaties aanwezig zijn voor de nestbouw (meestal laag boven de grond), maar ook zangposten in de vorm van wat hogere kruiden, boompjes of struiken. Hiervandaan laat de Grasmus zijn kenmerkende krassende zang horen en voert hij zijn dansende baltsvlucht uit.

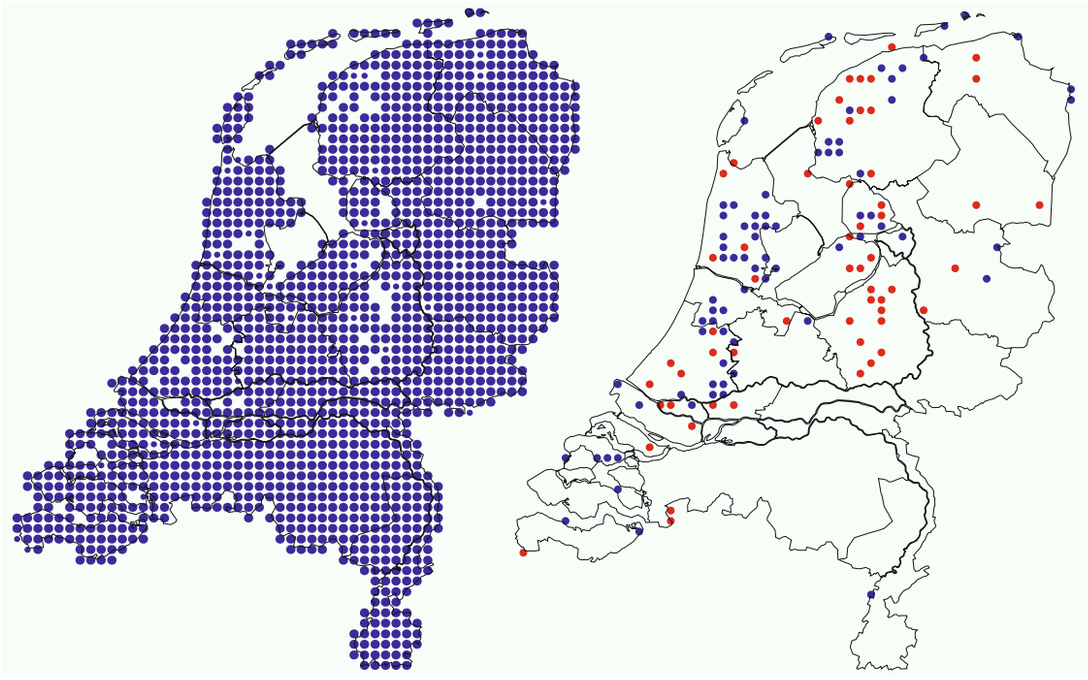
VOORKOMEN

Dat de Grasmus als broedvogel wijd verbreid is, blijkt uit de bezetting van 94% van de atlasblokken. Dit vloeit voort uit de brede habitatkeus, die zowel met struwelen gestoffeerde duin- of heidegebieden omvat als cultuurland met heggen en houtwallen, naast jonge aanplant of kapvlaktes in bos en verruigde moerassen. De soort is weinig kieskeurig en bezet ook bermen, spoordijken en allerlei overhoekjes. In veel habitats is de Grasmus een pionier die plaats maakt voor andere zangvogelsoorten indien de vegetatie te gesloten en te hoog wordt.

De grootste witte plekken in de verspreidingskaart bevinden zich in zeer open en kale landschappen, zoals delen van het zeekleigebied van Friesland en het veen- en zeekleigebied van West-Nederland. Ook in door opgaand bos gedomineerde gebieden, zoals de Veluwe, en in stedelijke agglomeraties ontbreken gewoonlijk Grasmussen. Hoge dichtheden markeren de kleinschalige cultuurlandschappen van Oost- en Zuid-Nederland, waar de Grasmus overal een gewone broedvogel is. In het westen van het land zijn hoge dichtheden voorbehouden aan de duinstreek, het hier schaarse wat kleinschaliger cultuurlandschap (Walcheren, Zuid-Beveland) en de jonge bossen en verruigde moerassen van Flevoland. Vermoedelijk zijn de dichtheden nergens in Nederland zo hoog als in de duinen. Hier is de soort ronduit talrijk, vooral in het struweelrijke, brede duingebied van Kennemerland waar dichtheden van 20-30 paren per 100 ha gangbaar zijn in het zogenaamde dauwbraamlandschap, gelegen in het buitenduin (GEELHOED ET AL. 1998). Dergelijke hoge dichtheden worden in het kleinschalige cultuurlandschap alleen zeer lokaal gemeld.

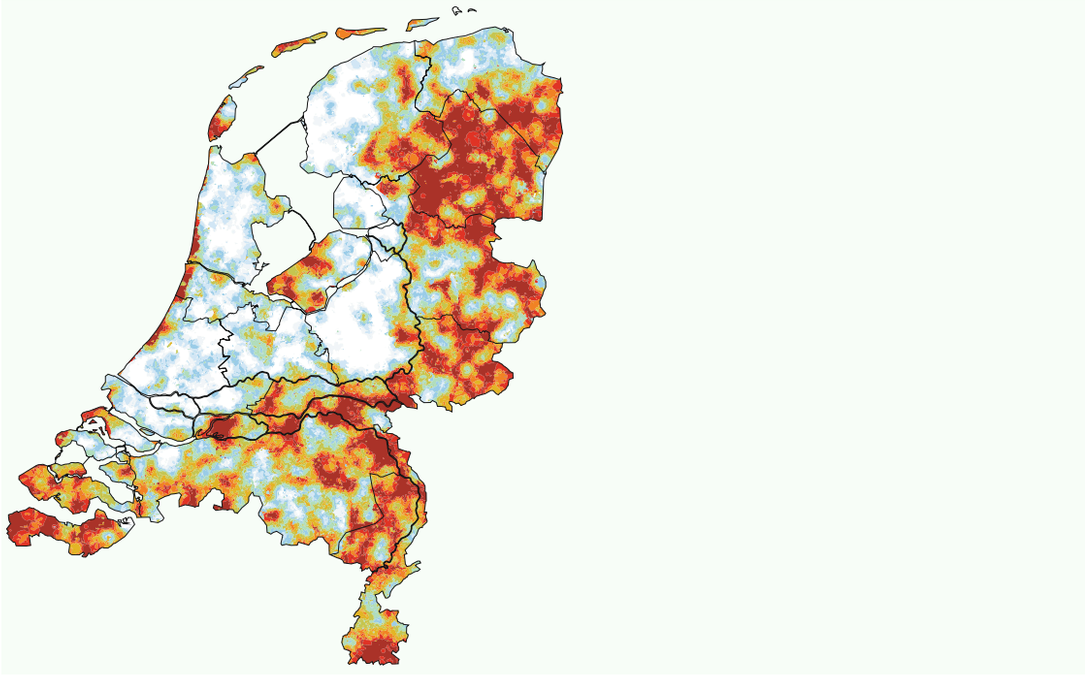
VERANDERINGEN

In vergelijking met 1973-77 is er geen opvallende verandering in verspreiding waarneembaar: het aantal atlasblokken waarin de soort nieuw is, houdt min of meer gelijke tred met dat waaruit hij verdwenen is. De meeste verschuivingen vonden plaats in gebieden met lage dichtheden. De nieuw bezette blokken bevinden zich merendeels in Laag-Nederland, met name in de Kop van Noord-Holland, de Haarlemmermeer en het Hollandse veenweidegebied. Dit kan samenhangen met de grootschalige aanleg van groengebieden sinds de jaren zeventig. De blokken waaruit de soort verdwenen is, liggen nogal verspreid over het land.
De geringe veranderingen in verspreiding contrasteren met de aantalsontwikkeling, want het is aannemelijk dat de aantallen broedparen in de tweede atlasperiode hoger waren dan in de eerste. Eind jaren zestig waren er immers enkele

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1573 (94%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  28 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1545 (98%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +18 (+1%)
No. of squares
- verdwenen 57
  disappeared
- verschenen 75
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

zeer droge winters in de Sahel, waarvan de hier overwinterende Grasmussen, afkomstig uit geheel Noordwest-Europa, zwaar te lijden hadden. Na de winter van 1968/69 keerde slechts eenderde van de Britse populatie terug uit het overwinteringsgebied (MARCHANT ET AL. 1990). Periodiek optredende droge winters in de Sahel bleven tot halverwege de jaren tachtig terugkeren, en mogelijk nam de Nederlandse populatie in die periode met 50-75% af (BIJLSMA ET AL. 2001). De afname werd in ons eigen land nog versterkt door het verdwijnen van broedhabitat door schaalvergroting in de landbouw en verstedelijking.

Vanaf medio jaren tachtig werden zich herstellende aantallen gemeld, aanvankelijk vooral in natuurgebieden. In de duinen liggen de aantallen momenteel weer op het niveau van begin jaren zestig. In het agrarisch gebied verliep het herstel minder voorspoedig. Het in het indexverloop getoonde beeld is iets te florissant, omdat de steekproef veel extensief beheerde en dus vogelrijke gebieden omvat. Voorts ontbreekt hier referentiemateriaal van vóór de grote klap. Het herstel van de populatie is te danken aan de verbeterde situatie in de overwinteringsgebieden in West-Afrika. Vanaf halverwege de jaren tachtig viel hier in het winterhalfjaar meer regen dan gewoonlijk. De aantalsontwikkeling van de Grasmus in Nederland loopt bijna synchroon aan de hoeveelheid neerslag in de westelijke Sahel. Niet toevallig nam de broedvogelindex van de Grasmus met 15% af in 1991, na het droogste winterseizoen in de Sahel in recente tijden (VAN DIJK ET AL. 1997A). Ook habitatfactoren in Nederland spelen mee, zoals de verstruweling van de vastelandsduinen en verruiging van moerasgebieden. Beide ontwikkelingen worden veroorzaakt door verdroging en het neerslaan van verrijkende (mest)stoffen in het milieu. Het is echter, omdat oude broedvogeltellingen in de meeste regio's schaars zijn, onduidelijk of de Grasmus zich op landelijke schaal helemaal hersteld heeft van de klap van de jaren zestig. In ieder geval was het herstel wel voldoende reden om de Grasmus in 1994 weer van de Rode Lijst te halen (OSIECK & HUSTINGS 1994).

In Groot-Brittannië is de Grasmus overigens nog niet hersteld van de afname. De populatie is sinds de tweede helft van de jaren tachtig weliswaar groeiende, vooral in agrarisch gebied, maar de index ligt nog ver onder die van 1966. Het lijkt erop dat verminderde reproductie de soort parten speelt (afname gemiddelde legselgrootte; WEBSITE BTO).

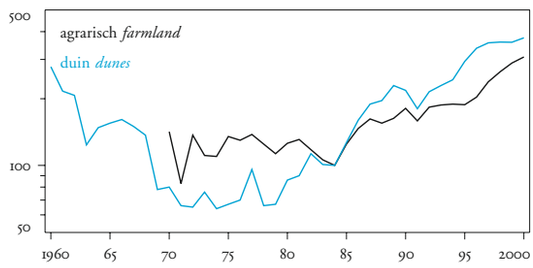
AANTALLEN

In 1998-2000 waren er naar schatting 130.000-150.000 paren, gelet op de BMP- en atlascijfers (ruim 140.000). In vergelijking met de situatie eind jaren zeventig (50.000-75.000) betekent dit een spectaculaire toename.

Hans Groot

SUMMARY

Widely distributed over farmland and natural habitats, with highest densities in the coastal dunes. Hardly any change in breeding distribution since the 1970s, although numbers nowadays are much higher (130,000-150,000 bp in 1998-2000, compared to 50,000-75,000 at the end of the 1970s), since population recovered from losses caused by Sahelian drought. Locally, the species benefits from changes in vegetation as well, e.g. expansion of suitable habitat in the dunes. It is uncertain, however, whether recent population numbers equal pre-1968 levels.

Trend (index)

Tuinfluiter

Sylvia borin

De Tuinfluiter broedt in Europa tot aan de Noordkaap, maar ontbreekt op IJsland en in een strook langs de Middellandse Zee. Het broedgebied strekt zich oostwaarts uit tot in Midden-Siberië. De soort verdraagt zowel warme als koele klimaten en is wat minder aan de gematigde zones gebonden dan de Zwartkop; in tegenstelling tot deze soort is hij talrijk in zowel Finland als Frankrijk. Bovendien is hij een echte langeafstandstrekker die in Afrika ten zuiden van de Sahara overwintert. In alle landschappen met enig bos of struweel zijn Tuinfluiters te vinden. Hij is daarbij minder aan opgaande bomen gebonden dan de Zwartkop, en nestelt bijvoorbeeld regelmatig in uitgegroeide mei- of sleedoornhagen in open cultuurland. De hoogste dichtheden worden vastgesteld in vochtige jonge loofbossen met een weelderige struik- en kruidlaag. Het nest, dat wat omvangrijker en slordiger is dan dat van de Zwartkop, wordt doorgaans gebouwd in dichte struiken of hoog opschietende kruiden als brandnetels. De Nederlandse Tuinfluiters arriveren vanaf de laatste decade van april. Ofschoon de eerste eieren begin mei worden gelegd, valt de legpiek tussen half mei en eind juni.

VOORKOMEN

Het Nederlandse verspreidingsgebied van de Tuinfluiter, dat 95% van alle atlasblokken beslaat, kent alleen hiaten in enkele al te open atlasblokken, vooral in het Waddengebied. Hoge relatieve dichtheden worden verspreid over het hele land vastgesteld, met een lichte nadruk op het oosten, midden en zuiden. Deze Tuinfluiter-centra zijn niet eenvoudig te koppelen aan landschapskarakteristieken, al blijken kleinschalige cultuurlandschappen, gebieden met een hoge component jong loofbos (ook doorgeschoten grienden) en verboste moerassen het meest in trek. In gesloten oud bos zoals op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug is de Tuinfluiter minder algemeen dan de Zwartkop, wat ook opgaat voor een aantal door naaldbos gedomineerde boswachterijen in Drenthe en Noord-Brabant. Enigszins tegen de verwachting in vertonen de duinen amper hogere dichtheden dan de omringende, nogal open landschappen van West-Nederland. De duinstruwelen zijn meer het domein van de Grasmus terwijl de zware bossen van de binnenduinrand vooral voor de Zwartkop in aanmerking komen, niet zozeer voor de Tuinfluiter. Enkele struwelen in open landschap zijn soms al voldoende voor een vestiging. Alleen in de grootschalige akker- en weidegebieden van Laag-Nederland blijven de dichtheden over grote oppervlaktes ver onder het gemiddelde. Op wat kleinere schaal geldt dit ook voor sommige gebieden op de hoge gronden, zoals de Drents-Groningse veenkoloniën. Niet alle hiaten zijn overigens verklaarbaar. Zouden sommige tellers toch moeite hebben gehad met het registreren van de drukke, maar binnen het ochtendlijke vogelkoor vrij onopvallende zang?

VERANDERINGEN

De verschillen in verspreiding met de vorige atlasperiode zijn verre van spectaculair. Alleen in het noorden van Groningen, Friesland en Noord-Holland vond een bescheiden uitbreiding plaats sinds 1973-77, terwijl ook enkele voormalige platen en schorren in het Deltagebied inmiddels begroeid genoeg raakten naar de smaak van de Tuinfluiter. Noemenswaardige verliezen zijn, op atlasblokniveau, niet geleden.

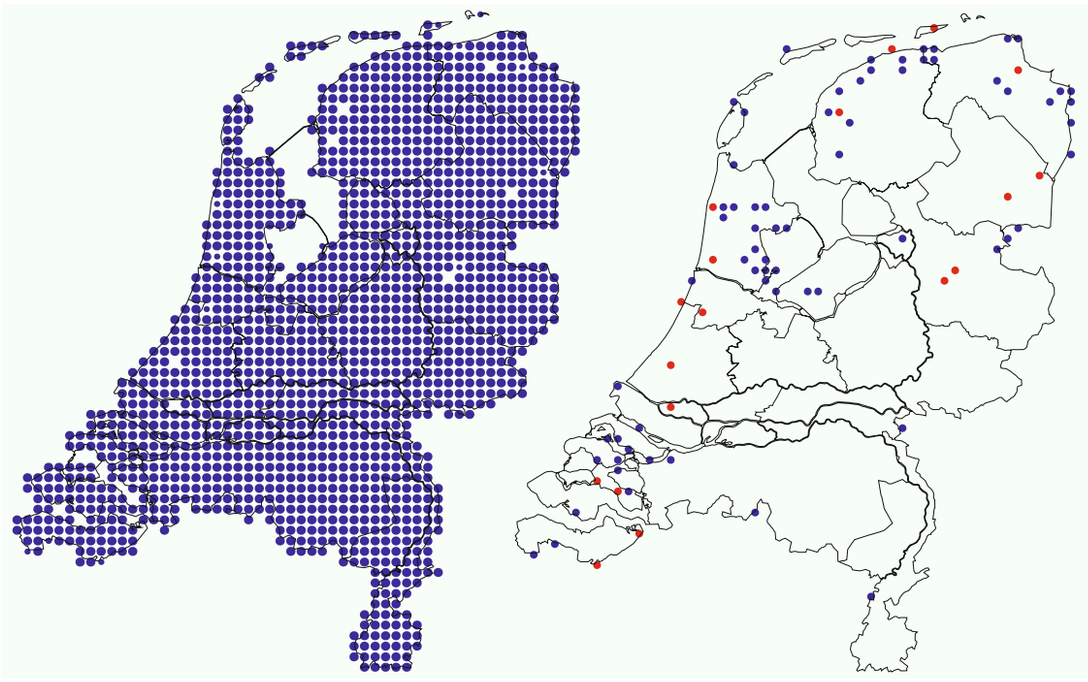
De trendgegevens zijn bij deze soort wat lastiger te interpreteren dan bij de Zwartkop. De Tuinfluiter is namelijk

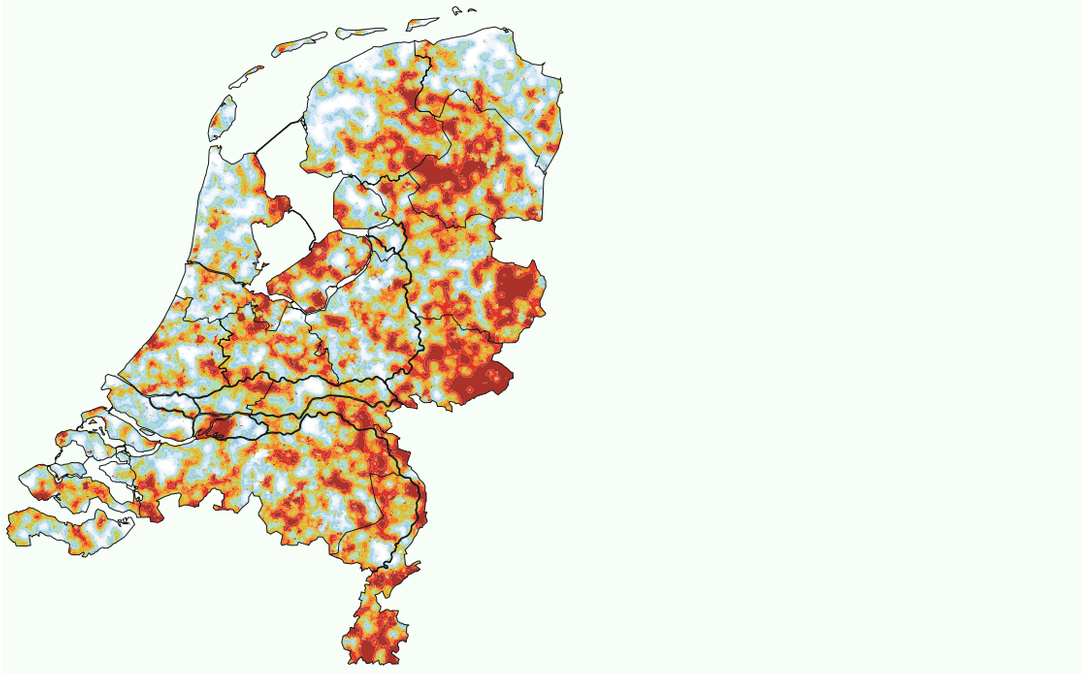
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1589 (95%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  14 (1%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | confirmed
  1575 (99%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +49 (+3%)
No. of squares
- verdwenen 18
  disappeared
- verschenen 67
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

meer een bewoner van jonge bosstadia. Grootschalige bosaanplant, zoals in Flevoland in de jaren zeventig en tachtig, kan resulteren in enorme dichtheden. Met het uitgroeien van de aanplant stort de populatie weer in, waarna het bos pas op latere leeftijd weer wat aantrekkelijker voor Tuinfluiters wordt. Een vergelijkbare ontwikkeling treedt op tijdens de vegetatiesuccessie in drooggevallen gebieden of bij het verbost raken van moerassen; ook hier levert slechts een enkel stadium binnen het hele proces hoge dichtheden op. Met dit in het achterhoofd is het opmerkelijk hoe stabiel de aantallen in loofbos bleven in de afgelopen drie decennia. Van een dal in de jaren zeventig, zoals opgemerkt in Groot-Brittannië en aldaar toegeschreven aan droogte in de Sahel (MARCHANT ET AL. 1990), is weinig te merken. De soort heeft in vergelijking met de Zwartkop veel minder geprofiteerd van het ouder worden van de bossen en de verruiging van bosbodems. Dit is begrijpelijk, want de Tuinfluiter is in gesloten bos veel meer een randbewoner dan de Zwartkop, die graag beschaduwd broedt en de diep in het bos gelegen delen allerminst schuwt. Bovendien zijn er aanwijzingen dat Zwartkoppen concurreren met Tuinfluiters om de beste plekken in bos, en daarin succesvoller zijn door een vroegere aankomst in combinatie met agressiever gedrag (GARCIA 1983). Hoewel dit op populatieniveau niet van grote betekenis lijkt, kan de geconstateerde sterke toename van de Zwartkop in bossen toch een rem hebben gezet op uitbreiding van de Tuinfluiter.
In de duinen en het agrarisch gebied is de soort met een factor drie of daaromtrent toegenomen sinds de jaren zeventig. In de duinen werd de duidelijkste groei vastgesteld in de jaren zeventig en tachtig. De verstruweling van het duin, waarvan de Nachtegaal en enkele andere soorten hebben geprofiteerd, leverde ook de Tuinfluiter geschikte habitat op. De toename in het agrarisch gebied kan deels worden toegeschreven aan de 'verparking' van open landschappen door de aanleg van bosjes en struwelen. De soort zal ongetwijfeld ook geprofiteerd hebben van de verbossing van sommige moerasgebieden.

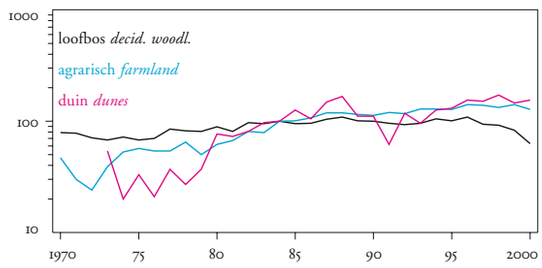
AANTALLEN

Op grond van de BMP- en atlascijfers (ruim 136.000 paren) zou de populatie 120.000-150.000 paren tellen. Dit valt binnen de marge van de schatting in 1979-85 (100.000-200.000).

Frank Majoor & Fred Hustings

SUMMARY

High densities are recorded in small-scale farmland, young deciduous forests and willow thickets. Very open farmland is avoided, whereas extensive mature forests are generally only inhabited along the edges. Hardly any changes in distribution since 1973-77. Numbers in deciduous forests remained stable since the 1970s (although with marked fluctuations on a more local scale, due to habitat changes), but in farmland and coastal dunes an increase was noted. About 120,000-150,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Zwartkop
Sylvia atricapilla

Buiten Europa, waar hij alleen ontbreekt in het uiterste noorden, broedt de Zwartkop alleen in Noordwest-Afrika en het westen van Siberië. In de gematigde streken behoort de soort tot de talrijkste broedvogels, zodat bijvoorbeeld de Duitse bossen worden opgeluisterd door de zang van liefst vier miljoen Zwartkoppen. De Nederlandse Zwartkoppen overwinteren in het westelijk Middellandse Zeegebied, vooral het zuiden van het Iberisch Schiereiland, Marokko en Algerije. Hoewel Zwartkoppen in allerlei gebieden met enige bebossing broeden, worden de hoogste dichtheden bereikt in oudere loofbossen met een goed ontwikkelde struiklaag. Dat wil niet zeggen dat de vogels hier ook betere broedprestaties leveren, want onderzoek in Bohemen (Tsjechië) toonde wat dit betreft geen verschillen aan tussen rivierbossen en productiebossen (WEIDINGER 2000). De nestplaatskeus geschiedt op de voor *Sylvia*-zangers typerende wijze. Nadat het mannetje enkele onooglijke nestvlonders heeft gebouwd, adverteert hij hier zijn zangtalenten. Het vrouwtje kiest de definitieve nestplek uit en bouwt het compacte maar nogal ijle nest, doorgaans in lage struiken, hoge kruiden of jonge bomen. De eerste eieren kunnen in Nederland in de laatste dagen van april worden verwacht maar de legpiek valt in mei en begin juni, met een uitloop tot in juli.

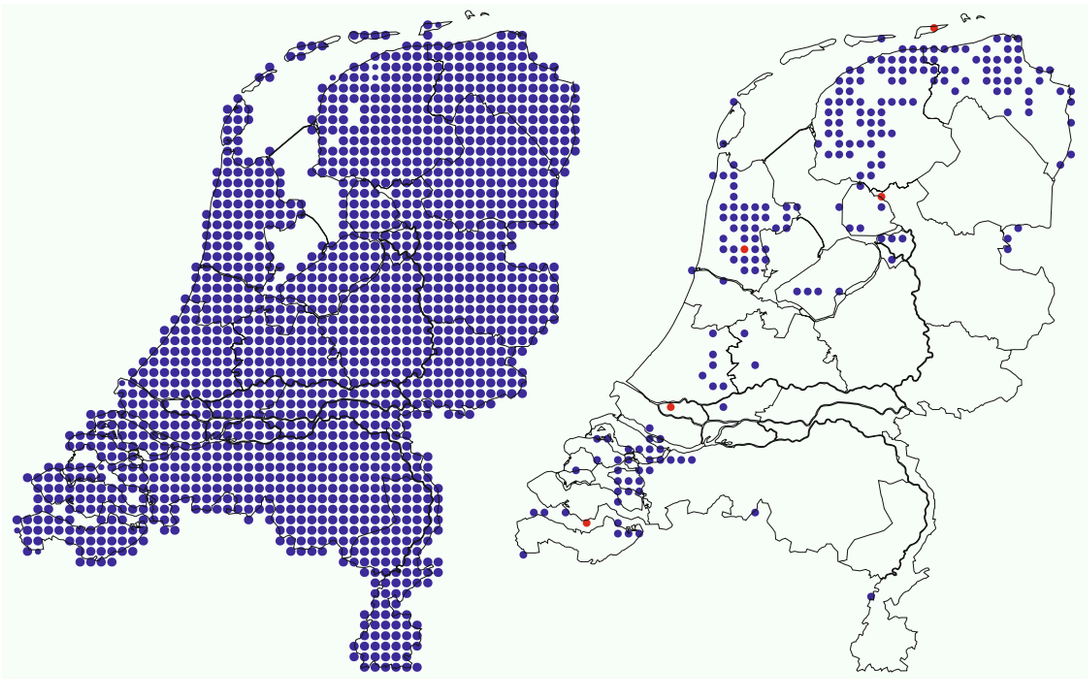
VOORKOMEN

Voor een soort die 60 jaar geleden werd omschreven als 'broedvogel in hoog opgaand loofhout met veel onderbegroeiing' (HAVERSCHMIDT 1942) heeft de Zwartkop tegenwoordig een opmerkelijk ruime verspreiding. Vastgesteld in 95% van de atlasblokken ontbreekt hij alleen in de meest kale uithoeken van de Waddeneilanden (Vliehors, Boschplaat, Rottum) en sporadisch elders.

De relatieve dichtheidskaart toont aan dat de Zwartkop vrijwel overal op de hoge gronden te horen is, of het nu gaat om loof- of naaldbossen, boerenland of stedelijk gebied. De dichtheidsverschillen die wel degelijk bestaan tussen en binnen deze habitats, worden door verzadigingseffecten niet zichtbaar in de kaart. Kleine enclaves van lage dichtheden vallen samen met open jonge ontginningslandschappen of schrale heidevelden (delen van de Veluwe), maar zullen deels ook waarnemerseffecten zijn. De overgang naar het lage deel van Nederland tekent zich soms scherp af (klei- en zandgebied van westelijk Noord-Brabant), maar verloopt soms ook meer geleidelijk (rivierengebied, Utrecht), al naargelang de meer of minder abrupte overgangen qua stoffering van het landschap met bossen en singels. In Laag-Nederland komen hoge dichtheden meer pleksgewijs voor dan op de hoge gronden. De bossen van de binnenduinrand en Flevoland, de wilgenbossen van de Biesbosch en de groene randen van stedelijke gebieden doen zich hier gelden als zwartkopreservoirs. In het cultuurlandschap hier wordt de tweedeling manifest tussen de waarlijk open akker- en weidegebieden en de wat kleinschaliger landschappen. In bijvoorbeeld Friesland (Lage Midden en Bildt versus Woudstreek) en het Deltagebied (Overflakkee en Tholen versus Walcheren en de Zak van Zuid-Beveland) resulteert dit in markante contrasten op de dichtheidskaart. Grote moerasgebieden worden, indien verbossing toeslaat, bepaald niet gemeden.

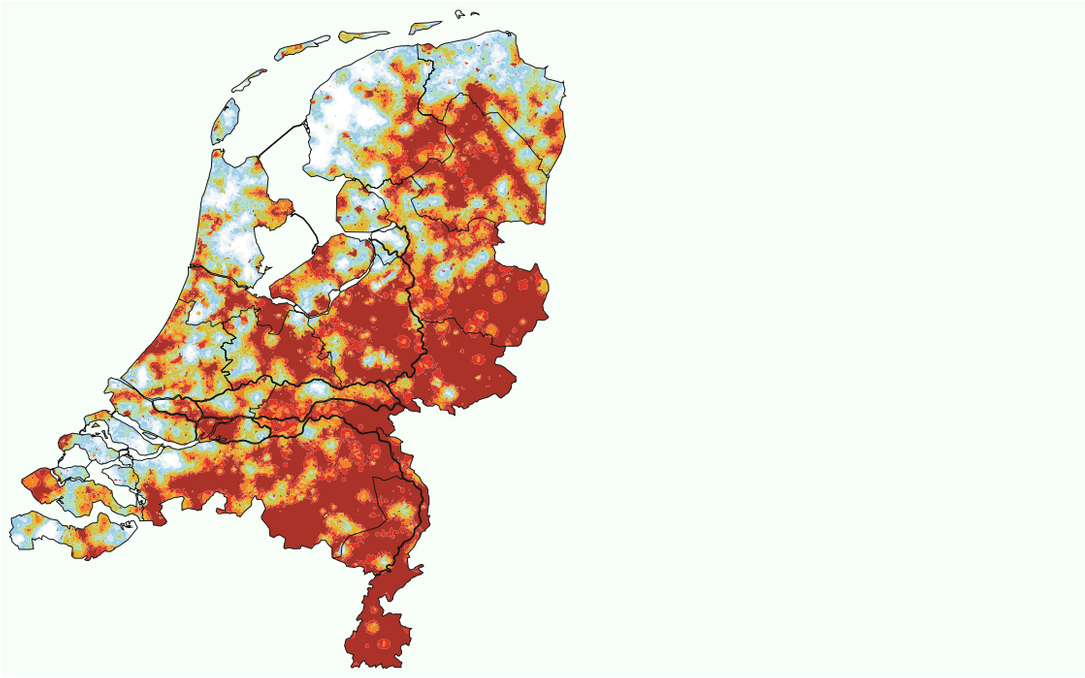
VERANDERINGEN

De Zwartkop heeft vrijwel uitsluitend winst geboekt sinds de vorige atlasperiode. In Groningen, Friesland, de Kop van Noord-Holland en in het oostelijk Deltagebied is hij sinds 1973-77 doorgedrongen in open en voorheen onbezette landschappen. Ook getalsmatig is er veel veranderd. Trend-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1596 (95%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  9 (1%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1587 (99%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +204 (+15%)
No. of squares
- verdwenen 5
  disappeared
- verschenen 209
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

gegevens wijzen erop dat de aantallen in loofbossen, de kernhabitat, geleidelijk zijn verdubbeld sinds de jaren zeventig. In de duinen en het agrarisch gebied kwam een duidelijke toename in de jaren tachtig op gang; deze resulteerde in een vermeerdering met een factor vijf of zes.

Dat de Zwartkop gunstige tijden beleeft, houdt verband met de uitbreiding van het bos en de veranderingen binnen de Nederlandse bossen. In de afgelopen kwart eeuw is veel bos aangeplant, vooral in Flevoland (op voedselrijke gronden, dus weelderig bos; voor de Zwartkop ideaal), maar ook elders in Laag-Nederland (veelal in de vorm van recreatie- of ruilverkavelingsbosjes). Het bestaande bos is bovendien ouder geworden terwijl veel naaldbos, doorgaans productiebos, wordt omgevormd in natuurlijker loofbos; de resulterende uitbreiding van de struiklaag levert de Zwartkop nestgelegenheid op. Voorts profiteerde de soort van 'zure regen' en verlaging van het grondwaterpeil, die tot verandering van bosvegetaties hebben geleid. De resulterende 'verbraming' van bossen wordt door botanici betreurd, maar bezorgde de Zwartkop uitstekende nestplaatsen, vooral op drogere gronden. Tijdens systematisch onderzoek bij Nijmegen en in Zuid-Limburg medio jaren negentig bleek 76% van de gevonden nesten in loofbos (n=85) en 81% van die in naaldbos (n=27) in een braam gebouwd te zijn. In cultuurland (n=45) en moerasbos (n=51) was dat aandeel lager (38 resp. 31%) en vormden meidoorn en sleedoorn (cultuurland) dan wel brandnetel (moerasbos) even belangrijke nestplekken (F. HUSTINGS ONGEPUBL.). Voorts lijkt het erop dat de Zwartkop minder eisen is gaan stellen aan zijn leefomgeving. Van oorsprong een typerende bewoner van rijke loofbossen, is de soort niet alleen andere bostypen gaan bewonen zoals naaldbos met enige ondergroei, maar ook bosjes, houtwallen en erfbeplanting in open agrarisch gebied. Hiermee werd het startschot gegeven tot de succesvolle verovering van de open landschappen van Noord- en West-Nederland.

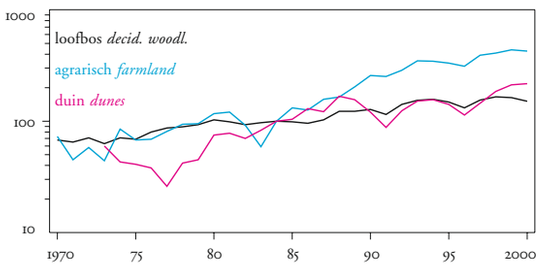
AANTALLEN

Maar liefst 310.000 paren zouden er tegenwoordig zijn, wanneer de extrapolatie van BMP- en atlasdata klopt. Licht corrigerend voor de oververtegenwoordiging van rijke bossen in de steekproef, wordt een getal van 270.000-320.000 paren als aannemelijk ingeschat. In 1979-85 werd een aantal van 70.000-120.000 paren berekend.

Fred Hustings & Frank Majoor

SUMMARY

Abundant on the higher, sandy soils, but habitat-specific and local differences in densities here are hardly visible in the map. In the lower parts of the country, the distribution is strongly associated with the more wooded areas, including estates in the inner dunes and urban habitat. Strong range expansion and population increase since the 1970s demonstrates the species' willingness to colonise new (more open) habitats. Besides, it has benefited in woodland from atmospheric deposition (increased coverage of bramble and other shrubs, offering excellent nesting opportunities). About 270,000-320,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Fluiter

Phylloscopus sibilatrix

De Fluiter ontbreekt in Europa in Ierland, het Iberisch Schiereiland en delen van de Balkan. De soort breidt zich uit in noordelijke richting, waarbij de noordgrens in Finland momenteel tot aan Lapland reikt. De broedhabitat bestaat uit hoogopgaande en (middel)oude loof- of gemengde bossen met een gesloten kroonlaag, een onderetage van bomen en/of struiken en een spaarzaam begroeide bosbodem. In puur naaldhout komt de soort voor indien er een voldoende ontwikkelde struiklaag aanwezig is. In Nederland vormen doorgeschoten eiken-berkenhakhout of middeloud beukenbos favoriete broedplekken. Het voedsel bestaat uit een rijk assortiment aan insecten (larven) en spinnen. In Nederland arriveert de Fluiter eind april; in augustus hebben de meeste vogels het land weer verlaten. Er wordt slechts één broedsel per jaar groot gebracht. Het overkapte nest ligt op de grond, vaak tegen een lichte helling. Het winterhalfjaar wordt, na een reis in zuidoostelijke richting, doorgebracht in tropisch Afrika.

VOORKOMEN

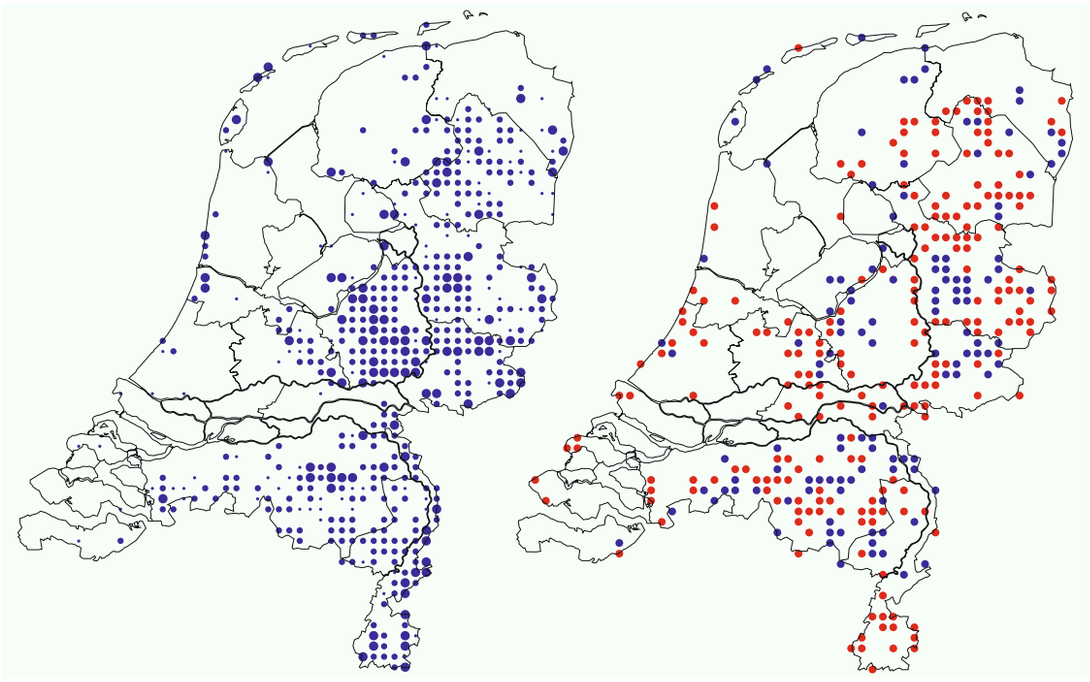
De Fluiter is vastgesteld in 30% van de atlasblokken. In eenvijfde van de bezette blokken betreft het mogelijke broedgevallen; hierbij kan het zowel om broedvogels gaan (in lage dichtheden, daardoor weinig zingend) als doortrekkers. Hoewel de soort goed in kaart is gebracht, zouden jaareffecten een rol kunnen spelen. De jaarlijkse aantalsfluctuaties kunnen bij Fluiters immers groot zijn, zodat atlasblokken met lage dichtheden soms het ene jaar bezet zijn en het andere niet. Overigens werden binnen de atlasperiode geen uitzonderlijk goede jaren vastgesteld.

De verspreiding als broedvogel in Nederland omvat de bosrijke hoge gronden van Oost-, Midden- en Zuid-Nederland, aangevuld met verspreide locaties in de duinstrook en op de Waddeneilanden. In Noord-Brabant is de soort echter spaarzamer vertegenwoordigd dan op grond van het bosoppervlak zou worden verwacht. Een groot deel van het bos bestaat hier uit monotone naaldbossen die voor de Fluiter niet bijster geschikt zijn. De soort is vrijwel afwezig op de lager gelegen, vochtige klei- en veengronden van Noord- en West-Nederland. Bos van voldoende omvang is hier uitermate schaars of, zoals in Flevoland, doorgaans ongeschikt doordat de bodem te dicht begroeid is met kleefkruid, brandnetels of struiken (BIJLSMA ET AL. 2001).

De opgegeven dichtheden per atlasblok zijn merendeels tamelijk laag. In 85% van de bezette atlasblokken komen Fluiters in minder dan 10 paren voor, de helft moet het zelfs met hooguit drie doen. Slechts in twee atlasblokken, beide op de Veluwe, worden meer dan 100 paren geschat, namelijk het Kroondomein en Nationaal Park Veluwezoom. Aantallen van 26-100 paren per atlasblok zijn elders van de Veluwe gemeld, zoals in de Boswachterij Ughelen-Hoenderloo, het Speulder- en Sprielderbos en het Leuvenumse bos, spaarzaam ook daarbuiten, zoals in het Montferland, in het Woold bij Winterswijk en in Limburg in de Meinweg, de Schinveldse Bossen en Boswachterij Vaals.

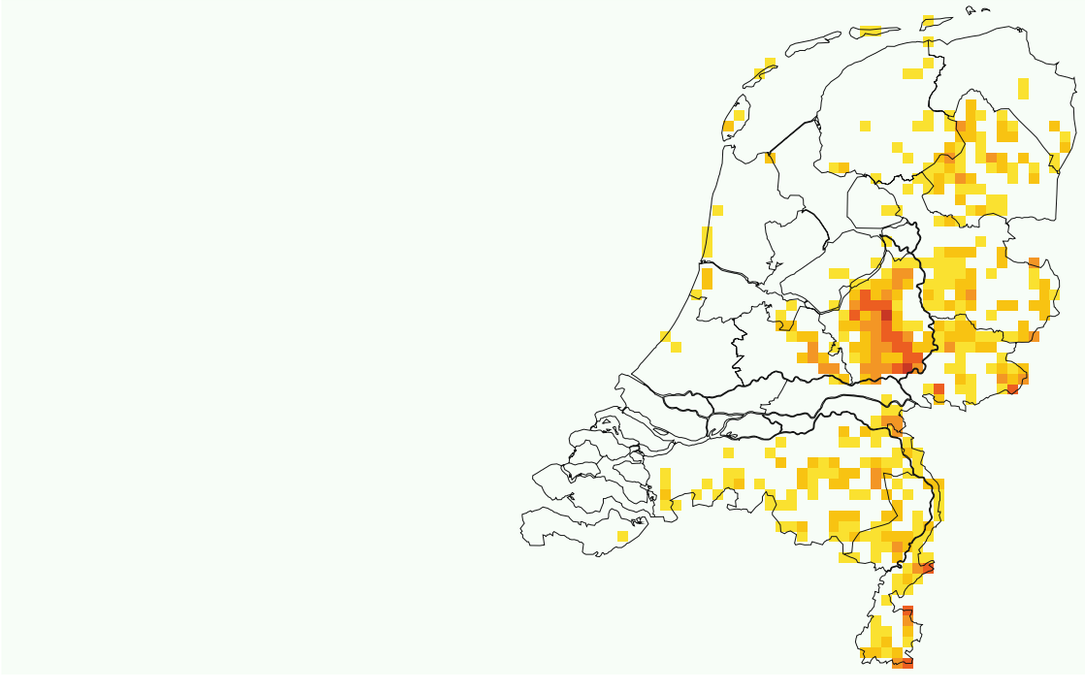
VERANDERINGEN

De huidige verspreiding verschilt behoorlijk van die in 1973-77. In bijna 220 atlasblokken is de Fluiter niet teruggevonden. Deze blokken zijn over het hele land verdeeld, met uitzondering van de Veluwe. Vermoedelijk gaat het vooral om blokken met weinig broedhabitat. In ruim 120 atlas-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 509 (30%)
No. of squares
- mogelijk 103 (20%)
  possible
- waarschijnlijk 304 (60%)
  probable
- zeker 102 (20%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -93 (-19%)
No. of squares
- verdwenen 217
  disappeared
- verschenen 124
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (53%)
- 4 - 10 (32%)
- 11 - 25 (10%)
- 26 - 100 (4%)
- 101 - 500 (<1%)
- > 500

blokken is de soort als nieuwe broedvogel gemeld. Veel van deze blokken bevinden zich in Salland, de noordelijke Achterhoek, Noord-Brabant en de noordelijke helft van Limburg. In een aantal gevallen zal de soort tijdens de vorige atlasperiode gemist zijn. Elders zijn schrale naaldbossen ouder geworden en hebben ze na dunning enige ondergroei van struiken gekregen; voorts is het aandeel loofbos hier wat toegenomen. Over het geheel genomen is het beeld minder positief dan zou worden verwacht. De voor de uitbreidingsgebieden genoemde factoren spelen immers ook elders, terwijl toch geen sprake is van een opvallende uitbreiding.

Naar alle waarschijnlijkheid waren verspreiding en aantallen in de huidige atlasperiode zelfs uitgesproken mager, vergeleken met eerder in de jaren negentig. Dit blijkt ook uit de aantalsontwikkeling, zoals afgeleid uit een groot aantal broedvogelinventarisaties. Deze toont een geleidelijke toename tot eind jaren tachtig, min of meer conform de verwachting dat met het ouder worden van het bos de aantallen zouden toenemen (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Vanaf begin jaren negentig zet de toename niet meer door, een opleving in 1993 uitgezonderd, en daarna vallen de aantallen zelfs sterk terug, tot het niveau van de jaren zeventig. Deze sterke terugval in de tweede helft van de jaren negentig lijkt niet meer te passen binnen de normale fluctuaties van de Fluiter. Opvallend goede en slechte jaren kwamen ook in het verleden voor, zowel binnen Nederland als daarbuiten. Ze worden deels veroorzaakt door gedragsaspecten (geringe gebondenheid aan de broedlocatie, sterke neiging tot clustering van broedvogels; WESOLOWSKI 1985, HERREMANS 1993), mogelijk in combinatie met weersfactoren als de overheersende windrichting tijdens de voorjaarstrek. Dat er echter nu al jarenlang alleen maar daljaren worden geregistreerd in Nederland, is uitzonderlijk. Een verklaring hiervoor is momenteel niet te geven.

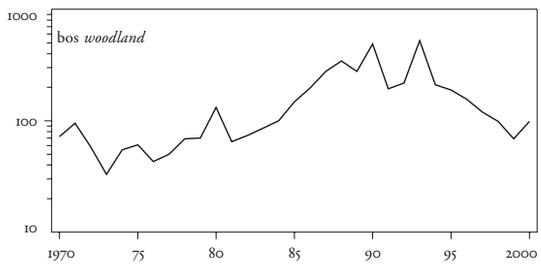
AANTALLEN

In 1998-2000 waren er naar schatting 2000-3500 paren in Nederland. De schattingen per atlasblok leverden namelijk een totaal op van ruim 3200 paren, wat ongeveer als bovengrens kan worden beschouwd. Ten opzichte van medio jaren zeventig (schatting van 1500-2500 paren, echter te voorzichtig) en begin jaren tachtig (4000-7000) blijft de verwachte sprong voorwaarts uit.

Marcel Gutter

SUMMARY

The breeding distribution is mainly confined to the broad-leaved forests (oak, beech) on the higher grounds. The species is rather scarce in coniferous woodland and almost absent in the lower parts of the country, even in well-wooded areas (e.g. in Flevoland). High numbers per atlas square were rare in 1998-2000 (two squares holding over 100 bp). Contrary to the expectations (supported by an increase in suitable habitat), the breeding distribution did not expand since the 1970s. A strong increase - with marked fluctuations - until the early 1990s was even followed by a steep decline for unknown reasons. In 1998-2000, about 2000-3500 bp were reported (4000-7000 in early 1980s).

Trend (index)

Tjiftjaf

Phylloscopus collybita

Het broedgebied van de Tjiftjaf strekt zich uit van de westrand van Europa en Noordwest-Afrika tot in het oosten van Siberië. Ook Turkije, de Kaukasus en Iran behoren tot het broedareaal. In dit verspreidingsgebied worden meerdere (onder)soorten onderscheiden, waarvan de nominaatvorm *collybita* in West- en Midden-Europa broedt, noordelijk tot in Zuid-Zweden. De Nederlandse Tjiftjaffen overwinteren vooral op het Iberisch Schiereiland en in Noord-Afrika. In zachte winters blijven enkele honderden Tjiftjaffen in Nederland plakken. De soort is in de broedtijd gebonden aan allerlei typen bos, bij voorkeur loof- en gemengd bos met een weelderige ondergroei. In vergelijking met de Fitis behaalt de Tjiftjaf zijn optimum in de oudere bosstadia. Het voedsel, vrijwel uitsluitend insecten, wordt op bladeren van bomen en struiken verzameld.

VOORKOMEN

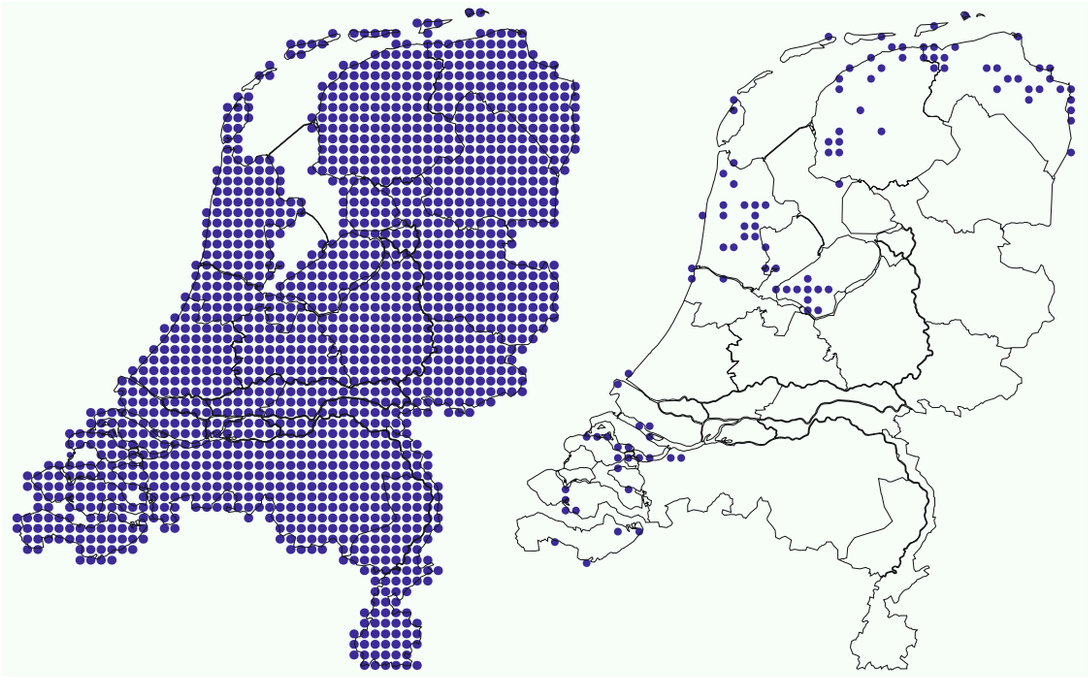
De verspreiding van de Tjiftjaf in Nederland is bijna landdekkend, aangezien hij in 97% van de atlasblokken is vastgesteld als waarschijnlijke of zekere broedvogel. Alleen boomloze gebieden zoals kwelders, jonge duinen en zandplaten in het Waddengebied moeten het stellen zonder Tjiftjaf.
De (punt)relatieve dichtheidskaart toont aan dat de soort overal op de zandgronden talrijk is. Kleigebieden worden geenszins gemeden, mits er voldoende bos is zoals in het oostelijk deel van het rivierengebied en in Flevoland. In het Drents-Friese grensgebied, Twente, de Achterhoek, het IJsseldal, langs de Veluweranden, aan weerszijde van de Utrechtse Heuvelrug en in de bosgebieden van Noord-Brabant en Limburg behaalt de Tjiftjaf een hoge relatieve dichtheid over grote oppervlakte. Hier liggen veel oude loof- en gemengde bossen, waar dichtheden tot 45-65 paren per 100 ha gewoon zijn (O.A. VAN DEN BRINK ET AL. 1996). In Flevoland zijn concentraties zichtbaar in de vrij recent aangelegde bossen, zoals rond Lelystad en in het Horsterwold. Tjiftjaffen verschijnen in deze bossen ongeveer vijf jaar na aanplant en bereiken bij een ouderdom van 10-20 jaar dichtheden van 55-100 paren per 100 ha (R.F.J. VAN BEUSEKOM & G.A. MOREL ONGEPUBL.). Dergelijke dichtheden zijn ook in moerasbossen gebruikelijk.
In het noorden en westen van het land zijn minder gebieden te vinden waar de Tjiftjaf echt talrijk is. Buitenplaatsen in de binnenduinrand en aangelegde parken in en rond grote steden hebben hier veel aantrekkingskracht. De tot bos uitgegroeide grienden van de Biesbosch zijn eveneens ware Tjiftjaf-haarden. Uitermate schaars is deze soort in gebieden met weinig bos of opgaande beplanting, zoals in de zeekleigebieden van Groningen, Friesland en het Deltagebied, en in de open veenweidegebieden in het Groene Hart van Holland.

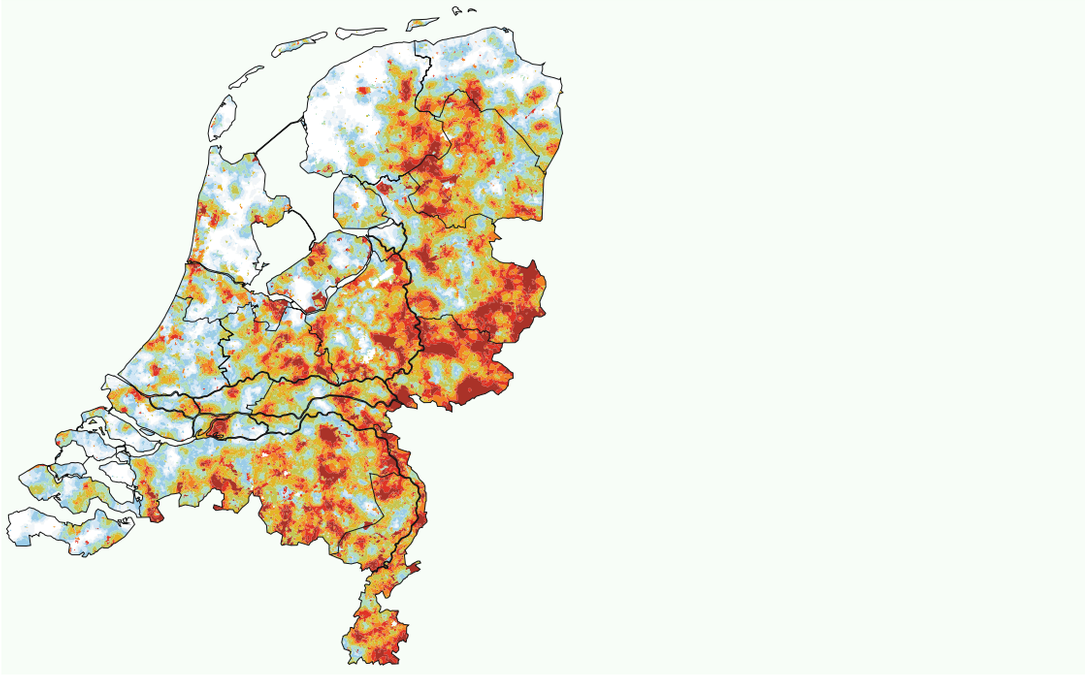
VERANDERINGEN

Ten opzichte van de periode 1973-77 heeft de Tjiftjaf zich in bijna 110 atlasblokken gevestigd als nieuwe broedvogel. Vooral de winst in Zuidelijk Flevoland en in de Kop van Noord-Holland valt op. De aanplant van vele duizenden hectares loofbos in Zuidelijk Flevoland en de aanleg van beplantingen in voorheen kale Hollandse veenweidegebieden en droogmakerijen maakten deze gebieden aantrekkelijk voor vestiging. Voorts bezette de Tjiftjaf nieuwe gebieden op de Waddeneilanden, in het noordelijk zeekleigebied en op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden. Het Lauwersmeer werd geschikt door spontane bosvorming en aanplant

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1621 (97%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  1 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1620 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +107 (+7%)
No. of squares
- verdwenen 0
  disappeared
- verschenen 107
  new

Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

van bos na de inpoldering van dit gebied. Niet zichtbaar op de kaart, maar wel opvallend is dat de Tjiftjaf in de Biesbosch een van de talrijkste zangvogels is geworden. Hij profiteerde hier van de verbossing, volgend op het staken van de griendcultuur en het wegvallen van het getij (MEIJER 1995). Ook in moerasgebieden leidde verbossing tot een toename van de Tjiftjaf, zoals is vastgesteld in het Vechtplassengebied (RUITENBEEK ET AL. 1990) en bij Nieuwkoop (VELDKAMP 1998). De broedvogelindexen tonen aan dat de aantallen in de laatste decennia geleidelijk zijn toegenomen, variërend van een 50% toename in loofbos tot een vervijfvoudiging in agrarisch gebied en een vertwaalfvoudiging in duingebieden. Verschillende factoren hebben hieraan bijgedragen, zoals de toename van het bosareaal in Nederland (waarbij vooral de grootschalige aanplant op de voedselrijke kleibodems van Flevoland garant stond voor optimale broedhabitat), de aanleg van parken en wegbeplanting in stedelijke centra en voorheen open landelijk gebied, en de toegenomen ouderdom van bossen. Belangrijk in dit kader is ook de verruiging van de ondergroei in bossen als gevolg van verdroging, verzuring en vermesting. Deze processen, die grootschalig in Nederland optreden, hebben een gunstige bijwerking voor deze soort. De Tjiftjaf bouwt zijn nest namelijk doorgaans in dichte vegetatie op de grond of vlak daarboven. Van 128 in 1994-97 vooral rond Nijmegen gevolgde nesten in droog loofbos was 71% gebouwd in of bevestigd aan bramen (soms in combinatie met grassen) en 9% in brandnetels. In moerasbos ging het om 25 resp. 33% van 94 nesten (F. HUSTINGS PERS. MED.). Ook in het buitenland vormen braam en brandnetel, die sterk geprofiteerd hebben van genoemde milieuprocessen, belangrijke nestplaatsen (RODRIGUES & CRICK 1997).
Of de toename ook bevorderd is door de veronderstelde geleidelijke klimaatverandering, valt nog te bezien. Tjiftjaffen lijken op de gestegen gemiddelde voorjaarstemperaturen te reageren door een vervroeging van de aankomstdatum (BIJLSMA ET AL. 2001). Aangezien er bij Tjiftjaffen een duidelijke relatie bestaat tussen de gemiddelde voorjaarstemperatuur en het begin van de nestbouw (SCHÖNFELD 1980), zou dit een vroegere start van het eerste broedsel, een verlenging van het broedseizoen en een groter aandeel tweede broedsels kunnen betekenen. Vooralsnog wijst echter niets erop dat de Nederlandse Tjiftjaffen aan deze verwachting beantwoorden.

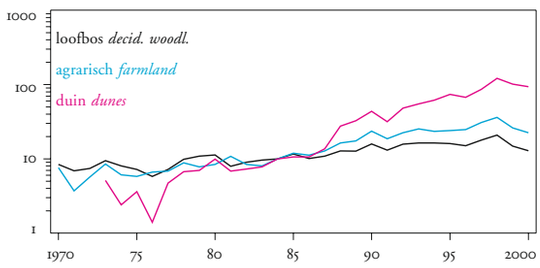
AANTALLEN

BMP- en atlasgegevens komen uit op 590.000 paren. Omdat de rijkere bossen in BMP-gegevens de overhand hebben, wordt de schatting op 550.000-600.000 paren gehouden. Ter vergelijking: rond 1980 kwam de schatting uit op 125.000-225.000 paren.

Toine (G.A.) Morel

SUMMARY

The species is distributed over nearly the entire country and reaches its highest densities in wooded areas, especially on richer soils. Since the 1970s, the breeding range has expanded into the reclaimed polder Zuidelijk Flevoland and open farmland in the west and north of the country, due to new plantations. Numbers elsewhere have grown as well, partly because of changes in forest undergrowth (increase of bramble and nettle) stimulated by atmospheric deposition and providing good nesting cover. The breeding population is estimated at 550,000-600,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Gerard van Drunen

Fitis

Phylloscopus trochilus

Vanaf eind maart tot in mei arriveren Fitissen in Nederland. Ons land vormt onderdeel van het broedgebied dat zich uitstrekt van West-Europa via Scandinavië tot in Oost-Siberië. In het Middellandse Zeegebied is de soort een zeldzame broedvogel. Van juli tot september verlaten deze langeafstandstrekkers ons land om in Afrika ten zuiden van de Sahel te overwinteren. De Fitis bevolkt diverse typen habitat, zoals heide en kaalslagen met verspreide boomgroei, laag- en hoogveengebieden met enige opslag, houtwallen en open bossen met een rijke struik- en kruidlaag. Begroeiing met berk geniet de voorkeur. De soort bereikt vooral in jonge bossen enorme dichtheden. Het voedsel, dat een grote diversiteit aan insecten omvat, wordt opgepikt van bladeren en twijgen, deels ook door middel van korte vluchtjes.

VOORKOMEN

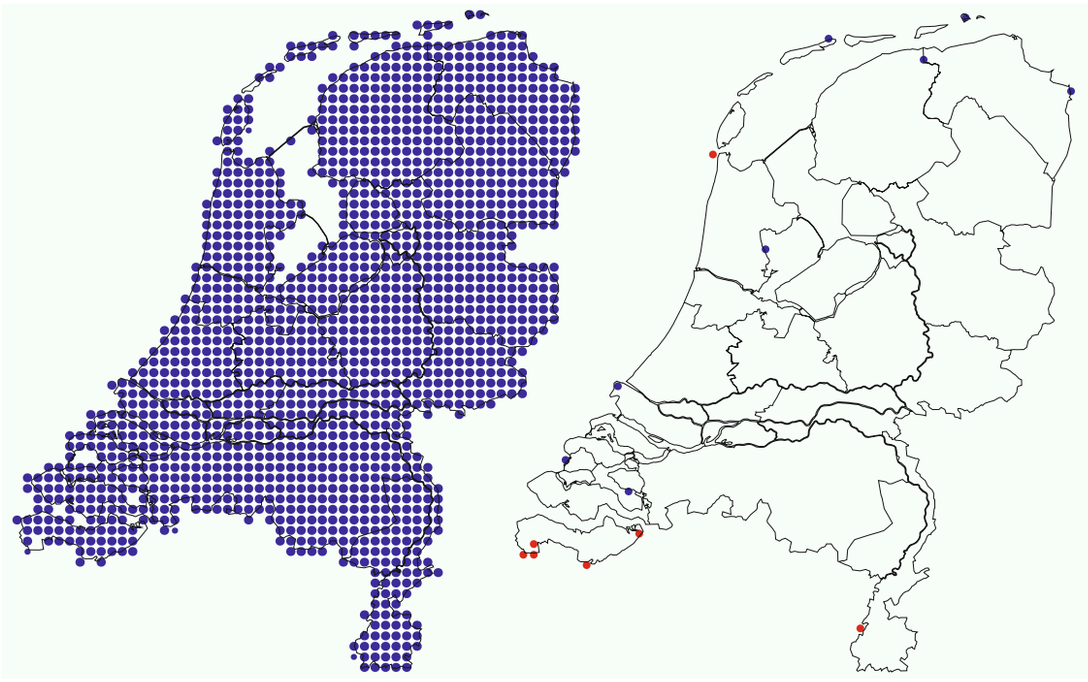
In Nederland kent de Fitis met een presentie van 96% een bijna landdekkende verspreiding. Zelfs in parken en plantsoenen in grote steden en verstedelijkte gebieden kunnen Fitissen worden aangetroffen, zij het in lage dichtheden.
De (punt)relatieve dichtheidskaart vertoont een grillig patroon, met verspreid over Nederland duidelijke bolwerken naast Fitis-arme gebieden. Concentraties zijn vooral te vinden op de Waddeneilanden, de noordelijke zandgronden, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en in de Hollandse en Zeeuwse duinen. In deze gebieden komen enorme aantallen voor. Zo zijn dichtheden van 70-90 paren per 100 ha in de duinen heel normaal (GEELHOED ET AL. 1998), evenals dichtheden van 10-50 paren per 100 ha op Drentse heidevelden, hoogvenen en bossen (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). De reputatie van de Fitis als pionierssoort wordt bevestigd door de concentraties in de voormalige getijdengebieden Lauwersmeer en Biesbosch. Na het uitbannen van de waterdynamiek hier vond spontane verbossing plaats, groeiden grienden uit (Biesbosch) of werd grootschalig aangeplant (Lauwersmeer), waarvan de Fitis profiteerde. In Zuidelijk Flevoland leveren de recent aangeplante (populieren)bossen hoge dichtheden op.
Lage Fitis-dichtheden zijn kenmerkend voor het open rivierenlandschap. De soort is ronduit schaars in de vrijwel boomloze landbouwgebieden op zeeklei in Noord-Groningen, Noord-Friesland, de Noordoostpolder en het Deltagebied, evenals in kale weidegebieden (Midden-Friesland). In tamelijk open gebieden met intensieve veehouderij (Gelderse Vallei, plaatselijk in Noord-Brabant en Noord-Limburg) en in het Zuid-Limburgse Heuvelland zijn de dichtheden aan de lage kant tot zeer laag.

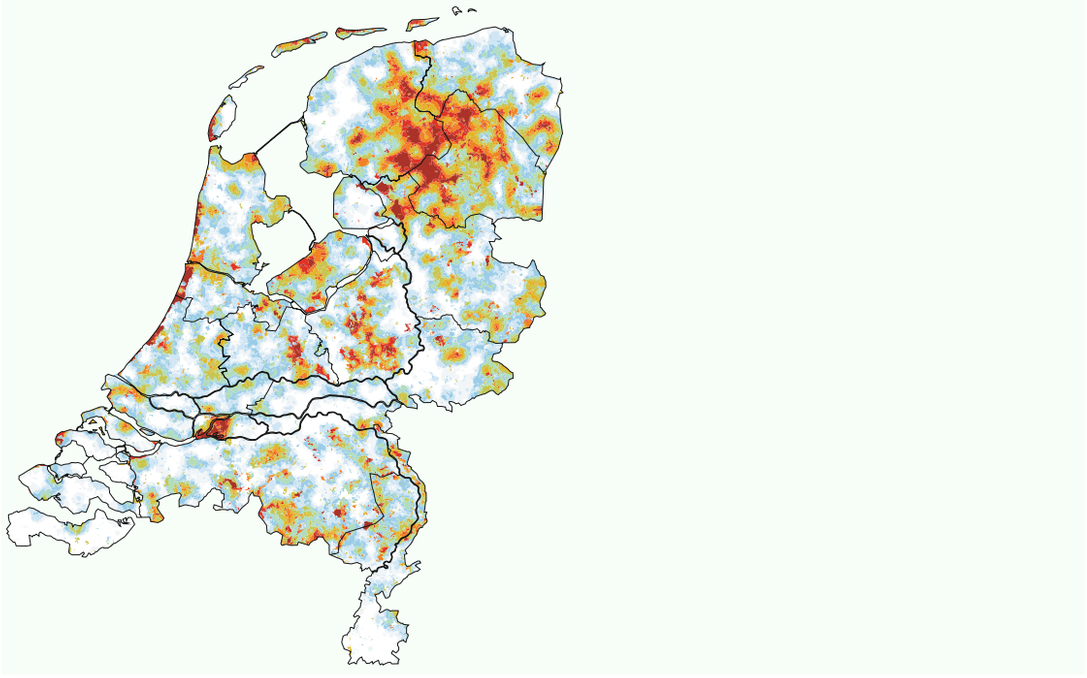
VERANDERINGEN

De verspreidingskaart in 1998-2000 is nagenoeg identiek aan die in 1973-77, al heeft de soort zich in een klein aantal blokken nieuw gevestigd in het Waddengebied, langs het IJsselmeer en in het Deltagebied. Het gaat doorgaans om nieuw land dat, wanneer het begroeid raakt met opgaande vegetaties, geschikt wordt voor de Fitis.
De indexgrafiek van de afgelopen kwart eeuw geeft een toename te zien in de duinen (tot eind jaren tachtig) en het agrarisch gebied. In het duingebied is de stijging gedurende langere termijn van het aantal Fitissen onder meer geconstateerd op Ameland (VERSLUYS ET AL. 1997), op Texel (DIJKSEN 1996) en in Meijendel (VAN DER MEER 1996). De toename wordt

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1615 (96%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  4 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1611 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +1 (0%)
No. of squares
- verdwenen 7
  disappeared
- verschenen 8
  new

Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

toegeschreven aan de uitbreiding van de oppervlakte duinstruweel; hoewel de Fitis op de grond broedt en graag tussen grassen nestelt, heeft hij enige struiken of bomen nodig als zang- en uitkijkpost. Voor het agrarisch cultuurlandschap is de toename moeilijker te verklaren. De Fitis heeft hier wellicht profijt getrokken van uitbreiding van wegbeplanting en toegenomen aandacht voor de instandhouding en het herstel van kleine landschapselementen. In bosgebieden vond geen duidelijke toename over de hele linie plaats. Of de overstap van grootschalige kaalkap naar natuurlijker bosbeheer, waarbij meer aandacht wordt besteed aan de aanplant van inheemse boomsoorten en aan natuurlijke verjonging, voor de Fitis gunstig is, zal moeten blijken. De oppervlakte bos is in de afgelopen decennia zeker toegenomen, vooral door grootschalige aanplant in Flevoland. De bossen hier werden aangeplant vanaf de jaren zeventig, een proces dat tot halverwege de jaren negentig aanhield (BREMER ET AL. 1999). De Fitis bereikte in deze bossen plaatselijk extreem hoge dichtheden van 220 paren per 100 ha, ongeveer 5-10 jaar na aanplant. Door de voortdurende aanplant van nieuw bos bleven goede broedgebieden lange tijd voorhanden. Inmiddels neemt, met het ouder worden van de bossen en het afvlakken van nieuwe aanplant, de dichtheid van de Fitis in Flevoland af (R.F.J VAN BEUSEKOM & G.A. MOREL ONGEPUBL.). Sinds begin jaren negentig nemen de aantallen in de duinen af. Eind jaren negentig deed de soort het hier nog steeds minder goed dan in andere habitats als agrarisch gebied, (verbost) moeras, heide en hoogveen (VAN DIJK & HUSTINGS 2001). Een duidelijke verklaring voor deze tegenstrijdige ontwikkelingen per habitat (en mogelijk ook regio) is niet voorhanden. In Engeland werd op vaste ringopstellingen (*Constant Effort Sites*) in de periode 1982-99 een afname van 32% in de aantallen Fitissen geconstateerd (BALMER ET AL. 2001). In 1991-92 nam de overlevingskans van volwassen vogels sterk af, niet alleen in Engeland, maar ook in Nederland (FOPPEN & REIJNEN 1996). Het is aannemelijk dat dit samenhing met verslechterde omstandigheden in het overwinteringsgebied. In Engeland is recent ook een afname van het broedsucces geconstateerd, door toegenomen mislukking van nesten in de jongenfase (BALMER ET AL. 2001).

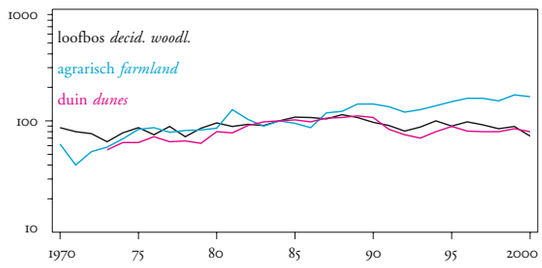
AANTALLEN

De berekening met BMP- en atlasgegevens (ruim 500.000 paren) komt aanzienlijk hoger uit dan eerdere schattingen (250.000-400.000 in 1979-85). Mogelijk is de huidige schatting van 450.000-550.000 paren aan de hoge kant.

Toine (G.A.) Morel

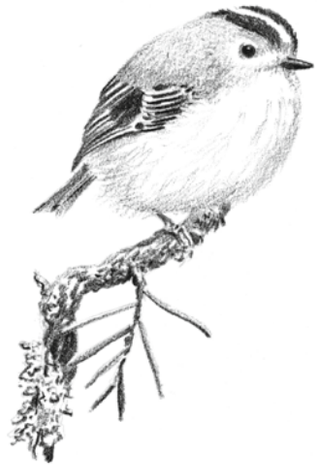
SUMMARY

Although widely distributed, high densities are mainly confined to heaths, peat moors, young forests and the coastal dunes, whereas open farmland is rather thinly populated. Short-term local population explosions are well-known, e.g. in new forestry plantations. Long-term trends in different habitats vary between stable figures (woodland), steady increase (farmland) and initial increase followed by some decline in the 1990s (dunes). The population is estimated at 450,000-550,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: VWG Zuid-Kennemerland

Goudhaan

Regulus regulus

De Goudhaan is een karakteristieke broedvogel van naaldbos. In Europa correspondeert de verspreiding in grote lijnen met die van sparrenbossen, maar de soort broedt ook in dennenbossen, gemengde bossen en in parken en tuinen met coniferen. De soort ontbreekt in grote delen van Zuid- en Zuidoost-Europa, terwijl de hoofdmacht (85% van 45 miljoen paren in Europa) voorkomt in Rusland, Fenno-Scandinavië, Duitsland en in de Alpen. Het hoofdvoedsel van de Goudhaan, de kleinste Europese vogel (4-8 gram in gewicht) bestaat uit springstaarten, terwijl in de broedtijd ook rupsen, spinnen, wantsen, bladluizen en vliegen een belangrijke plaats innemen. Tussen april en juli wordt het kunstige, enigszins bolvormige nest gemaakt dat meestal hoog in een spar aan het uiteinde van een tak hangt. Met twee broedsels per jaar en tot tien jongen per succesvol nest kunnen de enorme verliezen die in strenge winters geleden worden snel worden goedgemaakt. De in Nederland broedende Goudhanen zijn vermoedelijk grotendeels standvogel.

VOORKOMEN

Inventariseren van Goudhanen is niet bijzonder moeilijk, vooropgesteld dat de waarnemer geen problemen heeft met het registreren van geluiden met een hoge frequentie. De waarneemkans van zingende Goudhanen is bij lage dichtheden echter gering. Men mag dan ook aannemen dat Goudhanen in dergelijke situaties hier en daar gemist zijn.

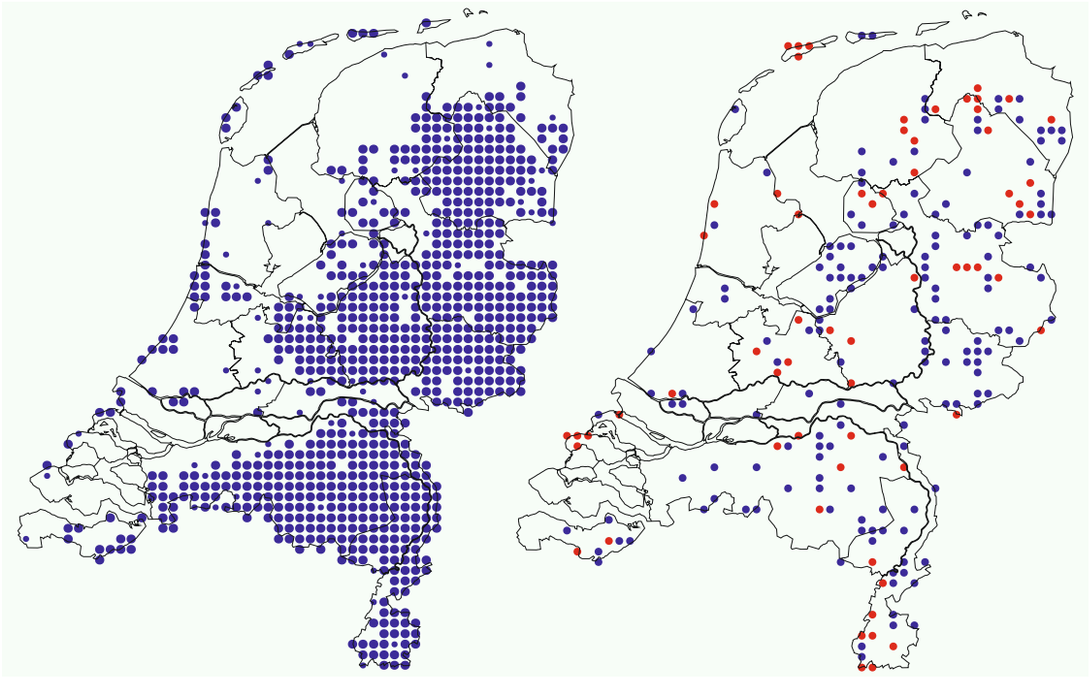
De Goudhaan is in de helft van de atlasblokken aangetroffen, de mogelijke broedgevallen meegerekend. De kaart past bijna naadloos op de verspreiding van naaldbos (CBS 1985). In vrijwel alle atlasblokken met meer dan 10 ha naaldbos zijn Goudhanen geregistreerd. Op de hogere gronden vallen hiaten op de kaart samen met het ontbreken van naaldbos van enige omvang, zoals in de Drents-Groningse veenkoloniën. Afwijkingen zijn gevonden in enkele tientallen atlasblokken waar meer dan 10 ha naaldbos voorkomt, maar Goudhanen niet gemeld zijn. De soort kan hier werkelijk ontbreken, maar het is ook mogelijk dat hij over het hoofd is gezien. Vooral 1999 en 2000 waren vette jaren voor deze naaldbosbewoner, zodat mag worden aangenomen dat de verspreiding in die jaren ruim was, en de dichtheid relatief hoog (VAN DIJK 2000). Met name in het lage deel van Nederland komen ook atlasblokken voor waar nog geen 10 ha naaldbos aanwezig is, maar wel Goudhanen gerapporteerd zijn. Blijkbaar kan dus ook een geringe oppervlakte naaldbos in verder ongeschikte habitat bezet zijn. De verspreiding komt in Laag-Nederland goeddeels overeen met het voorkomen van bossen, parken of tuinen met coniferen, zoals in Flevoland, de Wieringermeer, Amsterdam, 's-Gravenhage, Rotterdam en hier en daar langs de Grote Rivieren.
Op de dichtheidskaart springt vooral de over grote oppervlakte hoge dichtheid op de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug in het oog. De verspreiding in Drenthe, Overijssel, de Achterhoek, Noord-Brabant en Limburg heeft een meer vlekkerig patroon, waarbij hoge dichtheden samenvallen met een grote oppervlakte sparrenbos. Dichtheden tot 25 paren per 100 ha zijn in de best bezette gebieden normaal. Bij lagere dichtheden is de soort minder gebonden aan sparren.

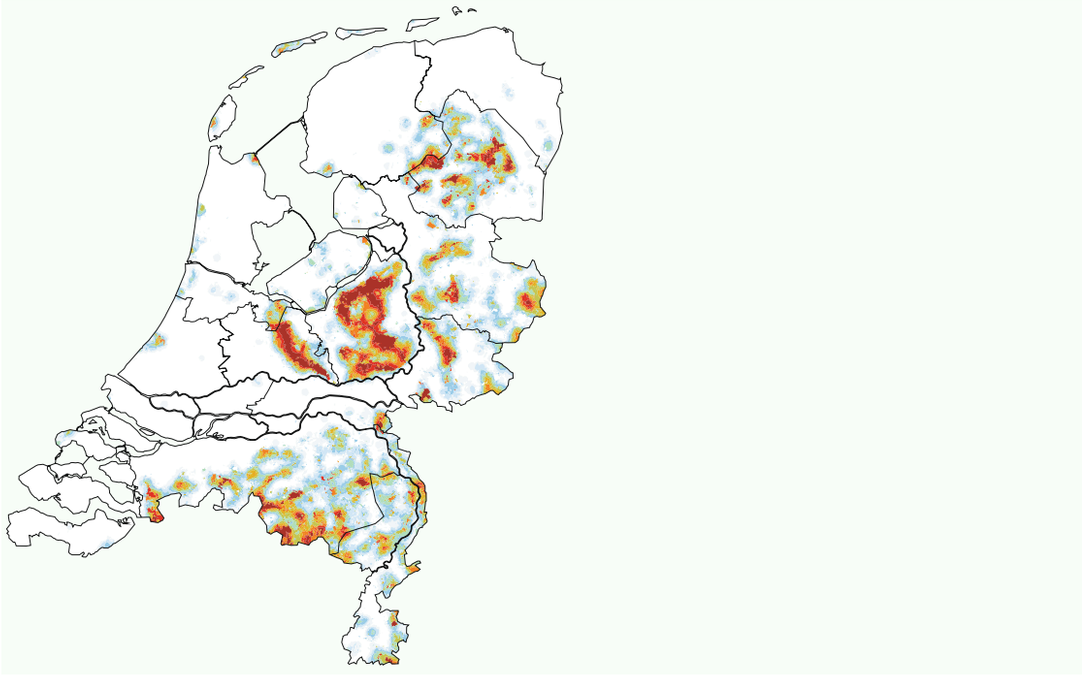
VERANDERINGEN

De nieuwe verspreidingskaart lijkt sterk op die van 1973-77 en dat geldt ook voor de juni-kaart uit de periode 1979-83 (SOVON 1987). In grote lijnen is er de laatste 25 jaar niet veel

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 847 (51%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  62 (7%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  785 (93%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +99 (+15%)
No. of squares
- verdwenen 63
  disappeared
- verschenen 162
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

veranderd, al is het verspreidingsareaal verruimd met rond 160 atlasblokken. Clusters nieuw bezette blokken zijn te vinden in Flevoland, de Achterhoek en her en der verspreid over het land. De recent gekoloniseerde blokken liggen veelal in gebieden waar de oppervlakte naaldbos is uitgebreid of het bestaande bos ouder, en daarmee geschikter, geworden is. In sommige gevallen (noordelijke Achterhoek) is de schijnbare vestiging waarschijnlijk een gevolg van beter onderzoek. Bij de ruim 60 blokken waar de soort niet meer kon worden vastgesteld, speelt afname van naaldbos door grootschalige kap en omvorming naar loofbos waarschijnlijk een rol, maar ook onvolledig onderzoek. Vermoedelijk ging het meestal om kleine populaties die verdwenen zijn.
In de loop van de 20e eeuw is de stand van de Goudhaan door aanplant en uitgroei van naaldbossen sterk toegenomen. Het lijkt erop dat de populatie de laatste decennia niet is doorgegroeid. De bestaande bossen zijn weliswaar ouder geworden, maar in veel naaldbossen wordt gestreefd naar een natuurlijker bos, waarbij vooral sparren selectief worden weggekapt. Misschien zijn er ook effecten van 'zure regen'. Hierdoor kan de hoeveelheid prooidieren verminderen, terwijl ook de nestgelegenheid misschien verslechtert doordat boomkruinen minder dicht worden. Toch werd in Zuidwest-Drenthe, waar al deze factoren spelen, in 1999-2000 de hoogste stand sinds 1968 gemeten en zaten er weer Goudhanen in al jaren verlaten en sterk verkleinde naaldbossen (VAN DIJK 2000).
In Europa is de goudhaanpopulatie stabiel, maar vertoont hij wel zeer sterke schommelingen, vooral onder invloed van strenge winters. In de Nederlandse trend zijn de strenge winters van 1978/79 en 1985/86 duidelijk herkenbaar, maar die van 1984/85 en 1996/97 niet of nauwelijks. Aan de andere kant zijn er ook uitschieters naar beneden zonder dat er strenge winters in het spel waren, zoals in 1975/76 en 1990/91. Beide winters vielen na een reeks van zachte winters en kenden een korte maar venijnige koudeperiode aan het eind. Hoge populatieniveaus, zoals opgemerkt in 1975, 1982-83, 1990 en 1999-2000, worden gewoonlijk voorafgegaan door enkele zachte winters. De stijging van 1981 op 1982 deed zich echter voor na een koude winter. Zou een deel van de Nederlandse Goudhanen dan toch elders overwinteren?

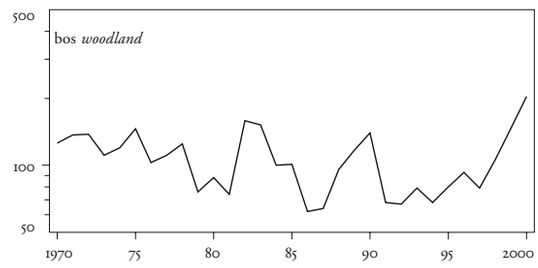
AANTALLEN

De uitkomst van rekenwerk aan atlas- en BMP-data (ruim 40.000 paren) lijkt wat laag, zeker voor de laatste atlasjaren met hun hoge populatieniveau. Een schatting van 40.000-50.000 paren is mogelijk nog te voorzichtig.

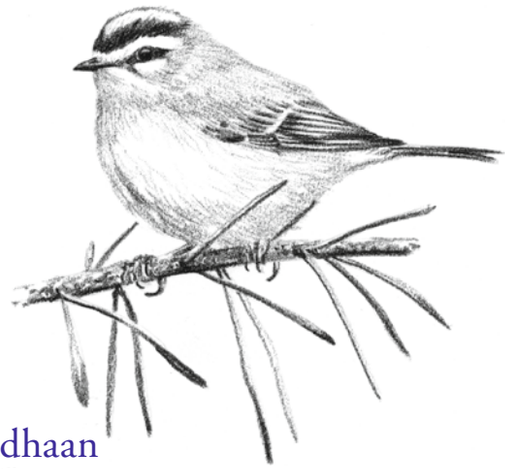
Arend J. van Dijk

SUMMARY

Numbers in two atlas-years (1999 and 2000) were high. The maps therefore show a maximum distribution, although the species may have gone undetected locally. The species was recorded in most atlas squares with over 10 ha of spruce, high densities coinciding with large areas of spruce. Although some range expansion was observed since the 1970s, population numbers have remained rather stable (with marked fluctuations, however, especially after prolonged cold-spells). The recent trend to replace coniferous forests by broad-leaved, more natural woodland, might be adverse to the species. Some 40,000-50,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Vuurgoudhaan

Regulus ignicapillus

De broedverspreiding van de Vuurgoudhaan is nagenoeg beperkt tot Europa, waar de soort de gematigde tot subtropische delen bewoont. Fenno-Scandinavië is vrijwel verstoken van Vuurgoudhanen terwijl de ijle, aanzwellende zang in Engeland slechts mondjesmaat te horen is. De hoogste dichtheden worden vastgesteld in de sparrenbossen van de Alpenlanden en Duitse middelgebergten (minstens één miljoen broedparen in Duitsland). In tegenstelling tot de Goudhaan is de Vuurgoudhaan ook in Zuid-Europa een talrijke broedvogel, vaak in puur loofhout zoals kurkeikenbos. Vermoedelijk overwinteren de Nederlandse broedvogels merendeels in Zuidwest-Europa, mogelijk tot in Noord-Afrika.

VOORKOMEN

De Vuurgoudhaan is in een kwart van de atlasblokken vastgesteld als zekere of waarschijnlijke broedvogel. Ten opzichte van de nauw verwante Goudhaan (47%) is dit een aanzienlijk magerder score. Dit verschil is reëel, zelfs wanneer wordt ingecalculeerd dat de soort hier en daar zal zijn gemist; ondanks een sterk gestegen kennis van determinatiekenmerken zijn er immers nog steeds vogelaars die de zang van de Vuurgoudhaan onvoldoende kennen - of eventueel missen vanwege gehoorproblemen. De minder ruime verspreiding in Nederland weerspiegelt de in vergelijking met de Goudhaan lagere aantallen (gevolg van de late kolonisatie van ons land, tevens indicatief dat ons land niet tot het Europese kerngebied behoort) en de nog striktere binding aan sparren. In puur dennenbos, dat door Goudhanen in jaren met een hoog populatieniveau niet wordt gemeden, ontbreken Vuurgoudhanen.

De broedzekerheidskaart overlapt dan ook in hoge mate met het voorkomen van sparrenbos in Nederland, dat grotendeels voorbehouden is aan de hogere gronden. Waar sparren in Laag-Nederland over voldoende oppervlakte voorkomen (meer dan 10 ha), zijn ook daar Vuurgoudhanen aangetroffen, inclusief de inpolderingen. Omdat sparrenbos echter pas op een leeftijd van minstens 20 jaar geschikt wordt voor de soort en hoge dichtheden voorbehouden zijn aan leeftijden vanaf 40 jaar (HUSTINGS 1984), komt de Vuurgoudhaan wel voor in de oudst aangeplante bossen (Robbenoordbos in Wieringermeer, Kuinderbos in Noordoostpolder), maar niet in de jongere bossen van Zuidelijk Flevoland, waar sparrenbos trouwens ook schaars is. Het wat mottige verspreidingsbeeld in Salland en delen van Noord-Brabant en Noord-Limburg is een uitvloeisel van de dominantie van grove den in deze bosrijke streken.

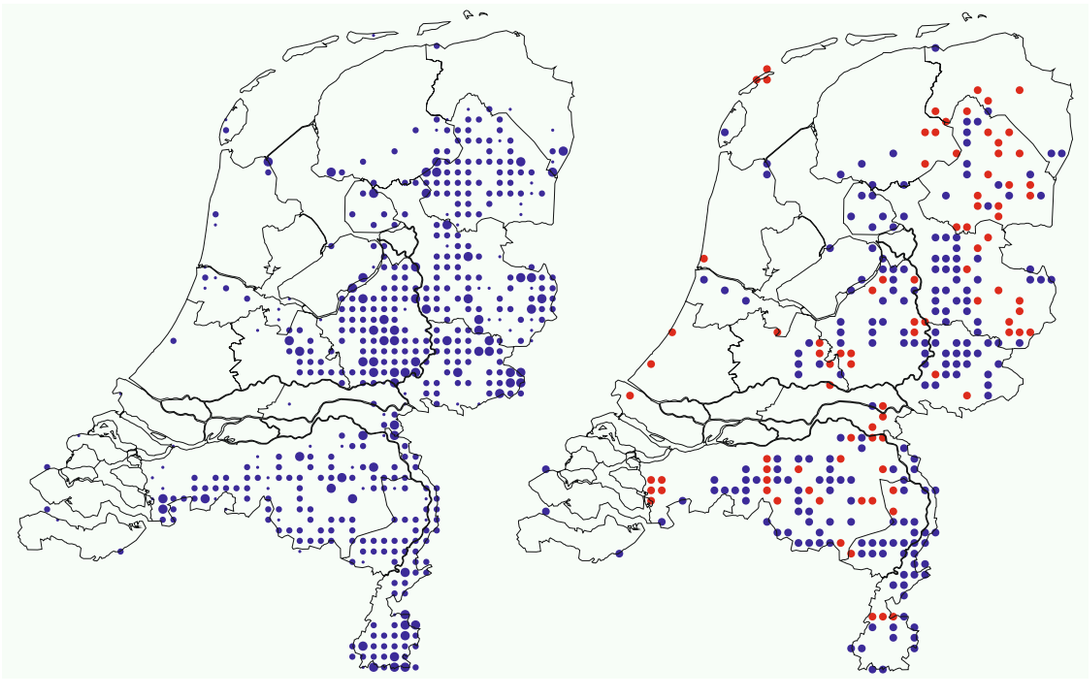
De geschatte aantallen per atlasblok vertonen vaak, maar niet altijd, een relatie met de oppervlakte sparrenbos (CBS 1985). In Drenthe, op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug geldt dat waar het meeste sparrenbos voorkomt, gewoonlijk ook de hoogste aantallen Vuurgoudhanen worden gemeld. Ook elders vallen lokale concentraties Vuurgoudhanen vaak samen met een grote oppervlakte sparrenbos, zoals in het Montferland en hier en daar in oostelijk Noord-Brabant (Stippelbergen bij De Rips, Leenderbos bezuiden Valkenswaard). Voor Twente, de oostelijke Achterhoek en Zuid-Limburg geldt deze relatie niet. In deze gebieden komt weinig sparrenbos voor, maar is vooral de combinatie met rijk oud loofbos aantrekkelijk. Vuurgoudhanen vestigen zich namelijk zowel in monocultures van sparren als in rijk

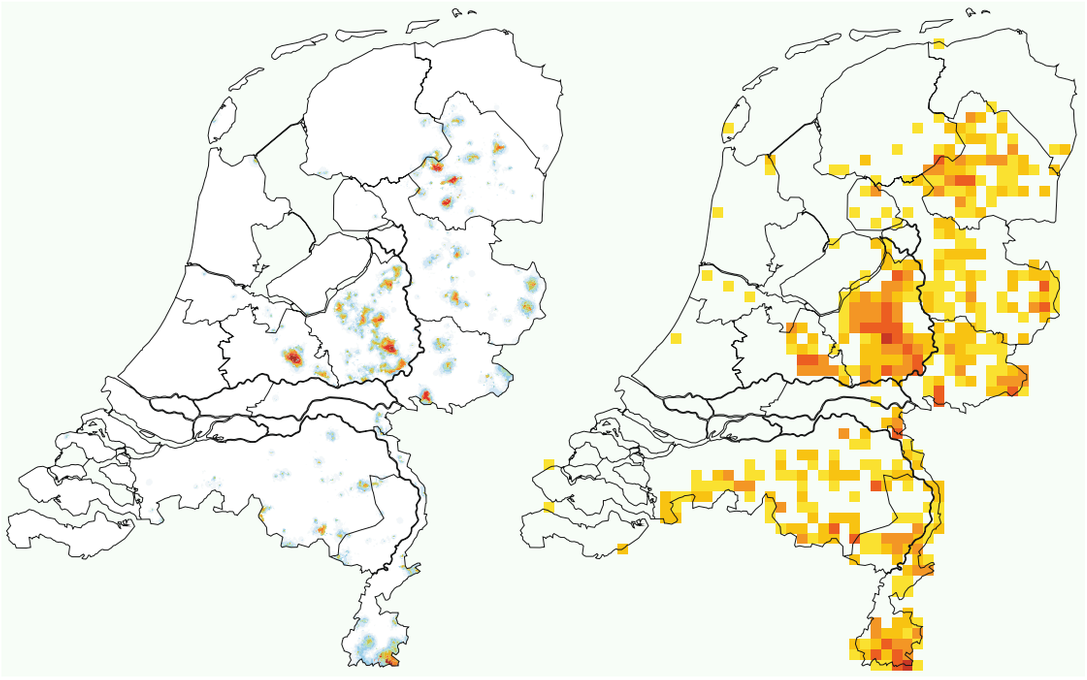
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 499 (30%)
No. of squares
- mogelijk 72 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 356 (71%)
  probable
- zeker 71 (14%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +120 (+40%)
No. of squares
- verdwenen 89
  disappeared
- verschenen 209
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (42%)
- 4 - 10 (34%)
- 11 - 25 (16%)
- 26 - 100 (7%)
- 101 - 500 (<1%)
- > 500

loofbos met enige bijmenging van sparren; het voedsel, dat wat grotere insecten omvat dan bij de Goudhaan, wordt in het laatste geval veelvuldig in loofbos gezocht (THALER 1990). In het uiterste zuiden van Limburg, dat aanschurkt tegen een enorm vuurgoudhanenbolwerk in de Ardennen (België) en Eifel (Duitsland), broedt zeker 15% in gemengd bos. Territoria in puur loofbos zijn hier niet zeldzaam, in tegenstelling tot elders in het land. Dergelijke loofhoutbewoners hebben een sterke voorkeur voor met klimop of bosrank overwoekerd eiken-haagbeukenbos, vaak op verstoorde grond zoals bij voormalige kalkgroeves (HUSTINGS 1984).

VERANDERINGEN

De vestiging van de Vuurgoudhaan in Nederland, in 1928, was onderdeel van een noordwaartse expansie in de 20e eeuw waarbij ook België (1916), Denemarken (1961), Engeland (1962) en Zweden (1990) werden gekoloniseerd (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Het veldwerk in 1973-77 voor de vorige atlas viel in een periode waarin de uitbreiding over Nederland nog volop aan de gang was, en de recente kaarten tonen aan dat dit proces daarna heeft doorgezet. Vooral in gebieden als Salland, de Noordwest-Achterhoek, Noord-Brabant en Midden-Limburg vond een substantiële uitbreiding plaats. De vestiging in West-Nederland heeft, grotendeels bij gebrek aan geschikte habitat, geen duidelijk vervolg gekregen.

Hoewel intensiever veldwerk en verbeterde soortkennis in sommige regio's het beeld wat zullen flatteren, reflecteert de verruimde verspreiding een daadwerkelijke uitbreiding. In sommige met een gelijkblijvende methode opnieuw onderzochte regio's, zoals delen van Midden-Limburg, namen aantallen en verspreiding in de jaren negentig nog steeds toe (KOOPMANS ET AL. 2000). Het ouder, en daardoor geschikter worden van sparrenaanplant lijkt hiervoor de meest aannemelijke oorzaak. Toch is het landelijke beeld niet uitsluitend rooskleurig. In verschillende lang bezette gebieden, zoals Zuidwest-Drenthe, de Zuidoost-Achterhoek en Zuid-Limburg liggen de aantallen momenteel 30-50% lager dan twee of drie decennia eerder (BIJLSMA ET AL. 2001), al heeft dat nog niet geleid tot een inkrimping van de verspreiding. De oppervlakte sparren is na zware stormen sterk verminderd (geldt vooral voor Drenthe), terwijl gekapte sparren vaak niet vervangen worden door gelijksoortig bos in het kader van de omvorming van productiebossen in meer natuurlijke loofbossen. Hoewel de effecten van dit moderne bosbeheer op Vuurgoudhanen (nog) niet overal merkbaar zijn (VOGEL 1995), valt op de lange termijn toch enige afname van de landelijke populatie te verwachten.

AANTALLEN

Uitgaande van het atlasmateriaal zou de huidige broedpopulatie rond 4400 paren omvatten, minder dan in 1979-85 werd geschat (5000-8000 paren). Hoewel veel atlastellers vermoedelijk te conservatief hebben geschat (landelijke schatting derhalve 5000-7000 paren), is het duidelijk dat de verwachte sterke toename van de landelijke populatie in de afgelopen twee decennia is uitgebleven.

Fred Hustings

SUMMARY

Breeding is strongly confined to spruce forests of at least 20 years old. In most areas, the amount of spruce determines breeding numbers per atlas square. In some regions along the German border, however, the species is numerous in mixed forests (rich deciduous woodland with some spruce). Breeding in pure deciduous forests is confined to the extreme southeast of the country. Although the 1980s and 1990s were characterised by a range expansion, numbers have not increased substantially (5000-8000 bp in 1979-85, 5000-7000 in 1998-2000), probably because of changes in forest practices which favour deciduous over coniferous woodland.

Deze soort is gesponsord door: VWG Wageningen e.o.

Grauwe Vliegenvanger
Muscicapa striata
De lastig te inventariseren Grauwe Vliegenvanger is ongetwijfeld niet perfect geteld. Dat de soort het talrijkst is in gebieden met veel oud loofhout is echter een juiste conclusie, evenals het gegeven dat de populatie gestaag afneemt.
(zie pagina 408-409)

Kuifmees
Parus cristatus
Weinig Nederlandse broedvogels zijn zo aan dennen gebonden als de Kuifmees, zoals de relatieve dichtheidskaart laat zien. Kleine snippers dennenbos worden vaak door Kuifmezen bezet, maar dit is niet zelden van tijdelijke aard.
(zie pagina 420-421)

Boomklever
Sitta europaea
De toenemende oppervlakte oud loofhout in Nederland wordt door de Boomklever, getuige de veranderingkaart, op waarde geschat. Fikse aantallen vinden we vooral in de oude kerngebieden als de Veluwe-randen, de Utrechtse Heuvelrug, Twente en de Oost-Achterhoek.
(zie pagina 428-429)

Buidelmees
Remiz pendulinus
Deze ingenieuze nestenbouwer van het wilgenmoeras kreeg in de jaren tachtig vaste voet aan Nederlandse wal. Sinds eind jaren negentig beleeft de populatie echter een zo scherpe afname dat de toekomstige status in ons land plots twijfelachtig is.
(zie pagina 434-435)

Grauwe Vliegenvanger

Muscicapa striata

Binnen Europa, waar hij als broedvogel vrijwel nergens ontbreekt, is de Grauwe Vliegenvanger het talrijkst in de noordelijke en centrale delen. Dat in het westen van Europa wat lagere dichtheden gebruikelijk zijn, kan te maken hebben met het koele en natte zeeklimaat hier, wat voor deze grotendeels van vliegende insecten levende soort minder gunstig is. De nesten worden gemaakt in boomholtes maar ook in nissen en spleten in huizen, op oude nesten van bijvoorbeeld Boerenzwaluw of Merel en in half-open nestkasten, mits de broedende vogel vrij uitzicht heeft. Geschikte nestplaatsen kunnen vele achtereenvolgende jaren worden gebruikt. Een mooi Nederlands voorbeeld daarvan is een nis in een tuinmuur die ruim 50 jaar steeds opnieuw bezet werd (ALLEYN ET AL. 1971). Grauwe Vliegenvangers overwinteren in de zuidelijke helft van Afrika.

VOORKOMEN

Op de broedzekerheidskaart zijn maar enkele witte vlekken zichtbaar, waarbij die in Zuidelijk en Oostelijk Flevoland het meest opvallen, naast de ijle verspreiding in het zuidelijk deel van Noord-Holland. De volledigheid van deze kaart is opmerkelijk gezien de buitengewoon onopvallende zang die Grauwe Vliegenvangers tentoonspreiden. Doordat de soort echter vaak tweemaal broedt, een opvallende jachtwijze vanaf een uitkijkpost heeft en de uitgevlogen jongen zich met luide bedelroepjes kenbaar maken, zullen weinig waarnemers de soort in hun atlasblok over het hoofd gezien hebben. Anders is het wat betreft de geconstateerde dichtheidsverschillen. Ongetwijfeld zullen minder ervaren waarnemers Grauwe Vliegenvangers hebben gemist tijdens het kilometerhokonderzoek. Voorts hebben wisselende weersomstandigheden en variabele inventarisatiedata (denk aan de late aankomst in het broedgebied, doorgaans pas in mei) invloed op de registratiekansen. De dichtheidskaart vertoont daardoor lokaal een vertekend beeld en het is lang niet altijd duidelijk of waarde moet worden gehecht aan de gesuggereerde dichtheidsverschillen (zie zuidelijke en noordelijke Utrechtse Heuvelrug). Toch komt uit de kaart wel naar voren dat hoge dichtheden in ons land zowel worden aangetroffen in bosgebieden (rijke oude loofbossen) als op het platteland (indien voorzien van oude houtwallen en erfbegroeiing) of zelfs binnen bebouwing (vooral groene dorpen met veel parken en oude tuinen). De soort lijkt vooral talrijk te zijn in het midden en oosten van het land, zoals in Zuidwest-Drenthe en aangrenzend Overijssel, het noorden van Twente, delen van de Veluwe en de Achterhoek. Waarnemerseffecten spelen hierbij echter terdege mee.

VERANDERINGEN

In de kwart eeuw sinds de vorige broedvogelatlas raakten sommige open polders beplant met bosjes of singels. Dit leidde ertoe dat de Grauwe Vliegenvanger nieuwe gebieden bezette in Friesland, Flevoland, Noord-Holland en Zeeland. Toch gaat het niet unaniem goed met de soort, want hij is in de tussentijd uit evenveel blokken verdwenen, eveneens vooral in het noorden en westen van het land. Deels worden deze veranderingen overigens gevoed door verschillen in onderzoeksintensiteit.

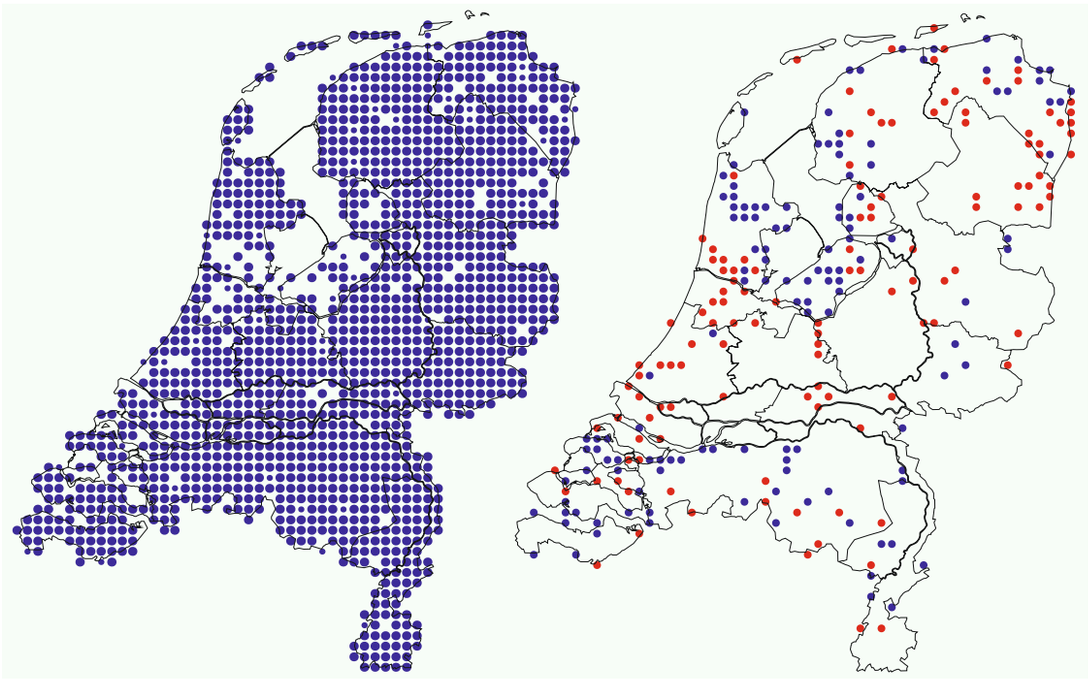
De aantalsontwikkeling in agrarisch gebied en loofbos was enigszins verschillend. In het agrarisch gebied zouden de aantallen licht zijn afgenomen. Een sterkere afname, verwacht op grond van de ongunstige landschappelijke veran-

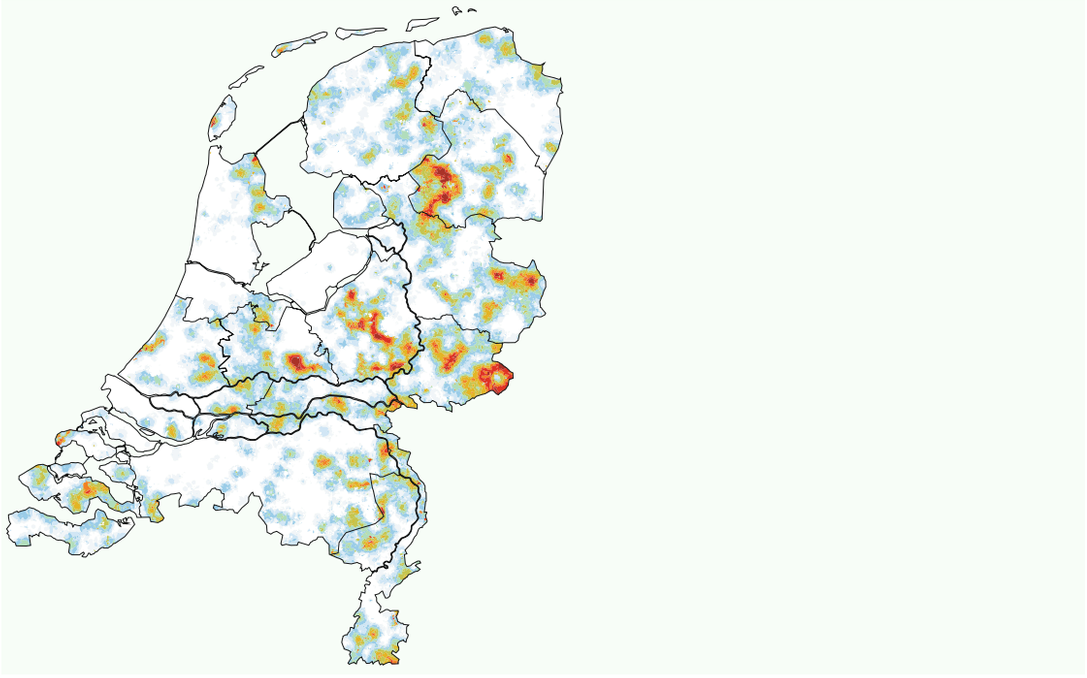
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1439 (86%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  46 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1393 (97%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +4 (0%)
No. of squares
- verdwenen 124
  disappeared
- verschenen 128
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

deringen hier, wordt wellicht gemaskeerd doordat intensief cultuurland in het telmateriaal is ondervertegenwoordigd. In loofbos namen de aantallen in de tweede helft van de jaren zestig (niet in grafiek zichtbaar) af met 60%, waarbij uitzonderlijke droogte in de Sahel vermoedelijk meespeelde (WAMMES ET AL. 1983). Vervolgens (en zelfs voordat de droogteperiode volledig voorbij was) zette een forse stijging in (verdrievoudiging), tot in de jaren tachtig. Waarschijnlijk profiteerde de soort in deze tijd van het ouder worden van de bossen. Daarna trad echter een halvering van de aantallen op, zodat de index in recente jaren weer op het niveau van medio jaren zeventig is aanbeland. De malaise lijkt het eerst te zijn begonnen, en het sterkst te zijn geweest, in het westen van het land, maar inmiddels zijn ook bijvoorbeeld Drenthe en Zuid-Limburg betroffen (BIJLSMA ET AL. 2001).

In de omringende landen gaat het evenmin goed met de Grauwe Vliegenvanger, zowel in delen van Vlaanderen (provincies Antwerpen en Limburg; G. VERMEERSCH PERS. MED.) als Duitsland (BAUER & BERTHOLD 1996). Ook in Groot-Brittannië lopen de aantallen terug (MARCHANT ET AL. 1990; WEBSITE BTO). De gesuggereerde oorzaken voor de afname, zoals een toegenomen frequentie van koelere zomers, vermeerderd insecticidengebruik of algemene habitatverslechtering - ieder met vooral een negatieve uitwerking op het insectenaanbod - klinken niet onaannemelijk maar zijn geen van alle in detail onderzocht (O' CONNOR & MORGAN 1981, WAMMES ET AL. 1983, HAGEMEIJER & BLAIR 1997). In het Nederlandse cultuurlandschap heeft het verwijderen van hoogstamboomgaarden en houtwallen geleid tot afname van de nestgelegenheid (BIJLSMA ET AL. 2001). Droogte in de Sahel is eveneens een factor van betekenis. De soort foerageert hier wekenlang tijdens de trek. In tegenstelling tot veel andere soorten die in Afrika overwinteren, bouwt een Grauwe Vliegenvanger maar weinig vetreserves op (CRAMP & PERRINS 1993). De trek van de broed- naar de wintergebieden verloopt derhalve in kleine etappes. Droogte in de Sahel resulteert in voedselschaarste en kan ervoor zorgen dat minder vogels de oversteek naar de wintergebieden overleven (WAMMES ET AL. 1983). De sterke afname in Groot-Brittannië (-80% in 1966-99) is waarschijnlijk veroorzaakt door verminderde overleving van eerstejaars vogels (WEBSITE BTO).

AANTALLEN

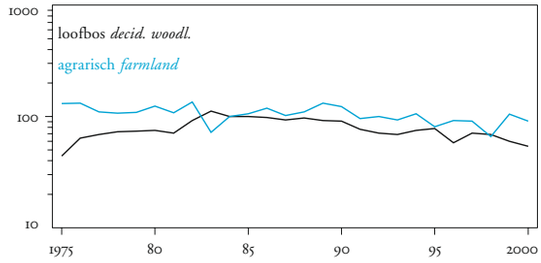
Rekenend met BMP- en atlasmateriaal komt een getal van ruim 18.000 paren naar voren. Dit zal aan de lage kant zijn doordat de soort gemakkelijk onderteld wordt (schatting 20.000-30.000 vermoedelijk beter), maar dat er een afname heeft plaatsgevonden sinds begin jaren tachtig (schatting 50.000-100.000 paren, mogelijk te hoog) staat wel vast.

Arjan Boele

SUMMARY

Distributional gaps are only recorded in some of the most open areas, although the species does frequent woodlots and gardens in open farmland. Densities are rather poorly assessed, as the species is very unobtrusive. However, the suggestion of a preference for old deciduous woods, small-scale farmland and villages with old parks and gardens is correct. Slight population decreases in farmland since the 1970s (perhaps underestimated) and, since the 1980s, in woodland have not yet resulted in a serious contraction in breeding range. Population in 1998-2000 is estimated at 20,000-30,000 bp (50,000-100,000 in early 1980s).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Bonte Vliegenvanger

Ficedula hypoleuca

In de noordelijke helft van Europa broeden minimaal 4,7 miljoen paar Bonte Vliegenvangers, en dan is Rusland hier nog niet eens bij meegerekend. In Duitsland is deze insecteneter wijd verbreid en talrijk, maar in Vlaanderen is hij veel schaarser, met de hoogste dichtheden in het noorden van de provincie Antwerpen. Bonte Vliegenvangers uit West-Europa overwinteren in tropisch West-Afrika ten zuiden van de Sahel. De vestiging als broedvogel in Nederland vond plaats aan het begin van de 20e eeuw. Van de in ons land broedende zangvogels is de Bonte Vliegenvanger, samen met Koolmees en Pimpelmees, het sterkst afhankelijk van kunstmatige nestgelegenheid. Het is aannemelijk dat zeker 90% van de populatie in nestkasten broedt (BOELE ET AL. 2001). Natuurlijke nestholten, vaak oude spechtenholen, worden in Nederland vooral aangetroffen in berken, maar ook in eiken, beuken, tamme kastanjes en robinia's. Het gemak waarmee nestkasten, ook elders, geaccepteerd worden droeg zeker bij tot de expansie die in de 20e eeuw in Europa plaatsvond.

VOORKOMEN

In 45% van de atlasblokken zijn zekere of waarschijnlijke broedgevallen gemeld. Omdat de meeste Bonte Vliegenvangers in nestkasten broeden en broedgevallen dus relatief eenvoudig zijn vast te stellen, zullen de mogelijke broedgevallen veelal betrekking hebben op vogels die tijdens de voorjaarstrek korte tijd bleven hangen.

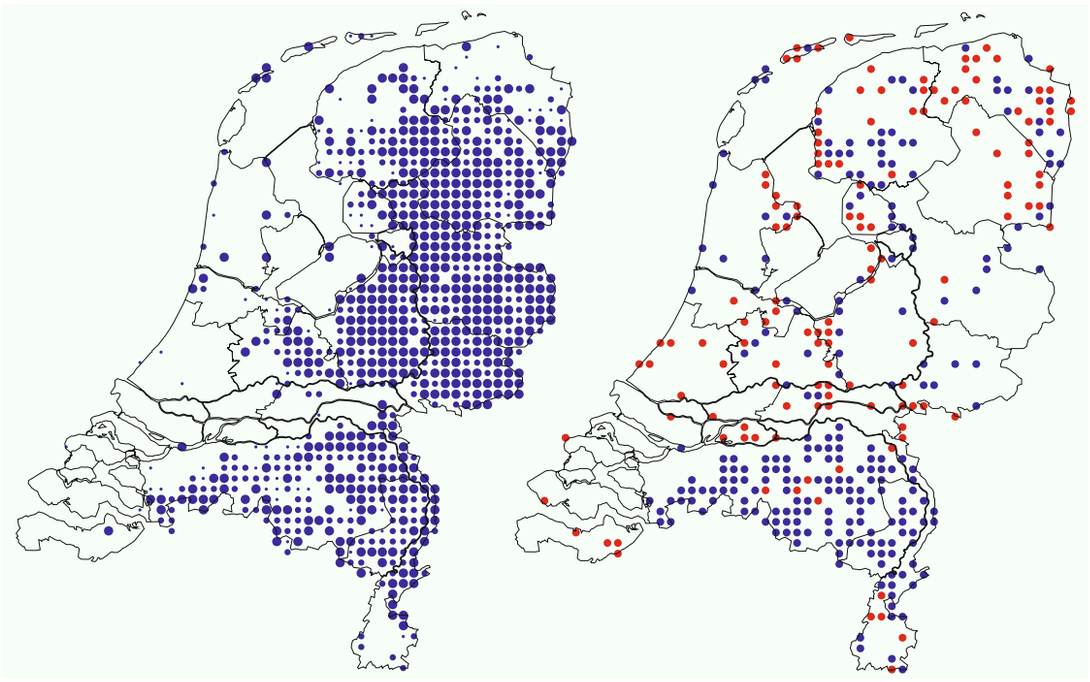
De verspreiding in Nederland valt uiteen in twee delen. Ten noorden van de Grote Rivieren ontbreken Bonte Vliegenvangers vrijwel nergens op de zandgronden, met een uitloper tot in het zuidwesten van Friesland en zuidelijk Groningen. In Zuid-Nederland komt de Bonte Vliegenvanger voor van de Brabantse Wal tot de Nijmeegse stuwwal en de voet van het Zuid-Limburgse Heuvelland. In het noorden en westen van Nederland is hij vrij zeldzaam als broedvogel. Toch zijn ook hier zekere broedgevallen geregistreerd, zoals op Vlieland en Terschelling, in de Kennemerduinen en Zeeuws-Vlaanderen. In Flevoland zijn de oudere bossen en groene erven in de eerder ontgonnen Noordoostpolder veel vaker bezet dan die in de jongere polders Oostelijk en Zuidelijk Flevoland.

Zwaartepunten in de verspreiding, met hoge relatieve dichtheden en vaak 101-500 broedparen per atlasblok, liggen in het zuidwesten van Drenthe, Twente, de Achterhoek, de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Elders gaat het meestal om nog geen 25 paren per blok. In bebouwd gebied kunnen Bonte Vliegenvangers talrijk broeden bij een ruim aanbod van nestkasten. Zo werden in Zuidwest-Drenthe in 1998 in dorpen, recreatieterreinen en campings 73 paren per 100 ha geteld, aanmerkelijk meer dan in bos, agrarisch gebied en heide (14 resp. 4 en 0 paren/100 ha; BOELE ET AL. 2001).

VERANDERINGEN

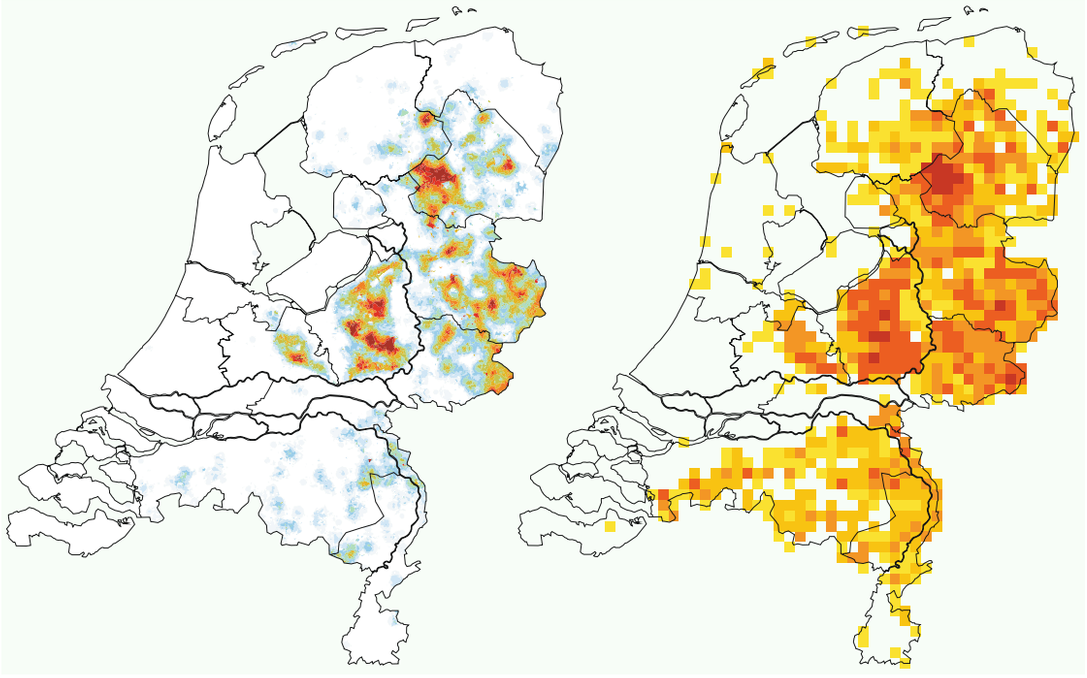
In vergelijking met 1973-77 vond een opmerkelijke uitbreiding plaats in Noord-Brabant, de noordelijke helft van Limburg en hier en daar elders (totaal 230 blokken). Dat de soort in ruim 130 atlasblokken verdwenen is, valt minder op aangezien deze blokken verspreid over het hele land liggen, met uitzondering van kerngebieden als Twente, de Achterhoek en de Veluwe.

De aantalsontwikkeling in de afgelopen decennia toont accentverschillen. In proefvlakken in naaldbos (met een oververtegenwoordiging van Drenthe) is een toename vastgesteld, terwijl een aanvankelijke toename in loofbos

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 835 (50%)
No. of squares
- mogelijk 74 (9%)
  possible
- waarschijnlijk 253 (30%)
  probable
- zeker 508 (61%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +96 (+15%)
No. of squares
- verdwenen 134
  disappeared
- verschenen 230
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (30%)
- 4 - 10 (30%)
- 11 - 25 (21%)
- 26 - 100 (16%)
- 101 - 500 (2%)
- > 500

(proefvlakken redelijk verdeeld over het land) tot medio jaren tachtig werd gevolgd door enige afname. Vooral in Noord-Nederland werd een stormachtige uitbreiding gemeld, zoals in Zuidwest-Drenthe (toename in 1962-98 van 5 naar 1666 paren, zonder afvlakking). In het midden en zuiden van het land namen de aantallen vanaf medio jaren tachtig af, waarna stabilisatie of licht herstel volgde in de tweede helft van de jaren negentig (BOELE ET AL. 2001). In Vlaanderen, waar de Bonte Vliegenvanger pas sinds de jaren tachtig een regelmatige broedvogel is, breidt de populatie zich de laatste jaren niet verder uit (VLAAMSE AVIFAUNA COMMISSIE 1989, G. VERMEERSCH PERS. MED.). In Duitsland is het beeld wisselend, met afname in sommige proefvlakken in 1989-99 (M. FLADE, DACHVERBAND DEUTSCHER AVIFAUNISTEN, PERS. MED.) maar toename in delen van Nedersaksen, niet ver van Drenthe (BOELE ET AL. 2001).

De tegenstrijdigheden zijn niet eenvoudig te verklaren. Met het ouder worden van de Nederlandse bossen en het veranderend bosbeheer lijkt er meer natuurlijke nestgelegenheid en voedsel beschikbaar te komen (GRAVELAND 1992, VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Tegelijkertijd zijn de voorjaren in Nederland in de afgelopen twee decennia steeds warmer geworden, waardoor de piek in het voedselaanbod eerder valt. Omdat Bonte Vliegenvangers echter niet vroeger terugkeren uit Afrika dan voorheen, is de broedcyclus niet langer optimaal afgestemd op het voedselaanbod. Zo hebben de vrouwtjes steeds minder gelegenheid om zich optimaal voor te bereiden op de eileg (BOTH & VISSER 2001). Dat zich in Nederland betrekkelijk weinig Bonte Vliegenvangers vestigen in jaren met een hoge temperatuur in maart-april (BOELE ET AL. 2001), past binnen dit beeld. Ook het aanbod van nestkasten speelt een rol. Wanneer veel nestkasten verwijderd worden of ongeschikt raken, zullen de aantallen afnemen, zeker indien natuurlijke nestgelegenheid schaars is. Concurrentie om nestplaatsen met vooral Koolmezen draagt eveneens bij tot aantalsfluctuaties, zoals voor Nederland is aangetoond op Noord-Ginkel op de Veluwe (WESTRA 1986, VAN LAAR 1998). Of de ontbossing in de wintergebieden een negatief effect heeft op de overleving van Nederlandse Bonte Vliegenvangers, zoals gesuggereerd voor Engeland (MARCHANT ET AL. 1990), is onduidelijk.

AANTALLEN

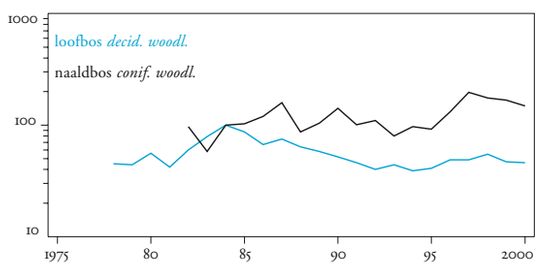
De landelijke populatie in 1998-2000 wordt geschat op 14.000-18.000 paren, aangezien de schattingen per atlasblok (uitkomend op een totaal van ruim 14.000 paren) deels aan de lage kant zijn. Ten opzichte van de 15.000-25.000 paren in 1979-85 (weliswaar op andere wijze berekend) is dit vrij mager. Oudere schattingen waren te voorzichtig.

Arjan Boele

SUMMARY

The species is numerous in wooded areas on the higher grounds, where it often breeds in nestboxes. In the north and west of the country, it is scarcer and virtually absent in many open farmland areas. Since the 1970s, a range expansion was observed in the south, but densities here do not meet those of the core areas, where numbers increased during the same period. Recent data suggest contrasting trends between deciduous woodland (decrease) and pine forests (increase) throughout the main breeding areas. The population in 1998-2000 is estimated at about 14,000-18,000 bp.

Trend (index)

Baardman

Panurus biarmicus

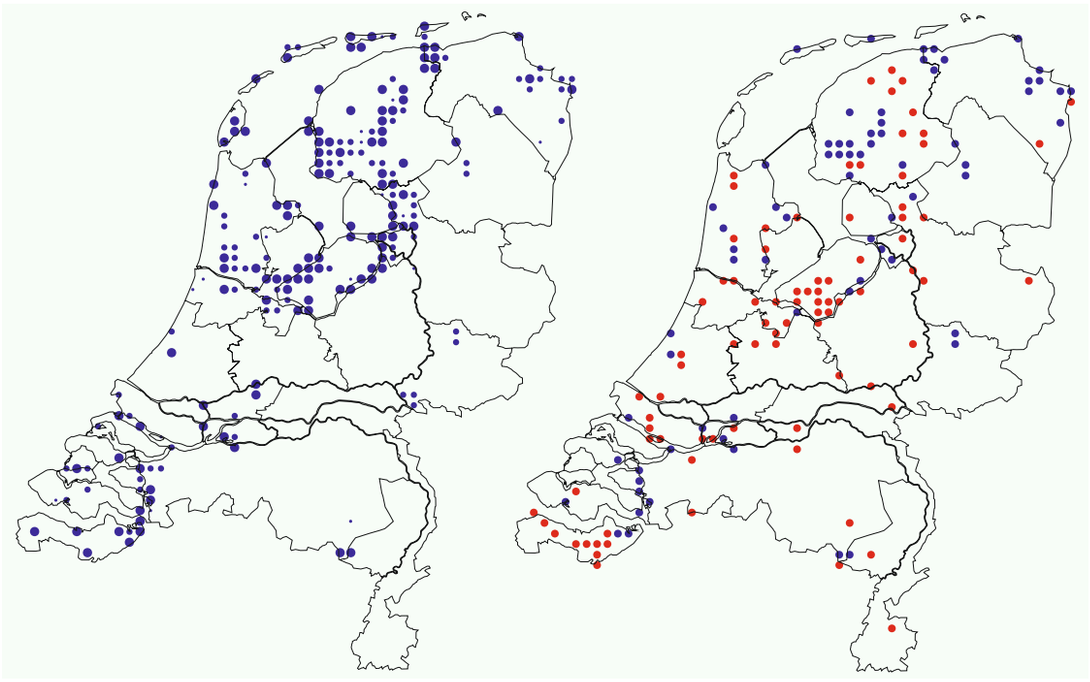
De Baardman is een broedvogel van de gematigde delen van Eurazië. Het verspreidingsgebied in Europa is sterk verbrokkeld, met hier en daar zwaartepunten zoals in de Donaudelta (200.000 paren). In Noordwest-Europa is de Nederlandse delta van oudsher een belangrijk broedgebied. De favoriete broedhabitat bestaat uit gevarieerde rietvegetaties in rivierdelta's en langs zoetwatermeren. Nederlandse Baardmannen broeden van eind maart tot in augustus en brengen meestal twee, soms drie broedsels groot (BEEMSTER 1997). De meeste vogels overwinteren in eigen land; verre terugmeldingen van Nederlandse vogels stammen alle uit de jaren 1965-68 en 1971-75, kort na de inpoldering van respectievelijk Oostelijk en Zuidelijk Flevoland (ZINK 1981). Baardmannen kennen een opvallende dieetwisseling in de loop van het jaar. In de zomer bestaat het voedsel vooral uit insecten, in de winter uit (riet)zaad, aangevuld met insecten (SPITZER 1972, BIBBY 1981). In de Oostvaardersplassen worden nestjongen vooral gevoerd met dansmuggen. Insecten vormen in de winter, bij een laag aanbod van rietzaad, een belangrijke voedselbron (BEEMSTER ET AL. IN DRUK).

VOORKOMEN

De Baardman is als broedvogel niet territoriaal, broedt veelal semi-koloniaal en kan tot op 500 m van het nest voedsel zoeken (BEEMSTER ET AL. 1999). Omdat de meeste waarnemers deze soort vooral op geluid inventariseren, bestaat het gevaar dat oudervogels zowel in het broed- als foerageergebied worden geteld. Verder kunnen uitgevlogen jonge vogels, soms al aanwezig vanaf eind april maar meestal vanaf half mei, voor broedvogels worden aangezien. Het aantal broedparen kan daardoor gemakkelijk worden overschat, zeker in jaren met een hoog broedsucces. Een ander probleem is, dat verspreiding en dichtheid jaarlijks sterk kunnen verschillen. In gebieden die in 1998 of 1999 onderzocht werden en niet in 2000, het absolute topjaar binnen de atlasperiode, kan de Baardman onderschat zijn.

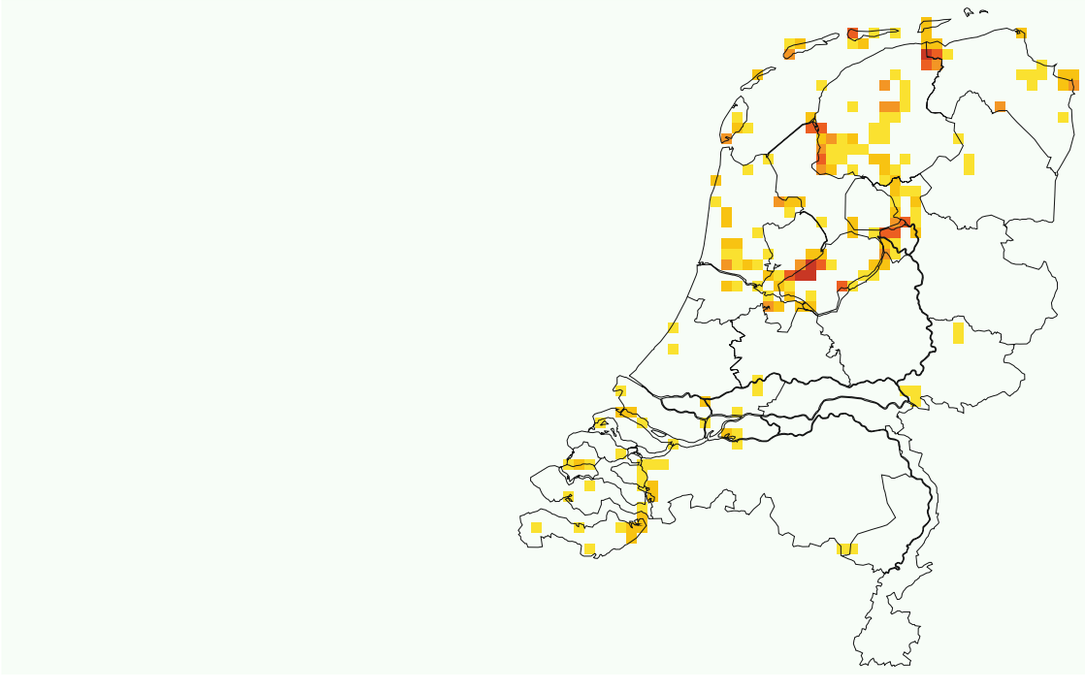
De soort is vastgesteld in 12% van de atlasblokken en broedt vooral in de grotere moerassen van Flevoland, de buitendijkse moerasgebieden langs het IJsselmeer en de Randmeren, en het Lauwersmeer. Buiten deze kerngebieden komt hij verspreid en niet algemeen voor over het lage deel van Nederland. Op de Waddeneilanden broeden kleine aantallen, vooral rond duinplassen. In het Hollands-Zeeuwse duingebied is de Baardman daarentegen bijzonder dun gezaaid. Kleine broedpopulaties in een min of meer natuurlijke habitat zijn te vinden in de Dollard en op Saeftinge in het Deltagebied. Elders in het Deltagebied is de Baardman erg schaars en komt hij (bijna) alleen binnendijks voor. Langs de Grote Rivieren is het voorkomen beperkt tot enkele binnendijks broedende paren. Opmerkelijk zeldzaam is de Baardman verder in de diverse laagveenmoerassen, met nog de meeste paren in Friesland, Noordwest-Overijssel en Noord-Holland. In Hoog-Nederland is de soort buitengewoon schaars.

In het overgrote deel van het verspreidingsgebied is de Baardman niet algemeen; in bijna 85% van de bezette blokken bedraagt het aantal paren tien of minder. In slechts 6% gaat het om 26-100 paren, terwijl blokken met meer dan 100 paren alleen voorkomen in de Oostvaardersplassen en het Lauwersmeer. De Oostvaardersplassen vormen, met 270-640 paren in 1998-2000, nog steeds het kerngebied binnen Nederland. Andere broedgebieden met meer dan 25 paren zijn het Lauwersmeer (179-230 in 1998-2000), de Lange Duinen-Noord op Ameland (28-58), de Friese IJsselmeer-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 209 (12%)
No. of squares
- mogelijk 17 (8%)
  possible
- waarschijnlijk 76 (36%)
  probable
- zeker 116 (56%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -16 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 86
  disappeared
- verschenen 70
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (53%)
- 4 - 10 (30%)
- 11 - 25 (9%)
- 26 - 100 (6%)
- 101 - 500 (2%)
- > 500

kust (90-144), het Zwarte Meer (65-104 in 1998-99), het Harderbroek (62-95 in 1999-2000) en de Lepelaarplassen (47 in 2000).

VERANDERINGEN

In vergelijking met de periode 1973-77 is de verspreiding licht afgenomen en bovendien ingrijpend gewijzigd. De Baardman verdween uit 86 blokken, maar verscheen nieuw in 70 blokken. De soort verdween als broedvogel uit grote delen van Zuidelijk Flevoland en veel blokken in het oosten van Friesland, het Utrechts-Hollandse veengebied, de noordelijke Delta, het krekengebied van Zeeuws-Vlaanderen, het rivierengebied en Hoog-Nederland. Nieuwe vestigingen vonden met name plaats in het Lauwersmeer, de Dollard, het Friese merengebied en het Volkerak-Zoommeer.
De landelijke broedpopulatie is sinds 1973-77 sterk afgenomen. Dit komt op rekening van het grotendeels in cultuur brengen van Zuidelijk Flevoland, waar de geschatte broedpopulatie terugliep van 7000 paren in 1973-77 naar 300-800 in 1998-2000. Buiten Zuidelijk Flevoland nam het aantal paren licht toe, van 500-1000 (wellicht een onderschatting) in 1973-77 naar 800-1200 nu. Zuidelijk Flevoland was in het midden van de jaren zeventig bedekt met een uitgebreid areaal riet, waarin Baardmannen massaal voorkwamen, in het bijzonder in de omgeving van kwelplassen. In 1975 broedden naar schatting 3500 paren in wat tegenwoordig de Oostvaardersplassen zijn (VAN EERDEN ET AL. 1995), veel meer dan in 1987-2000 (210-2020; BEEMSTER ET AL. IN DRUK). De drooglegging (in 1987-90) en daaropvolgende herinundatie (vanaf 1991) van een deel van de Oostvaardersplassen leidde tot een tijdelijke toename van de broedpopulatie en maakte duidelijk dat Baardmannen in nieuw ontstaan riet veel talrijker voorkomen dan in ouder riet. Het voedselaanbod in nieuw ontstaan riet, zowel in de zomer (insecten) als in de winter (rietzaad), is dan ook veel hoger (BEEMSTER ET AL. IN DRUK). De afname van de Nederlandse broedpopulatie sinds 1973-77 zou nog sterker zijn geweest wanneer het aantal paren buiten Zuidelijk Flevoland niet was toegenomen. Een sterke toename vond onder meer plaats in het Lauwersmeer, nadat hier in de tweede helft van de jaren tachtig grootschalige rietvegetaties waren ontstaan. In het Lauwersmeer en andere gebieden lijkt de soort recent te profiteren van moerasontwikkeling. Ook elders in Noordwest-Europa nemen verspreiding en dichtheid iets toe (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

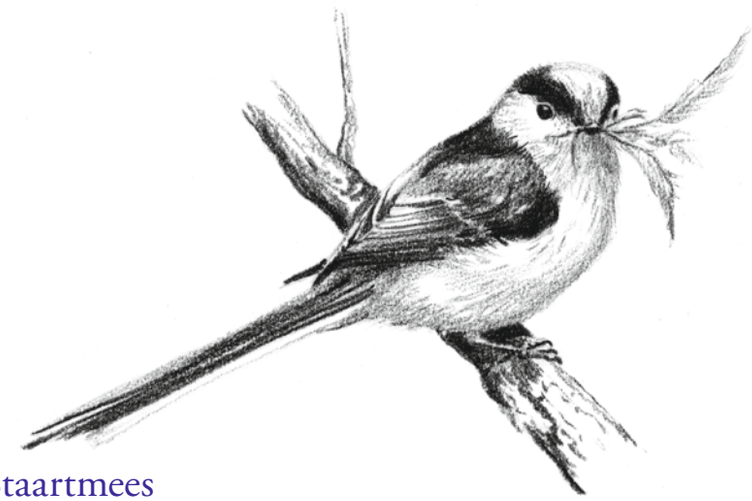
De aantalsschatting voor 1998-2000 komt uit op 1200-2000 paren. In 2000 zal het aantal dicht bij de bovenwaarde hebben gelegen, in 1999 dicht bij de onderwaarde en in 1998 daartussenin.

Nico Beemster

SUMMARY

Breeding is confined to large marshes (Flevoland, Lake IJsselmeer, Border Lakes and Lauwersmeer) with scattered populations elsewhere, e.g. at some Wadden Sea islands and brackish estuaries like Dollard and Saeftinge. The distribution is probably slightly overestimated since the species is difficult to assess and population fluctuates from year to year. Only seven areas hold over 25 bp, of which Oostvaardersplassen (max. 640 bp in 1998-2000) is clearly the most important. The population decreased steeply in the past decades, mainly as a result of the cultivation of Zuidelijk Flevoland, where numbers dropped from 7000 bp in 1973-77 to 300-800 in 1998-2000. At the same time, however, some expansion to other sites was recorded and numbers here rose from 500-1000 to 800-1200 bp. The Dutch population in 1998-2000 is estimated at 1200-2000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Provincie Flevoland

Staartmees

Aegithalos caudatus

Het broedareaal van de Staartmees bedekt geheel Europa, behalve IJsland en het uiterste noorden, en strekt zich uit tot aan Kamtsjatka en Japan. De in Nederland broedende ondersoort *europaeus* is standvogel. Hij komt voor in alle typen bos en overige landschappen met voldoende bomen en struiken. De optimale broedhabitat kent een gevarieerde, rijk gestructureerde struiklaag, met veel afwisseling tussen dekking en open ruimte. Buiten het broedseizoen leven Staartmezen in familiegroepjes van meestal 5-20 individuen. Deze groepjes zwerven rond binnen een vast gebied van 20-25 ha en verdedigen dit tegen andere groepjes. Aan het eind van de winter leidt contact tussen buurgroepjes tot balts en paarvorming. Gepaarde vrouwtjes voegen zich vervolgens bij de groep van de mannelijke partner. Vanaf het begin van de nestbouw vervaagt de groepsstructuur, hoewel de paren nog wel groepsgewijs blijven overnachten. Pas wanneer de koepel van het nest voltooid is, scheiden de paren zich af van de groep. Succesvolle ouderparen worden bij het grootbrengen van de jongen vaak geholpen door vogels waarvan het broedsel mislukt is. Meestal gaat het hierbij om mannelijke vogels die hun broers bijstaan. Dit gedrag verhoogt de overlevingskans van uitvliegende jongen en vormt een compensatie voor het opvallend hoge aandeel mislukte nesten (GLEN & PERRINS 1988, WIRTHMÜLLER 1997).

VOORKOMEN

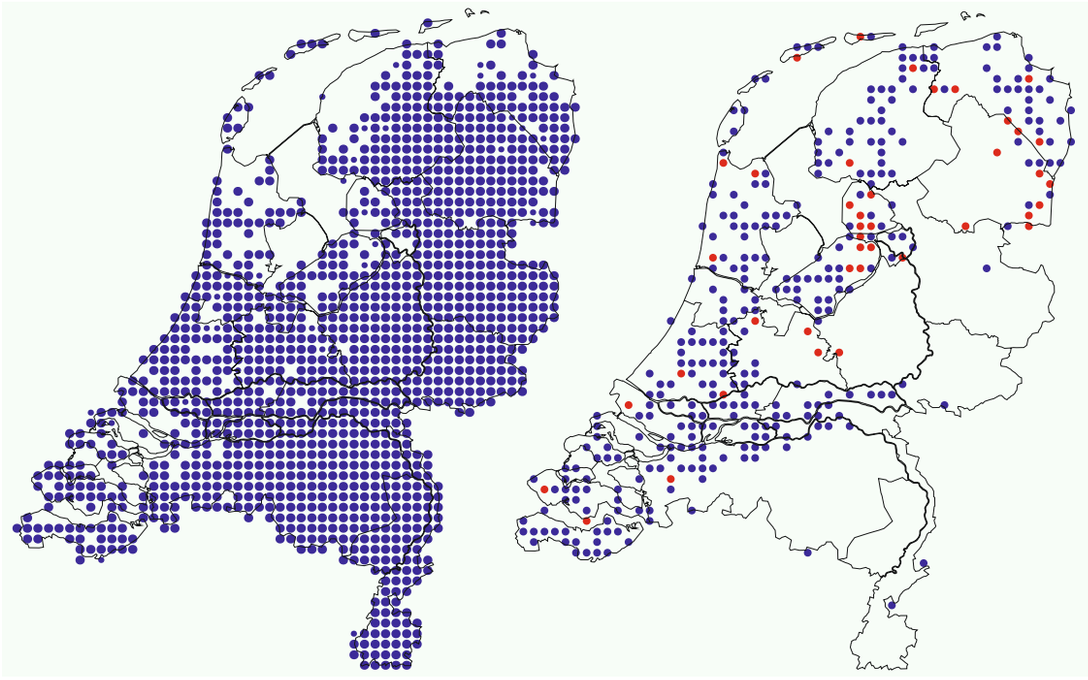
De Staartmees is aangetroffen in 79% van de atlasblokken. Op de zandgronden en in de duinen is de verspreiding op atlasblokniveau vrijwel aaneengesloten. In Laag-Nederland toont de verspreidingskaart meer hiaten. In nagenoeg bosloze gebieden ontbreekt de soort, zoals geldt voor het noorden van Groningen en Friesland, grote delen van Noord-Holland-Noord, de Hoekse Waard, Overflakkee en Tholen. In de overige open poldergebieden blijft het voorkomen beperkt tot de weinige plekken met voldoende bomen en struiken. Geschikte broedhabitat is hier vaak alleen in en rond dorpen, steden en recreatieterreinen te vinden. De grotere Waddeneilanden zijn allemaal bezet.

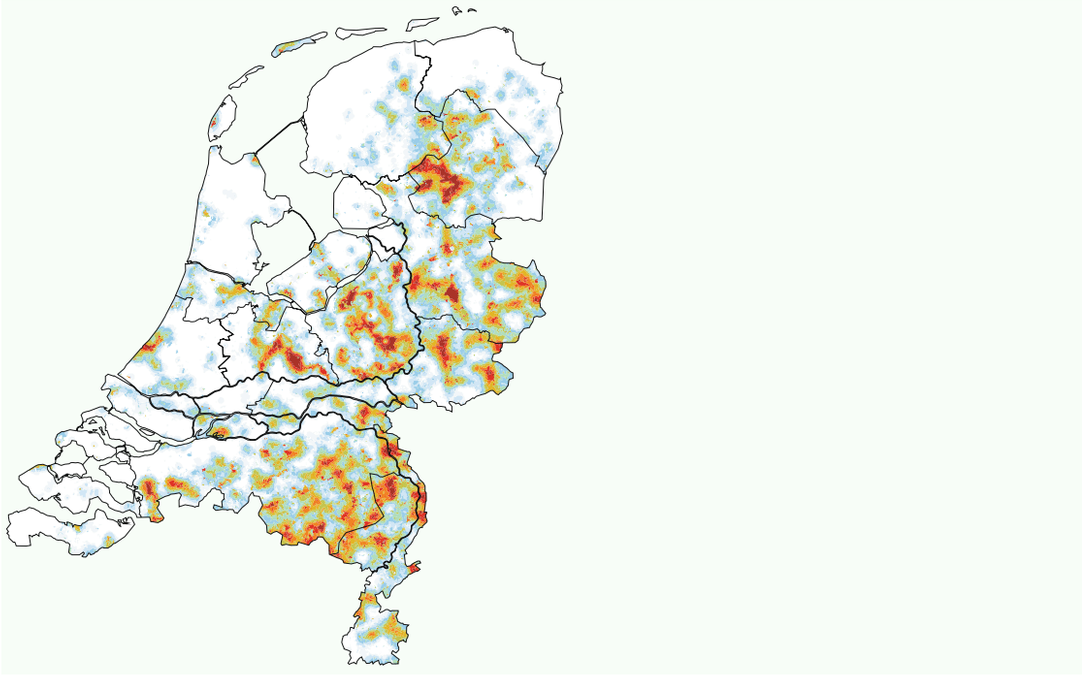
De relatieve dichtheidskaart signaleert een voorkeur voor de zandgronden, vooral de bosrijke delen, al kan de soort plaatselijk vrij algemeen zijn in kleinschalig cultuurlandschap met veel houtwallen. Dichtheidsaccenten zoals in Zuidwest-Drenthe, op de centrale Veluwe en de zuidelijke Utrechtse Heuvelrug zijn deels reëel, deels ook toevalsbepaald of een waarnemerseffect. De groene randen van stedelijke gebieden worden met graagte bewoond, wat op de kaart onder meer tot uiting komt bij Utrecht, Arnhem en Venlo. Moerasgebieden waar in de afgelopen decennia veel bos tot ontwikkeling is gekomen, zoals De Weerribben in Noordwest-Overijssel en de Biesbosch, herbergen eveneens vrij veel Staartmezen. Voorts springt de goede bezetting van de bos- en struweelrijke duinen ter hoogte van Meijendel en Wassenaar in het oog. De duinen op de Waddeneilanden, in Noord-Holland ten noorden van het Noordzeekanaal en in het Deltagebied zijn veel minder in trek. De dichtheid in de nogal kale klei- en laagveengebieden van Noord- en West-Nederland en in de veenkoloniën van Oost-Groningen en Zuidoost-Drenthe is onveranderlijk laag.

Dichtheidscijfers zijn bij de Staartmees nooit meer dan een ruwe aanduiding vanwege het ontbreken van territoriaal gedrag, verplaatsing van broedvogels in de loop van het broedseizoen en andere telproblemen. De Nederlandse inventarisatiegegevens wijzen erop dat dichtheden van 3-10 paren per 100 ha normaal zijn in bossen op de zandgronden, in groene stedelijke gebieden en in enkele duingebieden.

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1317 (79%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  32 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1285 (98%)

Verandering
Change
Aantal blokken +271 (+27%)
No. of squares
- verdwenen 41
  disappeared
- verschenen 312
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

Lokaal zijn veel hogere dichtheden mogelijk in braam- en jeneverbesstruwelen, houtwallen en aanplant. De dichtheid in Laag-Nederland bedraagt hooguit 1 paar per 100 ha.

VERANDERINGEN

In vergelijking met de blokbezetting in 1973-77 is het verspreidingsareaal met 27% uitgedijd. De veranderingskaart laat zien dat de grootste uitbreiding plaatsvond in het westen en noorden van het land, waar de verspreiding van Oost-Groningen tot Zeeuws-Vlaanderen meer aaneengesloten is geworden. Van oorsprong zeer open agrarische gebieden, zoals het Lage Midden van Friesland en het Groene Hart van Holland, zijn inmiddels grotendeels door de Staartmees gekoloniseerd. De bezetting van deze gebieden werd mogelijk gemaakt door landschappelijke veranderingen, zoals de aanleg van bosjes en wegbeplanting in open polderland. Daarnaast heeft de Staartmees geprofiteerd van de met verstedelijking samenhangende toegenomen oppervlakte aan parken, groenstroken en tuinen. De invloed van bosaanleg en bosontwikkeling komt goed tot uiting in het Lauwersmeer en Zuidelijk Flevoland. Ook de inmiddels flink met wilgen beboste oevers van het Hollands Diep zijn momenteel gekoloniseerd, mogelijk vanuit de Biesbosch. Waarschijnlijk heeft de Staartmees via deze weg de oostpunt van het verder nog vrijwel lege Overflakkee bereikt.
De aantalstoename die in Nederland heeft plaatsgevonden, komt deels tot uiting in de trendgrafieken. Vanaf begin jaren tachtig treedt toename niet alleen op in agrarisch cultuurland, maar ook in de duinen. Bos- en struweelvorming hebben het duinlandschap op veel plaatsen geschikter gemaakt als broedhabitat. In de langer bezette gebieden is de ontwikkeling minder spectaculair. Zo bleven de aantallen in loofbos gedurende drie decennia vrij stabiel. De algehele opwaartse trend in Nederland wordt incidenteel onderbroken door strenge winters. De Staartmees is ook in de winter vrijwel geheel afhankelijk van klein, dierlijk voedsel op twijgen en takjes. Dit maakt de soort gevoelig voor perioden met ijzel en sneeuw. Lokale populatieafnames van tientallen procenten zijn dan niet ongewoon en de soort kan worden weggevaagd uit gebieden waar het voorkomen marginaal is (open cultuurlandschappen, Waddeneilanden). Het herstel duurt 1-3 jaar.

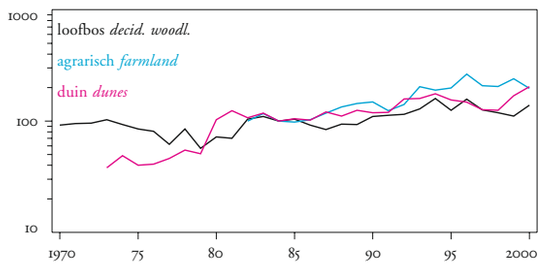
AANTALLEN

De BMP- en atlasgegevens komen uit op ruim 34.000 paren. Daarmee wordt de broedpopulatie in 1998-2000 op 30.000-40.000 paren begroot. De bovengrens van de schatting van 20.000-40.000 paren in 1979-85 was destijds vermoedelijk te hoog.

Vincent Martens

SUMMARY

Widespread over the higher parts of the country, especially the most wooded areas. Distribution in the lowlands is mainly confined to urban habitat (gardens, parks), marshland (if partly covered by wood) and coastal dunes. Densities are difficult to assess and partly influenced by observer-effort. Following an increase in suitable habitat in the lower parts of the country, Long-tailed Tits have colonised many formerly vacant areas in the north and west from the 1970s onwards. Numbers increased in farmland and coastal dunes, but remained fairly stable in woodland on the higher grounds. About 30,000-40,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Glanskop

Parus palustris

De broedgebieden van de Glanskop ten westen van Oeral en Kaukasus worden door een hiaat van duizenden kilometers gescheiden van Oost-Aziatische populaties. De westelijke ondersoorten tonen een voorkeur voor bossen met eik en beuk. Eiken vormen een rijke voedselbron (rupsen!) voor de jongen terwijl beukennoten favoriete winterkost zijn. Het Europese voorkomen overlapt zelfs grotendeels met dat van de beuk. Drie andere ecologische factoren induceren hiaten in het verspreidingspatroon. Allereerst prefereren Glanskoppen loofbos met veel natuurlijke holen, omdat ze alleen holtes kunnen benutten die niet door andere, meer dominante mezensoorten bezet worden. Ten tweede is de soort een uitgesproken standvogel. Zelfs de jongen vestigen zich veelal binnen 1000 m van hun geboorteplaats. Tenslotte moet een bos minimaal 4 ha groot zijn om een paartje te kunnen onderhouden. Door dit alles heeft fragmentatie van bossen grote invloed en kunnen opengevallen territoria op afgelegen plekken jarenlang onbezet blijven.

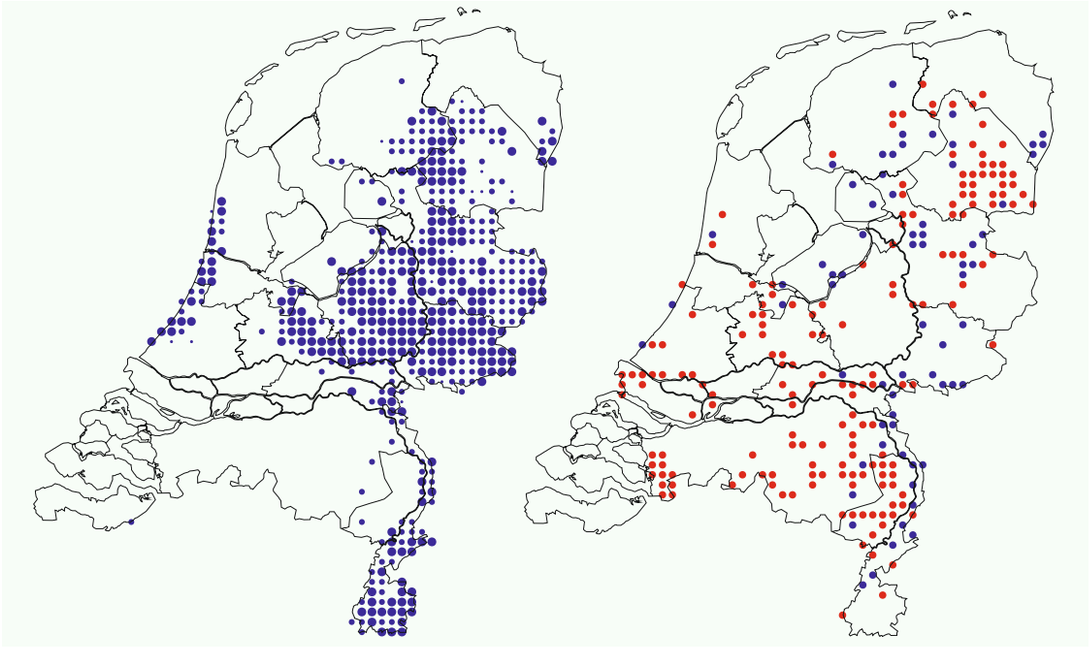
VOORKOMEN

Na waarschuwingen over verwarring met andere (mezen) soorten (BULT 1999) lijkt de verspreiding nauwkeurig in kaart te zijn gebracht. Met krap 500 (30%) bezette atlasblokken heeft de Glanskop het meest beperkte voorkomen van alle mezen. Het hoofdareaal op de hogere gronden van Midden- en Oost-Nederland sluit aan bij dat in Duitse bossen, maar de langgerekte keten in de Hollandse duinen tussen Schoorl en Monster ligt geïsoleerd. De veenkoloniën, laagveen en klei worden gemeden, wat het noordelijk voorkomen beperkt tot Zuidoost-Friesland, West- en Noord-Drenthe en Midden-Overijssel. De oostelijke zandgronden, het Rijk van Nijmegen, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug, de oostelijke Maasoever en Zuid-Limburg zijn ruim bezet. Naast uitlopers in Oostelijk Flevoland (Roggebotzand, Harderbos) en het oostelijk rivierengebied komen geïsoleerde populaties voor in Gaasterland, de Noordoostpolder en de zandopduiking bij Clinge (oostelijk Zeeuws-Vlaanderen). Buiten enkele meldingen in het grensgebied van Limburg en Noord-Brabant werden ten westen van de Maas geen Glanskoppen opgespoord. Dit sluit aan bij hun absentie in de Belgische Kempen (DEVILLERS ET AL. 1988). De kaart lijkt, net als in België, sprekend op de maximale verspreiding van beuken aan het begin van onze jaartelling (WEEDA ET AL. 1985).

Vanwege de vroege zangpiek en de weinig opvallende roep drukt de ervaring van de waarnemer een stempel op het beeld. Daarmee rekening houdend blijken Glanskoppen vooral talrijk op hoge, betrekkelijk voedselrijke en niet te natte bodems waar oude wintereiken-beukenbossen gedijen, zoals de leemhoudende zomen van de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug, Het Gooi, Montferland en het Rijk van Nijmegen. Cultuurlandschappen die dergelijke bossen combineren met oude landgoederen staan eveneens garant voor aanzienlijke dichtheden, zoals in Salland, Twente en vooral de Achterhoek. De opvallende kern in de binnenduinen tussen Leiden en 's-Gravenhage weerspiegelt een bolwerk van het schaarsere gierstgras-beukenbostype (WEEDA ET AL. 1985). Op armere bodems (West-Drenthe, de centrale Veluwe, Zuid-Salland, Noord-Limburg) zijn (gemengde) eiken-berkenbossen minder bezet en wordt pure naaldhoutaanplant gemeden. De Zuid-Limburgse hellingbossen (eiken-haagbeuken) zijn optimaal (14-28 paren/100 ha), maar de tussenliggende plateaus nivelleren de relatieve dichtheid.

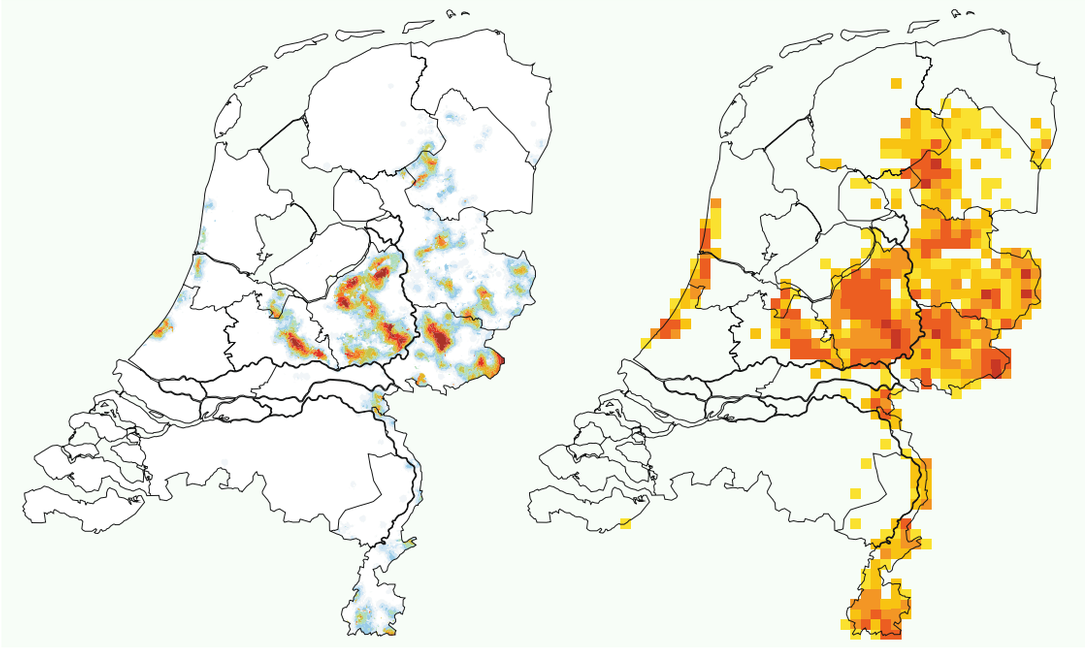
VERANDERINGEN

De veranderingskaart toont enige expansie in Friesland,

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 501 (30%)
No. of squares
- mogelijk 15 (3%)
  possible
- waarschijnlijk 229 (46%)
  probable
- zeker 257 (51%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -108 (-18%)
No. of squares
- verdwenen 175
  disappeared
- verschenen 67
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (23%)
- 4 - 10 (31%)
- 11 - 25 (23%)
- 26 - 100 (21%)
- 101 - 500 (2%)
- > 500

Oost-Groningen en Flevoland, en opvulling van hiaten langs de oostgrens. Verder lijkt een enorme afname te overheersen. Dat is deels schijn en verklaarbaar door verwarring met Matkop en andere soorten bij het vorige onderzoek, een fenomeen dat ook de eerste Engelse broedvogelatlas vertroebelde (SHARROCK 1976). Zo is het vrijwel zeker dat de Brabantse Wal (BULT 1999), Rijnmond, Voorne en delen van Noord-Limburg toen niet bewoond werden (BIJLSMA ET AL. 2001). Waarnemersartefacten kunnen ook een rol spelen bij de leegloop van open landschappen (Gelderse Vallei), laagveengebieden (Kop van Overijssel) en het rivierengebied; in het laatste geval kan de teloorgang van verbindingszones (hoogstamboomgaarden) hebben bijgedragen. In Midden-Drenthe speelt naast verwarring een reële afname. Ook in centraal Noord-Brabant is het zeker dat de kleine populaties op landgoederen rond 's-Hertogenbosch en het boscomplex De Utrecht rond 1990 al wegkwijnden (POELMANS & VAN DIERMEN 1997) en nu onvindbaar bleven. Mogelijk waren dit natuurlijke relicten of naweeën van introductiepogingen in de Nederlandse Kempen in 1948-49 (PAULUSSEN 1993). In dit licht is de standvastigheid van het handjevol paren bij Clinge sinds 1972 (VERGEER & ZUYLEN 1994) opmerkelijk. Dat spontane verplaatsingen over grote afstand incidenteel mogelijk zijn, blijkt uit de terugmelding van een bij Tilff (Luik) geringd nestjong op 98 km afstand bij Mierlo (NB) op 6 november 1966 (LIPPENS & WILLE 1972) en uit een tijdelijke vestiging in doorgeschoten grienden in de Biesbosch in 1986 (MEIJER 1995).

De spectaculaire stijging van de broedvogelindex in de periode 1970-90 weerspiegelt de sterke toename in bijvoorbeeld West-Drenthe, Zuid-Kennemerland en Zuid-Limburg; deze wordt toegeschreven aan het ouder en structuurrijker worden van de bossen en het toenemende aandeel loofhout (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Na 1991 stabiliseerde de index, al zijn er fluctuaties in kerngebieden (BIJLSMA ET AL. 2001) en tonen marginale regio's (Midden-Drenthe, centraal Noord-Brabant) een afname. Streng winterweer laat geen sporen na in het populatieverloop, de beukennotenoogst (mast) doet dat wel. Na rijke mastjaren stijgt de winterstand en het volgende voorjaar loopt de broedvogelindex op, na daljaren krimpen winterpopulatie en broedbestand (VAN TURNHOUT & VERSTRAEL 1999, BIJLSMA ET AL. 2001). In Engeland kelderde de broedvogelindex met 66% door verminderde (winter)overleving, toegeschreven aan fragmentatie van bossen, het ijler worden van de struiklaag en het opruimen van dood hout (BAILLIE ET AL. 2001).

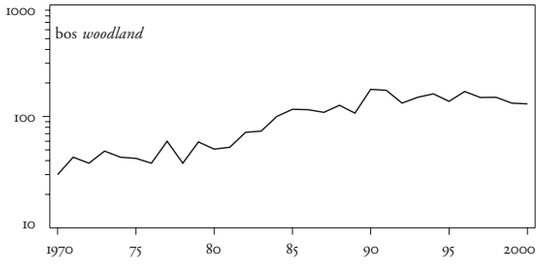
AANTALLEN

De schattingen per atlasblok, die bijna 11.000 paren opleveren, zullen te laag zijn bij deze moeilijk inventariseerbare soort. De Nederlandse broedpopulatie in 1998-2000 wordt geschat op 12.000-15.000 paren (1979-85: 13.000-20.000).

Hidde Bult

SUMMARY

Mainly confined to extensive forests and the inner dunes. Clear preference for older deciduous forests (especially oak and beech), hence hardly occurring in Noord-Brabant (extensive but *Pinus*-dominated woodland). Part of the losses in atlas squares since the 1970s is fictive, caused by identification-errors. In some areas (e.g. Drenthe) a strong increase occurred until the 1990s. Elsewhere, populations were generally stable or even (marginal areas) dwindling. Some 12,000-15,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Matkop

Parus montanus

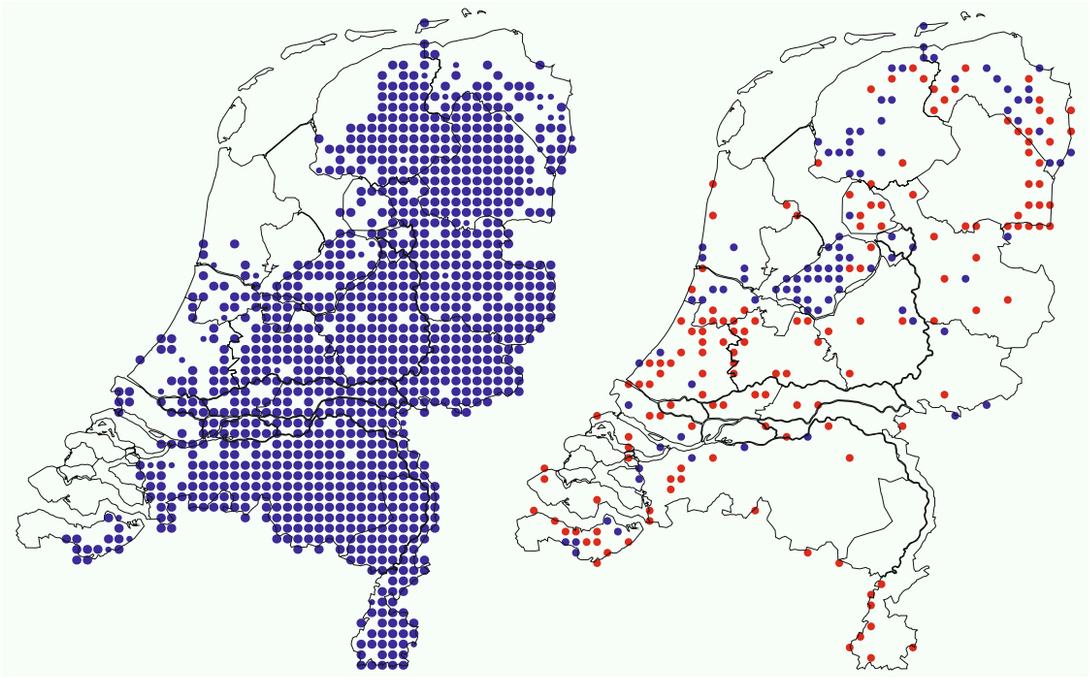
Het broedareaal van de Matkop omvat de gordel van boreale en gematigde bossen van Engeland tot Japan. Matkoppen broeden in allerlei bostypen - van elzenbroekbossen tot dennenopstanden - mits er voldoende dood hout staat. Ook heide en hoogveen met opslag, parken en andere besloten landschappen met bosjes en houtwallen worden bewoond. Het nest wordt gemaakt in natuurlijke holtes. Vermolmde stronken, liefst van zachthoutsoorten als wilg en berk, zijn hiervoor zeer geschikt. In de broedtijd staan insecten en spinnen op het menu die in struiken en op stammen, maar ook op dood hout gezocht worden. In vochtig loofbos is de struiklaag belangrijk, in dennenbossen worden vooral stammen en takken in de kronen geëxploiteerd. De West-Europese ondersoort *rhenanus* is standvogel, alleen de jongen vertonen enige dispersie. Territoriale wintergroepen bestaan doorgaans uit een volwassen paar en een paar niet-verwante eerstejaars vogels. De broedgebieden worden in maart en april met zang afgebakend, een afwijkende imponeerzang is minder vaak te horen. De broedterritoria zijn groter (4-15 ha, gemiddeld 7,5 ha) dan bij andere mezen. Daardoor valt de bezettingsgraad van kleine bosjes lager uit dan bij de Kool- of Pimpelmees.

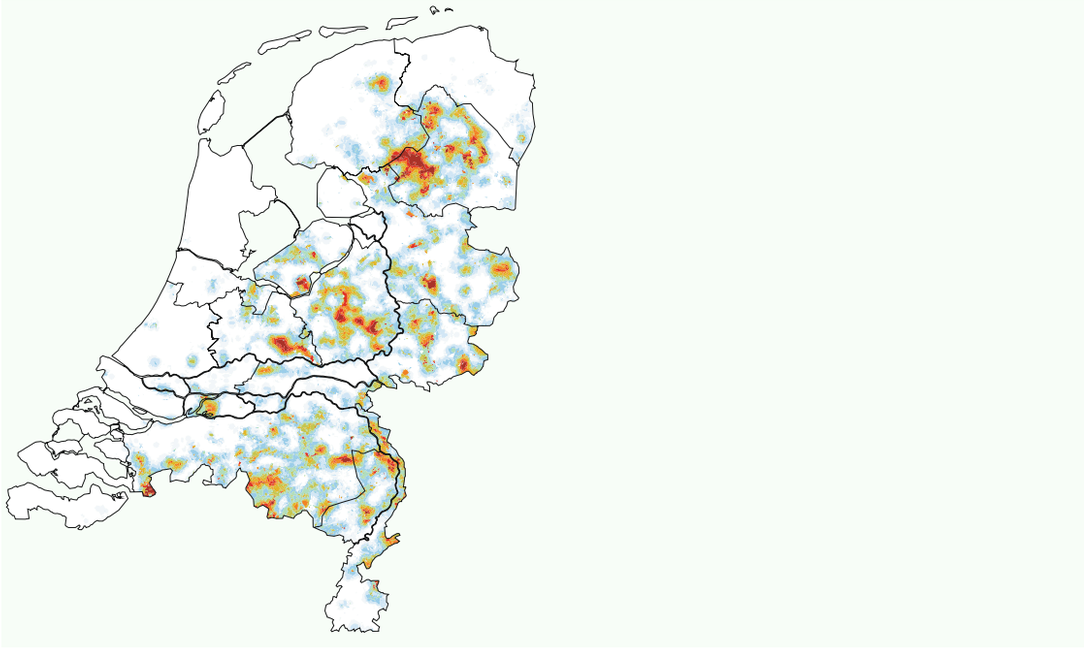
VOORKOMEN

De Matkop werd opgespoord in 65% van de atlasblokken. Hij ontbreekt op de Waddeneilanden (behalve Schiermonnikoog) en in de meeste zeekleipolders van Noord- en West-Nederland. Bosarme landschappen op andere bodems, zoals de Drents-Groningse veenkoloniën, de IJsselmeerpolders en de Hollandse laagveenweiden, vertonen eveneens lacunes. De duinen zijn ijl bezet van Castricum tot Voorne. Daarentegen is de verspreiding op de zandgronden bijna aaneengesloten.
De relatieve dichtheidskaart toont niet alle bestaande kerngebieden, omdat het kilometerhokonderzoek niet was toegespitst op vroeg zingende standvogels en de territoria zelfs in optimale habitat betrekkelijk dun gezaaid zijn (4-20/100 ha). In Laag-Nederland en de duinstreek is de Matkop veelal zeldzaam, met uitzondering van struweelrijke moerasbossen. Waarschijnlijk zijn broekbossen ideaal door de overvloed aan snel rottend zachthout (nestplaatsen, insectenlarven), terwijl het voor de Matkop, die zelden hoger dan 10 m foerageert (CRAMP & PERRINS 1993), niet bezwaarlijk is dat dit bos doorgaans laag blijft. In De Weerribben, rond de Vechtplassen en het Naardermeer, maar ook in weelderige, doorgeschoten wilgengrienden (Biesbosch) is ruim de helft van de kilometerhokken bezet. Jonge loofbossen op vochtige bodem (Zuidelijk Flevoland) en besloten, bosrijke landschappen op rivierklei (populierenbossen en grienden in de Betuwe) of lage zandgronden (Friese Wouden, Meierij in Noord-Brabant) zijn eveneens geliefd. Ook op de hogere gronden kan 70% of meer van de kilometerhokken bezet zijn in parkachtig cultuurlandschap, zeker indien dit doorsneden wordt door beekdalen met broekbosjes (Twente, Achterhoek, oostelijk Noord-Brabant, Midden-Limburg). Voorts liggen er zwaartepunten op de voedselarme zandgronden van West-Drenthe, Salland (Holterberg), de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug, Noord-Brabant en Limburg. Daar worden zowel naaldbossen als eiken-berkenbossen bewoond, evenals verboste heide. In grove dennenbos zijn alleen de jonge stadia (tot 25 jaar) minder bezet (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Waar Matkop en Glanskop naast elkaar voorkomen, bereikt de Glanskop vaak hogere relatieve dichtheden op voedselrijke bodems (Duinstreek, zomen van de Veluwe, Zuid-Limburg); het omgekeerde geldt voor voedselarme zandgronden (Drenthe, centrale Veluwe, overig Limburg).

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1083 (65%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  34 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1049 (97%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -54 (-5%)
No. of squares
- verdwenen 149
  disappeared
- verschenen 95
  new

◄◄
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Ten opzichte van 1973-77 daalde het aantal bezette atlasblokken met 5%. Vooral Laag-Nederland leed gevoelige verliezen. De verspreiding werd ijler in de veenkoloniën, het Utrechts-Hollandse laagveengebied, de Rijnmond, Zeeland en het rivierengebied. Waarschijnlijk werden vooral vochtige loofbosjes verlaten, maar het blijft gissen naar de oorzaken van deze aderlating. In Flevoland trad leegloop op in de Noordoostpolder, maar koloniseerde de Matkop - mogelijk tijdelijk - het jonge loofbos in de meest recente polder (Zuidelijk Flevoland), wat trouwens ook geldt voor het Lauwersmeer. Dit stemt overeen met het gegeven dat jonge (en oude) loofbossen aantrekkelijker zijn dan middeloude opstanden (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Enige areaaluitbreiding vond verder alleen plaats in Noord-Groningen en Friesland, waarbij ook Schiermonnikoog werd bereikt.

In de jaren zeventig en tachtig toont de landelijke broedvogelindex geen duidelijke trend, maar sinds 1991 openbaart zich een fikse terugval (-40%). Broedvogelkarteringen bevestigen de afname in laagveengebieden (De Wieden) en de Noordoostpolder. Echter, ook in loofbos op andere voedselrijke bodems (Zuid-Limburgse hellingbossen) en in naaldbos op de zandgronden (West-Drenthe, Veluwe), waar het verspreidingsbeeld niet veranderde, liepen populaties met 60-77% terug tijdens het laatste decennium van de 20e eeuw (BIJLSMA ET AL. 2001). In Engeland daalt de broedindex reeds sinds 1975 fors (BAILLIE ET AL. 2001). Verdroging, verruiging, afnemende ondergroei door de geleidelijke overgang naar gesloten bos of toenemende nestpredatie door Grote Bonte Spechten kunnen hierbij een rol spelen.

Strenge winters deren de landelijke broedpopulatie nauwelijks. Matkoppen kunnen 's nachts hun lichaamstemperatuur 10° C laten zakken en stemmen hun complexe sociale gedrag af op de omgevingstemperatuur (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Bovendien verstopt elke Matkop in de herfst voedsel en maakt aldus een voorraad die bij adulte vogels de winterbehoefte kan dekken (CRAMP & PERRINS 1993). Scherpe indexdalingen (meer dan 20%) traden op in 1975, 1983 en 1995. Dat laatste jaar daalden trouwens de populaties van alle koudebestendige hamsteraars (Boomklever, Glanskop, Kuifmees en Zwarte Mees). De winter van 1994/95 was de op één na natste van de 20e eeuw en staat (met 1974/75) in de top vijf van warmste winters. Misschien heeft de winterharde Matkop nog het meest te duchten van warme vochtige winters, wanneer zijn proviand bederft.

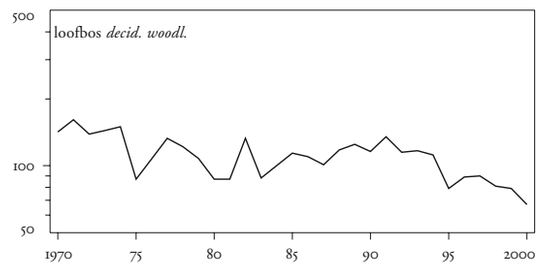
AANTALLEN

Met een uit BMP-getallen en het atlasmateriaal berekend getal van bijna 26.000 paren wordt de Nederlandse broedpopulatie op 20.000-30.000 paren gesteld. De schatting in 1979-85 kwam uit op 40.000-60.000 paren.

Hidde Bult

SUMMARY

Well-distributed over the pleistocene sands, with highest densities in woodland as well as semi-open, damp river valleys with scattered bushes. Besides, smaller populations inhabit part of the coastal dunes and several marshlands in the lower northern and western parts of the country. A slight range contraction was observed since the 1970s (although new areas in the north were colonised in the same time). Monitoring data suggest a 40% decrease (or more) in the 1990s, both in woodland and marshes. Some 20,000-30,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Kuifmees

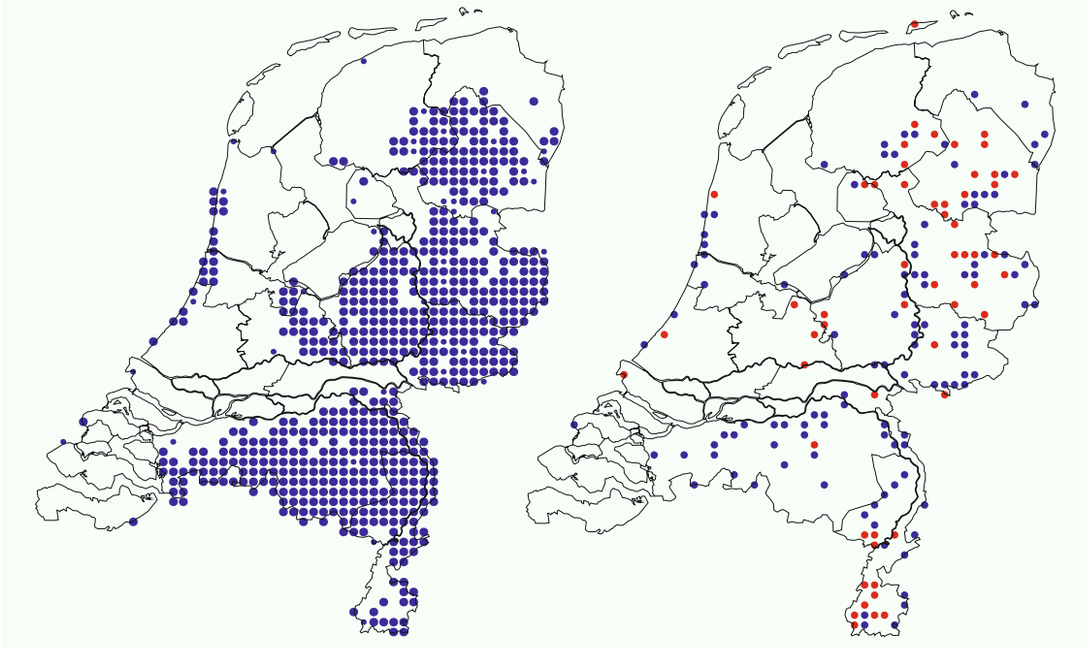
Parus cristatus

De Kuifmees is de enige mees waarvan de verspreiding vrijwel beperkt is tot Europa, waar hij bijna overal een bewoner van dennen- of sparrenbossen is. Het dieet, vooral insecten en spinnen, wordt buiten de broedtijd aangevuld met zaden. Kuifmezen zijn strikte standvogels die het gehele jaar territoria (tot 11 ha) verdedigen. Het vrouwtje hakt een nestholte uit in vermolmde stronken, liefst in zacht loofhout (vaak berk). Een populatie rond Kalmthout (België) kende, net als elders, een laag (37%) reproductief succes. De Zwarte Specht was de voornaamste (78%) predator van eieren, nestjongen en broedende vrouwtjes, gevolgd door Grote Bonte Specht en eekhoorn. De uitgevlogen jongen gaan snel op zoek naar een eigen territorium of sluiten zich aan bij een territoriale wintergroep (LENS 1994). Daarna zijn de vogels extreem honkvast.

VOORKOMEN

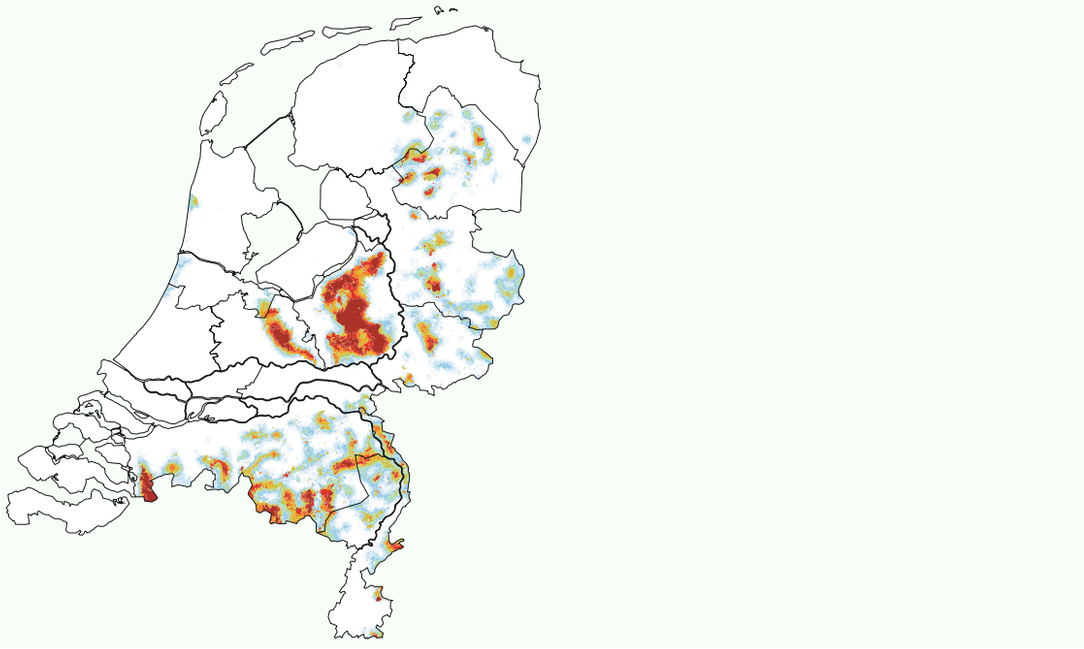
De Kuifmees is in 40% van de atlasblokken opgespoord. Omdat hij van april tot juni goed is vast te stellen, werd de verspreiding nauwkeurig in beeld gebracht. De soort is wijd verspreid in naaldbos op de zandgronden, met voorposten in Oost-Groningen, Gaasterland, het Kuinderbos (Noordoostpolder), Roggebotzand (Oostelijk Flevoland) en bij Clinge (Zeeuws-Vlaanderen). In Zuid-Limburg is de verspreiding hoofdzakelijk beperkt tot zandopduikingen rond Schinveld-Brunssum en de grotere hellingbossen. In de duinstreek komen kernen voor in Corsicaanse en Oostenrijkse dennen van Schoorl tot Wassenaar en in geïsoleerde atlasblokken bij Monster en Westenschouwen. In Laag-Nederland, waar nauwelijks Kuifmezen broeden, hebben de mogelijke broedgevallen ten dele betrekking op emigrerende eerstejaars vogels. Deze kunnen reeds vanaf half juni ver van hun geboorteplaats opduiken (LENS 1994).

In Nederland hebben Kuifmezen een voorkeur voor dennen. Deze groeien vooral op de hogere, droge en voedselarme zandgronden en zijn schaarser op leemhoudende of lagere zandgronden. De relatieve dichtheidskaart toont dan ook een talrijk voorkomen in grote delen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Op de zuidelijke zandgronden ligt een reeks kernen van de Brabantse Wal, via de Kempen en oostelijk Noord-Brabant tot Noord-Limburg. Op de oostelijke zandgronden is de Kuifmees, buiten Salland en de noordelijke Achterhoek, zelden talrijk, op de noordelijke zandgronden alleen in West-Drenthe. De naaldbossen op de Hondsrug worden in mindere mate bewoond, vanwege het grote aandeel sparren en lariksen (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Verder bepalen leeftijd, oppervlakte en ligging de dichtheid in een bos. In oude (ouder dan 60 jaar) bestanden van grove den of zeeden komen 20-40 paren per 100 ha voor (O.A. BIJLSMA 1990C, BULT 1992). De dichtheid daalt naargelang het aandeel oude bomen - voor Kuifmezen het meest productief (LENS 1994) - afneemt. Desondanks is de Kuifmees in jonge (16-25 jaar) dennenopstanden vaak de talrijkste mees. Naaldbossen kleiner dan 50 ha (fragmenten) zijn minder optimaal dan aaneengesloten complexen. Naarmate deze fragmenten kleiner zijn, verminderen zowel bezettingsgraad (POELMANS & VAN DIERMEN 1997) als dichtheid (LENS 1994). Nestjongen hier groeien trager op, waardoor zij later kunnen emigreren en nauwelijks kans maken op een territorium in aaneengesloten bos (LENS 1994). Voorts is het voor de weinig mobiele Kuifmees, met zijn sterke fixatie op dennen, niet eenvoudig om ver van reservoirgebieden gelegen naaldbossen (Waddeneilanden, Zeeuwse duinen) permanent te koloniseren.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 672 (40%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  37 (6%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  635 (94%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +60 (+11%)
No. of squares
- verdwenen 55
  disappeared
- verschenen 115
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

VERANDERINGEN

De verspreiding veranderde nauwelijks gedurende de laatste 25 jaar, al steeg het aantal bezette atlasblokken aan de rand van de kerngebieden. Zulke perifere vestigingen zijn niet altijd permanent. Zo werden atlasblokken in de Noordoostpolder en de Zuid-Hollandse duinen verlaten. Ook Midden-Drenthe, de Gelderse Vallei en Zuid-Limburg kenden enige leegloop. Dit kan zowel het gevolg zijn van het vellen van naaldbos, als van het uitsterven van geïsoleerde populaties.
De BMP-index verdubbelde tussen 1970 en 1990, waarbij het ouder worden van naaldbossen meespeelt (fluctuaties in jaren zeventig overtrokken door kleine steekproef). Sindsdien lijkt de landelijke situatie stabiel, met mogelijk enige neiging tot afname. De omvorming van naaldbos in loofbos, die de laatste decennia op gang kwam, kan daarbij een rol spelen. Plaatselijk is zelfs, in tegenstelling tot de landelijke trend, een opvallende daling geconstateerd (BIJLSMA ET AL. 2001). De landelijke trend toont nauwelijks effecten van strenge winters (uitzondering: 1978/79). Dat komt door de hoge overleving van eerstejaars en adulten gedurende onze winters. Een doorsnee territoriale wintergroep bestaat uit een volwassen paar en twee niet-verwante eerstejaars. Zij stemmen hun groepsstructuur en foerageergedrag af op de omgevingstemperatuur. Bovendien verstoppen Kuifmezen in oktober en november voedselvoorraden (CRAMP & PERRINS 1993, LENS 1994). Bijgevolg is er een surplus aan potentiële broedvogels aan het einde van de winter. In tegenstelling tot Scandinavië, waar aanzienlijke wintersterfte optreedt, wordt de broedpopulatie bij ons vooral gelimiteerd door territoriaal gedrag in het voorjaar. Tussen half januari en half februari worden de minst dominante individuen, vaak eerstejaars, verdreven (LENS 1994).
Hoewel stormen, mits er niet te veel dennen omwaaien, amper invloed hebben op de omvang van regionale populaties (VAN DEN BRINK ET AL. 1996), kunnen ze aanzienlijke sterfte of dispersie induceren. Na zware stormen (januari 1990, november 1993) was rond Kalmthout 80-90% van de gekleurringde vogels verdwenen. Slechts een deel werd teruggevonden: de verste op 5,5 km, de meeste binnen 3 km van het oorspronkelijke territorium. Voor de honkvaste Kuifmees zijn dit respectabele afstanden. Na de januaristorm werden de lege territoria slechts ten dele opgevuld door immigranten, waardoor het aantal paren met 50% daalde. Daarentegen was er in november voldoende surplus om de lege plaatsen op te vullen (LENS 1994).

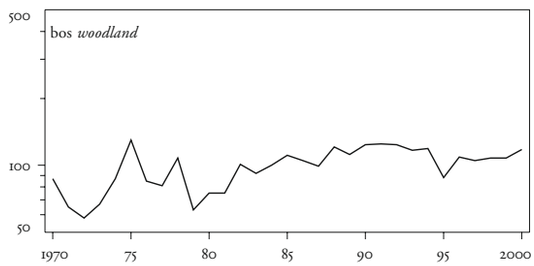
AANTALLEN

De extrapolatie van BMP- en atlasgegevens (19.000 paren) valt te laag uit. Naar schatting zijn er tenminste 20.000-30.000 paren aanwezig. Het verschil met eerdere schattingen (30.000-45.000 paren in 1979-85) is opvallend groot en is vermoedelijk niet reëel.

Hidde Bult

SUMMARY

Breeding is mainly confined to *Pinus*-dominated woods on the higher sandy soils. Isolated sites elsewhere are partly instable. Only slight changes in distribution since the 1970s, although the population increased, irrespective of winter weather. Stable numbers in core areas in the 1990s, but some local decreases, perhaps related to changes in woodland management (conversion into deciduous woods). Population comprises at least 20,000-30,000 bp.

Trend (index)

Zwarte Mees

Parus ater

Het broedareaal van de Zwarte Mees omvat een brede zone van Noord-Afrika tot aan de Stille Oceaan. De soort komt voor in boreale, gematigde en mediterrane bossen, vanaf laagland tot aan de boomgrens. In Nederland heeft de Zwarte Mees een sterke voorkeur voor naaldbomen, waarbij sparren favoriet zijn. Het menu bestaat uit insecten en spinnen die in de kroonlaag worden opgespoord, in de winter aangevuld met zaden (sparren, beuk). De Zwarte Mees broedt in holten in bomen, boomstronken of (vooral bij zware concurrentie met andere holenbroeders) de bodem. Ook nestkasten worden geaccepteerd. De Nederlandse broedvogels zijn standvogel. In sommige nazomers ontstaan massale erupties in boreale broedgebieden. Tijdens dergelijke invasies passeren vogels uit Midden-Europa tot West-Siberië ons land.

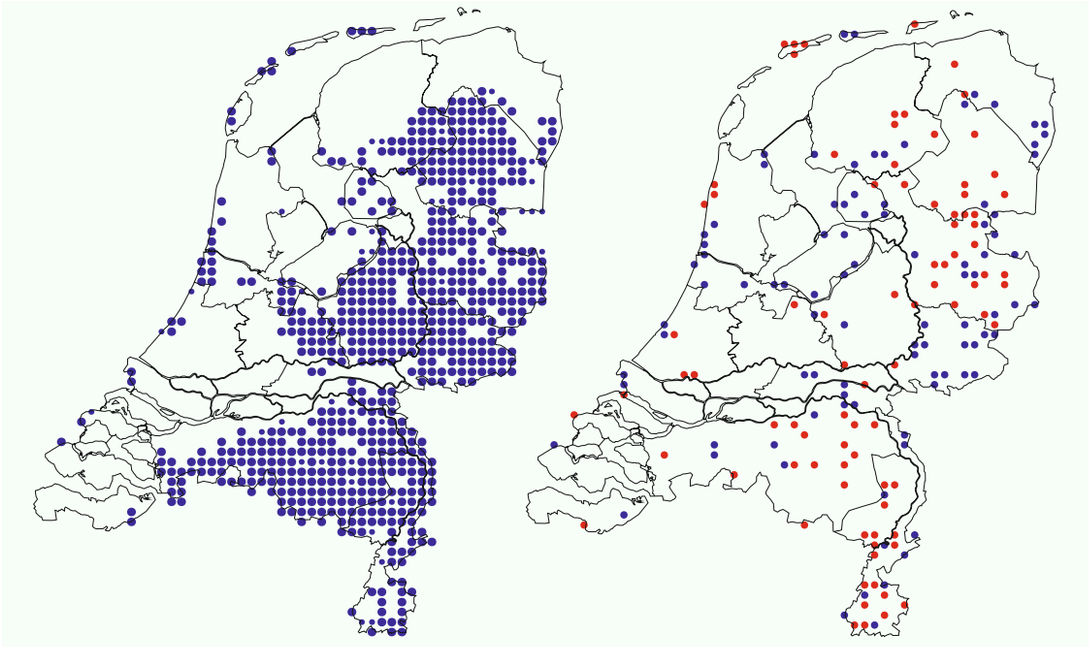
VOORKOMEN

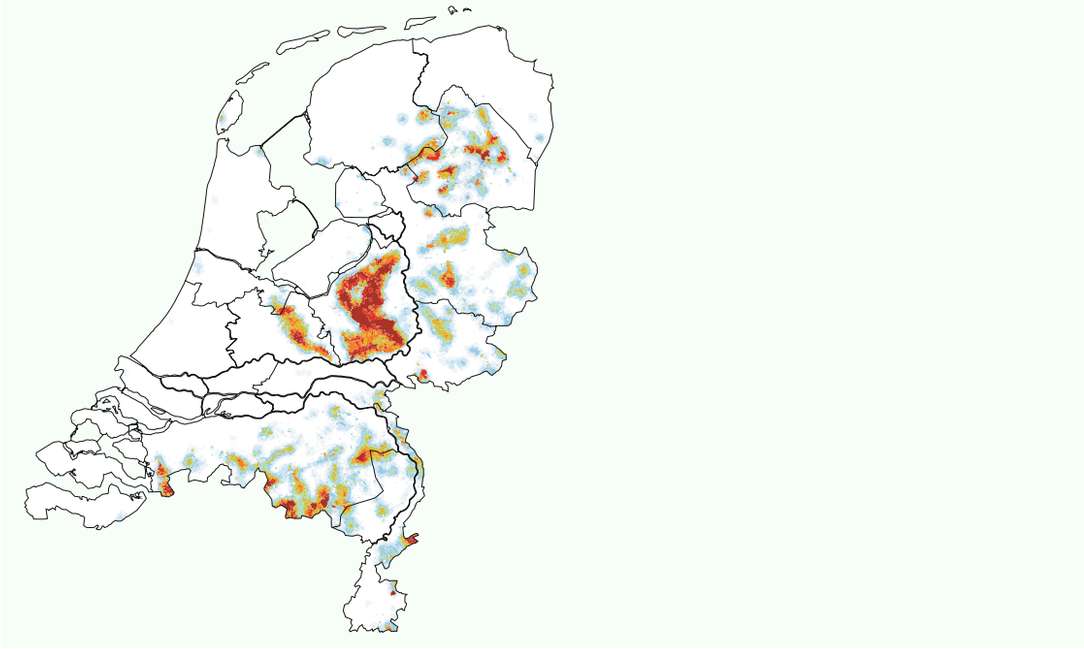
De Zwarte Mees is vastgesteld in 42% van de atlasblokken. Het broedareaal valt samen met het voorkomen van naaldbossen op zandgronden, met name in Oost- en Zuid-Nederland inclusief de Utrechtse Heuvelrug en Het Gooi. De verspreiding lijkt sterk op die van de Kuifmees, maar door zijn grotere mobiliteit is de Zwarte Mees minder afhankelijk van nabije aaneengesloten naaldbossen met reservoirpopulaties. Zo zijn alle grote Waddeneilanden bezet, met uitzondering van Schiermonnikoog. Daarnaast komen min of meer geïsoleerde populaties voor in Oost-Groningen (Westerwolde), Gaasterland, Flevoland (vooral Noordoostpolder), de Wieringermeer (Robbenoordbos), het Amsterdamse Bos en de Betuwe. In de Hollandse duinen komen kernen voor van Schoorl tot en met de Amsterdamse Waterleidingduinen en rond Meijendel. Het voorkomen in de Delta is beperkt tot de duinen van Voorne en Westenschouwen en de zandopduiking bij Clinge in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen.

De relatieve dichtheidskaart laat zien dat Zwarte Mezen in delen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug zeer talrijk zijn. Begrijpelijk, aangezien dennen vooral op de hogere, voedselarme dekzanden zijn aangeplant. In oude (ouder dan 60 jaar) grove dennenbestanden komen 30-45 paren per 100 ha voor. Op lagere en voedselrijkere zanden, waar meer gemengd bos is aangeplant, liggen de dichtheden lager. Op de zuidelijke zandgronden liggen zwaartepunten in de noordelijke Peel, alsook in de Kempen en op de Brabantse Wal, in aansluiting op naaldbossen in Vlaanderen. In Limburg is de soort wat minder talrijk, afgezien van de Meinweg, dat aansluit op een omvangrijk Duits bosgebied. Ook op de oostelijke en noordelijke zandgronden is de Zwarte Mees, buiten de Sallandse Heuvelrug, de Hondsrug en West-Drenthe, vrijwel nergens talrijk. Daarmee is ook de relatieve verspreiding bijna het evenbeeld van die van de Kuifmees, al zijn er subtiele verschillen. Zo zijn Zwarte Mezen meer gebonden aan sparren, wat waarschijnlijk verklaart waarom ze op de Hondsrug (tot 70 paren/100 ha) talrijker zijn dan Kuifmezen (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Een tweede verschil is dat de Zwarte Mees vrijwel alleen in middeloud en oud naaldbos voorkomt. Jongere opstanden, die wel door Kuifmezen worden bewoond, hebben voor de Zwarte Mees onvoldoende draagkracht. Daardoor zijn zelfs grote boscomplexen meestal niet volledig bezet. Op de kaart wordt dit weerspiegeld doordat de verspreidingszwaartepunten een in vergelijking met de Kuifmees geringere omvang hebben, onder meer op de Utrechtse Heuvelrug en de Brabantse Wal.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 716 (43%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  40 (6%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  676 (94%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +7 (+1%)
No. of squares
- verdwenen 86
  disappeared
- verschenen 93
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Het netto effect van nieuwe vestigingen en verlaten atlasblokken is een zeer lichte toename (nl. +1%) van het areaal ten opzichte van 1973-77. Regio's met overwegend afname zijn Midden- en Zuid-Drenthe, Midden-Overijssel, oostelijk Noord-Brabant, Midden- en Zuid-Limburg. In de duinen zijn de veranderingen variabel: contractie rond de boswachterij Schoorl, expansies in het Noordhollands Duinreservaat, de Amsterdamse Waterleidingduinen, Meijendel en Voorne. Ook op de Waddeneilanden wisselt het beeld: Schiermonnikoog werd verlaten, het areaal kromp in op Terschelling, maar expandeerde op Ameland. Anders dan bij de Kuifmees is het beeld in Flevoland louter positief: toename in de ouder wordende bossen van de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland. Veel van de veranderingen betreffen overigens marginale broedgebieden.

De landelijke BMP-trend toont over de periode 1970-99 geen duidelijke toe- of afname. Dat is opmerkelijk omdat een stijging mocht worden verwacht, gezien de toenemende ouderdom van de Nederlandse bossen. Er zijn meer signalen dat het de Zwarte Mees niet voor de wind gaat. In Midden-Limburg (25.000 ha) werd tussen 1990-92 en 1998-2000 een afname van bijna 30% geconstateerd. Niet alleen nam de dichtheid in grote bossen af, ook de verspreiding werd ijler doordat geïsoleerde naaldbosjes werden verlaten (KOOPMANS & ONGENAE 1999, KOOPMANS ET AL. 2000). Voorts toont de landelijke PTT-index over de periode 1980-98 een afname van de winteraantallen (BIJLSMA ET AL. 2001). Mogelijke verklaringen voor de afname zijn een verminderde zaadproductie in naaldbossen of ineenstorting van populaties geleedpotigen (spinnen), waardoor voedseltekort optreedt tijdens de nestfase. Voorts is de omvorming van productiebos (veelal naaldhout) in natuurlijker bos (loofhout) ten nadele van deze mees.

Zwarte Mezen kunnen koudeperioden behoorlijk goed overleven. Er is dan ook vrijwel geen invloed van streng winterweer te zien in de BMP-trend, iets wat ook in Engeland bleek (MARCHANT ET AL. 1990). Enige afname na 1972-73 hangt mogelijk samen met het grote areaal sparren dat in Noord-Nederland door zware stormen werd geveld (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Invasies leiden vermoedelijk tot een tijdelijke opbloei. Zo werd de invasie in het najaar van 1989, een van de grootste uit de 20e eeuw (BIJLSMA ET AL. 2001), gevolgd door een stijging van de BMP-index in 1990 met 20%.

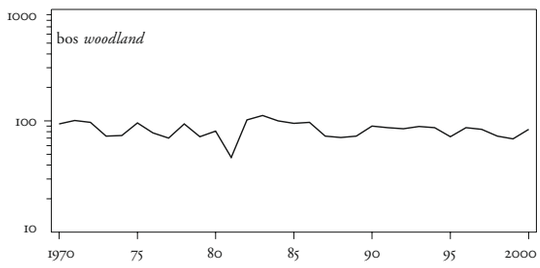
AANTALLEN

Net als bij de Kuifmees komt het berekende getal (bijna 22.000 paren) te laag uit doordat naaldbos matig in de steekproef vertegenwoordigd is. Vermoedelijk gaat het om 30.000-40.000 paren of nog meer, gezien eerdere en hogere schattingen (60.000-85.000 paren in 1979-85).

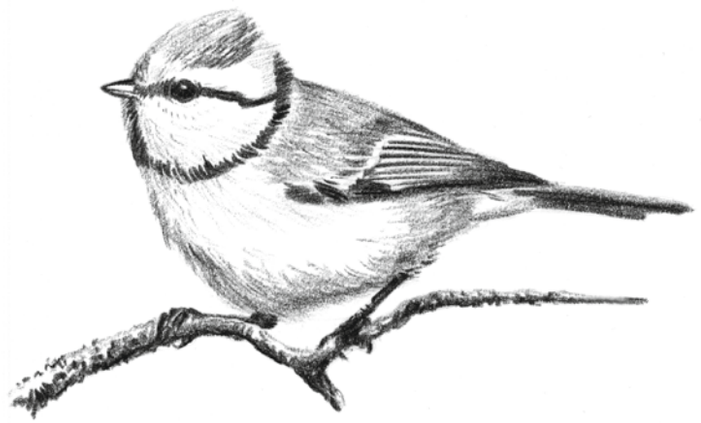
Hidde Bult

SUMMARY

The distribution is mainly associated with coniferous forests on the sandy soils. Especially older woodland with a high proportion of spruce is densely populated. Patchy and often isolated distribution elsewhere, demonstrating the species' ability to colonise suitable habitat far from its core breeding areas. Only minor changes in distribution since the 1970s. Numbers remained stable for a long time (despite increase in suitable habitat), but tend to decrease recently. The population in 1998-2000 is estimated at 30,000-40,000 bp.

Trend (index)

Pimpelmees

Parus caeruleus

Als een van de talrijkste broedvogels van Noordwest-Europa komt de Pimpelmees niet alleen voor in goed ontwikkeld loofbos met veel eiken, maar ook in naaldbos, uitgroeiend struweel en opgaand groen in landelijk en stedelijk gebied. Het ophangen van nestkasten draagt zeker bij aan de vestiging in laatstgenoemde, minder ideale habitats. Het voedsel is zeer variabel en vooral afhankelijk van aanbod en concurrentie. Larven van galwespen en galmuggen, schild- en bladluizen staan vaak hoog op de menulijst. In de broedtijd vormen rupsen en larven van kevers en muggen voor zowel ouders als jongen een belangrijke voedselbron. Zaden en noten zijn onmisbaar om de winter door te komen. De Pimpelmees is de meest acrobatische van onze mezen en foerageert vooral aan de toppen van twijgen en hangend aan bladeren. Wintervoedering wordt gretig geaccepteerd, maar schijnt nauwelijks invloed op de overlevingskansen te hebben. De meeste Nederlandse Pimpelmezen overwinteren nabij de broedplaats. Strenge winters vormen samen met natte, koude voorjaren een belangrijke populatieregulerende factor. Of het aandeel wegtrekkers bij ons afneemt, net als in een populatie bij Braunschweig in Noord-Duitsland (WINKEL & FRANTZEN 1991), is niet bekend.

VOORKOMEN

Alleen de meest open atlasblokken, zoals de Vliehors en de Boschplaat in het Waddengebied, moeten het zonder de Pimpelmees stellen. De relatieve dichtheidskaart toont in de eerste plaats verschillen tussen open en gesloten landschappen. Lage dichtheden vinden we in grote delen van Friesland, Groningen en de veenkoloniën, de Gelderse Vallei, het Groene Hart van Holland, de Alblasserwaard en Vijfherenlanden, het Deltagebied en het noordwesten van Noord-Brabant. In open gebieden steken - deels jonge - boscomplexen als Robbenoordbos (Wieringen), Voorsterbos (Noordoostpolder), Horsterwold (Zuidelijke Flevoland) en Braakman (Zeeuws-Vlaanderen) gunstig af, net als stedelijk gebied (Lelystad, Almere). In halfopen landelijk gebied op zandgronden is de soort bijna overal algemeen. Het westen moet het vooral hebben van de binnenduinen, stedelijk gebied, doorgeschoten grienden (Biesbosch) en de enkele wat kleinschaliger landschappen, zoals bij Hoorn en op Walcheren. Een vergelijking met de relatieve dichtheidskaart van de Koolmees (niet gepubliceerd; bij deze soort is de *punt*-relatieve dichtheidskaart opgenomen) leert dat deze in minder geschikte habitats, vooral in het westen des lands, beduidend ruimer verspreid is. In het oosten zijn de op de kaart zichtbare verschillen tussen beide soorten gering.

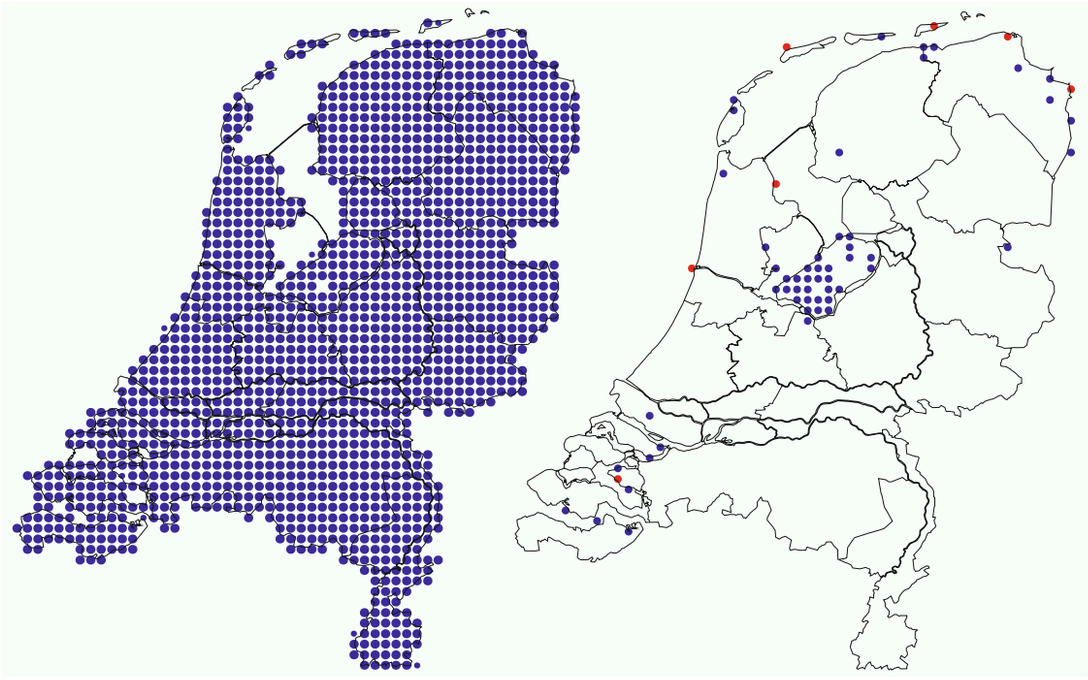
De kaart toont geen duidelijke voorkeur voor een bepaald bostype, waarschijnlijk omdat Pimpelmezen in minder geprefereerd bos nog dermate algemeen zijn dat er tijdens het uurhokonderzoek vaak nog wel eentje genoteerd kon worden. Uit onderzoek is bekend dat Nederlandse Pimpelmezen de uit het buitenland bekende voorkeur voor eikenbos delen. Hier is zowel het broedsucces als de overleving in het winterhalfjaar het hoogst. Pimpelmezen weten precies wanneer in een eikenbos de hoogste dichtheid aan rupsen bereikt wordt. Lastiger is, dat die piek in gemengd bos en naaldhout vaak later valt terwijl de vogels hun innerlijke, op eikenbos afgestemde, klok aanhouden. Fikse sterfte onder de jongen kan hiervan het gevolg zijn (VAN BALEN & POTTING 1990). Dorpen en steden kunnen aanzienlijke dichtheden Pimpelmezen herbergen, maar het broedsucces is er over het algemeen laag. Een flinke portie loofhout doet de kansen op broedsucces ook hier goed (COWIE & HINSLEY 1987).

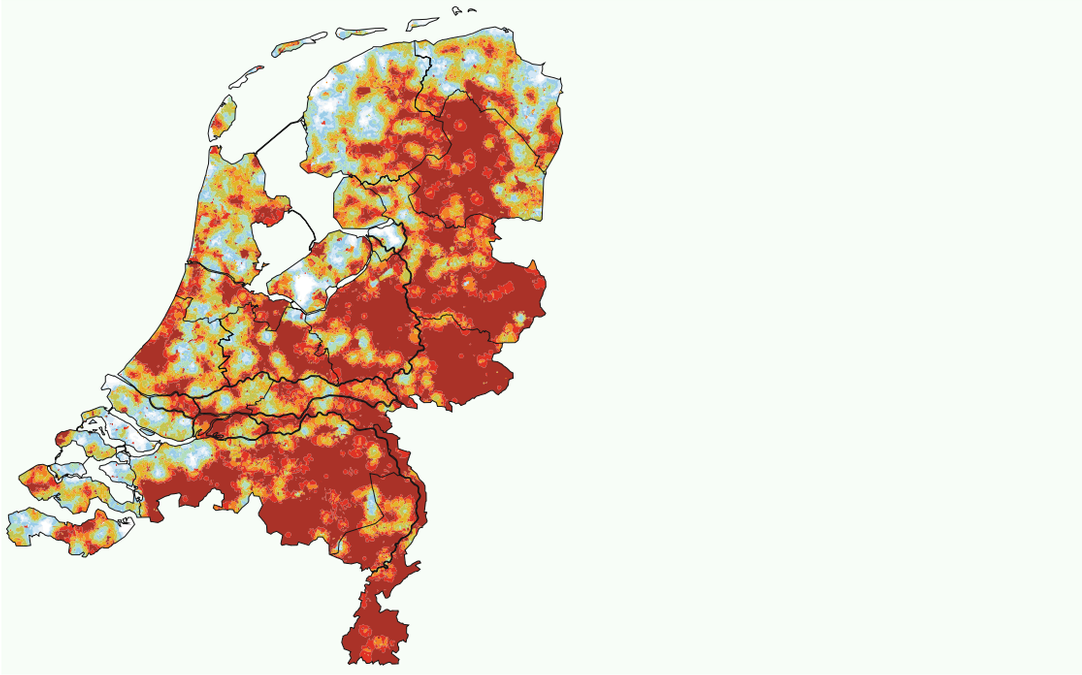
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1592 (95%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 8 (1%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1584 (99%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +46 (+3%)
No. of squares
- verdwenen 7 *disappeared*
- verschenen 53 *new*

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

De verspreiding van de Pimpelmees heeft de afgelopen 25 jaar nauwelijks wijzigingen ondergaan, al werd Zuidelijk Flevoland begin jaren tachtig gekoloniseerd (SOVON 1987). De populatietrend over de afgelopen 30 jaar is unaniem positief in loofbos, duinen en agrarisch gebied, al varieert de mate van toename per habitat. In naaldbos valt geen duidelijke toename te bespeuren. Vaak is het aantal broedparen hier afhankelijk van de beschikbaarheid van nestkasten. Zo nam het aantal broedparen in een voornamelijk uit zwarte dennen bestaand bos bij Westenschouwen met een kwart af na verwaarlozing van de in het bos aanwezige nestkasten. De nog aanwezige Pimpelmezen broedden bijna zonder uitzondering in het bescheiden (18%) loofhoutgedeelte (VERGEER 1998). De afgelopen decennia heeft de Pimpelmees ongetwijfeld geprofiteerd van de toegenomen oppervlakte en leeftijd van het bos in ons land. Bij de langdurig onderzochte populatie op Vlieland steeg niet alleen het aantal broedparen (1 paar in 1957, 27 in 1980, 42 in 2001; J. VISSER, NIOO-CTO, PERS. MED.), maar ook, zij het slechts langzaam, het broedsucces (VAN BALEN & POTTING 1990). In de loop van de jaren tachtig werd echter duidelijk dat er iets mis was met het broedsucces van de Pimpelmees en andere mezen in bossen op de zandgronden. De oorzaak bleek gelegen in een tekort aan voor het produceren van goede eieren onmisbaar calcium, dat de mezenvrouwtjes vooral via het nuttigen van huisjesslakken binnen krijgen. Als gevolg van 'zure regen' zijn deze slakken op zandgronden sterk in aantal afgenomen. Pimpelmezen zijn hiervoor extra gevoelig omdat ze als echte boomfoerageerders nauwelijks de kans krijgen om bodembewonende alternatieve calciumbronnen als pissebedden en duizendpoten te vergaren (GRAVELAND 1992). Een andere structurele verandering is de vervroeging van de eerste eilegdatum met maar liefst elf dagen die over de relatief korte periode 1986-2000 werd gemeten. Deze vervroeging, een aanpassing aan de gemiddeld wat gestegen voorjaarstemperatuur (MAJOOR ET AL. 2002), kan de broedprestaties onder druk zetten. Het ziet er dus naar uit dat Pimpelmezen in de nabije toekomst niet alleen meer gereguleerd zullen worden door sinds jaar en dag bekende factoren als de strengheid van de winter (WOUTERS 2000), maar ook nieuwe beslommeringen zullen moeten overwinnen.

AANTALLEN

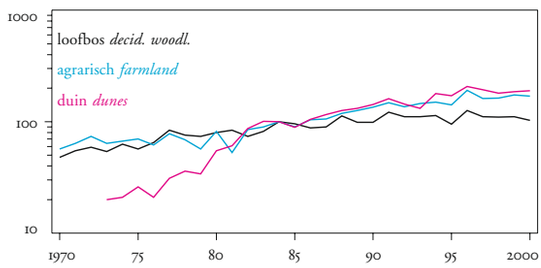
De schatting, gebaseerd op atlas- en BMP-gegevens, komt uit op 310.000 paren. Rijk loofbos is sterk vertegenwoordigd in de steekproef. Daarom wordt een marge van 275.000-325.000 paren aangehouden. In 1979-85 werd het aantal paren op 125.000-200.000 geschat.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Except for some coastal areas, widely distributed and especially abundant in wooded areas in the east, southeast and centre of the country. Prefers old deciduous forests (although not detectable in the atlas data). In the lowlands, urban areas (especially when nestboxes are well available), the inner dunes and semi-open farmland are densely populated. Since the 1970s, the species expanded its range in reclaimed areas like Zuidelijk Flevoland, and showed an upward trend elsewhere, benefiting e.g. from the maturation of forests. Population size is difficult to assess, but comprises probably 275,000-325,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Stichting Saxifraga

SAXIFRAGA foundation
Bredaseweg 335
5037 LC Tilburg
The Netherlands
Tel.: 31-13-677862
Giro: 3433204

Koolmees

Parus major

De Koolmees is de meest verspreide *Parus*-soort in Europa, waar hij vrijwel nergens ontbreekt. Als echte holenbroeder wordt zijn voorkomen in hoge mate gedicteerd door de aanwezigheid van geschikte nestholen, naast uiteraard voedsel. Koolmezen broeden in reeds bestaande holen in bomen, stobben, palen en in nestkasten. De laatste eigenschap zorgt ervoor dat de soort al meer dan een eeuw lang een bijzonder gewaardeerd studieobject voor wetenschappers is. Het menu tijdens de broedtijd bestaat uit een breed spectrum van larven en poppen van insecten. Het voedsel voor de jongen omvat vooral rupsen en spinnen. In de winter vormen zaden de belangrijkste voedselbron, zodanig zelfs dat de beschikbaarheid van beukennootjes deels de sterfte bepaalt die in de winter optreedt. De combinatie van een strenge winter met een slechte beukennotenmast kan de populatie zwaar treffen. De opgelopen verliezen worden echter binnen enkele jaren weer ingelopen.

VOORKOMEN

Een atlasblok moet welhaast boomloos zijn wil er geen Koolmees broeden. De verspreidingskaart toont daarom alleen enkele hiaten in het Waddengebied, zoals Griend, de Vliehors (Vlieland), de Boschplaat (Terschelling) en Rottumeroog en -plaat. Op het vasteland ontbreekt de soort eigenlijk nergens.

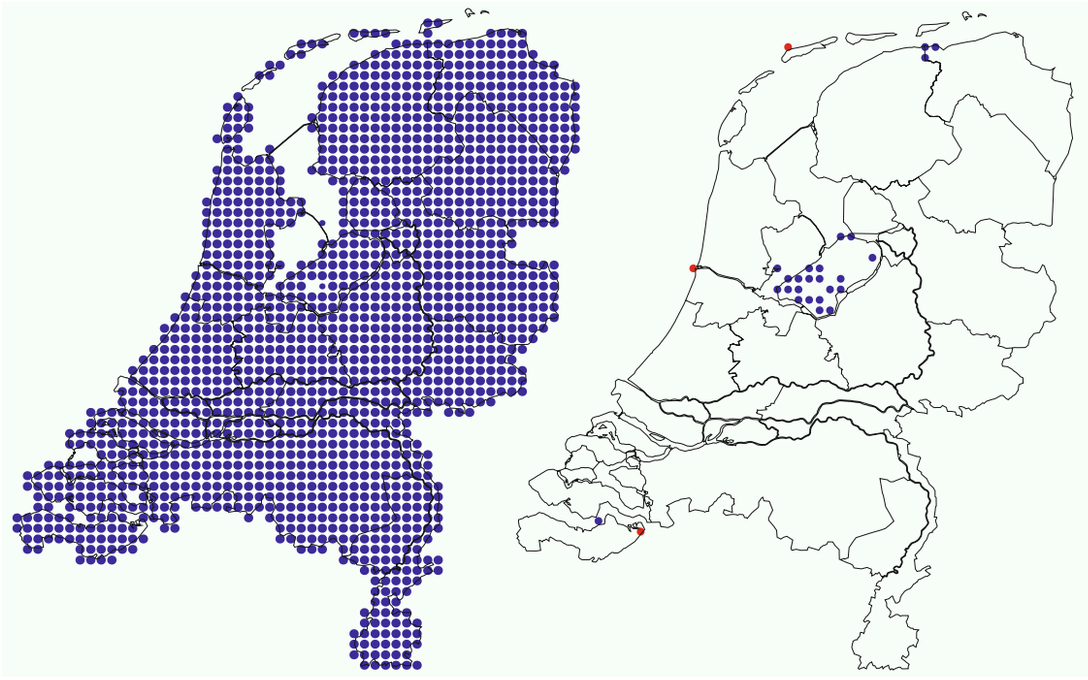
Koolmezen mogen dan in geheel Nederland voorkomen, er zijn wel degelijk regionale verschillen in de dichtheid. De laagste dichtheden zijn gevonden in de open zeekleigebieden van Groningen, Friesland, Flevoland en het Deltagebied en in de open weidegebieden. De hoogste dichtheden worden bereikt in zwaar beboste gebieden, met een voorkeur voor loofbossen. Op de Veluwe zijn de dichtheden in oude loofbossen (zomereik met ruwe berk) ruim tweemaal zo hoog als in oude naaldbossen (grove den met douglas) (27 resp. 11 paren per 10 ha; LENSINK 1993). Naaldbossen zijn, ook wanneer er voldoende nestkasten hangen, minder geschikt vanwege het geringe voedselaanbod. Een bijkomend probleem voor de Koolmees is, dat er in de naaldbossen op de hoge zandgronden weinig slakkenhuisjes beschikbaar zijn. Deze zijn van belang als alternatieve bron van kalkinname, nu de vogels door verzuring van het milieu te weinig kalk op andere wijze kunnen opnemen. Kalkgebrek leidt tot problemen bij de vorming van eischalen, waardoor het broedsucces in bossen op arme zandgronden significant afneemt (GRAVELAND 1995).

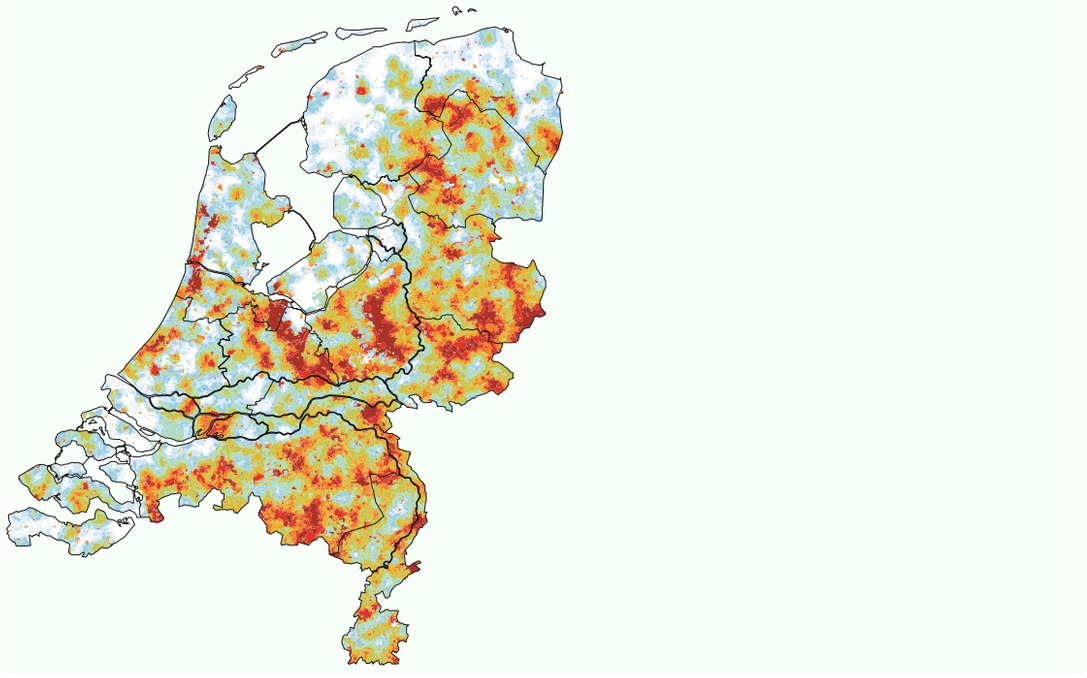
VERANDERINGEN

Eind jaren zeventig of begin jaren tachtig zijn Zuidelijk Flevoland en het Lauwersmeer aan het verspreidingsgebied toegevoegd. Dit zijn meteen de enige veranderingen in verspreiding in de afgelopen kwart eeuw.
Opvallender zijn de aantalsveranderingen in dezelfde periode. Kortstondige pieken en dalen hangen vaak samen met de beschikbaarheid van beukennootjes en de strengheid van de winter in het voorafgaande jaar (VAN BALEN 1980). Op de lange termijn gezien laat de Koolmees echter in alle landschapstypen een licht stijgende lijn zien, net als in Groot-Brittannië overigens (BAILLIE ET AL. 2001). In loofbos zou de populatie vanaf begin jaren zeventig met 50% zijn toegenomen terwijl hij in agrarisch gebied zelfs verdubbelde (Groot-Brittannië 27% resp. 61%). In marginalere gebieden of habitats is de toename zelfs nog groter. Zo nam op Vlie-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1611 (96%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  2 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1609 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +22 (+1%)
No. of squares
- verdwenen 3
  disappeared
- verschenen 25
  new

◀◀
Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

land het aantal eerste legsels toe van 38 in 1970 tot 103 in 1977 en 136 in 2000 (J. VISSER, NIOO-CTO, PERS. MED.). De algehele toename in Nederland kan worden verklaard doordat het bos ouder en structuurrijker is geworden, terwijl het aandeel loofhout is gestegen. Voorts zijn voorheen ongeschikte open gebieden gekoloniseerd na de aanleg van wegbeplanting en recreatiegebieden. De opmars in bebouwd gebied werd bevorderd door het op grote schaal ophangen van nestkasten. Eind jaren negentig lijkt de groei in alle habitats voorbij te zijn en is een periode van stabilisatie ingetreden.

Toch is de toekomst niet uitsluitend rooskleurig voor de Koolmees. De datum waarop het eerste ei wordt gelegd, blijkt sinds 1986 met negen dagen te zijn vervroegd. Klimaatverandering, met gestegen voorjaarstemperaturen, zou hiervan de oorzaak zijn. Deze hypothese wordt ondersteund door het feit dat de gemiddelde legdatum sterk correleert met de voorjaarstemperatuur (MAJOOR ET AL. 2002). Hoe warmer het voorjaar, hoe eerder de eerste eieren worden gelegd, net als voor de Bonte Vliegenvanger is aangetoond (BOTH & VISSER 2001). Het is nog de vraag in welke mate de rigoureuze vervroeging van de broedcyclus op den duur een succesvolle aanpassing aan veranderde omstandigheden zal blijken te zijn. Dat er overigens regionale verschillen bestaan tussen populaties, blijkt uit het gegeven dat de eerste eilegdatum in drie onderzoeksterreinen op de Veluwe niet is vervroegd (NIOO-CTO ONGEPUBL.).

AANTALLEN

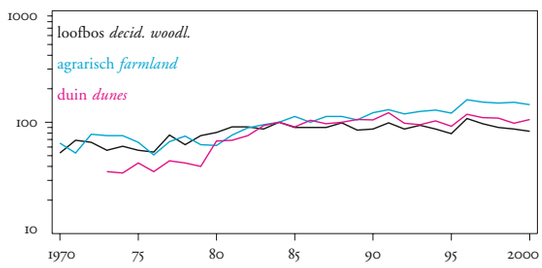
Uitgaande van een uit BMP en atlas geëxtrapoleerd getal van bijna 550.000 paren, is een populatie van 500.000-600.000 paren aannemelijk. In 1979-85 werd de broedpopulatie geschat op 250.000-500.000 paren.

Dirk Zoetebier

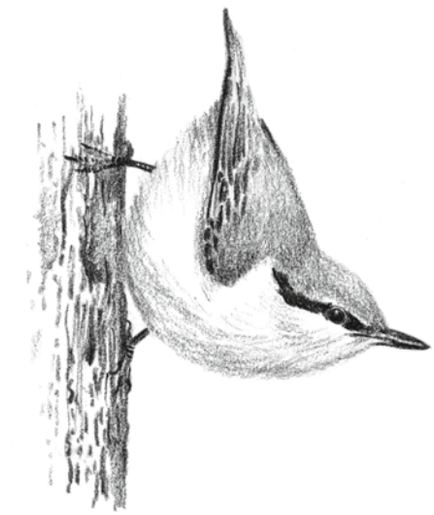
SUMMARY

Common, except for some very open coastal habitats. Highest densities in extensively afforested areas, with a preference for deciduous woodland. Often benefits from nest boxes, especially in urban areas. Apart from the colonisation of newly reclaimed areas (Zuidelijk Flevoland, Lauwersmeer), hardly any changes in distribution occurred since the 1970s. A long-term increase was recorded in all habitats, interrupted only by severe winters and periods of food-shortage. Recently, the increase has levelled off, and breeding has experienced an earlier onset of laying (due to increased spring temperatures), which might cause wrong timing with respect to the availability of food resources during the nestling stage. About 500,000-600,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO-KNAW)

Boomklever

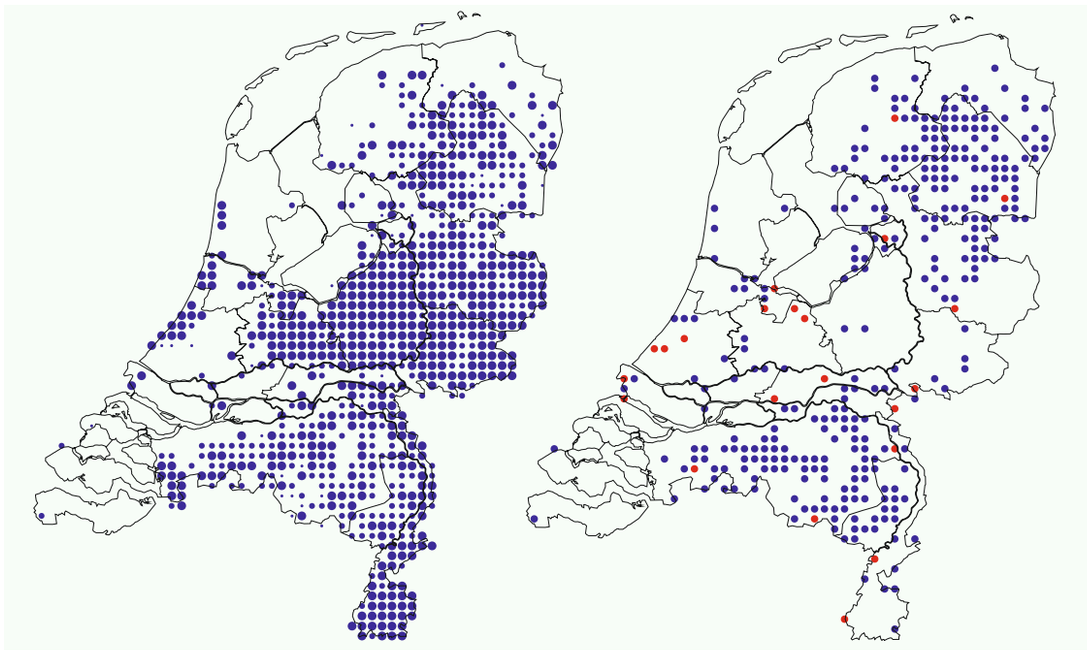
Sitta europaea

De Boomklever broedt in vrijwel geheel Europa. Volwassen vogels zijn onvervalste standvogels; jonge vogels maken na het uitvliegen soms wat omzwervingen. Boomklevers zijn verknocht aan bos of parkachtige landschappen met veel oude, dikke loofbomen. Meestal wordt in oude spechtenholen genesteld; wanneer de ingang te groot is wordt deze met modder op maat gemetseld. Het voedsel omvat in voorjaar en zomer hoofdzakelijk insecten, speciaal larven en poppen, en in najaar en winter zaden, vooral beukennoten.

VOORKOMEN

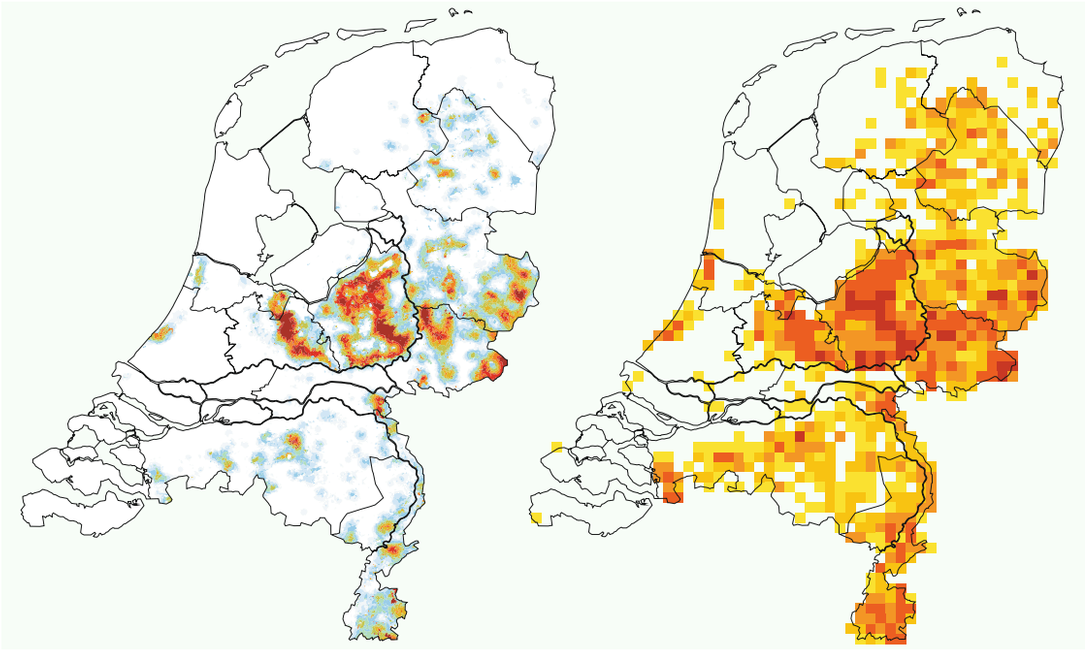
In het vroege voorjaar gedragen beide geslachten zich opvallend en is het uitbundige joelen over grote afstand hoorbaar. Het kaartbeeld zal daarom volledig zijn, al zijn geïsoleerde paren zwijgzamer en mogelijk in een enkel atlasblok gemist. De verspreidingskaart overlapt met de bosrijke regio's op de zandige of leemhoudende bodems van vooral Midden- en Oost-Nederland. Langs de kust komen Boomklevers voor in de binnenduinrand tussen Bergen (NH) en 's-Gravenhage, op Voorne en Walcheren. Vestigingen op kleibodems zijn schaars, met uitzondering van sommige bossen in de Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland en het rivierengebied. In de polders broeden Boomklevers overwegend in populierenbos met haagbeuk en es (BIJLSMA ET AL. 2001). In het (beneden)rivierengebied wordt lokaal gebroed in oude wilgenbossen (Biesbosch), populieropstanden (Bommelerwaard) en landgoederen (Land van Maas en Waal). Opmerkelijk is het waarschijnlijke, zeer geïsoleerde broedgeval te Grootebroek bij Enkhuizen, in oude fruitbomen (A. ROOBEEK PERS. MED.).

Hoge dichtheden van meer dan 10 paren per 100 ha bos vinden we vooral in bos op stuwwallen en in oude landgoedbossen op leemhoudende zandbodems of leem. De Veluwe is het grootste bolwerk, met uitzondering van het centrale deel waar loofbos op de schrale bodems slecht gedijt. Op de noordelijke Veluwe herbergen met name Speulder- en Sprielderbos, Vierhouterbos en het Kroondomein een hoge dichtheid. Hier vinden we 'malebossen', sinds de Middeleeuwen beschermde bossen van beuk en wintereik, waar door de eeuwen heen kromme bomen gespaard bleven. Op de zuidelijke Veluwe zijn Boomklevers vooral talrijk in oude beukenbossen op de lössleem, zoals op Veluwezoom. Ook veel andere stuwwallen (Oldenzaalse en Ootmarsumse Stuwwal, Utrechtse Heuvelrug, Rijk van Nijmegen) behoren tot de topgebieden. Landgoederen met hoge dichtheden treffen we in Midden- en Oost-Nederland vooral aan in Het Gooi ('s-Gravelandse buitenplaatsen), langs de Utrechtse Heuvelrug, in de Achterhoek (rond Gorssel en Winterswijk) en in Twente (rond Delden). Deze landgoedbossen, met naast beuken ook eiken en kastanjes, herbergen veelal dichtheden van meer dan 25 paren per 100 ha. Het voedselaanbod is hier vermoedelijk gevarieerder (o.a. rupsenplagen van wintervlinder en eikenbladroller) dan in homogene beukenbossen (NILSSON 1976, DE VRIES 1985). De dichtheden in de binnenduinrand kunnen zich plaatselijk meten met de kerngebieden in Midden- en Oost-Nederland. Boomklevers zijn hier talrijk in landgoedbossen en villawijken bij Bloemendaal-Aerdenhout en 's-Gravenhage-Wassenaar. Op de noordelijke en zuidelijke zandgronden zijn Boomklevers slechts lokaal talrijk, mogelijk mede vanwege het geringe aandeel oude beuken. In het noorden

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 808 (48%)
No. of squares
- mogelijk 32 (4%)
  possible
- waarschijnlijk 261 (32%)
  probable
- zeker 515 (64%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +290 (+61%)
No. of squares
- verdwenen 22
  disappeared
- verschenen 312
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (31%)
- 4 - 10 (27%)
- 11 - 25 (21%)
- 26 - 100 (16%)
- 101 - 500 (4%)
- > 500

vinden we de beste gebieden rond Bakkeveen (FR), Diever, Dwingeloo en Sleenerzand (DR). In Noord-Brabant zijn Boomklevers talrijk op de Brabantse Wal bij Bergen op Zoom, rond Breda (Liesbos, Mastbos, Hondsdonk) en Vught, in Limburg in de hellingbossen en beekbegeleidende bossen.

VERANDERINGEN

De Boomklever heeft zich in de afgelopen kwart eeuw sterk uitgebreid in Noordoost-Nederland en in Noord-Brabant met aangrenzende delen van Limburg. In de jaren tachtig doken ook de eerste paren in de Noordoostpolder en in Oostelijk Flevoland op.
De gebiedsuitbreiding werd voorafgegaan door een populatiegroei in de oude kerngebieden. Inmiddels is de meeste groei eruit; toename in de nieuw gekoloniseerde gebieden wordt teniet gedaan door lichte lokale afname in kerngebieden zoals op Veluwezoom (R.L. VOGEL ONGEPUBL.). De populatiegroei en areaalexpansie zijn het gevolg van uitbreiding van broedhabitat door toegenomen oppervlakte, ouderdom en variatie van het bos. Ook geschikte maar voorheen geïsoleerde bossen kwamen nu binnen handbereik. Boomklevers hebben vanwege hun honkvastheid immers moeite om ongeschikte habitat te overbruggen; de dispersieafstanden bedragen gewoonlijk slechts enkele kilometers (VAN LANGEVELDE 1999). Dit kan ook de nog steeds fragmentarische verspreiding in het oosten van Friesland verklaren. De areaaluitbreiding is aan Zeeland voorbijgegaan. In zuidoostelijk Zeeuws-Vlaanderen zijn zelfs geen Boomklevers gevonden, hoewel ze er tot in de jaren negentig bijna jaarlijks broedden (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). De opmars in Noordwest-Vlaanderen vordert na kolonisatie in 1985 (VLAAMSE AVIFAUNA COMMISSIE 1989) langzaam, al broedt de soort wel bij Brugge (H. CASTELIJNS PERS. MED.). Voorts blijkt de Westerschelde een vooralsnog onoverkomelijke barrière voor noordwaartse uitbreiding.
Tijdens vorstperioden in combinatie met een slechte beukennotenoogst kan flinke wintersterfte optreden, vooral in geïsoleerde bosfragmenten (MATTHYSEN 1998). Ook in gebieden met monocultures van beuk kan de populatie scherp afnemen (DE VRIES 1985, R.L. VOGEL ONGEPUBL.). De verspreiding kan hierdoor tijdelijk wat inkrimpen. De atlasperiode was wat dat betreft gunstig voor Boomklevers, want de voorafgaande winters waren zacht en de beukenopbrengst in 1998 (en 2000) gunstig.

AANTALLEN

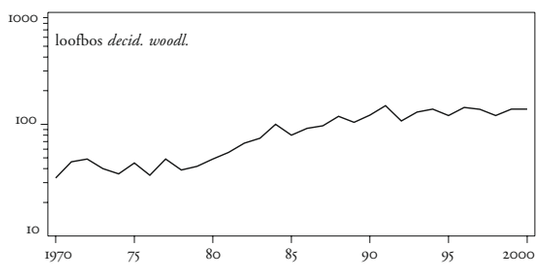
De Nederlandse broedpopulatie wordt, uitgaande van de schattingen per atlasblok (bijna 18.000 paren) getaxeerd op 16.000-20.000 paren, beduidend meer dan de raming van 5000-6000 paren voor de eerste atlasperiode in 1973-77.

Rob L. Vogel

SUMMARY

Breeding is mainly confined to the old deciduous forests of the east and centre of the country and the inner dunes. The distribution in the northeast and south has expanded remarkably since the 1970s, due to maturation of woodland, but densities here are generally inferior to those in the core areas. The reclaimed polders Noordoostpolder and Oostelijk Flevoland became colonised in the 1980s. The population in 1998-2000 is estimated at 16,000-20,000 bp (5000-6000 in 1973-77).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Ekko Smith

Taigaboomkruiper

Certhia familiaris

In Nederland onderscheiden we twee ondersoorten van de Taigaboomkruiper. De ondersoort *familiaris* broedt in Noord- en Oost-Europa en is in ons land een vrijwel jaarlijkse doch zeldzame wintergast tussen september en maart (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De ondersoort *macrodactyla*, ook wel aangeduid als Kortsnavelboomkruiper, broedt en overwintert in continentaal West-Europa. Zijn verspreidingsgebied, waartoe tegenwoordig ook Nederland behoort, bevindt zich ten zuid(west)en van dat van de noordelijke ondersoort. De Taigaboomkruiper kent in grote delen van Midden- en West-Europa een overlap in verspreidingsgebied met de Boomkruiper, hoewel de Taigaboomkruiper algemener is in bergachtige regio's. De soort broedt in holten en spleten in bomen, waar in april-juli doorgaans twee legsels worden voortgebracht.

VOORKOMEN

De Taigaboomkruiper is in slechts 14 atlasblokken vastgesteld, waarbij de broedstatus in twee blokken vaag bleef. De verspreiding is in hoofdzaak beperkt tot het uiterste zuiden van Limburg (ten zuiden van de lijn Maastricht-Valkenburg-Heerlen), met kleine vestigingen rondom Venlo in Noord-Limburg en in het grensgebied van Drenthe en Groningen. Het beeld voor Limburg is waarschijnlijk behoorlijk volledig, mede dankzij specifieke aandacht voor deze soort. In andere delen van Nederland zou de soort in geschikte habitats her of der gemist kunnen zijn, hoewel het dan waarschijnlijk om solitaire gevallen gaat.

De drie deelpopulaties in Nederland vormen vermoedelijk allen uitlopers van het verspreidingsgebied in Duitsland. De soort heeft bij ons een voorkeur voor structuurrijke, middeloude tot oude loofbossen (vooral eiken-berkenbos) met veel dood hout. In Zuid-Limburg bevindt de kern van het voorkomen zich in Boswachterij Vaals. De meeste andere paren zijn gevestigd in de directe omgeving hiervan, vooral in de helling- en plateaubossen op de flanken van Geul- en Gulpdal, met name ten zuiden en ten oosten van Gulpen (Onderste en Bovenste Bos, Kruisbos, Wagelerbos, Schweibergerbos) en bij Valkenburg (Sint-Jansbos). Een voorpost bevindt zich in het Maasdal ten zuiden van Maastricht (Savelsbos). De soort vertoont een fraai patroon van afnemende dichtheid met toenemende afstand tot het oostelijk gelegen brongebied: het Aachenerwald en omgeving in Duitsland. De gemiddelde dichtheid in 1993-97 beliep 0,8 territoria per 10 ha bos, met in de meest optimale habitats, zoals oud eiken-berkenbos en eiken-beukenbos, waarden van 1,2-2,5 per 10 ha (SCHEPERS 1998). In deze gebieden overlapt de voorkeurshabitat met die van de Middelste Bonte Specht.

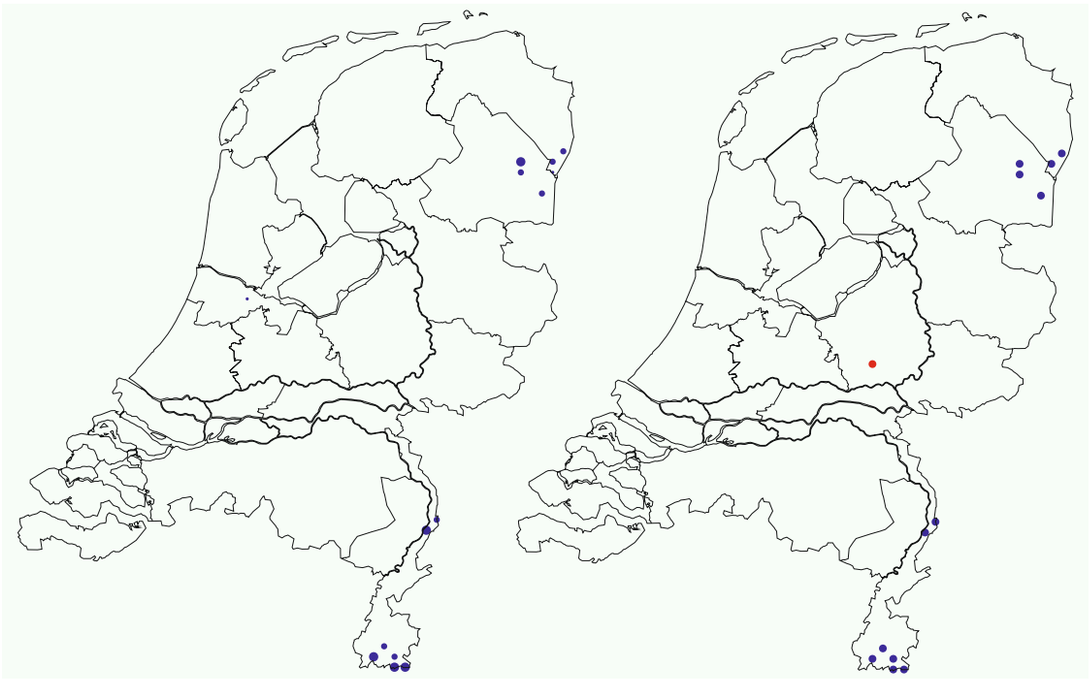
In Noord-Limburg werd de Taigaboomkruiper voor het eerst aangetroffen in 1998 in het Zwartwater bij Venlo. In 1999 was dit weer het geval (in beide gevallen zangwaarnemingen), maar nu werden ook territoria gevonden bij de Holtmühle, Tegelen. Hier werden een jaar later twee territoria vastgesteld en werd broeden bevestigd door een nestvondst. In 2001 werden alleen bij de Holtmühle (drie) territoria ontdekt (PROVINCIE LIMBURG ONGEPUBL.). Het meest onverwacht is aanwezigheid van minimaal vijf territoria in Noordoost-Nederland, waar de soort vanaf 1997 jaarlijks is aangetroffen. Territoria zijn hier vastgesteld in de Boswachterij Exloo, de Sellingerbossen/Ruiterdennen bij Ter Borg, het Oosterbos bij Emmen en de bossen bij Ter Apel. Het is

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 14 (1%)
No. of squares
- mogelijk 2 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 7 (50%)
  probable
- zeker 5 (36%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +11 (+1100%)
No. of squares
- verdwenen 1
  disappeared
- verschenen 12
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (75%)
- 4 - 10
- 11 - 25 (17%)
- 26 - 100 (8%)
- 101 - 500
- > 500

in lang niet alle gevallen zeker of er ook gebroed werd. Net als in Limburg werden de meeste territoria in structuurrijk loofbos vastgesteld (hier voornamelijk eik), maar wordt bijmenging van naaldhoutsoorten niet geschuwd. Volgens de waarnemers gaat het eveneens om de ondersoort *macrodactyla*. In het aangrenzende Duitse achterland kwam de soort in de jaren tachtig op 70 km van deze broedplaatsen voor (HECKENROTH & LASKE 1997). Momenteel lijkt hij zich vanuit het dal van de Eems in westelijke richting uit te breiden (N. DE VRIES PERS. MED.).

VERANDERINGEN

In de vorige atlasperiode waren er slechts twee meldingen van eenmalig zingende vogels (Nijmegen en Liemers), naast een verder ongedocumenteerd gebleven broedgeval op de Veluwe dat mogelijk de noordelijke ondersoort zou betreffen. Het eerste zekere en goed gedocumenteerde broedgeval van *macrodactyla* werd in 1993 vastgesteld in het Preusbos bij Vaals; bij nader onderzoek in de nabije omgeving werden dat jaar nog 16 territoria vastgesteld (SCHEPERS 1994). Dit bevestigde het vanaf begin jaren tachtig steeds hardnekkiger vermoeden dat de soort in Zuidoost-Limburg broedvogel was (GANZEVLES ET AL. 1985). In de periode 1993-97 vond een toename plaats, waarbij in 1997 54 territoria werden vastgesteld bij gebiedsdekkend onderzoek in alle Zuid-Limburgse bossen (ELLENBROEK & VAN NOORDEN 1997). In de atlasperiode maakten de aantallen vermoedelijk hooguit een lichte toename door. Anderzijds lijkt er nog voldoende nieuw geschikte habitat voorhanden voor een verdere expansie over Zuid-Limburg. De vestiging in Noord-Limburg en oostelijk Drenthe/Groningen dateert van de tweede helft van de jaren negentig, al kan ook hier niet worden uitgesloten dat de soort eerder over het hoofd is gezien.
De indruk bestaat dat het kolonisatieproces zich langzaam maar zeker vanuit het bestaande broedareaal in Duitsland in westelijke richting voltrekt. Daarbij weet de soort zich klaarblijkelijk te vestigen op relatief geïsoleerde, maar geschikte habitatplekken. Vermoedelijk profiteert de soort van veranderingen in het bosbeheer, waarbij extensivering, omvorming tot meer natuurlijk loofbos en toename van dood hout in het voordeel van deze stamfoerageerder zijn.

AANTALLEN

De Nederlandse broedpopulatie omvatte in de atlasjaren 1998-2000 naar schatting 75-100 paren, waarvan driekwart of meer in Zuid-Limburg.

Frans Schepers

SUMMARY

Breeding of the subspecies *C. f. macrodactyla* was first confirmed in 1993 in the extreme southeast of the country (Zuid-Limburg), although numbers involved suggest that breeding had been overlooked for some time. During a special census in 1997, 54 territories were recorded here, with highest densities in old deciduous woodland near the German border. The records elsewhere in the country, dating back to the mid-1990s, refer to much smaller numbers in comparable habitat. The population is estimated at 75-100 bp in 1998-2000 (at least 75% of which in Limburg).

Boomkruiper

Certhia brachydactyla

Het voorkomen van de Boomkruiper beperkt zich tot Europa, Noord-Afrika en Turkije. De soort ontbreekt echter op de Britse Eilanden en in Fenno-Scandinavië. Het verspreidingsgebied is daarmee wat kleiner dan dat van de nauwverwante Taigaboomkruiper. De laatste decennia heeft enige areaaluitbreiding plaatsgevonden in Denemarken en Polen. Momenteel is de zuidpunt van Zweden bereikt, terwijl ook het aantal waarnemingen in Zuidoost-Engeland toeneemt. De Boomkruiper broedt in holen, maar is daarin weinig kieskeurig - deels daartoe gedwongen door concurrentie met andere holenbroeders. De nesten worden gebouwd achter loszittende stukken schors, tussen klimop, in spleten van bouwwerken en verwaarloosde nestkasten. De soort broedt van februari tot in juni; onder gunstige omstandigheden produceert een deel van de populatie een tweede broedsel. Het voedsel bestaat uit insecten(larven), poppen en spinnen. Deze worden op de stam en dikkere zijtakken gezocht en met de pincetachtige snavel uit de bast gepeuterd. De soort is in het merendeel van zijn verspreidingsgebied standvogel.

VOORKOMEN

De Boomkruiper is in 85% van de atlasblokken vastgesteld en komt tegenwoordig in vrijwel heel Nederland voor. In bosrijke gebieden, zoals op de oostelijke en zuidelijke zandgronden en in het Zuid-Limburgse Heuvelland, zijn nagenoeg alle blokken bezet. In de laaggelegen delen van Nederland zijn her en der leemtes in het verspreidingsbeeld te zien, zoals in de zeer open kustgebieden van Groningen en Friesland en in het Deltagebied. Ook de Waddeneilanden zijn slechts mager bezet, terwijl Boomkruipers in het binnenland plaatselijk ontbreken in de open delen van Noord- en Zuid-Holland en Flevoland.

De relatieve dichtheidskaart toont een gedetailleerder beeld. De hoogste dichtheden zijn te vinden in de bos- en boomrijke gebieden op de hogere zandgronden, in enkele verstedelijkte regio's (parken en tuinen), her en der langs de binnenduinrand en in de momenteel steeds meer verboste Biesbosch. De voorkeur voor oudere loofbossen komt op de kaart, vanwege de talrijkheid in alle bosrijke streken, maar gedeeltelijk naar voren. Oudere bomen hebben vaak een grotere stamomtrek en een meer reliëfrijke bast dan jonge bomen, en daarmee een groter voedselaanbod. De Boomkruiper prefereert daarom oudere eiken- en eikenbeukenbossen (GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1993). Tevens is de soort meer een loofhoutspecialist dan de Taigaboomkruiper (SCHNEBEL 1972). Geringe tot zeer geringe dichtheden komen voor op de Waddeneilanden en over grote delen van Laag-Nederland. In Oostelijk en Zuidelijk Flevoland zijn de bossen bezet maar ontbreekt de soort in het meest open agrarische landschap. Het voorkomen buiten de broedtijd is vrijwel identiek aan dat in de broedtijd (SOVON 1987), al lijken marginale gebieden, zoals delen van Noord-Groningen, in de winter soms verlaten te worden (VAN DEN BRINK ET AL. 1992).

VERANDERINGEN

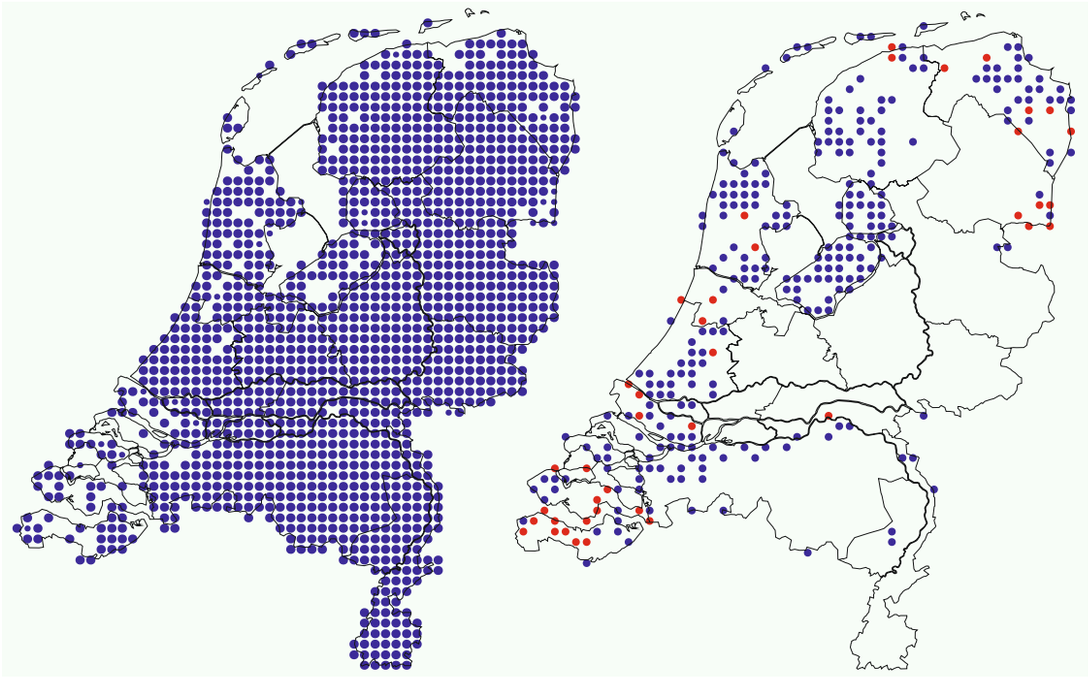
Vergeleken met de jaren zeventig is het verspreidingsareaal van de Boomkruiper met 20% verruimd. Deze uitbreiding vond vooral plaats in de lage, open delen van ons land. Ook op de Waddeneilanden, in Oost-Groningen, Zuidwest-Friesland, Flevoland, Noord- en Zuid-Holland en Zeeland zijn nu volop Boomkruipers te zien en te horen. Overigens zijn het diezelfde open gebieden waar de weinige blokken liggen waar de soort in vergelijking met de jaren zeventig

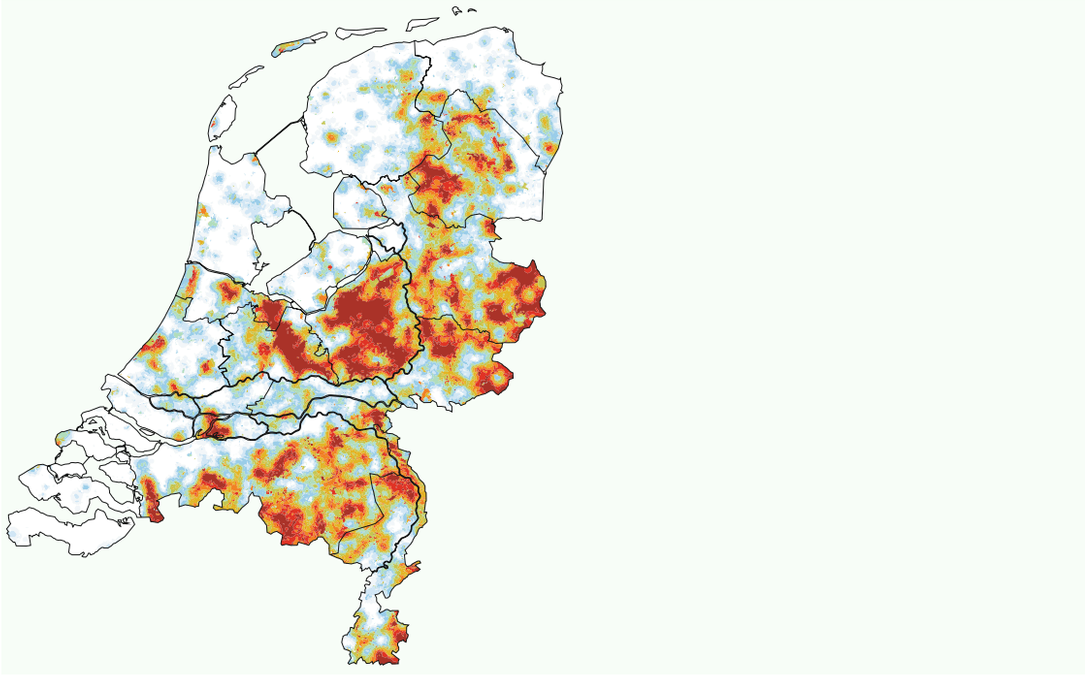
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1417 (85%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  25 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1392 (98%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +224 (+20%)
No. of squares
- verdwenen 40
  disappeared
- verschenen 264
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

niet meer is vastgesteld, met mogelijk enige concentratie in Zeeuws-Vlaanderen.
Tegelijkertijd met deze areaaluitbreiding zijn ook de aantallen toegenomen. In de voorkeurshabitat, loofbos, is de index tussen begin jaren zeventig en begin jaren negentig verdubbeld, waarna de situatie min of meer stabiliseerde. Duinen en agrarisch gebied laten vanaf het begin van de jaren tachtig hetzelfde beeld zien. Ook de winteraantallen vertonen een stijging (BOELE ET AL. 1998). In de open gebieden van Nederland valt de uitbreiding samen met een toename van het aantal oudere bomen, zowel in de vorm van bos(jes) als van wegbeplanting(en). De toename van de Boomkruiper hier vindt een parallel in die van de Grote Bonte Specht. Echter, ook in de vanouds bekende bosrijke bolwerken namen de aantallen sterk toe. Zo verdubbelden ze in Drenthe tussen 1984 en 1994 (VAN DEN BRINK ET AL. 1996) en verdrievoudigden ze tussen 1963 en 1998 op het landgoed Oud-Amelisweerd bij Utrecht (VAN SCHARENBURG & DE BRUIJN 1998). Naast allerlei andere, onbekende redenen zal het ouder worden van de reeds aanwezige bossen - en de daarmee gepaard gaande toename van voedselaanbod en nestgelegenheid - ongetwijfeld een rol spelen. Een verdere populatie-expansie naar de minder dichtbevolkte gebieden in Laag-Nederland is zeker niet uit te sluiten.
De aantalsontwikkeling gaat gepaard met fluctuaties. Opvallend zijn de lagere aantallen na strenge winters, vooral in agrarisch gebied. Een kleine vogel als de Boomkruiper (9 gram) verliest bij lage temperaturen relatief veel warmte en moet dan vrijwel de gehele dag foerageren. Het is dan ook niet voor niets dat onder koude omstandigheden gezamenlijk wordt geslapen om het warmteverlies zoveel mogelijk te beperken (LÖHRL 1955). Daarnaast speelt het voorkomen van ijzel en veel neerslag een rol. Beijzelde stammen maken het foerageren onmogelijk, terwijl continu natte stammen de isolatie van het verenpak verminderen, met afkoeling en sterfte als gevolg. Mogelijk spelen ook koele zomers en een daarmee samenhangende geringere jongenoverleving een rol bij de aantalsfluctuaties (PEACH ET AL. 1995, VAN SCHARENBURG & DE BRUIJN 1998). Door de relatief grote legsels (gemiddeld 5,6 eieren) en de mogelijkheid om twee broedsels per jaar groot te brengen, herstellen de aantallen zich onder normale omstandigheden weer snel.

AANTALLEN

Medio jaren zeventig werd het aantal broedparen op 30.000-50.000 geschat, begin jaren tachtig op 60.000-100.000. Gelet op het atlasmateriaal en de dichtheden in BMP-proefvlakken (uitkomend op bijna 100.000 paren) is een schatting van 80.000-120.000 paren in 1998-2000 aannemelijk.

Kees van Scharenburg

SUMMARY

Distributed over all parts of the country, with the exception of very open farmland. Clear preference for extensive woodland, especially old deciduous forests. Marked range expansion since the 1970s into the lower and generally rather open regions of the north and west of the country (reflecting new plantations), accompanied by a gradual increase in numbers elsewhere (due to maturation of woodland). Short-term population drops coincide with severe or very wet winters. The population is presently estimated at 80,000-120,000 bp.

Trend (index)

Buidelmees

Remiz pendulinus

Buidelmezen hebben zich in Europa, vanuit een oostelijke bakermat, in enkele golven westwaarts uitgebreid. Ze broeden tegenwoordig van Zuid-Zweden tot in Zuid-Spanje, met echter opvallende hiaten zoals in het grootste deel van Frankrijk. Tijdens een expansiegolf vanaf medio jaren zestig (FLADE ET AL. 1986) werd ook Nederland bereikt, waar sinds 1981 jaarlijks gebroed wordt. Onze broedvogels overwinteren hoofdzakelijk aan de Franse Atlantische kust bij de monding van de Gironde. De insectivore Buidelmees bewoont in Nederland gradiënten van rietland naar ooibos, maar ook opslag van wilg en berk langs plassen of op opspuitterreinen. Van april tot in juli gaan de vogels opeenvolgende partnerschappen aan. Broedsels worden als regel door één oudervogel grootgebracht. Het mannetje start de bouw van de nestbuidel en lokt een vrouwtje aan. Samen bouwen ze het nest af en tijdens de leg verkast het mannetje om zijn kunst elders te herhalen. Met vorderend seizoen scheept ook het vrouwtje wel 'haar' man met nest en legsel op (SCHÖNFELD 1994).

VOORKOMEN

De Buidelmees goed in kaart brengen is niet altijd gemakkelijk. In geschikte habitat kunnen gelijktijdig bezette nesten op slechts 70-200 m van elkaar hangen. Omdat ze qua broedcyclus zelden synchroon lopen en alleen in de vroege bouwfase opvallen, is de kans op ondertelling bij weinig bezoeken groot, al hangt dat af van wat men wil tellen ('territoria' of nesten). Afhankelijk van het beschikbare nestmateriaal kan de soort vroeg nestelen (lisdodde, hop, brandnetel, riet) of juist laat (pluis van wilg, populier). Dit heeft in bijvoorbeeld de Ooijpolder bij Nijmegen tot gevolg dat aanvankelijk vooral de binnendijkse moerassen bezet raken, en pas later in het seizoen de uiterwaarden. Ook de grote mobiliteit vertroebelt het verspreidingsonderzoek. De verspreidingskaart zal vermoedelijk het dichtst de situatie in 1998 benaderen, binnen de atlasperiode het beste buidelmeesjaar.

Hoewel zekere of waarschijnlijke broedvogel in bijna 140 atlasblokken (8%), is de Buidelmees in slechts enkele regio's min of meer algemeen (meer dan vier territoria per blok). In de clusters rond Zwarte Meer en Gelderse Poort komt aaneengesloten verdrogend rietland, omzoomd met wilgenstruweel, over aanzienlijke oppervlakte en/of lengte voor (Zwarte Meer meer dan 600 ha rietmoeras over 16 km lengte; Gelderse Poort lintvormig degenererend rietmoeras over 24 km aan strangoevers, alsook kleiputcomplexen). De Zwarte-Meer populatie heeft uitlopers tot in het Vollenhover- en Drontermeer. Ook eilandjes (Ketelmeer!) zijn bezet. In de derde belangrijke regio, Noordoost-Friesland, komen van de Groote Wielen tot aan de Oude Venen geschikte petgatcomplexen en kleinere meren voor. Omdat dit nergens over grote oppervlakte optimale habitat vormt, blijft de dichtheid er vrij laag. Laagveenmoeras is kennelijk niet favoriet, gelet op de opvallend lege Weerribben in Noordwest-Overijssel en de Utrechts-Hollandse Vechtplassen. De dominante boomsoort hier is zwarte els, in associatie met grauwe en geoorde wilg; de voor nestbouw geprefereerde schietwilg is er schaars. Maar schietwilgen op zich bieden nog geen garantie, zoals het spaarzame voorkomen in de Biesbosch toont. Dit gebied is mogelijk inmiddels te zeer verbost. Voor het relatief zuinige voorkomen in de Oostvaardersplassen bestaat geen sluitende verklaring.

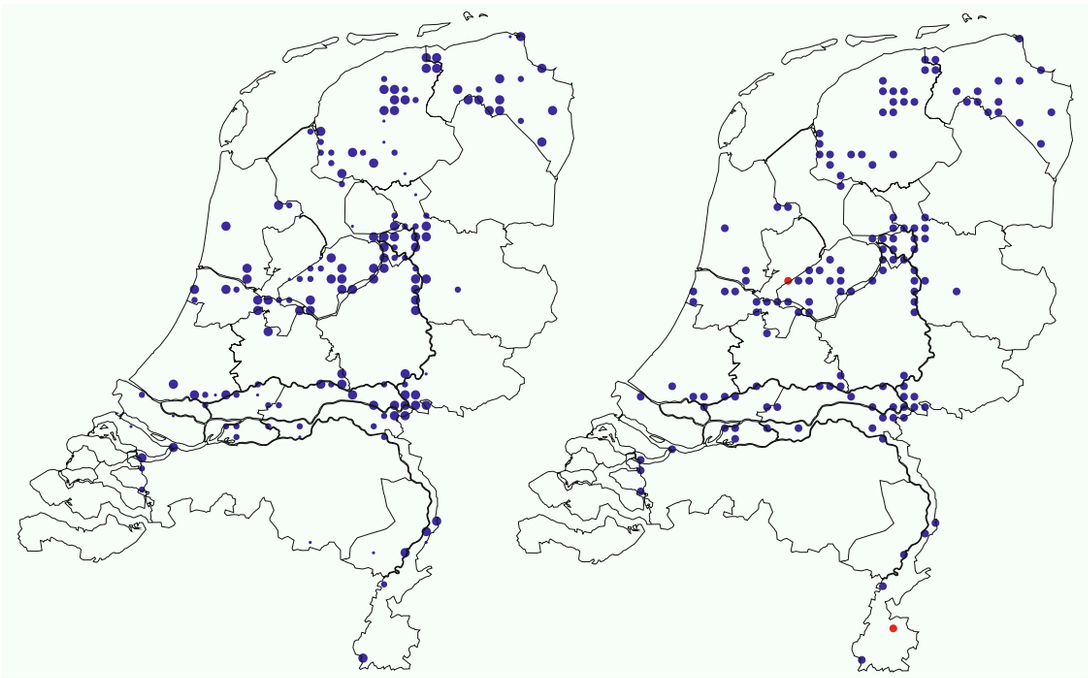
Het promiscue paargedrag van Buidelmezen komt waarschijnlijk het best tot zijn recht indien populaties van 5-15

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 156 (9%)
No. of squares
- mogelijk 18 (12%)
  possible
- waarschijnlijk 53 (34%)
  probable
- zeker 85 (54%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +134 (+4467%)
No. of squares
- verdwenen 2
  disappeared
- verschenen 136
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (78%)
- 4 - 10 (21%)
- 11 - 25 (1%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

'paren' dicht bijeen kunnen nestelen. Wanneer geschikte habitat alleen over kleine oppervlakte en sterk versnipperd voorkomt, vermindert dit waarschijnlijk de kans dat Buidelmezen - hun enorme dispersievermogen ten spijt - een gebied ontdekken. Misschien is dit de verklaring waarom het voorkomen in ogenschijnlijk geschikte habitats in het centrale en westelijke rivierengebied wat op een loterij lijkt. Hetzelfde geldt voor vele kleine moerassen op de Waddeneilanden, langs de zuidwestelijke Friese meren, in Holland, Zeeland, de Peelstreek en enkele Noord-Brabantse en Drentse beekdalen.

VERANDERINGEN

In 1973-77 broedde de soort nog niet jaarlijks in ons land. Begin jaren tachtig verscheen de Buidelmees in Friesland, Groningen, Flevoland, langs de Randmeren en incidenteel elders. Midden jaren tachtig volgde het oostelijk rivierengebied en eind jaren tachtig rukte de soort zowel bij Diemen-Amsterdam als bij Dordrecht op tot in het westen van het land (BEKHUIS ET AL. 1993). De rond 1990 verwachte grote uitbreiding in Zuid-Friesland en de Biesbosch heeft nog altijd niet plaatsgevonden en de geconstateerde leemtes in laagveenmoerassen met elzendominantie zijn nog altijd actueel. Vergeleken met de jaren tachtig hebben vooral de kerngebieden bij Groningen en in de Oostvaardersplassen aan belang ingeboet. Geïsoleerde vestigingen elders bleken vaak kortstondig, zowel langs de rivieren (Hurwenen, Engelen, Thorn) als daarbuiten (zuidelijk Peelgebied, beekdalen in Kempen en Midden-Brabant). Daarentegen zijn de uitlopers van de Flevo- en Randmeerpopulatie naar Diemen, het Westelijk Havengebied van Amsterdam (Haarlemmervaart) en het IJsseldal, nog steeds bezet.

De sterke jaareffecten die worden vastgesteld, verraden de instabiele status die een soort aan de rand van zijn broedareaal vaak heeft. Kernen kunnen van het ene op het andere jaar ontstaan en uitdoven, zonder duidelijke oorzaak (SCHEPERS 1992, SCHEPERS & VERSTRAETEN 1991). Recente ontwikkelingen duiden op een dalende trend, zoals langs de Limburgse Maas: van 11-22 territoria medio jaren negentig naar 1-4 in 1998-2000 (G. KURSTJENS PERS. MED.). Rond Groningen beleefde de Buidelmees eveneens een terugval, terwijl de aantallen rond het Ketelmeer zich in 1999-2000 duidelijk beneden het niveau van 1997-98 bevonden (S. DEUZEMAN & F. DE RODER PERS. MED.). Het Rijnstrangengebied telde in 1994-97 gemiddeld 30 territoria, in 1998-2000 resp. 21, 19 en 9 (FAUNAWERKGROEP GELDERSE POORT 2002).

AANTALLEN

Naar schatting fluctueerde het aantal territoria in 1998-2000 van 140-210, waarbij de ondergrens betrekking heeft op 2000. Onduidelijk blijft om hoeveel individuen het gaat, daarvoor is de broedbiologie te ingewikkeld en verplaatsen individuen zich teveel gedurende het lange broedseizoen. In 1997 bevond de populatie zich nog dichtbij het piekniveau dat rond 1991-93 werd geregistreerd (200-250 territoria).

Jan van Diermen & Johan Bekhuis

SUMMARY

Core areas are located in marsland in northeast Friesland, northwest Overijssel and in riverine wetlands in Gelderland. Marshes on peat soils are generally avoided or hold low densities, whereas small, isolated marshes elsewhere are usually inhabited only accidentally. Annual breeding in The Netherlands dates back to the early 1980s, when the northern half of the country was colonised. In the 1990s, marked fluctuations were assessed, e.g. 140-210 bp in 1998-2000 vs. 200-250 in 1991-93 and 1997. Recent investigations suggest that the population is experiencing a decline.

Deze soort is gesponsord door: VWG Rijk van Nijmegen e.o.

Wielewaal

Oriolus oriolus

In Nederland, gelegen aan de noordrand van het broedareaal, zijn Wielewalen aanwezig van eind april tot in september. Ze vertonen hier een voorkeur voor bossen in beek- en rivierdalen en de randen van duinen en stuwwallen. In optimale habitat, zoals beekbegeleidend loofbos en ouder populierenbos, levert territoriumkartering vaak meer dan 10 paren per 100 ha bos op. In spaarzaam bebost landschap is de dichtheid lager en houden de broedvogels er, in de periode dat ze jongen voeden, grote voedselterritoria op na. De voor tellers zo belangrijke zangactiviteit strekt zich, gebaseerd op telemetrie-onderzoek in Sleeswijk-Holstein, in aaneengesloten broekbos over een grotere oppervlakte uit (15-60 ha, met flinke onderlinge overlap) dan in geïsoleerde bosjes (2-17 ha). Echt territoriaal zijn Wielewalen alleen in een gebied van enkele hectares rond de nestplaats. Naast jubelzang en stralend gele veren beschikt de Wielewaal over een bij territoriale zangvogels unieke eigenschap: eenjarige vogels kunnen broedparen helpen bij het voeden van hun jongen. Dit fenomeen treedt vooral op in relatief open landschappen met weinig broedparen die ieder een groot activiteitsgebied hebben, maar in algemene zin ook in koude en natte zomers (BAUMANN 1999). Voedsel, hoofdzakelijk rupsen en vlinders, wordt veelal hoog in de kroonlaag gezocht.

VOORKOMEN

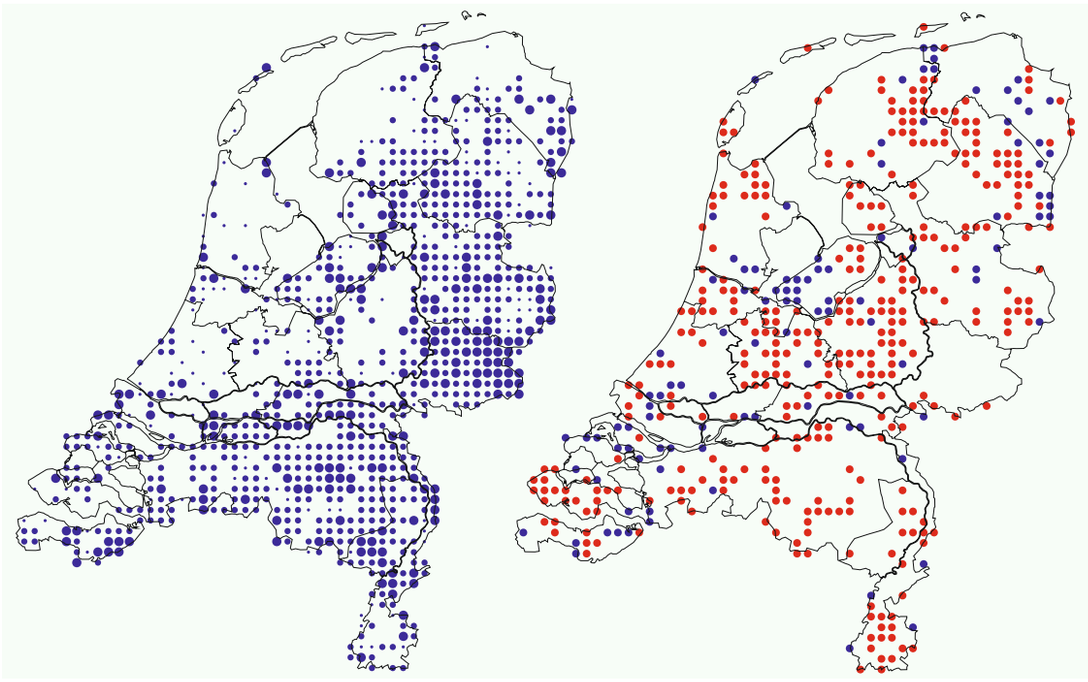
Wielewalen zijn aangetroffen in ruim de helft van de atlasblokken. De belangrijkste verspreidingskernen liggen in het midden en oosten van het land. Mogelijke broedgevallen (15% van alle meldingen) stammen veelal uit dun beboste gebieden. Op grond van de zangactiviteit van mannetjes ligt een onderschatting in optimale gebieden en een overschatting in marginale habitat voor de hand. De beste kansen voor een goede telling doen zich begin mei voor, wanneer de mannetjes nog sterk rivaliserend zijn.

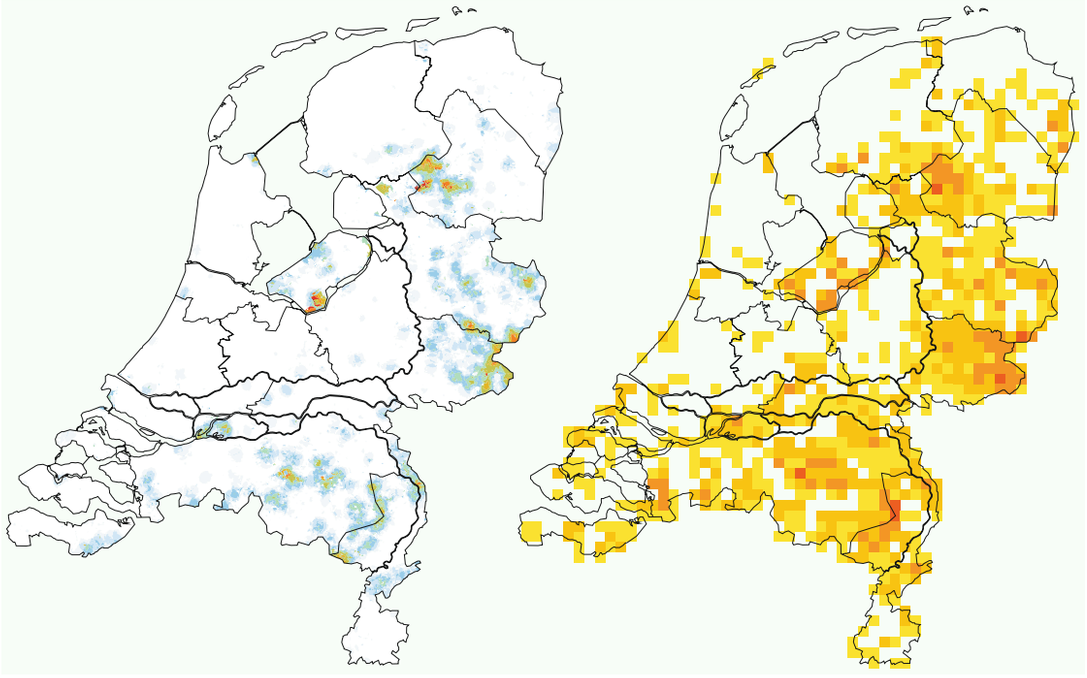
Blokken met meer dan 10 paren worden alleen gemeld in bosrijk Zuidwest-Drenthe en aangrenzende delen van Friesland, de niet-verstedelijkte delen van Twente, de Achterhoek, de bossen van Flevoland, de Noord-Brabantse Meierij en de Peelstreek. Kleinere concentraties zijn zichtbaar in het rivierengebied (West-Betuwe), de Biesbosch, op de Brabantse Wal en in beekdalen in Noord-Brabant en Midden-Limburg (Roerdal). In Overijssel vallen het Huurnerveld bij Nijverdal, het Vechtdal (Dalfsen-Ommen) en de elzenmoerassen van De Wieden en De Weerribben op. Ook het voorkomen in de geïsoleerde bossen van Gaasterland en het hoevenlandschap in Zuidoost-Groningen is noemenswaard. In de meeste gevallen gaat het om vochtige tot natte bostypen met schietwilg, peppels, es, iep of els als bepalende boomsoort. In droger bos komt altijd de zomereik als belangrijke soort naar voren. Alleen in de Brabants-Limburgse Peel is de Wielewaal talrijk in door berk gedomineerd bos.

In westelijk Nederland zijn de vochtige duinbossen met esdoorn, eik en witte abeel op de Zeeuws-Zuid-Hollandse eilanden het best bezet, met verder noordelijk oplevingen bij Wassenaar en in Kennemerland. Op de Waddeneilanden zijn alleen op Vlieland zekere broedgevallen vastgesteld. De bossen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug blijken weinig aantrekkelijk, alleen de vochtige randbossen (Neerlangbroek-Leersum) en beekdalen (Hierdense Beek) zorgen voor accenten met hooguit 4-10 broedparen per blok. Opvallend schaars gezien de schijnbaar geschikte habitat is de Wielewaal in de hellingbossen van Zuid-Limburg. Ook in de Friese Oude Venen en de Utrechts-Hollandse Vechtplassen komt de Wielewaal minder talrijk voor dan op grond van het areaal elzenbroek kon worden verwacht.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 915 (55%)
No. of squares
- mogelijk 134 (15%)
  possible
- waarschijnlijk 573 (63%)
  probable
- zeker 208 (23%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -253 (-25%)
No. of squares
- verdwenen 360
  disappeared
- verschenen 107
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (55%)
- 4 - 10 (34%)
- 11 - 25 (9%)
- 26 - 100 (1%)
- 101 - 500
- > 500

VERANDERINGEN

Sinds 1973-77 is de verspreiding van Wielewalen ingrijpend veranderd. Het aantal bezette blokken is gedaald met 25%. In de oude verspreidingskernen, vooral in oostelijk Nederland, zijn grote gaten gevallen. Opvallend veel blokken bleken verlaten in Noordoost-Friesland, oostelijk Drenthe, op de Veluwe, in de Gelderse Vallei, westelijk Utrecht, noordelijk Noord-Holland, op Walcheren en Zuid-Beveland en op de Zuid-Limburgse plateaus. Het lijkt erop dat de soort zich in toenemende mate beperkt tot bosrijk gebied met optimale habitat in vochtig loofbos en eikenbos. Droog eiken-berkenbos heeft aan belang verloren, en dat geldt ook voor dennenbos en gemengd bos met pioniers als lijsterbes, vogelkers en exoten als suikeresdoorn, Amerikaanse eik of Drents krentenboompje. In Laag-Nederland is enige terreinwinst geboekt. Het gaat hier meestal om vestiging in nieuw geplant loofbos op zavelige klei, zoals in het Lauwersmeer en Zuidelijk Flevoland. In het Deltagebied zijn de op verzoete slikken gekiemde wilgenbossen langs Grevelingenmeer en Volkerakmeer door Wielewalen ontdekt. De ontwikkeling van ooibos langs Maas en Waal heeft eveneens tot nieuwe vestigingen geleid.

De algemene trend voor Nederland wordt aan de hand van de broedvogelindex ingeschat als stabiel (VAN DIJK ET AL. 2001A), maar dit geeft een te rooskeurig beeld doordat enkele regio's oververtegenwoordigd zijn in de steekproef. Meer of minder sterke afnames zijn bekend uit onder meer Texel, de Noordoostpolder, Zuidoost-Achterhoek, Zuidoost-Veluwe, Biesbosch, Oude Maas en Limburg (BIJLSMA ET AL. 2001). De tot voor kort belangrijke populatie van Flevoland steunde op de bijna kaprijpe populieren (kloon zwarte populier) van de eerste generatie bos (BIJLSMA 1995A) en bereikte rond 1990 wellicht haar hoogtepunt. Inmiddels is ze gedecimeerd (VAN MANEN 2001A). De grotere populaties in Noord-Brabant vertoonden in de jaren negentig een veel minder sterke terugval, getuige ervaringen te Kampina en Wijboschbroek (VAN DIERMEN 1990A, 1990B, 1994 MET AANVULLINGEN, VEENSTRA 2000). In De Wieden bleek de Wielewaal juist sterk in opkomst (VELDKAMP 1999A). Helaas ontbreekt het aan ononderbroken telreeksen uit kerngebieden, zodat niet kan worden gecorrigeerd voor lokale jaareffecten.

AANTALLEN

Het aantal Wielewalen in Nederland werd in 1979-85 geraamd op 7000-10.000 paren (eerdere getallen waren te conservatief). De schattingen in het kader van het atlasproject 1998-2000 komen uit op ruim 3900 paren, wat iets te laag zal zijn. Een aantal van 4000-5000 paren is reëler.

Jan van Diermen

SUMMARY

Although the species is not easy to census (underestimate likely in optimal habitat, overestimate in marginal habitat), it is clear that the actual breeding distribution is mainly confined to lowland deciduous forests including poplar plantations. On the higher soils, the species lost much of its breeding area since the 1970s. The thriving population in new forestry plantations in Flevoland has been reduced markedly since the early 1990s as well. Some 4000-5000 bp in 1998-2000 (7000-10,000 in 1979-85).

Deze soort is gesponsord door: Marc Vandenven, Zandhoven

Grauwe Klauwier

Lanius collurio

Het broedgebied van de Grauwe Klauwier strekt zich uit van de Europese vastelandskust tot diep in Siberië en van de poolcirkel tot de noordkust van de Middellandse Zee. Alle Europese vogels (minimaal 2,2 miljoen paren) trekken via de oostelijke Middellandse Zee naar Afrika ten zuiden van de evenaar, met de Kalahari in Botswana als belangrijkste overwinteringsgebied. De aankomst in West-Europa vindt plaats tussen eind april en begin juni en de wegtrek tussen begin juli en begin september. De broedhabitat omvat halfopen, structuurrijke vegetaties met een rijk aanbod van grote insecten en kleine gewervelden. Al decennia lang wordt in West-Europa achteruitgang of zelfs het verdwijnen (Groot-Brittannië) van populaties gemeld. Uit de landen verder oostelijk is onvoldoende informatie beschikbaar.

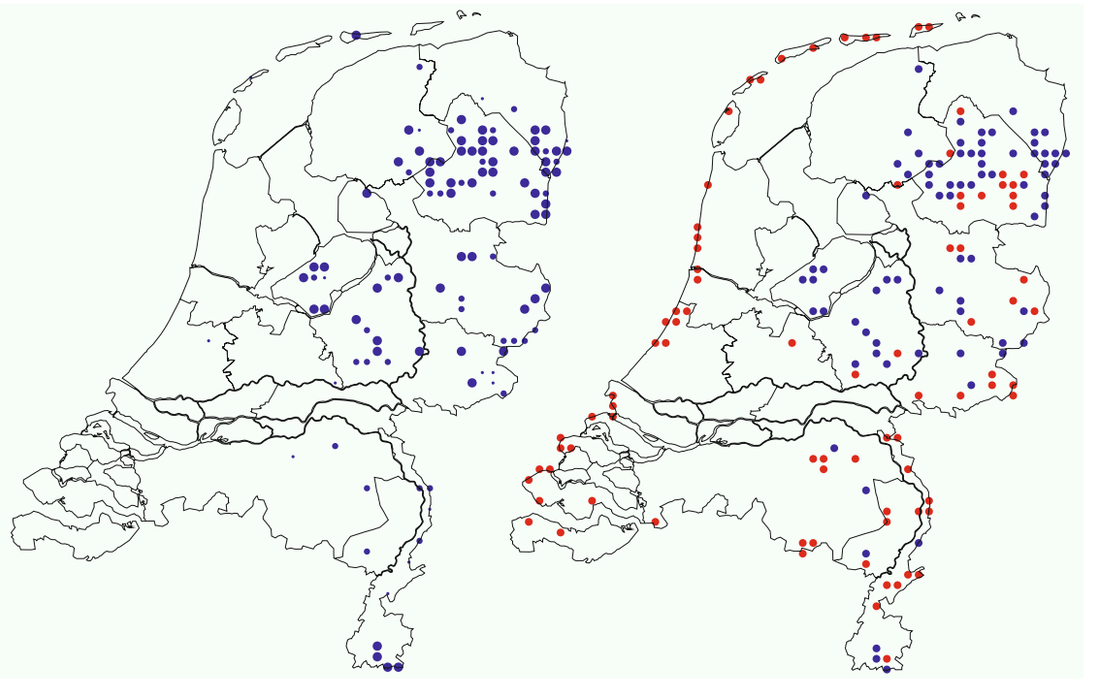
VOORKOMEN

Grauwe Klauwieren zijn in 7% van de atlasblokken vastgesteld, merendeels in de oostelijke helft van ons land. De meeste bezette blokken liggen in beekdalen en heidegebieden in het westen en noorden van Drenthe, op zandruggen in het zuidoosten van Groningen en op het veen in de zuidoostpunt van Drenthe. De overige blokken liggen verspreid over vooral het zuidoosten van Friesland, Flevoland, de Veluwe, Twente, de Achterhoek en Zuid-Limburg. De provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland en Noord-Brabant waren tijdens de atlasperiode zo goed als leeg, net als de Waddeneilanden. Ruim de helft van de Nederlandse broedpopulatie komt voor in het 2000 ha grote hoogveenreservaat Bargerveen in Zuidoost-Drenthe. Het beheer hier is gericht op vernatting, wat tot een groot en veelzijdig aanbod van potentiële prooisoorten heeft geleid, een randvoorwaarde voor vestiging van de Grauwe Klauwier (ESSELINK ET AL. 1995). Na een geleidelijke toename gedurende 1978-87 van enkele naar 10-15 paren nam de stand hier snel toe, mogelijk door aanvulling van buitenaf (VAN BERKEL 1993). Na een hoogtepunt in 1996 met ongeveer 110 paren is de stand afgenomen tot minder dan 80 in 2001, waarschijnlijk door verhoogde predatie (STICHTING BARGERVEEN ONGEPUBL.).

De aaneengesloten bezette atlasblokken in de noordelijke provincies suggereren een gebiedsdekkende verspreiding. In het overgrote deel van de atlasblokken broedt echter slechts een enkel paar, uitgeweken naar de resterende oases van onze cultuurwoestijnen. Het flatteuze effect wordt versterkt doordat de kaart een gesommeerd beeld geeft over drie jaar, terwijl veel habitats (vooral de marginale) slechts één jaar bezet zijn. Bovendien zullen vooral de mogelijke broedgevallen deels betrekking hebben op solitaire mannetjes. Mannetjes zijn vanaf hun tweede broedseizoen namelijk erg plaatstrouw, terwijl vrouwtjes veel meer dispersiegedrag vertonen (JAKOBER & STAUBER 1987). Dit verkleint de kans op paarvorming op kleine, geïsoleerd liggende locaties. Hiertegenover staat dat de broedplek na legselverlies in veel gevallen vrijwel meteen wordt verlaten. Hierdoor zal de broedzekerheidscode soms te laag zijn ingeschat. De kans dat er atlasblokken zijn waar de soort is gemist, is overigens klein, aangezien de meeste vogelaars in geschikte habitats extra opmerkzaam waren.

VERANDERINGEN

Begin 20e eeuw kwam de Grauwe Klauwier in ons land overal en in vrijwel alle landschapstypen voor. In de loop

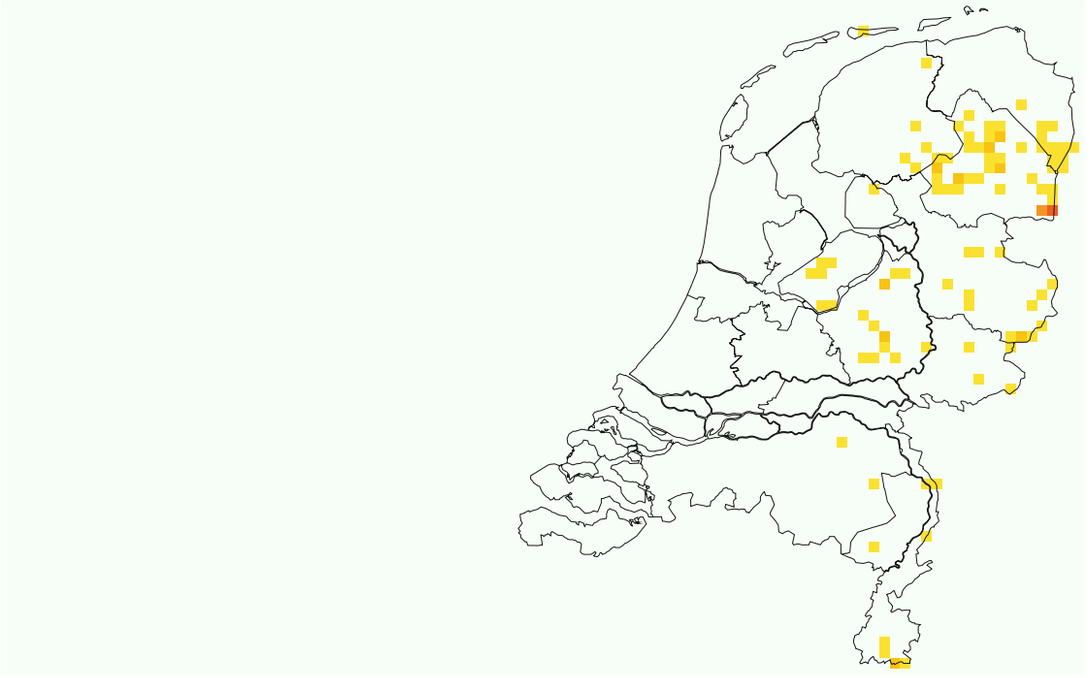

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 109 (7%)
No. of squares
- mogelijk 14 (13%)
  possible
- waarschijnlijk 33 (30%)
  probable
- zeker 62 (57%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -10 (-10%)
No. of squares
- verdwenen 86
  disappeared
- verschenen 76
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (88%)
- 4 - 10 (9%)
- 11 - 25 (1%)
- 26 - 100 (1%)
- 101 - 500
- > 500

van de eeuw vond echter een snelle achteruitgang plaats. Van de aantallen van weleer is slechts een paar procent over (HUSTINGS & BEKHUIS 1993). De veranderingskaart laat zien dat de 'rode tuinvalk' zich sinds de jaren zeventig nog verder heeft teruggetrokken uit landsdelen die destijds nog tamelijk kleinschalig waren, zoals delen van Midden-Drenthe, Noord-Brabant en Limburg. Voorts kwamen in 1973-77 nog lage aantallen voor langs de hele kustlijn, maar in 1998-2000 werd slechts één paar gevonden, in de duinen van Ameland, en alleen in 1998. Ameland was tevens het laatste bolwerk van de duinklauwieren, met eind jaren tachtig nog 20-25 broedparen (VERSLUYS ET AL. 1997). De verdwijning loopt parallel met een enorme faunistische verarming van de Nederlandse duinen als gevolg van verruiging en verdroging. Hierdoor kunnen veel insectensoorten hun levenscyclus niet meer voltooien. Dit bleek bijvoorbeeld uit een sterke afname van meikeverachtigen (mei- en julikever, rozenkever) in braakballen van de laatste duinklauwieren. Het dieet was bij het laatste paar veel soortenarmer en het prooigewicht gemiddeld een stuk lager dan in het Bargerveen en in een Zuid-Duitse populatie. Het lage broedsucces op Ameland werd dan ook vrijwel zeker veroorzaakt door voedselgebrek (KUPER ET AL. 2000, NIJSSEN ET AL. 2001).

Nieuwe vestigingen vonden veelal plaats in gebieden waar insectenrijke plekken zijn ontstaan, bijvoorbeeld na hydrologische ingrepen (Elperstroom, Oostvaardersplassen). Sinds 1992 zijn meer dan 1000 jongen gekleurringd in het Bargerveen en in de kleinere Nederlandse broedgebieden. Hieruit is gebleken dat er geen uitwisseling tussen deze populaties plaatsvindt. De ongeringde vogels die her en der opduiken moeten dus afkomstig zijn van elders, mogelijk uit de aan Noord-Nederland grenzende deelstaat Nedersaksen, waar nog 3000-10.000 paren zouden broeden (HECKENROTH & LASKE 1997). Het uitblijven van kolonisatie vanuit het Bargerveen en andere populaties komt waarschijnlijk door de schaarste aan geschikte habitats. Er vindt wel dispersie plaats, maar deze vogels zullen óf blijven ronddolen in de 'ecologische woestijn', óf weer terugkeren naar hun geboortegrond. Hoewel het broedsucces in het Bargerveen niet lager is dan elders in Europa, blijkt uit berekeningen van de aanwas in verhouding tot de populatiegrootte dat immigratie ook hier nog steeds plaatsvindt (GEERTSMA ET AL. 2000). Alle Nederlandse populaties gedragen zich in feite als een 'ecologische put' (*sink*), wat betekent dat er meer inkomt dan eruit gaat. Dit maakt de Grauwe Klauwier, die in Nederland aan de rand van zijn verspreidingsareaal leeft, zeer kwetsbaar.

AANTALLEN

Op grond van de atlasdata, het LSB-archief van SOVON en gegevens van Stichting Bargerveen is een schatting van 160-200 paren reëel. In 1973-77 ging het vermoedelijk om 200-250 paren (HUSTINGS & BEKHUIS 1993). Zonder de populatie in het Bargerveen en aanvoer van buitenaf was het Nederlandse bestand waarschijnlijk al ingestort.

Marten Geertsma & Hans Esselink (Stichting Bargerveen)

SUMMARY

Half of the Dutch breeding population (160-200 bp in 1998-2000) is nowadays located in the peat-moor reserve Bargerveen in southeastern Drenthe, the other half is scattered over low-intensity traditional farmland and heaths in the eastern half of the country. The population in the dunes has completely disappeared since the 1970s (last breeding attempt in 1998), as did most of the breeding pairs on the mainland. In both cases, food shortage was caused by rapid changes in vegetation and habitat deterioration. In the Bargerveen, peat-moor restoration resulted in an increase from 10-15 bp in the mid-1980s to 110 in 1996, followed by a slight decline (less than 80 bp in 2001).

Deze soort is gesponsord door: Stichting Bargerveen/Katholieke Universiteit Nijmegen, afd. Dierecologie

Klapekster

Lanius excubitor

In tegenstelling tot de andere klauwieren is de Klapekster niet gebonden aan streken met warme zomers. Het broedareaal omvat dan ook grote delen van continentaal Europa en reikt noordelijk tot ver in Lapland. Zuidelijk wordt gebroed tot diep in Frankrijk (Centraal Massief), het Alpenvoorland en Roemenië. In Zuid-Europa komt de Zuidelijke Klapekster *L. meridionalis* voor, lange tijd met de Klapekster als één soort beschouwd. De broedhabitat bestaat uit hoogveengebieden, heidevelden en kap- en stormvlakten met verspreide opslag. In het zuiden van het broedareaal wordt ook genesteld in extensief kleinschalig cultuurland. De Nederlandse broedvogels zijn stand- of zwerfvogel, maar de meeste vogels die we in Nederland waarnemen zijn overwinteraars van Zweedse origine. Een Klapekster in de top van een vliegden behoort op menig Nederlands heideveld tot het klassieke winterbeeld.

VOORKOMEN

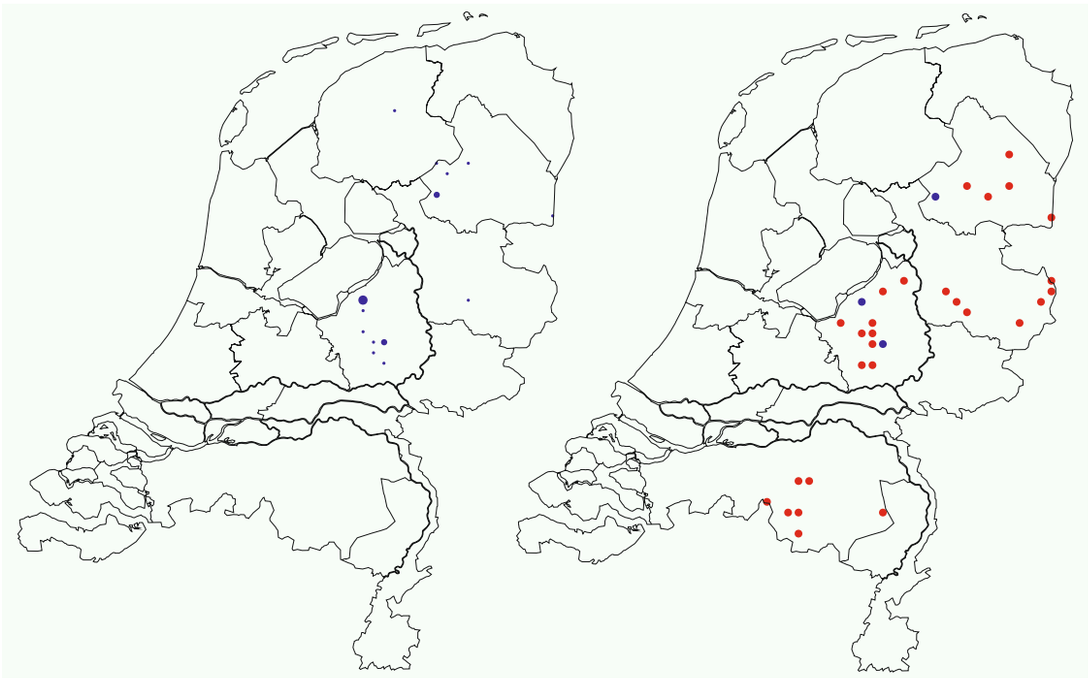
Het atlasonderzoek leverde een bedroevend resultaat op, slechts één zeker broedgeval en twee waarschijnlijke broedgevallen. De mogelijke broedgevallen hebben vooral betrekking op trekkers die tot in mei bleven hangen. Bij het zekere broedgeval op het Hulshorsterzand (Noordwest-Veluwe) werd begin juni 1999 een paar met drie pas uitgevlogen jongen ontdekt in opslag van grove den langs een zandverstuiving. Het waarschijnlijke broedgeval op de centrale Veluwe betreft een paar dat in mei-juni 1998 op het Harskampse Zand, een uitgestrekt militair oefenterrein, verbleef in opslag van grove den, berk en vuilboom langs de rand van levend stuifzand. In een aangrenzend atlasblok, eveneens Harskampse Zand, werd in juli 2000 een solitaire vogel waargenomen. Bij een waarschijnlijk broedgeval in Drenthe in 2000 was tot half mei een territoriaal mannetje aanwezig op de Havelterberg; eind april werd ook een wijfje gesignaleerd. Vermeldenswaard is verder het mogelijke Drentse broedgeval op het Zuid-Hijkerzand bij Beilen; tot 25 juni was hier een vogel aanwezig.
In de uitgestrekte militaire oefenterreinen op de Veluwe is wellicht een enkel paar over het hoofd gezien. Klapeksters gedragen zich in het broedseizoen namelijk heimelijk; hoge zitposten worden dan goeddeels gemeden en bij onraad wordt snel de dekking opgezocht (HÖLKER 1993).

VERANDERINGEN

Begin 20e eeuw broedden er in Nederland mogelijk nog enkele honderden paren op heidevelden en in hoogveenrestanten. Vanaf de jaren twintig moest de Klapekster echter snel terrein prijsgeven (BIJLSMA ET AL. 2001). Ten tijde van het eerste atlasproject in 1973-77 was de populatie al geslonken tot 10-25 paren, verdeeld over Drenthe, Salland, Oost-Twente, de Veluwe, de Kempen en de Peel. Vermoedelijk was deze schatting te laag, gezien de lacune in de kennis over het voorkomen op de Veluwe. Kort na de eerste atlasperiode ruimde de soort in Oost- en Zuidoost-Nederland het veld. Het laatste succesvolle broedgeval in de Kempen stamt uit 1977 (VAN HAPPEN & VAN KESSEL 2000). In de Groote Peel was in 1993 nog een territoriaal paar aanwezig. In Overijssel verdween de Klapekster eind jaren zeventig vermoedelijk als broedvogel, hoewel in 1992 en 1996 nog territoriale vogels aanwezig waren in de Engbertsdijksvenen. In Drenthe werd tot medio jaren negentig nog geregeld gebroed, met name in het Bargerveen. Het laatst overgebleven maar broze

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 14 (1%)
No. of squares
- mogelijk 11 (79%)
  possible
- waarschijnlijk 2 (14%)
  probable
- zeker 1 (7%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -25 (-89%)
No. of squares
- verdwenen 28
  disappeared
- verschenen 3
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

bolwerk is de Veluwe. Onderzoek in het centrale deel in 1989-90 leverde verschillende 'nieuwe' broedparen op. Het ging, achteraf gezien, om een korte opleving zodat de landelijke schatting van 15-40 paren voor 1989-91 (OSIECK & HUSTINGS 1994) moet worden bijgesteld tot 15-20. In de jaren negentig vonden nog zekere broedgevallen plaats in de omgeving van het Harskampse Zand (2 in 1990, 1992, 1994), Doornspijkse Heide (1997), Hulshorsterzand (1993, 1999) en Planken Wambuis (1990, 1995). Voorts zagen jachtopzichters op de Veluwe tot in de jaren tachtig vanuit de hoogzit Klapeksters in het voorjaar op kapvlakten en in open dennenbos. Het valt niet uit te sluiten dat in dergelijke terreinen werd gebroed.

De afname in de 20e eeuw hangt samen met habitatverlies door ontginning en bebossing van de woeste gronden. Ook het verdwijnen van cultuurland-enclaves op en nabij heidevelden was mogelijk van invloed. De snelheid waarmee de afname zich in de resterende - op het oog geschikte - natuurgebieden heeft voltrokken, doet vermoeden dat verzuring en vermesting eveneens een rol spelen. Door de sterk toegenomen stikstofdepositie zijn veel heidevelden vergrast, waardoor belangrijke zomerprooien voor Klapeksters zoals loopkevers, hagedissen en hommels zijn afgenomen. Op zich behoeft dit voor volwassen vogels nog niet rampzalig te zijn vanwege het brede voedselspectrum, waarbinnen woelmuizen qua gewicht de belangrijkste zomerprooi vormen (WAGNER 1994, BIJLSMA 1995C). De kwetsbare schakel is mogelijk het menu van de nestjongen, dat in de eerste weken vooral uit hommels, kevers en vlinders bestaat. Deze kost wordt pas vlak voor het uitvliegen aangevuld met muizen en hagedissen (GLUTZ VON BLOTZHEIM & BAUER 1993). Door het verminderde aanbod van grote insecten zullen de opgroeiomstandigheden voor nestjongen verslechterd zijn.

De zekere broedgevallen in de jaren negentig vonden vooral plaats langs de randen van zandverstuivingen op de Veluwe, veelal in goede muizenjaren (BIJLSMA 1995C). De schrale bodems hier zijn relatief weinig vergrast maar arm aan bloemrijke vegetaties, waar hommels en vlinders op zijn aangewezen. De lokaal talrijke mestkevers en loopkevers vormen in potentie echter een belangrijke aanvullende voedselbron, evenals sommige grote vliesvleugeligen (bijen, enkele hommelsoorten) die op bloesem van vuilboom foerageren. De Nederlandse broedpopulatie balanceert inmiddels op de rand van uitsterven. Een impuls vanuit de omliggende broedgebieden valt niet te verwachten. In de hoogvenen en heidevelden van Nedersaksen is eveneens sprake van een sterke afname. Ook van de broedpopulaties in de middelgebergten en het kleinschalige cultuurland ten oosten en zuiden van Nederland is niets te verwachten; deze vogels zijn tamelijk honkvast en staan eveneens onder druk (ROTHHAUBT 1992).

AANTALLEN

Jaarlijks broeden er vermoedelijk slechts 1-4 paren in ons land. Hiermee behoort de Klapekster tot de zeldzaamste Nederlandse broedvogels.

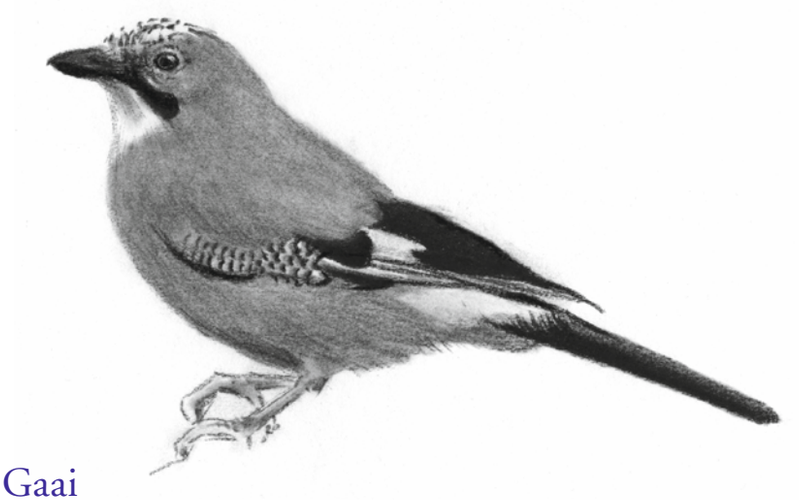
Rob L. Vogel

SUMMARY

Only one confirmed breeding record (1999, northwest Veluwe), with probable breeding records at two other sites (1998 central Veluwe, 2000 Drenthe). Most other records probably refer to late migrants, although a few breeding pairs might have been overlooked due to secretive behaviour. The species suffered much from the cultivation of heaths and peat-moors, but still bred in several regions in the 1970s. Nowadays, most former breeding areas have become deserted and the species balances on the verge of extinction. The population decreased from 15-20 bp in 1989-91 to 1-4 in 1998-2000. Habitat deterioration and food shortages at the nestling stage may presently be key-factors in the ongoing decline.

Deze soort is gesponsord door: VWG De Kempen

Gaai

Garrulus glandarius

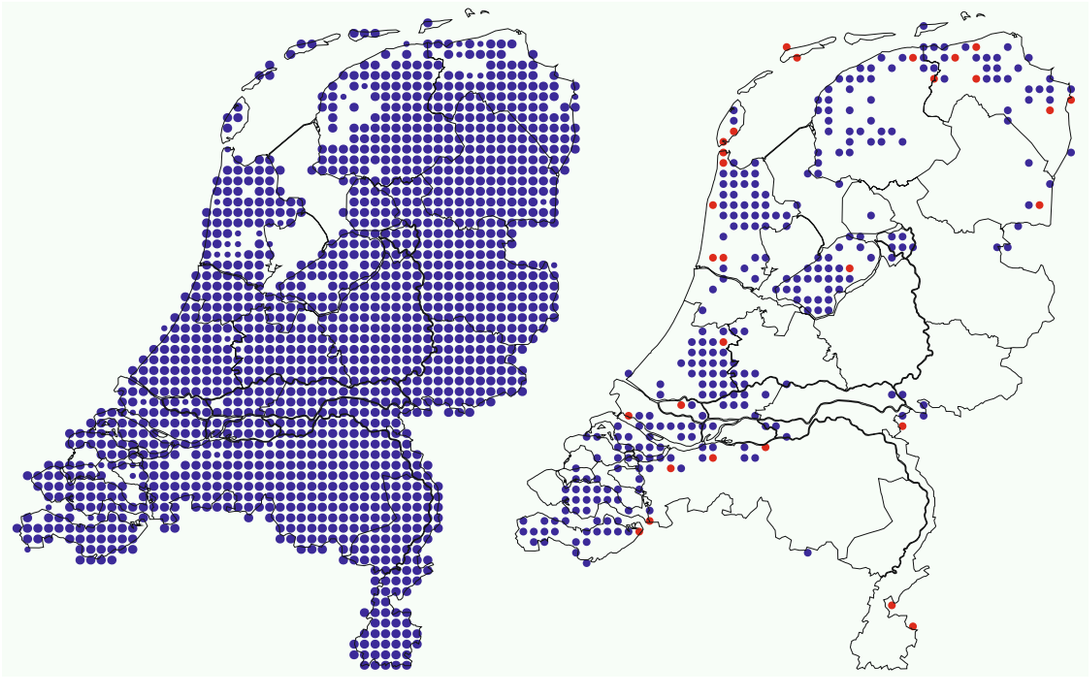
Met tenminste vijf miljoen broedparen is de Gaai een van de talrijkste kraaiachtigen van het Europese continent. Van oorsprong waren Gaaien bosvogels, maar vanaf de eerste helft van de 20e eeuw zijn ze ook steeds meer buiten het bos gaan broeden. Het voedsel bestaat in het voorjaar vooral uit insecten (o.a. rupsen) maar daarnaast worden ook nesten van duiven en zangvogels geplunderd. Voor attente waarnemers zijn felle schermutselingen tussen Gaaien en lijsterachtigen dan dagelijkse kost. In zomer en najaar staan ook fruit, maïs en graan op het menu. In najaar en winter wordt overgeschakeld op eikels en in mindere mate ook op beuken- en hazelnoten. Ten gevolge van voedselschaarste (slechte mastjaren van eik) kunnen vooral Russische vogels in het najaar soms *en masse* naar West- Europa uitwijken. De laatste omvangrijke invasies vonden in Nederland plaats in 1972, 1983 en 1996.

VOORKOMEN

De Gaai is in liefst 89% van de atlasblokken aangetroffen als broedvogel. Dit beeld zal behoorlijk compleet zijn want Gaaien zijn in maart en april echte druktemakers die in lawaaierige groepjes door het bos jakkeren, en dan nauwelijks te missen zijn. Gebieden waar Gaaien als broedvogel ontbreken vinden we alleen plaatselijk op de Waddeneilanden en in Laag-Nederland. Dit is het geval in het zeeklei-gebied van Noord-Groningen, het westen van Friesland en in de droogmakerijen van Noord-Holland (Schermer, Beemster). Ook in Zuidelijk Flevoland, op Tholen en in het akkergebied in het noordwesten van Noord-Brabant vinden we enkele leemtes in het broedareaal. Blijkbaar komt hier onvoldoende bos voor en voldoen de vaak schaars aanwezige bosstroken of boomgroepen niet als broedplaats.
De relatieve dichtheidskaart laat een dichte bezetting zien van alle bosrijke streken, zowel op de zandgronden als op kleibodems (Flevoland, Biesbosch). Gewoonlijk staat een grote oppervlakte bos garant voor veel Gaaien, zodat de soort talrijk is in Drenthe, Salland, Twente, de Achterhoek, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug, Het Gooi, het Rijk van Nijmegen en de bosgebieden van Noord-Brabant en Limburg. In bosrijke gebieden in de duinstreek doen Gaaien daar weinig voor onder, getuige de hoge relatieve dichtheden in het Noordhollands Duinreservaat, Zuid-Kennemerland, Berkheide, Goeree en Schouwen. Behalve in bossen zijn Gaaien ook in besloten agrarisch cultuurland soms prominent aanwezig. Dit geldt voor de hoge gronden, maar ook voor onder andere de singellandschappen in Noord-Nederland: Zuidelijk Westerkwartier (Groningen), omgeving Surhuisterveen (Friesland) en Ruinerwold (Drenthe). In Zeeland kennen de besloten bouwlanden in de Zak van Beveland noemenswaardige dichtheden. Urbane gebieden met veel groen zijn eveneens populair, zoals de dichtheidsaccenten aantonen in de parken en plantsoenen van Amsterdam en 's-Gravenhage. In de open landschappen in Laag-Nederland blijft het broeden veelal beperkt tot grienden en moerasbos. Soms broeden Gaaien ook in kleine bosschages en op weelderige boerenerven.

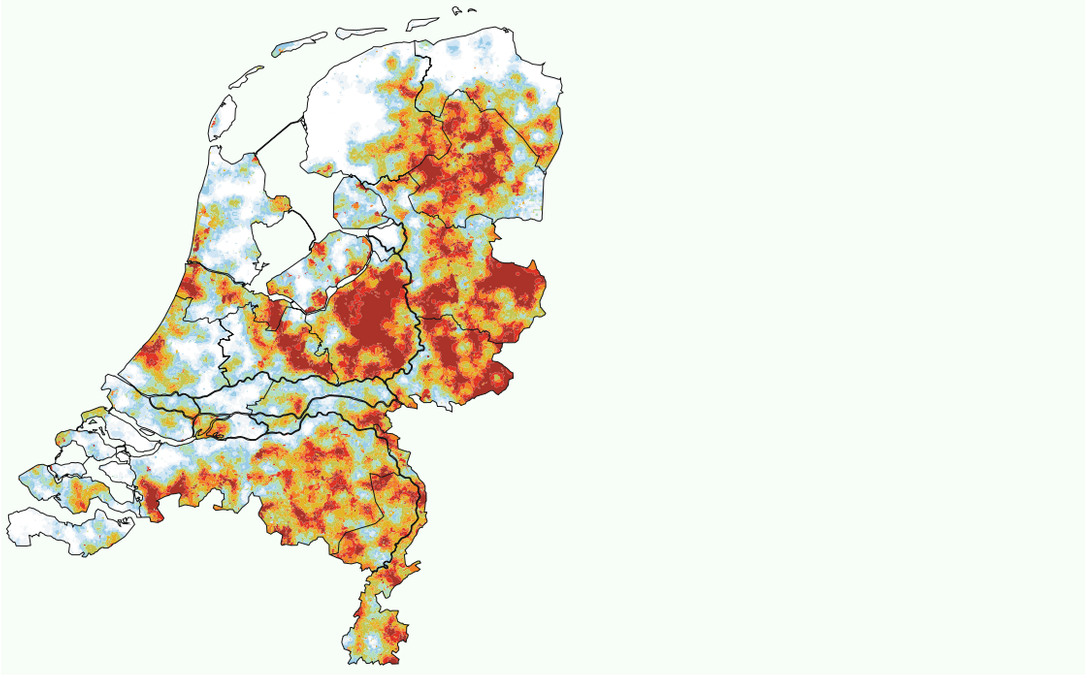
VERANDERINGEN

De afgelopen kwart eeuw heeft de Gaai als broedvogel veel terrein gewonnen. De soort heeft zich in vergelijking met 1973-77 in ruim 290 atlasblokken gevestigd, en daar staan geen serieuze verliezen tegenover. Deze expansie heeft zich

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1498 (89%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  38 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1460 (97%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +262 (+22%)
No. of squares
- verdwenen 29
  disappeared
- verschenen 291
  new

◄◄
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

vooral in Laag-Nederland voorgedaan. Zo is Zuidelijk Flevoland, na de grootschalige aanleg van loofbos, in snel tempo gekoloniseerd, maar ook op de oude zeeklei van Groningen, Friesland, Noord-Holland en in het Deltagebied is sprake van een sterke uitbreiding. De opmars in het Groene Hart van Holland is eveneens indrukwekkend. De areaaluitbreiding ging gepaard met enige landelijke aantalstoename. De langjarige tijdreeksen in de duinen tonen vanaf halverwege de jaren zeventig een abrupte toename, gevolgd door een afgezwakte groei in de jaren negentig. In loofbossen zijn de aantallen veel minder veranderd. Vooral de uitbreiding van het bosareaal in Laag-Nederland zal de populatie een behoorlijke injectie hebben gegeven. Naast de aanleg van polderbossen in Flevoland zijn in veel voorheen open polders bosschages en bosstroken verschenen, vaak langs nieuwe polderwegen. Dit heeft eerdere afnames in fruitteeltgebieden door het rooien van hoogstamboomgaarden (TEIXEIRA 1979) ruimschoots gecompenseerd. Ook de doorgaans van plantsoenen voorziene nieuwbouwwijken zijn door de Gaaien snel in bezit genomen. In mindere mate kan ook de verminderde jachtdruk een rol spelen. In de eerste helft van de 20e eeuw was de Gaai een van de vogelsoorten die het meest onder menselijke vervolging te lijden had, vanwege vermeende schade aan jachtwild en zangvogels (THIJSSE 1923). De jachtdruk is in de laatste decennia geleidelijk afgenomen en heeft regionaal mogelijk tot populatiegroei geleid, zoals in Zeeland (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Niettemin kan afschot ter bestrijding van schade aan land- en tuinbouwgewassen (29.000 exemplaren in de jaren negentig op jaarbasis; KNJV 2002) het populatieverloop mogelijk nog lokaal beïnvloeden.

In de omliggende landen is nauwelijks sprake van een aantalstoename, afgezien misschien van Vlaanderen, waar de populatie ondanks vervolging gegroeid is (VLAAMSE AVIFAUNA COMMISSIE 1989). In Duitsland zijn geen duidelijke aanwijzingen voor aantalstoename of areaaluitbreiding, mogelijk omdat (her)bebossingen hier niet op een vergelijkbare schaal als in Nederland hebben plaatsgevonden. Talrijk is de Gaai in Duitsland wel: in de aan Noord-Nederland grenzende deelstaat Nedersaksen, die qua landoppervlak met Nederland vergelijkbaar is, wordt de populatie geraamd op 87.000-177.000 paren (HECKENROTH & LASKE 1997).

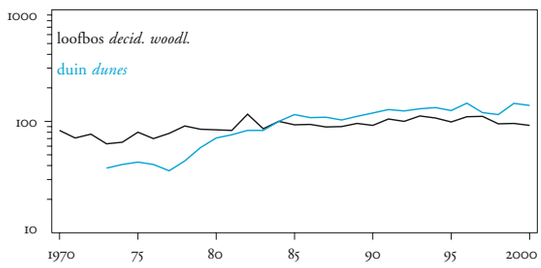
AANTALLEN

Met een uit tellingen (BMP) en relatieve dichtheden (atlas) berekend getal van bijna 52.000 paren, is het aannemelijk dat de landelijke populatie omstreeks 40.000-60.000 paren telt. Dit verschilt weinig met schattingen uit 1973-77 (40.000) en 1979-85 (30.000-60.000).

Rob L. Vogel

SUMMARY

Widespread, except for very open habitats in e.g. the northwest and west of the country. Abundant in well-afforested areas, but small-scale farmland and some urban areas have thriving populations as well. A spectacular expansion of the breeding range since the 1970s to the lower parts of the country coincided with an increase in suitable habitat, like parks, roadside hedges and new forestry plantations. Populations in the coastal dunes increased as well, but numbers in deciduous woodland have remained stable. The population is estimated at 40,000-60,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Ekster

Pica pica

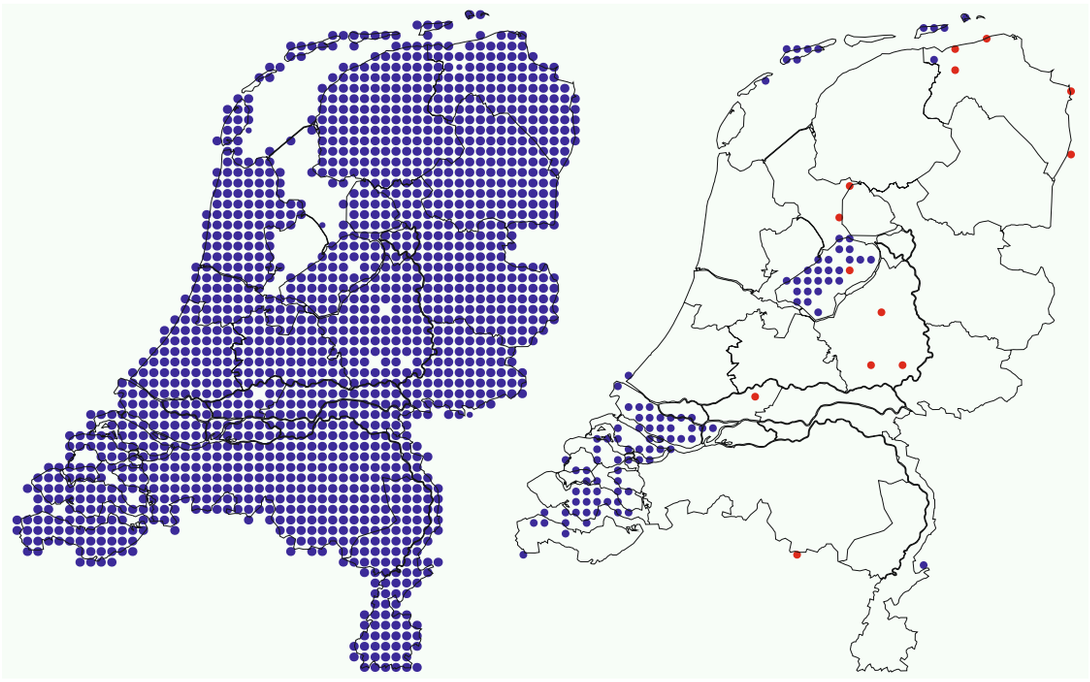
In Europa is de Ekster alleen afwezig in boomloze landschappen of andere gebieden waar nestgelegenheid ontbreekt. Hij bewoont bij voorkeur parkachtige landschappen met een afwisseling van open terrein, bosjes en lanen. Als echte standvogels blijven adulte Eksters het hele jaar binnen de grenzen van hun territorium, tenzij ze verhuizen naar een naastgelegen territorium met een hogere kans op broedsucces. Verhuizingen gaan gepaard met echtscheiding en volgen vaak op een mislukte broedpoging (BAEYENS 1981B). De juveniele vogels zwerven in herfst en winter rond in groepen tot zij in het eerste of tweede levensjaar een partner en een territorium vinden. In de herfst worden de slaapgroepen van de jonge vogels aangevuld met territoriumhouders uit de buurt (KOOIKER & BUCKOW 1999). In februari-maart lossen de winterroesten op en vlechten beide partners een bolvormig nest in elkaar. Soms gebruiken ze het oude nest van een vorig seizoen, soms bouwen ze een nieuw, zodat één paar meestal meerdere nesten bezit. Eksters hebben de naam om eieren en jonge vogels te roven, omdat ze nogal luidruchtig te werk gaan wanneer ze dit doen. Ze eten echter vooral insecten(larven) en in de herfst ook vruchten en zaden. Incidenteel worden kleine zoogdieren, amfibieën, vogels, aas (doodgereden dieren) en menselijk afval gegeten.

VOORKOMEN

De bezetting van 96% van de atlasblokken geeft aan hoe algemeen en hoe verspreid de Ekster in Nederland voorkomt. De soort ontbreekt alleen op kale platen en in jonge duinen in het Waddengebied. Voorts is hij absent in enkele volkomen door bos of heide gevulde blokken op de Veluwe (Kroondomein, Planken Wambuis, Imbosch).

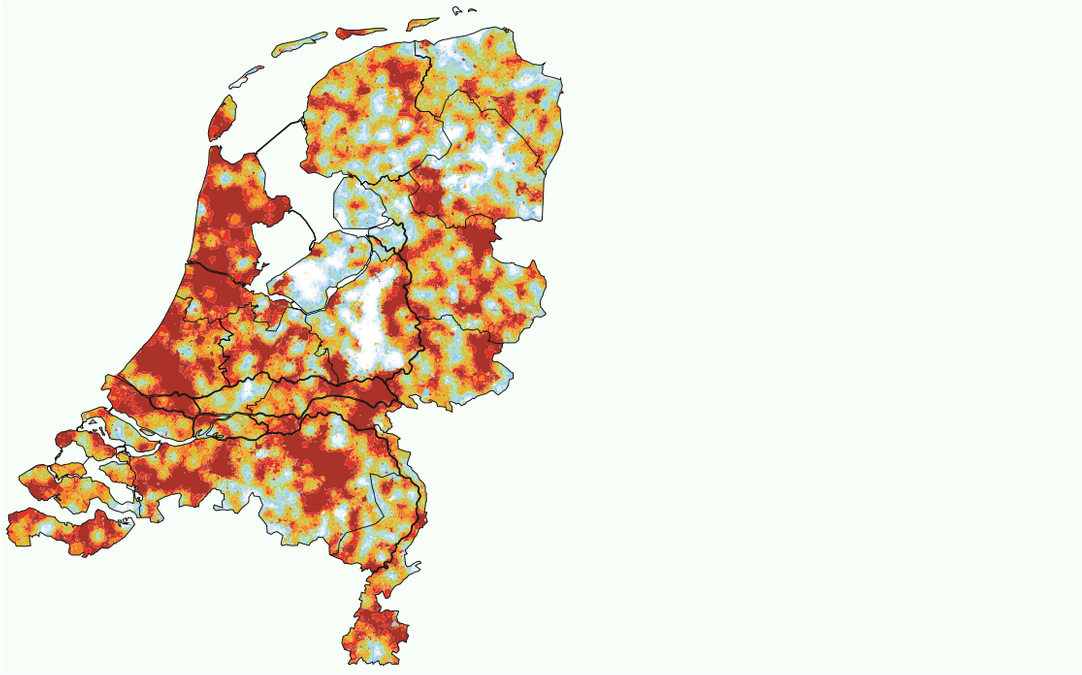
Toch toont de relatieve dichtheidskaart zeker geen homogeen beeld. In grote aaneengesloten bossen op de Veluwe zijn de dichtheden bijzonder laag omdat Eksters eigenlijk nooit midden in bossen broeden. Bovendien wordt de Veluwe bewoond door de Havik, hun doodsvijand. Mede daarom worden ook de grote bossen in Drenthe en Noord-Brabant gemeden evenals sommige duingebieden. De lage dichtheden in open, boomarme landschappen zijn plaatselijk het resultaat van Zwarte Kraaien-agressie.Tijdens de nestbouw wordt menig eksternest gekraakt door Zwarte Kraaien. De Eksters zijn dan genoodzaakt hun woongebied te verlaten, want een Zwarte Kraai is een Ekster met gemak de baas. De Zwarte Kraai is niet alleen een nestkraker maar rooft ook eieren en jongen. Eksters beschermen zich hiertegen door hun nest te overkappen, door dicht bij gebouwen te broeden die door de schuwere Zwarte Kraai (nog) gemeden worden en door te nestelen in dichte doornstruiken zoals meidoorn en duindoorn (BAEYENS 1981A).

Uit een vergelijking van de relatieve dichtheidskaarten van Ekster en Zwarte Kraai blijkt dan ook dat er Zwarte Kraaienbolwerken bestaan waar nauwelijks Eksters leven, zoals op enkele plaatsen in Drenthe en Gelderland het geval is. In grote delen van Friesland, Noord- en Zuid-Holland en Zeeland hebben Eksters min of meer vrij spel, gezien de lage kraaiendichtheid. Noord-Groningen en Flevoland worden schaars bewoond door beide soorten. Nestbomen zijn daar relatief schaars (de bossen van Flevoland worden door beide soorten gemeden) terwijl er een vrij intensieve bestrijding plaatsvindt van kraaiachtigen. Een dergelijke schaarste in cultuurland is echter ongebruikelijk. Meestal bieden windsingels rond boerderijen de Ekster een ideale nestplaats. Bosschages langs wegen en tussen landerijen zijn ook erg in trek, maar als daar weinig drukte is van mensen zullen dergelijke plekken eerder door Zwarte Kraaien dan door Eksters

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1604 (96%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  5 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1599 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +93 (+6%)
No. of squares
- verdwenen 13
  disappeared
- verschenen 106
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

bezet zijn. De broeddichtheden in agrarisch gebied variëren gewoonlijk van 0,05-2,5 paren per 100 ha en in stedelijke omgeving van 4-12 per 100 ha, maar lopen een enkele keer op tot 20 per 100 ha of nog meer.

VERANDERINGEN

In vergelijking met het midden van de jaren zeventig vond een duidelijke uitbreiding plaats op enkele Waddeneilanden, in Zuidelijk en Oostelijk Flevoland en in het Deltagebied. Toegenomen nestgelegenheid (hoge bomen, op de Waddeneilanden tevens verboste duinen) en verminderde vervolging zijn hiervoor verantwoordelijk (BIJLSMA ET AL. 2001). De veranderingskaart geeft niet weer hoezeer de eksterdichtheid in de steden in de afgelopen decennia is gestegen, aangezien verstedelijkte atlasblokken ook medio jaren zeventig al bezet waren, zij het in veel lagere dichtheden dan tegenwoordig. Het fenomeen van de opmars in stedelijk gebied wordt expliciet vermeld in allerlei regionale avifauna's en geldt zeker ook voor vele Duitse steden (KOOIKER & BUCKOW 1999).
Van een achteruitgang geeft de kaart geen duidelijk beeld; de weinige blokken waaruit de Ekster verdween, liggen verspreid over Nederland. Toch zijn er duidelijke voorbeelden van achteruitgang bekend, zoals in de vastelandduinen, waar de Havik zijn intrede heeft gedaan. Aanvankelijk stond de Ekster in de top vijf op het menu, maar de aantallen zijn tegenwoordig dermate laag dat de Havik moest overschakelen op andere prooisoorten (KONING & BAEYENS 1998). Vergelijkbaar negatieve effecten op de eksterstand zijn in feite overal vastgesteld waar de Havik zich vestigde of sterk in aantal toenam. Op deze manier is de Ekster als bosbewoner op de zandgronden bijna verdwenen. Ook in agrarisch cultuurland, in ieder geval in grote delen van Oost- en Zuid-Nederland, wordt een afname in de jaren negentig gerapporteerd na eerdere sterke toename (BIJLSMA ET AL. 2001). Naast predatie (vooral Havik en Zwarte Kraai) speelt vermoedelijk een verslechterde voedselsituatie mee door andere bemestingstechnieken (injectie in plaats van gieren) of verminderd aanbod of geringere bereikbaarheid van bodemdieren. In Nederland ontsnapt de stadsekster tot nu toe de dans. Wanneer zich hier echter structureel Haviken zouden weten te vestigen, zoals geconstateerd in Duitsland, Oostenrijk en Oost-Europa, is ook hier afname te verwachten.

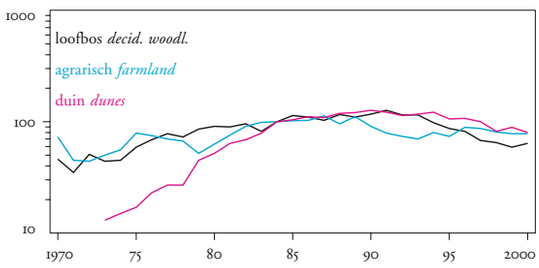
AANTALLEN

BMP-getallen en atlasmateriaal komen uit op ruim 51.000 (40.000-60.000) paren. In 1973-77 en 1979-85 ging het om 50.000-100.000 resp. 60.000-120.000 paren.

Gert Baeyens

SUMMARY

Common in all parts of the country, except for coastal, treeless habitats and extensive heaths and afforested areas like the Veluwe. Moreover, distribution is affected by the occurrence of Carrion Crow (dominant over Magpie) and Northern Goshawk (high predation risk). Therefore, high densities occur in urban regions, where both species are scarce. Numbers have experienced a general increase since the 1970s, but recently many wooded areas and also some farmland-dominated areas in the east and south have become deserted as a result of increased Northern Goshawk predation, competition with Carrion Crow, and changes in manuring system. About 40,000-60,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: C.F.R.

Kauw

Corvus monedula

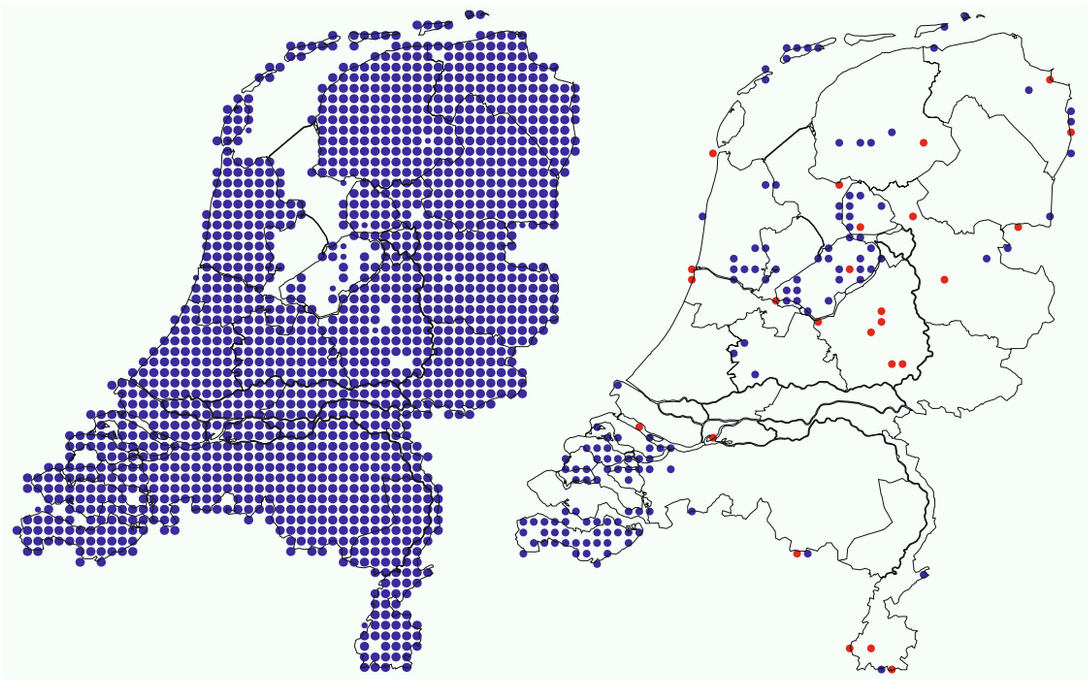
De Kauw is broedvogel in de gematigde streken van Europa en het aansluitende deel van Azië. Kauwen nestelen in holtes van uiteenlopende aard. Natuurlijke nestplaatsen worden gezocht in konijnenholen, holle bomen of nestgaten van de Zwarte Specht, waarbij de rechtmatige eigenaar desnoods met geweld wordt verdreven. Voorts worden holtes en nissen van gebouwen benut, zoals schoorstenen en galmgaten, evenals metalen constructies (bruggen) en grote nestkasten. De holtes worden gevuld met takjes en twijgjes, grotere ruimten worden geduldig volgestort totdat een passende nestruimte is verkregen. Bij grote bosuilkasten wordt de broedende uil niet zelden onder takken bedolven! Soms worden open nesten in coniferen of dichte bosjes gemaakt, of nesten in roekenkolonies betrokken. De open nesten die begin jaren zestig op Texel in een dicht perceel sitkasparren werden aangetroffen (DIJKSEN 1996) waren vermoedelijk een reactie op grootscheepse vervolging van in de duinen broeden Kauwen. De Nederlandse broedvogels zijn standvogel.

VOORKOMEN

Kauwen zijn niet lastig te inventariseren, zodat de kaarten een getrouwe weergave zijn van de verspreiding. Wellicht geldt dit niet voor enkele gebieden waar Kauwen schaars zijn; hier kunnen vogels die tot enkele kilometers van het nest verwijderd zijn, abusievelijk in het verkeerde blok voor broedvogels zijn aangezien. De soort broedt verspreid over heel Nederland en ontbreekt, afgezien van kleine hiaten in het noorden van het land, de Veluwe en Zuid-Limburg, alleen in grote delen van Flevoland. Zelfs atlasblokken in het Waddengebied die voornamelijk uit kwelder en duin bestaan, worden bewoond.

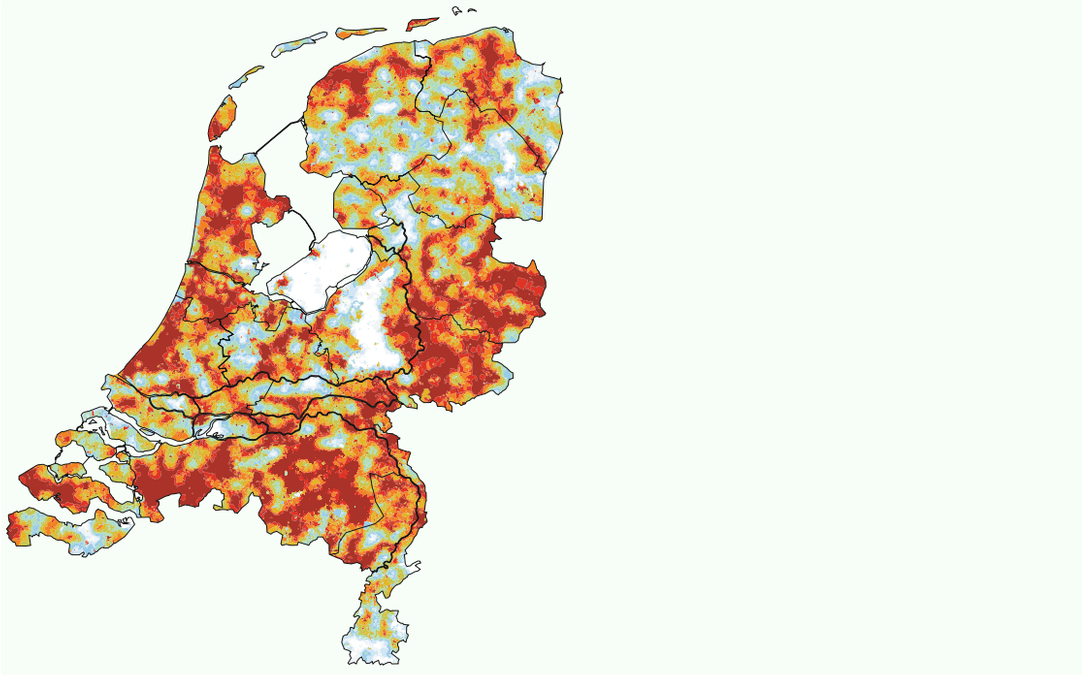
De hoogste dichtheden treffen we aan op de oostelijke en zuidelijke zandgronden, in de zeekleigebieden van Noord-Nederland en in verstedelijkte gebieden. Echt schaars is de soort alleen in Zuidelijk en Oostelijk Flevoland, waar het voorkomen nagenoeg beperkt blijft tot Almere en Lelystad, en de Veluwe, dat met zijn grote oppervlakte bos weinig geschikt is. Het voorkomen in bos is immers gebonden aan de aanwezigheid van voedselgebieden (meestal cultuurlandschap), zodat de soort in grote bosgebieden doorgaans randbewoner is. Het relatief schaarse voorkomen in Zuid-Limburg is, gelet op het landschap (deels verstedelijkt, deels intensieve landbouw) merkwaardig, maar komt overeen met het beeld in aangrenzende gebieden. Hier en daar zijn ook kleinere gebieden aanwijsbaar waar weinig Kauwtjes gevonden zijn, zoals in Noordwest-Overijssel, Waterland en oostelijk Zeeuws-Vlaanderen. In het algemeen zijn de dichtheden in kleinschalige agrarische landschappen hoger dan in gebieden met veel bos of natte natuur. De grote dichtheidsvariatie die soms over vrij kleine oppervlakte wordt vastgesteld, is echter niet altijd goed verklaarbaar. Opmerkelijk, maar gezien het voorkomen van de vos niet verwonderlijk, is verder het geringe voorkomen in de Hollandse duinen, waar Kauwen tot in de jaren tachtig in noemenswaardige aantallen in konijnenholen broedden. Ook elders op het Nederlandse vasteland heeft de opkomst van de vos het broeden in konijnenholen fors beperkt.

In geschikte gebieden kunnen kolonies van tientallen tot soms honderden paren worden gevormd. Hierbij is vooral het aanbod van geschikte nestgelegenheid van belang, want voedsel lijkt in het Nederlandse cultuurlandschap zelden een probleem te zijn. Dergelijke kolonies vinden we bijvoorbeeld in oudere dorpen en villawijken, in parken, lanen en

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1558 (93%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 13 (1%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1545 (99%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +111 (+8%)
No. of squares
- verdwenen 25 *disappeared*
- verschenen 136 *new*

landgoederen met bejaarde beuken, soms ook in uitgebreide gangenstelsels van konijnen. Kauwen benutten een breed spectrum aan voedselbronnen, van zaden en vruchten tot insecten en aas, in het stedelijk gebied ook veel afval alsook brood en ander vogelvoer dat voor de eenden en duiven wordt gestrooid. Met dit brede voedselspectrum kan het succes van de Kauw deels worden verklaard.

VERANDERINGEN

Een vergelijking met de atlaskaart uit de jaren zeventig laat zien dat de Kauw in de laatste decennia een grote stap voorwaarts heeft gedaan in het 'dichtkleuren' van Nederland. Met name enkele Waddeneilanden, Flevoland en Zeeland zijn verder bevolkt geraakt. Vooral in Zeeland is de areaaluitbreiding enorm geweest. De soort was hier, na een afname die mede veroorzaakt werd door de Watersnoodramp van 1953 (landerijen ongeschikt, broedgelegenheid verdwenen), enkele decennia zeldzaam. Het langzame herstel dat vanaf eind jaren vijftig volgde kreeg pas vanaf eind jaren zeventig duidelijk gestalte. Verminderde vervolging en toename van geschikte nestgelegenheid zullen hierbij een rol hebben gespeeld (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Het laatste kan ook de opmars in Flevoland verklaren, die nog kan doorzetten wanneer de nu nog open delen van Zuidelijk Flevoland verder worden volgebouwd. Bij de toename op de Waddeneilanden zal het ongemoeid laten van in de duinen (konijnenholen) broedende Kauwen, die lange tijd te vuur en te zwaard bestreden werden, de steun in de rug zijn geweest.
Het is aannemelijk dat de landelijke populatie, naast areaaluitbreiding, ook een aantalstoename kende. De toename is vermoedelijk minder groot dan gesuggereerd wordt door de beschikbare telreeksen, die deels betrekking hebben op minder belangrijke habitats (duinen) of niet volledig representatief zijn. Zo komt de afname die in grote bosgebieden op de Veluwe en in Drenthe is vastgesteld (BIJLSMA ET AL. 2001) niet uit de verf uit het BMP-materiaal (VAN DIJK ET AL. 2001A), waarschijnlijk doordat in de steekproef vooral kleinere bossen in agrarisch cultuurlandschap zijn vertegenwoordigd. De in het BMP gesuggereerde toename in het agrarische gebied vindt echter een op zijn minst regionale bevestiging, zoals in delen van Noord-Brabant (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Blijkbaar weet de Kauw zijn voordeel te doen met de huidige, bijna industriële wijze waarop het boerenland benut wordt. Dit maakt de afname die in Zuid-Limburg is geconstateerd vanaf de jaren zeventig (afname met 75%; F. HUSTINGS PERS. MED.), des te moeilijker te verklaren.

AANTALLEN

De huidige populatie wordt op 180.000-220.000 paren gesteld, uitgaande van de via BMP en atlas berekende getallen (ruim 196.000). Dit is fors hoger dan in 1973-77 (50.000-100.000) en 1979-85 (60.000-120.000). Een deel van de verschillen is echter toe te schrijven aan een andere berekeningswijze.

Ton Eggenhuizen

SUMMARY

Widespread and common, but scarce in newly reclaimed polders of Zuidelijk and Oostelijk Flevoland (where restricted to urban areas), extensive woodlands (e.g. Veluwe) and the extreme southeast of Limburg (for unknown reasons). The species benefited from a decrease in persecution and favourable habitat changes in the 1970s, and expanded its range to the Wadden Sea islands, Flevoland and the Delta area. Local decreases in woodland are probably fully compensated for by a strong increase in farmland. Some 180,000-220,000 bp in 1998-2000.

Deze soort is gesponsord door: C.F.R.

Huiskraai

Corvus splendens

Huiskraaien broeden in een gebied dat zich van Zuid-Afrika via het Midden-Oosten uitstrekt tot in Zuidoost-Azië. De soort kent zijn oorsprong op het Indiase subcontinent oostelijk tot in Thailand. Aan het eind van de 19e eeuw begonnen Huiskraaien hun areaal uit te breiden, eerst oostwaarts, daarna naar Oost-Afrika, Australië en in de 20e eeuw ook naar het Midden-Oosten. Deze nieuwe gebieden werden meeliftend per schip bereikt. In Australië en de Seychellen is de soort inmiddels uitgeroeid vanwege overlast, maar in de overige gekoloniseerde gebieden zijn groeiende populaties ontstaan. Op de voor Nederland dichtstbijzijnde broedlocatie in Suez, Egypte, namen de aantallen Huiskraaien toe van enkele tientallen in 1979 naar ongeveer 1200-1500 in 1990 (MEININGER ET AL. 1980, MEININGER & ATTA 1994). Deze locatie vormt waarschijnlijk de bakermat van de vestiging in Nederland. Hoewel *ship-assisted* gevallen normaliter op voorhand worden afgewezen door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (VAN DEN BERG & ROSELAAR 1995), wordt de Huiskraai als wilde aanvulling op de avifauna beschouwd omdat de wijze van verspreiding bij deze soort normaal is. Inmiddels is de Huiskraai in zo'n 20 landen buiten het oorspronkelijke broedgebied vastgesteld (C. RYALL PERS. MED.).

VOORKOMEN

Een broedpaar bij Hoek van Holland produceerde in 1998 één jong (EBELS 1998), broedde waarschijnlijk ook in 1999 en met zekerheid in 2000, toen wederom één jong werd grootgebracht (VAN DER VLIET ET AL. 2001). In het najaar van 2001 werd hier een groep van acht Huiskraaien waargenomen, wat aangeeft dat de vogels zich ook in 2001 met succes hebben voortgeplant, tenzij er nieuwe aanvoer heeft plaatsgevonden. Broedgevallen elders zijn niet vastgesteld. Op vrij korte afstand, bij Renesse op Schouwen, werd een Huiskraai in juni 1999 kortstondig vergezeld door een tweede exemplaar en was de vogel later mogelijk gepaard met een Kauw. Beide vogels trokken samen op en de Kauw werd gevoerd door de (mannelijke) Huiskraai (KLOOTWIJK 2001). Zulk gedrag was onbekend (C. RYALL PERS. MED.).

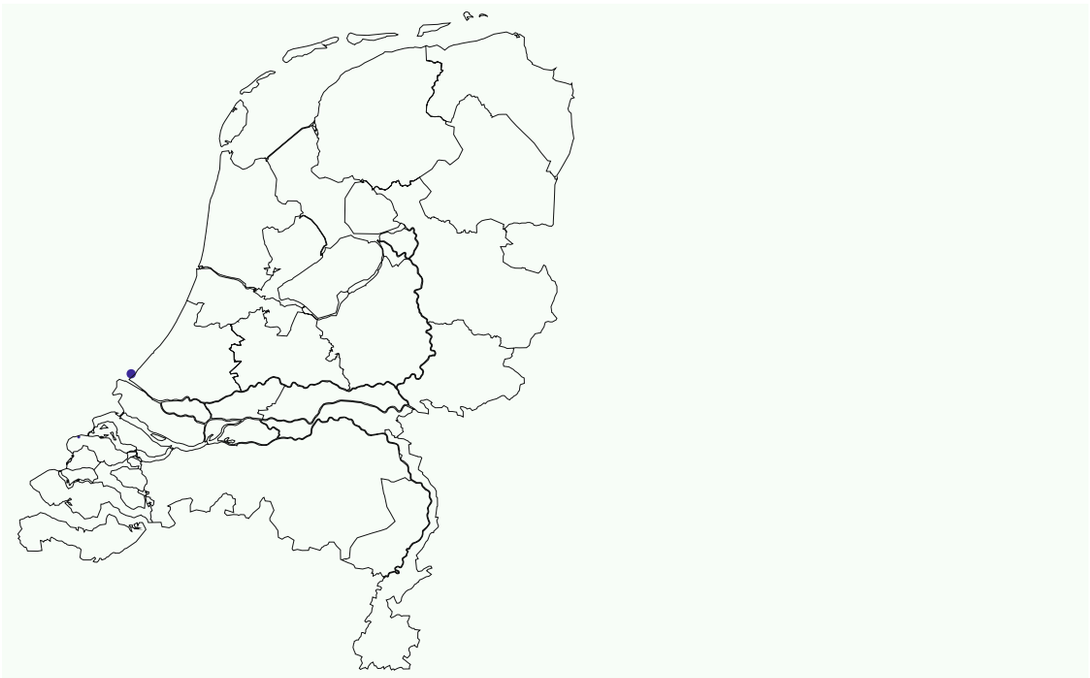
VERANDERINGEN

In 1994 is de soort voor het eerst in ons land vastgesteld, toen in het voorjaar twee onvolwassen Huiskraaien werden aangetroffen bij Hoek van Holland, gevolgd door een adulte vogel in Renesse in november. Bij Hoek van Holland werden de vogels in april 1997 met nestmateriaal gezien en verschenen ze in augustus met een bedelend jong; dit betekende het eerste broedgeval voor Europa (EBELS 1998, EBELS & WESTERLAKEN 1996). Daarnaast werden de laatste jaren individuen vastgesteld verspreid over het hele land, vooral langs de Noordzeekust, rond het IJsselmeer en in Noord-Nederland. Deels betreft het hier dezelfde vogels (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).

De soort lijkt dus in Nederland aan te slaan. Niet iedereen vindt dit een positieve ontwikkeling. Huiskraaien zijn intelligente, sociale maar ook agressieve vogels. Ze komen alleen in de naaste omgeving van de mens voor en leven daar niet alleen van afval en ongewervelden, maar ook van nestjongen en eieren van andere soorten. Lokaal kan de soort uitgroeien tot een plaag, zoals in Afrika, waar hij voor veel overlast zorgt door fruitoogsten te doen mislukken en in delen van Kenia de inheemse Schildraaf *C. albus* heeft verdrongen (MADGE & BURN 1994). Sommigen vrezen dat een verdere uitbreiding over Nederland ten koste zou kunnen gaan van inheemse broedvogels.

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 2 (0%)
No. of squares
- mogelijk 1 (50%)
  possible
- waarschijnlijk 0 (0%)
  probable
- zeker 1 (50%)
  confirmed

Deze soort is gesponsord door: Dutch Birding Association

AANTALLEN

In de atlasperiode broedde jaarlijks één paar in Nederland.

Gert Ottens

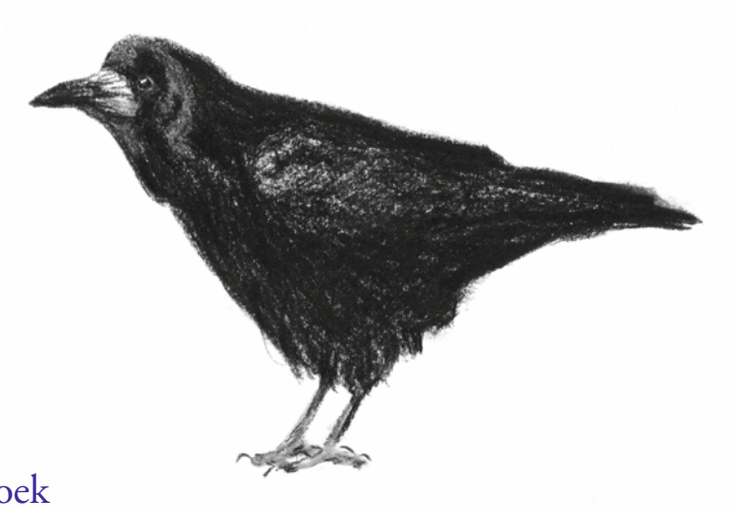
SUMMARY

Breeding was confirmed at Hoek van Holland in 1998 and 2000 (in both years one young fledged) and was suspected in 1999. At this site, birds were observed from the spring of 1994 onwards, breeding for the first time in 1997. Solitary birds were recently recorded at a few other sites as well, including a male (possibly) paired with a Western Jackdaw.

Huiskraai
Corvus splendens
Vanaf 1998 broeden er Huiskraaien bij Hoek van Holland. Hoewel het met de uitbreiding over Nederland nog niet storm loopt, zijn sommigen ongerust over deze nieuwe broedvogel. In andere landen heeft de soort zich namelijk ontwikkeld tot een lastpost voor boeren en een kwelgeest voor natuurbeschermers.

Roek

Corvus frugilegus

De Roek broedt in de gematigde streken van Europa en Azië. Hoewel uit het buitenland kolonies van 16.000 (Hongarije) en 9000 paren (Duitsland) bekend zijn, komen de Nederlandse zelden in de buurt van de 1000. De nesten worden doorgaans in hoge bomen gebouwd, met een voorkeur voor vrijstaande boomgroepen, soms tussen nestelende Blauwe Reigers. De Nederlandse Roeken zijn grotendeels standvogel. Waarschijnlijk vertoont hun trekgedrag overeenkomsten met dat van Duitse Roeken waarvan slechts een kwart wegtrekt, vooral jonge dieren die gemiddeld 374 km afleggen (RUGE 1986). Roeken benutten een breed spectrum aan bodeminsecten en andere ongewervelden, maar ook plantaardig materiaal waaronder zaaizaad en voorts kleine zoogdieren, aas, afval en andere eetbare zaken. De houding van de mens ten opzichte van de Roek is, zacht gezegd, ambivalent. Zo is het foerageren op bodeminsecten als engerlingen en ritnaalden gunstig voor de landbouw, terwijl het eten van zaaizaad een zekere schadepost voor de boer levert. Helaas wordt het positieve effect van de Roek voor de landbouw overschaduwd door het beeld dat men heeft van de (vermeende) schade.

VOORKOMEN

Het kaartbeeld geeft een getrouw beeld van het voorkomen in Nederland. De Roek is makkelijk te inventariseren, hoewel verstoringen en de daaruit voortvloeiende verplaatsingen lokaal tot overtelling kunnen leiden.

De rond 900 bezette roekenkolonies die Nederland rijk is (VAN DIJK ET AL. 2000) zijn verdeeld over een kwart van de atlasblokken. De hoogste dichtheden en de grootste kolonies treffen we aan in laaggelegen gebieden met een groot aandeel grasland, zoals in het midden en zuiden van Friesland, de beekdalen van zuidelijk Drenthe en noordelijk Overijssel, het IJsseldal, het rivierengebied westwaarts vanaf Nijmegen (langs Maas en Waal) en een aantal beekdalen in Noord-Brabant en Limburg. De verreweg grootste kolonies in de atlasperiode bevonden zich bij Gramsbergen (OV) en Lochem (GL), met maxima van 1410 resp. 1165 paren (VAN DIJK ET AL. 2001B). De soort is schaars in veenweide- en zeekleigebieden en op de zwaar beboste delen van de zandgronden. De Roek ontbreekt op de Waddeneilanden en (nagenoeg) in de drie westelijke provincies. De kolonies in West-Friesland, in en rond Amsterdam en bij Vlaardingen en Geervliet (ZH) vormen hier de meest westelijke voorposten. Hiervan telt alleen de kolonie bij Geervliet meer dan 100 paren. In Flevoland zijn, na enkele paren die in 1992-94 bij Almere jongen grootbrachten (VAN DEN BERG 1992), geen broedgevallen meer gemeld. Deze paren vormden onderdeel van de 'wandelende' kolonie die ooit in Muiden begon, door verstoring naar het Naardermeer verhuisde (jaren vijftig), van hier terug naar Muiden verkaste (eind jaren zeventig), uiteenviel over de bebouwde kom van Muiden en het buitengebied (JONKERS ET AL. 1987) en oploste door de kap van nestbomen. Bij de verhuizingen vanaf eind jaren zeventig speelde verstoring door vestiging van de Havik een rol, iets dat ook uit Noord-Brabant bekend is (CASPERS ET AL. 1996), maar verder niet belangrijk lijkt te zijn.

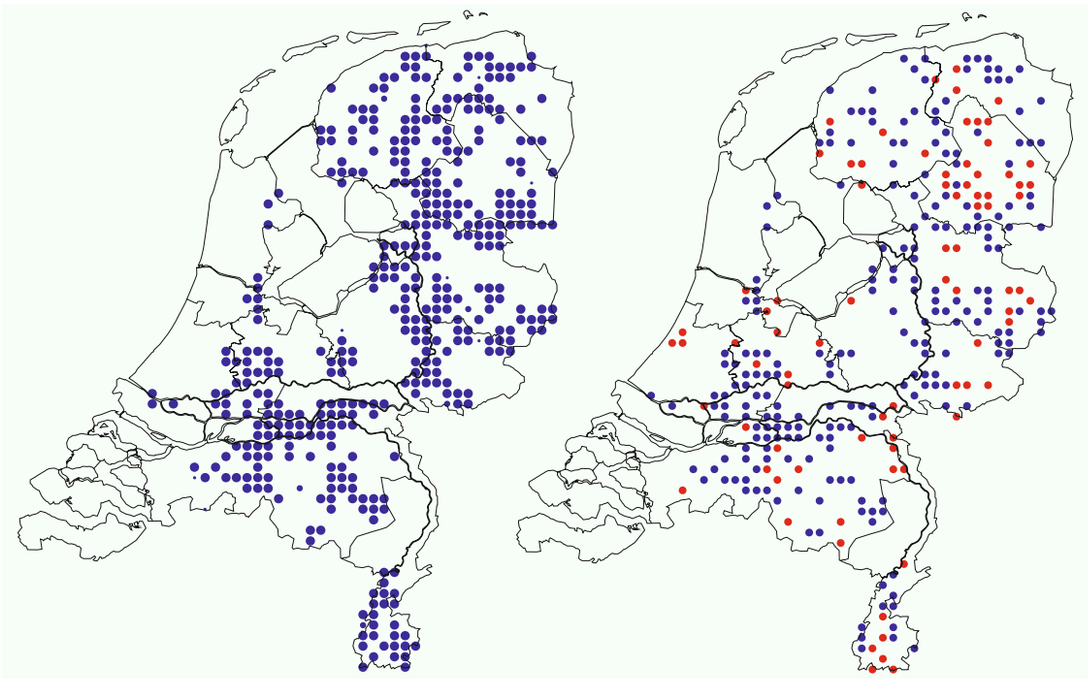
Nog steeds wordt er gesold met kolonies. Doordat in het buitengebied veel nestplaatsen worden gekapt, vestigen Roeken zich vaker in het stedelijk gebied, alwaar zij omwonenden uit de slaap houden. De roep om de Roek te verjagen klinkt steeds luider en krijgt ook regelmatig gehoor.

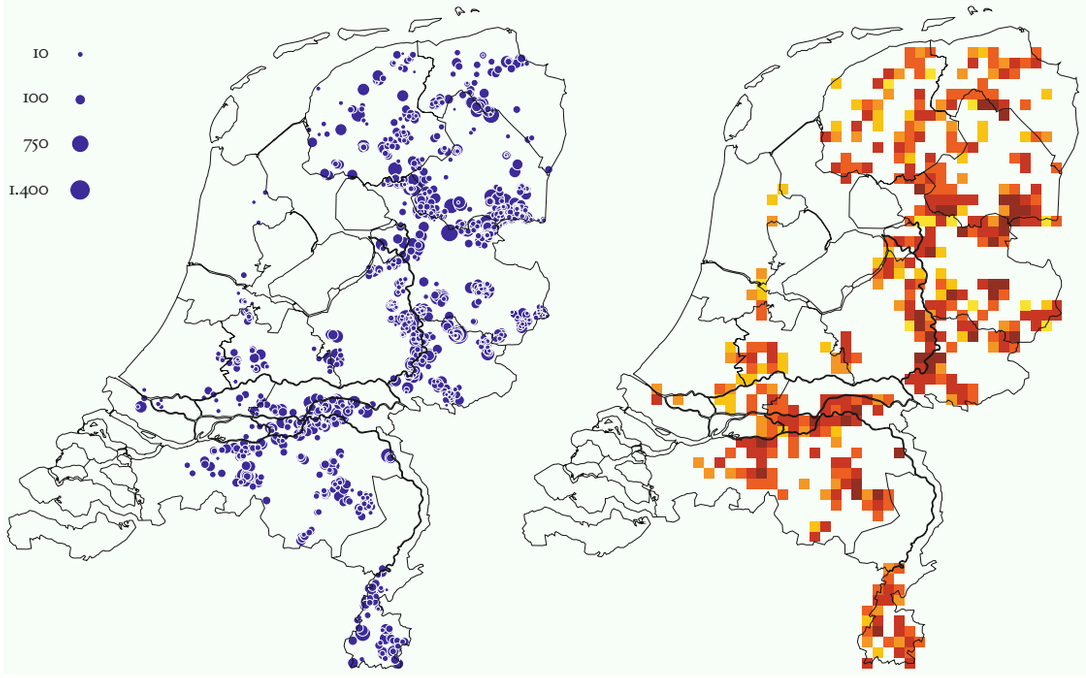
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 411 (25%)
No. of squares
- mogelijk 9 (2%)
  possible
- waarschijnlijk 5 (1%)
  probable
- zeker 397 (97%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +143 (+55%)
No. of squares
- verdwenen 81
  disappeared
- verschenen 224
  new

◀◀
Kolonies (paren)
Colonies (pairs)

◀
Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (3%)
- 4 - 10 (11%)
- 11 - 25 (14%)
- 26 - 100 (30%)
- 101 - 500 (33%)
- > 500 (10%)

VERANDERINGEN

De vorige atlasperiode viel samen met een dieptepunt van de Nederlandse populatie. De ongeveer 10.000 paren die in 1970 en 1975 werden geteld, vormden maar eenvijfde deel van de stand in de jaren vijftig. Intensieve vervolging in de broedtijd en vergiftiging met zaaizaadontsmettingsmiddelen hadden de stand geminimaliseerd (FEIJEN 1976). Na de wettelijke bescherming in 1977 en het aan banden leggen van het pesticidengebruik rond dezelfde periode gaat het de Roek weer duidelijk voor de wind, gezien de verzesvoudiging van de stand ten opzichte van het dal. Momenteel lijkt de populatie aan zijn maximum te zitten, en het is niet onmogelijk dat de soort in toenemende mate zelfs voedselproblemen zal krijgen door verdroging van graslanden en de omzetting van grasland in bouwland (maïs).

De verspreiding is ten opzichte van de jaren zeventig toegenomen, op atlasblokniveau met 55%. Vooral langs de westgrenzen van het broedareaal is veel terrein gewonnen, bijvoorbeeld in het westen van Utrecht, in het westelijk rivierengebied en het midden van Noord-Brabant. Een echte herkolonisatie van het in de jaren vijftig nog goed bezette West-Nederland bleef echter uit. Ook in Groningen, Friesland, Overijssel en in het IJsseldal is het beeld overwegend positief. Elders in Oost- en Zuid-Nederland zijn de veranderingen in verspreiding wat minder eenduidig en deden zich vooral verschuivingen van kolonies voor. Er bestaat momenteel een trend dat Roeken in toenemende mate in kleine kolonies gaan broeden; de gemiddelde koloniegrootte nam in 1993-98 af van 95 naar 70 paren (VAN DIJK ET AL. 2000). Dit werkt, bij toegenomen aantallen, een ruimere verspreiding in de hand.

De ontwikkelingen in Nederland lopen synchroon met die in aangrenzende gebieden. Zo leidde de achteruitgang in de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen vanaf 1956 (begin tellingen) tot een dieptepunt in 1976. Ook elders in Duitsland vloog de stand achteruit, vooral door vervolging. Dit leidde zelfs tot plaatsing op de Duitse Rode Lijst (RUGE & HAVELKA 1988). Nadat de Roek beschermd werd verklaard, nam de stand weer toe tot het vijfvoudige (SCHOLZ 1997).

AANTALLEN

In de atlasperiode telde de Nederlandse broedpopulatie naar schatting 60.000 (1998), 62.000 (1999) en 64.000 (2000) paren (VAN DIJK ET AL. 2001B, SOVON ONGEPUBL.).

Ton Eggenhuizen

SUMMARY

Largest colonies are situated in lower grassland areas in the northeast, east and south of the country (maximum colony size 1410 bp). The species suffered from widespread use of pesticides and intense persecution, until protection measures entered into force in 1977. Population recovered from 10,000 bp in 1970-75 to 60,000-64,000 in 1998-2000, although former breeding areas in the west of the country have not been re-colonised yet. Human persecution still occurs locally, and as a result colonies tend to become smaller and more scattered (average colony size 70 bp in 1998).

Deze soort is gesponsord door: Provincie Noord-Brabant

Zwarte Kraai

Corvus corone

Wie door Europa reist, weet zich nagenoeg overal vergezeld van de Zwarte of Bonte Kraai. Geen weiland zonder schuifelende stip, geen bosrand zonder boomtopzitter, geen stad of dorp zonder krasgeluid, geen wegbeplanting zonder kraaiennest. Alleen in kale landschappen vinden deze soorten geen nestgelegenheid. Sinds enige jaren worden Zwarte Kraai (in Europa in de zuidwestelijke helft) en Bonte Kraai (noordoostelijke helft) beschouwd als aparte soorten. De Zwarte Kraai is een standvogel die strikt vasthoudt aan zijn territorium. Juvenielen zwerven rond in groepen en komen soms pas na 2-4 jaren tot vestiging van een eigen territorium. Deze zwerfgroepen houden nu en dan razzia's in de broedpopulatie door nesten te plunderen of te verstoren (MÄCK & JÜRGENS 1999). Een enkele keer blijft een zoon of dochter in het territorium tot en met het volgende broedseizoen. Zonen verdedigen soms vanuit het ouderlijk territorium een randgebied en breiden dit uit tot een volwaardig buurterritorium. Ook zijn eerstejaars vogels bij nesten gezien, maar voederen is tot nu toe niet waargenomen, wel hulp bij de nestverdediging (G. BAEYENS & I. BOSSEMA ONGEPUBL.). Niet-broedende vogels hebben de neiging gezamenlijk te slapen. Vooral in winterroesten kunnen zich honderden kraaien verzamelen; dan mengen zich ook de adulte territoriumhouders in de groep, en vaak ook nog Roeken, Eksters en Kauwen. Zwarte Kraaien zijn meesters in het leegroven van grote open nesten, wat bijvoorbeeld bij Kieviten goed waarneembaar is. Terwijl de éne partner het verdedigende paar afleidt, plukt de ander de eieren of jongen stuk voor stuk uit het nest. Toch bestaat het voedsel overwegend uit bodeminsecten en hun larven, regenwormen, aas en afval, amfibieën (vooral tijdens de paddentrek), mosselen en, in de herfst, zaden en vruchten.

VOORKOMEN

De Zwarte Kraai behoort tot de meest verspreide broedvogels van Nederland en ontbreekt in vrijwel geen atlasblok, kleine snippers of boomloze blokken daargelaten. Toch bestaan er de nodige dichtheidsverschillen binnen Nederland. Het favoriete landschap wordt gevormd door akkers en weilanden, doorsneden door bomenrijen en kleine bossen. Ook de randen van grotere boscomplexen worden bezet, mits ze grenzen aan cultuurland. De centra van dergelijke bossen worden echter niet of in zeer lage dichtheden bewoond, wat vooral op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug zichtbaar is in het kaartbeeld. Zeer open landschappen worden niet gemeden. Zwarte Kraaien nestelen hier veelvuldig in alleenstaande bomen, houtwallen, singels en erfbeplanting, met graagte ook in hoogspanningsmasten. In open cultuurlandschap bedraagt de dichtheid meestal ongeveer 1 paar per 100 ha, in meer besloten cultuurlandschappen varieert deze van 3-12 paren per 100 ha, met lokale uitschieters tot bijvoorbeeld 20 paren per 100 ha in beekbegeleidende bossen in Noord-Brabant (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Deze dichtheden komen goed overeen met die van vergelijkbare landschappen in Duitsland en Zwitserland (MÄCK & JÜRGENS 1999). De dichtheid in dorpen en steden neemt nog steeds toe en bedraagt meestal 1-3 paren per 100 ha, lokaal oplopend tot het dubbele of meer.

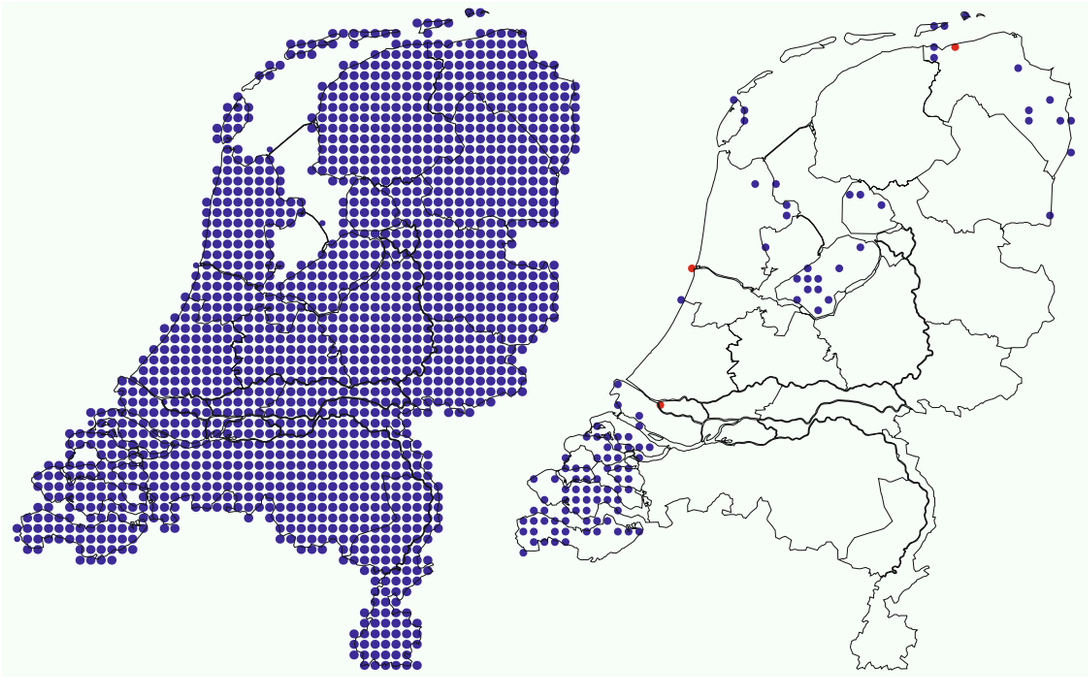
Hoewel er altijd al veel meer Zwarte Kraaien in Oost-Nederland waren dan in West-Nederland, lijkt de (punt) relatieve dichtheidskaart een onderschatting te geven voor de westelijke provincies. In het Groene Hart van Holland staan weinig bomen en zijn bosjes schaars, maar toch kan men er in het voorjaar vaak meer Zwarte Kraaien tellen dan Kieviten. Ook in Noord-Holland, met zijn wijde polders, dient menige singel als nestplaats. Schaars is de Zwarte Kraai alleen in zeer open bouwlandgebieden zoals in het noorden van Groningen en Friesland, de Wieringermeer, Flevoland en het noordelijk Deltagebied.

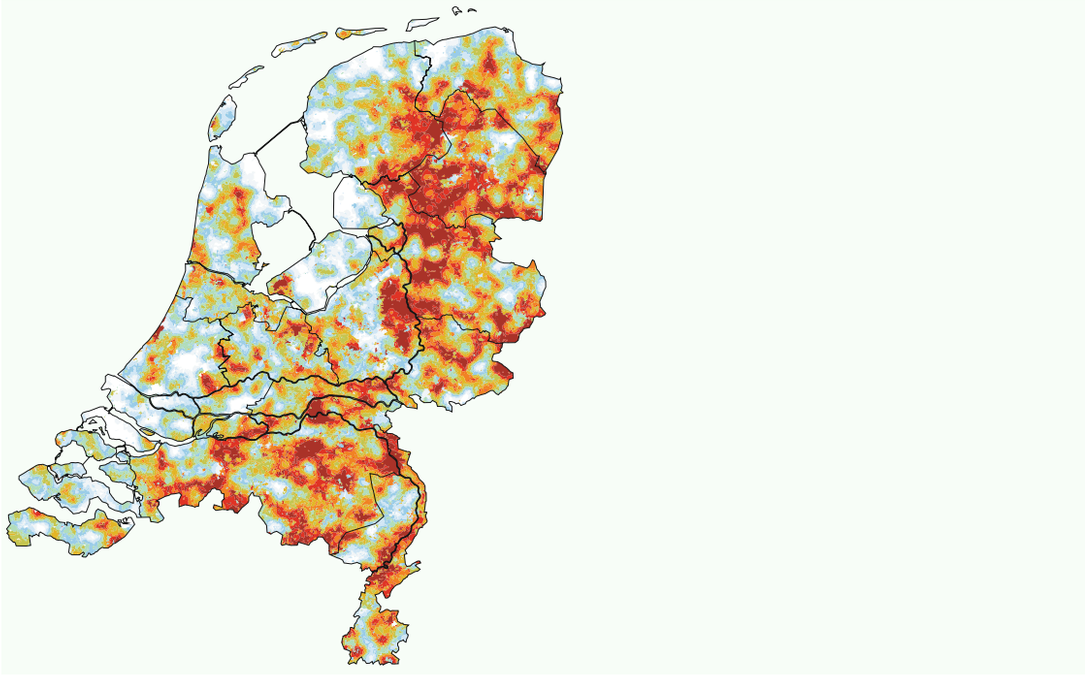
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1619 (97%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 7 (0%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1612 (100%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +108 (+7%)
No. of squares
- verdwenen 3 *disappeared*
- verschenen 111 *new*

◀◀
Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

De belangrijkste veranderingen sinds 1973-77 deden zich voor in Zuidelijk Flevoland, dat inmiddels geheel is opgevuld, en vooral het Deltagebied, dat nu volledig tot het verspreidingsgebied behoort. Wel bleven de dichteden in deze gebieden veelal laag, gezien de hiaten op de dichtheidskaart; deels, zoals in Flevoland, kan dit samenhangen met intensieve vervolging (BIJLSMA ET AL. 2001). De Zwarte Kraai kon in deze gebieden oprukken toen voldoende nestbomen van formaat beschikbaar kwamen. Zo waren er in Zeeland na de Tweede Wereldoorlog en na de Watersnoodramp van 1953 nagenoeg geen bomen meer over. Afgenomen vervolging speelt hier eveneens mee (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Elders werden amper veranderingen in verspreiding vastgesteld; Nederland zat en zit op atlasblokniveau bijna helemaal vol. Dit neemt niet weg dat zich belangwekkende aantalsveranderingen voordeden. Zo zijn de aantallen in agrarisch cultuurland in de afgelopen 30 jaar verdrievoudigd en heeft de soort in het kielzog van de Ekster de weg gevonden naar het stedelijk gebied. In grote naaldbossen daarentegen is de Zwarte Kraai schaars geworden nadat de aantallen van Havik en Buizerd er toenamen, met een gestegen kans op predatie en grotere onveiligheid als gevolg. De aantalstoename in het cultuurland hangt vooral samen met het vergrote voedselaanbod (intensieve bemesting, tevens veel afval en aas, zoals verkeersslachtoffers), al lijkt de grootste rek er momenteel wel uit.

AANTALLEN

De aan inventarisaties (BMP) en atlasgegevens ontleende populatiegrootte van ruim 86.000 (schatting: 70.000- 100.000) paren komt aanmerkelijk hoger uit dan die in 1973-77 (30.000-40.000 paren) en 1979-85 (50.000-80.000).

Gert Baeyens

SUMMARY

One of the most widely distributed breeding birds. Favours small-scale farmland, but also exploits a wide array of other habitats, including urban areas. However, inner cities, coastal habitats, open arable land and interior parts of extensive woodland are generally avoided or have low densities. Since the 1970s, the species has expanded its range in Zuidelijk Flevoland and the Delta area, enhanced by lower persecution and increase of nesting opportunities. Numbers in farmland have increased threefold in the past decades, coinciding with losses in extensive woodlands (where the species faced increased predation by Northern Goshawk and Common Buzzard). The population is estimated at 70,000-100,000 bp in 1998-2000 (30,000-40,000 in 1973-77).

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: C.F.R.

Bonte Kraai

Corvus cornix

De Bonte Kraai, sinds kort beschouwd als aparte soort (voorheen als ondersoort), broedt in een gebied dat zich uitstrekt van Ierland via Scandinavië naar Midden-Europa en ver oostwaarts richting Azië. De verspreiding sluit in het westen aan op die van de Zwarte Kraai, die een relatief klein areaal in Zuidwest- en West-Europa bewoont. Een 70-150 km brede hybridiseringszone loopt van Schotland via Denemarken naar de Alpen en de Middellandse Zee. Nederland valt daarmee buiten het reguliere broedgebied van de Bonte Kraai. De broedgevallen bij ons betreffen doorgaans mengparen (met Zwarte Kraai) en deels hybride vogels. Hierbij zijn vermoedelijk achtergebleven overwinteraars betrokken, die van Scandinavische origine zijn. De aantallen overwinteraars zijn in de tweede helft van de 20e eeuw sterk gedaald doordat de Scandinavische broedvogels noordelijker blijven overwinteren.

VOORKOMEN

Alleen op Vlieland werden broedgevallen vastgesteld, in twee atlasblokken. In 1998 vlogen twee jongen uit van een paar, bestaande uit een hybride vogel en een Zwarte Kraai, dat nestelde in het bosgebied Lange Paal. Een jaar later bracht een mengpaar (zuivere Bonte Kraai × Zwarte Kraai) drie jongen groot in de Kroon's Polders. In 2000 was minstens één hybride vogel aanwezig in het zomerhalfjaar, maar ontbraken er aanwijzingen voor broeden (C. ZUHORN PERS. MED.). Het mogelijke geval in Zeeuws-Vlaanderen betreft een vogel die in het broedseizoen van 2000 geregeld met Zwarte Kraaien werd gezien op een vuilnisbelt bij Sluiskil (J.W. VERGEER PERS. MED.).

Vermoedelijk is het voorkomen iets omvangrijker dan de kaart aangeeft. Zuivere Bonte Kraaien zijn opvallende vogels, maar hybriden zijn wellicht over het hoofd gezien omdat niet alle waarnemers iedere 'Zwarte' Kraai zorgvuldig bekijken.

VERANDERINGEN

De Bonte Kraai is in Nederland altijd een zeldzame, mogelijk onregelmatige broedvogel geweest. Nadat in de jaren veertig en vijftig van de 20e eeuw relatief veel broedgevallen bekend werden, is het aantal meldingen gedaald, ondanks een toegenomen waarnemerscorps. Het huidige voorkomen is dan ook magerder dan in 1973-77, toen de soort in 13 atlasblokken werd aangetroffen. In vier blokken, op de Waddeneilanden en in de Noord-Hollandse duinen, ging het om waarschijnlijke of zekere broedgevallen, onder meer in hetzelfde Vlielandse blok als in 1999. Deze broedplaatsen werden opgegeven in de jaren tachtig of negentig.

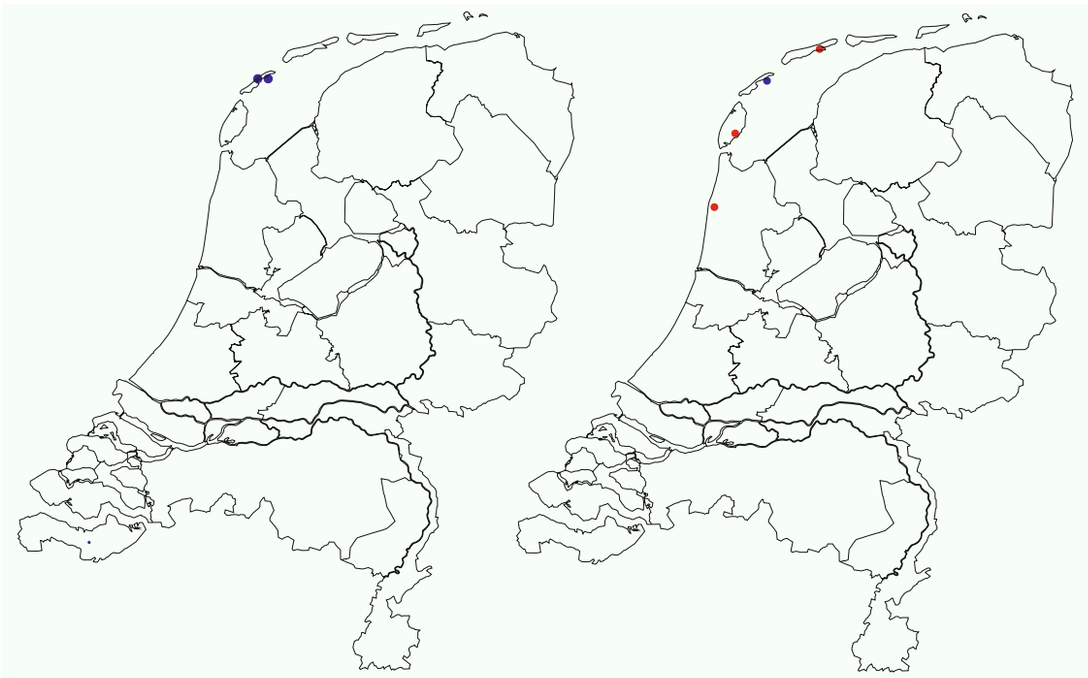
In de duinen bij Bergen en Schoorl zijn in de jaren tachtig hybriden gezien in de zomermaanden en broedde een mengpaar in 1985. De Boswachterij Schoorl huisvestte in 1993-94 1-3 paren, waaronder een zuiver paar; er vlogen ook jongen uit. Uit latere jaren ontbreken meldingen in het broedseizoen (VOGEL 1994, C.F. ROOBEEK PERS. MED.). Op Texel hebben mengparen gebroed tot in 1981. Bejaging maakte een einde aan dit voorkomen, hoewel er tot in 1987 zomerwaarnemingen bekend zijn van gepaarde individuen (DIJKSEN 1996). Vlieland en Schiermonnikoog herbergden in 1979-83 overzomerende Bonte Kraaien (SOVON 1987) zonder aanwijzing voor broeden. Op Terschelling zijn in verschillende jaren mengparen gezien, tot in 1983 (ZWART 1985). Sindsdien zijn geen waarnemingen in het broedseizoen meer verricht, met uitzondering

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 3 (0%)
No. of squares
- mogelijk 1 (33%)
  possible
- waarschijnlijk 0 (0%)
  probable
- zeker 2 (67%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -2 (-50%)
No. of squares
- verdwenen 3
  disappeared
- verschenen 1
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

van een vogel in 1995. Broeden op Ameland is tijdens de vorige atlasperiode niet vastgesteld. In de jaren tachtig zijn daar in diverse jaren 1-2 mengparen gezien, of paren bestaande uit hybride vogels, en vlogen er ook jongen uit. In 1993 is voor het laatst een territoriaal paar ontdekt (Zwarte Kraai × hybride; VERSLUYS ET AL. 1997, R. ENGELMOER PERS. MED.). Het enige broedgeval in de jaren negentig buiten de Waddeneilanden en de Noord-Hollandse kust betreft een succesvol mengpaar bij Lauwersoog in 1994 (VAN DIJK ET AL. 1996). Het verdwijnen als broedvogel in de laatste decennia van de 20e eeuw valt samen met de enorme afname als wintergast in dat tijdvak. Landelijke wintertellingen in 1980-98 tonen zelfs een afname met ruim 90% (VAN TURNHOUT & VERSTRAEL 1998, BIJLSMA ET AL. 2001). In Noord-Duitsland zijn broedgevallen eveneens zeldzamer geworden en is de hybridiseringszone noordwaarts opgeschoven (BAUER & BERTHOLD 1996).

AANTALLEN

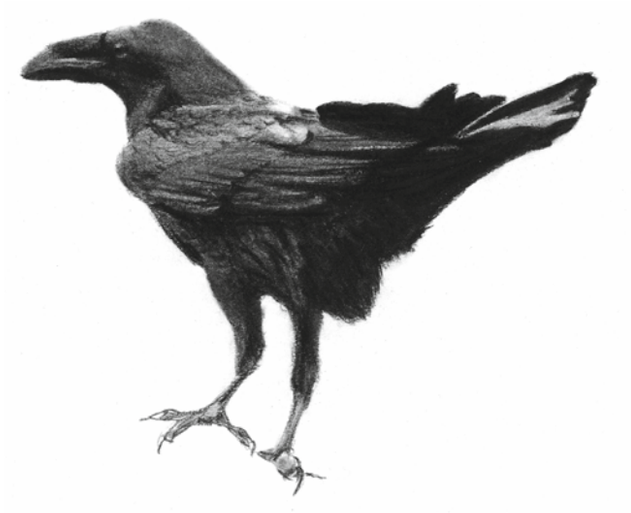
Van een broedpopulatie is geen sprake meer. In 1998-2000 waren er hooguit 1-2 paren in Nederland waarbij zuivere Bonte Kraaien betrokken waren, naast enkele gevallen met hybride vogels. De geslonken instroom van wintergasten, waardoor steeds minder 'bont bloed' wordt aangevoerd, maakt het aannemelijk dat toekomstige broedgevallen nog zeldzamer zullen worden.

Michiel Versluys

SUMMARY

Confirmed breeding was recorded at the island of Vlieland, where mixed pairs bred successfully in 1998 (hybrid bird × Carrion Crow; two fledglings) and 1999 (Hooded Crow × Carrion Crow; three fledglings). Situated at the southwestern edge of the breeding range, the species has always been a rare breeding bird in the country, often involving mixed pairs with Carrion Crows or hybrids. Despite an increased observer-effort, breeding has become even more rare nowadays, as the number of wintering birds has dropped by 90% in the past two decades, and is expected to decline further.

Deze soort is gesponsord door: Anna van Vliet-Scholtens

Raaf

Corvus corax

De Raaf bewoont grote delen van Noord-Amerika, Europa en Azië. In West-Europa ontbreekt de soort in het oosten van Engeland en in grote delen van West- en Noord-Frankrijk, de Benelux en West-Duitsland. In berggebieden wordt genesteld in rotswanden en daar waar deze niet voorhanden zijn, in bomen. In Nederland broeden Raven voornamelijk in grove dennen, in uitzonderingsgevallen ook in andere boomsoorten. Het dieet van de Raaf is extreem variabel. In grote delen van zijn verspreidingsgebied is aas een belangrijke voedselbron, maar insecten, kleine zoogdieren, eieren en jonge vogels, zaden, vruchten en menselijk afval (vuilnisbelten) kunnen in bepaalde jaargetijden een belangrijk deel van het dieet uitmaken. Naar het voedsel van Nederlandse Raven is nooit een echte studie uitgevoerd, maar de fragmentarische analyses van braakballen wijzen erop dat ze in voedselkeus niet verschillen van hun buitenlandse soortgenoten. De territoria zijn in Nederland het gehele jaar bezet. Enkele paren starten al in de eerste dagen van februari met de eileg, maar het gros begint eind februari of begin maart. Vliegvlugge jongen kunnen worden waargenomen vanaf half april, maar families blijven gedurende een lange periode bij elkaar. Raven zijn pas na enkele jaren geslachtsrijp en beginnen in de regel niet voor hun vierde levensjaar met broeden, al bezetten sommige vogels mogelijk wel eerder een territorium (BIJLSMA ET AL. 2001).

VOORKOMEN

Bezette nesten zijn niet moeilijk te vinden, want Raven zijn in het vroege voorjaar luidruchtig in de directe omgeving van het nest. De grote, vaak met schapenwol gevoerde nesten zijn in de regel goed zichtbaar omdat vaak een oud en open bosperceel, met weinig ondergroei, wordt uitverkoren om in te nestelen. De vogels hebben echter grote, atlasblokoverschrijdende territoria en kunnen, wanneer het vrouwtje geen eieren of jongen bewaakt, gemakkelijk paar- of familiegewijs in aangrenzende blokken worden waargenomen. Niet-broedende territoriale paren zijn lastiger, omdat deze paren in geschikte broedhabitat soms baltsgedrag vertonen op plekken die in verschillende atlasblokken kunnen liggen. Bij aanwezigheid van een territorium is het bij een Raaf dus niet moeilijk om op zijn minst territoriaal gedrag of balts waar te nemen, maar bestaat wel het gevaar voor overtelling. We kunnen er daarom vanuit gaan dat alle mogelijke broedgevallen op de broedzekerheidskaart geen betrekking hebben op territoria, en dat een deel van de waarschijnlijke broedgevallen betrekking heeft op dubbeltellingen.

Het grootste deel van de Nederlandse Raven broedt in de uitgestrekte dennenbossen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. In 1998-2000 werden op slechts negen plekken buiten dit kerngebied zekere broedgevallen vastgesteld, alle binnen 35 km van de populatie op de Veluwe. Het is aannemelijk dat deze broedvogels een Nederlandse herkomst hebben. Bij het waarschijnlijke broedgeval in de Oost-Achterhoek zouden vogels betrokken kunnen zijn van de Duitse populatie, waarvan de meest westelijke broedgevallen zich in 2000 op 25 km afstand bevonden (JÖBGES 2001).

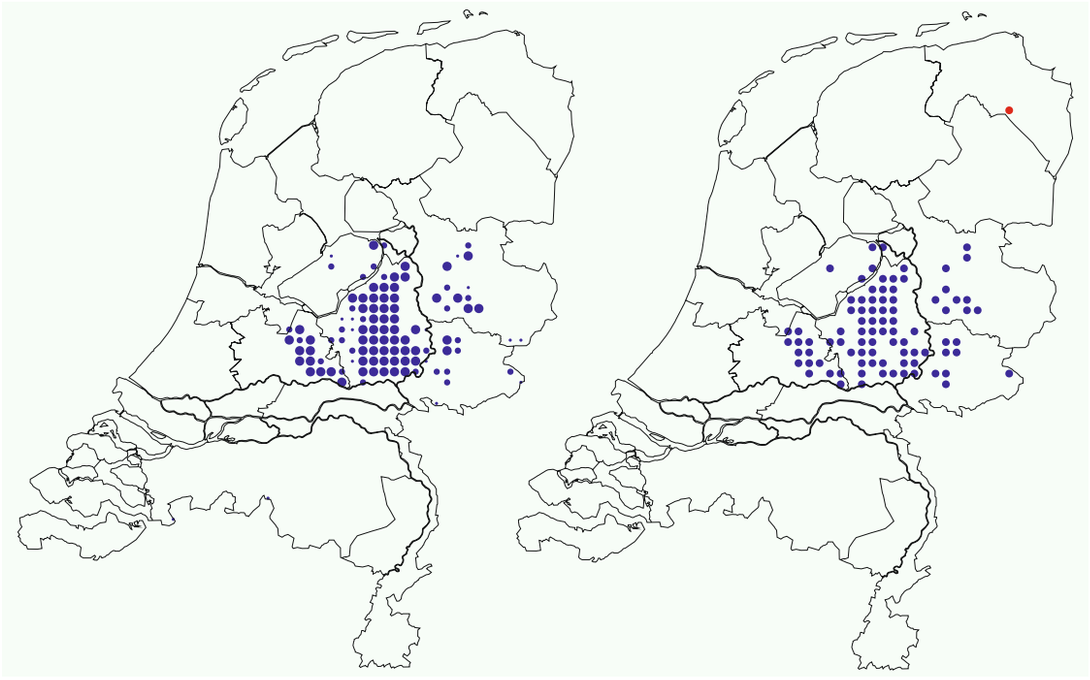
Atlasblokken met vier of meer paren zijn alleen gevonden op de centrale Veluwe. Veel meer dan vier paren per blok is trouwens onwaarschijnlijk, omdat de paren onderlinge afstanden van gemiddeld 3 km aanhouden tussen de nesten. Het aantal territoria per atlasblok hangt samen met de hoeveelheid bos. De voorkeur voor de grote bossen in de kern van het verspreidingsgebied heeft waarschijnlijk te maken met de moeite die de vogels hebben om andere landschappen te bezetten dan die waarin ze zijn geboren. Daarnaast zou de grotere jachtdruk op kraaiachtigen in opener gebied de

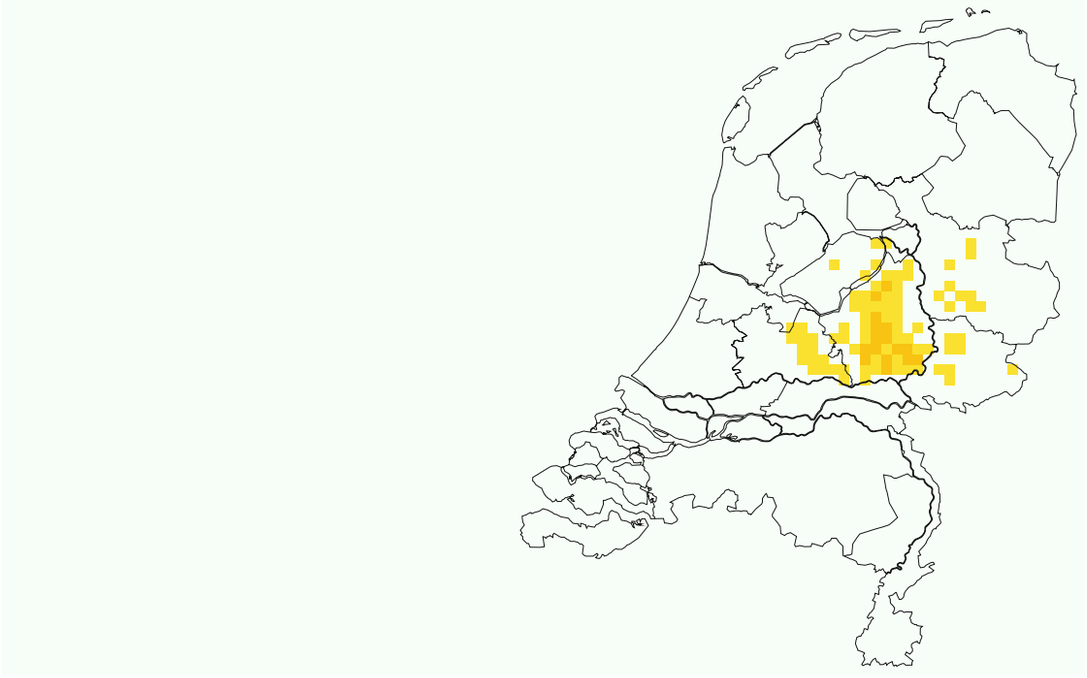
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 108 (6%)
No. of squares
- mogelijk 15 (14%)
  possible
- waarschijnlijk 28 (26%)
  probable
- zeker 65 (60%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +86 (+1229%)
No. of squares
- verdwenen 1
  disappeared
- verschenen 87
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (83%)
- 4 - 10 (17%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

vestiging van Raven kunnen verhinderen; de beschermde Raaf kan immers abusievelijk worden aangezien voor een Zwarte Kraai. Er is geen reden om aan te nemen dat Raven zich om andere redenen minder goed zouden redden in halfopen landschappen, die juist voedselrijker zijn dan grootschalige bosgebieden.

VERANDERINGEN

Ruim vóór de Tweede Wereldoorlog, in 1927 (Millingen aan de Rijn) en 1928 (Nijkerk), werden de laatste zekere broedgevallen van Raven in Nederland vastgesteld. Mogelijk werd tot 1944 gebroed in het Vijlenerbos in Zuid-Limburg. In 1936 werd geprobeerd Raven te herintroduceren op de Zuidoost-Veluwe, maar deze poging mislukte. Vanaf 1969 werd een tweede poging gewaagd, die ditmaal aansloeg. In 1976 gingen voor het eerst paren in het wild tot broeden over, twee op de Veluwe en één op de Utrechtse Heuvelrug. Dit aantal nam geleidelijk toe tot 10 paren in 1979, maar nam vervolgens af tot vijf in 1980 en 1981. Deze afname had waarschijnlijk te maken met sterfte van oude broedvogels, terwijl de eerste jongen nog niet broedrijp waren. Na deze hapering zette een snelle toename in en in 1996 werd een hoogtepunt bereikt met 114 bezette territoria, waarbinnen 66 nestvondsten werden gedaan. Daarna stopte de groei, waarschijnlijk doordat grootschalige bijvoedering van grofwild op de Veluwe gestopt werd en de Raven aarzeling vertoonden om buiten de vaste kerngebieden te gaan broeden (BIJLSMA ET AL. 2001).

De veranderingskaart is vrijwel identiek aan de verspreidingskaart, omdat er in de vorige atlasperiode (1973-77) nog nauwelijks Raven broedden in Nederland. Het gemelde waarschijnlijke broedgeval bij Hoogezand (Groningen) in 1973-77 betrof vermoedelijk uit een kooi losgelaten vogels, die echter nooit tot broeden zijn overgegaan (BOEKEMA ET AL. 1983).

AANTALLEN

In de periode 1998-2000 werden respectievelijk 91, 89 en 87 territoria vastgesteld, waarin 61, 51 en 59 nesten werden gevonden (BIJLSMA ET AL 2001). We mogen aannemen dat bij de tellingen enkele paren zijn gemist, waardoor het aantal kan worden geschat op 90-100 territoriumhoudende paren.

Willem van Manen & Thom Renssen

SUMMARY

About 90-100 territorial pairs were recorded in 1998-2000 (of which about 60 annually nested), all in extensive *Pinus*-dominated woodland on the Veluwe and Utrechtse Heuvelrug, or within 35 km of the Veluwe. After Common Ravens became exterminated in the early 20th century, the species was reintroduced from 1969 onwards (after an unsuccessful earlier attempt). Breeding numbers initially showed a slow increase (5-10 bp in 1979-81), followed by a steep growth to 114 bp in 1996. Actual numbers are somewhat lower because of reduced feeding of game at the Veluwe, causing food shortage in the nesting period.

Deze soort is gesponsord door: VWG Arnhem e.o.

Spreeuw
Sturnus vulgaris

De Spreeuw is een van onze meest gewone broedvogelsoorten, en in grote delen van Europa is dat niet anders. Op wereldniveau is de Spreeuw zelfs een van de talrijkste vogels. In Europa, waar zo'n 40 miljoen paren broeden, is alleen het uiterste noorden onbewoond, terwijl de soort in Spanje en Zuid-Italië plaats maakt voor de Zwarte Spreeuw. Onze broedvogels zijn deels standvogel, maar de meerderheid overwintert in België, Noordwest-Frankrijk en Zuid-Engeland. Spreeuwen nestelen, veelal in losse kolonies, in holtes en spleten in bomen en bouwwerken. Bij ontstentenis hiervan maken ze graag gebruik van nestkasten. Het voedsel, dat in de broedtijd vooral insecten (larven), spinnen, en regenwormen omvat, wordt in liefst wat vochtige graslanden verzameld, waartoe ook gazons kunnen worden gerekend. In de rest van het jaar zijn Spreeuwen alleseters.

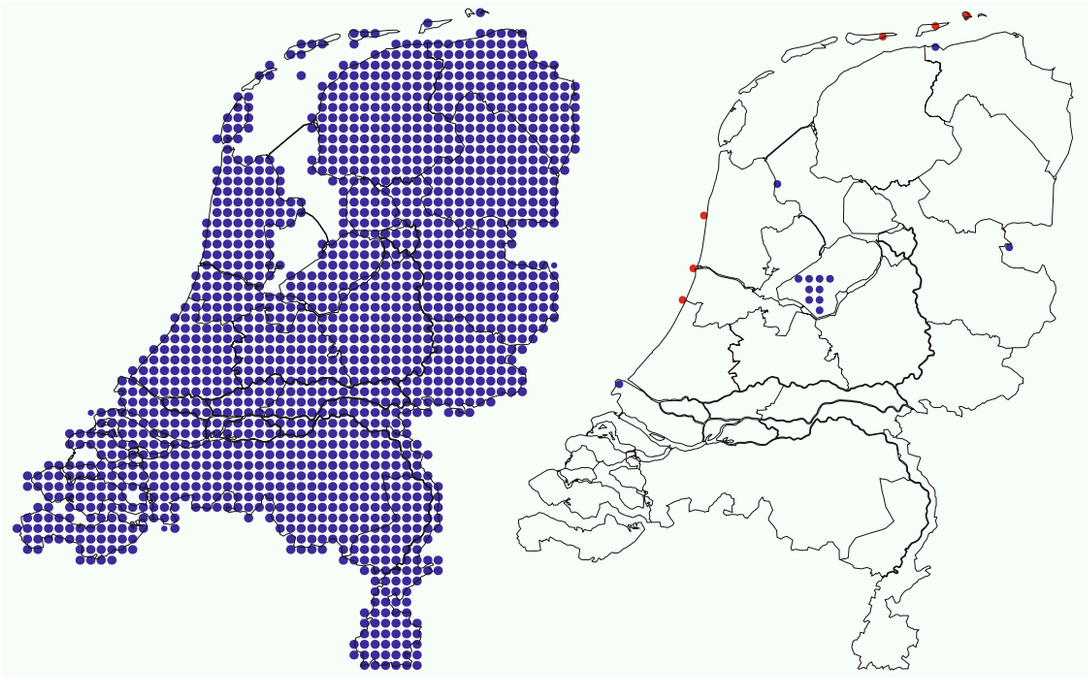
VOORKOMEN

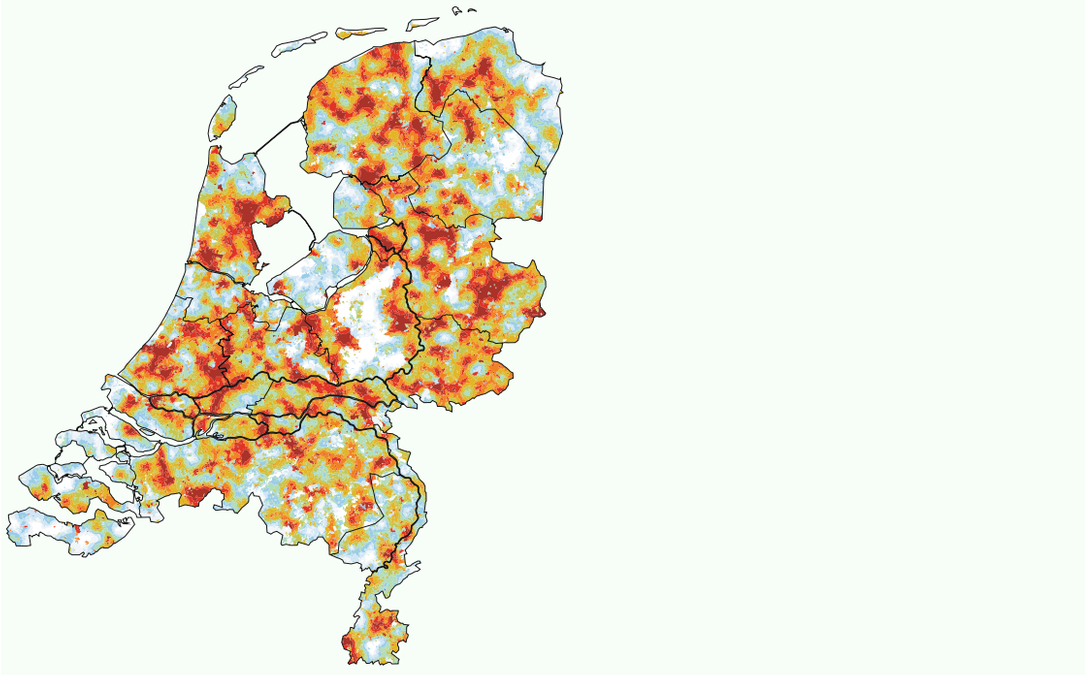
Broedende Spreeuwen over het hoofd zien is vrijwel onmogelijk. Bij zacht winterweer zingen ze al in februari volop. In april worden gewoonlijk vijf eieren gelegd en in de eerste helft van mei is het een drukte van je welste wanneer de luidruchtige jongen worden gevoerd. Rond midden mei vliegen de meeste jongen binnen enkele dagen uit, in sommige jaren wat eerder en in andere wat later, met een verschil van soms enkele weken tussen het zuiden en noorden van ons land.

Als dichtbevolkt land met veel voedselrijke agrarische graslanden moet Nederland wel een eldorado zijn voor broedende Spreeuwen. Uit de verspreiding blijkt dit ook, want atlasblokken zonder Spreeuwen zijn er nauwelijks. Onbewoonde zand- en duingebieden op de Waddeneilanden moeten het zonder Spreeuwen stellen. Hetzelfde geldt voor de Afsluitdijk, de dijk Enkhuizen-Lelystad, de Grevelingendam en de Oosterscheldekering. De (punt)relatieve dichtheidskaart geeft meer detaillering prijs. Grote aaneengesloten bossen zijn met hun lage dichtheden goed te traceren. Het meest opvallend is dit op het Veluwe-massief, met zijn lappen bos, heide en stuifzand. Broedgelegenheid is hier niet de beperkende factor (genoeg oude spechtenholen) maar geschikte voedselgebieden in de nabijheid van het nest zijn schaars. De voedselvluchten naar sappige graslanden overschrijden hier al gauw de kritische grens van 500 m, waarboven heen-en-weervliegen de ouders zo veel energie kost dat dit ten koste gaat van het broedsucces (FEARE 1984). Andere opvallend schaars door Spreeuwen bewoonde bosgebieden zijn de heuvelruggen van Salland, Utrecht en Nijmegen, het Horsterwold in Flevoland en enkele bossen onder Tilburg en in de Kempen. In het bosrijke midden en oosten van Drenthe is het de combinatie van grote bossen en aansluitend akkerland waardoor Spreeuwen ook hier vrij schaars zijn. Gebieden met een hoog aandeel bouwland worden gemeden, zoals blijkt uit de lage dichtheden in delen van Groningen, Flevoland, het Deltagebied en lokaal ook elders (akkerplateaus Zuid-Limburg). Spreeuwen schuwen tevens grote open natte natuurterreinen, zowel moerasgebieden (Lauwersmeer, Oostvaardersplassen), kwelders (Friesland-Groningse Noordkust, Waddeneilanden), schorren (Saeftinge) als heide- en hoogveengebieden (Fochtelooërveen, Strabrechtse Heide, Groote Peel).
De gebieden met hoge relatieve dichtheden vertonen minder onderlinge overeenkomst. Besloten landschappen met veel graslanden, opgaand geboomte en boerenerven zijn hierin te herkennen, maar ook vochtige open graslandgebieden in

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1603 (96%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  3 (0%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1600 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +7 (+0%)
No. of squares
- verdwenen 6
  disappeared
- verschenen 13
  new

◀◀
Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

Friesland en het Groene Hart van Holland. In West-Friesland, het oosten van de Noordoostpolder, op Zuid-Beveland en in de Betuwe dringt zich een positieve relatie met fruitbomen op. De stedelijke gebieden tonen afwisselend hoge en lage dichtheden, waarschijnlijk samenhangend met de aan- of afwezigheid van geschikte nestplaatsen en voedselgebieden als gazons, parken of graslanden binnen vliegbereik. Voorbeelden van dergelijke verschillen zijn te vinden in Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage, Utrecht en Almere. De kaart toont echter ook onverklaarbare verschillen en overgangen in ogenschijnlijk gelijke landschappen, zoals hier en daar in Friesland, de Vijfherenlanden en in de omgeving van Haarlem. In sommige gevallen zullen verschillen in volledigheid en intensiteit van het veldonderzoek meespelen. Tevens wordt niet uitgesloten dat groepen pas uitgevlogen jonge vogels soms (ten onrechte) zijn meegeteld.

VERANDERINGEN

In de landelijke verspreiding is in de afgelopen 25 jaar nauwelijks iets veranderd. De veranderingskaart toont alleen een cluster van nieuw bezette atlasblokken in Zuidelijk Flevoland, dat in 1973-77 nog in ontginning was. Toch is de Spreeuw in dezelfde periode aanzienlijk in aantal teruggelopen. Deze teruggang is een nieuw fenomeen bij deze wereldveroveraar. Van de 19e eeuw tot halverwege de 20e eeuw was het toename wat de klok sloeg. In Groot-Brittannië (MARCHANT ET AL. 1990) en ook in Nederland, onder andere in Drenthe (VAN DEN BRINK ET AL. 1996), laat de Spreeuw in de jaren zestig en zeventig een toename of stabilisatie zien, waarna een afname volgt. Vooral in bosgebieden zijn de aantallen duidelijk verminderd. In het agrarische gebied is, na een toename in de jaren zeventig, geen duidelijke trend in de BMP-gegevens zichtbaar. Inventarisaties in stedelijk gebied maken vaak gewag van toename (SMIT ET AL. 1995, ABEL ET AL. 1999), soms ook van afname (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). De recente teruggang die in grote delen van Europa wordt vastgesteld, staat ongetwijfeld in verband met veranderingen in het landgebruik. De omzetting van grasland in bouwland en de toenemende verdroging van het resterende grasland zou, vanwege de afname van de voor Spreeuwen beschikbare bodemdieren, hierbij van cruciaal belang kunnen zijn.

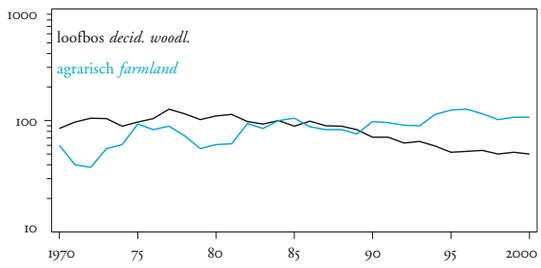
AANTALLEN

In 1979-85 werd een schatting van 750.000-1,3 miljoen paren aangehouden. Rekening houdend met een afname van tenminste 30% sindsdien, zou de huidige stand op hooguit 500.000-900.000 paren uitkomen.

Arend J. van Dijk

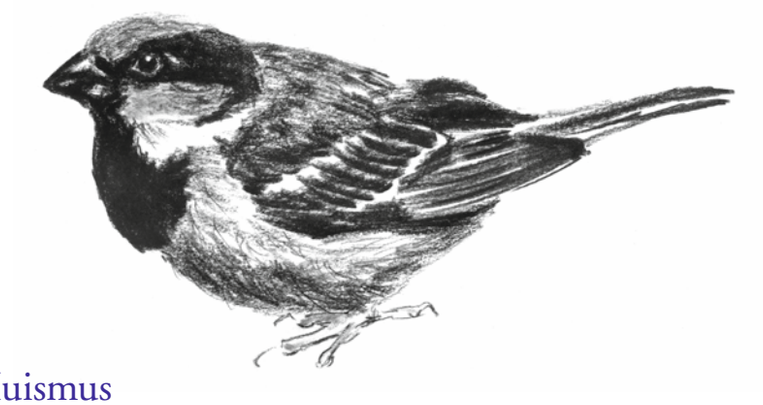
SUMMARY

Highest densities in rural areas with a high proportion of grassland. Densities in urban areas may locally be high as well, but extensive woodland and open arable areas are more thinly populated as feeding opportunities (i.e. grassland) are low here. Except for the colonisation of the reclaimed polder Zuidelijk Flevoland, no changes in distribution could be detected. However, numbers in woodland experienced marked declines since the 1970s. Elsewhere, population trends fluctuate (urban areas, farmland). It is hypothesized that the species is susceptible for changes in agricultural practices, such as drainage and conversion of grassland into arable fields. About 500,000-900,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: J. Hilbers

Huismus

Passer domesticus

De Huismus is niet alleen in Eurazië en Noord-Afrika een algemene broedvogel van bebouwde gebieden, maar komt - dankzij introducties - ook elders in de wereld voor. In Nederland neemt de Huismus onder de uitgesproken standvogels een prominente plaats in, aangezien zijn omzwervingen zelden verder reiken dan 600 m van de geboorteplek. Huismussen nestelen bij voorkeur in middeloude stadswijken, dorpen en boerderijen met ouderwetse pannendaken. Tijdelijk door mensen bewoonde gebieden worden vlot gekoloniseerd maar even snel weer verlaten wanneer de bewoners vertrekken.

VOORKOMEN

Aangetroffen in bijna 95% van de atlasblokken, behoort de Huismus zeker tot de meest verspreide broedvogels van Nederland, maar wordt hij qua koppositie voorbijgestreefd door soorten als Houtduif, Witte Kwikstaart en Merel. Maar weinig atlasblokken moeten het stellen zonder Huismussen, meestal onbewoonde gebieden als de Vliehors (Vlieland), de Boschplaat (Terschelling), de Oosterkwelder (Schiermonnikoog), Rottum, Griend en de Maasvlakte. Enkele leemtes op de Veluwe tonen aan dat de soort bij diep in gesloten bos liggende woningen gewoonlijk ontbreekt.

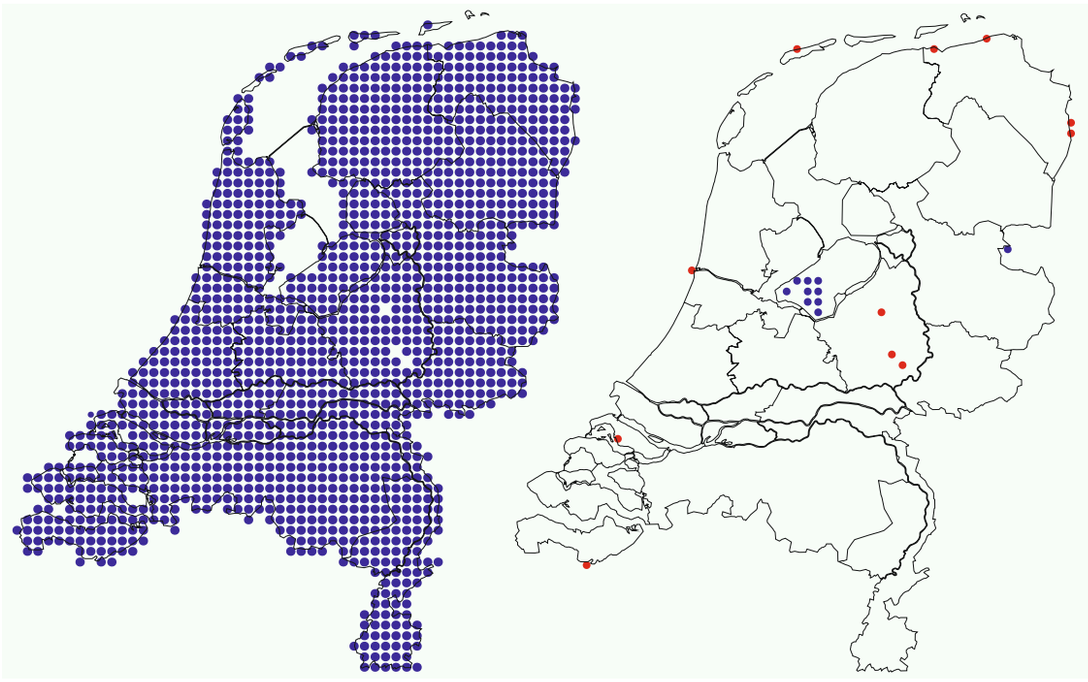
De relatieve dichtheidskaart laat zien dat de Huismus in Nederland, overeenkomstig de hoge bevolkingsdichtheid van ons land, bijna overal algemeen voorkomt. De gesloten bossen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug vormen het meest markante gat in dit verspreidingsbeeld, gevolgd door enkele andere grote en amper bewoonde natuurgebieden. Hierbij kan het gaan om moerassen (Lauwersmeer, Oostvaardersplassen), kwelders (Waddengebied) en schorren (Saeftinge), duinen (Waddeneilanden, hier en daar ook langs Hollands-Zeeuwse kust) dan wel bos en heide (de Meinweg bij Roermond). De dichtheidsnuances elders in het land vallen ten dele samen met verschillen in bewonersaantallen. Zo tekenen oostelijk Groningen en Noordoost-Drenthe, voor Nederlandse begrippen dunbevolkte gebieden (minder dan 150 inwoners per 100 ha in 1999), mager af ten opzichte van Twente (meer dan 300), en hetzelfde geldt voor de Wieringermeer ten opzichte van West-Friesland. Dat ook de ouderdom van de bebouwing een rol speelt, blijkt uit het feit dat de Noordoostpolder (droog in 1942) beter bezet is dan Zuidelijk Flevoland (droog in 1968), hoewel de laatste polder inmiddels veel meer bewoners kent. Binnen de sterk verstedelijkte of anderszins dichtbevolkte regio's van Nederland is maar weinig nuance te bespeuren. Het oplossend vermogen van het atlasonderzoek was niet groot genoeg om de verschillen aan het licht te brengen die ook hier bestaan, zoals tussen oude wooncentra en uitbreidingszones of villawijken versus betondorp.

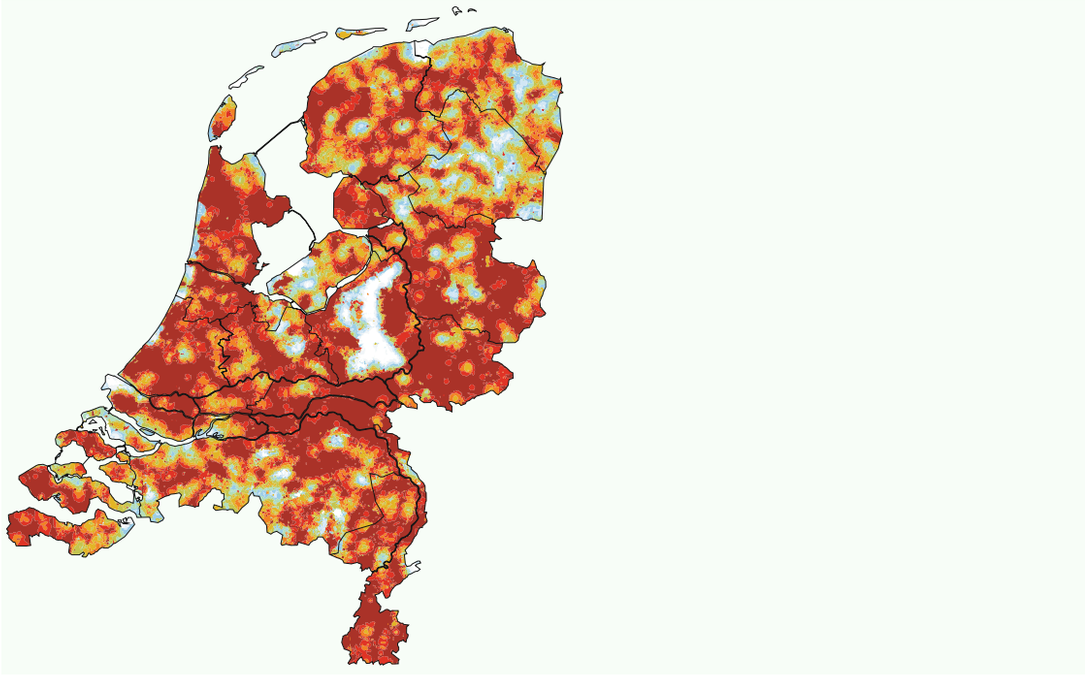
VERANDERINGEN

Ten opzichte 1973-77 is de enige relevante verandering de uitbreiding over Zuidelijk Flevoland. In weerwil van deze stabiele verspreiding, en ondanks de schaarste aan langlopende tellingen, zijn er toch tekenen dat het vooral sinds de jaren tachtig niet meer goed gaat met de Huismus in Nederland. Zo wordt een halvering van de lokale aantallen, vergeleken met de jaren zeventig, vermoed voor de Zuidoost-Achterhoek (STRONKS & KWAK 1994) en Zeeuws-Vlaanderen

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1585 (95%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 1 (0%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1584 (100%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -1 (0%)
No. of squares
- verdwenen 11 *disappeared*
- verschenen 10 *new*

(VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Jaarlijkse systematische broedvogeltellingen in 1984-99 geven geringe veranderingen tot 1990 te zien, maar een afname met 30% sindsdien (VAN DIJK ET AL. 2001A). Hoewel deze tellingen vooral betrekking hebben op agrarische landschappen en nauwelijks op de stedelijke gebieden waar de meeste Huismussen nestelen, wordt aangenomen dat ook in de steden afname veelal troef is. Over de oorzaken van deze achteruitgang, die heel West-Europa treft (HAGEMEIJER & BLAIR 1997), wordt veel gespeculeerd. Vermoedelijk heeft de Huismus vooral te lijden onder vermindering van broedgelegenheid (minder nestplekken door renovatie en isolatie van oude woningen) in combinatie met afgenomen voedselaanbod (minder braakliggende gronden door verdichting stedenbouw en snellere bouwtechnieken, omschakeling van graanteelt op maïsteelt, graanopslag in gesloten depots, herbicidengebruik) (HEIJ 1999). De verstedelijking van Nederland zou in theorie een deel van deze verliezen moeten compenseren doordat jaarlijks tienduizenden nieuwe woningen beschikbaar komen. De broedmogelijkheden in nieuwbouwwijken worden echter beperkt door een veranderde bouwstijl; zo zijn de tegenwoordig gangbare daken met zware sneldekpannen ontoegankelijk voor Huismussen. Hierdoor zijn de dichtheden in nieuwbouwwijken laag (minder dan 20 paren per 100 ha, tegen meer dan 300 in oude wijken), zodat van een compensatie geen sprake is. Huismussen vormen, door hun talrijkheid en tamelijk argeloze gedrag in de eerste levensweken, een frequente prooi van roofvogels die dicht bij menselijke bebouwing opereren: Kerkuil en (vooral) Sperwer. Kerkuilen plukken Huismussen uit slaapplaatsen in klimop, Sperwers overrompelen mussen, wachten geduldig tot ze uit hun verstek komen, of jagen ze uit hun ligusterhaag of geschoren conifeer. De meeste Sperwers broeden in een zone die bejaging van Huismussen toelaat. In juni vormen Huismussen in oostelijk Noord-Brabant voor Sperwers in bos, boerenland en dorpen resp. een kwart, een derde en bijna de helft van de prooien (VAN DIERMEN 1996). Wanneer de gesignaleerde trend in aantallen Huismussen leidt tot een nog verder geslonken populatie, zal dit ongetwijfeld consequenties hebben voor zijn belangrijkste predator.

AANTALLEN

In 1973-77 werd verondersteld dat de broedpopulatie 1-2 miljoen paren omvatte (een nog hogere schatting in 1979-85 was wellicht te hoog). Gezien de afname met misschien wel 50% sindsdien, zouden de aantallen momenteel eerder bij de 500.000-1 miljoen moeten liggen. Dit zou betekenen dat de Huismus als talrijkste Nederlandse broedvogel voorbijgestreefd is door de Merel.

Kees Mostert

SUMMARY

Absent only in areas without inhabitation or near buildings surrounded by dense woodland or other natural habitats. Densities match partly with human population levels (e.g. lower densities in the northeast of the country), or with age of buildings (Noordoostpolder vs. Zuidelijk Flevoland, reclaimed in 1942 and 1968, respectively). A 30-50% decline in numbers since the 1970s is likely, although systematic censuses in urban habitat are scarce. Perhaps 500,000-1 million bp in 1998-2000. The species has probably lost its number one position as most abundant species to Common Blackbird.

Deze soort is gesponsord door: Stichting Het Brabants Landschap

Ringmus

Passer montanus

De Ringmus bewoont geheel Europa met uitzondering van het uiterste noorden en westen. De soort heeft een sterke voorkeur voor kleinschalig agrarisch cultuurland met voldoende voedsel (zaden, in jongenfase ongewervelden), dekking en nestgelegenheid. Ringmussen benutten gaten en spleten in menselijke behuizingen, boomholtes in knotwilgen en andere bomen, maar kunnen ook medebewoners zijn op nesten van Buizerd, Havik en Roek. De Nederlandse Ringmussen zijn overwegend standvogel.

VOORKOMEN

De Ringmus is in 91% van de atlashokken aangetroffen, enkele procenten minder dan de Huismus. De meeste lege blokken liggen in Zuidelijk Flevoland, op de centrale Veluwe en op enkele Waddeneilanden.

Op de relatieve dichtheidskaart springt vooral het schaarse voorkomen in het westen van het land in het oog. De soort is hier alleen wat talrijker in de noordelijke delen van Noord-Holland en in het Deltagebied. Op de hogere gronden valt het op dat maar weinig Ringmussen tot broeden komen in de omvangrijke bosgebieden van de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug. De gebieden met hoge dichtheden zijn verstrooid over het oosten en zuiden van het land. Nadere beschouwing leert dat de Ringmus vrijwel ontbreekt in de grote stedelijke gebieden. Dit is op de kaart het beste te zien in het westen van het land, waar de contouren van de Randstad aanwijsbaar zijn, en in Zuid-Nederland, waar lege vlekken samenvallen met grotere steden als Vlissingen, Breda, Tilburg, Eindhoven, Nijmegen, Heerlen-Kerkrade en Maastricht. In Noord- en Oost-Nederland valt dit wat minder op. Voorts is de soort erg schaars in open weidegebieden (delen van Midden-Friesland, de Zaanstreek) en de duinen, en ontbreekt hij in grote, open gebieden langs de kust zoals de Maasvlakte en Saeftinge.

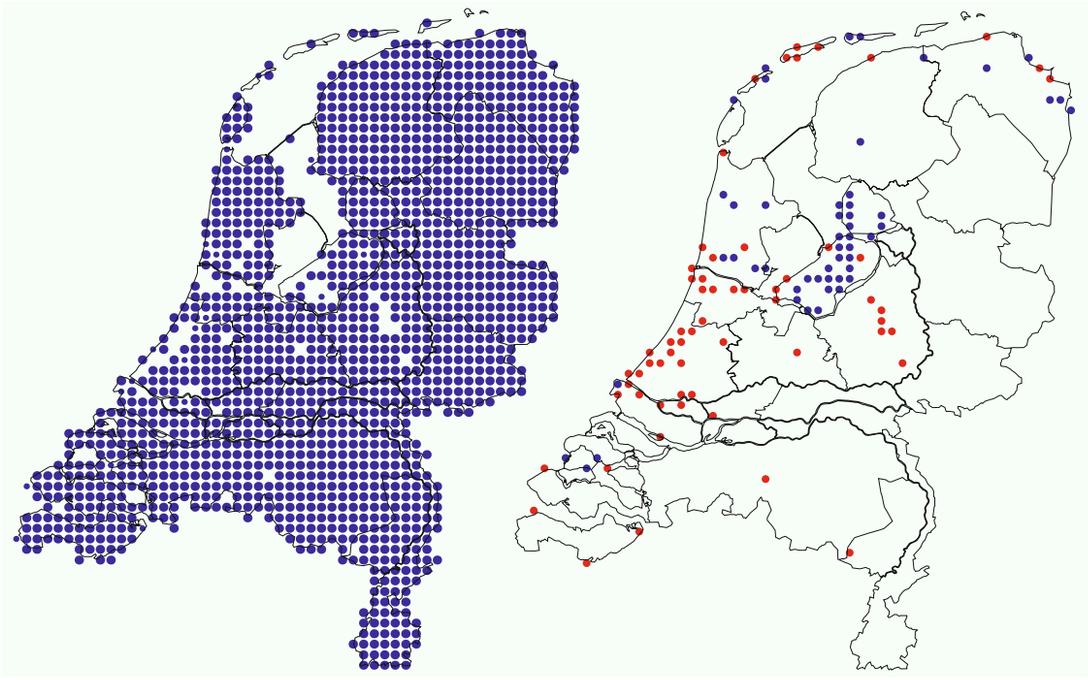
De hoogste dichtheden komen voor in min of meer kleinschalig cultuurlandschap met verspreide bebouwing, vooral op de hoge gronden. Voorbeelden zijn Twente, de Achterhoek, de Gelderse Vallei, de Meierij en Maaspolders in oostelijk Noord-Brabant en het Heuvelland van Zuid-Limburg. Indien aanwezig, herbergen dergelijke landschappen ook in de lager gelegen delen van Nederland veel Ringmussen, zoals blijkt uit de verdichting op de kaart in het houtwallenlandschap van Noordoost-Friesland en aangrenzende delen van het Westerkwartier in Groningen, in West-Friesland, het rivierengebied en Zuid-Beveland. Regio's met een hoge component bouwland zijn het meest voedselrijk en worden geprefereerd boven pure graslandgebieden; dit verklaart vermoedelijk ook waardoor van de Waddeneilanden alleen Texel - het enige eiland met een noemenswaardige oppervlakte akkers - goed bezet is. Van de inpolderingen uit de 20e eeuw kennen de oudste gebieden behoorlijke dichtheden (Wieringermeer, Noordoostpolder), de jongste niet of nauwelijks (Lauwersmeer, Zuidelijk Flevoland). Tekort aan nestgelegenheid in de nog jonge polders zal hierbij een rol spelen. Er komt hier minder verspreide bebouwing voor, deze is bovendien van te jonge leeftijd en goed ontwikkelde erfbeplanting is er schaars.

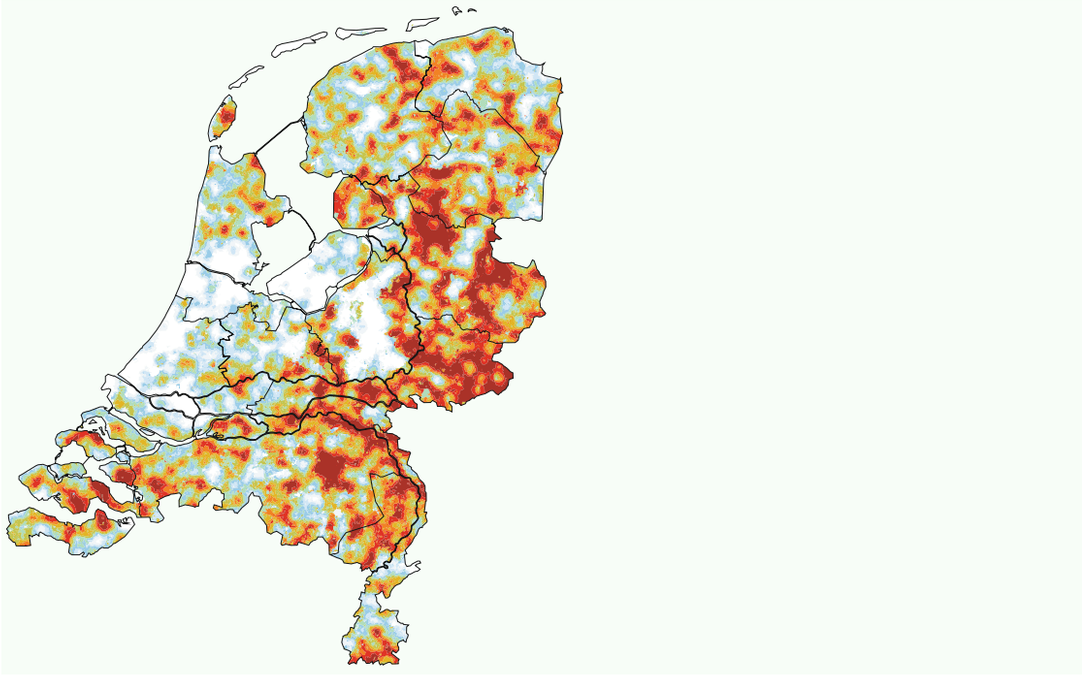
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1528 (91%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 18 (1%)
- waarschijnlijk | zeker *probable | confirmed* 1510 (99%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -10 (-1%)
No. of squares
- verdwenen 61 *disappeared*
- verschenen 51 *new*

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Ten opzichte van medio jaren zeventig heeft de Ringmus zich in Flevoland uitgebreid, wat weer teniet wordt gedaan door een vrijwel even groot aantal verlaten atlasblokken in West-Nederland en op de Veluwe. Getalsmatig is er veel meer veranderd in de afgelopen 25 jaar. Destijds waren Ringmussen talrijke broedvogels in heel Nederland, met uitzondering van de uitgestrekte open graslanden, Zuidelijk Flevoland en de verstedelijkte gebieden van West-Nederland. De soort kwam niet alleen in agrarisch cultuurlandschap voor, maar ook veelvuldig in de duinen (binnenduinrand van Westland, Voorne en Goeree 10-25 paren per 100 ha normaal; VOGELWERKGROEP AVIFAUNA WEST-NEDERLAND 1981) en bossen (Veluwe 10 paren per 100 ha; TEIXEIRA 1979). Hij nam in deze laatste habitats zelfs in aantal toe, gemeten aan het aantal bezette nestkasten. Zo werden in Meijendel (eerste geval in 1966) in 1976 al 52 van de 150 nestkasten door Ringmussen bewoond en in hetzelfde jaar op Nieuw-Leeuwenhorst bij Noordwijk (tot 1972 onregelmatig broedend) 32 van de 45 kasten. Ook uit bosgebieden is een toename tot medio jaren zeventig bekend (BOTH ET AL. IN DRUK).

Vanaf eind jaren zeventig werd een afname van 70-90% gerapporteerd uit de duinen en bossen, met lokaal zelfs verdwijning als gevolg. De ontwikkelingen in het agrarische buitengebied, op populatieniveau van groot belang, zijn slecht gedocumenteerd of lijken elkaar tegen te spreken. Het is echter aannemelijk dat de aantallen in op zijn minst een groot deel van Nederland sterk afgenomen zijn. De intensivering van de landbouw moet immers hebben geleid tot een afgenomen aanbod van nestgelegenheid door het opruimen van houtwallen, hoogstamboomgaarden, knotwilgen en andere kleine landschapselementen. Belangrijker nog zal de voedselschaarste zijn als gevolg van intensief herbicidengebruik, overbemesting, de overschakeling van graanteelt op maïsverbouw, het verdwijnen van stoppelvelden (belangrijk in de winter) en andere landbouwkundige veranderingen. (BIJLSMA ET AL. 2001). Er bestaan overigens aanwijzingen dat de ringmussenstand in de jaren zeventig, net als in Engeland, veel hoger was dan daarvoor. Het is aannemelijk dat de beginnende schaalvergroting in de landbouw de Ringmus destijds tijdelijk in de kaart speelde.

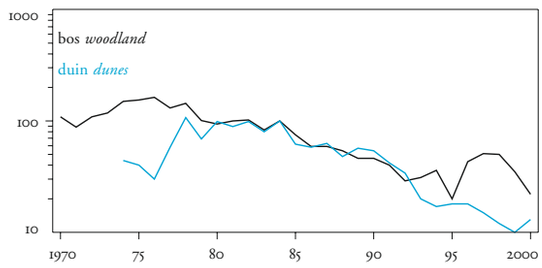
AANTALLEN

Een goede schatting maken op basis van de BMP- en atlasgegevens is lastig. Toch is het niet erg aannemelijk dat er meer dan 50.000-150.000 paren in ons land broeden. Dat zou, als de schatting van 500.000-750.000 paren in 1973-77 steekhoudend was, neerkomen op een forse afname.

Kees Mostert

SUMMARY

Slightly less widely distributed than House Sparrow, avoiding urban areas, extensive woodland and open natural habitat. Abundant only in mixed small-scale farmland. In open farmland, arable land is preferred over grassland. Minor changes in distribution since the 1970s, apart from a colonisation of the most recent embankments in Flevoland. In woodland and coastal dunes, an initial increase in the 1960s and 1970s turned into a serious decline by the end of the 1970s, coinciding with a 70-90% reduction in numbers. In farmland trends are probably comparable. The population in 1998-2000 is estimated at 50,000-150,000 bp.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: VWG Stad en Ambt Doesborgh

Vink

Fringilla coelebs

De Vink broedt in geheel Europa, met uitzondering van IJsland en het boomloze noorden, alsmede in het westelijk deel van Azië. In Noord-Afrika, op de Azoren en Madeira broeden vormen waarvoor een aparte soortstatus voor de hand ligt op grond van verschillen in morfologie en zang. Succesvolle introducties hebben plaatsgevonden in Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika. De Nederlandse broedvogels overwinteren grotendeels in eigen land. Vinken broeden nagenoeg overal waar bomen staan. Ze zijn dan ook zowel te vinden in bossen en parken als tuinen, boomsingels en houtwallen. Het prachtig gecamoufleerde nest steekt nauwelijks af ten opzichte van de tak waarop het ligt. Insecten en andere ongewervelden vormen in de zomer het hoofdvoedsel. Ze worden zowel tussen bladeren, op takken en stammen gezocht, als op de grond. Later in het seizoen neemt het plantaardige deel van het voedsel toe. Naast graszaden, granen en beukennoten staan ook zachtere plantendelen op het menu.

VOORKOMEN

Met een presentie van 94% en hiaten in alleen de meest boomloze delen van Waddengebied en West-Nederland is de Vink een van de meest verspreide broedvogels van ons land. De (punt)relatieve dichtheidskaart toont een duidelijke voorkeur voor de pleistocene gronden, waar habitat in de vorm van bossen en kleinschalig, bomenrijk landschap alomtegenwoordig is. Hoe bosrijker, hoe talrijker de Vink; hoge dichtheden zijn daarom gemeengoed in Oost-, Midden- en Zuid-Nederland. Het overwegend kale landschap van de Drents-Groningse veenkoloniën daarentegen is weinig in trek. Voorts valt het op dat de dichtheid op de noordelijke zandgronden wat lager is dan die elders. De Friese zandgronden zijn, door hun overwegend wat opener karakter, minder aantrekkelijk voor Vinken. Dit geldt echter niet voor de Drentse zandgronden, waar dichtheden van 20-85 paren per 100 ha normaal zijn (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). De dichtheidskaart vertoont ook plaatselijk in Noordoost-Overijssel, Noord-Brabant en Limburg gebieden met wat lagere dichtheden. Somt valt dit samen met landschappelijke kenmerken (open veenkoloniale ontginningen in Noordoost-Overijssel), soms ook zijn de verschillen onverklaarbaar. In Zuid-Limburg zijn de hellingbossen en kleinschalige landbouwplateaus goed bezet terwijl de verstedelijkte regio's duidelijk lager scoren. Ook elders komen de dichtheden in stedelijk gebied vrij laag uit. Hoewel Vinken in lommerrijke stadswijken en dorpen soms even talrijk zijn als in menig bosgebied, wordt de stedelijke dichtheid genivelleerd door een schaars voorkomen in de dichter bebouwde delen.

In Laag-Nederland - weinig bomen, weinig Vinken - is de soort duidelijk minder algemeen dan op de hoge gronden. In het rivierengebied loopt de dichtheid terug van oost naar west, conform het verminderende aanbod van geschikte habitat. Uitgesproken laag zijn de dichtheden op de open zeeklei- en laagveengronden, waar de Vink het moet hebben van oude erfbeplanting, geriefhoutbosjes, eendenkooien, dijksingels en parken in stedelijk gebied. De duinen tekenen zich, ondanks respectabele dichtheden in de bossen van de binnenduinrand, maar gedeeltelijk af als een vinkenbolwerk.

VERANDERINGEN

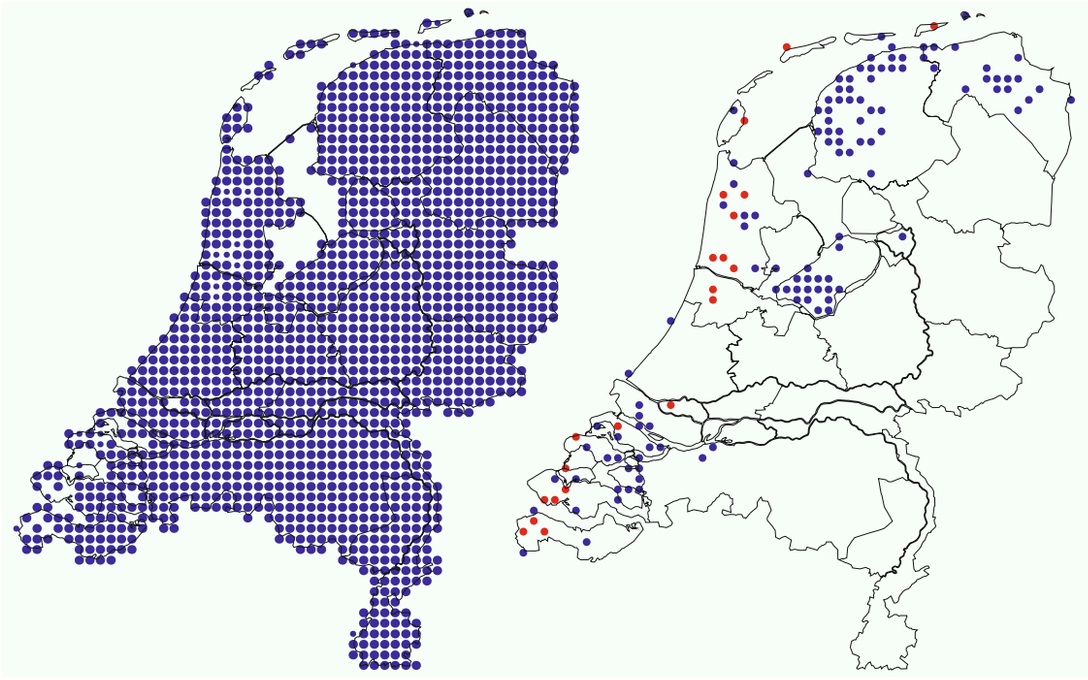
Ten opzichte van 1973-77 is het broedareaal uitgedijd. Vooral in Friesland, Zuidelijk Flevoland en het Deltagebied heeft

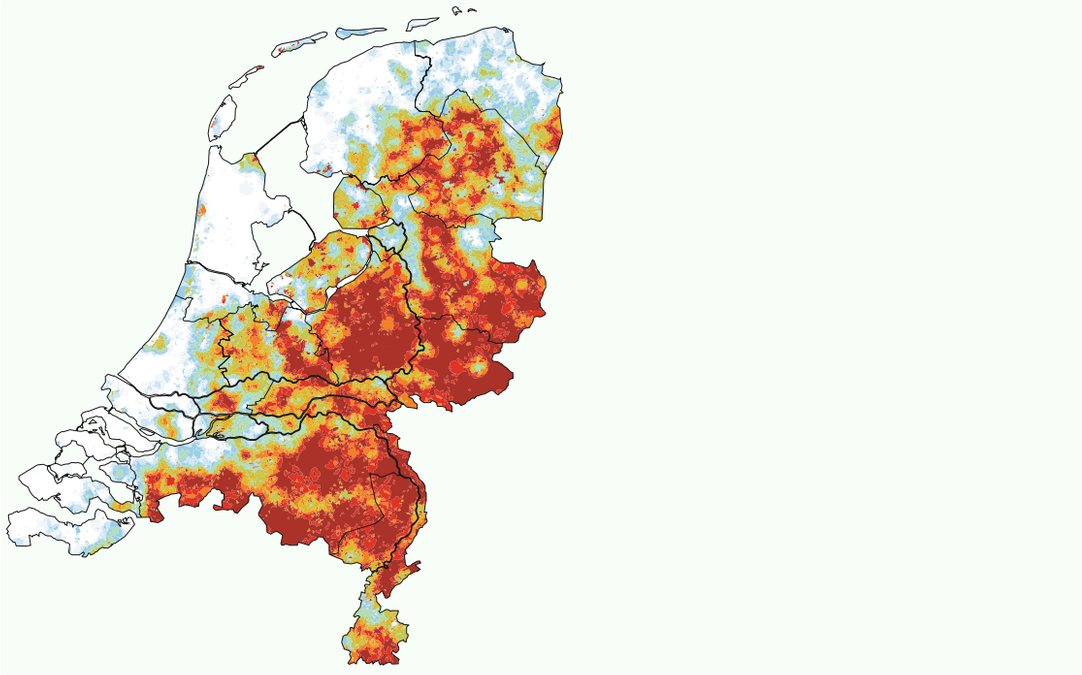
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1575 (94%)
No. of squares
- mogelijk | *possible* 19 (1%)
- waarschijnlijk | zeker *probable* | *confirmed* 1556 (99%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken +93 (+7%)
No. of squares
- verdwenen 21 *disappeared*
- verschenen 114 *new*

◀◀
Punt-relatieve dichtheid
Point-relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

de Vink terrein gewonnen. In Groningen en Noord-Holland zijn de laatste gaatjes in de verspreiding gedicht. Al deze uitbreidingen zijn het gevolg van landschappelijke veranderingen. In Zuidelijk Flevoland heeft de Vink zijn weg gevonden naar de aangeplante bossen, parken en erfbeplanting. In de afgesloten zeearmen van het Deltagebied profiteerde hij van de bosopslag die door verzoeting mogelijk werd gemaakt. De kolonisatie van de open Friese landschappen is nagenoeg voltooid. Net als in andere gebieden weet de Vink hier aangelegde beplanting langs wegen, boerderijen en in de bebouwing te benutten. Slechts in enkele tientallen atlasblokken zou de soort verdwenen zijn sinds de jaren zeventig. Zo dit al reëel is, blijkt dit atypisch te zijn.
Monitoringgegevens geven een idee van de getalsmatige veranderingen. De indexen voor loofbos en agrarisch gebied zijn in drie decennia verdubbeld tot verdrievoudigd. In de duinen zijn ze zelfs vertienvoudigd. Strenge winters laten nauwelijks sporen achter. De Vink mag dus met recht een succesnummer genoemd worden. De soort profiteert van de toegenomen oppervlakte en leeftijd van het bos, en het gewijzigde bosbeheer. De oppervlakte bos in Nederland is tussen medio jaren zestig en begin jaren tachtig toegenomen met 36.000 ha (met grootschalige aanplant in Flevoland). Tegelijkertijd wordt de samenstelling van het bos gevarieerder, met een grotere component loofhout en een rijkere ondergroei. Het bos wordt niet alleen ouder, maar wordt ook minder intensief beheerd en productiebos wordt omgezet in meer natuurlijk bos. In open agrarische landschappen zijn bosjes en lanen aangelegd; de tijd dat ruilverkavelingen boomloze vlaktes achterlieten, lijkt definitief voorbij. Dat de Vink zo optimaal weet te profiteren van de landschappelijke veranderingen en als bosvogel weet door te dringen in open gebieden, getuigt van zijn grote aanpassingsvermogen. Ook in veel andere Europese landen zit de Vink in de lift. Zo laten de nationale meetnetten van Finland, Zweden, Denemarken en Groot-Brittannië een positieve trend zien (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

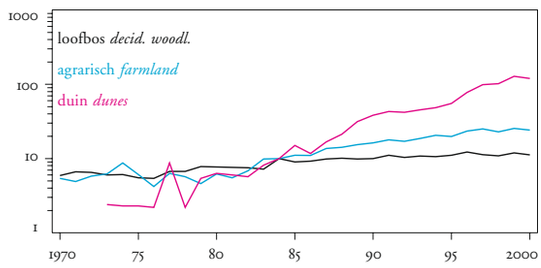
AANTALLEN

Omdat de rijkere bosgebieden in de BMP-steekproef wat zwaar vertegenwoordigd zijn, wordt het berekende getal van bijna 680.000 paren omgezet in een voorzichtige schatting van 600.000-700.000 paren. De schatting in 1979-85 kwam uit op 250.000-400.000 paren.

Wiel Poelmans

SUMMARY

One of the most numerous breeding birds in The Netherlands, avoiding only very open habitats in the northern and western provinces. Very numerous in the higher (wooded) areas in the east, centre and south of the country. Urban areas generally hold lower densities. In open farmland, the species has become widespread since the 1970s (including new settlements in Flevoland), although only low numbers are involved. Increases have also been reported for all other habitats, as the species adapted itself to breeding in more marginal habitats and benefited from the increase in woodland. Population estimate of 600,000-700,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jaap A.J. Vink

Keep
Fringilla montifringilla

In de arctische en boreale streken van Eurazië behoort de Keep tot de talrijkste broedvogels. Het aaneengesloten broedgebied reikt zuidelijk tot in Zuid-Noorwegen, Midden-Zweden, Estland en Rusland ter hoogte van Moskou. In de taigazone broeden Kepen vooral in naald- en gemengde bossen. Plaatselijk worden ook hoge dichtheden bereikt in berken-, elzen- en wilgenbossen. In veel gevallen wordt genesteld in los-vaste kolonies van 2-8 paren. Kepen kunnen zich in het broedseizoen nomadisch gedragen, hoewel minder uitgesproken dan Kruisbek en Sijs. De aantallen variëren, afhankelijk van het voedselaanbod, van gebied tot gebied en van jaar tot jaar. Dit verklaart ten dele de broedgevallen die soms ver ten zuiden van het gesloten verspreidingsareaal plaatsvinden, vooral in Zuid-Zweden maar onregelmatig ook in Denemarken, Noord-Duitsland, Nederland, Letland, Litouwen en de Alpen. Na een koud voorjaar blijven Kepen wat langer in de overwinteringsgebieden hangen en wordt gemiddeld zuidelijker gebroed dan in andere jaren.

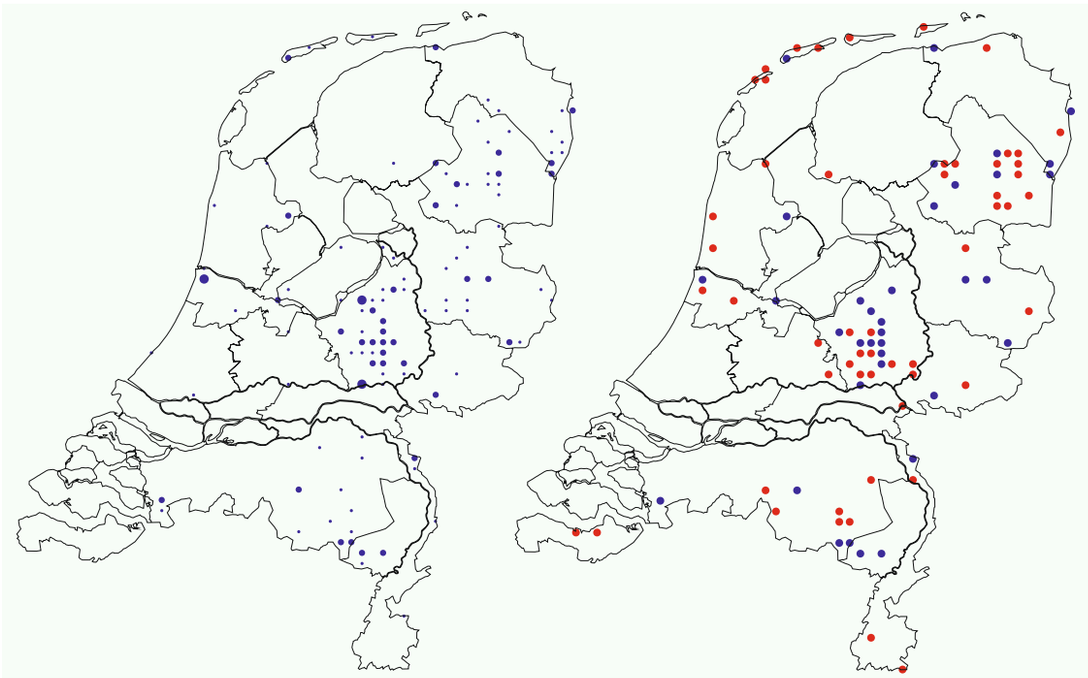
VOORKOMEN

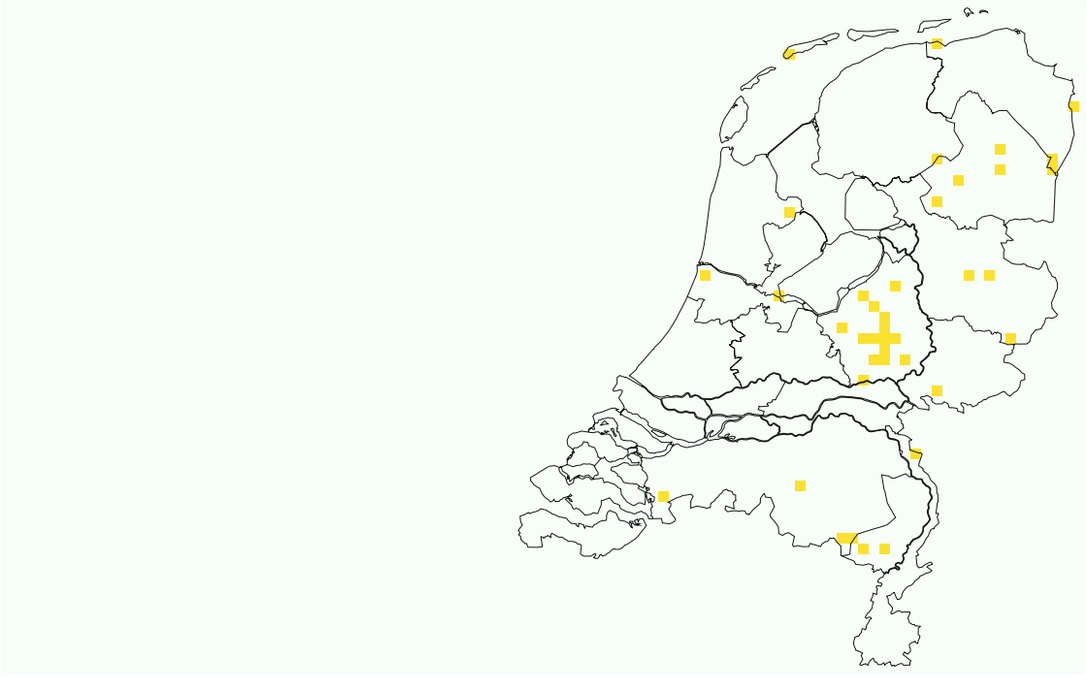
Op zonnige ochtenden in april kunnen we massaal groepszang horen van mannetjes Kepen die zich oppeppen voor het naderende broedseizoen. Deze, vanwege de nasale en zagende uithalen niet lekker in het gehoor liggende zang doet enigszins aan die van een Groenling herinneren. Pas wanneer deze trekkers verdwenen zijn, blijkt of er broedvogels achtergebleven zijn. In 1998-2000 zijn in 7% van de atlasblokken Kepen in het broedseizoen opgemerkt. Hierbij gaat het hoofdzakelijk (65%) om mogelijke broedgevallen. Tot deze categorie behoren vooral meiwaarnemingen van mannetjes met een grijze kop en een wat smoezelig prachtkleed. Deze 'grijskoppen' zijn soms nauwelijks te onderscheiden van vrouwtjes, en kunnen zowel mannen in het tweede kalenderjaar betreffen als vogels met een lagere sociale status (LÕHMUS & SILVERIN 1999). Mogelijk verdwijnen deze mannetjes later in mei alsnog. In enkele tientallen blokken hielden zich in de atlasperiode langere tijd territoriale Kepen op, soms ook paren. Dergelijke vogels zijn beschouwd als waarschijnlijke broedvogels, al zal het veelal eerder om late trekkers of overzomeraars gaan dan om broedvogels. Deze blokken vinden we vooral in de bosrijke streken van de hogere zandgronden. Op de Veluwe is zelfs uit één op de vijf blokken een waarschijnlijk broedgeval gemeld, wat een frappant contrast vormt met de landschappelijk enigszins vergelijkbare Utrechtse Heuvelrug. De overige meldingen stammen vooral uit Drenthe, Oost-Groningen en Overijssel, verspreid ook elders zoals in de duinbossen op Terschelling, op de Montferlandse stuwwal, in de Kempen, de Brabantse Wal bij Bergen op Zoom en in Limburg. Van een duidelijke voorkeur voor een bepaald bostype is geen sprake. Op kleigrond zijn waarnemingen van langdurig aanwezige Kepen in het broedseizoen zeldzaam. Zulke waarnemingen stammen onder meer uit het Lauwersmeer en Noord-Holland (West-Friesland, Muiderberg).

In de atlasperiode zijn slechts drie zekere broedgevallen doorgegeven, hoewel ze volgens de criteria in de handleiding strikt genomen waarschijnlijke broedgevallen betreffen (nestbouw, geen bewijs voor eieren of jongen). Ze resulteerden, voor zover bekend, niet in uitgevlogen jongen. De drie gevallen zijn afkomstig uit de duinstreek (1) en de Veluwe (2). In de Kennemerduinen werd in 1999 nestbouw door een wijfje geconstateerd in open oud dennenbos. Het - later vermoedelijk gepredeerde - nest bevond zich op 7 m hoogte

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 112 (7%)
No. of squares
- mogelijk 73 (65%)
  possible
- waarschijnlijk 36 (32%)
  probable
- zeker 3 (3%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -18 (-32%)
No. of squares
- verdwenen 54
  disappeared
- verschenen 36
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

op een zijtak van de dikste den in de omgeving (DE NOBEL 2001). In het Leuvenumse Bos op de Noordwest-Veluwe werd in 1999 eveneens nestbouw waargenomen, in oud gemengd loofbos langs een beek. Het derde geval betrof nestbouw nabij Renkum op de Zuidwest-Veluwe, op een kerkhof met oude naald- en loofbomen.

VERANDERINGEN

Het aantal meldingen van waarschijnlijke broedgevallen (lees: voornamelijk territoriale overzomeraars) was ten tijde van het eerste atlasproject in 1973-77 dubbel zo hoog als in 1998-2000. Het aantal zekere broedgevallen was in beide atlasperioden verwaarloosbaar, respectievelijk vier en drie. Het voert veel te ver om van een afname te spreken. De aantallen overzomeraars worden vermoedelijk beïnvloed door de jaarlijks wisselende voedselsituatie in Fenno-Scandinavië. Bovendien wordt nu kritischer aangekeken tegen late waarnemingen (bijvoorbeeld groepszang eind april, of aanwezige vogels begin mei) dan tijdens de eerste atlasperiode. Ook in Denemarken zijn in de tweede atlasperiode, ondanks een hogere onderzoeksintensiteit, veel minder territoriale Kepen opgevoerd (GRELL 1998). Uit de veranderingskaart is dan ook geen conclusie te trekken. De schijnbare patronen zoals de afname in Oost-Drenthe, op de West-Veluwe en in de Kempen, zijn terug te voeren op toevalstreffers of betreffen lokale verschillen in onderzoeksintensiteit tussen beide atlasperioden. Systematische regionale studies tonen geen trendmatige ontwikkeling (BIJLSMA ET AL. 2001).

AANTALLEN

Ervan uitgaande dat Kepen in uitgestrekte bossen gemakkelijk worden gemist, zullen jaarlijks tenminste 1-5 paren tot nestbouw overgaan. De soort behoort daarmee tot de zeldzaamste Nederlandse broedvogels. Daarnaast overzomerden in 1998-2000 naar schatting 20-40 Kepen in potentiële broedgebieden. In sommige jaren, bijvoorbeeld na een lang aanhoudende strenge winter, kan het aantal achterblijvers mogelijk wat hoger uitvallen.

Rob L. Vogel

SUMMARY

Mainly possible and probable breeding records were collected, most of which referred to observations of singing males (often not in full breeding plumage), and - more accidentally - pairs during the breeding season. Nest-building was reported on three occasions, but these breeding attempts all failed. Comparison with older data is rather difficult since observations during the breeding season are treated with more caution nowadays. The population did not exceed 5 bp in 1998-2000, which confirms the species' status as one of the rarest breeding birds in the country.

Deze soort is gesponsord door: Jaap A.J. Vink

Europese Kanarie

Serinus serinus

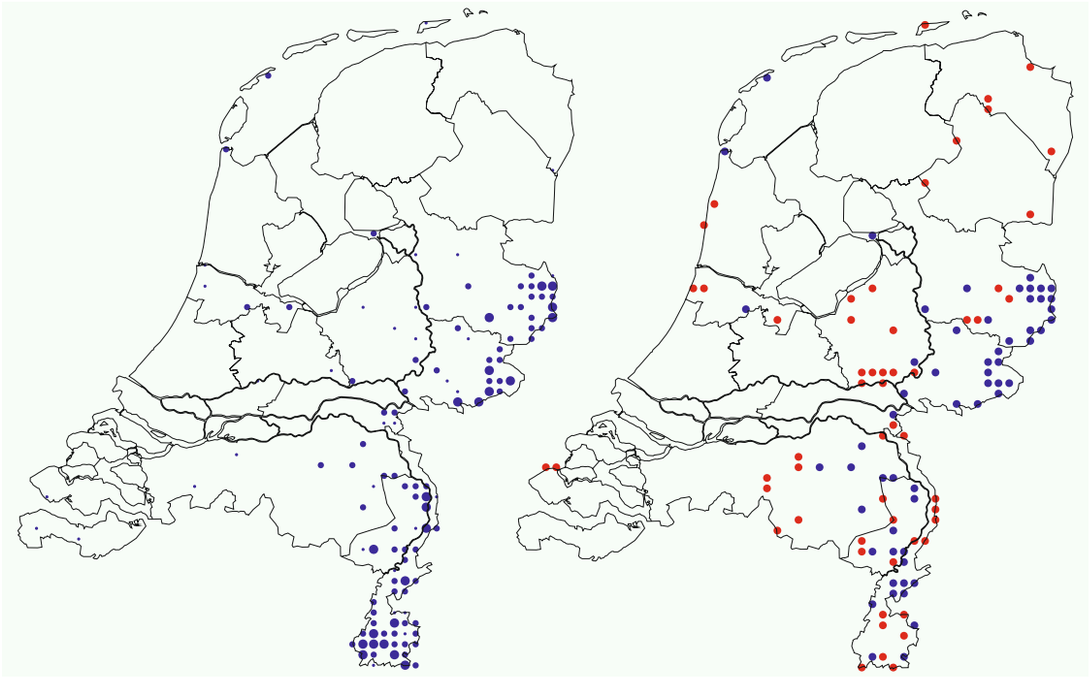
De Europese Kanarie, van oorsprong bewoner van het mediterrane gebied, heeft zijn areaal in de afgelopen twee eeuwen aanzienlijk in noordelijke richting uitgebreid. Zo werd in 1922 bij Kerkrade het eerste zekere broedgeval voor Nederland vastgesteld. Thans komt de soort voor tot aan de Oostzee. In België broedt hij plaatselijk en in vrij lage aantallen (650-1200 paren in 1989-91, waarvan meer dan 90% in Wallonië; ANSELIN & DEVOS 1992), in Duitsland is hij talrijk en wijd verbreid, met uitzondering van het uiterste noordwesten (drie miljoen paren). In Nederland vindt de najaarstrek voornamelijk in zuidwestelijke richting plaats, mogelijk naar het Iberisch Schiereiland. Overwinteraars worden jaarlijks waargenomen, vooral in het zuiden en oosten van het land, zij het in kleine en sterk wisselende aantallen. De broedcyclus speelt zich af van april tot in augustus, waarbij twee broedsels worden grootgebracht. De kleine, compacte nesten worden bij voorkeur gebouwd in sierconiferen of dichte struiken en loofbomen.

VOORKOMEN

De Europese Kanarie kent in Nederland een zeer beperkte verspreiding: de soort is in 5% van de atlasblokken als waarschijnlijke of zekere broedvogel aangetroffen. Binnen het beperkte verspreidingsgebied is het ook nog eens een zeldzame verschijning, want in driekwart van de bezette blokken worden slechts 1-3 paren opgegeven. Vanwege de opvallende zang en baltsvlucht is de verspreiding naar verwachting vrij volledig in kaart gebracht, al is de soort misschien in enkele blokken gemist. De Europese Kanarie broedt in Nederland immers vrijwel uitsluitend in stedelijk gebied, een door veel vogelaars stiefmoederlijk met aandacht bedeelde habitat. Solitaire paren kunnen ook worden gemist door heimelijk gedrag tussen zangpieken in. Daar staat tegenover dat zingende doortrekkers tot in mei voor verwarring met broedvogels kunnen zorgen. Een deel van de ca. 30 blokken met mogelijke broedgevallen zal trekkers betreffen.

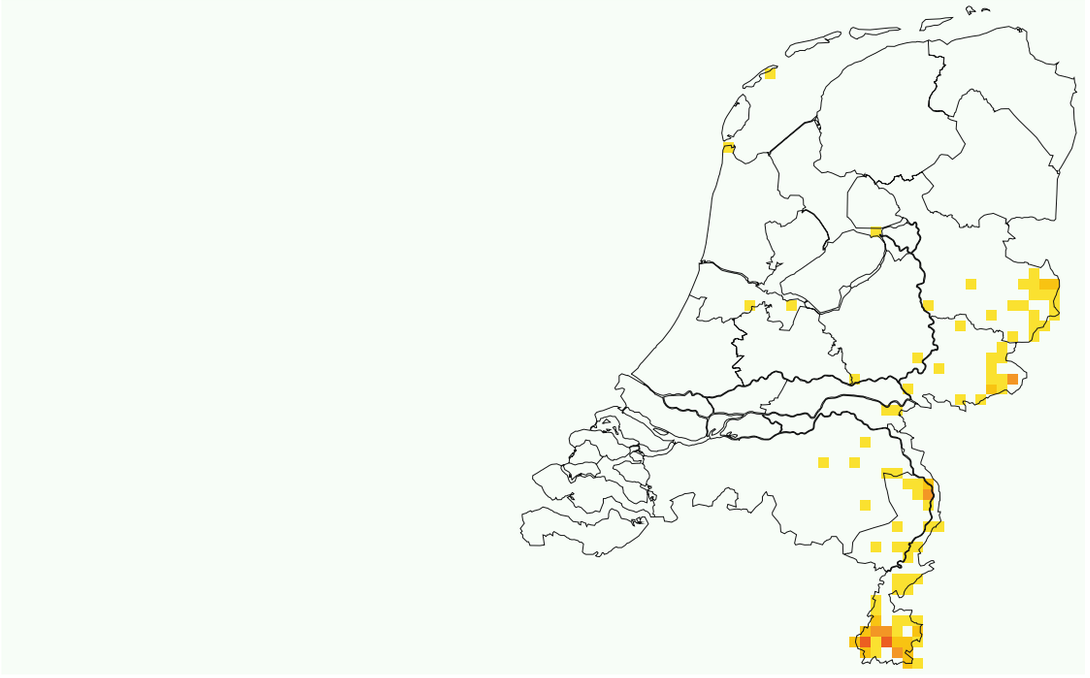
Zuid-Limburg vormt het grootste bolwerk, met Maastricht, Valkenburg en Meerssen als belangrijkste kernen. Hier werden in 1995 minstens 41, 46 resp. 20 paren geteld (LEMMENS 1996), aantallen die in de atlasperiode op vergelijkbaar niveau lagen. De Europese Kanarie ontbreekt overigens ook in Zuid-Limburg soms in ogenschijnlijk geschikte dorpen, zoals in het centrale deel van het zuidelijk Mergelland en hier en daar in de Mijnstreek. In Midden- en Noord-Limburg is de soort dun gezaaid, met uitzondering van de kernen Steijl-Tegelen en Broekhuizenvorst, waar in de beste jaren 5-10 paren voorkomen. Buiten Limburg zijn de Zuidoost-Achterhoek (Winterswijk-Aalten-Lichtenvoorde) en oostelijk Twente met ieder 20-30 paren broedgebieden van importantie. Daarnaast zijn tijdens de atlasperiode enkele geïsoleerde paren elders gevonden, zoals op Oost-Vlieland, bij Den Helder, Amstelveen, in Het Gooi, het Ketelmeer, in Nijmegen en in oostelijk Noord-Brabant.

Van origine een bewoner van bosranden en boomgroepen, heeft de Europese Kanarie overal in zijn verspreidingsgebied met succes bebouwde gebieden bezet. In Nederland gaat de voorkeur uit naar parken, grote tuinen en oude begraafplaatsen, zowel in stadscentra als groene buitenwijken. De hoogste aantallen worden behaald bij een combinatie van geschikte zangposten en nestgelegenheid (coniferen) met nabije voedselgebieden (braakliggende gronden, volkstuinen). In optimale situaties broeden 2-5 paren in semi-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 124 (7%)
No. of squares
- mogelijk 32 (26%)
  possible
- waarschijnlijk 69 (56%)
  probable
- zeker 23 (19%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +2 (+2%)
No. of squares
- verdwenen 56
  disappeared
- verschenen 58
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (78%)
- 4 - 10 (14%)
- 11 - 25 (5%)
- 26 - 100 (2%)
- 101 - 500
- > 500

koloniaal verband, zoals het geval is in diverse parken, landgoederen en kasteel- en kloostertuinen in Maastricht, Valkenburg en Houthem. De weinige paren in het landelijk gebied huizen veelal in een riante villatuin of op een coniferenrijk erf.

VERANDERINGEN

Ten opzichte van 1973-77 bleef het percentage bezette blokken min of meer gelijk maar waren er fikse verschuivingen in het verspreidingsbeeld, hetgeen het erratische karakter van de soort benadrukt. Verliezen werden geleden langs de zuidrand van de Veluwe, waar de tamelijk aaneengesloten verspreiding van de jaren zeventig afgebrokkeld is en van de tientallen paren amper meer iets over is. In Zuid-Kennemerland (9 paren in 1976; GEELHOED ET AL.1998) is de soort blijkbaar weggevaagd. Let daarnaast op het uitdoven van blokken in het noordoosten van het land, de Noord-Hollandse duinstreek en het midden van Noord-Brabant.
Vooral in Twente en de Achterhoek zijn veel nieuw bezette blokken te vinden. Vlak na de eerste atlasperiode werden in de oostelijke Achterhoek al wat hogere aantallen opgemerkt, maar pas vanaf 1993 is de soort hier beduidend toegenomen (BIJLSMA ET AL. 2001). De nieuw bezette blokken in oostelijk Midden-Limburg zijn hoogstwaarschijnlijk deels een gevolg van intensiever onderzoek ten opzichte van de jaren zeventig. In de noordelijke helft van Limburg houden verlies en winst elkaar in evenwicht. In het kerngebied Zuid-Limburg is de verspreiding amper gewijzigd, wat niet wil zeggen dat er geen lokale veranderingen zouden zijn. In en rond Heerlen is het aantal paren gekelderd van maximaal 40 in 1975-78 tot 5 in 1996 (HUSTINGS 1979, PROVINCIE LIMBURG ONGEPUBL.), en mogelijk nog minder tijdens de atlasperiode. De bolwerken Maastricht en Valkenburg bleven constanter, maar dit laat onverlet dat de jaarlijkse schommelingen ook hier aanzienlijk kunnen zijn. Omtrent de oorzaken van deze plotselinge fluctuaties tasten we in het duister, mede gezien de vele regionale of zelfs lokale nuances.
Al met al nam de soort toe in de loop van de jaren zeventig, culminerend in 450-550 paren in 1978-79. In de jaren tachtig maakte de Europese Kanarie slechte tijden door (100-150 paren in 1983-85), een fenomeen dat zich ook in België en Duitsland manifesteerde (VAN DER ELST 1990, BAUER & BERTHOLD 1996). De jaren negentig lieten weer een beduidende stijging van de landelijke populatie zien, met name in Limburg en de Zuidoost-Achterhoek (BIJLSMA ET AL. 2001, J. VAN DER COELEN ONGEPUBL.).

AANTALLEN

In 1998-2000 waren er naar schatting 400-450 paren in Nederland, waarvan zo'n 85% in Limburg.

Jo van der Coelen

SUMMARY

The small breeding population is mainly confined to areas along the eastern border. About 85% of the population is located in Limburg, with additional, much smaller strongholds in Twente and Achterhoek. Inhabits mainly urban areas, especially parks, large gardens and cemeteries. Marked fluctuations are very common, with 450-550 bp in 1978-79, 100-150 in 1983-85 and 400-450 in 1998-2000. Rather stable populations have been found only in the core breeding areas in Limburg, whilst the species lost positions elsewhere, e.g. along the Veluwe. The changes since the 1970s are partly attributed to differences in intensity of fieldwork.

Deze soort is gesponsord door: Provincie Limburg

Groenling

Chloris chloris

De Groenling broedt in vrijwel geheel Europa, met uitzondering van IJsland en het noorden van Fenno-Scandinavië en Rusland. De verspreiding strekt zich uit tot het noordwesten van Afrika en westelijk Azië. In de ons omringende landen is de soort talrijk en wijd verbreid. De broedtijd omvat de maanden april tot en met augustus, waarin twee broedsels worden begonnen. Nederlandse broedvogels zijn voor het grootste deel standvogel. De weinigen die wegtrekken, doen dat normaliter in zuidwestelijke richting, waarbij ze tot in Frankrijk en Spanje terechtkomen. Groenlingen broeden in halfopen landschappen, waarbij een combinatie van nestgelegenheid (sierconiferen, sparren, dichte struiken), voedselrijke plekken (ruderale terreinen, vruchtdragende struiken) en hoge zangposten (als uitvalsbasis voor de vleermuisachtige zangvluchten) van belang is. De paren broeden solitair of in kleine losse kolonies.

VOORKOMEN

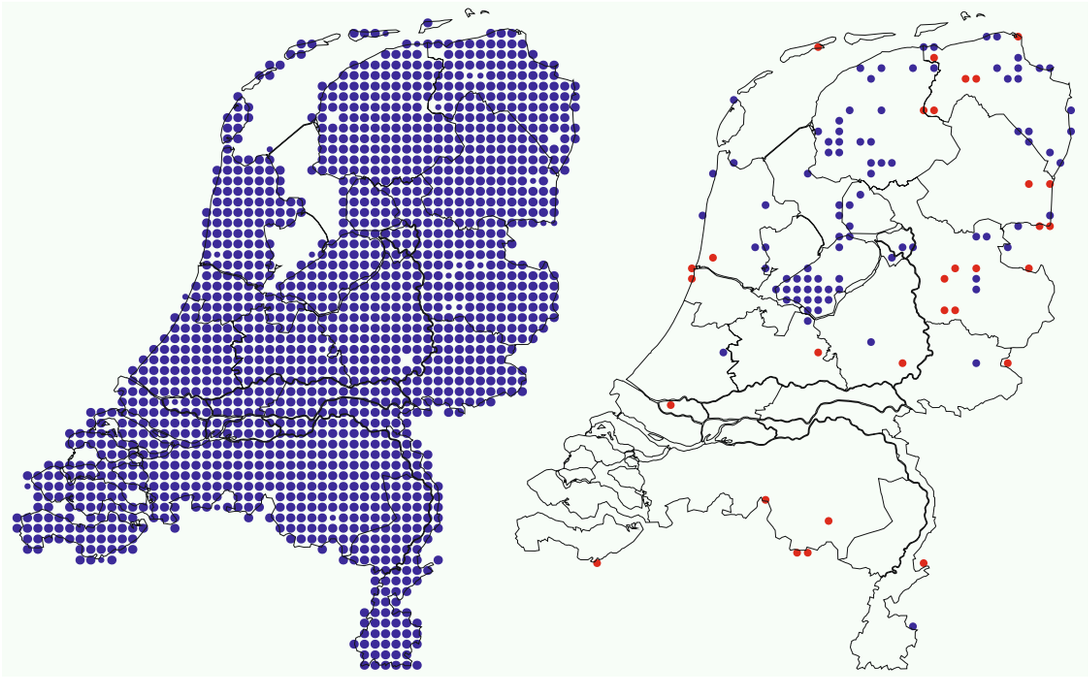
De aanwezigheid van Groenlingen is door het luidruchtige gedrag gemakkelijk vast te stellen. Hoewel doortrek tot in mei kan plaatsvinden, is het niet aannemelijk dat het kaartbeeld hierdoor noemenswaardig is verontreinigd. Vanwege zijn brede habitatkeus behoort de Groenling tot de meest verspreide broedvogels van Nederland. De soort is dan ook in 93% van de atlasblokken aangetroffen, en belangrijke hiaten zijn op de broedzekerheidskaart eigenlijk niet te ontwaren.

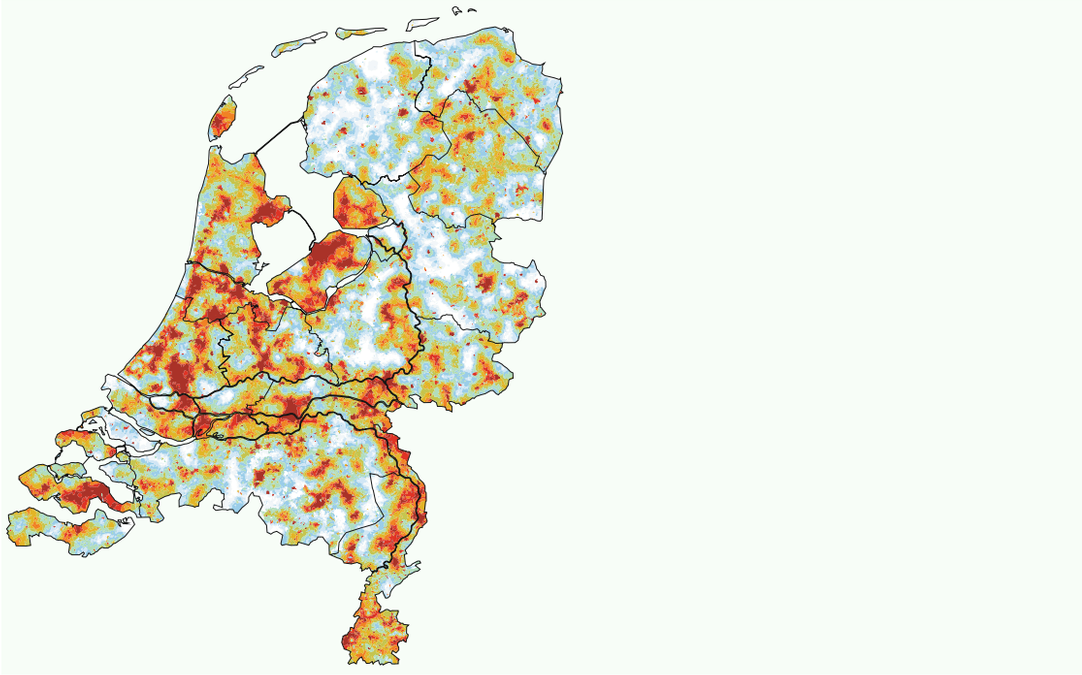
De Groenling kan talrijk zijn (tot enkele tientallen territoria per 100 ha) in de groene wijken van dorpen en steden. Hier zijn broedmogelijkheden in de vorm van tuinen, plantsoenen, parken en begraafplaatsen overvloedig aanwezig. De in Bijlsma *et al.* (2001) gepresenteerde regionale gegevens uit Drenthe, Zuid-Kennemerland en de ruime omgeving van Arnhem geven aan dat minstens driekwart van alle groenlingterritoria zich in de bebouwde kom bevindt. Op de relatieve dichtheidskaart komen enkele steden of verstedelijkte gebieden dan ook prominent naar voren, zoals Leeuwarden, Almelo, de volledige Randstad, de regio Arnhem-Nijmegen en de omgeving van Eindhoven-Helmond. In Zuidelijk en Oostelijk Flevoland zijn Groenlingen eveneens opvallend talrijk, door de aanwezigheid van stedelijke groeikernen als Almere en Lelystad, boerderijen met erfbeplanting en relatief veel jong bos dat tijdelijk geschikt is als broedhabitat. Zo werden in het Hulkesteinse Bos-Horsterwold in 2000 58 territoria op 1308 ha aangetroffen (VAN MANEN 2001B), een dichtheid die waarschijnlijk hoger is dan in bossen elders in het land. Merk verder op dat ook op Texel, in de Kop van Noord-Holland (West-Friesland), het rivierengebied (Tieler- en Bommelerwaard), Zuid-Beveland en hier en daar in Noord-Limburg hoge dichtheden worden bereikt. In een aantal van deze gebieden zijn laagstamcultures met lintbebouwing gecombineerd, wat een habitat oplevert dat Groenlingen weten te waarderen.

De soort is het schaarst in dunbevolkte en grootschalige open cultuurlandschappen, zoals in delen van Noordoost-Nederland (overigens ook al in 1973-77; TEIXEIRA 1979), het Deltagebied (Overflakkee) en plaatselijk elders (noordelijke Peel). De uitgestrekte boscomplexen van de Veluwe worden gemeden terwijl ook verschillende Waddeneilanden, met uitzondering van Texel, karig met Groenlingen bedeeld zijn. Voor sommige op de kaart aangegeven lage dichtheden, zoals in het westen van Overijssel en plaatselijk in Noord-Brabant, is vooralsnog geen plausibele verklaring te geven.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1565 (93%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  23 (1%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1542 (99%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +60 (+4%)
No. of squares
- verdwenen 30
  disappeared
- verschenen 90
  new

VERANDERINGEN

Ten opzichte van de periode 1973-77 is de verspreiding niet wezenlijk veranderd, op één markante uitzondering na. In de jaren zeventig was het pas in 1968 drooggelegde Zuidelijk Flevoland nog grotendeels onbezet. Thans is de Groenling hier wijdverbreid en talrijk als broedvogel. Daarnaast vond plaatselijk in Friesland en Groningen enige uitbreiding plaats. De overige wijzigingen hebben weinig om het lijf.

Langlopende telreeksen zijn bij deze soort schaars. Ze suggereren min of meer stabiele aantallen in de afgelopen decennia in agrarisch cultuurlandschap, terwijl zich in de duinen vanaf medio jaren tachtig een negatieve tendens manifesteerde. Hoewel dit een kleine steekproef betreft, komt deze afname overeen met die van andere zaadeters hier als Kneu en Kleine Barmsijs (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997), mogelijk samenhangend met ingrijpende habitatveranderingen als vergrassing en verstruiking van het duin. Het grootste deel van de Nederlandse populatie broedt echter in het stedelijk gebied, zodat de aantalsontwikkeling aldaar cruciaal is. Hier verliep de trend in de jaren zeventig en tachtig naar alle waarschijnlijkheid positief. Lokale studies (Alkmaar, Nieuwegein, dorpen in Drenthe en op Texel; OVERZICHT IN BIJLSMA ET AL. 2001) maken een in sommige gevallen spectaculaire toename aannemelijk. De weinige BMP-plots in stedelijke habitat vertonen een matige verdere toename in de jaren negentig (SOVON ONGEPUBL.). Het is evident dat de Groenling de afgelopen decennia garen heeft gesponnen bij de voortschrijdende verstedelijking van Nederland en de daarmee samenhangende uitbreiding van broedhabitat. Het tijdperk van de ruim opgezette, van veel groen voorziene nieuwbouw is echter voorbij en de momenteel gangbare bouwprojecten lijken minder broedgelegenheid op te leveren. Een volgende atlas zal leren of de soort nadeel gaat ondervinden van fenomenen als compacter bouwen en inbreiding van steden.

De broedpopulaties in het noordwesten van Duitsland, Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland vertonen een duidelijke aantalstoename (BAUER & BERTHOLD 1996). Dit verklaart ook een deel van de toename van overwinterende Groenlingen in ons land, vooral in de jaren tachtig en begin jaren negentig (VAN TURNHOUT ET AL. 1995). Plaatselijk wordt in aangrenzende gebieden echter ook gesproken van afname, zoals in Belgisch-Limburg. Hier verdween de soort in 1985-92 uit een kwart van de onderzochte kilometerhokken, vooral binnen het agrarisch cultuurlandschap (GABRIËLS ET AL. 1994).

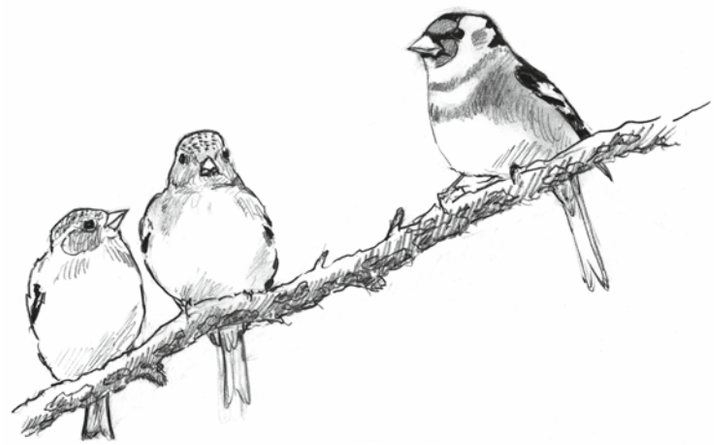
AANTALLEN

Het uit BMP- en atlasmateriaal berekende aantal (ruim 37.000 paren) is te laag doordat bebouwd gebied slecht in de steekproef vertegenwoordigd is. Een schatting van 50.000-100.000 paren is aannemelijk, mede gezien eerdere schattingen (40.000-80.000 in 1979-85).

Jo van der Coelen

SUMMARY

Widespread, but high densities are restricted to suburban areas and, locally, mixed farmland with scattered buildings, gardens and orchards. Extensive forests are avoided, except for young forestry plantations. Low densities are typical for the open agricultural areas in the northeast and Delta area. Recent changes in distribution are only apparent in the reclaimed polder Zuidelijk Flevoland, colonised in the 1970s and 1980s. Monitoring data and local studies suggest a strong upward trend in suburban areas, coinciding with an increase in suitable habitat. Trends in farmland are stable, whereas population numbers in the coastal dunes have declined. The population is estimated at 50,000-100,000 bp.

Putter

Carduelis carduelis

Zonovergoten kruidenrijke bosranden en vochtige beekdalen: ziedaar de oorspronkelijke broedhabitat van de Putter. Tegenwoordig broedt deze alom in Europa voorkomende vogel in een keur aan halfopen, vaak door mensenhand geschapen landschappen. De beschikbaarheid van kruiden, vooral composieten als (melk)distels en paardenbloemen, is daarbij een *must*. De meeste Putters broeden van mei tot in augustus in opgaand loofhout als boomgaarden, tuinen en wegbeplantingen, in Nederland vaak in jonge esdoorns, paardekastanjes, kersen- en appelbomen (ABEL ET AL. 1999, BIJLSMA 1999B, BAKKER 2000). De jongen worden van meet af aan gevoed met zaden, al worden de eerste weken ook insecten aangeboden. Hoewel verondersteld wordt dat in Nederland twee, in het veld niet van elkaar te onderscheiden, ondersoorten voorkomen - de Britse vorm *britannica* in het westen en de continentale nominaatvorm *carduelis* langs de oostgrens - bestaat hiervoor geen bewijs. Gericht (ring)onderzoek kan hierover uitsluitsel geven, en tevens verduidelijken of de Nederlandse broedvogels in eigen land overwinteren of in Zuidwest-Europa.

VOORKOMEN

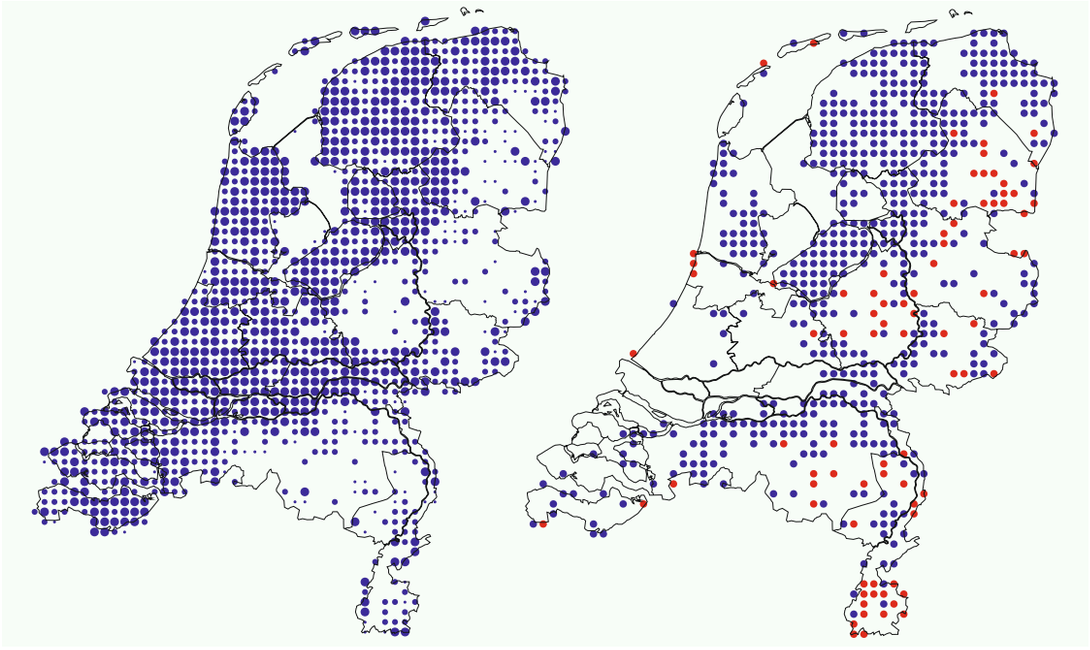
De Putter is in 67% van de atlasblokken als zekere of waarschijnlijke broedvogel vastgesteld. De mogelijke broedgevallen kunnen zowel doortrekkers betreffen als broedvogels in dun bezette gebieden. In de provincies Friesland, Flevoland, Noord- en Zuid-Holland en Zeeland zijn vrijwel alle blokken bezet. Ook in Groningen, westelijk Drenthe, de Kop van Overijssel, Utrecht en het Gelderse rivierengebied zijn Putters meestal niet moeilijk te vinden. Anders ligt dat in Hoog-Nederland; met name de Veluwe, Salland, Twente, de Achterhoek en de zandgronden van Noord-Brabant moeten het grotendeels zonder Putters stellen. Deze regio's herbergen slechts vier van de 527 atlasblokken waarin meer dan 10 paren werden gemeld. Alleen in de beekdalen van Zuidoost-Limburg is de Putter wat algemener. De relatieve dichtheidskaart accentueert het schaarse voorkomen op de zandgronden nog verder. Daar waar het om gesloten bos gaat, is dat logisch, maar voor het halfopen landelijk gebied is een verklaring moeilijker te geven. De suggestie van Bult (1994) dat de als voedselbron zo gewaardeerde composieten op zandgrond korter bloeien en minder zaad produceren dan op klei, klinkt plausibel.

Opmerkelijk is het talrijke voorkomen in streken met veel boomgaarden, zoals bij Hoorn en Enkhuizen, ten noorden van Alkmaar, in de Midden-Betuwe en Bommelerwaard en Zuid-Beveland. Daarnaast valt de goede bezetting van stedelijk gebied in het westen des lands op, in het bijzonder van jonge steden als Almere en Lelystad naast groene nieuwbouwwijken in Delft en Dordrecht.

VERANDERING

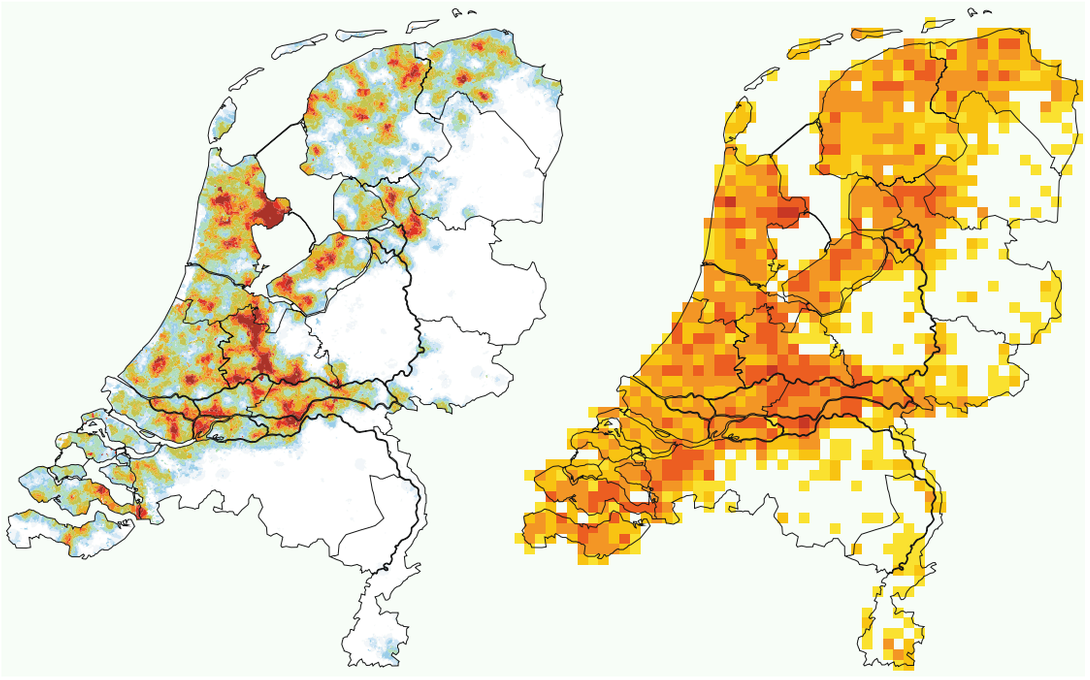
De veranderingskaart illustreert fraai de reeds in Bijlsma *et al.* (2001) beschreven uitbreiding van de Putter. Dat het beeld door enige ondertelling ten tijde van de vorige atlas, vooral in Friesland, wat gechargeerd kan zijn, doet niets af aan de grote sprong oostwaarts. In feite gaat het om de stroomversnelling van een begin 20e eeuw in het uiterste westen van Nederland begonnen proces. De afgelopen kwart eeuw zijn de hiaten in Noord-Holland en Friesland gesloten en zijn Oost-Groningen, West-Drenthe, de Grote Rivieren, Flevoland en de Brabantse kleigronden grotendeels bezet geraakt.

De sluipende verdichting van eertijds open landschappen door de toename van wegbeplanting, kleine verkavelingsbosjes en oprukkende bebouwing met bijbehorend groen

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1213 (72%)
No. of squares
- mogelijk 95 (8%)
  possible
- waarschijnlijk 500 (41%)
  probable
- zeker 618 (51%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +480 (+78%)
No. of squares
- verdwenen 83
  disappeared
- verschenen 563
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (22%)
- 4 - 10 (31%)
- 11 - 25 (32%)
- 26 - 100 (15%)
- 101 - 500
- > 500

speelt de Putter hier zeker in de kaart. Dat de recente toename in de Gelderse Poort bij Nijmegen (van 40 paren rond 1975 naar 195 in 2000; FAUNAWERKGROEP GELDERSE POORT 2002) gelijk oploopt met natuurontwikkeling in de uiterwaarden - waar 's winters flinke groepen Putters foerageren - hoeft geen oorzakelijk verband te hebben (CONTRA ERHART 1999), want tegelijkertijd is de oppervlakte ruderaalterrein bij steenfabrieken en op andere plekken afgenomen. De soort heeft niet geleden, mogelijk zelfs geprofiteerd, van de vrijwel voltooide omzetting van hoogstam- naar laagstamboomgaarden. Een opvallende toename vond plaats in stedelijk gebied, getuige ontwikkelingen in Alkmaar (3-5 paren in 1984, 50 in 1994; SMIT ET AL. 1995), Delft (12-14 paren in 1975, 36-41 in 1990; MOSTERT 1995) en Nieuwegein (6 paren in 1967, 50-70 in 1977 en 227 in 1997; ABEL ET AL. 1999). De toename van opgaande groenvoorzieningen speelt hierbij een voorname rol. In de kustprovincies vond de sterkste toename plaats in de jaren zeventig en tachtig (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994, GEELHOED ET AL. 1998). Elders in Noord- en West-Nederland kwam de expansie pas in de jaren negentig echt op gang. In Groot-Brittannië, dat wel als bron van de West-Nederlandse populatie wordt beschouwd, zijn de aantallen na een flinke dip medio jaren tachtig weer toegenomen (WEBSITE BTO).

De ontwikkeling op de zandgronden steekt schril af bij die in de noordwestelijke helft van het land. Geen toename hier, nee, zelfs een krimpende verspreiding! De veronderstelling dat de (mogelijk continentale onder)soort hier zich minder weet aan te passen aan moderne door mensen gecreëerde landschappen (POELMANS & VAN DIERMEN 1997) is niet steekhoudend, gezien de toename in dorpen en steden in aangrenzende Duitse gebieden (FLADE 1994). In Vlaanderen is van een opvallende toename geen sprake, en in Belgisch-Limburg neemt de toch al schaars gezaaide soort af (GABRIËLS ET AL. 1994). De ook elders in Europa vastgestelde afname wordt toegeschreven aan voedseltekorten door intensieve onkruidenbestrijding in zowel de broed- als overwinteringsgebieden (BAUER & BERTHOLD 1996). Des te intrigerender is de Nederlandse toename. De komende jaren zal blijken of onze Putters het huidige hoge niveau vast kunnen houden en zelfs de zandgronden kunnen veroveren. Meer telwerk in stedelijk gebied is hiervoor onontbeerlijk!

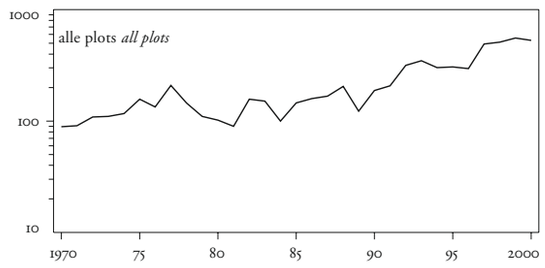
AANTALLEN

Het atlasmateriaal komt uit op ruim 18.000 paren in 1998-2000. Uitgaande van een broedpopulatie van 15.000-20.000 paren zijn de aantallen ruim verviervoudigd ten opzichte van medio jaren zeventig (3000-4500 in 1973-77).

Jan-Willem Vergeer

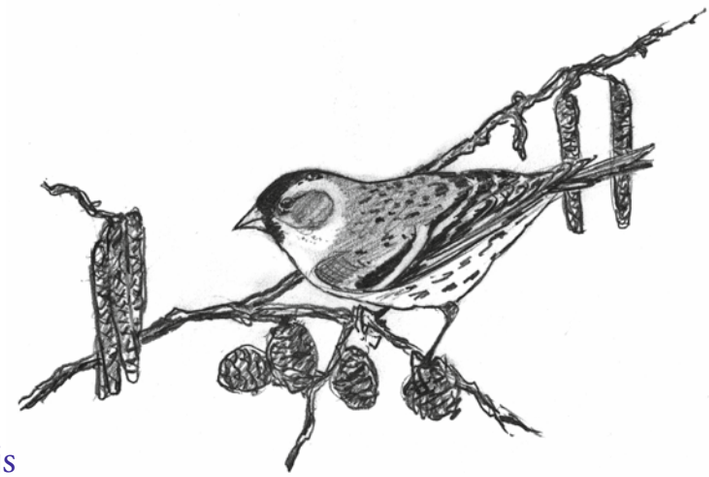
SUMMARY

Common in the lower parts of the country, both in farmland and suburban habitats (especially in 'green' villages). Patchy distribution and low densities on the pleistocene sands in the east and southeast, avoiding wooded areas here. An impressive range expansion, starting early in the 20th century and accelerating in the 1990s, occurred in the west, centre and north of the country, whereas declines took place in the east and southeast. It remains unclear to what extent these adverse trends are explained by the occurrence of (supposed) *britannica* and *carduelis* birds. A fourfold increase in the breeding population since the 1970s resulted in 15,000-20,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Nol Klaassen

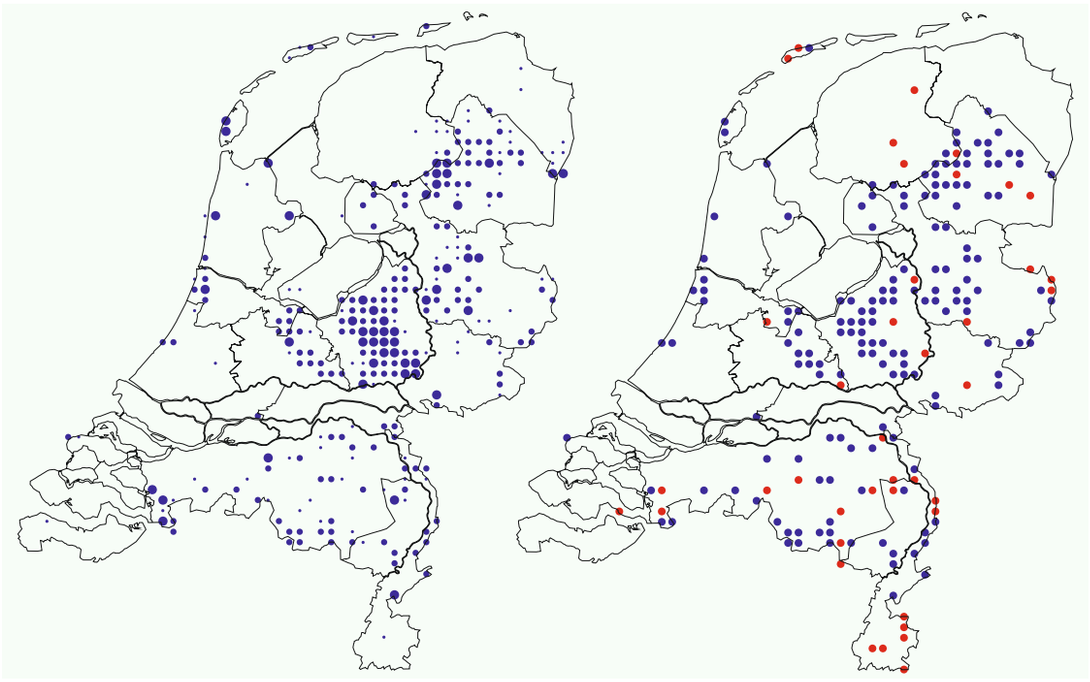
Sijs
Carduelis spinus

Sijzen staan bekend om hun erratische optreden. Het zijn echte naaldbosbewoners (vooral sparren) van boreale en gematigde zones in de westelijke Palearctis, die bij voedselschaarste en/of hoge jongenproductie tot invasies komen. Start en duur van het broedseizoen, en het nestsucces binnen een seizoen, zijn wisselvallig naar gelang voedselaanbod en omvang van de voorafgaande influx (VAN BEUSEKOM 1991, BEZZEL 1995). Zo kan het in maart of april gebeuren dat grote groepen Sijzen op trek zich al kwelend op voedselbonanza's storten terwijl op datzelfde moment lokale broedvogels op eieren zitten of nestjongen voeren. Maar het is evengoed mogelijk dat onze broedvogels hun uitgevlogen jongen verzorgen als eind mei de eerste groepen opnieuw ons land binnentrekken. Of zelfs in augustus!

VOORKOMEN

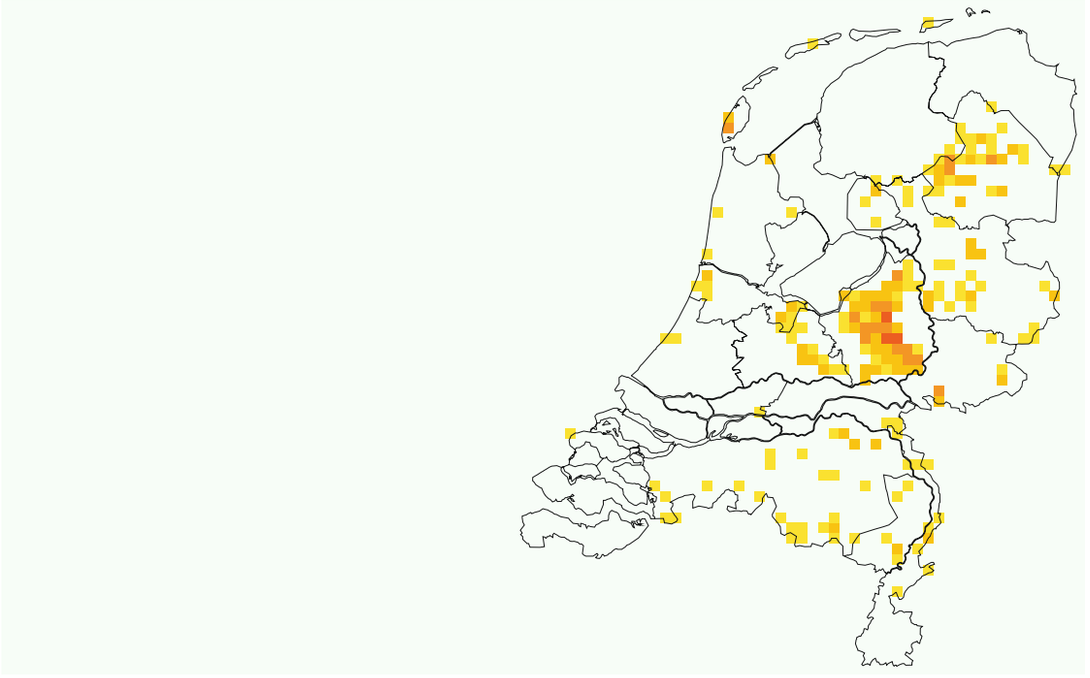
Binnen de atlasperiode waren Sijzen in 1998 het meest algemeen. In 1998-2000 waren 284 atlasblokken bezet, waarvan 31% alleen mogelijke broedgevallen betrof (verkeerd beoordeelde zingende pleisteraars, of - minder aannemelijk - echte broedvogels). De grootschalige naaldbossen benoorden de Grote Rivieren vormen momenteel hèt bolwerk van Sijzen, althans in jaren dat de broedvogelaantallen hoog liggen. Het kerngebied ligt op de Veluwe, met daarnaast een vrijwel dekkend voorkomen op de Utrechtse Heuvelrug en in Drentse boswachterijen. De karige bezetting van boswachterijen langs de Hondsrug in Oost-Drenthe is mogelijk het gevolg van kartering in een sijzenarm jaar (1999 of 2000). Dat geldt waarschijnlijk ook voor de naaldbossen in Zuidoost-Friesland, Zuidoost-Groningen, Salland en de Noordoostpolder (Kuinder- en Voorsterbos). Twente, de Achterhoek en de grote boswachterijen in Noord-Brabant en Limburg zijn nóg spaarzamer en meer verbrokkeld bezet; dat geldt ook voor de naaldbosrijke delen van de duinen in West-Nederland en de Waddeneilanden. Vermoedelijk is dit reëel, omdat het om kleine geïsoleerde naaldbossen of dennenaanplant op arme zandgronden gaat.

De kwantitatieve gegevens bevestigen en nuanceren bovenstaand beeld, zelfs indien we rekening houden met jaarlijkse verschillen in dichtheid en kwaliteitsverschillen tussen waarnemers. De Veluwe springt eruit, helaas deels gebaseerd op fictieve schattingen voor goede sijzenjaren zonder dat de betreffende blokken toen onderzocht werden (Noordwest-Veluwe). Hoge dichtheden correleren hier het best met het oppervlak douglasspar per blok (vergelijk met CBS 1985). Uitgaande van de laagste waarde per aantalsklasse leverden atlasblokken met minder dan 10, 10-49, 50-99, 100-199 en meer dan 200 ha douglas resp. gemiddeld 2,0, 4,3, 2,0, 9,7 en 12,7 paren per bezet blok op. In al deze blokken bedraagt daarnaast het aandeel grove den minimaal 200 ha. In Drenthe correleerde het kwantitatieve voorkomen van Sijzen positief met oplopend oppervlak fijn- en sitkaspar per blok (zelfde categorieën als bij douglas, zie hierboven): resp. minimaal 1,0, 1,8, 2,2, 4,0 en 8,7 paren/bezet blok (voor lariks resp. minimaal 2,1, 1,8, 2,6 en 8,7 paren/bezet blok voor de eerste vier categorieën). Omdat de menging van naaldboomsoorten het grootst in Drenthe is, mogen we aannemen dat Sijzen hier ook hun Nederlandse Mekka vinden. Zaadzetting van de verschillende boomsoorten loopt vaak asynchroon (meer armslag bij keuze van voedselbronnen in Drenthe), terwijl de kegels in nawinter en voorjaar het eerst opengaan

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 284 (17%)
No. of squares
- mogelijk 87 (31%)
  possible
- waarschijnlijk 147 (52%)
  probable
- zeker 50 (18%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +120 (+162%)
No. of squares
- verdwenen 40
  disappeared
- verschenen 160
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

bij lariks, gevolgd door sparren en het laatst bij dennen. Waar deze boomsoorten naast elkaar voorkomen, kunnen Sijzen dus soms profiteren van een gespreid aanbod van zaad. De samenstelling van de naaldbossen verklaart ook waarom Sijzen in Drenthe, op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug een aanmerkelijk hogere dichtheid bereiken dan in Noord-Brabant en Limburg; bezuiden de rivieren zijn de naaldbossen veel eenzijdiger door de schaarste aan lariks en sparren (CBS 1985).

VERANDERINGEN

De positieve trend van de jaren zeventig heeft zich sindsdien voortgezet (BIJLSMA ET AL. 2001). Het aantal bezette atlasblokken was in 1998-2000 met 162% gestegen ten opzichte van 1973-77. Toch heeft Nederland geen 'vaste' broedpopulatie. Als irrupties enige jaren achtereen uitblijven, kan de soort als broedvogel volledig van het toneel verdwijnen. Dat er gemiddeld genomen toch sprake is van toename komt door de veranderingen in Europese bosbouwpraktijken in de afgelopen eeuw. Over enorme oppervlakten werden inheemse (loof)boomsoorten en 'woeste gronden' vervangen door hoogproductieve exoten (veelal sparren en dennen) die op industriële wijze worden geteeld en geoogst (GATTER 2000). Deze snelle uitbreiding in naaldbosareaal kent zijn weerga niet en heeft zich op veel kleinere schaal ook in Nederland voorgedaan; een eeuw geleden was naaldbos in Drenthe en Noord-Brabant bijvoorbeeld vrijwel afwezig.
In de jaren tachtig en negentig raakten in de oostelijke helft van het land steeds meer naaldbosrijke blokken bezet, op de kaart te zien als een verdichting in Drenthe, op de Veluwe en in Noord-Brabant en Limburg. Een (tijdelijke) vestiging deed zich ook voor in de duinen, Zuidoost-Groningen, Salland, de Achterhoek, Flevoland en op de centrale Utrechtse Heuvelrug. De bezettingsgraad is waarschijnlijk nog dichter in piekjaren, met name in Drenthe, de bossen van de Noordoostpolder, Salland en Het Gooi. De Waddeneilanden zijn spaarzaam en niet ieder jaar bezet.

Zonder immigratie houdt de Sijs zich echter (nog?) niet staande in Nederland. Vermoedelijk is ons land - net als voor de Kruisbek - een marginaal overloopgebied van de enorme oostelijke kernpopulatie. In hoeverre de aantalstoename in Midden- en Oost-Europa eveneens een rol speelt, staat te bezien (BEZZEL 1995).

AANTALLEN

Vóór 1970 waren Sijzen niet-jaarlijkse en schaarse broedvogels. De stand in 1973-77 werd geschat op 25-30 paren. De daaropvolgende jaren toonden een snelle groei, van 300-700 paren in 1979-85 naar maxima van 1500-2500 in 1989 en 1800-2400 in 1992 (piekjaren). In de tussenliggende jaren was de soort afwezig of schaars. Na 1992 bleef de stand in de meeste jaren laag tot zeer laag (vrijwel afwezig in 1993, 1996 en 2000). Uitgaande van de aantalsopgaven per bezet atlasblok komt de populatie in 1998 uit op 500-1200 paren, een redelijk sijzenjaar.

Rob G. Bijlsma

SUMMARY

The distribution of coniferous woodland is reflected in the recent maps for Eurasian Siskin. By far the highest densities were recorded on the Veluwe (central Netherlands). Positive correlations were recorded for densities in relation to the proportion of spruces, firs and larches in atlas squares. Scots pine was less favoured, as shown by low densities in the south (where pines dominate). Although numbers have greatly increased during the last three decades as a result of maturing coniferous woodlands planted in the early 20th century (25-30 bp in 1973-77, max. 500-1200 in 1998-2000, even more in peak years such as 1989 and 1992), irruptions still have a huge impact on the abundance in The Netherlands.

Kneu

Carduelis cannabina

Het broedgebied van de Kneu omvat vrijwel de gehele westelijke Palearctis. Alleen IJsland en het noorden van Schotland, Fenno-Scandinavië en Rusland moeten het zonder deze kwetteraar stellen. Kneuen broeden bij voorkeur in lage struiken en struwelen nabij kruidenrijke lage begroeiingen. In uitgestrekte bossen ontbreekt de Kneu. In het sterk gecultiveerde laagland van westelijk Europa is de Kneu een echte cultuurvolger geworden die ook genoegen kan nemen met marginale lapjes geschikte habitat. Agrarische gebieden met een extensieve bedrijfsvoering zijn ideaal voor deze soort. Dergelijke landschappen zijn vooral in West-Europa echter nauwelijks meer te vinden, zodat de Kneu hier sinds de jaren zeventig sterk in aantal verminderd is. De Nederlandse broedvogels trekken grotendeels weg naar het Middellandse Zeegebied.

VOORKOMEN

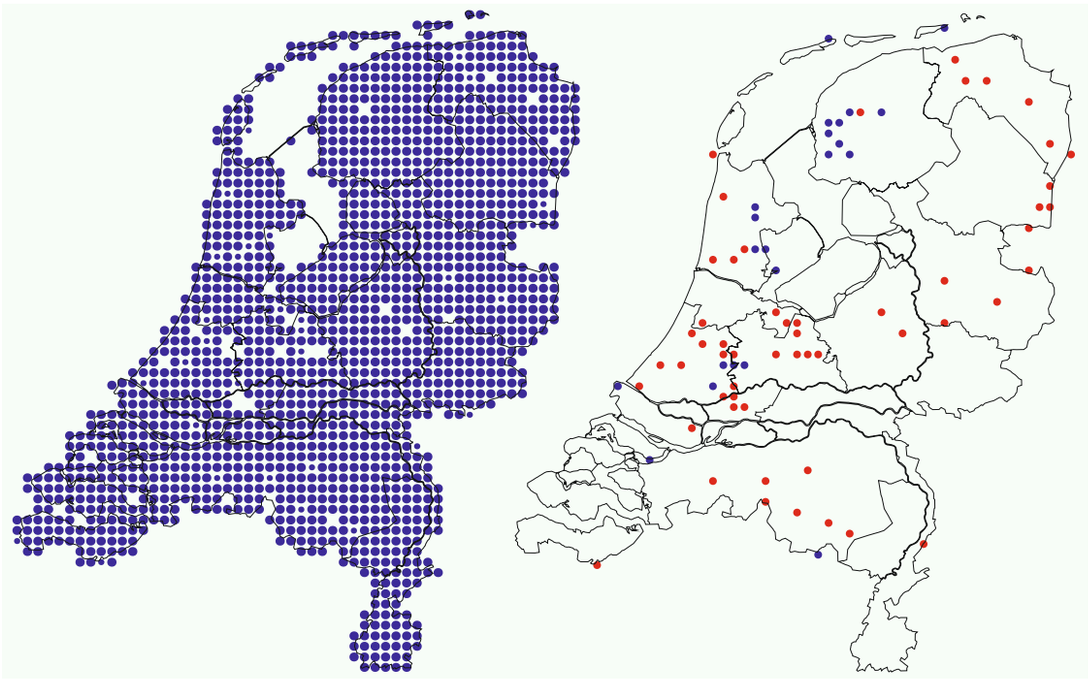
De Kneu behoort, net als in 1973-77, tot de meest verspreide broedvogels van Nederland. De soort is in bijna 96% van de atlasblokken vastgesteld. Hier en daar zijn enkele gaten te ontdekken, zoals de centra van sommige grote steden (Utrecht, 's-Gravenhage), kale platen in het Waddengebied (Vliehors, Griend) en zeer open weidegebieden (Alblasserwaard). Misschien is de soort in een enkel blok ook gemist, wat bij lage dichtheden voorstelbaar is.

De relatieve dichtheidskaart toont aan dat er verspreid over ons land kneuenrijke gebieden voorkomen, waarbij Laag-Nederland beter voor de dag komt dan Hoog-Nederland. Relatief veel Kneuen worden gemeld uit het noorden van Friesland en Groningen, het Drents-Friese grensgebied, Noordwest-Overijssel, Flevoland, Texel, de Hollands-Zeeuwse duinen, de akkergebieden van de Zeeuwse eilanden (maar niet van de Zuid-Hollandse eilanden!) en de uiterwaarden van de Grote Rivieren. In Hoog-Nederland zijn Kneuen in sommige regio's volop te vinden, vooral in Limburg, maar vormen gebieden met hoge of lage dichtheden meer een afwisselend mozaïek.

De voorkeur voor akkerbouwgebieden komt goed naar voren, met hoge dichtheden op het bouwland van Noord-Nederland en in Zeeland. Ook Flevoland oefent nog altijd aantrekkingskracht uit op Kneuen. In deze uitgestrekte akkerlandschappen is blijkbaar voldoende voedsel aanwezig in de vorm van zaden en knoppen van allerlei kruiden, terwijl nestgelegenheid zelden een probleem zal zijn: met enkele struiken is een Kneu vaak al tevreden. De door bollenvelden (met intensief herbicidengebruik) gedomineerde akkers van Noord-Holland-Noord zijn echter niet bijster geschikt; alleen de omgeving van Enkhuizen en Hoorn, gemengd bedrijf met veel fruitteelt, mag zich hier verheugen over behoorlijke dichtheden. In het glastuinbouwgebied van het Westland, in open graslanden - ongeacht of ze op veen of klei liggen - en in stedelijk gebied zijn Kneuen schaars. Op de zandgronden is het voorkomen minder duidelijk gerelateerd aan bouwland. De voor de Kneu zo profijtelijke onkruidenvegetaties zijn hier, vergeleken met de kleigronden van Laag-Nederland, minder uitbundig ontwikkeld.

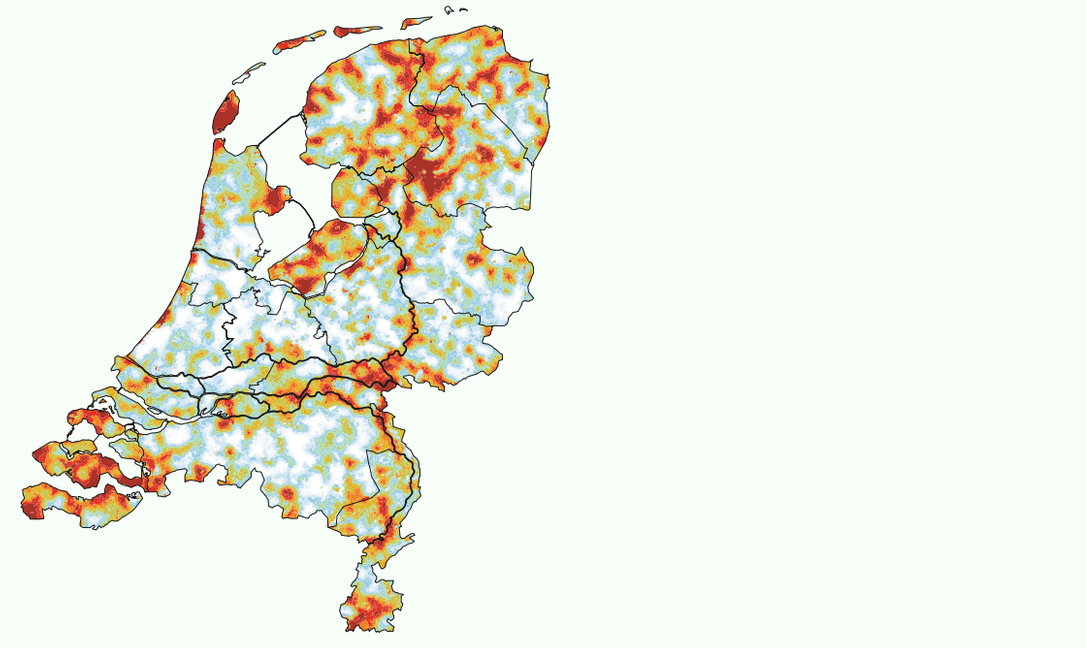
VERANDERINGEN

Het verspreidingspatroon is sinds de vorige atlas slechts mondjesmaat veranderd. De veranderingen zijn het duidelijkst waarneembaar in het lage deel van het land.

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1604 (96%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  34 (2%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | *confirmed*
  1570 (98%)

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -32 (-2%)
No. of squares
- verdwenen 54
  disappeared
- verschenen 22
  new

◄◄
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

Getalsmatig is er veel meer gebeurd. Uit de tijdreeksen blijkt dat het aantal broedparen in bos en duin vanaf medio jaren zeventig gestaag is gedaald. Kneuen hebben, in tegenstelling tot sommige andere struweelbroeders, niet geprofiteerd van de vergrassing en verstruiking van de duinen (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997). Het ligt voor de hand dat een verslechterde voedselsituatie hiervan de oorzaak is. Ook in heidegebieden en moerassen is het aantal broedparen afgenomen, vanaf 1984 met 30% (VAN DIJK ET AL. 2001A). Helaas zijn er uit het boerenland weinig tellingen beschikbaar uit de jaren zeventig. De gegevens uit de agrarische plots vanaf medio jaren tachtig suggereren stabiele aantallen, met jaarlijkse fluctuaties. Wetende dat in die steekproef vooral de vogelrijke landbouwgebieden zijn vertegenwoordigd, moet dit zeer omzichtig worden geïnterpreteerd. Juist in het cultuurland heeft de Kneu immers grote klappen opgelopen in de afgelopen decennia. Het verdwijnen van heggen, kruidenrijke akkerranden en overhoekjes heeft het aanbod van nestplaatsen drastisch verminderd. Bovendien heeft de overgang naar snijmaïs, het gebruik van bestrijdingsmiddelen én de veranderde graanteelt het voedselaanbod in de wintermaanden drastisch verminderd (AEBISHER ET AL. 2000, CHAMBERLAIN ET AL. 2000). Het gevolg is, dat minder vogels de wintermaanden overleven of in slechtere conditie het broedseizoen ingaan (SIRIWARDENA ET AL. 2000). Wat dit betreft is het niet verrassend dat het aantal in Nederland overwinterende Kneuen sinds 1980 is afgenomen (VAN TURNHOUT & VERSTRAEL 1998, BOELE ET AL. 1999).

Gezien de ontwikkelingen in de landbouw is enig pessimisme op zijn plaats met het oog op de toekomst. Het is aannemelijk dat ook deze cultuurvolger zich in het hedendaagse Nederland steeds minder zal kunnen handhaven. Een gelukkige bijkomstigheid is echter dat Kneuen snel in staat zijn om nieuwe broedgebieden te koloniseren. De soort profiteerde in Drenthe van de bosverjonging die optrad na enkele zware stormen begin jaren zeventig (VAN DEN BRINK ET AL. 1996) en weet ook drooggevallen en daarna verruigende gebieden snel te bevolken (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). De vele natuurontwikkelingsprojecten die opgestart zijn of worden, bieden Kneuen in ieder geval enige tijd soelaas. De explosie van ruigtekruiden in de opstartfase levert een aantrekkelijke voedingsbron op; doorgaans echter worden dergelijke terreinen door vegetatiesuccessie al binnen enkele jaren veel minder geschikt.

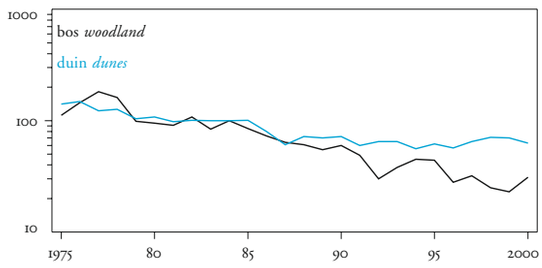
AANTALLEN

Afgaande op het via BMP en atlas berekende getal van bijna 44.000 paren wordt aangenomen dat de huidige populatie hooguit 40.000-50.000 paren omvat. In 1973-77 en 1979-85 kwamen de schattingen uit tussen 60.000 en 130.000 paren.

Theo Verstrael

SUMMARY

Higher densities are mainly confined to arable landscapes and mixed farmland in the lower parts of the country. Comparable densities on the higher grounds are only locally recorded. Minor changes in distribution since the 1970s, although a slight range contraction is supported by downward trends derived from monitoring data. Populations in coastal dunes and woodland have experienced strong declines since the 1970s. Trends in core breeding areas in farmland are less well-known, but everything points at a strong decrease, especially since feeding opportunities have deteriorated. About 40,000-50,000 bp in 1998-2000 (60,000-130,000 in 1973-85).

Trend (index)

Kleine Barmsijs

Carduelis cabaret

Sinds enige jaren worden Grote Barmsijs *C. flammea* en Kleine Barmsijs beschouwd als aparte soorten, voorheen als ondersoorten van de 'Barmsijs'. De Grote Barmsijs, die een (meest) hoognoordelijke en circumpolaire verspreiding heeft, blijft hier buiten beschouwing aangezien broedgevallen in Nederland nog niet met volledige zekerheid zijn aangetoond. De Kleine Barmsijs heeft zich in de 20e eeuw vanuit de Britse Eilanden en de Alpenlanden verspreid over delen van het Europese vasteland, waaronder Nederland dat vanaf de jaren veertig werd bezet. De huidige verspreiding in Noordwest-Europa reikt tot in Denemarken en Zuid-Zweden. In Nederland worden Kleine Barmsijzen vooral aangetroffen in berken- en elzenstruweel, maar ook in parken, boomgaarden en tuinen. In de broedtijd (van mei tot in juli) worden vooral ongewervelden gegeten, daarbuiten allerlei zaden. Het nest wordt gebouwd in dichte struiken of bomen. De Nederlandse broedvogels trekken vermoedelijk niet veel verder dan België en Frankrijk, terwijl er ook enige uitwisseling met Engeland voorkomt. Overwinteraars in Nederland betreffen overwegend Grote Barmsijzen, die in sommige winters talrijk zijn.

VOORKOMEN

Kleine Barmsijzen werden als broedvogel gemeld uit slechts 8% van alle atlasblokken. Hierbij inbegrepen is een vrij hoog aandeel mogelijke broedgevallen, die moeilijk te interpreteren zijn. Solitaire broedparen gedragen zich onopvallend, speciaal in de broedfase. De mannetjes zijn dan vaak in geen velden of wegen te bekennen en het nest wordt zeer goed verstopt, waardoor het aantonen van een broedgeval lastig is (let op het geringe aandeel zekere broedgevallen!). Van de andere kant worden late, niet zelden zingende, doortrekkers soms onterecht voor broedvogels versleten. Dat veel blokken met mogelijke broedgevallen zich nabij broedgebieden bevinden, kan erop wijzen dat een deel ervan toch broedvogels betreft.

De verspreiding blijft grotendeels beperkt tot de Waddeneilanden en de Hollands-Zeeuwse kuststreek. Het voorkomen in het binnenland is spaarzaam, met de meeste broedparen in Drenthe, Twente, de Achterhoek en Limburg. De dichtheden per atlasblok zijn laag: in driekwart van de blokken met waarschijnlijke of zekere broedgevallen wordt geschat dat er minder dan vier paren aanwezig zijn. Verreweg de meeste Kleine Barmsijzen komen tot broeden op de Waddeneilanden en in de duinen van Noord-Holland. In vijf blokken hier werden 26-100 paren aangetroffen; vermoedelijk benaderden de aantallen eerder de onder- dan de bovengrens. Toch komen hoge aantallen incidenteel wel voor. Zo leverde een broedvogelinventarisatie (weliswaar in 2001, net na de atlasperiode) op Schiermonnikoog 70 paren op in een gebied dat ongeveer één atlasblok beslaat (KLEMANN 2001). In zulke goede gebieden komt de Kleine Barmsijs kolonieachtig tot broeden. In het binnenland komen de meeste paren tot broeden in steden en dorpen langs de oostgrens, aansluitend op een lokaal vrij omvangrijk stedelijk voorkomen in Noordrijn-Westfalen. De overige paren zijn vooral aangetroffen in heide- en bosgebieden.

VERANDERINGEN

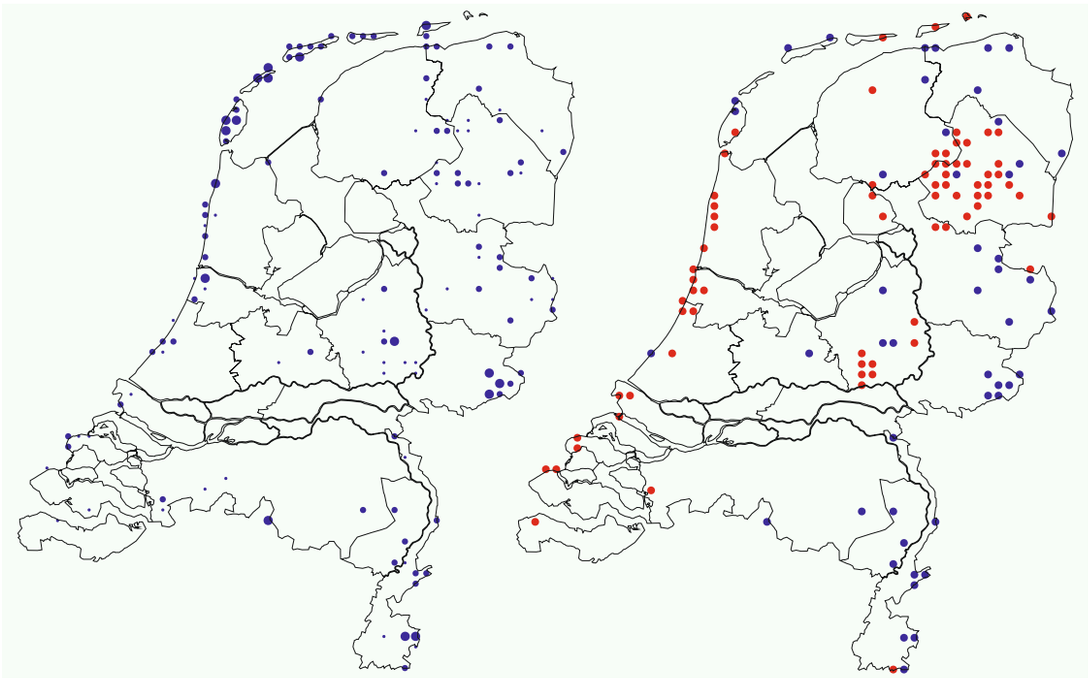
De nieuwe verspreidingskaart toont alleen voor het Waddengebied weinig veranderingen ten opzichte van de jaren zeventig. Elders zijn de veranderingen groter, met een forse reductie in de Hollands-Zeeuwse duinen, en een nagenoeg verdwijnen uit Drenthe en de Zuidwest-Veluwe. Daar staan

▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 131 (8%)
No. of squares
- mogelijk 47 (36%)
  possible
- waarschijnlijk 67 (51%)
  probable
- zeker 17 (13%)
  confirmed

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -24 (-23%)
No. of squares
- verdwenen 72
  disappeared
- verschenen 48
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (77%)
- 4 - 10 (17%)
- 11 - 25 (6%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

alleen wat nieuwe vestigingen in Twente, de Achterhoek en Limburg tegenover.
Getalsmatig is er meer gebeurd in de afgelopen decennia dan uit de veranderingskaart blijkt. Tijdens de vorige atlasperiode in 1973-77 zat de Kleine Barmsijs in de lift. Nadat eerst de Waddeneilanden en daarna de Hollands-Zeeuwse duinstrook waren gekoloniseerd, leek ook het binnenland aan de beurt te zijn. Verspreiding en aantallen piekten aan het begin van de jaren tachtig, toen de Nederlandse populatie 675-1190 paren zal hebben bedragen. Kort daarna zette echter een snelle en krachtige afname in, zodat de populatie in de eerste helft van de jaren negentig gereduceerd was tot 200-240 paren (BIJLSMA ET AL. 2001). In het duingebied (meeste steekproefgebieden in Noord- en Zuid-Holland) namen de aantallen in 1984-94 af met 97% (VERSTRAEL & VAN DIJK 1997). Ook op de Waddeneilanden, waar de verspreiding niet veel veranderde, is deze terugloop geconstateerd, zoals in de Staatsbossen op Texel (afname met 58% in 1983-92; DIJKSEN 1996).
De vestiging en aanvankelijke expansie in Nederland werden voorafgegaan door een sterke toename op de Britse Eilanden, toegeschreven aan grootschalige aanplant van (naald)bos in heide- en veengebieden (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). De uitbreiding over Nederland leek vooral plaats te vinden na influxen zoals in 1959, 1964 en 1972 (TEIXEIRA 1979), al waren daarbij (vooral) ook Grote Barmsijzen betrokken. Vanaf medio jaren zeventig begon de stand op de Britse Eilanden sterk terug te lopen, een proces dat in de jaren tachtig niet stopte. De geleidelijke verdwijning van berken (belangrijke voedselbron) uit veel bossen als gevolg van bossuccessie zou hiervan de hoofdoorzaak zijn; ook nam het areaal jong naaldhout (nesthabitat) af (GIBBONS ET AL. 1993). Omdat de Nederlandse populatieontwikkeling de Britse volgt, met enige vertraging, is het aannemelijk dat onze populatie afhankelijk is van aanvoer vanaf de Britse Eilanden. De meer recente, overigens zeer bescheiden, toename in Oost-Nederland is een voortvloeisel van de nog niet stagnerende expansie van de Midden-Europese populatie (BAUER & BERTHOLD 1996, HUSTINGS 1996B).

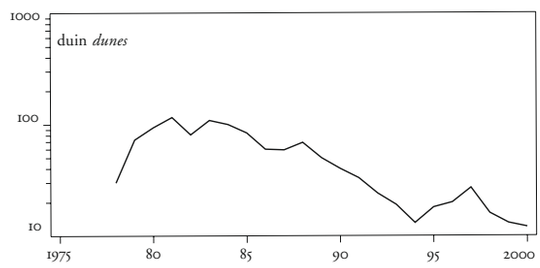
AANTALLEN

De schattingen per atlasblok in 1998-2000 komen uit op bijna 300 paren, maar het is aannemelijk dat dit geflatteerd is doordat hier en daar trekkers zijn meegeteld en alleen de hoogste schattingen uit de driejaarlijkse periode zijn opgeteld. Een schatting van 200-300 paren is daarom beter, hoewel Bijlsma *et al.* (2001) de landelijke stand in 1996-99 met 120-210 paren nog wat lager inschatten. In 1973-77, de vorige atlasperiode, ging het om 431-628 paren.

Lieuwe Dijksen

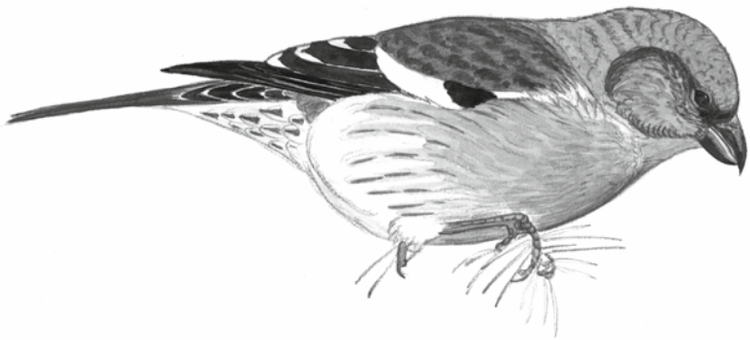
SUMMARY

Regular breeder in the coastal dunes of the Wadden Sea islands, Noord- and Zuid-Holland and Zeeland. Small numbers are dispersed over the eastern part of the country. Often, difficult to assess, as is reflected by the high number of possible breeding records. A strong expansion occurred in the 1970s (675-1190 bp in the early 1980s), but since then reversed trends have been recorded, probably as a result of decreased incursions from the British Isles (where the species has declined as well). Surprisingly, an increased number of breeders has been recorded in urban areas along the eastern border, in line with expanding populations in Germany. In 1998-2000, the Dutch breeding population comprised 200-300 bp.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: Jan-Willem Vergeer

Witbandkruisbek

Loxia leucoptera

De Witbandkruisbek is een broedvogel van de boreale naaldbossen van het Noordelijk Halfrond. In Europa broedt de ondersoort *bifasciata*, vooral in Rusland maar regelmatig ook in Finland, Zweden en Noorwegen. De broedhabitat bestaat uit oud bos met veel lariks (noordelijke taiga), fijnspar, siberische spar en arve (zuidelijke taiga) (LARSEN & TOMBRE 1989). Evenals bij andere soorten kruisbekken het geval is, kunnen de aantallen in de Europese broedgebieden sterk schommelen, afhankelijk van de fluctuaties van het belangrijkste voedsel (zaad van *Larix-*, *Pinus-* en *Abies*-soorten; NETHERSOLE-THOMPSON 1975). Witbandkruisbekken zijn zeldzaam in Nederland en ontbreken in de meeste jaren. Bij invasies, zoals in 1889, 1990/91 en 1997/98, duiken soms vele tientallen vogels op van augustus of september tot in april (met een piek in november-februari), vooral ten noorden van de Grote Rivieren (EBELS 1993, EBELS ET AL 1999).

VOORKOMEN

Toevallig trof Nederland in de herfst en winter van 1997/98, voorafgaand aan het eerste atlasjaar, de grootste invasie van Witbandkruisbekken die ooit in ons land werd vastgesteld. In Drenthe, Friesland, de Noordoostpolder, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en Het Gooi werden groepen tot 25 vogels gezien, die soms wekenlang bleven hangen in bossen met lariksen en fijnsparren. Op een aantal plaatsen werden territoria gevestigd. Dit resulteerde in 1998 in bezette atlasblokken in het Fries-Drentse bosgebied (4), de Noordoostpolder (1), Utrechtse Heuvelrug (2) en Veluwe (2). Hoewel bij Lage Vuursche (UT) Witbandkruisbekken zelfs tot nestbouw overgingen, en de soort ook in Friesland en Drenthe broedverdacht was, verdwenen de vogels op de meeste plaatsen weer in de loop van maart. Curieus genoeg werden in het Haulerveld (Fr) nog tot in juli 1998 Witbandkruisbekken waargenomen. Zekere broedgevallen zijn niet vastgesteld (EBELS ET AL. 1999).

VERANDERINGEN

Nooit eerder is in Nederland broedverdacht gedrag waargenomen. In de vorige atlasperiode (1973-77) werd zelfs geen enkele Witbandkruisbek gezien. Het voorkomen blijft daarmee zeldzaam en zeer invasiegebonden, dus sterk afhankelijk van het populatieverloop en het voedselaanbod in de boreale naaldbossen. Hier pieken de aantallen Witbandkruisbekken gemiddeld eens in de zeven jaar (LARSEN & TOMBRE 1989). Hoewel de meeste invasies ons land niet bereiken, behoort een broedgeval tot de mogelijkheden, gegeven de ervaringen in 1998 en het succesvolle broedpaar bij Berlijn in 1991, ook na een invasie in West-Europa (FISCHER ET AL. 1992).

AANTALLEN

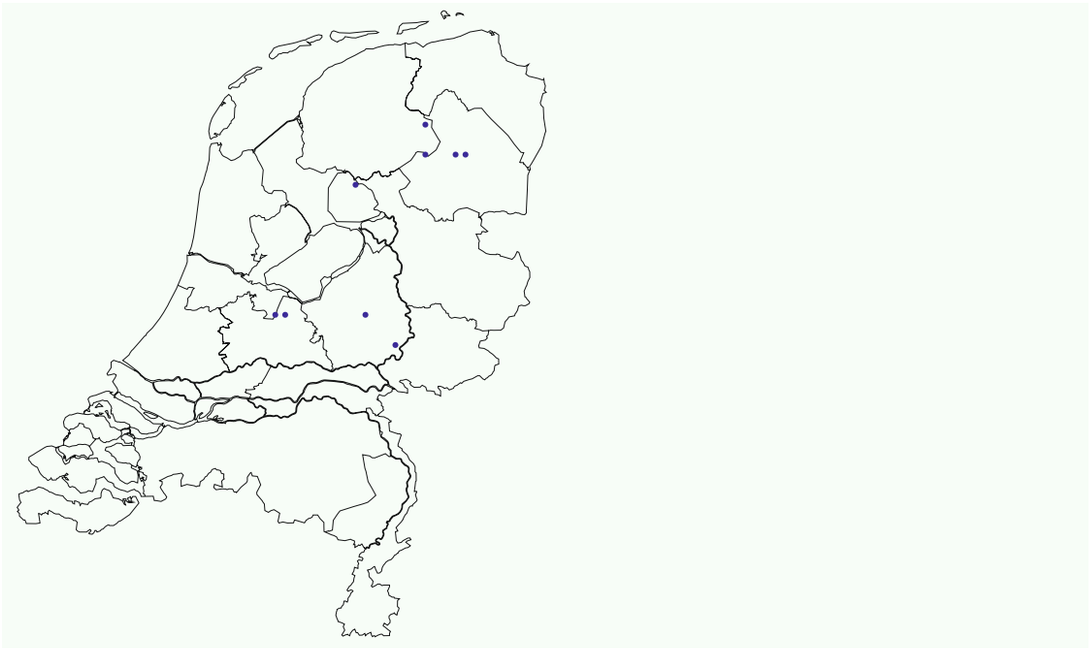
In het voorjaar van 1998 werden 14 territoria vastgesteld. In andere jaren ontbrak de soort volledig.

Ruud van Beusekom

SUMMARY

A spectacular influx in 1997/98 (the largest-ever, with flocks of up to 25 individuals) was followed by establishment of territories in wooded areas in the northern half of the country in spring 1998. However, in the 14 territories recorded, nest-building was observed only once. Moreover, all pairs but one in Friesland disappeared in March.

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 9 (1%)
No. of squares
- mogelijk 0 (0%)
  possible
- waarschijnlijk 9 (100%)
  probable
- zeker 0 (0%)
  confirmed

Deze soort is gesponsord door: Dutch Birding Association

Grote Kruisbek

Loxia pytyopsittacus

De Grote Kruisbek broedt in een gebied dat zich uitstrekt van Noorwegen tot in Rusland net voorbij de Oeral. In vergelijking met Kruisbek en Witbandkruisbek is de Grote Kruisbek veel meer gebonden aan grove den, hoewel hij ook in fijnspar en lariks nestelt. Omdat de grove den minder grote schommelingen in zaadproductie kent dan beide andere soorten, fluctueren de aantallen Grote Kruisbekken ook minder dan die van zijn kleinere verwanten (NETHERSOLE-THOMPSON 1975). Daardoor treden minder vaak irrupties op, die bovendien niet massaal zijn en niet ver in West-Europa doordringen. Recente grote invasies van de soort vonden in Nederland plaats in 1982/83 (SCHEKKERMAN 1986) en 1990/91 (SIERDSEMA 1991, BIJLSMA 1994C), waarbij het om honderden tot mogelijk enkele duizenden vogels ging. Buiten invasiejaren is de soort ronduit zeldzaam. De meeste Grote Kruisbekken worden van oktober tot maart gezien, vrijwel uitsluitend in grote bosgebieden.

VOORKOMEN

Determinatie van Grote Kruisbekken wordt sterk bemoeilijkt door het voorkomen van Kruisbekken uit verschillende herkomstgebieden met consistente verschillen in roep, zang en mogelijk ook morfologie (ROBB 2000). Hierdoor wordt de Grote Kruisbek soms over het hoofd gezien, maar evengoed komt verwarring met Kruisbekken voor.
Uit vier atlasblokken werden in 1998 (na een zeer kleine invasie in 1997/98) Grote Kruisbekken gemeld, en wel op de Veluwe en in Noord-Brabant. De territoria waren gevestigd in opstanden met grove en Corsicaanse den. Alleen bij Epe werden jonge vogels gezien, al hoeven die niet van lokale oorsprong te zijn geweest (VAN DIJK ET AL. 2000). In Drenthe, op de Utrechtse Heuvelrug en in de duinen werd de soort niet waargenomen, gebieden waar tijdens eerdere invasies veel Grote Kruisbekken zijn opgemerkt.

VERANDERINGEN

In 1973-77 zijn geen broedverdachte Grote Kruisbekken waargenomen en werd alleen een vondst bekend. De soort stond toen nog te boek als dwaalgast. Na de invasie van 1982/83 was de soort op een enkele plaats broedverdacht in de Hollandse duinen (SCHEKKERMAN 1986) en op de Veluwe. Na de invasie van 1990/91 bleven grotere aantallen hangen: vooral in Drenthe en op de Veluwe werden tientallen territoria bezet, ook werden enkele zekere broedgevallen vastgesteld (BIJLSMA ET AL. 2001). Wellicht hebben in 1991 50-100 paren een broedpoging in Nederland gewaagd. De populaties hebben echter nergens stand gehouden, analoog aan de situatie in Engeland. Net als bij andere kruisbeksoorten is het broeden ver buiten het reguliere broedgebied niet ongewoon bij de Grote Kruisbek (NETHERSOLE-THOMPSON 1975).

AANTALLEN

In 1998 kwamen hooguit 5-10 paren in Nederland voor. De andere jaren ontbrak de Grote Kruisbek geheel.

Ruud van Beusekom

SUMMARY

In 1998-2000, territorial birds were recorded only in 1998, at four sites. In one case, fledglings were observed. Breeding in The Netherlands is only recently known after invasions in 1982/83 (several pairs) and 1990/91 (perhaps 50-100). A self-sustaining population has not yet been established.

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 4 (0%)
No. of squares
- mogelijk 0 (0%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (75%)
  probable
- zeker 1 (25%)
  confirmed

Kruisbek

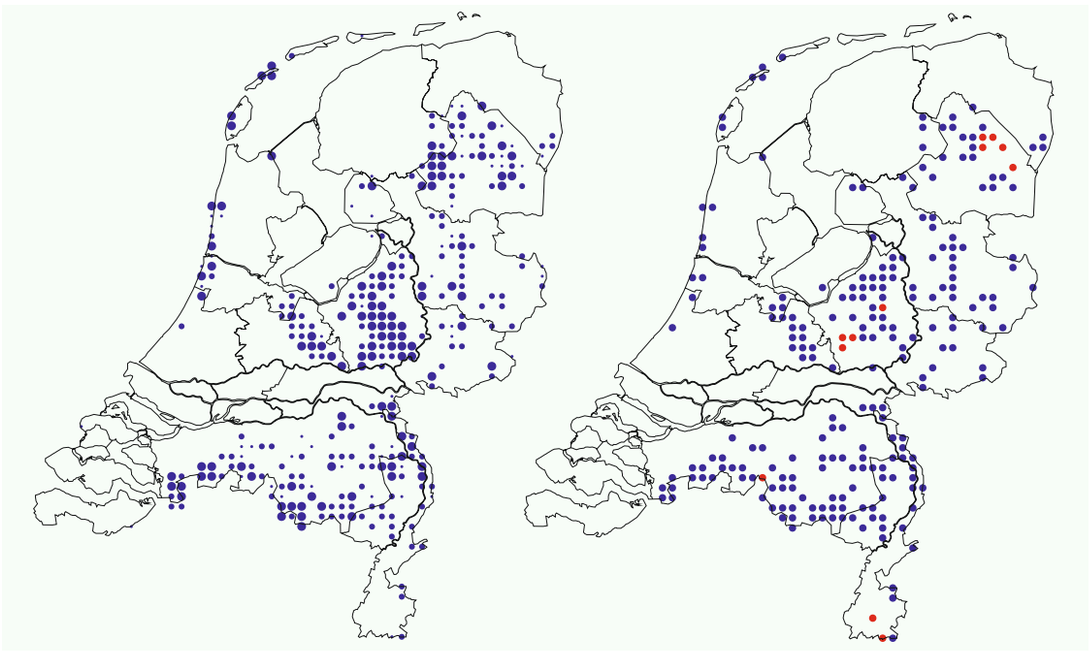
Loxia curvirostra

Het broedgebied van Kruisbekken omspant de complete naaldbosgordel van het Euraziatische continent. In dit reusachtige broedgebied gedraagt de soort zich nomadisch. Vestiging en jongenproductie zijn erratisch, omdat de zaadzetting van naaldbomen pieken en dalen kent. In mastjaren brengen veel paren veel jongen groot, wat bij de daaropvolgende ineenstorting van het zaadaanbod zorgt voor grootscheepse verplaatsingen tot in West-Europa (NEWTON 1972). De aantalsschommelingen in Nederland worden gedicteerd door volksverhuizingen elders in Eurazië.

VOORKOMEN

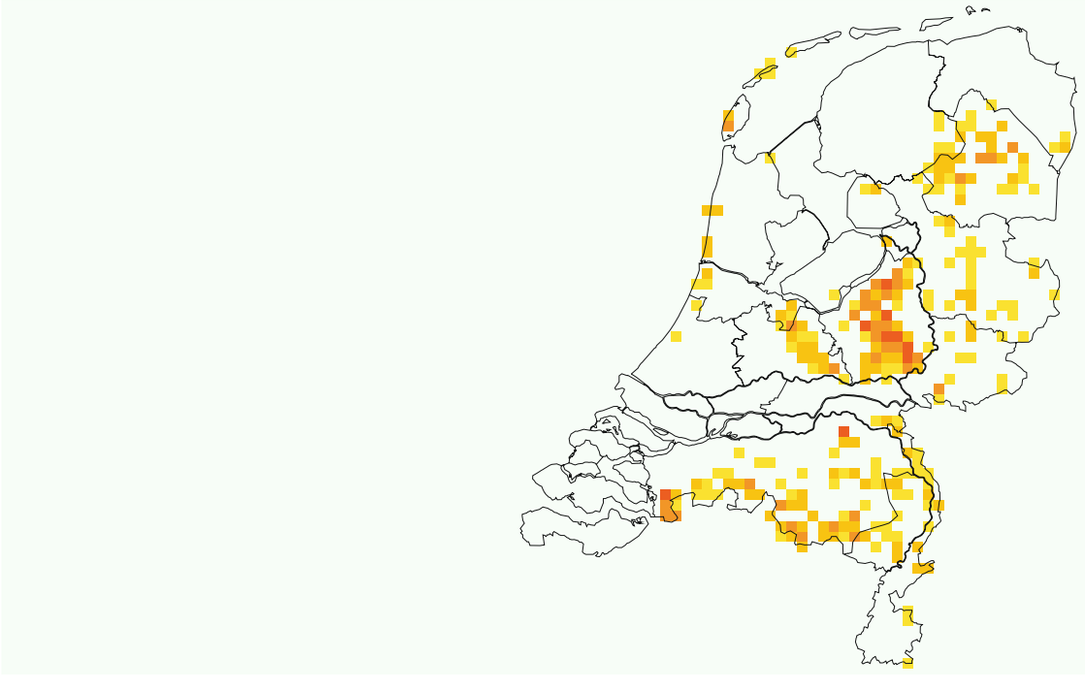
Als broedvogel heeft de Kruisbek allerlei bijzonderheden die het inventariseren tot een lastige klus maken: grote variatie in aantallen (van bijkans nul tot algemeen), wisselvallig seizoensoptreden (in Nederland preferent nestelend in februari-april, soms tot in augustus), flexibele habitatkeus onder invloed van zaadaanbod van verschillende naaldboomsoorten, abrupte verdwijning bij uitputting voedselvoorraden (soms leidend tot massale desertie van broedsels), geclusterd èn verspreid broedend, lange voedselvluchten tussen nest en foerageerplaats mogelijk (tot meer dan 1 km) en ondoorzichtige menging van broedparen en pleisterende - vaak druk zingende - doortrekkers.

In de periode 1998-2000 was alleen 1998 een redelijk kruisbekkenjaar, volgend op een invasie in 1997. In 1999 beperkten broedende Kruisbekken zich tot grove dennenbossen, terwijl de soort in 2000 vrijwel ontbrak. Het maakt dus veel uit in welk jaar een blok voor de atlas is geïnventariseerd, tenzij waarnemers tijdens atlaswerk in 1999 en 2000 lege atlasblokken hebben opgevuld met fictieve aantallen ('moeten er in 1998 hebben gezeten'; deze vervuiling is bekend van de Noordwest-Veluwe en delen van Noord-Brabant).
Kruisbekken hebben in Nederland een strak omlijnd broedgebied dat samenvalt met blokken op zandgrond waar grove den met meer dan 100 ha voorkomt (CBS 1985). Overigens zijn dit meestal blokken waar tevens redelijk veel fijn- en douglasspar en lariks is aangeplant. Toch geeft de ruime verspreiding in Noord-Brabant, waar grove den in boswachterijen domineert, aan dat aanwezigheid van *Pinus* een bepalende factor is bij de vestiging als broedvogel. In vergelijking met de sparbewonende Sijs, die in 1998-2000 bezuiden de Grote Rivieren zo goed als ontbrak, is het verschil frappant. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt op de Veluwe. Nergens anders in Nederland is het aandeel naaldbos per blok zo groot over zo'n uitgestrekt gebied. De naaldbossen in Drenthe, de Utrechtse Heuvelrug, Noord-Brabant en de noordelijke helft van Limburg kennen eveneens een goede bezetting in mastjaren. Hoewel de Sallandse bossen op de kaart zichtbaar zijn, is het voorkomen hier vermoedelijk onderschat. In de duinen beperken Kruisbekken zich tot naaldbosrijke delen van Noord-Holland. Bezuiden de Amsterdamse Waterleidingduinen komt alleen op Schouwen nog één blok met meer dan 200 ha dennenbos voor en is de rest van de kustgordel uitgesproken arm aan naaldbos. Op de Waddeneilanden wordt zelden gebroed; vestiging is er voorbehouden aan grotere naaldboscomplexen (vooral *Pinus*).
In kwantitatieve termen maakt de Veluwe zijn status als kruisbekgebied volledig waar, met naar schatting 40% van het landelijke aantal paren en zeven van de negen blokken met 26-100 paren. Daar kunnen de Drentse boswachterijen, de Utrechtse Heuvelrug en grote boscomplexen in Noord-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 319 (19%)
No. of squares
- mogelijk 57 (18%)
  possible
- waarschijnlijk 151 (47%)
  probable
- zeker 111 (35%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +207 (+398%)
No. of squares
- verdwenen 12
  disappeared
- verschenen 219
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (47%)
- 4 - 10 (36%)
- 11 - 25 (13%)
- 26 - 100 (3%)
- 101 - 500
- > 500

Brabant en Limburg aan worden toegevoegd; blokken met 11-25 paren zijn hier in goede jaren niet uitzonderlijk. Omdat de kartering slechts drie jaar bestreek, met alleen 1998 als redelijk kruisbekjaar (BIJLSMA ET AL. 2001), zijn tal van geschikte gebieden leeg of onderteld gebleven in vergelijking met een optimale bezetting door Kruisbekken. Dat is goed te zien in Zuidoost-Friesland, Oost-Drenthe (Hondsrug), Midden- en Zuid-Drenthe (boswachterijen), Salland, Achterhoek (Bergherbos bij Zeddam wèl goed bezet), Het Gooi, en plaatselijk in Noord-Brabant en Limburg.

VERANDERINGEN

Weinig bosvogels gaven de afgelopen decennia zo'n evolutie te zien als Kruisbekken: van incidentele broedvogel vóór de jaren zeventig naar reguliere broedvogel in sterk wisselende aantallen sindsdien (BIJLSMA ET AL. 2001). Het aantal blokken met zekere of waarschijnlijke broedgevallen is toegenomen van 52 in 1973-77 naar 262 in 1998-2000 (+398%, indien zeer kleine blokken buiten beschouwing blijven). Tijdens topjaren als 1991 of 1994 moet het aantal bezette blokken zeker hoger hebben gelegen. De winst heeft zich overal in het land voorgedaan waar op enige schaal naaldbos is aangeplant. De verdwijningen zijn niet reëel.

Net als bij de Sijs is deze toename geen specifiek Nederlands verschijnsel. Zo bedroeg de toename in Groot-Brittannië op blokniveau +201% tussen 1968-72 en 1988-91 (GIBBONS ET AL. 1993) en in Denemarken +128% tussen 1971-74 en 1993-96 (GRELL 1998). Hoewel deels beïnvloed door vergroting van het naaldbosareaal in West- en Midden-Europa in de 20e eeuw, zijn de veranderingen in de boreale bossen waarschijnlijk van veel grotere betekenis. Alleen al in Rusland werd in 1973-88 41 miljoen ha naaldbos toegevoegd aan het bestaande areaal. In dit verband is het opmerkelijk dat niet zozeer de frequentie van invasies in Europa is toegenomen, als wel de omvang ervan (GATTER 2000). De soms duizenden paren in Nederland betekenen voor ons weliswaar een substantiële verandering ten opzichte van de periode vóór 1970, binnen het reusachtige verspreidingsgebied van Kruisbekken is de toevoeging slechts een stofje op het tapijt. In reproductieve termen is Nederland zelfs een eersteklas put (BIJLSMA ET AL. 1988, BIJLSMA 1994C), iets wat ook in Schotland werd gevonden (MARQUISS & RAE 1994). West-Europa is daarmee niets meer dan het marginale overloopgebied van de groeiende boreale populatie.

AANTALLEN

Vóór 1970 was de Kruisbek een incidentele broedvogel. Sindsdien werd de stand geschat op 25-400 paren in 1973-77, 400-1000 in 1979-83, 5380 in 1984, 5000-7500 in 1991 en 10.000-20.000 in 1994 (BIJLSMA ET AL. 2001). De laatste drie schattingen betroffen jaren volgend op een grote invasie. Rekening houdend met de schattingen per blok, de talrijkheid in 1998-2000 (vrij veel 1998, weinig 1999, vrijwel afwezig 2000), en de karteringsinspanning per atlasjaar, bewoog de stand in 1998-2000 zich tussen minder dan 100 paren in 2000, enkele honderden in 1999 en 2500-3500 in 1998.

Rob G. Bijlsma

SUMMARY

Presence and abundance of Common Crossbills is dictated by frequency and magnitude of irruptions in the preceding year, i.e. by its fortunes in the huge eastern hinterland. Breeding numbers varied considerably during the atlas survey, from 2500-3500 bp in 1998 to almost nil in most regions in 2000 (less than 100 overall). Distribution overlaps entirely with that of coniferous woodland, with highest density in *Pinus*-dominated woodlands on the Veluwe. The Netherlands were colonised in the 1970s (25-400 bp in 1973-77), following large-scale planting of coniferous woodland in the early 20th century. The present widespread distribution obscures the fact that the population is still a sink due to its extremely poor reproductive output.

Deze soort is gesponsord door: Vogelwacht Utrecht

Roodmus

Carpodacus erythrinus

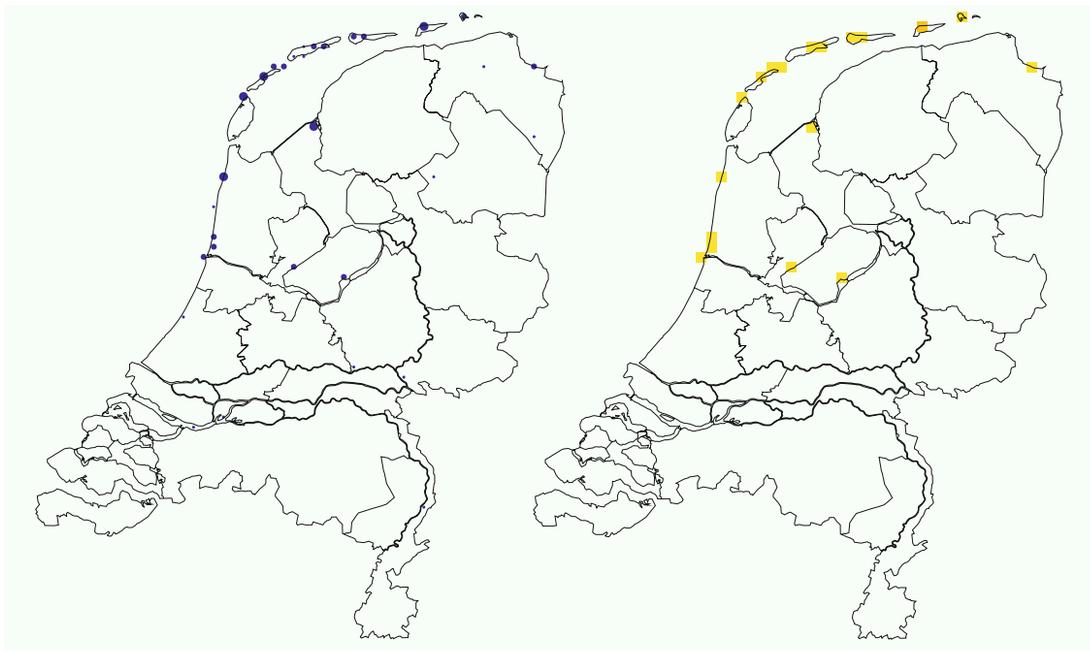
De Roodmus is de enige Europese vertegenwoordiger van het geslacht *Carpodacus* dat 20, voornamelijk Aziatische soorten telt. Roodmussen broeden hoofdzakelijk in Noord- en Oost-Europa en aansluitend in grote delen van Azië, tot aan Kamtsjatka toe. De soort is vooral talrijk in Rusland, Finland, de Baltische Staten en Polen maar is ook algemeen in Zweden en Zuid-Noorwegen. Roodmussen zijn langeafstandstrekkers die in Azië overwinteren en pas laat in het voorjaar in de Europese broedgebieden arriveren. In Nederland komen Roodmussen van half mei tot half juni aan, met nieuwe vestigingen tot ver in juni. Ze blijven gemiddeld slechts twee maanden aanwezig om na het grootbrengen van één broedsel al vanaf juli naar het zuidoosten weg te trekken. Roodmussen broeden, niet zelden in kleine clusters, in tamelijke open en half-open landschappen op vochtige gronden waar struwelen worden afgewisseld door hoog opgaande kruidenvegetaties.

VOORKOMEN

De Roodmus is in Nederland een zeldzame broedvogel van met name de duinen van de Waddeneilanden (vooral Vlieland, Terschelling en Schiermonnikoog) en het vasteland van Noord-Holland. Voorts is de soort spaarzaam gemeld uit Groningen, Friesland en Flevoland, terwijl de mogelijke broedgevallen elders aangeven dat ook daar Roodmussen opduiken. De verspreidingskaart zal niet volledig, maar wel representatief zijn. De luide, opvallende zang van de Roodmus wordt niet snel gemist door de oplettende waarnemer. Niet zelden is de maker ervan geen adulte, rode man maar een tweede kalenderjaar mannetje, dat hetzelfde onopvallende kleed draagt als een vrouwtje. De mannetjes zingen vanaf soms ver uit elkaar gelegen geëxponeerde posten in struiken, waartussen ze zich snel kunnen verplaatsen. Omdat ze ook twee duidelijk verschillende zangtypen kunnen laten horen, ontstaat soms de indruk dat het om meerdere vogels gaat. Het verspreidingsbeeld is hierdoor mogelijk iets geflatteerd. Daar staat tegenover dat Roodmussen slechts korte tijd in het voorjaar zingen en de zang al snel verstomt na het broedbegin (KWINT 1991, BAKKER 1993), waardoor de soort in sommige atlasblokken gemist kan zijn, speciaal in de grote, slecht toegankelijke moerasgebieden van Flevoland.

Roodmussen zijn in Nederland te vinden in verschillende habitats, vooral in struweelrijke duinen (Waddeneilanden, Noord-Holland) en in grote moerassen met verspreide wilgen en vlierstruweel, met een schijnbare voorkeur voor voedselrijke moerassen op klei (Flevoland, rivierengebied); in moerassen op laagveen komt de soort vrijwel niet voor. Ook zijn broedende Roodmussen vastgesteld in jonge bosaanplant op rijke grond (Flevoland) en in grasland met hagen en bosjes (Schiermonnikoog, Terschelling). In de min of meer vaste Nederlands broedgebieden laten Roodmussen een opvallende plaatstrouw zien waarbij bepaalde territoria jaar in jaar uit bezet worden, terwijl de vogels schijnbaar even geschikte habitat in de buurt links laten liggen. Het gaat hier waarschijnlijk steeds om dezelfde vogels, zoals in Flevoland kon worden vastgesteld (LIEBREGTS-HAAKER 2000).

Roodmussen broeden vrij laag in struiken in kleine, fragiele nesten. Om de jongen te voeren leggen de ouders soms grote afstanden af tot ver buiten de broedhabitat. In Flevoland maken Roodmussen voedselvluchten van vele honderden meters om zaden te halen van een koolzaadveld (R.F.J. VAN BEUSEKOM ONGEPUBL.).

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 31 (2%)
No. of squares
- mogelijk 13 (42%)
  possible
- waarschijnlijk 13 (42%)
  probable
- zeker 5 (16%)
  confirmed

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (94%)
- 4 - 10 (6%)
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

VERANDERINGEN

De Roodmus is een nieuwkomer in de Nederlandse avifauna. De soort werd in 1899 voor het eerst waargenomen en bleef nog lang een dwaalgast. Ten tijde van de vorige broedvogelatlas in 1973-77 werden slechts drie zingende mannetjes aangetroffen in het Waddengebied, die alle maar één dag werden waargenomen. Een influx van Roodmussen in mei-juni 1986 luidde een statusverandering in. In 1987 werden de eerste zekere broedgevallen vastgesteld, op Schiermonnikoog (BAKKER 1993) en in Flevoland (R.F.J. VAN BEUSEKOM ONGEPUBL.), waarna de soort snel toenam. In 1992-97 schommelde de stand tussen 25-60 paren. Topjaren waren 1992, 1993, 1994 en 1997. Vanaf het midden van de jaren negentig echter verdween de Roodmus uit veel gebieden weer net zo snel als hij was gekomen. In Flevoland, waar in goede jaren maximaal 15 paren verbleven, begon de achteruitgang eerder dan in het noorden van het land en is de soort nu vrijwel weg. Ook in de duinen van Zuid-Holland is de Roodmus verdwenen. De laatste jaren nemen ook op de Waddeneilanden de aantallen snel af. In 2001 werd hier nog maar één zingend mannetje gevonden, op Ameland (B. KOKS PERS. MED.).

De Roodmus kent een lange geschiedenis van uitbreiding en inkrimping van het Europese broedgebied. Zo kwam de soort enkele eeuwen geleden al westelijk voor tot in de Elzas, waarna het verspreidingsgebied weer inkromp. Het laatste werd ook vastgesteld in Polen na een uitbreidingsgolf in de 19e eeuw. De meest recente uitbreidingsgolf begon vanaf ongeveer 1925. In de decennia daarna verspreidde de soort zich snel over Scandinavië en Midden-Europa, totdat in de jaren tachtig en negentig ook West-Europa bereikt werd, inclusief Engeland (ISENMANN 1994). De mogelijke oorzaken voor de expansie, ingezet door jonge vogels, worden onder andere gezocht in klimatologische factoren, zoals hogere mei-juni-temperaturen in Scandinavië, waardoor de vegetatie zich uitbundiger kan ontwikkelen. Een verandering in habitatkeus (bezetting open cultuurland) en de toenemende eutrofiëring van het landschap (waardoor ruigtes toenemen) lijken echter zeker zo belangrijk. Ondersteunend voor een snelle toename zijn verder de geringe sterfte onder adulte vogels en de sterke plaatstrouw (STJERNBERG 1979, 1985).

AANTALLEN

In 1998-2000 broedden hooguit 10-15 paren in Nederland, waarvan verreweg de meeste op de Waddeneilanden. In 2001 werden echter nog geen tien, veelal kortstondig zingende mannetjes waargenomen. De komende jaren zullen uitwijzen of de Roodmus zal verdwijnen als broedvogel uit Nederland dan wel een nieuwe uitbreidingsgolf zal doormaken.

Ruud van Beusekom

SUMMARY

Breeding in The Netherlands from 1987 onwards (following an influx in 1986), but distribution during the atlas survey was confined to the coastal dunes at some of the Wadden Sea islands and Noord-Holland. Elsewhere, scattered observations, e.g. in former strongholds like the marshes in Flevoland. As breeding birds are generally inconspicuous and males sing only during a short period, the species might have been locally underestimated. Numbers declined steeply by the end of the 1990s (coinciding with a range contraction outside the Wadden Sea islands), after peak-occurrence in 1992-97 (25-60 bp). In 1998-2000, 10-15 bp remained, and population was still declining.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Goudvink

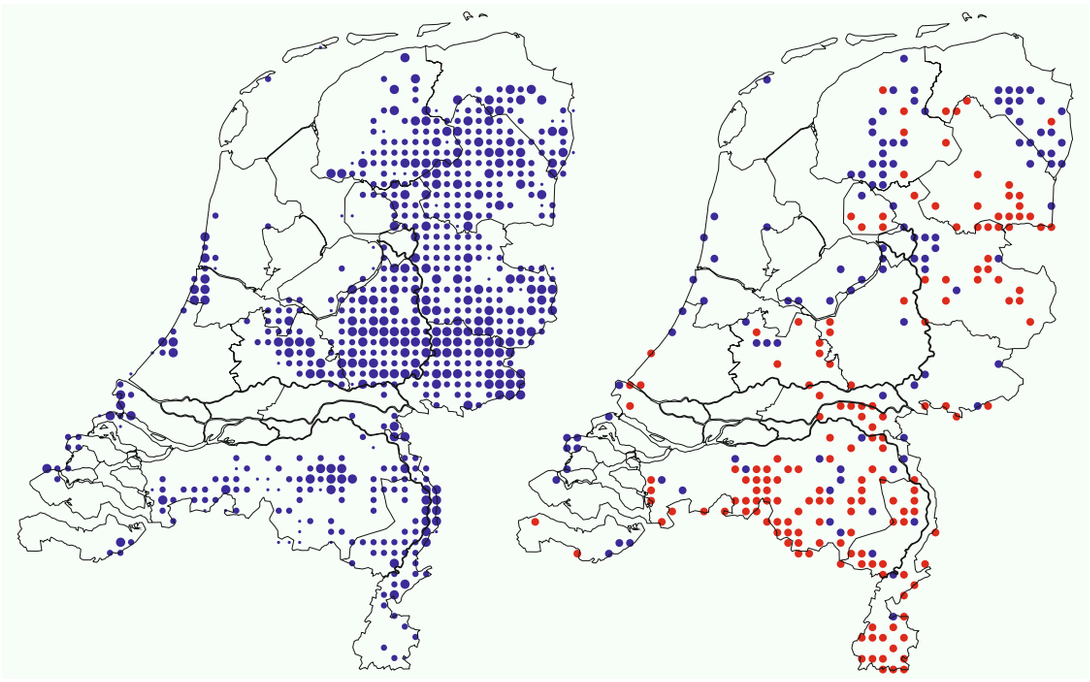
Pyrrhula pyrrhula

De Goudvink broedt in het grootste deel van Europa, maar is in het zuiden en zuidoosten van het continent vooral een bergbewoner. De Nederlandse broedvogels zijn het hele jaar tamelijk honkvast en vertonen hooguit wat omzwervingen in de winter. De broedhabitat bestaat bij ons uit bos met een weelderige struiklaag of dichte jonge aanplant van vooral fijnspar en douglas. Hier kunnen Goudvinken soms dicht bij elkaar broeden in los-vaste kolonies. Verder voelen ze zich aangetrokken tot struweelrijke duinen, villawijken met coniferen en besdragende heesters, en besloten agrarisch cultuurland met dichte vochtige loofbosfragmenten. Het menu omvat knoppen, zaden en vruchten; de jongen worden ook met insecten gevoerd. In de winter vormt berken- en elzenzaad een belangrijke voedselbron.

VOORKOMEN

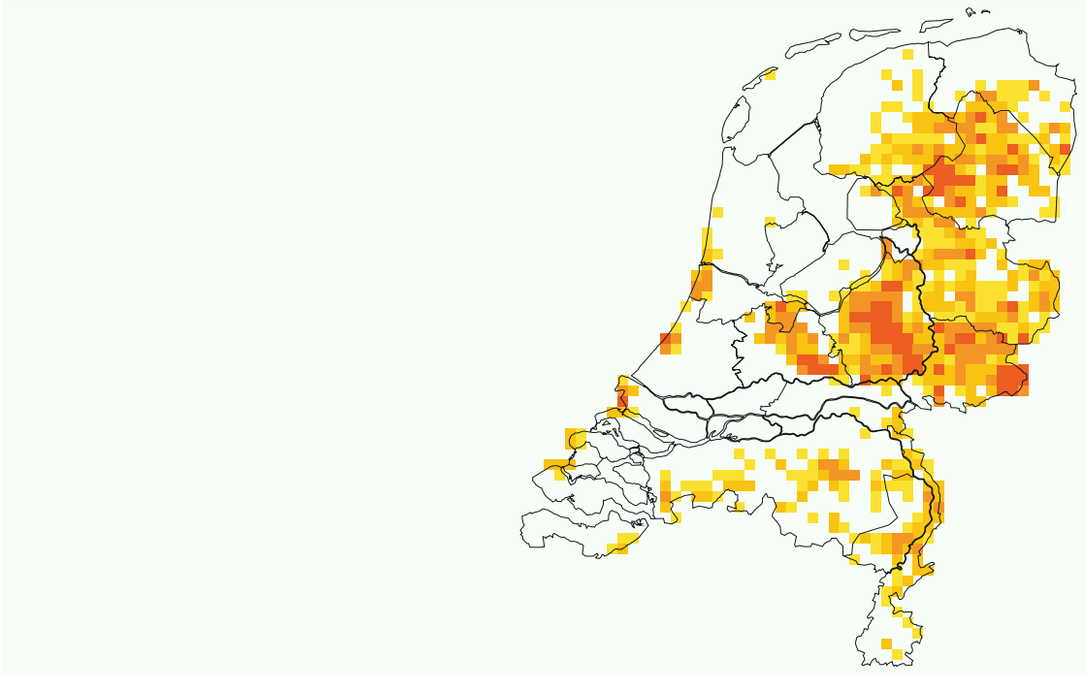
In ruim eenderde van de atlasblokken is de Goudvink een waarschijnlijke of zekere broedvogel. Dit beeld is mogelijk niet geheel volledig omdat broedende Goudvinken zich onopvallend gedragen en vooral bij lage dichtheden makkelijk worden gemist (BIJLSMA 1982). Dit doet niets af aan het verspreidingsbeeld, dat een duidelijke binding toont met de diluviale zandgronden en de duinen. De ruimste verspreiding vinden we in het noordoosten en midden van het land. Behalve op de zandgronden komen Goudvinken hier lokaal voor in laagveengebieden (Friesland, Noordwest-Overijssel, Utrecht) en mondjesmaat op kleibodems (zeer lokaal in Friesland, Flevoland en de Betuwe). In Limburg en Noord-Brabant is het voorkomen meer verbrokkeld, waarbij de bijna volledige absentie in het Limburgse Heuvelland opvalt. In de kuststrook toont de Goudvink een bijna exclusieve binding met de kalkrijke duinen zuidwaarts vanaf Schoorl. Ten noorden van de Grote Rivieren zijn Goudvinken vrij talrijk in alle bosrijke gebieden. In Zuidwest-Drenthe, in de Achterhoek, langs de randen van de Veluwe, op de Utrechtse Heuvelrug en in Het Gooi zijn atlasblokken met meer dan 25 paren zelfs regel. De meeste Goudvinken huizen hier in jonge aanplant en in naald- of gemengde bossen met fijnspar of douglas. Dergelijke bossen zijn vooral op matig voedselarme tot licht voedselrijke bodems aanwezig. Op arme zandgronden in Salland en op de centrale Veluwe, waar monotone bossen van grove den domineren, zijn de dichtheden vaak lager. Dit is op de kaart met de geschatte aantallen per atlasblok niet altijd zichtbaar omdat het hier veelal om blokken met een hoog aandeel bos gaat, waardoor een aantal van meer dan 25 paren per blok vaak toch wordt gehaald. In Noordwest-Overijssel broeden Goudvinken plaatselijk talrijk in elzenbroekbos. Op de Waddeneilanden, waar de soort onregelmatig broedt (BIJLSMA ET AL. 2001), is alleen op Vlieland een waarschijnlijk broedgeval vastgesteld.

Op de zandgronden ten zuiden van de Grote Rivieren zijn Goudvinken opmerkelijk schaars. Aaneengesloten blokken met meer dan 10 paren vinden we hier alleen in de Meierij rond Sint-Oedenrode en lokaal in Midden-Limburg, waaronder het Leu- en Swalmdal. De soort broedt hier vooral in vochtige loofbosjes. De povere bezetting in het midden en oosten van Noord-Brabant wordt geweten aan het overheersen van homogeen dennenbos met een slecht ontwikkelde ondergroei (POELMANS & VAN DIERMEN 1997). Merkwaardig is dat de gevarieerde - op het oog geschikte - bossen op de Nijmeegse Stuwwal eveneens karig bezet zijn, terwijl Goud-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 670 (40%)
No. of squares
- mogelijk 52 (8%)
  possible
- waarschijnlijk 403 (60%)
  probable
- zeker 215 (32%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -56 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 168
  disappeared
- verschenen 112
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (35%)
- 4 - 10 (33%)
- 11 - 25 (20%)
- 26 - 100 (11%)
- 101 - 500
- > 500

vinken in de rijke Zuid-Limburgse hellingbossen zelfs nagenoeg ontbreken. Langs de kust treffen we aanzienlijke kernen aan in de duinstruwelen van Zuid-Kennemerland, Berkheide en Voorne.

VERANDERINGEN

In vergelijking met de eerste atlasperiode is het aantal blokken waarin Goudvinken broeden licht afgenomen (-8%). De ontwikkelingen binnen Nederland lopen echter uiteen. Ten zuiden van de Grote Rivieren en in het aangrenzende Land van Maas en Waal is het broedareaal duidelijk ingekrompen. Deze afname doet zich op alle bodemtypen voor. Alleen de vochtige loofbossen van de Meierij lijken zich aan de malaise te onttrekken. De nieuwe vestigingen die de veranderingskaart hier en daar laat zien, zijn mogelijk deels het resultaat van intensiever atlasonderzoek. Op de zandgronden ten noorden van de Grote Rivieren lijkt de Goudvink goed stand te houden. In Twente en Zuid-Drenthe valt het aantal bezette blokken wel lager uit, maar daar staan uitdijende deelpopulaties in Groningen en Friesland tegenover. De wat geïsoleerde duinpopulatie zit nog steeds in de lift, wat ook zichtbaar wordt in areaaluitbreiding op bijvoorbeeld Schouwen.

De afname in Zuidoost-Nederland komt enigszins als een verrassing, hoewel Bijlsma *et al.* (2001) al gewag maakten van een sterke afname in Zuid-Limburg. Poelmans & van Diermen (1997) zagen echter in centraal en oostelijk Noord-Brabant nog geen aanwijzingen voor structurele aantalsveranderingen. Ook in Vlaanderen is de Goudvink op zijn retour; zowel het aantal bezette blokken als de populatieomvang zijn in Belgisch-Limburg tussen 1985 en 1992 gehalveerd (GABRIËLS ET AL. 1994). Over de onderliggende oorzaken tasten we in het duister. Naast nog onbekende bio-geografische mechanismen speelt de bosontwikkeling op de arme zandbodems van Zuidoost-Nederland wellicht een rol. Het oppervlakteaandeel jonge aanplant is, zoals overal in Nederland, geleidelijk afgenomen. Ouder dennenbos, het hier overheersende bostype, biedt vanwege de slecht ontwikkelde ondergroei geen aantrekkelijk alternatief. Voor de rijke hellingbossen bij Nijmegen en in Zuid-Limburg biedt deze verklaring evenwel geen soelaas. In Noord-Brabant is verdroging mogelijk ook een factor van betekenis. Vochtige loofbosjes, de traditionele voorkeurshabitat hier (VAN ERVE ET AL. 1967), zijn tegenwoordig vaak verdroogd, waardoor de vegetatiesamenstelling is veranderd. De opmars in Friesland en Groningen is eenvoudiger te verklaren: uitbreiding van bos en ouder worden van bestaand bos. In de duinen zal de toenemende verstruiking de Goudvink goed van pas komen, aangezien de oppervlakte broedhabitat (duindoornstruwelen) hierdoor verruimd is.

AANTALLEN

De atlasgegevens suggereren een broedpopulatie van rond 7500 paren voor de periode 1998-2000. Dit zal te laag zijn, gezien de kans op onderschatting, zodat een marge van 7000-9000 paren wordt aangehouden. Voor de eerste atlasperiode is een - te conservatieve - aantalsopgave van 4000-5000 paren door Bijlsma (1982) gecorrigeerd naar 10.000.

Rob L. Vogel

SUMMARY

Well-distributed over the sandy deposits in the northeastern and central Netherlands. Preferred habitat consists of conifer-dominated woodland (especially young plantations), damp deciduous woodlots and also estates, gardens and - more locally - marshes on lower peat soils. Scarce, and decreasing in the south and southeast due to maturation of coniferous forests (and lack of new plantations) and drainage of damp deciduous woodland. Elsewhere, numbers are stable, or even show increases, e.g. in the southern part of the coastal dunes and Friesland/Groningen. Population size is difficult to assess and likely to be underestimated. In 1998-2000 about 7000-9000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Jaap A.J. Vink

Appelvink

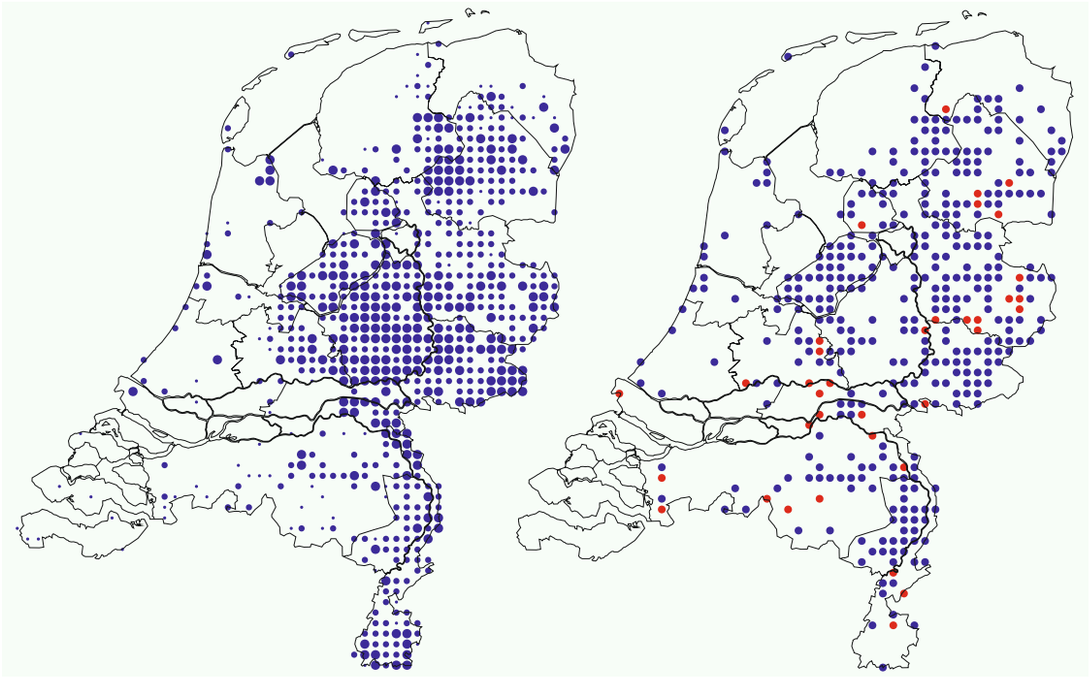
Coccothraustes coccothraustes

Samen met Engeland, Denemarken en Zuid-Zweden ligt Nederland aan de uiterste westrand van het Euraziatische verspreidingsgebied van de Appelvink. Onze populatie is stand- en trekvogel. Appelvinken vertonen een uitgesproken seizoensgebonden gebruik van een veelheid aan bosrijke habitats. De wintergroepen vallen in februari-maart uiteen, waarbij ze zich over de wijde omtrek verspreiden. Onder gunstige omstandigheden kan de soort semi-koloniaal broeden. Kartering, kwalitatief èn kwantitatief, is moeilijk. De soort vertoont namelijk geen territoriaal gedrag (schermt alleen partner af van soortgenoten), is zwijgzaam in de broedperiode en nestelt vaak op andere plaatsen dan waar voedsel wordt gehaald.

VOORKOMEN

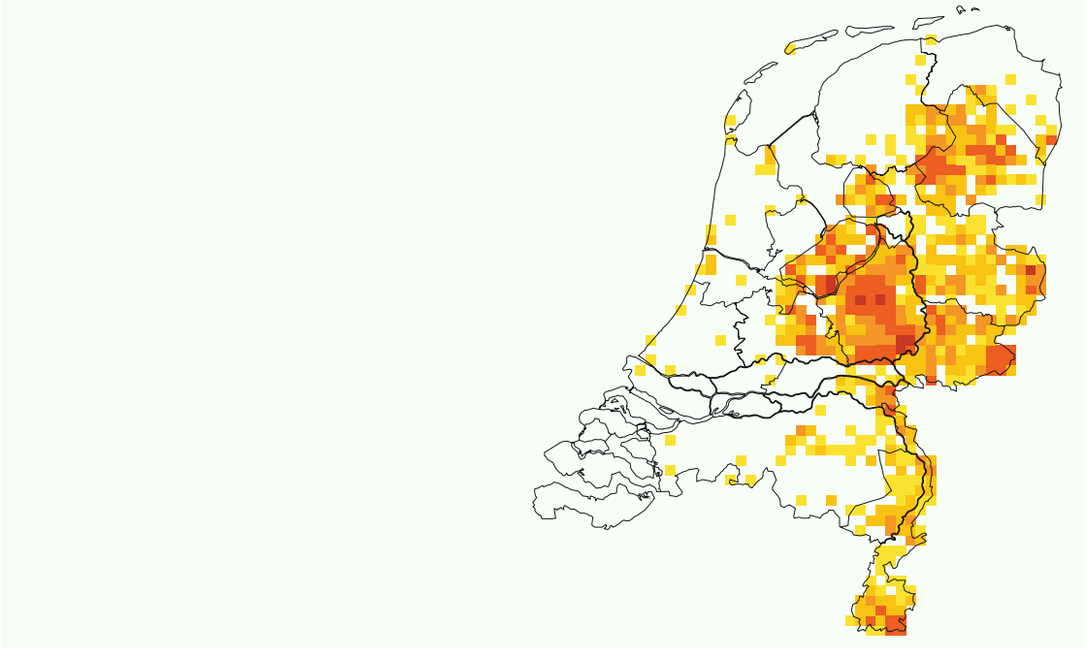
Benoorden de Grote Rivieren zijn Appelvinken wijd verspreid in vrijwel alle bosgebieden. Bezuiden de rivieren detoneert de Noord-Brabantse leegte ten opzichte van de ruime bezetting in Limburg. Deze schaarste is al geruime tijd bekend (POST & ONGENAE 1990, POELMANS & VAN DIERMEN 1997) en sluit aan op bevindingen in aangrenzend Vlaanderen (GABRIËLS ET AL. 1994). De weinige paren zitten hier in de landgoederen en natuurgebieden langs Dommel en Beerze, in mindere mate in warandes, begraafplaatsen en kloostertuinen in stedelijk gebied (Vught). In de West-Nederlandse binnenduinrand zijn Appelvinken spaarzaam vertegenwoordigd, zo ook in Zuidoost-Groningen, Noordwest-Friesland (houtwallengebied ten zuiden van Dokkum), Zuid-Friesland (inclusief Gaasterland) en het oostelijk rivierengebied. Het kwantitatieve beeld laat zien dat de soort in de meer beboste delen van het land bepaald niet schaars is, met uitzondering van Noord-Brabant. Goed bezette gebieden liggen in Drenthe, Flevoland, zuidelijk Salland, Twente, de Achterhoek, de Veluwe, het Rijk van Nijmegen, Noord-Limburg tussen Mook-Venlo, Leu- en Swalmdal in Midden-Limburg en de Zuid-Limburgse hellingbossen. Een dichtheid van 11-25 of 26-100 paren per blok is hier gewoon. Een hogere dichtheid is, naast één blok in Twente (Singraven tussen Oldenzaal en Denekamp) en twee blokken in Zuidelijk Flevoland (Horsterwold), alleen op enige schaal van de Veluwe bekend, al is lokaal misschien wat enthousiast geschat.

De genoemde streken verschillen sterk van elkaar. In Drenthe en Zuidoost-Friesland gaat het om landgoederen en oudere boswachterijen uit de eerste helft van de 20e eeuw, waar zowel (middel)oud loofbos (mits veel zomereik aanwezig is) als lariks- en grove dennenbos (licht gemengd met beuk of zomereik) worden benut. Dit wijkt af van de meer traditionele habitats in de oude landgoedbossen en beekbegeleidende bossen in Twente en de Achterhoek, en de hellingbossen in Zuid-Limburg. Op de Veluwe hebben Appelvinken een voorkeur voor oudere, gemengde opstanden en de oude loofhoutgordel langs de zuid- en oostrand. Dit type habitat wordt ook gevonden op de Utrechtse Heuvelrug en in het Rijk van Nijmegen. Lage dichtheden in deze regio's verwijzen naar ongemengde dennenbossen, uitgestrekte heidevelden, zandverstuivingen of cultuurland. Volstrekt hiervan afwijkend zijn de polderbossen van Flevoland en Wieringermeer. Deels aangelegd op rijke zavel- en kleibodems, en beplant met een voor Nederlandse begrippen ongekende variatie aan loofboom- en struiksoorten, hebben deze bossen zich binnen 10-15 jaar na aanplant ont-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 673 (40%)
No. of squares
- mogelijk 75 (11%)
  possible
- waarschijnlijk 353 (52%)
  probable
- zeker 245 (36%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken +330 (+125%)
No. of squares
- verdwenen 36
  disappeared
- verschenen 366
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (32%)
- 4 - 10 (32%)
- 11 - 25 (18%)
- 26 - 100 (16%)
- 101 - 500 (1%)
- > 500

wikkeld tot sublieme appelvinkenhabitat met een uitbundig aanbod van zaden en bessen. Reproductie en - waarschijnlijk - overleving zijn hierdoor aan de hoge kant (BIJLSMA 1998B). Een opmerkelijk polderverschijnsel is de vestiging van Appelvinken in - veelal jonge - tuinen en groenvoorzieningen in dorpen en steden in Flevoland, iets wat nergens in Nederland op zo'n schaal werd geconstateerd.

VERANDERINGEN

Vergeleken met 1973-77 is de blokbezetting in 1998-2000 ruim verdubbeld (+125%). Dat komt vooral door opvulling van lacunes in Drenthe, Overijssel, de Achterhoek en Noordoostpolder, kolonisatie van Oostelijk en Zuidelijk Flevoland en Zuidoost-Friesland, een westwaartse uitbreiding in Midden-Limburg en de sprong naar de binnenduinrand, Wieringermeer en Gaasterland. Des te merkwaardiger is het uitblijven van een kolonisatie van Noord-Brabant. De aarzelende toename in aantal en verspreiding in de jaren tachtig en begin jaren negentig (100-180 paren in 1988; POELMANS & VAN DIERMEN 1997) is hier in de atlasperiode in zijn tegendeel verkeerd. Gezet naast de reële uitbreiding in de westelijke delen van Midden-Limburg (in drie gebieden van 43 paren in 1991-92 naar 134 in 1998-2000; B. VAN NOORDEN PERS. MED.), is dit een curieuze ontwikkeling. Niet alle 'zware jongens' (POST & ONGENAE 1990) als Bosuil, Boomklever en Appelvink gedragen zich dus hetzelfde; de verschillen in ecologie zijn kennelijk groter dan de vermeende overeenkomsten. Overigens zijn er ook uit andere gebieden aanwijzingen voor afname in de tweede helft van de jaren negentig, zoals in Drenthe en op de Veluwe (vanaf 1997, met verdwijning uit puur naaldbos; R.G. BIJLSMA, W. VAN MANEN & R.L. VOGEL ONGEPUBL.), in Flevoland (in jaren negentig afname met 12-19% in Noordoostpolder en 44-65% in Zuidelijk Flevoland; R.G. BIJLSMA, W. VAN MANEN & R. VELDKAMP ONGEPUBL.) en in de Zuid-Limburgse hellingbossen (-27% ten opzichte van 1987-90; F. HUSTINGS ONGEPUBL.).

De sterkste groei werd in de tweede helft van de jaren tachtig gemeten, volgend op irrupties in 1984/85 en 1985/86 en dus wijzend op factoren buiten Nederland (BIJLSMA ET AL. 2001). Zo op het oog is Nederland alleen maar geschikter geworden als broedgebied (ouder wordende bossen, grotere menging van boomsoorten, aanleg loofbossen). Misschien moeten we daarom de recente afname eveneens zien in het licht van ontwikkelingen op Europese schaal.

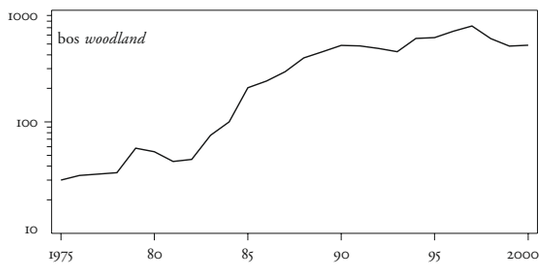
AANTALLEN

Eerdere schattingen kwamen uit op 3000-4500 paren in 1979-83, 9000-12.000 in 1985-86, en meer dan 15.000 halverwege de jaren negentig (BIJLSMA ET AL. 2001). De opgaven per atlasblok komen uit op ruim 10.000 paren in 1998-2000. Gezien de recente afname is 8000-10.000 paren reëel.

Rob G. Bijlsma

SUMMARY

Widespread with high densities in mature mixed and deciduous woodland in southwest Drenthe, Flevoland, Achterhoek, Veluwe, Utrechtse Heuvelrug and south Limburg. Showed steep increase from the mid-1980s onwards, probably indicative of irruptions. Number of occupied squares more than doubled between mid-1970s and 1998-2000, and numbers increased from 3000-4500 bp in 1979-83 to over 15,000 in the mid-1990s. Since then, regional declines have been noted and population in 1998-2000 is estimated at 8000-10,000 bp.

Trend (index)

Geelgors
Emberiza citrinella

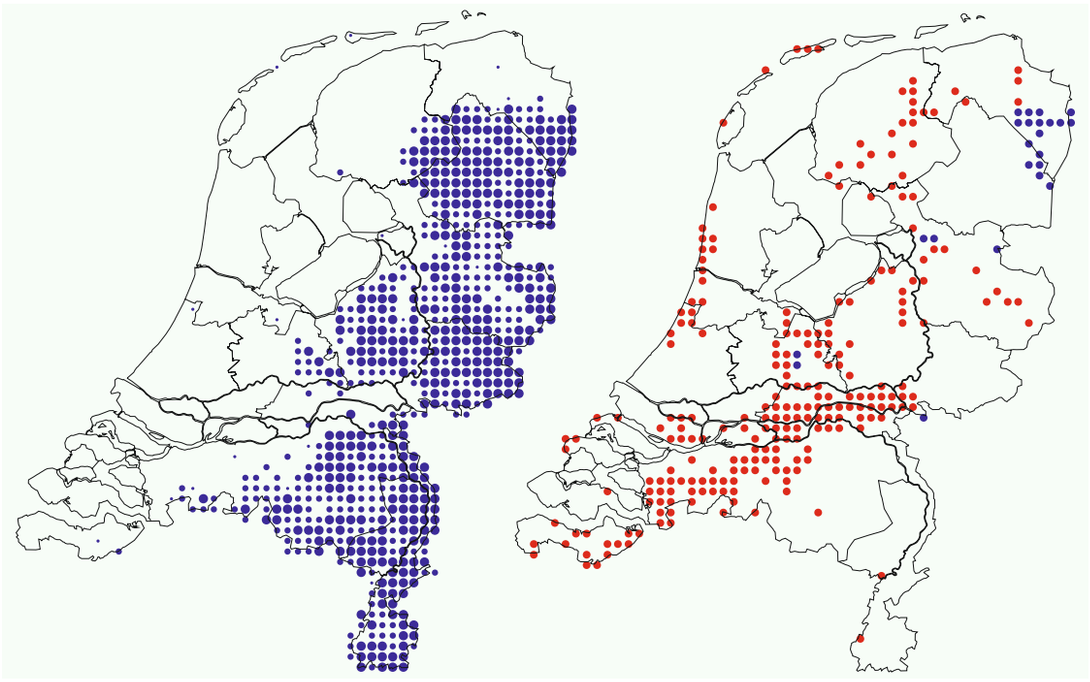
Geelgorzen zijn in Europa wijd verbreide broedvogels, die alleen in het zuiden ontbreken. Alleen al in Polen, Tsjechië, Denemarken en Duitsland broeden minstens tien miljoen paren. De Nederlandse broedvogels zijn in hoofdzaak standvogel. De Geelgors wordt door vogelaars veelal geassocieerd met kleinschalige agrarische landschappen met houtwallen, meidoornhagen, bosschages alsmede ruige hoekjes en akkers. Geelgorzen zitten daarnaast ook veel in bosranden langs heidevelden en stuifzanden, in jonge bosaanplant en op open plekken in bossen. Het voedsel bestaat in hoofdzaak uit zaden terwijl nestjongen worden gevoerd met insecten(larven) en spinnen. Geelgorzen nestelen meestal op of net boven de grond, vaak op greppelranden, dan wel in dichte struiken en jonge bomen, en dan graag in aanplant van fijnspar. Tussen half april en begin augustus worden 2-3 legsels geproduceerd van ieder 3-5 eieren (BRADBURY ET AL. 2000, LUIJTEN 2000).

VOORKOMEN

De verspreiding van de Geelgors beperkt zich grotendeels tot de hogere zand- en lössgronden in het oosten en zuidoosten van het land. Drenthe en Limburg zijn de enige provincies waarvan vrijwel alle blokken bezet zijn. In Friesland zit het *Geel Muske* alleen in een 20 km brede zone tegen Drenthe aan. De verspreiding in Zuidoost-Groningen, dat volledig bezet is, vindt een voortzetting in Duitsland. In Overijssel, Gelderland en aangrenzend Utrecht zijn vooral de hogere zandgronden bewoond, maar niet overal vlakdekkend. Dat laatste geldt wel weer voor de zuidoostkant van Noord-Brabant. De westgrens van de verspreiding volgt hier ongeveer de lijn Roosendaal-Tilburg-Nijmegen. Het kenmerkende *si-si-si-si-si-èèèèèh* van de Geelgors is op alle uren van de dag, ook op warme zomermiddagen, te horen. Hierdoor is de soort in dicht bezette gebieden eenvoudig te karteren. Grote en aaneengesloten gebieden met hoge dichtheden zijn kenmerkend voor Drenthe, Zuidoost-Groningen, Noordoost-Twente, Salland, de Achterhoek, de centrale Veluwe, oostelijk Noord-Brabant en Limburg. De soort prefereert hier kleinschalig cultuurlandschap met een groot aandeel akkerland en heidevelden met opslag. In beek- en rivierdalen (Maas tussen Oss en Maastricht) ontbreekt de soort tegenwoordig over grote oppervlakte. In lage dichtheden zijn Geelgorzen minder gedreven zangers en moet de waarnemer het vaak hebben van roepjes of zichtwaarnemingen. Verwacht mag worden dat er in gebieden met lage dichtheden hier en daar (atlasblokken met) Geelgorzen zijn gemist, zoals in Midden-Overijssel.

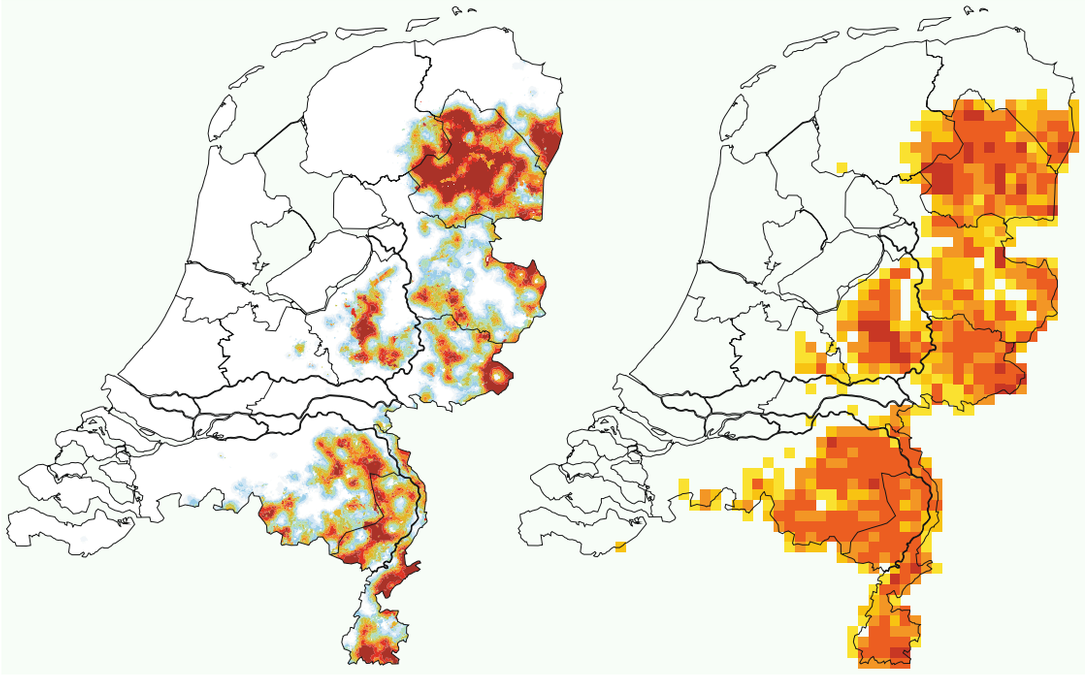
VERANDERINGEN

Sinds 1973-77 voltrok zich een rampzalige ontwikkeling en schoof het verspreidingsgebied tussen Groningen en Zeeuws-Vlaanderen 10-75 km in oostelijke richting op. De Geelgors is nagenoeg weggevaagd uit Midden-Nederland, het rivierengebied, westelijk Noord-Brabant en Zeeuws-Vlaanderen. De Waddeneilanden, Midden-Friesland en West-Nederland zijn verlaten. Als het zo door gaat met het oostwaarts opschuiven van de areaalgrens, zullen de meest westelijke populaties, zoals op de Utrechtse Heuvelrug, volkomen geïsoleerd komen te liggen. Misschien dat dan ook het gesloten front op de oostelijke zandgronden uiteen zal vallen. Toch is niet zeker of dit scenario werkelijkheid wordt, want het is niet overal treurnis. Zo weet de Geelgors zich in Drenthe en Zuidoost-Groningen in het algemeen goed

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 698 (42%)
No. of squares
- mogelijk 18 (3%)
  possible
- waarschijnlijk 282 (40%)
  probable
- zeker 398 (57%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -214 (-24%)
No. of squares
- verdwenen 237
  disappeared
- verschenen 23
  new

Relatieve dichtheid
Relative abundance

- 0 - 0,1
- 0,1 - 0,2
- 0,2 - 0,3
- 0,3 - 0,4
- 0,4 - 0,5
- 0,5 - 0,6
- 0,6 - 0,7
- 0,7 - 0,8
- 0,8 - 0,9
- 0,9 - 1

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (16%)
- 4 - 10 (17%)
- 11 - 25 (25%)
- 26 - 100 (36%)
- 101 - 500 (6%)
- > 500

staande te houden en is op enkele plaatsen zelfs enige areaaluitbreiding en aantalstoename vastgesteld. In Zuidoost-Groningen vond sinds medio jaren tachtig uitbreiding in westelijke richting plaats in het veenkoloniale gebied, en namen de aantallen toe van 100 naar 400 paren (DE VRIES ET AL. 1997). Op de veranderingskaart is deze uitbreiding herkenbaar in een cluster nieuw bezette blokken. Deze uitbreiding hangt samen met bosaanplant, aanleg van wegen (met singels, brede bermen en ruigtestroken) en verruiging van het stelsel van wijken en sloten in het tot voor kort vrijwel boomloze landschap. Andere voorbeelden van toename zijn te vinden in Zuidwest-Drenthe (toename tussen 1970 en 1998 van 550 naar 1300 paren; A.J. VAN DIJK & J. KLEINE ONGEPUBL.), de Noordwest-Achterhoek (VAN RIJN & VAN HOORN 2001), de Groote Peel (VAN SEGGELEN 1999A) en Zuid-Limburg (F. HUSTINGS PERS. MED.). Herstel van kleinschalig cultuurland, natuurontwikkeling, verschralingsbeheer en lokaal ook bosaanplant verklaren tot op zekere hoogte deze positieve ontwikkelingen. Of de regionale toename compenseert voor het verlies van bijna 240 atlasblokken sinds 1973-77 en een gemelde afname in andere regio's (BIJLSMA ET AL. 2001), is zeer twijfelachtig; voor een juiste beoordeling ontbreekt het aan voldoende tellingen uit de jaren zeventig. Zelfs de recente BMP-trend, die - na een kleine inzinking in 1985-86, samenvallend met twee strenge winters - een toename laat zien (VAN DIJK ET AL. 2001A), hoeft niet representatief voor heel Nederland te zijn, aangezien Drenthe zwaar vertegenwoordigd is in de steekproef. In West-Europa wordt afname gemeld uit Groot-Brittannië, België en Duitsland (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). De teruggang van de Geelgors staat in nauwe relatie tot de industrialisatie van de landbouw, waarbij heggen, houtwallen en andere kleine landschapselementen verdwenen, het gebruik van bestrijdingsmiddelen toenam en afwisselende akkergewassen met granen, vlas en hakvruchten werden vervangen door eenvormige graslanden en snijmaïs (BEYEN 1996, KYRKOS ET AL. 1998, PETERSEN 1995). De overgang van zomer- naar wintergranen (met het verdwijnen van winterstoppels als gevolg) betekende bovendien verlies aan overwinteringsmogelijkheden. Dat in Nederland de meest westelijke delen het zwaarst getroffen zijn, doet vermoeden dat ook klimatologische factoren een rol spelen, al is het onduidelijk welke dat zijn. Op de Britse Eilanden sloeg de afname nergens zo heftig toe als in Ierland (GIBBONS ET AL. 1993).

AANTALLEN

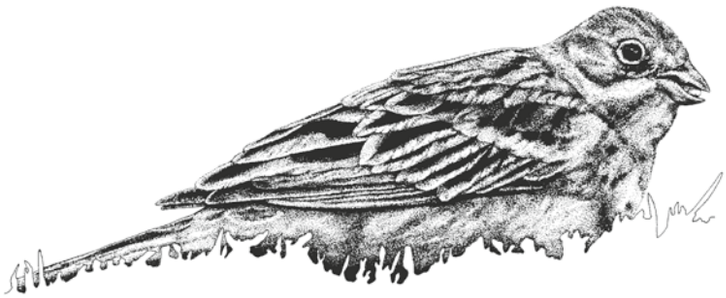
De schattingen voor het atlasproject komen uit op een Nederlandse populatie van ruim 25.000 paren in 1998-2000. Vermoedelijk kan de range van 22.000-28.000 paren in 1989-91 (OSIECK & HUSTINGS 1994) worden aangehouden. Eerdere schattingen (20.000-30.000 paren in 1973-77) waren te laag.

Arend J. van Dijk & Leon Luijten

SUMMARY

Almost confined to farmland (with a high proportion of tillage), heaths and forest edges on the higher soils. Since the 1970s, the western border of the breeding range has contracted 10-75 km in easterly direction. In the remaining breeding area, increases (most notably in the northeast, in the 1990s) are reported as well as decreases; the loss in occupied atlas squares, however, is substantial. The decreases are mainly attributed to industrialised farming practices. The breeding population in 1998-2000 is estimated at 22,000-28,000 bp.

Deze soort is gesponsord door: Stichting Het Overijssels Landschap

Ortolaan

Emberiza hortulana

Nederland vormt slechts een vlekje binnen het verspreidingsgebied van de Ortolaan, dat van Europa tot in Mongolië reikt. Binnen Europa ontbreekt de soort langs de noordwestranden (Britse Eilanden, Noord-Frankrijk, België, Denemarken, West-Noorwegen) en nagenoeg in het centrum (Zwitserland, Oostenrijk, Hongarije). De winter wordt doorgebracht bezuiden de Sahara van Ivoorkust tot Ethiopië. De Ortolaan is bij ons een karaktervogel van kleinschalige droge akkergebieden, met een duidelijke voorkeur voor roggeakkers omzoomd door zomereiken. Bij aankomst in de broedgebieden, tussen eind april en half mei, schakelt hij over van zaden op insecten, om aan het eind van het broedseizoen weer naar een vegetarisch dieet terug te keren. Het nest wordt op de grond gebouwd tussen het gewas of in de bermen van onverharde wegen.

VOORKOMEN

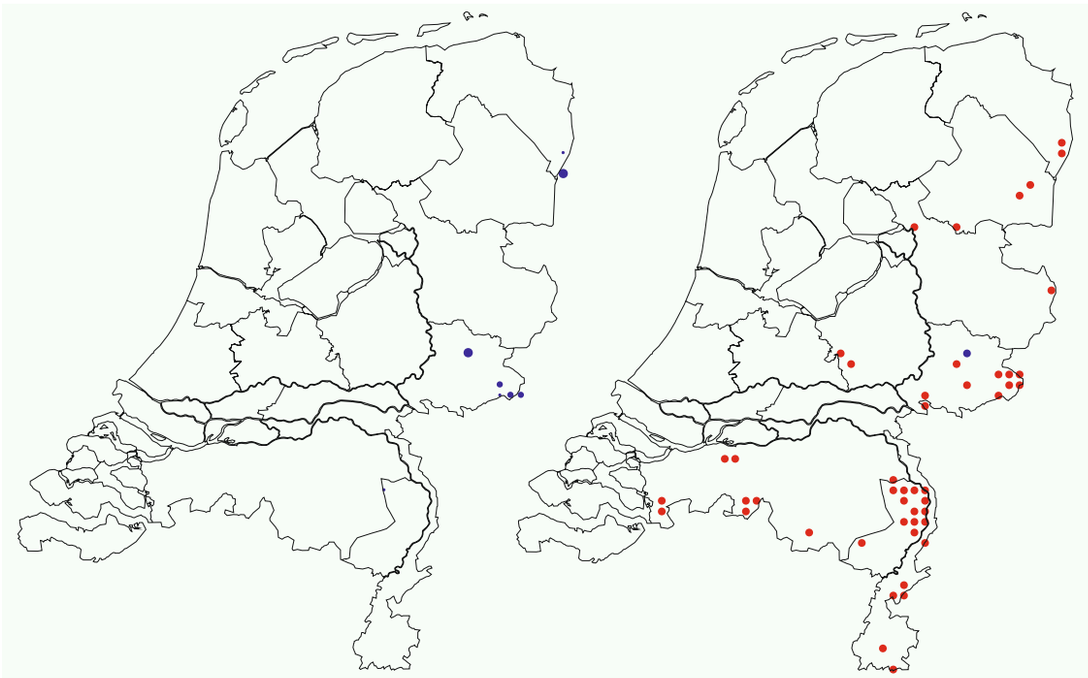
In Nederland is de Ortolaan een onregelmatige broedvogel van de hogere zandgronden geworden. Tijdens de atlasperiode zijn uit drie atlasblokken waarschijnlijke broedgevallen gemeld en uit twee zekere broedgevallen. Bij de mogelijke broedgevallen zal het gaan om late trekkers of zwervende, kortstondig zingende vogels. Zo doken er bij Sellingen in Zuidoost-Groningen na half juli 1999 plotseling twee zingende vogels op, die slechts eenmalig werden gehoord. Bij het zekere broedgeval elders in Westerwolde, dat in 1999 exact op de Nederlands-Duitse grens bij Ter Apel plaatsvond, werd de vroegste waarneming op 15 juni gedaan. Vervolgens werd tot 7 juli, verspreid over negen dagen, zang gehoord; tevens is een met voer slepend paartje waargenomen (N. DE VRIES PERS. MED.). Ook het broedgeval bij Barchem in de Noord-Achterhoek was aan de late kant. Hier sleepte een paar met nestmateriaal op 13 juni 1999 en pendelde een mannetje met voer op 16 juni (voor het nestelende vrouwtje?) en 4 juli (VAN RIJN & VAN HOORN 2001). Deze late data wekken bevreemding. Op de in het verleden bezette Nederlandse broedplaatsen werd zang reeds vanaf begin mei opgemerkt en bij een inmiddels verdwenen populatie in het Münsterland in Noordrijn-Westfalen, Duitsland, waren alle legsels vóór 27 mei compleet; na die datum werden alleen vervolglegsels geproduceerd (CONRADS 1977). Bij Winterswijk in de Oost-Achterhoek (in drie blokken waarschijnlijke broedgevallen gemeld) werden de waarnemingen in een meer gebruikelijke periode gedaan. De eerste zingende vogel werd hier op 24 april gehoord en de overige meldingen waren afkomstig uit mei. Juni- en juliwaarnemingen ontbraken hier (J. RADEMAKER PERS. MED.). Eén locatie was gedurende de gehele atlasperiode bezet, in het laatste jaar door een paartje. De overige waarnemingen hier betroffen ongepaarde mannetjes.

VERANDERINGEN

De huidige verspreiding is slechts een fractie van die in de eerste atlasperiode. Vonden in 1973-77 nog in 48 atlasblokken waarschijnlijke en zekere broedgevallen plaats, in de huidige atlasperiode ging het om vijf. De broedgebieden in Drenthe, Twente en Noord-Brabant zijn inmiddels verlaten terwijl incidentele gevallen langs de randen van de Veluwe niet bestendig bleken. De eertijds belangrijke populatie in Noord-Limburg, die stand hield tot medio jaren negentig, is weggevaagd. De soort heeft in Westerwolde en de Achterhoek nog het minst aan terrein ingeboet, hoewel de popu-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 8 (0%)
No. of squares
- mogelijk 3 (38%)
  possible
- waarschijnlijk 3 (38%)
  probable
- zeker 2 (25%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -46 (-92%)
No. of squares
- verdwenen 47
  disappeared
- verschenen 1
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (100%)
- 4 - 10
- 11 - 25
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

latie daar reeds in de jaren zeventig sterk afnam.
De afname dateert al van vóór de Tweede Wereldoorlog. Begin 20e eeuw omvatte de Nederlandse populatie naar schatting nog 3000-5000 paren, wat in 1950 reeds tot 1200-1700 geslonken was. Daarna kwam de afname in een stroomversnelling waardoor er in 1980 nog slechts 120-150 paren resteerden en 10 jaar later 30-40 (VAN NOORDEN 1999). De laatste nestvondst in Nederland werd in 1994 bij Aalten gedaan (WESSELS 1996). Sindsdien is er in ons land geen echte broedpopulatie meer. In de meeste gevallen gaat het tegenwoordig om incidentele vestigingen op plaatsen die slechts één seizoen bezet blijven, doorgaans door ongepaarde mannetjes. De reproductie van de Nederlandse populatie is derhalve miniem of zelfs nul, een fenomeen dat waarschijnlijk al 10 jaar gaande is. Het is onduidelijk waar deze vogels vandaan komen. In België, waar zich in de Kempen lange tijd Ortolanen handhaafden, komt de soort sedert 1996 niet meer tot broeden, terwijl de dichtstbijzijnde Duitse populatie bij Wesel, op zo'n 50 km ten zuiden van de Nederlandse grens bij de Achterhoek, gedecimeerd is (B. VON BÜLOW PERS. MED.). Er wordt wel gedacht aan Noord- en Oost-Europese vogels, wat ook al vermoed werd bij de kortstondige en niet-succesvolle vestiging op heideterreinen in Noord-Limburg vanaf eind jaren tachtig. In dat geval echter bleken de vogels op grond van overeenkomsten in dialect toch uit de omgeving afkomstig (VAN NOORDEN 1991, 1999).
Het lijdt geen twijfel dat de intensivering van de landbouw de Ortolaan fataal werd. Het kleinschalige structuurrijke agrarische landschap heeft plaats gemaakt voor monotone uitgestrekte kavels. Kruiden- en insectenrijke overhoekjes, houtwallen en andere kleine landschapselementen zijn verdwenen. Door gebruik van bestrijdingsmiddelen is de kruiden- en insectenrijkdom verder genivelleerd. De voor de overleving en reproductie noodzakelijke graanakkertjes maakten plaats voor percelen maïs, een gewas dat onvoldoende foerageermogelijkheden biedt en tijdens aankomst van de vogels nog kaal of volop in bewerking is.

De kansen op hervestiging in Nederland zijn niet groot, aangezien de Ortolaan zwaar onder druk staat in geheel West-Europa inclusief Duitsland. Alleen de populaties in Scandinavië en Oost-Europa zouden nog stabiel zijn (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

AANTALLEN

In 1998-2000 werden jaarlijks amper vijf territoria en 0-2 broedgevallen gemeld. De vraag is gerechtvaardigd of de soort nog beschouwd kan worden als Nederlandse broedvogel.

Boena van Noorden

SUMMARY

Nearly extinct, with accidental breeding records (of which 2 confirmed, both in 1999) in southeast Groningen and Achterhoek. Elsewhere, only a few observations of singing (and probably unpaired) males. The population of 0-2 breeding pairs and less than 5 territories in 1998-2000 represents the final stage of a steep decline in the second half of the 20th century (1200-1700 bp in 1950, 120-150 in 1980), in which the last remaining strongholds in north Limburg were eliminated in the mid-1990s. The species suffered much from intensified agricultural practices, such as replacement of traditional cereals by green maize, heavy application of insecticides/herbicides and removal of hedges and woodlots.

Deze soort is gesponsord door: Jacob de Vries, Nijverdal

Rietgors

Emberiza schoeniclus

Het broedgebied van de Rietgors strekt zich uit van West-Europa tot aan Japan. De soort broedt in Europa tot in het uiterste noorden en bereikt de hoogste dichtheden in Noordwest-Europa, inclusief Nederland. Naar het zuiden toe wordt de verspreiding steeds ijler, en in het Middellandse Zeegebied ontbreken Rietgorzen grotendeels. Een onbekend deel van de Nederlandse broedpopulatie trekt in de winter naar Zuidwest-Europa, de rest blijft hier. De territoria zijn in ons land bezet van half maart tot ver in juli. In die periode worden 1-2 legsels grootgebracht (VAN DER HUT 1985). Het nest bevindt zich in dichte vegetatie, op of vlak boven de bodem. Rietgorzen leven van zaden en - vooral in het broedseizoen - insecten.

VOORKOMEN

Als broedvogel is de Rietgors in 81% van de atlasblokken aangetroffen. In Laag-Nederland is de verspreiding op atlasblok-niveau nagenoeg aaneengesloten. Dit weerspiegelt de brede habitatkeus van deze soort: vaak is een poldersloot met hier en daar wat riet of ruigte al voldoende. In Hoog-Nederland, waar de verspreiding veel ijler is, ontbreken Rietgorzen grotendeels in droge regio's als de Achterhoek, de Veluwe, de Utrechtse Heuvelrug en Zuid-Limburg. Ook in Twente, Salland en Noord-Brabant zijn veel atlasblokken onbezet.

De dichtheidskaart indiceert een talrijk voorkomen in grote moerasgebieden als het Lauwersmeer, de Oostvaardersplassen en de Biesbosch. Broedhabitat, in de vorm van (verruigde) moerasvegetaties met wat overjarig riet, komt hier over grote oppervlaktes voor. In de waterrijke gebieden van Friesland, Noordwest-Overijssel en Noord-Holland (laagveen of klei-op-veen) zijn kerngebieden aanwijsbaar als de Friese Meren, de Oude Venen, De Wieden, De Weerribben en de Zaanstreek. Ook in grootschalig akkerland kunnen Rietgorzen behoorlijke dichtheden halen, indien het veelvuldig doorsneden wordt door sloten of vaarten met riet of andere opgaande oevervegetaties. Dit verklaart het algemene voorkomen in delen van Noord-Groningen, de Drents-Groningse veenkoloniën, Zuidelijk Flevoland en de Wieringermeer. In het Deltagebied worden veel Rietgorzen aangetroffen langs kreken en wielen met overjarig riet, vooral in Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Beveland. Opvallend zijn voorts de hoge dichtheden in het buitendijkse gebied, zowel op voormalige schorren in de afgesloten zeearmen (riet- en kruipwilgvegetaties) als op de schorren van de Westerschelde (zeebiesvelden) (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994). Het rivierengebied herbergt lokaal eveneens veel Rietgorzen, vooral langs de IJssel (Duurse Waarden) en Waal (Gelderse Poort). Behalve in moerassen en sloten wordt hier in toenemende mate gebroed op voormalige landbouwpercelen die in het kader van natuurontwikkeling uit de productie zijn genomen en door verruiging in de eerste jaren aantrekkelijke vestigingsomstandigheden bieden (ERHART & BEKHUIS 1996).

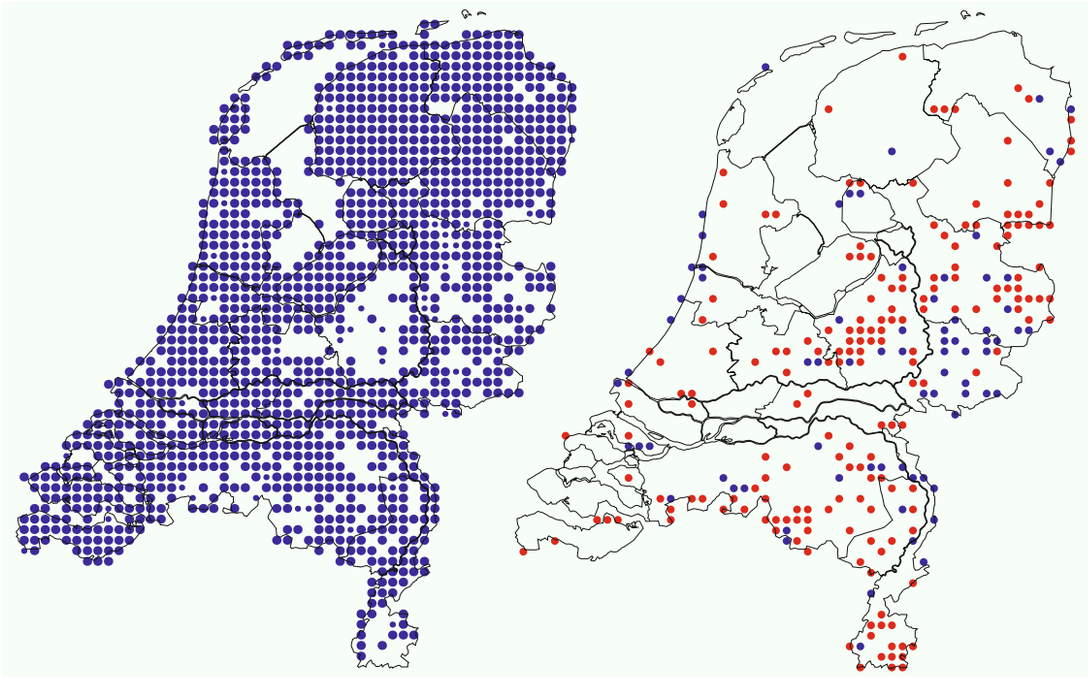
Op de hogere gronden blijft het voorkomen nagenoeg beperkt tot beekdalen, kanaaloevers, vennen en hoogveenrestanten. In de Groote Peel worden onbegraasde, vochtige pijpenstrootje- en pitrusvlaktes geprefereerd, waarbij opslag van berk of wilg een vereiste is (VAN SEGGELEN 1999A). Dat dergelijke habitats in Noord-Brabant en vooral Drenthe meer voorkomen dan op de Veluwe, in de Achterhoek en in Twente, komt uit de dichtheidskaart goed naar voren.

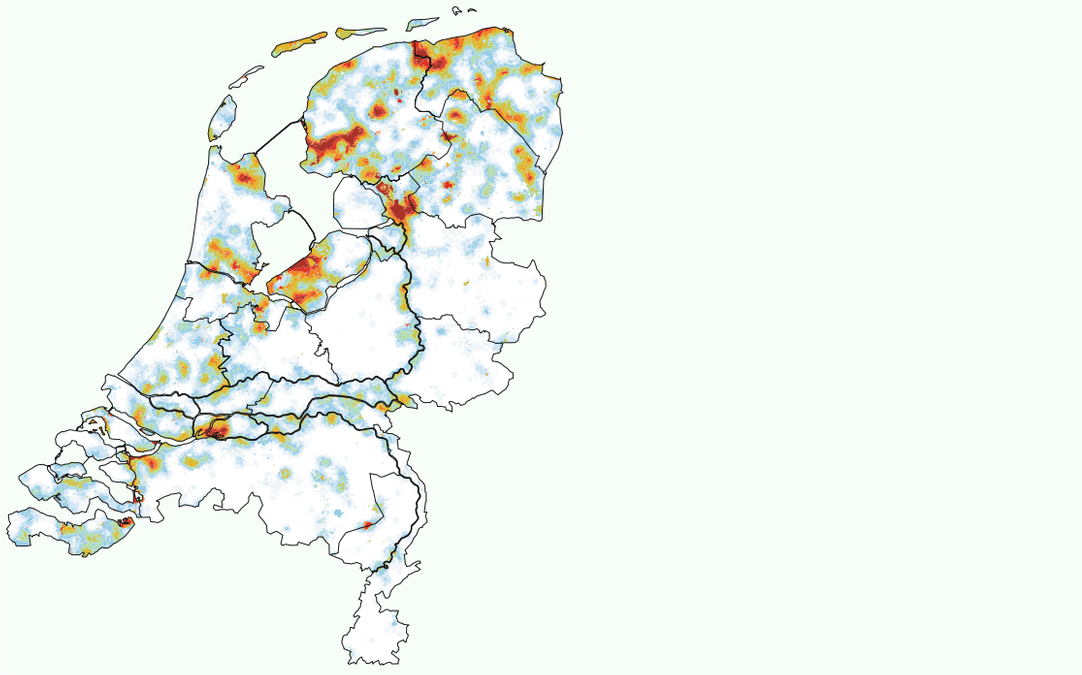
▶

Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 1357 (81%)
No. of squares
- mogelijk | *possible*
  45 (3%)
- waarschijnlijk | zeker
  probable | confirmed
  1312 (97%)

▶▶

Verandering
Change
Aantal blokken -110 (-8%)
No. of squares
- verdwenen 185
  disappeared
- verschenen 75
  new

◀◀
Relatieve dichtheid
Relative abundance

0 - 0,1
0,1 - 0,2
0,2 - 0,3
0,3 - 0,4
0,4 - 0,5
0,5 - 0,6
0,6 - 0,7
0,7 - 0,8
0,8 - 0,9
0,9 - 1

VERANDERINGEN

Sinds medio jaren zeventig is de Rietgors uit 185 atlasblokken verdwenen. Deze blokken liggen vooral in Hoog-Nederland, met concentraties in Zuid-Drenthe, Twente, de Veluwe en Gelderse Vallei, oostelijk Noord-Brabant en Zuid-Limburg. De soort verscheen als nieuwe broedvogel in zo'n 75 atlasblokken verspreid over het land.

De indexen wijzen op een verdubbeling van de aantallen in de duinen in de jaren zeventig en begin jaren tachtig, sindsdien fluctueren de aantallen hier. In moerasgebieden is de trend licht positief, met regionale variaties. Zo werden in de jaren zeventig plaatselijke afnames gemeld in Noord-Holland (inkrimpend rietareaal), Zeeuws-Vlaanderen (overmatig maaien van riet, verruiging en inkrimping kreekvegetaties) en de Biesbosch (verruiging overgaand in bosvorming na wegvallen getijdenwerking) (BIJLSMA ET AL. 2001).

In het agrarische gebied zou vanaf medio jaren tachtig een gestage toename hebben plaatsgevonden, resulterend in een verdubbeling van de aantallen. Dit heeft dan vooral betrekking op Laag-Nederland, want op de hogere gronden is de Rietgors uit allerlei agrarische gebieden verdwenen, zoals de meeste beekdalen van Zuid-Limburg. In Drenthe halveerde de stand in agrarisch gebied in 1970-94 door verdroging, het dempen van sloten en het verwijderen van ruigtes (VAN DEN BRINK ET AL. 1996). Minder intensief schonen van sloten en vaarten, waardoor de oppervlakte riet in het boerenland regionaal is toegenomen, kan een rol spelen bij de toename in Laag-Nederland, net als plaatselijke extensivering van het graslandbeheer, waardoor graslanden verruigen (RUITENBEEK ET AL. 1990). In Groningen en Friesland is de stand overigens stabiel (K. VAN SCHARENBURG & R. KLEEFSTRA PERS. MED.).

In vergelijking met begin jaren zeventig zijn Rietgorzen in de meeste West-Europese landen in aantal afgenomen (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). In Groot-Brittannië bedroeg de afname in 1975-83 zelfs meer dan 60%, samenhangend met verminderde winteroverleving. Herbicidengebruik en de overschakeling van zomergraan op wintergraan (waardoor stoppelvelden in herfst en winter verdwenen) resulteerden in sterk verminderd voedselaanbod buiten het broedseizoen (PEACH ET AL. 1999). Vergelijkbare ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw lijken minder desastreuze effecten te hebben gehad. Dat onze Rietgorzen de winter deels (en in toenemende mate?) in Zuid-Europa doorbrengen, kan daarbij een rol spelen.

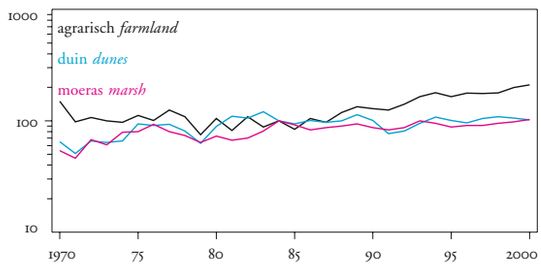
AANTALLEN

Het berekende getal van bijna 100.000 paren is mogelijk te hoog doordat dicht bezette gebieden zwaar doortikken. Een schatting van 70.000-100.000 paren is veiliger. Het verschil met eerdere schattingen (40.000-70.000 paren in 1979-85) komt deels op conto van een andere berekeningswijze.

Chris van Turnhout

SUMMARY

Exploits a wide array of habitats, ranging from extensive marshes and saltmarshes to farmland with reed along canals and ditches. Therefore, common in the lower parts of the country. The higher grounds are thinly populated, with local strongholds in some peat moors and damp heaths. Regional trends are contradictory, with range contraction and decline at the higher grounds and a moderate (though regionally variable) increase in the lowlands. About 70,000-100,000 bp in 1998-2000.

Trend (index)

Deze soort is gesponsord door: VWG De Peel

Grauwe Gors

Miliaria calandra

Hekkensluiter Grauwe Gors kent een ruime verspreiding in Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Van oorsprong steppevogel is deze soort in grote delen van zijn broedareaal een echte cultuurvolger geworden, behorend bij open agrarische gebieden. Hoewel de Grauwe Gors een echte zaadeter is, getuige ook de forse snavel, worden de jongen grootgebracht met insecten en andere ongewervelden. Mannetjes houden er soms meerdere wijfjes op na. De broedcyclus, beperkt tot één legsel, speelt zich af in mei-juli. Over de overwintering van de Nederlandse broedvogels is weinig bekend, mede door het onopvallende gedrag buiten de broedtijd. Waarschijnlijk trekt een deel vanaf oktober weg naar sneeuwvrije gebieden in het zuiden van Europa, om pas in maart of april terug te keren. Winterwaarnemingen, mogelijk lokale broedvogels, zijn het laatste decennium schaars geworden.

VOORKOMEN

Tijdens dit onderzoek is de Grauwe Gors in slechts 53 atlasblokken waargenomen. In eenderde hiervan bleef het bovendien onduidelijk of de soort er broedde. De verspreiding is in hoofdlijnen beperkt tot voedselrijke kleibodems (zee- en rivierklei) en leem (löss). Drie regio's vormden in de atlasperiode nog een enigszins aaneengesloten verspreidingsgebied: het zuidelijk Maasdal in Limburg, het Gelderse rivierengebied en oostelijk Zeeuws-Vlaanderen. Mondjesmaat zijn elders geïsoleerde en doorgaans tijdelijke vestigingen gemeld. De aantallen per atlasblok zijn steevast zeer laag. Het enige atlasblok met meer dan 10 paren lag aan de Maas bij Borgharen-Itteren (13 zangposten in 1998).

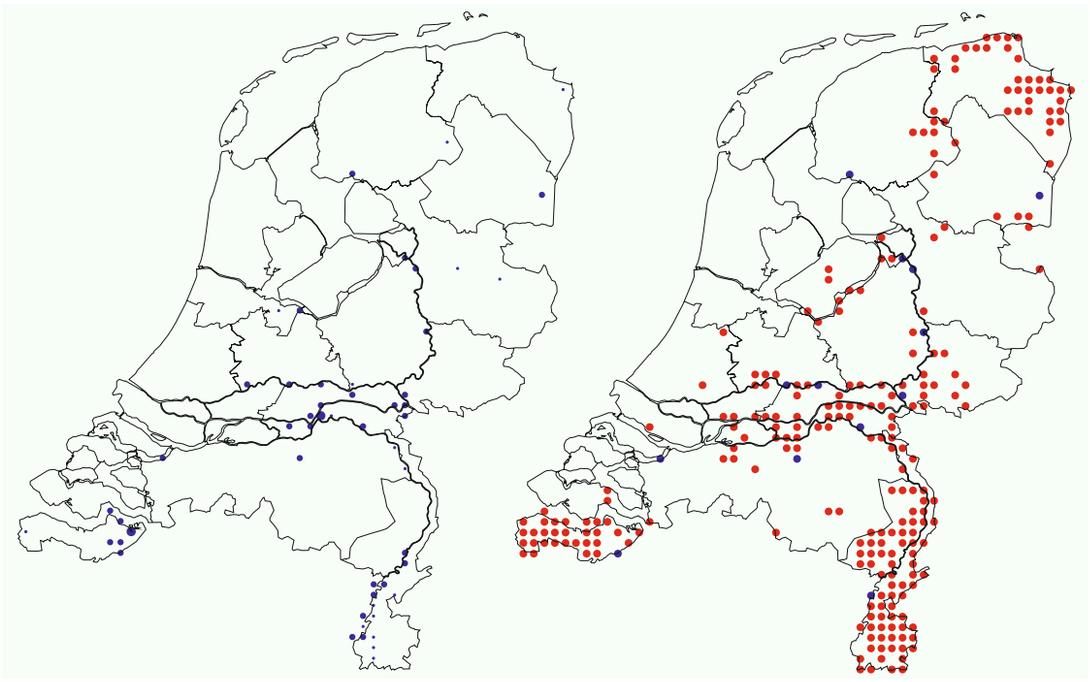
In het Limburgse Maasdal broeden Grauwe Gorzen in de leemrijke weerden tussen Maastricht en Neer. Het gaat hier om open agrarisch landschap met een afwisseling van bouwland, weiland en soms hooiland. Meestal is enig reliëf aanwezig in de vorm van oude stroomgeulen. In Gelderland zit de hoofdmoot langs de Waal, voornamelijk op de trajecten Rossum-Tiel en in de Gelderse Poort tussen Lent-Kekerdom. De voorkeur gaat uit naar uiterwaarden met hoger gelegen zandige oeverwallen en lager gelegen slibrijke delen die langdurig en tot laat in het voorjaar overstromen. Grauwe Gorzen vestigen zich hier overwegend in (extensief benutte) weiden en hooilanden; ook Veldleeuwerik, Graspieper en Gele Kwikstaart behalen hier vaak een hoge dichtheid. In Zeeuws-Vlaanderen komen Grauwe Gorzen zowel buitendijks voor (beweide kwelders) als binnendijks (hakvrucht- en graanakkers).

Gedurende de atlasperiode namen de aantallen in Limburg af van ruim 30 paren in 1998 tot 16 in 2000 (45 resp. 30% van de Nederlandse populatie). Dit is de voortzetting van een structurele afname. Omdat de Zeeuws-Vlaamse populatie eveneens op instorten staat (maximaal zes paren in de atlasperiode), herbergt het Gelderse rivierengebied met rond 25 paren momenteel de laatste bolwerkjes in Nederland.

VERANDERINGEN

Ten opzichte van 1973-77 vertoont de Grauwe Gors een onthutsende achteruitgang. De afname kreeg zijn beslag vooral vanaf begin jaren tachtig. Of het om Groningen, het rivierengebied, Zeeuws-Vlaanderen of Limburg gaat, overal is de kaart schrikbarend leeg geworden.

In de akkerbouwgebieden van Oldambt en Noord-Gro-

▶
Broedzekerheid
Breeding evidence
Aantal blokken 53 (3%)
No. of squares
- mogelijk 17 (32%)
  possible
- waarschijnlijk 34 (64%)
  probable
- zeker 2 (4%)
  confirmed

▶▶
Verandering
Change
Aantal blokken -228 (-88%)
No. of squares
- verdwenen 241
  disappeared
- verschenen 13
  new

Aantalsschatting (paren)
Estimates (pairs)

- 1 - 3 (81%)
- 4 - 10 (17%)
- 11 - 25 (3%)
- 26 - 100
- 101 - 500
- > 500

ningen is de soort sinds 1985 niet meer aangetroffen (130-150 paren in 1975). Mogelijk speelt de overschakeling van winter- op zomergranen hier een hoofdrol. Stoppelvelden - belangrijk in herfst en winter - waren daarmee niet meer voorhanden (HUSTINGS 1997B). In het Limburgse Heuvelland is de Grauwe Gors op de valreep van het atlasproject zo goed als verdwenen (van 380-390 paren in 1975 naar 4 in 2000). De Maasterrassen van Noord- en Midden-Limburg, de Peelregio rondom Weert en de Brabantse Maaspolders zijn reeds jaren verstoken van Grauwe Gorzen. De soort broedde in al deze gebieden op open maar gevarieerd akkerland met granen afgewisseld met suikerbieten en gras. De opkomst van maïsteelt ten koste van granen deed de Grauwe Gors de das om. Maïsteelt vormt in zowel broedtijd als winter volmaakt ongeschikte habitat (HUSTINGS ET AL. 1990).

Langs de Limburgse Maas weet de soort zijn bestaan nog iets te rekken (tien paren in 2000). Midden jaren negentig vormden tot in het voorjaar durende overstromingen (beginnend in resp. december 1994 en januari 1995) een regionale opsteker! Het aantal zangposten verdubbelde in 1994 tot ca. 70 (KURSTJENS ET AL. 1995), in 1995 stokte de teller bij 40. Daarna zette de afname in het Maasdal door, met als belangrijkste oorzaken de afgraving van cultuurland vanwege grootschalige grindwinning in Midden-Limburg, de omzetting van grasland in akkers en de opkomst van maïsteelt. Ook aan Vlaamse zijde van de Maas zijn Grauwe Gorzen vrijwel verdwenen (J. GABRIËLS PERS. MED.).

In Zeeuws-Vlaanderen (zeker 105-135 paren rond 1975) nam het aantal om onduidelijke redenen snel af vanaf de jaren tachtig. Hier overwinterden in het verleden forse aantallen, vooral op schorren; zouden de overwinteringsomstandigheden verslechterd zijn? Langs de uiterwaarden van Waal en Rijn (ruim 200 paren in 1975) is de soort verdwenen tussen Nijmegen-Tiel en in de uiterwaarden van de Bommelerwaard, een gevolg van intensivering van graslandgebruik en omzetting van grasland in (maïs)akkers. De restpopulatie vertoont sterke jaarlijkse fluctuaties, mogelijk verband houdend met de rivierafvoer (meer territoria bij relatief lage afvoeren in mei-juni), en lijkt hier en daar te profiteren van een op verschraling gericht botanisch beheer.

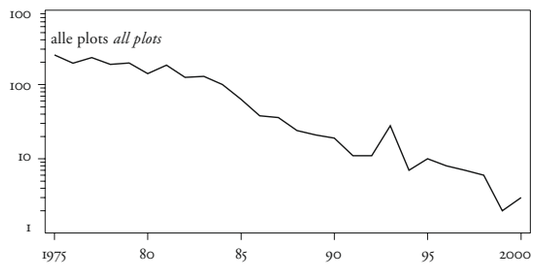
AANTALLEN

In 1998-2000 broedden vermoedelijk hooguit 50-100 paren in Nederland, een fractie van het aantal rond 1975: 1100-1250 paren (HUSTINGS ET AL. 1990). Omdat de negatieve tendens aanhoudt, en het toekomstig beheer van uiterwaarden (rivierbedverlaging, begrazing gedurende het gehele jaar), voor Grauwe Gorzen weinig houvast biedt, bestaat de kans dat de soort over 25 jaar te boek staat als voormalige broedvogel.

Gijs Kurstjens

SUMMARY

Breeding is mainly confined to forelands along the upper part of the river Waal, arable land in Zeeuws-Vlaanderen and the Meuse valley in s Limburg. This represents a relict from a much wider breeding range, which included the entire river district, large parts of Limburg and arable landscapes in Groningen (in 1975 totalling 1100-1250 bp), but became deserted in the past decades. These losses are mainly attributed to increased agricultural pressure, coinciding with the introduction of green maize, increased use of autumn-sown cereals and disappearing stubble fields in winter. In 1998-2000 (50-100 bp), the population was still declining.

Trend (index)

Grauwe Klauwier
Lanius collurio
Dankzij het opmerkelijke succes van de Grauwe Klauwier in het Drentse hoogveenreservaat Bargerveen ligt het aantal paren maar net onder dat van de eerste broedvogelatlas. Dat laat onverlet dat de soort in het zuiden van het land en de duinstreek vrijwel uitgestorven is.
(zie pagina 438-439)

Putter
Carduelis carduelis
De kleurrijke Putter heeft zijn verspreidingsgebied de afgelopen jaren fors uitgebreid. Een voorkeur voor ruderale vegetaties (voedsel) en snelgroeiend loofhout (nestplaats) maakt de soort tot een succesvolle bewoner van nieuwbouwwijken en industrieterreinen.
(zie pagina 472-473)

Grauwe Gors
Miliaria calandra
De schrikbarend veranderingskaart van de Grauwe Gors toont overduidelijk aan dat alle voorheen goed bezette broedgebieden vrijwel of geheel verlaten zijn. Alleen langs de Grote Rivieren is er wellicht nog een bescheiden toekomst voor de soort.
(zie pagina 496-497)

Geelgors
Emberiza citrinella
In de loop van de 20e eeuw is de voorheen in het hele land broedende Geelgors verworden tot een exclusief oostelijke soort. Een volgende atlas moet leren of de soort zich hier zal weten te handhaven.
(zie pagina 490-491)

Kuifduiker
Podiceps auritus

Van alle Europese futen heeft de Kuifduiker de noordelijkste verspreiding. De soort broedt vooral in voedselrijke meren in Fenno-Scandinavië en Noord-Rusland. Op het West-Europese vasteland wordt de positie van de Kuifduiker veelal overgenomen door de Geoorde Fuut. Alleen in Denemarken broeden tegenwoordig enkele paren (GRELL 1998) terwijl in Sleeswijk-Holstein, Duitsland, in de jaren tachtig een enkel paar tot broeden kwam (BAUER & BERTHOLD 1996).
In Nederland duiken Kuifduikers sinds medio jaren tachtig af en toe op in kolonies van Geoorde Futen. Pas onlangs werd bekend dat van 24 mei tot tenminste 13 juli 1985 een gemengd paar Kuifduiker × Geoorde Fuut verbleef in de kolonie op het Kleine Meer bij Ossendrecht (NB). Beide vogels werden meerdere malen met een jong gezien. Begin mei 1999 waren een gemengd paar en een solitaire Kuifduiker wederom aanwezig bij Ossendrecht, ditmaal op het Grote Meer (atlasblok 49-46). Het meer viel dat jaar echter droog en er werd niet gebroed (R.M. TEIXEIRA PERS. MED.).
In een andere bekende Geoorde Futen-kolonie, te weten die van het Dwingelderveld (atlasblok 17-32), werden in alle drie de atlasjaren Kuifduikers gesignaleerd. In 1999 werd tussen 4 april en 15 mei een baltsend en met nestmateriaal slepend paar Kuifduikers gezien. Op 10 juni was nog één vogel aanwezig; een nest werd niet gevonden. In 1998 (1-2 exemplaren van 26 april tot 11 juli) en 2000 (solitaire vogel van 9 tot 25 april) werd niets van een broedpoging gemerkt (KLEINE & VAN EERDE 1999, KLEINE 2000, 2001). Op 12 km van het Dwingelderveld, op het Hijkerveld (atlasblok 17-12), verbleef van juni tot augustus 1999 een solitair, maar geregeld met Geoorde Futen baltsend exemplaar (VWG DE KOPERWIEK PERS. MED.).
Alles wijst er dus op dat nieuwe broedpogingen tot de mogelijkheden behoren.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding was recorded in 1985 (mixed pair of Horned Grebe and Black-necked Grebe, raising one young, Ossendrecht, Noord-Brabant). Observations in 1998-2000 of solitary, summering birds, sometimes displaying (three sites), and even nest-building by a pair (1999, Dwingeloo, Drenthe) support the idea that future breeding might be near.

Flamingo
Phoenicopterus ssp.

De in Europa inheemse Flamingo *Phoenicopterus roseus* (ook wel Grote Flamingo genoemd) floreert de laatste jaren in de bekende kolonie van de Camargue in Zuid-Frankrijk (22.200 paren in 2000) en in zeven kolonies elders in het mediterrane gebied (JOHNSON 2001). In dierentuinen en collecties worden naast *P. roseus* vooral Chileense *P. chilensis,* Caribische *P. ruber* en Kleine Flamingo's *P. minor* gehouden.
In het op minder dan 1 km van Nederland gelegen Zwillbrocker Venn in Noordrijn-Westfalen, Duitsland (atlasblok 34-56, ten noorden van Winterswijk), zijn vanaf 1983 elk broedseizoen flamingo's aanwezig. Sindsdien worden hier bijna jaarlijks nesten gebouwd op een ca. 750 m van de landsgrens gelegen eilandje (hoogste aantal 18 in 1994) en zijn er tientallen jongen uitgevlogen (LENSINK 1996A, J. TREEP PERS. MED.). De hoofdmoot van de populatie wordt gevormd door Chileense Flamingo's. Daarnaast is er gebroed door Caribische Flamingo's (zuiver paar in 1995, vanaf 1997 vrouwtje gepaard met een Flamingo) en Flamingo's (aanwezig sinds eind jaren tachtig, vanaf 1993 regelmatig broedend, in 1999 een paar op een afwijkende plek, minder dan 200 m van de grens, jong na twee weken verdwenen). In tegenstelling tot de andere soorten staat niet vast dat de Flamingo's vrijgelaten of ontsnapte vogels zijn; een wilde afkomst, mogelijk uit Kazachstan of Zuid-Europa, wordt niet uitgesloten (J. TREEP PERS. MED.). Van 1996 tot en met 2000 werd succesvol broeden verhinderd door lage waterstanden en predatie door ratten en vossen. Na herstel van het broedeiland waren er in 2001 weer zes succesvolle broedparen present; vier paar Chileense Flamingo's, een paar Flamingo's en een mengpaar Flamingo × Caribische Flamingo (J. TREEP PERS. MED.). Voorzover bekend is het Zwillbrocker Venn vooralsnog de enige plaats in Noordwest-Europa waar flamingo's tot broeden komen. De afwijkende aquatische fauna in het sterk eutrofe, visloze water (mede tengevolge van een grote kokmeeuwenkolonie) speelt daarbij een rol (TREEP 2000). Voor alle in Zwillbrock broedende flamingo's geldt dat ze een groot deel van het jaar in Nederland verblijven, in de nazomer met name in het IJsselmeer en Lauwersmeer en 's winters vooral in het Deltagebied (LENSINK 1996A, TREEP 2000).

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
No breeding evidence. Since 1983, however, a breeding colony of Chilean Flamingos, accompanied by a few Greater and Caribbean Flamingos, has been established at Zwillbrocker Venn, at 750 m of the Dutch border in Germany near Winterwijk, Gelderland (maximum of 18 nests in 1994). Breeding was interrupted in 1996-2000 due to low water tables and heavy predation by rats and red foxes. In 2001, following the restoration of the main breeding island, six pairs bred successfully. Outside the breeding season, the birds are sighted mainly in The Netherlands (Lake IJsselmeer, Lauwersmeer, Delta area).

Kleine Zwaan
Cygnus bewickii

Kleine Zwanen broeden op de arctische toendra en overwinteren grotendeels in West-Europa. De dichtstbijzijnde broedgebieden in Noordwest-Rusland liggen op ca. 2500 km van ons land, dat een belangrijk overwinteringsgebied vormt voor de ten westen van de Oeral broedende populatie. Recent overwinteren hier 13.000-19.0000 Kleine Zwanen (SOVON GANZEN- EN ZWANENWERKGROEP 2001). Incidenteel worden er binnen het overwinteringsgebied overzomerende individuen of paren gemeld, vermoedelijk vogels die in te slechte conditie zijn om weg te trekken. In Nederland is zulks het geval op de Hellegatsplaten (solitaire vogel sinds 1994, twee

in 1999 en 2000; OUWENEEL 2000). In 2000 werd ook een exemplaar gezien bij Zevenbergschen Hoek, amper 20 km verderop. Hoewel van broeden tot nu toe niets gebleken is, lijkt het zinnig om de ontwikkeling, vooral op de Hellegatsplaten, in de gaten te houden.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
No indications for breeding. A few summering birds (perhaps in poor condition) were observed in the 1990s, including two birds at Hellegatsplaten, Delta area, in 1999 and 2000.

Zwaangans
Anser cygnoides

De Zwaangans, waarvan de gedomesticeerde vorm ook wel Chinese Knobbelgans wordt genoemd, stamt van origine uit Oost-Azië. In het wild is de soort sterk in aantal achteruitgegaan. Net als bij de Grauwe Gans is de domesticatie van deze soort al enkele duizenden jaren geleden begonnen (KEAR 1989). De in Nederland voorkomende vogels stammen uit gevangenschap. In tegenstelling tot hun wilde soortgenoten vertonen ze geen trek en verblijven ze het hele jaar min of meer op een vaste plaats. Regelmatig verkiezen ze het gezelschap van Soepganzen, waarmee ze soms ook nestelen.
In de atlasperiode zijn in negen atlasblokken zekere broedgevallen vastgesteld (atlasblokken 01-58, 10-57, 13-13, 13-53, 21-17, 40-13, 40-15, 40-21, 40-23). De 12 blokken met waarschijnlijke broedgevallen zullen vooral overzomerende niet-broedvogels betreffen. Relatief veel gevallen stammen uit het rivierengebied. De concentratie rondom Arnhem reflecteert mogelijk de gespitstheid van lokale waarnemers op deze soort (SCHOPPERS 1997).
Op grond van het atlasmateriaal komen er in Nederland minstens 10-20 paren voor (deels mengparen), waarvan er jaarlijks echter slechts enkele tot broeden komen.

Rob Lensink

SUMMARY
Some 10-20 pairs in 1998-2000 (partly mixed with *A. anser* forma *domesticus*), of which only a few bred. Confirmed breeding in nine atlas-squares.

Toendrarietgans
Anser serrirostris

De in Nederland overwinterende Toendrarietganzen broeden op de toendra van Noord-Rusland en West-Siberië. Aangeschoten en zieke vogels brengen de zomer in ons land door, waarbij soms een paar tot broeden komt (LENSINK 1996B). In 1993 bracht een paar in de Diemerpolder bij Amsterdam twee jongen groot, terwijl een broedgeval in 1994 bij Olburgen langs de IJssel vier vliegvlugge jongen opleverde. Verder worden door ganzenflappers her en der in het land geleewiekte vogels gehouden die in min of meer wilde staat jongen grootbrengen. Deze jongen worden vervolgens gevangen en geleewiekt. In 1998-2000 werden in drie atlasblokken zekere broedgevallen vastgesteld: bij Eernewoude (atlasblok 11-13), in de Havikerwaard langs de IJssel bij Dieren (40-15) en langs het Veerse Meer (48-15). Waarschijnlijke broedgevallen bij Woudbloem (atlasblok 07-46), bij Lelystad (26-15), langs de Waal bij Afferden (39-47) en het Pannerdens Kanaal (40-34, 40-44) betreffen waarschijnlijk overzomeraars. Van een sterke toename, zoals bij Kolgans en Brandgans (eveneens arctische soorten), is vooralsnog geen sprake.

Berend Voslamber

SUMMARY
Accidental breeding of wild (wounded or ill) or feral birds is known since 1993. In 1998-2000 confirmed breeding was reported from three atlas-squares.

Kleine Rietgans
Anser brachyrhynchus

De op Spitsbergen broedende Kleine Rietganzen verblijven in oktober en november grotendeels in het zuidwesten van Friesland. Na een kort verblijf in Vlaanderen vertoeven al in januari grote aantallen meer noordwaarts, in Denemarken.
Tijdens de atlasperiode werden overzomeraars aangetroffen op de Hellegatsplaten (één of twee vogels) en ten noorden van 's-Hertogenbosch (eerst drie, later één). In het laatste geval ging het vermoedelijk om uit gevangenschap ontsnapte dieren. Waarschijnlijke of zekere broedgevallen werden niet vastgesteld.

Berend Voslamber

SUMMARY
Summering birds (partly escapes) were observed at two sites in 1998-2000. No indications for breeding.

Sneeuwgans
Anser caerulescens

In Noord-Amerika is de Sneeuwgans een uitermate algemene soort waarvan de populatie, mede door bijvoedering in de overwinteringsgebieden, de afgelopen decennia tot enkele miljoenen exemplaren groeide. Wilde vogels dwalen sporadisch naar Nederland af, zoals de waarneming van een in Canada geringde vogel bij Andijk (NH) in april 1980 aantoont. Veel van de in ons land waargenomen vogels (tot enkele tientallen in de wintermaanden) zullen echter ontsnapte of vrijgelaten vogels betreffen.
Langs het Nuldernauw vond in 1999 een zeker broedgeval plaats (atlasblok 26-55; H. RAAIJMAKERS PERS. MED.). Een waarschijnlijk broedgeval werd gemeld langs de IJssel bij De Steeg (atlasblok 40-15). Op twee plekken werden overzomeraars doorgegeven.

Berend Voslamber

SUMMARY
One confirmed and one probable breeding record constitute the only breeding evidence in 1998-2000. A wild origin of these birds is unlikely.

Keizergans
Anser canagicus

De Keizergans broedt aan weerszijden van de Beringzee en overwintert voornamelijk op de Aleoeten. De in Nederland aangetroffen vogels zijn uit gevangenschap ontsnapt. Tijdens de landelijke ganzentellingen worden maximaal vijf exemplaren gemeld. De enige aanwijzing voor broeden vormt een waarschijnlijk broedgeval in 1998 in het Wormer- en Jisperveld (atlasblok 19-54).

Berend Voslamber

SUMMARY
Apart from a probable breeding record in 1998, indications for breeding of releases or escapes are lacking.

Magelhaengans
Chloephaga picta

Het broedgebied van de Magelhaengans omvat het zuiden van Chili en Argentinië en de Falkland-eilanden. In Nederland ontsnappen nu en dan vogels uit parken en watervogelcollecties. Tijdens de landelijke watervogeltellingen worden er maximaal tien per telling opgemerkt.
Het aantal broedgevallen in Nederland is altijd klein geweest. In 1985-94 ging het om 1-3 per jaar (LENSINK 1996B, MET AANVULLINGEN), daarna werden geen zekere broedgevallen meer vastgesteld. De mogelijke broedgevallen tijdens de atlasperiode betreffen vogels zonder broedgedrag bij de Ballumerbocht op Ameland, de Westerplas op Schiermonnikoog en Hoenderloo op de Veluwe.

Berend Voslamber

SUMMARY
Breeding was reported annually in 1985-94 (1-3 bp), but not more recently, despite the presence of several individuals.

Amerikaanse Smient
Mareca americana

Deze Noord-Amerikaanse tegenhanger van de Smient is in ons land een zeldzame dwaalgast, met iets meer dan 30 aanvaarde gevallen (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De soort wordt in de broedtijd aangetroffen in zoetwatermoerassen en op meren die omgeven zijn door grasland. In de overwinteringsgebieden is de soort meer kustgebonden.
In de atlasperiode werd het eerste broedgeval in Nederland vastgesteld. Vanaf voorjaar 1999 hielden zich een vrouwtje Amerikaanse Smient en een mannetje Smient op langs de IJsselmeerkust bij Amsterdam (atlasblok 25-36). In dat jaar, en in 2001, ging het vrouwtje over tot eileg. Het broedgeval ging in beide gevallen overstuur, waarschijnlijk door predatie (J. KOERTS PERS. MED.). Voorts verbleef van begin februari tot in maart 1998 een soms baltsend paar op een zandafgraving en naburige visvijvers nabij Eersel (NB; atlasblok 57-12). In mei was hier alleen nog het mannetje aanwezig; aanwijzingen voor een broedgeval ontbraken (M. BAKERMANS PERS. MED.). Aangezien de soort in waterwildcollecties wordt gehouden, is de oorsprong van de betrokken vogels vermoedelijk hier te zoeken.

Gert Ottens

SUMMARY
Nesting attempts in 1999 and 2001, near Amsterdam, of a female paired with a male Eurasian Wigeon represent the first breeding records in The Netherlands. Both attempts were unsuccessful. A pair in 1998 in Noord-Brabant demonstrated display, but it is doubtful whether breeding took place. At both sites, escapes might be involved.

Kaapse Taling
Anas capensis

De Kaapse Taling broedt in het oosten en zuiden van Afrika. Anticiperend op veranderende waterniveaus worden binnen het verspreidingsgebied soms grote afstanden afgelegd. Echte trek vindt alleen plaats bij de oostelijke populaties. De betrokken vogels houden een noordelijke tot noordwestelijke richting aan. Het is niet waarschijnlijk dat dergelijke vogels in Nederland terechtkomen. Waarnemingen in ons land zijn schaars en hebben betrekking op uit gevangenschap ontsnapte exemplaren. In 1999 werd een zeker broedgeval gemeld bij Heerde (atlasblok 27-34; A. HOTTINGA PERS. MED.).

Berend Voslamber

SUMMARY
Breeding by escaped birds was reported in 1999 near Heerde (Veluwe).

Bahamapijlstaart
Anas bahamensis

De eilanden in het Caraïbisch gebied en het noorden van Zuid-Amerika vormen het natuurlijke verspreidingsgebied van deze standvogel. In Nederland worden uit waterwildcollecties ontsnapte dieren jaarlijks in klein aantal waargenomen tijdens watervogeltellingen.
In 1999 verbleef een paar van half april tot half mei op een ven in de Bergerheide (atlasblok 46-55). Hoewel deze vogels zich soms geheimzinnig gedroegen, kon een broedgeval niet worden aangetoond (F. HUSTINGS PERS. MED.). Solitaire vo-

gels werden waargenomen in de Engbertsdijksvenen (OV) en bij Venray (LB).

Berend Voslamber

SUMMARY
A few observations in 1998-2000, including a pair behaving rather secretively, but no firm breeding evidence.

Topper
Aythya marila

Het broedgebied van de Topper strekt zich uit van Noord-Scandinavië tot ver in Siberië. In Nederland overwinteren grote aantallen vooral op het IJsselmeer en het westen van de Waddenzee. Kleine aantallen, hooguit enkele honderden, overzomeren in ruigroepen op het IJsselmeer en Markermeer. Een enkele keer verblijven Toppers in voorjaar en zomer voor langere tijd in de kustzone van het meer. In 2000 werd langs de IJsselmeerkust bij Wervershoof een paar ontdekt in onoverzichtelijk terrein (atlasblok 14-58). In juni werd waargenomen hoe het vrouwtje in de vegetatie verdween. Hoewel de vogels in juli en augustus regelmatig werden gezien, kwamen er pas in september aanwijzingen voor een broedgeval, toen twee vogels werden ontdekt die als vermoedelijk niet-vliegvlugge jongen werden bestempeld (A. ROOBEEK PERS. MED.). Gezien het feit dat van deze soort geen zeker broedgeval bekend is, moet deze waarneming met terughoudendheid worden behandeld en kan deze niet gelden als een eerste broedgeval. Het betreft echter een intrigerende gebeurtenis die tot alertheid in de komende jaren noopt. Dat het eventuele broedgeval laat in het broedseizoen zou hebben plaatsgevonden, komt overigens goed overeen met de timing van de broedcyclus in de noordelijke broedgebieden.

Berend Voslamber

SUMMARY
Regular observations near Wervershoof (NH) of a pair during breeding season in 2000, including those of a female behaving secretively and two possible young birds in September, are intriguing but cannot constitute the first breeding record for The Netherlands.

Grote Zaagbek
Mergus merganser

Grote Zaagbekken zijn holenbroeders van zoete, heldere en visrijke wateren nabij bossen en parken. Rusland en Scandinavië maken de hoofdmoot uit van het verspreidingsgebied. Daarnaast zijn er relatief recente, groeiende populaties in de Alpen, Schotland en Engeland en een stabiele populatie in Noordoost-Duitsland. In Vlaanderen en de aan Nederland grenzende Duitse deelstaten broedt de soort niet.
Hoewel in Nederland geregeld enkele Grote Zaagbekken overzomeren, met name op het IJsselmeer, zijn er geen broedgevallen bekend. Twee (vliegvlugge) jonge vogels die in 1996 in het gezelschap van een vrouwtje werden gezien nabij het IJmeer, bleken bij nader inzien mannetjes in eclipskleed te zijn (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001 CONTRA ZIJLMANS 1997). Ook oudere claims van broedgevallen werden later herroepen.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding has not (yet) been proven in The Netherlands, despite a few claims.

Zeearend
Haliaeetus albicilla

De Zeearend broedt in grote delen van noordelijk en Centraal-Eurazië. Relatief dicht bij Nederland heeft de Duitse populatie zich uitgebreid tot in Sleeswijk-Holstein en Nedersaksen (28 broedparen in 1997; HAUFF 1998). De Zeearend broedt in waterrijke habitats en leeft vooral van vis, maar ook van zee- of watervogels, zoogdieren en aas. Er is geen bewijs dat de Zeearend eeuwen geleden in Nederland broedde, zoals vaak wordt aangenomen. De soort is er tegenwoordig wintergast in uiterst klein aantal (3-12 exemplaren) (BIJLSMA ET AL. 2001).
Binnen de atlasperiode wees niets op een broedgeval, maar werd wel (nog steeds) gediscussieerd over een al dan niet door de mens bespoedigde vestiging als broedvogel (DE JONGE 2001). Intrigerend zijn dan ook de overzomeringsgevallen net na de atlasperiode, in 2001, van minimaal één adulte en een onvolwassen vogel langs de IJssel ten noorden van Zutphen en op het Ketel- en Vossemeer. Hoewel het niet is uitgesloten dat er meer adulte vogels in het spel waren, kan dit op grond van de waarnemingslocaties en -data niet worden aangetoond (A. HOTTINGA & S. DEUZEMAN PERS. MED.). De adulte vogel pleisterde regelmatig in de Rammelwaard bij Voorst en in natuurontwikkelingsgebieden in het Ketel- en Vossemeer, maar werd ook op tussenliggende locaties waargenomen. De onvolwassen vogel verbleef tussen mei en augustus in de IJsseluiterwaarden tussen Zutphen en Olst. Ook is dezelfde (?) vogel waargenomen in De Wieden in Noordwest-Overijssel (R. MESSEMAKER PERS. MED.). Een broedpoging in 2001 wordt onwaarschijnlijk geacht maar moet voor de nabije toekomst niet worden uitgesloten, gezien ook de recente uitbreiding in Noordwest-Duitsland. Potentieel geschikte gebieden zijn de IJsseldelta en noordelijke Randmeren, de Oostvaardersplassen en de Biesbosch, waar visrijk water in associatie met ouder wordend bos beschikbaar is. Een beperkende factor vormt wellicht voldoende rust.

André van Kleunen

SUMMARY
No indications for breeding in 1998-2000 or earlier, but observations in the summer of 2001 suggest that such might be expected on a short term, especially as the population in nearby Northwest-Germany is expanding.

Slangenarend
Circaetus gallicus

Slangenarenden voelen zich thuis in gebieden met warme, droge zomers en een flink aanbod aan reptielen. In Europa vinden ze die condities vooral in het mediterrane gebied. Midden-Frankrijk is het dichtst bij ons land gelegen broedgebied van deze op de Afrikaanse savanne overwinterende reptieleneter. Habitatverlies, vervolging en wellicht klimatologische factoren hebben geleid tot een sterke inkrimping van het broedgebied in Noordwest-Europa, waar de soort rond 1900 uitstierf in Denemarken, Duitsland en Noord-Frankrijk. In Nederland moesten we het tot voor kort doen met enkele meldingen van, vaak uitgeputte, zwervers. In 1996 (15 juli-29 augustus) en 1997 (27 mei-17 augustus) waren echter langdurig 1-2 Slangenarenden aanwezig op de Veluwe, meer bepaald de Hoog-Buurlose Heide, Westerheide en Deelense Wasch (VINK ET AL. 1999). Geregeld werden slangen geslagen. In beide jaren ging het om overzomeraars en was broeden niet aan de orde. Ook elders in Noordwest-Europa werden in beide jaren wat meer waarnemingen gedaan, maar het is beslist te vroeg om van een poging tot (her) vestiging te spreken.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
No evidence for breeding so far, but the prolonged stay of 1-2 individuals in July-August 1996 and May-August 1997 at the Veluwe supported speculations about the possibility of a future breeding attempt.

Visarend
Pandion haliaetus

De Visarend is een kosmopoliet. In Europa ligt het zwaartepunt van de verspreiding in Noord- en Noordoost-Europa, met opvallend hoge dichtheden in het voormalige Oost-Duitsland. De voor ons dichtstbijzijnde broedpopulatie in Duitsland neemt recent sterk toe, in de periode 1988-98 met een factor 2,3 naar minstens 346 paren. Ten westen van de Elbe zijn echter nog vrijwel geen broedplaatsen bezet (SCHMIDT 2001). De soort bewoont beboste merengebieden en rivierdalen met helder visrijk water. Het nest, dat tot een tiental kilometers van de foerageergebieden kan liggen, bevindt zich doorgaans op een hoge boom maar ook wel op hoogspanningsmasten of andere locaties.
Het is niet uitgesloten dat de Visarend in voorgaande eeuwen in Nederland broedde, maar hiervoor bestaat geen bewijs. Uit Noord-Europa afkomstige trekkers blijven vooral in de nazomer vaak langdurig pleisteren (BIJLSMA ET AL. 2001). Overzomeren vindt incidenteel, maar in toenemende mate, plaats. In de atlasperiode werden overzomeraars gemeld uit de Biesbosch (1998: twee solitaire exemplaren) en de IJssel ten noorden van Deventer (2000); uit 2001 kunnen het Vechtplassengebied en de Ventjagersplaten in het Deltagebied worden toegevoegd. In het Friese Veen (DR) bij Paterswolde verbleef een paar tussen 27 april en 10 juni 1998, waarbij overdracht van vissen werd waargenomen. In de zomer van 1999 vertoefde hier een solitaire vogel. In 2001 hield zich in De Wieden, De Weerribben en de noordelijke Randmeren een 'verdacht' paar op, dat ook baltste. In juli-augustus vertoefde een juveniele vogel in het gezelschap van dit paar, maar een broedgeval kon niet worden aangetoond. Ook in voorgaande jaren overzomerden Visarenden in dit gebied (R. MESSEMAKER PERS. MED.).
Gezien de toename van het aantal overzomeringen in Nederland, de groei van de Duitse broedpopulatie en die elders in de noordelijke helft van Europa (HAGEMEIJER & BLAIR 1997) lijkt het een kwestie van tijd voordat zich in ons land Visarenden als broedvogel gaan vestigen. De enorme oppervlakte visrijk water en de verbeterde waterkwaliteit staan toekomstige vestiging in ieder geval niet in de weg.

André van Kleunen

SUMMARY
Despite an increasing number of observations during breeding season, mostly of solitary birds but sometimes of displaying pairs, breeding has not yet been assessed. A future settlement is expected, as the nearby German population is expanding and the availability of breeding habitat hardly seems to be a limiting factor in The Netherlands.

Deze soort is gesponsord door: Jan Uilhoorn

Blauwe Pauw
Pavo cristatus

De uit India afkomstige Blauwe Pauw wordt al eeuwen om zijn fraaie voorkomen en malse vlees in Europa gehouden. Zo nu en dan weten ontsnapte of uitgezette vogels zich een tijdje in wilde staat te handhaven, maar in tegenstelling tot Australië is het nog niet een verwilderde populatie gekomen.
In Nederland zijn broedgevallen van in wilde staat levende vogels gedocumenteerd in Meijendel (paar gedurende tenminste drie jaren aanwezig, broedend in 1974); Klijndijk in Zuidoost-Drenthe (1984), de Achterhoek (1988 en 1989,

geslaagde broedgevallen) en de duinen bij Katwijk (rond 1990-1995) (TEIXEIRA 1979, LENSINK 1996B). Dit beeld is ongetwijfeld fragmentarisch.
Tijdens de atlasperiode werden Blauwe Pauwen gemeld uit acht atlasblokken. Viermaal ging het om mogelijke broedvogels (alle meldingen stammen uit westelijk Noord-Brabant). De waarschijnlijke broedgevallen werden gemeld uit Rozendaal bij Arnhem (atlasblok 40-13) en Park Zionsburg in Vught (45-42), de zekere broedgevallen uit de Gamerense Waard bij Zaltbommel (45-11) en Gorishoek bij St. Maartensdijk op Tholen (49-21). Alleen van de Gamerense Waard is bekend dat er al jaren achtereen broedpogingen worden gedaan (die steeds door menselijke verstoring teniet worden gedaan; J. VAN DIERMEN PERS. MED.). Rekening houdend met het incomplete beeld is een schatting van 5-15 broedparen per jaar gerechtvaardigd.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding of escapes is known since 1974. In 1998-2000 the species was reported from eight atlas-squares (confirmed breeding in two squares). Perhaps 5-15 bp.

Deze soort is gesponsord door: Linde van Seggelen

Kip
Gallus gallus forma *domesticus*

Dit prototype van de gedomesticeerde vogel, waarvan er alleen al in Nederland miljoenen gehouden worden, keert kooi of ren soms de rug toe om zijn geluk buiten de directe menselijke invloedssfeer te beproeven. In de atlasperiode werden uit acht blokken waarschijnlijke of zekere broedgevallen gemeld, te weten bij een eendenkooi en langs de Waal bij Druten (blokken 39-46 en 39-47), bij een onbewoonde watertoren nabij Lopik (38-25), in de middenberm van de A12 bij Woerden (blok 31-54), nabij de RAI in Amsterdam (blok 25-45), een bosje bij Kats, Noord-Beveland (blok 48-17), op de Schotsman, Noord-Beveland (blok 42-54) en de duinen bij Zoutelande (blok 48-21). De meeste locaties herbergen een tot enkele vogels, alleen bij de Drutense Eendenkooi (4-10 paren), Amsterdam (ca. 10) en Zoutelande (>25) zijn er meer gemeld. Van de laatste twee locaties is bekend dat de vogels al jaren aanwezig zijn (R. TEIXEIRA RESP. F. ARTS PERS. MED.).
Het bovengeschetste beeld zal verre van volledig zijn. Het maakt echter wel duidelijk dat ontsnapte exemplaren in staat zijn om zich voort te planten en lokaal zelfs jarenlang stand te houden. Informatie over rassen is niet bekend.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding (possible or confirmed bp) was recorded in eight atlas-squares, involving in general only a few birds but locally up to over 25 bp. Released or escaped birds may maintain themselves for several years.

Lady Amherstfazant
Chrysolophus amherstiae

De uit Zuidwest-China afkomstige Lady Amherstfazant is sedert eind 19e eeuw op een aantal plaatsen in Engeland uitgezet. De soort prefereert hier jonge dichte bossen. Momenteel zijn nog maximaal 200 exemplaren aanwezig (OGILVIE ET AL. 2000). Introductiepogingen elders ter wereld zijn vooralsnog mislukt.
Van het Europese vasteland zijn enkel waarnemingen van ontsnapte vogels bekend. De enige Nederlandse melding uit de atlasperiode stamt uit winter en voorjaar 1999, toen eerst in het Floriadepark en later op Begraafplaats Zorgvlied in Amsterdam een paar en daarna een man aanwezig was. De vogels werden niet bijgevoerd (P.Y. BERGKAMP PERS. MED.). Naar een eventueel broedgeval is niet grondig gezocht.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Recorded in 1999 near Amsterdam (pair, later male). The breeding status was not investigated.

Helmparelhoen
Numida meleagris

Helmparelhoenders zijn snelle loopvogels van de Afrikaanse savanne, die in Europa veel worden gehouden in kinderboerderijen, kleine dierentuinen en dergelijke. De soort werd eind 19e eeuw uitgezet in Duitsland en Hongarije maar verdween hier weer. Dat verwilderde vogels in Nederland kunnen opduiken, blijkt uit twee meldingen in de atlasperiode: enkele paren nabij een eendenkooi bij Boven-Leeuwen in 1998 (atlasblok 39-46) en een paar bij Urk (atlasblok 20-26) in 2001. Zekere broedgevallen zijn niet vastgesteld. Of de soort zich in ons land bestendig kan handhaven, valt te betwijfelen. Het verdient echter aanbeveling alert te zijn.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Feral pairs were reported in two atlas squares, without breeding evidence.

Kalkoen
Meleagris gallopavo

De Kalkoen is inheems in de Verenigde Staten, waar hij een voorkeur vertoont voor randen van loofbossen en open agrarisch gebied. Midden 20e eeuw belandde de zwaar overbejaagde populatie op een dieptepunt, maar dankzij herstelmaatregelen lopen er nu weer 3,5 miljoen Kalkoenen rond. Sinds de 16e eeuw zijn pogingen gedaan om de soort als jachtvogel in Europa te introduceren, vaak met alleen tijdelijk succes. Momenteel komen er populaties van de wilde Kalkoen (en niet de gedomesticeerde witte vorm) voor in Tsjechië (530 ex. in 1988) en Duitsland. Deze vogels overleven de winter alleen dankzij bijvoedering.
In Nederland zijn voorzover bekend nooit serieuze uitzetpogingen gedaan. Dat zulks toch incidenteel gebeurt, bewijst de melding van een succesvol broedpaar (tenminste vier jongen) op de Hellegatsplaten (atlasblok 43-36) in 1999. Het ging om een natuurlijk gekleurd mannetje en een wit vrouwtje (M. BENARD PERS. MED.). De kans op een daadwerkelijke vestiging in Nederland lijkt, mede gezien de Europese ervaringen, gering.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
One successful breeding record, in 1999, involving a naturally coloured male and a white female.

Griel
Burhinus oedicnemus

In Europa broedt de Griel in droge, zonnige gebieden met korte vegetatie in het zuid(oost)en van Engeland (150-160 paren), Frankrijk (5000-9000), het Iberisch schiereiland (meer dan 24.0000) en verder oostelijk. Als hoofdzakelijk nachtelijk actieve soort is de Griel lastig te inventariseren. Begin 20e eeuw broedde deze bijzondere steltloper ook in de Hollandse duinen. De populatie werd in 1923 geschat op 30 paren, waarvan meer dan de helft in de Amsterdamse Waterleidingduinen (STRIJBOS 1980). In de jaren vijftig was er nog maar een handvol over en het laatste onomstotelijk zekere broedgeval dateert uit 1956 (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De meest opvallende waarneming in de vorige atlasperiode was die van een Griel in de duinen bij Noordwijk in april 1974 en 1975 (VAN DIJK & HOEK 1989), zonder dat er aanwijzingen voor een broedgeval waren. In 1981 vond er mogelijk een niet-geslaagd broedgeval plaats in Meijendel. Een ongepaarde vogel was in de zomers van 1992 en 1993 aanwezig in het Zwanenwater (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Van 1994 tot 1999 werd geen enkele territoriale vogel gemeld. Opvallend is dan ook de waarneming van een Griel die van 4-19 juni 2001 op de Hoge Veluwe verbleef (G. SANDERS PERS. MED.). De vogel werd er verschillende nachten gehoord in een voormalig stuifzandgebied met grassen, heide en korstmossen. Op exact dezelfde locatie was ook in 1999 (7-8 juni) en 2000 (één dag, begin juni) een roepende en rondvliegende Griel vastgesteld. Het lijkt er dus op dat een vogel drie achtereenvolgende jaren naar dezelfde locatie terugkeerde. Hoewel Grielen in bijvoorbeeld Engeland en Frankrijk in het binnenland broeden, zijn Nederlandse broedgevallen buiten de duinstreek nooit met zekerheid aangetoond (R. VAN DER VLIET, GRIELENWERKGROEP NEDERLAND, PERS. MED.).

Arjan Boele

SUMMARY
Rare breeding bird in the coastal dunes in the first half of the 20th century (30 bp in 1923). The species disappeared as a breeding bird around 1956. No firm indications for breeding ever since, despite some intriguing observations, including a short staying and calling bird in 1999-2001 at an inland sand drift (Veluwe).

Morinelplevier
Charadrius morinellus

De Morinelplevier broedt in schaarsbegroeide taiga en boven de boomgrens in gebergtes. In Europa komt de soort voor in Noord-Engeland en Schotland, Fenno-Scandinavië (vooral Noorwegen), Noord-Rusland en, in gering aantal, in verschillende bergketens waaronder de Alpen en de Pyreneeën. Hij overwintert van Marokko tot West-Iran. Overbejaging en het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de winterkwartieren deden de Europese populatie kelderen.
Morinelplevieren trekken sinds jaar en dag door ons land, vooral in mei en september. Op bekende plekken als de Maasvlakte en het Lauwersmeer vergapen vogelaars zich geregeld aan de opmerkelijke makheid van de soort. Van 1961 tot en met 1969 broedde de soort met zekerheid in ons land, op akkers in de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland. Uitverkoren gewassen waren vlas, suikerbieten, erwten, aardappels en zomertarwe. Het broedresultaat was matig door herbicidengebruik en andere landbouwkundige activiteiten; zo werd tenminste tweemaal een nest door een trekker overreden (MARRA 1965, VAN ELBURG & VAN DEN BERG 1967, BIJLSMA ET AL. 2001). Broeden onder de zeespiegel was wereldwijd een onbekend fenomeen voor deze soort, die in Nederland bovendien op honderden kilometers van de dichtstbijzijnde broedgebieden opdook. In de jaren zeventig werden in Oostelijk en Zuidelijk Flevoland nog enige malen baltsende vogels gezien (vier blokken met waarschijnlijke broedgevallen in 1973-77 zijn vermoedelijk hierop gebaseerd), maar een nestvondst zat er niet meer in. Het ziet er dus naar uit, dat het optreden van de Morinelplevier als broedvogel in ons land een kort intermezzo was.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding was only recorded in 1961-69 on arable land below sea level in the Noordoostpolder and Oostelijk Flevoland, two newly reclaimed polders. Some poorly documented records in 1973-77 probably refer to displaying migrants. No indications for breeding in 1998-2000.

Goudplevier
Pluvialis apricaria

Goudplevieren nestelen in ruige open landschappen als toendra's, hooglanden en hoogvenen. De Europese broedgebieden omvatten vooral IJsland, Schotland en Fenno-Scandinavië.
De van uitgestrekte open heide en hoogvenen afhankelijke broedpopulatie van de Benelux, Noord-Duitsland en Denemarken is in anderhalve eeuw tijd verschrompeld tot een nietig aantal broedparen in Nedersaksen (19 paren in 1996; VAN NOORDEN 1997) en Jutland (6-10 in 1996; GRELL 1998). De enorme teruggang van de oppervlakte hoogveen en open heide is hier debet aan. In tegenstelling tot enkele andere soorten heeft de Goudplevier nooit de stap weten te zetten van hoogveengebieden naar weidelandschappen.
In Nederland is de soort sinds 1937 als regelmatige broedvogel verdwenen. Een nestvondst bij het Noord-Brabantse Budel in 1974 is vooralsnog het laatste zekere broedgeval. Op 15 km afstand, op de Groote Heide bij Leende, verbleef in 1991 kortstondig een baltsend paar dat niet tot broeden kwam (BIJLSMA ET AL. 2001). In 1998-2000 ontbraken aanwijzingen voor broedpogingen.
Regeneratie van hoogveen en open heide zou de soort wellicht enig soelaas kunnen bieden, maar de gewenste oppervlakte, openheid en rust lijken de grootste spelbreker (VAN NOORDEN 1997). De hoogste ogen gooit het niet voor niets tot *Plan Goudplevier* gedoopte natuurherstel in het Drentse deel van het voormalige uitgestrekte Bourtanger Moor, dat net over de landsgrens nog enkele paartjes herbergt (ZANG ET AL. 1995).

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Extinct as a regular breeding bird in 1937, with an accidental breeding record in 1974. No indications for breeding attempts in 1998-2000.

Bosruiter
Tringa glareola

Bosruiters broeden in de open taiga en hoogvenen van Schotland via Fenno-Scandinavië tot ver in Siberië. De Noordwest-Europese vogels overwinteren in tropisch Afrika. In Europa neemt de soort al sinds de 19e eeuw sterk af in het zuidelijk deel van het verspreidingsgebied. Duitsland, Denemarken en Nederland herbergden een vooral in hoogvenen broedende populatie, die nu vrijwel verdwenen is. De Deense populatie omvatte in 1993-96 slechts 63-82 paren, terwijl het aantal bezette atlasblokken sinds 1971-74 was afgenomen van 65 naar 28 (GRELL 1998). In Duitsland is in Sleeswijk-Holstein, waar in 1968 nog 47 paren huisden, na 1980 geen zeker broedgeval meer vastgesteld (KNIEF ET AL. 1995), terwijl de soort in Nedersaksen vanaf 1973 als uitgestorven geldt (ZANG ET AL. 1995, BRANDT 1999).
In Nederland werd tot begin 20e eeuw vermoedelijk geregeld gebroed in Friesland, Drenthe en Noord-Brabant. Het laatste zekere broedgeval vond plaats bij Coevorden in 1936. Sindsdien werden nog af en toe baltsende vogels opgemerkt of paren in ogenschijnlijk geschikte habitat (één waarschijnlijk broedgeval tijdens de vorige atlasperiode), maar werden geen zekere broedgevallen meer vastgesteld. De recente aanwezigheid van mogelijke broedparen in hoogveengebieden in Nedersaksen (BRANDT 1999) biedt, in combinatie met hoogveenherstel in Nederland, voor optimisten een miniem sprankje hoop op nieuwe broedgevallen.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding, known from several areas until the early 20th century, has not been recorded since 1936, despite observations of displaying birds.

Steenloper
Arenaria interpres

Steenlopers zijn kustgebonden broedvogels van arctische streken noordelijk tot Spitsbergen en Groenland. De zuidgrens van het Europese broedgebied ligt in zuidelijk Scandinavië en lijkt noordwaarts op te schuiven. Zo boet de Waddenzee als broedgebied al enkele eeuwen aan belang in. De huidige broedpopulatie is er, ondanks een recente opleving, minimaal: enkele paren in het Deense deel (GRELL 1998) en maximaal zeven in Sleeswijk-Holstein, Duitsland (HÄLTERLEIN ET AL. 2000). In Nedersaksen is broeden nooit bewezen (ZANG ET AL. 1995).
Steenlopers broeden pas in het derde tot zesde levensjaar. Mogelijk zijn het vooral niet-geslachtsrijpe vogels die in de Waddenzee en het Deltagebied overzomeren, en zich aldus een reis naar de broedgebieden besparen. Incidenteel zou overzomeren tot een broedgeval binnen onze landsgrenzen kunnen leiden. In 1995 werd een territoriaal paar gemeld op de kwelder van de Westpolder bij Hornhuizen (GR). Hoewel de vogels alarmeerden, werd geen nest gevonden (KOKS 1998A). Een incidenteel broedgeval in het Wadden- of Deltagebied valt niet uit te sluiten.

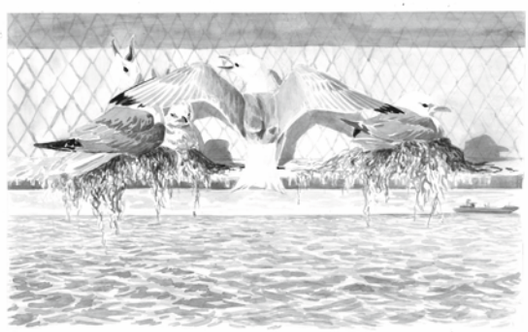
Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Territorial and alarming birds were recorded in 1995 at a salt-marsh in the Wadden Sea, but a nest was not detected. A future settlement can not be excluded, as the small population in the German-Danish Wadden Sea is somewhat expanding.

Drieteenmeeuw
Rissa tridactyla

Drieteenmeeuwen zijn echte zeeschuimers die op de rotskusten van gematigde en arctische zeeën broeden. Het Europese broedgebied loopt van Spitsbergen tot Portugal, met de hoogste aantallen in het noorden. Rond de Noordzee broedt deze meeuw in Groot-Brittannië, Noorwegen, Helgoland (sinds 1938, met 7568 paren in 2000; HARTWIG 2001) en in

minieme aantallen in Denemarken en Noordwest-Frankrijk. De Noordzee-populatie is in de loop van de 20e eeuw sterk toegenomen. In de afgelopen 15 jaar trad echter een kentering op en namen sommige grote kolonies in enkele jaren tijds met tientallen procenten af. Rond 2000 bedroeg de totale Noordzee-populatie ca. 415.000 PAREN (ICES 2001). Overbevissing van spiering, in de broedtijd een belangrijke prooisoort, speelt op zijn minst regionaal een rol (GIBBONS ET AL. 1993).
In 2000 en 2001 kwamen minimaal drie paren tot broeden op een onbemand productieplatform in het Nederlandse deel van de Noordzee, ongeveer op de grens van het Friese Front en de centrale Noordzee (locatie L8P, 53°38,5' NB, 04°34' OL). In beide jaren werden een tot enkele jongen grootgebracht. Dit zijn de eerste broedgevallen van de Drieteenmeeuw binnen de officiële landsgrenzen. Verder is het pas de tweede keer dat broeden op een platform gemeld wordt; alleen enkele platforms in de Ierse Zee ten westen van het eiland Man, waar vanaf 1998 jaarlijks jongen uitvliegen, gaan de Nederlandse locatie voor (CAMPHUYSEN & DE VREEZE 2001).
Nu de Drieteenmeeuw de platforms heeft ontdekt als broed-

locatie, lijken meer broedgevallen niet uitgesloten. Het is merkwaardig dat Drieteenmeeuwen de al tientallen jaren aanwezige platforms nu pas als broedplaats ontdekken. Wellicht bestaat er een verband met de moeizame voedselsituatie in de kustwateren nabij de grote kolonies, waardoor de behoefte aan een experiment kan zijn toegenomen.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
In 2000 (and 2001) at least three pairs bred at an offshore production platform in the Dutch part of the North Sea (53°38.5'N, 04°34'E). At least one young was raised annually. Breeding had never before been recorded within the national borders.

Lachstern
Gelochelidon nilotica

Deze voormalige broedvogel van ons land kent een bijna kosmopolitisch voorkomen langs laaggelegen kusten en in delta's, maar ook meren, rivieren en moerassen in het binnenland. De soort is namelijk minder afhankelijk van (zout) water dan andere sterns, foerageert graag boven landbouwgebied en kan hierbij zelfs de ploeg volgen.
Al tijdens de vorige atlasperiode in 1973-77 werden geen broedgevallen meer vastgesteld. Want is de soort nu een schaarse tot vrij zeldzame doortrekker, van 1931 tot en met 1958 kwamen verschillende malen Lachsterns tot broeden in ons land (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De dichtstbijzijnde populatie bevindt zich tegenwoordig in de monding van de Elbe en op enkele eilandjes in de Duitse Waddenzee. Hier nemen de aantallen gestaag af; in 1999 ging het om ongeveer 30 broedparen (RASMUSSEN ET AL. 2000), tegen 50-60 begin jaren tachtig (HÄLTERLEIN ET AL. 2000). De Deense populatie, die in de eerste helft van de 20e eeuw nog 200-500 broedparen omvatte, is tot minieme proporties geslonken. Hoewel er in het broedseizoen nog steeds Lachsterns in Nederland worden waargenomen (vooral Waddengebied), lijkt de kans op herkolonisatie van ons land zeer gering.

Gert Ottens

SUMMARY
No indications for breeding in 1998-2000. As more or less regular breeding in The Netherlands disappeared by 1958, and as the nearest breeding population in the German Wadden Sea is rapidly declining, a future recolonisation is very unlikely.

Dougalls Stern
Sterna dougallii

Deze sierlijke stern broedt wereldwijd langs vooral tropische kusten. In Noordwest-Europa bevinden zich kleine en al jaren slinkende populaties in Ierland (minder dan 1000 paren, grotendeels in één kolonie bij Rockabill, Dublin, met 611 paren in 2000), Engeland (52 paren in 2000) en Bretagne (70 paren in 1998). Dougalls Sterns broeden hier veelal op zandplaten en eilandjes voor de kust, vaak temidden van Visdieven. Vervolging in de winterkwartieren langs de kust van Ghana speelt een belangrijke rol bij de afname. Intensief voorlichtingswerk aldaar leidde begin jaren negentig tot een tijdelijke stijging van de Noordwest-Europese broedpopulatie (AVERY ET AL. 1995, MET AANVULLINGEN VAN WEBSITE RSPB).
In 1976-87 was jaarlijks een Dougalls Stern present in een visdievenkolonie in het Belgische deel van het Zwin, op goed 1 km van de grens. De vogel was gepaard met een Visdief en bracht in sommige jaren een jong groot. Enige jaren later gebeurde hetzelfde binnen onze landsgrenzen, en wel in de omvangrijke visdievenkolonie op de Hooge Platen in de monding van de Westerschelde. Een gemengd paar (vrouw Dougalls Stern gepaard met man Visdief) broedde hier met succes in 1982 en 1984, mogelijk ook in 1983 (BEIJERSBERGEN 1986, VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Een met een Visdief gepaarde hybride Dougalls Stern x Visdief, die in 1995 over de grens bij Zeebrugge broedde, is vooralsnog het laatste geval nabij Nederland (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Gezien de inkrimping van de Noordwest-Europese populatie ligt een nieuwe vestiging niet voor de hand. Toch dienen verrassingen in de toekomst, zeker in het Deltagebied, niet te worden uitgesloten.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding was only reported in 1982-84, when a female,

paired with a Common Tern, successfully nested in at least two years in the Delta area (Hooge Platen, Westerschelde).

Lachduif
Streptopelia roseogrisea

De Lachduif is de gedomesticeerde vorm van de nauw aan de Turkse Tortel verwante Afrikaanse Izabeltortel. Beide soorten zijn alleen op grond van het geluid goed van elkaar te onderscheiden. In West-Europa worden geregeld ontsnapte Lachduiven opgemerkt, maar zekere broedgevallen zijn zeldzaam. Uit Nederland zijn deze niet bekend. Tijdens de atlasperiode werden mogelijk broedende Lachduiven gemeld uit Lisse (blok 30-18), Wijchen (45-18) en Arnhem-Noord (40-13). Waarschijnlijk broedende vogels werden opgemerkt in Rheden (blok 40-14, mogelijk een gemengd paar Turkse Tortel × Lachduif) en Arnhem-De Laar (40-22, idem). Zolang er Lachduiven gehouden worden, zullen incidenteel dit soort gevallen opduiken, waarbij de mogelijkheid van hybridisatie met Turkse Tortels niet is uitgesloten.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

During the survey period, possible and probable breeding pairs (originating from captivity) were recorded in three and two atlas-squares, respectively. Confirmed breeding has not yet been assessed.

Geelvleugelara
Ara macao

De broedgebieden van de Geelvleugelara liggen in het midden en noordoosten van Zuid-Amerika, alwaar deze holenbroeder in aantal en verspreiding afneemt.
Hoewel deze opvallend gekleurde en luidruchtige soort een waarnemer nauwelijks kan ontgaan, is het decennia lange voorkomen rond landgoed Elswout in Overveen (NH) nauwelijks gedocumenteerd. Pas met de toegenomen aandacht voor exoten verscheen de eerste vermelding in de landelijke vogelliteratuur, maar aanvankelijk onder de verkeerde soortnaam (Blauwgele Ara in plaats van Geelvleugelara; LENSINK 1996B).
De eerste (drie) vrijvliegende vogels, oorspronkelijk afkomstig van een menagerie nabij Elswout, werden begin jaren zeventig waargenomen. In 1983 werd voor het eerst melding gemaakt van broeden (DE GELDER ET AL. 1983). De aantallen namen toe tot een tiental vogels en de luidruchtige rondvluchten, waarbij de groep ara's soms geëscorteerd werd door kleinere papegaaien of parkieten, werden in de wijde omgeving waargenomen (Vogelenzang, Haarlem, IJmuiden). Vervolgens namen de aantallen weer af, waarbij de laatste aanwijzing voor broeden van juli 1994 dateert (adulte vogel, overdag een holte in een beuk bezoekend en verdedigend). Kan de toename worden verklaard door natuurlijke aanwas, de afname hangt deels samen met predatie en onnatuurlijke sterfte: de onmiskenbare resten van Geelvleugelara's zijn gevonden op een plukplaats van een Havik (juli 1990) en langs de spoorlijn Overveen-Zandvoort. Gedurende de atlasperiode, en nog anno 2002, waren er overigens steeds twee vrijvliegende Geelvleugelara's aanwezig in het gebied (DE NOBEL 2002).

Pim de Nobel

SUMMARY

Breeding of escapes was reported in 1983-94 near Haarlem (Noord-Holland). The number of birds here rose to about ten, but declined subsequently to two in 2002. No indications for breeding in the atlas period.

Monniksparkiet
Myiopsitta monachus

Deze lawaaiige verrassing stamt uit de tropische, subtropische en gematigde loofbossen van Zuid-Amerika en wordt al jaren in groten getale verhandeld. Zo werden er in 1985-89 alleen al uit Argentinië meer dan 82.000 Monniksparkieten naar Noord-Amerika en Europa overgebracht. De laatste jaren staat de invoer op een laag pitje (J. VAN BETTERAY PERS. MED.). In Europa is de soort inmiddels uit negen landen als broedvogel bekend. Het ging hier eind jaren negentig om ongeveer 700 paren, met het leeuwendeel in Spanje. Benoorden het mediterrane gebied is het voorkomen min of meer voorbehouden aan grote steden. Zo broeden er in Brussel 30-35 paren in zes gezamenlijke nesten, een broedstrategie die voor deze soort gebruikelijk is. De Monniksparkiet is de enige parkiet die zelf nesten bouwt, andere soorten benutten vooral boomholten. Om de winter door te komen is bijvoedering onontbeerlijk (WEISERBS & JACOB 1999).
In Nederland doken verwilderde vogels voor het eerst op in 1971 bij Bergen op Zoom, waar ze later wegens vermeende schade aan fruitbomen werden afgeschoten (LENSINK 1996B). In Enschede ontsnapten rond 1980 enkele Monniksparkieten uit een volière. De vogels broedden jaren achtereen in twee nabijgelegen naaldbomen en er werden maximaal 30 exemplaren gezien. Nadat de bijvoedering rond 1995 stopte door het vertrek van de volière-eigenaar ging het bergafwaarts, waarna de soort omstreeks 1999 verdween (R. DE BY PERS. MED.). Een broedgeval in Saasveld, 15 km van Enschede, staat vermoedelijk los van voornoemde vestiging. In Ter Aar bij Alphen aan den Rijn werden broedgevallen vastgesteld in 1985-87 (LENSINK 1996B). Tijdens het atlasonderzoek is de Monniksparkiet op twee locaties vastgesteld. In Rumpt in de Betuwe (atlasblok 39-41) werd in 1998 een nest gevonden, waarbij maximaal zeven vogels werden geteld. In 1999 was wederom een nest bewoond, in 2000 zelfs vier. De eerste twee jaren bewoonden de vogels een zelfgebouwd nest, in 2000 een oud eksternest waarin twee paar Monniksparkieten ieder een eigen ingang hadden. In Steggerda in Friesland (atlasblok 16-25) broedden in 1997-99 maximaal vijf paren in een verbouwd eksternest nabij de volière waaruit ze ontsnapt waren. De vogels werden alleen 's winters bijgevoerd. Nadat de nestboom werd gekapt, zijn geen nieuwe broedpogingen meer geconstateerd (E.A. HAKMAN PERS MED.).

Rob Lensink & Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding of escapes was first reported around 1980. Although small populations survived for some years (most notably at Enschede in the 1980s and 1990s, maximum of 30 birds and several bp), the species has not yet been firmly established as a breeding bird. In 1998-2000 the species was found breeding in two atlas-squares, with four and five bp, respectively, at maximum.

Valkparkiet
Nymphicus hollandicus

Deze feitelijk tot de kaketoefamilie behorende holenbroeder leidt een nomadisch bestaan in de Australische binnenlanden, alwaar op graan neerstrijkende groepen een weinig hartelijke ontvangst ten deel valt. Hoewel de soort een bekende kooivogel is, zijn buiten Nederland geen Europese meldingen van in wilde staat broedende vogels bekend. In ons land is tenminste één maal gebroed, en wel in 1983 in Krimpen aan de IJssel (LENSINK 1996B). In Amsterdam vliegen recent flink wat Valkparkieten rond, getuige de melding van 75 exemplaren op 20 augustus 1997 op een met Halsband- en Alexanderparkieten gedeelde slaapplaats in het Van Zutphenpark in Amsterdam-Osdorp (DE DROOG 1997). Van Amsterdamse broedgevallen is echter niets bekend. De enige recente melding buiten Amsterdam is die van een vogel in Zoetermeer in april 1999. Ongetwijfeld vliegen er in Nederland meer ontsnapte Valkparkieten rond, maar het lukt blijkbaar niet om een broedpopulatie op te bouwen.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Only one breeding record is known (1983), despite reported escapes (even in groups of up to 75 birds).

Grote Alexanderparkiet
Psittacula eupatria

Laaglandbossen en bebost urbaan gebied vormen de broedhabitat van deze grote, in holen nestelende parkiet, wiens verspreidingsgebied zich uitstrekt van Pakistan tot Indochina. Net als bij de nauw verwante Halsbandparkiet vliegen her en der in Europa ontsnapte dan wel losgelaten exemplaren rond, zij het in veel geringer aantal. Dat vogelaars minder goed met deze soort bekend zijn, leidt waarschijnlijk tot een onderschatting van de werkelijke aantallen.
Recent zijn broedende Grote Alexanderparkieten gevonden nabij Liverpool (sinds 1997 1-2 paren; OGILVIE ET AL. 2001B), in Oostenrijk (VORARLBERG 1993; BAUER & BERTHOLD 1996), Keulen (ca. 10 paren sinds 1993; KRETZSCHMAR 1999) en Brussel (sinds 1998 in wilde staat gezien, in 2000 9 paren temidden van Halsbandparkieten; WEISERBS ET AL. 2000).
In Nederland zijn vooralsnog geen broedgevallen opgemerkt. Wel is bekend dat er Grote Alexanderparkieten rondvliegen in Amsterdam (tenminste 4 op slaapplaats Halsbandparkieten in Van Zutphenpark, Amsterdam-Osdorp; DE DROOG 1997) en Groningen (sinds 1996 exemplaar in Noorderplantsoen; VAN DIJK 1998). Zolang de 'papegaaien' in met name Amsterdam een gunstige bejegening (inclusief bijvoederacties) ten deel valt, lijken broedgevallen in de toekomst niet uitgesloten.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
No breeding records up till now, despite sightings of a few escapes.

Dwergooruil
Otus scops

Het monotone *piuu* van de Dwergooruil geeft stemming aan vooral mediterrane nachten. De noordgrens van het broedgebied van deze in Afrika overwinterende uil ligt in Noord-Frankrijk en Zwitserland, maar krimpt gestaag. In Nederland zijn slechts zes meldingen van voor 1998 bekend, waarvan vijf uit het voorjaar (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).
Van 17 mei tot 11 juni 1998 was een exemplaar aanwezig in de Ooijpolder net ten oosten van Nijmegen (atlasblok 40-43). De vogel bracht 's nachts zijn roep ten gehore vanuit een vaste boom. Dit is tevens de enige melding van een roepende Dwergooruil in de 20e eeuw (WIEGANT & DE BRUIN 1999). Gezien de teloorgang van de dichtst bij onze landgrenzen gelegen populaties gaat het eerder om een eenmalige uitschieter dan een poging tot vestiging.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
One record of a calling bird during the atlas period (17 May till 11 June 1998, near Nijmegen), but no indications for breeding (nor in the past).

Deze soort is gesponsord door:
Dutch Birding Association

Bijeneter
Merops apiaster

Deze aan warme gebieden gebonden, insectivore holenbroeder van steilwanden bereikt in Europa zijn noordelijkste verspreidingsgrens in Midden-Frankrijk, Noord-Italië, Slowakije en Oekraïne. Ook boven deze lijn duiken nu en dan broedende Bijeneters op, noordelijk tot in Denemarken en Finland. In Zwitserland en Zuid-Duitsland werd in de jaren negentig jaarlijks gebroed, terwijl Vlaanderen in 1996 de eerste broedgevallen mocht begroeten, gevolgd door nieuwe gevallen in 1997 en (mislukt) 2000 (SCHMID ET AL. 1998, DE SMET ET AL. 1999, WENDT 1999, SYMENS 2000). Bij deze noordelijke gevallen gaat het deels om vogels die tijdens de terugkeer vanuit de bezuiden de Sahara liggende overwinteringsgebieden zijn 'doorgeschoten'. Mogelijk bestaat er echter ook een tendens tot noordwaartse uitbreiding van het broedareaal (HAGEMEIJER & BLAIR 1997).

In Nederland zijn in de 20e eeuw broedgevallen vastgesteld in 1964 te Haelen (LB), in 1965 (3 paren) op Terschelling en in 1983 op Texel (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De eerste broedpogingen van de nieuwe eeuw deden zich voor in 2001 op een zandafgraving bij het Groningse Harkstede (atlasblok 07-45). Twee paren groeven hier een nestholte uit en kwamen tot eileg, maar door menselijke verstoring mislukten de broedpogingen (VAN OMMEN 2001). In 2002 waren er drie nesten in het Lauwersmeer, waarvan één sucesvol was (vier jongen uitgevlogen). Bij Castricum mislukte een nestpoging (DUTCH BIRDING 24, 2002: 252, MET AANVULLINGEN). Omdat tegenwoordig jaarlijks Bijeneters worden gezien in Nederland (in de atlasperiode 12 meldingen in 1998, 4 in 1999 en 8 in 2000; DATA BSP NIET-BROEDVOGELS VAN SOVON) lijkt de kans op nieuwe broedgevallen zeker aanwezig. Men zij dus bedacht op de aanwezigheid van deze kleurrijke verschijning bij een Nederlandse steilwand!

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Breeding has been reported in 1964, 1965 (3 bp), 1983 and 2001 (2 bp).

Grijskopspecht

Picus canus

De Grijskopspecht broedt in een brede baan over bijna het gehele Palearctische gebied. Aan de westkant van het verspreidingsgebied reikt het broedgebied tot vlakbij de Nederlandse grens in Duitsland en België. Deze standvogel, die voornamelijk in loofbomen broedt, kent in Europa overwegend stabiele broedpopulaties, al wordt op enkele plaatsen afname gemeld vanwege moderne bosbouwtechnieken en verminderend voedselaanbod.

Binnen de atlasperiode werd in 2000 bij Oosterbeek (GL) vanaf begin mei een adult mannetje dagelijks gezien en gehoord, waarbij veelvuldig dezelfde dode grove den gebruikt werd om te roffelen (atlasblok 40-22). De vogel was daar aanwezig tot tenminste 24 augustus 2000, maar vanaf begin maart tot begin juni van het daaropvolgende jaar werd wederom een adult mannetje in dezelfde omgeving gehoord en gezien. De specht hield zich op in een bos met overwegend beuk en zomereik, met verspreide grove dennen en betrekkelijk veel dood hout (JANSSEN ET AL. 2001).

Een broedgeval is in Nederland nog niet vastgesteld, hoewel de vestiging in de vorige broedvogelatlas wel verwacht werd op grond van berichten over een opmars binnen Europa. De locaties van de vier door de CDNA aanvaarde gevallen liggen allemaal binnen enkele tientallen kilometers van de Duitse grens (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).

Symen B. Deuzeman

SUMMARY

Although a settlement seemed imminent in the 1970s and a territorial bird was present for several months in 2000 and 2001 near Oosterbeek (Gelderland), breeding has not been reported so far.

Noordse Kwikstaart

Motacilla thunbergi

De nauw aan onze Gele Kwikstaart verwante Noordse Kwikstaart broedt in grote delen van Rusland en Scandinavië en trekt in voor- en najaar door West-Europa. Uit Nederland en de ons omringende landen (inclusief Denemarken) zijn geen zekere broedgevallen bekend. Meldingen van (waarschijnlijke) broedgevallen tussen Zuidwolde en Dedemsvaart (DR) in 1975 en 1977 en op de Koegelwieck (Terschelling) in 1979 zijn onvoldoende gedocumenteerd. Bij de waarneming van 12-22 juni 1994 van een, waarschijnlijk gepaard, zingend mannetje op Limburgs grondgebied bij Griendtsveen ontbraken concrete aanwijzingen voor een broedgeval (BIJLSMA ET AL. 2001). Alles wijst erop dat broedgevallen in Nederland hooguit incidenteel plaatsvinden.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Breeding was reported in 1975, 1977 and 1979 but was only poorly documented. Singing males may occasionally be present during the breeding season (June 1994).

Waterspreeuw

Cinclus cinclus

De Waterspreeuw is aangepast aan een leven langs snelstromende, zuurstofrijke wateren. Dergelijke habitat treffen we nauwelijks aan in de Noordwest-Europese laagvlakte inclusief Nederland, waar de soort dan ook schittert door afwezigheid. De dichtstbijzijnde populaties, die de Midden-Europese ondersoort *C. c. aquaticus* (Roodbuikwaterspreeuw) betreffen, vinden we in de Ardennen, de Eifel en andere heuvellandschappen en middengebergtes in Duitsland. Verslechtering van de waterkwaliteit leidde hier midden 20e eeuw tot afgenomen aantallen, maar dankzij verbeterde waterkwaliteit en, lokaal, aanbod van kunstmatige nestgelegenheid trad herstel op. De Midden-Europese vogels overwinteren veelal nabij de broedplaats.

In Nederland zijn uit de 20e eeuw uit acht jaren broedgevallen uit Zuid-Limburg gemeld, naast eenmalige broedgevallen in de Achterhoek en het Rijk van Nijmegen. De meest recente broedgevallen in 1993 en 1994 vonden plaats in het zuidelijk Geuldal (BIJLSMA ET AL. 2001). Tijdens de vorige

atlasperiode werd alleen een broedpoging in Noord-Brabant gemeld, waar in 1977 nestbouw werd opgemerkt; details omtrent dit qua locatie afwijkende geval zijn echter niet bekend. Sinds 1994 werden af en toe Waterspreeuwen in de broedtijd in Zuid-Limburg opgemerkt, maar konden broedgevallen niet worden aangetoond. Gezien de schaarste aan geschikte broedhabitat is de kans op een blijvende (her) vestiging in ons land gering.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

About ten breeding records have been reported during the 20th century, most recently in 1994. Despite a few records during breeding season in Zuid-Limburg, where most of the earlier breeding attempts took place, recent indications for breeding are lacking.

Roodsterblauwborst

Luscinia svecica svecica

De in Scandinavië en Noord-Rusland broedende (roodgesterde) ondersoort van de Blauwborst trekt in mei en september in klein aantal door ons land. Alleen mannetjes in voorjaarstooi zijn in het veld te onderscheiden van de bij ons broedende (witgesterde) Blauwborst *L. s. cyanecula*. Een flink deel van de zekere determinaties betreft ringvangsten (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).

Van half mei tot 30 juli 1999 verbleef een mannetje met een niet op ondersoort gedetermineerd vrouwtje op een aardappelakker in atlasblok 12-28, net ten oosten van Veendam (GR), alwaar met succes gebroed werd en drie jongen uitvlogen (VAN DER VLIET ET AL. 2000). Dit vormt het eerste bewezen broedgeval van deze ondersoort in Nederland. Opvallend is ook de melding van een op 1 juni 2000 zingend mannetje te Spijk (GR) (VAN DER VLIET ET AL. 2001).

De Roodsterblauwborst broedt sinds kort in Schotland en in een aantal Midden-Europese gebergten, waaronder de Alpen (HAGEMEIJER & BLAIR 1997). Andere broedgevallen uit de West-Europese laagvlakte zijn niet bekend. De kans lijkt groot dat het geval bij Veendam een toevalstreffer betreft. Het nauwkeurig observeren van blauwborsten in hun Nederlandse broedgebieden kan de komende jaren echter misschien een ander licht op de zaak werpen.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

A successful nesting attempt in 1999 (male *svecica*, paired with an unidentified female, raising three young in a potato field) constitutes the first breeding record in The Netherlands.

Beflijster

Turdus torquatus

Twee ondersoorten van de Beflijster broeden in West-Europa: *T. t. torquatus* in de Britse Hooglanden en westelijk Scandinavië en *T. t. alpestris* in de Midden-Europese gebergten, met bescheiden uitlopers tot in de Ardennen. De broedhabitat bestaat uit open heide- en veenlandschappen en enigszins vochtige naald- en gemengde bossen met open plekken. In Nederland is een broedgeval nog nimmer aangetoond. Oude meldingen zijn niet vrij van twijfel terwijl enkele recente meldingen niet of onvoldoende gedocumenteerd zijn, waaronder die van een nestbouwend mannetje bij Helden (LB) in 1976 (TEIXERA 1979). De meldingen van zingende mannetjes - vooral langs de kust - eind mei en begin juni betreffen ongetwijfeld vooral late doortrekkers.

In twee atlasjaren waren lange tijd Beflijsters aanwezig op de Veluwe. Op 17 april 1998 werd een zingend mannetje, met een vrouwtje in de directe nabijheid, gezien op de Hoge Veluwe (atlasblok 33-42). Het mannetje werd tot ver in juni waargenomen, een enkele maal zingend, maar van een partner of nest werd niets gemerkt. In 1999 bevond zich langdurig een mannelijk exemplaar op de Worth-Rhederheide (atlasblok 33-54). Deze vogel simuleerde op 19 mei een hangende vleugel en lokte hiermee de waarnemers weg. Op 2 juli zou hier ook een vrouwtje zijn gezien (KWINT 1999). Het blijft onzeker of er werkelijk is gebroed. Speciale aandacht blijft vereist bij late waarnemingen, zeker bij territoriale vogels. Een enkel broedgeval in de toekomst is niet uitgesloten, maar de kans op een blijvende vestiging van deze vooral in hooglanden broedende soort is miniem.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

In a few cases, breeding has been suspected in the past. During the atlas period, a male showing distraction display was observed on 19 May 1999 at the Veluwe. However, a nest was not detected.

Waterrietzanger

Acrocephalus paludicola

De Waterrietzanger is een nagenoeg tot Europa beperkte broedvogel van zeggenmoerassen. Sinds de 19e eeuw is de populatie sterk gekrompen; de meest recente schatting komt uit op 13.500-21.000 paren, vooral in Oost-Polen en Wit-Rusland (AWCT 1999). Na 1875 is de soort uit acht (voornamelijk West-) Europese landen verdwenen. In Nederland was de Waterrietzanger waarschijnlijk tot begin 20e eeuw een regelmatige broedvogel, in ieder geval in de laagveenmoerassen van Friesland en Noordwest-Overijssel, vermoedelijk ook elders zoals in het rivierengebied. Het laatste zekere broedgeval stamt uit 1941 in De Wieden (OV). De gemelde broedgevallen nadien, zoals bij Reeuwijk (ZH) in 1958, het Grote Gat te Oostburg (ZL) in 1973 en het Ilperveld (NH) in 1979 zijn niet volledig vrij van twijfel (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). De laatste melding van een territoriale vogel stamt van de Zouweboezem bij Ameide (ZH), waar voorjaar 1994 drie

weken lang een zingend mannetje werd gehoord in een groot zeggenveld (R. TERLOUW PERS. MED.). Mede gezien de negatieve ontwikkeling elders in Europa moet de Waterrietzanger in Nederland als een voormalige broedvogel worden beschouwd. Wat rest is een status als zeldzame doortrekker in het voorjaar en, vooral, augustus-september (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Confirmed breeding was not reported since 1941; a few more recent records were poorly documented. The last record of a territorial bird dates back to 1994 (near Zouweboezem, Zuid-Holland, male singing for three weeks).

Struikrietzanger
Acrocephalus dumetorum

De Struikrietzanger broedt in jong bos en ruigte in grote delen van Rusland en Siberië en heeft zijn verspreidingsgebied in de 20e eeuw aanmerkelijk westwaarts uitgebreid. Finland (5000-8000 paren) en de Baltische staten (5000-9000 paren) vormen nu de westgrens, terwijl onregelmatig territoria worden vastgesteld in Polen en Zweden en het aantal waarnemingen - ook van zingende vogels - in Duitsland en Denemarken duidelijk toeneemt. De soort overwintert op het Indiase subcontinent.
Het eerste broedgeval in Nederland vond plaats tijdens de atlasperiode. Van 14 juni tot 23 juli 1998 was een met een vrouwtje Bosrietzanger gepaarde Struikrietzanger aanwezig op een braakliggend industrieterrein tussen Utrecht en Nieuwegein (atlasblok 31-58). Het paar broedde succesvol; er vlogen twee jongen uit (POOT ET AL. 1999). Vergelijkbare succesvolle mengparen worden regelmatig vastgesteld in Finland, een van de weinige landen waar zowel Struikrietzanger als Bosrietzanger voorkomen. Een gebrek aan vrouwtjes Struikrietzanger aan de rand van het verspreidingsgebied zal bij de hybridisatie waarschijnlijk een rol spelen (CRAMP 1992).
Voorzover bekend is het Utrechtse geval het eerste zekere broedgeval in Noordwest-Europa. Bij de schaarse overige meldingen in Nederland waren soms langdurig zingende, ongepaarde vogels betrokken, zoals van 20 juni-1 juli 1996 te Walem bij Valkenburg (LB) en 17 mei-1 juli 1996 in het IJsseldal bij Olst (OV) (VAN DIJK ET AL. 1998). Gezien de tendens tot westwaartse uitbreiding valt te verwachten dat er de komende jaren meer territoria zullen opduiken. Alerte vogelaars met een goed gehoor staat wellicht iets moois te wachten!

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

The first breeding record, in 1998 near Utrecht, involved a male Blyth's Reed Warbler and a female Marsh Warbler. Two juveniles fledged. Accidental records in the 1990s of singing, obviously unpaired males suggest that future breeding records might be possible.

Grauwe Fitis
Phylloscopus trochiloides

De Grauwe Fitis is een broedvogel van Rusland, West-Siberië en Centraal-Azië. In de loop van de 20e eeuw schoof de verspreidingsgrens westwaarts op tot Finland en de Baltische staten. In sommige jaren, vermoedelijk onder invloed van zuidoostenwinden tijdens de voorjaarstrek, schieten vanuit de Indiase winterkwartieren terugkerende vogels te ver westelijk door. Dan worden zingende mannetjes, soms ook broedgevallen, geconstateerd buiten het reguliere broedgebied. De dichtst bij onze landsgrenzen gelegen regio's waar geregeld territoria worden gemeld liggen in Duitsland: Sleeswijk-Holstein (ca. 5 territoria begin jaren negentig) en Helgoland (zeker broedgeval 1990).
In Nederland is de Grauwe Fitis een zeldzame doortrekker die vooral op de oostelijke Waddeneilanden wordt waargenomen (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Er zijn enkele meldingen van zingende vogels in het voorjaar, zoals 29 mei 1988 op Schiermonnikoog (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001), 10 juni 1989 in Boswachterij Roggebotzand (BIJLSMA 1990D), 25 juni 1996 op Rottumeroog (VAN DEN BERG & BOSMAN 1999) en 1 juni 1998 te Groningen (WIEGANT ET AL 1999). Een in de vorige broedvogelatlas gemeld waarschijnlijk broedgeval (bij Bennekom) in 1975 komt te vervallen aangezien er geen duidelijke aanwijzingen voor een nest waren (R.G. BIJLSMA PERS. MED.).

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

No indications for breeding despite a few records of singing males in spring.

Bergfluiter
Phylloscopus bonelli

De Bergfluiter heeft in Europa een zuidelijke verspreiding. Het reguliere verspreidingsgebied reikt noordelijk tot in Tsjechië, Zuidwest-Duitsland en Noordoost-Frankrijk. Hij bewoont uiteenlopende habitats, met een voorkeur voor lichte, droge en open bossen. De soort overwintert op de savannes in Afrika bezuiden de Sahara. In Nederland is de Bergfluiter een zeldzame doortrekker en een mogelijk onregelmatige broedvogel (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001).
Binnen de atlasperiode is de soort in drie atlasblokken gemeld als waarschijnlijke broedvogel. De meldingen stammen uit 1998 (Hoge Veluwe en Zuidoost-Veluwe; atlasblokken 33-52 resp. 40-14) en 2000 (Harderbos; atlasblok 26-37) en betreffen zingende mannetjes die 1-3 weken aanwezig waren. Alleen het geval van de Hoge Veluwe is ingediend en door de CDNA aanvaard. In geen van de gevallen kon zekerheid omtrent broeden worden verkregen. Dit suggereert dat het om ongepaarde mannetjes ging, wat ook bij eerdere meldingen niet ongebruikelijk was (BIJLSMA 1981B). Een kortstondig verblijvende vogel op 1-3 mei 1999 in het Snoekebos bij Bloemendaal (atlasblok 25-21) (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001) betrof ongetwijfeld een doortrekker.
Het recente aantal meldingen valt lager uit dan in de vorige

atlasperiode, toen de soort als zekere (2) en waarschijnlijke (2) broedvogel uit vier atlasblokken gemeld werd en er alleen al van de Zuidwest-Veluwe in 1974-77 1, 2, 5 resp. 1 territoria werden opgegeven. Dit leek te passen binnen de noordwaartse uitbreiding van het Europese broedareaal in de jaren zestig en zeventig. De bescheiden *hausse* aan waarnemingen, die behalve de Zuidwest-Veluwe (BIJLSMA 1981B) ook de Zuidoost-Veluwe (LENSINK 1993) aandeed (meeste waarnemingen overigens niet ingediend bij CDNA; VAN DEN BERG & BOSMAN 2001), heeft echter niet geresulteerd in een permanente vestiging als broedvogel in Nederland.

Symen B. Deuzeman

SUMMARY

Singing, probably unpaired males, staying for 1-3 weeks, were reported in three atlas-squares. In 1973-77, breeding was almost annually reported from the Veluwe (although most of the records were not submitted to the rarities committee). Establishment of a permanent breeding population seemed imminent at that time. However, reports of breeding birds have become scarcer in the 1990s, and in 1998-2000 breeding could not be proven.

Deze soort is gesponsord door: Natura Aragon

Kleine Vliegenvanger

Ficedula parva

De Kleine Vliegenvanger broedt van Midden-Duitsland en Zuid-Zweden tot diep in Azië. Het voor Nederland dichtstbijzijnde reguliere broedgebied ligt in het zuiden van Sleeswijk-Holstein, op 150 km van de grens bij Groningen. De Kleine Vliegenvanger bewoont in de westelijke delen van zijn broedareaal vooral oud en rijk gestructureerd loofbos.
In de periode 1998-2000 is de soort in vijf atlasblokken in het voorjaar aangetroffen. In enkele gevallen ging het om gedurende langere periodes aanwezige, veelvuldig zingende tweede kalenderjaar mannetjes: in het Robbenoordbos (atlasblok 14-17) en bij Epen (62-43). Bij Aalst ten zuiden van Eindhoven (atlasblok 51-55) werd in 1998 gedurende een aantal junidagen een onvolwassen mannetje aangetroffen dat op twee momenten gezelschap kreeg van een vrouwtje. Helaas ontbreken vervolgwaarnemingen.
Dat er geen duidelijke aanwijzingen waren voor een broedgeval, is voor Nederland een gangbare zaak. Slechts enkele malen werden in het verleden broedgevallen geclaimd, en in een enkel geval was broeden ook aannemelijk op grond van beschrijvingen door de waarnemer. Toch kan de soort, bij gebrek aan onweerlegbare documentatie, (nog) niet tot de Nederlandse broedvogels worden gerekend. Hoewel al geruime tijd rekening wordt gehouden met een vestiging in Nederland op grond van het toegenomen aantal voorjaarswaarnemingen (BIJLSMA & LENSINK 1990), wijst in de praktijk nog niets erop dat dit binnen afzienbare tijd zal plaatsvinden. Voorlopig lijkt Nederland het te moeten doen met voorjaarstrekkers die vanaf hun winterkwartieren in India en Pakistan te ver naar het noordwesten zijn doorgeschoten.

Harvey van Diek

SUMMARY

In 1998-2000, singing unpaired males were observed in two atlas-squares. At a third site, a female accompanied a singing male for two days in June, but evidence for breeding was lacking here as well. All alleged historic breeding attempts were poorly or insufficiently documented.

Withalsvliegenvanger

Ficedula albicollis

Het verspreidingsgebied van de Withalsvliegenvanger bestrijkt Oost- en, meer fragmentarisch, Midden-Europa. Noordoost-Frankrijk en Noordwest-Beieren zijn de dichtst bij ons land gelegen broedgebieden, maar het voorkomen hier draagt een nogal onregelmatig karakter. In de aan Nederland grenzende Duitse deelstaten en in Denemarken worden incidenteel territoria gevestigd en vinden broedgevallen uiterst zelden plaats. Waar het voorkomen overlapt met dat van de nauw verwante Bonte Vliegenvanger treedt hybridisatie op. Oud loofbos geniet de voorkeur van deze holenbroeder, die geregeld in nestkasten broedt. De soort overwintert in Zuidoost-Afrika.
Uit Nederland zijn tot en met 1998 28 aanvaarde gevallen bekend, die bijna zonder uitzondering mannelijke Withalsvliegenvangers in mei betreffen (VAN DEN BERG & BOSMAN 2001). Opvallend genoeg heeft het aantal gevallen geen gelijke tred gehouden met de groei van het leger goed onderlegde vogelaars, wat een teken is dat de soort er bij ons niet talrijker op wordt. Aanwijzingen dat de soort ooit in Nederland heeft gebroed, zijn er niet. Des te verassender was de melding van een van 28 april tot 17 mei 1998 aanwezig mannetje in Het Grote Bos bij Driebergen (atlasblok 32-53). De vogel zong frequent en inspecteerde geregeld een spechtenhol in een grove den, maar vond geen partner (A. DEES PERS. MED., CONTRA WIEGANT & DE BRUIN 1999). Toch blijkt hieruit dat incidentele territoria van de Withalsvliegenvanger, en zelfs een eventueel (gemengd) broedgeval, niet uit te sluiten zijn.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

One record during the atlas survey, of a territorial but unpaired male (28 April-17 May 1998, near Driebergen), suggesting that territories or even (mixed) breeding pairs can not fully be excluded. No historic evidence for breeding.

Japanse Nachtegaal

Leiothrix lutea

Deze populaire kooivogel komt, in tegenstelling tot wat de naam suggereert, van nature voor van de westelijke Himalaya tot de zuidelijke helft van China. De vogels leven hier in luidruchtige groepen die zich door de ondergroei van bossen verplaatsen (MACKINNON & PHILLIPS 2000). In het broedseizoen, van april tot in oktober, scheiden de paartjes zich van de groep af (GRIMMETT ET AL. 1998).
In Nederland is de soort tijdens de atlasperiode verschil-

lende malen vastgesteld. In de meeste gevallen ging het om gedurende korte tijd, vaak binnen de bebouwde kom, aanwezige vogels, zoals in een stadspark te Zoetermeer (ZH) in juni 1998, in Munnekezijl (FR) in mei 2000 en in Oosterbeek (GL) in juli 2000. Hierbij lieten de mannetjes zich niet onbetuigd, door langdurig te zingen. Het enige waarschijnlijke broedgeval deed zich voor in de Vijfhoek nabij Diemen (atlasblok 25-47). Eind juli 1999 werd hier een paar waargenomen waarvan het mannetje met nestmateriaal sleepte en hevig alarmeerde. Ongeveer drie weken later werd één van beide vogels nog gezien, daarna ontbreekt ieder spoor (P. Y. BERGKAMP PERS. MED.). Gezien de grote aantallen Japanse Nachtegalen die in ons land over de toonbank gaan, liggen toekomstige broedgevallen van ontsnapte vogels in de lijn der verwachting. Ook uit Duitsland (Nedersaksen, Noordrijn-Westfalen) zijn enkele broedgevallen bekend.

Gert Ottens

SUMMARY

Observations refer to escapes. One breeding attempt in 1999 (nest-building and alarm near Amsterdam), and three records of pairs staying for short periods within urban parks or gardens.

Roodkopklauwier

Lanius senator

Koude, natte voorjaren en, vooral, een afname van grote insecten hebben de eertijds in grote delen van West- en Midden-Europa broedende Roodkopklauwier doen uitsterven in verschillende Duitse deelstaten waaronder Nedersaksen (sinds 1964; HECKENROTH 1997) en het Rijnland (sinds 1978; MILDENBERGER 1984). In België rest nog een minieme broedpopulatie in het uiterste zuidoosten, die na een reeks van zachte, droge voorjaren midden jaren negentig iets is hersteld (J-P. JACOB PERS. MED.). De kerngebieden van deze klauwier liggen in Zuid-Europa.

In Nederland zijn sinds 1956 geen zekere broedgevallen meer geconstateerd, hoewel er nog jaarlijks enkele doorgeschoten voorjaarstrekkers worden gezien, met name langs de kust (zeven gevallen in 2000, relatief veel voor huidige begrippen; VAN DER VLIET ET AL. 2001). Een terugkeer als broedvogel in Nederland ligt, gezien de negatieve aantalsontwikkeling in aangrenzende gebieden, niet voor de hand.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Observed annually during spring migration, but no breeding records since 1956.

Notenkraker

Nucifraga caryocatactes

Notenkrakers van de Europese ondersoort *N. c. caryocatactes* broeden in naaldbossen in Noord-Europa en de midden- en hooggebergten van Centraal-Europa. De populatie neemt toe door de uitbreiding van de oppervlakte geschikt naaldhout (fijnspar, arve, zilverspar). De noten van hazelaar zijn overigens een bijna onmisbare voedselbron voor deze vogels. De dichtstbijzijnde broedgebieden zijn gesitueerd in de Ardennen (gevestigd na invasie in 1968, waarbij ook deze ondersoort betrokken was, 180-210 paren in 1990; BULTEEL 1992) en de Eifel (sinds ca. 1950; MILDENBERGER 1984).

In Nederland is broeden alleen bewezen voor de invasiegewijs in ons land voorkomende Siberische ondersoort *N. c. macrorhynchos*, en wel in 1969 (minimaal één paar, vermoedelijk minstens vier; BIJLSMA ET AL. 2001), na de grootste invasie sinds mensenheugenis. Dergelijke, door voedselgebrek veroorzaakte massale verplaatsingen zijn sindsdien op veel kleinere schaal opgemerkt in 1971, 1977, 1985 en 1991, maar hebben geen nieuwe broedgevallen opgeleverd. De laatste melding van een zich territoriaal gedragende Notenkraker stamt uit voorjaar 1996 (Boswachterij Appelscha; BIJLSMA ET AL 2001). Tijdens de atlasperiode werden enkele Notenkrakers in het voorjaar gezien, maar wees niets op een broedgeval.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY

Breeding (at least 1-4 bp, *N. c. macrorhynchos*) was only reported in the aftermath of the 1968/69 invasion. Despite a few spring records, indications for breeding failed in 1998-2000.

Treurmaina

Acridotheres tristis

Deze spreeuwachtige komt van oorsprong voor van Centraal-Azië tot in Zuidoost-Azië. De soort heeft recentelijk zijn verspreidingsgebied uitgebreid tot het zuidelijk deel van Europees Rusland. Daarnaast zijn Treurmaina's elders in de wereld geïntroduceerd, vooral om sprinkhanen en schadelijke insecten te verdelgen. Zo komt de soort nu onder meer voor in Zuid-Afrika, Australië en vele eilanden in de Stille Oceaan (FEARE & CRAIG 1998). In West-Europa komen ontsnapte kooivogels af en toe tot broeden, zoals in verschillende regio's in Duitsland en bij Duinkerken in Frankrijk in 1986-89.

In 1998 werd op Schouwen-Duiveland korte tijd een Treurmaina waargenomen, die niet erg tam was maar zich toch gewillig fruit liet voeren (T. SLUIJTER PERS. MED.). Aanwijzingen voor een broedgeval ontbraken. Dat de soort in Nederland tot broeden kan komen, wordt aangetoond door een broedgeval langs het Veluwemeer in 1984, waarbij drie jongen uitvlogen (SMIT 1984).

Net als bij sommige andere geïntroduceerde soorten geldt ook voor Treurmaina's dat ze het inheemse soorten moeilijk kunnen maken door voedsel- en nestplaatsconcurrentie. Ook plunderen ze op sommige tropische eilanden nesten van zeevogels (FEARE & CRAIG 1998).

Gert Ottens

SUMMARY
Breeding of escapes is rarely reported (1984; three fledglings). In 1998-2000 only one record, of a solitary bird.

Oevermaina
Acridotheres ginginianus

Broedgevallen werden tijdens de atlasperiode niet vastgesteld. Op Zuid-Beveland kwam deze soort in 1985 succesvol tot broeden (VERGEER & VAN ZUYLEN 1994).

Gert Ottens

SUMMARY
No indications for breeding; one successful attempt in 1985.

Chinese Appelvink
Eophona migratoria

Sinds de Chinese markt zich heeft geopend voor het Westen worden enorme aantallen kooivogels hiervandaan ingevoerd. Een voorbeeld is de Chinese Appelvink, een soort die voorkomt van Mongolië tot in Siberië, Noord-Korea en China. Hij bewoont hier loofbossen in heuvelachtig gebied maar ook parken, boomgaarden en tuinen (CLEMENT ET AL. 1993).
In Nederland zijn tijdens de atlasperiode twee zekere broedgevallen vastgesteld waarbij ontsnapte kooivogels betrokken waren. In het voorjaar van 1999 werd een vogel waargenomen op een nest te Oost-Maarland bij Eijsden (atlasblok 61-38). Hoewel enkele weken later nog een paar werd waargenomen op ongeveer dezelfde locatie, bleek het nest uit de boom te zijn gevallen. Duidelijke aanwijzingen dat er eieren of jongen waren geweest ontbraken (J. STOFFELS PERS. MED.). Een broedgeval in 2000 bij het bezoekerscentrum van Natuurmonumenten aan het Naardermeer (atlasblok 25-58) was wel succesvol; vermoedelijk vlogen hier drie jongen uit (KRUITWAGEN 2000).
Voorzover bekend betreft het hier de eerste broedgevallen van de Chinese Appelvink in Nederland. Gezien zijn populariteit als kooivogel en het vermogen ons klimaat te trotseren, zouden er meer broedgevallen kunnen volgen.

Gert Ottens

SUMMARY
Nesting attempts in 1999 (unsuccessful) and 2000 (successful; probably three fledglings) of escapes constitute the first known breeding records in The Netherlands.

Zebravink
Taeniopygia guttata

De Zebravink is een in troepen levende Australische vogel die tot de makkelijkst houdbare en populairste kooivogels behoort. Ontsnappingen hebben zeker eenmaal tot een broedgeval in wilde staat geleid, in 1984 in de Stolwijkerboezem bij Gouderak (ZH) (LENSINK 1996B). Elders in Noordwest-Europa zijn wel meldingen van vrijlevende Zebravinken bekend, maar ontbreken aanwijzingen voor broedgevallen (KRETZSCHMAR 1999). Daar de soort onze winters waarschijnlijk niet overleeft, is de kans op een blijvende vestiging gering.

Jan-Willem Vergeer

SUMMARY
Breeding was only reported in 1984. Although the species is commonly held in captivity, breeding of escapes was not recorded during the atlas survey. Chances for establishment of a population are small as winter mortality might be high.

IJsgors
Calcarius lapponicus

De IJsgors broedt van Zuid-Noorwegen verder oostwaarts en van Groenland verder westwaarts, maar komt ook incidenteel zuidelijker tot broeden, bijvoorbeeld in Schotland (twee nesten in 1977) en Noord-Engeland (1980) (GIBBONS ET AL. 1993). In Nederland is de soort doortrekker en overwinteraar. Buiten de normale periode van voorkomen om werd op 12 en 16 juni 1999 in de uiterwaarden van de Lek nabij Lopik (atlasblok 38-35) een zingend mannetje aangetroffen (BOELE 2000). De volledig uitgekleurde, ongeringde vogel verbleef in hooiland en beweid weiland en zong vanuit de top van een meidoorn en knotwilg. Een opvallende waarneming, want half juni valt midden in de broedtijd van de soort, en in Scandinavië nestelt de soort niet alleen op de toendra maar ook in hooilanden, vaak in de omgeving van water (CRAMP 1998). De vogel bij Lopik was echter ongetwijfeld ongepaard. Uit Nederland zijn slechts enkele waarnemingen in juni bekend, zoals solitaire vogels van 29 mei tot en met 2 juni 1978 op Texel (DIJKSEN 1996) en op 4 juni 1989 bij Camperduin (NH) (VAN DER BURG ET AL. 1989). Zingende adulte mannetjes in mei, in beide gevallen slechts een enkele dag aanwezig, werden vastgesteld in 1985 nabij Abbekerke (NH) (R. VAN BEUSEKOM PERS. MED.) en in 1999 op Neeltje Jans in het Deltagebied (P. WOLF PERS. MED.). IJsgorzen die in april langs de Friese Noordkust pleisteren zijn vaak gepaard. Soms baltsen en zingen deze vogels en één maal, eind april, werd zelfs paring waargenomen (JUKEMA 1982).

Arjan Boele

SUMMARY
Singing (unpaired) males in full breeding plumage are accidentally reported (e.g. 12-16 June 1999, near Lopik), but nothing points at accidental breeding attempts.